

ISBN 978-605-69671-7-7

III. GENÇ TÜRKOLOGLAR ÇALIŞTAYI

(16-17 Mayıs 2022, Ordu / Türkiye)

BİLDİRİLER KİTABI

III. YOUTH TURCOLOGISTS WORKSHOP

(16-17 May 2022, Ordu / Türkiye)

PROCEEDINGS BOOK

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. HÜSEYİN YILDIZ
DOÇ. DR. ABDULKADİR ÖZTÜRK
ARŞ. GÖR. SILA NUR AKTAŞ

ORDU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Yayın No: 0017

TÜRKOLOJİ KULÜBÜ

III. GENÇ TÜRKOLOGLAR ÇALIŞTAYI

(16-17 Mayıs 2022, Ordu / Türkiye)

BİLDİRİLER KİTABI

ISBN: 978-605-69671-7-7

III. YOUTH TURCOLOGISTS WORKSHOP

(16-17 May 2022, Ordu / Türkiye)

PROCEEDINGS BOOK

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. HÜSEYİN YILDIZ

DOÇ. DR. ABDULKADİR ÖZTÜRK

ARŞ. GÖR. SILA NUR AKTAŞ

ORDU, NİSAN 2023

KAPAK TASARIM - DİZGİ / MİZANPAJ

DOÇ. DR. HÜSEYİN YILDIZ - ARŞ. GÖR. SILA NUR AKTAŞ

İLETİŞİM

Ordu Üniversitesi Cumhuriyet Yerleşkesi Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1. Kat, Altınordu / ORDU, Telefon: 0452 226 52 00

Bu kitabın yayın hakkı, yazarı ile Ordu Üniversitesi arasında yapılan sözleşme gereği Ordu Üniversitesi Yayınevi'ne aittir. Kitabın hukuki sorumluluğu yazarına aittir, kitapta yer alan fikir ve önermeler yayınevine yasal bir sorumluluk doğurmaz. Kaynak gösterilmeden kitaptan alıntı yapılamaz. Yayınevinin yazılı izni olmadan radyo ve televizyona uyarlanamaz. Oyun, CD/DVD veya manyetik bant haline getirilemez, fotokopi ya da herhangi bir yöntem ile çoğaltılamaz.

III. GENÇ TÜRKOLOGLAR ÇALIŞTAYI
(16-17 Mayıs 2022, Ordu / Türkiye)
BİLDİRİLER KİTABI

III. YOUTH TURCOLOGISTS WORKSHOP
(16-17 May 2022, Ordu / Türkiye)
PROCEEDINGS BOOK

ONUR KURULU

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN (Ordu Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Selahattin MADEN (Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı)

DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ - Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK

DANIŞMA VE BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah EREN • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN • Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
Prof. Dr. Ayşe PUL • Prof. Dr. Beyhan KESİK • Prof. Dr. Bülent GÜL
Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ • Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU • Prof. Dr. Fatih ÜNAL • Prof. Dr. Feridun TEKİN
Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Prof. Dr. Feyzi ERSOY • Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY • Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR • Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ • Prof. Dr. İlker AYDIN • Prof. Dr. İsmail DOĞAN • Prof. Dr. Keziban TEKŞAN
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN • Prof. Dr. Leylâ KARAHAN • Prof. Dr. Necip Fazıl DURU
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN • Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ • Prof. Sabri YENER • Prof. Dr. Sadık KILIÇ
Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN • Prof. Dr. Salim KÜÇÜK • Prof. Dr. Serkan ŞEN • Prof. Dr. Şaban DOĞAN
Prof. Dr. Yavuz KARTALIOĞLU • Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK • Doç. Dr. Ahmet KESKİN
Doç. Dr. Aslıhan DİNÇER • Doç. Dr. Beytullah BEKAR • Doç. Dr. Cüneyt ÖZATA • Doç. Dr. Diğner APAYDIN
• Doç. Dr. Erkan HİRİK • Doç. Dr. Emrah BOZOK • Doç. Dr. Erdal AYDOĞMUŞ • Doç. Dr. Fatih VEYİS
Doç. Dr. Fethi NAS • Doç. Dr. Işıl İŞIKTAŞ SAVA • Doç. Dr. İsa SARI • Doç. Dr. İsmail ÖZER
Doç. Dr. Gönül ERDEM NAS • Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ • Doç. Dr. Kenan AZILI
Doç. Dr. Mesut KARAKULAK • Doç. Dr. Mesut TEKŞAN • Doç. Dr. Murat ÖZKAN • Doç. Dr. Murat YÜKSEL
Doç. Dr. Musa SALAN • Doç. Dr. Mustafa DERE • Doç. Dr. Reyhan GÖKBEN SALUK • Doç. Dr. Seçil HİRİK
Doç. Dr. Sinan GÜZEL • Doç. Dr. Turgay HAN • Doç. Dr. Ümit HUNUTLU • Doç. Dr. Üzeyir SÜĞÜMLÜ
Doç. Dr. Yaşar ŞİMŞEK • Doç. Dr. Yılmaz ÖZKAYA • Dr. Öğr. Üyesi Bahar SARIBOĞA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Numan KÜÇÜKBALLI • Dr. Öğr. Üyesi Hayriye DURKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCA • Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Emin YILDIZLI • Dr. Öğr. Üyesi Murat GÜR
Dr. Öğr. Üyesi Orhan İYİBİLGİN • Dr. Öğr. Üyesi Salih OKUMUŞ • Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM
Dr. Öğr. Üyesi Sevinç EREN • Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GENÇER BALOĞLU • Dr. Erkan KARAGÖZ
Dr. İbrahim KOÇ • Dr. Kenan SEMİZ • Dr. Tolga BAYINDIR • Öğr. Gör. Serap KARADEMİR

ÇALIŞTAY SEKRETERİ / İLETİŞİM

Arş. Gör. Sıla Nur AKTAŞ

Web sitesi: turkoloji.odu.edu.tr

E-posta: oduturkoloji@gmail.com

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
Klasik Türk Edebiyatında Sâkî-Nâmeler Üzerine	7
<i>Ahmet Dursun Tamer</i>	
Türklerde Göç Olgusu: Uzun Kervan Romanı Örneği	19
<i>Anıl Bilgiç</i>	
Arınma, Temizlik ve Eğlence Bağlamında Klasik Türk Edebiyatında Hamam Kültürü	35
<i>Ahsen Şafak Bülbül</i>	
İhsan Oktay Anar'ın Kitab'ül Hiye Romanındaki İnkilâmler	43
<i>Assiye Seher</i>	
Türkiye'de Mental Fiil Çalışmaları	61
<i>Aynur Bilgin</i>	
Sabahattin Ali'nin Mektuplarında Saklı Kalan Romantik Yönü: Canım Aliye, Ruhum Filiz	79
<i>Aysun Taşdemir</i>	
Şehrî Divanı'nın Anlam Dünyası: Edebi Türler ve Tarzlar	89
<i>Ayşe Giray</i>	
Attila Dönemi Avrupa Hun Devleti Seferleri (434-453) Üzerine Bir İnceleme	109
<i>Bora Emren</i>	
Türkistan Seyahatnameleri Işığında Türk Kadını	129
<i>Bülent Ceyhan Tek</i>	
Kutadgu Bilig'in Mısır Nüshasında Bulunan Yazım Yanlıları Üzerine Bir İnceleme	141
<i>Ceren Karatepe</i>	
Türkmen Şairlerinden Durdu Şair'in Hayatı ve Edebi Kişiliği	151
<i>Eda Nur Arslan</i>	
Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatısı Örnekleminde Baba-Oğul Çatışmasında Kurtarıcı Özne Olarak Kadın'ın İncelenmesi	161
<i>Emriye Uyanık</i>	
Ağrı İli Taşlıçay İlçesi Geçitveren Köyünün Ağız Özellikleri	173
<i>Ertaç Erişmiş</i>	
1924 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye)'nin Dili Üzerine Bir İnceleme	189
<i>Esra Nur Çağdar</i>	

Yer Adlarının Halk Etimolojisi ve Adbilim Bağlamında Değerlendirilmesi	197
<i>Fatih Erdem</i>	
Lügat-ı Garibe'nin Sözlük Bilimi Açısından İncelenmesi	209
<i>Fatma Onur</i>	
Süleyman Çobanoğlu'nun Şiirlerinde Kullandığı Arkaik Unsurlar	221
<i>Fatma Ünal</i>	
Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Yemiş Kelimesinin Kullanımı Üzerine Bir İnceleme	233
<i>Fatma Zehra Güler</i>	
Nohut Oda'da Yerli Renk Gerçekliğinin İzleri	249
<i>Feyza Zeynep Erdoğan</i>	
Eski Türkçede Geçmiş Zaman Kiplerinin Sözlükselleşmesi	259
<i>Gamze Yiğit</i>	
Dumrul'un Modern Hali	279
<i>Gamzenur Mortepe</i>	
Uygur Sivil Belgelerindeki Kalıplaşmış Sözlere: Deyimleşmiş Birleşik Filler	287
<i>Gözde Salur</i>	
Namık Kemal'in Mektuplarında Giriş İfadeleri	309
<i>Gül Kaymak</i>	
Derleme Sözlüğünde Kullanım Sıklığı Az Olan Yapım Ekleri	321
<i>Hakan Çelebi</i>	
Attılâ İlhan'ın İki Farklı Sesi: Duvar ile Sisler Bulvarı	333
<i>Halide Şeyma Kuzgun</i>	
Eski Uygurca Maitrisimit'te Dindışı Sanskritçe Alıntılar	351
<i>Handan Beyaz</i>	
Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Kalıplaşmış Dil Birimleri	401
<i>Hava Hanım Başbozkurt</i>	
Kumuk Türkçesindeki Oğuzca Unsurların Kaynağı Kafkasya Türkmencesi Olabilir Mi?	417
<i>Hicret Dilan Daşdemir- Fatma Hoşca</i>	
Beşik Kültürünün Efsanelere Yansımaları	427
<i>Hülya Sarıalioğlu</i>	
Asya Anadolu Folk Metal Gruplarından Kara Han ve Arkaizm	439
<i>Mehmet Burak Taylan</i>	

Orhan Pamuk’un Kırmızı Saçlı Kadın Romanında Postmodern Ögeler ..453	
<i>Melek İlayda Sarı</i>	
Gaye Boraloğlu’nun Dünyadan Aşağı Romanında Yeni Erkeklik Örneği	469
<i>Meliha Tatlı</i>	
Cem Sultan’ın Cemşid ü Hurşid Mesnevisindeki Yuvarlaklaşma Örnekleri	487
<i>Melike Akman</i>	
Sevgi Soysal’ın Yenişehir’de Bir Öğle Vakti Romanında Tutunamayan Tipler	503
<i>Meltem Yanık</i>	
Eski Uygurca Tantrik Metinlerde İkilemeler	521
<i>Merve Durkut</i>	
Göstergebilim Bağlamında Reklamda Temsilin İnşası ve Mit ile Anlam ..555	
<i>Musa Bilik; Muzaffer Yiğit; Şeymanur Yiğit Hekim</i>	
Metin Dilbilimsel Açından Bir Hikâye Değerlendirmesi: Ömer Seyfettin’in Türkçe Reçete Hikâyesi	563
<i>Mustafa Acat</i>	
Azerbaycan Türkçesi Atasözlerinde Dinî Söz Varlığı ve Bunlara Yüklenen Anlamlar	579
<i>Mürvet Özer</i>	
Altun Yaruk’ta Değerli Taş ve Maden Terminolojisi	591
<i>Neslişah Yıldız</i>	
Hulvî ve Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemeât-ı Ulviyye Adlı Eseri	655
<i>Özlem Şamlı</i>	
Türkçe Sözlükte Üç Birimli Kelimelerin Yapı Analizi	673
<i>Rüdeyna Sol</i>	
Cengiz Aytmatov’un “Beyaz Gemi” Romanı Üzerine Tematik İnceleme .691	
<i>Savaş Uğur</i>	
16. Yüzyıl Maverâünnehir’inde İktidar Değişiminin Kültür Hayatına Etkisini Baykara ve Muhammed Şeybanî Üzerinden Okumak	709
<i>Selim Özdemir</i>	
Klâsik Türk Şiirinde Aykırı Âşık	727
<i>Selma Ataman</i>	
Eski Uygur Türkçesinde ‘Ay’ Ünlemi	739
<i>Serap Karamişe</i>	

Eski Uygur Türkçesinde Bilgi Kipliği: Prens Kalyanamkara ve Papamkara Örneği	757
<i>Sıla Nur Aktaş</i>	
Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi'nden Ankara'ya Bakış	779
<i>Sümeyye Sapca</i>	
Müfide Ferit'in "Aydemir" Adlı Romanında Milliyetçilik	797
<i>Ümran Pekşen</i>	
Alevi-Bektaşî Nefeslerinin Naz Makamı Bağlamında Değerlendirilmesi ..	809
<i>Yeliz Bilge Doğru</i>	
Eski Uygurca Daşakarmapathâvadânamâlâ'da Ad + Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler	827
<i>Yeliz Karahasan</i>	
Çağdaş Azerbaycan Edebiyatının Kadın Yazarlarından Menzer Niyarlı'nın Hikâyelerinde "Kadın" Teması	857
<i>Zeynep Yıldırım</i>	
İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'ndeki ŞR_000074 Numaralı Şiir Mecmuası Üzerine Bir Değerlendirme	871
<i>Şule Özbektaş</i>	
Deyimlerle Anadolu İrfanı : Sîretü'n-Nebî Örneği	885
<i>Büşra Aydoğan</i>	
İç Oğuz'a Taş Oğuz'un Asi Olup Beyrek Öldüğü Boyda Model Şahıs Tasviri	895
<i>Aybüke Karabacak</i>	
XIX. Yüzyılda Türkçe Öğretimine Yönelik Hazırlanmış Gramer ve Ders Kitaplarında Sıfatların Yeri	903
<i>Ayşe Afacan Süğümlü</i>	
'Aşkımızın Adı Fındık Tadı' Oyunu'nda Ordu Kültürel Öğeleri	919
<i>Metehan Şentürk</i>	
Özbek Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri Üzerine Bir İnceleme	925
<i>Kübra Yazıcıoğlu</i>	
Trabzon İli Basın Yayımında Doğru Dil Kullanımı Üzerine	939
<i>Gaye Kurt</i>	

SUNUŞ

İlki 2018 yılında gerçekleştirilen Genç Türkologlar alıŐtayı'nın ncs Ordu Üniversitesi Türkoloji Kulübü nclğnde, Ordu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Sanat Tarihi bölümlerinde öğrenim gören lisans, yüksek lisans ve doktora ğrencilerinin katılımıyla 16-17 Mayıs 2022 tarihlerinde Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi salonlarında gerçekleştirilmiştir. Çalıştayın gerçekleŐtirilmesinde başta, Ordu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ali Akdoğan, Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Selahattin Maden, Altınordu Belediye Başkanı AŞkın Tren olmak üzere niversitemizin çeşitli birimlerinde görev yapan tüm akademisyen hocalarımıza ve idari personelimize çok teşekkür ederiz. ÇalıŐtayda Türk dili, Türk edebiyatı, Türk tarihi, Türk folkloru ve Türk sanatı alanlarında bildiriler sunulmuş olup, tarihten günümüze,  kıtada Türk kültürünün izleri sürülmüştür. Çalıştayın gerçekleŐtirilmesinde emek veren Türkoloji Kulübü ğrencilerinin tamamına da ayrıca teşekkür ediyoruz. Temennimiz niversitemizin ve bölümlerimizin desteğiyle iki yılda bir olmak suretiyle bu çalıştayın devamını getirmek ve Genç Türkologlar alıŐtayı'nı gelenekselleŐtirmektir.

Editörler

Klasik Türk Edebiyatında Sâkî-Nâmeler Üzerine

On Saki-nâmes in Classical Turkish Literature

*Ahmet Dursun Tamer**

Öz: Sâkî-nâmeler; kısaca içki meclislerini (meyhâne) konu edinen ve bu mekânları tasvîr edip, sarhoşun ahvâlini göz önüne getiren manzûmelerdir. Sâkî-nâme türü ilk olarak Arap edebiyatında görülmekle beraber; daha sonraları Fars edebiyatında müstakil bir eser hâliyle ürünlerini vermeye başlamıştır. Diğer yandan Anadolu sahası içerisinde de ilgi gören sâkî-nâmeler, şâirlerimizin odağı olmuştur. Bu çalışmada, Klasik edebiyatımızda da mühim bir yer tutmuş “sâkî-nâmeler” incelenerek olup; sâkî-nâmelerin mevzubahsi olan “şarap, sâkî, mey, sarhoşluk, meyhâne” gibi kavramların gerçek-mecaz mânâları aktarılmaya çalışılacaktır. Sarhoşluğa, mest olmaya sebep olan aşk duygusu ise, ilâhi ve fâni boyutuyla çalışmada geçen farklı bir husûs olmakla beraber, bundan ayrı olarak tarih sahnesinde verilen bir kısım eserlerin mâhiyeti yazar-eser ilişkisi bağlamında alıntılarla beraber sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aşk, sarhoşluk, bezm, mey, meyhâne.

Abstract: Sâkî-nâmes are briefly, poems talking about ale houses (meyhâne) and by depicting these places they show the situations of drunk. Sâkî-nâme, as a form, was seen in the Arab literature firstly, however, afterwards in the Persian literature its examples were given, too. On the other hand, Sâkî-nâmes drawing interest in the Anatolian area have become the focus of our poets. In this work, Sâkî-nâmes which keep an important place in our classical literature will be analyzed and their main notion's such as “wine, caterer, ale houses” real and methaphoric meanings are going to be tried to express. The feeling of love which causes being drunk is a part of this work in terms of celestial and temporal point of views. Apart from that, the whatness

* Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Öğrencisi, ahmetdursuntamer@gmail.com

of the some works given in the history are going to be represented in the context of writer-work by quotations.

Key Words: Love, Drunkness, Place of entertainment, Wine, Ale house.

0. Giriş

Arap ve İran edebiyatının tesîri altında kalarak Klasik edebiyatımıza geçmiş olan sâkî-nâmeler; Arapça sâkî ساقی “mecliste su veya içki sunan kişi” sözcüğünden ve Farsça nâme نامه “birine hitâben yazılan yazı, mektup, risâle, kitap” sözcüğünden bileşik bir isim olup, içki meclisini; içkiyi (mey, şarap); içki dağıtan veya sunan güzeli (sâkî); meclisteki eğlenceleri; yemekleri mezeleri; mükeyyifeleri (esrar, afyon, enfiye tütün); hânende ve sâzendeleri; sâkî, meclis, şarap, kadeh mutrib ve nedîmin özelliklerini; meclisin adâbını, örf ve âdetlerini mecazlı tasavvufi ya da gerçek anlamıyla anlatan manzum edebî eserlerdir.” (Arslan,2003: 9) Yine bu eserlerde meclisin müdâvimi olan rintlerin ve onları sürekli tahkîr eden zâhidin özellikleri anlatılır, ayrıca içki ile bağlantı kurularak sabah, gece gibi vakitler ile kış ve bahar gibi mevsimlerden söz edilir. Kısacası sâkî-nâmeler, "içkiyle uzaktan yakından ilgili birçok duygu, düşünce ve kavramı bazen tasavvufi, bazen dünyevi olarak bir bütün hâlinde ele alıp işleyen şiirler." dir.¹

Sâkî-nâmeler tek olarak yazıldığı gibi, mesnevî türündeki eserlerin bir bölümü veya dîvanlar içinde terkîb-i bend, tercî-i bend ve kaside gibi manzûmeler şeklinde de bulunabilir. İslam öncesi Arap edebiyatında "hamriyât" adıyla anılan ve şarabı konu alan şiirlerin önemli bir yeri varsa da sâkî-nâmelerin müstakil bir tür olarak ortaya çıkışı çok sonradan İran'da gerçekleşmiştir. Arap edebiyatında bu konuda yazılmış en önemli eser, Şemseddîn Muhammed en-Nevâcî'nin (ö.859/1455) İran ve Türk edebiyatlarında bu sahada birçok esere kaynak teşkil eden *Halbetu'l-Kumeyt fi Vaşfi'l-Ĥamr* adlı kitabıdır.² Adından da anlaşılacağı üzere bütünüyle şarap ile ilgili olan ve uzun süre müellifi eleştirilere mâruz bırakıp dışlanmasına sebep olan bu eser, tüm olumsuz

¹ Kortantamer T. (1983). "Sâki-nâmelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimine Genel Bir Bakış". *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı), s.81.

² Canım, R. (2009). "Sâkî-nâme". *Diyânet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, s.13.

tepkilere rağmen, çok rağbet görmüş ve müellifin en meşhur eseri hâline gelmiştir.³

Türk edebiyatında ise bu türün ilk örneğini, Anadolu sahası dışında olan Horezmî'nin “*Muhabbet-nâme*”sinde rastlanır. Sâkî-nâme türünün Anadolu'daki ilk müstakil hâli Edirneli Revânî (ö.930/1524) tarafından verilmiş “*İşret-nâme*” isimli eserdir. Burada dikkat edileceği üzere Revânî'nin eserinin İşret-nâme olmasının bir sebebi ise, sâkînâmelerin “sahbâ-nâme, işret-nâme, safâ-nâme” gibi isimlerle de anılmış olmasıdır.

Bu bilgiler göz önünde bulundurularak sâkî-nâmeler hakkında başlı başına bir eser veya bir mesnevinin sırası gelince uygun bir kısmında bulunan parçalar niteliğinde olduğunu, bazen de şâirlerin dîvanları içinde sâkî-nâme adı altında şiirlere tesâdüf edildiğini söyleyebiliriz.⁴

Yukarıda ismi geçen şâirlerden ayrı olarak, birçok şâirimiz tarafından eser verilen sâkî-nâme türü; “Nev’i-zâde Atâî, Azmî-zâde Hâletî, Bağdatlı Zihnî, Beyânî, Antepli Âynî” gibi şâirlerin de odağı olmuştur. Çalışmanın devam eden kısmında ismi ve eserleri anılanlar mevzubahis olacaktır. Burada belirtilmesi gereken mevzu, sâkî-nâme türüne eser veren isimlerin sadece yukarıda ki isimlerden ibaret olmadığını bilmenizi isteriz.

1. Yazar ve Eser Bağlamında Sâkînâmeler

1.1. Horezmî ve Muhabbet-nâme’si

Anadolu sahası dışında Harezmi Türkçesiyle yazılmış olan *Muhabbet-nâme* isimli eser; Horezmî isimli, hayatına dâir geniş bilgi bulamadığımız bir ozan tarafından yazılmıştır. Eserin bölüm sonlarında ikişer beyit olmak üzere sâkîye seslenir. Eserin biri Uygur alfabesi ve üçü Arap alfabesi olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır.

³ Topçu, S. (2014). “Şemsüddin Muhammed B. Hasen B. Ali. Usmân En-Nevâcî Ve Nuzhetu'l-Ahbâr Fî Mehâsini'l-Ahyâr Adlı Eseri”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.32, s.97

⁴ Karahan, A. (1980). “Sâkînâmeler”. “*Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.118.

(Ozanın ismi “Harezmi” şeklinde bilinse de yanlış transkripsiyonlanmaktadır. Uygur metinlerinde bariz olarak Horez-mî ve Horezm-i imlâsıyla geçmekte olduğunu ve bu şekilde kullanılması gerektiği kanaatini Osman F. Sertkaya belirtmiştir.)

64. Kil ay sâkî kitür peymâne bizge
İnâyetler kılur cânâne bizge

65. İçeling bâdeni cânân yüzige
Hızır suym saçaling cân yüzige⁵

1.2. Revânî ve İşret-nâme’si

Asıl adı İlyas Şücâ olan şâir doğum tarihi bilinmese de 1523-24 tarihi arasında vefat ettiği bilinmektedir. Yazmış olduğu *İşret-nâme* isimli eser, Yavuz Sultan Selim’e sunulmuş olup 694 beyitten oluşur. Türünün Anadolu sahasında yazılan ilk örneği kabul edilir. İşret-nâme şaraptan, sâkîden, kadehten, içki meclislerinden, sazlardan bahseder. Revânî, eserin sonunda bu konulara tasavvufî anlamlar yüklemeye çalışarak özellikle işrete olan iptilâsını perdelemeye gayret etmiştir.⁶ Aruzun “*mefâ’ilün mefâ’ilün fa’ülün*” kalıbıyla yazılmıştır.⁷

1.3. Nev’i-zâde Atâî ve Âlemnümâ İsimli Sâkî-nâme’si

17. yüzyılın en tanınmış şâirlerinden birisi olan Nev’izâde Atâî, ünlü divan şâiri Nev’i Efendi’nin oğludur. Asıl adı Ataullah’tır. 1583 yılında İstanbul’da doğmuş ve 1635 tarihinde İstanbul’da vefât etmiştir.⁸ Başlığın konusu olan Âlemnümâ isimli eseri, Atâî’nin Hamse’si içerisinde bulunan en çok tanınmış mesnevilerindendir. Eser 1617 yılında “*fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’ül*” kalıbıyla yazılmıştır. Âlemnümâ 1561 beyitle, Boğaziçi’nin ve hisarların güzelliklerini anlatmakla başlar. Ardından bir içki meclisinde sırayla sâkî, şarap, küp, kadeh sürâhi, pîr-mugan, meyhâne, şarkıcı, gece, mum, sabah ve

⁵ Sertkaya, O. (2010). “Horezmi’nin Muhabbet-nâme’sinin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine” . *Türkiyat Mecmuası* Cilt:17: s. 189-197

⁶ Erünsal,İ. (2014) “Revânî” <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/revani> (07.04.2022)

⁷ Yağcı, Ö.(2014) “Yavuz Sultan Selim Dönemi Kültür Ve Edebiyatı” Kırıkkale Üniversitesi *Doktora Tezi* s.204

⁸ Kuzubaş, M.(2009) *Nev’i-zâde Atâî (Sâkinâme)* İstanbul Etüt Yayınları.

bahar anlatılır.⁹ Mesnevi nüshasının kırka yakın olması, eserin sevilmiş ve alanında yazılmış seçkin eserlerden olma kanısını doğrulamaktadır.

Eserin bahse değer bir konusu da “*Ta’n-ı Duhân u Gubâr*” ve “*Ta’n-ı Erbâb-ı Keyf*” başlığı altında, yazıldığı dönemin kahvehane kültürünü yansıtmaya ve şâirin; kahve, tütün, afyon tiryâkisi olanları kınamasıdır. Bu bölümlerde mey, tütün, gubar ve nargile ile karşılaştırılmış; bunlardan üstün tutulmuştur. Misâl olarak;

1212. Tuyar mı bu zevki uyur ehl-i keyf
O keyfiyyet ile geçer ‘ömre hayf

1214. Bu hacletle varmış ‘acib ‘âleme
Başın kaldırıp bakamaz âdeme¹⁰

Eser hakkında geniş bilgi için bkz.¹¹

1.4. Azmî-zâde Hâletî ve Sâkî-nâme’si

Azmî-zâde diye anılan şairin asıl adı Mustafa, mahlası ise “Hâletî”dir. Şair İstanbul’da, 23 Ocak 1570 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. Genç yaşta eğitime başlayarak, medrese eğitimi görmüş ve devrin ünlü âlimi Hoca Sâdeddin Efendi (ö.1599)’ den mülâzemet ruûsu alarak 21 yaşında müderris olmuş, 30 Mart 1631 tarihinde vefât etmiştir.¹² Atâî, Şakâyık Zeyli’nde şâir hakkında (sâkî-nâmesi için) devrin modasına kapılmak suretiyle bu vadede bir eser meydana getirdiğini ve göstermiş olduğu az gayrete rağmen Hâfiz, Câmî, Kirmânî ve Sâmî gibi büyük İran şairlerine denk olacak derecede başarılı olduğunu ifade etmiştir.

Sâkî-nâme, Şeh-nâme vezni de denilen “*fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’ül*” kalıbıyla mesnevî şeklinde yazılmış olup eserin nüshalarda 1 tevhit, 15 bölüm ile bir hâtîmeden oluştuğu görülmüştür. Eserin toplam beyit sayısı , değişik nüshalarda 500, 501, 515, 518, ve 520 olarak görülmekte olup yazımıza

⁹ İpekten, H. (1991) Atâî, Nev’i-zâde *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, s.41

¹⁰ Yılmaz, G.A.(2017) Nev’i-zâde Atâyî, Subhizâde Feyzî ve Aynî’ nin Sâkî-nâmelerinden Hareketle Kahvenin Osmanlı Toplumundaki 300 Yıllık Değişimi *Atatürk Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları/ Makaleler* s.572-574

¹¹ Kuzubaş, M.(2009) *Nev’i-zâde Atâî (Sâkî-nâme)* İstanbul Etüt Yayınları

¹²Kaya, B.A.(2013) Hâletî, Azmî-zâde, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/haleti-azmizade> (13.04.2022)

kaynaklık eden Prof. Dr. Bayram Ali Kaya'nın hazırladığı tenkitli metin sonucunda 521 olarak görülmüştür.

Eser tasavvufi mahiyette olması sebebiyle mey (şarap adı ve çeşidi olarak sadece Erguvan şarabı geçmektedir), meze, yeme çeşitleri, mahalli hayata, gezi yerlerine vesair ait bahis ve tasvirler yoktur.¹³

1.5. Bağdatlı Zihnî ve Sâkî-nâme'si

Zihnî hakkında bilgi veren kaynaklar çok olmakla beraber, en kapsamlı bilgiyi Ahdî ve ve Kınalızâde tezkireleri vermekte olup diğer kaynakların verdiği bilgiler bu kaynaklara göre daha sınırlıdır, hatta birbirinin tekrarı şeklindedir. Zihnî hakkında ilk bilgileri hemşehrisi Ahdî vermektedir. Ahdî ve Hasan Çelebi'ye göre Zihnî'nin asıl adı 'Abdü'd- delîl'dir. Farklı kaynaklarda ise başka isimlerle anılmaktadır. Bunlar arasında ittifak ise Bağdatlı olduğunu dile getirirler. Şairin ölüm tarihine ilişkin bilgiler birbirini tutmamaktadır lâkin 1614 olduğu bilinmektedir. Zihnî' nin *Sâkî-nâme'si* Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda "*Sâkî-nâme-i Zihni-i Bağdâdî Raḥmetullâhi 'Aleyh*" başlığı altında yer almaktadır. "Sâkî getir ol bâdeyi kim rûha gîdâdur" mısrayla başlayan Sâkî-nâme, terci-i bend nazım şekliyle aruzun "*mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün*" kalıbıyla yazılmış olup 5 bentten oluşur. I ve III. bent on, diğerleri ise on bir beyitten oluşur. Toplamda ise 53 beyittir.¹⁴

1.6. Beyânî ve Sâkî-nâme'si

Asıl adı Ahmed olan Beyânî, bugün Afyon iline bağlı bir ilçenin kasabası olan Şuhut'ta doğmuştur. Kesin bir bilgi var olmasa da tahminlerle, 1600'lerin ilk on yılında doğduğu söylenmektedir. Beyânî 1664 veya 1665 tarihinde İstanbul'da vefât etmiştir. Kaynaklarda dindar, selâmet sahibi bir insan, îtikâdi sağlam, kanaatkar bir kişi olduğu zikredilmiştir. *Sâkî-nâme'si* ise zaten tasavvufi olarak tasnif edilmiştir. Eser 300 beyitlik bir mesnevîdir. Aruzun "*fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl*" kalıbıyla yazılmış eser; tevhid, na't, mucizat, varlığın yaratılışı, mirâç, sahabe övgüsü, Hz.Peygamber'in(s.a.v) şeriatı kısımlarından bahsederek klasik bir mesnevi olarak tertip edilmiştir. Şair

¹³ Kaya, B.A.(2000) Azmî-Zâde Hâleti'nin Sâkî-Nâmesi *TUBA* 24/II s.63-64

¹⁴ Kesik, B., Baka, Ş.(2013) Bağdatlı Zihnî'nin Sâkî-Nâmesi *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Cilt 8/4 Ankara,Türkiye s.958-960

eserde meyhâne, bezm, elest gibi kavramları tasavvufî mânâsıyla aksetmiştir.¹⁵

1.7. Antepli Âynî ve Sâkî-nâme'si

Asıl adı Hasan olup 1766 yılında Gaziantep'te doğan şair¹⁶, yirmi yaşlarında şiire dair tahsilatından sonra 1790'da İstanbul'a giderek devir şairleri arasında kendisini göstermiştir.¹⁷ Şairin Sâkî-nâme'si aruzun “*mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*” kalıbı ve eserin sonunda yer alan iki beyitlik kıt'a şeklinde yazılmış olan tarih manzûmesinde “*mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün*” kalıbıyla yazılmıştır. Eserin üç nüshası bulunmakta ve birçok kaynakta 1500 beyit olarak bildirilse de Mehmet Arslan hocamız yapmış olduğu nüsha karşılaştırmalarında 2008 beyit olduğunu ortaya koymaktadır. Sâkî-nâme muhteva bakımından, tasavvufa ve günlük yaşama da yer vermiştir. Bunlarla kalmayıp genel olarak sâkî-nâme kavramlarından bahsedip bunları daha çok tasavvufî olarak işlemiştir.¹⁸

2. Sâkî-nâmeler'de Geçen Bazı Kavramlar ve Mecâzi-Gerçek Mânâları

2.1. Aşk

Tasavvufî lügatte; sevginin ifrâtı, Allah'ın ihsânı, kulluk makamı mânâsına gelir¹⁹. Asıl mânâsı ise şiddetli sevgidir. İnsanı zihnen ve bedenen sarhoşluğa iten aşk duygusu, edebiyatımızın vazgeçilmez, vazgeçilemeyecek bir unsuru olmuştur. Çünkü insan sevgi, muhabbet ile kâimdir. Sâkî-nâmeler'in baş konusu olan ve sâkiye, mey için, “Getür sâkî” edâsında bulunduran sarhoşluk ve sarhoşluk isteği bir nevi aşkın yansımasıdır. Aşk, ilâhi yani tasavvufî ve mecaz manasıyla, Allah'a sevgi, hasret, vuslat hayâlî sonucu tâlip olunanın da tâlibe isteği neticesiyle meydâna gelerek, aklın başında olmaması halidir. Fânî

¹⁵ Başpınar,F.(2018) 17. yy. Şairi Beyânî'nin Tasavvufî Sâkî-nâme'si, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı*, s.222-225

¹⁶ Arslan, M.(2014) Aynî, Antepli, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ayni-antepli> (21.04.2022)

¹⁷ Ünver, İ.(1991) Aynî, Ayıntablı *TDV İslam Ansiklopedisi* Cilt:4 s.270

¹⁸ Aytuş, S.(2020) Antepli Âynî'nin Sâkî-nâmesi(Bağlamlı Dizin Ve İşlevsel Sözlük) Gaziantep Üniversitesi *Yüksek Lisans Tezi* s. 8-11

¹⁹ Dal, Safer(2013) *İstîlâhât-ı Sofîyye fî Vatan-ı Asliyye*, İstanbul: Kırkkandil Yayınevi

boyutuyla ise yine aynı duygular meydana gelirken arada ki fark, duyulan sevginin bir insana, karşı cinsine olmasıdır.

2.2. Sâkî

Bezm âleminin, meclisin en önemli unsurlarından biri olan ve kadeh sunan, içki veren mânâsına gelir. Sâkî her daim güzelliğiyle dikkat çeker, âşık ise içkiden değil sâkinin güzelliğinden ötürü sarhoş olur. Meclise mutluluk, sevinç ve neşe getiren sâkî, güzelliğinden sarhoş olunan sevgilidir²⁰. Tasavvuf da karşılığı ise pîr-i mugân, mürşid-i kâmilidir. Yeri geldikçe de Allah anlamında kullanılır. Şefkatli, merhametli, himmet sâhibidir. Onun sunduğu şarap âşık için dertlere deva olur. Nedim'in bu beyiti ise sâkinin bir gülüşüyle şâire nasıl etki ettiğini göstermektedir;

Bir şeker handeyle bezm-i şevke câm ettin beni
Nîm sun peymâneyi sâkî tamâm ettin beni

2.3. Şarap (Mey, Bâde) ve Sarhoşluk

Arapça kökenli olup “mey, bâde” şekliyle de anılan şarap kelimesi “içki, içilecek şey” mânâsına gelir. Divan edebiyatında en çok kullanılan içecektir. Bu sebeple başka kelimeler de mecâz-ı mürsel yoluyla aynı anlamda kullanılmıştır. Renginden ötürü dudağa, kana, gözyaşına benzetilir.²¹ Sevgiliye ulaşamayan, kavuşamayan âşığın tesellisidir. Tasavvufi anlamda; aşkı, muhabbeti, şevk ve vecdi temsil eder. Aşkla olan benzerliği, ikisinin de aklı bulandırması, şuurunu kullandırmayacak vaziyette bırakmasıdır.²² Yani şarap, kendini nûş eden âşığın aklını başından alarak sarhoş ve kendinden geçmiş vaziyete sevk eder. Sûfiler gönül pasını onunla siler, iç güzelliklerini onunla ortaya çıkarırlar.²³ Şarabı somut olarak Allah'a âşık kişinin çektiği zikir, sevgiliyi hatırlamak ve huzurunda bulunduğunu her daim hatrında tutmak üzere mürşidi tarafından verilen virde benzetebiliriz. Değnilmesi gereken bir diğer husus, şarap kavramının İslâmi kaideler dahilinde, her dönem bazı kesimler tarafından karşı görülmesi ve doğru bulunmamasıdır. Lâkin tasavvufî sâkî-nâmelerde yukarıda belirttiğimiz gibi şaraba yüklenen

²⁰ Pala, İ.(2002) *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Leyla İle Mecnun Yayıncılık

²¹ a.g.e. s.62

²² Uludağ, S.(2001) *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* İstanbul: Kabalcı Yayınları

²³ Türkben Aydın, F.(2019) Fars Edebiyatında İlk Sâkinâme Örneği, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6/2, s.741

mânâ akla gelenden tamamen ayrıdır. 19. yy. şâirlerinden Harâbî'nin bunun tamamen bir sır olduğunu belirten şu dörtlüğü bahse değerdir;

Ey hâce bu sırra değılsin âgâh
Anınçün şarâbdan eylersin ikrâh

Şu kalb-i Harâbî'ye Hazret-i Allah
Bu doğru sözleri ilhâm eylemiş.²⁴

2.4. Meyhâne

Farsça bir kelime olan meyhâne, içki içilen veyahut satılan yer mânâsına gelir. Şâir Beyânî'nin Sâkî-nâmesi'nden hareketle meyhâne; Allah'ın çok eski bir evidir. Hz. İbrâhim'in inşâ ettiği Kâbe gibidir ve meyhânenin şarabından içenler vuslata kavuşur. Meyhâneleri, günah meyhânesi ve elest şarabı meyhânesi olarak ayıran şâir, günah meyhânesinden ayrılarak elest meyhânesine dahil olmayı temenni etmiştir. Elest meyhânesini, pîr-i mugânın vesilesiyle ilâhi aşkın dağıtıldığı dergâhlara benzetebiliriz.

297 Bu mey-hânededen kesdür ayağumuz
O mey-hânededen yandur ocağumuz
298 Nasib etme câmin bu mey-hânenün
Meyin eyle rûzi o mey-hânenün²⁵

Sonuç

Sâkî-nâmeler, sadece Arap ve Fars edebiyatında yer almamış olup, Klasik edebiyatımızda da mühim bir ilgi görmüştür. Sâkî-nâmelere sadece bir mekan, zaman tasvîri, veyahut meyhânedede dem çeken kişinin gördükleri çerçevesinden bakmayıp, kast edilen mânânın ne olduğunu ve okunan eserin yazıldığı döneme dair gerek toplumsal, gerek yazan şâirin husûsi dünyasına dair çıkarımlar yaparak, gerçek ve mecazın edebî muhite kattığı zevkin peşine düşmek daha doğru bir yol olacaktır.

²⁴ Gümüšoğlu, D. (2008) Ahmet Edîb Harâbî Divânı Yaşamı Ve Tüm Şiirleri, İstanbul: Can Yayınları

²⁵ Başpınar, F. (2018) 17. yy. Şairi Beyânî'nin Tasavvufî Sâkinâme'si, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı*, s. 226-229

Bu çalışmada, yazarlar-eserler ve sâkî-nâmelerde geçen kavramlar kısmen aktarılmaya çalışılmıştır. Edebî coğrafyamızda bu türe örnek teşkil eden daha nicelerinin bulunduğunu da belirtmek, lüzumlu bir hatırlatmadır.

Kaynakça

- ARSLAN, M. (2003). *Aynî Sâkînâme*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KORTANTAMER, T. (1983). "Sâkî-nâmelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimine Genel Bir Bakış". *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı)*, 81.
- CANIM, R. (2009). "Sâkî-nâme". *İslam Ansiklopedisi*, 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 13.
- TOPÇU, S. (2014). "Şemsüddîn Muhammed B. Hasen B. Ali. Usmân En-Nevâcî Ve Nuzhetu'l- Ahbâr Fî Mehâsini'l- Ahyâr Adlı Eseri". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32:97.
- KARAHAN, A. (1980) "Sâkînameler" "*Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları s.118
- SERTKAYA, O. (2010). "Horezmî'nin Muhabbet-nâme'sinin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine". *Türkiyat Mecmuası*, 17:189-197.
- KUT, G. (1989). "Ahmed-i Dâî". *İslam Ansiklopedisi*, 2:56.
- YAĞCI, Ö. (2014). *Yavuz Sultan Selim Dönemi Kültür Ve Edebiyatı*. Doktora Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- KUZUBAŞ, M. (2009). *Nev'i-zâde Atâi (Sâkînâme)*. İstanbul: İstanbul Etüt Yayınları
- İPEKTEN, H. (1991). "Atâi Nev'i-zâde". *İslam Ansiklopedisi*, 4:41.
- YILMAZ, G.A. (2017). "Nev'i-zâde Atâyî, Subhizâde Feyzî ve Aynî' nin Sâkînamelerinden Hareketle Kahvenin Osmanlı Toplumundaki 300 Yıllık Değişimi". *Atatürk Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları/ Makaleler*, 572-574.
- KAYA, B.A. (2000). "Azmî-Zâde Hâleti'nin Sâkî-Nâmesi". *TUBA*, 24/2: 63-64.
- KESİK, B.-Baka, Ş.(2013). "Bağdatlı Zihnî'nin Sâkî-Nâmesi". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/4: 958-960.
- BAŞPINAR, F. (2018). "17. yy. Şairi Beyânî'nin Tasavvufi Sâkînâme'si". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 222-225.
- ÜNVER, İ. (1991). "Aynî, Ayıntablî". *İslam Ansiklopedisi*, 4:270.
- Ayıtış, S. (2020). *Antepli Âynî'nin Sâkînâmesi (Bağlamlı Dizin Ve İşlevsel Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- DAL, S. (2013). *Istulâhât-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye*. İstanbul: Kırkkandil Yayınevi.
- PALA, İ. (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Leyla İle Mecnun Yayıncılık
- ULUDAĞ, S. (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- TÜRK BEN AYDIN, F. (2019). "Fars Edebiyatında İlk Sâkînâme Örneği". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/2:741.
- GÜMÜŞOĞLU, D. (2008). *Ahmet Edîb Harâbî Dîvânı Yaşamı Ve Tüm Şiirleri*. İstanbul: Can Yayınları.

e-NS=<https://www.nisanyansozluk.com/>

e-Erünsal (2014)=Erünsal, İ. (07.04.2022).“Revânî”. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/revani>

e-Kaya(2013)=Kaya,B.A.(13.04.2022).“Hâletî-Azmî-zâde”.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/haleti-azmizade>

e-Arslan(2014)=Arslan,M.(21.04.2022).”Aynî-Antepli”.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ayni-antepli>

Türklerde Göç Olgusu: Uzun Kervan Romanı Örneği

Migration in Turks: Example of Uzun Kervan Novel

*Anıl Bilgiç**

Öz: Ekonomik, sosyal, siyasi ve coğrafi sebeplerle doğrudan ilişkili olan göç, insanların var olma çabasının bir yansıması niteliğindedir ve en genel hâliyle “yer değiştirme” anlamına gelmektedir. Dünya tarihinde neredeyse her milletin başına gelen bu durumu, farklı nedenlerle Türk toplulukları da tecrübe etmiştir. Göç olgusu milletlerin tarihini belirlemede oldukça önemli bir kavramdır. Türk dünyasında özellikle Balkanlarda yaşanan göçler zorunlu olarak gerçekleştirilirken, farklı coğrafyalarda Türklerin gerçekleştirdiği birtakım göçler de ihtiyaçtan kaynaklanmış ve bu ihtiyaçların başında da hayvanlara otlak bulma çabası ve hür olma arzusu gelmiştir. Tarih boyunca Türklerin gerçekleştirdikleri göçlerin en önemli özelliklerinden biri de plansız olmasıdır. “Kervan yolda düzülür” sözü bu bağlamda oldukça dikkate değerdir. Yüzyıllar boyunca defalarca göçen/göçmek zorunda kalan Türkler bu sebeptendir ki yeniden inşa etme konusunda da çok mahir bir millettir.

Göç gibi toplumları derinden etkileyen olayların edebiyata yansımasının olduğu bir gerçektir ve günümüze gelinceye kadar söz konusu olayı dolaylı veya doğrudan işleyen çok sayıda roman kaleme alındığı bilinmektedir. Bugün önemli bir bölümü Moldova Cumhuriyeti’nde bulunan ve yaşamlarına özerk olarak devam eden Gagavuz Türkleri de göçü defalarca ve her yönüyle tecrübe etmiş ve edebî eserlerinde bu olayı işlemiştir. Çalışmada ilk Gagavuz romanı olan “Uzun Kervan”dan hareketle Türklerdeki göç algısı, nedenleri, sonuçları ve kültürel yaşama etkisi incelenecektir. Bununla birlikte romandaki göç olgusundan hareketle, tarihsel gerçekliğin romanın kurmaca dünyasına nasıl yansıdığı roman kahramanları üzerinden ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göç Olgusu, Gagavuz Türkleri, Savaş, Uzun Kervan.

* Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Yakın Doğu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, anilbilgic0@gmail.com

Abstract: Migration, which is directly related to economic, social, political and geographical reasons, is a reflection of people's efforts to exist, and it means "translocation" in its most general form. Turkish communities have experienced this situation, which has happened to almost every nation in the history of the world, for different reasons. The phenomenon of migration is a very important concept in determining the history of nations. Migration in the Turkish world, especially in the Balkans, was compulsory, but some migrations of Turks in different geographies resulted from necessity. One of the leading necessities was the effort to find pasture for animals and the desire to be free. One of the most important features of the migrations of Turks throughout history is that they are unplanned. The phrase "caravan is arranged on the road" (make it up as you go along) is quite remarkable in this context. Therefore the Turks, who have migrated/had to migrate many times over the centuries, are a nation that is very adept at rebuilding.

It is a fact that events that deeply affect societies such as migration have a reflection in literature, and it is known that many novels have been written that deal with the event indirectly or directly until today. Gagauz Turks, who have a significant population in the Republic of Moldova today and continue their lives autonomously, have experienced migration many times and in all aspects, and they have covered this event in their literary works. In this study, the reasons and results of the perception of migration in Turks and its effect on cultural life will be examined based on the first Gagauz novel, "Uzun Kervan". In addition, based on the migration phenomenon in the novel, how the historical reality is reflected in the fictional world of the novel will be revealed through the characters of the novel.

Keywords: Migration, Migration phenomenon, Gagauz Turks, War, Uzun Kervan.

0. Giriş

Ekonomik, sosyal, siyasi ve coğrafi sebeplerle doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olan göç, insanların var olma çabasının bir yansıması niteliğindedir ve en genel hâliyle "yer değiştirme" anlamına gelmektedir. Dünya tarihinde Türkler de dâhil olmak üzere neredeyse tüm milletler, göçü farklı yönleriyle ve sebepleriyle tecrübe etmiştir. Türklerin anayurtlarından göç etme sebepleri: İpek Yolu ticaretinin ele geçirilmek istenmesi, kuraklık, otlakların azalması, salgın hastalıklar, Türk boyları arasındaki mücadeleler, dış ve iç baskının artması, yeni yerleri keşfetme ve buraları fethetme arzusu şeklinde sınıflandırılabilir. Tarih boyunca Türklerin gerçekleştirdiği göçlerin en önemli

özelliklerinden biri de plansız olmasıdır. “Kervan yolda düzülür” sözü de bu bağlamda oldukça dikkate değerdir. Dilin söz varlığına kadar işleyen bu yaşam tarzı, yaşanan coğrafyanın ve göç olgusunun milletlerin tarihine yön vermede nasıl bir rolünün olduğunun en açık göstergesidir. Bu yüzdendir ki Türklerin içinde bulunduğu mekâna duyduğu aidiyet ve sorumluluk duygusu, hür yaşama arzusu ile birleşince göçülen her yer zamanla Türk’e vatan olmuştur. Yüzyıllar boyunca defalarca göçen Türklerin, yeniden inşa etme konusunda da çok becerikli bir millet oluşu, göçü ve ardından gelen süreçleri defalarca deneyimlemeleriyle açıklanabilir.

Tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar uzanan coğrafyada sayısız devlet kuran Türklerin, Türk Dünyası’nın muhtelif yerlerinde ve tarihin farklı devrelerinde, göçe zorlandığı ve çeşitli politikalara maruz kaldığı bilinmektedir. Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım’da yaşayan Türkler göç sonucunda vatansızlığı en acı şekilde tecrübe etmiştir. Karadeniz’in kuzeyinden batıya doğru göçen Türk kavimlerinin, Bizans ve çevre devletler ile olan münasebetleri bu durumun ilk örneklerini teşkil eder. Bu konuda diğer bir örnek ise Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda güç kaybetmesiyle ortaya çıkan otorite boşluğudur.

Osmanlı Devleti’nin topraklarının ilk kez paylaşıldığı “Karlofça Antlaşması” (1699) ile başlayan süreç; Rumeli’de ulus devletlerin kurulmasına zemin hazırlamış, Osmanlı imparatorluğunun Balkanlar’da ve Kırım’daki gücünü kaybetmesiyle devam etmiş son olarak da Rusya’nın bu bölgede yıllar içinde güçlenmesiyle¹ zirveye ulaşmıştır. Güçlenen Rusya’nın Türkler üzerindeki politikaları, savaş ekseninde gelişen göçleri ortaya çıkarmış ve Türklerin toplumsal yapısının bozulmasına sebep olmuştur. Bu durumun farkında olan İsmail Gaspıralı’nın şu sözleri durumu anlaşılır kılacaktır:

“Kırım Hanlığı’nın yarısı göçebe olup mal ile göçüp yürürdü. Ruslar Nemseler gelip yerleşince bu göçebeler yarım asırda yok olup gittiler. Bugün mezarlıkları bile yok. Stavropol, Yekaterinoslav, Kerson ve Besarabya illeri hep Tataristan ve

¹ Osmanlı’nın güç kaybetmesiyle Rusya’nın güç kazanması aynı zamanlara denk gelir. Yukarıda belirtilen antlaşmadan farklı olarak “Küçük Kaynarca Antlaşması” da o coğrafyadaki Türkleri olumsuz etkilemiştir.

Türkistan idi. Bugün ne avlumuz ve ne de bir kişimiz kaldı” (İpek 2016: 159).

Gaspıralı'nın sözlerinde Besarabya'ya da yer vermesi, göç olayının edebiyata yansımalarıyla beraber düşünüldüğünde, Karadeniz'in kuzeyinden batıya doğru giden -Oğuz bakiyesi olan- Gagauz Türkleri ve edebiyatı üzerine düşünmenin gerekliliği ortaya çıkacaktır.

Bugün önemli bir bölümü Moldova Cumhuriyeti'nde bulunan ve yaşamlarına özerk olarak devam eden Gagavuz Türkleri'nin, kökeni ve “Gagauz” adının çıkış noktasında birbirinden farklı birçok yaklaşım mevcuttur ve fikir birliğine varıldığını söylemek güçtür. Gagauzların atalarının, “1064-65 yıllarında Tuna Nehri'ni geçip Balkanları mesken tutan Uzlar olduğu ilim aleminin genel kabulüdür” (Cebeci 2009: 198; Yücel 2017: 202). Harun Güngör ve Mustafa Argunşah ise konuya farklı bir perspektif kazandırarak Kowalski'nin üç katmanlı² yapısından hareketle Gagauzların; Peçenek, Oğuz, ve Kıpçaklarla Anadolu Selçuklu Türklerinden meydana gelmiş, onların sentezi bir Türk toplumu olduğu fikrini ortaya koyar (GÜNGÖR & ARGUNŞAH 1998: 16-21). Bu fikirlerden hareketle çalışmanın esasını teşkil eden, göçü defalarca neredeyse her yönüyle tecrübe etmiş ve edebî eserlerinde bu olayı işlemiş olan Gagauzların “*Uzun Kervan*” romanından bahsetmek yerinde olacaktır.

Modern Gagauz Edebiyatı'nın ilk romanı olan “*Uzun Kervan*” Dionis Tanasoğlu tarafından yazılmıştır. Eserin ilk baskısı 1985 yılında Kişinev'de yapılmış, ikinci baskısı 2009'da yazarın eşi tarafından Türkiye'de yayına hazırlanmıştır. Roman, alanında ilk olmasının yanı sıra Gagauz Türkçesiyle de roman yazılabileceğinin ortaya konması açısından, yeni nesiller için örnek teşkil eden bir eserdir. Genel olarak Türk kültürü, özel olarak da Gagauz Türk kültürünü başarıyla yansıtır. Gagauzlarda kolektif bilincin tesisini amaçlayan eserin merkezinde göç olgusu vardır.

² Kowalski'nin üç katmanlı yapısı şöyle sıralanır: En eski tabaka, Kuzeyli bir Türk topluluğunun kalıntıları, ikinci tabaka, Osmanlıların Balkanlara gelmelerinden daha önceki devre çıkan kuvvetli bir güneyli grup, üçüncü tabaka, Osmanlı devrinin Türk kolonistlerinden ve Türkleşmiş unsurlarından teşekkül etmiştir.

0.1. İnceleme

Kadim Türk tarihini ve coğrafyasını konu edinen “Uzun Kervan” üç ana bölümden ve 51 alt epizottan oluşmaktadır. Bölümler sırasıyla: “Uzak Dedeler, Oğuzlar”, “Yakın Dedeler, Balkanlarda Yurtluk” ve “Besarabyalı Gagauzlar”dır. Romanda Gagauz Türklerinin, Altay Dağlarının eteklerinden başlayıp Besarabya’da kurulan otonom cumhuriyete kadar uzanan göç süreci, üç farklı devrede anlatılmıştır. 3 farklı dönem arasındaki bağlantı Uzun Kervan sembolü ile sağlanmıştır. Bu durum Türklerdeki göç olgusu kapsamında değerlendirilecek hususların oldukça zengin olmasını sağlamaktadır.

1. Gagauzların Orta Asya Dönemi (Uzak Dedeler, Oğuzlar):

Bu dönemdeki ilk göç Altaylardan Orhun ve Selenga tarafına, “kuraklık” (s.4) sebebiyle yapılmıştır. Göç tamamlandıktan sonra hayvanların otlak sorunun çözülmüş ve buna bağlı olarak da hayvanlardan elde edilen ürünler konusunda sıkıntı ortadan kalkmıştır. Göç edilen bölgede zamanla kültürel uyumun da sağlandığı “...oğ-uzluklar, onların hayvannarı, avandanlıkları; birleşirdi taa da çok dilleri Oğuz dili olardı (s.5)” bölümünde anlaşılmaktadır. Ayrıca Oğuzların göç kararına uyum sağlamayan Tölislerin, farklı bir yere göçmeleri de göçün farklı bir sonucu olarak nitelendirilebilir. Bu dönemdeki bir başka göçe, “Kara Han döneminde Oğuzlar arasında çıkan iç karışıklık sebep olmuştur. Bu olay, Oğuz’un kendisine saldıranları yenip yurdundan kovmasıyla sonuçlanmıştır. Bu zaferin kültürel yaşama etkisi ise kurulan sofralardır (s.7-8)”. Oğuz Han bu bölümde “Hindistan’a, Çin’e, Karanlık Dünya’ya” askerî seferler düzenlemiştir. Bu seferler esasen dünyayı kara kuvvetlerden kurtama amacıyla bir başka deyişle cihan hâkimiyeti anlayışıyla yapılmaktadır. “Bir Tangri, senin izinini ben tamamnadım- Dünyayı kara kuvetlerden kurtardım! Şinden sonra benim günnerimi alsan, gücenmem! Büyük Oğuz- Türk yurtluğunu genişledip kurdum. Sen ver ona uzun ömür (s.11)”. Oğuz Han’ın bu söylemi göçün sebebini ve sonucunu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu göçün sosyal yaşamda da bazı etkileri oluşturmuştur. Altın bezlerle örtülmüş çadırlar altında çok uzun şölenler yapılması bu etkiye örnektir.

Uzak Dedeler bölümünde Göktürklerin yaptığı göçlere ilişkin bilgiler de verilmektedir. Aşına Bey karakterinin “Sonra ama kalmayın erinizde, gidin Günduusuna hem Günbatısına, otlayacak kırları genişledin, hayvan sürülerini ziyedeleyin...” ve “...burada size artık sıkı hep taa, hep taa bunalırsınız... (s.16)” sözleri Göktürkler için bir nasihat ve aynı zamanda roman boyunca gerçekleşecek olan göçlerin potansiyel beyanı niteliğindedir. Nitekim Göktürkleri konu alan bölümlerde (Kağanlık, Kuruoğlar, İstemi Kağan, Türk Kağanlığının batı kanadından, Kağan avlanması, İstemi Kağanın düyüşleri) genel olarak yapılan göçlerin sebebi, “yeni yerleri keşfetmek ve buraları fethetmektedir. Buna ek olarak; beslenme, otlak arama, su kaynağı arama, alaf hazırlamak, askerlere yemek sağlamak ve çocukları beslemek de göç sebepleri arasındadır (s.23-24)”. Farklı amaçlarla ve defalarca gerçekleştirilen göçlerin sonuçlarının, kültür hayatına yansması da aynı doğrultuda çeşitlilik gösterir. “Ama bu erleri otlattık şansa, olsa kırımızı diyiştirelim...(s.24)” diyen çobanın cümlesi gerçekleştirilen göçün hem sebebini hem sonucu yansıtır. Ayrıca bu sözlerden, çobanın göçe olan yaklaşımını da anlayabiliriz. Kuruoğ’un “-Ben bir yanı da buradan kalkmarım... (s.24)” cümlesiye Türklerin göçe olan farklı bir bakışını yansıtmaktadır.

Devletin sınırlarını genişletmek için yapılan göçler genel olarak kazanılan savaşlar ile sonuçlanırken toplumsal yapının bozulması, eski yurtlara özlem, âdetlerin yaşatılması ve kültürel uyum da göçler sonucunda ortaya çıkmıştır. Toplumsal yapının bozulmasına, “eşi askere giden Külen’e, Basar Bek tarafından sarkıntılık yapılması (s.27)” örnektir. Eski yurtlara özlem ise şu şekilde örneklendirilebilir:

“-Taa isla Selenga boyunda kalaydık...(s.27)”, “...türkü de uzadarlar özlenmiş Selenga deresinin boylarındaki duuma yurtluğu için, Altay kırları için, angıları buradan görünmerler...(s.42)”,“-Canım Selenga boylarında hepisi vardı, -oflardı Külen.(s.46)”,“Ama mavi Selenga, Altının Orhun hem Onon dereleri darsiyardılar...(s.47)”.

Göçün psikolojik boyutlarını işlerken Külen’in ve Babaoğ’un geçmişe özlem duymalarına rağmen yeni şartlara uyum sağlamaya çalıştıkları görülmektedir (s.46). Buna ek olarak çocuk karakter Ülmez’in bu durum karşısındaki tepkisi dönem çocuklarının göçe olan yaklaşımı bağlamında önemsenmelidir. “Burda isla anam, biz yaşayacaz erimizde, gezmeyecez oradan oraya (s.46)”.

Âdetlerin yaşatılması durumu göç esnasında gerçekleşmektedir. Eski bir Oğuz âdeti olan genç kızların gül yetiştirmesi, Külen tarafından şu şekilde uygulanmaktadır: “Külen her, nerede taa çok vakıda durgunardı onnarın da kervanı, bir-iki kök gül haşlıardı (dikirdi) hemen yurtanın önünde; yollandığınan ileri göçmeğe, çıkarıp sarardı onnarı da alardı yanına...(s.26)”. Göç sebebiyle kültürel bir unsurun devamlılığına şahit olmak göçün önemli bir sonucudur. Bu konuda bir başka örnek ise konar göçer Türklerin hayvanları ölmesin diye “...kurban getirdik Tangri- Göke...(s.38)” sözleridir. Göç zamanında hayvanların ölmesi sonucundan hareketle yapılan bir uygulamadır. Göçün başka sonucu: Değişen coğrafyalara rağmen Oğuzların dine ve âdetlere bağlılığının sağlam oluşu “Da haliz da ani, Oğuzlar çetin taa tutardılar eski dini hem adetlerini magieyi de, Şamannığı da...(s.39)” sözleriyle belirtilmiştir. Göç sonrasında ortaya çıkan sonuçlardan bir diğeri de kültürel uyum meselesidir. Türklerin göç yollarındaki halklarla kültürel etkileşimi, kaçınılmaz bir sonuçtur. Örnek olarak şu cümleyi: “Başka da insannar senseleler tezde kendilerini Türk senselesi saymağa başlardılar- dili, giyimneri, adetleri üürenerdiler. (s.46)” verebiliriz.

İstemi Kağan’ın “Bizim yaban kırmız üüretti bize artık zor yaşamaya zira o ister bizden arıflık (s.44)” sözleri konar göçer yaşamının, -bozkır kültürünün- Türk’ü her anlamda yetiştirdiğini yansıtmaktadır. Alp Tipine bir gönderme söz konusudur.

Göktürk Devletinin yıkılmasıyla birlikte eserdeki bir başka alt başlık “Oğuz Devleti- Oğuzistana” geçiş yapılmıştır. Bu bölümde göçler konar göçer yaşamın sınırları çerçevesinde yapılmıştır. Göç olayının -konar göçer yaşamın- günlük hayatta sebep olduğu zorluklardan bahsedilmiştir. Kirgezennerin Çuma salgınından ölmesi (s.69), iklim şartlarından dolayı hem tarlanın hem de hayvanların az mahsul vermesi (s.70) bu duruma örnektir. Bu bölümde esere konu olan bir diğer göç ise, İslamiyet’i yaymak için Türk boyları arasına yapılan göçlerdir. Bu göçler sonucunda, Oğuzlar arasında İslam’a geçişler konusunda halkın istekli olduğu (s.95), bazı insanlar arasında da anlaşmazlıklar çıktığı “Bu işler Oğuzlar arasında çok kere kavga kaldırdılar (s.95)” cümlesinden anlaşılmaktadır.

Eserin temel tezlerinden birisi olan “Gagauzların İslamiyet’i kabul etmemek için Orta Asya’dan Avrupa’ya göçmüş Türklerin torunları olduğu görüşü”

(Güngör ve Argunşah 1998: 20) ile “İslamiyet’i kabul etmeyip eski dini yaşatanların Hak Oğuz (Doğru Oğuz)” (Güngör ve Argunşah 1998: 23-24) adlandırması eserde birlikte kurgulanmıştır. Bu tez eserde şu şekilde görülmektedir: “...varlığımızı ele geçirmeğe, insanımızı da çirak etmeğe, İslama çevirmeğe. Burada şaka yok! Bunnar diyil lâzım olsun! Biz Hak Oğuzlarız!... (s.104)”. Bir başka örneği ise din ve hayvancılığı beraber ele almaktadır: “Batıda biz bulcaz çok otlayacaklar... da burada kıpçaklar hem arablar payederken erleri, düyüşürken de, biz uzakta olcaz. Ama halkımızı kaybetmeyecez! Dinimizi kaybetmeyecez! (s.104)”. Eserde kimi zaman araya giren İhtiyar Kemancı’nın yanındaki Kireyitli genç, göçlerin sonuçlarını “...bu işler olmayaydı, biz de, Gagoğuzlar, olmayacaydık...(s.104)” sözleriyle açıklamıştır ve ardından eser Hakoğuzlar epizotuna bağlanmıştır.

Hakoğuzlar bölümünde genel olarak Gagauzların, Peçenekler ve Kıpçaklar ile münasebetleri çerçevesindeki gelişen göçlere değinilmiştir. Bu gölümdeki göçlerin genel sebebi daha korunaklı yerlere gitme düşüncesidir. Bu sebeple Rus yöneticisi Vladimir, ile görüşülmüş ve Peçeneklere karşı sınır güvenliği şartıyla göçe izin verilmiştir. Bu göç sonucunda kültürel anlamda zorluklar yaşanmıştır. Örnek olarak “Yaşamak gider- hayvancı-kırcı yaşaması: eski zanatlar, adetler, ama zorluklar da. (s.107)” sözleri verilebilir. Göçler sonucunda ortaya çıkan bir başka durum da kültürün değişmesidir. Bu yeni coğrafyalarla karşılaşan Türklerin, başına gelebilecek en doğal durumdur. “Hakoğuzların giyimneri hep niceydiler, ama kimi enilikler de var... (s.107)” buna örnektir. Eserde, Saltuk Ağa karakterinin etrafına topladığı çocuklara söylediği şu sözler de “Şindi bu kırlar oldu bizim vatanımız!”, “Yaşamakta öyledir: biri öbürünün yerini kaplar! (s.108)” Türklerde göçün genel sonuçlarını yansıtır. Hakoğuzlar, Kıpçakların sürekli olarak baskınına uğramaktadır. “Hakoğuzların üstüne büyük aman düştüdü...(s.120)”, “Hakoğuzlar zor tecelde...(s.123)” yaşanan durumu yansıtır. Göçün bir başka sonucu da hayal kırıklığıdır. Gagauzların o dönemki lideri, Uzordaş- Bobanın “-Prost et bu toprak! Sende sandıydık yurtluk kuralım...”, “Prost et koruyamadım seni...(s.124)” sözleriyle durum karşısındaki üzgünlüğünü görmekteyiz. Kıpçaklar’ın baskısında kurtulmak için Vlahlar aracılığıyla Bizasla görüşülmüştür. “İmparatorluğun Tunadaki annıklarını Kıpçaklara karşı...(s.126)” korumak ve vergi vermek şartıyla bu durum kabul edilmiştir. 1064 yılının yaz sonunda Hakoğuzlar Tuna deresini

aşıp Bizans topraklarına ulaşmışlardır. Esere göre bu göç Gagauzların tarihini şekillendirmede büyük rol oynamıştır.

2. Gagauzların Balkanlar Dönemi (Yakın Dedeler, Balkanlarda Yurtluk)

Uzun Kervan romanında Gagauzların göç serüvenlerine dair en geniş bilgilerin olduğu bölüm “Yakın Dedeler, Balkanlarda Yurtluk”tur. Bu bölümün incelemesi “Bizans Devletinde Sundubaylar”, “Gagauzlar Osmanlı Devletinde”, “Rus Cenkleri, Gagouzların Tragediası” ve “Ana Toprağında Kalanlar” epizotlarından hareketle yapılacaktır.

Göç olgusunun sonuçlarını, bölge halkının tarihsel süreçteki kültürel uyum tecrübelerinde görebiliriz. Bu bağlamda Uzun Kervan romanında, Balkanlara yapılmış göçler sebebiyle ortaya çıkan sonuçların kayda değer nitelikte olduğu görülecektir. Bizans topraklarına göçen Gagauzların, bugün mensubu oldukları dini kazanma sürecinin muhtelif dönemlerindeki tecrübeleri eserde başarıyla aktarılmıştır. Bu durum ilk olarak Bizans misyonerlerinin Hristiyanlığı yayma çalışmaları olarak gözlenir. “...duva etmersiniz ona, pek zor olacak buralarda inansız! (s.129)” diyen misyonere Sundubay’dan şu cevap gelmiştir: “...bizim var duamız- Tanğrıya, Göke, Güne, Aya... (s.129)”. Din misyoneri Sundubay’ın ismiyle de “Ne çirkin ad! O zamansa o olmayacak öyle fasıl, ama deyecez, Savelios, Simonis... (s.129)” diyerek dalga geçmiştir ve ilerleyen süreçte hem Sundubay hem eşi zorla vaftiz edilmiştir. Halk arasında yeni dinin kabulü ile ortaya çıkan bir buhran söz konusudur. Köydeki ormanın yanmasını “Tanğrı-Gök üfkesini indirdi... (s.134)” şeklinde tarif edenler varken kimilerinin arasında da kavga olduğu şu şekilde yansıtılmıştır: “...kimisi koruyardı eni dini, kimisi de eski dini koruyardı, şamanları hem duva tapmak yerini (s.134)”. Eski dine olan özlemi “...Sundubay da, makar ani Hristiyandı, ama eni dine alışamadıydı taa eskisini de unutamazdı...(s. 149)” sözleriyle görülürken “geçiş dönemlerindeki Şamanizm uygulamaların halk arasında gizli saklı yapıldığına görmekteyiz (s.159)”. Bu konuda bir başka örnek ise “Hakoğuzlar’ın eski Oğuz folkloruna, mitolojilere, destanlara, yaratmalara derneklerde düzenlenen özel günlerde sahip çıkmaları ve bu ürünleri Şamanizm’in çizdiği sınırlar içinde devam ettirmeleridir (s.131)”.

Eserde ayrıca Bulgar kilisesinin de Gagauzlara yönelik din politikalarından bahsedilmektedir. Gagauzların o dönemki lideri Araslan Bey “Böyle ki bizim başka kolaylığımız yok... buraa bizi bunaldacakalar başka dinni komşular karşıcı sayacaklar, dinsiz deyerler bize...(s.160)” demiştir ve ardından toplu olarak ilk din değiştirme olayı, ilk olarak ordu ile başlamıştır. “Ordunun vaftiz edilişi anında askerlerin korkusu başarıyla işlenmiştir (s.161). Ordudan sonra halk da yavaş yavaş yeni dine geçiş yapmaya başlamıştır ancak verilen yeni isimleri yerine eski isimleri kullanmaya devam etmişlerdir. “Eni adlar koydular taa çoyuna... Ama kimse istemedi, kaldılar eski adlarla (s.162)” bölümü bu duruma örnektir.

“Yok laf, Bizans popazlarından başka, buralara hep gelir Bolgar popazları da, savaşarak çekmeğe Gagouzları Grek klisesinin tarafına (s.165)” sözleri Gagauzların göç ettiği coğrafyanın durumunu başarıyla yansıtmıştır.

Gagauzlar üzerinde uygulanan politikaların, Keykavus döneminde de devam ettiğini şu cümlelerden anlamaktayız: “...bir alay popaz yolladı ki burada Gagouzların hem Selçukların arasında hizmet etsin (s.109)”. Göç edilen coğrafyadaki kültürel uyumun sonucu olarak “Sundubay’ın kızı Uzenayla, Selçuklu bir askeri evlenmiştir. Selçuklu askeri, kızın isteği üzerine Hristiyan olmuştur. Düğün adetlerinin eski usullerin devamı niteliğinde olduğu aktarılırken Hristiyan âdetlerinin de yavaş yavaş uygulanmaya başlandığına değinilmiştir (s.193)”. Göçün etki alanının ne kadar farklılaşabileceğinin en somut göstergesi burasıdır.

“Keykavus’tan sonra Gagauzlarda karışıklar, anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bizans’ın, Gagauzların devlet işlerine çok karıştığı ve devlet kademelerine kendi adamlarını yerleştirmeye başladığından bahsedilmiştir. Günlük yaşamın her alanında Gagauz dilinin baskılanması söz konusudur. Gagauzca’nın sadece köylerde ve kimi aydınlarca konuşulduğu da aktarılmıştır. Bu duruma kimi aydınların karşı çıktığı kimi aydınların da Selçuklarla beraber Osmanlı’ya göç ettiğinden bahsedilmiştir (s.218)”. Kilisenin uygulamalarından kaynaklanan aydın göçü önemlidir. Yıldırım Beyazıt’ın seferleri sonucunda bu durum değiştiğini şu cümlelerden anlayabiliriz: “Gagouzların yaşaması kismete dönemeğe başladı - Bizanslılar basılı hem kaçtılar Gagouzların klişelerinden, rejim basıldı, grekleştirmek durgundu, Gagouzların ana dilini gene geniş kullanamağa kolaylık kablettiler (s.224)”.

Aziz Molla ile Kirezi Anastas arasında Allah ve Tanrı adlandırması konusunda anlamlı bir sohbet geçmiştir. “-Biz ama Tanrı adını da kullandık, Hristian olup ta Bizanslılar devrinden, sindi seyrekte kullanmaktadır. Bu Oğuz dedelerimizden gelir. -Bizim birleşik sensele yaşamamız olsun, Allah ismini sizin dilinize de geçmiştir, aynı dilimiz artık (s.231)” cümlelerinden hareketle göç sonucunda ortaya çıkabilecek kavram kargaşaları, dil birliği vasıtasıyla nihayete erdirilmiştir.

Kültürel yaşamda göç sebebiyle, yapılan mesleklerin de zamanla değişime uğradığı görülmektedir. Gidilen coğrafyanın imkânlarına göre insanlar yeni meslekler öğrenmişlerdir. Gagauzların Balkanlarda göç ettikten sonra “yeni olarak daha çok toprak işlemek, meyvecilik zerbavatçılık, bostancılık, soğancılık ve bağcılık yaptıkları belirtilirken eski hayvancılık zanaatını da devam ettirdiklerinden bahsedilmiştir (s.131,225)”. Buna ek olarak “Onnar çok eski zanaatlar, adetler korudular- koyunculugu, sığırcılığı, hergeleciliği, atlı yarışmak adetlerini, güreşmek pelivannığını, oyunları, türküleri...(s.261)” bölümü verilebilir. Göç edilen coğrafyada önceki kültürel yaşama ait ürünlerin devamlılığı gözler önündedir.

Gagauzlar, Bizans topraklarına göçtükleri andan itibaren sayısız sorun yaşamıştır. Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda kurduğu hâkimiyeti ile belli bir dönem refaha erişmişlerdir. Tarihin bir cilvesi olsa gerek ki Osmanlı güç kaybetmeye başlayınca gene bir sürü sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunların başında savaşlar gelmektedir.

Rus Cenkleri bölümüyle birlikte, Osmanlı’daki durumların kötüye gitmesi söz konusudur. 1768-1769 yılları arasında Tuna boyunda gerçekleştirilen savaşa Gagauzlar da asker göndermiştir. Çekilen sıkıntıların başlangıcı eserde şu şekilde yer bulmuştur: “...Gagouzlardan da bu cenge gittiydiler, ölüm de bulduydular, kimisi de esir düştüydüler da Rusiyadan...(s.279)”. İlerleyen süreçte Küçük Kaynarca Antlaşması’nın etkileri de Gagauzlara yansımıştır. Savaş sırasında ölenlerin yanı sıra Çuma hastalığından da ölümler olmuştur. Osmanlı Devleti hâkimiyetinde olan “Gagauzlar, arasında çevredeki devletlere özellikle Rusya’ya sığınma, kaçma, göçme yolunu tercih etmiştir. Bu yolu tercih edenlere kaçkın, ahmak adı verilmiştir. Bunun sebebi Rusya’ya kaçanların Rus’un çırağı olmasıdır. Bu tercihlerin sonucunda ortaya çıkan durumlar hakkında bilgi de verilmiştir. Kimisi Tatar’a çırak olmuştur kimisi

de Rusya'dan geri bile dönememiştir (s.280)". Devam eden Rus- Osmanlı savaşlarında Ruslar, Uzisancağına ulaşmışlardır ve halkın yaşadığı durum şu şekilde yansıtılmıştır: "insan kaçan-kaçan olar, kıra, daalarlara kaçarlar.... Ama ekinner de yanarlar...(s.281)". Bu andan itibaren Gagauzlar'ın Balkanlardaki yurdundan Besarabya, Bucak taraflarına yavaş yavaş göç ettirilmesi söz konusudur. Balkanlı Angil'in evinde halk içinde buldukları göç durumunu istişare etmektedir. Karakterlerin arasında geçen konuşmalar göç olgusunun sebepleri, sonuçları ve kültürel yansımalarının, tarihsel gerçekliği başarıyla yansıtmıştır. Çiftçilerden Angil "-Korkusuz kalkınıp gitmeğe lazım" derken Angil'in kardeşinin "...canım acıyar brakmağa duuma erleri, biz burada büyük, bizim dedelerim bu toprakta gömülüdür...yanımıza da onnan almaycaz ya?" ve "Ana yurtluğumuzu mu brakalım? (s.282)" demiştir. Bu durum göç olayının halk arasında sebep olduğu kargaşaları tarihsel gerçeklik bağlamında görmemizi sağlar. Bu duruma başka bir örnek ise köyün öğretmeninin Angile'e söylediği şu sözlerdir: "Ye sen nasıl bırakırsın ana yurtluğunu da bilinmez yabancılığa gidersin (s.282)".

Köyün öğretmeni sözlerini sertleştirip "Gagouz üürenmişleri, kıyat adanman, yazıcılar, doktorlar, davacılar, resimciler, askerciler, hepsi kim ne var, ana yurtluğumuzu satmayacaklar bir de yabancılığa gitmeyecekler!" demiş ve gitme kararı alanlar için de şunları söylemiştir: "Siz cansızsınız, haliz Gaouz, haliz Oğuz- Türk diyilsiniz....", "Kendinizi kaybedeceniz, dilinizi kaybedersiniz...(s.283-284)". Burada köy öğretmenin göç edenlere olan yaklaşımını ve göç ettikleri takdirleri başlarına gelecekleri görmekteyiz. Çiftçilerin ve gençlerin köyden kaçmasını, "kaçkın" olmasını engellemeye çalışan öğretmen için romanda "...gene savaştı üüredici açsın insanın gözünü(s.284)" cümleleri kullanılmıştır. Romanda göçenlerin durumu şu şekilde: "kaçan ayleler bilinmez yola yollandılar, kahırlan da korkuylan da... baaarış- çarış..." "Zavallı Gagouzlar, aldanarlar (s.284)".

Ayrılık anında karakterlerin göçe yaklaşımını, şu bölümden de anlayabiliriz: "-Ta burayı biraz toprak bizim harmanımızdan koydum, duuma toprağımızdan bir avuç. Al da yanında taşı, küvet verir...(s.285)". Angil karakterinin evinde başlayan sohbetlerden itibaren, göçmek zorunda olmanın, Gagauzlar üzerinde oluşturduğu psikolojik buhranı ve göçün toplumun farklı kesimlerince nasıl algılandığına değinilmiştir. Köy öğretmeni Tanas

Dadu'nun toplumun bilinçlenmesi adına gösterdiği çaba önemlidir. Göç kararı alan Gagauzlar'da göçün zorluğuna çocuklar açısından da değinilmiştir. “Evde kalaydık taa islaa- baarar kanlar, uşaklar (s.286)” görüldüğü üzere göç çocuklar için kolay bir deneyim değildir. Bu bölümde son olarak İhtiyar Akılbaş karakterinin son derece duygu yüklü veda bölümü göç ve tarihsel gerçeklik kapsamında önem arz eder. “-Prostet, Ana Toprağımız! Prostediniz, Balkannar! Osmanlı Devletimiz, prostet! Prostediniz senseleler, küylüler, ani evde kaldınız!... (s.287)”.

Ana Toprağında Kalanlar bölümünde 1828'de Osmanlı ile Rusya arasındaki savaş zamanında insanların panikle İstanbul'a, Anadolu'ya kaçtıkları belirtilmiş bu kaçanların genellikle zengin Gagauzlar ve kıyatçı aydınlar olduğu eklenmiştir. Kaçmayıp direnenlerden ise şöyle bahsedilmiştir: “Kimisi ama, ürekli çitçileri daalara kaldırıp kaplayıcı askerlere karşı duyuş götürdüler, Ulu Daa, düyüşünü (s.287)”.

Yeşilköy Antlaşması ile beraber Büyük Bulgar devleti kurulmuştur. Romanda bu durumun Gagauzlar için göç tetikleyen psikolojik yansımaları şu şekilde belirtilmiştir: “Gagouz sancağını da kaplardı, Türkiyeden kopardıldarı. Bu en büyük kahırdı Gagouzlara.”, “Üürenmişlerimiz, zenginnerimiz İstanbula ya Anadoluya göçülerler. Allahım gene neler olar(s.290)”.

Göç Gagauzların sürekli tecrübe ettikleri bir durumdur. Bu sefer de 1912-1913 Balkan Savaşları sebebiyle Bulgarlar'ın, Bulgarlaştırma politikaları sebebiyle “O zamanki Gagouz aydın adanman, başka da Gagouzlar taa o zamannar Osmanlı Devletimize göçtüler, ya da başka başka halkların arasında halkımız çok erlere daalıştı...(s. 291)” sözleri durumu özetler niteliktedir.

3. Gagauzların Besarabya Dönemi (Gagauzlar Besarabya'da, Bucak Kırlarında)

Bu bölüm romanın en kısa bölümü olmakla birlikte olayların akışı da hızlanmıştır. Göçlerin sebepleri, sonuçları ve kültürel hayata yansımaları da aynı doğrultuda diğer bölümlere göre daha kısıtlıdır. Ruslar Gagauzlar yerleştirmek için Tatarları topraklarından sürmüştür. Bu durum halk arasında şöyle yankı bulmuştur: “Yaa acaba yanılmadık mı, ani buraya geçtik...? Hepten yandık. Ta kendimize bu Tatar aulu yıkıntılarında erleşeriz, küye

benzetmeğe savaşırsınız... (s.312)”. İlerleyen günlerde halk arasındaki konuşmalarda “Kerpiç Zani ev yapamadığı için iki çocuğunun vefat ettiğini (s.313)” söylemesi, göçülen yeni yerlerde çekilen ekonomik sıkıntıların bir yansımasıdır. Romanda Tikenci Vançu karakterinin göç yapacakları yere gelişleri şiirlere konu olmuştur. “...Kırdan kıra hep gezere, Tikenciler o eveller, Yorgun sürü gezdirerek, Durup esaplan konmuşlar, bu alçakta en ilk sefte...(s.314)” dizeleri Gagauzların göç tecrübelerini yansıtmaları açısından önemlidir. Halkın Besarabya’ya göçte zorlanması Rusya’nın çıkarlarına hizmet ettiği aşikârdır. Inzov karakteri “bejenarlar, kaçkınlık” olarak adlandırılan Gagauzları kendi faydaları için tez olarak yerleştirmeleri gerektiğini anlaşılmıştır. Nitekim Vasil Arnout karakteri “Ya ne-e! Neçin bizi bura da buraya getirdiniz?“,“-Geri? Kim kolverecek (s.316)” sözleri Gagauzların göç deneyimlerinin ne kadar karmaşık olduğunu yansıtmaktadır. Buna ek olarak Tikençi Vançu’nun eşinin “Az mı geldik? Yapınalım te burada. Burasını ben beenerim (s.317)” sözleri sürekli göç etmenin yoruculuğunu yansıtmaları açısından önemlidir.

Eser boyunca hakim olan din konusunun değişim gösterdiği görülmektedir. Göç yolculuğunu boyunca dinini ve kültürünü muhafaza etmeye çalışan Gagauzların yaşamında Hristiyan âdetlerinin olduğunu şu bölüm önemlidir: “...popaz getirdiydiler Komrattan Moldovanca izmet ederdi: kilisede bir şkolaca da açtıydılar, kimi uşakları popaz kıyat üüderdi. Hristiyan adetleri taa çok olardı(s.321)”.

Komrat Sosyalist hareketinin lideri olan Atmaca Andrey, Rusya’nın Gagauzlar üzerinde uyguladığı bir politikayı şu sözlerle ortaya koyar: “-Onnar familialarımızı da diyiştirmişler: oğlu erine oğlo, Kirioglo, Kuruoglo...(s.332)”.

Yazar eserin sonunda 1913-1914 yıllarında Kafkasya’ya göçenlerden, Romanya’nın Besarabya’ya asker sokup Gagauzları ikiye böldüğünden, 1944 yılında Sovyetler’in insanları zorla kolhozlara sokulup çalıştırıldığından genel olarak bahsetmiştir. Atatürk önderliğinde Türkiye’ye eğitim için gelen Gagauzlardan bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Son olarak “Gagouzlar, kendize geliniz! Kaybilmeyiniz! (s.242) sözleriyle romanı noktalamıştır.

Sonuç

Göç kavramı, Türk kültür yaşamının temelinde bulunan unsurların en önemlisidir. Göç ile bütünleşen yaşam tarzı, sayısız deneyimi içerisinde barındırır. Bu bağlamda tarih boyunca Türkler, değişen coğrafya sebebiyle göçün farklı hâllerini tecrübe etmişlerdir. Çalışmada incelenen Uzun Kervan romanı, göçleri yansıtmaya açısından nitelikli bir eserdir. Romanda karakterler, göç olgusu kapsamında incelenmiştir.

Oğuz Kağan Dünya'yı kara kuvvetlerden kurtamak için göçler yapmıştır ve bunu kendisine Tanrı tarafından verilen kutsal görev olarak tanımlamıştır. Ayrıca seferlerinde başarılı da olmuştur (s.11). Bu bağlamda Oğuz Kağan göçe olumlu yaklaşmaktadır. “Kalmayın yerinizde, buralar sizi hep sıkar, bunalırsınız diyen Aşına Bey (s.16)” tam anlamıyla Göktürklerin romanda yapacağı seferlerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Aşına Bey göçü nasihat eden bir karakterde olarak oluşturulmuştur. Göçün sebebi yaşamsal ihtiyaçların giderilmesidir. Nitekim Göktürk bir çoban “Ama bu yerleri otlattık artık kırımızı değiştirelim (s.24)” demektedir. Aşına Bey'in göç ile ilgili nasihatı karşılığını bulmuştur.

Kuruoğ ise yeni göçülen yerde “Ben buradan hiçbir yere kalkmıyorum (s.24)” diyerek sürekli göç hâlinde olmalarından kısmen de olsa yakınmıştır. Külen keşke Selenge boyunda kalaydık (s.27) sözlerini sarf etmiştir. Külen eski yurtlara özlem duymaktadır. Göçlerden pek hoşnut olmayan bu çift zamanla bu göçlere alışmıştır. Külen “Bu insan ne zaman duracak dediğinde” eşi “Asker durmayınca insan da durmayacak” demiştir (s.28). Göçe zamanla alışma söz konusudur.

İstemi Kağan'ın “Bizim yaban kırımız üretti bize artık zor yaşamaya zira o ister bizden ariflik (s.44)” sözleri, göçe olan yaklaşımın olumlu olduğunu gösterir.

İslamiyet'i kabul etmeyip göçen Hakoğuzların göç sebepleri eski dini korumak, yeni otlaklar bulmak ve düşmanlardan uzaklaşmaktır (s.104). Hakoğuzlar da daha iyi şartlarda yaşayabilmek için göçe olumlu bakmaktadır.

Saltuk Ağa'nın çocuklara “Şimdi bu kırlar bize vatan oldu” ve “Yaşamakta öyledir: biri öbürünün yerini alır” sözleri (s.108) Türklerin yaşamında göçün yerini çok iyi yansıtmaktadır.

Angil ile Tanas Dadu arasında göç kararı alma anında geçen muhabbette Angil Besarabya'ya kaçmak isterken Tanas Dadu buna engel olmaktadır. Angil'in çiftçi olduğundan dolayı göçmek istediği anlaşılmaktadır. Tanas Dadu tüm çabalarına rağmen bu duruma engel olamamıştır (s.287). Burada karakterlerin göçe, iki farklı yaklaşımı söz konusudur. İki karakter de kendince var olma çabası ortaya koymaktadır. İhtiyar Akılbaş karakteri de köyden ayrılanlardan bir tanesidir. Köyden ayrılırken "Affet, Affet Ana Toprağımız, Affedin Balkanlar, Osmanlı Devletimiz (s.287)" demiştir. Göçe olumlu bakan Angil'in arzusu burada tamamlanmıştır.

Sonuç olarak, Türklerin göçü her yönüyle tecrübe etmeleri onları bütünüyle yetiştirmiş ve yaşadıkları her coğrafyada ne olursa olsun bir şekilde varlıklarını devam ettirmelerini sağlamıştır. Göç, Türk'ün var olma çabasının yaşam tarzı hâline gelmiş şeklidir.

Kaynakça

- GÜNGÖR, H.- Argunşah, M. (1998). *Gagauzlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- YÜCEL, M. U. (2017). *Balkanlarda Peçenekler, Uzlar Ve Kumanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- CEBECİ, A. (2009). "Gagauzların Atası Uzlar ve Göç Yolları". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29:198.
- İPEK, N. (2016). "İsmail Bey Gaspıralı ve Göç". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21: 159.

Arınma, Temizlik ve Eğlence Bağlamında Klasik Türk Edebiyatında Hamam Kültürü

*Classical Turkish Literature in the Context of Purification, Cleaning and
Entertainment*

*Ahsen Şafak Bülbül**

Öz: Diğer kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe de su, arınma ve temizlik aracı olarak görülmüştür. Söz konusu kabulün, İslamiyet'in Türkler arasında yaygınlaşmasından sonrada sürdürdüğü dikkati çekmektedir. İslam dininde arınmak ve temizlenmek için kullanılan suyun akarsu olma özelliği Osmanlı hamamlarının mimarisine de yansımıştır. Hamamlar temizlik ve arınmanın yanı sıra eğlence mekânları olarak da kullanılmıştır. Türk - İslam kültüründe suyun algılanış biçimi o denli fazladır ki bazı edebi türlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Söz konusu türlerden biri de hamamiyelerdir. Güzelin ve güzelliğin sanatçı öznesi tarafından yaratılmaktan ziyade keşfedilebileceği düşüncesi bu kültürün estetik anlayışıdır. Bu yüzden sanatçı'ın 'güzellik' i ancak tasvir edebileceğini bilir. Hamamiyelerde bunu görmek mümkündür. Aşık/şair bu hususa önem vermiş, arınarak sevgiliye kavuşmayı ümit etmiştir. Bu çalışmada, klasik dönem Türk edebiyatında hamam mimarisi ve kültürü hakkındaki alımlama biçimleri, seçilmiş beyitler örneklemeden incelenmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak su kültürü ve onun edebiyata yansımaları hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ardından hamamiye türü hakkında bilgi verilerek su kültürü, bu tür bağlamında örnek beyitler üzerinde incelenecektir. Klasik dönem şairlerimizin hamam mimarisi ve kültürü hakkında yazdıkları estetik açıdan ele alınmış ve su kültürünün edebiyata ve estetiğe yansımaları üzerinde durulmuştur. Taranan beyitlerde estetik mizahın hamam kültürü içerisinde yer aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler : Hamam, Arınma , İslamiyet , Eğlence, Su.

* Samsun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi,
ahsengs_06@hotmail.com

Abstract: As in other cultures, water has been seen as a means of purification and cleaning in Turkish culture. It is noteworthy that this acceptance continued after the spread of Islam among the Turks. The fact that the water used for purification and cleaning in Islam is a stream was also reflected in the architecture of Ottoman baths. In addition to cleaning and purification, the baths were also used as entertainment venues. The perception of water in Turkish-Islamic culture is so high that some literary genres have emerged. One of these types is the bathhouses. The idea that beauty and beauty can be discovered rather than created by the artist subject is the aesthetic understanding of this culture. Therefore, the artist knows that he can only describe "beauty". It is possible to see this in bathhouses. The lover/poet gave importance to this issue and hoped to be purified and reunited with the beloved. In this study, reception styles about Turkish bath architecture and culture in classical period Turkish literature were examined from the sample of selected couplets. In this direction, firstly, a general evaluation was made about water culture and its reflections on literature. Then, by giving information about the type of hamam, water culture will be examined on sample couplets in the context of this type. The writings of our poets of the classical period about the architecture and culture of the baths were discussed in terms of aesthetics, and the reflections of water culture on literature and aesthetics were emphasized. In the scanned couplets, it has been seen that aesthetic humor is included in the bath culture.

Key Words : Turkish Bath, Purification, Islam, Entertainment, Water

0. Giriş

Toplumun temizlik ihtiyacını gören hamamlar, Osmanlı döneminde camilerden sonra önemli bir yere sahiptir (Aybet, 2010:364). Hamam ile ilgili yazılan manzumelerin hammam-name, hammamiye kaplıca-name isimleriyle adlandırıldığı görülür. Osmanlı döneminde hamam kültürü edebiyat, mimari, sanat tarihi gibi farklı alanlarda çalışılabilecek bir konu olarak karşımıza çıkar. Hamam ve hamam kültürünü incelerken bu alanlarda yapılmış olan çalışmaların incelenmesi gerekmektedir.

“Daha çok mesnevilerde bir bölüm veya pasaj halinde bulunan eski hayatın zevkleri arasında önemli bir yeri olan hamam sefalarının anlatıldığı hamam-nâmeler de yazılmıştır. Türk edebiyatında bu türde ilk hamam-nâmeyi 16. yüzyıl şairlerinden Deli Birâder namıyla meşhur olan Gazâlî yazmıştır. Şair, Kaplıca-nâme adıyla 25 beyitlik bir şiir yazmıştır. Gazâlî'nin bu eserinin dışında Tâci-zâde Câfer Çelebi, Heves-nâme; Vücûdî ise Hayâl ü Yâr adlı

mesnevilerinin küçük birer bölümlerinde o çağların hamam eğlencelerini renkli bir şekilde anlatmışlardır.”(Kaplan,2010).

Bu çalışmada bu zamana kadar hamam üzerine yapılmış çalışmalar incelenmiş, klasik dönem şairlerimizin hamam mimarisi ve kültürü hakkında yazdıkları estetik açıdan değerlendirilerek su kültürünün edebiyata ve estetiğe yansımaları üzerinde durulmuştur.

Tabiatın önemli bir parçası olan su, yıkanma ve temizlenme aşamasında insanoğlunun yararlandığı en büyük kaynaktır.Yıkanma çoğu din ve kültürde olduğu gibi Türk- İslam kültür ve düşüncesinde de hem maddî-bedenî hem de mânevî-sembolikbir temizlik olmuştur (Yaşaroğlu, 1997).

Klasik Türk edebiyatında hamam eğlencenin, hoş vakit geçirmenin, dostlarla buluşmanın, yaranla hasret gidermenin mekânı olarak kendini gösterir. Aşıklar, sevgililerini kanlı canlı tüm alımlılığıyla hamamda görürler. Bâkî de adeta bir sahne, açık alan olarak düşündüğü hamamı sevgiliyle buluşmanın mekanı olarak tasvir eder. Sevgili, vücudunun bütün güzelliği ile hamamda arz-ı endam eder:

Sahn-ı hammâmda dün gördüm o nâzûk bedeni
Sînede mûdan eser yok dahî pehlû da güzel
Bâkî (Küçük,ty:g.313)

[Hamamın sıcaklığında nazik bedeninin yandan gölgesini gördüğümde,güzel göğsünde tüyden eser yoktu.]

Beyitte, Hamamın sıcaklığına vurgu yapılarak hamamın parlak, ışıltılı yüzeyiyle maşuk’un parlak ve ışıltılı vücudu uyum içindedir. Beyitte adeta bir sahne tasarımında dekor-kostüm ilişkisi kurulabilir. Diğer bir açıdan bakıldığında ise sevgili hamamda tamamen çıplaktır. Manevi temizliğin taşıdığı önem kadar İslam dininde vücut temizliği de önem taşır. Sevgilinin vücudu temiz ve kirden pastan arınmış ışıltı içindedir. Dolayısıyla hamamın bu fonksiyonuyla şairin çizdiği sahne tasviri arasındaki ilişkiyle uyum içindedir.

Şeyhülislâm Yahyâ, hamam ile maddi ve manevi temizlik kültürünü birlikte yansıtacak şekilde tevriyeli kullanımı öne çıkardığı beytinde “kanuma girdi” ifadesine vurgu yapmıştır. Kana girmek deyimi ikna etmek hatta tahrik etme anlamlarının yanı sıra öldürmek, katletmek, ellerinin kan revan içerisinde

kalması anlamını da taşır. Öyle ki bu kan ancak ve ancak hamamda temizlenerek çıkabilecek şekilde ellerine bulaşmıştır. Beyitte kullanılan girdi - girmede ifadesinde tezatlık/zıtlık ilişkisi kurulmuştur.

Kanuma girdi girmede hammâma ol perî
Hammâm gibi odlara yakup bu çâkeri
Şeyhülislâm Yahyâ (Kavruk,ty:G.410)

[Hamama girmeyen peri gibi kanıma girdi. Ya’kûp gibi hamamda yanan ateşlere köle oldum.]

Perilerin iyi huylu cinler olduğu düşünülürse meleklerin ve perilerin (nurani varlıkların) İslamî inanca göre insanoğlunun yıkandığı yere giremeyecekleri bu yüzden de sevgilinin hamamda periye benzetildiği ifadesini çıkarabiliriz. Sevgili, periye benzetilip benzetilen söylenmediği için istiare sanatı yapmıştır. Ateşlere atılmış değersiz bir köle olan aşık, Hz. Yakup’un ayrılık acısının ateşine de gönderme yapmıştır. Hz. Yakup’un evi külbe-i ahzan denilen sürekli ayrılık tüten hüznler ocağıdır, Bu ifade telmih sanatı uygulandığı görülmektedir. Hamamın sıcak suyu temin bakımından sürekli yakılması gerektiği için şair, aşkın aşk derdiyle yanan gönlü ile hamam ateşi arasında ilgi kurmaktadır. Maşuk da onu aşkı dolayısıyla yakan bir imgeye dönüşmektedir.

Halvetde nûr görmek ise kasdı zâhidün
Hammâm içinde görsün o mâh-ı münevveri
Şeyhülislâm Yahyâ (Kavruk,ty:G.410)

[Zahid tenhada nur görmeye niyet ederse hamamın içindeki parlayan ayı görsün.]

Nur ilahi tecellinin yansımasıdır. Güzelliğinde onu yansıtan bir ayna olduğu düşüncesine inanılır. Şair, beyitte zahidin amacı tenhada nur görmekse tellağın parlayan tenini seyretmesiyle mümkün olabileceğini ifade eder. Hamamların mimari olarak sunduğu estetik, ışıkla mukayyettir. Işık hem estetik bir öge olarak öne çıkarken hem de hamam kültürü içinde önemli bir temizlik nişanesi vazifesi görmektedir: “Sadelik ve ışığın bolluğu mekâna bir bütünlük ve süreklilik vermekte, eksen vurgusu yerine kubbeye doğru olan hareket gözleri yukarı çekmektedir. Osmanlı mimarisinde iç mekânlar strüktürü saklayacak şekilde bezenmiş değildir. Bezemenin etkisi genellikle duvar etkisini azaltmak ve strüktürü öne çıkarmak olup yatay ve dikey

ögelerin uyumunu kurarak gerginliği yok etmektedir. Özellikle cami ve hamam gibi kubbeli yapılarda mekânın kalitesini etkileyen en önemli olgu olan ışık, bütün yönlerden, yukarıdan olduğu kadar tabana kadar inen pencerelerden, aşağılardan da gelmektedir.” (Erzen, 1999b: 46) Hamamdaki parlaklık ve zeminin ışıltısı ise maşuk’un mah-ı münevver yani tam ay ifadesiyle uyum içerisinde olması önemlidir. Beyitte Hz. Mûsâ’nın Tur dağına tek başına gidip ateşi görmesi olayına gönderme yapılarak telmihte bulunulmuştur. Halvet yalnızlığı ifade ederken hamam geniş ve kalabalık alana sahiptir. Şair ise maşuk’u hamamda tek görmek istemektedir. Burada bir tezatlık olgusu oluşturulmuştur.

Hamam ile ilgili şiirlerde şairlerin hamamın mimari formuna dikkat kesildikleri de görülür. Beyitler bize hamamlar üzerinden Osmanlı mimari formu hakkında bilgi verir. Nâbî’nin aşağıdaki beyti buna örnek teşkil eder:

Benzer egerçi kubbe-i germ-âbe cami’e
Germ-âbeye velik gelen bî-vüzû gelür
Nâbî (Bilkan, 1997: G.134)

[Gerçi hamamın kubbesi camiye benzer fakat hamama gelen abdestsiz gelir.]

Beyit, Osmanlıda önemli bir mimari form olan kubbenin yaygın olduğunu gösterir. Şair birazda mizahi bir tarz benimseyerek kubbe formuyla öne çıkan iki önemli yapı olan cami ve hamamın dışarıdan bakıldığında birbirine çok benzediğini ifade etmek istemiştir. Biçimdeki benzerlik, anlamda ayrılır. Nâbî, mimari eserdeki biçim ve anlam ayrılığını abdest üzerinden anlatır. Buna göre camiye abdestli gidilirken hamama abdest almak için gidilir. İkisinde de manevi anlamda bir arınma gözlenmektedir.

Ser-çeşmeleri olmada insana revan-bahş
Germâbeleri cana safa cisme şifâdır
Nedîm (Macit,2017:K.20)

[İnsanı canlandıran çeşme başı hamamları ruha sefa bedene şifadır.]

Şehir tasvirlerinde önemli unsurlardan biri olan su kaynakları mekânı güzelleştirip insana ferahlık vermesi yönüyle öne çıkar. Suyun uğraklarından biri olan hamamda bu güzelliğin önemli bir parçasıdır. Buyüzden Nedim bir beyit içinde insanı ferahlatan çeşmelerden bahsederken, ruha mutluluk bedene şifa olan hamamlarıda birlikte almıştır. “Türkler tarafından yapılmış hamamlar

kendine özgü yapısal ve mimarî özelliklere sahiptir. Bu devir hamamları kullanılan suya göre, tabii sıcak su ile çalışan kaplıca hamamlar ve sun'î sıcak su veya ısıtılmış su ile çalışan hamamlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır.” (Avşar,2016) İslamiyet’e göre ise temizlenen su durağan değil akarsu şeklinde olması lazımdır. Bu yüzden Osmanlı hamamları mimari açısından suyun akarsu şeklinde olması düzenine göre yapılmıştır. Nedim, beytinde hamamdaki çeşme başından akan suyun insanın ruhuna ve bedenine iyi geldiğini ifade etmek istemiştir.

Sûzumla döndi kubbe-i hammâma asuman
Mîhr ile mâhî gör nice ‘üryan olup gezer
Nev’î (G. 557)

[Ateşimle hamamın kubbesi gökyüzüne döndü. Güneş ile ayı görünce nicesi çıplak olup gezer.]

Sosyal hayatın içinde önemli bir yer işgal eden hamamlar, görsel tasvirlerde de önemli bir unsur olarak şiirlerde edebi sanatlarla konu olmuştur. Şair, biçim benzerliği yönüyle gökyüzünü hamamın kubbesine benzetmiştir. Ayrılık ateşiyle ciğerinden (gönülden) çıkan sıcaklık tüm gökyüzünü sarmıştır. Güneş ve ayın hamamda insanların yıkanmak için soyunmasına benzer biçimde gökyüzünde çıplak gezmesi, aşğın gönül ateşinin gök kubbeyi sarması nedeniyledir. Hamam kültürünün yaygınlığı aşk, ayrılık gibi sıradan duygu durumlarının ifadesi için rahatlıkla kullanılmasını sağlamıştır.

Günâhî tevbe etmez şüstü şu eşk-i nedâmetsiz
Belî germiyyet-i âb iledir te’siri sâbûnun
Nedim (G.62/5)

[Günahlar, pişmanlık gözyaşı olmadan tövbe ile yıkanmaz. Elbette sabunun etkisi suyun sıcaklığı ile ortaya çıkar.]

Günahtan arınmak için gözyaşı dökmek gerekir. Gözyaşı insan bedeninden çıktığı için ılık olur. Beyitte “şüstü şu” ifadesi yıkanma anlamında kullanılmıştır. Hamamda da sıcak su vardır. Beyitte, sabunun sıcak suda çözünmesi gibi geçerli tövbenin de yalnızca gözyaşıyla olabileceğine inanılarak metafiziksel arınma düşüncesinin öne çıkarıldığı sonucuna ulaşabiliriz.

Germabe-i mahabbetümüzdür kıbab-ı çarh
 'Uryanlaruz ki tâc u kaba iktizası yok
 Nev'î (G.231 /3)

[Feleğin kubbeleri sevgi kaplıcamızdır, biz uryanız taca ve elbiseye lüzum yok.]

Hamam, Dünya ve gökyüzü arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Dünyanın kubbesi olduğu varsayılarak hamam benzetmesi yapılmış, hamamın kubbesi ise gökyüzüne benzetilmiştir. Bu hamamda dünya malına karşı kimsenin arzusu yoktur. Şiirde kalenteri derviş imajı vardır. Hamamlar üzerinden imanlı sosyal sınıfları hakkındada bilgi edinilebilir. Çıplak gezen kalenteri dervişler dünya nimetlerine karşı müstağni olarak yarın kaygısı taşımadan yaşarlar. Onların bu hali hamamda insanların yıkanmak için çıplak gezmeleri ile ilişkilendirilir. Kalenteri dervişler toplumda saygı uyandırır. Dünyaya meyletmedikleri için yüce gönüllü kabul edilirler. Şair, bu kabullerden hareketle gök kubbeyi sevgi hamamı gibi düşünmüştür. Aşık olarak kendisini de aşktan başka bir şeye ihtiyaç duymayan müstağni bir dervişe benzetmiştir.

Sonuç

Klasik dönem edebiyatında hamamiyelerin yeri önemlidir. Şiirlerde hamam ile ilgili geçen beyitler anlam bütünlüğü ile incelendiğinde Osmanlının hamam kültürünün fazlasıyla yansıtıldığına, şehir mimarisindeki görünümünün aldığı yere ve detaylıca yapılan tasvirlerle ulaşmak mümkündür. Su, parlaklık ve estetik görünüm şehir tasarımında vazgeçilmezdir. Aynı zamanda hamamiyeler, dönemin sosyal sınıflarını tanıma bakımından güzel bir edebi tasvir unsuru, temizlik ve metafiziksel arınmayı ifade için ise ideal bir anlatı motifidir. Hamamiyelerin kozmolojiyle de oldukça ilişkili olduğu görülür. Çeşitli duygu durumlarının ifadesinde ideal bir anlatı unsuru olan hamamiyeler, yaygın bir mimari formun sonucu olarak da görülebilir. Bu çalışma hem mimari hem beden sağlığı açısından önemli bir yeri olan hamam ve hamam kültürünün klasik toplumdaki yaygın yerinin görülmesini sağlamaya çalışmaktadır.

Kaynakça

- AVŞAR, Z. (2016). “Var Olmanın ve Arınmanın Tarihi Seyri İçerisinde Bedensel - Ruhsal Temizlik Mekânları Olarak Hamamların İletişim Bakımından Önemi”. *İdeal Kent Araştırmaları Dergisi (Journal of Urban Studies)*.
- AYBET, Gülgün Üçel (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*. İstanbul: İstanbul İletişim Yayınları.
- BOZKURT, Kenan (2019). *Şeyhülislam Yahya'nın Şiirlerinde Prütenezizm Eleştirisi*. 3. Anadolu Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi.
- KAPLAN, Y. (2011). “Türk Hamam Kültürünün Divan Şiirine Yansımaları”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*.
- KARADENİZ, Mustafa Uğur (2018). “Klasik Türk Şiirine Mimari ve Mimari Bir Unsur Olarak Kubbe”. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 496-511.
- KAVRUK, Hasan (TY). *ŞEYHÜLİSLAM YAHYÂ DÎVÂNİ*
- KUL, Nuray (2015). 16. Yüzyıl Şairlerinde Melek Kaavramı, [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi_\(Erişim_Tarihi:_28.04.2022\)](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi_(Erişim_Tarihi:_28.04.2022))
- KÜÇÜK, Sabahattin (TY). Baki Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 22.04.2022)
- İPEKTEN, Haluk (1996). *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*. İstanbul: Meb Yayınları.
- MACÎT, Muhsin (2017). Nedim Dîvânı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 22.04.2022)
- PALA, İskender (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YAŞAROĞLU, M. Kamil. “HAMAM”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi:28.04.2022).

İhsan Oktay Anar'ın Kitab'ül Hiyel Romanındaki İkilemeler

Reduplications in İhsan Oktay Anar's Kitab'ül Hiyel Novel

*Assiye Seher**

Öz: Bu çalışmada edebi eserlerde kullanıldığı kadar günlük hayatın da vazgeçilmez bir parçası olan ikilemeleri ele aldık. İncelememizde ilk olarak ikilemeler alanında çalışma yapmış olan önemli isimlerin eserlerinden konuyla ilgili açıklamaları ve örnekleri sunduk. Örnekleri konuyu özetleyecek bir biçimde verdik. Daha sonra Türkçedeki ikilemelerin oluşumunu ve cümle içinde aldıkları görevleri belirttik.

İkilemeleri oluşum bakımından ele alırken, incelemekte olduğumuz İhsan Oktay Anar'ın Kitab-ül Hiyel adlı eserinin sayfa numarasına göre ikilemeleri sıraladık. Sıralama sonucunda eserde kullanılan ikilemelerin oluşumlarına ve cümlede hangi öge olarak kullanıldığına ulaştık. Çalışmadaki asıl amaç, eserde geçen ikilemelerin nasıl meydana geldiklerini söz dizimi içerisinde nasıl kullanıldığını ortaya çıkarmaktır.

Eser ikilemelerin kullanımı açısından son derece zengin bir kaynak olduğu için çalışmamızın sonunda bir tablo oluşturarak hangi ikilemenin ne sıklıkla kullanıldığını açık bir şekilde gösterdik. Böylelikle eserde kullanılan bir ikilemenin kullanım sıklığı ve cümlede hangi öge olarak yer aldığı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmayla literatürdeki söz varlığı çalışmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkilemeler, Söz dizimi, İhsan Oktay Anar, Kitab'ül Hiyel.

Abstract: In this study we discussed reduplications which are an indispensable part of daily life as well as used in literary works. In our review first of all, we presented explanations and examples from the works of important names who worked in the field of reduplications. We have given examples in a way that summarizes the subject.

* Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi, asiyesehher480@gmail.com

Then we stated the formation of reduplications in Turkish and the tasks they take in sentences.

While discussing the reduplications in terms of formation we have listed the reduplications according to the page number of İhsan Oktay Anar's *Kitab-ül Hiyal* that we are examining. As a result of the ranking we have reached the formations of the reduplications used in the work and which element is used in the sentence. The main purpose of the study is to reveal how the reduplications in the work occur and how they are used in the syntax.

Since the work is an extremely rich resource in terms of the use of reduplications we created a table at the end of our study and clearly showed which reduplication is used and how often. Thus, the frequency of use of a reduplication used in the work and which element it takes place in the sentence have emerged. With this study it is aimed to contribute to the vocabulary studies in the literature

Keywords: Reduplications, Syntax, İhsan Oktay Anar, *Kitab'ül Hiyel*.

0. Giriş

Türkçe zengin bir dildir. Zenginliğini içinde barındırdığı çeşitli unsurlara borçludur. Bu unsurlardan biri olan ikilemeler anlamı pekiştirmek ve cümleye ahenk katmak için kullanılır. İkilemeler, geçmişten günümüze değin Türkçede yaygın olarak kullanılmaktadır. Anlamı etkili hale getirmek için kullanılan ikilemeler için Kaşgarlı Mahmut *Divanü Lügat'it Türk'te* şöyle söyler; *“Bilinmelidir ki, Oğuzların dili incedir, Türklerin, birisi asıl ve kök öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Hâlbuki öbür Türkler, Bunu tek olarak söylemezler.”* (Atalay, 1998: 432)

Türkçe ikilemeler olduğu gibi Arapçadan, Farsçadan ve çeşitli dillerden alınan sözcüklerle de ikilemeler yapılmıştır. Örneğin; Cilt cilt, Akıl fikir, para pul, akıl fikir vb.

İkilemeler hakkındaki en geniş ve önemli çalışmayı Vecihe Hatiboğlu yapmıştır. Vecihe Hatiboğlu'na göre; *“İkileme, anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek ve kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.”* (Hatiboğlu, 1981: 9)

Zeynep Korkmaz bu konuyla ilgili ‘Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü’nde şunları söyler; Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu: birer birer, delik deşik, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, yorgun argın, düğün dernek, hısım akraba, boy pos endam, cız cız, hele hele, of of, vah vah vb.

Ad çekimi ekleri alabilen, cümle içinde ad, sıfat ve zarf görevi yüklenen, anlamı güçlendirmek üzere kullanılan ikilemelerin başlıca türleri şunlardır:

- a) Aynı kelimenin tekrarıyla kurulanlar: birer birer, teker teker, mışıl mışıl, dinleye dinleye, dura dura, bekleye bekleye, göre göre vb.
- b) Eş veya yakın anlamlı kelimelerle kurulanlar: ev bark, belli başlı, bitip tükenmek, delik deşik, doğru dürüst, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, düğün dernek, yalan yanlış, soy sop vb.
- c) Zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar: bata çıka, düşe kalka, yaza çize, doğru yanlış, iyi kötü, az çok, üst baş, analı babalı, karı koca, yaz kış vb.
- d) Aynı kelimenin ön sesinin değiştirilerek tekrarlanması ile kurulanlar: ayak mayak, yaka maka, kutlu mutlu, çehiz mehiz, sandık mandık vb. (Korkmaz, 2019: 157)

Çeşitli araştırmacılara ait bilgilerini sunduğumuz ikilemelerin İhsan Oktay Anar’ın Kitab’ül Hiyel adlı romanında oluşumunu inceledik. Kelimeler incelenirken kullanım sıklığını, hangi öge olarak kullanıldığını ve kökenini detaylı bir tabloda göstererek özetledik. Çalışmamız İletişim yayınlarmının yayımladığı 2012 yılındaki 154 sayfalı 24. baskısında yapılmıştır. (ANAR, 2012)

1.2 İkileme Alanında Yapılan Çalışmalar

Türkçedeki ikilemeler üzerine ilk çalışmayı 1899 yılında Karl Foy’ın ‘Studien zur Osmanischen Syntax’ adlı makalesiyle yapmıştır. (Foy: 1899) Ülkemizde ise ilk çalışmayı Saadet Çağatay ‘Uygurcada Hendiadyoinler’ yapmıştır. (Çağatay: 1978) 1986 yılında Osman Nedim Tuna’nın ‘Türkçede Tekrarlar’ (Tuna: 1986) , 1952 yılında Hansh Marschand’ın ‘Aliteration, Ablaut und Reim in den Turkischen Zwillingsformen’ (Marschand: 1952), 1954 yılında Mehmet Ali Ağakay’ın ‘Türkçede Kelime koşmaları’ (Ağakay: 1954), 1966

yılında Andreas Tietze'nin "Reduplikasyon ve /r/ ile Kurulmuş Çift Sözcükler" (1996), 1966 yılında Hasan Eren'in "İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında" (Eren, 1966), 1981 yılında Vecihe Hatiboğlu'nun "Türk Dilinde İkilemeler" (Hatiboğlu: 1981), 1986 yılında Osman Nedim Tuna'nın "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi" (Tuna: 1986), 1998 yılında Zuhâl Kargı Ölmez'in "Kutadgu Biligde İkilemeler 1" (Ölmez: 1998), 1996 Kerime Üstünova'nın "Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler" (Üstünova: 1996) adlı çalışmalar ikilemelerle ilgili yapılmış önemli araştırmalardır.

2. İhsan Oktay Anar

İhsan Oktay Anar, 1960 yılında Yozgat'ta doğmuştur. Yazarın ataları 1893'te Kazan'dan İstanbul'a gelmiştir. Ailesi İstanbullu olan Anar, 1974'ten beri İzmir'de yaşamaktadır. Babası Mehmet Sait Bey, Tekel'de müskirat eksperisi; annesi Bedia hanım memurdur. Yazarın Süheyla ve Fûruzan adlarında iki ablası vardır. Okuyan bir aile içerisinde yetişen Anar, ilk ve orta okulu İstanbul'da okumuş, lise eğitimine İzmir Karşıyaka Erkek Lisesinde başlamış fakat tamamlayamamış, daha sonra akşam lisesinden mezun olmuştur. Lise eğitiminin ardından Ege Üniversitesi Felsefe bölümünü kazanmış, mezun olduktan sonra aynı bölümde araştırma görevlisi olarak göreve başlamış, aynı üniversitede yüksek lisans ve doktora eğitimlerini tamamlamıştır. Yüksek lisansı "Sokrates Öncesi Felsefede Varlık Sorunu" başlıklı teziyle, doktorayı da "Antik Yunan Felsefesinde Zaman Kavramı" başlıklı teziyle bitirir. 1999 yılında Özlem Hanım'la evlenen yazar, Ege Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevinden 2011 yılında emekli olmuştur. Yaşamını İzmir'de sürdürmektedir. (Şahin İlgör, 2015: 41)

"İhsan Oktay Anar, yazın hayatına öykü ile başlamıştır. "Nisan 1985'te yazarın ilk öyküsü 'Kafirler İçin Apologya', Morköpük Dergisi'nde yayımlanır." (Karlıdağ, 2010, 20). Yazarın "Rabnuma" adlı öyküsü Morköpük Dergisi Oyun Özel Sayısı'nda, "Yavuz Sultan Selim Hanımızın Çaldıran Muharebesi" adlı öyküsü ise 2004 yılında Kitaplık dergisinde yayımlanmıştır. Anar, ilk romanı Tamu'yu 1991'de yazar; ancak yayımlamaktan vazgeçer. Günümüze kadar yedi romanı yayımlanan yazarın, Puslu Kıtalar Atlası adlı romanı, 1995 yılında İletişim Yayınları tarafından

yayımlanır. Yirmiden fazla dile çevrilen roman Kültür Bakanlığı tarafından da tanıtılmıştır. Sırasıyla 1996’da Kitab-ül Hiyel, 1998’de Efrâsiyâb’ın Hikâyeleri, 2005’te Amat, 2007’de Suskunlar, 2012’de Yedinci Gün, 2014’te Galîz Kahraman aynı yayınevi tarafından yayımlanır. Yazar, Suskunlar romanı ile 2007 yılı “1. Oğuz Atay Roman Ödülü”nü kazanmıştır. Ayrıca edebiyatımıza kazandırdığı birbirinden önemli romanları, bu romanlarda ortaya koyduğu özgün üslubu nedeniyle, 2009 yılında “Erdal Öz Roman Ödülü”ne layık görülmüştür (Şahin İlgör, 2015: 42).

3. Kitab’ül Hiyel’de Kullanılan İkilemeler

3.1. Aynı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Allah Allah (s. 12)	Meyhane meyhane (s. 43)
Çıka çıka (s. 12)	Kolay kolay (s. 47, 91)
Yavaş yavaş (s. 16)	Öve öve (s. 49)
Hele hele (s. 13, 60, 62,83, 98,113,154)	Hemen hemen (s. 50, 68, 112,149)
Teker teker (s. 18, 38,66,76)	Döndüre döndüre (s. 52)
Patlaya patlaya (s. 19)	Kıra kıra (s. 59)
Ucu ucuna (s. 24)	Titreye titreye (s. 60)
Ateşleye ateşleye (s. 25)	Kala kala (s. 61, 76, 137,140,144,151)
Kara kara(s. 27)	Avaz avaz (s. 64, 95)
Renk renk (s.27)	Tek tek (s. 66)
Bordo bordoya (s. 34)	Yavaş yavaş (s.16, 68, 104, 107)
Sıkı sıkıya (s. 38, 39,60,82)	Birer birer (s. 77)
Yüz yüze (s. 39)	Tekrar tekrar (s. 79, 105)
Düşüne düşüne (s. 40, 48)	Döke döke (s. 81)
Uzun uzun (s. 18, 40, 80, 65, 79,97,133)	Öpüp öpüp (s. 81)
Kabak kabak (s. 41, 114)	Sık sık (s. 83, 97, 105,131)
Övüne övüne (s. 42)	Türlü türlü (s. 84, 104)

Döve döve (s. 89)	Anlata anlata (s. 123)
Dinleye dinleye (s. 94, 96)	Bağıra bağıra (s. 131)
Fısıldaya fısıldaya (s. 94)	Uzun uzadıya (s. 131)
Gele gele (s. 95)	Kat kat (s. 132)
Usul usul (s. 104, 108)	Cilt cilt (s. 133)
Çıkarıp çıkarıp (s. 105)	Şaşkın şaşkın (s. 143)
Avuç avuç (s. 105)	Doya doya (s. 145)
Açık açık (s. 106)	Yeni yeni (s. 112,130,150)
Kaç kaç (s. 114,143)	

3.2. Araya farklı Bir Unsurun Girmesiyle Oluşan İkilemeler

Er ya da geç (s. 19,61,69,83,90)	Hayal ya da gerçek (s. 130)
Kat be kat (s. 74,82,93,112,114,128)	Hiç mi hiç (s. 150)

3.3. Eş Anlamlı Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Dönüp dolaşp (s. 11)	Yersiz yurtsuz (s. 75)
Akıl fikir (s. 15)	Yaraya bereye (s. 90)
Parasız pulsuz (s. 20)	Utana sıkıla (s. 96)
Parada pulda (s. 28)	Açık saçık (s. 97)
Bağıra çağıra (s. 38)	İtiş kakış (s. 108,108)
Eğri büğrü (s. 59)	Para pul (s. 147)
Kazasız belasız (s. 63,130)	Dağ tepe (s. 147)
Malına mülküne (s. 70)	Tarla bayır (s. 147)

3.4. Yakın Anlamlı Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Birer ikişer (s. 17)	Güç bela (s. 15, 62)
----------------------	----------------------

3.5. Zıt Anlamlı Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Sağı solu (s. 18)	Alt üst (s. 82, 107,108)
Siyah beyaz (s. 76)	Tepeden tırnağa (s. 87)

Sağdan soldan (s. 92)

Az çok (s. 142)

İleri geri (s. 119)

3.6. Biri Anlamalı Biri Yakıştırma Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Taş maş (s. 83)

Konu komşu (s. 99,111)

Kargacık burgacık (s. 74)

3.7. Yansıma Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Bas bas (s. 17,98)

İnlete inlete (s. 97)

Patlaya patlaya (s. 19)

Bağırıp çağırarak (s. 97)

Pırlıl pırlıl (s. 24)

Ağlaya sızlaya (s.29, 133,147)

Mırın kırın (s. 26)

Ağlayan sızlayan (s. 144)

Ağlaya sızlaya (s. 29)

Gümbürdete gümbürdete (s. 148)

Fırıl fırıl (s. 44,64)

Üfleye üfleye (s. 152)

Bağıra çağıra (s. 58,98,131)

Küt küt (s. 60)

Fısıldaya fısıldaya (s. 94)

Horul horul (s. 95,137)

3.8. Olumlu-olumsuz Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

İtilir itilmez (s. 13)

İndirilir indirilmez (s. 45,45)

Görür görmez (s. 13,43,143,145)

Çarpar çarpmaz (s. 45)

Yapar yapmaz (s. 13)

Kapanır kapanmaz (s. 49)

Ayılır ayılmaz (s. 16,85)

Doğar doğmaz (s. 49, 107)

Asılır asılmaz (s. 17)

Geçirir geçirmez (s. 50)

Gelir gelmez (s. 19,23,41,45,58)

Şişirir şişirmez (s. 57)

İşitir işitmez (s. 22,139)

Atlar atlamaz (s. 58)

Girer girmez (s. 26,85,89,129)

Düşünür düşünmez (s. 59)

Duyar duymaz (s. 44)

Çevirir çevirmez (s. 64)

Erişir erişmez (s. 64)

Şişer şişmez (s. 65)

Kırar kırmaz (s. 68)

Çıkarılır çıkarılmaz (s. 74)

Açar açmaz (s. 80,95,98)

Öter ötmez (s. 80)

Alır almaz (s. 87,110,120,152)

Bildirir bildirmez (s. 94)

Biter bitmez (s. 107)

Çıkar çıkmaz (s. 108,145)

Dolar olmaz (s. 108)

Yığılır yığılmaz (s. 108)

İster istemez (s. 111)

Bitirir bitirmez (s. 112)

Bulur bulmaz (s. 114,129)

Anlar anlamaz (s. 132)

Basar basmaz (s. 137)

Söylenir söylenmez (s. 145)

Döker dökmez (s. 152)

3.9. Türkçe Sözcüklerle Oluşan İkilemeler

Çıka çıka (s. 12)

Yavaş yavaş (s. 16)

Teker teker (s. 18, 38,66,76)

Patlaya patlaya (s. 19)

Ucu ucuna (s. 24)

Ateşleye ateşleye (s. 25)

Kara kara (s. 27)

Sıkı sıkıya (s. 38, 39,60,82)

Yüz yüze (s. 39)

Düşüne düşüne (s. 40, 48)

Uzun uzun (s. 40, 80, 65, 79,97,133)

Kabak kabak (s. 41, 114)

Övüne övüne (s. 42)

Kolay kolay (s. 47, 91)

Öve öve (s. 49)

Döndüre döndüre (s. 52)

Kıra kıra (s. 59)

Titreye titreye (s. 60)

Kala kala (s. 61, 76, 137,144,151)

Tek tek (s. 66)

Yavaş yavaş (s. 68, 104, 107)

Birer birer (s. 77)

Tekrar tekrar (s. 79, 105)

Döke döke (s. 81)

Öpüp öpüp (s. 81)

Sık sık (s. 83, 97, 105,131)

Türlü türlü (s. 84, 104)

Döve döve (s. 89)

- Dinleye dinleye (s. 94, 96)
- Fısıldaya fısıldaya (s. 94)
- Gele gele (s. 95)
- Çıkarıp çıkarıp (s. 105)
- Avuç avuç (s. 105)
- Açık açık (s. 106)
- Kaç kaç (s. 114,143)
- Anlata anlata (s. 123)
- Bağıra bağıra (s. 131)
- Uzun uzadıya (s. 131)
- Kat kat (s. 132)
- Şaşkın şaşkın (s. 143)
- Doya doya (s. 145)
- Yeni yeni (s. 150)
- Dönüp dolaşp (s. 11)
- Parasız pulsuz (s. 20)
- Parada pulda (s. 28)
- Bağıra çağıra (s. 38)
- Eğri büğrü (s. 59)
- Yersiz yurtsuz (s. 75)
- Yaraya bereye (s. 90)
- Utana sıkıla (s. 96)
- Açık saçık (s. 97)
- İtiş Kakış (s. 108)
- Para pul (s. 147)
- Dağ tepe (s. 147)
- Birer ikişer (s. 17)
- Sağı solu (s. 18)
- Alt üst (s. 82)
- Tepeden tırnağa (s. 87)
- Sağdan soldan (s. 92)
- Alt üst (s. 107,108)
- İleri geri (s. 119)
- Az çok (s. 142)
- Bas bas (s. 17,98)
- Patlaya patlaya (s. 19)
- Pırıl pırıl (s. 24)
- Mırın kırın (s. 26)
- Ağlaya sızlaya (s. 29)
- Fırıl fırıl (s. 44,64)
- Bağıra çağıra (s. 58,98,131)
- Fısıldaya fısıldaya (s. 94)
- Küt küt (s. 60)
- İnlete inlete (s. 97)
- Bağırıp çağırarak (s. 97)
- Ağlaya sızlaya (s. 133)
- Ağlayan sızlayan (s. 144,147)
- Gümbürdete gümbürdete (s. 148)
- Üfleye üfleye (s. 152)

3.10. Arapça Sözcüklerle oluşan İkilemeler

Allah Allah	Kaza bela
Cilt cilt	Usul usul
Akıl fikir	Malına mülküne

3.11. Farsça sözcüklerle Kurulan İkilemeler

Renk renk	Peş peşe
Para pul	Meyhane meyhane
Horul horul	Hemen hemen
Hele hele	Avaz avaz

3.12. İtalyanca Sözcüklerle Oluşan İkilemeler

Borda bordaya (s.34)

3.13. Türkçe-Arapça (Arapça-Türkçe) Yapısında İkilemeler

Tarla bayır (s. 147) Güç bela (s. 15, 62)

3.14. Arapça-Farça (Farsça-Arapça) yapısındaki İkilemeler

Siyah beyaz (s. 76)

4. İkilemelerin Öge Bakımından İncelenmesi

4.1. Özne Görevinde Kullanılan İkilemeler

Aklı fikri, akıllara durgunluk veren tasarılarını gerçekleştirmekteydi. (s. 15)

Zaten yön tayin edilse bile, bu aleti sağa ya da sola döndürmek dünyanın en zor işi sayılırdı. (s.20)

Gelgelelim padişahla yüz yüze konuşmak herkesin harcı değildi ve her şeyden önce bunun için bir istida vermesi gerekiyordu. (s.39)

Bulunduğu yuvada aşağı ve yukarı doğru kolayca oynayabilen bu hazne bir kaldıraca bağlıydı. (s.54)

Elleri titreye titreye zarfı açan Yâfes Çelebi, Uzun İhsan Efendi'nin yazdığı şu satırları okudu: (s.60)

Bu yüzden tahtelbahirin aynı gün, ortalık aydınlanmadan ve kimseler görmeksizin önce denize indirilmesi, bu iş kazasız belasız tamamlanınca da kayıkla uygun bir derinliğe çekilmesi gerekiyordu. (s.63)

Ancak sünnetçi Tekir Bey'e göre, tahtelbahirden sağ salım kurtulan Yâfes Çelebi hiyel ilmüne tövbe edip, defterlerini, kitaplarını, planlarını, cetvellerini ve çizelgelerini yakmaya karar vermişti. Böylece bütün evrak-ı perişanını yakması için kölesine verdi. (s.74)

Fakat gulfeyi, siyah beyaz bir erkek kedi kapıp تنها bir yerde mideye indirdi.(s.76)

Gelgelelim ortalıkta taş maş yoktu. (s.83)

Üstüne de, yüzeyinin yarısını kaplayan, aşağıya ve yukarıya kolayca hareket eden bir kılıf geçirilmişti. (s.100)

Ne var ki, bu nida yatıştığında arka sıralarda bir itiş kakış başladı. (s.108)

İtiş kakış böylece büyüdü ve fedailer içeri dalar dalmaz tabancalar ateşlenmeye başladı. (s.108)

Sağa sola koşturan, elimucu, aşçiskas, ebe kaç kaç oynayan çocuklar da bu kalabalığa katkıda bulunuyorlar, sonuçta bir keşmekeştir sürüp gidiyordu. (s.143)

4.2. Nesne Görevinde Kullanılan İkillemeler

Günün birinde, Tatavlalı divanelerle bahse tutuşmuş ve onlara, padişahın huzuruna gün gelip sol elinde bir demir külçesi ve sağ elinde de planlarını güç bela çizdiği demirden müzik kutusuyla çıkacağını anlatmıştı. (s.15)

Sağı solu kolluyor ve kendisine cevabı fısıldayacak birinin çıkmasını bekliyordu. (s.17)

Bu iş için hamisi olan Frengin laboratuvannı kullanıyor, ama elbette içeride deneyler yapacağını değil, sağı solu silip süpüreceğini, imbikleri ovup tüpleri parlatacağını, fareleri teker teker telef edeceğini söylüyordu. (s.18)

Kimileri suda patlayan maddeyi bizzat onun bulduğunu, kimileri ise sözkonusu maddenin Cezerî'ye ait kayıp bir hiyel kitabında uzun uzun anlatıldığını, Yâfes Çelebi'nin de koruyucusu Deli Abuzer Beşe'nin nüfuzunu kullanarak bu kitabı zavallı bir sahaftan onaltı akçeye aldığı söyler. (s.18)

Karakullukçu Hiram Efendi'den nakledildiğine göre, böyle kârlı bir işten vazgeçmesinin nedeni, o sıralar bir gemi topu üzerinde çalışmaya başlamış olmasıydı ki, daha sonraki tarihlerde bu, onun parada pulda gözü olmadığına bir delili sayılacaktı. (s.28)

Hiyel Kalemi reisinin, artık nasıl mümkün olabiliyorsa, yaşlan aynı olan çocukları çelik çomak, birdirbir, kabak kabak kapmaca, körebe gibi oyunlar oynuyorlardı. (s.41)

4.3. Cümlede Yer Tamlayıcısı Görevinde Kullanılan İkilemeler

Ancak Zincirli Mahmud'un vefatını müteakip, onun yerine geçen Kasımpaşalı Mecid tarafından görevinden azledilerek malına mülküne, yani Tophane'de çürümeye terkedilen ve onun yıllardır içinde barındığı tuhaf bir debbâbeye el konulmuştu. (s.29)

Bütün gün şehrin üstünde uçan, ve parlak olan her nesneye büyük bir ilgi duyan bu kuşların yüksek ağaçlardaki yuvalarına tırmanıyor, saksaganları kışkışlayıp kaçırdıktan sonra da, hayvancağızın ömrü boyunca sağdan soldan çalıp, aşırıp, apartıp getirdiği renk renk boncuklar, deniz kabukları, camdan yapılmış takma gözler, devri saadetten kalma ok demirleri, sedef kakmalı minicik afyon kutuları, tüfenk kurşunları, cam parçalan, elmas taşlı yüzükler, kemikten yapılmış ufacık düğmeler, şişe mantarları, ortasında bir zümrütün parıldadığı broşlar, insan ve hayvan dişleri, bakır paralar, nazar boncukları, Sultan Süleyman zamanından kalma altın sikkeler, sahte ve hakiki inciler, ayarı düşük akçeler arasından değerli olanları alıp bohçasına atıyordu. (s.34)

Kallab, canavarın sağına ve soluna raptediliyordu. (s.55)

4.4. Cümlede Zarf Görevinde Kullanılan İkilemeler

İki elle kavranan bu silahın kabzası çekildiğinde namlusu tıpkı bir makas gibi ikiye ayrılıyor, hamle yapan rakip kılına bu sayede karşılamakla kalmıyor, kabza itilir itilmez kapanan namludaki kancalar sayesinde onu yakalıyordu da. (s.13)

O sırada hamamda olan şeyh, kethüda ve yiğitbaşlarını da yanına alıp çarşıya geldiğinde, kılıncı görür görmez yere yığılıverdi. (s.13)

Yâfes Çelebi kendisine emredilene yapar yapmaz, yattığı yerden şeyh, geleneksel usûlleri bırakarak bu mertlikle bağdaşmaz kılıncı er meydanına sokan kalleş ustanın suratına okkalı bir tokat patlatıp gediğini iptal etti. (s.13)

Ama o, bir külhanda ayılır ayılmaz bu parayı nereye sarfedeceğini gayet iyi biliyordu.(s.16)

Ona az buçuk yardımı dokunmuş vicdan sahiplerinden Yorgancı Mikail Efendi'nin vaktiyle rivayet ettiğine göre Yâfes Çelebi, onbir akçe saydığı rakıyı akşama doğru yarıladiğında meyhane demkeşlerle yavaş yavaş dolmaya başlamıştı. (s.16)

Ortalığın kan gölüne döndüğünü ve duvara et parçalarının yapıştığını görenlerin oracıkta içi kalktı, kan kırmızı misket, Bozcaada ve Ankona şarapları içenler başta olmak üzere pek çok kişi birer ikişer kusmaya başladı. (s.17)

Daha sonra bazıları da, mesela Sultan Abdülhamid Han devri saltanatlarında Hendek sokağında eczacılık yapmış olan Avram Efendi, su değer değmez patlayan bu maddenin bildiğimiz budasyom olduğunu söyleyecektir. (s.18)

Gerçekten de o, bodasayı bir volta pili yardımıyla suda çözdüğü sırada kapıyı aralayıp içeriye bakan Frenk, Yâfes Çelebi'nin sözkonusu maddeden ufak bir parçayı suya attığını ve parçanın da suyun sathında patlaya patlaya sıçradığını görünce küçük dilini yuttu. (s.19)

Sözkonusu top üç namlulu ve yekpareydi. Önceden dolduruluyor ve böylece zaman kaybetmeksizin peş peşe ateşlenebiliyordu. (s.22)

Ayasofyalı bir efendinin oğlu olan bu zat, yüzünü hiç görmediği, ama hamam kocakarılarından duyduğu kadarıyla, elâ gözlü, kiraz dudaklı, kirpikleri ok, kaşları yay, memeleri turunç ve ten ibillur bir dilbere evsafını işitir işitmez âşik olmuştu. (s.22)

İstanbul'a gelir gelmez ilk işi, gönderdiği kumaşları satan babasının bir sandıkta biriktirdiği altınları saymak oldu. (s.23)

Para, düğün masraflarını ucu ucuna karşılayacak gibiydi. (s.24)

Topun kalıbı bu balçıktan yapılır yapılmaz bakırın eritileceği fırın yakıldı. (s.24)

Nihayet kalıp kırıldığında üç namlulu pırıl pırıl bir top ortaya çıktı. (s.24)

Fakat namlulardan birinde uzun bir damar göze çarpıyordu, bu da ateşlenir ateşlenmez topun yarılacağına, dolayısıyla döküm işinin pek o kadar başarılı olmadığına alametiydi. (s.24)

Padişah efendimizin ve devlet ricalinin hazır bulunacağı bu gösteri Kâğıthane'de yapılacak, otuzbeş yiğidi taşıyan debbâbe, kös, kudüm, nekkâre ve çifte nara feryatları eşliğinde, gülbank çekilip dualarla suya incek, dereyi geçerken bir yandan da topunu ateşleye ateşleye karşı kıyıdaki temsili palangaya hücum edecekti. (s.25)

Devlet dairesine girer girmez onun mutlu hayatı artık bitmişti. (s.26)

Sonuç

Anlamı zenginleştirici unsurlardan biri olan ikilemeler edebiyatımızda oldukça sık kullanılır. Bu alanda çok fazla araştırma ve çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla İhsan Oktay Anar'ın Kitabül Hiyel adlı eserindeki ikilemeleri inceledik. İkilemeleri kullanım bakımından oldukça zengin olan eserde; ikilemelerin kullanım sıklığı, öge bakımından kullanımı ve kökeni şöyledir:

İkilemeler	Kullanım Sıklığı	Öge Olarak kullanımı	Kökeni
<i>Allah Allah</i>	1	Zarf	Arapça
<i>Çıka çıka</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Yavaş yavaş</i>	4	Zarf	Türkçe
<i>Hele hele</i>	7	Zarf	Farsça
<i>Teker teker</i>	4	Zarf	Türkçe
<i>Patlaya patlaya</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Peş peşe</i>	1	Zarf	Farsça
<i>Ucu ucuna</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Ateşleye ateşleye</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Kara kara</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Renk renk</i>	1	Zarf	Farsça
<i>Borda bordaya</i>	1	Zarf	İtalyanca
<i>Sıkı sıkıya</i>	5	Zarf	Türkçe

<i>Yüz yüze</i>	1	Özne	Türkçe
<i>Düşüne düşün</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Uzun uzun</i>	7	Nesne (1), Zarf (6)	Türkçe
<i>Kabak kabak</i>	2	Nesne, Zarf	Türkçe
<i>Övüne övüne</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Meyhane meyhane</i>	1	Nesne	Farsça
<i>Kolay kolay</i>	2	Zarf, Nesne	Türkçe
<i>Öve öve</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Hemen hemen</i>	4	Zarf	Farsça
<i>Döndüre döndüre</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Kıra kıra</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Titreye titreye</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Kala kala</i>	6	Zarf	Türkçe
<i>Avaz avaz</i>	2	Zarf, Özne	Farsça
<i>Tek tek</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Yavaş yavaş</i>	4	Nesne (2), Zarf (2)	Türkçe
<i>Birer birer</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Tekrar tekrar</i>	2	Zarf	Arapça
<i>Döke döke</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Öpüp öpüp</i>	1	zarf	Türkçe
<i>Sık sık</i>	4	Zarf	Türkçe
<i>Türlü türlü</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Döve döve</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Dinleye dinleye</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Fısıldaya fısıldaya</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Gele gele</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Usul usul</i>	2	Nesne, Zarf	Türkçe
<i>Çıkarıp çıkarıp</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Avuç avuç</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Açık açık</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Kaç kaç</i>	2	Özne	Türkçe
<i>Anlata anlata</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Bağıra bağıra</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Uzun uzadıya</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Kat kat</i>	1	Nesne	Türkçe
<i>Cilt cilt</i>	1	Nesne	Arapça
<i>Şaşkın şaşkın</i>	1	zarf	Türkçe
<i>Doya doya</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Yeni yeni</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Er ya da geç</i>	3	Zarf, Nesne	Türkçe
<i>Kat be kat</i>	4	Zarf	Türkçe
<i>Hayal ya da gerçek</i>	1	Zarf	Arapça+Türkçe
<i>Hiç mi hiç</i>	1	Zarf	Farsça

<i>Aklı fikri</i>	1	Özne	Arapça
<i>Parasız pulsuz</i>	1	Özne	Farsça
<i>Parada pulda</i>	1	Nesne	Farsça
<i>Bağıra çağıra</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Eğri büğrü</i>	1	Nesne	Türkçe
<i>Kazasız belasız</i>	2	Nesne, Zarf	Arapça
<i>Yersiz yurtsuz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Yaraya bereye</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Utana sıkıla</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Açık saçık</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>İtiş Kakiş</i>	2	Özne	Türkçe
<i>Para pul</i>	1	Zarf	Farsça
<i>Mahna mülküne</i>	1	Yer Tamlayıcısı	Arapça
<i>Dağ tepe</i>	1	Nesne	Türkçe
<i>Tarla bayır</i>	1	Nesne	Türkçe
<i>Birer ikişer</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Güç bela</i>	2	Nesne,Zarf	Türkçe+Arap ça
<i>Sağı solu</i>	2	Nesne	Türkçe
<i>Siyah beyaz</i>	1	Özne	Farsça+Arap ça
<i>Alt üst</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Tepeden tırnağa</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Sağdan soldan</i>	1	Yer tamlayıcısı	Türkçe
<i>Alt üst</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>İleri geri</i>	1	zarf	Türkçe
<i>Az çok</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Taş maş</i>	1	Özne	Türkçe
<i>Sağına ve soluna</i>	1	Yer tamlayıcısı	Türkçe
<i>Kargacık burgacık</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Konu komşu</i>	3	Özne (2), Nesne	Türkçe
<i>Bas bas</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Açık saçık</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Piril pıril</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Ağlaya sızlaya</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Firil firil</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Fısıldaya fısıldaya</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Küt küt</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Horul horul</i>	2	Nesne	Türkçe
<i>İnlete inlete</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Bağırıp çağırarak</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Ağlayan sızlayan</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Gümbürdete gümbürdete</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Üfleye üfleye</i>	1	Zarf	Türkçe

<i>İtilir itilmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Görür görmez</i>	6	Zarf	Türkçe
<i>Yapar yapmaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Aylır ayılmaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Asılır asılmaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Gelir gelmez</i>	5	Zarf	Türkçe
<i>İşitir işitmez</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Girer girmez</i>	4	Zarf	Türkçe
<i>Duyar duymaz</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>İndirilir indirilmez</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Çarpar çarpmaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Kapanır kapanmaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Doğar doğmaz</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Geçirir geçirmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Şişirir şişirmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Atlar atlamaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Düşünür düşünmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Çevirir çevirmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Erişir erişmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Şişer şişmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Kırar kırmaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Çıkarılır çıkarılmaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Açar açmaz</i>	3	Zarf	Türkçe
<i>Öter ötmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Alır almaz</i>	4	Zarf	Türkçe
<i>Bildirir bildirmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Biter bitmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Çıkar çıkmaz</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Dolar dolmaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Yığılır yığılmaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>İster istemez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Bitirir bitirmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Bulur bulmaz</i>	2	Zarf	Türkçe
<i>Anlar anlamaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Basar basmaz</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Söylenir söylenmez</i>	1	Zarf	Türkçe
<i>Döker dökmez</i>	1	Zarf	Türkçe

Eserde toplam 221 adet ikileme bulunmaktadır. İkilemeler oluşum bakımından incelendiğinde; aynı sözcüğün tekrarıyla oluşan 94, araya farklı bir unsurun girmesiyle oluşan 4, eş anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşan 18, yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşan 2, zıt anlamlı sözcüklerin

tekrarıyla oluşan 7, biri anlamlı biri yakıştırma sözcüklerin tekrarıyla oluşan 3, yansıma sözcüklerin tekrarıyla oluşan 23, olumlu-olumsuz sözcüklerin tekrarıyla oluşan ikileme sözcükler 58 tanedir. İkilemelerin oluşumu köken bakımından incelendiğinde; Türkçe sözcüklerle oluşan ikilemeler 110, Arapça sözcüklerle oluşan ikilemeler 6, Farsça sözcüklerle oluşan ikilemeler 8, İtalyanca sözcüklerle oluşan ikilemeler 1, Türkçe-Arapça ya da Arapça-Türkçe sözcüklerle oluşan ikilemeler 2, Arapça-Farsça ya da Farsça-Arapça sözcüklerle oluşan 1 adet ikileme bulunmaktadır. Öge bakımından incelemeye tabii tutulan ikilemelerde; 9 özne, 16 nesne, 3 yer tamlayıcısı ve 194 zarf görevinde sözcük bulunmaktadır. Sonuç olarak yazar eserinde anlamı zenginleştirmek için ikilemeleri çok sık kullanmıştır.

Kaynakça

- AĞAKAY, M. A. (1954). “Türkçede Kelime Koşmaları”. *TDAY-Belleten*.
- ANAR, İhsan Oktay (2012). *Kitabül Hiyel*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ATALAY, Besim (1998). *Kaşgarlı Mahmat'tan Çeviri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet (1978). “Uygurcada Hendiadyoinler”. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara: AÜDTCF Yayınları.
- EREN, Hasan (1949). “İkiz Kelimelerin Tarihine Dair”. *AÜDTCF Dergisi*.
- FOY, Karl (1899). “Studien zur Osmanischen Syntax”. *Das Hendiadyoin und die Wortfolge Ana Baba*.

Türkiye’de Mental Fiil Çalışmaları

Mental Verb Studies in Turkey

*Aynur Bilgin**

Öz: Köken olarak İngilizce bir terim olan "mental" sözcüğü günümüzde Fransızca, Almanca ve çoğu Avrupa dilinde kullanılmaktadır. Türkçede ise "akıl, zekâ, zihinsel, ruhsal" anlamlarına gelmektedir. Türkçede bireyin zihin sürecinde gerçekleşen her türlü fiil mental fiil olarak adlandırılmaktadır. Son yıllarda artan söz varlığı çalışmalarıyla birlikte fiilleri, anlamsal açıdan sınıflandırma denemeleri yapılmaktadır. Fakat bu konuda yapılan çalışmalar yetersiz olup tam olarak yaygınlaşmış tasniflerden söz etmek şimdilik mümkün görünmemektedir. Mental fiiller daha çok psikoloji ile ilgili olarak bilişsel dil bilimi alanında incelenirken ilerleyen yıllarda Türkologların ilgi gösterdiği konulardan biri hâline gelmiştir. Türkologlar tarafından bazı Türk lehçelerinde (Kazak, Kırgız, Türkmen vs.) mental fiiler konusu ele alınmış ve çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın amacı Türkiye’de mental fiiller üzerine yapılan çalışmaları ortaya koymak ve bu alanda yapılacak olan yeni çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mental fiiller, Lehçe, Fiil semantiği.

Abstract: The word "mental", originally an English term, is now used in French, German and most European languages. In Turkish, it means "mind, intelligence, mental, spiritual". In Turkish, all kinds of verbs that occur in the mental process of the individual are called mental verbs. With the increasing vocabulary studies in recent years, attempts are made to classify verbs in terms of semantics. However, studies on this subject are insufficient and it does not seem possible for now to talk about classifications that have become fully widespread. While mental verbs were mostly studied in the field of cognitive linguistics in relation to psychology, they became one of the subjects of interest to Turcologists in the following years. The subject of mental verbs in some Turkish dialects (Kazakh, Kyrgyz, Turkmen etc.) has been handled by turcologists and various researches have been made. The aim of the study is to reveal the studies on mental verbs in Turkey and to contribute to new studies in this field.

* Ordu Üniversitesi, , Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, aynurbilgin.55@gmail.com

Key Words: Mental Verbs, Dialect, Verb Semantics.

0. Giriş

Fiil eklerini genellikle kılış (iş), oluş ve durum olarak üç grupta sınıflandırabiliriz. Fakat bu sınıflandırma zihinsel ve duygusal sürecin yoğunluğunu gerektiren bazı fiillerin ayırt edilebilmesini zor bir hale getirmektedir. Fiiller eylemleri karşılayan kelimeler olmasının yanı sıra kelimelerin zaman ve mekân bağlamında geniş perspektiften değerlendirilmeleri gerekmektedir.¹

Nitekim hareket bakımından zihinsel farklılık arz eden “düşünmek” fiili, “okutmak, taşlamak, yazdırmak, vermek, başarmak, almak, durmak” gibi fiillerle; yoğun duygusal sürece sahip olan “sevinmek, ağlamak” gibi fiiller ise “uyumak, uzanmak, oturmak” gibi duygu yoğunluğu bulunmayan fiillerle aynı kategoride ele alınmaktadır. Nitelikli bir tasnif için, zihinsel ve duygusal yoğunluğa sahip fiillerin farklı bir başlıkla isimlendirilmesi gerekmektedir. Alanyazında bu gereklilik üzerinde duran yakın dönem çalışmalarında söz konusu fiiller için “mental fiil” terimi kullanılmaktadır.²

Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında henüz ayrı bir başlık olarak mental fiil kavramı yer almamaktadır. Dil ve düşünce her zaman birbirini etkileyen iki unsur olmuştur. Bu konuda dil insanın düşünceleri ve düşünme süreçleri açısından da bize bilgi vermektedir. Mental durumu ifade eden fiiller de zihinle ilgili fiillerdir. Bu fiiller semantik fiil sınıflandırılması çalışmalarında mental verbs “mental fiiller” olarak adlandırılmaktadır. Mental fiiller, algılarımızı, duygularımızı, idraklerimizi ifade eden fiillerdir. Mental fiil kavramını araştırmacılar şu şekilde değerlendirmiştir: ‘Varlıkları karşılayan isimlerden farklı olarak temelinde “hareket” olan fiilin, fiziki olmayan (mental) bir hareket içerisindeki olguları da karşılaması olağan bir durumdur. Bu durumda “koş-, yürü-, gel-” gibi fiiller fiziki bir hareketi bildirirken “bil-, düşün-, anımsa-” gibi fiiller de mental bir eylemi bildirirler. Zihinsel bir süreç

¹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2020, s.281.

² Hanifi Vural, Tuncay Böler, Ses ve Şekil Bilgisi, Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s.206.

içerisinde gerçekleşen; duyular, duygular, idrak ve algılamaya ile ilişkili fiillere mental fiiller denilebilir.³

Türk dili bağlamında mental fiil incelemeleri ise oldukça yeni, dolayısıyla az sayıdadır. Erdem'in (2004) Türkmen Türkçesindeki mental fiillere dair bildirisi bu alanda yapılan ilk çalışmadır. Mental süreci duyu organları vasıtasıyla gerçekleşen “gör-, işit-, duy-” gibi fiilleri içine dâhil ettiği algılama (perception), duygulara veya olayların/durumların insan üzerine bıraktığı etkilerle ilgili olduğunu düşündüğü “gork-, hala-” gibi fiillerle örneklediği etki (affection), “pikirlen-, düşün-, bil-, övren-, aň-” gibi fiiller ile izah ettiği idrak (cognition) şeklinde üç grupta açıklamıştır.

Yaylagül (2005), runik harfli metinlerdeki mental fiilleri, kavramsal boyutta ele almıştır. Lakin mental fiiller ile ilgili kesin bir tanım yapmamıştır. Mental fiilleri duyu fiilleri, duygu fiilleri, anı ve uslamlama fiilleri, açıklama fiilleri olarak sınıflandırmış; incelemesini bu sınıflandırma üzerine yapmıştır.⁴ Bir başka çalışmasında ise Yaylagül (2010), Türkiye Türkçesindeki duygu fiillerini semantik açıdan incelemiştir.

Biray'ın (2007), Kazak Türkçesi ve Denizli ağzında kök hâlinde yer alan benzer mental fiillerdeki çeşitli anlam farklılaşmaları üzerinde durduğu bildirisinde terimler farklı anlamlarla karşılanmaktadır. Biray, çalışmanın bir aşamasında mental fiiller için idrak fiilleri teriminin de kullanılabileceğini belirtmiştir. Ancak “ıdrak fiili” terimi, alanyazında mental fiillerin alt başlığı olarak değerlendirilmektedir. Yine başka bir yerde mental fiil için düşünme ve hissetme fiilleri terimini kullanmıştır. Şahin (2012a: 45-46; 2012b: 49-52), mental fiili, bir mental süreç sonucu ortaya çıkan idrak ile, algılamayla, duygularla ilgili fiiller olarak tanımlamıştır. Mental fiiller, bilinçli yapılan eylemleri ifade eder. Mental fiiller genel olarak 1. İdrak fiilleri 2. Duygu Fiilleri 3. Algılama Fiilleri şeklinde üç grupta sınıflandırılabilir.” demiştir. Şahin (2015), başka bir çalışmasında da mental fiillerin akıllardaki biliş, duygu ve algıyla ilgili fiilleri anlattığını; tamamen bilişsel ve zihinsel durumlarla ilgili olup fiziksel hareketi kapsamayacağını vurgulamıştır.

³ Ayşe Yegin, “Mental Fiil Kavramı ve Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zeliâ Mesnevisinde Mental Fiiller”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.4. S.1, 2019, s. 53-54.

⁴ Özen Yaylagül, “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.2,S.1,2005, s.17-51.

Gedizli (2013a ve 2013b), zihinsel etkinlikleri ifade etmede kullanılan mental fiil teriminin az sayıda araştırmacı tarafından ele alınmış olduğunu belirterek Türkiye Türkçesinin kök fiilleri içerisinde 64 adet 3 türemiş fiilleri içerisinde ise 25 adet 4 mental fiil olduğunu vurgulamıştır. Kalkan (2016), mental fiil kavramının bir mental süreç sonucu ortaya çıkan “anla-, sayla- (sezmek, fark etmek)” gibi idrakler, “hüy-, arzaqla- (sevmek)” gibi duygular ve “baq-, kur- (görmek, bakmak)” gibi algılamalar ile ilgili olduğunu belirtmiş ve Başkurt Türkçesindeki mental fiilleri bu üç süreç içerisinde açıklamıştır. Dolati Darabadi (2018) de çalışmasında benzer şekilde açıkladığı mental fiillerin Nehcü“l-Feradis”teki kullanımlarını örneklemiştir. Hirik de çalışmasında “mental süreç temelli mental fiil sınıflandırması” yapmış ve mental fiillerin bir süreç içerisinde değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur (2018: 38).⁵

Erkan Hirik, “Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller”(2018) adlı kitabında mental fiilleri, doğrudan düşüncenin kullanılarak gerçekleştirildiği, genelde bir tetikleyici ile başlayan, psikolojik ve duygusal etkenlere doğrudan bağlı, çoğunlukla üçüncü kişiler tarafından gözlemlenemeyen, gözlemlendiği durumlarda da çeşitli anı-uslamlama bağlantılarıyla bunu ortaya koyan fiillerdir şeklinde tanımladıktan sonra şöyle bir sınıflandırmaya gitmiştir: “1. Duyu fiilleri (görme, işitme, tat alma, dokunma, koku alma) 2. Bilişsel fiiller 3. İfade fiilleri a) duygu fiilleri b) açıklama fiilleri (dilsel, görsel açıklama fiilleri)”. Hirik, çalışmasının sonunda Türkiye Türkçesinde mental fiilleri tablo halinde göstermiştir.⁶

Tezler ve kitap çalışması haricinde makaleler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak, Yaylagül (2005, 2011) “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, “Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri”, Biray (2006) “Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları”, Kamchybekova (2011, 2013) “Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri”, “Duyu Fiillerinde Anlamsal Özellikler Üzerine”, Şahin (2012) “Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, Ayan ve Türkdil (2014, 2015), “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri”, “Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri ve

⁵ Kuban Seçkin, “Eski Türkçede Mental Fiiller”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019, s.12-14.

⁶ Erkan Hirik, Türkiye Türkçesinde Mental Filler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2018,s.43-77.

Anlam Zenginliği”, Yıldız (2017, 2018, 2019, 2020), "Eski Uygurcada Göz Fiilleri", "Atebetü'l-Hakayık'ta Algı Fiilleri", "Eski Uygurcada Bellek Fiilleri", "Eski Uygurcada Mental Fiiller Arası Geçişler Üzerine Notlar", Hirik (2017) "Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi", Alan ve Özeren (2018) "Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller", Yegin (2019) "Mental Fiil Kavramı ve Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelihâ Mesnevisinde Mental Fiiller", adlı başlıklarda mental fiilleri ele almışlardır. Ayrıca Erdal Aydoğmuş (2020) "Özbek Türkçesinde Mental Fiiller", adlı çalışmasında Güneydoğu (karluk) Türk Lehçelerinden Özbek Türkçesi'nde yer alan mental fiilleri incelemiştir.⁷

Serpil Soydan ve Aslı Özkan Şen'in "Kutadgu Bilig'de Tespit Edilen Bazı Duygu Fiilleri" (2021) adlı çalışmasında Kutadgu Bilig'deki mental fiillerden duygu fiilleri incelenmeye çalışılmıştır.⁸

Merve Erarlan ve Galip Güner "Babürnâme'deki Mental Fiillerin Yapı ve İçerik Bakımından Sınıflandırılması" (2021) isimli çalışmada mental fiiller ; algı fiilleri, biliş fiilleri ve duygu fiilleri olmak üzere 3 grupta incelenmiştir. Babürnâmeden hareketle mental fiillerin yapı ve içerik bakımından belirlenmesi amaçlanmıştır.⁹

Levent Doğan ve Ceyda Erdin "Gagauz Türkçesinde Mental Fiiller" (2021) adlı çalışmasında Gagauz Türkçesinde tespit edilen algı fiilleri, biliş fiilleri, ifade fiilleri, duygu fiilleri ve açıklama fiilleri olarak ikiye ayrılmıştır. Açıklama fiilleri görsel açıklama fiilleri ve dilsel açıklama fiilleri başlıkları altında ele alınmıştır. Ana ve ara başlıklar altında da küçük başlıklar oluşturulmuştur.¹⁰

Serap Ekşioğlu, "Kitâb-u Evsâfı Mesâcid-i'ş-Şerife'deki Mental Fiiller Üzerine Bir İnceleme" (2021) adlı çalışmasında Ahmed Fakîh'in eseri incelenerek içeriğindeki mental fiiller tespit edilmiştir. Metinde geçen

⁷ Erdal Aydoğmuş, "Özbek Türkçesinde Mental Fiiller", *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.22, 2021, s.135-138.

⁸ Serpil Soydan, Aslı Özkan Şen, "Kutadgu Bilig'de Tespit Edilen Bazı Duygu Fiilleri", *Söylem Filoloji Dergisi*, C.1, S.6,2021, s.248.

⁹ Merve Erarlan, Galip Güner, "Babürnâme'deki Mental Fiillerin Yapı ve İçerik Bakımından Sınıflandırılması", *Uluslararası Filoloji Bengü Dergisi*, C.1,S.,2021, s.18.

¹⁰ Levent Doğan, Ceyda Erdin, "Gagauz Türkçesinde Mental Fiiller", *International Journal of Languages Education*, , C.2, S.9,2021s.192.

mental fiiller değerlendirilirken Özen Yaylagül'ün “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller” adlı çalışmasında mental fiillerle ilgi yaptığı sınıflandırma kullanılmıştır. Eserdeki mental fiiller taranırken fiillerin sözlük anlamı yerine metnin bağlamına göre kazandıkları anlamlar esas alınmıştır. Metinde tespit edilen mental fiiller, duyu fiilleri, görme, tatma ve işitme ifade eden fiiller; duygu fiilleri, anı ve uslanma fiilleri, açıklama fiilleri başlıkları altında örneklerle birlikte verilmiştir.¹¹

Erkan Hirik'in “Türkiye Türkçesinde Mental İsimler” (2021) adlı çalışmasında bir isim türü olarak mental isimler önerilmiş ve bu türün hangi ölçütlere sahip olduğu Türkiye Türkçesi çerçevesinde incelenmiştir. Hirik'e göre bir kelimenin mental isim çerçevesinde değerlendirilebilmesi için sağlaması gereken şartlar şunlardır: Mental fiillerle bağlantılı olması, Mental süreçte bir noktayı/ olguyu / kavramı ifade etmesi ve kelimenin kalıcı isim haline gelmiş olması gerekmektedir. Ayrıca Mental fiillerle bağlantılı olarak mental isimlerin de kendi içinde türler olduğunu ve bu türlerin mental süreç temelli girdi, işlem ve çıktı basamaklarında oluştuğu sonucuna ulaşmıştır.¹²

1. Türkiye’de Mental Fiil Çalışmaları

Melek Erdem (2004), V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı’nda sunmuş olduğu “Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişmeleri” adlı bildirisinin teorik kısmında, mental fiiller konusunu bağlantılı dil bilgisi yaklaşımıyla ele almış ve mental fiilleri algılama (perception), etki (affection) ve idrak (cognition) fiilleri şeklinde gruplandırmıştır. Erdem'e göre, algılama (perception) fiillerine örnek olarak gör-, eşit-, duy- gibi duyu organlarıyla gerçekleştirilen fiiller; etki (affection) fiillerine; duygularla veya olayların veya durumların insanlar üzerinde bıraktıkları etkilerle ilgili beğen-, hâlâ-, gork-, gibi fiiller; idrak

¹¹ Serap Ekşioğlu, Fatma Nisa Karadağ , “Kitâbu Evsâfî Mesâcidi’ş-Şerife’deki Mental Fiiller Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.2,S.2,2021, s.95.

¹² Erkan Hirik, “Türkiye Türkçesinde Mental İsimler”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.28,2021,s.34.

(cognition) fiillerine ise pikirlen-, fikir et-, oylan-, düşün-, bil-, añ- gibi fiiller örnek olarak gösterilebilir.¹³

Özen Yaylagül (2005), idrak fiilleri olarak ele aldığı fiilleri “Anı ve Uslamlama Fiilleri” başlığı altında incelemiştir. Duyma eylemleri yoluyla elde edilen girdinin beyinde yerleştirilmesi, saklanması ve bu yolla gerektiğinde daha ileri uslamlama için çağrılması anlatan bir bölüm eylem bu grup içinde değerlendirmiştir. Yaylagül, sakın- (düşünmek), ö- (düşünmek), yanıl- (yanılmak), unıt- (unutmak) gibi fiilleri anı ve uslamlama fiilleri başlığı altında incelemiştir. Ayrıca runik harfli metinlerdeki mental fiilleri, kavramsal boyutta ve geniş bir biçimde irdelemiştir. Ancak mental fiiller ile ilgili net bir tanım yapmamıştır. Mental fiilleri duyu fiilleri, duygu fiilleri, anı ve uslamlama fiilleri, açıklama fiilleri olarak sınıflandırmış; incelemesini bu sınıflandırma üzerine yapmıştır. Bir başka çalışmasında da Yaylagül (2010), Türkiye Türkçesindeki duygu fiillerini anlamsal açıdan incelemiştir.

Nergis Biray’ın (2007), Kazak Türkçesi ve Denizli ağzında kök hâlinde yer alan benzer mental fiillerdeki çeşitli anlam farklılaşmaları üzerinde durduğu bildirisinde terimler farklı anlamlarla karşılanmaktadır. Biray, çalışmanın bir aşamasında mental fiiller için idrak fiilleri teriminin de kullanılabileceğini belirtmiştir. Ancak “irdrak fiili” terimi, alanyazında mental fiillerin alt başlığı olarak değerlendirilmektedir. Yine başka bir yerde mental fiil için düşünme ve hissetme fiilleri terimini kullanmıştır.¹⁴

Hatice Şirin User (2008), “Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi” adlı kitabında duygularla ilgili fiilleri “Duygu, Zihin Fiilleri” başlığı altında incelemiştir. User’in yazıtlarda tespit ettiği duygu fiilleri (Ruhsal Durum) şunlardır: basın- (çekinmek, baskı altında olduğunu hissetmek), buñad- (sıkılmak), bunsuz bolmak (sıkıntısız olmak, huzurlu olmak), kızmak (kızmak, öfkelenmek, hiddetlenmek), korkmak (korkmak), ögir- (sevinmek), ögün- (övünmek, kıvanmak, kıvanç duymak), ökünmek (pişman olmak, canı sıkılmak), ölmek (çok sıkıntı veya

¹³ Melek Erdem, Türkmen Türkçesinde Hareket Fillerinin İstem’e Göre Anlam Değişmeleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.3,S.2. 2006, s.43-49

¹⁴ Nergis Biray, Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki Benzer İdrak Fillerinde Anlam Farklılaşları, Ayfer Özçelik (ed.) Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri II. (307-314), Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli

acı çekmek), sakınmak (endişelenmek, kaygılanmak), säbinmek (sevinmek), tãgmek (hasetlenmek, kıskanmak), tormak (çok sıkıntı veya acı çekmek), ürmek (ürkmek veya korkmak), yit- / yet- (çok sıkıntı veya acı çekmek) (User, 2008: 351-354).

Savaş Şahin, mental fiili, bir mental süreç sonucu ortaya çıkan idrak ile, algılamayla, duygularla ilgili fiiller olarak tanımlamış ve “Zihin fiilleri birçok bilişsel süreci içerir. Bilinç, kendimizi ve çevremizi algıların, anıların ve düşüncelerin farkına varacak şekilde gözlemlemeyi; kendimizi ve çevremizi anlamayı; davranışsal ve bilişsel faaliyetleri başlatabilmemizi ve sona erdirmemizi sağlayacak şekilde denetlemeyi içerir” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Mental fiiller, bilinçli yapılan eylemleri ifade eder. Mental fiiller genel olarak 1. İdrak fiilleri 2. Duygu Fiilleri 3. Algılama Fiilleri şeklinde üç grupta sınıflandırılabilir.” demiştir. Şahin, başka bir çalışmasında da mental fiillerin akıllardaki biliş, duygu ve algıyla ilgili fiilleri anlattığını; tamamen bilişsel ve zihinsel durumlarla ilgili olup fiziksel hareketi kapsamayacağını vurgulamıştır.¹⁵

Duyu fiilleri terimini tercih eden diğer bir araştırmacı da Türkdil’dir. Türkdil, Kazak Türkçesindeki algı fiillerini tespit ettiği çalışmasında görme, işitme, tat alma, koku alma, dokunma (basınç), ısı, ağrı (acı) ve sezgi olarak sekiz alt başlık belirlemiştir. Dokunma, tat alma, ısı, ağrı ile ilgili fiillerde fiziksel temasın hâkim olduğunu; görme, işitme, koku alma ile ilgili fiillerde zihinsel temasın ön plana çıktığını, sezgide ise her iki temaslılığında tespit edilebileceğini vurgulamıştır. “Fiziksel temas” içeren fiilleri “duyu fiili” olarak nitelendirmiştir. Türkdil’in Ayan’la gerçekleştirdiği görme ve dokunma duyuları ile ilgili çalışmalarında, ilgili duyuları semantik olarak farklı alt başlıklara (temel, şefkat bildiren, şiddet içeren vb.) ayırmıştır.¹⁶

Kuban Seçkin (2014), VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumundaki bildirisi “Mental Filler Bağlamında Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı” adlı çalışmasında duyu fiilleri terimini kullanmıştır. Uygur

¹⁵ Savaş Şahin, “Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C.4,S.1,2012, s.45-62.

¹⁶ Yakup Türkdil, Anlam Bilimi Açısından Kazan Türkçesinde Duyu Fiilleri, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 43-216.

harfli Oğuz Kağan Destanında yer alan mental Fiilleri 1. Duyu fiilleri; 2. Duygu fiilleri; 3. İdrak fiilleri; 4. Açıklama fiilleri olarak dört ana grupta incelemiştir. Seçkin, Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'ndan “kör- (gör)” ve “bak- (bak-)” fiilleri ile konuyu örneklemiştir.¹⁷

Hüseyin Yıldız, (2016-2017) çalışmalarında “duyu fiilleri” yerine algı fiilleri terimini kullanmıştır. Bu terim altında göz, kulak, tatma, burun, temas ve denge fiilleri olarak altı ana başlık ve on dört alt başlık belirlemiştir (2016). Tasnifte duyu organlarının adları ile duyu adlarının karışık hâlde kullanılması ve başlık sayısının çokluğu dikkat çekmektedir. Yıldız ayrıca, Türk dilinde fiillerin semantik sınıflandırma problemleri üzerine yaptığı çalışmasında bir tasnif denemesi yapmış ve burada da mental fiilin alt kategorisi olarak algı fiilleri terimini kullanmıştır.¹⁸

Fatma Sibel Bayraktar (2017), XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2017, Bükreş, Romanya Bildiri Kitabı “Bulgarca Sözlüğünde Yer Alan Mental Fiiller Üzerine”, (XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2017, Bükreş, Romanya) Bildiri Kitabında Türker Acaroğlu'nun Türkçeden Bulgarcaya geçen kelimeler sözlüğünü kullanarak tarama metodu ile elde ettiği Bulgarca Sözlükteki Türkçe kökenli mental fiillerin tespiti ve tasnifi ile bunların yorumlanması üzerine çalışmıştır. Çalışmasında Bulgarcaya geçmiş Türkçe Fiillerden duyu, duygu-seziş, idrak, (anı ve uslamlama) ve açıklama fiillerine yer vermiştir.¹⁹

Erkan Hirik ve Tuğba Çolak'ın IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyum Bildirisinde sunduğu “Türkçe Mental Fiillerde ‘Çok Katmanlılık’ (2017) adlı çalışmada mental fiilleri “psikolojik ve duygusal etkenlere doğrudan bağlı ve çoğunlukla üçüncü kişiler tarafından gözlemlenemeyen, gözlemlendiği durumlarda da çeşitli anıuslamlama bağlantılarıyla bunu ortaya koyan fiiller” olarak açıklanmış ve bazı mental fiillerin çok katmanlı bir anlam yüküne sahip olduğunu örneklenmiştir.

¹⁷ Kuban Seçkin, Mental Fiiler Bağlamında Uygur Harfli Oğuz Kaan Destanı, VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II.Cilt, Uludağ Üniversitesi ,Bursa 2013,s.922-929.

¹⁸ Hüseyin Yıldız, Eski Uygurcada Mental Fiiler, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016, s.43-417.

¹⁹ Fatma Sibel Bayraktar, Bulgarca Sözlüğünde Yer Alan Mental Fiiller Üzerine, XII.Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiri Kitabı ,Romanya 2017, s.458-466.

Ancak söz konusu çalışmada verilen duygu fiillerinin bir kısmını, uzamsallığa sahip dolayısıyla mental fiil hüviyeti taşımayan fiiller oluşturmaktadır.

Mehmet Özeren ve İrfan Alan, “Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller” (2019) adlı makalesinde duygu fiillerini olayların, durumların ve yaşantıların insanların iç dünyasında oluşturdukları etkiler sonucu olumlu veya olumsuz olarak ortaya çıkan fiiller olarak tanımlamışlardır. Duygu fiilleri için “psikolojik durum fiilleri” terimini kullanmışlar ve Kırgız Türkçesindeki bu tarz fiilleri kuşku-şüphe, sevgi, öfkelenme, kaygı-endişe-telaş, korku, şaşırma, üzüntü, utanma, pişmanlık ifade eden fiiller olmak üzere dokuz alt başlıkta incelemişlerdir. Bu çalışmada, taramada tespit edilen biliş fiilleri anlama ifade eden fiiller, düşünme ifade eden fiiller, niyet-istek- arzu ifade eden fiiller, hayal ifade eden fiiller, tahmin ifade eden fiiller, unutmama ifade eden fiiller, hatırlama ifade eden fiiller olmak üzere yedi alt başlık halinde verilmiştir. Taramada tespit edilen psikolojik durum fiilleri kuşku ve şüphe ifade eden fiiller, sevgi ifade eden fiiller, öfkelenme ifade eden fiiller, kaygı endişe ve telaş ifade eden fiiller, korku ifade eden fiiller, şaşırma ifade eden fiiller, üzüntü ifade eden fiiller, utanma ifade eden fiiller, pişmanlık ifade eden fiiller olmak üzere dokuz alt başlık halinde verilmiştir. Taramada tespit edilen algılama ifade eden fiilleri, görme ile ilgili algılama fiilleri, işitme ile ilgili algılama fiilleri, tatma ile ilgili algılama fiilleri, koklama ile ilgili algılama fiilleri, dokunma ile ilgili algılama fiilleri olmak üzere beş alt başlık halinde verilmiştir. Yapılan bu çalışmada Kırgız Sözlüğü ve Kırgız Türkçesindeki Deyimler başlıklı iki kaynak esas alınmıştır.²⁰

İsa Sarı'nın “Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: Gör- Örneği” (2019) makalesinde algılama ile ilgili olarak görme eyleminin ve bunun dilde ifadesi olan gör-fiilinin Türkçedeki anlamsal çeşitlenmeleri ele alınmıştır. Çalışmada mental fiillerin bir alt türü olarak değerlendirilen algı fiillerine temas edilerek bu fiillerden biri durumundaki gör- ve buna bağlı çok anlamlılık irdelenmiştir. Sarı, mental süreçleri a) Uyarana bağlı mental

²⁰ Mehmet Özeren, İrfan Alan, “Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.1,S.61, 2018, s.203-224.

süreçler b)Uyarandan bağımsız mental süreçler c) Uyarın mental değişkenli mental fiiller olarak üç kategoriye ayırmıştır.²¹

Ergün Acar'ın "Codex Cumanicus'ta Bulunan Mental Fiillerin Günümüz Anadolu Ağızlarındaki Kullanımları Üzerine" (2019) adlı makalesinde mental fiillerle ilgili olarak Mustafa Argunşah ve Galip Güner'in eserinden hareketle mental fiiller taranmıştır. Eserin dizin bölümünü CCDB (Codex Cumanicus Dizin Bölümü) şeklinde kısaltmış ve alıntı yaptığı kelimelerin yanına sayfa numaralarını vermiştir. Tarama sonucunda elde edilen fiilleri; idrak fiilleri, duygu fiilleri algılama fiilleri olarak 3 bölümde incelemiştir. Bu kelimelerin derleme sözlüğünde taramaya tabi tutmuş ve örtüşen fiiler; ölçünlü dilde halen aynı şekilde kullanılan ve tasnif dışı bırakılanlar, halen aynı anlamda kullanılanlar, farklı bir fiil olarak kullanılanlar olarak 3 grupta ele alınmıştır.²²

Hüseyin Yıldız'ın "Eski Uygurcada Bellek Fiilleri" adlı çalışması Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2016 yılında tamamlanan "Eski Uygurcada Mental Fiiller" başlıklı doktora tezinden üretilerek geliştirilmiştir. Giriş bölümünde bellek terimi karşılığında büyük Türkçe sözlükte verilen açıklamalar gösterilmiştir. Konuyla ilgili çeşitli görüşlere yer verdikten sonra bellek fiillerini üç kategoride incelemiştir: Kayıt-saklama, geri çağırma ve unutma. Yıldız, Eski Uygurcada iki farklı kayıt-saklama fiili tespit etmiştir. Bunların ikisi de birleşik fiil yapısındadır. Unutma fiilleri kategorisinde ise tespit edilebilen ana fiil unut-(mak) fiilidir. Geri çağırma fiilleri kategorisinde tespit edilebilen ana fiiller anıt-(mak) ve ö-(mek) fiillerdir. Yıldız, Eski Uygurcada bellek fiili olarak değerlendirilebilecek 12 fiil tespit etmiştir.²³

Kuban Seçkin'in "Eski Türkçede Mental Filler" (2019) isimli doktora tezinde fiil ve mental fiil kavramları ele alınmıştır. Psikoloji ve dil bilimi alanlarında çalışmalara kaynaklık eden bu konu üzerinde bir kavram tartışması yapıpı mental fiil kavramı ve kategorileri belirlenmiştir. Tezin

²¹ İsa Sarı, *Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: Gör-Örneği*, Kesit Yayınları, İstanbul 2019, s.129-160

²² Ergün Acar, "Codex Cumanicus'ta Bulunan Mental Fiillerin Günümüz Anadolu Ağızlarındaki Kullanımları Üzerine", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C.3, S.8, 2019, s.1276-1292.

²³ Hüseyin Yıldız, "Eski Uygurcada Bellek Filleri", *Türkbilgi Dergisi*, S.37, 2019, s.21-34.

ikinci aşamasında Eski Türkçe dönemine ait belli başlı metinler taranmış, metinlerdeki mental olma özelliğine sahip fiiller bağlamlarıyla birlikte örneklenmiştir. Tespiti yapılan mental fiiller belirlenen kategorilerde değerlendirilmiştir. Kuban Seçkin (2019), Eski Türkçe metinlerde geçen mental fiilleri algı fiilleri, duygu fiilleri, idrak fiilleri, irade fiilleri biçiminde tasnif etmiştir. Seçkin, yapılan tasniflere irade fiilleri grubunu eklemiştir. Çalışmasında duygu fiillerini herhangi bir sınıflamaya tabi tutmadan fiilin geçtiği bağlamdan örnekler vererek ele almıştır.

Hüseyin Yıldız'ın "Eski Uygurcada Mental Fiiller Arası Geçişler Üzerine Notlar" (2020) adlı çalışmasında Eski Uygurcanın donanımlı bir sözlüğü olmaması nedeniyle EUFV kısaltması ile anılan veritabanı temel alınarak bir mental fiil sınıflandırılması oluşturulmuştur. Söz konusu veri tabanında mental fiil olarak değerlendirilecek veriler seçilerek 3 ana grup olmak üzere çeşitli alt gruplar halinde incelenmiştir. Bu bağlamda Eski Uygurcada mental fiillerin birbiriyle ilişkili diğer ana ve alt gruplar arasındaki semantik geçişler yapabilen fiiller olduğu kanısına varılmıştır.²⁴

Erdal Aydoğmuş'un "Özbek Türkçesinde Mental Fiiller" (2021) adlı çalışmasında Özbek Türkçesindeki mental fiiller incelenmiştir. Giriş bölümüne Yıldız'ın "Mental fiil nedir?" sorusuna verdiği cevap ile başlayan yazar mental fiillerin sınıflandırılması ile ilgili bilgiler vermiştir. Makale oluşturulurken Özbek Tiliniñ İzahlı Luğati, Özbek Tiliniñ İzahlı Frazelogik Luğati ve Türkçe-Özbekçe Sözlük gibi eserlerden faydalanılmıştır. Eserlerde tespit edilen Özbek Türkçesindeki mental fiiller; biliş fiilleri, psikolojik durum fiilleri ve algılama fiilleri başlıkları altında incelenmiştir.²⁵

Serpil Soydan Aslı Özkan Şen "Kutadgu Bilig'de Tespit Edilen Bazı Duygu Filleri" (2021) adlı çalışmasında; Kutadgu Biligde tespit edilen 24 fiili yapı bakımından şu başlıklar altında incelemiştir: 1. İztrapa ve acı ifade eden fiiller 2. Kaygı, endişe, telaş ifade eden fiiller 3. Korkma, ürkme, çekinme ifade eden fiillerdir. Bu çalışmada duygu ifade eden fiiller, yapı

²⁴ Hasan Hüseyin Yıldız, Eski Uygurcada Mental Fiiller Arası Geçişler Üzerine Notlar, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S.26, 2020, s.105-125

²⁵ Erdal Aydoğmuş, Özbek Türkçesinde Mental Fiiller, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, 2021, s.135-151.

ve etimolojik açıdan incelenmiştir. Hirik, Ekrem, Türkdil, Yıldız, Erdem ve Şahin'in çalışmalarında olduğu gibi anlamsal özelliklere de yer verilmiştir. Çalışmada, Savaş Şahin, Hüseyin Yıldız ve Erkan Hirik'in mental fiillerle ilgili çalışmalarından faydalanarak Kutadgu Bilig'deki duygu filleri ele alınmıştır.²⁶

Kuban Seçkin'in "Eski Türkçe Metinlerden Örneklerle Mental Fiil Teorisi"(2021) isimli kitabında tanım ve tasnifte birden çok görüşe yer vermiş bu bağlamda "Mental Fiil Teorisi'ni ispata çalışmıştır. Eserde mental fiil konusunda yapılan çalışmalara değinilmiş ve her çalışmaya göre mental fiilin aşamaları gösterilmiştir. "Mental Fiil Teorisi" adlı bölümde "Algı Kavramı", "Duygu Kavramı", "İdrak Kavramı" ve "İrade Kavramı" açıklanarak çeşitli örneklerle yer verilmiştir.

Tarık Çelik "Risale-i Kutsiyye'de Mental Filler ve Dizin" (2021) isimli Doktora Tezi "Giriş, Kuramsal Çerçeve, İnceleme, Sonuç ve Öneriler, Transkripsiyonlu metin, Dizin- Sözlük" başlıklarla altı bölümden oluşmaktadır. "Kuramsal Çerçeve" başlığı altındaki bölümde "Risale-i Kutsiyye" adlı eser hakkında bilgi verilmiştir. Türkçenin tarihi dönemleri, anlam bilimi, fiil, mental fiil ve bunlarla ilgili yapılmış tasnif çalışmaları ele alınmıştır. Mental Fiiller Seçkin'in tasnifi esas alınarak üç ana başlıkta (girdi-işlem-çıkı) ele alınmıştır. Çalışmada Risale-i Kutsiyye'ye ait dört nüshadan yararlanılmıştır. Mental fiiller, içinde buldukları bağlam esas alınarak anlamlandırılmış ve kullanılmış. Kullanıldıkları bağlam metinden örneklendirilmiştir.²⁷

1.1. Kitap Çalışmaları

Erkan Hirik, "Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller"(2018) adlı kitabında mental fiilleri, doğrudan düşüncenin kullanılarak gerçekleştirildiği, genelde bir tetikleyici ile başlayan, psikolojik ve duygusal etkenlere doğrudan bağlı, çoğunlukla üçüncü kişiler tarafından gözlemlenemeyen, gözlemlendiği

²⁶ Serpil Soydan, Aslı Özkan Şen, Kutadgu Bilig'de Tespit Edilen Bazı Durum Filleri, *Söylem Filoloji Dergisi*, C.6,S.1, 2021, s.247-257.

²⁷ Tarık Çelik, "Risale-i Kutsiyye'de Mental Filler ve Dizin", Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2021,s.24-29,37-129.

durumlarda da çeşitli anı-uslamlama bağlantılarıyla bunu ortaya koyan fiillerdir şeklinde tanımlamıştır.

Kuban Seçkin'in "Eski Türkçe Metinlerden Örneklerle Mental Fiil Teorisi" (2021) isimli kitabında tanım ve tasnifte birden çok görüşe yer vermiş bu bağlamda "Mental Fiil Teorisi"ni ispata çalışmıştır. Eserde mental fiil konusunda yapılan çalışmalara değinilmiş ve her çalışmaya göre mental fiilin aşamaları gösterilmiştir. "Mental Fiil Teorisi" adlı bölümde "Algı Kavramı", "Duygu Kavramı", "İdrak Kavramı" ve "İrade Kavramı" açıklanarak çeşitli örneklere yer verilmiştir.

Sonuç

Fiiller, Türkiye Türkçesi gramerlerinde genel bir ifade ile "hareketi karşılayan kelimeler olarak tanımlanmış, fiillerin semantik özellikleri üzerinde yeterince durulmamıştır. Mental fiiller daha çok psikoloji ile ilgili olarak bilişsel dil bilimi alanında incelenmiştir. Türkiye'de Melek Erdem'in mental fiillere ait bildirisi bu alanda yapılan ilk çalışmadır. Mental fiiller konusu ilerleyen yıllarda Türkologların ilgi gösterdiği konulardan biri hâline gelmiştir. Konuyla ilgili olarak tezler ve kitap çalışması haricinde makaleler de bulunmaktadır.

Hacimlerine göre yapılan çalışmalar sınıflandırıldığında;

Kitaplar

Hatice Şirin User (2008)

Kuban Seçkin (2021)

Erkan Hirik (2018)

Tezler

Doktora

Hüseyin Yıldız (2016)

Fatma Özkan Kurt (2020)

M. Ali İsmail Fakirullaoğlu (2016)

Gökçen Bilgin Aksoy (2021)

Kuban Seçkin (2019)

Faruk Çelik (2021)

Esra İlter (2019)

Yüksek Lisans

Yakup Türkdil (2013)

Murat Işık (2016)

Makaleler

Özen Yaylagül (2005, 2010)

Nergis Biray (2007)

Savaş Şahin (2012)

ErdemAyan & Yakup Türkdil (2015)

Faruk Gökçe (2015)

Hüseyin Yıldız (2016, 2018, 2019, 2020)

Selda Sandalyeci (2016)

Ayşe Yegin (2019)

Ergün Acar (2019)

İsa Sarı (2019)

Mehmet Özeren & İrfan Alan (2019)

Erdal Aydoğmuş (2020)

Serpil Soydan & Aslı Özkan Şen (2021)

Merve Erarslan & Galip Güner (2021)

Levent Doğan & Ceyda Erdin (2021)

Serap Ekşioğlu & Fatma Nisa Karadağ (2021)

Erkan Hirik (2021)

Merve Demirbaş (2021)

Gökçe Bilgin Aksoy (2022)

Bildiriler

Melek Erdem (2004)

Kuban Seçkin (2014, 2018, 2019)

Savaş Şahin (2017)

Erkan Hirik & Tuğba Çolak (2017)

Fatma Sibel Bayraktar (2017)

Sema Aslan Demir (2018)

Sonuç

Mental fiiller üzerine Türkiye’de sayılı çalışma yapılmış olup, üstelik bu çalışmaların bir kısmı mental fiillerin bir kolu üzerinedir. Genel olarak mental fiiller ya da mental fiillerin algı ve bellek kolu üzerine çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Psikolojik ve biliş fiilleri üzerine yapılan çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Çalışma yapılan dil ve lehçeler incelendiğinde ise çoğu araştırmacının Çağdaş Türk lehçeleri ve Eski Türkçe dönemi üzerine çalıştığı görülmektedir.

Bu çalışmalar sınıflandırıldığında ;3 kitap çalışması ,2’si yüksek lisans 7’si doktora olmak üzere 9 adet tez çalışması, 23 makale ve 8 bildiri ele alınmıştır. Türkiye’de mental fiiller üzerine yapılan 43 çalışmadan 12’si Çağdaş Türk Lehçelerinden Özbek, Kazak, Gagavuz, Türkmen, Kırgız, Azerbaycan Türkçeleri üzerinedir. Eski Türkçe dönemi üzerine (Göktürk, Uygur,

Karahanlı) 18 ,Orta Türkçe Dönemine ait (Codex Cumanicus) 1, Eski Anadolu Türkçesi Dönemine ait 4, Slav Dilleri (Bulgarca) üzerine 1, ve Türkiye Türkçesi üzerine 8 çalışma yapılmıştır. Türkiye’de mental isimler üzerine yapılan tek çalışma ise Erkan Hirik’e aittir.

Çalışmaların birçoğunda örneklere ve analizlere yer verilmiştir. İncelenen kaynaklarda tespit edilen mental fiillere yer verilerek örneklerle açıklanmıştır. Ele alınan fiiller dağılımlarına göre sınıflandırılmıştır. Bu durum yeni sınıflandırma denemelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İncelenen kaynaklarda tespit edilen mental fiillere yer verilerek örneklerle açıklanmıştır. Ele alınan fiiller dağılımlarına göre sınıflandırılmıştır. Bu durum yeni sınıflandırma denemelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mental fiil çalışmalarının genel olarak ana tasnif sırasıyla incelendiği ve mental fiillerin alt dallarının yeterli düzeyde ele alınmadığı görülmektedir.

Türkiye’de mental fiiller ile ilgili sayılı çalışma yapılmıştır. Fakat mental fiiller üzerine yapılan çalışmaların hepsi birbirinden değerli olup, aynı zamanda birbirlerine referans oldukları görülmektedir. Bu çalışmanın konuyla ilgili yapılacak olan yeni çalışmalara kaynaklık etmesini ve Türkiye’de mental fiiller ile ilgili yeni çalışmaların bilim dünyasına kazandırılmasını temenni ederim.

Kaynakça

- ACAR, E. (2019). “Codex Cumanicus’ta Bulunan Mental Fillerin Günümüz Anadolu Ağzlarındaki Kullanımları Üzerine”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/8:1276-1292.
- ASLAN DEMİR, S. (2018). “Türkçede İşitme Algı Fiilleri ve Metaforik Anlam Genişlemesi”. *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Kitabı (25-28 Eylül 2018, Varşova-Polonya) Bildirileri*, 330-336.
- AYDOĞMUŞ, E.(2021). “Özbek Türkçesinde Mental Fiiller”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 135-151.
- BAYRAKTAR, F.(2017). “Bulgarca Sözlüğünde Yer Alan Mental Fiiller Üzerine”. *XII.Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı (Romanya 2017) Bildiri Kitabı*, 458-466.
- BİRAY, N. (2007). “Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki Benzer İdrak Fillerinde Anlam Farklılaşmaları”. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri II. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları*, 307-314.
- ÇELİK, T. (2021). *Risale-i Kutsiyye’de Mental Filler ve Dizin*. Doktora Tezi. Kastamonu Üniversitesi.
- DOĞAN, L.ERDİN C.(2021). “Gagavuz Türkçesinde Mental Filler”. *International Journal of Languages Education*, 2/9: 192.

- EKŞİOĞLU, S.Karadağ, F. (2021). “Kitâbu Evsâfı Mesâcidi’ş-Şerife’deki Mental Fiiller Üzerine Bir İnceleme”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2/2:95
- ERARSLAN, M.; GÜNER,G.(2021). “Babürnâme’deki Mental Fiillerin Yapı ve İçerik Bakımından Sınıflandırılması”. *Uluslararası Filoloji Bengü Dergisi*, 1/1:18.
- ERDEM, M. (2006). “Türkmen Türkçesinde Hareket Fillerinin İstem’e Göre Anlam Değişmeleri”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/2: 43-49.
- ERGİN, M.(2020). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 281.
- HİRİK, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Filler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 43-77.
- HİRİK, E.(2021). “Türkiye Türkçesinde Mental İsimler”. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1/28: 34.
- ÖZEREN, M.; ALAN, İ.(2018). “Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1/61: 203-224.
- ÖZTÜRK, S. (2015).“Saltuknâme’de Mental Fiiller”. 2. *Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu*, Saraybosna-BosnaHersek.
- SARI, İ.(2019). *Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: Gör-Örneği*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- SEÇKİN, K.(2013). “Mental Fiiller Bağlamında Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı”. *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II.Cilt*, 922-929.
- SEÇKİN, K. (2019). *Eski Türkçede Mental Fiiller*. Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- SOYDAN, S.-Özkan, A. (2021). “Kutadgu Bilig’de Tespit Edilen Bazı Durum Filleri”. *Söylem Filoloji Dergisi*, 6/1: 247-257.
- ŞAHİN, S.(2012). “Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/1: 45-62.
- TÜRKDİL, Y.(2014). *Anlam Bilimi Açısından Kazan Türkçesinde Duyu Fiilleri*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- VURAL, H. (2015). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- YAYLAGÜL, Ö. (2005).”Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/1: 17-51.
- YEGİN, A.(2019). “Mental Fiil Kavramı ve Şeyyâd Hamza’nın Yûsuf u Zelihâ Mesnevisinde Mental Fiiller”. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1: 53-54.
- YILDIZ, H.(2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- YILDIZ, H. (2020). “Eski Uygurcada Mental Fiiller Arası Geçişler Üzerine Notlar”. *Gazi Türkiyat Dergisi*, 26, 105-125.

Sabahattin Ali'nin Mektuplarında Saklı Kalan Romantik Yönü: Canım Aliye, Ruhum Filiz

Romantic aspect hidden in Sabahattin Ali's letters: Canım Aliye Ruhum Filiz

*Aysun Taşdemir **

Öz: Sabahattin Ali, Cumhuriyet döneminde yaşamış toplumcu gerçekçi yazarlardandır. Siyasi eğilimleri, devlete karşı tutumu ve yönetime başkaldırışı sebebiyle çok defa sürgün hayatı yaşamıştır. Eserlerinde değindiği konular günlük hayattan ve kendi hayatından izler taşır. Roman, hikaye, şiir, mektup gibi türlerde olmak üzere 15'ten fazla eser yazmıştır. Kürk Mantolu Madonna, İçimizdeki Şeytan ve Kuyucaklı Yusuf roman türünde; Değirmen, Kağrı, Ses ise hikaye türünde tanınmış eserleridir. Yazarlık yönü dışında şairlik yönü de vardır. Sabahattin Ali, öldükten sonra geriye mektupları kalmıştır. “Canım Aliye, Ruhum Filiz” eseri de mektuplarından oluşan ve son yayımlanan eseridir. Kitapta mektuplar 1935-1948’li yılları kapsar. Yazar, eşi Aliye Hanım ile kızı Filiz’e satırlarıyla seslenmektedir. Ali, bu kartlar ve mektuplarında nişanlılıktan, evliliğe ve baba oluşuna kadar çeşitli durumları anlatmaktadır. Eser, bir bakıma yazarın saklı kalan romantik yönünü ortaya çıkarır. Bu çalışmada mektuplardan yola çıkarak Sabahattin Ali'nin aile hayatı içerisindeki aşk, sevgi, ayrılık ve özlem gibi duygular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sabahattin Ali, Romantik Yönü, Mektup, Canım Aliye, Ruhum Filiz.

Abstract: Sabahattin Ali is one of the socialist realist writers who lived in the Republican period. He lived in exile many times due to his political tendencies, his attitude towards the state and his rebellion against the government. The subjects he touched on in his works bear traces of daily life and his own life. He wrote more than 15 works in genres such as novels, stories, poems and letters. Kürk Mantolu Madonna, İçimizdeki Şeytan and Kuyucaklı Yusuf are novels; Değirmen, Kağrı and Ses are his well-known works in the genre of stories. Apart from the authorship aspect, there is

* Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans öğrencisi, aysunnedebiyat38@gmail.com, Orcid No:0000-0001-5076-324X

also the poetic aspect. After Sabahattin Ali died, only his letters remained. “Canım Aliye Ruhum Filiz” is his last published work consisting of his letters. The letters in the book cover the years 1935-1948. The author addresses his wife Aliye Hanım and his daughter Filiz with his lines. In these cards and letters, Ali describes various situations from engagement to marriage and becoming a father. The work, in a way, reveals the hidden romantic side of the author. In this study, based on the letters, feelings such as love, affection, separation and longing in Sabahattin Ali's family life are discussed.

Keywords: Sabahattin Ali, Romantic Aspect, Letter, Canım Aliye Ruhum Filiz.

0. Giriş

Türk edebiyatında bir yazarı tanımının en iyi onun kendi hatıralarını resmettiği mektuplarıdır. Ve yazar hakkında biyografik okumalar yapmaktır. Çünkü karşımızdakinin edebi kişiliği sert bir mizaca sahip olsada mektuplarında her daim samimidir. Yazar mektuplarında, hayatını kalbinin süzgecinden geçirerek, üzerinde oynamalar yapmadan direkt okuyucuya aktarır. Dünya edebiyatı ve Türk edebiyatında bunun çok örnekleri vardır. Örneğin Franz Kafka Milena’ya Mektuplar, Nazım Hikmet Ran Piraye’ye Mektuplar ve şu an incelediğimiz Canım Aliye, Ruhum Filiz kitabı ve dahası. Mektuplar bizlere yazarın ruh halini, karakter yapısını ve gerçek yaşamına dair bilgileri vermesi açısından önem taşır. Burada yazar tamamı ile kendisiyle baş başadır. Arasında kimse yoktur. Hayatı olduğu gibi okuyucuya yansır.

Yaşadığı dönemde büyük sıkıntılardan geçen yazarın nişanlılık, evlilik ve baba oluşundan geçen evreleri gözler önüne serer. Yazarın hayatındaki bu dönemleri onu daha yakından tanımımızı sağlar. Kitabın ismiyle Sabahattin Ali, bize hem canımızı hem ruhunuzu hatırlatıyor. Mektuplar bize romantik bir adamın, saf bir aşığın ve heyecanlı bir yazarın dilinden aktarılır. Sabahattin Ali’nin mektuplarını içeren Canım Aliye, Ruhum Filiz adlı eserde ise yazarın zaman içinde eşi Aliye Hanım’ı herkesten daha çok sevdiği ve ona gönülden bağlandığı görülmektedir. “Sabahattin Ali’nin mektuplarında tutkulu, vazgeçmeyen bir sevgili ve umutla bekleyen bir âşık tipi açıkça görülür.” (Yıldız, 2017: 13).

2013 Kasım ayında yayımlanan ve Sevgül Sönmez tarafından hazırlanan Canım Aliye, Ruhum Filiz kitabı karısı Aliye Ali ve kızı Filiz Ali’ye yazmış

olduğu mektupları içerir. Mektupların hem Arap harfli hem de Latince hali görülmektedir. Mektuplarının tamamı nerdeyse tarihlidir. Ay , gün ve yıl olarak belirtilmiştir. Mektupların sonunda açık adres ve nereden gönderildiği yer alır. Kitapta dikkat çeken önemli noktalardan biri her mektuba ayrı bir hitap sözcüğüyle başlanmasıdır. Mektupların son cümleleri en duyguyu yüklü satırlardan oluşur.

1. Nişanlılık Evresi

Mektupları 1935 yılından itibaren kitapta yer alır. Mektuplarına ‘Sevgili Nişanlım Aliye’ diye sevgi sözcükleriyle başlar. Ali, romantik ve sevgili dolu bir nişanlıdır. Sabahattin Ali, aşkı hayatının odak noktası olarak belirlemiş bir şairimizdir. Arkadaşı Özgen Ergin, Sabahattin Ali’yi “O, –Sabahattin Ali-” başlıklı yazısında “Nasıl söyleyim, çabucak yanan, sık sık sevdalanan bir insandı. Çok duygulu, romantik, aynı zamanda, yerinde duramayan coşkulu bir kişiliğe sahipti.” (Ergin, 2016) diyerek tanımlar. Uzakta olsa bile bu süreçte mektuplarıyla sevgilisi Aliye’ye bir o kadar yakındır. Sözcükleriyle sevgilisine aşkını ve sevgisini fısıldar. Nişanlısı resim göndermiştir ona. Bu resmi gören Ali, onu ne kadar güzel bulduğunu “Göndermiş olduğun resim fevkalade idi” diyerek anlatır. (Ali,2020, s.9)

Sabahattin Ali, düşünceli bir adamdır. Her koşulda bunu yansıtır. Evlilik işlemleri için bile nişanlısını yormak istemez. “Nikah muamelesini ben burada yaptırmak fikrindeyim. Sizin Kadıköy’e gidip gelmenizin güç olacağını düşündüm. Bir buçuk ay kadar sonra İstanbul’a geldiğim zaman her şey itmam edilmiş olur.” (Ali,2020, s.9)

Ali, bir başka mektubunda iyiliğin öneminden uzun uzun bahseder. Bazı insanların sadece kendilerini düşündüklerinden dem vurur. Dünyadaki birçok kötülüğün sebebi ise kendilerini düşündükleri içindir. Bu insanlar bencil, kurnaz ve aptallardır. En güzel duygu ise bizleri iyi edecek tek şey sevgidir. Hayatın anlamı sevmektir. Sevgi emektir. Emek kişiyi olgunlaştırır. Hatalar, gözyaşı, nedamet, neşe, yorgunluk vb. hepsi emeğe dahildir. Son satırlarında ise sevgilisi Aliye Hanımın iyi kalpli olduğunu, kendisine ne kadar benzediğini belirtir. Bu iyilik dolu kadın hayatında olduğu için mutluluk duyar.

“İnsan başkalarına yardım ettiği, başkalarını sevdiği kadar yükselir. Dünyada hayatın bir tek manası vardır o da sevmektir. Hatta mukabele edilmesini bile beklemeden sadece sevmek. Başka bir insanı bahtiyar edebilmek, kendini bahtiyar edebilmekten daha güç fakat daha insancadır. Bugün böyle düşünenlere saf, hatta enayi derler. Fakat ne derlerse desinler, biz kalbimizin ve kafamızın doğru bulduğu şeyleri etrafın ne dediğine bakmadan yapmalıyız. Hayatta en büyük vazife ve saadet olarak şunu almak lazımdır: bize yakın ve uzak bütün insanlara yardım etmek, bütün insanların iyiliğine çalışmak... Aliye, benim altın kalpli Aliye’ciğim, bu hususlarda ne kadar beraber olduğumuzu bilerek sana bunları yazıyorum. Mektupların senin göğsünde ne kadar temiz ve insan bir kalbin çarptığını bana gösteriyor, bu kalp bundan böyle benimki ile beraber çarpacağı için dünyanın en bahtiyar insanıyım.” (Ali,2020, s.12)

Sabahattin Ali, sevmenin yanında anlaşılmanın ve ilk heyecanlarının öneminden de bahseder. Şiir kitabını, hikayelerini ilk paylaştığı kadın odur. Bu eserler aralarındaki aşkın ve bağlılığın kelimelere dökülmüş en güzel halidir. Satıraralarındaki samimi heyecanının mektupların defalarca okunmasına katkı sağlamıştır.

“Satırların arasında kendini gösteren samimi heyecan beni çok mütehassis etti ve mektubunu belki on defa tekrar tekrar okudum. Hakikaten anlaşmak gayet mühim meseledir ve sen, ihtimal, içinde gizli bir anlaşmamak korkusuyla üzülyorken, bu hikâyeler sana benim içimi gösterip anlaşabileceğimizi, yakın olduğumuzu ispat edince derhal kaleme sarıldın, bütün teklif ve merasimi, bütün suni nezaketleri bir tarafa bırakıp bana içini döktün. Bunun için sana ne kadar çok teşekkür etsem, ne kadar minnettar olsam azdır.” (Ali,2020, s.15)

Romantik bir yazar olan Ali, eserleriyle de bunu destekler. Aliye Hanımdan sonra hayatı değişmiştir. Aliye Hanım, kederli ve üzüntülü mektubunu okuyunca nişanlısına sitem eder. Buna karşılık yazar, son gönderdiği şiirle maziye veda etmiştir. Artık şiirlerinde ve mektuplarında üzüntüye yer yoktur. Aşkın tesiri onu başka bir adam yapar. Temel gayesi sevgi, fedakarlık ve saadettir. Hayatında yaptığı en iyi şeyin “Muhakkak ki hayatımda yaptığım ve yapabileceğim en iyi iş seninle hayatımı birleştirmek oldu.” (Ali,2020, s.17) olduğunu söyler.

Aşkın çılğınca ve delice haliyle sever. Aşkın gözü kara halini temsil eder. Korkusuz, atılğan, cesur ve duygularını zirvede yaşayan bir Ali vardır.

Hayatında şimdiye kadar en sevdiği, her şeyden üstün tuttuğu şey kitaplarıdır. Ama sevgili Aliye Hanımı tanıdıktan sonra bu fikri değiştirmiştir. Bundan sonra en üstün gördüğü varlık sevdiğidir.

“Etrafın seni sıktığı zaman kitap oku... Ben şimdiye kadar her şeyden çok kitaplarımı severdim. Bundan sonra her şeyden çok seni seveceğim ve kitapları beraber seveceğiz. İnsan muhitin bayağı, manasız, soğuk tesirlerinden kurtulmak istediği zaman yalnız okumak fayda verir. Bana en felaketli günlerimde kitaplarım arkadaş olmuştu. Fakat bu yetmiyor. Şiirlerimde de gördün ki kitaplara rağmen çok ıstırap çektim. Çünkü candan bir insanım yoktu. Sen benim yarım kalan tarafımı ikmal edeceksin. Seni şimdiden çılgın gibi sevmeye başladığımı hissediyorum.” (Ali,2020, s.19)

Sabahattin Ali, hayallerini süsleyen sevgilisine benzetmelerle seslenir. Aslında hayatı pekte yolunda gitmiyordur. Çünkü yaşamakta olduğu hayat, olmak istediği hayatı değildir. Adeta bir nehrin tersine gitmektedir. Ama bu zamanda bile ruhunun derinlerinde yatan o bahar neşesi gibi olan aşk tecelli olur. Aşkın, insanoğluna umulmaz karanlıklarda daima güneş olmuştur. Sığınacak namütenahi bir liman. Bundandır Sabahattin Ali, bu zor zamanlarda Aliye’sine yazdığı mektupları, onun tutunacak dalları olmuştur. Her kelime onu tekrar hayata bağlamış, tekrardan yaşama döndürmüştür. Bu durum kelimelerine adeta harf olmuştur.

“Ben son zamanlarda her şeyden ümidini kesmiş, kendimi gülen, oynayan hayattan ayırarak birkaç türlü kitabın arasına atmış bulunuyordum. Sen bu karanlık ömrümün içine bir sevinç ışığı, kurumaya yüz tutan ekinlere can veren bir nisan yağmuru gibi birdenbire geldin. Ben bu kadar bol hayat ve saadet yağmuru altında kendimi unutmuş gibiyim. Şimdi ömrümün bir tek gayesi var: bir gün evvel sana kavuşmak, seni kollarımın arasına almak, güzel temiz yüzüne saatlerce bakmak, senelerce hiç doymadan bakmak. Ancak o zaman tam neşeli, senin istediğin gibi neşeli olabileceğim. Senden ayrı, senden uzak bulunurken benden nasıl neşeli şeyler istiyorsun?” (Ali, 2020, s.25)

Evet, Sabahattin Ali’nin zor zamanlar tutanağı Aliye’den başkası değildir. Bu durumun eserlerine yansımaları da elbette çok kolay olacaktır.

Mektuplarında bir başka dikkat çektiği nokta bir sevgiliden çok arkadaş kalabilmeleridir. Her konuda fikir alışverişi yaparlar. Gelinlik konusunda nişanlısı Aliye’ye kumaşını seçip yollaması ve diktirmesinde tavsiyelerde

bulunur. “Ben ay başında sana gelinlik kumaşı yolladım, orada vücuduna göre diktirir ve hazırlatırsın.” (Ali, 2020, s.35)

2. Evlilik ve Babalık Evresi

Sabahattin Ali'nin artık Aliye'sine yazdığı mektupların kelimeleri de değişmeye başlamıştır. Çünkü mektuplarına başlarken kullandığı hitap şekli, “sevgili karıcığım”a dönmüştür. Ayrıca mektuplarının sonunda, “kocan Sabahattin Ali” şeklinde bitirir. Hayatın getirdiği sorumlulukla birlikte, kelimeleride daha gerçekçi olmuştur. Yıllar sonra mektupların niteliği değişiyor. “Geçim sıkıntıları baş gösteriyor. Sabahattin Ali, ailesine para gönderiyor, kısıtlı miktarda para olduğu için karısından tasarruflu davranmasını rica ediyor. Öyle davranacağını ve anlayış göstereceğini de biliyor.”

“Hemen radyocuya git, bunun için taksitleri ödeyemeceğimi ve askerdeyken icraya verse bile para alamayacağımı söyle, isterse radyoyu geri alsın, peşin olarak verdiğimiz otuz liranın on lirasını bağışlıyalım, antente onların olsun, razı olurlarsa ne ala, olmazlarsa hava alırlar. Sakın ev kirasını verme. Beni bekle. Ama hiç müteheşir olma, ne yapalım, bu gecidinde atlatılması lazım imiş, bir gün evvel olduğu belki hakkımızda hayırlıdır. Beni seviyorsan üzülme.” (Ali, 2020, s.57)

Sabahattin Ali zor zamanlarda bile aile babası kavramını biz okuyucularına o eşsiz anlatımıyla aktarır. “Sevgili Aliyem, mektubunu aldım.Yağları ben gelince alırım.Yalnız sen ya bir telefon et ya da kendin uğra da benim alacağımı söyle...Camın kırıldığına canım sıkıldı, ama sağlık olsun üzülme.” (Ali,2020,s.95)

Hayatın gerçekleri artık baş göstermiş, Aliye ve Ali bu zorluklarla beraber baş eder hale gelmişlerdir. Ve bir de zorlukların içerisinde, sürgün yıllarında Filiz dünyaya gelmiştir. Artık yazar, kocalık sembolünden babalılığa geçmiştir. Ve zaman geçmiştir. Ruhu olan Filiz'i büyümüştür ve mektepe başlamıştır.

“Nasılsın, artık Ankara'dayım. Filiz nasıl, mektepe başladı mı?” (Ali,2020, s.67) “Seni de Filizi de çok merak ettim. Az kalsın kampa telefon edecektim... Filiz'in sıhhatine dikkat et her gün sabah akşam derece koy ve derecelerini bana yaz. Burada Alman doktor Filiz'in idrarında bir şey bulamadı. Ciğerleride temiz olduğuna göre ehemmiyetli bir hastalık olmasa gerek.” (Ali, 2020, s.69)

Bu kelimeler Sabahattin Ali'nin bu zor günlerde bile ne kadar düşünceli, bir aile babası olduğunu gösteriyor. Gerek sürgün, gerek hapishane dönemlerinde de ailesini gözetiyor, üzerlerine titrer bir durumdadır. Kızı Filiz'e yazdığı mektuplarında sanki tekrar o neşesine kavuşmuştur. Filiz'e hitaben, "yanaklarından defalarca ısırırım" der.

"Benim bitanecik sevgili Filiz'im. Güzel yazılı mektubun aldım. Neşeli olduğuna çok sevindim. Seni ne kadar çok özlediğimi bilemezsin. Evde dolaştıkça hep senin sesini arıyorum. Annenle arabaya binip plaja git, iyice yüzme öğren. Gelecek sene Ayvalık'a gideriz. Bol bol yemek ye. Ankara'ya iyice şişman dön... Sen de beni çok özledin mi... Kara gözlerinden hasretle öperim, benim bitanecik, güzel sevgili yavrum Filiz'im."(Ali,2020, s.73)

Bu mektup kızı Filiz'e yazdığı ilk mektuptur. Ayrıca mektup, karısına yazdığı mektuplardan farklı olarak Latin harfleri ile kaleme alınmıştır. Burada kızı yedi yaşındadır. Artık zaman geçiyor, Filiz büyüyor. Sabahattin Ali, içerisinde bulunduğu zorluklarla baş ederken, Filiz ona adeta bir yaşama amacı olmuştur. Bütün hayallerini kızı ve eşi üzerine kurmuştur. Babalık onu biraz sakinleştirmiştir. Hayata farklı bir yerden bakmaya başlamıştır. Ama kızı aklından hiç gitmemektedir. Bu özlem onu rüyalarında bile rahat bırakmamaktadır. "Bu sefer senin mektubun çok dokunaklı idi. Annene yazdığım gibi rüyalarım da bile seni görüyorum." (Ali,2020, s.85)

Filiz'e yazdığı üçüncü mektubunda Ankara'ya gelişinden bahseder. Ankara'dan memnun olup olmadığını sorar. Eşi ve kızını çok özlediğinde, mektupların kendini teselli etmediği durumlarda, derhal Ankara'nın yolunu tutuyordu. Bir trene atladığı gibi soluğu yuvasında alıyor, eşini ve kızını bağrına basıp öpüyor ve kokluyor.(Balcıgil, 2016:295) "Sevgili Filiz'ciğim nasılsın. Ankara'ya geldiğine memnun musun? Cici'yi aldınız mı? Tekrar eve alıştı mı? Mektebin ne zaman başlıyor.Ben iyiyim. Seni çok göreceğim geldi. Yakında Ankara'ya dönünce seni bol bol öperim." (Ali,2020,s.93)

Babalık duygusunu kızı Filiz sayesinde tatmıştır. Henüz dokuz yaşında olan kızıyla sanki karşısında büyük biri varmış gibi yazışır. Ona her konuda sorular soran bir babadır. Ali'nin en yakın arkadaşı olur.

"Nasılsın? O akşam eve iyi döndünüz mü ? Okuldaki mesele ne oldu? Öğretmenine meseleyi anlattın mı ? Kendisi sormazsa sen açma, daha iyi. Ama sakın üzülme. Derslerin ne alemde? Zor dersler, anlayamadığın şeyler var mı?

Filiz’ciğim ayrılalı üç gün olduğu halde seni çok göreceğim geldi. Sen de beni özledin mi? Bana çok uzun mektuplar yaz. Ankara’dan, okuldan, evden, kendinden bahset. Miyop gözlerinden hasretle öperim sevgili kızını.” (Ali,2020,s.105)

Kitapta yer alan son mektubu da ‘Ruhum Filiz’ diye seslendiği kızınadır. Bu mektupla onu bekleyen eşi ve kızına umut dolu cümlelerle veda eder. Filiz onun umutları gibi yemyeşildir. Son arzusu ailesine kavuşmaktır. “ Resimleriniz pek şirin çıkmış. Bakıp bakıp öpüyorum. Yakında, yollardan kar kalkar kalkmaz gelip seni kucaklayacağım. Derslerin nasıl? Bana bilgi ver. Milyonlarca defa gözlerinden öperim cici kızım.” (Ali,2020,s.155)

Sonuç

“Canım Aliye, Ruhum Filiz” eseri Sabahattin Ali'nin eşi Aliye'ye ve ruhu gibi hissettiği kızı Filiz'e yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Mektuplar 1935-1948 yıllarını kapsar. Mektuplar aracılığıyla bir eş ve baba olarak onun doyamadığı eşine “canım Aliye”, kızına da “ruhum Filiz” diye hitap ederken nasıl sevgiyle ve aşkla dolu kocaman bir yüreğe sahip olduğuna şahit olunur. Baba-kız ilişkisini ve karı koca durumunu en saf hali ile anlatılır. Nişanlılıktan evliliğe, evlilikten baba oluşuna kadar yazdığı mektupları bizlere gösteren yazarın, duygusal yolculuklarına şahit olunur. Bu eserde Cumhuriyet dönemi edebi şahsiyetlerinden olan Sabahattin Ali'nin savunduğu mizacından çok farklı bir yüz görölmektedir. Adeta yeni bir pencere, dünyaya yeniden bir bakış vardır. Çünkü yazar bu eserde, Kuyucaklı Yusuf’tan çok uzak diyarlardadır. Lakin bu yön aslında kendi gerek şiirlerinde, gerek diğer metinlerinde kendini çokça belli eder. Onun ailesini geçindirmek için yaşadığı gurbet acısını, özlemlerini ve katlandığı sıkıntıları okudukça içiniz burkudur. Sonuç olarak, “Canım Aliye, Ruhum Filiz”de yer alan mektuplar bir yandan Sabahattin Ali'nin iç dünyasının kapılarını aralarken, bir yandan da şair ve yazar olarak yetiştiği dönemin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve psikolojik iklimine de ayna tutar.

Kaynakça

ALİ, S. (2020). *Canım Aliye Ruhum Filiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
BALCIGİL, O. (2016). *Yeşil Mürekkep*. İstanbul: Destek Yayınları.

- ERARSLAN, H.(2018). “*Canım Aliye, Ruhum Filiz*”.
<https://www.senveben.biz.tr/2018/12/canim-aliye-ruhum-filiz/> (Erişim Tarihi: 04.05.2022).
- ERGİN, Ö. “*O, -Sabahattin Ali-*” *Gerçek Edebiyat 2016*.
<https://gercekedebiyat.com/haber-deta/osabahattin-ali---ozgen-ergin/2085> (Erişim tarihi: 27.12.2020).
- YILDIZ, E. (2017). *Sabahattin Ali'nin Eserlerinde Aşk*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Şehrî Divanı'nın Anlam Dünyası: Edebi Türler ve Tarzlar

The Meaningful World of the Şehrî Divan: Literary Genres and Styles

*Ayşe Giray**

Öz: Klasik Türk edebiyatı metinlerinin anlam dünyasını algılamamızı sağlayan temel öğelerinden biri türler ve tarzlar bahsidir. Metin tahlili çalışmalarında konular insan, tabiat, din-tasavvuf vb. gibi çeşitli kategorilere ayrılrsa da türler ve tarzlar bakımından detaylı olarak incelenmemiştir. Oysaki Klasik Türk edebiyatına dair bütün örnekleri bulabileceğimiz divan ve mesneviler edebi türler ve tarzlar bakımından oldukça zengindir. Edebiyat teorisinde tür; manzum veya mensur bir metnin neyi anlattığını yani konusunu belirlerken; tarz ise bu konuların nasıl bir üslupla anlatıldığının ifadesidir. Türler; şairin veya yazarın yaşadığı dönemin kültür ve sosyal durumları hakkında bilgi verir ve aynı zamanda edîbin kültür birikimi hakkında da fikir yürütmemizi sağlar. Tarzlar ise şairin veya nâsirin edebi metinde işlenen konuyu bedî ifadelerle anlatma/sunuş biçimidir. Estetik yazım kaygısı endişesiyle edebi metni yazan kişiler anlatmak istediklerini çeşitli söz sanatları ve farklı imgeler kullanarak açıklarlar. Bu da şairin üslub ve anlam dünyasının ne kadar zengin olduğunu gösterir

XVII. yüzyıl şairi olan Şehrî'nin akıl ve hayâl dünyasını keşfetmek için Divan'ı tür ve tarz açısından incelenmiştir. Şehrî'nin Nef'inin öğrencisi olduğu bilinmekte ve şiirlerinde hocasının üslubunu benimsediğine dair izler görülmektedir. Ayrıca yaşadığı dönemin sosyal, siyasal ve kültürel olaylar bakımından hareketli oluşu onun şiirlerine de yansımış bu durum üslubunu şekillendirmiştir. Yapılan bu çalışmada Şehrî Divanı'nda türler ve tarzlar tespit edilip seçilen şiirlerle örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Edebi Tür-Tarz, Şehrî Divanı.

Abstract: One of the basic elements that enables us to perceive the semantic world of classical Turkish literature texts is the mention of genres and styles. In text analysis studies, the subjects are human, nature, religion-mysticism etc. Although it is divided

* *Düzce Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, aysegiray@gmail.com*

into various categories, it has not been examined in detail in terms of genres and styles. However, divan and masnavis, where we can find all examples of Classical Turkish literature, are very rich in terms of literary genres and styles. Genre in literary theory; When determining what a verse or prose text tells, that is, its subject; style is the expression of how these subjects are told. Species; gives information about the cultural and social conditions of the period in which the poet or writer lived. And it also allows us to think about the cultural background of the author or poet. Styles, on the other hand, are the poet's or author's way of expressing/presenting the subject in the literary text with original expressions. People who write literary texts with the anxiety of aesthetic writing explain what they want to tell by using various rhetoric and different images. This shows how rich the poet's world of style and meaning is.

His Divan was examined in terms of genre and style in order to explore the mind and imagination of Şehrî, a 17th century poet. It is known that Şehrî was a student of Nefî and there are traces of his adopting the style of his teacher in his poems. In addition, the fact that the period in which he lived was active in terms of social, political and cultural events was reflected in his poems, and this situation shaped his style. In this study, genres and styles in Şehrî's Divan were determined and exemplified with selected poems.

Keywords: Classical Turkish Literature, Literary Genre and Style, Şehrî Divanı.

0. Giriş

Klasik edebiyat metinlerini anlayıp günümüz nesline aktarmak için metin neşri, tenkidi ve tahlil çalışmalarının yanında, edebî metinleri içeriklerine göre de çözümlenmek gerekmektedir. Tahlil çalışmaları manzum ve mensur bir metnin muhtevasını ve üslubunu kategorize etme bakımından eksik kalmış, metnin anlam dünyasını oluşturan edebî türler detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Edebiyat terimleri içerisinde tür; şiirin ya da nesrin ne anlattığını yani konusunu belirlerken tarz ise anlatılan konunun üslubunu/anlatım tarzını oluşturur. Bu zamana kadar yapılan çalışmalarda tarzlar bahsine pek değinilmemiştir. Metin Akkuş “Klasik Türk Edebiyatının Anlam Dünyası Edebî-Türler ve Tarzlar” (Akkuş 2007) adlı kitabında türlerin yanında tarzın da tanımını yapıp örneklerle açıklamış, türler ile olan bağlantısı hakkında bizleri bilgilendirmiştir. “Osmanlı kültürünün anlaşılması ve tanınmasının sırrı da edebî türlerde ve tarzlarda; yani insanın kendini ifade tarzları ve sunuş biçimlerinde saklıdır.” (Akkuş 2007) ifadeleriyle edebî

metinlerde tür ve tarzın tespit edilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Klasik Türk Edebiyatı hafızalara “gazel edebiyatı” olarak yerleşmiş olsa da Osmanlı toplumunun yaşamı, kültürü, gelenek ve göreneklere edebî metinlere yansımış, klasik edebî metin konularının sadece aşk içerikli lirik bir anlatımdan ibaret olmadığı araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur.

Klasik edebiyat metinlerinin anlam dünyası kültürel kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Bu edebiyatının unsurlarını; gelenek ve kendi yazıldığı dönemin sosyal, kültürel kaynakları oluşturur. Bu kaynaklar ise; din, tasavvuf, tarih, mitoloji, sosyal hayat, dil, tabiat, insan ve kozmoloji olarak belirlenmiştir. Klasik Türk edebiyatı konularını çok geniş bir çerçevede içinde işler. Belirtilen kaynaklarla birlikte, Klasik Türk edebiyatının arka planını Doğu edebiyatı genel başlığıyla Arap ve Fars edebiyatı birikimleri de bu kültür kaynaklarının bir parçasıdır. Böylelikle İslam medeniyetinin belli başlı unsurlarının yanı sıra her bir zümrenin kendilerine ait millî öğeler de konular içerisinde yer alır (Coşkun, 2018:26).

Edebî metinlerde Klasik edebiyatın kaynakları tür olarak karşımıza çıkarken şairlerin bu konuları nasıl şiirlerine yansıttığı da ayrı bir konuya kapı aralamaktadır. Klasik Türk edebiyatı geleneği hem şekil hem kavram hem de mazmun olarak edebiyatımızın değişmezi ve vazgeçilmezidir. Bu gelenek anlatım biçimiyle dönemden döneme şairden şaire farklılık gösterir. Tür aynıdır ama anlatım tarzı şaire göre şekillenir ve değişir. Çünkü şairlerin anlam dünyasını yaşadığı sosyal çevre, okuduğu kitaplar, gittiği şehirler, içinde bulunduğu geleneğin izleri belirler. Şair hayâl ve benzetme öğeleri ile kültürel kodları harmanlayıp farklı şekillerde okuyucuya sunar. Şairin şiiri nasıl anlattığı, iyi bir şairin nasıl olması gerektiği, poetika kitaplarında tartışılmış, iyi bir şairin ve şiirin hususiyetleri üzerine fikirler ortaya atılmıştır. İyi bir şairi ön plana çıkaran şey ise söz söyleme kabiliyetidir. Yani şairin belâgat bilgisidir. Doğu edebiyatlarında estetik anlayış belâgat ilminin kuralları ile tespit edilmiştir. Batı kültüründe bunun karşılığı retoriktir.

Antik dönemin iki filozofu Eflâtun ve Aristo bu hususta çok önemli görüş ve eserler yazmışlardır. Aristo'nun Retorik adlı eseri, güzel konuşma ve yazmanın bilim ve sanat çerçevesini çizmiştir. Belâgat da Retorik karşılığı olarak bizim kültür ve edebiyat tarihimizde önemli bir disiplin olarak görülmüştür (Genç 2014:2).

Belâgat ilmi ile şairler kendilerini rahat ve en güzel biçimde ifade edebilmişlerdir. Tarzların ortaya çıkışının zeminini ise belâgat teriminin mantığı oluşturmaktadır, denilebilir.

Osmanlı şair ve yazarları edebi eserleri okuyucunun dikkatine sunarken belirgin olarak üç temel anlatım tarzını tercih etmişlerdir. Övme (methiye), övünme (fahriye), yerme (hicviye) ana başlıkları, yazar /şairin anlatımında en çok tercih ettiği üç tavrı ifade eder. Münazara, tazallüm, hasbihal, nasihat vb. anlatım biçimleri de anlatımı destekleyen diğer başlıklardır (Akkuş, 2007:267).

Türleri tarzlarına göre ayırmanın önemini örnek ile açıklamak gerekirse; kasideler ve mesnevilerde insan-toplum ilişkilerini ortaya koymak için belli kalıplar kullanılmıştır. Aşağıda konu ile ilgili tür örnekleri verilmiştir:

1. Tanrı-Kul ilişkisini ifade eden türler: Tevhit vd.
2. İnsan-Peygamber ilişkisini ifade eden türler: Naat-hilye-şemail vd
3. Tebaa -Yönetici (sultan vd.) ilişkisini ifade eden türler: Cülusiye vd.
4. Toplum-İnsan ilişkisini ifade eden türler: Sakiname, gazavatname vd.
5. İnsan-Doğa-Çevre ilişkisini ifade eden türler: Şitaiyye, biladiye, surname vd.

Tevhit; Allah'ın varlığını ve bir olduğunu anlatan edebi türdür. Genellikle kasideyle tanınmış olmakla birlikte terkib-i bend konunun işlenişine daha uygun bulunmaktadır. Şair konuyu işlerken münacaat (Allah'a yakarış) söylemiyle/üslubuyla bir edâ takınır. Kasidelerin teşbib bölümlerinde ve makta beytine doğru şair dua bölümüne başlar. Burada Allah'a yakarış/münâcâta bulunma hali vardır veya niyaz üslubu ile dua edilmektedir. Münâcât ve niyazname/dua-name bu türün ifade edilme tarzıdır.

Bu çalışmada, klasik edebiyatın zirvede olduğu 17. yüzyıl döneminde yetişmiş bir şair olan Şehri'nin *Divan*'ı (Demirel 2017) edebi tür ve tarz bakımından incelenmiş ve dönemin sosyal, kültürel ve siyasal yapısı hakkında bilgi verecek çeşitli türler ve tarzlar tespit edilmiştir.

Şehrî'nin¹ edebî kişiliğinin şekillenmesinde hocası Nefî'nin ve yakın arkadaşı olan Fehîm'in de önemli bir rolü vardır. Şair, Divanının birkaç yerinde her iki şairin adını zikrederek söz konusu etkiyi dolaylı bir şekilde de olsa dile getirmiştir.Şehrî Divanı,11 kaside, 2 kıt'a-ı kebîre, 1 terkîb-bend, 1 tercî'-bend, dördü Farsça olmak üzere 137 gazel, üç kıt'a-ı kebire toplam 12 kıt'a, 10 tarih, 16 rubâî, 10 müfred, 1 müstezâd rubâî ve 1 mesnevi'den müteşekkildir. Eserin sonunda da Mevlevî şairi Yusuf Dede'nin Divan'a yazdığı takrîz(kıta) bulunmaktadır. Divan mürettep değildir.²

1. Şehrî Dîvânı'nda Tespit Edilen Edebi Türler

1.1. Kalemîyye/Kalem-nâme

Kasidelerin nesib bölümünde kaleme dair özelliklerin sühân, kelâm ve söz kavramlarıyla verilip tasnif edildiği türe kalemîyye/kalem-name denilmiştir. Kalem-nameler, kalemden ve kalemin özelliklerinden bahseden edebî metinlerdir. Bu tür metinlerde kalemin tarifine, çeşitlerine, yazı özelliklerine de yer verilir. Kalem-nâmelerde kelâmın gücüne, önemine dair unsurları bulmak da mümkündür.

Şehri Divan'ının ilk kasidesinin 2, 3, ve 7. beyitlerinde ve Divan'da yer alan mesnevisinin I. bendinde bu türe dair örnek bulunmaktadır. Kalemin feyzinden bahsederek sözünün gücüne övgüde bulunan şair aynı zamanda “doğru söylenmiş kelâmın çarpıtılmış hayalleri bile doğru yola koyacağını, ayna gibi yazılı bir mührü yansıttığını” da belirtmiştir.

Müdâm olur kalemüm katre-feyż-i tab'umdan
Siyâh- mest-i ma'ânî çü lafz-ı teşneterîn
Devâtum ol ham-ı i'câz-ı 'İsevîdür kim
Revân nevk-i kaleminden ma'ânî-i rengîn

¹ Aslı adı Ali olan Şehrî, Malatyalıdır. Şehrî'nin kaç yaşına kadar Malatya'da kaldığı ve ne zaman İstanbul'a geldiği konusunda bir bilgi yoktur. Bununla birlikte İstanbul'a geldiğini, tahsilini burada tamamladığı ve hatta 17. yüzyılın en önde gelen şairlerinden biri olan Nefî'nin öğrencisi olduğu 17. ve 18. yüzyıl tezkirelerde kayıtlıdır..Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şener Demirel (1999) *17. Yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi) Hayatı, Sanatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili*. Fırat üniversitesi Doktora Tezi.Elazığ.

² Bu çalışmada *Divan* incelenirken nazım şekilleri için şu kısaltmalar kullanılmıştır. Kaside: K, Gazel: G, Terkîb-i Bend: Tb, Tercî-i Bend: Trc.b, Mesnevi: Msn, Kıt'a: Kt, Rubâ'î: R, Müfred: Mfr, Mersiye: Msy.

Kelâm-ı sâfum ider kec- hayâli râst-nümâ
Mişâl-i âyîne vü mün'akis nüvişte-nigîn (K1/2-3-7)

Ne nâme hüsn-i hatt-ı hoş-nümâsı
Ne nâme lutf-ı harf-i dil-rubâsı
Ne nâme hoş -haber çün peyk-i cânân
Ne nâme mey -eser mânend-i ihsân (Ms.1/6,8)

1.2. Naat

Kelime anlamı, “özelliklerini sayma, övme” anlamındadır. Klasik Türk edebiyatında, İslam peygamberi vasfında yazılan şiirler genel olarak naat adını almakla birlikte dört halife, tarikat ve din uluları ve veliler için yazılan övgü tarzındaki şiirler olarak adlandırılmıştır (Akkuş 2007:34). Dîvân'da, K1/16-36, 44-46; K2/ 1-17, 19-43, 44-46; K3/36-50, K4/ 18-34, K5/ 31-68; G17/1-5 ve TB1/1-5. bendler naat türünde yazılmıştır.

Gül-i riyâz-ı nübüvvet Muhammed-i Sâdıķ
Ki kıldı bûyî mu'attar meşâm-ı îmânı (K2/17)

Yegâne -fasl-ı hitâbâ Resûl-ı muntehâbâ
Ey â delîl-i güzîn-i tarîk-i îkânı (K2/32)

Habîb-i encümen-ârây-ı “Kâbe kıvseyn”î
Resûl-i sâdıku'l-ahbâr-ı 'âlemü'l- esrâr (K 5/36)

Na'tuñ nice kıâbil itmek imlâ
Sıgmaz bu 'ibârete o ma'nâ (Tb.5/1)

Şehri bulunduğu görevler sırasında sık sık azledilmiş, derbeder bir hayat yaşamakla beraber oğlunu da kaybetmiştir. Bu sebeple şiirlerinde “hayattan yeterince zevk alamama, bahtsızlık, feleğin türlü cefasına maruz kalma” gibi temaları çok sık işlemektedir (Demirel,1999:6). Kasidelerinde de başlık attığı türün yanı sıra beyitlerin belli bir aralığında bazen peygamberden şefaât beklemekte bazen de acılarına dayanamayıp sitemkâr bir tavır sergilemektedir.

1.3. Bahâr-nâme/Bahâriyye/Bahâriyyât/Rebî'iyye

Kelime sözlükte “bahara ait, baharla ilgili olan” manasına gelmektedir. Bahâriyyelerde baharın güzelliği, bahar manzaraları ve çiçekler türlü benzetmelerle oldukça soyut bir biçimde anlatılır. Şehri Divanı’nda, K3/1-33, G10/1-5, G127/1-5. beyitler arasında bahar tasvirlerinin yapıldığı görülür. Şair kasidenin başlığındaki “Der-Vasf-ı Bahâriyye Be-Taqrîb-i Na‘t-ı Şerîf” adlandırmasıyla okuyucuya “bahar” vasıflarını anlatacağına dair ip ucu vermiştir.

Şu deñlü virdi nezâket zemîne lutf-ı bahâr
Ki pây-bâd-ı seherden bile olur efgâr (K3/1)

Çemen-zemîn-i cihân oldu şöyle ‘anber-hîz
Dimâğa sâye-i gül dahı bûy ider izhâr (K3/7)

Mizâc-ı nâmiyede iştîdâd-ı neşv ü nemâ
O mertebe ki ider gıpta feyz-i tab'-ı bahâr (K379)

Çıkdı şâhından bahârûñ sünbül-i müşgîn-demi
Sabr ider mi zîr-i destârında yârûñ perçemi (G127/1)

1.4. Belde-nâme/Bilâdiyye

Arapça’da bilad kelimesinin çoğulu olarak memleketler, şehirler, kasabalar anlamına gelir. Belde-nâmeler; şehir veya yer adlarını konu edinen eserlerdir (Akkuş 2007:34). Gazellerde, kasidelerde şehri öven ve tasvir eden bir üslup kullanıldığı görülür. Şehri Divanı’nında K10, G86, Mfr.6 bu türe örnektir. K10 Der Sitâyiş-i Manastır başlığı ile Manastır şehrine ait güzelliklerin methedileceği ip ucu verilmiştir. G 86’da ise Halep şehrine ait binalar, şehrin havası ve güzelleri tasvir edilmiştir.

Manastır şehrini seyr eyleyüp medh eyleyen ‘ârif
Bilür rûy-ı zemîn üzre nedür ol sun‘-ı Yezdânı (K10/1)

Mey kadar neş’e virür âb u hevâsı Haleb’ûñ
Âh cennet gibi olsaydı beğâsı Halebûñ (G86/1)

Añdırur qalbini hûbân-ı cefâ-pîşelerûñ
Hüsn-i sûretde metânetde binâsı Haleb’ûñ (G 86/3)

1.5. Nevrûziyye

Divan şairlerinin Nevruz gününü tebrik vesilesiyle devrin büyüklerine methiye takdim etmeleri ilk İslam devletlerine kadar uzanan eski bir gelenektir (Bayak,2007). Farsça nevrüz, yeni gün demektir. Arap dilinde nayruz şeklinde girmiştir. Türk dilinde noruz, navrız, bozkurt ve çagan adlandırmalarıyla karşılanmıştır. Edebi terim olarak nevrüziye, nevrüz günü nedeniyle ilkbahara giriş müjdesi olarak devlet adamlarına sunulmak üzere yazılan kutlama amacına yönelik manzumelere verilen addır (Akkuş,2007:199). Divan'da, G 132 'de yer alan beyitler nevrûziyye türüne örnektir. Nevruziyye türünde yazılan şiirlerin tarzı ise baharın gelişini anlatan bahar tasvirleridir. Kasidelerde teşbib bölümünde yer alır.

Yine 'arz-ı tecellî eyledi nev-rûz-ı sultânî
Derûn-ı 'aşîkânveş şu'lezâr itdî gülistânı (G132/1)

Şu resme kesb-i safvet eyledi mir'at-ı 'âlem kim
Nazar itseñ görünür rûz-ı rest-â-hîz-i pinhânı (G132/2)

1.6. Tevhid

Sözlükte bir kılma, bir etme, birleştirme, bir sayma, bir olarak bakma. La ilahe illallah sözünü tekrarlama olarak geçmektedir. Edebi terim olarak tevhid; Allah'ın var ve bir olduğu üzerine yazılan metinlere verilen addır. Övgü konusu Allah olan nazım şekilleri bu türde yazılır. Şehrî Divanın da ise G46, G47, KT/9 bu türde yazılmış şiirlere örnektir.

Ne Kelîmüz ne temennâ-yı tecellâ iderüz
Lîk mahrûmî-i yârânı temâşâ iderüz (G46/1)

"Len terânî" neşinev turfe Kelîm-i 'aşkuz
Kuvvet-i h vâhiş ile maksadı peydâ iderüz(G46/2)

Tahmîr idince mûcid-i 'âlem hamîrümüz
Âyîne kıldı şâhid-i gayba zamîrümüz(G47/1)

1.7. Sâkî-nâme/Sahbâ-nâme/İşret-nâme

Edebi terim olarak sakiname; sakiye sesleniş biçiminde yazılmış, saki ve şarabı överek, sakiden şarap istemeye; içkiye ve içkili eğlencenin türlü yönlerine; badenin gerçek ve tasavvufî anlamlarına dair divan şairlerinin yazmış oldukları şiir demektir. Sakinamelerin temel terimlerini oluşturan

bezm(meclis), saki, mutrıb, mey (bade), kadeh (cam) kelimleri; hem maddi kültürü hem de manevi kültürü ifade eder (Akkuş,2007:217). Divan’da 5 beyitten oluşan 129. gazel “mey” redifi ile bu türe örnektir.

Seyl-i ‘âşık- hurûş ya‘nî mey
 atre-i lücce- cûş ya‘nî mey (G129/1)

Mâh-ı mihr-enderûn ya‘nî câm
 Mihr-i encüm-be-dûş ya‘nî mey (G 129/2)

Hâk-i âteş-fürûş pîr-i muğân
 Âteş-i âb-nûş ya‘nî mey (G129/3)

1.8. Mersiye

Kelime anlamı, ağlamak, ağıt söylemek olan mersiye, Divân edebiyatında, ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak ve ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere yazılan lirik şiirlerdir (İsen,1993:13). Mersiye birinin ölümü üzerine duyulan acıyı anlatmak üzere yazılan edebî türlere denir. Kaybedilen bir şehrin ardından da mersiyeler yazılabilmektedir. Makteller de mersiyelerin ana türü altında değerlendirilmektedir (Aykanat,2013:52). Şehri Divanı’nda “Mersiye Berây-ı Sarı ‘Ali Efendi-zâde Abdurrahman” başlığıyla kıt’a nazım şekliyle yazılmış tamamı 7 beyitten oluşan bir mersiye örneği bulunmaktadır.

Dâd ey gerdûn-ı ‘ârif-düşmen ü nâdân-nüvâz
 Gül-bün-i âmâlum itdün bâd-ı ye’s ile hebâ

Rûz u şeb âgûş-ı ümîdümde tutmuşken mekân
 Alduñ ol mahdûm-ı Hâtem-tab‘î çok gördün baña

Bîster-i gül-berg-i terden cismi olurken figâr
 Zîr-i hâki eyledün ol nâzenîn- mahdûma câ (Msy.1-3)

Nice feryâd itmeyem Şehrî gibi subh u meşâ
 Âh kim vâlâ-himem-i mahdûmdan oldum cüdâ (Msy.7)

1.9. Dâriyye/Kasriyye

Kelime anlamı olarak, ev anlamına gelen Farsça dar kelimesi, Arapça aidiyet eki olarak evle ilgili, eve ait anlamındadır. Edebiyatta, saray, köşk ve yalı gibi, devlet büyüklerinin yaptırtdıkları sanatlı yapıların tasvir edildiği şiirlerin adıdır

(Akkuş,2007:56). Tespit edilen dariyyeler genellikle kaside nazım şeklinde yazılmış olsalar da Şehrî Divanı'nda tarih kıt'ası ile yazılmış olan T7 ve T9 tür itibariyle bu türe örnektir.T7'ye atılan "Berây-ı Kâ'ide-i Şerîf Mehmed Paşa Der-Mısır" başlığı bir yapıya övgüde bulunulacağını bildirmektedir. T9'da ise Ahmed Ağa Gümrük Emîni'nin yaptırdığı bir yapı medhedilerek anlatılmıştır.

Yapdı bir kâ'ide-i mu'allâ kim
Zîr-i pâyında kıaldı çarh-ı berîn

Görüp ol kıubbe-i rasad-bünyân
Cümle eflâkden bülendterîn

Didiler var imiş hatâ itdük
Nüh felekden öte meger vehmin (T7/5-7)

Havzı 'uşşâk- sîne küp gibi
Dem-be-dem giryenâk u rû-be-zemîn

Lîk fevvâreler kenârında
Serv-ser-keş-cû dil-ber-i hod-bîn (T7/10-11)

Yapdı bir hâne-i pür-nakş ki tâvus-hayâl
Hayretinden idemez maksadı üzre cevelân (T9/3)

Nedür ol havz-ı musaffâ nedür ol bedr-i münîr
Çevresinde ne o fışkıyyeler ol şâdırvân

Havz-ı Kevserde gezüp cünbiş iderler gûyâ
Nâzükâne bir alây hûr ile gilmân-ı cinân (T9/7-8)

2. Şehrî Divanında Edebi Tarzlar

2.1. Medhiyye/Sitayiş

Arapça bir kelime olan medh; övme, övgü; birinin iyiliğini söyleme anlamındadır (Akkuş 2007:43). Bir kimseyi övmek için yazılan şiirlerin anlatım tarzına verilen addır. Medhiyeler insanın insanla, insanın toplum ve ve yöneticisiyle olan ilişkisini ifade eder. Yaratıcı ve peygamber vasfında yazılan tevhid, naat örneği şiirlerin tarzını da mehdiye olarak kabul etmek

uygun düşmektedir. Surname, cülusiyye, fetihname, dariyye, bayramname vb. gibi toplumsal olayların anlatıldığı türlerin neredeyse hepsinde medhiye tarzı anlatım vardır. Bir tür birden fazla anlatım tarzı kullanılarak işlenebilir. Kasidelerin de bir bölümünü oluşturması sebebiyle divanlarda en çok kaside nazım şeklinde bu tarza rastlarız. Divanda; K1/16-36, K2/1-9, K2/19-33,41-46, K3/36-50, K5/31-59, K6/14-25, K7/1-21, 30,31,34, K8/1-39, 40,41, K9/1-12, Trc.B. I-V,³ G17, G31, G47, KT.7, KT.9, KT/11(Takriz)'nin ilgili bölümlerinde medhiye tarzı anlatım yer almaktadır. Rübailerden sonra gelen 10 tane de tarih kıt'ası bulunmaktadır. Tarihlerden biri gazel diğerleri kıt'a nazım şekliyle yazılmıştır. Tür olarak birbirinden ayrılan bu şiirlerin ortak bir anlatım biçimi vardır, o da medhiyedir. T1, T2, T3, T5, T6, T7, T8, T9.

Şehrî *Divanı*'nda toplam 11 kaside yazılmıştır.K1-K6 arası şiirler naat türündeki şiirlere örnektir. K6 Seyyid Mustafa Bey'e, K7 Gürcü Mehmed Paşa'ya, K8 Mustafa Bey'e, K9 Gürcü Mehmed Paşa'ya, K 11 Kethudâ Mustafa Ağa'ya ithafen yazılan şiirlerdir.

Yegâne -fasl-ı hitâbâ Resûl-ı müntehâbâ
Ey â delîl-i güzîn-i tarîk-i îkânı (K2/32)

Şigüfte-gül-bün-i ihsân-ı Mustafâ Big kim
İder ifâza-i bûyî su'âl-ı cezb-i meşâm (K6/14)

Yine devletle safâ geldüñ eyâ 'ıyd-ı kerîm
Yâ sabâhe'l-hayr ey sufre-keş-i nâz u na'im (K7/1)

Şehrî *Divanı*'nda medhiye tarzı ile yazılan 8 tarih kıt'ası bulunmaktadır. Tür olarak farklılık gösteren bu şiirler tarzları ile ön plana çıkmıştır. Tarih düşülen şiirlerin konuları ve tarzları şu şekildedir:

T1: Seyyid Mustafa Bey'in evlilik tarihi ile ilgilidir. Medhiyye tarzı işlenmiştir.

³ Bend sayısını gösterir.

T2: Bağdat Fethi, Irak ve Arabistan'ın alımına dair tarih düşürülmüştür. Fetih-name türünü andırırsa da tarzı daha ön plandadır. Medhiyye tarzında yazılmıştır.

T3:Sultan İbrahim'in tahta çıkışına tarih düşürülmüştür. Tür olarak Cülusiye tarz olarak mehdiyedir.

T5:Seyyid Mehmed'in evlendirilmesine tarih düşülmüştür. Surname türüne örnek olsa da medhiyye tarzı anlatımı ön plandadır.

T6:Muhammed Emir adlı kişinin ağa olması ile ilgilidir. Medhiyye tarzı kullanılmıştır.

T7:Mısır'da Şerif Mehmed Paşanın yaptırdığı yapı ile ilgilidir. Tür olarak Dariyye tarz olarak medhiyye kullanılmıştır.

T8:Mehmed Ağa tarafından yaptırılan bir eser ile ilgili tarih düşülmüştür. Tür olarak dariyye, tarz olarak medhiyye örneğidir.

T9:Ahmed Ağan'nın yaptırdığı yapı ile ilgilidir. Tür dariyye tarzı medhiyyedir.

2.2. Şikâyetname/Tazallüm

Sözlük anlamı bir haksızlıktan sızlanmak, şikâyet etmektir (Devellioğlu 2010). Edebi metinlerde sızlanma, yerinme tavırları bu tarz ile anlatılmaktadır. Şairin ve nâsirin kişisel veya toplumsal herhangi bir durumdan olumsuz yönde söz etme tavrı şikâyet-name tarzı ile kendinden olumsuz yönde söz etme tavrı ise tazallüm ile ifade edilir (Çelik 2015:461). Şehrî'nin şiirlerinde; toplum hayatındaki bozukluklar, oğlunun ölümü ve Sebk-i Hindi akımının etkisi sebebiyle ıstırap ve karamsar duygular ön plandadır. Bu duyguları ise tazallüm üslubu ile anlatılmaktadır. Divan'da; K1/36-42, K5/1-26, K7/28-29, K11/7-10, G33, G34, G35, G36, G57, G62, G75, G76, G93, G101, G103, nazım şekillerinde şikâyet/tazallüm tarzı ile konular işlenmiştir.

Aynı zamanda Şehrî 5. Kasidede “Der-Şikâyet-i Güne Be-Vâsıta-i Na‘t-ı Şerîf” başlığında bir durumundan şikâyetçi olduğunu belirtir. Aynı zamanda tazallüm tarzını kullanarak R11'de sevgilinin vurdumduymazlığından da yakınmaktadır. R16'da ise kendisini Rüstem gibi güçlü bir kahraman ile aynı kefeye koymakta aynı zamanda da bitkinliğini de dile getirmektedir.

Girye-i vâ-refikî-i çeşmüm
Eşk-i Ya'kûbı eyledi bîdâr (K5/10)

Çâk çâkî-i tîg-ı gamla tenüm
Oldı ser-tâ-kadem leb-i zinhar (K5/14)

Gam-hîz- i nâ-murâdî olaldan zemîn-i ye's
Halk olmadı benim gibi bir hûşe- çîn-i ye's (G62/1)

Şikâyet eyleme ey Şehrî tîre bahtından
Senün de şem'-i murâdını bir yakar bulunur (G34/4)

Benem ki rûy-ı terahhüm- nedîd-i gerdûnam
Müdâm kâviş-i âzâr ile ciger-hûnam (G101/1)

Kadr-i du'âmuzı ne eser bildi ne kabûl
Eglenmedi dirîg-i zebân-ı garîbümüz (G57/4)

Gelüp bu karye-i imkâna Şehrî olduğuma
Be-hakk-ı şân-ı hürriyyet dahı peşîmânâm (G93/8)

Bir gün yüzüğe togrı nigâh eylemedüm
Çekdüm gam-ı hicrânunı âh eylemedüm
Bir gün dîmedüñ n'oldı o bî-çâre
Sevdümse seni günâh eylemedüm (R11)

Evvel çekebilmezdi kemânım Rüstem
Şimdi çekemem kemân-ı hamyâzeyi hem
Hasret beni kurban olam neyleyem
Tâ şöyle za'if itdü ki sâyem çekemem (R16)

2.3. Hasbihal/Arz-ı Hal/Iyâdet

Görüp dertleşme, halleşme; sohbet tarzında konuşma, söyleşi anlamlarına gelen bir tarz adıdır. Hatırını sorma, ziyaretinde bulunma ve hasta ziyareti anlamındaki iyadet de edebî metinlerde bu anlatım tarzına yakındır (Akkuş,2007:91). Hasbihal tarzını şiiirlerin en çok mahlas beyitlerinde ve hüsn-i matla beyitlerinde bulmak mümkündür. Şehrî'nin şiiirlerinin genelinde bir ıstırap ve üzüntü duygusu mevcuttur. Toplum hayatındaki bozukluklar, oğlunun ölümü, evinin soyulması, maddî sıkıntılar vb. gibi birçok sosyal konular ve Sebk-i Hindî akımının etkisinde oluşu onu ıstırap şiiiri yapmıştır.

Şiirlerinde acıyı en güçlü ifadelerle anlatmak için hayal gücünün imkânlarından faydalanmıştır. Kasidelerin dışında rubâ'ilerinin içeriğine ve konuların anlatım tarzına bakılınca daha çok hasbihal tarzının işlendiği görülür. Bu tarzı daha sık kullanmayı tercih eden şair bu sayede iç dünyasındaki buhranı samimiyetle ve içtenlikle dile getirmiştir. Rubâ'ilerde aşıkâne ve sufîyâne edalı söyleyişler de görülür.

Divanda; K2/34-45, K5/107,108, K6/26-29, K7/21,32, K9/13, K11/11-12, TB5/8, G10/5, KT/6, KT/3, beyitlerde ve R1, R2,R3, R5, R6, R8, R9, R10, R11, R12, R13, R15, R17'de hasb-ı hal tarzı kullanılmıştır.

Mugâniyâne sunup başa eyledi teklîf
Terâne -senci-i kâr-ı vedâ'-ı îmânî (K2/37)

Ben bülbül-i na'tuşam ne ister
Benden bir âlây 'azâb- peymâ (TB5/8)

Şâm-ı cennet-meşâm hoşça velî
Halkınun sohbetinde 'âlem yok (KT6/1)

Ben vuslat için hicrden efgân itmem
Cem'iyet-i hicrânı perîşân itmem

Ger hikmet ile Bû-'Alî-i vakt olsam
Ben derd-keşem derdüme dermân itmem (R2)

Ehl-i dil eylesün mi anda karar
Tutalum cennet olmuş âdem yok (KT6/2)

Ben vuslat için hicrden efgân itmem
Cem'iyet-i hicrânı perîşân itmem
Ger hikmet ile Bû-'Alî-i vakt olsam
Ben derd-keşem derdüme dermân itmem (R2)

Oldum yine Şehrî derd ile mâl-â-mâl
Gördüm o mehi za'îf-mânend-i hilâl
Ditrer ten-i nâzüki hüçûm-ı tebden
Gûyâ ki gelür temevvüce âb-ı zülâl (R8)

Hasbihal tarzıyla yazılmış şiirlerde aşıkâne edanın da bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. R13 buna güzel bir örnektir. Hasbihal tarzı söyleyiş gereği senli-

benli cümlelerin hakim olduğu, şairin kimi zaman kendisiyle dertleşmek için kullandığı bir tarzıdır. Aynı zamanda şair cesaretini bu anlatım şeklini kullanarak net bir şekilde ifade edebilir. R15'te aşıkâne söyleyişin yanında güçlü olana karşı durma, rekabetçi ruhu ortaya çıkarma söz konusudur.

Sensiz nazarum çeşmüme nişter olsun
Sensiz nefesüm sîneme hançer olsun
Sensiz idemem 'ömr-i Mesîhâyı kabûl
İster felegünj 'ömri de ser-ber olsun (R13)

Ey tîr-i nigâhı güzerân-ı mihr ü mehe
Vâbeste-kazâ o dâm-ı zülf-i siyehe
Ben kanda senüj gamzeje karşı koymak
Rüstem döyemez o bürz vâne nigehe (R15)

R10'da ise şair lirik bir eda ile gönlünü Çerkes güzeline kaptırıp aşk acısı çektiğini anlatmıştır.

Ben kendümi bir âh ile ber-bâd iderüm
Mecnûn gibi 'aşk içinde berâd iderüm
Meylünj kimedür kimi seversünj diseler
Çerkes diyüben nâle vü figân iderüm (R10)

2.4. Fırak-nâme/Firkat-nâme/Hecr-nâme/Tahassür-nâme/Hasret-nâme

Firkat, firak, hecr sözlükte dostlardan ve saireden ayrılık, ayrılış olarak tanımlanmıştır. Mersiye bu tarzın en belirgin şiir örneğidir. Edebi metinlerde ayrılığın vermiş olduğu acı dile getirilir. Şehrî Dîvânı'nda G41, G72 'deki bazı beyitler bu tarza örnek teşkil eder. T10'da bu türde yazılmış bir kıt'adır. Feyzi adlı kişinin ölümüne tarih düşülen bir mersiye örneğidir. Mersiyenin en belirgin tarzı ise firkatnamedir.

Ayru düşdüm ol şeh-i hûbâna itdüm elvedâ'
Kâfir oldum gûyiyâ îmâna itdüm elvedâ' (G72/1)

'Aczi var gördüm firâkuñla yanup yağılmadan
Merhâmet itdüm dil-i sûzâna itdüm elvedâ' (G72/3)

Ümîdi ehl-i derdünj gül-bün-i gülzâr-ı hasretdür
Reh-âverd-i bahârı deste deste hâr-ı hasretdür (G41/1)

Çü da'vet eyledi cânân-ı Feyzî
Çarâr eyler mi tende cân-ı Feyzî

Sefer itdi beğâyâ rûh-ı pâki
Fütâde kaldı hân mân-ı Feyzî

Du'â idüp didi târîhin ahbâb
Mü'ebbed-bâd bâd îmân-ı Feyzî (T10/1-3)
(H.1062-M.1651-52)

2.5. Tahkiye/Tasvir

Kelime olarak tahkiye hikaye etme, anlatma anlamına gelirken tasvir ise; resmini yapma, yazıyla tarif etme anlamındadır. Anlatmaya dayalı metinlerde şahıslar, varlıklar, olay mekanları ve nesnelere tasvir edilir (Akkuş,2007:248). Tasvir metinlerinde okuyucunun gözünde varlık ve nesnelere canlandırılarak anlatılır. Mesnevi ve kaside şeklinde yazılmış uzun metinlerde doğa ve tabiat olayları, mekanlar, zaman kavramlarının işlendiği bahar-nâmeler, savaş sahnelerinin ve ardından gelen zafer kutlamalarının anlatıldığı fetihname, gazavât-nâme, kudumiyye türleri, bir şehrin tüm görsellerinin ve yapısının anlatıldığı şehrengiz ve dariyye gibi edebi türler tasvir tarzı ile anlatılır. Divan'da; K2/1-17, K3/1-34, K8/1-39, K9/1-12, G10, G32, KT/2, Mfr./2, R4 ve T4'teki beyitler tasvir tarzı kullanılarak anlatılmıştır. T4'te Revan kalesi muhafızı Emir Güne Oğlu Tahmasb Kulu Hanının öldürülmesine tarih düşürülmüştür. Bu durum tahkiye tarzı kullanılarak ifade edilmiştir.

Hoşâ seher-geh-i 'ıyd-ı sıyâm-ı 'ayş- encâm
Ki kıldı halkı şeker-hand-ı zevk ile it'âm (K6/1)

Şebi sevâd-ı zer-efşân- hat-ı berât-ı ferah
Sabâhı ma'nî-i rengîn-edâ-yı nüsha-i câm (K6/3)

Berğ-i cünbiş ki fart-ı sür'atden
Sebk-i güftâr ider dem-i tahsîn

Sâ'ika-cilve kim geh-i reftâr
Der-pes eyler nezâresin pîşîn (K8/6-7)

Habbezâ hoş-fezâ-yı Uskumrî
Ki odur gül-zemîn-i bâğ-ı cihân (K9/1)

Güş-ı güli pür eyledi şerh-i derûn ile
Hûnîn- terennümât-ı gülû- süz-ı 'andelîb (G10/2)

Gül-berg-i şevki eyle dilâ pâ-nisâr-ı yâr
Şâyed k'ide 'atâ-yı nazar nev-bahârdur (G32/4)

Ey mushaf-ı hüsni keşf-i fâlum tâhir
V'ey âyet-i 'aşkı hasb-i hâlüm tâhir
Yakma beni pervâne-i nev-pervâzüm
Ahker-pârem şu'le-nihâlüm Tâhir (R4)

Oldı mürted Emîr Gûne Oğlu
Gitmek isterken ilçi ile bile

İşüdüp kesdi başını hünkâr
Hidmet itdi şerî'at-ı Resule
Didi Şehri o demde târihin
Seg-i be-sahrâ-yı dûzah-ı cehle (T4/1-3)
(H.1051-M.1641-42)

2.6. Fahriyye

Arapça'da fahr; öğünülecek şey; övülmeye layık kişi; böbürlenme, büyüklenme, övünme anlamındadır (Akkuş, 2007:65). Edebi terim olarak kişinin kendini ve şairlik gücünü övmesidir. Divan'da K1/1-16, K7/22-27, 33-35, G60/5, G100/9-10, G108/5 Msn./1. Bend, KT/1, G100, G101 nazım şeklinde yazılmış şiir beyitlerinde fahriye üslubu kullanılmıştır.

Huzûr-ı Kevser-i lehcemde mevce-hîz-i seher
Hurûş-ı kâzibedür çün serâb-ı şûre-zemîn (K1/5)

Beyân-ı vâkı'-i şî'rümi göreydi Selîm
İderdi genc-i dilin vaqf-ı elzem-i taâsîn (K1/16)

Medh-i zâtında ben ol şâ'ir-i nev-nutkam ki
Görse tâzeterî-i şî'rümi Nef'î-i zâ'im (K7/22)

2.7 Münâcât/Dua-nâme/Niyaz-nâme/Medet-nâme/Tazarrunâme

Allah'a yakarış ve isteklerin kabul edilmesi üzerine yazılan duyguların anlatıldığı bir tarzdır. Kulun güçsüzlüğü ve yetersizliği karşısında yaratıcının üstünlüğü vurgulanır. Dua-nameler/niyaz-nameler münacatın alt kolunu oluşturur. Derin bir yakarıştan ziyade şair memduh veya kendisi için dua ederek niyazını dile getirmektedir. Genellikle kasidelerde mahlas beyitten sonraki beyitlerde görülmektedir. Kulun âciziyetini yaratıcının kudretini dile

getiren bir anlatım söz konusudur. Şehri Divanı'nda duaname/niyazname tarzı anlatım münacata göre daha çoktur. K3/58,59, K4/34, K6/29,30, K7/35, K8/40-42, K9/26-28, K10/22, K11/13 Msn.2. Bend/21,22 beyitlerde bu tarz anlatım kullanılmıştır. R7 ve R14'te ise münacaat söz konusudur.

Sa'âdet hıdmetünden olmasun dûr
Sen âmir olasın da'im o me'mûr (Msn. 2/21)

Zülâl-i 'afvuñı sun Şehrî-i günehkâra
O demde dâg-ı hicâbi ider 'ayân şu'le (K4/34)

Gurre-i 'ömrüñi salh itmeye devrân olasın
Kutb-i eflâk-sıfat evc-i sa'âdetde mukim (K7/35)

Yâ Rabb beni tîr-i ye'se âmâc itme
Sâmân-ı ümîdüm gama târâc itme
Virmezseñ eger murâdum öz cûduñd
Öldür beni mahlûkuña muhtâc itme (R14)

Yâ Rab du'â-yı hayrumı eyle kabûl
Bulsun Harem-i Şerîf-i te'sîre vusûl
Red itme o derdmendânı nev-meydâne
Yâ Rabb be-hakk şehper ü şehîr ü betûl (R7)

2.8. Şefa'ât-nâme

Şefaât, birinin suçunun affedilmesi veya dileğinin yerine getirilmesi için yapılan aracılık anlamındadır (Akkuş,2007:232). İslam peygamberi, diğer din uluları ve velileri övmek için yazılan na't türünün son bölümlerinde kullanılan bir üslup biçimidir. Şairler günahlarının afvı için şefa'ât dilenirler. Divan'da; K2/18, K3/51-58, K4/18, K5/89-108 beyitlerde peygamberden şefa'ât istenilmektedir.

Şefî'-i her günehâ şâh-ı magfîret-sipehâ
Eyâ mu'în-i güneh- pişegân-ı rûz-ı şümâr (K3/50)

Ne na't na't-ı şefî'-i cihâniyân Ahmed
Ki haşyetinden olur sûzîveş nihân şu'le (K4/18)

Ol ki şevk-i şefâ'atinden ider
Şekl-i cürme temessül istigfâr (K5/93)

Ser-mestî-i şefkatünle ol dem
Feryâd iderüm vâ- şefî'â (Trc.B V/7)

2.9. Nasihat-nâme/Pend-nâme

Nasihat ya da pend öğüt demektir. Edebiyatta; toplumsal konular başta olmak üzere ahlak, meslek, din, kişiyi yönlendirici her türlü konuda öğüt veren eserler nasihat-name üslubuyla yazılır. Şehrî Divanı'nda; G24/5, G34/4, G35, KT/5 bu üsluba örnektir.

Cefâdan da dilâ mahrûm olursañ dâd-hvâh olma
O fettân-ı sitemger münkir-i ehl-i tazallümdür (G35/3)

Nice maktûl-i nâzî olmasun 'âşık o fettânıñ
Ki zevk-i tîg-ı kahrı hayret- ezfây-ı terahhumdur (G35/4)

Murâdı ehl-i dilûñ nâ-murâd olmakdur
Felekde yohsa ne Hâtem- cenâblar bulunur (G34/4)

Sonuç

17. yüzyılın Sebk-i Hindî akımının önde gelen isimlerinden Şehrî'nin Divanı türler ve tarzlar açısından incelenmiş çeşitli konuları içeren birçok tür ve anlatım biçimi tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda kaside, gazel, terkeb-i bend, mesnevi rubâ'î ve kıt'â nazım şekilleri kullanılarak en çok naat türünde örnek verildiği gözlemlenmiştir. Bu türe uygun anlatım tarzı ise medhiyye ve niyazname'dir. Şehrî'nin şiir söyleyiş tarzları dikkate alındığında şairin olumsuz ruh halleri şiire çok fazla yansımıştır. Toplum hayatındaki bozukluklar, şairin oğlunun ölümü, evinin soyulması yaşadığı diğer ıstıraplar onun edebî kişiliğini de etkilemiş ve bu buhranı Sebk-i Hindî akımı vasıtasıyla şiirlere aktarmıştır. Söz konusu nedenlerle elem, acı, ızdırap duygusunu tazallüm/şikayetname tarzı kullanılarak en çok kaside ve gazellerde işlenmiştir. Şehrî şiirlerinde 9 tür ve 9 tarz kullanarak duygu ve düşüncelerini anlatmaya çalışmış, yazmış olduğu tarih kıt'aları ile de yaşadığı dönem hakkında bilgi vermiştir. Rubailerinde ve tarih kıt'alarında, duaname, münâcât söylemlerine sıkça başvurmuştur.

Şairler edebi metnin coşkunu, heyecanını veya herhangi bir duygu durumunu okuyucusuna aktarmak için bu durumlara uygun anlatım biçimleri/tarzları seçerler. Hem yetiştiği çevre hem de yaşam koşulları şairlerin kültür ve zihin dünyasını biçimlendirir. Her ne kadar özgün bir anlatım becerisine sahip olsa da şair, toplumun kültür normlarından uzaklaşamaz ve bunu şiirlerine yansıtır. Klasik edebiyatın kültürünü ve kaynaklarını anlamak için metinleri tür ve tarz açısından detaylı olarak incelemek gerekmektedir. Bu çalışma ile ne kadar zengin bir kültür mirasına sahip olduğumuz örnekler ile ortaya çıkmış olacaktır.

Kaynakça

- AÇA, M.; GÖKALP, H.; KOCAKAPLAN, İ. (2009). *Başlangıcından Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- AKKUŞ, M. (2007). *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- AYKANAT, T. (2013). “Cevrî Dîvân’ı Örnekçesinde Edebî Türler ve Tarzların Metin Kurulumundaki Rolü”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S.5, 47-67.
- CANIM, R. (2010). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- COŞUN, V. Kaya; YILMAZ, B.A.; KAPLAN, O. (2018). *Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÇALKA, M. S.(2014). “Tür ve Tarz Çeşitliliği Açısından Zengin Bir Divan: Süheylî Dîvânı”. *Turkish Studies*. 9/3:423-450.
- DEMİREL, Ş. (2017). *Şehrî (Malatyalı Alî Çelebi)*. Ankara: KTB Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Edt. Aydın Sami Güneçal). Ankara: Aydın Kitabevi.
- GENÇ, İ. (2014). *Edebiyat Bilimi: Kuramlar-Akımlar-Yöntemler*. İzmir.
- İSEN, M. (1993). *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞENGÜN, N. (2008). “Klasik Türk Şiirinde Kalem Kasideleri”. *Turkish Studies*, 3/4: 730-758.
- YETİŞ, K. (1991) “Bahariyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahariyye> (Erişim Tarihi: 10.05.2022)
- BAYAK, C. (2007). “Nevruziyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nevruziyye> (Erişim Tarihi: 08.04.2022)

Attila Dönemi Avrupa Hun Devleti Seferleri (434-453) Üzerine Bir İnceleme

A review on the European Hun State Expeditions (434-453)

*Bora Emren**

Öz: Avrupa Hun Devleti'nin hiç şüpheye yer yok ki, en parlak dönemini yaşatan kişi Attila olmuştur. Bu çalışmamızda Attila'yı unutulmaz kılan seferlerini geniş bir perspektiften ele alacağız. Seferlerin oluşum süreçleri, yaşanan olaylar ve savaşların sonuçları bunlarla beraber dönemine etkileri işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hunlar, Attila, Papa I.Leo, Campus Mauricus, İtalya Seferi.

Abstract: There is no doubt that the most brilliant period of the European Hun State was Attila. In this study, we will discuss the expeditions that made Attila unforgettable from a broad perspective. The formation processes of the expeditions, the events and the results of the wars, as well as their effects on the period, are discussed.

Keywords: Huns, Attila, Pope I.Leo, Campus Maurice, Italy Expedition

0. Giriş:

Attila adının unutulmamasını sağlayacak olan savaşlarını tek başına iktidarı ele geçirdiği 445 yılından itibaren yapmaya başlayacaktır. Bleda'nın ölümünden Attila sorumlu değildir. 445 yılına gelene kadar herhangi bir anlaşmazlığa düştikleri ya da büyük çaplı bir kavga ettikleri görülmemiştir. Attila'nın Bleda'yı öldürdüğü görüşünün altında yatan neden ise; Priskus'un eserinde Attila Bleda'yı öldürerek nihayet iktidarda tek başına kaldı ifadesi yatmaktadır. Öldürme fikrinin temelinde ise iki kardeşin birbirine zıt karakterlerde olmalarıdır. Bleda daha barışçıl zevki sefayı seven, alem ve

* Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, gokkurt22336@gmail.com

eğlence hayatından haz alan bir kişi iken Attila ise daha sert mizaçlı olayları ise genelde savaş ile çözmeye meyilli bir kişilik olarak tanıtılmaktadır. Attila'yı anlatan belki de en iyi söz şudur; Sınırlarınızda bir problem var ise sınırlarınızı genişletin.¹

Farklı bir görüş daha bulunmaktadır. Attila'nın abisi Bleda'yı öldürerek tek başına iktidarı ele geçirdiği üzerinde durulmaktadır. Çünkü bu tarihlere kadar abisi Bleda Attila'yı durdurmaktadır. Attila'ya göre bu muazzam Hun gücü savaşmak zorundadır. Fetih ve ganimet kazanması gerekmektedir. Attila'nın fikrini benimseyen bazı Hun seçkinleri Attila'nın yanında saf almaya başlamıştır. Bir de dışarıdan para ile taraftar yanına çektiği söylenmektedir. Attila'nın iktidarı ele geçirmesinde yardımcı olanları en yakınına aldığı düşünülmektedir. “Onegesius” ile “Scotta” kardeşler Attila'nın yanında durmuşlardır. İsimlerden çıkarılacak değerlendirmeye göre bunların menşeinin Hun olmadığı düşünülmektedir. Onegesius “Büyük Vezir” diyebileceğimiz bir makamda bulunmaktadır. Scotta kardeşler ise Attila'nın “Mahrem” adamları olarak bilinmektedirler. Bunların yanı sıra asıl iktidar değişiminin sağlanmasında etken olan durumun Vassal Germen kavimlerinin kiminin sadakatten kiminin rüşvetten Attila'nın yanında yer almasıdır. Bleda'yı öldüren kişinin ise Edeko olduğu düşünülmektedir. Edeko'da bir çoklarımızın bildiği, tanıdığı Doğu Roma sarayına giden Hun elçilik heyetinin baş yetkili kişisidir.²

Bleda'yı öldüren kişinin Attila olduğunu savunan kişilerde vardır. Bleda'nın ölümünün detayları şu şekilde vermektedirler;

“Demek ki kendin için de kement istiyorsun... bugün ve Şimdi! -Hayır!” diye bağırdı Büyük Kağan korku dolu bir sesle. “Attan düşmek istemiyorum... onursuz ve topal bir hiç olarak... yaşamaya devam edemem! Beni soğuk demirle cezalandır... Burada etrafımızda toplanmış olan herkesin önünde, ayakta ölmeme izin ver!” -Seni katletmemi istiyorsun! -Hayır, beni iyi bir avcı gibi vurmanı istiyorum! Tam kalbimden... -Aslında ben bambaşka bir şey düşünmüştüm!” dedi Attila ve sağ kolunu havaya kaldırdı. Elinde bir Hun atlısının sahip olabileceği bıçakların en uzununu vardı. Diğerleri put gibi donup neler olduğuna bakarken, Attila derin bir nefes aldı. Sonra da sesinin olanca

¹ Nazım Tektaş, *Tanrının Askerleri*, I, Hayat Yayınları, İstanbul 2013, s. 305.

² Şerif Baştav, *Büyük Hun Kağanı Attila*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 108-110.

gücüyle, her oka ve her bıçağa ruhların gücünü veren o korkunç savaş narasını attı: “Çakkar!” Büyük Kağan’ın tam kalbine inen darbe ne çok Şiddetli ne de çok huç doluydu. Attila’nın bıçağının kabzasına kadar göğsüne gömülmesiyle birlikte Bleda olduğu yerde sendeledi. Bir süre bir heykel gibi Attila’nın önünde durdu, sonra gözleri büyüdü ve yüzünde son bir duygu dalgalanması oluştu. Kardeşinin kollarının arasına yığılmadan önce, çoktan ölmüştü bile...”³

Bleda’nın ölümü Savaş Tanrısı Ares’in Kılıcı’nın bulunması ile ilişkilendirilmiştir. Bleda’yı Attila öldürmüştür. Ondan sonra bir çobanın getirdiği kılıcı Ares’in Kılıcı diyerek hükümranlığını meşrulaştırmıştır. Buradan çıkacak ana fikir benim hükümranlığım Tanrı tarafından bana verildi. Eğer ki bana karşı durursanız Tanrı’nın iradesine ve yönetme gücüne karşı durmuş olacaksınız görüşü yatmaktadır. Çünkü Attila askeri alanda ne kadar güçlü olursa olsun halkının da desteğini alması gerekmektedir. Halk ve hükümdar yek vücut olmazsa başarı gelmesi çok zor bir ihtimaldir.⁴

Attila’nın Balkan Seferleri

Tarihler 441 yılını gösterirken Doğu Roma İmparatorluğu’na bir elçi gelmiştir. Hun elçisi savaş hazırlıklarında olduklarını ve Margus Piskoposunu kendilerine teslim etmelerini istiyorlardı. Doğu Roma bu olayın araştırılması için süre istemişti. Fakat olaylar beklenildiği gibi olmamıştır. Attila ve Bleda kardeşler çoktan savaşa başlamışlardır.⁵

Bu savaşın başlama sürecinde Margus Piskoposu’nun faaliyetleri sadece bir bahane hükmündedir. Çünkü Sasaniler Roma’nın hükmü altındaki Ermenistan bölgesini işgal etmişlerdir. Bunun yanı sıra Romalıları asıl sıkıntıya sokacak hamle olan Vandalların Kartaca’yı işgali gerçekleşmiştir. Tüm bu olaylar Attila’nın talihin kendisine döndüğü olarak yorumlanmaktadır. Çünkü Doğu

³ Ahmet Adıgüzel, “Doğu Batı Algısında Attila”, *Türkish Studies Dergisi*, C: VIII, S:5, Ankara 2013, s. 22.

⁴ Edward Arthur Thompson, *Hunlar*, çev: M. Sibel Dinçel, Pheonix Yayınları, Ankara 2012, s. 115-116.

⁵ Thompson, s. 105.

Roma savunmasız kalmıştır. Doğu Roma'nın kuzey şeridinden Attila'nın Hunları büyük taaruza Margus Piskoposunu gerekçe göstererek başlamıştır.⁶

Attila Tuna Nehrinin güneyine geçerek ilk kuşattığı yer Singidunum (Belgrad) olmuştur. Belgrad kısa bir süre sonra düşmüştür. Buradaki herkesi esir olarak almışlardır. Sonraki güzergahları Sirmium (Mitrovica) olmuş, burayı da fethederek Pannonia ve Niş üzerine doğru hareket etmeye başlamışlardır. Tuna sınırındaki bütün hattı neredeyse düşürmüşlerdir. Artık Hunlar Trakya bölgesine doğru akmaya başlamışlardır. Tam da bu esnada Batı Roma'dan dostaları olan Flavius Aetius araya girmiştir. Margus Barışı şartlarının yerine getirilmesi şartı ve Aetius'un oğlu olan "Carpilio'nun" diplomatik esir olarak verilmesi ile I. Balkan Seferi sona ermiştir.⁷

Bu durumuna ek olarak bir olay daha anlatılmaktadır. Margus şehrinin düşmesinde Attila'nın Hunları başarılı olamamışlardır. Kenti kuşatmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda halkın arasında bazı söylentiler oluşmaya başlamıştır. Mademki bu kadar sıkıntının temeli Margus Piskoposu o halde onu Hunlara teslim edelim böylece bu kuşatmadan ve Attila'nın gazabından kurtulabiliriz görüşü hakimdir. Bunun yanı sıra Doğu Roma elçisi olan Flavius Aspar kendisinin yapacak bir şeyi olmadığını çünkü, askeri olmayan bir generalin sadece bir isimden ibaret olduğunu söyleyerek Doğu Roma hükümdarı Theodosius'a gitmiştir. Flavius Aspar'ın kentten ayrılması ve Piskoposun verilmemesi halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Hristiyanlığa inanmayan kişiler piskoposu verelim diye baskın bir görüş vermeye başladıkları sırada Margus Piskoposu kendi halkına karşı bir hamlede bulunarak gizlice Attila'nın karargahına gidip Attila ile görüşmüştür. Bu yapılan görüşme sonucu Margus Piskoposu Hunlara kentin surlarını açacağı fakat bunun karşılığında kendi canını bağışlamasını istemiştir. Attila bu durumu kabul etmiş. Margus Piskoposu verdiği sözü tutarak Hunların Margus'a girmelerini sağlamıştır. Bu sayede kendi canını kurtarmıştır. Margus ise yakılıp yıkılıp bir viraneye çevrilmiştir. Bütün Avrupalıların kalplerinin her bir noktasına yerleşecek olan Hun ve Attila korkusunun ilk tohumları belki de burada atılmıştır, demek sanıyoruz ki yanlış olmayacaktır.⁸

⁶ Nic Fields, *Hunlar Hakanı Attila*, çev. Emir Yener, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s..25.

⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 105-106.

⁸ Christopher Kelly, *Attila*, çev. Turhan Kaçar, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2016, s. 125-127.

Attila Doğu Roma'ya karşı çok ciddi oranda sadece bir savaş yapmıştır. Attila 443 yılının sefer mevsimine geldiği zaman Attila deyim yerindeyse Balkanları paramparça etmiştir. Sofya'da ise Attila'nın karşısına General Aspar çıkacaktır. Aspar I. Balkan Seferinin yaşandığı zamanlarda Kartaca'da Vandallara karşı mücadele etmekteydi. Ordunun bir kısmı Ermenistan'da bir kısmı ise Kartaca'ydı. Bu ordular geri çağırılmıştır. 443 yılında Attila'nın karşısına çıktılar. Yapılan bu savaşı Attila çok kolay bir şekilde kazanmış ve Aspar'dan sonra önemli hüviyette olan bir generalde burada öldürülmüştür. 443 yılında üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise "Naissus" Kuşatmasıdır. Çünkü birçok insan Hunların bozkır tarzı savaştıklarını iddia etmektedirler. Fakat Naissus Kuşatması bu düşüncüyü çürüten hüviyettir. Attila burada "tekerleklerle oturtulmuş ahşap kirişler" yaptırmıştır. Hunlar bu kuşatmada koçbaşları da kullanmışlardır. Hunlar Naissus şehrini surlarının koçbaşlarına dayanamaması sonucu düşürmüşlerdir. Priskus'un tabirine göre "nehirin iki yakasında da üzeri savaşta ölenlerin kemikleriyle kaplanmamış bir karış dahi toprak kalmamıştır" ifadesini kullanmıştır. Attila Hunların kuşatmada başarılı olamayacağını bilmektedir. Bunun için dönmeleri ve ihanet edenleri yanına toplamaktaydı. Çünkü herkesin özelliklerini kendi toplumu ve devleti için kullanması gerektiğinin farkında olan bir kişiliktir.⁹

Attila'nın kendine koyduğu bir hedef listesi bulunmaktadır. Attila aslında yaptığı her şeyi bu liste için yaptığı rivayet edilmektedir;

1. Hunların Asyalı kabileleri itaat altına almak,
2. Volga'dan Tuna'ya kadar yerleşik muhtelif Hun kabilelerini ve İspanya'da, Galya'da İtalya'da bulunan Hun askeri kıtalarını bir hükümdarın idaresi altında toplamak,
3. Bu dağınık unsurlardan tek bir millet meydana getirmek,
4. Kendisine bağlı veya müttefik olan Slav ve German milletlerini Hun milletine ilhak etmek,
5. Avrupa'yı zaptetmek,
6. Roma ve Bizans hazinelerinin servetleriyle zenginleştikten sonra Asya üzerine atılmak.

⁹ Fields, 25,27.

7. *Nihayet İnan'ı, Çin'i, Hint'i itaat altına almak.*"¹⁰

Attila 447 yılında Doğu Roma'daki sıkıntılı durumları yakından takip etmekteydi. Doğu Roma bu dönemde büyük bir deprem yaşamıştır. Bu deprem o dönemki Doğu Roma surlarının büyük bir kısmını yıkmıştır. Ayrıca 446 yılından itibaren çok ciddi bir mali kriz ile uğraşmaya başlamışlardır.¹¹ Attila'nın amacı büyük bir hızla önce Doğu Roma'yı itaat altına alıp Batı Roma üzerine yürümektir. İstedığı Cihan Hakimiyeti ülküsünde bir adım daha ilerlemek istemiştir. Attila bu seferine meşru bir zemin aramak için ise şunu kullanmıştır. Barış antlaşmasının şartlarını yerine getirmediğini ve Hun esirlerini teslim etmediklerini gerekçe göstererek karşı hücumla geçmişlerdir. Attila'nın ilk hedefi Tuna'nın kalbi niteliğinde olan Ratiari'nin üzerine olmuştur. Bir süre sonra bu şehri düşürmüşlerdir. Doğu Roma'nın üzerine gitmek için ciddi bir üs bölgesi ele geçirmişlerdir.¹²

Attila'nın karşısına 447 yılında Niş yakınlarında Doğu Roma ve Hun kuvvetleri arasında "Utus" Savaşı yaşanmıştır. Yapılan bu savaşta Doğu Roma generali "Arnegisclus" Attila'nın karşısına çıkmıştır. Burada yapılan savaş Attila kazanmıştır. Bu savaş ayrı yeten Doğu Roma'nın Attila'nın karşısına çıkarabildiği son birlik olmuştur. Arnegisclus Utus Savaşının bedelini canı ile ödemiştir. Attila'nın önünde İstanbul'a kadar artık büyük bir kuvvet kalmamıştır.¹³

Attila bu andan itibaren sırasıyla Nikopolis (Niğbolu), Asemus (Osem), Sardicae (Sofya), Philippolis (Filibe), Adrinapolis (Edirne), Diristorum (Silistre), Marcianapolis (Preslav), Arcadiopolis (Lüleburgaz), Kalipolis (Gelibolu) Sestos (Akbaş Limanı) işgal etmiştir. Bu şehirleri yağmalamış büyük yıkımlar yapıp tahrip etmiştir. Şu parantezi açmakta fayda var kendisine biat etmeyen şehirlere bu yıkımı ve acıyı götürmüştür. Attila artık İstanbul önlerindedir. Ama beklenenin aksine yönünü bir anda Teselya üzerine çevirmiştir.¹⁴

¹⁰ Marcel Brion, *Tanrı'nın Kırbacı Attila*, çev: Ekrem Uğurlu, Parola Yayınları, İstanbul 2016, s. 51.

¹¹ Fields, s. 27.

¹² Ahmetbeyoğlu, s. 106-107.

¹³ Thompson, s. 119.

¹⁴ Mert Ağaoğlu, "Attila'nın Hükümdarlık Dönemi Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: VIII, S: 109, 2020, s. 195.

Attila'nın bunu neden yaptığı hep bir tartışma konusu olmuştur. Gelibolu'ya kadar gelip neden bir anda Yunanistan taraflarına gittiği düşünülmüştür. Bunun sebebi olarak şu görüş ortaya atılmaktadır. 447 depreminde İstanbul surları büyük bir yıkım yaşamıştır. Surlarda yarı yarıya bir tahrip söz konusudur. Doğu Roma İmparator'u Theodosius dahil herkes büyük bir endişe içindeyken herkes Attila'dan kurtulmak için dua ederlerken "Praetorius Praefectusu (Genel Vali) Flavius Constantinus" bu işin dualarla olmayacağını söylemektedir. Bunun için yanına şehrin iki azılı kesimini almıştır. Mavi ve Yeşil birlikler arasında bir rekabet ortamı yaratarak iyi yetişmiş ustalarla beraber ilerleyen yüzyıllarda Fatih Sultan Mehmet'in düşüreceği surları yaptırmıştır. Mavi ve Yeşil birlikler hipodromdaki at yarışı gruplarının azılı taraflarıdır. Hangisi daha iyi diyerekten Flavius Constantinus tam anlamıyla bir mucizeyi gerçekleştirmiş bu sayede Attila'nın karşısına ciddi bir sur hattı çıkarmıştır. Attila bu surları gününün şartlarında geçmenin zor olması koşulluyla ordusunu Teselya bölgesine yağma ve talan için çekmiştir.¹⁵

Attila Doğu Roma'nın barış çağrısına olumlu yanıt vermiştir. Gelen elçi Anatolius'un adıyla anılacak olan barış antlaşmasının şartları şunlardır;

"1-Bizans geçmiş vergiler karşılığın da 6000 libre altın Hunlara

verecek

2-Hunlara ödenen vergi 2100 altına çıkarılacak.

3-Kaçaklar derhal Hunlara iade edilecek.

4-Romalılar Hun ülkesinden kendilerine kaçanları bir daha kabul

etmeyecek.

*5-Her Hun firarisi için Doğu Roma'ya 12 altın fidye ödeyecek"*¹⁶

Attila'nın Batı Roma Üzerine Seferleri

Attila'nın bu tarihlerden itibaren karşısına çıkabilecek Doğu Roma'da herhangi bir kuvvet kalmamıştı. Doğu Roma Avrupa Hun Devleti'nin vassalı

¹⁵ Kelly, s. 134-135.

¹⁶ Ahmet Yılmaz, "Attila'nın Siyasi Hayatı, Şahsiyeti ve Karakteri", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: II, S.1, 2016, s. 148-149.

haline gelmişti. 450 yılında Attila'nın Hunları için fırsat olarak değerlendirebileceği olaylar yaşanmıştır. Doğu Roma İmparator'u Theodosius attan düşerek ölmüştür. İmparator'un annesiyle evlenen General Markianos Doğu Roma İmparator'u olarak tahta çıkmıştır. Attila'ya ödenen vergilerden birçok senatör ve halkın önde gelen seçkinleri rahatsızdır. Markianos Attila'ya bir mektup yollayarak eğer ki dostça bir tavır takınırsa vergi olarak değil, ama hediye olarak altın yollayabileceğini söylemiştir. Tavrı eğer ki düşmanca olacak ise bu sefer istediği vergiyi gelip kendisinin almasını söylemiştir.¹⁷

Attila bir çıkmazın içindedir, çünkü oluşan tablo şu şekildeydi. Doğu Roma Attila'ya karşı hiç beklenmedik sert bir tutum sergilemiştir. Diğer taraftan Batı Roma ile iyi ilişkiler yavaş yavaş gerilmeye başlamıştır. Çünkü Aetius ile iyi ilişkiler kuran kişi Attila değil abisi Bleda'dır. Bleda'nın ölmesi sonucu Attila ve Aetius arasındaki uçurum açılmaya başlamıştır.¹⁸

Attila hangi Roma İmparatorluğu'nun üzerine gideceğine karar verememiştir. O dönemde hiç kimse de Attila'nın kimin üzerine gideceğini kestirememiştir. Attila nihayet karar vermiştir. Daha zayıf olarak gördüğü Batı Roma üzerine gidecekti. Kimsenin o dönem için beklemediği bir plan yapmıştı. Roma'dan önce Galya'daki Gotların üzerine gidip onları imha edecekler. Bunun sonucunda iki Roma İmparatorluğu'nun üzerine daha rahat hareket edeceklerdir. Çünkü Attila'yı düşündüren Batı Roma veya Doğu Roma değildir. Onu düşündüren Roma'nın askeri deposu olarak nitelendireceğimiz Galya'dır.¹⁹

Attila bu evrede savaş hazırlıklarına başladı. Fakat savaş için bir bahanesi yoktu. Tarihler 450 yılının başlarındaiken vuku bulan iki olay Attila'nın Batı Roma üzerine bir sefere çıkması için meşru konumu oluşturmuştur. Bunlardan birincisi Batı Roma İmparatoru Valentinianus'un kız kardeşi olan Honoria'nın bir elçi aracılığıyla Attila'dan yardım istemesi ve kendisine inanması için İmparatorluk yüzüğünü göndermesidir. Olaylar bir anda Honoria'nın Attila'ya evlilik teklifi olarak yorumlanmıştır. Attila bunun sonucu olarak evlilik teklifini kabul etmiştir. Romalılarda toplum yapısı Anaerkil'dir.

¹⁷ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s. 127.

¹⁸ Hyun Jin Kim, *Hunlar*, çev. Hakan Herdem, Gumbel Yayınevi, Ankara 2020, s. 100.

¹⁹ Baştav, s. 123-124.

İmparatoriçe ile evlenip tahta İmparator olarak çıkılabilmektedir. Bu durumun en akılda kalan iki örneği vardır. Birincisi Valentinianus annesi olan Palacia'nın General Markianos ile evlenerek tahta çıkmasıdır. İkinci ise Malazgirt Meydan Muharebesi'nde İmparator Diyojen ölen imparatorun eşiyle evlenip tahta çıkmıştır. Honorianın'da tahta pay sahipliği vardır. Valentinianus bu durumu engellemek için hemen Honoria'yı rahibe ilan etmiş. Onu bir General ile evlendirmek istemiştir. Honoria sarayda bir entrikaya karışmıştır. Saray bahçıvanlarından biriyle yasak bir ilişki yaşamıştır. Bunun sonucunda Valentinianus Honoria'yı Doğu Roma'ya kuzenlerinin yanına göndermiştir. Honoria bu durumdan kurtulmak için Attila'dan yardım istemiştir. Attila bu fırsatı değerlendirerek bunu bir evlilik teklifi olarak değerlendirmiştir. Honoria'yı ve Honoria'nın çeyizi olarak Galya bölgesinin yönetimini istemiştir. Bu yaşanan olaylar savaşmak için bulunmayacak bir fırsattır. Attila ayrıca kendisine bir de soyluluk unvanı istemiştir. Amaçlarından birisi de kendisini III. İmparatorluk olarak tüm dünyaya tanıtmaktır. Çünkü bu dönemde Hunlar ve diğer göçebe kavimler "Barbar" olarak anılmaktadır. Attila bu durumu değiştirerek Batı Roma, Doğu Roma ve Hun İmparatorluğu olarak bu iki imparatorluğun yanında yer almak istemiştir.²⁰

İkinci bir gerekçe ise 448 yılından itibaren Galya'da çıkan Çiftçi isyanlarının "Eudoxius" adındaki liderlerinin isyanın bastırılması sonucu Attila'ya sığınmıştır.²¹ Aetius ve Attila arasındaki ipleri tamamen koparan olay ise 443 yılında Frank Kralı'nın ölmesi sonucu ülkede çıkan iç savaşta büyük kardeş Attila'ya küçük kardeş ise Aetius'a sığınmıştır. Bu andan itibaren bütün hatlar kopmuştur. Aslında savaşın fitilini ateşleyen olay tam da budur.²²

Attila'nın Batı Roma üzerine yürümesini Priskus Attila'nın bir mantelitesi vardı. Önce iki Roma İmparatorluğu'na diz çöktürecek ondan sonraki hedefi ise İran'daki Sasanilerin üzerine olacaktı. Bu sayede Attila Cihan İmparatorluğu hedefini tamamlamış olacaktı. Bu hedefinden çok ta uzakta sayılmazdı. Çünkü Hunlar 390'lı yıllarda Sasaniler üzerine ganimet amaçlı bir

²⁰Hacı Çoban, "Attila ve Avrupa Hunları- Batı Roma İlişkilerinde Evlilik Meselesi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C: VII, S. 17, Haziran 2019, s..60-62.

²¹ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 124.

²² Hyun Jın Kim, s. 100-101.

sefer yapmışlardı. Yolları güzergahları iyi biliyorlardı. Onun için önce Batı Roma sonra da sırada Sasani İmparatorluğu vardı.²³

Attila'nın ordusu 451 yılında tüm hazırlıklarını tamamlayıp Galya üzerine gitmeden önce mükemmel bir diplomasi trafiği yaratmıştır. Attila savaştan önce Batı Roma'ya sizin ile işimiz yok biz Galya'ya karşı savaş yapacağız demiştir. Aynı durumu Galya'daki Gotlara da uygulamıştır. Bu ordu ile Batı Roma'nın üzerine gideceğiz demişlerdir. Attila'nın bunu yapmasındaki en büyük amaçlarından birisi Got ve Batı Roma'nın bir birlik kurmasını engellemektir. Bu birliği kurmalarını engelleyemedi, ama bölgeye gelmelerini geciktirerek belki de daha fazla kazanç sahibi olmuştur.²⁴

Attila'nın ordusu Ren Nehri'ni geçip Metz üzerine hareket ettiği zaman karşısına Metz önlerine kadar kimse çıkmamıştır. Avrupalı halklar da Attila'nın kıyımları ve yaptığı yıkımlar sayesinde büyük bir korku oluşmuştur. Metz önlerinde birçok kale ve şehir Attila'ya teslim olmuştur. Ya da Attila'nın önünden çekilip dağlara ormanlara kaçmışlardır. Tarihler 7 Nisan'ı gösterirken Metz düşmüştür.²⁵ Metz'den sonra Galya'ya giden iki yol bulunmaktaydı. Daha çok kullanılan ana güzergahtaki hatta "Chalon-sur Saone ve Lyon" kentlerinden "Rhone" Vadisine doğru inilmektedir. Biraz daha az kullanılan ikinci yolun güzergahı ise Reims, Troyes ve Orleans yoludur. Attila Metz'den sonra Orleans kentini kendine hedef olarak seçmiştir. Orleans'a kadar Attila yağma yapılmasını yasaklamıştır. Çünkü Orleans stratejik bir konumdadır. Buraya ulaşabilirlerse yağma ve talandan çok daha fazlasını ele geçireceklerdir. Yaklaşık 20 günlük bir sefer hareketinden sonra Orleans önlerine gelmişlerdir. Burayı bir müddet sonra düşürmüşler. Yağma ve Talan işine girişmişlerdir. Fakat bu işi yarıda bırakıp Orleans'ı tahrip edekten İlk Çağ'ın Dünya Savaşı olarak nitelendirilecek olan Campus Mauricus Savaşının yapılacağı yer olan Katalon Ovalarına çekildiği düşünülmektedir. Aetius Orleans'a Attila'dan önce yetişmek ve burada bir savunma hattı kurmak istemiştir. Amacını yapamamış Attila'ya

²³ Priskus, *Attila ve Bizans Tarihi*, çev: Turhan Kaçar, Alfa Yayınları, İstanbul 2020, s. 123.

²⁴ Gyula Nemeth, *Attila ve Hunlar*, çev: Tarık Demirkan, Kömen Yayınları, Konya 2014, s. 139-140.

²⁵ Thompson, s. 176.

yetişememiş. Yetişemediği gibi bir de karşısına viraneye dönüştürülmüş bir şehir bulmuştur.²⁶

Kayıtlara Campus Mauricus veya Katalon Ovası gibi adlarla geçen bu savaşın grupları Aetius ve Batı Gotları, diğer kanatta ise Attila ve ona bağlı Avrupa'nın yerel kavimleridir. Campus Mauricus Savaşı çoğunlukla kabul edilen görüşe göre 20 Haziran 451 yılında günümüz Fransa'sının sınırları içinde gerçekleşmiştir. Savaşın tam olarak nerede yapıldığı hala daha bilinmemektedir.²⁷

Savaşın öğleden sonra başladığı düşünülmektedir. Başlangıçta dik yamacın etrafında bir tepeye hâkim olmak için mücadele başlamıştı. Hun kuvvetleri sağ tarafı ele geçirmişti. Aetius ve Gotlar ise sol tarafı ele geçirmişlerdi. Artık savaş sadece bir yamacı ele geçirme çevresinde seyretmeye başlamıştı. Attila kuvvetlerinin büyük bir bölümünü yamacı ele geçirmek için kaydırdı. Fakat Got Kralı Theodoric'in oğlu Thorismud Hunları geri püskürtmeyi başardı. Bu andan itibaren Attila'nın Hunları ve müttefikleri geriye doğru itilmeye başladı. Bu esnada Jordanes Attila'nın bir konuşma yaptığını söylemektedir. Bu konuşmanın içeriğine tam olarak ulaşılammamakla birlikte günümüze belirli varyantları ulaşmıştır. Bu konuşma sonucu savaş çok kanlı bir hal almıştır. Bu tarihe kadar hiç bu kadar sert bir çarpışma henüz yaşanmamıştı.²⁸

Attila'nın yaptığı konuşmanın varyantı

“Bu kadar çok kavim üzerinde kazandığınız zaferden sonra, şimdi dünyayı istila etmek üzere olduğunuz sırada sizi gayrete getirmeyi uygun bulmam. Çünkü bu ancak acemi komutanlara, tecrübesiz orduya karşı söylenir. Zaten savaştan başka bir şey tanırmissiniz ki siz. Bir erkek için, elinde silahı ile intikamını alması kadar güzel bir şey var mıdır? Tabiatın, kalbi intikam hırsıyla doldurması en büyük bir lütuftur. Bunun için her halükârda düşmana hücum edelim. Çünkü daima ilk hücum eden daha cesurdur. Bu birleşmiş çeşitleri kavimleri önemsemeyiniz. Zaten müdafaa için birleşme de korku alametidir. Görüyor musunuz? Daha hücumdan evvel onları korku sardı. Tepelere çıkmak istiyorlar. Fakat buraları da onları kurtaramayacak. Düz yerlerde sığınılacak yer arayacaklar. Bunu da başaramayacaklar. Romaluların pek beceriksiz silah kullandıklarını biliyoruz. Bunun onlar için ilk başarısızlık

²⁶ Hüseyin Namık Orkun, *Attila ve Oğulları*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2013, s. 60-62.

²⁷ Thompson, s. 177.

²⁸ Kelly, s. 244-245.

belirtisi olduğunu söyleyemem. Fakat toz tabakası onların aleyhindedir. Disiplinsiz bir suretle birleşerek kalkanlarıyla savunma yapmak istiyorlar. Bunlara asla önem vermeyerek Alanlar ve Vizigotların üzerine hücum ediniz. Burası savaşın en çetin olacağı yöndür. Sınırlar kesilince, uzuvlar düşer ve kemikler çökerse vücut kendini tutamaz. Kalpleriniz heyecanlansın, adetiniz üzere heyecanla hücum ediniz. Silahlarınızın kuvvetini, Hunların azametini gösteriniz. Eceli gelen rahat yatağında da ölür. Savaş olmamış olsa idi bu kadar kavim üzerinde hunlar hâkim olarak kalabilir miydi? Maeotis kapalı, gizli yollarını asırlardan beri atalarımıza niçin açtı? Başarıdan eminim. Bu savaş meydanı hunlara iyi gelecek, talih vadedmektedir. Düşmana ilk oku ben atıyorum ki, okumun değdiği adam ölmüş insan demektir. Zira Attila savaş yapılmaktadır.”²⁹

Akşama doğru ortaya çıkan tabloda Attila karargahının etrafında birçok kağı arabası arkasında sıkışmış vaziyette beklemekteydi. Attila’yı bu çemberin içine alan Aetius değildi. Batı Gotlarıydı. Attila bu durum karşısında çok beklenmeyen bir şey yaptı. Kemer tokaları çeşitli materyaller ile bir yığın oluşturdu. Eğer ki savaşı kaybederse bu yığını ateşe verecekti. Bunu yapmasının nedeni kendini bir esir olarak yakalatmak istememesi. Eğer ki kaybederse aslanlar gibi bedelini canı ile ödemek istemesidir.³⁰

Rivayetlere göre Attila Campus Mauricus Savaşı öncesi Kamlara bir fal baktırmıştır. Bu fal Türk Mitolojisinin meşhur fal bakma şekli olan ölülerin bağırsakları ve çıplak kemiklerin üzerindeki damarlara bakarak geleceği görme şeklinde yapılmıştır.³¹ Falda Attila’ya söylenen ise savaşı Hunların kaybedeceğiydi. Fakat karşı tarafında hükümdarı ölecekti. Attila Flavius Aetius’un ölmesini istediği için bu ağır savaşı başlattığı düşünülmektedir.³²

Aslında fal bir nevi doğru sonuçlanmış çıkarımında bulunabiliriz. Batı Gotları hükümdarı Theodoric ölmüştü. Bunun üzerine Thorismud Gotların başına geçmişti. Lakin başkentlerinde beş tane kardeşi vardı. Attila her ne kadar savaşı kaybetmiş gibi gözükse de Hunları hala daha dirilerdi. Hatta savaş meydanında tek adından bahsettiren asli unsur yine Attila olmuştur. Fakat kendi savaş taktiğini uygulayamadığı için Attila Batı Roma Got kuvvetlerini

²⁹ Ahmetbeyoğlu, s. 131,132.

³⁰ Nemeth, s. 142.

³¹ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 91.

³² Ahmetbeyoğlu, s. 136.

yerlerinden söküp atamamıştır. Fakat imhada edilmemişlerdir. Savaşın ortasında Aetius ve Thorismud karargahlarını karıştırmıştır.³³ O kadar kontrolü kaybetmiş konumdadırlar. Rivayet o ki Aetius geceyi kalkanların altında geçirmiştir. Attila'yı söküp atamamalarının en temel sebeplerinden birisi de Attila'nın asıl kuvvetini oluşturan Hunların oklarından korkup onlara yaklaşmaya cesaret edememeleridir. Aynı durum Hunlar içinde geçerlidir. Roma ve Galyalıları ağır Lejyon birlikleri sayesinde birebir savaşta onlar güçlü konumdaydı. Batı Gotları Attila'nın at arabalarıyla çevrelenen karargahına bir hücumla kalkmışlardır. Hun okçuları bu hücumu çok ağır bir şekilde ödetmişlerdir.³⁴

Aetius burada duygusal olarak değil bir siyasetçi olarak düşünmüştür. Attila savaş meydanında kuşatılıp eğer ki imha edilseydi. O zaman Toulouse Krallığında yaşayan Batı Gotları çok güçlenecekti. Bunun için babası ölen Thorismud'a ülkesine dönmesini ve Toulouse tahtına çıkmasını tavsiye etmiştir. Çünkü bu kadar güçlenen Toulouse Krallığını Batı Roma daha fazla himaye altında tutamazdı. Thorismud bu tavsiyeyi dinledi. Ordusunu toplayarak ülkesi Toulouse'ye geri dönmüştür. Attila'nın geri dönüş yol güzergahında Frank Krallığı'nın toprakları bulunmaktaydı. Aetius'un zaten sıkıntılı halde bulunan Frank Krallığı'nda Attila'nın büyük kardeşini Kral yapmasının çok zor olmadığını söylemesi üzerine genç Frank Kralı savaş meydanından çekilmiştir. Bu olaylar sonucu Attila'nında gece yarısı savaş meydanından çekilmesiyle ilk çağın dünya savaşı arkasında birçok tartışma konusuyla beraber sona ermiştir.³⁵

Bu tartışma konularından biri Aetius'un Attila'nın çekilmeden önceki gece aralarında bir konuşma gerçekleşti. Konuşmada Aetius Hun kuvvetleri ile Gotlara karşı savaşmadığı için pişman olduğunu söylemiştir. Got kuvvetlerinin yarın geleceğini Attila'ya haber vermiştir. "65 kilogram" altın karşılığında Thorismud'u savaştan çekilmeye ikna edeceğini söylemiştir. Attila bu teklifi kabul etmiştir. Aynı teklifi Thorismud'a da yapmıştır.

³³ Kelly, s. 247.

³⁴ Başstav, s. 128,129.

³⁵ Thompson, s. 178,179.

Thorismud bu teklifi kabul ederek 65 kilogram altını almış. Bu durumda savaş meydanından hem Attila hem Thorismud çekilmiştir.³⁶

Savaşa katılan kişi sayısında da tartışmalar vardır. Attila'nın ordusunun 500.000 kişi olduğu söylenmektedir.³⁷ Fakat bu sayının çok yüksek olduğu düşünülmektedir. Ortalama 20bin-30bin kişilik bir ordu mevcudu olduğu düşünülmektedir.³⁸ Jordanes buradaki savaşın kayıplarını 165000 kişi olarak vermektedir. Bu sayının dışında çarpışmadan bir gece önce Gepidler ve Aetius'un Frenkleri arasında yapılan savaşta ölen 15bin savaşçıyı kapsamadığını söylemiştir. Doğudaki genel görüşe göre “her iki tarafında liderleri ve birkaç yandaşı dışında hiç kimsenin kurtulmadığını” düşünmüşlerdir.³⁹

Campus Mauricus savaşından sonra bazı kesim insanlar tarafından Attila'nın yenildiği söylenmiştir. Biz bu görüşe katılamayacağız. Zira Attila Galya'daki yaptığı savaş ile Batı Roma ve Batı Gotları Krallığının gücünü fazlasıyla sarsmıştır. Kendisi de ağır kayıplar vermiştir. Fakat ordusunu büyük bir kırımaya uğratmadan savaş meydanından çekmiştir. Ordusunun gücü her şeye rağmen yerinde bir şekilde Galya'dan çekilmişti. Artık Galya'da alabileceği herhangi bir ganimet kalmamıştı, bunun için kuvvetlerini altı ay gibi bir süre dinlendirdikten sonra yüklü bir ganimet alacağına inandığı İtalya üzerine gönderme kararı almıştır.⁴⁰

Attila tarihler 452 yılını gösterirken ordusunu yeniden savaşa sokmuştur. Bu sefer Batı Roma İmparatorluğu'nun kalbine Ravenna Sarayına gitmeye karar vermiştir. Muazzam Hun kuvvetleri toplayarak İtalya'nın anahtarı hüviyetinde olan “Aquileia” şehrine gelesiye kadar Attila'nın önüne kimse çıkmamıştır. Flavius Aetius bu olay sonucu deyim yerindeyse sudan çıkmış balığa dönmüştür. Bu harekât hiç kimsenin beklemediği ve bekleyemeyeceği bir harekattı. Çünkü Katalonya Ovalarında Attila'nın gücünü haysiyetini kırdıklarına inanıyorlardı. Durum ise hiç beklemedikleri gibi olmamıştı. Bu

³⁶ Kelly, s. 248.

³⁷ Fields, s. 33.

³⁸ Ahmetbeyoğlu, s. 178.

³⁹ Thompson, s. 178.

⁴⁰ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 70.

andan itibaren Aetius aklına gelen ilk plan olan İmparator Valentinus ile İtalya'dan gitmeyi düşünmüştür.⁴¹

Attila Aquileia şehrinde büyük bir mücadele ile karşılaşmıştı. Ortalama olarak üç ay boyunca şehri kuşatmışlardı. Fakat herhangi bir netice alamıyorlardı. Tam da bu zamanlarda Attila'nın karargahına bir haber ulaşmıştı. Doğu Roma İmparator'u Markinius bazı Hun kentlerini istila hareketinde bulunmuş. Bununla da kalmayıp Hun başkentini ele geçireceği söylentileri dolaşmaya başlamıştır. Bu olaylar sonucu orduda savaşan askerlerin ailelerinin tehlike altında bulunması askerlerde bir hoşnutsuzluk yaratmıştır.⁴²

Jordanes eserinde Attila'nın bu sıkıntılı durumdayken şehirdeki bir leyleğin yavrularıyla birlikte Aquileia şehrini terk ettiğini görmüştür. Bunun sonucu olarak askerlerini toplayarak bir konuşma yapmıştır. Attila'nın yaptığı düşünülen konuşma şu şekildedir;

*“Kuşların olacakları sezdiğini görüyorsunuz. Kesinlikle yok olacakları için şehri terk ediyor ve yakındaki tehlike nedeniyle düşmeye mahkûm kalelerden vazgeçiyorlar. Bunun anlamsız veya belirsiz bir işaret olduğunu düşünmeyin; hislerinden doğan korku, alışkanlıklarını değiştirdi.”*⁴³

Bu şevke getirme işlemi ve artık bu kuşatmanın uzaması sonucu artık sikkınlık yaşayan Hun askerleri tüm güçleriyle beraber yaptıkları bu çıkarma işlemi sonucu önce surları aştılar. Sonra da Aquileia kentini bastan sonra yağmalayıp kenti bir viraneye çevirdiler. Sırasıyla Altinum, Padua, Verona, Brescia, Pergamo ve Milano'yu ele geçirmişlerdir. Bu harekatta kendiliğinden teslim olanlara karşı hoşgörülü davranmışlardır. Fakat kendilerine zorluk çıkaranlara karşı hiç acımamışlardır. Mukavemet gösterenleri öldürüp kentleri harabeye çevirmişlerdir.⁴⁴

Attila farkında olmadan günümüzün önemli dini kentlerinden biri olan Venedik'in kurulmasını sağlamıştır. İtalya'daki bu saldırılardan sonra Attila'nın önünden kaçan halklar kendilerini en güvende hissetleri yer olan adalara kaçmaya başlamışlardır. Attila'nın akınından sonra da kaçan bu

⁴¹ Thompson, s. 181.

⁴² Macel Brion, *Hunların Hayatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018, s. 87.

⁴³ Umut Üren, *Avrupa Hunları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2022, s. 131.

⁴⁴ Başstav, s. 131.

halklar geri dönmemiştir. Bunun sonucu olarak kurulan kentlerden biri de Venedik olmuştur.⁴⁵

Attila'nın başlattığı bu akın sonrası Batı Roma İmparatorluğunda büyük bir korku ve panik başlamıştır. Attila'yı durdurmak için onun bir zaafı olan yüksek rütbeli bir kişiyi ikna etmek için gönderme kararı almışlardır. Hristiyan dünyasının dini lideri olan Papa I. Leo öncülüğünde Attila'ya bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Attila ve Papa I. Leo Po Ovası'nda görüşerek bir antlaşma yapmışlardır. Bu konuşmaların içeriği bilinmemektedir. Fakat Attila bu andan itibaren ordusunu İtalya sınırlarından çekip başkentine gitmeye karar vermiştir.⁴⁶ Attila Papa I. Leo'nun yanından ayrılmadan önce Batı Roma'nın elçilerine bir tehdit de bulunmadan gitmemiştir. Attila Honoria'yı ve İmparatorluğun kendine düşen bölgelerini almaya geleceğini söyleyerek görüşmelerden ayrılmıştır.⁴⁷

Attila'nın İtalya önlerinden dönmesinin asıl sebebi Campus Mauricus Savaşında herhangi bir ganimet alamayan ordusunun Batı Roma İmparatorluğuna zaten diz çöktürmüş konumda olması ve ağır bir antlaşma yapacak durumda yakalamalarıdır. Bunun psikolojik boyutunda da bir dinin liderinin Roma'nın üzerine gitmemesi için ricada bulunması her anlamda prestij kazandırmaktadır. Bunlara ilaveten o yıl İtalya'da kuraklık yaşanmıştır. Bununla beraber Hunlardan kaçan halklar zaten az olan erzaklarını alıp kalanını da yakıp yıkarak gitmişlerdir. Bu sayede orduda açlık ve kıtlık boy göstermiş. Ölümler yaşanmaya başlamıştır. Bu ölümlerde salgın hastalıklara neden olmaktadır. Bu durumda Attila yapması gereken en iyi hamleyi yaparak Papa ile anlaşarak ordusunu başkentine geri çekmiştir. Aslında Attila'nın İtalya'dan elinin boş dönmesinin nedeni iklim olmuştur.⁴⁸ Attila'yı İtalya'dan döndüren bir de rivayet bulunmaktadır. 400'li yılların başında Alarik Roma'yı yağmalayınca ani bir şekilde ölmüştü. Aynı kaderin Attila'nın başına geleceğini söylemekteydiler.⁴⁹

Attila eski başkentlerden bir olan Milano'da iken Sarayda bir tablo görür. Tabloda İmparator'un ayakları altında ölen Hunları resmetmektedirler.

⁴⁵ Orkun, s. 72.

⁴⁶ Nemeth, s. 143.

⁴⁷ Orkun, s. 73.

⁴⁸ Brion, *Hunların Hayatı*, s. 87-88.

⁴⁹ Nemeth, s. 143.

Attila'da bunun üzerine civardaki bir ressamı yanına getirip bir tablo yaptırmıştır. Yaptırdığı tabloda ise Attila tahtına kurulmuştur. Doğu Roma ve Batı Roma İmparatorları Attila'nın ayaklarına çuvaldar dolası altın boşalttırırken resmettirmiştir.⁵⁰

Attila ordusunu Hun merkezi Etzelburg'a çekerken normalde takip etmesi gereken yolu takip etmemiştir. Çünkü Doğu Roma ordusu Hun başkentine istilalarda bulunmaktadırlar. Attila böyle bir tabloda yaklaşık iki yıldır savaşta olan ordusunun direk dinç bir Doğu Roma ordusuyla karşılaşmasını istemediği için "Adise" irmağından dönmeyi tercih etmişlerdir.⁵¹

Sonuç

Attila yaptığı savaşlar ile Avrupalı halklara büyük bir yıkım ve korku getirmiştir. Attila yaptığı savaşlarda kazançları, kayıpları ile arkasında birçok soruyu da kendisiyle beraber götürmüştür. Her ne şekilde olursa olsun Attila'nın asıl hedefi ölümsüzlüktü. Bunu da kendi döneminde ne yapması gerekiyorsa onu yaparak kazanmayı amaçlamıştır. Günümüz şartlarını düşünerek Attila'nın amaçladığı ölümsüzlüğü kazandığı gönül rahatlığıyla söylemekten herhangi bir tereddüt duymamaktayız.

Kaynakça

- ADIGÜZEL, A. (2013). "Doğu Batı Algısında Attila". *Türkish Studies Dergisi*, 8/5: 1-29.
- AĞAOĞLU, M. (2020). "Attila'nın Hükümdarlık Dönemi Faaliyetlerine Genel Bir Bakış". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/109:192-199.
- AHMETBEYOĞLU, A. (2017). *Avrupa Hunları*. Yeditepe Yayınları.
- BAŞTAV, Ş. (2015). *Büyük Hun Kağanı Attila*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- BRİON, M. (2016). *Tanrı'nın Kırbağı Attila*. (Çev. Ekrem Uğurlu). Parola Yayınları.
- BRİON, M. (2018). *Hunların Hayatı*. Ötüken Yayınları.
- ÇOBAN, H. (2019). Attila ve Avrupa Hunları- Batı Roma İlişkilerinde Evlilik Meselesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7/17: 57-68.
- FIELDS, N. (2021). *Hunlar Hakanı Attila*. (Çev. Emir Yener). Kronik Yayınları.
- GREGORY, T. (2021). *Bizans Tarihi*. (Çev. Esra Ermert). Yapı Kredi Yayınları.
- JİN KİM, H. (2020). *Hunlar*. (Çev. Hakan Herdem). Gumbel Yayınevi.
- KELLY, C. (2016). *Attila*. (Çev. Turhan Kaçar). Alfa Tarih Yayınları.

⁵⁰ Kelly, s. 258

⁵¹ Ahmetbeyoğlu, s. 143.

- NEMETH, G. (2014). *Attila ve Hunlar*. (Çev. Tarık Demirkan). Kömen Yayınları.
- ORKUN, H. (2013). *Attila ve Oğulları*. Bilge Karınca Yayınları.
- PRİSKUS (2020). *Attila ve Bizans Tarihi*. (Çev: Turhan Kaçar). Alfa Yayınları.
- ROUX, J. (2020). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. (Çev. Aykut Kazancıgil; Lale Arslan Özcan). Dergâh Yayınları.
- ROUX, J. (2021). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev. Aykut Kazancıgil). Dergâh Yayınları.
- TEKTAŞ, N. (2013). *Tanrının Askerleri*. I, Hayat Yayınları.
- THOMPSON, E. (2012). *Hunlar*. çev: M. Sibel Dinçel, Pheonix Yayınları.
- ÜREN, U. (2022). *Avrupa Hunları*. Ötüken Yayınları.
- YILMAZ, A. (2016). "Attila'nın Siyasi Hayatı, Şahsiyeti ve Karakteri". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1:141-164.

Ekler

Ek 1: Avrupa Hun Devleti Sınırları (M.S.453)¹

Ek 2: Avrupa Hun Devleti Bayrağı²

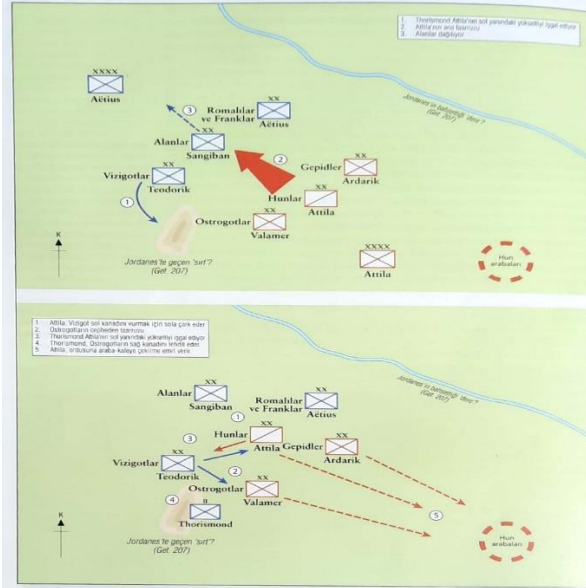
Ek 3: Attila'nın Balkan Seferleri (M.S.441-443-447)³

¹ <https://tr.pinterest.com/pin/728598045968097126/>

² <https://tr.pinterest.com/pin/728598045968097126/>

³ Nic Fields, Hunlar Hakanı Attila, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 26.

Ek 4: Campus Mauricus Savaşı Betimlemesi (M.S. 451)⁴Ek 5: Attila'nın Batı Roma Seferleri (M.S.451-452)⁵

⁴ Fields, s. 34.

⁵ Fields, s. 30.

Türkistan Seyahatnameleri Işığında Türk Kadını

Turkish Woman in the Light of Turkish Travel Books

*Bülent Ceyhan Tek**

Öz: Türkler gerek Orta Asya’da gerekse Anadolu’da kurdukları devletler ve gerçekleştirdikleri faaliyetler dolayısıyla Dünya tarihi açısından önemli bir millettir. Orta Asya’dan Balkanlara uzanan bu geniş coğrafyada yüzyıllarca süren Türklerin bu başarısını anlamak Türk devlet geleneğini ve askeri yapısını anlamaktan geçer. Bu olguların yanı sıra Türk sosyal hayatına da hâkim olmak Türk tarihini bütüncül olarak ele alınmasına yardımcı olacaktır. Bu sebeple sosyal hayatın en küçük birimi olan aile ve aile araştırmalarına bağlı olarak da ‘kadın’ araştırmalarının yapılması son derece elzemdir. Öyle ki Türkler birçok milletin aksine kadına erken dönemlerden itibaren değer vermiş, onu toplumun bir parçası olarak görmüştür. Bu durumda toplumda sadece erkekler gelişmemiş, aynı zamanda toplumun en önemli parçası olan kadınlar da gelişmiştir. Böylelikle gelişen toplum güçlü Türk Devletlerin oluşmasına neden olmuştur. Türk kadınının zamanla toplumda gelişen ve değişen rolünü anlayabilmek için Batı’dan Türkistan’a giden seyyahların seyahatnamelerini okumamız önemlidir. Çünkü bu seyyahlar hem farklı bir toplumdaki gelip Türk kadınına ele alır hem de toplumun içerisine girerek gördüklerini bizlere anlatır. Aynı zamanda Türk toplumunda kadına verilen önemi anlamak için diğer toplumlarda olan kadınların konumları da incelenmelidir. Çalışmamızda bazı Seyyahların aktardıkları ile Türkistan’da Türk Kadınının toplumsal rolü ve durumu hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Bu yapılırken aynı zamanda Avrupa ve Arap toplumlarında kadının rolüne değinilecektir. Metin yazılırken yapılacak karşılaştırmalar hem toplumsal hem de siyasi açıdan tartışılarak bunun devletlere sağladığı artı ve eksiler üzerinde durularak genel bir bakış açısı ile toplumlarda “kadın” figürü hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Türkistan, Kadın Hakları, Toplumda Kadın.

Abstract: Turks are an important nation in terms of world history due to the states they established and the activities they carried out in both Central Asia and Anatolia.

* Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, ceyhantek2@gmail.com

Understanding this success of the Turks, which lasted for centuries in this wide geography stretching from Central Asia to the Balkans, is to understand the Turkish state tradition and military structure. In addition to these facts, having a command of Turkish social life will help to deal with Turkish history holistically. For this reason, it is extremely essential to conduct 'women' researches depending on family and family research, which is the smallest unit of social life. So much so that the Turks, unlike many other nations, valued women from the early ages and saw her as a part of the society. In this case, not only men have developed in society, but also women, who are the most important part of society, have developed. Thus, the developing society led to the formation of strong Turkish States. In order to understand the evolving and changing role of Turkish women in society over time, it is important to read the travelogues of travelers from the West to Turkestan. Because these travelers both come from a different society and deal with Turkish women and tell us what they see by entering the society. At the same time, the positions of women in other societies should be examined in order to understand the importance given to women in Turkish society. In our study, it will be tried to give information about the social role and situation of Turkish Women in Turkestan, with the narrations of some Travelers. While doing this, the role of women in European and Arab societies will also be mentioned. The comparisons to be made while writing the text will be discussed from both social and political perspectives, and the pros and cons of this will be emphasized, and it will be tried to give information about the "woman" figure in societies with a general point of view.

Keywords: Women, Turkistan, Women's Rights, Women in Society.

0. Giriş

Kadınlar, dünyanın her döneminde ve yerinde önemli olmuşlardır. Bu önemli oluşlarının sebebi gerek onların doğurganlık özelliği gerek ise toplumda oynadığı vazgeçilmez roldür. Hz. Âdem ve Havva'dan beri yeryüzünde kadın ve erkek var olmuşlardır. Bu varoluşta kadın yaşadığı her zorluğa rağmen hayatta kalabilmiştir. Dünyanın birçok yerinde kadın farklı milletler için farklı anlamlar ifade eder. Kimi toplumlar kadına değer verip onu toplumun bir parçası olarak görürken kimi toplumlar ise onu sadece bir üreme aracı olarak görüp ona değer vermek şöyle dursun onu insan olarak bile görmez. Fakat Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün dediği gibi *"Bir toplum, cinslerden yalnız birinin yüzyılımızın gerektirdiklerini elde etmesiyle yetinirse, o toplum yarı yarıya zayıflamış olur. Bizim toplumumuzun uğradığı başarısızlıkların sebebi,*

kadınlarımıza karşı ihmal ve kusurdur". Yani kadınlar içinde olduğu toplumda gerçekten çok önemli bir yere sahiptir. Öyle ki kadınları gelişmemiş bir toplumun sadece erkekler ile gelişmiş olması pek rastlanılan bir şey değildir. Türk toplumu için kadının yeri gerçekten çok farklı olmuştur. Bazı toplumların kadını topluma dahil etmeyip sadece kullandığı henüz tarihin erken dönemlerinde Türkler, kadına oldukça saygı duyup onu toplumun çok önemli bir parçası olarak görmüşlerdir. Öyle ki Türk kadını gerektiğinde savaşıyor, devlet adına kararlar alabilen, toplumda kendi hak ve özgürlükleri olan bir durumdaydı. Onun bu durumdayken topluma birçok faydası olmuştur. Bu faydalar birleştiğinde devletleri daha güçlü yapılar haline getirmiştir. Fakat Türk kadınının toplumdaki rolü zamanla değişime uğramıştır. Bu değişimin en temel özelliklerinden biri olarak Türkler farklı bir dini inanışa geçmesi ve farklı milletler ile kültürel alışverişler içine girmiş olması görülebilir. Anayurdumuz Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş coğrafyada Türk kadınının toplum hayatındaki yerini anlamaya yarayan en önemli kaynaklar seyahatnamelerdir. Çünkü seyahatnameler o halkın dışında gelen kişilerin gözlemlerine dayanan önemli yazılardır. Ve bu seyahatnameler bizlere direkt olarak halkın arasına karışmış kişiler tarafından halkın durumunu anlatıyorsa önemi daha çok artıyor. Elbette seyahatnameler bizlere kadınlarla ilgili doğrudan bilgiler vermemektedir. Bazılarında kadınların adı bile neredeyse hiç geçmemektedir. Bunun en büyük sebebi Seyyahların bölgeye gidiş amaçlarının daha farklı olmasıdır. Fakat genede bizlere verdiği bilgiler ışığında Türk kadınının toplumsal hayattaki konumunu, önemini anlamamız ve üzerine düşünmemiz mümkündür. Bu sebeple seyahatnameler gerçekten Türkistan coğrafyasını ve o coğrafyada "kadın" kelimesinin anlamını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

a. Kadim Türk Tarihinde Kadın

Kadınlar insanlık tarihinin başından beri gerek doğurganlık özelliği gerek fiziksel özellikleri gerekse ince düşünce yapısı ile erkeklerden farklı olmuştur. Bu nedenle kadınlar için "gizli bilgilere sahip varlık" şeklinde bir yaklaşım olmuştur.⁶ Kadınların bu gizemli yapıları kimi zaman onlara fantastik bir hava katıp onlara çok değer verilmesini sağlarken kimi zaman ise tam tersine bazı

⁶ Hasan Acar, "Türk Kültür ve Geleneğinde Kadın", *Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, Cilt 6, No 21, 2019, s. 396.

toplumlarda bu farklılık onların cadı gözüyle görülüp toplumdan dışlanıp işkenceler görmesine neden olmuştur. Bu toplumdan dışlanma olayları özellikle Orta Çağ Avrupa'sında görülmüştür. Fakat Türk toplumunda bu durum böyle olmamıştır. Eski Çağ ve Orta Çağ'da Türk kadını, Avrupalı kadınların aksine belli bir mekâna hapsedilip kötü gözle bakılmamış devlet yönetiminde ve toplum içerisinde oldukça aktif rol oynamıştır.⁷ Tarihte birçok toplum kadınına değer vermemiş onu sadece çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Bu sebeple toplum geri kalmış ve yok olmaya mahkûm olmuştur. Fakat kadim Türk topluluklarında bu durum tam tersine olmuştur.⁸ Kadim Türk Kültüründe kadının önemini gerek toplumda sahip olduğu statü gerek ailede ona duyulan saygı gerekse onun devlet yönetiminde söz sahibi olması ile anlatılabilir. Fakat bence bu önemi en güzel örnekle; Bilge Kağan Kitabesinde: “Tanrı Türk milleti yok olmasın diye diye babam İl-teriş Kağan ile anam İl-bilge Hatun’u yükseltti” ifadesi ile anlarız.⁹ Bu ifadeden de anladığımız üzere Türk kadını ülkesi için bir kurtarıcı niteliğindedir. Burada kadına verilen önemin yanı sıra kadın erkek eşitliğinin de toplumun en üst makamlarında dahi olduğunu görmemiz mümkün. Tüm bunları birleştirdiğimizde Türk kadını kadim dönemlerde çağdaşları olan kadınlara nazaran el üstünde tutulmuş ve toplumda saygı duyulan bir birey olmuştur. Toplumda bireylerin kadın erkek eşitliği onların toplum hayatında beraber fayda sağlayarak toplumun topyekûn kalkınmasını sağlamış ve sağlam bir devlet yapısında önemli bir faktör olmuştur.

b. Cahiliye Döneminde Kadın

Arap toplumu ve kadın konusu tarih boyunca tartışmaları içinde barından bir konu olmuştur. Günümüzde dahi Arapların kadına verdiği önem, toplumdaki yeri tartışma konusu olmaktadır. Çünkü Araplar toplumunda ataerkil bir toplum olmasının yanında kadına gerektiği değeri verememiş bir toplumdur. Arap toplumunda kadının bu yerini anlamak için tarihsel bağlamda gelişiminin incelenmesi elzemdir.

Arapların İslamiyet'ten önce yaşadıkları dönem daha sonra cahiliye dönemi olarak adlandırılır. Cahiliye kelimesi Müslümanlar tarafından her zaman kötü

⁷ Ayfer Yılmaz, “Türk Kültüründe Kadın”, *Milli Folklor*, No 61, 2004, s. 111.

⁸ Acar, Türk Kültür ve Geleneğinde Kadın, s. 396.

⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 2015, s. 141.

anlamda kullanılmıştır. Öyle ki Hz. Peygamber hanımlarına “geçmiş cahiliye dönemindeki gibi olmayın, onlar gibi açılıp saçılmayın” öğüdünü vermiştir.¹⁰

Cahiliye dönemine dini anlayış dışında baktığımızda oldukça önemli bir dönemdir. Çünkü o dönem yazılan şiirler, kıssalar, yazılan kitaplar son derece önemli olmuştur. Bu eserler Arap toplumunun gelişiminde oldukça önemli olmuştur.¹¹

Buna bir başka örnek olarak Hilfü’l fudül örneğini verebiliriz. Bu uygulama için Hz. Peygamber bizzat katıldığını belirterek şimdi olsa yine katılacağını belirtir.¹² Cahiliye dönemi gerçekten çok ilginç bir dönemdir. Her ne kadar sonraları kötü anılmış olsa bile içinde bulundurduğu uygulamalar bakımından İslam’a oldukça benzemektedir. Bunlara örnek vermek gerekirse; cünüp gezmek Araplar için İslamiyet’ten evvel de kötü bir şeydi ve gusül abdesti alınırdı. Salat denilen namaz kılınır ve bu dini ritüellere önem verilirdi. Zekât ve sadaka vermek iyi bir şeydi. Oruç tutulurdu. Yolculuk edenlere, fakirlere yardım edilirdi. Keza Arap toplumunda hac ve umreyle ilgili her şey bilinir ve uygulanırdı. Kurbanlar kesilerek tanrılarına sunulurdu. Fakat tüm ibadetlere şirk bulaştırmışlardı ve bu yönüyle İslamiyet’ten ayrılırdı.¹³

Cahiliye dönemi Arap toplumunun gelişimi için oldukça bir dönem olmasının yanı sıra kadınlar için oldukça zor bir dönem olmuştur. Kadınlara gerektiği önem verilmemiş ve kadınlar sadece doğurganlık özelliği için kullanılmıştır. Toplumda eğer kadın zengin bir aileden gelmiyorsa onun söz hakkı yoktu. Cahiliye döneminde doğan kız çocukları bir yük olarak görülür ve bazı aileler çocuklarını doğumdan sonra gömerdi.¹⁴ Yapılan diğer uygulamalar da bundan pek farksız sayılmazdı; mesela cahiliye döneminde kız çocukları 12 yaşına gelmeden evlendirilirdi. Fakat bu kızlar doğum yapana kadar aileye dahil edilmez adete bir sığıntı gibi beklerlerdi. Doğum yapmadan ölen bir kız için kimse o aileye ve kocasına baş sağlığı dilemezdi.¹⁵ Kadının sosyal hayatta değer görmesi ancak erkek çocuk dünyaya getirmesi ve çok doğurması ile olan

¹⁰ Mustafa Öztürk, “İslam öncesi Arap toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”, 8. *Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyumu*, 1-3 Temmuz 2011, İstanbul, s. 229.

¹¹ Öztürk, “İslam öncesi Arap toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”, s. 230.

¹² Öztürk, “İslam öncesi Arap toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”, s. 230.

¹³ Öztürk, “İslam öncesi Arap toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”, s. 232.

¹⁴ Öztürk, “İslam öncesi Arap toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”, s. 233.

¹⁵ Öztürk, “İslam öncesi Arap toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”, s. 251.

bir şeydi. Evliliklerde erkek egemendi ve erkeğin sadece “habluki ala garibik” (ipin/yuların boynundadır artık serbestsin” demesi yeterdi ve kadından boşanmış olurdu.¹⁶ Buna talak ile boşanmak denirdi ve talak terimi genelde develer için kullanılan bir terimdi. Devenin yularından ayrılmış ortalarda gezdiği durumlar için kullanılırdı ve bunun kadın için kullanılması kadın için oldukça kinayeli ve utanç vericiydi.¹⁷ Bir diğer örnek olarak kadının cahiliye döneminde miras hakkını gösterebiliriz. Cahiliye döneminde kadınlar ve küçük çocuklar miras hakkından mahrumdu. Miras sadece ailede eli silah tutan, at binebilecek, ganimet toplayabilecek erkeklere verilirdi.¹⁸

Görüldüğü üzere bu ve bunun gibi sebepler Arap toplumunda kadının rolünün toplumda ne kadar kötü durumda olduğunu gözler önüne seriyor. Burada uygulanan bazı uygulamaların bugün dahi uygulandığı söylememiz mümkün olacaktır. Arap toplumunda kadının rolü tarihte gerçekten çok kötü bir durumdaydı. İslam dini ile bu rol iyileştirilmeye çalışılmış olsa dahi günümüzde ne kadar iyi olduğu tartışmalara açık bir konudur.

c. İslamiyet Sonrasında Türk Kadını

Türk kadınının Eski ve Orta Çağ'da yerinin ne kadar önemli olduğunu yukarda anlatmaya çalıştık. Bu önem zamanla bazı yönlerden iyi bazı yönlerden ise kötü anlamda değişmiştir. Muhakkak bu değişimde en önemli şey Türklerin hem İslamiyet ile tanışması hem de farklı kültürlerle kaynaşması olmuştur. İslamiyet'te Peygamberimizin kadınlara hoşgörülü ve kibar davranması Türk Hükümdarlarına örnek olmuştur. Peygamberimizin “Cennet anaların ayakları altındadır” sözü ise kadına toplumsal düzeyde ne kadar önem verdiğinin bir örneğidir.¹⁹ İslamiyet'le beraber gelen anlayışlar Türk kültüründe kadın erkek eşitliğini bozmamış ve kadının aile hayatında olan rolüne ayrı bir kutsiyet atfetmiştir.²⁰ İslamiyet'le birlikte Türk kadınının devlet yönetiminde olan söz hakkı devam etmiştir. Bunları örneklendirmek gerekirse; Selçuklu İmparatorluğunda Melikşah'ın eşi Terken Hatun'un siyasi istekleri, Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'un savaşa vezirleri ile beraber

¹⁶ Öztürk, “İslam öncesi Arap toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”, s. 252.

¹⁷ Öztürk, “İslam öncesi Arap toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”, s. 252.

¹⁸ Öztürk, “İslam öncesi Arap toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”, s. 266.

¹⁹ Acar, Türk Kültür ve Geleneğinde Kadın, s. 400.

²⁰ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1994. s. 253.

hareket edip zamanı gelince Tuğrul Bey’i desteklemesi örnek verilebilir.²¹ Bunların yanı sıra birçok farklı görüş vardır. Bu görüşler genelde İslam’la beraber Türk kadınının toplumda olan rolünün geri planda kaldığı, Türk kadınının önemsizleştiği ve artık ikinci sınıf bir muamele gördüğü şeklindedir. Bana kalırsa bu görüşler yanlış değildir günümüzde de görüyoruz ki toplumumuzun birçok bölümünde kadının yeri çok değersiz görülmekte. Kadınların okuması bile bazı kesimler tarafından gereksiz görülmektedir. Fakat bence burada yanlış olan bunun İslam’la ilişkilendirilmesidir. Çünkü Peygamberin sözleri, uygulamaları ortadadır. Bu sözler ve uygulamalara göre kadının bu konuma getirilmesi düşünülemez. Fakat yazımın başlarında da belirttiğim gibi Türkler, İslam’ı kabul ederken maalesef Araplar ile çokça etkileşime girdi. Bu etkileşim özellikle kültürel yönde oldu. Çünkü Arap toplumu kadınlara değer vermeyen, aşırı erkek hegemonyasının olduğu bir toplum. Bizim toplumumuz ise İslamiyet’i kabullenirken bazı Arap adet ve kültürel özelliklerini İslam sanarak kendi bünyesine almıştır. Bunlardan en önemli olanı da kadın konusudur. Bu sebepten bazı kişiler toplumda yaptığı kadın düşmanlığını ve ötekileştirmelerini İslam’a dayandırmaktadır. Fakat bence bu yanlıştır. Ne yazık ki bizim toplumumuzda da önemli bir kesim bu yanlışları doğru olarak kabul etmektedir.

1. Türkistan Seyahatnameleri Işığında Türk Kadını

Türk kadını ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Çünkü Türk kadını içinde bulunduğu Türk toplumunda oldukça yüksek değer gören bir konumdadır. Bu yazılara baktığımızda Ziya Gökalp, Bahaaddin Ögel, Abdülkadir İnan gibi büyük hocalarımız tarafından yazıldığı görülmektedir. Bu araştırmaların yanı sıra Türk kadını ile ilgili incelenmesi gereken eserlerin başında Türkistan’a yapılan Seyahatnameleri saymamız mümkündür. Çünkü o dönemin Türkistan’ına baktığımızda ki bu dönemler XVIII.-XIX. Yüzyıllara denk gelmektedir, Türkistan oldukça kapalı bir yapıdadır. Şehirler surlar içinde kalmış, şehirlere girişler belli kapılardan yapılmakta ve yabancı kişilere hoş bir gözle bakılmamaktaydı. Buraya gelen seyyahlar bu zorlukları bilerek, genelde ya tacir ya da Müslüman Dervişler kılığında gelmekteydi. Bunun en

²¹ Acar, Türk Kültür ve Geleneğinde Kadın, s. 401.

büyük sebebi Türkistan'da dışardan gelen insanların casusluk ile suçlanıp öldürülmesiydi. Tüm bu zorluklara rağmen Türkistan, seyyahlar için oldukça ilgi çekici bir yer olmuştur. Çünkü Batı merkezli bakış için Doğu her zaman bilinmeyen zevklerle dolu, geniş fantazilerin yaşandığı bir yer olmuştur.

Bunun yanı sıra seyyahların bazıları oraya devlet tarafından gönderilen resmi casuslardır. Bu seyyahlar bölgeye gidip orası ile alakalı her türlü güzergahı, su yollarını, halkın durumunu, refah seviyesini, gündelik sıkıntı ve olayları öğrenmesi için gönderilirdi. Bazı seyyahlar ise Türkistan'a dini bir misyonla gidip Hristiyanlığı bölgeye yaymaya çalışırdı. Bu ve bunun gibi sebeplerle bölgeye giden seyyahlar doğrudan halkın arasına karışır ve gördüğü olayları nakledirdi. Bu yazıların farklı gelen coğrafyadan biri tarafından anlatılması ve halkın içinden yazılıyor olması bu yazıların önemini arttırıyordu.

Bir yandan da Türkistan Coğrafyası büyüyen Dünya Devletleri için birer yayılım sahası olarak görülmekteydi.²² Bu devletler Rusya, İngiltere ve Çin olarak sıralanmaktaydı. Bölgenin yeraltı ve yerüstü kaynakları bu devletler için birer çekim merkezi niteliğindediydi.²³ Bölgeye Rusya'nın ilgisi Çar IV. İvan döneminde Kazan ve Astrahan Hanlığı'nın alınması ile başlamış ve I. Petro'nun Ruslar için açmış olduğu Türkistan politikası ile devam etmiştir.²⁴ Bu durum İngiltere'nin sömürgeleri için bir tehdit oluşturmuş ve İngiltere bölgeye A. Conolly, A. Burnes, J. Abbott gibi subaylarını göndermiştir.²⁵

Görüldüğü gibi Türkistan Coğrafyası oldukça çetin hakimiyet mücadelelerinin döndüğü, büyük devletler için birer güç gösterme sahası olarak görülmüştür. Bu ve bunun gibi durumlar bölgeye giden seyyahların sayısını arttırmış bu da bizlere çeşitli bilgilere ulaşmamız konusunda yardımcı olmuştur.

²² Dilara Bayrak, "XIX. Yüzyıl'da Bazı Batılı Seyyahların Gözüyle Batı Türkistan'da Türk kadını", Ankara, *Tad*, C 39, S. 67, 2020, s. 291.

²³ Bayrak, "XIX. Yüzyıl'da Bazı Batılı Seyyahların Gözüyle Batı Türkistan'da Türk kadını", s. 291.

²⁴ Bekir Biçer, "Seyyahların Gözüyle Türkistan'ın İstilasını", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2011, s. 128.

²⁵ Bayrak, "XIX. Yüzyıl'da Bazı Batılı Seyyahların Gözüyle Batı Türkistan'da Türk kadını", s. 292.

a. Türkistan'da Kadının Aile Yapısında Olan Yeri

Türk toplumunda ailenin, evin önemi çok büyüktür. Aile yapısını korumaya ve yaşatmaya çok önem göstermişlerdir. Bu aile yapısında ailenin reisi baba olsa bile ailenin merkezinde kadın bulunmaktadır.²⁶ Kadın ailenin toplayıcı, yapıcı bireyidir. Kadın öyle önemlidir ki ailede kadın varsa o evin ocağı tütmektedir. Öyle ki konar-göçer Türkler arasında bir yerden bir yere göçüldüğü zaman evi toplayan da kuran da kadındır. Gabriel Bonvalot ve kafilesi Türkistan'a seyahatleri sırasında çadırlarını kurmak için erkeklerden yardım istemişlerdir erkekler ise bu işin kadın işi olduğunu söyleyerek yardım etmemişlerdir.²⁷ Bunun gibi bir olay da Arminius Vambery'nin başına gelmiştir. Türkistan seyahatinde buğday öğütmeye kalktığında onunla alay edilmiş ve kendisinin kadın işi yaptığı söylenmiştir. Buradan anlıyoruz ki Türkistan'da kadın ve erkek aile yapısında belli bir iş bölümüne göre davranmaktadır. Türk kadınları genel olarak seyahatnamelerde sabah erken uyanan, çok çalışan, yemek yapan, su getiren, dikiş nakış işlerini yapan kadınlar olarak anlatılmıştır. Tutsak bulunan Türkler eşlerinden hayvanlara, evlerine ve yurtlarına göz kulak olmalarını istemektedir.²⁸ Buradan görülüyor ki kadınlar gerektiğinde obanın işlerini yapacak kapasitededirler. Erkekler, eşleri hakkında konuşmazlardı. Arminius Vambery ve Schuyler bunu dile getirmiş ve tanıştıkları adamların bir derdi sıkıntısı olduğunda dahi eşlerini anlatmadan dolaylı yollarla sıkıntısını anlatmaya çalıştıklarını söylerler. Çünkü Türk aile yapısında kadın mahremdir ve herkesle konuşamazdı. Bu da aslında kadınların aile içinde ne kadar kıskanılıp saklandığını bizlere göstermektedir.

Kadınların evliliği meselesi bugün olana yakın bir haldedir. Kimi aileler kendi kızlarını kendi evlendirirken kiminde ise gençler birbirini severek evlenir. Buna örnek vermek gerekirse Arminius Vambery seyahatnamesinde bir Özbek düğününde yemek dağıtan kızlar ve erkeklerin birbiri ile flörtleştiğinden bahseder. Bu ve buna benzer durumlar da olabiliyordu.

²⁶ Bayrak, "XIX. Yüzyıl'da Bazı Batılı Seyyahların Gözüyle Batı Türkistan'da Türk kadını", s. 294.

²⁷ Bayrak, "XIX. Yüzyıl'da Bazı Batılı Seyyahların Gözüyle Batı Türkistan'da Türk kadını", s. 294.

²⁸ Bayrak, "XIX. Yüzyıl'da Bazı Batılı Seyyahların Gözüyle Batı Türkistan'da Türk kadını", s. 295.

Türkistan’da evlilik yaşı ise 12 yaşında nişan söz verilerek 17 18 yaşlarında tamamlanan birer hadiseydi.²⁹ Evlilik konusunda bir diğer husus ise 4 eş konusudur. Bu konudan seyyahlar da bahsetmiştir. İslam’ın 4 eşe izin verdiği bir gerçektir. Fakat Türkistan’da insanların ekseriyeti tek eşli evlilikler yapmıştır. Buna istisna olarak Sultanlar gösterilmektedir.

b. Türkistanda Kadının Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Türkistan’da kadınların sosyal yapısı İslam temelli olmaktadır. Bunu seyyahlar da dile getirmektedir. Kadınlar sosyal hayatta yüzlerini peçe ile kapatmaktadırlar. Erkeklerin çok kalabalık olduğu ortamlarda eğlenmeleri ve uzun süre orada bulunmaları hoş karşılanmazdı. Kadınlar toplumsal hayatta kendilerini saklı tutmuş ve mahrem olarak görüldüğü üzere erkeklerden uzak durmuşlardır. Bu durum seyyahların kadınların hayatını gözlemlemesini oldukça zorlaştırmıştır. Çünkü sokakta gördükleri kadınların bile sadece gözlerini görebiliyorlardı. Fakat bu durum yerleşik hayatta olan şehirliler için geçerliydi. Örneğin Türkmenler, Kırgızlar gibi göçebe özellikte bulunan kadınların toplumdaki iş dağılımının içinde olmasından dolayı kendilerini erkeklerden gizleme gibi bir gayeleri olmamıştır.³⁰ Bu konuda yerleşik Hive ve Buhara gibi merkezler oldukça sert bir tutum takınmıştır. Mesela Hive’de bir kadın tamamen peçeli olsa bile bir erkek onunla göz teması kurarsa cezasının recm olacağı, zina gibi durumlarda kadın ve erkeğin recm edileceği seyyahlar tarafından dile getirilmiştir.³¹

Kadınlar bunun yanı sıra esnaflık işleri uğraşmaktadır. Dokumacılık, ticaret, ipek böceği yetiştiriciliği gibi mesleklerde oldukça çok kadın görmek mümkündür.

Sonuç

Türkistan bölgesi güçlü devletler için her zaman bir çekim noktası olmuştur. Bunun sebebi olarak coğrafi konumu, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, ticaret

²⁹ Mustafa Gökçe, “Seyyahlara Göre 19. Yüzyıl Türkmenistan’ında Kadın”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1/4, Yaz 2008, s. 235.

³⁰ Thierry Zarcone, *Yasak Kent Buhara 1830-1888*, Çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 124.

³¹ Bayrak, “XIX. Yüzyıl’da Bazı Batılı Seyyahların Gözüyle Batı Türkistan’da Türk kadını”, s. 300.

yollarının üzerinde bulunması gibi nedenler vardır. Bu nedenler son derece kapalı olan Türkistan bölgesinin öğrenilmesini gerekli kılmışlardır. İşte burada Seyahatnameler karşımıza gelmektedir. Kimi zaman bir devlet casusu, kimi zaman bir misyoner kimi zaman da maceracı olarak bölgeye giden seyyahlar bölgenin öğrenilmesi için bizlere önemli metinler bırakmıştır. Görüyoruz ki Türkistan gibi kapalı bir bölgede kadınlar ile ilgili yazılar yazmak kolay değildir. Çünkü kadınlar kendilerini erkeklerden saklamaktadırlar. Toplumda eskiden olduğu gibi etkin değillerdir, daha çok aile içinde kendilerini göstermektedirler. Bunun en büyük sebebi olarak yerleşik hayata geçen Türkistan bölgelerinde kadınlara toplumsal olaylarda ihtiyacın azalmasını görmekteyiz. Aynı dönemde konar göçer Türkmen kadınları her şeyi yaparken, toplum içinde kendini saklamadan bazı görevler üstlenirken Hive ve Buhara merkezli yerleşik Türklerde bu durum son derece farklıdır. Bunun tek sebebi yerleşik hayata geçmek değil aynı zamanda İslam'ı benimseyen Türkler, Arap kültüründen de çok etkilenmişlerdir. Arap kültürünü İslam'ın gereği zannederek zamanla toplumda kadınlara eskisi kadar önem vermemeye başlamışlardır. Toplumda kadının yeri, görevi ve toplumun içinde bulunuşu değişmiştir. Kadın önceden toplumun her alanında aktifken bu aktiflik yerini sadece annelik ve ev içerisinde bir döngüye bırakmıştır. Bu durum İslam'ın kadının aktif rol oynamasına engel bir durum oluşturmamasına rağmen, dolaylı yoldan devlette, toplumda, gündelik hayatta sadece erkeklerin söz hakkı olmasını beraberinde getirmiştir. Böylece kadının daha az aktif olduğu bir toplum olarak Türk toplumunda bir gerileme baş göstermiştir. Eğer böyle olmasaydı ve kadın hayatın her alanında söz sahibi olup, gerektiğinde devlet yönetip, gerektiğinde halkın içinde olup, gerektiğindeyse zor zamanlarda farklı fikirleri ile toplumuna önderlik edebilseydi Türk toplumları bugün olduğundan çok daha iyi bir durumda olabilirdi

Kaynakça

- ACAR, H. (2019). "Türk Kültür ve Geleneğinde Kadın". *Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*: 396 – 401.
- BAYRAK, D. (2020). "XIX. Yüzyıl'da Bazı Batılı Seyyahların Gözüyle Batı Türkistan'da Türk Kadını". Ankara, *TAD*: 291 – 301.
- BİÇER, B. (2011). "Seyyahların Gözüyle Türkistan'ın İstilas". *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*: 128.

- GÖKÇE, M. (2008). “Seyyahlara Göre 19. Yüzyıl Türkmenistan’ında Kadın”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/4: 235.
- KAFESOĞLU, İ. (2015). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- ÖZTÜRK, M. (2011). “İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”. 8. *Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyumu*, İstanbul: 229 – 266.
- TURAN, Ş. (1994). *Türk Kültür Tarihi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- YILMAZ, A. (2004). “Türk Kültüründe Kadın”. *Milli Folklor Dergisi*: 111.
- ZARCONE, T. (2013). *Yasak Kent Buhara 1830-1888 Çev. Ali Berktaş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kutadgu Bilig'in Mısır Nüshasında Bulunan Yazım Yanlışları Üzerine Bir İnceleme

A Study on Spelling Mistakes in the Egyptian Copy of Kutadgu Bilig

Ceren Karatepe*

Öz: Kutadgu Bilig insanlara her iki dünyada da doğru yolu göstermek ve ideal bir yaşam düzeni aşılama amacı olan Yusuf Has Hacib tarafından 11. yüzyılda kaleme alınan bir eserdir. Yusuf Has Hacib eseri Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a ithaf ederek sunmuştur. Eser içerik bakımından 6645 beyitten oluşur ve Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Herat (Viyana), Fergana ve Mısır (Kahire) olmak üzere üç nüshası mevcuttur. Reşit Rahmeti Arat üç nüshayı da inceleyerek metnin transkripsiyonunu hazırlamış ve günümüz Türkçesine aktarmıştır. Ancak Arat, Kutadgu Bilig metnini oluştururken üç nüshaya da eşit mesafede yaklaşmış, bu durum da Kutadgu Bilig metni ile alakalı birtakım sorunların doğmasına sebep olmuştur. Bu bildiriye, Kutadgu Bilig'in Mısır nüshasındaki yazım yanlışları üzerinde durulacak, Mısır Nüshası ile Fergana Nüshasının seçilen beyitler özelinde bir karşılaştırması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Mısır Nüshası, Yazım Yanlışları, İnceleme.

Abstract: Kutadgu Bilig is a work written by Yusuf Has Hacib in the 11th century, whose aim was to show people the right way in both worlds and to instill an ideal life order. Yusuf Has Hacib dedicated the work to the Karahanlı ruler Tabgaç Buğra Han. The work consists of 6645 couplets in terms of content and was written in Karahanlı Turkish. There are three copies in Herat (Vienna), Fergana and Egypt (Cairo). Reşit Rahmeti Arat examined all three copies, prepared the transcription of the text and transferred it to today's Turkish. However, Arat, while creating the Kutadgu Bilig text, approached all three copies equally, and this situation caused some problems related to the Kutadgu Bilig text. In this paper, spelling mistakes in the Egyptian copy of Kutadgu Bilig will be emphasized, and a comparison will be made between the Egyptian Copy and the Fergana Copy in terms of selected couplets. In this paper,

* Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, karatepeceren2@gmail.com

spelling mistakes in the Egyptian copy of Kutadgu Bilig will be emphasized, and a comparison will be made between the Egyptian Copy and the Fergana Copy in terms of selected couplets.

Keywords: Kutadgu Bilig, Egyptian Copy, Misspellings, Examination.

Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig, Karahanlı, İlgihanlı ya da Hakani denilen devleti zamanında, 1069 yılında Balasagunlu Yusuf'un yazdığı önemli ilk Müslüman yapıtıdır. (Dilaçar 2020: 14) 6645 beyitten oluşur ve manzum bir siyasetname olarak bilinmektedir. Kelime anlamı olarak mutlu olma bilgisini ifade ederken terim anlamı olarak siyaset bilgisidir. Kutadgu Bilig, beyitler hâlinde yazılmış, mesnevi tarzında (her beyit kendi içinde) kafiyelenmiş çok büyük bir eserdir. (Ercilasun 2008: 296)

Kutadgu Bilig adından da anlaşılacağı gibi insana her iki dünyada da kutlu bir yol göstermek amacıyla yazılmıştır. Bu çerçevede asıl amaç ideal bir hayat düzeni içinde olgun bireyler yetiştirmektir. Eserin genel varlığı bunun üzerine kuruludur. Reşit Rahmeti Arat da eserin ön sözünde bu durumu vurgulamıştır: *Kutadgu Bilig ne olayları nakleden bir tarih, ne bölge ve şehirleri betimleyen bir coğrafya, ne din bilginlerinin görüşlerini toplayan bir derleme, ne düşünürlerin fikirlerine dayanan bir felsefe, ne de şeyhlerin özlü sözlerine dayanan bir öğüt kitabıdır. (Arat 2005: 31) Bunun yanı sıra eser öğreticiliği esas almaktadır. (bk. Akar 2005: 153-159; Ercilasun 2008: 293-313)*

Yazarı Hakkında

Eserin yazarı olan Yusuf Has Hacib Balagasunlu'dur. Hakkında çok bilgiye rastlanmamaktadır. Yusuf Has Hacib Arapça ve Farsça dillerini iyi bilmesinin yanı sıra iyi eğitilmiş ve kültürlüdür. *O, asil bir aileye mensup olup bilgisi, erdemi, zühd ve takvasıyla toplum içinde en yüksek hürmet mertebesine ermiş bir kişidir. (Arat 2005: 27) Yazar unvanını hükümdara sunmuş olduğu eseri olan Kutadgu Bilig sayesinde almıştır. Hükümdar kaleminin kudretine güvenerek ona 'has hacib' unvanını layık görmüştür. Bu bilgiler ışığında ve metnin içeriğinde de fark edildiği üzere kendisini eserin kahramanlarından*

birisi olan Ay Toldı ile ilişkilendirdiği bazı beyitlerden anlaşılmaktadır. Ay Toldı'nın karakteristik özellikleri ve yaşam şekli ile yazarın eşleştiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda bahsedilen kişi üzerinden eserin yazarı hakkında bazı bilgilere sahip olunmaktadır. (bk. Akar 2005: 153-159, Arat 2005: 7-51, Ercilasun 2008: 293-313)

Nüshaları

Kutadgu Bilig'in bugüne ulaşmış bulunan üç nüshası vardır: Herat, Mısır, Fergana nüshaları. (Ercilasun 2008: 295) Fergana nüshası, Mısır nüshasına göre daha eski bir döneme ait olduğu düşünülmektedir. Mısır ve Herat nüshaları, Fergana nüshasına göre birbirine yapı olarak yakındır. Herat nüshası ilk bilinen nüshadır. Arap harfli bir nüshadan Uygur harflerine çevrilmiştir. Nüsha özensiz bir şekilde yazılmış ve bir müsvedde niteliğindedir. İmla, okunuş ve anlayış açısından düzensizdir. İçerisinde beyitlerin mısralarının yerleri değişmiş, sözcük ve satırlar atlanarak eksik bir yazım oluşmuştur. 1439 yılında Hasan Kara Sa'il Şemsi isimli bir müstensih tarafından Herat'ta istinsah edilmiştir. Fergana nüshası, ele geçen nüshalar arasında en önemli nüshadır. Bu nüsha Zeki Velidi Togan tarafından Fergana'nın Nemengan şehrinde bir şahsın özel kütüphanesinde keşfetmiştir. 445 sayfadan ve 6095 beyitten oluşan bu yazmanın baş ve son kısmı eksiktir. Nerede, ne zaman ve kimin için yazıldığı net olarak bilinmemektedir. Diğer nüshalara göre daha özenli yazılmıştır. Dil ve imlasında diğer nüshalarda rastlanmayan yeni biçimlere de rastlanmaktadır. Mısır nüshası 1896'da Kahire'de Hidiv kütüphanesinde Alman bilgin Moritz tarafından bulunur. Nüsha 392 sayfadan oluşmasına rağmen nüshanın başındaki ve ortasındaki bazı sayfalar tahrip edilmesi sebebiyle sayfa sayısında bazı eksiklikler mevcuttur. İstinsah tarihi net olarak bilinmemekle birlikte açık ve okunaklı olarak yazılan 5800 beyitten oluşmaktadır. (bk. Akar 2005: 153-159; Ercilasun 2008: 293-313)

Reşit Rahmet Arat nüshalar hakkında *Herat ve Mısır nüshalarında başa düzyazı önsöz, bunun arkasında uyaklı önsöz, ondan sonra babların fihristi ve nihayet asıl Kutadgu Bilig metni gelmektedir. Fergana nüshasındaysa uyaklı önsöz yoktur; düzyazı önsözden sonra babların fihristi ve arkasından eserin metni başlar.* (Arat 2005: 41-42) tanımı yapmaktadır.

Kutadgu Bilig Metin Sorunları

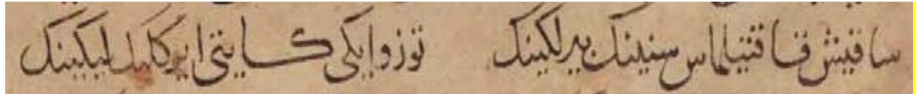
Kutadgu Bilig nüshalarında müstensihin bazı kelimeleri kendisinin türettiği veya yanlış yazdığı anlaşılmaktadır. *Arat, bir okunuşu diğerine tercih ederken belirli bir ilke belirlemeden, yönteminde sadece beğendiği okunuşu tercih etmiş ve diğer varyantları sayfa altında dipnotta listelemiştir.* (Dankoff 2015: 269) Farklı dönemlerde yazıya geçmiş olan bu nüshaların genel bir analizi yapıldığında hepsinde bazı noktaların eksik olduğu görülmektedir.

Reşit Rahmeti Arat'ın da bu farklılıklara dikkat etmeyerek genel bir şekilde her nüshayı eşit ele almış olması bazı okuma hatalarına ve yazım yanlışlarına yol açmıştır. Her nüshanın farklı zamanlarda ve farklı kişilerin kaleminden çıkmış olması göz ardı edilmiştir. Bunun yanı sıra Dankoff'un da bahsettiği gibi R. R. Arat okumalarda kendi tercihlerine de çokça yer vermiştir. *Müellif nüshası bulunmayan bir eser üzerinde çalışacak araştırmacı, eldeki diğer nüshalara başvurarak nüshaların soyağacını çıkarmak durumunda kalır ve farklı yazımlar, tutarsızlıklar, müstensih hataları, fazla nüshası olan eserlerde zincirleme hatalar, değişmiş dil unsurları vb. ile karşı karşıya kalır.* (Sağol Yüksekaya 2020: 223) Gülden Sağol Yüksekaya'nın bu yorumu esas alınrsa bazı kelimelerin yazımında yanlışlıkların olduğu doğrulanmaktadır. Arat'ın ise üç nüshaya da aynı mesafede yaklaşmış olması, nüshalarda yanlış aktarım yapılmasına ve bazı yazım yanlışlarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumdan hareketle bir bildirinin hacmi ölçüsünde metnin yazımı esnasında oluşan yazım hataları üzerinde örnekler ile durulacaktır.

1. Sözcüklerin Yanlış Yazımı

Saķışķa katılmaz sening birliking / Tözü nengke yetti bu erkligliking (KB:9)

“Senin birliğin hesaba gelmez, bu kudretin her şeye hâkimdir.”

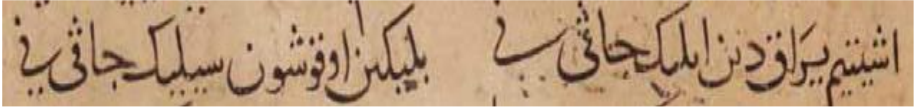
Saķışķa katılmas sening birliking / Tözü ikike yetti irkligliking (KB/C:9)

R.R. Arat genel olarak nüshalarda bazı kelimelerin kullanımını dikkate almayarak okumalar yapmıştır. Bu yüzden Mısır nüshasında 9. beyitte geçen

“tözü ikiye” kelimesini “tözü nengke” okuyarak Fergana nüshasında kullanılan şeklini esas almıştır. Ancak beyitte de açıkça bellidir ki “nengke” yerine “ikiye” yazmaktadır. Bunun yanı sıra yukarıda da görüldüğü gibi mısır nüshasında “bu” kelimesi bulunmamakla birlikte R. R. Arat’ın tercihi olarak beyite eklenmiş olabilir. Arat, “ikiye” kelimesini dipnota indirmiş ancak “ikiye” olarak değil de “ikike” şeklinde okumuştur. Bunun yanı sıra “ikiye ve ikike” kelimeleri dizinde yer almamaktadır. Dizinde dahi bulunmayan bu kelimelerden yola çıkılarak Arat’ın sadece bir nüshayı esas alarak okuması ve kendi tercihlerine göre aktarımlar yapmış olması bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir.

eşittim yıraktın anıng çavını / bilgin ukuşın silig savını (KB:527)

“Uzaktan onun şöhretini, bilgisini, aklını ve sakın sözlerle gönül aldığını işittim.”

eşittim yırakdın anıng çafını / bilgin ukuşun silig sawını (KB/C:527)

527. beyitte R. R. Arat’ın aktarımında “çavını” olarak ele aldığı kelime Mısır nüshasında “çafını” şeklinde yer almaktadır. Bu durum kelimenin anlamı üzerinde herhangi bir hataya yol açmasa da kelimenin doğru aktarımı açısından önemlidir. Arat’ta nüshada açıkça görülen ‘f’ harfi yerine ‘v’ harfini tercih ederek yazım yanlışı yapmıştır. Bunun yanı sıra aktarımda “yıraktın” olarak verilen kelime Mısır nüshasında “yırakdın” şeklinde “ukuşın” olarak verilen kelime ise Mısır nüshasında “ukuşun” şeklindedir. Bu durum Arat’ın nüshalara aynı seviyede yaklaşması sonucu yukarıda belirtilen harflerin yanı sıra beyit içinde bazı harflerde de dikkatsiz davranarak hata yaptığını göstermektedir.

2. Vezini Bozan Beyitler

negü tir eşit emdi bilgi tengiz / sözün yangzatur körse kızgu mengiz (KB:480)

“Dinle, şimdi bilgisi derya gibi derin olanlar ne der; dikkat edersen, hayatından memnun insan bu sözü buna benzetir.”

negü tir eşitgil ay bilgi tengiz / sözün yangzatur körse kızgu mengiz
(KB/C:480)

480. beyitte R. R. Arat'ın "eşit emdi" olarak okuduğu kelime Mısır nüshasında "eşitgil ay" şeklindedir. Vezin ve kafiye gibi unsurları göz ardı ederek cümle üzerinde birtakım değişimler yapılmıştır. Kusursuz bir nüsha elde etmek isteyen Arat'ın vezine uydurmak için kendisine göre nüshayı düzenlediği açıktır. Ancak bu durum nüshanın kendi değeri açısından incelenmediğinin göstergesi olup nüshanın gerçek halinin arka plana atıldığı sonucuna ulaştırır. Kusursuz nüsha elde etmek isterken yanlış aktarım yapılmıştır.

3. Birbiri İle Alakasız Beyitler

bu sözke tanuķı munu keldi söz / oķağıl munı sen aya edğü öz (KB:535)

"Şu söz buna tanık olarak gelmiştir: ey iyi insan, sen bunu oku!"

bu sözke munu keldi şı'rim tanuk / tanuk bolsa sözke tilekim anuķ (KB/C:535)

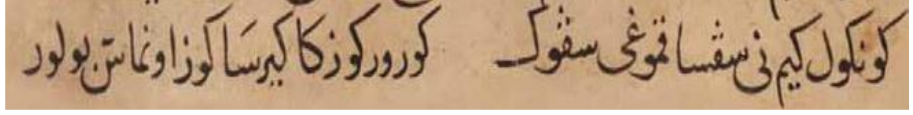
535. beyitte R. R. Arat genel bir okuma ile cümlelerin anlamını belirlemiştir. Arat'ın okuduğu beyitin aktarımdaki anlamı karşıladığı görülür ancak bu anlamın tüm nüshalarda genel bir anlam olarak yer alması Mısır nüshasında olduğu gibi kelime farklarının oluşmasıyla anlamsızlaşır. Burada da cümledeki tüm kelimelerin farklılaşması ile bazı kelimelerin genel anlamı karşılamadığı ve kendine göre bir anlam ortaya çıkardığı esastır. Arat'ın genel olarak kabul ettiği aktarımdan yola çıkarak Mısır nüshasındaki aktarımın çok farklı olduğu yukarıdaki beyitlerde de mevcuttur. Bu durumda anlam ve şekil olarak birbiri ile alakası olmayan beyitlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Beyit, Arat tarafından dipnotta belirtilmiş, “Şi’r” ve “anuk” kelimelerine dizinde yer verilmiştir.

4. Denk Çiftler

köngül kimni sevse kamuğı sevüg / körür közke ursa körümez bolur (KB:537)

“Gönül kimi severse, onun her şeyi sevimli olur; gören göze vursa, o bile kötü görülmez.”

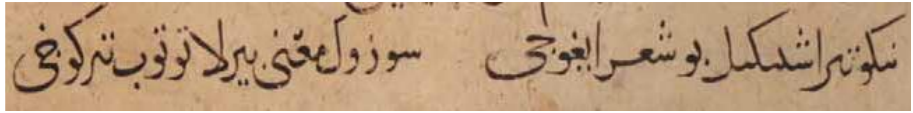

köngül kimni sewse kamuğı sewüg / körür közke kirse köz önmes bolur (KB/C:537)

537. beyitte Arat’ın “ursa körümez” olarak okuduğu kelimeler Mısır nüshasında “kirse köz önmes” şeklindedir. Bu kelimeler kısmen de olsa cümlelerin anlamını etkilemekte ancak tamamıyla değiştirmemektedir. Bu durum kelimeler arasında bir denk çiftlik olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra “köz önmes” kelimesi dipnotta belirtilmiştir.

negü tir eşitgil bu şi'r ayğuçı / sözüg ma'ni birle tizip қоdğuçı (KB:1620)

“Şiir söyleyen ve sözü manayla birlikte dizip bize bırakan insan ne der, dinle.”

negü tir eşitgil bu şi'r ayğuçı / sözüg ma'ni birle tutup turgüçi (KB/C:1620)

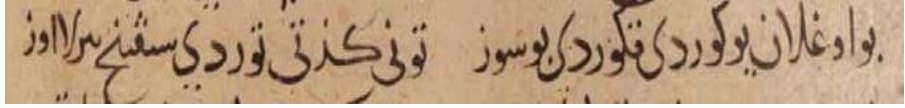
1620. beyitte R. R. Arat’ın incelemelerine göre yine genel bir düzlemde hareket ettiği görülmektedir. Mısır nüshasında bulunan “tutup turgüçi” kelimesini dipnota indirerek genel bir okuma ile “tizip қоdğuçı” okumuştur. Yakın anlamlı olan bu kelimelerin farklı şekilde ifade edilmesi denk çiftlik olayını ortaya çıkarmaktadır. Tercih edilen kelimenin farklı nüshalardaki şekli esas alınmıştır. Burada dikkat çeken diğer bir hususta dipnotta belirtilen ve

“deren, dizen, toplayan” anlamına gelen “tirgüçi” kelimesine dizinde de yer verilmiş olmasıdır.

5. Eklerin Eksik Yazımı

bu oğlan yügürdi tegürdi sözi / tonın keçti turdı sevinçin özi (KB:575)

“Oğlan koştu ve sözü ona ulaştırdı; Ay-Toldı sevinçle kalktı, giyindi.”

bu oğlan yügürdi tegürdi sözi / tonı keçti turdı sewinç birle öz (KB/C:575)

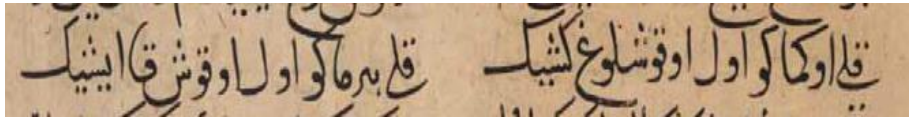
575. Beyitte Arat’ın “sevinçin” olarak yer alan kelime Mısır nüshasında “sewinç” şeklinde yer almaktadır. Bu durumda “sevinçin” olarak okuduğu kelimeye yoğunlaşılabilir. Bu kelime Mısır nüshasında “sevinç” şeklinde yer almakta ve belirtme durum eki “-ın” ekinin eksik olduğu kelimedenden anlaşılmaktadır. Bundan yola çıkarak Arat’ın dikkatli bir şekilde aktarım yapmamış oluşuna geçerli bir örnek oluşturmaktadır.

Beyitin sonunda “birle öz” kelimesi, esas alınan ve en eski nüsha olan Fergana nüshasında bulunmayan şekilde yer alarak bir yazım eksikliği örneğini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Arat “tonı” kelimesini dipnotta belirtmektedir.

6. Arat’ın Tercihleri

kalı ögmegü ol ukuşluğ kişig / neteg yirmegü bu ukuşsuz işig (KB:1776)

“Akıllı kişi nasıl övülmez, akılsız kişinin işi nasıl yerilmez.”

kalı ögmegü ol ukuşluğ kişig / kalı birmegü ol ukuşka işig (KB/C: 1776)

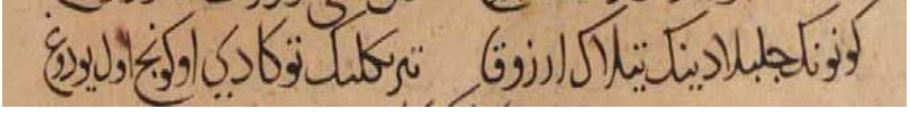
Mısır nüshası 1776. beyitte “kalı birmegü ol ukuşka işig” olarak yer alan cümle Arat tarafından “neteg yirmegü bu ukuşsuz işig” olarak okunmuştur.

Bu da Arat'ın kendi tercihleri doğrultusunda bir aktarım yapmış olduğunu göstermektedir. Fakat bu aktarım Mısır nüshasındaki anlam ile uyuşmamaktadır. Mısır nüshası açısından değerlendirildiğinde “Akıllı kişi nasıl övülmez, o iş o akıllı kimseye nasıl verilmez!” anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu denli bir anlam farkının göz ardı edilmesi Arat tarafından yapılmış hatalı bir tercihtir. “birmegü” kelimesi dizinde yer alırken “yirmegü” kelimesi ise yer almamaktadır.

7. Dizinde Olmayan Sözcükler

Kününgni keçürdüng tilek arzuğa / Tiriglik tükeği ökünç ol yoğuğ (KB:1400)

Heves ve arzuların için ömrünü harcadın, hayat tükendi; elde ettiğin sâdece peşimanlıktır.

Kününgni *celbleding* tilek arzuğa / Tiriglik tükeği ökünç ol yoğuğ (KB/C:1400)

1400. beyitte Arat'ın “keçürdüng” olarak okuduğu kelime Mısır nüshasında “celbleding” şeklindedir. Açıkça yazılan bu kelimeyi dipnotta göstermiştir. Fakat “Celbleding” kelimesini dipnotta “çelepleding” olarak aktarmıştır. Bu durum hem yazım yanlışına hem de aktarım hatasına yol açmakla birlikte “celbleding” ve “çelepleding” sözcüklerine de dizinde yer vermemiştir.

Bunun yanı sıra incelenen beyitler içerisinde (bk. KB.9) 9. beyitte de “ikike” ve “ikiye” kelimeleri ve (bk.KB:1776) 1776. beyitteki “yirmegü” kelimesi de dizinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib tarafından yazılmış Türk milleti üzerinde etki yaratmış bir eserdir. Genel olarak bakıldığında beyitler halinde oluşturulmuş ve insanın iki cihanda da mutlu olması için yol göstericiliği üstlenmiştir. Fergana, Mısır ve Viyana olmak üzere üç nüshadan oluşmaktadır. Mısır ve

Viyana nüshalarının ise birbirine daha yakın olduğu bilinmektedir. Nüshalar incelendiğinde üç nüshanın da aralarında kelime, anlam, vezin gibi farkların olduğu anlaşılmaktadır. Bu farkların ise müstensihlerin nüshaları aktarımları esnasında bazı ilaveler sonucu oluşan farklar olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmacılar arasında öncü olan R. R. Arat da nüshalar üzerine çalışmalar yapmıştır. Ancak bütün nüshalara eşit mesafede yaklaşarak ve en eski nüshayı esas alarak yaptığı incelemeler sonucunda birtakım hatalara yol açmıştır. Kusursuz bir nüsha elde etme yolunda ilerlemiş olması bu hataların başlıcalarındandır. Üzerinde çokça çalışma yapılan bu eser için ele alınan konular çerçevesinde Mısır nüshasındaki yazım yanlışları üzerine inceleme yapılmıştır. İncelemeler doğrultusunda beyitler içerisinde birçok hata tespit edilmiştir. Bu hataların Arat tarafından asıl olması gereken şeklinin dışına çıkarak, kendi tercihleri doğrultusunda ve vezine uydurma çabası içinde oluşan hatalar olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Kaynakça

- AKAR, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ARAT, R.R. (2005). *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- DANKOFF, R.- UÇAR E. (2015). Kutadgu Bilig'in Metin Sorunları. *Dil Araştırmaları*, 16: 269-286.
- DİLAÇAR, A. (2020). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÜŞENMEZ, E.- UÇAR, E. (2014). *Kutadgu Bilig (Kahire Nüshası)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- YÜKSEKKAYA SAĞOL, G. (2020). R. R. Arat'ın Kutadgu Bilig'in Tenkitli Metnindeki Tercihleri. *Türkbilim Araştırmaları Dizisi: Birinci Kitap*, 7: 223-234.

Türkmen Şairlerinden Durdu Şair'in Hayatı ve Edebi Kişiliği

Life and Literary Personality of Durdu Poet, one of the Turkmen Poets

*Eda Nur Arslan**

Öz: Türkmenistan köklü ve geniş bir tarihe sahiptir. Bu birikimle öteden beri gelmiş olan Türkmen edebiyatı daha çok şiir türünde gelişim göstermiş, oldukça başarılı şairler yetiştirmiştir. Nesir türünde ise eserler XX. yüzyıla kadar neredeyse yok denecek kadar azdır. Türkmen edebiyatının değerli şairlerinden biri de hiç şüphesiz Durdu Şair'dir. Şairin hayatına ilişkin bilgiler kısıtlı olmakla birlikte büyük Türkmen şairi Mahtumkulu ile devirdaş olduğu bilinmekte, hatta Mahtumkulu'dan yaşça büyük olduğu da söylenmektedir. Şair hakkındaki bir diğer mesele ise Türkmen edebiyatında birden fazla "Durdu Şair" isminde şair olması ve dönem dönem isim benzerliğinden dolayı bu şairlerin eserleri ve hayatlarına ilişkin bilgilerin karıştırılmış olmasıdır. Çalışmanın amacı, Durdu Şair'in hayatı ve edebi kişiliği hakkında bilgi verilerek isim benzerliği olan diğer şairlerden farkını ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Türkmen edebiyatı, şiir, Durdu Şair.

Abstract: Turkmenistan has a deep-rooted history and culture Turkmen literature developed mainly in the poetry genre and educated valuable poets. Until the 20th century, works in prose are scarce. One of the valuable poets of Turkmen literature is undoubtedly Durdu Şair. Although the information about the poet's life is limited, it is known that he is a contemporary of the great Turkmen poet Mahtumkulu, and it is even said that he is older than Mahtumkulu. Another issue about the poet is that there is more than one poet named "Durdu Şair" in Turkmen literature. Sometimes, information about the works and lives of these poets was confused due to the similarity of names. The aim of the study is to give information about Durdu Şair's life and literary personality and to reveal his difference from other poets with name similarity.

Key words: Turkmen literature, poetry, Durdu Şair.

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, edanurarslan16@gmail.com

0. Giriş

Türkmen edebiyat tarihinde Durdu/Durdı adında birden fazla şairin olduğu bilinmektedir. Bu yüzden XVIII. yüzyılda yaşamış ve Mahtumkulu'nun devirdaşı olan Durdu Şair'in gerek hayatı hakkında gerekse eserleri hakkında araştırma yapılırken aynı isimdeki başka şairlerin hayatlarından bilgiler ve eserleri zaman zaman karıştırılmıştır. Bu yüzden bu çalışmada, Türkmen edebiyat tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Durdu Şair hakkında bilgilerin ön plana çıkarılarak yaşanan karışıklığa dikkati çekmek ve Durdu Şair hakkında yapılacak olan bundan sonraki araştırmalarda da bu mesele üzerinden farkındalık oluşturulmak istenmiştir.

1. Durdu Şair'in Hayatı

Durdu Şair'in hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamasına karşın onun XVIII. yüzyılda yaşadığı ve büyük Türkmen şair Mahtumkulu ile devirdaş olduğu bilinmektedir. Türkmen edebiyat tarihi ile ilgili kaynaklarda şairin yaşça Mahtumkulu'dan büyük olduğu hatta Mahtumkulu'nun babası Devletmuhammed Âzâdî ile yaşıt olduğu söylenmişse de bunun tam tersi Durdu Şair'in Mahtumkulu'dan yaşça küçük olduğu görüşleri de mevcuttur, fakat bu konuda net bir bilgiye ulaşılmış değildir.

Türkmenlerin Ata boyunun Müminler aşiretinden olan Durdu Şair'in Balkan vilayeti Etrek ilçesi yakınlarında doğduğu tahmin edilmektedir. Türkmen edebiyatı araştırmacılarından Mâti Kösäyev'in 1959 yılında Aşkabat'ta, Türkmenistan Devlet Neşriyatı yayınları arasında çıkan "Mahtumkulu Hakkında Halk Rivayetleri" adlı kitapta Durdu Şair hakkında şunlar söylenmiştir; *"Türkmenlerin ata boyundan Durdu şair denilen adam Dövmemet'in yaşıtı olup Etrek ilçesi yakınlarında yaşamıştır."* (Atayev, 1988: 287-289).

Şairin biyografisi hakkında daha geniş bilgiye ise Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisi (TSSR IA)'nin el yazmaları bölümündeki yazılarda rastlanır. Onlarda Durdu Şair'in Gözlü dedenin soyundan geldiği mahlasının "Şıh" olduğu ve altı kardeş olduğu söylenmiştir. Durdu Şair'in bir oğlu olduğu ve adının da "Nefes" olduğu da bilgiler arasındadır. Bu bilgilerin yanı sıra lakabı hakkında verilen bilgide ise Türkmen bilim insanı Kakacan

Atayev (1988: 287) bir karışıklığa gidildiğini ve Nevaî'nin devrinde yaşamış olan Durdu isimli bir dervişle karıştırıldığını söylemiştir:

"Durdu şair Türkmenlerin ata tayfasının mimin boyundandır. Gözlü dedenin torununun çocuğudur. Durdu şair altı kardeşin en büyüğüdür. Durdu şair, Durdu Şih, lakabı Derviş (burada Durdu şairi Nevayi'nin devrinde yaşamış derviş ile karıştırmışlardır) oğlunun adı Nefes Şih'tir. Doğduğu yer Balkan semtidir. Mahtumkulu şair ile aynı devirde yaşamış hatta onunla atışma bile söylemiş." (Atayev, 1988: 287).

Günümüze kadar gelen eserler Durdu Şair'in Mahtumkulu ile atışmalarının olduğunu doğrulamaktadır ki hatta Mahtumkulu'nun *"Bizden Selam Olsun Durdu Şahıra"* dizeleriyle başladığı bir şiirinde Durdu Şair'in soyağacı hakkında şöyle bilgi vermiştir:

*Sen gözli ata bolsan, biz gerkez ili,
Çöl yerde gezip sen, yat edip ili* (Atayev, 1988: 287).

Mahtumkulu'nun da işaret ettiği gibi Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisi (TSSR IA)'nın el yazmaları bölümünde birinci ağızdan yazılarak alınan bilgilere göre de Durdu Şair'in Balkanda doğduğu, o semtlerde yaşadığı ve Gözlü dedenin soyundan olduğu doğrudur. Ama burada bir noktaya daha dikkati çekmek gerekirse Atayev (1988: 287), şairin hem Gözlü dedenin torununun çocuğu olmadığını hem de altı kardeşin en büyüğü olmadığını söyler. Ona göre Durdu Şair, Gözlü dedenin on beşinci soyundandır ve ailenin ikinci ya da üçüncü çocuğudur (Atayev, 1988: 287).

Saragıt vilayetinin Bolşevik yerleşkesinde yaşayan Aman Emirov'da saklanan el yazmalarındaki bilgilerde ise Durdu Şair'in atalarının kim olduğu, babasının ve kardeşlerinin isimleri daha doğru gösterilmiştir. Bu bilgilere göre Durdu Şair'in dedesine "Babiş", babasına ise "Kara Hayran" denilmiştir. Babasının heybetli yürümesinden dolayı bu lakabı almış olabileceği tahmin edilmektedir. Yine buradaki bilgilere göre soyağacında Kara Hayran'ın üç oğlu olduğu bunların isimlerinin Annadövlet, Durdu Şih ve Veli Ata olduğu söylenmiştir. Soyağacında kadınların isimleri yazılmamıştır. Ama bu bilgilerin yanı sıra halk arasında toparlanan malzemelerden de Durdu Şair'in altı kardeşten biri olduğu doğrulanırken onun yine üç kız kardeşinin de olduğu söylenir. Soyağacında yazılana göre Durdu Şair'in babasından sonra günümüze kadar dokuz-on soy daha gelmiştir. Bu da tahminen iki yüz elli yıla

tekabül etmektedir. Bunun nedeni ise bir soyun yirmi beş yıl olarak hesaplanmasıdır. Bu da demek oluyor ki Durdu Şair doğduğundan bu yana iki yüz elli yıl gibi bir zaman geçmiş ve Durdu Şair XVIII. yüzyılın başlarında doğmuştur. Bu ayrıca Durdu Şair'in Devletmuhammed Âzâdî ile devirdaş olduğunu ve Durdu Şair'in Mahtumkulu'dan da yaş olarak daha büyük olduğunu sonucunu verir (Atayev, 1988: 287-288).

Durdu Şair'in yedinci kuşak torunu olan Cuma Hoca'nın verdiği malumatlara göre ise şairin neslinde yüz elli aile kurulmuştur. Bunlar daha çok, Aşkabat, Tecen, Babadayhan, Yeni Yol kolhozunda yaşamakta olup Türkmenistan dışında ise Karakalpak ve Darganata'da da yedi-sekiz aile yaşamaktadır. Cuma Hoca'nın verdiği malumatlarda Durdu Şair'in babasının adının "Kara Heyran" olduğu doğrulanmaktadır:

"Durdu Şih, onun oğlu Sadık Şih, onun oğlu Amanarap Şih, onun oğlu Nepes Şih, (onun iki kızından 6 oğlu olmuş, bunlar: Deli Şih, (Sâhetguli), Gökbörük Şih (Tarandurdi), Gılıçnazar Şih, Amanarap Şih, Durdu Şih (Durdu Şair'in adı verilen) ve Alpan Şih. Nepes Şih'in ikinci hanımından olan Amanarap Şih'in oğlu Meret Şih, onun oğlu Amanarap Şih (Üçüncü kez ad verilen), onun oğlu da şecereyi tutup kayda geçen ve veren Cuam Hoca'dır" (Orazguli vd. 1995, 88).

Yetmiş yaşında vefat ettiği bilinen Durdu Şair'in mezarı Balkan dağının eteklerinde "Oğlanlı" mezarlığında bulunmaktadır. Halk arasından toplanan malumatların birinde şöyle denilmektedir: *"Durdu Şair Balkanın güneybatısına defnedilmiştir."* (Atayev, 1988: 288). Şairin ne zaman doğduğu ve ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmese de yapılan bu incelemeler neticesinde Durdu Şair'in XVIII. yüzyılın ortasında ve ikinci yarısının başlarında yaşadığı kesin olarak tespit edilmiştir.

2. Durdu Şair'in Edebi Kişiliği ve Eserlerinin Tespiti Hakkında

Hayatı hakkında kısıtlı bilgiler olması ve zaman zaman başka Durdu şairlerle karıştırılmasına karşın XVIII. yüzyılda yaşamış olan Durdu Şair'i diğerlerinden ayıran en önemli özelliği büyük Türkmen şair Mahtumkulu ile atışmaları ve muammalarının olmuş olmasıdır. Fakat günümüzde hala bazı

eserlerin müellifinin hangi Durdu şaire ait olduğu belirlenememiş ve aydınlatılmayı bekleyen eserler mevcuttur.

Türkmenistan İlimler Akademisi Yazma Eserler Enstitüsü'nde "Durdı Şair" adına 3, 81, 136, 146, 160, 436, 349, 471, 502, 683, 697, 708, 922, 1206, 1251, "B", 1852, 1864, 2185, 2194 numaralı dosyalarda çok sayıda şiir bulunmaktadır. Ancak "Durdu" adında dört şairin varlığı, bu eserlerin her birinin müellifinin bir "Durdu" olmasını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen aralarındaki bazı farklılıklara göre bunları ayırt etmek de mümkündür. Bunlar arasından 3, 1632, "B" ("Akca Yarım" şiiri hariç), 708 numaralı dosyalardaki eserlerin Balkanlı Durdu şaire ait olduğu tespit edilmiştir. Çünkü bu şiirler ağırlıklı olarak dini temalarda yazılmıştır. Balkanlı Durdu şair, kendisinin Hoca Ahmed Yesevi'nin soyundan geldiğini söylemiş ve hatta Hoca Ahmed Yesevi'yi taklit ederek eserler meydana getirmiştir. Balkanlı şair eserlerinde "Durdu" ve "Gedayı" isimlerini kullanmıştır. Durdu adlı diğer şairlerin eserlerinde neredeyse hiç dinsel ahenk yoktur (Nuryagdiyev, 1978: 338).

Bunun dışında kalan 81, 136, 436, 1852, 1206, 471, 1251, 683, 922 numaralı dosyalardaki şiirler Änevli Durdu Şair'e aittir. Çünkü oradaki eserlerde Durdu Şairin eşi olan Senem'in adı sık sık geçmekte ve gözlerinin görememesinden dolayı şikâyet ettiği "*İki didäm- kör olan gözlerim*", "*Gözlerimin önüne tutuldu perde*" gibi dizeler vardır. Daha sonra Änevli şair eserlerini genellikle "Durdu Bahşı" adı altında yazmıştır (Nuryagdiyev, 1978: 338).

160 numaralı dosyadaki şiirler ise Ahallı Durdu şaire aittir. Onun şiirleri Rus Türkolog Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç tarafından 1906 yılında Leningrad'a götürülmüştür. Samoyloviç bu şiirlerin Ahallı Durdu şaire ait olduğunu tespit etmiş ve şairin hayatı hakkında da kısaca bilgi vermiştir (Nuryagdiyev, 1978: 338).

Diğer bir şair ise XIX. yüzyılda yaşamış olan Çenderli Durdu şairdir. Şair tahminen 1814 yılında Garrıgala'nın Çendir köyünde dünyaya gelip 1915 yılında vefat etmiştir. Türkmenistan'ın güneyi ile batısı arasında ömür sürmüştür. Şair bir şiirinde kendisi hakkında şöyle malumat vermiştir:

*Durdı şahır diyrler meniñ adıma,
Garrıgala, Çendir diyrler yurduma* (Nuryagdiyev, 1978: 338).

Çendirli Durdu şairin eserlerinin çok az bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Onun şiirleri esasen Türkmenistan İlimler Akademisi Yazma Eserler Enstitüsü'ndeki 146, 697, 1864, 2185, 2194 numaralı el yazmalarda ("Maralım" şiiri hariç) muhafaza edilmektedir. Şairin bize ulaşan edebi mirasının teması da geniş değildir. Durdu şair, şiirlerinin konusunu yaşamdan seçmiştir. Şairin aşk sözleriyle yazdığı eserlerinin çoğunun kahramanı, gerçekten de memleketinin gelin-kızlarıdır. "Akcagül" şiirinde mecazlı kelimeleri seçme, benzetmeleri yerinde kullanma, ritmi, hece ölçüsünü doğru kullanma, kelimeleri birbirine bağlama sanatında ustalaşmıştır. Bu yüzden bu şiir popüler bir türkü haline gelmiştir. Durdu şair, Nohur köyünü gezmiş ve bu yerle ilgili izlenimlerinden yola çıkarak "Nohur" adlı bir eser de kaleme almıştır. Şair Nohur'un güzel tabiatını ve misafirperver insanlarını realist bir yaklaşımla kaleme almıştır (Nuryagdıyev, 1978: 339). Onun şiirleri halkı tarafından sevilmiş ve okunmuştur. Emekçi halkının yaşamının zor, bunaltıcı zamanlarında, önde gelen aydın şairler, yaşamın ve doğanın en güzel şeylerini seçmiş ve onları en yüksek sanatla övmüşlerdir. Bu durum bir dereceye kadar halkın ruhî bunalımını hafifletmeye yardımcı olmuştur.

Çalışmanın ana şahsiyeti olan XVIII. yüzyılda yaşamış Türkmenlerin Ata boyuna mensup ve Balkanlar'da doğup Gızılartat bölgesinde ömür süren Durdu Şair'in ise eserlerinin çoğu kayıptır. Halk arasında söylendiğine göre Durdu Şair'in dört yüze yakın şiirinin olduğu ve el yazmasını gördüğünü söyleyenler de olmuştur. Ancak bu eser henüz gün yüzüne çıkmamıştır. Şairin, Mahtumkulu ile olan atışmaları ve muammaları dışında günümüze kalan tüm edebi mirası altı-yedi tane şiirdir. Bu şiirler, El Yazmalar Enstitüsü'nde bulunan el yazması tezkirelerindedir. Durdu Şair, devirdaşı olan Mahtumkulu ile en fazla soru-cevap şiirleri olan şairdir. Fakat onların sadece iki atışması ve Mahtumkulu'nun Durdu Şair'e sorular sorduğu iki şiiri günümüze ulaşabilmiştir (Atayev, 1988: 289-296). Ama bu soruların cevapları yoktur. Şairin cevaben bir karşılık verip vermediği, veriyse de bu şiirlerin kayıp olup olmadığı bile bilinmemektedir. Mahtumkulu'nun Durdu Şair'e sorular sorduğu şiirler şu satırlarla başlar:

*Durdu şahir, senden habar alayın,
Öten pıgamberiñ yaşı nädendir?*

...

Bizden salam bolsun Durdu şahıra,

Nä mähraptır¹, sözlöp çıkan ot nedir? (Atayev, 1988: 289)

Başka bir şiirde ise Türkmen halkının yaşamıyla ilgili konulara değinen Mahtumkulu Durdu Şair'e şu soruları sorar ve Durdu Şair'de aynı ustalıklı Mahtumkulu'ya karşılık verir:

Mahtumkulu:

*O namedir, yaşıl-gızıl övüsyän²?
O namedir, ayağı yok tovusyan³?
O namedir, yedi derya bövüsyän⁴?
Şahır bolsan, şondan bize habar ber!*

Durdu Şahır:

*Ol äkindir, yaşıl-gızıl övüsyän,
Ol yilandır, ayağı yok tovusyan,
Ol balıkdır, yedi derya bövüsyän,
Bizden salam bolsun, jogap şeyledir*

Mahtumkulu:

*O nämedir, yedi ilke gezyä?
O nämedir, bilin bir zat ezyä?
O nämedir, adam yalı sızıya?
Şahır bolsan, şondan bize habar ber!*

Durdu Şahır:

*Ol çopandır, yedi ilke gezyä,
Ol goyundur, tayak bilini ezyä.
Bedev atlar adam yalı sızıya,
Bizden salam bolsun, jogap şeyledir (Atayev, 1988: 291).*

Türkmen klasiklerinin tüm eserleri karşılıklı hoşgörü içinde yazılmıştır. Ancak bazen iki şair arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmek için yazılırken bazen de karşıt fikirler yaymak ve çıkarlarını korumak için şairlerin birbirlerine sorular sordukları durumlar da olmuştur. Yine de XVIII. yüzyıl Türkmen edebiyatında bu türün en güzel örneklerini veren şairlerin hem içerik açısından hem de biçim açısından yazdıkları şiirlerdeki ustalıkları tartışmasızdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Durdu Şair Mahtumkulu ile olan atışmalarının yanı sıra oldukça fazla şiirler yazmıştır. Tema yönünden de oldukça geniş olan

¹ mährap: 1. Mıhrap, din. 2. Umut bağlanan yer.

² övüs-: esmek.

³ tovus-: atlamak, zıplamak, sıçramak.

⁴ bövüs-: delmek, deşmek, yarmak.

şairin eserlerinde tasavvuf ilkelerine bağlılık görülmele birlikte onun eserlerinde bir taraftan üzüntü, keder ve mahzunluğu diğer taraftan da mertlik ve özgür bir fikri uyandırdığı görülür. O, genellikle kendini kalender ve derviş olarak nitelemiş adaletsizliği, haksızlığı, yanlış gördüğü işleri feodal güçlerin baskısından çekinmeden dile getirmiştir. O dönem bu durum Hafız'da, Sağdı'da, Meşrep'de, Camî'de ve doğunun diğer birçok yerindeki belli söz üstatlarında da görülmüştür (Atayev, 1988: 296). Durdu Şair devrinin bozulmuş yanlarını, yapılan haksızlıkları şiirlerinde dile getirmiş halkının yol göstericisi olmuştur. Onun "Ya Cepbar" adlı şiirinde devrinin Türkmen yaşamından izler görmek mümkündür. Şair kötü işlerin arttığını, yoksulların çileli hayatının artık çekilmez olduğunu ve hiç kimsenin onlara yardım etmediğini, herkesin mal-mülk peşine düşüp alçaldığını açıkça dile getirmiştir:

*Gaflat içre yatmaklık bendelikde⁵ be⁶ işdir,
Yamanlar⁷ şadı-horram⁸, yagsılar⁹ gözi yaşdır,
Asılar¹⁰ sana girmez, bedasıl¹¹ ile başdır,
Garıplara rehmler etmez, yüregi gatı daşdır,
Alım bilen amıllar¹² devam işi talaşdır,
Rehmler et garıplı halıma, ya yaradan- ya cepbar. (Atayev, 1988: 294).*

Eserlerinde yaşadığı dönemin gerekliliklerine cevap verebilmiş olan Durdu Şair, aldığı eğitim ve terbiyeye bağlı kalarak çoğu yasaklara ve baskılara rağmen çekinmeden yazdığı eserlerle ve bu eserlerindeki toplumsal konuları, ilerici fikirleri, halk edebiyatı yaratma çabaları ve eserlerinde halkın dilini kullanması gibi birçok sebep ona Türkmen klasik edebiyatı tarihinde kıymetli bir yer kazandırmıştır.

Sonuç

Türkmen edebiyat tarihinde Durdu/Durdı adında birden fazla şairin olması bazı eserlerin müellifinin kim olduğunu tespit yönünden zorlaştırmışsa da

⁵ bent: bağımlı, boyun eğen (köle olma durumu).

⁶ bet: kötü, fena.

⁷ yaman: kötü, fena.

⁸ şadıhorram: çok neşeli.

⁹ yagsı: iyi, güzel.

¹⁰ asıl: soy, boy.

¹¹ bedasıl: kötü kalpli, kötü niyetli.

¹² âmil: 1. Etken. 2. İslâm halifeleri, hükümdarları ve emîrleri tarafından vergi toplamakla, idâre işleriyle, vâlilikle görevlendirilen kimselere verilen unvan.

aralarında belirgin farklar olan eserler ayrıştırılmış ve hangi Durdu şaire ait olduğunun da tespiti yapılmıştır. Çalışmamızda ele aldığımız Durdu adında beş şair bulunmaktadır. Bunları yaşadığı zaman ve mekân açısından ayrıştırmak daha faydalı olacaktır. Bunlardan ilki Balkanlı Durdu Şairdir. Hoca Ahmet Yesevi'nin soyundan geldiği ve onu taklit ederek yazdığı eserlerinde dini temalar işlediği bilinmektedir. İkincisi 1829 yılında doğup 1910 yılında vefat eden Änevlü Durdu Şair'dir. Aslında o şair olmaktan çok bahşı ve sazendedir. Gözleri görmediği için ona K r Durdu da denilmiştir. Şair görme yetisini sonradan kaybetmiştir. Üçüncüsü ise şiirleri Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç tarafından 1906 yılında Leningrad'a götürülüp tespit edilen Ahallı Durdu Şair'dir. Dördüncüsü 1814 yılında Garrıgala'nın Çendir köyünde dünyaya gelip 1915 yılında vefat eden Çenderli Durdu şairdir. Eserlerini realist bir bakış açısıyla kaleme alan şairin birkaç şiiri türk  olarak söylenmiştir. Nevaî ile aynı dönemde yaşamış olan bir Durdu Şair daha olduğu söylenmişse de hakkında bir bilgiye ulaşılamadığı için çalışmada yer verilememiştir.

Son olarak çalışmamızın ana şahsiyeti olan XVIII. yüzyılda yaşamış Balkanlarda doğup Gızılbat bölgesinde ömür süren Durdu Şair'dir. Fakat onu diğ erlerinden ayıran en önemli özelliği Türkmen şairlerin  nde gelenlerinden olan ve Klasik Türkmen edebiyatının kurucusu sayılan Mahtumkulu ile aynı devirde yaşamış olması ve onunla atışmalarının olmasıdır. Şüphesiz ki Türkmen edebiyatının gelişmesinde önemli katkıları olan ve XVIII. yüzyıl Klasik Türkmen edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Durdu Şair günümüzde hala her yönüyle aydınlatılmayı beklemektedir.

Kaynakça

- ATAYEV, K. (1988). *XVIII. Asır Türkmen Edebiyatı*. Aşgabat: Magarif.
- NURYAGDIYEV, A. (1978). *Türkmen Edebiyatının Tarihi*, (C. II, ss. 338-339). Aşgabat: İlim Yayınları.
- ORAZGULI, S. ve Sarlı G. (1995). *T rkmeniň Meşhur Şahsiyetleri "G zli Ata: Rovayatlar, Goşgular"*. Aşgabat: Ruh Yayınları
- TDK, (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, T. vd. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatısı Örnekleminde Baba-Oğul Çatışmasında Kurtarıcı Özne Olarak Kadın'ın İncelenmesi

Investigation of Woman as a Savior Subject in Father-Son Conflict in the Sample of Dirse Han Oğlu Boğaç Han Narrative

*Emriye Uyanık**

Öz: Oğuz Türklerinin töresini, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, yaşamlarını ve aile yapısını kurgusal bir düzlemde Dede Korkut Kitabındaki anlatılarda görölmektedir. Bu unsurlar kitapta birinci anlatı olarak yer alan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısında da görölmektedir. Bu nedenle örneklemdaki anlatı psikanalitik yönden, toplumsal cinsiyet ve dil ilişkisi bağlamında kadın gibi konular özelinde çalışılmıştır. Ancak anlatıdaki baba-oğul çatışmasındaki nedenler ve bu çatışmanın “Kral Oedipus” tragedyasıyla karşılaştırması yapılarak “kadın”ın kurtarıcı özneliği müstakil bir şekilde çalışılmamıştır. Bu dikkatten hareketle “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısı örnekleminde baba-oğul çatışması ve bu çatışmanın odağındaki kadın öznenin konumu ve rolü incelenecektir.

Çalışmada öncelikle baba-oğul çatışması, Sophokles'in “Kral Oedipus” tragedyası ve Freud'un “Oedipus kompleksi” teoremi üzerinden tartışmaya açılacaktır. Daha sonra incelenen anlatıdaki baba-oğul ilişkisinin özgün niteliği, kıskançlık ve iftiranın arttırdığı gerilim odağı alınarak bu çerçevede kadının akılcı, yönlendirici, kurtarıcı, sorun çözücü özne olarak anlatıdaki konumu üzerine durulacaktır. Kadın öznenin konumu itibariyle Sophokles'in “Kral Oedipus” tragedyasının tersi bir şekilde işleyen bu kurgu, kurtarıcı “kadın” özne arketipi üzerinden incelenecektir. Böylece örnekleme metindeki kurtarıcı kadın öznesini merkeze alarak baba-oğul çatışması tragedyayla birlikte karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilecektir. Bu sayede kadının Türk toplumundaki konumu, aile içindeki yeri ve önemi yapılan çalışma çerçevesinde aydınlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut anlatıları, Baba-oğul çatışması, Oedipus kompleksi, tragedya, Kurtarıcı özne

Abstract: Morals, traditions, customs, beliefs, lives, and family structure of the Oghuz Turks are seen in the narratives in the Book of Dede Korkut on a fictional level.

* Samsun Üniversitesi, Türkiye, Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi, emriyeuy0101@gmail.com

These elements are also seen in the narrative of "Dirse Han Oğlu Boğaç Han", which is included as the first narrative in the book. For this reason, the narrative in the sample has been studied psychoanalytically, and in the context of gender and language relations, issues such as woman. However, the causes of the father-son conflict in the narrative and the savior subjectivity of the "woman" were not studied independently by comparing this conflict with the tragedy of "King Oedipus". From this point of view, the position and role of the woman at the center of this conflict will be examine together with the father-son conflict in the sample of the narrative "Dirse Han Oğlu Boğaç Han".

Keywords: Dede Korkut narrative, father-son conflict, Oedipus complex tragedy, saviour subject.

0. Giriş

Asıl adı “Kitab-ı Dede Korkut alâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan” olan günümüzde ise Dede Korkut Kitabı adıyla bilinen eser kesin olarak bilinmemekle birlikte XV. yüzyıl ortalarında yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. Dede Korkut hikâyelerinin “Dresden” ve “Vatikan” yazması olmak üzere iki nüshası vardır. Bu iki nüshaya ilaveten Prof. Dr. Metin Ekici tarafından Dede Korkut hikâyelerinin üçüncü nüshası olan Türkistan yazması bulunarak ilim alemine tanıtılmıştır. Oğuz Türklerinin töresini, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, yaşamlarını ve aile yapısını kurgusal bir düzlemde bu eserdeki anlatılarda görebilmekteyiz. Dede Korkut Kitabındaki anlatılara bakılarak Türk toplumunda kadının konumu, kadın-erkek ilişkilerinin metinde işleniş şekli ve kadın karakterlerin rollerinin neler olduğu üzerine farklı bakış açılarıyla değerlendirilerek incelemeler yapılmıştır. Dede Korkut Kitabında birinci anlatı olarak yer alan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” örnekleminde kurtarıcı kadın özne üzerine inceleme yaptığımız bu çalışmada kadının Türk toplumundaki konumu, aile içindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

“Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısındaki baba-oğul çatışmasından yola çıkarak kurtarıcı özne olarak ‘kadın’, Sophokles’in “Kral Oidipus” tragedyası ve Freud’un bu tragedyadan hareketle adını verdiği “Oedipus kompleksi” teorimi üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sophokles’in “Kral Oidipus” ve Dede Korkut Kitabındaki “Dirse Han Oğlu Boğaç Han”

anlatısında baba-oğul çatışması merkezdedir. Bu iki metinde de görülen baba-oğul çatışması insanlığın varoluşundan bu yana süregelen ve hala süren bir kavga. Baba-oğul ilişkisindeki bu çatışma arkaik/mitik bağlamda Sophokles'in ilk kez MÖ 428 yılında sahnelenen "Kral Oidipus" adlı tragedyasıyla karşımıza çıkmıştır. Psikanalizin öncü ismi olan Sigmund Freud ise kuramını Sophokles'in "Kral Oidipus" tragedyasından hareketle geliştirmiştir. Freud'un bilinçaltı dürtülerle geliştiğini ifade ettiği baba-oğul çatışmasını bir güç savaşı olarak görmek mümkündür. Baba-oğul çatışmasının güç savaşı iktidarı ele geçirme arzusu ile açıklanabilir.

Freud baba-oğul çatışmanın temelindeki iktidarı ele geçirme arzusunun "Oedipus kompleksi" sine bağlayarak oğulun anneye karşı olan hislerinden dolayı baba tarafından iğdiş edilme korkusunu bastırmasıyla ortaya çıktığını dile getirir. Ancak "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" anlatısına bakılarak Sophokles'in "Kral Oidipus" tragedyasının tersten okuma denemesiyle baba-oğul çatışmasının farklılığı ve bu çatışmayı arttıran gerilimler Freud'un teoreminin zıttı olarak karşımıza çıkmaktadır. "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" örneğinde şu soru(n)lardan hareketle kurtarıcı özne olarak kadın tartışmaya açılacaktır. Çocuksuzluğun kişi üzerinde bıraktığı baskı ve bu baskının sonuçları nelerdir? Baba-oğul çatışması nasıl kurgulanmıştır? Baba-oğul arasında ortaya çıkan gerilimin kaynağı nedir? Tragedyadaki gibi örneklem metinde ensest ilişki söz konusu mudur? Kıskançlık/iftira karşısında babanın davranışı nasıldır? gibi soru(n)lara cevap arayarak kurtarıcı özne olarak kadının konumu, çatışmadaki aktif rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatısının Olay Örgüsü

Anlatının kurgusundan hareketle kadının akılcı, yönlendirici, kurtarıcı, sorun çözücü özne olmasını incelemeye önce olay örgüsünü ele alalım. Olay örgüsünü kurtarıcı özne olarak kadının incelenmesinde harita olarak kullanacağız. Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatısındaki olay örgüsü şu şekildedir:

1. Dirse Han'ın çocuğunun olmaması nedeniyle Bayındır Han tarafından toyda kara otağa kondurulması.

2. Dirse Han çocuk sahibi olamamasının nedenini Hatun'a sorar.

3. Hatun'un öğüdünü dinler ve çocuk sahibi olur.

4.Boğaç Han, Bayındır Han'ın boğasını öldürür ve Dede Korkut tarafından ad alır.

5.Dirse Han'ın kırk yiğidi, Boğaç Han'a olan kıskançlıkları nedeniyle ona iftira atarlar.

6.Dirse Han iftiralara inanır ve oğlu Boğaç Han'ı avda öldürmeye çalışır.

7.Dirse Han'ın hanımı av dönüşü oğlunu göremez ve oğluna bir şey olduğundan şüphelenir.

8.Hatun, oğlunu bulur ve Hızır'ın söylediği karışımla çocuğunu iyileştirir.

9.Dirse Han, kırk yiğit tarafından tutsak edilir.

10.Hatun oğluna kırk yiğit tarafından tutsak edilen babası Dirse Han'ı kurtarması için öğütte bulunur.

11.Boğaç Han annesinin öğüdünü dinler ve Dirse Han'ı kurtarır.

2. Toplumsal Baskı, Dışlanma: Çocuksuzluk

Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatısındaki çocuksuzluk önemli bir konudur. Halk hikayelerinde genellikle çocuk sahibi olma temi çocuğun zorluklarla ve olağanüstü bir şekilde doğması ile işlenir. “Çocuksuz ve yaşı geçmiş bir anne-babanın adağı, duası, rüyada gördüğü derviş veya dervişin verdiği bir şey ile kahramanın anne rahmine düşmesi gerçekleşir.”¹(Kalkan, 2016: 30). Dede Korkut Kitabındaki “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısında da çocuksuzluk yaşı geçmiş bir anne-babanın adağı sonucunda giderilir. Oğuz Türkleri için çocuk/oğul hem iktidarın hem de nesillerin devamı nedeniyle metinlerde işlenmiştir. Bu nedenle metindeki çocuksuzluk konusu ‘hegemonik erkeklik’ üzerinden okunabilmeye müsaittir. Çünkü metinde çocuk sahibi olamama toplum tarafından bir dışlanma sebebidir. Dirse Han’da toyda Bayındır Han tarafından çocuğu olmadığını için dışlanır. Toplum nezdinde çocuksuzluğu nedeniyle aşağılanmaya maruz kalmak, Dirse Han’ı dışlanmış ve kendisini suçlu hissetmeye itmiştir. Hegemonik erkeklik üzerinden inceleme çalışma konumuzun dışına çıkmaya neden olacağından dolayı bu

¹ Kalkan, A. F. (2016). Türk Destanlarında Kahramanın Olağanüstü Doğumu (Extraordinary Birth of Heroes in Turk Epics). Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (42), 27-47.

perspektifte değil de çalışmamızın konusu dahilinde çocuksuzluğun, Dirse Han ve Hatun'una nasıl yansıdığı üzerinden işleyeceğiz.

Olay örgüsü itibariyle çocuksuzluk Bayındır Han'ın toy düzenlemesi ve bu toyda kişilerin çocuğa göre otağa yerleştirilmesiyle işlenir.

“Hanlar Hanı Han Bayındır yılda bir kere toy edip [ziyafet verip] Oğuz beylerinin konuklardı. Gene toy edip [ziyafet verip] attan aygır [erkek at], deveden buğra [erkek deve], koyundan koç [erkek koyun] kırdırmaştı [kestirmişti]. Bir yere ak otağ [çadır], bir yere kızıl otağ [çadır], bir yere kara otağ [çadır], kurdurmuştu. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa [çadıra] kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin. Yerse yesin, yemezse dursun [kalksın] gitsin demişti. Oğlu olanı ak otağa [çadıra], kızı olanı kızıl otağa [çadıra] kondurun. Oğlu kızı olmayanı Allah taala kargamış [lanetlemiş], biz de kargarız [lanetleriz], belli bilsin demişti.²(Kaçalın, 2017: 312).

Dirse Han'da Bayındır Han'ın düzenlemiş olduğu bu toya katılır. Dirse Han'ı çocuğu olmadığı için kara çadıra koyarlar, altına kara keçeyi sürerler, önüne de kara koyun yahnisini getirirler. Dirse Han kendisine yapılan bu muameleye karşı “*Bayındır Han, benim ne eksikliğimi gördü? Kılıcımdan mı gördü? Soframdan mı gördü? Benden aşığı kişileri ak otağa, kızıl otağa kondurdu, benim suçum ne oldu ki beni kara otağa kondurdu?*” (Kaçalın, 2017: 312) diye sorar. Karşılığında ise Bayındır Han'ın buyruğu olarak ‘*Oğlu kızı olmayanı Tanrı taala kargamıştır, biz de kargarız.*’³(Kaçalın, 2017: 313) yanıtını alır. Öncelikle otağların renkleri üzerinden bir tahlil yapalım. Renkler bir düşünceyi ifade etme amacıyla özel anlam kazanır ve sembol diline dönüşürler. Bu metinde de ağ/ak, kızıl ve kara renkleri; kız çocuğu olan, erkek çocuğu olan ve hiç çocuğu olamama durumuna bağlı olarak sembol şeklinde kullanılmıştır.

“Ak renk batıdır ve devlet yönetiminde bu yön devletin ikinci yönetim birimidir. Hikâyede çocuğu olmayan kişi kara çadıra oturtulur. Önüne kara koyun yahnisi konur. Oğlu olan ak otağa oturtulur ak koyun yahnisi verilir. Kızı olan da kızıl otağa oturtulur ve kızıl keçe serilir. Çocuksuzluğun Türk toplumunda lanet olarak görülmesi düşüncesi siyah renkle olumsuzluk taşıyan siyahla ifade edilir. Siyah renk kuzey yönlüdür ve karanlığı, soğuğu, yokluğu

² Kaçalın, M. S. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

³Kaçalın, M.S. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

çağrıştırır. Hikâyelerde kara renk olumsuzluğu, kötüyü çağrıştıran bir anlam ifade eder.”⁴(Alsaç, 2018 :28).

Ağ/ak erili temsil eder, kızıl ise dişili temsil etmektedir. Burada aslında kız/erkek çocuğu ayırımından ziyade çocuğu olmayanları dışlama söz konusudur. Otağın renkleriyle dışlama eylemi sembolleştirilmiştir. Bu bağlamda çocuk sahibi olmak sadece anne babayı ilgilendiren bir konu olmanın dışına çıkmış nüfus siyasetinden dolayı bilinçli olarak uygulanan bir toplumsal baskı haline gelmiştir.

Dirse Han çocuksuzluğu nedeniyle kara çadıra kondurulmasıyla toplumsal baskı ve dışlanmaya maruz kalır. Kendisini ve karısını bu durumdan sorumlu tutar. Toplumsal baskıya maruz kalan Dirse Han evine gider ve karısına karşılaştığı muameleyi anlatır. İlk başta Dirse Han’ın eşine şu şekilde hitap ettiğini görüyoruz:

“Berü gelgıl başum bahtı, evüm tahtı
Evden çıkub yürüyende selvi boylum
Topuğunda sarmaşanda kara saçlum
Kurulu yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan dar ağuzlum
Güz elmasına benzer al yanaklum
Kadunum, diregüm, dölegüm”⁵ (Gökyay,2007:26)

Bu soylamadan hareketle kadının konumuna dair erkekle eş değerde olduğunu ifade edebiliriz. “*Kadın erkek için evinin direği, güzelliğiyle hayranlık uyandıran görkemli eşi/sevgilidir. Erkek kahraman, eşini bu şekilde bilge kadın olarak yüceltir. Kadın eş, akıl vermesi ve güzelliğiyle bir bütün olarak yuvanın/ailenin kutsal mimarıdır.*” (Alsaç, 2018:106). Ancak bu soylamadan sonra Dirse Han öfkeyle hatuna şu sözleri söyler:

“*Han kızı, yerimden durayın [kalkayım] mı?
Yakanla boğazından tutarak
Kaba [Yüksek] ökçem [topuğum] altına salayım mı?
Kara pulat [çelik] üz [yağlı] kılıcımı elime alayım mı?
Öz gövdenden başını keseyim mi?
Can tatlısını sana bildireyim mi?
Alca kanını yeryüzüne dökeyim mi?
Han kızı, sebebini nedir, de sen bana,*

⁴Alsaç, F. (2018). Dede Korkut Hikayelerinde Kültürel Bellek Bağlamında Gelenekler. Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 4 (1), 17-35.

⁵Gökyay, O. Ş. (2007). Dedem Korkudun Kitabı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Katı [çok] gazap ederim şimdi sana!" (Kaçalın,2017:313).

Bu sözlere karşı ise Dirse Han'ın hatunu şu soylamada bulunur:

*"Hay Dirse Han, bana gazap etme.
İncitip acı sözler söyleme.
Yerinden örü dur [doğrul],
ala çadırını yeryüzüne diktir,
attan aygır, deveden buğra [erkek deve], koyundan koç öldür [kestir],
İç Oğuz'un, Dış Oğuz'un beylerini üstüne yıgnak et [topla]
Aç görersen doyor,
yalıncak [çıplak] görersen donat,
borçluyu borcundan kurtar,
tepe gibi et yağ,
göl gibi kız sağdır.
Ulu [Büyük] toy [ziyafet] eyle, hacet [dilek] dile.
Ola ki bir ağzı dualının alkışıyla [duasıyla] Tanrı bize
Bir yetmen [biricik] ayal [evlat] vere"*(Kaçalın,2017:313-2314).

Erkeğin ve kadının yapmış olduğu soylamalardan hareketle erkek toplumsal baskı ve dışlanma karşısında öfkesine yenik düşerken; kadın ise olaya akılcı bir şekilde yaklaşmıştır. Törenin kendilerinden ne istediğini bilen kadın kendisine karşı öfkeli söylemlerde bulunan erkeğe neler yapması gerektiğini öğütleyerek sorunu çözer. Dirse Han ise hatunun öğüdünü gerçekleştirir. *"Bir ağzı dualının alkışıyla [duasıyla] Allah taala bir ayal [evlat] verdi. Hatunu hamile oldu. Bir nice müddetten sonra bir oğlan doğurdu."*(Kaçalın,2017:314). Kadın burada karşımıza akılla, töre bilgisiyle sorun çözücü olarak çıkar.

3. Kıskançlık/İftira: 'Ensest İlişki'

Dirse Han'ın oğlu Bayındır Han'ın boğasını öldürerek Dede Korkut tarafından Boğaç Han adını alır. *"Dirse Han oğlana beylik verdi, taht verdi. Oğlan tahta çıkınca babasının kırk yiğidini anmaz oldu. O kırk yiğit haset eylediler, birbirine söylediler: Gelin oğlanı babasına kovlayalım [kötüleyelim]."*⁸(Kaçalın,2017:315). Metinde baba-oğul çatışması kırk namerdin

⁶Kaçalın, M.S. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁷Kaçalın, M.S. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁸Kaçalın, M.S. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

kıskançlığıyla başlar. Bu kırk namert Boğaç Han ve Boğaç Han'ın annesi üzerinden iftira atarak baba-oğul çatışmasındaki gerilimi başlatırlar. Metinde baba ve oğlu karşı karşıya getiren iftira ilginç çekici bir şekilde yer alır. Baba-oğul ve anne üçlüsünün hepsini etkileyen stratejik bir yöntemle iftira ortaya atılmıştır. Dirse Han'ın kırk yiğidi, Boğaç Han ve Dirse Han'ın karısı-yani Boğaç Han'ın annesi- arasında ensest bir ilişkinin olduğunu ima ederler. Kırk namert Dirse Han'a oğlu Boğaç Han'ın böyle bir bidat işlemiş olmasını Bayındır Han'a söylemekle tehdit ederler. Dirse Han çocuksuzlukta olduğu gibi tekrardan toplumdan tarafından dışlanma ile karşı karşıya kalmaktan dolayı '*Varın getirin öldüreyim*' diyerek toplumsal baskıyı def etmek ister. Dirse Han, oğluyla karısının yakınlık kurması iddiasını; kırk namerdin kendisine söylediği şekilde avda oğlunu okla yaralayıp öldürmekle çözmeye çalışır. Av esnasında Dirse Han, kırk yiğidin tahriklerinin devamıyla oğlunu yaralar. Oğlunu öldürdüğünü zannederek evine döner. Buradaki kıskançlık zeminindeki çatışma babanın veya oğulun değil, kırk namerdin Boğaç Han'ı kıskanmasıyla baş gösterir. Baba-oğul çatışmasında aslında Dirse Han ve Boğaç Han kurban konumundadır. Dirse Han aklı yerine, iftiralara kulak vererek eleştirel düşünmeden öfkesine hâkim olamayan bir babayı temsil eder.

Sophokles'in "Kral Oidipus" tragedyasına bakarak Dirse Han ve Boğaç Han'ın baba-oğul çatışmasını şu şekilde ele alabiliriz. Örneklem metin ve tragedya arasındaki baba-oğul çatışmasının işlenişi, bir metinde ensest ilişkinin yaşanması diğer metinde ise ensest ilişki iftira düzeyinde kalmasıyla karşılaştırarak açıklayalım. Kral Oidipus tragedyasında oğul konumundaki Oidipus babası Kral Laios'u öldürür. Oidipus, Kral Laios'u babası olduğunu bilmeden öldürür. Tragedyadaki baba-oğul çatışmasında görüldüğü üzere oğul babayı öldürür. Örneklem metinde ise Dirse Han, oğlu Boğaç Han'ı öldürür. Babanın oğlunu bilerek-kıskançlık/iftira nedeniyle- öldürdüğünü görüyoruz. Örneklem metninde tragedyanın tersi bir vaka yaşanmıştır.

"Dirse Han Oğlu Boğaç Han" anlatısındaki iftiranın kaynağı olan 'ensest ilişki' ve "Kral Oidipus" tragedyasındaki 'ensest ilişkiyi' şu şekilde değerlendirebiliriz. "Kral Oidipus" tragedyasında doğumuyla beraber Oidipus için bir kehanet söz konusudur. Kehanete göre Kral Laios'un oğlu olacak ve bu oğul babasını öldürerek onun karısıyla ilişki yaşayacaktır. Bu kehanetle doğan Oidipus, Kral Laios'u babası olduğunu bilmeden bir 'yabancı'yı

öldürdüğünü sanmıştır ve yine bilmeden annesi ile evlenmiştir. Örneklem metinde ise yukarıda açıkladığımız gibi oğulun babayı öldürme vakası değil de babanın oğlu öldürme durumu söz konusudur. Boğaç Han ve annesi arasında ilişki ise sadece bir iftiradan ibarettir. Tragedyadaki gibi baba-oğul çatışması sonrasında gerçekleşen bir ‘ensest ilişki’ yoktur. Aksine örneklem metninde iftiranın kaynağı olan ‘ensest ilişki’, baba-oğul çatışmasının yaşanmasına sebeptir. Örneklem metninde, Oidipus ve annesi İokaste ’nin evliliği gibi; Boğaç Han ve annesi arasında bir ilişki söz konusu değildir. Freud’un “Oedipus kompleksi” ni bu örneklem metninde anneye karşı cinsi arzusunun ortaya çıkması ile değil de kırk namerdin kıskançlığından hareketle iftira olarak ‘ensest ilişkinin’ var olduğunu dile getirmesiyle görüyoruz. Bu nedenle Dede Korkut Kitabındaki “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısı özelinde Türk destanları için anneye olan yakınlık, cinsî temayüle bağlanarak açıklanamaz. Tersten okumasını yaptığımız Sophokles’in “Kral Oidipus” ve “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısındaki baba-oğul çatışmasını yukarıdaki bahsini ettiğimiz konular çerçevesinde şu şekilde tablolastırarak gösterebiliriz:

Baba- Oğul Çatışmasının Karşılaştırılması						
Metnin Adı	Baba	Oğul	Anne	Çatışmanın Kaynağı	Ensest İlişki	Trajedi
Kral Oidipus	Laios	Oidipus	İokaste	Kehanet	Var	Oğul babasını öldürür.
Dirse Han Oğlu Boğaç Han	Dirse Han	Boğaç Han	Hatun	Kıskançlık/ İftira	Yok	Baba oğlunu öldürür.

4. Kurtarıcı Özne: Kadın

Örneklem metin üzerinde incelemeye başlamadan önce Dede Korkut Kitabının mukaddimesinden hareketle kadının konumuna bakmak gerekir. Mukaddimede kadınlar dört gruba ayrılır:

“Dede Korkut dilinden ozan aydur: Karılar dört dürlüdür: Birisi ev yapan sulpdür, birisi solduran sopdur, birisi dolduran topdur, birisi evün tayakıdur,

birisi nice söyler isen bayağıdır. Ozan: Evün tayağı oldur ki yazıdan yabandan eve bir udlu konuk gelse, er adam evde olmasa, ol anı yedürür içirürür, ağırlar, azizler göndürür. Ol Ayşe, Fatma soyudur. Hanum anun bebekleri bitsün, ocağına buncalayın avrat gelsün.”⁹ (Gökyay, 2007: 22).

Dede Korkut anlatılarında genel olarak mukaddimede yer alan bu kısımdaki gibi güçlü kadınlar görülür. Anlatılarda kadın; anne, eş/sevgili rollerinde yer alarak ‘alp tipi’ özelliği görülen, savaşçı, güçlü, sorun çözücü, kurtarıcı, akılcılığıyla erkekle eş değer konumdadır. Göçebe yaşam tarzına bağlı olarak Türk toplumundaki kadınının konumuna dair canlı birer belge niteliğinde olan Dede Korkut Kitabındaki anlatılardan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısındaki kadın arketipiyle kurtarıcı kadın özneyi inceleyelim. Örneklem metin olarak incelenen anlatıda kadın arketipinin olumlu şekilde işlendiğini görüyoruz.

Çocuksuzluğu nedeniyle toplum tarafından dışlanan Dirse Han’a, törenin gerekliliklerini yerine getirmesi karşısında çocuk sahibi olacaklarını kadın öğütler. Dirse Han’ın iftiradan dolayı oğlu Boğaç Han’ı öldürmeye çalışması üzerine kadını kurtarıcı özne olarak görüyoruz. Bu çatışmada Hatun önemli bir misyona sahiptir. Baba kıskançlık/iftiranın arkasındaki hileyi göremezken kadın her şeyi fark eder. Kadın eşine ve oğluna yapılan oyunu fark eder ve aileyi bu oyunun içinden kurtarmaya çalışır. Avdan tek başına dönmesi nedeniyle Dirse Han’ın hatunu şüphelenir. Boğaç Han’ın annesi kırk ince kızı yanına alır ve oğlunu aramaya gider. Oğlunu yaralı şekilde bulur. Boğaç Han, Hızır’ın kendisine “*Bu yaradan sana ölüm yoktur. Dağ çiçeği [kuşburnu] ananın südü sana merhemdir.*”¹⁰(Kaçalın, 2017: 320) sözünü annesine söyler. Kadın Hızır’ın merhem olarak hazırlamasını söylediği karışımı yapar. Bu karışımla beraber kurtarıcı özne olarak kadın sağaltıcı olarak karışımıza çıkar.

“Anne sütü ve dağ çiçeği dişil unsurlardır; dağ çiçeği, yaşamını annelim imgesi olan toprakta sürdürür. Süt, rengi itibarıyla doğal, saf ve katıksızdır. Ak renk, olumluluğu çağrıştırır; huzur veren, temizliği ve saflığı sembolize eder. Çocuk hayata gözlerini açtığı anda anne sütüyle tanışır. Bebeğin yaşamını sürdürmesinde temel besindir. Bu hikâyede, anne arketipinin bir kez daha hayat sunduğu hem ruhen hem bedenen yaralı olan Boğaç Han’ın ruhumun ve bedeninin acılarına merhem olduğu görülür. Boğaç Han için annesi ve Doğa Ana’nın birleştirici/onarıcı merhemi, ruhsal yolculuğunda da eşiği atlatıp

⁹ Gökyay, O. Ş. (2007). Dedem Korkudun Kitabı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

¹⁰Kaçalın, M.S. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

yeniden doğmasına yardımcı olan anneliğin kutsal değerlerimi sembolize eder."¹¹(Alsaç, 2018: 104).

Annenin bu yönüyle koruyan, kollayan, iyileştiren, sağaltan kişi olduğunu dile getirebiliriz. Kurtarıcı özne olarak kadın burada karşımıza sağaltıcı konumuyla yeniden doğuşu gerçekleştirmiştir. Olayların gerçek yüzünü gören bilge kadın ve sağaltıcı kadının Dirse Han'ın tutsaklığı üzerine oğlu Boğaç Han'a babasını kurtarmasını şu soylamayla dile getirerek kurtarıcı özneliğine değinelim.

*“Görür müsün, ay oğul, neler oldu?
Sarp kayalar oynanmadan [sarsılmadan] yer obruldu [yarıldı].
İlde yağı [düşman] yokken senin babanın üstüne yağı [düşman] geldi.
O kırk namert babanın yoldaşları babanı tuttular,
ak ellerini ardına bağladılar,
kıl sicimi boynuna taktılar.
Kendileri atlı, babanı yayan [atsız] yürüttüler,
Alarak kanlı kafir ellerine yöneldiler.
Canım oğul, kalkarak yerinden örü dur [doğrul],
kırk yiğidini boyuna [maiyetine] al,
babanı o kırk namertten kurtar.
Yürü oğul, baban sana kıydıysa sen babana kıyma!”¹²(Kaçalın, 2017: 321).*

Bilge kadın, baba-oğul çatışmasına son vermek, aileyi korumak için oğluna babasını kurtarmasını öğütler.

*“Eril öge ben öznesiyle hareket ederken dişil öge biz öznesiyle harekete geçer.
Dirse Han oğlunun kendisine ihanet ettiği düşüncesiyle ben öznesine göre hareket ederken; Boğaç Han bilge arketipi annenin biz bilincine ulaşarak babasını affeder ve onu kurtararak olgunluğunu ispat eder.”¹³(Alsaç, 2018: 108).*

Kurtarıcı özne olarak kadın ailenin dağılmasına sebep olan bu baba-oğul çatışmasını önleyerek eşi ve oğlunu kurtarmış olur. Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatısında olay örgüsündeki baba-oğul çatışması ekseninde bütün dönüm noktalarında, akılcılık, yönlendirme, sağaltıcı, kurtarıcı olarak kadın öznenin yer aldığını söyleyebiliriz.

¹¹Alsaç, F. (2018). Dede Korkut Hikayelerinde Arketipsel Bir Sembol Olarak Kadın. AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 6 (14), 91-122.

¹²Kaçalın, M.S. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

¹³Alsaç, F. (2018). Dede Korkut Hikayelerinde Arketipsel Bir Sembol Olarak Kadın. AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 6 (14), 91-122.

Sonuç

Dede Korkut Kitabındaki “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısı bize göçebe hayatın içinde etkin bir birey olarak kadını konumlandırması nedeniyle incelenmiştir. Örneklemdaki kadın kahraman olay örgüsündeki baba-oğul çatışmasında aktif role sahip olmasıyla Türk toplumundaki kadının sosyal statüsüne dair konumunu ortaya koyma amacımıza kaynaklık etmiştir. Milli kimliği ile diğer toplumlardan ayrılan Türk kadını, destandan hareketle sosyal ve kültürel hayatta da aktif bir rol oynamıştır çıkarımında bulunulabilir.

“Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısı ile tersten okumasını yaptığımız Sophokles’in “Kral Oidipus” tragedyasıyla farklılıklar kurtarıcı özne olarak kadın üzerinden aydınlatılmaya çalışılmıştır. Kolektif bilincin, otorite ve gücün sembolü olan babanın bireysel tercihlerde başkalarının etkisinde kalmasına karşılık kadın, sorgulayan, şüpheli, sezgileri ve mantığı ile olayı çözen ve trajediyi önleyen bir konumda çıkmıştır. Bu anlamda kadın anlatıda baba-oğul çatışmasında uzlaşma zemini üzerinden kurtarıcı özne olarak konumlandırılmıştır. Anakronizm yapmadan metne bağlı kalarak kurtarıcı kadın öznenin nasıl kurgulandığını ortaya koymaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- GÖKYAY, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- KAÇALİN, M.S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ALSAC, F. (2018). *Dede Korkut Hikayelerinde Arketipsel Bir Sembol Olarak Kadın*. AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 6 (14), 91-122.
- ALSAC, F. (2018). *Dede Korkut Hikayelerinde Kültürel Bellek Bağlamında Gelenekler*. Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 4/1: 17-35.
- KALKAN, A. F. (2016). “Türk Destanlarında Kahramanın Olağanüstü Doğumu (Extraordinary Birth of Heroes in Turk Epics)”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 42, 27-47.

Ağrı İli Taşlıçay İlçesi Geçitveren Köyünün Ağız Özellikleri

Dialectal Characteristics of Geçitveren Village of Taşlıçay District of Ağrı

*Ertaç Erişmiş**

Öz: Ağız kavramı, Güncel Türkçe Sözlükte(sozluk.gov.tr (29.03.2022) “Aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili.” olarak tanımlamaktadır. Bu çalışmada Anadolu ağızları içerisinde Doğu Anadolu bölgesinde olan Ağrı ilinin Taşlıçay ilçesine bağlı Geçitveren köyünün ağız özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın inceleme bölümünde Anadolu ağızlarında sıkça karşılaşılan biçim bilgisel ve ses bilgisel özellikler tespit edilip değişim nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Geçitveren köyünden yapılan derlemeler sonucunda bu bölgeye ait olan ses bilgisel ve biçim bilgisel özellikler de açıklanmıştır. Çalışmanın son kısmı yani sözlük bölümünde ise hem derleme esnasında hem de derleme esnasının dışında kalan zamanda – sohbet aralarında – karşılaştığımız sözcükler, Derleme Sözlüğünde bulunan anlamı varsa yazılmış Derleme Sözlüğünde o sözcüğün anlamı yoksa bu sözlüğe katkı sağlamak amacıyla çalışmanın sözlük kısmında yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağız Bilimi, Anadolu Ağızları, Biçim Bilgisi, Geçitveren Köyü, Ses Bilgisi.

Abstract: The concept of dialect is defined in the Turkish Dictionary (sozluk.gov.tr (29.03.2022) as "a spoken language that can show differences in sound, shape, syntax and meaning within the same language and is specific to certain settlements or classes." In this study, the dialect characteristics of Geçitveren village of Ağrı province, which is in the Eastern Anatolia region among Anatolian dialects, were tried to be determined. At the same time, as a result of the compilations made from Geçitveren village, the phonetic and morphological features belonging to this region are also explained. In the last part of the study, that is, in the dictionary part, the words we encountered both during the compilation and during the time outside the

* Çukurova Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Lisans Öğrencisi, ertacerismis1@gmail.com

compilation - in between conversations - were included in the dictionary part of the study in order to contribute to this dictionary.

Keywords: Dialectology, Anatolian Dialects, Morphology, Geçitveren Village, Phonology.

0. Giriş

Ağız kavramı, bir dilin veya lehçenin yazı diline oranla ses bilgisel, biçim bilgisel, anlam ve söz varlığına göre farklılıkları barındıran bir kavram olarak bilinmektedir. Ağızlar, bölgeden bölgeye hatta aynı il içerisinde de – çoğunlukla ortak olmak üzere- farklı ses, şekil ve söz varlığı unsurlarına sahip olabilirler. Korkmaz (2019:67), ağız kavramını bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan yerel konuşma biçimleri olarak tanımlamaktadır. Bu bilgilere ek olarak ağız bilimi çalışmalarının tarihî sürecine bakıldığı zaman çok eskilere dayanmakla birlikte son 20 yıl içerisinde bu alanda yapılan çalışmaların oldukça fazla ilerlemiş olduğunu ve bu çalışmalar ışığında ağız bilimi, bilim dünyasında yerini sağlam temellere oturmuş olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmada da Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Ağrı ilinin Taşlıçay ilçesinde bağlı Geçitveren köyünün ağız özellikleri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Geçitveren köyü, Ağrı ilinin merkez ilçesinde 31, Taşlıçay ilçe merkezine ise 3 km uzaklıktadır(https://tr.wikipedia.org/wiki/Ge%C3%A7itveren,_Ta%C5%9F%C4%B1%C3%A7ay#cite_note-YER-4 (29.04.2022)). Aynı zamanda köy halkının geçim kaynaklarının derleme esnasında yaptığımız sohbetler ışığında hayvancılık ve tarım olduğunu öğrendik. Ağrı ili, Leyla Karahan'nın(2017:57) sınıflandırmasında Doğu Grubu ağızlarının alt gruplarından I. grup içerisinde yer almaktadır. Bu grubun içerisinde aynı zamanda Van, Muş, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Urfa gibi iller de yer almaktadır.

1. Veri

Bu araştırmada veriler telefon görüşmesi yoluyla kaynak kişilerin konuşmaları ses kaydına alınarak toplanmıştır. Kaynak kişi seçiminde genellikle kadınlar seçilmiştir. Erkeklerden ise sadece askerlik görevi

amacıyla buldukları bölgeyi terk etmiş olmaları göz önünde bulundurulmuştur. Alınan bu ses kayıtları dinlenip transkript yöntemiyle yazıya geçirilmiş, yazıya geçirilen metinler yeniden gözden geçirilerek değerlendirme ölçütleri içerisinde incelenmiştir. Aynı zamanda bu araştırmada, çalıştayın yayın kurulu tarafından belirlenen sözcük sınırı sebebiyle derlenen metinlere çalışma içerisinde yer verilmemiştir.

1.1. Ses Bilgisi

1.1.1. Ünsüz Değişimleri

Ağız bölgesinde farklı sebeplere bağlı olarak iç veya son seste ünsüz değişimleri yaşanmaktadır. Bu ses değişimlerinden bölgede gözlenebilen bazı kaideleşmiş, ön plana çıkan ünsüz değişimlerinden bahsedeceğiz.

/k/ > /h/

Patlamalı /k/ sesi, sızıcı /h/ sesine dönüşmesi; metinler içerisinde bir kere ikileme oluşturarak bir kere de hem iç hem de son seste görülmüştür.

yemeh memeh < yemek memek, ehme < ekmek

/k/ > /g/

Bu ses değişiminden Ergin(2008:89), Eski Türkçe ile Batı Türkçesi arasında görülen bir değişme olarak bahsetmektedir. Demek ki ölçünlü dilde kullanılan, ön sesinde /g/ ünsüzü bulunan bazı kelimeler önceki devirlerde /k/ ünsüzü ile karşılanmaktaydı. Geçitveren köyü ağızlarında k>g değişimi ise genellikle art sıradan ünlülerin olduğu sözcüklerden görülmektedir.

galdı < kaldı, gavrulannan < kavruktan, gaşıhda < kaşıhta

/k/ > /ğ/

Patlamalı, ötünsüz /k/ ünsüzünün art damak /ğ/'sine dönüşümü Anadolu ağızlarında çoğunlukla karşımızda çıkan bir durumdur. Bu ses değişiminde aynı zamanda “k>g” değişiminin etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

ğırh < kırk, ğızarır < kızarır, ğavrulur < kavruluyor, eşğiden < eskiden, ğadar < kadar.

/k/ > /h/

Bölge ağzımızda görülen bu değişim, genellikle birinci çokluk kişi ekinde görmektediriz.

oturayağ < oturacak, yapırdıh < yapıyorduk

/t-~/d-/ meselesi

Bilindiği üzere Türkçenin tarihî devirlerinde ön seste /d/ ünsüzü bulunmamaktadır. /t/ > /d/ ötümlüleşmesi Türkçenin Batı Türkçesine geçişinde karşılaşılan ve tam bir sisteme oturtulmamış bir ses olayıdır. Bölge ağzında derlediğimiz kelimelerde ise “dök-“ fiilinde /t/’li tarafta, “tuz” sözcüğünde ise /d/’li tarafta olduğu görülmektedir. Bu durum, bölge ağzını Türkiye Türkçesinden ayırıp Azerbaycan Türkçesine yaklaştırmaktadır.

tökesen < dökesein, duzunu < tuzunu

/b/ > /p/

Ötümlü, dudak sesi olan /b/ sesinin ötümsüz karşılığı olan /p/ sesine dönüşmesi, ötümsüzleşmesi olayına bir örnekte rastlamaktayız.

puçuk < buçuk

/p/ > /f/

Ötümsüz, dudak sesi olan /p/ sesinin; sızıcı, diş-dudak sesi /f/’ye dönüşüp sızıcılaşması ses olayına bölge ağzında –{(y)Xp} zarf-fiil ekinde ve “kıpkırmızı” sözcüğünde karşılamaktayız. Örneklere bakıldığında genellikle hece sonunda bu sızıcılaşma meydana gelmektedir.

kıpkırmızı < kıpkırmızı, gidif < gidip

/c/ > /j/

Ötümlü, patlamalı /c/ sesinin; ötümsüz, sızıcı /j/ sesine dönüşüp sızıcılaşması olayı hem derlediğimiz metinlerde hem de sohbet aralarında aldığımız notlarda sıkça karşılaşılan bir ses olayıdır. Ercilasun(2020:113), bu sızıcılaşma olayı için Terekeme ağzının en karakteristik üç ses olayından biri olduğundan bahsetmektedir. Aynı zamanda burada bahsedilen /j/ sesi, ölçünlü dile göre daha vurgulu telaffuz edilmektedir.

mejbur < mecbur, bajım < bacım, geje < gece vb.

/ç/ > /ş/

Ötümsüz, patlamalı /ç/ sesinin ötümsüz sızıcısı olan /ş/ sesine dönüşüp sızıcılaşması ses olayına metinlerde genellikle hece sonunda rastlamaktayız. Gülsevin(2020:71), bu türden olan sızıcılaşma olayının hece veya kelime sonunda görüldüğünü ve bu değişimin Kıpçak grubunun özelliği olarak değerlendirilmemesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bunun nedeni ise Kıpçak grubu çağdaş Türk lehçelerinde ç>ş değişimi söz başında ve iki ünlü arasında da görülmektedir. Araştırma kapsamında derlediğimiz metinlerde ç>ş değişiminin olduğu iki örnekte de sadece sözcük veya hece sonunda tanıklanmıştır.

hêş < hiç, keşTi < geçti

1.2 /b/ > /v/ Değişimi

b>v sızıcılaşması olayı, bölge ağzında oldukça rastlanan bir ses değişimidir. Bu ses değişimi Geçitveren köyü ağzında çeşitli sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ercilasun(2020:114), bu ses değişiminin Terekeme ağzında kaideleşen bir ses değişimi olduğundan bahsetmektedir. b>v akıcılılaşmasını farklı sebeplere bağlayan araştırmacının verdiği örneklere Geçitveren köyü ağzında da rastlamaktayız. Genel olarak iki ünlü ses arasında kalan “b” patlamalı, ötümlü ses; “v” sızıcısına dönüşmektedir. Aynı zamanda hem ön hem de son seste “b” sesi bulduran sözcükler yanlarındaki ünlü bir sözcükle ulandığında da bu sızıcılaşma olayına rastlayabilmekteyiz.

havarımız < haberimiz, savaḡ < sabah, çovan < çoban, ğavımızı < kabımızı vb.

sora **ha_virez** de...(sonra ha biraz da...)

su tökürdü **aha_virez** (su döküyordu aha biraz)

ğasığımızı da yığır **yığışdırıv_alır** gelirdiğ (kaşığımızı da yığıyor yığıştırıp alıyor, geliyorduk.)

Verdiğimiz son örnekte “yığıştırıp > yığıştırıb > yığışdırıv” şeklinde bir değişim olabilir. Yani önce “p>b” ötümlüleşmesi daha sonra ise “b>v” şeklinde ulama sonucunda bir sızıcılaşma değişimi görülebilmektedir.

1.3 /r/ Düşmesi

Derlediğimiz metinlerin çoğunda hem iç hem de son seste “r” sesinin düştüğü örneklerine rastlamaktayız. Bu ses düşmesi bölge ağızında oldukça sık rastlanan bir durum ve hatta kaideleşmiş durumdadır. Özellikle ek-fiilin bildirme ekinin üçüncü teklik kişisinde son seste “r” düşmesi, diğer sebeplere bağlı olarak gelişen “r” düşmesine göre daha sağlam ve düzenlidir. Bildirme ekinin üçüncü teklik kişisinin +{DXr} son sesinde bulunan “r” sesinin düşmesi, ek-fiil hikâyesi olan +{(y)XDX} ekiyle karıştırılabilmektedir. Bu durum için Ercilasun(2020:134), r sesi düşmüş bildirme ekiyle fiillerin hikâye şeklini yapan ekin söylenişinin birbirinden çok farklı olduğundan ve r sesi düşmüş olan bildirme ekinin vurgusunun çok zayıfladığından bahsetmektedir. Gerçekten de bu durum, bölge ağızında yaptığımız derleme kayıtlarında çok çabuk fark edilmiştir. Aynı zamanda bildirme ekinin son sesindeki “r” sesinin düşmesine ek olarak bir başka özellik de “kurtar-“ fiilindeki iç seste bulunan “r” sesinin düşmesidir. Ercilasun(2020:134), bu fiildeki “r” iç sesinin düşmesini, geçişlilik eklerindeki “r” sesinin düşmesine bağlı olarak anolojik bir etkinin olmasına bağlamaktadır.

yoğdu < yoktur, paradı < paradır, hınasıdı < kınasıdır, hağğımdı < hakkımdır, yazıhdı< yazıktır.

sen de özünü **kutar** men de özümü **kutarım**...(sen de kendini **kurtar**, ben de kendimi **kurtarayım**.)

1.4 Ön Seste /y/ Düşmesi

Bölge ağızında görülen bu değişiklikten Karahan(2017:56) Doğu Anadolu ağızlarının diğer ağız bölgelerinden ayrılan bir özellik olarak bazı kelimelerin ön sesinde /y/ akıcısının düştüğünden bahsetmektedir. Biz de bu

değerlendirme ölçütünü esas alarak ön seste /y/ düşmesinin görüldüğü örnekleri vermek istiyoruz.

beşüz liraya...(beş yüz liraya...)

üçüz liraya...(üç yüz liraya)

üzümüzden < yüzümüzden, üzük < yüzük, üzüklerini < yüzüklerini, üzümüznen < üzümüzden vb.

1.5 Ünsüz Göçüşmesi

Bilindiği üzere ünsüz göçüşmesi, bir sözcük içerisinde bulunan seslerin yer değiştirmesi olayıdır. Bölge ağızında ünsüz göçüşmesinde “r-g” > “g-r” ünsüzleri arasında gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Karahan(2017:56), Doğu Anadolu ağızlarının değerlendirme ölçütleri içerisinde de “g-r” ünsüzleri arasındaki yer değiştirmenin yani göçüşmenin bu ağızlarda yaygın olduğundan bahsetmektedir. Bölge ağızından derlediğimiz metinlerde ise “öğret-“ fiilindeki ünsüzlerin yer değiştirmesi istisnasız bir şekilde gerçekleşmektedir.

bilmirem kim örgetif.

arvad ğaradan başka kim örgeteyeh.

arvad ğara örgetdi.

1.6 Kalınlık-İncelik Uyumu

Geçitveren köyü ağızında kalınlık-incecik uyumu genellikle alıntı sözcüklerde ilerleyici veyahut gerileyici ünlü benzeşmeleri sonucunda sağlanabilmektedir.

ħavarımız < haberimiz, virez < biraz, ğeder < kadar, tirehtör < traktör, saħıp < sahip

Bölge ağızında kullanılan şimdiki zaman ekinin birinci çokluk kişi ekinde kullanılan /ħ/ sesi, çekim sırasında kendinden önce bulunan ön sıradan ünlüyü art sıradan ünlüye dönüştürmektedir. Aynı zamanda bu kalınlaşma sürecinde /ı/ ile /i/ arasında bir ses /i/ ortaya çıkmaktadır.

ekirdiħ < ekiyorduk, diyiriħ < diyoruz, ğitmiriħ < ğitmiyoruz, ğötürüdiħ < ğötürüyorduk

1.7 Ünlü Değişimleri

/a/ > /ı/

Düz, kalın, geniş bir ünlü olan /a/ sesinin; düz, kalın, dar bir ünlü olan /ı/ sesine dönüşmesi olayı bölge ağızında genellikle /y/ bağlayıcı ünsüzünün etkisiyle oluşmaktadır.

abluya < ablaya, hocıya < hocaya, yarmıyi < yarmayı, sobıyı < sobayı, torvıyı < torbayı

/a/ > /o/

Düz, kalın, geniş bir ünlü olan /a/ sesinin; yuvarlak, kalın, geniş bir ünlü olan /o/ sesine dönüşmesi bölge ağızında sadece bir sözcükte gözlemlenmiştir. Bu sözcükte de kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırma eğiliminde olabilecek /v/ sesinin etkisi olabilir.

toyuğ < tavuk

/e/ > /ö/

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere bu “e>ö” değişiminde gördüğümüz sözcüklerde de bir /v/ sesinin etkisi görülmektedir. Ancak bazı örneklerde /v/ sesi; /ğ/, /y/ sesine dönüşebilir veya sıfırlaşıp düşebilir. Bazı durumlarda da bu ses sıfırlaşırken kendinden önceki ünlüyü uzatabilir.

öğümüz < evimiz, öyünü < evini, döğül < değil, döül < değil, çöördü < çevirdi

2. Biçim Bilgisi

2.1. Şimdiki Zaman Eki

Bölge ağızında şimdiki zaman eki, ölçünlü dile oranla dar ünlülü olarak –{(y)Xr} şeklinde tanıklanmaktadır. Bu biçimbirimi diğer Doğu Anadolu ağızlarında ve çağdaş Türk lehçeleri içerisinde de Azerbaycan Türkçesinde görmekteyiz. Yalçın(2018:279), bu biçimbirimin Azerbaycan Türkçesinde –(y)Ir/(y)Ur şeklinde olduğundan bahsetmekte ve bu sebepten ötürü Doğu

Anadolu ağızlarının da Azerbaycan Türkçesinin bir kolu olduğunu göstermektedir.

gidir istiyirsen kızdarı, nişan yapıllar, sobıyı yahıram, motor gelir götürür.

Şimdiki zaman ekinin üzerine getirilen kişi ekleri de ölçünlü dilde olduğu gibi zamir kökenli kişi eklerinden oluşmaktadır. Ancak bu durumdan farklı olarak birinci çokluk kişi ekinde **-{I/Uh}** şeklinde bir iyelik kökenli kişi eki kullanılmaktadır.

Bu kategoride bahsetmek istediğimiz diğer bir durum ise şimdiki zamanın hikâye birleşik zamanında üçüncü çokluk kişi ekiyle ek-fiil ekinin yer değiştirmiş olmasıdır. Bilindiği üzere şimdiki zamanın hikâye birleşik zamanında **“fiil + şimdiki zaman eki+ üçüncü çokluk kişi eki + ek-fiilin hikâyesi eki”** şeklinde bir dizilim vardır. Korkmaz(2019:650), bu durum için çekimde üçüncü çokluk çekimi yanında, şahıs eklerinin hikâye ekinden sonra geldiğinden bahsetmektedir. Fakat bölge ağızdaki dizilim bu durumdan farklı olarak **“fiil + şimdiki zaman eki+ ek-fiilin hikâyesi eki + üçüncü çokluk kişi eki”** dizilim şekline sahiptir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Doğu Anadolu ağızları, Azerbaycan Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır ve bu dizilim için ise Yalçın(2018:299) **“al-ır-dı-lar, öyren-ir-di-ler”** örneklerini vererek Azerbaycan Türkçesi için de durumun bu şekilde olduğundan bahsetmektedir.

onu gavaşlarına göyür yiyirdiler, yoğurt, pendir, yağ beşe yapırdılar

omuzdarını ellerine atırdılar, o bırahdı mı diğerini tuturdular

2.2 Duyulan Geçmiş Zaman Eki

Geçitveren köyü ağızında duyulan/bilinen geçmiş zaman eki için kullanılan ek, **-{(y)Xf}** şeklindedir. Ölçünlü dildeki duyulan geçmiş zaman eki **-{mXş}** kullanılmaktadır fakat çok baskın durumda değildir. **-{(y)Xf}** eki için Zülfikar(1992:13-21), -p zarf-fiil eki ile tur- fiilinin kalıplaşması sonucunda tur- fiilinin düşüp -p ekinin geçmiş zaman eki olarak kullanıldığından bahsetmektedir. Yalçın(2018:277-278), bu ekin Azerbaycan Türkçesinde III. tip geçmiş zaman eki olarak **-Ib/Ub** şeklinde kullanıldığından bahsetmektedir. Bölge ağızında da muhtemelen -p zarf-fiil eki, sızıcılışarak /f/ biçimine dönmüştür. Bu geçmiş zaman eki, birinci teklik ve çokluk kişiler hariç bütün

kişilerde çekimlenmektedir. Bu durumlara ek olarak zarf-fiil eki olan –ıp/ -ip eki de sızıcılaşarak /f/ye dönmektedir ancak metinlerde geçmiş zaman ekiyle zarf-iil eki ayırt edilebilmektedir.

hêş kime de demeden gizdinim başvuru

burıya havağ gelıfsen

oğuz geldi dèdi ay havarımız olmıyıf

2.3 Geniş Zaman Eki

Geçitveren köyü ağzında geniş zamanı işaretlemek için –{Ar} biçimbirimi kullanılmaktadır. Geniş bir ünlüye sahip olan bu biçimbirim, Türkiye Türkçesinden farklı olarak eklendiği fiil kök veya tabanında kendinden önce yuvarlak bir ünlü var ise “-ar” biçimiyle kullanıldığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda metinlerde daha çok ek-fiilin hikâye birleşik zamanıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni ise kaynak kişilere “Eski zamanlarda köy işleri nasıl yapılırdı?” sorusu yöneltilmiş ve kaynak kişiler de bu sorunun cevabını –{ArdX} şeklinde bir biçimbirim kullanarak eskiden yapılmış bir alışkanlığı anlatmışlardır. Türkiye Türkçesinde –{Ar/İrDX} eki de aslında geçmişe dönük alışkanlıkların anlatıldığı bir kiplik olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer(2012:201), bu yapıyı iki öbekte incelemenin mümkün olduğundan bahsetmekte ve birinci öbeğin İngilizcede kullanılan *used to* biçimine benzer bir görevi olarak geçmişe dönük alışkanlıkların kullanıldığı “alışkanlık” kipliği olarak değerlendirmektedir.

dolanardıh < dolanırdık, savurardıh < savururdık, çıkarardıh < çıkarırdık, olardı < olurdu, yapardıh < yapardık.

2.4 –{AndA} ve – {AnnAn} Zarf-Fiil Ekleri

Geçitveren köyü ağzında ölçünlü dilden farklı olarak iki tane zarf-fiil ekiyle karşılaşmaktayız. Bu eklerden birisi –{AndA}, diğeri ise – {AnnAn} ekidir. Bu iki biçimbirim, Azerbaycan Türkçesinde de görülmektedir ve bu biçimbirimler Türkiye Türkçesinde –{Inca} veya –{DiğİndA} eklerinin karşılığı olarak görülebilmektedir. Bayraktar(2018:222), bölge ağzında ve Azerbaycan Türkçesinde görülen bu iki biçimbirim için eklendiği fiilere “-dığı zaman”, “-dığında” anlamlarını kattığını ve bu biçimbirimlerin {GAn} sıfat-fiil eki ve {DA} bulunma durumu ekinden oluştuğundan bahsetmektedir.

Elbette –{AnnAn} biçimbirimi +{DAn} ekinden yola çıkılarak oluşturulmuş ve bölge ağzında da gerileyici ünsüz benzeşmesi sonucunda –{AndAn} biçimi –{AnnAn} biçimine dönüşmektedir. Aynı zamanda bu biçimbirimden sonra genellikle “sonra” sözcüğü geldiği metinlerde sıkça karşılanmaktadır.

hınıyı oynatanda para atıllar tepsinin kenarına

ğavrulannan kıfkırmızı olannan sora

unu gavurasan ahan gavurannan sora suya tökesen

2.5 Vasıta Durumu Eki

Bilindiği üzere ölçünlü dilde kullanılan vasıta durumu eki, “ile” edatının ekleşmiş bir biçimi olarak dilde yerini almıştır. Çoğu Anadolu ağızlarında olduğu gibi Geçitveren köyü ağzında da “ile” edatının ekleşmiş formunda kullanılan +{(y)lA} biçimbirimi, son seste bir /n/ ünsüzü türeyerek kullanılmaktadır. Burada türeyen /n/ sesinin eski dönemlerde olan bir ek mi yoksa sadece ünsüz türemesi mi olduğu konusunda Yıldırım(2018:157), ekleşme sırasında –l-> -n- değişmesi ve ek sonunda [n] türemesi olduğundan ve bu türemenin de Eski Türkçede kullanılan bir araç durumu eki olduğundan bahsetmektedir. Yani eski bir araç durumu eki olan “n” biçimbirimi, ekleşmiş ve kalıplaşmıştır. Bölge ağzında da vasıta durumu eki ekleşmiş hâlde +{nAn} ve {dAn} iki biçimle tanıklanmıştır. +{dAn} ekinde ise yine bir ünsüz benzeşmesi olup /l/ sesi /d/ sesine dönmüştür.

hazırlıyiller götürürler **damatdan**.

bizim köyde de **gelinnen** damat dans yapir.

İkinci örnekte “gelinnen” ifadesi bağlaç olarak kullanılmıştır.

2.6 Gibi Edatı ve Yan Biçimleri

Gibi edatı, bilindiği üzere Türkiye Türkçesinde genellikle “benzerlik” ilgisi kuran bir sözcüktür. Kendinden önceki isim soylu bir sözcükle birleşerek edat grubunu oluşturur, cümle içerisinde zarf veya sıfat olarak kullanılır. Aynı zamanda ek-fiil eklerini alarak cümlede yüklem görevi de üstlenebilirler. Korkmaz(2018:36), gibi edatının “kip” “ölçü, kalıp” anlamına gelen sözcükle üçüncü teklik kişi iyelik ekinin kaynaşması sonucunda olduğundan bahsetmektedir. Bu edat, Anadolu ağızları içerisinde oldukça farklı biçimlerde

karşımıza çıkmaktadır. Bu farklı biçimleri Yıldırım(2017:93-114), çalışmasında gibi edatının yan biçimlerini haritalar üzerinden göstermektedir. Araştırmacı “gibi” edatının Doğu Anadolu ağızlarında genellikle “kimi” biçiminin kullanıldığından bahsetmektedir. Bölge ağızında derlediğimiz metinlere göre genellikle “kimi” biçiminin kullanıldığını görmekteyiz. Ancak sadece tek bir örnekte “gimi” biçiminin de kullanıldığı gözlemlenmiştir. “gimi” biçimi, kendinden önceki bir sözcükle ulanarak ön sesteki /k/ ünsüzü ulama sonucu hece ortasına geçmiş ve iki ünlü arasında kalan ötümsüz /k/ ünsüzü, ötümlü /g/ ünsüzüne dönüşmüştür.

ahan şahin **kimi** hepsi on milyar...

dā **indiki_gimi** hiş bi şey yoḥ.

2.7 Öyle ve Böyle Sözcükleri

Önceden de bahsettiğimiz üzere Karahan(2017:56)’ın Anadolu ağızlarının sınıflandırmasında Doğu Anadolu ağızlarının belirleyici özellikleri bizim çalışmamızın şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu değerlendirme ölçütleri içerisinde “öyle” ve “böyle” sözcüklerinin “ële” ve “bële” şekline dönüştüklerinden bahsetmektedir. Gerçekten de bölge ağızında öyle ve böyle sözcükleri “ële” ve “bële” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

millet **ële ëledi** varı varyatı...

ële durumu var dört dörtük.

bi tene **bële** gavurma yapır.

vallah halaydan başka **bële** göççeri diyirih.

2.8 Dönüslülük Zamiri

Geçitveren köyü ağızında dönüslülük zamiri, Türkiye Türkçesinden farklı olarak kendi sözcüğü yerine öz sözcüğü ile karşılanmaktadır. Gabain(2003:73), Eski Türkçede dönüslülük zamirinin iki sözcük ile karşılandığından ve bunlardan birisinin “kentü” diğerrinin ise “öz” sözcüğü olduğundan bahsetmektedir. Türkiye Türkçesinin de dahil olduğu Batı Grubu Türk lehçelerinde dönüslülük zamiri, Türkiye Türkçesinde “kendi”(Korkmaz, 2019:398), Gagavuz Türkçesinde “kendi”(Özkan, 2019:231), Türkmen Türkçesinde “öz” (Yıldırım, 2020:237) ve Azerbaycan Türkçesinde

“öz”(Yalçın, 2018:265) sözcükleriyle karşılaşmaktadır. Görüldüğü üzere Batı Grubu Türk lehçelerinin “doğu” kesimi “öz” kelimesini kullanırken “batı” kesimi ise “kendi” sözcüğünü kullanmaktadır. Bu duruma bağlı olarak bölge ağzında da “öz” sözcüğünün dönüşlülük zamiri olarak kullanılması gayet doğaldır.

esgiden **özümüz** götürürdüh.

men hazırlıyram gene **özümüz** hazırlıyırh.

Allah var yuharda **özü** de diyir.

me'im **özüm** olsa hiş kim bu yapTığınızı kavul ellemez.

3. Sözlük

Bu bölümde bölge ağzından derlediğimiz metinlerde ve sohbet esnasında karşılaştığımız sözcüklere yer vermek istiyoruz. Bazı sözcükler Derleme Sözlüğünde de tanıklanmaktadır. Bu sözcüklerin anlamlarını Derleme Sözlüğünden aynen aktarıp sözlükte tanıklanmayan sözcüklerin anlamlarına da sözlüğe katkı sağlamak amacıyla yer vereceğiz.

Çöl: Ekim-biçim işlerinin yapıldığı tarla.

Dillemek: Söylemek, açıklamak.

Dizoy: Buzağı.

Doşaf: Pekmezin katı hâli.

Fehle: Irgat, tarlada çalışan işçi. (DS, III:1840)

Ġatıh: Yağı alınmış yoğurt, süzme yoğurt. (DS, IV:2683)

Gavağ: Ön taraf, bir şeyin veya kimsenin önü. (DS, III: 1937)

Gayırmak: Yapmak. (DS, III:1946)

Gem: Döven. (DS, III:1985)

Gizdinim: gizlice, gizli bir şekilde.

Ġoççeri: Düğünlerde oynayanların birbirlerinin omzuna atarak oynanan bir oyun türü.

Hamsı: Hepsi. (DS, III:2267)

Haşıl: bulgurdan yapılan, muhallebi kıvamında bir yemek türü. (DS, III: 2302)

Havağ: Ne zaman.

Hörre: unu kavurarak yapılan bir çorba türü.

Ƙartof: Patates. (DS, IV: 2672)

Kerenti: Tırpan. (DS, IV: 2754)

Künde: Ekmek yapmak için yapılan hamur bezesi. (DS, IV: 3038)

Motor: Traktör.

Naħır: Sığır sürüsü. (DS, IV: 3234)

Naħıra gitmek: Büyükbaş hayvanları otlatma işi.

Nöker: Kış ayında ağılda küçükbaş ve büyükbaş hayvanlara bakan kişi.

Otarmak: Küçük veya büyükbaş hayvanları otlatmak, otlatma işi.

Pendir: Peynir.

Peren Peren: Perişan olmuş anlamında kullanılan bir ikileme, perperişan. (DS, V: 3431)

Pul: Para.

Sarı yağ: Tereyağına verilen isim.

Sefik: Tutumsuz. (DS, V: 3566)

Şaħ: Düğünlerde içinde şekerlemelerin bulunan tahtadan bir sepet.

Şorva: Sulu yemeklere verilen genel isim.

Toyuğ: Tavuk.

Yarma: Bulgur. (DS, VI: 4189)

Yeke: Büyük, iri. (DS, VI: 4230)

Zat: Kişi, şey. (DS, VI: 4353)

Çalışmada Kullanılan İşaretler

< : Değişim yönü

> : Değişim yönü

∨ : Ulama işareti

- : Ünlülerde uzunluğu gösteren işaret

è : e-i arası, kapalı e sesi

í : i-i arası ünlü

ğ : art damak “g” sesi

h : hırıltılı “h” sesi

ķ : art damak “k” sesi

ğ̇ : normalinden daha vurgulu ve hırıltılı “ğ” sesi

T : t-d arası ünsüz sesi

Kaynakça

- BAYRAKTAR, N.(2018). *Türkçede Fülimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BENZER, A.(2012). *Türkçede Zaman, Görünüş Ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ERCİLASUN, A.B.(2020). *Kars İli Ağızları- Ses Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, M.(2008). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Tanıtım/Yayım.
- GABAİN, A.V.(2007). *Eski Türkçenin Grameri*(Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, G.(2020). *Uşak İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N.(2015). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G.(2018). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAHAN, L.(2017). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z.(2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z.(2019a). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z.(2019b). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, N.(2019). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU. (2019). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (Birleştirilmiş Tıpkıbasım)*.C. I-İ-İ-İv-V-Vı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YALÇIN, S.K.(2018). *Azerbaycan Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- YILDIRIM, F.(2017). *Türkiye Türkçesi Ağız Atlası İçin Yeni Bir Ön Çalışma: Gibi Edatı Ve Yan Biçimleri*. International Journal Of Academy. Volume 5/6 September: 93-114.
- YILDIRIM, F.(2018). *Suriye Bayır bucak Türkmen Ağızı Giriş-İnceleme-Metinler-Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.
- YILDIRIM, H.(2020). *Türkmen Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZÜLFİKAR, H.(1992). Doğu Anadolu Ağızlarında Zaman Kavramı Taşıyan –İp/-İp Eki. *Ankara Dtef Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Türkoloji Dergisi*, X/1: 13-20.

Www. Tr.Wikipedia.Org(29.04.2022)

Www.Sozluk.Gov.Tr (29.03.2022)

1924 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye)'nin Dili Üzerine Bir İnceleme

An Analysis on the Language of the 1924 Constitution (Teşkilat-ı Esasiye)

*Esra Nur Çağdar**

Öz: 20.yy'ın ilk yarısında Türkiye'de yenilik, millilik ve çağdaşlaşma hareketleri; siyaset, spor, sanat alanlarıyla birlikte resmi ya da özel olması fark etmeksizin kurum ve kuruluşlarda da kendini göstermiştir. Tüm bu alanların yanı sıra yazı dili çerçevesinde de ciddi adımlar atılmıştır. Dil ve edebiyat çerçevesinde yapılan değişiklikleri ve dönemin dil özelliklerinin tespiti ancak o döneme ait yazılı bir metnin dil yapısı bakımından incelenmesiyle mümkündür.

Bu çalışmada, 1924 yılında yürürlüğe giren ve siyasi olarak bir yeniliğin adımı olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ele alınacaktır. Bildiri metni, Teşkilât-ı Esasiye'de -bir diğer adıyla- 1924 Anayasasında -Metnin geri kalanında bu isim kullanılacaktır.- kullanılan kelimelerin yabancı veya Türkçe kökenli olmaları ayrıca anlam bilgisi bakımından incelemesini içermekte ve bu incelemelere ek olarak kelime hazinesi ve kelime gruplarının tespitini de kapsamaktadır. Bahsi geçen tespitlerin izahı sonrasında Teşkilât-ı Esasiye Kanununun dilinden hareketle, Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kanun dili hakkında bazı somut sonuçlara ulaşılabilecek ve bu sonuçlar yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1924 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye)'nin dili, kelime hazinesi, anlam bilgisi, köken bilimi, kelime grupları.

Abstract: Innovation, nationalism and modernization movements in Turkey in the first half of the 20th century; It has also shown itself in institutions and organizations, regardless of whether it is official or private, together with the fields of politics, sports and art. In addition to all these areas, serious steps have been taken within the framework of written language. The changes made within the framework of language and literature and the determination of the language characteristics of the period are only possible by examining a written text from that period in terms of language structure.

In this study, the Teşkilat-ı Esasiye Law, which came into force in 1924 and is a political innovation step, will be discussed. The text of the paper includes the analysis

* Selçuk Üniversitesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı, esranurcagdar0@gmail.com

of the words used in the Teşkilat-ı Esasiye -in other words- in the 1924 Constitution - this name will be used in the rest of the text.- whether they are of foreign or Turkish origin, in terms of semantics, and in addition to these examinations, it also includes the determination of the vocabulary and word groups, covers. After the explanation of the aforementioned determinations, starting from the language of the Teşkilat-ı Esasiye Law, some concrete results will be reached about the legal language of the Young Turkish Republic and these results will be interpreted.

Keywords: The language of the 1924 Constitution (Teşkilat-ı Esasiye), thesaurus, semantics, etymology, word groups.

1924 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye) Kanununun Tanımı

1924 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti için hukuki açıdan tam nitelikli olması aynı zamanda hak ve hukuk kavramlarına ilk değinen anayasa olması bakımından birçok yeniliği barındırır. Öncesinde 1921 Anayasası yürürlüğe girmişse de içeriğinde hak ve hukuk kavramlarını içermeyen bir anayasa olması dolayısıyla 1924 Anayasası bu kavramlardan da bahseden ilk tam nitelikli anayasadır. Fahri Bakırcı bu konuyu şu şekilde açıklamıştır:

‘‘1924 Anayasası, Türk anayasa tarihinde yeni Türk Devleti’nin ikinci anayasası olmakla birlikte çok sayıda yönüyle ilk anayasa olma özelliğini taşır. Öncelikle bu anayasa Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk anayasasıdır, çünkü 1921 Anayasası döneminin önemli bir kısmında henüz Cumhuriyet ilan edilmemiştir. İkinci olarak, bu anayasa Türkiye’de anayasa anlayışına ve sistematığıne uygun olarak yapılan ilk anayasadır. 1921 Anayasası olağanüstü koşullarda çıkarılmış acil düzenlemeler içermektedir ve içinde bir anayasanın vazgeçilmez olan temel hak ve özgürlüklere ilişkin hiçbir düzenleme bulunmamaktadır. Üçüncü olarak 1921 Anayasası döneminde henüz 1876 tarihli Kanun-i Esasi yürürlükten kaldırılmamıştır ve bu dönemde biri Osmanlı Dönemi’nden kalma iki anayasanın yürürlükte olduğunu kabul etmek gerekir: 1876 Anayasası, 1924 Anayasası’yla yürürlükten kaldırılmıştır. (m. 104)’’
(Fahri BAKIRCI, Atatürk Ansiklopedisi, 1924 Anayasası maddesi)

1924 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye) Kanununun Dili Üzerine

Türkiye Cumhuriyeti için çağdaşlaşma ve ulusal egemenlik açısından büyük öneme sahip olan 1924 Anayasası metnindeki farklı kelimelerin kökenleri ve bu kelimelerin sayısı aşağıdaki gibidir:

Arapça kelime sayısı: 775

Birinci fasıl, madde 3'te " Hâkimiyet bilâ kaydü şart Milletindir." ve Dördüncü fasıl madde 58'de " Mahkemelerde muhakemat alenidir." cümlelerindeki bütün kelimeler Arapçadır.

Türkçe kelime sayısı: 99

İkinci fasıl, madde 10'da " Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir." cümlesindeki "yirmi", "iki", "yaş", "bitir-", "kadın", "erkek", "Türk", "seç-" kelimeleri Türkçedir.

Farsça kelime sayısı: 40

Üçüncü fasıl, madde 33'te " Reisicumhur hastalık ve memleket haricinde(...)" cümlesindeki "hasta" kelimesi; Üçüncü fasıl, madde 34'te "Reis tarafından hemen içtimaa davet edilerek(...)" cümlesindeki "hemen" kelimesi; Üçüncü fasıl, madde 38'de "(...)deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrı nefis etmekten(...)" cümlesindeki "deruhde" kelimesi Farsçadır.

Fransızca kelime sayısı: 6

Üçüncü fasıl, madde 35'te " Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile bütçe kanunları müstesna olmak üzere(...)" cümlesindeki "bütçe" kelimesi; Üçüncü fasıl, madde 40'ta "Başkumandanlık Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç olup(...)" cümlesindeki "başkumandan" kelimesinin "kumandan" bölümü; Beşinci fasıl, madde 81'de " mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf(...)" cümlesindeki "telgraf" kelimesi Fransızcadır.

Yunanca kelime sayısı: 1

Beşinci fasıl, madde 73'te " İşkençe, eziyet, müsadere ve angarya memnudur." Cümlesindeki "angarya" kelimesi Yunancadır.

İtalyanca kelime sayısı: 1

Beşinci fasıl, madde 81'de " Postalara verilen evrak, mektuplar(...)" ifadesindeki "posta" kelimesi İtalyancadır.

Arapça kelime sayısı: 775, Türkçe kelime sayısı: 99, Farsça kelime sayısı: 40, Fransızca kökenli kelime sayısı: 6, Yunanca kelime sayısı: 1, İtalyanca kelime sayısı: 1 olmak üzere toplamda farklı dillerden 922 kelime vardır.

Köken tespiti yapılan kelimelerin sayılardan da anlaşılacağı üzere 1924 Anayasa metnindeki kelimelerin ekseriyeti Arapçadır. Kelimelerin Arapça tercih edilmesinin yanı sıra tamlama yapılırken hem Türkçe hem Farsça tamlama kurallarına göre oluşturulmuştur. Fakat hepsinden ziyade Farsça tamlama kurallarına göre oluşturulmuştur:

Türkçe dil bilgisi kurallarına göre oluşturulan tamlama sayısı: 90

İkinci fasıl, madde 14'te "(...)murakabe vazifelerinin ihzarı(...)" cümlesindeki "vazifelerinin ihzarı" ifadesi; İkinci fasıl, madde 17'de "(...)veyahut muhakemesinin icrası Heyeti Umumiyenin kararına menuttur.(...) cümlesindeki "muhakemesinin icrası" ve Heyeti Umumiyenin kararı" ifadeleri; Üçüncü fasıl, madde 41'de "Teşkilât-ı Esasiye Kanununun masuniyeti" cümlesindeki "Kanununun masuniyeti" ifadesi Türkçe tamlama kurallarına göre oluşturulmuştur.

Farsça dil bilgisi kurallarına göre oluşturulan tamlama sayısı: 100

İkinci fasıl, madde 17'de "Ancak bu takdirde makam-ı aidi Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir." cümlesindeki "makam-ı aidi" ifadesi; İkinci fasıl, madde 22'de "Sual ve istizah ve Meclis tahkikatı Meclisin cümle-i salâhiyetinden olup şekli tatbik-ı Nizamname-i Dahilî ile tâyin olunur." cümlesindeki "cümle-i salâhiyet", "şekl-i tatbik" ve "nizamname-i dahili" ifadeleri; İkinci fasıl, madde 26'da "(...)muvazene-i umumiye-i maliye(...)" ifadeleri Farsça tamlamalara örnektir.

Arapça dil bilgisi kurallarına göre oluşturulan tamlama sayısı: 1

Arapça dil bilgisi kurallarına göre oluşturulan sadece bir tane tamlama tespit edilmiştir: Birinci fasıl, madde 3'te "Hâkimiyet bilâ kaydü şart Milletindir." cümlesinde geçen "bilâ kaydü şart" ifadesi Arapça tamlama kurallarına uygun oluşturulmuştur.

Türkçe dil bilgisi kurallarına göre oluşturulan tamlama sayısı: 90, Farsça dil bilgisi kurallarına göre oluşturulan tamlama sayısı: 100, Arapça dil bilgisi kurallarına göre oluşturulan tamlama sayısı: 1 olmak üzere toplamda birbirinden farklı kelimelerle oluşturulan 191 tamlama vardır. Bu tamlamaların ve kelimelerin çokluk halleri daha çok Arapça tamlama ve çokluk kurallarına göre kurulmuştur:

Tamlama örneklerine ek olarak; İkinci fasıl, madde 26'da “(...) olan idam hükümlerinin infazı gibi vezaifi bizzat kendi ifa eder.” cümlesindeki “vezayif” kelimesi vazife (Ar.) kelimesinin çokluk hali; İkinci fasıl, madde 27'de “(...)on ikinci maddede münderiç ceraimden biriyle mahkûm olur.” cümlesindeki “ceraim” kelimesi cerime (Ar.) kelimesinin çokluk hali, Üçüncü fasıl, madde 41'de “(...) bilcümle mukarrerattan mütevellit mesuliyet otuz dokuzuncu madde mucibince mezkûr mukarreratı imza eden (...)” cümlesindeki “mukarrerat” kelimesi takrir (Ar.) kelimesinin çokluk hali, Arapça çokluk örneklerinden birkaçıdır.

Kullanılan Türkçe kelimelerin 24 tanesi birbirinden farklı fiillerden oluşmaktadır. Bu fiiller, Türkçe kökenli ana fiil ya da yabancı kökenli isim ve Türkçe kökenli yardımcı fiilden oluşmaktadır. Sayılar ve bağlaçlar da Türkçe tercih edilmiştir:

Beşinci fasıl, madde 68'de “ Her Türk hür doğar, hür yaşar.” cümlesindeki “doğ-” ve “yaşa-” fiilleri; Beşinci fasıl, madde 78'de “(...)seyahat hiçbir suretle takyidata tabi tutulamaz.” cümlesindeki “tutul-” fiili, Altıncı fasıl, madde 94'te “ Kanuna muhalif olan umurda âmire itaat memuru mesuliyetten kurtaramaz.” cümlesindeki “kurtar-” fiili Türkçe fiillere örnektir.

Yukarıda yaptığımız köken tespitlerine bakıldığında 1924 Anayasa metninin yoğun bir şekilde Arapça kelime ve dil bilgisi kurallarını barındırdığını söyleyebiliriz. 1924 Anayasasının yürürlüğe girdiği yıllarda edebi sahada millileşme ve Türkçede sadeleşme akımı bulunmaktaydı. Şairler ve yazarlar, 1923-1940 (Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı) yıllarında düz yazı ve şiiri duru bir Türkçeyle yazarak sanatı İstanbul sınırlarından çıkarmıştı. Edebi sahada bu yenilikler devam ederken, 1924 Anayasa metninde yürürlüğe girdiği dönemin aksine çok fazla Arapça kelime ve dil bilgisi kuralı bulunması dikkat çekicidir. Öte yandan 1924 Anayasa metnini, Osmanlının ilk anayasa metni olan 1876 Anayasasıyla kıyasladığımızda Arapça kelime ve dil bilgisi kurallarında azalma ve Türkçe kelime ve dil bilgisi kurallarında bir miktar artış gözlemlenmektedir. Bu düşüncüyü desteklemek amacıyla aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

1876 Anayasasında “Devlet-i Osmaniyenin payıtahtı İstanbul şehridir” ifadesi ve 1924 Anayasasında “Türkiye Devleti makarrı Ankara şehridir” ifadesi kullanılır. “payıtaht” Farsça başkent manasına gelen bir kelimedir.

1924 Anayasasında payitaht kelimesinin yerine Arapça başkent manasına gelen ‘‘makarr’’ kelimesi tercih edilmiştir. Devlet ismi verilirken 1876 anayasasında ‘‘Devlet-i Osmaniye’’ ifadesi Arapça tamlama kurallarına uygun kullanılırken 1924 Anayasasında ‘‘Türkiye Devleti’’ ifadesi Türkçe tamlama kurallarına uygun olarak kurulmuştur.

Sayılan farklılıkların ya da azalmaların ardından aynı zamanda 1924 ve 1876 Anayasa metinlerinde gerek madde başları gerekse meclis ve mebusların isimleri Arapça kelimeler ve bu kelimelerle Farsça tamlama kurallarına göre tamlamalar tercih edilmiştir. 1876 Anayasa metninden 1924 Anayasa metnine kadar bu Arapça kelime ve Farsça tamlamalarda her hangi bir değişiklik gözlemlenmemiştir. 1924 Anayasasında ‘‘Ahkâm-ı esasiye’’, ‘‘Vazife-i teşriiye’’, ‘‘Türkiye Reisicumhuru Büyük Millet Meclis-i Heyet-i Umumiyesi’’, ‘‘Erkân Harbiye-i Umumiye Riyaseti’’ ifadeleri ve 1876 Anayasasında ‘‘Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin hukuk-u umumiyesi’’, ‘‘Meclis-i Umumi Heyet-i Âyan’’, ‘‘Meclis-i Umumi’’, ‘‘Mevadd-ı Şetta’’ ifadeleri kullanılmıştır.

Sonuç

1. 1924 Anayasasında, Arapça: 775, Türkçe: 99, Farsça: 40, Fransızca: 6, Yunanca: 1, İtalyanca: 1 olmak üzere toplamda farklı dillerden 922 kelime vardır.
2. Türkçe dil bilgisi kurallarına göre: 90, Farsça dil bilgisi kurallarına göre: 100, Arapça dil bilgisi kurallarına göre: 1 olmak üzere toplamda birbirinden farklı kelimelerle oluşturulan 191 tamlama vardır. Bu tamlamaların ve kelimelerin çokluk halleri daha çok Arapça tamlama ve çokluk kurallarına göre kurulmuştur.
3. Türkçe kelimelerin 24 tanesi birbirinden farklı fiillerden oluşturmaktadır. Bu fiiller, Türkçe kökenli ana fiil ya da yabancı kökenli isim ve Türkçe kökenli yardımcı fiilden oluşmaktadır.
4. 1924 Anayasası ve 1876 Anayasası metinleri karşılaştırıldığında 1924 Anayasa metninde kullanılan yabancı kökenli kelime ve dil bilgisi kurallarında azalma görülmüştür. Bu tespitin yanı sıra madde başları, kurum ve kuruluş isimleri yahut bazı hukuki terimlerin 1924 Anayasa

metninde yine 1876 Anayasa metninde olduğu gibi yabancı kökenli kelime ve dil bilgisi kurallarına göre tercih edildiği görülmüştür.

5. 1924 Anayasa metninin yürürlüğe girdiği 1923-1940 yıllarında Türk edebiyatı sahasında Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan dönemde dilde sadeleşme ve duru Türkçe kullanımını arttırılıyor, edebiyatı İstanbul dışına taşıma adımları atılıyordu. Dilde sadeleşme adımlarının başarıya ulaştığı bu yıllarında 1924 Anayasa metninin Cumhuriyet Döneminin aksine yoğun bir şekilde yabancı kökenli kelime ve dil bilgisi barındırması dikkate değer bir unsurdur.
6. Tüm bu verileri bir araya getirdiğimizde 1924 Anayasa metninin hem tam olarak Cumhuriyet Dönemi metinlerinin özelliklerini taşıyor hem de 1876 Anayasasında olduğu gibi tam anlamıyla Osmanlı hukuk dilini taşımadığı çıkarımında bulunabiliriz. 1924 Anayasa metninin bir geçiş dönemi metni olarak görmemiz mümkündür. Geçiş dönemi olmakla birlikte içeriğinde barındırdığı yabancı kelimelerle Cumhuriyet Döneminin özelliklerinden ziyade Osmanlı hukuk diline daha yakın olduğunu gözlemleyebiliriz.

Kaynakça

- GÜNEŞ, İ. (2020). “Teşkilati Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 233-256
- BAKIRCI, F..Atatürk Ansiklopedisi, 1924 Anayasası maddesi (23/04/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1924-anayasasi/?pdf=3900> adresinden erişilmiştir.)
- ÖLKER, P. (2016). “Osmanlı’da Hukuk Dili: 337 Numaralı Bozkır Şeriyye Sicili Örneği”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, 9: 556-574
- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> (23/04/2022)
- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> (23/04/2022)
- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (23/04/2022)

Yer Adlarının Halk Etimolojisi ve Adbilim Bağlamında Değerlendirilmesi

Evaluation of Place Names in the Context of Folk Etymology and Onamatology

*Fatih Erdem**

Öz: Adlar ve adlandırma biçimleri yalnızca geçmişte yaşayan insan topluluklarının dil unsuru olarak yansıyan sözcüklerden ibaret değildir. İnsanların günlük yaşantısı içerisinde yaşamlarını geçirdikleri coğrafyaya, bölgelere ait söz konusu adlandırma biçimleri aynı zamanda halkın kültürel değerlerini, dünyaya bakış açılarını, inançlarını, duygularını ve yaşam tarzlarını sözcüklere yansıtma biçimleridir. Dolayısıyla halkın bu isimlendirme biçimlerini araştırırken dilbilim ve adbilim başta olmak üzere pek çok disiplinden yararlanmak bu sözcükleri daha iyi anlayabilmek için kaçınılmazdır. Adları ve adlandırma biçimlerini ortaya çıkaran temellerin niteliği, bu alanda yapılacak çalışmalarda halk etimolojisinden yararlanmak, bu doğrultuda disiplinlerin kuram ve yaklaşımlarından yararlanmak gerekmektedir. Hazırlanan bu çalışmada yer adları, adbilim, toponomi ve halk etimolojisi bağlamında incelenecektir. Çalışmada ilk olarak yer adlarının, halk etimolojisi üzerinde genel bir çalışma yapılacaktır ardından halk etimoloji kavramı üzerinde durularak, yer adlarının adbilim ve halk etimolojisi açısından değerlendirmesi yapılacaktır. Böylece yer adlarının, dilbilimin ve halk bilimin ortak bir konusu olarak taşımakta olduğu çok yönlü temelleri yer adları, efsane, memorat, halk inançları gibi türlerle olan ilişkileri üzerinden aydınlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, Yer Adları, Toponomi, Halk Kültürü, Dil Bilim.

0. Giriş

Filoloji, insan ve ele aldığı kaynakları dil, kültür ve edebiyat çerçevesinde inceleyen bilim dalıdır. Filoloji, bunları inceleyip açıklarken diğer disiplinler ile etkileşim halindedir. Filolojinin alt dalları olan etimoloji, dilbilim, halk etimolojisi gibi disiplinler kendini oluşturan bu üst yapıya gerek incelemeleri

* Samsun Üniversitesi, Türkiye, Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi, fatiherdem_1@hotmail.com

gerekse açtığı yeni yollarla katkı sunmaya devam etmektedir. Bu çalışmada yer adları ve halk etimolojisinin adbilim çerçevesinde incelemesi yapılacaktır. Yer adları adbilimden hareketle incelenirken çoğu zaman halkbilimden ve halk kültüründen faydalanmak göz ardı edilmiştir. Oysa halk bilim ve adbilim yapılan çalışmalarla görülmüştür ki birbirinin tamamlayıcısı adeta iç içe geçmiş bir bütündür. Adbilim ele aldığı adları bağlamdan ayrı açıklayamaz. Bunu yaparken de o adı kullanan ve isimlendiren topluluğun kültüründen, yaşamından, halk ürünlerinden yararlanması gerekir. Günümüzde yapılan çalışmaların önemle üzerinde durduğu disiplinlerarasılık tam da bu yüzden önemlidir. “Folklor ve Disiplinlerarasılık” adlı eserinde Ahmet Keskin; “İnsanı ve kültürü anlamaya yönelik bütün bilimlerin kavşak noktasında bulunan bir disiplin olan halkbilimi çalışmalarında, bilimin ve insanlığın günümüze kadar ortaya koymuş olduğu birçok deneyimini ve bilgi birikimini dışlamak yerine bu disiplinin bilgi birikimini genişletmek için bunlardan yararlanmanın daha verimli bir tercih olacağını belirtmek gerekmektedir.” ifadeleriyle bu işbirliğinin önemini vurgulamaktadır. İnsanların bilgi, birikim ve kültürlerinin birer yansıması olan folklor incelemelerinde bunların çözümlenmesi ve kendinden sonra gelecek olan çalışmaların önünü açmak, farklı bakış açıları sağlamak ve o güne kadar hiç söylenmemiş sözleri söylemek için disiplinlerarasılık çerçevesinde çalışmalar ele alınmalıdır. Bir başka deyişle bu kıymetli kaynağı tek boyutlu, bir pencereden değerlendirmek onun değerini görememek, ondan yeterince faydalanamamak demektir.

1. Adbilim, Dilbilim Ve Halkbilimi

Adbilim, insanın yaşamı boyunca ortaya koyduğu her türlü ad ve adlandırma tercihlerini bütün yönleriyle ele alıp, inceleyen ve çözümleyen disiplinin adıdır. Doğan Aksan’ın tanımına göre (1982:415) “ Bir özel adın kökenbilgisi, tarihsel gelişme yönünden ve çeşitli dil ve kültür sorunları açısından incelenmesine Özel Adlar Alanı denir.” Bunları yaparken kişi adları, yer adları,coğrafya adları gibi alt dallardan faydalanır. Aksan’a göre adbilim dar adbilim, geniş adbilim olarak ikiye ayrılmaktadır:

“Dar adbilim, özel adların köken bilgisi, tarihsel gelişme yönünden ve çeşitli dil, kültür sorunları açısından inceleyen dalıdır. Bu türün yer adları, kişi adları,

coğrafya adları üzerinde çalışan dalları da vardır. Bu alanın çeşitli sorunları lehçebilim ile geçişme halidir.”

“Geniş adbilim, sözcük-kavram ilişkisine önem veren bilim dalıdır. Geniş adbilimin anlambilimle yakınlığı vardır. Ancak yöntem bakımından adbilimden ayrılır. Adbilim dilbilimin anlatım sorunlarına odaklanan türdedir. Bu türde sözcükler genellikle dilbilgisinde ad sayılan ögelerdir.”. Adbilim bu açıklamalardan da görüleceği üzere çeşitli kavram ve sözcükleri inceleyen, açıklayan ve kendi içersinde kuralları olan bir dal haline gelmiştir.

Türkiye’de yapılan çalışmalara öncülük eden isim Fuat Köprülü olmuştur. Köprülü, kişi ve yer adlarını açıklamaya çalışırken adbilimden yararlanmış ve ülkemizde bu alanın gelişmesinde öncü olmuştur. “Şahıs isimlerinin ve soy adlarının nasıl ve ne gibi usullere ve an’anelere göre teşekkül ettiğini tarihin, etnografyanın, filolojinin yardımıyla ta’yin ve tenvir eden bir bilgi şubesi” diyerek yaptığı çalışmalarda neden adbilimden yararlandığı hususuna açıklık getirmiştir. Köprülü’nün ilk defa kullandığı “Türk onomastiği” kavramı, bu alanda ilerleyecek isimlerin başında gelenlerden Caferoğlu, Eren, Sakaoğlu tarafından da kullanılmıştır.

Bu isimlerden Caferoğlu’nun çalışmaları dikkat çekmiştir. Ortaya koyduğu çalışmalarla Türkiye’de bu alanın gelişmesine öncülük eden Caferoğlu bununla birlikte katıldığı kongrelerle adbilimin akademik çevrelerce tanınmasına katkıda bulunmuştur. Ülkemizde “Onomastik” dendiğinde akla ilk gelen çalışmalardan olan “Onomasticon Turcicum” 1932 yılında Macar Türkolog Rasony tarafından ortaya konmaya başlandı. Yaklaşık 60.000’e yakın kişi ve boy adlarını inceleyen Rasony maalesef çalışmasını tamamlayamadan vefat etti. Sonraki yıllarda İmre Baski 20.000’e yakın onomastik incelemeyi ele almıştır. Bu bilgilere başta Rasony’in “Onomasticon Turcicum”dan, Eren’in “Türk Onomastiği Hakkında” adlı kitabından ve Ceyda Adıyaman’ın Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi olan Kutadgu Bilig’in Adbilim Bakımından İncelenmesi adlı çalışmasından ulaşılabilmektedir. Yakın tarihlerde ülkemizde adbilim üzerine çok çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Adbilimin sadece köken bilgisi olmadığını bunun kültür ve diğer disiplinler incelenmesi gerektiğini Ahmet Keskin “Adbilim Odağında Lakaplar ve Lakaplarla Karıştırılan Başlıca Terimler ve Kavramlar” adlı çalışmasında şöyle ifade

ediyor; “Lakaplar yalnızca basit birer dil ve folklor ürünü olarak değil toplumun iletişim tür, süreç ve dinamiklerini çeşitli boyutlarıyla yansıtan ve bu bakımdan çok yönlü özellikleri çerçevesinde değerlendirilmesi gereken olgulardır. Dolayısıyla lakaplarla ilgili yapılacak çalışmalarda adbilim ve folklor ile birlikte çeşitli dil, kültür ve iletişim inceleme, araştırma ve çözümleme disiplinlerinin görüş ve yaklaşımlarından birlikte istifade edilmesinin, söz konusu çalışmalar aracılığıyla elde edilecek sonuçların başta adbilim olmak üzere diğer alanlarda yapılacak yeni çalışmaların çok yönlü ve derinlikli olmasına katkı sağlayacağını, bu çerçevede yapılacak karşılaştırmalı ve derinlikli çalışmalarla konu hakkında daha sağlıklı verilere ulaşmanın mümkün olacağını vurgulamak yerinde olacaktır.” Halkın ürünlerini ve kültürünü açıklamaya çalışırken dili nasıl kültürden ayrı düşünemiyorsak dilbilimi ve halkbilimi de aynı şekilde birbirinden ayrı düşünemeyiz. Gerek ülkemizde gerek yurtdışında yapılan dilbilim, adbilim çalışmalarına baktığımızda son zamanlarda disiplinlerarasılığın ve halkbilimin dil üzerine olan etkisinin önemli bir yer kapladığı ortak kabul haline gelmektedir. 1913 yılında Ziya Gökalp, halkiyatın çalışma alanlarını belirlerken “halk teşkilatı, halkfelsefesi, halk ahlakıyatı, halk hukukıyatı, halk bediiyatı, halk lisaniyatı, halk iktisadiyatı ve halk kavmiyatı” şeklinde sekiz alt alana ayırıştırır. Ancak halk medeniyetimize ait bu çalışmalar kısa bir zaman sonra halk edebiyatı eliyle yapılabilecek ve disiplinler manada gittikçe daralan bir kadroya bürünecektir. (Keskin, Akçağ, 2019)

Dilbilim, alanı son yüzyılda sistematik ve bilimsel kabul haline geldi. Yapılan ve ortaya konan dil çalışmaları çok eskilere dayanır fakat çoğu disiplin gibi bu alanda felsefe içersinde ele alınıp ayrı bir alan olarak değerlendirilmez. 19.yüzyıl başlarında İsviçreli F.de Saussure’ün ortaya koyduğu çalışmalar ve “dili kendi içinde kendisi için inceleme” ifadesiyle ayrı bir teşekkül kazanmıştır. Dilbilim, evrensel olarak dilleri betimleyen ,dillerin yapılarını ve anlamlarını inceleyen disiplin alanıdır.

Dil inceleme tarihlerinde Yunan, Arap, Hint, Avrupa ekollerinden bahsedilebilir. Onlar kadar köklü olan Türk geleneği, 11.yüzyılda Divan-ü Lügat’it Türk ve daha sonra Bergamalı Kadri’nin Müyessiretü’l-ülüm ışığında hız kazanmıştır. Dilbilim daha sonraki dönemlerde toplum dilbilim, ruh dilbilim, uygulamalı, tarihsel, beyin dilbilim gibi ana hatlara ayrılmıştır. Bu

ayrımı daha mikro ele aldığımızda karşımıza fonetik ,morfoloji, sentaks, semantik, etimoloji, adbilim, edim bilim gibi alanlar çıkmaktadır.

Halkbilimi, bir topluluğun geleneksel ve anonim dünya görüşünün ve bunun dışavurumları olarak kabul edilen, söze, harekete, ve nesneye dayalı olarak ifade edilen her türlü anlamlı formun ve bunların oluşumlarının geliştirilip pekiştirilmelerine yönelik iletişim olaylarının içinde konu edildiği bir bilim alanıdır.(Çobanoğlu,2016:20) Halka dair, halkın birikimini, değerlerini ele alan ve bunları bir bilimsel çatı altında inceleyen halkbilim, ortaya çıkan ürünleri tasnif etmek için çeşitli çalışma kuramlarına ayrılır. Bunlardan en başta gelenleri metin merkezli ve bağlam merkezli kuramlardır. Metin merkezli kuram, incelediği ve üzerinde durduğu daha çok metnin yapısı ve içeriğidir. Ancak bağlam kuramı, bunların yanında metnin türü ve ortaya konduğu iletişim süreçlerini, bağlamı ve özellikleri de dikkate alır. Yeni yönelimler ve yaklaşımlar eşliğinde halkbilimi, tüm bu metin, bağlam, tür, içerik, yapı yerine bunların ortaklığında bunları kullanan insanların, paydaşların çözümlenmesi üzerinde durmaktadır. Örneğin halkın ortak ürünleri olan efsane, masal, türkülerin farklı ortamlarda farklı şekillerde ortaya konsa dahi halkın değer, inanç ve dünya görüşlerini aktaran bu türlerin incelenmesi sadece bir alana bir kurama indirgenmemelidir. Türk halkbilimi çalışmalarının, yüzüncüyılımı çoktan geride bırakmış olmasına karşın, henüz analiz odaklı çalışmalarda belirli bir seviyeyi yakalayamadığı gerçeği de göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmalarda disiplinlerarası yaklaşımlardan yararlanmanın ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.(Keskin,2018:17)

2. Dilbilim ve Halkbilim Ortaklığında “Halk Etimolojisi”

Etimoloji dil bilimin en önemli çalışma alanlarından biridir. Halkbilimi çoğu zaman bu eşsiz kaynaktan beslenip araştırmalarını aydınlatmıştır. İlgili dillerdeki kelimeleri karşılaştırarak ortak ana dil hakkında daha fazla bilgi elde edilebilir.

Bir sözcüğün en eski, kaynak şekline ""Etymon" (τὸ ἔτυμον)(Türkçe söyleyiş ile Etimon) denmektedir. Etimoloji kavramı bir bilim dalını ("Kökenbilim")

tanımlamanın yanında bir sözcüğün kökenine dair bilgi manasına da gelir ki, bu bağlamda aynı zamanda "Sözkökü" demektir.

(Charlton T. Lewis and Charles Short (1879) A Latin Dictionary, Oxford: Clarendon Press)

Bir sözcüğün sadece hangi dilde hangi anlama karşılık geldiği açıklamakla yetinmeyen bu dal onun kökenine iner, bunu yaparken o sözcüğün kültürel bağlarını da ortaya koyar. Dilleri anlamak için o dili bir araya getiren parçaları incelemek, dil birimi parçaları üzerinde çalışmalar yapmak, biçim ve anlam bakımından çözümlenmek gerekir.

Sözün ne zaman, hangi coğrafyada, hangi söz yapımı kalıbıyla, hangi dil malzemesi temelinde, hangi biçimde ve hangi anlamlarda oluştuğu, aynı zamanda hangi tarihsel değişimleri geçirdiği, sözdeki köken bilgilere çözümlemenin amacıdır. Sözün bilinen veya olası en eski biçimini ve anlamını yakalamak, köken bilgisi çözümlemesinin konusunu oluşturur. (Karaağaç, 2020: 5)

Dilbilgisel yapı ile anlam birbirinden ayrı düşünülemez. Birlikte var olur, birlikte gelişirler. Bir başka ifadeyle birlikte doğarlar ve birlikte ölürler. Dolayısıyla bu kader ortaklığı yapmış iki yapı birlikte incelenir ve birlikte çözümlenir.

Halk etimolojisi ise, halkın günlük yaşamda kendine has özellikleriyle kullandığı dili ana dilin yapı ve biçim özellikleriyle farklarını ortaya çıkartmak, halk dilinin asıl zenginliklerini etimoloji alanıyla beraber incelenmesidir. Halk etimolojisi eski ile yeni değişime uğramış sözcüklerin halkın değer, görüş ve inanç açısından ele almayı da unutmaz.

İnsanlar sözlerin, özellikle kişi ve yer adlarının kökenlerini hep merak etmiştir. Dolayısıyla bütün dillerde halk etimolojisi örnekleri vardır. “Halk köken bilgisi örnekleri” demek istedim ama bana çok uygun gelmedi. Derken “halk kökenciliği” dökülürdü klavyemden. (Ercilasun Ahmet, (2022) Halk Etimolojisi, Türk Dili Dergisi)

Halk etimolojisi denilince, hem yabancı kelimeleri izah etmek hem de bu kelimeleri Türkçe'nin ses sistemine uydurmak akla gelir.(H. Köksal, GAU J. Soc. & Appl. Sci., 3(5), 25-35, 2007)

Uluslar diğer uluslarla ticari, sosyal, kültürel etkileşim halindedir. Halk etimolojisi incelemelerinde uluslar gibi etkileşime giren diller arasındaki kelime alışverişi göz ardı edilemez. Hangi dil olursa olsun bu etkileşimin kalıcı olup olmayacağına halk karar verir. Şayet halk bu alışverişi içselleştirmediyse kendi çabasıyla açıklar ve Türkçeleştirir. Etimolojik olarak kelimeleri çözümlerken kökenlerini ortaya çıkartıp anlam, kültür, yaşam bağını görmezden gelmek trajik yollardan biri olur.

Toplumları anlamak için Malinowski'nin de öne sürdüğü gibi toplumu ve toplumun kültürel kodlarını anlamak, incelemek gerekir. Bu anlam çabasını kurmak için de çeşitli yöntemlerden yararlanılmıştır. En temelinde ihtiyaçlar teorisi gelir ki bunu da yaparken biyolojik, alet ve birleştirici yönlerden ele alır. Toplumlar ilk önce biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak ve sonra bunu ortaya çıkartmak için aletleri kullanır. Malinowski'ye göre bir kültürün ortaya çıkması için kendi ait, kendine has tarzı ve biçimi olmalı. Bu tarz ve biçimleri ortaya çıkarmak içinde yine kendine has teknikleri kullanır.

Toplumların kültürlerinde her şeyin mutlaka bir amacı olduğundan bahseder. Aksi takdirde amaca hizmet etmeyen kültür parçalarının zamanla unutulup, yok olur. Malinowski, bu görüşünü şöyle temellendirir: “Ayrıca mesela İngiltere ve Fransa'nın bazı bölgelerinde merkezi ısıtmanın tam tersine şöminenin hâla egemen olduğunu görürüz. Ama bunu İngiliz alışkanlıklarının, tutumlarının, sportif yaşam tarzının bütünü bağlamında ve açık bir ateşin evdeki rolü ve sınımsız etkisi bağlamında incelersek, onun bir İngiliz evinde ya da New York'un bir apartman dairesinde çok belirli bir rolü yerine getirdiğini saptamak zorunda kalırız.” (Bilimsel Bir Kültür Teorisi, s.60-61)

Türkiye’de yapılan çeşitli halk etimolojisi çalışmalarına baktığımız zaman hemen hemen hepsinde kültür ile etimolojinin ayrılmaz bir bütün olarak ele alındığı gerçeği ile karşı karşıya kalmaktayız. Diğer sahalara kıyasla ülkemizde daha yeni filizlenen ve tanımı üzerinde bile yeni yeni uzlaşılan Halketimolojisi için başta Ahmet Bican Ercilasun'un “HALK ETİMOLOJİSİ” adlı inceleme çalışmasında bu alanın kendine ait çalışma disiplinleri ve yönteminden bahsedilip, etimoloji ile olan farklarını ortaya koyarken sadece içerisinde “etimoloji” geçiyor diye bu alanın salt bir köken bilgisi gibi algılanmaması gerekliliği üzerinde duruluyor. Bu inceleme çalışmasına göre halketimolojisi incelediği, ele aldığı kültürün birer yansıması

olarak disiplinlerarası çalışma ve diğer alanlardan faydalanmak suretiyle doğru bir düzleme oturacağı aktarılır. Aksi takdirde etimolojiden pek de farkı olmaz.

Halk etimolojisi incelemelerinden biri olan Dede Korkut Kitabı üzerine yapılan Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olan Dede Korkut Kitabı'nda Geçen Hayvan İsimlerinin Kültürel Etimolojisi çalışmasıdır. Dede Korkut, Oğuz Türkleri başta olmak üzere Türk kültürü, Türklerin yaşayışları ve yaşam tarzları hakkında bilgiler sunan bu eserin içerisinde yer alan hayvan adlarının kültürel olarak açıklarken etimoloji, halk etimolojisi gibi disiplinlerden yararlanmıştır. Bu çalışmayı Yasemin Söğüt şöyle açıklamıştır “Dede Korkut Kitabı üzerine geçmişten günümüze gerek dilbilimi gerekse halkbilimi alanı kapsamında pek çok çalışma ortaya koyulmuştur. Ancak ismi geçen hayvanlar ve bu hayvanlarla ilgili sözcüklerin etimolojisine dair popüler etimoloji olarak tabir edilen mikro çalışmalar dışında kapsamlı bir kaynak bulunmamaktadır. Bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'nda hayvanlar ve bu hayvanlarla ilgili sözcüklerin nasıl kullanıldığını, etimoloji sözlüklerinden yola çıkarak etimolojik kökeninin kültürel belleğindeki tezahürü hakkında çözümleme bulunulmaya çalışılacaktır.”

Sadece etimolojik bir inceleme yapmayan Söğüt, Türkiye ve Türkiye dışında yayınlanan etimoloji çalışmaları, halk etimolojisi ve kültürel etimoloji gibi başlıklarla konuyu ele almıştır. Yeni bir disiplin olarak söz ettiğimiz “kültürel etimolojiyi” toplumların ortak değer ve duygu oluşturan sembollerin her yönüyle incelenmesi, bu incelemeyi yaparken kültürel miras taşıyıcısı olan sözcüklerin üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Ülkemiz dışında yapılan çalışmalara baktığımızda ilk göze çarpan unsur çok çeşitli disiplinlerden yararlanıldığıdır. Örneğin Mcatee'nin Amerika'daki kuş adlarını halk etimolojisi açısından incelenmesi çalışmasında Amerika'nın kuzey bölgesinde yer alan kuşların nasıl isimlendirildiği üzerinde açıklamalar yaparken halk etimolojisi çerçevesinde çözümlemeler yapmıştır. Halk etimolojisi temelde biçimleri başka olan sözcüklerin ortak bir bağ çerçevesinde ele alır. Benzer kuş adlarının telaffuz farklılıklarının bölgeye ,yaşayan topluluğa göre değiştiği görülmüştür. Halk etimolojisi hem bunları incelemek hem de ortaya koymalıdır. 21.yüzyıl Halketimolojisi adlı

çalışmasında Alan selamlaşmanın nasıl diğer dillerde yer aldığı ve bu adlandırmanın geçirdiği değişimleri incelemiştir. Selamlaşma üzerine yapılan bu çalışmada İbranice, Arapça ve İngilizce selamlar üzerinde durulmuştur. İbranice (solom), Arapça(salam), İngilizce (salaam) olan sözcüklerin eski Solong dilinde elveda demek olan veya busselam (el sıkışmak) kelimelerinden geldiği düşünülmektedir. Son olarak yakın tarihlerde yapılan bir diğer çalışma “Dilbilimsel Değişimde Sözcüklerin Anlamsal İlişkileri ve Halk Etimolojisi” Tarih boyunca diller biçimce değişimlere uğrar. Ancak bu değişime uğrarken sosyal faaliyetler ve dış koşullardır. Bu değişimler daha kolay ve daha fazla şeyi ifade etmek gerektiğinde ortaya çıkar. Dil aileleri ve kökenleri her ne kadar uzun olsa da diller arasındaki bağ o kadar uzun ve karmaşık değildir. Var olan benzerlikleri açıklamak için psikoloji, fonoloji ve artikülasyondan yararlanılabilir. Öte yandan psikoloji bu dilleri yaşatan insanları anlamamıza fayda sağlayacaktır. Tüm çalışmalara baktığımızda çok farklı alanlardan ve disiplinlerden faydalanarak özgün ve insanların yaşamları, kültürleri üzerinden incelemeler yaparak hem halk etimolojisine hem halkbilimine büyük bir katkı yapılmaktadır. Ülkemizde yeni yeni gelişen, üzerine tanımlar ve çalışmalar yapılan çoğu zaman ne dilbilimciler ne de halkbilimciler gerekli önemi gösteremese de yararlandıkları, faydalandıkları halketimolojisine yapabileceğimiz katkıların ve çalışma alanlarının ne kadar geniş olduğunu bu çalışmalara bakarak yapmak mümkündür.

3. Yeradları ve Halk Etimolojisi

Toponomi ise, yer adlarının veriliş amaçları, zamanla uğradıkları dönüşümleri inceleyen bilim dalıdır. Tarih, edebiyat, coğrafya gibi birçok disipline temas eder. Yaşadığı yeri, yöreyi, coğrafyayı adlandırma çabasında olan insan kültürel değerlerini verdiği yer adlarında yaşatır. İnsan içinde var olan merak duygusunu ancak anlamlandırma, araştırma ve bilme ile son verir. Anlamlandırmak için adlandırmak ve sınıflama çabasına girer. Toponomi bu çalışmaları yaparken hem kendi alt dallarından faydalanır hem diğer disiplin alanlarından beslenir.

Tarihsel süreçte milletler doğal ve insani nedenlerle göç etmiş, yeni yurtlar edinmiş ve yeni bölgeler tanımıştır. Bu karşılaşılacak yeni bölge ve yerlerin isimlendirme süreçleri kültürel olarak hakim ve söz sahibi olmak için de

önemli bir aşamadır. Ülkemizde bu alana özgü yapılan çalışma geçmişimize baktığımız zaman çok uzun bir süreçten bahsedemeyiz. Cumhuriyet'in ilk yılları ile hız kazanmış bu araştırmaların temelleri 1920'li yıllarda atılmıştır. (Eren ,1965;İnan, 1987:Sakaoğlu 2001). Yapılan bu çalışmalar çok kıymetli olmakla beraber tarih kitapları, tapu vb arşiv belgeleri ve seyahatnamelerden pek yararlanılamamıştır.

Ülkemizde yapılan yüksek lisans tezlerine bakıldığında karşımıza Türk kültürünün önemli kaynaklarından olan Dede Korkut Kitabı ve Evliya Çelebi Seyahatnâmesi karşımıza çıkmaktadır. Türk dili ve kültürü üzerine yapılan çalışmalara kaynaklık eden Evliya Çelebi Seyahatnamesipek çok açıdan incelenmiştir. Ancak bu değerli eser üzerine yapılan halk etimolojisi çalışmaları bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Bu Yüksek Lisans Tezi olan “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Halk Etimolojisi” adlı çalışma göze çarpmaktadır. İçerisinde yer alan yapı ve coğrafi adlar, yer adları ve halk etimolojisi açısından incelenmiştir. Çoğu yapılan çalışmanın aksine bağlam ile birlikte ele alınan örnekler kültürel açıdan dönemin özellikleri ve yaşam unsurları öne çıkarılarak açıklanmıştır. Yer adlarının yanı sıra bu çalışma şahıs, varlık, kavram adları hakkında da örneklere yer vermektedir. Bu çalışma Evliya Çelebi'nin, yer adlarını açıklarken, yerleşim yerinin adıyla tarihte yer almış kişilerin adları arasındaki benzerlikten yararlanarak adlandırmaya çalıştığı üzerinde durmuştur. Bu da bize yer adlarının öyle geliştiği güzel değil ya işanın içinden, insanların kültürleri ve geçmiş yaşamları üzerinden adlandırma çalışmaları içerisinde olduğunu bir kez daha gösteriyor. Ve bu durum bizleri incelemeleri ve çalışmalarıyla halk etimolojisinin sadece seslere odaklanıp arkada kalan koca bir kültür hazinesine sırt çevirmememiz gerektiği gerçeğine ulaştırıyor.

Bununla yetinmeyen Evliya Çelebi yer adlarını açıklarken halkın kültürel benliği olan efsane ve menkıbe gibi türlerden yararlanmış, hatta bir adım daha ileri giderek yabancı kökenli adları da aynı şekilde açıklamıştır. Üzerinde durduğumuz yüksek lisans tezi Evliya Çelebi'nin tüm bu adları açıklamasında kendine has olarak ziyaret ettiği yerleri o yörenin meşhur olan unsurlarıyla açıkladığından önemle bahsetmiştir. Yine ülkemizde yapılan bir önemli çalışma da Günay Karaağaç'ın “Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi” adlı çalışmasıdır. “*Dil göstergelerini oluşturan gösteren-gösterilen, yani biçim ve*

anlam ilişkisinin kuruluş biçimlerindeki çeşitlilik, anlam çalışmalarının başlıca güçlüğüdür. Biçim veya anlamı yeniden açıklamak, yani doğruluğu bilinen dil birimlerinin ışığında, onların ilk biçimlerini ve ilk anlamlarını belirlemeğe çalışmak, köken bilgisinde zorunlu bir yöntemdir.” Bu açıklamadan yola çıkarak halk etimoloji çalışmalarında yaşanan en büyük güçlüklerden biri anlam ilişkilerinin çeşitliliği ve anlamı yeniden açıklama çabasıdır. Bu güçlükleri açıklamaya çalışırken sözcüklerin, tarihsel, coğrafi, köken bilgisinden yararlanır.

Yer adları ve halk etimolojisi dendiğinde akla ilk gelen çalışmalardan biri olan “Halk Etimolojisinde Yer Alan Bazı Kelimelerle İlgili Yakıştırmalar” adlı Hasan Köksal’a ait bu çalışmanın özetinde bahsedildiği gibi “*Halk etimolojisi üzerine yapılan araştırmalar Batıda 19. Yüzyılın ortalarına kadar uzamasına rağmen bizde diğer bilim dallarında olduğu gibi yakın zamana kadar ciddi bir şekilde ve sistematik olarak ele alınmamıştır...*”. Hasan Köksal da halk etimolojisinin sadece bir kelime izahı olmadığı bunu bağlam ve kültürle ancak ortaya konabileceğini tüm bunları yaparken sistematik ve disiplinlerarası yaklaşımın üzerinde durur.

Öte yandan çalışmada incelediği örnekler ve halk etimolojisi çalışması ülkemizde yapılan çalışmalar arasında önem arz etmekle birlikte Köksal’ın çalışmasında ısrarla durduğu ülkemizde henüz ortaya çıkmamış çalışmalara da öncülük etmiştir.

Yeradları, gerek halk etimolojisi gerek dilbilimin ortak konusu olmakla birlikte hem bu alanları etkilemiş hem bu alanlardan etkilenmiştir. Gelecek çalışmalarda sistematik ve disiplinlerarası çalışmak yeradlarının daha iyi anlaşılıp incelenmesine katkı sağladığı kadar toplumların da yaşam kültürlerini daha iyi anlamamıza fırsat vermiş olacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada Yeradlarının halk etimolojisi ve adbilim çerçevesinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Yeni gelişen bir alan halk etimolojisinin önemi üzerinde durulurken insanların inanç, kültür, dünya görüşlerinin kendi çevrelerini isimlendirme ihtiyacı üzerinde ne kadar etkili olduğu üzerinde durulmuştur. Bunu yaparken de disiplinlerarasılık ve sistematik çalışmanın ne

kadar önemli olduğu, bir konuyu açıklamaya, incelemeye başlamadan önce o konuya ait bir çok alanın farklı disiplinler bakımından incelenmesi gerektiği önemle bahsedilmiştir.

Kaynakça

- Çobanoğlu, Özkul (2000). “Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi.” Milli Folklor, 45: 12-14.
- Dundes, Alan (1972). “Folk Ideas as Units of Worldview.” Toward New Perspectives in Folklore. Austin: University of Texas Press, ss. 93-103.
- Ercilasun A,(2022) Halk Etimolojisi. Türk Dili Dergisi. 841: 10-13
- Karaağaç, G.(2020) Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi. Belgü. 5: 7-18.
- Kaye, A. S. (2004). Folk etymology: alive and kicking in the 21st century. English Today, 20(3), 55-56.
- Keskin, A. (2021). Adbilim Odağında Lakaplar ve Lakaplarla Karıştırılan Başlıca Terim ve Kavramlar . Avrasya Terim Dergisi. 9 (2) : 54-62
- Keskin, A. (2021). Adbilim Odağında Lakaplar ve Lakaplarla Karıştırılan Başlıca Terim ve Kavramlar . Avrasya Terim Dergisi. 9 (2) : 54-62
- Keskin, A.(2019).Folklor ve Disiplinlerarasılık. Ankara: Akçağ
- Köksal,H.(2007) Halk Etimolojisinde Yer Alan Bazı Kelimelerle İlgili Yakıştırmalar. GAU J.SOC. APPL. SCI. 3(5):
- McAtee, W. L. (1951). Folk etymology in North American bird names. American Speech, 26(2), 90-95.

Lügat-ı Garibe'nin Sözlük Bilimi Açısından İncelenmesi

Examination of Lügat-ı Garibe in Terms of Lexicography

*Fatma Onur**

Öz: İnsanlar, eski çağlardan beri birbirleriyle anlaşabilmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Anlaşma sağlayabilmek için çevrelerindeki varlıklara, olaylara çeşitli isimler verip ortak kabul gören bir dil yapısı oluşturmuşlardır. Bu yapı, insanların birbirleriyle rahat iletişim kurmalarına olanak sağlamıştır. Dile ait yapılardan bazıları insanlar tarafından hoş karşılanmadığı için de şifreleme şeklinde yapılar oluşturulmuştur. Şifreler, üstü kapalı olarak insanların iletişim kurmasını sağlamıştır. İnsanlar arasındaki bu gizli anlaşma yöntemine argo denilmektedir.

Toplumda oluşan bu yapılar sözcükleri, sözcükler birleşerek söz varlıklarını, söz varlıkları toplanarak sözlükleri oluşturmuştur. Sözlüklerin oluşumu, sözlük biliminin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Sözlük bilimi, sözlüğün hazırlanma aşamasından başlayarak sözlüğün farklı boyutlarda incelenmesini, araştırmasını sağlamaktadır.

Türkçe'nin tarihi dönemlerine bakıldığında oldukça çeşitli sözlüklerle karşılaşmak mümkündür. Farklı amaçlar doğrultusunda yazılan bu sözlüklerden biri de *Lügat-ı Garibe*'dir. *Lügat-ı Garibe*, 1887'de yazılan ilk argo sözlüktür. A. Fikri tarafından kaleme alındığı bilirse de yazar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Döneminde argo sözlerin çoğalmasıyla anlaşılamayan sözlerin toplum tarafından anlaşılması için yazılmış bir eserdir. Esere özellikle ahlaka aykırı olarak nitelendirilen argo ifadeler alınmamıştır. Bu çalışmada *Lügat-ı Garibe*, sözlük bilimi açısından ele alınarak sözlüğün sözlükçülük açısından özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük Bilimi, Sözlükçülük, Lügat-ı Garibe, Argo.

0. Kavramlar ve Genel Bakış

İnsan, özel donatılarla dünyaya gelmiştir. Onu diğer canlılardan farklı kılan donatıların başında konuşma, kendini ifade etme, yeni anlamlı yapılar

* *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Tezli Yüksek Lisans, Yeni Türk Dili, fatma_onur21@erdogan.edu.tr*

oluşturma gibi özellikleri bulunmaktadır. Bütün bunları yapabilmesini sağlayan araç ise, dildir.

Dil, iletişimi sağlayan kelimeler örüntüsüdür. Aynı dili konuşan insanlar kelimeleri istedikleri gibi şekillendirerek ifade etme özgürlüğüne sahiptir. Bu kişilerin yaratıcılığı, dilin esnekliği ile de ilgilidir.

Dil kendi içerisinde iki başlık olarak açıklanmaktadır. Bunlar Tabii diller ve yapay diller. Tabii diller, o dili konuşan toplumun bütünü tarafından bilinir. Yapay dil ise belli bir grup tarafından kendi aralarında anlaşmayı sağlamak için oluşturulmuş dildir. Doğan Aksan bu ayrımı şu şekilde ifade etmiştir.

“Diller, Tabii şekilde kullanıldığı gibi söz varlıkları değişime uğratılıp farklı anlamlar yüklenerek özel dil olarak da kullanılmaktadır. Bunlar; argo, jargon, kişisel dil olarak nitelendireceğimiz özel gruplara ait dillerdir.” (Aksan, 2020:80-93)

Yapay dil, tanımından da anlaşılacağı üzere sonradan oluşturulmuş yapma bir dildir. Dilin kendi söz varlığı içinde bulunan kelimelere farklı anlamlar yüklenerek veya alıntı kelimeler ile yapılmaktadır. Kendi içerisinde özel olarak yapılmış şifreli bir anlaşmadır. Bu ifadeleri argonun tanımında da görebiliriz.

“Bir toplumda toplum da geçerli genel dilden ayrı, ama ondan türemiş olan, yalnızca belirli çevrelerce kullanılan, toplumun her kesimince anlaşılmayan, kendine özgü sözcük, deyim ve deyişlerden oluşan özel dile argo denir.” (AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, c.2, s.266)

Argo, dilin kendi söz varlığı kelimelerin anlam değişmesi ile alıntı kelimelerden oluşan yapay bir dildir. İnsanlar arasında anlaşılmamak ya da ahlaka aykırı olarak görülen kelimeler toplum tarafından hoş karşılanmadığı için, şifreli olarak argo kelimeler ile ifade edilir. Üstü örtülü olarak kişiler arasında iletişimi sağlamaktadır. Argo küfür değildir ama küfürlü sözcükleri de bünyesinde barındırır. Halk arasında bu kelimeler anlaşılınca kendini devamlı tazeleyen üretken bir yapıya sahiptir. Bu da yeni kelimelerin oluşmasına söz varlığının artmasına vesile olmaktadır. Söz varlıklarının artması insanların sözlük oluşturmaya sebep olmuştur. Sözlük oluşturma işine ise, sözlükçülük denir.

Sözlük, bir dile ait söz varlıklarını bünyesinde barındıran yapıdır. O dile ait zenginlikleri gösterir. TDK ise, sözlüğü şu şekilde tanımlar. *Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımları yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eserdir. (sozluk.gov.tr)* Sözlüklerin oluşması yanında bir sürü sorunu da ortaya çıkarmıştır. Hangi sözcüklerin sözlüğe gireceği, nasıl ve ne şekilde ifade edilecekleri ne şekilde sıralanacakları gibi. *S. Baskın, İyi bir sözlüğün nasıl oluşturulacağı ve içeriğinin ne olacağı konusunda kabul görmüş bir düşünce olmadığını belirtir. (Baskın,2014: s.447)*

Crystal (1987)'e göre ise, iyi bir sözlükte bulunması gereken yirmi özellik şöyledir: cilt dayanıklılığı, kâğıdın niteliği, madde başlarının açık yazılması, aranan sözcüklerin bulunması, uluslararası genel sözcükleri kapsamaması, ansiklopedik bilgi içermesi, zor kavramlara ilişkin resim bulunması, tanımların birbirinden açıkça ayrılması, tanımların anlaşılır olması, örneklendirmelerin gerçekçi ve yapaylıktan uzak olması, kullanım bilgileri içermesi, biçem açıklamalarına yer vermesi, köken bilgisi vermesi, heceleme, noktalama vb. konularda bilgi vermesi, söyleyiş açıklamalarına yer vermesi, deyim-atasözü vb. içermesi, eş-zıt anlamlı sözcükleri göstermesi, ilişkili sözcükleri çapraz gönderimle nitelenmesi, sözcüklerle ilgili dilbilgisi bilgileri içermesi, yararlı ekleri bulunması (akt. Kocaman, 1998). Crystal'in verdiği bu özelliklerin çoğu bugün hâlâ araştırmacıların iyi bir sözlükte aradığı nitelikler arasındadır.

Sözlüğün oluşumunda yaşanan sıkıntılar, neyin nasıl yapılacağı hakkında belirsizlikler sözlük biliminin de oluşumunu sağlamıştır. P. Y. Arslan sözlük bilimi ve nasıl inceleneceğine şu şekilde değinmiştir.

“Sözlük bilimi; sözlüğün yazılması, incelenmesini, sınıflandırılması, eleştirilmesi gibi konulardan oluşmaktadır.

- 1- Sözlük incelemesi sözlüğün türünü,
- 2- Bütün yapısını (bütüncül yapı, dış veri),
- 3- Bütüncül yapısını (Sözlükte bulunan kelimelere rahat ulaşmamızı sağlayan liste), madde başı düzenlenmesi, madde başı seçimi ve metinlerarasılık, madde başı ve madde başı türleri
- 4- Parçalı yapısını (Bütüncül yapının en küçük birimleri),

- a) Biçimle ilgili bilgiler: Yazım bilgisi, sesletim bilgisi, dilbilgisel bilgi.
 - b) Anlamla ilgili bilgiler: Tanım, köken bilgisi, kullanım bilgisi, örnek çapraz gönderim.
- 5- Dış verilerini (bütün yapımın sözlük listesi hariç kısmı)inceler. Baş veri ve son veri.” (Arslan: s.35-70)

1. Veriler

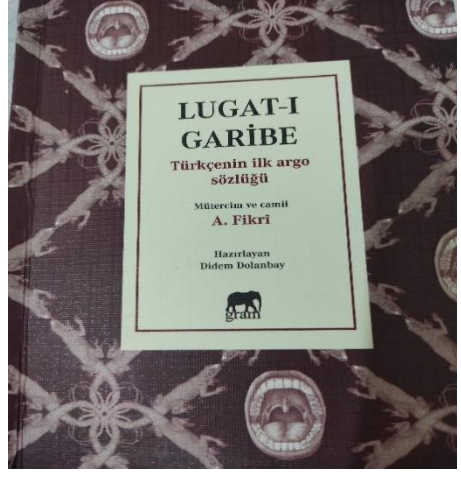
Bu çalışmada “Didem Dolunbay” tarafından hazırlanan “Lügat-ı Garibe” sözlük bilimi açısından ele alınıp incelenecektir.

Lügat-ı garibe, Osmanlı döneminde yazılan sözlükler arasında argo kelimelerden oluşması nedeniyle farklılık gösterir. İlk olarak oluşturulan argo sözlüktür. Lügat: Sözlük anlamına bakıldığında birinci anlamı kelime, söz iken ikinci anlamı sözlüktür. (sozluk.gov.tr) Garibe ise, şaşılacak şey, yadırganacak şey anlamında kullanılmaktadır. (sozluk.gov tr.) Adından da anlaşılacağı üzere döneminde toplum tarafından yadırganan sözlerden oluşturulmuş bir sözlüktür.

Sözlüğün yazarı kitabında, kendinden şu şekilde bahsetmiştir. Cami ve Muharriri A.Fikri. Adında bulunan A harfinin hangi ismi karşı geldiği belli değildir. Eserin kapağında yazarın ismi A harfi yani sadece Elif (ل) harfiyle gösterilmiştir. Sözlük, Hicri 1307, Miladi 1887 yılında yayımlanmıştır. 28 sayfa olan sözlüğü Âlem Matbaası (Ahmed İhsan ve Şürekâsı diye bilinen İstanbul’daki bir yayinevi) tarafından basılmıştır. O dönemde basılan sözlüğün ön kapak resmi ve günümüzde hazırlanan yeni baskısı aşağıda verilmiştir.

Resim 1.

Resim 2.

Kitabın fiziki özellikleri inceleyerek başlanacaktır. Ebatı 11,5X16,5’dir. Yani küçük bir cep kitabı niteliğindedir. Kâğıt kalitesi düşüktür. 2.hamur kâğıda basılmıştır.84 sayfa olan eser Türkçe olarak yazılmıştır.2019 yılında gram yayınları tarafından yayımlanmıştır. Birinci baskıdır. Kapak kısmı kitap hakkında görsel bilgi vermektedir. Kitabın kapağındaki ağız ve bukalemunlar dikkat çekicidir. Ağız ve bukalemun, içerisinde bulunan duruma göre değişen argo kelimeleri temsil ettiği düşünülmektedir.

“Kitabın yazılış amacını “İfade-i Mahsusa” (önemli not) başlığı altında açıklamıştır. Ona göre, döneminde hoppa diye nitelendirdiği kişilerin dilinde dolaşan kelimelerin anlaşılması, iletişimin sağlanması için ihtiyaçtan dolayı böyle bir sözlüğü hazırlamaya cesaret ettiğini anlatır. Bu sözlük hoppa diye nitelendirdiği kişiler arasında en yaygın olarak kullanılanları seçilerek oluşturulmuştur. Hatta bunların arasından edebe aykırı olanlarda çıkarılmıştır. Bu çalışmasını bizzat işin ustaları diye nitelendirdiği kişilere başvurarak oluşturduğunu anlatır. Kaynak belirtmez. Bu yazısının altına şu tarihi düşürür. 26 Şubat 1305 (1887) (Dolanbay,2019:6-7)”

Madde: *Sözlük ve ansiklopedilerde tanımlanan, anlatılan kelime, ad veya konulardan her biri. (Sozluk.gov.tr.)* Yani maddeler, harflerin sıralanışıdır. Her sözlükte aşağısında hangi harfle başlayan madde başlarının olduğunu

belirtmektedir. Ayrıca belirli bir düzen oluşturarak sözcüklere kolay ulaşım için de kullanılmaktadır. Sözlüğümüz, Osmanlı alfabe sistemine göre sıralanmıştır. Maddeler bold olarak yazılmıştır.

Madde başı: *Sözlük yapma düzeninde başlı başına bir anlam ifade eden ve siyah olarak yazılan, tanımı verilen sözlük birimidir. (sozluk.gov.tr.)* Yani madde başı, anlamına bakmak istediğimiz söz varlığının kendisidir. Sözlükte madde başı “abese” kelimesi ile başlayıp “yekûn” kelimesi ile bitmektedir. Belirtmek için noktalama işareti kullanılmamıştır. Kitapta geçen maddeler ve madde başı sayısı aşağıda belirtilmiştir.

ا harfi ile başlayan 85 madde başı kelime vardır. Bunun sebebi elifin a, e, ı, i, o, ö, u, ü olarak okunuyor olmasıdır. Yazar bu madde altında sesli harfler ile başlayan kelimelerin hepsini vermiştir.

- ب harfi ile başlayan 19,
- پ harfi ile başlayan 17,
- ت harfi ile başlayan 5,
- ج harfi ile başlayan 8,
- چ harfi ile başlayan 11,
- ح harfi ile başlayan 4,
- خ harfi ile başlayan 9,
- د harfi ile başlayan 15,
- ذ harfi ile başlayan 6,
- س harfi ile başlayan 7,
- ش harfi ile başlayan 5,
- ص ile başlayan 10,
- ط ile başlayan 17,
- ظ ile başlayan 2,
- ع ile başlayan 3,
- غ ile başlayan 5,

ف ile başlayan 9,

ق ile başlayan 43,

ل ile başlayan 5,

م ile başlayan 24,

ن ile başlayan 6,

و ile başlayan 4,

ه ile başlayan 2,

ى ile başlayan 16 madde başı kelime bulunmaktadır.

Toplamda 337 adet madde başı kelime bulunmaktadır.

Madde verildikten sonra tek bir sütun halinde madde başları sıralanmaktadır. Maddeler Osmanlı alfabesine göre verilmiş ama madde başları ve açıklamaları günümüz Türkçesi ile verilmektedir. Madde başının Osmanlıca hali gösterilmemiştir. Sözlük incelendiğinde madde başlarının açıklanmasında belli bir yöntem kullanılmamıştır. Verilen madde başlarının anlamlarının düzenli olarak aynı şekilde verilmediği görülmektedir. Farklı anlatım şekilleri kullanılmıştır. Bunlar şu şekildedir.

Bir kısmının normal şekilde açıklaması yapılmış fakat örneklendirilmemiştir.

Örnek: kantin: Yalan. Ehemmiyetsiz. (Dolunay,2019:63)

Kimi madde başları deyimler ile örnek verilerek açıklanmıştır. Madde başının direkt açıklaması yoktur. Sadece örnek verdiği deyim açıklaması yazılmıştır.

Örnek: oturmak: üstüne oturmak: Birinin malını gayret tarıkıyla vermemek (Dolunay,2019:24)

Diğerlerinin ise hem açıklaması yapılmış hem deyim örneği verilerek açıklanmıştır.

Örnek: yakmak: tutulmak. Abayı yakmak: Meftun. (Dolunay,2019:83)

Kimisinin ise ne açıklama yapılmış ne de deyim kullanılmış sadece و harfi yazılarak geçilmiştir.

Örnek: konti:(و) (Dolunay,2019:63)

Bir takım madde başları diğer maddeye yönlendirilmiştir.

Örnek: armut “keş’e bak (Dolunay,2019:14)

Bazısı yine o anlama gelir diye yazılarak geçilmiştir.

Örnek: afsiyon: Bi-ma’nahü eyzen (Dolunay,2019,11)

Diğer dillerden girenler ise parantez içinde kökeni belirtilmiştir.

Örnek: pinav:(Kıbtî lisanından) Kıyam etmek, ayağa kalkmak. (Dolunay,2019:31)

Açıklaması olanlar; 1- abuse, 2- abullabut, 3- adamım, 4-aftos piyes, 5- açma, 6-açmaz, 7- aç, 8- askıcı, 9- anambabam, 10- aynalı, 11- aynasız, 12- anaför, 13- atma, 14-atak, 15-angut, 16- alyon, 17- açığöz, 18- atlı patlar, 19- ayaz paşa kola çıktı, 20- alarga, 21-ergan, 22- enselemek, 23 enayi, 24- eyi etmek, 25- ertak, 26-efe, 27-ekmeklik, 28-elden gel, 29- elli altı, 30-elemek, 31-esmek, 32- eşmer, 33- ipsiz, 34- içermek, 35-ımşâ, 36- inmek, 37- iskandil, 38- istinga, 39- işkembe, 40- iplemek, 41- ipini sürümek, 42- içermek, 43- ipini kesmek, 44- ıslatmak, 45- iri kıyım, 46- uçarı, 47- uçuver, 48- okutmak, 49- öteki, 50- omuzdaş, 51- uyuz, 52- uçurma, 53- otlakçı, 54- balta, 55- bas git, 56- batık, 57- baru, 58- bamteli, 59- boru, 60- bitlemek, 61- bey, 62- beybaba, 63- bitik, 64- biçimsiz, 65- bum, 66- boz, 67- bol, 68- pankuzduz, 69- parola, 70- palabıyık, 71- pala çalmak, 72- paydos, 73- pazuant, 74- peyke kurusu, 75- piyaz, 76- pinav, 77- pırtı, 78- polim, 79- tepemek, 80- terkin, 81- tel kırmak, 82- tümem tümen, 83- caka, 84- camadan, 85- covino, 86- curum, 87- ceviz açmak, 88- çalmak, 89- çeşni, 90- çomar, 91- çaça, 92-çullanmak, 93- çantada keklik, 94- hacım, 95- hamhum, 96- has işlemek, 97- hır, 98- hırbo, 99- hınbıl, 100- hoşor, 101- hımdım, 102- harcanı vermek, 103- hurda, 104- hıyar, 105- dalgıç, 106- damlamak, 107- dızgal, 108- dökme, 109- dikiz, 110- dragon, 111- duman, 112- demir gibi, 113- demir hindi, 114- deliksiz, 115- diyari, 116- zamkinos, 117- zor, 118- zıpır, 119- zibidi, 120- sekmek, 121- sinek kaydı, 122- şamata, 123- şor, 124- şib, 125- soba, 126- saloz, 127- saroka, 128- suyuz, 129- son post, 130- sızdırmak, 131- sakar, 132- sulu, 133- taş, 134- tariz, 135- tavi, 136- todi, 137- tuzsuz, 138- tutulmak, 139- tırıl, 140- tufacı, 141- topçu, 142- top atmak, 143- tosun, 144- tartmak, 145- takım açmak, 146- tüğmek, 147- tınmak, 148- zom, 149- zirzop, 150- arbede, 151- aziz evlat, 152- gacu, 153- gır, 154- gıcırı bükme , 155- gırla, 156- gayb olma,

157- fırtık, 158- fansu, 159- fori, 160- ferma, 161- fis geçmek, 162- felek, 163- feryat, 164- fırlıdak, 165- kantin, 166- kalay, 167- kabadayı, 168- kıyak, 169- kırık, 170- konmak, 171- kafa tutmak, 172- koca karı, 173- kıtır, 174- kaz, 175- kokoz, 176- kontra, 177- kıvırmak, 178- kavanço, 179- kapı gibi, 180- kodes, 181- kırk ambar, 182- kazımak, 183- kof, 184- kadı yoran, 185- kırıntı, 186- kuduz, 187- kolaçan, 188- kurcalamak, 189- kanımı içine akıtmak, 190- keriz, 191- gebeş, 192- kesme, 193- kötülüğe boğmak, 194- kerem, 195- kit, 196- gülmeden bayılmak, 197- gümüş, 198 köftün, 199- lavâ, 200- lüb/lüp, 201- lord, 202- lamcim, 203- madara, 204- madik, 205- martaval, 206- manevra, 207- macera, 208- mariz, 209- morti, 210- macar, 211- markacıoğlu, 212- mum, 213- memleket, 214-mavro, 215- miki, 216- moruk, 217- mola, 218- maraza, 219- meşe büken, 220- muşmula, 221- name, 222- neva, 223- nefes, 224- nokariz, 225- votka, 226- voli, 227- vızır vızır, 228- hergele, 229- herekete, 230- Yanbolu, 231- yağcı, 232- yapa, 233- yis, 234- yüreği söyler, 235- yakamoz, 236- yasu, 237- yüzdürmek, 238- yaylım, 239- yemleme, 240- yapışmak, 241- aba yakmak, 242- faka basmak.

Hem açıklaması olup hem deyim ile açıklananlar; 1- afi, 2- alay, 3- arı, 4- asma, 5- asmak, 6- antika, 7- atmak, 8- aş, 9- antin, 10- avanta, 11- apiko, 12- arma, 13- açmak, 14- eftar, 15- erfene, 16- eritmek, 17- izmarit, 18- uçlanmak, 19- okumak, 20- otlamak, 21- oski, 22- bayılmak, 23- baygın, 24- bozmak, 25- borda, 26- parti, 27- pardon, 28- peliz, 29- peçiz, 30- pendifrank, 31- plan, 32- tüymek, 32- cavlak, 33- caba, 34- çingar, 35- çene, 36- çevirmek, 37- dalmak, 38- dalavere, 39- denk, 40- dert, 41- zar, 42- zeybek, 43- Selanik, 44- sökmek, 45- siyah, 46- sancak iskele, 47- şan, 48- sarmak, 49- sarkıtmak, 50- tutmak, 51- kafes, 52- kurmak, 53- kesmek, 54- güm, 55- makara, 56- nanay, 57- yakmak, 58- yutmak, 59- yekün.

Deyimle açıklananlar; 1- açık, 2- almak, 3- itmek, 4- oturmak. 5- çekmek 6- yapmak

Başka maddeye yönlendirilenler; 1- armut, 2- aval, 3- andavallı, 4- boya, 5- cizlam, 6- çoroz, 7- handavallı, 8- hısr, 9- şarolob, 10- saloz, 11- katipyos, 12- kazımak, 13- mantar, 14- mek, 15- mayna, 16- külleme, 17- l o lo lo, 18- naval, 19-yolmak.

“Bi-ma’nahü eyzen” yine o manaya gelir olarak açıklananlar; 1- afsiyon, 2- askı, 3- asıntı, 4- asgısar, 5- tıngır, 6- makine, 7- maval

Eyzan “yine öyle, öteki gibi” olarak açıklananlar: 1- sükün etmek.

Açıklama olmayıp vav harfiyle gösterilenler; 1- konti, 2- kofti, 3- keş.

Latineden alınanlar; 1- antika,

Ermeniceden alınanlar; 1- oski, 2- ertak, 3- şib.

Fransızcadan alınanlar; 1- parti, 2-pardon.

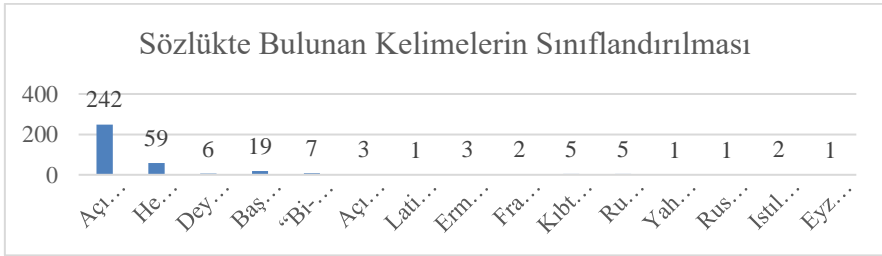
Kıbtî dilinden alınanlar; 1- pinav, 2- tüymek, 3- suyuz, 4- todî,5- nanay.

Rumcadan alınanlar; 1- çaça, 2- diyari, 3- mavro, 4- yasu, 5- harekete

Yahudiceden alınanlar; 1- Nokariz.

Ruşçadan alınan; 1- Votka

İstilahat-ı bahriyeden; 1- borda, 2- sancak iskele.

Grafik 1. Sözlükte Bulunan Kelimelerin Sınıflandırılması

2. Tespit ve Değerlendirmeler

Sözlükte, 25 madde 337 madde başından oluşmaktadır. a, e, i, ı, ü, u, o, ö harfleriyle başlayan kelimeler elif maddesi altında toplanmıştır. Madde ve madde başı bold olarak yazılmış, noktalama işareti kullanılmamıştır. Yabancı dillerden giren 18 madde başının olduğu belirtilmiştir. Diğerlerinin hakkında herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Yabancı dilden giren kelimelerin Türkçe karşılığı verilmiştir. Madde başları günümüz Türkçesi ile yazılmış yanında Osmanlıca halleri gösterilmemiştir. Hepsi olmasa da bazı kelimeler için yaygın olarak kullanıldıkları belirtilmiştir. Madde başlarının açıklanmasında da farklı yöntemler kullanılmıştır. Kimisinin açıklaması verilerek tanımı yapılırken bir kısmı deyimlerle açıklanmaya çalışılmış,

diğerlerinin hem açıklaması yapılmış hem deyim örneği verilmiş, bir kısmının hiç açıklaması yapılmayarak sadece vav harfi ile gösterilmiş, kimisi bir diğer madde başına yönlendirilmiş, bir kısmı Eyzan “yine öyle, öteki gibi” olarak açıklaması yapılmış, diğeri “Bi-ma’nahü eyzen” yine o manaya gelir şeklinde farklı açıklamalar ile anlatılmıştır. Sadece “tel kırmak” madde başında Muallim Naci’den örnek verilip alıntı belirtilmiştir. Madde başlarının türleri belirtilmemiştir. Bazı madde başlarının argo olmadığı halde sözlükte bulunduğu görülmektedir. Bunlara örnek olarak, açma, alay, atak, açık göz, efe, omuzdaş, içirmek, bey, beybaba, dert, aba yakmak, arbede, mola, votka gibi madde başları verilebilir. Argo kelimelerin bir kısmının günümüzde de yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bir kısmı ise artık argo olmaktan çıkıp günlük dil içerisinde kullanıldığı gözlenmektedir. *Lügat-ı Garibe* kendinden sonra gelen sözlüklere kaynaklık etmiştir. Sevan Nişanyan “*Kelimelerin Soyağacı*” kitabında *Lügat-ı Garibe*’yi kaynak olarak gösterir. Yine Filiz Bingölçe ‘*Tanıklarıyla Osmanlı Argosu*’ kitabında da “*Lügat-ı Garibe*’den alıntılar yapmıştır.

“Ferit Devellioğlu’na ait olan “Türk Argosu” kitabının yüzde elli birlik madde başı *Lügat-ı Garibeden* alınmıştır. Aynı şekilde “*Lügatı garibenin* yüzde elli dörtlük madde başı Hulki Aktunç’un hazırladığı “Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü” içinde yer almıştır.” (Naskalı ve Şahin,2017:89)

Sonuç

Sonuç olarak yazar kendi zamanı içinde en çok kullanılan ve edebe aykırı olmayan argo madde başlarını seçerek bir sözlüktür oluşturmuştur. Kaynakların dönem için önemli olduğunu söyler ama bunları belirtmez. Kaynakların belli olmaması güvenilirliği konusunda tereddütler doğurmaktadır. Dönemi içerisinde değerlendirdiğimizde bu durum normal karşılanmaktadır. On sekiz adet madde başının kökenini verir ama diğerlerini vermez. Madde başlarının açıklanmasında da farklı yöntemler kullanmıştır. Bu da sözlüğün kendi içinde bir tutarsızlığının olduğunu göstermektedir. Ama yine de döneme bakıldığında küçük ama etkilidir. Kendinden sonrakilere yol göstermesi, kaynaklık etmesi açısından önemlidir.

Kaynakça

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 2, 266.

AKSAN, D. (2020). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKTUNÇ, H. (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

ARSLAN, E. (2017). “Sözlükbilimsel İnceleme Yöntemi: Esrar-i Şevket Örneği”. *International periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12730, 35-70

AYDIN, M. (2017). *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreleri*. (Edt. Naskalı, E.G. Şahin E.). İstanbul: Ka Kitap.

BASKIN, S. (2014). “Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi”. *International Journal of Language Academy*, 2/4: 445-457.

ÇİFÇİ, M. (2007). “Argonun Niteliği ve Argoya Bakış Açımız”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6/2: 297-300.

DEVELLİOĞLU, F. (1980). *Türk Argosu*. Ankara: Aydın Kitapevi.

FİKRİ, A. (2019). *Lugat-ı Garibe* (Edt.D. Dolunay). İstanbul: Gram Yayınları.

KAYMAK, M. (2021). “Ana Çizgileriyle Sözlük Bilimi ve Türk Sözlükçülüğü”. *Kafdağı*, 6/1:79-101.

KOCAMAN, A. (1998). “Dilbilim, Sözlük ve Sözlükçülük”. *Kebikeç*, 6, 111-113.

SÖZLÜK, Lügat, Garibe, Madde, Madde Başı. <https://www.sozluk.gov.tr> (23.01.2022).

Süleyman Çobanoğlu'nun Şiirlerinde Kullandığı Arkaik Unsurlar

Archaic Elements Used by Süleyman Çobanoğlu in His Poems

*Fatma Ünal**

Öz: Türk dilinin yazılı ilk kaynaklarında geçen birçok kelime ve ekin, günümüze kadar değiştiği, varlığını koruyamadığı, zamanla standart Türkçe ve ağızlarda kullanımdan düşerek yok olup arkaikleştiği görülür. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren görülmeye başlanan batılılaşma eğilimiyle birlikte bu durum oldukça yaygınlaşmıştır. Öz Türkçe kelimeler yerine alıntı kelimeler daha çok tercih edilerek dilde yabancılaşma yoluna gidilmiştir. Süleyman Çobanoğlu, bu eğilimin karşısında durmuş ve ilk şiir kitabı Şiirler Çağla'yla birlikte arkaik birçok unsuru şiirlerine yansıtmıştır. Türk şiiri için yeni bir yol açan şair, ikinci kitabı Hüdayinabit ile açtığı yolu genişletmiş ve üçüncü şiir kitabı Tamgalar'ın zeminini hazırlamıştır. Şiirlerinde kut, kimesne, eyitmek, komagıl, binit, yüklet, şol vb. gibi onlarca arkaiklik özelleği gösteren unsurlara yer vermiştir. Bu çalışmada Süleyman Çobanoğlu'nun şiirleri incelenerek barındırdığı arkaik unsurlar tespit edilmiş ve şiir içerisindeki anlamları Tarama Sözlüğünden verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: arkaik, standart Türkçe, Şiirler Çağla, Hüdayinabit, Tamgalar.

Abstract: It is seen that many words and suffixes in the first written sources of the Turkish language have changed until today, have not been able to maintain their existence, and have disappeared and become archaic in time by falling out of use in standard Turkish and dialects. With the westernization trend that started to be seen from the first half of the 19th century, this situation became quite common. Instead of pure Turkish words, borrowed words were preferred more and the language was alienated. Süleyman Çobanoğlu stood against this trend and reflected many archaic elements in his poems with his first poetry book, Poems Çağla. The poet, who opened a new path for Turkish poetry, expanded the path he opened with his second book Hüdayinabit and prepared the ground for his third poetry book Tamgalar. In his poems kut, kimesne, eyitmek, komagıl, binit, yüklet, şol etc. It has included elements that

* Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi,
214201041002@lisansustu.selcuk.edu.tr

show dozens of archaic features such as In this study, Süleyman Çobanoğlu's poems were examined and the archaic elements they contained were determined and their meanings in the poem were tried to be given from the Scan Dictionary.

Keywords: archaic, standard Turkish, Şiirler Çağla, Hüdayinabit, Tamgalar.

0. Giriş

Süleyman Çobanoğlu, 1990 yılından itibaren Dergâh dergisinde yayımlamaya başladığı şiirleriyle birlikte Türk Edebiyatı'nın önemli isimlerinden biri haline gelmiştir. Şair, hem şiirlerini yazarken kullandığı yeni hece ölçüsüyle hem de yer verdiği birçok arkaik unsurla, Türk Şiiri için yeni bir kapı açmıştır. Kendine özgü bir yazım tarzı olan şair, şiirlerini öz Türkçe yazma konusunda kararlı bir tutum sergilemiş, “*Her Türk şairi, yeryüzünde işitilen ilk Türkçe sözcükten başlayarak bugüne, Büyük Türk Şiiri'ne karşı sorumludur.*” görüşünü benimsemiştir (Çobanoğlu, 1995: 5).

Çobanoğlu, dönemindeki birçok meslektaşının aksine şiirlerini hece ölçüsüyle yazmıştır. Bu tutumu tartışmalara sebep olsa da Şiirler Çağla (1995), Hüdayinabit (2009) ve Tamgalar (2019) adlı şiir kitaplarını aynı anlayışla yazmayı sürdürmüştür (Çobanoğlu, 2019: 5). Şairin şiir kitaplarının yanı sıra Yobazlığa Övgü (1997) ve Aşk ile Hain Kardeş (1997) adlı deneme kitapları vardır. Halen hayatta olan Çobanoğlu, dizi ve film senaryoları da kaleme almaktadır (Genç, 2021: 13).

Şairin şiirleri üzerinde yapılmış birçok akademik çalışma mevcuttur. Bunlar genellikle Yeni Türk Edebiyatı alanında hazırlanmış makaleler ve yüksek lisans tezleridir. Yazarların hepsi çalışmalarında, Çobanoğlu'nun farklı bir üsluba sahip olduğunu belirtse de sadece Sarı, “Süleyman Çobanoğlu'nun Sözcükleri” başlığı altında yazdığı denemesinde, şairin kullandığı sekiz arkaik unsur, tarihi metinlerden alıntılar yaparak açıklamıştır. Fakat hepsine değinmemiştir. Şiirlerin barındırdığı arkaik unsurların tamamının bir arada verilmemiş olması, bu çalışmanın önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Arkaizm ve Arkaik Nedir ?

Şiirler içerisinde tespit edilen arkaik unsurların daha iyi anlaşılabilmesi için arkaizm ve arkaik kavramlarının açıklanması gerekmektedir.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te kökeninin Fransızca *archaïsme* isminden geldiği belirtilen arkaizm, şu şekilde tanımlanmıştır: “Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağa ait biçimin yapının özelliği.” (Türkçe Sözlük, 2019: 153). Bu bağlamda aynı sözlükte arkaik kelimesi de yine Fransızca *archaïque* sıfatına dayandırılarak edebiyat kavramı içerisinde “Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim).” biçiminde açıklanmıştır (Türkçe Sözlük, 2019: 153).

Arkaizm ve arkaik kavramlarını dört başlık altında (eski, eskicilik, eskilik, eski kelime) açıklamayı uygun gören Korkmaz, eskilik maddesinde “Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihi devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller.” açıklamasını yapar (Korkmaz, 1992: 55). Ölmez ise arkaiklik kavramını “Bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır.” şeklinde izah eder (Ölmez. 2003:136).

Tüm bu açıklamalar göz önüne alındığında şu değerlendirme yapılabilir: Arkaik kavramı, her üç tanımda da eskiyle ilişkilendirilmiştir. Fakat Türkçe Sözlük'te sadece eski söz veya deyim şeklinde sınırlandırılırken Korkmaz ve Ölmez'de sadece söz ve deyimle sınırlı kalmayıp yapı ve şekil özelliği taşıdığı da vurgulanmıştır. Bu çalışmada, arkaik unsurlar değerlendirilirken söz ve deyim yanı sıra yapı ve şekil özelliklerinin de incelenmesi uygun görülmüştür.

Yöntem

Bu çalışmada, Süleyman Çobanoğlu'na ait Şiirler Çağla (40), Hüdayinabit (71) ve Tamgalar (41) adlı şiir kitaplarındaki toplam 152 şiir taranacaktır. Ardından barındırdığı arkaik unsurlar tespit edilecek, arkaik

sözcükler ve arkaik ekler ana başlığı altında sınıflandırılacaktır. Daha sonra şiir içerisindeki anlamları, Tarama Sözlüğü'nden verilmeye çalışılacaktır.

1. Şiirlerde Tespit Edilen Arkaik Sözcükler

esritmek, (esirtmek, esrütmek): Sarhoş etmek (TS, 1995: 1552).

muzdarip olursunuz: zamanın çakalları
bütün bunları yemiş, size sade kemikler
beyhude eklemekler ve ahşap tutkalları
esritmeyen bir uyku, düşler ve delilikler (Çobanoğlu, 1995: 30).

yüket: Yük hayvanı (TS, 1995: 4754).

giderken ko açılısın şerha şerha yaşamak,
yılanlar sinebilir ola ki tenhasında
yine de o pür-ferah hanların kapısında
sen senin **yüketini** indirenlerden sakın (Çobanoğlu, 1995: 34).

ırlamak, (yırlamak): Şarkı söylemek tağanni etmek (TS, 1995: 1965).

sıkça geliyorsun, at sıkışıyor
öyle hızlı hızlı, öyle mülayim
sanrıysan, **ırlayıp** bu mavileri
parıldayan kim ? (Çobanoğlu, 1995: 69; 2019: 65).

us: Akıl, fikir. (TS, 1995: 3984).

akla vur **usa** vur akıl var **us** var
önünde yağır papağan
o nedir sığmazken dilime bile
yüksük kadar benim gönlüme sığan (Çobanoğlu, 1995: 84; 2009: 106;
2019: 74).

şol: Şu, o (TS, 1995: 3671).

bu salıya varmış olsam
perşembeden çıktığıma
iki dirhem bir çekirdek

şol yüzüne baktığıma (Çobanoğlu, 1995: 89; 2009: 54).

key, (gey): 1. Çok, pek, gayet, pek çok (TS, 1995: 2458-2464).

ikinci kuytuları şol gönlünü açmaz ey!
 çatlar yüzün ağartan özün kırmızı narı,
 düşer şakî uyaklar; yollar karlı, katı, **key!**
 ora şiir inemez, gel ey içim avşarı! (Çobanoğlu, 1995: 89).

balkımak, (balk urmak, barkımak): Parlamak, ışık saçmak, lemean etmek (TS, 1995: 391).

korkuyor o kadar ki insanüstü korkuyor
 yer camdan gök buhurdan bildiğinden ürüyor
 ve toz duman içinde görklü Tanrı **balkıyor**
 yürekten ululuyor kan geliyor ağzından (Çobanoğlu, 1995: 90; 2019: 88).

kargış, (kariş, karkış): Beddua, ilenç, lânet (TS, 1995: 2292).

bana şiir gelirken köpekleri havlayan
 oğlu ölmüş yoksul ev çırpınarak uyanır
 ananın ilenci mi babanın **kargışı** mı
 taş mı demir mi yürek, hem kanar hem dayanır (Çobanoğlu, 2019: 18).

kut: Uğur, talih, saadet, baht (TS, 1995: 2754).

buğday, üzüm, sadeyağ
 ve yoksul kavut geldi
 baş kaldırdı tüm atlar
 cümle dağa **kut** geldi (Çobanoğlu, 2019: 25, 105).

uçmak, (uçmağ, uçmah): Cennet (TS, 1995: 3891).

uzun savaş eyledik
 Nalbantoğlu, Ben, Osman
uçmağa varan geldi,
 bağirtlak, ala doğan (Çobanoğlu, 2019: 25).

yaşın yaşın: Gizli gizli, için için (TS, 1995: 4383).

ilendi **yaşın yaşın**
 köpürdü kız anası:
 “Boyuna da bakmaz hiç
 teneşirde yunası!” (Çobanoğlu, 2019: 29, 96).

sağaltmak: 1. Hastalığı iyileştirmek (TS, 1995: 3226).

otlar topladın dövdün
 tunç havanlar farıdı
sağaltmadı hiçbir şey

yaşıl dallar kurudu (Çobanoğlu, 2019: 46).

yaşıl: Yeşil (TS, 1995: 4379).

otlar topladım dövdün
tunç havanlar farıdı
sağaltmadı hiçbir şey
yaşıl dallar kurudu (Çobanoğlu, 2019: 46).

dibelik, (dibelek): Büsbütün, tamamıyla, ebedî (TS, 1995: 1139).

buyurdu: ey mahluk Hak Tâ'lâ sana
çocuktan maada keder vermesin
asaletin sürsün gitsin **dibelek**
elim değen sırtın yere gelmesin! (Çobanoğlu, 2019: 49).

tamu: Cehennem (TS, 1995: 3711).

ilerde çetin **tamu**
geride al karısı (Çobanoğlu, 2019: 53).

koçmak, (kocmak, koşmak(II)): Kucaklamak, sarılmak, bağrına basmak (TS, 1995: 2593).

bahar toprağı **koçmuş**
uzun ince bir insan
peşimde elcik gibi
sevdalanmış mor Hasan (Çobanoğlu, 2019: 70).

toy(I): Şenlik, şölen, ziyafet (TS, 1995: 3832).

ses gelir akşam vakti derenin boyundan mı
gülüşür peri kızlar padişah **toyundan** mı (Çobanoğlu, 2009: 125; 2019: 75, 106).

çakal(at): Alnı ve ayakları beyaz olan (at) (TS, 1995: 798).

kölemendim tutsaktım komutanın beygiri
davullar arasında otluyordu yavaşça
tuttum ve **çakalina** çivi çakıp öldürdüm
hâkim bana acıdı benden büyüktü yaşça (Çobanoğlu, 2019: 78).

kimesne, (kimsene): Kimse (TS, 1995: 2567).

farlara bakarkenki kedilere ağlıyor
kamyonlardan korkmayan gözlerine ağlıyor
dünyanın yarasına etinden et bağlıyor
kimesneler bilmiyor kan geliyor ağzından (Çobanoğlu, 2019: 88).

ayıtmak, (eyitmek, aytmak, eytmek, etmek, itmek): Söylemek, demek, anlatmak (TS, 1995: 323).

tutsak olan kişiye emdiği göğüs haram
savaşta kan, toyda al ve barışta süs haram
vuruşmayan bir dile **eyittiği** ses haram
Türkçeden, öz dilimden, ondan utanıyorum (Çobanoğlu, 2019: 106).

karañu, (karağı, karanuğ, karañuluh, karañuluk, karañuluk): Karanlık (TS, 1995: 2270).

dünyaya aldırmayan gözlerin ışıl ışıl
karanuluk içinde ateş yakmış çobanlar
benden sonra bir daha usul ağla ağlarsan
yağmura hörmetinden ağladığın zamanlar (Çobanoğlu, 2009: 80; 2019: 110).

etmek (I): Ekmek (TS, 1995: 1563).

seni sevip çekildim dedim dünya bu kadar
kar örttü ovaları ne gölge var ne de iz
benden sonra bir daha gözetleme afakı
yabancıyız nihayet ekmeğe **etmek** deriz (Çobanoğlu, 2019: 110).

dañsuk, (tañsuk, tañsık, tañsak, dañsık, dañsuh): 1. Acayip, tuhaf, şaşılacak (TS, 1995: 1007-1008).

kalbime degen her bir şey, pençe pençe, kök kök
tansık yağmur, âşık gün, rahim toprak, babaç gök (Çobanoğlu, 2019: 112).

söykenmek, (söykünmek, söykelenmek, söykeğilenmek): Dayanmak, yaslanmak (TS, 1995: 3539).

söykündüm duvara ve bir şey içtim
Samsun'un fevkinde bir cigaraydı (Çobanoğlu, 2019: 118).

kamu: 1. Bütün, hep, her (TS, 1995: 2193-2198).

çatalda iki zeytin
dünya ahret taamı
hep korkulu illerdir
gezdin dolaştın **kamu** (Çobanoğlu, 2009: 18).

Çalap: Tanrı, Allah (TS, 1995: 804).

Çalap ve çocuk (Çobanoğlu, 2009: 37).

yaşarmak: Yeşermek (TS, 1995: 4378).

kimse özlemeyecek gidersen o avanak
o yağırardan yağmurdan arda kalan yüzünü
dönersen taze kekik ve **yaşaran** üzümler
ve bir kalbi dağlamış bir ismin olmayacak (Çobanoğlu, 2009: 51).

efildemek: Titremek (TS, 1995: 1387).

o gaile dünya işi
her yükünü çekmiş olsam
tek koynunda **efildeyen**
kandilini yakmış olsam (Çobanoğlu, 2009: 55).

erte, (irte): Ertesi, gelecek, sabah, şafak sökme zamanı, yarın (TS, 1995: 1512).

en çok da **erte** vakti kalkıp okumaktalar
boğulmuş kuşlar gibi Envarü'l Aşıkîn'i
yıldızların kehribar günleri tamamlanmış
kopuk bir tesbih gibi karanlıktalar (Çobanoğlu, 2009: 58, 127).

kalkımak, (kalgımak): Sıçramak, hoplamak, kalkmak (TS, 1995: 2188).

oynadım, **kalgıdın**, ağladım, bitti
iki çocuk saldım eski çarşıya
akıbet ayında bir yeşil suyun
kaldım kaldığınla karşı karşıya (Çobanoğlu, 2009: 74).

sındı, (sındu): Makas (TS, 1995: 3434).

bir düş o aralıkta çok önceden gördüğüm
Tao gibi bir makas ona **sındı** derlerdi
çocukların yüzleri yufkayı open tere
çayda şeker erirdi insanlar ölürlerd (Çobanoğlu, 2009: 94).

bukağu, (bukağı): Hayvanın ayağına vurulan köstek (TS, 1995: 685).

kazalar bir mühür dile vurmağçün
balaban omzuna çifte **bukağı** (Çobanoğlu, 2009: 104).

yağı: Düşman (TS, 1995: 4194).

cırnaklar da kalbim bir arap kısrak
çıkamaz kıstakları etrafı **yağı** (Çobanoğlu, 2009: 104).

imdi: Artık, şimdi, o halde (TS, 1995: 2067).

imdi beni kınayıp iki dal şimşeg ile
n'ola saklı tuttuğun ışığı göstermesen
ben şu erte geceye varmamayı yeğ ile
erdim başka sabaha sağ esen sağlar esen (Çobanoğlu, 2009: 127).

esen (I): Sağ sâlim, rahat, mesut, sıhhati yerinde (TS, 1995: 1529).

imdi beni kınayıp iki dal şimşeg ile
n'ola saklı tuttuğun ışığı göstermesen
ben şu erte geceye varmamayı yeğ ile
erdim başka sabaha sağ **esen** sağlar **esen** (Çobanoğlu, 2009: 127).

yalavaç: Peygamber, haberci, elçi (TS, 1995: 4231).

öğretemezsin bana yusufçuklar öğrenmez
oldum bittim fizikten anlamaz kırlangıçlar
ben “ç”lerden bir kenti adımlamış adamım
duvarların dibinde düşünürdü **yalvaçlar** (Çobanoğlu, 2019: 69, 96).

2. Şiirlerde Tespit Edilen Arkaik Ekler

2. 1 Yapım Ekleri

2. 1. 1 İsimden İsim Yapım Ekleri

-cak, (-cek): 1. -ca, -cacık, ...olarak (TS, 1996: 61).

-cek eki, isimden isim yapım eki (küçültme) olarak kullanılmıştır.

daire felek demek sacayağın oldu mu
hiç bıçağın oldu mu yeşil söğüt soyduğun
ne vardı bulamadın o sayaç kutusunda
neydi daha **demincek** ellerinle koyduğun (Çobanoğlu, 2019: 58).

-rak, (-rek): 1. daha..., daha çok..., çok..., pek... (TS, 1996: 242).

-rek eki, isimden isim yapım eki (karşılaştırma) olarak kullanılmıştır.

dünya, ah! söversin yahut öpersin
bakmaktan dağına çıkması **yeğrek**
yüzüme değince saçların mümkün,
bir delilik etmek, aşktan gebermek (Çobanoğlu, 2009: 69).

2. 2 Çekim Ekleri

2. 2. 1 Fiil Çekim Ekleri

2. 2. 1. 1 Zamir Kaynaklı Şahıs Ekleri

-sız(I), (-siz; -suz, -süz): -sınız, -sunuz (TS, 1996: 256).

-sız eki 2. çokluk şahıs eki olarak kullanılmıştır.

tutar da çünkü bana topaç gibi **bakarsız**
budur çünkü urbası bir şiniklik arpanın
bir taşa bakmalara benzer öyle umarsız
bana nazar çalışı şu gündüzlü haspanın (Çobanoğlu, 1995: 22).

2. 2. 1. 2 Emir Ekleri

-gil, (-gil): Eskiden emir kipine eklenirdi, görevi yalnız emir kipi takısı olmakla birlikte, anlama kimi zaman ivdirme ve pekiştirme katardı. (TS, 1996: 96).

-gil eki pekiştirme eki olarak kullanılmıştır.

Sarıköy'e de uğra on bir kabri **komagıl**
benden sonra bir daha turnaları bırakma
atın sor hatırını köpük köpük alınını
yörende bir oğlancık pes gönlünü farıtma (Çobanoğlu, 2019: 109).

2. 3 Zarf-Fiil Ekleri

-ıcağ, (-iceğ; -ucağ, -üceğ; -ıncağ, -inceğ): 1. -ınca, -dığı vakit (TS, 1996: 113).

olmayıncağ olmuyor ne curalar ne de tar
çıkıyor **olmayıncağ** kalbe tıkanan mantar
çekmiyor içtekini çeliği çürük kantar
hohladım da örslere verdim idi ne ettin (Çobanoğlu, 1995: 100).

-uban, (-üben; -ubanı, -übeni; -ubanın, -übenin): -arak (TS, 1996: 267).

yoksa kimler bilecek burda böyle bir adam
yüzü yüzlerden kesik kalbi sazlardan kesik
benden sonra bir daha Allah'a boyun uzat
emr **aluban** tabiat okusun türlü betik (Çobanoğlu, 2019: 109).

Çobanoğlu, şiirlerinde yer verdiği birçok arkaik unsurun yanı sıra bugün standart Türkçede kullanılmayan fakat ağızlarda varlığını sürdüren yapılarla

da şiirlerinde geniş bir yer ayırmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: geldimdi (Çobanoğlu, 1995: 23), yurum (Çobanoğlu, 1995: 21), geldikti (Çobanoğlu, 2019: 104), verirkene (Çobanoğlu, 2009: 35), akşamaca (Çobanoğlu, 2019: 24), olmayaydı (Çobanoğlu, 1995:38), olsun (Çobanoğlu, 2009: 53), suvarıyor (Çobanoğlu, 1995:45) vb.

Sonuç

Süleyman Çobanoğlu, diline dinine ve kültürüne sıkı sıkıya bağlı bir şairdir. Türk Şiiri'ne karşı kendini her zaman sorumlu hissetmiş ve bu bilinçle şiirlerini yazmıştır. Kendine has üslubu ve kullandığı yeni hece ölçüsüyle tepkiler olsa da çizgisini değiştirmemiş ve Türk Şiiri için yeni bir kapı açmıştır. Dizi ve film senaryoları da kaleme alan üretken bir yazardır. Halen aynı anlayışla şiirlerini yazmaya devam etmektedir.

Genellikle, günümüzde tercih edilmeyen, kullanımdan düşmüş eski söz, deyim veya şekil olarak tanımlanan arkaik kavramı, Süleyman Çobanoğlu'nun şiirleri için büyük bir önem arz eder. Şairin yayımlanan Şiirler Çağla, Hüdayinabit ve Tamgalar adlı şiir kitaplarındaki 152 şiirinde, toplam 42 arkaik unsur tespit edilmiştir. Bunlardan 36'sı arkaik sözcük başlığı altında verilen toy, kimesne, Çalap, key, şol, balkımak vb. gibi sözcük türleridir. Diğer 6'sı ise arkaik ekler başlığı altında toplanan ve günümüzde artık kullanılmayan şu eklerdir:

1. İsimden isim yapım eki -cak (demincek) ve -rek (yeğrek).
2. Fiil çekim eklerinden zamir kaynaklı 2. çokluk şahıs eki -sız (bakarsız).
3. Fiil çekim eklerinden 2. teklik şahıs emir eki -gıl (komagıl). Pekiştirme işlevinde kullanılmıştır.
4. Zarf-fiil ekleri -ıcak (olmayıcak) ve -uban (aluban).

Süleyman Çobanoğlu, şiirlerinin arasına yerleştirdiği onlarca arkaik unsurlarla, Türk Şiiri'ne karşı duyduğu sorumluluğu yerine getirmeye çalışmıştır. Şiirlerinde yer verdiği, ağız özelliği taşıyan yapılarla birlikte de şiirini sadece yüksek zümre için yazmadığını bir kez daha göstermiştir.

Kaynakça

- ÇOBANOĞLU, S. (1995). *Şiirler Çağla*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- ÇOBANOĞLU, S. (2009). *Hüdayinabit*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- ÇOBANOĞLU, S. (2019). *Tamgalar*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü*, (1995). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü*, (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (= TS)
- Türkçe Sözlük*, (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜR, Â. , Aker, A. (2015). “Süleyman Çobanoğlu’nun Şiirlerinde Modernizme Başkaldırı.” *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/8: 43-52.
- ÖLMEZ, M. (2003). Çagataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine. *Mustafa Canpolat Armağanı*: 135-142.
- ŞİMŞEK, Y. (2021). “Süleyman Çobanoğlu Şiirlerinde Yûnus Emre Etkisi”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yûnus Emre’den Mehmed Âkif’e Şiir Özel Sayısı: 113-137.
- SARI, M. (2021). “Süleyman Çobanoğlu’nun Sözcükleri”. *Söğüt Dergisi*, Cengiz Aytmatov Özel Sayısı: 129-133.
- GENÇ, A. (2021). *Süleyman Çobanoğlu’nun Şiirlerinin Tematik Olarak İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kilis: 7 Aralık Üniversitesi.
- AKER, A. (2018). *Modern Hece ve Süleyman Çobanoğlu*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Yemiş Kelimesinin Kullanımı Üzerine Bir İnceleme

A study on the use of the word "yemiş" in historical and contemporary Turkish dialects

*Fatma Zehra Gülter**

Öz: Yemiş kelimesi hem tarihî hem de çağdaş Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan kelimelerden biridir. Kelime, tanıklanabildiği uzun tarihi ve yayıldığı geniş coğrafya itibarıyla çok fazla anlam çeşitlenmesine ve fonetik değişimlere uğramıştır. Misal olarak Türk Dil Kurumunca hazırlanan Türkçe Sözlük'te yemiş "meyve" anlamında kullanılmaktadır. İkinci bir anlam olarak halk ağızlarında "incir" anlamını da karşıladığı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde bu kelime ile oluşturulmuş birleşik kelimeler de bulunmaktadır. Bunlardan en yaygını kuru yemiştir. Yemiş kelimesi, sadece Türkiye Türkçesi özelinde ele alındığında bile anlam çeşitlenmesine uğradığı rahatlıkla görülecektir.

Bu çalışmada öncelikle yemiş kelimesi üzerine yapılmış etimolojiler ele alınacaktır. Çalışmamızdaki asıl amaç ise yemiş kelimesinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımları tespit etmek, bu kullanımlar arasındaki anlam farklılıklarını belirlemektir. Buna ek olarak kelimenin tarihî dönemlerde, çağdaş lehçelerde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında uğramış olduğu ses değişimleri ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yemiş, meyve, etimoloji, anlam değişimleri, ses değişimleri, Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleri.

Abstract: The word "yemiş" is one of the commonly used words in both historical and contemporary Turkish dialects. The word has undergone a lot of meaning diversification and phonetic changes due to its long history that it can be witnessed and the wide geography it has spread. For example, in the Turkish Dictionary prepared by the Turkish Language Institution, yemiş is used in the sense of "fruit". It is stated that as a second meaning, it also meets the meaning of "fig" in folk dialects. There are also compound words formed with this word in Turkey Turkish. The most common

* Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, zehragltr@gmail.com

of these is dried fruit. Even when the word "yemiş" is considered only in Turkey Turkish, it will be easily seen that it has undergone a variety of meanings.

In this study, first of all, the etymologies on the word yemiş will be discussed. The main purpose of our study is to determine the uses of the word "yemiş" in historical and contemporary Turkish dialects and Turkey Turkish dialects, and to determine the meaning differences between these uses. In addition, the sound changes that the word has undergone in historical periods, contemporary dialects and Turkey Turkish dialects will be revealed.

Keywords: yemiş, fruit, etymology, meaning changes, sound changes, Historical and Contemporary Turkish Dialects.

0. Giriş

Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı kelimelerin bölgelere göre anlamsal farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Örneğin Derleme Sözlüğünde “yılık” kelimesinin bölgesel olarak anlam farklılıklarına uğradığı görülmektedir. Kelime bazı bölgelerde “at sürüsü” anlamında kullanılmaktadır. Çeşitli bölgelerde “başıboş dolaşan at, öküz, inek vb. sürüsü” kullanımıyla anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir. Samsun Çarşamba’da ise kelimenin anlam daralmasına uğrayarak “iyi koşan at” anlamında kullanıldığını görüyoruz. Benzer şekilde “çebîç” kelimesi için de 9 ayrı anlam bulunmaktadır. Ve dilimizde daha bunun gibi birçok örneğe rastlamak mümkündür. Yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda aynı durumun “yemiş” kelimesi için de geçerli olduğunu tespit ettik. Kelimenin rastlandığı en eski kaynaktan günümüze kadar geçen süreçte anlamsal değişimlere uğradığını gözlemledik.

Çalışmamızdaki asıl amaç kelimenin anlamsal farklılıklarını ortaya koymaktır. Bunun için çalışmada öncelikle “yemiş” kelimesi etimolojik olarak tanıtılacak ve kelime ile ilgili görüşler bir arada verilecektir. Devamında kelimenin tarihî dönemlerde, günümüz Türkiye Türkçesi ve ağızlarında, çağdaş Türk lehçelerinde kullanımı tespit edilerek anlamsal farklılıkları belirlenecektir. Bunlara ek olarak çağdaş Türk lehçelerinde kelimenin uğramış olduğu ses değişikliklerine yer verilecektir. Kelimenin kullanım yaygınlığını tespit etmek adına başka dillerdeki kullanımına da değinilecektir.

Kelimeyi tespit etmek için tarihi dönemlerde yazılmış metinler ve hazırlanmış sözlükler taranmıştır. Lehçelerdeki kullanımları belirlemek için lehçe sözlükleri incelenmiştir. Türkiye Türkçesi ve ağızlar da kelimenin kullanımını izlemek için Derleme Sözlüğü, Türkçe Sözlük ve ağızlarla ilgili yayınlanmış kaynaklar, yapılmış çalışmalar kullanılmıştır. Tüm bu derlenen bilgiler neticesinde kelimedeki anlamsal farklılıklar açıklanmıştır. Kelimenin lehçelerde uğramış olduğu ses değişimlerini belirlemek için lehçelerin ses özellikleri incelenmiş ve bu doğrultuda meydana gelen değişimler belirlenmiştir.

Konuyla ilgili ulaşabildiğimiz kadar çok kaynağa ulaşmaya ve gerekli çalışmaları taramaya gayret ettik. Ortaya çıkan veriler bildiri metninde ve Kaynakça bölümünde verilen kaynaklar ve çalışmalar ile sınırlıdır. Daha fazla kaynağa ulaşılması durumunda eldeki veriler ve sonuçlar çeşitlilik ve değişkenlik gösterebilir.

1. “Yemiş” Kelimesinin Etimolojisi ile İlgili Görüşler

“Yemiş” kelimesinin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler içerisinde genel kabul gören bir görüş yoktur. Öne sürülen görüşler içerisinde kesinlik ifade eden bir görüşe de rastlanmaz. Kelimenin etimolojisi oldukça ilginç ve düşündürücüdür. İlk bakışta kelimenin bünyesinde bulunan “-miş” eki sıfat fiil eki olarak yorumlansa da kelimenin rastlandığı ilk dönemlerde sıfat fiil görevinde bir “-mİş” eki bulunmamaktadır. Bu durumda olan kelimeye benzer “altmış” ve “yetmiş” yapıları mevcuttur.

Sibiryaya diyaleklerinde “altmış” yerine “altı on” kullanımı bulunmaktadır. Hasan Eren altmış ve yetmiş kelimelerinde bulunan -miş (ve -miş)’in bir ek olmadığı “altı, yeti” ve “mış, miş” sözlerinin birleşmesinden meydana geldiği görüşündedir. “Miş” sözcüğünü Ural dillerinin bir kolunda ‘10’ olarak kullanılan “mıs” sözüne dayandırır (Eren: 1999: 11).

Bu görüş de göz önünde bulundurulduğunda “yemiş” kelimesindeki “-miş” ekini bir bütün halinde değerlendirmek güçleşmektedir. Yetmiş ve altmış kelimeleri dışında bu eke benzer bir yapı tespit edilmemiştir. Bu nedenle ekin “-miş” şeklinde ele alınması ihtimali de düşmektedir.

Clauson'a göre kelimenin kökü "ye-" fiiline dayanmaktadır. "-miş" eki içinse; ekin az rastlanır (unsual) bir ek olduğu görüşündedir (Clauson 1972: 938). Clauson sözlüğün "Suffixes" bölümünde -miş/-miş ekinin yalnız altmış, yetmiş örneklerinde geçtiğini bildirmekle yetinmiş, yemiş örneğine değinmemiştir (Eren 1999: 451).

Räsänen kelimenin "ye-" kökünden geldiğini belirtir. Ancak "-miş" eki ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmaz (Räsänen 1969: 197).

İbrahim Taş, Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı adlı kitabında "yemiş" kelimesini "ye-" fiilinden alarak "-m" fiilden isim yapım eki ve "+(i)ş" isimden isim yapım ekinden oluştuğunu belirtmiştir. "+(i)ş" ekinin küçültme görevinde sözcükler türettiğini belirtmiş ve kelimeyi bu başlık altında ele almıştır (Taş 2015: 82, 83).

Tuncer Gülensoy kelimenin "ye-" kökünden "-m" fiilden isim yapma eki ve "+(i)ş" isimden isim yapma eki ile oluştuğunu belirtir (Gülensoy 2011: 1118).

Hasan Eren'e göre kelime ye- kökünden gelmektedir. Ancak -miş ekinin rolünün açık olmadığı belirtir. Kelimenin Çuvaşçadaki "şiměš" karşılığında yola çıkarak ekin belirsizliğini izah eder. Çuvaşçada -ş sesinin -l'ye dönüşmesi eski bir kuraldır. Bu durumda kelimenin sonunda bulunan -ş'nin l'ye dönüşmesi beklenir. Ancak bu ekin Çuvaşçada -měš olarak geçmesi çarpıcıdır. Ancak Ligeti'nin açıkladığı gibi (TörK 16)

Çuvaşçada Türkçe ş'lerin -ś olarak kaldığı örnekler de vardır. Bazı araştırmacılar kelimenin Macarcada yemiş'e verilen gyülmöcs adını Çuvaşça *yimül biçiminden getirmektedir. Ancak Macarca gyümölcs biçimindeki -l- sesi ikincil bir sestir (Gombocz KCsA 1:83). Macarcada buna benzer -l'lere sık sık rastlanır. Bu bilgilerden hareketle kelimenin *yimül şeklinde olmadığı da açıktır (Eren 1999: 451,452).

Hasan Eren bu açıklamaları yaptıktan sonra kelimeye bulunan "-miş" ekinin altmış ve yetmiş kelimelerindeki "miş" ile karıştırılmaması gerektiğini belirtir. Hasan Eren kelime ile ilgili mevcut görüşleri değerlendirir. Eksik ve hatalı yönlerini ortaya koyar. Kelimenin dikkat çeken şekilleri hakkında bilgi verir. Örn. Türkmence "iymiş" yapısı ve Çuvaşça "şiměš" şekilleri (Eren 1999: 451, 452).

Yaşar Çağbayır kelime için “ET yé-mek > yé-miş / yém (yiyecek) > yém-iş (-ş; çoğaltma anlamı veren ek) یمیش / یمیش” açıklamasında bulunur. Kelimeye “1. meyve, 2. bitkilerde yumurtacıkların döllenmesinden sonra çiçeğin meyve yapraklarından oluşan ve olgunlaştığında tohumları içeren bölüm, meyve, 3. (ağız) incir 4. kuru yemiş, 5. leblebi, 6. kavun” anlamları verilmektedir.

Türkmen Dilinin Sözkökü’nde kelime “iymiş” şeklinde yer alır. “İymiş” kelimesi “iym” ve “iymit” kelimeleri ile aynı başlıkta ele alınır. Kelime “iy-” kökünden “-im” fiilden isim yapma eki ve “+ış” “+it” ekleri ile meydana getirilir (Atanyazov 2004: 209). Kelimenin “iymit” şekli konumuz açısından dikkat çekicidir. “İymiş” yapısının yanı sıra “iymit” yapısının da kullanılıyor olması kelimenin ek bakımından bütün bir -miş ekinden oluşmadığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Çuvaşça Etimolojik Sözlük’te kelime “şimės” şeklinde yer alır. Kelimenin “şi-” kökünden türediği belirtilmiştir. “-miş” eki hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

2. Tarihî Dönemlerde “Yemiş” Kelimesinin Kullanımı

Kutadgu Bilig’de dokuz yerde “yemiş” kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Kutadgu Bilig’de kelime “yemiş, meyva” anlamında yer almaktadır (Arat 1991, Kutadgu Bilig, Dizin).

Kutadgu Bilig’de 4660. beyitteki “kuruyemiş” anlamında kullanılan “simiş” kelimesinin köken itibarıyla “yemiş” kelimesinden farklı olduğu düşünülmektedir. Kuruyemiş kelimesi ise yemiş kelimesi ile oluşturulmuş birleşik isimdir. Bu kelime Türkiye Türkçesinde “çerez” olarak da adlandırılan fındık, fıstık, badem türevlerinin tümü için kullanılmaktadır. Meyvelerin kurutulmuş halleri içinse Anadolu ağızlarında “gak” kelimesi karşımıza çıkmaktadır. Bu kelime bölgesel olarak meyve çeşitleri ele alındığında çeşitlilik gösterse de genel olarak kurutulmuş meyveler için kullanılmıştır.

Divânu Lûgati’t-Türk’te “yemiş” kelimesi “yemiş, yîmiş, yimiş” şekillerinde geçmektedir. Kelime geçtiği sekiz yerde de yalın halde bulunur. Kelime ewdin- (topla-), teriş- (birlikte topla-), tirin- (topla-) fiilleri ile birlikte

kullanılmıştır. Kelimeye karşılık olarak “meyve” anlamı verilmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 115, 118, 236, 259, 274, 307, 353, 417).

Atebetü'l-Hakâyık'ta “yemiş” kelimesine yalın olarak rastlanmaz. Ancak +sız isimden isim yapma eki ile kullanılan şekli mevcuttur. Aynı beyit içerisinde kelimenin “yemişsiz” şeklinde iki kez geçtiği görülür. Kelimeye “meyvesiz” anlamı verilmiştir.

“Yemişsiz yığac tek keremsiz kişi

Yemişsiz yığacnı kesip örtegil” (Çakmak 2019: 185).

Karahanlı Türkçesi Sözlüğünde kelime “ye/emiş, yemiş, yimiş” şekillerinde geçmektedir. Kelime “ber-” yardımcı fiili ile kullanıldığında “rızklandırmak” anlamına gelmektedir (Ünlü 2012a: 1200, 1223).

Harezmi Altınordu Türkçesi döneminde kelimenin “yemiş” ve “yimiş” olmak üzere iki kullanımına rastlanır. Anlamı için “meyva, yemiş” karşılığı verilmiştir (Ünlü 2012b: 678, 687). Kelime “ter-” yardımcı fiili ile kullanıldığında “yemiş toplamak” anlamına gelmektedir.

Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleleri Sözlüğünde kelimenin “yemiş, ye/emiş, yimiş” şekilleri mevcuttur (Ünlü 2012c: 871, 872, 883). Kelime “meyva, yemiş” anlamlarında kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesi döneminde de “yemiş” kelimesine rastlıyoruz. Kelime bu dönemde “yimiş” şeklinde kullanılmaktadır. Anlamı için “meyva, yemiş, mahsul” karşılıkları verilmektedir.

Osmanlı Türkçesi döneminde de kelime kullanılmaya devam etmiştir. 17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı adlı eserde kelime “yemiş” şeklinde yer alır. Kelime “mīve, meyve, semer, semere, fākiheth” anlamlarına gelmektedir. Lehçe-i Osmanî'de kelime “yemiş” olarak geçer. Anlam olarak “fakihe, meyve, mutlaka semer, semar, bar; mahsul, fayda” karşılıkları verilmiştir (Toparlı 2000: 422). Kamus-ı Türkî'de ise kelime için “ağaçlarda vesair bazı nebatatta tohumu havi olarak hasıl olan lezzetli tane, meyve, fākihe” anlamı verilmiştir (Yavuzarslan 2019).

3. Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında “Yemiş” Kelimesinin Kullanımı

3.1. Türkiye Türkçesinde Kullanımı

“Yemiş” kelimesi Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük’te “meyve” anlamında kullanılmaktadır. Bu sözlükte halk ağızlarında “incir” anlamında kullanıldığı bilgisine de yer verilmiştir. Günümüzde de kelimenin yaygın kullanımı mevcuttur. Sadece Türkiye içerisinde bile bölgesel olarak kelimenin çeşitli anlamlarda kullanımına rastlamak mümkündür. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi kelimenin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımıyla ilgili bölümde verilecektir.

Türkiye Türkçesinde kelimenin yalın kullanımının yanı sıra birleşik yapılarda kullanımı da mevcuttur. Yemiş kelimesi ile kullanılan birleşik kelimeler şunlardır; karayemiş, koca yemiş, kuru yemiş, keçi yemişi. Bunlardan “karayemiş” Türkiye Türkçesinde taflan bitkisi için kullanılmaktadır. Diğer bir kelime “koca yemiş” ise birinci anlam olarak; fundagillerden, 3-6 metre yüksekliğinde, çiçekleri beyaz veya pembe, kışın yapraklarını dökmeyen, odunu sert olduğundan kolay işlenemeyen ve kömür yapımında kullanılan bir ağaççık, sandal ağacı için kullanılır. İkinci bir anlam olarak bu ağacın 1-2 santimetre çapında, kırmızı renkli meyvesi için de koca yemiş kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bir diğer kelime olan “kuru yemiş” kelimesinin de Türkiye Türkçesinde yaygın bir biçimde kullanımı mevcuttur. Kelimenin Türkçe Sözlükte karşılığı “fındık, fıstık, leblebi gibi yemek dışında yenilen yiyecekler, meyvehoş’tur. Yemiş kelimesi ile kurulan birleşik kelimelerden sonuncusu olan “keçi yemişi”nin ise yaban mersini için kullanıldığı görülmektedir.

2.2. Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanımı

“Yemiş” kelimesinin Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

YEMİŞ	
Karşıladığı Anlam	Kullanıldığı Bölge/ Bölgeler
	Kumdanlı *Yalvaç, Senir *Keçiborlu, *Eğirdir Köyleri -Isp.; Karamanlı *Tefenni -Brd.; Bekilli *Çal, Çöplü *Çivril -Dz.; *Karacasu -Ay.; *Menemen -İz.; İğdecik, Sancaklıboz, *Kırkağaç, *Alaşehir -Mn.; *Susurluk-Ba.; *Ezine, Fili *Biga -Çkl.; Mamca *Ohangazi -Brs.; Ağlan *Osmaneli

“yemiş” : incir	-Bil.; *Sivrihisar, Tokat -Es.; *Kıbrısçık, -Bo.; Peşman *Daday -Ks.; *Kurşunlu -Çkr.; *İskilip -Çr.; -Kr.; Yoncalı *Doğubeyazıt -Ağ.; Bahçeli *Bor -Ng.; Sille, *Ermenek -Kn.; *Silifke, *Mut ve köyleri -İç.; -Ant.; *Milâs -Mğ.
“yemiş” : kuruyemiş	*Antakya – Hat.; Çanlı *Ayaş -Ank.; -Kıbrıs
“yemiş” : söğüt ağacının meyvesi	*Mucur -Krş.
“yemiş” : kavun	*İğdır -Kr.
“yemiş” : leblebi	*Güdül ve köyleri -Ank.
“yemiş” : çerez	Diyarbakır

Tablo 1. Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yemiş Kelimesi

Tablodan da anlaşılacağı üzere “yemiş” kelimesinin Türkiye Türkçesi ağzlarında yaygın kullanımı “incir” anlamı etrafında toplanmıştır. Türkçe Sözlük’te kelime anlamı “meyve” olarak verilmiştir. Ancak yaygın kullanımda kelimenin “incir” anlamı daha ağır basmaktadır. İncir anlamı ve diğer kullanımlar göz önünde bulundurulduğunda “yemiş” kelimesinin tüm meyveleri kapsayan anlamı, Türkiye Türkçesi ağzlarında anlam daralmasına uğrayarak belli bir meyvenin adı haline gelmiştir. Hatta bazı yörelerde fındık, fıstık, leblebi türevleri için dahi “yemiş” kelimesinin kullanıldığını görüyoruz.

Kelimenin İğdır yöresinde “kavun” anlamında kullanılıyor olmasının Azerbaycan ile bölgesel yakınlığından kaynaklandığı düşünülebilir. Kelime Azerbaycan standart dilinde de “kavun” anlamında kullanılmaktadır.

4. Çağdaş Türk Lehçelerinde “Yemiş” Kelimesinin Kullanımı

Azerbaycan Türkçesinde “yemiş” kelimesine karşılık “kavun” anlamı verilmektedir. Türkiye Türkçesinde tüm meyveler için genel bir anlam olarak kullanılan “yemiş” kelimesinin Azerbaycan Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak yalnızca kavun meyvesi için kullanıldığı görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde kelime “iymiş” şeklinde kullanılır. Ses bakımından çarpıcı ve düşündürücüdür. Bu biçim Türkçe çıyan’ın Türkmencede içyan’a çevrilmesine benzer. (Eren 1999: 451). Kelimede gerçekleşen ses değişimini açıklamak güçtür. Bu konu ayrıca araştırılması ve üzerinde durulması gereken bir husustur. Kelime Türkmencede “meyve” anlamında kullanılmaktadır.

Yeni Uygur Türkçesinde kelime “yemiş / يېمىش” şeklinde kullanılmaktadır. Kelime

“meyve, kurutulmuş meyve” anlamlarına gelmektedir (Jhon 1990: 822).

Kazakça-Türkçe Sözlükde kelime “jemis” şeklinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan bütün y’ler Kazak Türkçesinde j’dir. Türkiye Türkçesindeki bütün ş’ler Kazak Türkçesinde s’dir (Ercilasun 2021: 454). Kazak Türkçesinde kelimenin Türkiye Türkçesinde olduğu gibi meyve anlamında kullanıldığı belirlenmiştir.

Kırgız Sözlüğünde kelime “cemiş” olarak bulunmaktadır. Genel Türkçede kelime başında yer alan /y/ ünsüzü, Kırgızcada /c/ye döner (Kasapoğlu Çengel 2020: 59). “Kırgız Sözlüğü”nde kelimeye ilk olarak “meyve” anlamı verilmektedir. İkinci anlam olarak ise “çilek” kullanıldığı görülmektedir. Çilek anlamında kullanıldığı bölgelerde kelime anlam daralmasına uğramıştır. Türkiye Türkçesinde tüm meyveleri ifade eden kelimenin Kırgızcada ikinci anlam olarak sadece belli bir meyvenin adını karşıladığı görülür.

Karakalpak Türkçesinde kelime “jemis” şeklinde kullanılmaktadır. Karakalpak Türkçesindeki /j/ sesi Türkiye Türkçesindeki /y/ sesinin karşılığıdır (Ercilasun 2021: 570). Karakalpak Türkçesinde kelimenin birinci anlamı “meyve”dir. İkinci anlam olarak ağızlarda “birşeyin neticesi, sonucu” anlamının da kullanıldığı belirtilmiştir.

Tatar Türkçesinde kelime “cimüş” şeklindedir. Tatarcada kelimenin başında bulunun tüm /y/ seslerinin /c/ sesine dönüşmesi şeklinde genel bir kural bulunmamaktadır.

“Genel Türkçe içindeki lehçelerden sadece Tatarca ve Başkurtçada görülen bu düzenli ses gelişmesi ile kapalı telaffuz edilen “i” ünlüsü biraz daha açılarak, diğer Türk lehçelerinde ve Tarihî Türkçede görülen “kapalı e” (ë) sesine yaklaşır. Tatarcanın tarihî fonolojisindeki gelişme yönünden ötürü “açık i” diye tanıtmak ve adlandırmak daha uygundur” (Ercilasun 2021: 723).

“Yemiş” kelimesi Tatarcada ilk olarak “meyve” anlamında kullanılmaktadır. İkinci olarak “sonuç, kazanç, semere” anlamlarını taşımaktadır. “Kazanç, sonuç” manalarında kelimenin anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

Başkurtçada kelime “yēmēş” şeklinde karşımıza çıkar. Kelime “meyve” anlamında kullanılmaktadır.

Kırım-Tatar Türkçesinde kelimenin kullanımı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “yemiş” şeklindedir. Kelimeye karşılık “meyve” anlamı verilmiştir.

Karaçay-Malkar Türkçesinde kelimenin karşılığı “cemiş”tir. Eski Türkçede ön seste bulunan y sesi Karaçay-Malkar Türkçesinde c sesine değişmiştir (Ercilasun 2021: 936). Kelime bir çok lehçede olduğu gibi “meyve” anlamında kullanılmıştır. İkinci bir anlam olarak “13-23 Ekim arasında doğanların burcu” anlamı da sözlükte verilmektedir.

Kumukçada kelime Türkiye Türkçesindeki şekil ile aynıdır. “Yemiş” kelimesine anlam olarak “meyve” karşılığı verilmektedir.

Hakas Türkçesinde kelimenin “nimīs/ imīs” şekilleri mevcuttur. Eski Türkçe’nin kelime başı y- ünsüzleri Hakas Türkçesinde azımsanamayacak derecede n’ye dönüşmüştür (Ercilasun 2021: 1133). Kelimeye ilk olarak “tane, tohum, çekirdek” anlamları verilir. İkinci anlamı ise “yemiş” olarak verilmiştir.

Tuvacada kelime “çemiş” şeklinde yer almaktadır. Eski Türkçe’nin kelime başı y- ünsüzleri Tuva Türkçesinde ç’dir (Ercilasun :2021 1198). Kelimenin ilk anlamı “çekirdek”tir. İkinci anlam olarak “yem, yemek” kelimeleri kullanılmaktadır.

Çuvaş Türkçesinde kelime “şimēs” şeklinde geçmektedir. Eski Türkçe y- sesi, Çuvaşçada büyük çoğunlukla ś- şeklinde karşımıza çıkar (Ercilasun 2021: 1344). Kelimeye ilk olarak “besin” anlamı verilmektedir. Bu anlamdan harektle Türkiye Türkçesinde “meyve” olarak kullanılan kelimenin anlam genişlemesine uğrayarak “besin” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin ikinci anlamı ise “meyve, sebze”dir.

Urum Türkçesinde kelime “yemiş” şeklinde kullanılır. İlk anlamı “sebze, meyve, kuru meyve”dir. İkinci bir anlam olarak “pazardan çocuklara getirilen tatlılar” için bu kelime kullanılmaktadır.

“YEMİŞ”		
Kullanıldığı Lehçe	Kelimenin Kullanım Şekli	Kelimenin Anlamı
Gagavuz Türkçesi	“---”	“---”
Azerbaycan Türkçesi	“yemiş”	“1. kavun, 2. her tür meyve”
Türkmen Türkçesi	“jemiş”	“meyve”
Özbek Türkçesi	“---”	“---”
Yeni Uygur Türkçesi	“يېمىش/ yemiş”	“1. meyve, 2. kurutulmuş meyve”
Kazak Türkçesi	“jemis, cemis”	“meyve”
Kırgız Türkçesi	“cemiş”	“1. meyve, 2. çilek”
Karakalpak Türkçesi	“jemis”	“1. meyve 2. ağız. bir şeyin neticesi, sonucu”
Nogay Türkçesi	“---”	“---”
Tatar Türkçesi	“cimēş”	“1. meyve 2. sonuç, kazanç, semere”
Başkurt Türkçesi	“yēmēş”	“meyve”
Kırım-Tatar Türkçesi	“yemiş”	“meyve”
Karaçay-Malkar Türkçesi	“cemiş”	“1. meyve 2. 13-23 Ekim arasında doğanların burcu”
Kumuk Türkçesi	“yemiş”	“meyve”
Altay Türkçesi	“---”	“---”
Hakas Türkçesi	“nimis” “imis”	“1. tane, tohum, çekirdek 2. yemiş”
Tuva Türkçesi	“çemiş”	“1. çekirdek 2. Yem, yemek”

Tablo 2. Yemiş Kelimesinin Lehçelerde Kullanımı

5. “Yemiş” Kelimesinin Diğer Dillerde Kullanımı

Günay Karaağaç tarafından hazırlanmış Türkçe Verintiler Sözlüğünde “yemiş” kelimesi 1. “bitkilerde, döllenme sonunda çiçeği meyve yapraklarından oluşan ve tohumu taşıyan organ, meyve” 2. “incir” olarak anlamlandırılır. Bu kaynaktan hareketle;

Çince “yemiş” ~ “jǐ mú shēn” olarak “yemiş, meyve; reçel” anlamlarında kullanılmaktadır.

Farsçada “yemiş” ~ “yemiş” şeklinde “meyve” anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelimeyle yapılan birleşik yapılar da bulunmaktadır; yemiş-hane

“sebze veya meyve deposu, kiler”, yemişçi, yemişçi başı “bahçıvan; baş bahçıvan”.

Arapçada “yemiş” ~ “yamiş, yamiş, yāmīş” şekillerinde “yemiş, kuru meyve” anlamlarında kullanılmaktadır. “yamişçi” kelimesinin de kuru yemişçi anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Ermenicede “yemiş” ~ “yemiş” şeklinde “meyve” anlamında kullanılmaktadır. Bununla bağlantılı olarak “meyveci” anlamında “yemişçi” kelimesi de kullanılmaktadır.

Macarcada “yemiş” ~ “gyümölcs” şeklinde bulunmaktadır. Kelimenin anlamı “yemiş” olarak karşılır. Bununla ilişkili “gyümölcsös” kelimesi “meyveli, bereketli” olarak anlamlandırılmıştır. “gyümölcsözni” şekli ise “ürün vermek, yaramak, yararlı olmak” anlamlarında kullanılır.

Bulgarcada “yemiş” ~ “yemiş, emiş” şekillerinde “meyve, kuru yemiş” anlamında kullanılır. Bununla beraber; yemişçiye “meyveci, meyve satıcısı”, yemişlik, emişlik, emişlik “yemişlik, meyve bahçesi”, emişen, yemişen “alıç” şekillerinde kullanıldığı da görülmektedir.

Sırpçada “yemiş” ~ “jimişi” şeklinde “meyve” anlamında kullanılmaktadır. “Meyveci” anlamında “jimišcija” kelimesinin bulunduğu da görülür.

Makedoncada “yemiş” ~ “emiş” şeklinde “yemiş, meyve” anlamlarında kullanılır. Bunun yanında; emişçiye “yemişçi”, emişlak “yemişlik, meyve bahçesi”, imaşliya “yemişli” kelimeri de kullanılmaktadır.

Yunancada “yemiş” ~ “yemísia, ğemísia” şekillerinde “meyve” anlamında kullanılır. Bununla bağlantılı yemiscís, ğemiscís “yemişçi, meyveci” kelimeleri de kullanılmaktadır.

Sonuç

Kelime hakkındaki etimolojik görüşler göz önünde bulundurulduğunda -miş ekinin sıfat fiil görevinde olmadığı açıktır. Bu durum ve eldeki veriler -miş’in bütün bir ek olarak ele alınması ihtimalini düşürmektedir. Kelime için çoğunluğun yorumu (ye-m+(i)+ş) tahlili üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu

yorumun da kesinliği bulunmaz. Ancak henüz bu tahlil için herhangi bir itiraz da bulunmamaktadır.

Sonuç olarak “yemiş” kelimesinin lehçeleşme süreçlerinde anlam farklılıklarına uğradığı açıkça görülmektedir. Türkçenin lehçelere ayrılma sürecine kadar kelimenin “meyve” anlamı ağır basmaktadır. İlerleyen dönemlerde lehçelerde kelimenin çoğunlukla anlam daralmasına uğradığını görüyoruz. Anlam daralmalarının yanında az da olsa kelimenin anlam genişlemesine uğradığı da görülür.

Anlam daralmaları ve genişlemeleri Türkiye Türkçesi ve elimizde kaynakları bulunan tarihî dönemler göz önünde tutularak belirlenmiştir. Bu durumda Çuvaşçada kelimenin “besin” anlamındaki kullanımının, Çuvaşçanın Ana Türkçeden ayrılan ilk lehçe olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Kelime ilk kullanıldığı zamanlarda “besin” “yiyecek” anlamlarında kullanılırken zamanla anlam daralmasına uğrayarak “meyve” anlamını karşılamış olabilir.

Kelimedeki anlam farklılıkları Tablo 1. ve Tablo 2.’de açıkça görülmektedir. Kelimenin Kahramanmaraş Afşin yöresindeki “alıç” anlamındaki kullanımı bu kelimedenden türemiş olan “yemişen” kelimesiyle alakalı olabilir. “yemişen” kelimesinin de “alıç” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Kelimenin verildiği diğer dillerdeki kullanımına da bakıldığında kelimenin eski dönemlerden günümüze kadar hem lehçelerde hem ağızlarda hem de diğer dillerde yaygın bir şekilde kullanıldığını görüyoruz. Bu kullanımlar arasındaki anlam farkları dilimizin zenginliğini de gözler önüne sermektedir.

Bu bilgilere ek olarak Galip Güner “Kutadgu Bilig’de Geçen “Simiş” Kelimesi Üzerine Düşünceler” adlı makalesinde simiş kelimesinin etimolojisi ile ilgili bazı görüşler ileri sürmüştür. Bu görüşlerden hareketle Kutadgu Bilig’de geçen “kuruyemiş, çerez” anlamında kullanılan “simiş” kelimesinin Çuvaşçada tanık olduğumuz “simes” kelimesi ile farklı kökenlere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- AH ÇAKMAK, S. (2019). Atebetü'l-Hakâyık. İstanbul. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
 ALTAYLI, S. (2018) Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ARIKOĞLU, E. (2021). Türk Lehçeleri Grameri “Hakas Türkçesi” (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara. Akçağ Yayınları.
- ARIKOĞLU, E. (2021) Türk Lehçeleri Grameri “Tuva Türkçesi” (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara. Akçağ Yayınları.
- ARIKOĞLU, E. / Kuular, K. (2003) Tuva Türkçesi Sözlüğü. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATANYÝAZOV, S. (2004) Türkmen Dilinin Sözkökü Etimolojik Sözlüğü. Aşgabat “Miras”
- BOZ, E. / Özçelik S. Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, S.G. (1972) An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. London. Oxford University. Çağbayır, Y. (2017). Ötüken Türkçe Sözlük. İstanbul. Ötüken Neşriyat.
- DLT ERCİLASUN, A. B. / AKKOYUNLU, Z. (2014) Dîvânü Lugâti't-Türk. Ankara. Türk Dil Kurumu. Egorov, V. G. (1964) Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka. Çeboksarı.
- EREN, H. (1999) Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERSOY, Fevzi. (2021) Türk Lehçeleri Grameri “Çuvaş Türkçesi” (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara. Akçağ Yayınları.
- ERTEN, M. (2015) Diyarbakır Ağzı. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GARKAVETS, A. N. (2019) Urumca Sözlük. (çev. İryna Logvynenko, Yuliia Romanenko) Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2011). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, G. (2020) Uşak İli Ağzı. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNER, G. (2011) “Kutadgu Bilig’de Geçen “Simiş” Kelimesi Üzerine Düşünceler” Turkish Studies, 6/2: 467-472.
- JHON, D. (1990) A Concise Uighur-English Dictionary. Kaşgar. Sincan Halk Neşriyatı.
- KARAAĞAÇ, G. (2021). Türkçe Verintiler Sözlüğü. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, H. (2017) Kırgız Türkçesi Grameri. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KB ARAT, R.R. (1999) Kutadgu Bilig ‘Dizin’. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOÇ, K / Bayniyazov A. (2019) Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MUZAFAROV, R. / Muzafarov, N. (2018) Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü. (çev. Neriman Seyityahya, haz. Şerife Özer). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OLCAY, S. (1995) Doğu Trakya Yerli Ağzı. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orucov, E. (2006) Azerbaycan Tilinin İzahlı Lügeti 4. Cilt. Bakü
- ÖNER, M. (2015) Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖNER, M. (2021) Türk Lehçeleri Grameri “Tatar Türkçesi” (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara. Akçağ Yayınları. Özşahin, M. (2017) Başkurt Türkçesi Sözlüğü. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- PEKACAR, Ç. (2011) Kumuk Türkçesi Sözlüğü. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- RÄSÄNEN, M. (1969) Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen. Helsinki Sami, Ş. (2013) Kâmûs-ı Türkî (çev. Ömer Faruk Akün). İstanbul. Kapı Yayınları.
- ŞAHİN, E. / Butanayev, V. / Koç, A. / İşina, A. / Şahin, L. / Gürsoy Naskali, E. (2007) Hakasça Türkçe Sözlük. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAMİR, F. (2021) Türk Lehçeleri Grameri “Kazak Türkçesi” (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara. Akçağ Yayınları. Taş, İ. (2015) Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAVKUL, U. (2020) Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

***Nohut Oda*'da Yerli Renk Gerçekliğinin İzleri**

Traces of Native Color Reality in Nohut Oda

*Feyza Zeynep Erdoğan**

Öz: Bu çalışmada, Türk edebiyatının çağdaş yazarlarından Melisa Kesmez 'in *Nohut Oda* adlı kitabında yer alan öykülerdeki yerel ve otantik unsurlar, yerli renk gerçekçiliği kavramı esas alınarak değerlendirilmiştir. İlk olarak on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Fransız resminde, doğal bir aydınlatma tekniği olarak ortaya çıkan bu kavram; on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Amerikan edebiyatında, bir eserin anlatı dünyasında yer alan karakter ve mekânların, buldukları ortamlara uygun, yerel özellikler taşıması bağlamında kullanılır. Folklorik unsurların yer aldığı ve Türk edebiyatında meddah tarzı hikâyeciliğe benzer niteliklerin de görülebileceği bu anlayışın tespit edildiği anlatılarda yerel kültür öğelerinin bulunması, karakter ve tiplerin içinde buldukları değerleri temsil eden özellikler barındırması, mekânların detaylı bir şekilde tasvir edilmesi, mizahi üslup kullanılması ve anlatıda hiciv unsurlarının veya bazı tuhaf tiplerin yer alması gözlemlenebilecek özelliklerdendir. Bu özelliklerden hareketle, *Nohut Oda*'daki hikâyeler incelenmiş; anlatılarda yerel yaşamı gözler önüne seren detaylı tasvirler, kişilerin yaşadıkları çevrenin etkisiyle sahip oldukları alışkanlıklar veya ritüeller, yer yer mizahi bir üslup ve bazen de tuhaf davranışlara sahip kişiler tespit edilmiştir. Bütün bu bulgular ışığında, *Nohut Oda* isimli eserinden yola çıkarak Melisa Kesmez 'in üslubunda yerli renk gerçekçiliği anlayışının görüldüğü, bu bağlamda Türk edebiyatında bir anlatım geleneğine eklenildiği ortaya konmuş ve tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öykü, Melisa Kesmez, *Nohut Oda*, Gerçekçilik, Yerli Renk Gerçekçiliği.

Abstract: Within the scope of this study, local and authentic elements in the stories in the book *Nohut Oda* by Melisa Kesmez, one of the contemporary writers of Turkish literature, have been discussed in the context of the concept of local colour realism. This concept, which first emerged as a natural lighting technique in French painting in the second half of the seventeenth century, was used in American literature at the end of the nineteenth century in the context of the characters and spaces in the

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, feyzazerdogan@gmail.com

narrative world of a work having local characteristics suitable for their environments. This approach includes folkloric elements as well as features similar to meddah style storytelling in Turkish literature. In the narratives in which this approach is seen, the presence of local cultural elements, the features that represent the values of the characters and types, the detailed description of the places, the use of a humorous style, and the presence of satirical elements or some strange types in the narrative are among the features that can be observed. The stories in *Nohut Oda* were examined within the framework of these features and detailed descriptions revealing the local life in the narratives, the habits or rituals of the people under the influence of the environment they lived in, people with a humorous style and sometimes strange behaviours were identified. In the light of all these findings, it has been revealed and discussed that, based on her work *Nohut Oda*, the understanding of local colour realism is seen in Melisa Kesmez's style and in this context, it has been added to a narrative tradition in Turkish literature.

Keywords: Story, Melisa Kesmez, Nohut Oda, Realism, Local Colour Realism.

0. Giriş

Yerli renk gerçekçiliği kavramı ilk olarak on yedinci yüzyılın ilk yarısında Fransız resminde “doğal bir aydınlatma tekniği” olarak ortaya çıkar. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde bu teknik oryantalistlerin resimlerinde “doğu toplumlarının günlük yaşamından izler” şeklinde görülür. Yerel dokunun edebiyatta yer alması ise on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Amerikan edebiyatında, edebi anlatıda yer alan karakter ve mekânların, buldukları bölgeye ait yerli kültür ve dil unsurlarını yansımasıyla başlar.

Yerli renk gerçekçiliği anlayışının görüldüğü anlatılarda genellikle; yerel kültür değerlerinin yer aldığı, mekânların detaylıca tasvir edildiği, gülmece unsurlarının bulunduğu, karakterlerin sahip oldukları kültürel öğeleri taşıdığı ve hiciv ya da tuhaf şahıs veya davranışlara dikkat çekildiği Dinçer Apaydın tarafından tespit edilmiştir (Apaydın 2021: 107).

Bu unsurlar göz önünde tutulduğunda, Türk Edebiyatında günlük yaşamın edebi metinde yer alması on altıncı yüzyıl divan şiirine kadar götürülebilir. Folklorik nitelikler içeren ve mahallî yaşamı yansıtan anlatma esasına bağlı metinler, Türk edebiyatında on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında, meddah tarzı hikâyeciliğe benzer özellikleriyle öne

çıkıştır (Apaydın 2021: 104). Meddah tarzı hikâyeciliğin öncü isimlerinden Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Ahmet Rasim'in kaleminde açık bir şekilde tespit edilen yerel hayatı işaret eden anlatılar; Milli Edebiyat döneminde Maupassant tarzı realist hikâye ile Ömer Seyfettin, Refik Halit Karay ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eserlerinde de görülmüştür (Haykır 2018: 128-129). Millî Edebiyat'tan günümüze doğru gelindiğinde ise Osman Cemal Kaygılı, Fahri Celalettin Göktulga, Ercüment Ekrem Talu, Memduh Şevket Esenal, Haldun Taner, Rıfat Ilgaz, Aziz Nesin, Orhan Duru, Emrah Serbes, Barış Bıçakçı, Melisa Kesmez gibi isimlerin kalemlerinde yerli renk gerçekliğinin izleri görülmektedir (Apaydın 2021: 112).

Nohut Oda, Bakla Sofa

Çağdaş Türk yazarlardan Melisa Kesmez, 1980 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde Sosyoloji bölümünde okumuş; yaratıcı yazarlık, gazetecilik ve fotoğrafçılık alanlarında farklı eğitimler almıştır. Edebiyat, müzik ve fotoğraf hakkında çeşitli yazıları, söyleşileri ve çevirileri, dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Pek çok tiyatro oyununu Türkçeye çevirmiş ve editör, çevirmen ve dramaturg olarak birçok projede yer almıştır. Muhtelif eserleri arasında *Atlari Bağlayın Geceyi Burada Geçireceğiz* (2013), *Bazen Bahar* (2015) ve *Nohut Oda* (2018) isimli üç öykü kitabı bulunmaktadır.

Bu incelemeye konu olan ve 2019 yılında Sait Faik Hikâye Armağanı'na layık görülen eser *Nohut Oda; Kalanlar, Son Bir Çay, Annemin Çadırı, Görüşürüz ve Kız Kardeşim Handan* isimli beş öyküden oluşmaktadır. Eserin adını aldığı “nohut oda, bakla sofa” sözü, TDK'nin tanımına göre, bir evin küçüklüğünü ve darlığını anlatmak için kullanılmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/> 30.04.2022). Nitekim öykülerde yer alan kişiler, çoğu zaman hâkimiyeti ellerinde tuttıkları mekânlarda, evlerde gözlemlenir veya dikkat çeker. *Nohut Oda*, Melisa Kesmez' in ifadesiyle; *ev, mekân, barınmak, yerleşmek, kendini bir yere ait hissetmek, köklenmek ya da köksüzlük* fikirleri etrafında şekillenen tematik bir kitaptır (Kesmez 2018). Okuyucu, eser aracılığı ile çağın insanının evine konuk olmakta, nesnelere ve olaylar üzerinden kişilerin yaşadıkları mekânlarla ve çevreleriyle kurdukları ilişkilere bakma fırsatı bulmaktadır.

Eserin ilk hikâyesi *Kalanlar*, yakınları bir bir şehri, ülkeyi terk ederken onların aksine kök salmayı tercih eden birinin gözünden “kalanlar”ın dünyasını aktarır. Öykü; yeni bir eve yerleşmenin, o evden taşınmanın, götürülemeyen eşyaların başka hanelerde kendine yer bulmasının, gidenleri yolcu etmenin, yalnızlığın zaman zaman rahatsız eden yanının tadına bakma imkânı sunmaktadır.

Son Bir Çay, geçmişte ilişki yaşamış bir kadın ve bir erkeğin yıllar sonra bir ölümün ardından tekrar yakınlaşmasıyla başlar. Baskın karakterli annesinin gidişiyile boşluğa düşen Selim, ne yapacağını bilemediğinden, annesinden arta kalan eksikliği eski sevgilisi ile doldurmaya çalışmaktadır. Özerkliği yalnızca odasından ibaret olan bir adamın edemediği vedaları, yüzleşemediği geçmiş ve büyüymeyişi, ona yakın ama bir o kadar da uzak bir kadının gözünden anlatılır.

Annemin Çadırı; bir depremin, üç kişilik bir ailenin yalnızca evinde değil; aynı zamanda sosyal hayatlarında yarattığı bir çatlağı konu alır. Evin annesinin yaşadığı hayatın ölçülerini değiştirmesi ve ailenin geri kalan bireylerinin bu duruma karşı sergiledikleri tavır gözler önüne serilir.

Görüşürüz; özlem, pişmanlık ve kırgınlıklardan vücut bulmuş bir öyküdür. Anlatı, babasının başka bir kadına âşık oluşuyla evi terk etmesinin ardından, kırgınlıkların büyüttüğü mesafeleri aşamayan ve babasına veda edemeyen bir kadının hislerine odaklanır.

Kız Kardeşim Handan, küçük yaşta annesini kaybeden ve yasını yıllara yayarak yaşayan Handan’ın ve onun yaşamına seyirci kalmaktan başka bir şey yapamayan kız kardeşinin hikâyesini anlatır. Bahsi geçen anlatıda Handan isimli öykü kişisi, kendini annesinin yerine koyar; zamanla onun elbiselerini giyer, onun yemeklerini yapar ve fark etmeden giderek ona dönüşür. Öykü, okuyucuyu küçük yaşta yalnız kalan, savrulan, yolunu bulamayanların; ölümün ardından geride kalanların, yaşamla olan mücadelesine ortak eder.

Melisa Kesmez, *Nohut Oda*’daki her öyküsünde okuyucuyu karakterlerinin evlerine konuk eder, iç dünyalarının karmaşasını geriye dönüşler vasıtasıyla anlatır. Hane hayatının ve kişiye has odaların öne çıktığı bu metinler, şahısların yaşadığı dünyaları ve içinde büyüdükleri değerleri de yansıtır. Bu sayede öykülerde, nesilden nesile aktararak veya çevreyle etkileşim içine

girilerek gözlemlenen yerel kültür öğeleri; olayların doğal akışı içinde, herhangi bir amaca hizmet etmeden yer bulur. Dolayısıyla *Nohut Oda*'da yerli renk gerçekçiliğinin izlerine rastlamak sözü edilen aile hayatı bağlamında mümkündür.

Yerli renk gerçekçiliğini gösteren unsurlardan olan *yerel kültür değerlerinin varlığı*, *Nohut Oda*'nın neredeyse her hikâyesinde görülebilir. Eserin ilk öyküsü *Kalanlar*'ın anlatıcısı, yaşanan mekânlardan gitmek ve kalmak üzerine fazlasıyla gözlem yapma imkânı bulmuştur. Bir yakının kısa zaman önce yanından, İstanbul'dan, ayrılışıyla geçmişe döner ve arkadaşının artık bozulmuş olan eski evine yerleştiği günü hatırlar. Ardından, yeni bir eve taşınırken, oraya ait hissetmek, dolayısıyla yuva arayışına son vermek için insanın verdiği doğal çabadan söz eder:

“Koliler kamyondan iner inmez elini hiçbir yere sürmeden ilkin mutfağı yerleştirip evin ilk çayını demleyen, bunu mekânı kutsayan bir ayın gibi gören birini tanyordum. Taşındığının ilk haftası kabilesini ateşin başına toplayan bir şaman gibi büyük bir masa kuran ve toplu halde yeme içmenin bir mekâna derhal hayat katan, doğrusu bir mekânı derhal hayata katan bir yöntem olduğuna inanan bir başkasını da biliyordum. Bir evi bir an önce senin ilan etmek için bu tür icatlara ihtiyacın vardı” (Kesmez 2019: 15).

Burada yaşam alanı olan evlerle bağ kurmada mutfağın nasıl kullanıldığı görülür. Geleneksel Türk toplumunda mutfak, bir yerel kültür ögesi olarak hacimli bir yer kaplar. *Kalanlar*'da dikkat çekilen nokta, yeme içmenin göç sırasındaki önemidir. Yeni bir eve yerleşen kişinin ilk işi, mutfağı düzenlemek olur. Üstelik neredeyse her hanede günlük görülebilen çay demleme alışkanlığı burada da mevcuttur. Öte yandan Türk kültürünün önemli parçalarından olan misafir ağırlama, metinde evi ev yapan değerler arasında yer alır.

Görüştürüz öyküsünde ise anlatıcı, ablasının düğününde yaşanan olaylardan söz ederken, bilindik küçük detaylardan bahseder. Bunlardan biri, nikâh şekeridir: *Telden yapılmış bir bisiklet. Bisikletin önündeki sepette badem şekerleri vardı. Bir parça tülün içine sarılıp, minyatür bir bisikletin ön sepetine yerleştirilmiş üç badem şekeri* (Kesmez 2019: 66). Misafirlere bir anı niteliğinde verilen, gelin teli ve tülüyle süslenenek hazırlanan şekerler, günümüzde zamana ve teknolojik gelişmelere ayak uydurarak şekil değiştirse de varlığını sürdüren bir unsur olarak belirmektedir.

Son Bir Çay'da içinde bulunduğu ruh halinden kaçmak isteyen Selim'in eylemleri, anlatıcının gözünden aktarılır. Evin düzeni oldukça tanıdık. Selim burnunu çeke çeke ortalığı toplamaya başlar, kırlentleri kabartır, özenle koltuğun köşelerine yerleştirir. Halının dağılmış saçaklarını düzeltip mutfağa gider. Selim, evin içinde adeta annesinden gözlemediği gibi çalışır:

“Misafirlerden kalan her şeyi titizlikle köpürte köpürte yıkıyor. Bazılarını iki kez köpürtüyor. Hepsini tek tek durulayıp baş aşağı tezgâha diziıyor. Ardından lavabonun altındaki dolaptan cifti çıkarıp lavaboyu ovuyor” (Kesmez 2019: 33-34).

(...)

“Su sanki saatlerce öyle akıyor. Sonunda bütün köpüklerin akıp gittiğinden emin, musluğu kapatıyor. Mutfak beziyle tezgâhı dikkatlice siliyor, sonra bezi yıkayıp ikiye katlıyor. Lavabonun kenarına seriyor, uçlarını annesinden öğrendiği belli bir titizlikle düzeltiyor” (Kesmez 2019: 35).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde *Nohut Oda*'da, yerel ve gündelik kültür unsurlarının gözlemlenebileceği ve öykünün akışı içerisinde gerçek hayatı yansıtan doğal görüntülerin kendine yer bulduğu söylenebilir.

Nohut Oda'da yerli renk gerçekçiliğine işaret eden bir diğer unsur, *mekânların detaylı bir şekilde tasvir edilmesidir*. *Kalanlar* öyküsünde anlatıcı, artık yurtdışında yaşayan arkadaşının ona gönderdiği fotoğrafa göz atarken; kendi dünyasını -İstanbul'u- penceresinden bakarak değerlendirir: *Sokak boyu uzanan bitişik nizam apartmanlar, kenarına eski bir kanepenin bırakılmış çöp konteyneri, belediyenin amansızca budadığı kel çınar ağacı, sokak lambasının üzerinde gece gündüz muhakkak önemli bir şeyler anlatan bir karga* (Kesmez 2019: 11).

Annemin Çadırı'nda ise; *Sıcak, bunaltıcı bir geceydi. Babam azıcık eser umuduyla ara kablo çekip televizyonu balkona çıkarmış, bir yandan önündeki dev çanakta karpuz yiyor, bir yandan ekrana bakıyordu* (Kesmez 2019: 48) ifadeleri görülür. Burada, bir yaz gecesi birlikte oturan ama konuşmayan ailenin kültürel değerlerini sezdirmek için mekân tasvirinden yararlanılmıştır.

Annemin Çadırı öyküsü; okuyucuya tanıdık gelen, anne, baba ve çocuktan oluşan bir çekirdek aileyi anlatır. Evin içindeki anne ve baba için çizilen portreler, *karakter ve tiplerin içinde buldukları değerleri temsil eden özellikler barındırması* bakımından da dikkat çeker:

“Babam azıcık eser umuduyla ara kablo çekip televizyonu balkona çıkarmış, bir yandan önündeki dev çanakta karpuz yiyor, bir yandan ekrana bakıyordu. İri gövdesinin def gibi gerdiği beyaz atleti karpuzun pembe suyuyla benekenmiş, gözleri televizyona kilitli, arada duyduğu şeylere murıldanarak cevaplar veriyor, kendi kendine kızıyor, aklına eserse de belli belirsiz güliyordu” (Kesmez 2019: 48)

Bir yaz gününden alınan bu sahne, orta sınıf bir aile babasını tasvir eder. Beyaz atlet, yaz mevsiminde televizyon karşısında yenilen karpuz ve yanındakilerden ziyade kendi kendine konuşan bu tip; bu coğrafyada yaşayan her insanda aşına olduğu bir his uyandırır.

“Annem de onun karşısındaki sandalyede yerini almış ama televizyona bakmıyordu, hattahafifçe sırtını dönmüştü. Önüne gazete kâğıdı serili, gözleri boşluğa dalmış, asla sekmeyen ser, hareketlerle çekirdek çitliyordu. Masanın üzerinde bir kabuk tepesi oluşmuştu bile. Onun cüzi coğrafyasında meydana gelmiş hususi bir doğa olayıydı bu da; dertlerden mürekkep bir tepeydi önünde yükselen. Belli ki, aklında yine bir şey vardı” (Kesmez 2019: 48).

Babanın ardından betimlenen annenin ise, kendi dünyasında yaşamaya mahkûm edilmiş yalnız bir kadın olduğu hissettirilir. İçindekileri dışa vuramaz ama çitlediği çekirdeklerin kabuğundan bir tepecik inşa eder. Anlatıcının, yani çocuğun gözünden aktarılan bu manzara, ebeveynlerin büyük olasılıkla ailelerinden gördükleri rutinleri ve karı-koca ilişkisini nasıl sürdürdüklerini gösterir.

Öte yandan öyküdeki kişiler, sahip oldukları kültür dairesinin dil özelliklerine sahiptir. Annenin, kızından çekirdek almasını isterken *Bol tuzlusundan! Unutma, e mi!* (Kesmez 2019: 48) demesi, babanın ağzından sövgü niteliğinde *Keraneci!* (Kesmez, 2019: 48) sözünün duyulması; yerli renk gerçekçiliğine dair unsurların varlığını desteklemektedir.

Annemin Çadırı, bir ailenin dağılışını anlatmasına rağmen okuyucunun yüzünde ufak tebessümler bırakan *mizahi bir üsluba* sahiptir. Anlatıcı, insanın içine korku salabilecek ve büyük bir karmaşaya sebep olabilecek bir depremi, onu izleyen günlerde evi terk eden annesini aktarırken bile, trajik sayılabilecek bu olayları içinde gülmece unsurları içeren samimi bir dille aktarır. Söz konusu deprem, başka mahalleleri yıkıp geçerken onunkilere acımış ve dokunmamıştır:

“Yerkabuğunun bilmem kaç kilometre altında yer değiştiren kaya katmanlarının tektonik cüreti, şehrin bize uzak mahallelerinde kocaman

binaları kütleler halinde devirirken, semtimize biraz daha insaflı davranmış, buna rağmen evimizin duvarındaki küçük bir çatlak vesilesiyle kendi hayatımızın göçüğü altında kalmıştık” (Kesmez 2019: 47).

Depremin ardından insanlar sokaklara döküldüğünde, anlatıcı bütün o ölüm korkusunun yanında gördüğü insan manzaralarını da aktarır. İnsanlar ev hâlleriyle, hatta aceleden kontrol edemedikleri bir dış görünüşle dışarıya çıkmıştır. Kimi adamın üstünde çiçekli gecelik, kimi adamın ayağında tekir bekir terlik vardır. O gece herkes parkta sabahlar. Şok içindedirler ama bir ara piknik tüpü gelir, çay demlenir. Sonraki günlerde, insanlar biraz daha rahatlar. Beşinci gün anlatıcının annesi, kurdukları çadırın önündeki masaya örtü serer; parktan topladığı karahindibaları bir ayran şişesiyle masaya yerleştirir. Ertesi gün parkta mangal bile yakılır.

Bu örnekler çerçevesinde denebilir ki öyküde neredeyse anlatılan her şey trajikomiktir. Bütün felaketler, komik yanlarıyla harmanlanarak verilir ve bu yolla gülmece unsurları ortaya çıkarılır.

Nohut Oda'nın üç hikâyesinde *bazı tuhaf tipler veya davranışlar* da tespit edilmiştir. Üç hikâyede de davranışların sebepleri, üstü kapalı veya açık bir şekilde verilmiştir. *Son Bir Çay* isimli öyküde Selim, annesinin cenazesinden hemen sonra eski sevgilisi ile birlikte olur ve ardından ona evlenme teklifi eder.

Annemin Çadır'nda ise depremden sonra her türlü bahaneyi kullanarak eve, kocasına ve çocuğunun yanına dönmeyen bir kadın vardır. Depremin yaşanma anında kızı, yani anlatıcı, evin hiçbir yerinde Selma'yı bulamaz. Dışarı çıktığında ise onu diğer insanların aksine oldukça hazırlıklı bir şekilde kolunda çantası, sırtında hırkası ve ayakkabısıyla görür. Anlatıcı bunu görmezden gelir. Aile, depremin ilk günü herkesle birlikte parkta bir çadırda yatar ancak sonraki günlerde Selma eve dönmek için direnir ve çadırda yaşamaya başlar. Daha sonra çadırın önüne masa ve sandalye gelir. Bunlarla da yetinmez; masaya bir örtü serer ve parktan topladığı karahindibaları bir yoğurt kabına yerleştirerek masanın üstünü süsler.

Daha önceden de bahsedildiği gibi *Kız Kardeşim Handan*'da önce babasını daha sonra da annesini kaybeden iki kız kardeş yer alır. Kardeşler yalnız kaldıktan sonra “her şey yolunda” oyunu oynamaya başlar. Anneleri hakkında hiçbir şekilde konuşmaz; ev işleriyle, gündelik telaşlarla acılarını görmezden

gelirler. Ancak bir süre sonra Handan, bu oyunu bir adım ileriye taşır. Bir sabah annesinin sabahlığını, sonra hırkasını giyerek adım adım ilerler. Handan, en sonunda kendi kıyafetlerini çöpe atar ve annesinin kıyafetlerini giymeye başlar. Küçük kardeş Aliye, kendini bu oyundan çektiğinde bile hiç sesini çıkarmaz, her şey yolundaymış gibi davranmaya devam eder.

Olay zamanında, yani yirmi beş sene sonrasında, Aliye Handan'ı ziyarete geldiğinde onda bir gariplik bulur, her zamanki hâleden farklıdır. Evin mutfuğına yerleşmiş; bütün kişisel eşyalarını tezgâha, buzdolabının üstüne, yemek masasına, raflara koymuş; oturma odasındaki koltuğu ve televizyonu da mutfuğa taşımıştır. Aliye onunla konuşmaya çalıştığında onu da bir süre geçiştirir.

Bu bulgular ışığında Selim, Selma ve Handan; kurgu dünyaları içinde değerlendirildiğinde, onların alışılmışın dışında, şaşırtıcı ve tuhaf davranışlar sergilediğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Çağdaş Türk edebiyatının yazarlarından Melisa Kesmez 'in *Nohut Oda* kitabında yer alan hikâyelerde, zaman zaman yerli renk gerçekçiliğine işaret eden bir anlatım tarzı tespit edilmiştir. Gidenlere ve kalanlara odaklanan öykülerde mekân, bir ev ya da oda olarak seçilmiştir. Yerel değerler; hane yaşamı, şehirdeki insan hayatı, nesilden nesile aktarılmış ritüeller, ebeveynlerden kazanılmış alışkanlıklar, tasvirler, ağız özellikleri, mizahi üslup ve tuhaf davranışlar sergileyen kişiler bu anlatım tarzının görünen özelliklerindedir. Yazarın, kurgu evrenlerine sürdürülen gündelik hayatı kattığı tespit edilmiştir. *Nohut Oda*'daki her öyküde, söz konusu anlayışın bütün niteliklerinin olduğunu iddia etmek mümkün değildir ancak elde edilen bulgular ışığında Melisa Kesmez 'in üslubunda yerli renk gerçekçiliği anlayışının izleri açık bir şekilde görülebilir. Bununla birlikte bilhassa meddah tarzı hikâyecilikte dikkat çeken mahallî hayatın, farklı bağlamlarda bile olsa yirmi birinci yüzyıla kadar Türk edebiyatında varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Kaynakça

AKTAŞ, Ş. (2017). *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat.

ALANGU, T. (1968). *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman - Antoloji - Cilt 1*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

APAYDIN, D. (2021). Yerli Renk Gerçekçiliği ve Meddah Tarzı Hikâyecilik Bağlamında Bir Karakter: Meşhedî Cafer. *Milli Folklor*, 132: 102-113.

Güncel Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/> (30.04.2022)

HAYKIR, T. (2018). *Epikten Romana Anlatma Esasına Bağlı Metinler - Prof. Dr. Şerif AKTAŞ'ın Doktora Dersi Notları*. Ankara: Kurgan Edebiyat.

KESMEZ, M. (2018). Kendi Trajedisini Yaratabilen Kadınlar, Orada Bulunan Erkekler - Melisa Kesmez ile Söyleşi. (C. Baytok, & N. Kovar, Söyleşi Yapanlar). <https://catlakzemin.com/kendi-trajedisini-yaratabilen-kadinlar-orada-bulunan-erkekler-melisa-kesmez-ile-soylesi/> (29.04.2022)

KESMEZ, M. (2019). *Nohut Oda*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eski Türkçede Geçmiş Zaman Kiplerinin Sözlükselleşmesi

Lexicization of Past Tense in Old Turkish

*Gamze Yiğit**

Öz: Sözlükselleşme (Ek Kalıplaşması), ekin getirildiği isim ya da fiil ile kalıplaşarak kendisinin asıl görevini yitirmesi sonucu eklendiği kelime ile yeni bir anlam oluşturmasıdır. Dolayısıyla ekin, eklendiği isim ya da fiil ile birleşmesiyle özgür bir anlam kazanarak yeni kelime oluşturması olayına denmektedir. Ek kalıplaşması ile kelimeler türetildiği görülmektedir. Bahsi geçen kalıplaşma sonucu ortaya çıkan yeni kelimeler günümüzde sıklıkla kullandığımız, düşündüğümüzde örneklerini çoğaltabileceğimiz kelimelerdir. Ek kalıplaşması olayı ile günümüz örneklerinin varlığını düşününce aklımıza Eski Türkçe döneminde de fiil çekim eklerinin, ek kalıplaşmasına uğrayarak kelimeler türetmiş olabileceği gelmiştir.

Yapılacak çalışmada Eski Türkçe dönemi içerisinde yer alan Köktürk, Uygur, Karahan dönemi Türkçesinde görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman eklerinin ek kalıplaşması ile madde başı niteliği taşıyan, yeni anlamlar türetip türetmedikleri söz konusu edilecektir. Tespit edilen kelimeler ilgili cümleler ile sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Kip, Sözlükselleşme.

0. Giriş

Eski Türkçe dönemi literatürde üç kolda ele alınmaktadır: Köktürk, Uygur ve Karahanlı.

Dilde ‘geçmiş zaman’ kavramı, isminden de anlaşılacağı üzere olayın ya da durumun içinde bulunan andan önce, yani geçmişte yaşandığını ifade etmektedir. Yaşanmış ve bitmiş olayların ifadesi için kullanılan geçmiş

* Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, gamzeyigittgy@gmail.com

zaman, genellikle iki başlık altında incelenir: Görülen Geçmiş Zaman ve Öğrenilen Geçmiş Zaman.

Eski Türkçe döneminde geçmiş zaman kullanımları da bu iki başlık altında ele alınacaktır.

1. Eski Türkçede Geçmiş Zaman Kullanımları

1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman; olayın, durumun geçmişte yaşandığına şahit olduğunu ifade etmek için kullanılır. Kişi olayı kendisi yaşamış ve günümüzde bahsi geçen olaydan bahsederken ki kullandığı zamandır. Korkmaz (2019: 527-528) görülen geçmiş zamanın bitmişlik ifade ettiğini; bu oluşun bitmişliğini konuşan ya tanık olmuştur ya da bitmişlik konuşanın kesin bilgi ve kanısına dayandığını açıklar. Ergin (2019: 298) de görülen geçmiş zamanı açıklarken Korkmaz'a benzer tanımlar kullanır. Görülen geçmiş zaman kipi -DI/-DU eki ile kurulur. Bahsi geçen ek şekil bakımından bildirme, zaman bakımından görülen geçmiş zaman ifade etmekte olduğundan hem şekil hem zaman bildiren ek olarak sınıflandırılır. Görülen geçmiş zaman iyelik eki menşeli ikinci tipteki şahıs ekleriyle çekime girmektedir.

Ekin yapısı hakkında kesin bir görüş bulunmadığından farklı görüşler paylaşılmıştır. Korkmaz, ayrıntıya inildiğinde, O. Böhtlingk, -dIk sıfat-fiil ekinin şahıs ekleriyle kaynaşmasından oluştuğunu, J. Deny -dUk sıfat-fiilinden geldiğini, W. Bang ve A. von Gabain, fiilden ad türeten bir /-t/ ekinden çıktığını ileri sürmüştür. T. Banguoğlu ise, -DI/-DU' yu eski bir -it sıfat fiil ekine bağlama yanlısı olduğunu açıklar.

1.1.1. Köktürkçede Görülen Geçmiş Zaman

Köktürkçe döneminde görülen geçmiş zamanın işlevi aynı olup geçmişte başlamış ve bitmiş bir oluşu belirtmektedir. Ekin 1. ve 2. şahıs çekimlerinde ünlü uyumlarına bağlı olarak -DX, 3. şahıs çekiminde ise -DI olarak çekime girdiği görülmektedir. Ek; l, n, r ile biten fiillerden sonra -t'li, diğer durumlarda -d'li biçimiyle çekime girmektedir. Ercilasun (2016: 374), Tekin (1988: V-XXIV) ve Öztürk (2021: 49-50) yukarıdaki açıklamaya istinaden benzer açıklamalarda bulunmuşlardır.

Şekil 1. Köktürkçe Görülen Geçmiş Zaman Ekleri

Teklik 1. Şahıs	-DXm
Teklik 2. Şahıs	-DXŋ
Teklik 3. şahıs	-DI
Çokluk 1. şahıs	-DXmXz
Çokluk 2. şahıs	-DXŋXz
Çokluk 3. şahıs	-DI

- (1) [KT:G2] Bunça bodun kop *ıdım*. “Bunca millet hep *teşkilatlandırdım*.” (Ercilasun 2016: 500).
- (2) [KT:K7] Bişinç Ezgenti Kadazda Oguz birle *sünüşdümüz*. “Beşinci olarak Ezgenti Kadaz’da Oğuzlarla *savaştık*.” (Ercilasun 2016: 536).
- (3) [BK:D7] Tabgaç bodunka beglik urı oğlın *kul kultı*; işilik kız oğlın *küñ kultı*. “Bey olmaya layık erkek evlatlarını Çin milletine *kul etti*.; hanım olmaya layık kız evlatlarını *cariye etti*.” (Ercilasun 2016: 560).
- (4) [BK:D2] Bödke özüm olurup bunca ağır törüg tört bulundaki *yarat(t)ım*, *bitidim*. “Böyle bir zamanda ben tahta oturup bunca ağır (değerli) yasaları dört bir yandaki (halklar için) *yaptım* ve *yazdım*.” (Ercilasun 2016: 556).
- (5) [T-I:16] Teñri *yarlıkadı*, *yañdımız*. “Tanrı lütfetti, bozguna *uğrattık*.” (Ercilasun 2016: 600).
- (6) [T-II:46] anta birüki aşuk başlıg Sogdak bodun kop *kelti*, *yükünti*... “onların güneydeki miğfer başlı Soğdak halkı hep *geldi* ve *baş eğdi*...” (Ercilasun 2016: 620).

1.1.2. Eski Uygurcada Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman eki, Eski Uygur dönemi Türkçesinde de yaşanmış bir olayın geçmişte bitmişliğini ifade etmek için kullanılır. Talat Tekin, görülen geçmiş zaman kesinlik bulduğu için yani geçmişte başlamış ve bitmişliği ifade ettiği için bahsi geçen zamanı “kesin geçmiş zaman” olarak niteler (Eraslan 2012: 338). Eski Uygur Türkçesinde görülen geçmiş zaman ekinin iki şekilde çekime girdiğini görmekteyiz: -DI; -yÜk.

1.1.2.1. {-DI}: Eski Uygur döneminde görülen geçmiş zaman eki olan -DI kendinden sonra iyelik menşeli şahıs ekleriyle çekime girmektedir. Ercilasun’a göre sonu /-d/ ile biten fiillerde, {-dtı/ -dti} yerine {-tdı/ -tdi} şekilleri geçebilir. Ek ünlüsü üçüncü şahıs çekimlerinde daima düzdür. Ekin olumsuzu -mA ile yapılmaktadır. Şen (2014: 68) ve Eraslan (2012: 338) yapılan açıklamaya istinaden benzer görüşleri desteklemektedirler.

Şekil 2. Eski Uygurca Görülen Geçmiş Zaman Ekleri

Teklik 1. şahıs	-DXm
Teklik 2. şahıs	-DXŋ
Teklik 3. şahıs	-DX
Çokluk 1. şahıs	-DXmXz
Çokluk 2. şahıs	-DXŋXz
Çokluk 3. şahıs	-DxlAr

- (7) [D:1591] alp sözlegülük savıg *ayıtıdı* “Bana cevaplandırılması zor bir soru *sordun.*” (Elmalı 2016: 115)
- (8) [IB:26] Tañ *tañlardı*, udu yir *yarudı*, udu kün *tugdı*. Kamağ üze yaruk *boltı* tir. “Şafak *söktü* ve yer *aydınlandı* ve güneş *doğdu*. Her şeyin üzeri aydınlık *oldu*, der.” (Tekin 2004: 21)
- (9) [D:2822-2823] balık teg yığılayu sıgtayu ınaru berü *ağnadılar*... “balık gibi ağlayıp sızlayarak oraya buraya (koşuşturup) *debelendiler.*” (Elmalı 2016: 161)
- (10) [AY:6/3-6] Kaçan bu (dört yekler mini bir) ev kapıg-ınga iltükte, ötrü ol kök tonluğ beg attın koçı tüşüp mini *okıdı*. “Bu dört peri beni bir ev kapısına götürünce, o gök elbiseli bey attan aşağıya inip beni *çağırdı.*” (Çağatay 1945: 32)
- (11) [M:33/44-46] Sansar içinte ol antağ tınlıg oğlanı yoğ kim meniñ ögüm kaçım kam kadaşım *bolmadılar*. “Samsāra içinde, benim anam, babam, kardeşim ve akrabam *olmamış* olan hiçbir kimse yoktur.” (Tekin 2019: 84)
- (12) [HU:1-3] hormuzta tñri beş tñri birlä kamağ tñrilär sözinlögün yäkkä süñüşgäli *kälti*, inti, anıg kılınçlıg şimnulugun beş türlüg yäklärlögün *süñüşdi*... “Hormuzta tanrı, beş tanrı ile birlikte bütün tanrılar sözleşerek şeytanlarla savaşmak için *geldiler, indiler* (ve) Şimnu ile beraber beş farklı türde şeytan(la) *savaştılar.*” (Özbay 2019: 78)

1.1.2.2. {-yUk): Eski Uygur Türkçesinde -DI ekinin yaygın çekimine nazaran daha az kullanılan hatta kitabelerde çekimine rastlanılmamış görülen geçmiş zamanın ikinci şekli -yUk eki Gabain (2003:81)’in açıklamasına istinaden 1.ekseriya sıfat, 2.nadiren isim, 3.en çok da çekimli fiil olarak kullanıldığı açıklanmaktadır. Bahsi geçen ekin kullanımına ilişkin görüşlerini sunan Şen (2014: 68) de ekin oldukça seyrek kullanılan görülen geçmiş zaman eki olduğunu söyler. Ek kendinden sonra zamir menşeli şahıs ekleriyle çekime uğramaktadır.

Marcel Erdal ise -yOk ekinin yalnızca Budist Uygur metinlerde bir ek olduğunu, olay gerçekleşikten sonra kişinin yaşananları ifade ettiğini açıklar ve kişinin yaşadığı olayı ifade ederken ki kullandığı zaman eki olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla ekin doğrudan konuşmalarda kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca Erdal (2004: 300-301), eki “canlı geçmiş” olarak adlandırmaktadır.

Şekil 3. Eski Uygurca -yUk Görülen Geçmiş Zaman Ekleri

Teklik 1.şahıs	-yUk men
Teklik 2.şahıs	-yUk sen
Teklik 3.şahıs	-yUk
Çokluk 1.şahıs	-yUk biz
Çokluk 2.şahıs	-yUk siz
Çokluk 3.şahıs	-yUklAr

- (13) [M:83/52-54] kim kayu tınlıglar adın kişiniñ *birmeyük* adın tavarın oğurlaslar törüsüzin küçeyü kunup alsarlar. “Hangi yaratıklar başkalarının, verilmeyen çeşitli (!) mallarını çalsalar...” (Tekin 2019:154)
- (14) [D:3426-3427] *kılyuk erti* alku kılğuluk işlerin *alkyuk erti* “Yapılması (gerekten) işleri *yaptı*. Açgözlülük ve diğer tamah eğilimlerini tamamen *yok etti*.” (Elmalı 2016:181)
- (15) [D:3250] sözlemekin *yeryükler müneyükler* “... söylemekle *yerdiler ayıplaular*.” (Elmalı 2016: 175)
- (16) [D:3934] ...*b(e)lgüryük biz*. “...*zuhur ettik*.” (Elmalı 2016: 198)

1.1.3. Karahanlı Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman eki Karahanlı Türkçesinde -DI/-DU şeklindedir. Yalnız üçüncü teklik şahıs çekiminde ek ünlüsü düzdür. Ek tonsuz ünsüzlerden sonra genellikle /t/ ile yazılmaktadır. Bahsi geçen ek iyelik meşeli şahıs ekleri ile çekime girmektedir. Hacıeminoğlu (2019: 184), Güner (2021: 400) hemen hemen aynı görüşleri savunmuş ve açıklamışlardır.

Görülen geçmiş zaman ekinin Karahanlı Türkçesinde, tıpkı bir zarf fiil eki gibi işletilip tarz ve bağlama fonksiyonuyla kullanıldığı durumlar da mevcuttur.

Şekil 4. Karahanlı Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Ekleri

Teklik 1. şahıs	-DXm
Teklik 2. şahıs	-DXñ
Teklik 3. şahıs	-DI

Çokluk 1. şahıs	-DXmLz
Çokluk 2. şahıs	-DXıXz
Çokluk 3. şahıs	-DIIAr

- (17) [KB:B13] bayat atı birle sözüğ *başladım* / törütgen igidgen keçürgen idim “Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrının adı ile söze *başladım*.” (Arat 1999: 17).
- (18) [KB:B14] yaşıl kök *bezediñ* tümen yulduzun / qara tün *yarattuy* yaruk kündüzün “Mâvî göğü sayısız yıldızları ile *süsledin*, karanlık geceyi ışıklı gündüz ile *aydınlattın*.” (Arat 1999: 19).
- (19) [R:30/21a1] Periler atasın *törüttimiz* munda öñdin tütünsüz otdın. “Cinleri de daha önce ateşten *yarattuk*.” (Ata 2015: 30)
- (20) [AH:417] uvut *yitti* yindip bulunmaz yıdı “Utanma *kayboldu*; araştırmakla kokusu dahi bulunmaz.” (Arat 2006: 74).
- (21) [R:27/17b1] *tapladım* sizke islâmın dinqa “Sizin için din olarak İslâm’ı *beğendim*.” (Ata 2019: 27)

1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman; olayın, durumun geçmişte yaşandığını ancak kişinin kendisinin şahit olmadığı başkası tarafından anlatıldığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Ek, şekil olarak bildirme, zaman olarak öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmektedir. Ergin’ göre öğrenilen geçmiş zaman kişinin gözü, bilgisi, şuuru önünde vuku bulmamıştır. Konuşan sonradan duymuştur. Dolayısıyla bahsi geçen ek, geçmişte başlamış ve bitmiş olayın konuşanın görmediği ancak sonradan duyduğunu ifade etmek amacıyla kullanılır. Korkmaz da Ergin’in görüşlerini destekler nitelikte açıklamalarda bulunmaktadır.

1.2.1. Köktürkçede Öğrenilen Geçmiş Zaman

Köktürkçe döneminde öğrenilen geçmiş zaman -mİş ekiyle çekime girmektedir. Ek kendinden sonra zamir kökenli şahıs ekleri almaktadır. Ahmet Bican Ercilasun (2016: 183) ve Rıdvan Öztürk (2021: 49)’e göre bengü taşlarda öğrenilen geçmiş zaman çekiminin örneklerine sadece 3. şahısta rastlanmaktadır.¹

¹ Ahmet Bican Ercilasun, “Türk Dili Tarihi”, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.183. Ahmet Bican Ercilasun “Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s.374.

Şekil 5. Köktürkçe Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri

Teklik 1. şahıs	-mİş men
Teklik 2. şahıs	-mİş sen
Teklik 3. şahıs	-mİş
Çokluk 1. şahıs	-mİş biz
Çokluk2. şahıs	-mİş siz
Çokluk3. şahıs	-mİşlAr

- (22) [KT:D15] Kırk artukı yiti yolu *sülemiş*; yigirmi süñüş *süñüşmiş*. “Kırk yedi kez ordu *yürütmiş (sefer etmiş)*; yirmi savaş *yapmış*.” (Eraslan 2016: 516)
- (23) [T-I:9] Tabgaçgaru Kunı, señünüg *ıdmış*; Kıtıñgaru Tonra Semig *ıdmış*. Sabanca *ıdmış*. “Çine’e Ku’yu, generlai *göndermiş*; Kıtaylara Tongra Sem’i *göndermiş* ve şu sözleri *iletmiş*.” (Eraslan 2016: 600)
- (24) [BK:D3] Olurupan Türk bodunuñ ilin, törüsin *tuta birmiş, iti birmiş*. “Hükümdar olarak Türk milletinin devletini, yasalarını *kurmuşlar* ve *düzenlemişler*.” (Eraslan 2016: 556)
- (25) [BK:D13] Teñri yarlıkaduk üçün illigig *ilsiretmış*, kaganlığıg *kagansıratmış*; yağıg *baz kılmış*; tizligig *sökürmiş*, başlığıg *yüküntürmiş*. “Tanrı buyurduğı için illiyi (devleti ve ülkesi olanı) *ilsizleştirmiş*, kağanlıyı *kağansızlaştırmış*; düşmanı *tâbi kılmış*; dizliyi *çöktürmüş*, başlıyı *eğdirmiş*.” (Eraslan 2016: 564)
- (26) [KT:D40] Kara Türgiş bodunuğ anta *ölürmiş, almış*. “Kara Türgiş halkını orada *öldürmüş, almış*.” (Eraslan 2016: 528)

1.2.2. Eski Uygurcada Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman çekimi Eski Uygurca’da -mİş ekiyle sağlanmaktadır. Ek kendinden sonra zamir kökenli şahıs ekleri olan 1.tip şahıs ekleri almaktadır. Öğrenilen geçmiş zaman şekil olarak bildirme, zaman olarak öğrenilen geçmiş zamanı taşımaktadır. Eraslan açıklamayı destekler nitelikte açıklamalarda bulunmaktadır.

Talat Tekin’in öğrenilen geçmiş zamanı “öznece tanık olunmamış bir hareketi belirtir” şeklinde açıklamaktadır (Eraslan 2012: 341).

Kemal Eraslan “Eski Uygur Türkçesi Grameri” adlı kitabında Eski Uygur Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın ekinin -mİş yanında -yUğ ekinin de

kullanıldığını açıklamaktadır. Ancak ek, fazla yaygın değildir. Bahsi geçen ekin şekil olarak bildirme, zaman olarak öğrenilen geçmiş zamana yaklaştığını ifade eder. Ek kendinden sonra zamir kökenli şahıs eklerini alarak çekime girmektedir.

Şekil 6. Eski Uygurca Öğrenil Geçmiş Zaman Ekleri

Tekil 1. şahıs	-mİş men
Tekil 2. şahıs	-mİş sen
Tekil 3. şahıs	-mİş
Çokluk 1. şahıs	-mİş biz
Çokluk 2. şahıs	-mİş siz
Çokluk 3. şahıs	-mİşlAr

- (27) [AY:607/14-18] Törttin singlar yir orunuğ ıymış *basmış*, öküške *ayatmış ağırlatmış*, ürük uzatı köni nomça törüçe başlataçı imerigme kamağ budunun karasın aşmış *üklitmiş*. “Dört tarafını (dört tarafın yerini) kendine *itaat ettirmiş*, çoklarını -kendine- *hürmet ettirmiş* daima şeriat -ve- kanunlara göre başında bulunduğu teknil halk kitlesini *çoğaltmış*.” (Çağatay 1945: 70).
- (28) [IB:43] Togan ügüz kuşu kuşlayu *barmış*. Utru talım kara kuş kopupan *barmış* tir. “Bir şahin, su kuşu avlamaya *gİtmİş*. (Ama) yırtıcı bir kartal yerinden uçup karşısına *çİkmİş*, der.” (Tekin 2004: 23).
- (29) [D:4521-4523] Karınları kiberip öñleri kırtışları sarıg toprak öñlög bolup ertingü toruk *bolmuşlar* ol. “Karınları yırtılmış, dış görünüşleri sarı toprak rengine dönmüş (ve) çok fazla zayıflamışlar.” (Elmalı 2016: 217)

1.2.3. Karahanlı Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman çekimi Karahanlı Türkçesi döneminde -mİş şeklinde görülmektedir. Hacıeminoğlu (2019: 186), Ercilasun (2016: 348) ve Güner (2021: 417) de Karahanlı Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman ekinin -mİş olduğu kanaatindedir.

Şekil 7. Karahanlı Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri

Teklik 1. şahıs	-mİş men
Teklik 2. şahıs	-mİş sen
Teklik 3. şahıs	-mİş
Çokluk 1. şahıs	-mİş biz
Çokluk 2. şahıs	-mİş siz
Çokluk 3. şahıs	-mİşlAr

- (30) [R:30/23b2] aydı: çıkgıl andın kim sen *sürülmiş sen*. “Öyle ise oradan çık; *kovuldun*, dedi.” (Ata 2019: 30).
- (31) [R:33/86a2] Koçı *ığmış* turur ‘azız ü rađımnüñ ulaşu yarlıkağan. “Aziz ve çok merhametli olan (Tanrı) tarafından *gönderilmiştir*.” (Ata 2019: 33).
- (32) [R:27/37a2] aydı: Tanrı *harām kılınmış* erür olar üze kırk yılını “Tanrı: ‘Öyleyse onlara (arz-ı mukaddes) kırk yıl *yasaklanmıştır*.’, dedi.” (Ata 2019: 27).

2. Eski Türkçede Sözlükselleşme

Ek kalıplaşması, ekin getirildiği isim ya da fiil ile kalıplaşarak kendisinin asıl görevini yitirmesi sonucu eklendiği kelime ile yeni bir anlam oluşturmasıdır. Dolayısıyla ekin, eklendiği isim ya da fiil ile birleşmesiyle özgür bir anlam kazanarak yeni kelime oluşturması olayına ek kalıplaşması denmektedir. Ek kalıplaşması ile kelimeler türetildiği görölmektedir (Korkmaz 2018: 1-3). Bahsi geöen kalıplaşma sonucu ortaya çıkan yeni kelimeler günümüzde sıklıkla kullandığımız, düşündüğümüzde örneklerini çoğaltabileceğimiz kelimelerdir. Ek kalıplaşması olayı ile günümüz örneklerinin varlığını düşününce aklımıza Eski Türköe döneminde de fiil çekim eklerinin, ek kalıplaşmasına uğrayarak kelimeler türetmiş olabileceği gelmektedir. Bu başlık altında Eski Türköe dönemi iöerisinde yer alan Köktürk, Uygur, Karahan dönemi Türköesindeki söz varlığından hareketle ek kalıplaşması ile yeni anlamlar kazanmış kelimeler tespit edilerek tematik, semantik ve yapı aöısından incelemelerle sunulacaktır.

2.1. Köktürköede Geömiş Zaman Eklerinin Kalıplaşması

Köktürköede geömiş zaman kipini “Görölen Geömiş Zaman” ve “Öğrenilen Geömiş Zaman” olarak iki başlık altında değerlendirilecektir. Konuya dair detaylı bilgi başlıklar altında verilmektedir.

2.1.1. Görölen Geömiş Zaman Kipinde Ek Kalıplaşması

Köktürköede görölen geömiş zaman kipinden gelişmiş ek kalıplaşmasına uğramış kelimeye rastlanmamıştır.

2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinde Ek Kalıplaşması

Köktürkçede görülen geçmiş zaman kipine ait 2 kelime tespit edilmiştir. Bahsi geçen “barmış” ve “kalmış” kelimelerinin sözlükselleşmiş örnekleri ilgili kaynaklarda tespit edilmiş olup çalışmamıza eklenmiştir.

barmış ‘kalkınmış ve müreffeh’ | *ermiş barmış* ‘kalkınmış ve müreffeh’ TBT 674, *erür barur* ‘kalkınmış ve müreffeh’ TBT 674, *barmış* ‘zengin, müreffeh’ ETY 722

(33) [KT D-23] Küregünün üçün igidmiş bilge kaganın, *ermiş barmış* edgü iliğe kentü yañıltag, yablak kigürtüg. ‘İsyankârlığın yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, *kalkınmış ve müreffeh*, güzel ülkene (sen) kendin yanıldın, kötülük getirdin.’ (Ercilasun 2016: 520-521)

kalmış ‘kalan, kalanlar’ | *kalmış* ‘kalan, kalanlar’ OY 146, *qalmış* ‘kalan, arta kalan, kalmış olan’ OA 100, *kalmış* ‘kalan, ortada kalan, kalmış olan’ ETS 135, *kalmış* ‘kalan, geri kalan’ UKY 99

(34) [ŞU K-3] su[v] <...> anta *kalmış* bodun on uygur tokuz oguz üze yüz yıl olorup s<...>a/e orkon ügüz o/u<...> “su <...> o sırada, geri *kalan* halk (ile) On Uygur(lar), Dokuz Oğuz(lar)a yüz yıl hükmedip <...> Orhon Irmağı <...>” (Aydın 2011: 63).

(35) [KT G9] koop (a)nta (a)lk(1)nt(1)g (a)r(1)lt(1)g (a)nta *k(a)lm(t)şı* yir sayu kop toru, ölü yoriyur ertig ‘*Kalanlarınız* hep bitkin vaziyette, ölerек (oraya buraya) yürüyüp duruyordunuz.’ (Ercilasun 2016: 504-505)

2.2. Eski Uygurcada Geçmiş Zaman Eklerinin Kalıplaşması

Eski Uygurcada geçmiş zaman kipinden gelişmiş ek kalıplaşmaları “Görülen Geçmiş Zaman” ve “Öğrenilen Geçmiş Zaman” olarak iki başlık altında incelenmiştir. Eski Uygurcada görülen geçmiş zaman kipinin iki eki bulunmaktadır: -DI ve -yUk. Öncelikle -DI ekinin ek kalıplaşmasına uğramış 4 kelime tespit edilmiştir. -yUk ekinin ek kalıplaşmasına uğramış 1 kelime tespit edilmiştir. İki ekin de tespit edilmiş biçimlerinin kullanıldığı cümlelere çalışmada yer verilmiştir. Öğrenilen geçmiş zaman ekine ait ek kalıplaşmasına uğramış 6 kelime tespit edilmiştir. Dolayısıyla Eski Uygurca dönemine ait 11 kelimenin sözlükselleştiği görülmektedir.

2.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipinde Ek Kalıplaşması

Eski Uygurcada görülen geçmiş zaman eki iki türlü yapılmakta olup, her iki türün kalıplaştığı örneklere rastlanmaktadır.

2.2.1.1. -DI

birtemledi ‘kesin olarak, en yüksek’ | *birtemledi* ‘kesin olarak, en yüksek’ EUT 559, *birtemleti* ‘birlikte, büsbütün, toptan, tamamen’ DBT 213, *birtämläti* ‘tamamıyla’ EUAbi. 670, *birtemleti* ‘bütün, büsbütün, tamamiyle, hiç kalmamacasına’ EUTSV 92, *birdemleti* ‘tam olarak, tam; hiçbir zaman, asla’ Üİ 136

- (36) [40-440] köñüllüg *birtämläti* köni tüz tuymakıg bulu y(a)rılıkançuçı “*tamamıyla* gerçek doğru sezmeyi bulmuş.” (Karaayak 2021: 100)
- (37) [43-469] alku burhanlarınıg köni nomlug ağılıkın *birtämläti* üklitäyin keñüräyin tep küsüş öritür män. “tutayım. Bütün Buddhaların gerçek öğretiyeye sahip hazinesini *tamamıyla* çoğaltayım, genişleteyim diyerek istek uyandırırım.” (Karaayak 2021: 103)
- (38) [Üİ 125b/4-5] yiti erklig-lig ertüki üz-e niz-vani-l(a)rıg *birdemleti* turğurmaz üçün bululur bilmetin öçmek. “Keskin duyu organlarına sahip olduklarından dolayı kleša’ları *asla* durdurmadıkları için bilmeden sönme bulunur.” (Özönder 1998: 64)

ödründü ‘ayrılma’ | *ödründü* ‘ayrılma’ EUT 594

ögdi ‘övgü, övme’ | *ögdi* ‘övgü, övme’ EUT 594, *ögdi* ‘övgü’ KEU 531, *ögti* ‘methiye’ ETS 176, *ögdi Lobpreis, Lob, Belobigung* ‘övgü, methetme’ HA 525, *ögdi* ‘övgü’ EUAbi. 758, *ögdi* ‘alkış, methiye’ D 412, *ögdi* ‘medih, sena, övme’ EUTS 98, *ögdi* ‘methiye, övgü’ EUTSV 249

- (39) [44-1188] *ögdisin* ... “... .. *övgüsünü*... .. (Uzunkaya 2020: 123)
- (40) [26-282] monta basa *ögdi* şlok sözlägülük ol şlok[1] “Bundan sonra *övgü* manzumesini söyleyecektir.” (Karaayak 2021: 85)
- (41) [D-3044] *ögdisin* söz “...*övgüsünü* söylemek...” [...] (Elmalı 2016:169)
- (42) [UAY 653/1100] kim s(ä)n somaketu ya bo *ögdilig* yükünç üzä kamag tnl(1)g oğlanın ädgü- “Ki sen ey Somaketu! Bu *övgülü* hürmet ile bütün canlıları iyilik (ve) mutluluğa koşturacak...” (Gulcalı 2021: 223).

ögdü ‘övme, medih, sena, takdir’ | *ögdü* ‘övme, medih, sena, takdir’ ETS 175, *ögdü* ‘övgü, meth, sena’ EUTSV 249, *ögdü* ‘övme, medih, sena, takdir’ EUTS 98

- (43) [USp. 26-18] камузык Пуркан кутун пулсунлар! коңраучы Парунчу, кўлўк парк *өкмў* т(е)рәк пітікчі Пәк Арслан “Der Glöckner Paruntschu. -Des berühmten Gebäudes *Lobes*-Säule, der Schreiber Beg-Arslan.” (Radloff 1972: 39)
- (44) [USp. 44-1] Кырыштыры ның *өкмўсўн* кылкы ол. “das *Lob* des Kyryschtury muss er aussprechen!” (Radloff 1972: 64)

2.2.1.2. -yUk

bulğanyuk ‘karışık, bulanık’ | *bulğanyuk* ‘karışık, bulanık’ EUTS 35, *bulganyuk verwirrt, getrübt, trübe, aufgewühlt, erregt* ‘şaşkın, bulanık, heyecanlı’ HA 198, *bulğanyuk* ‘karışık, bulanık’ EUTSV 102

- (45) [UAY 23-23] anın bu biş çöpdik kelyük *bulğanyuk* “Onun için bu beş çöpdik kelyük (?) *bulaşık (karışık)*” (Çağatay 1945: 66)

2.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinde Ek Kalıplaşması

Eski Uygurca döneminin öğrenilen geçmiş zaman kipinin eki -mİş’tir. Dönem kaynakları incelendiğinde ekin fiil köklerine getirilerek anlamını yitirmesi sonucu sözlükselleştiği 6 kelime tespit edilmiştir.

azmış ‘azmış, yoldan çıkmış, doğru yolu şaşırılmış’ | *azmış* ‘azmış, yoldan çıkmış, doğru yolu şaşırılmış’ EUTSV 76

- (46) [AYIII III-3b, 16-17] uzatı nom buşı birip *azmış-larığ* yirçilep uluğ tüş-ke utlı-ka tegürüp “sür öğreti sadakası verip, *yoldan çıkmışları* yola sokup, ulu ödülle, karşılığa ulaştırıp” (Ölmez 1991: 26)

odunmuş ‘uyanmış (kişi)’ | *odunmuş Erwachter, Erleuchteter* ‘uyanmış (kişi)’ HA 502

- (47) [UAY 76] *odunmuşta* ap ögüz kızıdı ap yme (Kaya 1994: 66)

ögmüş ‘övgü’ | *ögmüş* ‘övgü’ EUT 594, *ögmüş* ‘övme, meth, sena’ EUTS 98, *ögmüş* ‘övme, meth, sena’ EUTSV 250

- (48) [UIII D.6-21] *ögmüşkü* ymä sävinmädin yirmiş “Weder über das *Lob* freuen sie sich, noch vom Tadel” (Müller 1920: 73)

tıdılmış² ‘yasaklanmış, durdurulmuş, menedilmiş’ | *tıdılmış* ‘yasaklanmış, durdurulmuş, menedilmiş’ EUTS 154, *tıdılmış* ‘yasaklanmış, durdurulmuş, menedilmiş’ EUTSV 323

(49) [UAY 57] tözler üze **tıdılmışka** balmışka (Kaya 1994: 91)

üdrülmüş ‘seçkin rahip, seçkin rahibe’ | *üdrülmüş Erwählte(r), Electus, Electa* ‘seçkin rahip, seçkin rahibe’ HA 819

(50) [UAY 132-133] amranmaktın **üdrülmüşlerke** .. yükünür m(e)n örtügerig “**Örtü ve bağlardan kurtulanların** önünde saygıyla eğiliyorum.” (Çağatay 1945: 233)

yimiş ‘yemiş, meyve’ | *yimiş* ‘meyve, yemiş’ YUT 468, *yimiş* ‘yemiş, meyve’ EUT 624, *yemiş* ‘yemiş, meyva’ EUT 623, *yemiş* ‘yeniş, meyve’ KEU 562, *yimiş* “yemiş, meyva’ EUTS 193, *yemiş* ‘yemiş’ EUTSV 396, *yimiş* ‘meyva’ EUTSV 402, *yemiş Frucht, Obst* ‘meyve, yemiş’ DTS 888, *yemiş* ‘meyve, yemiş’ EUTan. 373, *yemiş* ‘meyve, yemiş’ İKP 233

(51) [SI 8-224] lar: tüş **yemiş** aslıglar: ı tarıg aslıglar “**meyve** yiyiciler, ekin yiyiciler...” (Cengiz 2021:94)

(52) [İKP LXXII-8] ädgü **yemişig** quş-lar artatır üçün turqaru qınqa täginür men. “Saraya ait iyi **yemişleri** kuşlar talan ettikleri için hep cezaya uğruyorum.” (Köken 2011: 46)

(53) [UAY 608/10-12] ol üç tigitler hua çeçek tüş **yimiş** idigeli ataları ilig begke ötünüp ayıtıp kaltılar. “Bu üç prens çiçek -ve- **meyve** toplamak için babaları ilig beyden müsaade alarak -dışarıda- kaldılar.” (Çağatay 1945: 72).

(54) [UAY 608/91-92] **yemiş** ävdigäli ațaları elig bāgkā ötünüp ayıtıp kaltılar. “**meyve** (ve) **yemiş** toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (orada) kaldılar.” (Gulcalı 2021:150)

(55) [M 73/42] **yimişin** erksinip adm igilkertilerka birdimiz. “**Meyvasını** gaspedip başka alelâde kimselere verdik.” (Tekin 1976: 137)

² Ahmet Caferoğlu’nun Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde vermiş olduğu “tıdılmış” kelimesi Türkiyat Mecmuası 4. Ciltte olmalıdır. Bu ciltte yer alan Reşit Rahmeti Arat ve Wilhelm Bang’ın “Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar” makalesinde yer alan 88. ve 94. satırlarda tıdılmak fiili geçmektedir. Bahsi geçen satırlardaki fiillerin “tıdılmasar” ve “tıdılmazlar” biçimleri görülmektedir.

2.3. Karahanlı Türkçesinde Geçmiş Zaman Eklerinin Kalıplaşması

Karahanlı Türkçesi dönemine ait geçmiş zaman kiplerini iki başlık altında ele alabiliriz: Görülen Geçmiş Zaman ve Öğrenilen Geçmiş Zaman. İki zamana ait ekler daha önce değinilmiştir. Görülen geçmiş zaman kipine ait 9 kelimenin ek kalıplaşmasına uğrayarak anlam kazandığı görülmektedir. Öğrenilen geçmiş zaman kipinde de 5 kelimenin ek kalıplaşmasına uğradığı tespit edilmiştir. Hem görülen geçmiş zaman hem de öğrenilen geçmiş zaman kipine ait eklerin ek kalıplaşmasına uğrayarak anlam kazanan toplam 14 kelime tespit edilmiştir. Bahsi geçen 14 kelimenin sözlükselleşmiş biçimlerine dair örnekler döneme ait kaynaklardan tespit edilerek ilgili kelimedede belirtilmiştir.

2.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipinde Ek Kalıplaşması

bogundu ‘hayvan mesanesi’ | *bogundu* ‘hayvan mesanesi’ DLT 593

(56) [DLT] *bogundu* (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 196)

egdi ‘hayvanların kesildiği yer’ | *egdi* ‘hayvanların kesildiği yer’ DLT 633

(57) [DLT] *egdi* (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 62)

ewdindi ‘kırıntı, döküntü şeyler’ | *ewdindi* ‘kırıntı, döküntü şeyler’ DLT 650

(58) [DLT] *ewdindi* nēŋ (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 75)

kırındı ‘kırıntı’ | *kırındı* ‘kırıntı’ DLT 713

(59) [DLT] *kırındı* (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 195)

ögdi ‘övgü’ | *ögdi* ‘övgü’ DLT 257-225, *ögdi* ‘hamd’ R 16-75, *ögdi* ‘alkış, senâ’ KBIII 353, *ögdi* ‘medih, senâ, öğme’ AH-L

(60) [AH II-27] anıŋ *ögdisindin* tatır bu tilim “Onun *medhinden* ağzım tatlılanır.” (Arat 1992: 43)

(61) [KB-2400] yavuz *ögdi* bulsa içi keç bolur keğig ögse kendü kaçan kin çalur (Arat 1999: 254)

süpründi ‘süprüntü’ | *süpründi* ‘süprüntü’ DLT 840

(62) [DLT] *süpründi* (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 216)

süründi ‘her yerden kovulmuş (kişi)’ | *süründi* ‘her yerden kovulmuş (kişi)’ DLT 842, *süründi* ‘sürünen’ KBIII 412

(63) [KB-5327] yirindi ajunuğ *süründike* koç bayat birge anda tü ni 'met yigin (Arat 1999: 530)

"Bu hakir dünyayı sür, at; Tanrı orada sana her türlü iyi nimet ihsan eder." (Arat 1998: 383)

"Bu iğrenç dünyayı *sürünenlere* bırak

Tanrı orada bir yığın nimet verir sana" (Çakan 2015: 394).

"Bu çirkin dünyayı, sürükleyip at,

Tanrı verir or'da, nimet, yemeye." (Silahdaroğlu 2000: 427).

"Utanmaz dünyayı serseri koy (bırak ilgilenme). Kadim Tanrı orada sana her çeşitten iyi nimet verir." (Çağbayır 2019: 384).

umdu 'tamah ve istek' | *umdu* 'tamah ve istek' DLT 922, *umdu* 'dilek, istek, tamah' KBIII 494

(64) [KB-2616] kimi erse *umdu* kıılır erse kul anıñ boşluğu kör ölüm birle ol "Kim *tamahkârlığın* esiri olur ise, ondan ancak ölümle kurtulabilir." (Arat 1999: 274)

(65) [KB-5895] bayat birsü iki ajun eğgüsü ava kelsü arzu tilek *umdusu* "Tanrı ona her iki dünya nimetlerini ihsan etsin; bütün arzu, dilek ve *umdukları* eli altında bulunsun." (Arat 1999: 584)

(66) [DLT] *umdu* (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 63)

yundu 'yemekten sonra kapların yıkandığı su' | *yundu* 'yemekten sonra kapların yıkandığı su' DLT 989

(67) [DLT] *yundu* (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 361)

2.3.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinde Ek Kalıplaşması

karıtmış 'ihtiyarlatılmış olan' | *karıtmış* 'ihtiyarlatılmış olan' DLT 688

(68) [DLT] Öğlek *karıtmışka* boğug talkıma.s 'Zamanın *ihıtyarlattığına* boya ayıp sayılmaz.' (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 328)

önmiş 'yerden biten (ot vb.)' | *önmiş* 'yerden biten (ot vb.)' DLT 787

(69) [DLT] elgim arıg kırçatur ok başakı

önmiş ulug terçek üze köp kaşakı 'Okun temreni elimi yardı. Ben ise *yerden biten* sık ve bol halfa otlarının arasından geçmekteyim.' (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 335)

tüğmiş 'dügümlenen şey' | *tüğmiş* 'dügümlenen şey' DLT 908

(70) [DLT] Tılın tüğmişni tışın yazma.s 'Dille *dügümlenen şey* dişle çözülmez.' (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 239)

usukmuş ‘susamış olan’ | *usukmuş* ‘susamış olan’ DLT 925

(71) [DLT] **Usukmuşka** sâkıg kamug su.w körünü.r ‘*Susayan*, bütün serapları su gibi görür.’ (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 95)

yemiş ~ yîmiş ~ yimiş ‘meyve’ | *yemiş ~ yîmiş ~ yimiş* ‘meyve’ DLT 966

(72) [DLT] öziñe **yemi.ş** ewdindi ‘*meýve* vb. şeyleri kendisi için topladı.’ (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 115)

(73) [DLT] **yimiş** bışdı ‘*meýve* olgunlaştı.’ (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 236)

Değerlendirmeler ve Sonuç

Bu çalışmada Eski Türkçe döneminin alt kollarını oluşturan Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde geçmiş zaman kipinden gelişmiş ek kalıplaşmaları tespit edilmiştir. Eski Türkçede geçmiş zaman kiplerinden gelişen 28 veriye rastlanmıştır. Bu verilerdeki dağılım şu tabloyla gösterilebilir:

	{-DX}	{-yUk}	{-mİş}
Köktürkçe	-	-	2 <i>barmış, kalmış</i>
	4	1	6
Eski Uygurca	<i>birtemledi, ödründü, ögdi, ögdü</i>	<i>bulganyuk</i>	<i>azmış, odunmuş, ögmüş, tıdılmış, üdrülmüş, yimiş</i>
	9	-	5
Karahanlı	<i>bogundi, egdi, ewdindi, kırındı, ögdi, süpründi, süründi, umdu, yundi</i>		<i>karıtmış, önmiş, tügmüş, usukmuş, yemiş</i>
<i>Toplam</i>	13	1	13

Eski Türkçede geçmiş zaman kiplerinden gelişen ek kalıplaşmalarına örnek olarak yukarıda bahsi geçen kelimeler dışında bazı kelimeler de tespit edilmiştir. Bu kelimelerin geçmiş zaman kiplerinden gelişen ek kalıplaşmaları olup olmadığı kesin değildir. Çünkü kelimelerin hem kalıplaşmaya uğradığı hem de fiilimsi eklerinin olabileceği düşünülmektedir. Yeteri kadar cümle örnekleri de elde edilemediğinden dolayı netlik bulunmamaktadır. Netlik

kazanmamış kelimeler şu şekildedir: Uygurcada *kükülmiş, tanmış, turmuş*; Karahanlı Türkçesinde *itindi, kazındı, kömüندی, ögüندی, saçındı, salındı, süzündi, tıdındı, kaçmış, kalmış, kazmış, kılmış, korkmuş, koturmuş, sogulmuş, tepretmiş, toğmuş, togramış, tutmuş, unıtmuş, ürülmüş*.

Eski Türkçe döneminde geçmiş zaman kipinden gelişen ek kalıplaşmalarına kelimeler ve cümleler tespit etmek amacıyla yararlanılmış kaynaklar arasında yer alan ‘Eski Türkçe Sözlük’ adlı kaynakta birkaç kelime tespit edilmiştir. Ancak bahsi geçen kelimelerin Köktürk, Uygur ya da Karahanlı Türkçesi dönemine ait olup olmadığı belirtilmemiştir. Bahsi geçen kelimeler şu şekildedir: *ögdi, atanmış, azmış, çöklemiş, kelmiş, ödrülmüş, tıdılmış, tuymuş, toğurmuş, yimiş*. Bu kelimelerle beraber bazı kelimelerinde cümle örneklerine ulaşılammıştır: Eski Uygurcada *alk(a)tılmış, alkatmış, bermiş, çamurmuş, hıdatmış, munmuş, öğrenmiş, öğütmiş, säçilmiş, tugmış*; Karahanlı Türkçesinde *toğurmuş*.

Kısaltmalar

- ABHİ: Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā-nāma
 AH: Atebetü'l-Hakâyık
 AY: Altun Yaruk
 AYIII: Altun Yaruk III. Kitap
 BK: Bilge Kağan
 D: Dasakarmapathavadanamala
 DBT: Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri
 DLT: Dıvan-ı Lügati't-Türk
 DLT-D: Divanü Lügat-it-Türk Dizini
 ETG: Gabain/ Eski Türkçenin Grameri
 ETS: Eski Türkçe Sözlük Fuzuli Bayat
 ETŞ: Eski Türk Şiiri
 ETY: Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi
 EUAbi.: Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı
 EUTan.: Eski Uygur Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sitātapatrādhāraṇī
 EUTS: Ahmet Caferoğlu Eski Uygur Türkçesi Sözlük
 EUTSV: Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı İsmail Doğan
 HA: Wilkens Sözlüğü
 HU: Huastuanıft
 IB: Irk Bitig /Talat Tekin
 İKP: İyi ve Kötü Prens Öyküsü
 KB: Kutadgu Bilig
 KBIII: Kutadgu Bilig III İndeks
 KEU: Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri
 KT: Kül Tigin
 M: Maytrısimit

OA: Orhun Abideleri
 OY: Orhon Yazıtları
 R: Rylans Nüshası
 SI: Sitātapatrādhārānī
 ŞU: Şine Usu
 TBT: Türk Bengü Taşları
 T-I: Tonyukuk I. Taş
 T-II: Tonyukuk II. Taş
 TT: Türkische Turfan-Texte
 UAY: Uygurca Altun Yaruk
 UIII: Uigurica III
 UKY: Uygur Kağanlığı Yazıtları
 USp.: Uigurische Sprachdenkmäler
 ÜI: Üç İtigsizler
 YUT: Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Kaynakça

- ARAT, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
 ARAT, R. R. (1992). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
 ARAT, R. R. (1998). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
 AYDIN, E. (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
 BARUTÇU ÖZÖNDER, S. (1998). *Üç İtigsizler Giriş- Metin-Tercüme- Notlar- İndeks XXX Levha*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 BİCE, H. (1993). *Hoca Ahmet Yesevi Divan-ı Hikmet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
 ÇAĞATAY, S. (1945). *Altun Yaruk'tan İki Parça*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
 ÇAĞBAYIR, Y. (2019). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
 ÇAKAN, A. (2015). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
 ELMALI, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
 ELMALI, M. (2017). *Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
 ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 ERASLAN, K.; SERTKAYA, O. F.; YÜCE, N. (1979). *Kutadgu Bilig III İndek*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
 ERCİLASUN, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 ERCİLASUN, A. B. (2016). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyula Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
 ERCİLASUN, A. B. (2020). *Kutadgu Bilig Grameri Fiil*. Ankara: Akçağ Yayınları.
 ERDAL, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Brill: Leiden Boston.
 ERGİN, M. (1967). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
 ERGİN, M. (1970). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
 GABAİN, W. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
 GULCALI, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X.Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
 GÜNER, G. (2021). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- HACIEMİNOĞLU, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAYAK, T. (2021). *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KILIÇ CENGİZ, A. (2021). *Eski Uygur Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sītāpatrādhāraṇī*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KORKMAZ, Z. (2019). *Türkçe Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖKEN, V. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MÜLLER, F.W.K. (1920). *Uigurica III Uigurische Avadāna-Bruchstücke (I-VIII)*, APAW: Nr.2.
- ORKUN, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖLMEZ, M. (1991). *Altun Yaruk III.Kitap*. Ankara: Türk Dilleri Araştırma Dizisi.
- ÖZBAY, B. (2019). *Huastuanift -Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZTÜRK, R. (2021). *Köktürkçe El Kitabı*. Konya: Palet Yayınları.
- RADLOFF, W. (1972). *Uigurische Sprachdenkmäler*. Biblio Verlag: Osnabrück.
- SİLAHDAROĞLU, F. (2000). *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- ŞEN, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- ŞİRİN, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, Ş. (1976). *Maytrisimit*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- TEKİN, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, T. (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Öncü Kitap.
- TEKİN, T. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrisimit*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- UZUNKAYA, U. (2020). *Budizm'in Mahâyâna Ekolünce İlişkin Eski Uygurca Belgeler*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Dumrul'un Modern Hali

Modern State of Dumrul

*Gamzenur Mortepe**

Öz: Murathan Mungan, 1980'li yıllardan sonra Türk hikâyeciliğinde dikkatleri üzerine çeken yazarlardan biridir. Mungan, hikâye, şiir ve tiyatro çalışmalarında Türk-Osmanlı, Mezopotamya, doğu-batı dünyası ve Anadolu coğrafyasının masal, hikâye efsane ve mitoloji kaynaklarından yararlanan; bu kültürel malzemeleri günümüz yazım teknikleriyle sunar. “*Dumrul ile Azrail*” hikâyesi de Mungan’ın “*7 Mühür*” isimli kitabında “*yazarın henüz yayımlanmamış Yedi Kapılı Kırk Oda kitabında yer alacaktır*” açıklamasıyla; ayrıca *Adam Öykü*’de “*Dumrul ile Azrail*, Murathan Mungan’ın Kırk Oda ile başlayan Üç Aynalı Kırk Oda ile süren Kırk Oda üst başlıklı öyküler dizisinin henüz yayımlanmamış üçüncü kitabı Yedi Kapılı Kırk Oda’nın ilk öyküsüdür” dipnotuyla yayımlanmıştır.

Dumrul ile Azrail adlı hikâyede Mungan, metinlerarasılık, yeniden yazma ve edebi dönüştürmeye başvurarak *Dede Korkut Kitabı*’ndaki *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul* hikâyesini model alır. Yazar söz konusu hikâyenin olay örgüsüne, kişi kadrosuna, zaman ve mekânına büyük ölçüde bağlı kalırken; bazı öğelerde ve motiflerde de edebi dönüştürmeyi tercih eder. Asıl hikâyede sönük kalan kişileri, zaman ve mekân unsurlarını *Dumrul ile Azrail* hikâyesinde detaylandırarak daha belirgin kılar.

Çalışmamızda *Dede Korkut Kitabı*’ndaki on iki hikâyeden biri olan *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul* ile Murathan Mungan’ın *Dumrul ile Azrail* hikâyesindeki metinlerarasılık ilişkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Murathan Mungan, Dumrul, Azrail, Metinlerarasılık.

Abstract: Murathan Mungan is one of the writers who attracted attention in Turkish storytelling after the 1980s Mungan, who makes use of the fairy tale, story, legend and mythology sources of the Turkish-Ottoman, Mesopotamian, east-west World and Anatolian geography in his story, poetry and theater works; presents the cultural

* *Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Lisansüstü Öğrencisi, gamzemortpe@gmail.com*

materials with today's writing techniques. The story "*Dumrul an Azrael*" will also be included in Mungan's book "*7 Seals*", with the explanation that "*the author's book will be included in the yet unpublished Seven Doors Forty Rooms*"; It was also published in *Adam Öykü* with the footnote "*Dumrul and Azrael is the first story of Seven Doors Forty Rooms, the third book of the yet unpublished third book of Murathan Mungan's series of stories with the title Forty Rooms with Three Mirrors, which started Forty Rooms with Three Mirrors and continued with Forty Rooms.*"

In the story *Dumrul and Azrael*, Mungan uses intertextuality, rewriting and literary transformation, taking the story of *Duha Kocaoğlu Deli Dumrul* in the *Book of Dede Korkut* as a model. While the author largely adheres to the plot, cast, time and place of the story in question; prefers literary transformation in some elements and motifs. He elaborates the people, time and space elements in the story of *Dumrul and Azrael* and makes them the more prominent.

In our study, the intertextuality relations between *Duha Kocaoğlu Deli Dumrul* and Murathan Mungan's *Dumrul and Azrael*, which is one of the twelve stories in the *Book of Dede Korkut*, will be discussed.

Key Words: Dede Korkut, Murathan Mungan, Dumrul, Azrael, Intertextuality.

Dumrul'un Modern Hâli

Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyede *Deli Dumrul*, köprüsünün yakınında ölen bir yiğit için Azrail'e meydan okur ve onu cenge çağırır. Dumrul'un bu davranışını beğenmeyen Tanrı, Azrail'e Dumrul'un canını almasını söyler. Azrail Dumrul'un yanına gittiğinde onun ne kadar güçlü olduğunu anlar ve Azrail'den yardım isteyerek Tanrı'nın onu affetmesi için yalvarır. Tanrı, Dumrul'a kendisinin yerine canını verebilecek birini bulduğu takdirde onu affedeceğini söyler. Dumrul, önce babasının yanına giderek ondan canını ister ancak babası vermez. Ardından annesine giderek can ister; annesi de vermez. Dumrul en son yâriyle vedalaşmaya gittiğinde, yâri kendi canının Dumrul'un olduğunu; canını seve seve Dumrul'a vereceğini söyler. Dumrul Tanrı'dan, kendisinin ve yârinin canını birlikte almasını ya da ikisini de bağışlamasını

ister. Dumrul'un duasını beğenen Tanrı, Azrail'e Dumrul'un annesiyle babasının canını almasını söyleyerek Dumrul ve karısını bağışlar.¹

Dumrul ile Azrail adlı hikâyede ise Dumrul, kendi inşa ettiği, ölümsüzlüğü simgeleyen köprüsünün üstünde genç bir delikanlının canını aldığı için Azrail'e öfkelenir, ölüme ve Azrail'e meydan okur ve Azrail'i cenge çağırır. Delikanlının ölümü Dumrul'a hem kendi ölümünü hatırlatır hem de Dumrul'un inşa ettiği köprünün üzerine ölümün gölgesinin düşmesine sebep olur. Dumrul'un Azrail'e karşı dinmeyen öfkesi ve bedduaları sonucunda Azrail de Dumrul'a karşılık vermek için dünyaya gelir. Dumrul, Azrail ile kendi canına can bulması karşılığında, canının bağışlanması için pazarlık eder. Azrail de Dumrul'un bu isteğini kabul eder. Dumrul önde Azrail arkada ve yirmi dört saat içinde Dumrul'un canının yerine can bulmak için sırasıyla Dumrul'un annesinin, babasının ve yârinin kapısını çalarlar. Her biri Dumrul ile olan ilişkilerini gözden geçirir; Dumrul'a canını veremeyeceğini söyler. Dumrul ile yolculuk yaparken Dumrul'u sırasıyla annesi, babası ve yârinin gözünden gören Azrail, içsel bir dönüşüm yaşar; Dumrul'dan çok etkilenir. Görüşmeler boyunca insani vasıflar kazanan Azrail, Dumrul'a canını vermek karşılığında ölümsüzlüğünden vazgeçerek insan olmaya razı olur.²

Murathan Mungan, *Dede Korkut Kitabı'ndaki "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul"* hikâyesinin ismini kendi eserinde "*Dumrul ile Azrail*" olarak değiştirerek işe başlar. İki hikâye de Dumrul, Azrail'e kafa tutması ve Azrail'in yeryüzüne inerek Dumrul'u aramasıyla başlar. Mungan'ın hikâyesinde Dumrul'un kendi yaptığı köprüde bir yiğidin ölüsünü görmesi ve akabinde Azrail'e kafa tutması zaten olup bitmiş bir olaydır. Dede Korkut Kitabı'nda bu olay sade bir şekilde anlatılıp Dumrul'un davranışının sebebi açıkça belirtilirken, Mungan bu durumun daha önceden bilindiğini farz ederek hikâyeyi bu temel üzerine oturtur.

Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz Türklerinin ve Deli Dumrul'un yiğitlikleri ve cesaretlerinden bahsedilerek hikâyeye başlanır. Deli Dumrul çok cesur ve yeteneklidir. Bir çayın üstüne köprü yapmış; geçenden otuz geçmeyenden döve döve kırk akçe alır. Bir gün köprüsün üzerinde bir yiğidin öldüğünü

¹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı* 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 11-13.

² Murathan Mungan, *Yedi Kapılı Kırk Oda*, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 11- 52.

görerek Azrail'e meydan okur; Azrail'de Dumrul'un canını almaya gelir. Dumrul, söylediklerinden pişman olur ve Tanrı'ya yalvarır. Tanrı, Dumrul'un kendi canı karşılığında verecek bir can bulursa, Azrail'den onu bağışlamasını ister.

Murathan Mungan'ın “*Dumrul ile Azrail*” hikâyesinde ise Dumrul, köprüsünün yanında bir yiğidin öldüğünü görünce Azrail'e meydan okur ancak Azrail'i görünce canını kurtarmak için onunla pazarlığa oturur:

“Dumrul'un canını kurtarmak için giriştiği pazarlıkta kuralları biçimlenen bu oyunun kendiliğinden oluşan kurgusu ilgisini çekmiş, bunun üzerine zamanı sündürmeye karar vermişti. Yeryüzü zamanına göre yirmi dört saat içinde bir can alıp dönecekti; ha Dumrul'unkini, ha onun yerine verilecek bir başkasınınkini.”³

Mungan, hikâyesinde yeniden yazma tekniğini genişleterek olaylara ve kişilere daha fazla derinlik kazandırır; onların duygu ve düşüncelerine daha fazla yer verir. Ayrıca Dede Korkut Kitabı'nda olaylar daha düz bir anlatımla aktarılırken, kişilerin duygu ve düşüncelerinin derinliklerine inilmez. Dumrul'un köprüsüne olan bağlılığının nedeninden, anne ve babasının kendisi için hayatlarını feda etmelerini istemeye giderken onun yaşadığı korku ve iç çatışmalara yer verilmez.

Mungan ise hikâyesini genişleterek kişi ve olayları daha iyi anlatır; köprüden bahsederken köprüyü adeta bir insanla, Dumrul'la özdeşleştirerek, köprüyü Dumrul'un karakterini yansıtan bir öge olarak gösterir:

“Köprüünün yanına vardı. Taşlarına dokundu. Uzun uzun seyretti. Bu sağlam taşların dizilişinde bir kuntluk vardı, bir dilsizlik... Bütün tanıdıklığına karşın, gömülü bir başkalık vardı duruşunda, yapılışında, harcında... Öte yandan bunca sağlam, kesme taşlarla örülü bu kunt köprü, daha çok bir asma köprü kırılğanlığı taşıyordu. Gücünü güçsüzlüğünden alan, çok sert bir yapısı ve çok kırılğan bir ruhu olan insanları akla getiriyordu.”⁴

Hikâyenin devamında köprüyü “*güçlü ve hüznü*” olarak tanımlayan Mungan eserinde, köprüye bir karakter vererek, köprüye derinlik kazandırır ve Dumrul'un karakterini köprü üzerinden yansıtır. Köprü, Dumrul kadar güçlü ve gösterişli ancak bir o kadar da kırılğan ve hassastır.

³ Mungan, age. , s. 16.

⁴ Mungan, age. , s. 14.

Dumrul'un köprüyü yapma amacı öldükten sonra arkasında kalacak, kendini ölümsüz yapacak, kendini yansıtan ve hatırlatan bir şey olmasıdır. Mungan böylece “varlık” sorununu “köprü” imgesi üzerinden işler. Dumrul, kendi varlığını, gücünü diğerlerine ispatlayabilmek için kendisi gibi görkemli bir köprü inşa eder. Dumrul'a göre bu köprü ve köprünün güzelliği, ölümünden sonra yaşanılmış olan hayatın ne kadar anlamlı olduğunu anlatacaktır. Dumrul, köprüyü kendisiyle özdeşleştirerek, kendi varlığını simgeleyen bir eser olarak görür; Dumrul'un köprüsüne verdiği değer bu yüzden bu kadar büyüktür. Dede Korkut Kitabı'nda köprünün hiç üzerinde durulmazken, Mungan'ın hikâyesinde köprünün derinliği ve Dumrul'la bir bağı vardır.

Dede Korkut Kitabı'nda Dumrul, babasından kendisi için canını feda etmesini şiirsel bir anlatımla ister.⁵ Dumrul ya da babasının hislerine dair bir şeyden bahsedilmez. Mungan'ın eserinde ise anlatıcı Deli Dumrul'un canını almaya gelen Azrail'dir. Mungan, metnin biçimini düzyazılaştırarak Dumrul'un babasından kendisi için canını feda etmesini Azrail'in ağzından aktarır:

“Babası bir süre kayıtsız dinliyor Dumrul'u. Oğlunun ondan istediği şey, birdenbire kendine getiriyor onu; ilgisi diriliyor, kendine bakmaktan yumulu gözleri bir an açılıveriyor. Dönüp bakıyor oğluna... Dikkatle, oğlunu sanki ilk kez görüyormuşçasına bakıyor. Birden, aslında Dumrul'un bunu ne zamandır istemiş olduğunu düşünüyorum. Babasının canını almanın, onu yok etmenin, ancak şimdi anlaşılır, kabul edilebilir, yasal dayanağına kavuşmuş gibi, gizli bir iç sevinciyle, sonradan suçluluk duymayacağı bir gönül huzuruyla istiyor babasının canını. Babasının, bunu benden önce anlamış olabileceğini tahmin etmeliydim.”⁶

Dumrul'un aldığı cevap, her iki eserde de “hayır”dır. Ancak bu “hayır”ların ifade edilişleri iki eserde de farklı işlenir. Dede Korkut Kitabı'nda karakterin duygularına fazla yer verilmeden şiirler bir şekilde ifade edilirken⁷ Mungan'ın eserinde olay düzyazı şeklinde ve kişilerin duygularına daha ayrıntılı yer verilerek anlatılır:

“Hayır, diyor baba. Hem yumuşak, hem sert olmayı ustalıklı başarabilen görmüş geçirmiş bir ses bu. Buyurganlığın, biri şiddet, biri şefkat olan iki yüzünü de barındırabilen, iktidarın sürekliliğini sağlayabilen, sonunda

⁵ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 180.

⁶ Murathan Mungan, Yedi Kapılı Kırk Oda, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 37.

⁷ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 181.

istediğini alabilen, kendinden emim, güçlü, dinlenmiş bir ses bu: Ben sana bir kez can verdim. İkincisi için yokum."⁸

Mungan hikâyeyi yeniden yazarken Dumrul'un ses tonundan hareketle onun duygu dünyasına inerek, Dumrul ve babasının karakterine dair ipuçları verir. Aynı durum Dumrul'un annesinden kendisi için canını istediğinde de karşımıza çıkar. Dede Korkut Kitabı'nda annesinden canını istemesi şiirsel bir dille anlatılırken⁹ Mungan'ın eserinde olay Azrail'in ağzından düzyazı şeklinde aktarılır:

*"Biraz oyalanıp sonra yanlarına vardığımda, Dumrul'un boşalmış gözlerinden, ifadesi uçmuş yüzünden, katılıp kalmış halinden, anasının Dumrul'u reddetmiş olduğunu anlamışım."*¹⁰

Cevaplar iki eserde de olumsuzdur. Dede Korkut Kitabı'nda annesinin cevabı netken¹¹ Mungan'ın hikâyesinde annesinin hislerine ve canını vermeyişinin nedenlerine geniş bir şekilde yer verilir:

*"Hayat karşısında da, ölüm karşısında da kuşlar kadar başıboşum. İlk kez şu kavruk, şu çelimsiz bedenimle baş başayım. Kızınızdim, kız kardeşinizdim, yavuklunuzdum, karınızdim, ananızdim. Şimdi yaşlıca bir kadını. Beğenmeniz için, onaylamanız için, sevmeniz için çırpınıp durduğum beyhude bir ömür geçirdim, bütün hayatımı sizler için yaşadım; bırak, ölümümü sizler için yaşamayayım."*¹²

Dede Korkut Kitabı'nda Dumrul, yârinin yanına canını istemeye değil, onunla vedalaşmaya gider. Ancak yâri onsuz yaşamaktansa onun için canını vermeye razıdır.¹³ Dumrul'un yâri Dumrul için kendi canından vazgeçer. Ancak Mungan, hikâyenin sonunu değiştirir; Mungan'ın hikâyesinde Dumrul'un yâri Dumrul için canını vermeye razı olmaz. İki hikâyenin sonları arasında fark Dede Korkut Kitabı'nda Deli Dumrul, yârinin yanına canını istemeye değil, veda etmeye giderken; Mungan'ın eserinde Dumrul, yârinden hayatını kendi hayatına karşılık ister. Yârinin yanıtı şöyle olur:

"Evet, seni seviyorum, ya sen, bundan böylesinde benim olmadığım zamanlar için mi benden istiyorsun canımı, benden aldığın canla yapacağın ömrü bir başkasıyla, başkalarıyla geçirmek için mi istiyorsun? Ya ben, benim

⁸ Murathan Mungan, Yedi Kapılı Kırk Oda, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 37.

⁹ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 181.

¹⁰ Murathan Mungan, Yedi Kapılı Kırk Oda, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 32.

¹¹ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 182.

¹² Murathan Mungan, Yedi Kapılı Kırk Oda, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 32.

¹³ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 183.

olmadığım zamanlarda hangi Dumrul'u seveyim? Birlikte ölmemizi isteseydin, düşünürdüm bunu, sensiz ya da bensiz dünyanın birbirimiz için anlamı kalmadığını düşündüğünü anlardım."¹⁴

Hikâyedeki bu anlamsal değişiklikle kadın kimliğinin çağdaş bir bakışla sorgulanması sağlanır. Mungan'daki Dumrul'un yâri; Dumrul'un davranışını sorgulayıcı tavrıyla, düşüncelerini ifade ediş biçimiyle Dede Korkut Kitabı'ndaki yârden çok daha farklıdır. Yeni metindeki sevgiliye Mungan tarafından yeni kişilik özellikleri verilerek ona yeni bir anlam yüklenir. Modern aşkın bencilliği, Dumrul'un aşkı ile eserde anlatılır. Mungan'ın hikâyesinde Dumrul, sadece kendini seven bir adamdır. Aşkı gerçek olmadığı için sevgilisi de onun için canını feda etmek istemez. Dede Korkut Kitabı'nda sevgilisiyle vedalaşmaya giden Dumrul'un aşkı gerçek olduğundan sevgilisi canını feda etmekten çekinmez. Aşk ile var olan hayatları Tanrı tarafından ödüllendirilir; Tanrı ikisinin canını almaktan vazgeçer, Dumrul'un anne ve babasının canını alır.

Dumrul'un kendi hayatına karşılık başkalarının hayatını istemesi, Dede Korkut Kitabı'nda sorgulanmazken, Mungan'ın hikâyesinde bencilce bir tavır olarak gösterilir. Dumrul için canlarını vermek istemeyen anne ve babası Dede Korkut Kitabı'nda cezalandırılırken; Mungan hikâyesinde Azrail'i Dumrul'a aşık ederek uğruna verilecek hayatı Azrail'in hayatı yapar:

"Âşıkken zalim bir melek, ölürken kanatsız bir kurban olarak, ölümsüz bir canı, ölümlü bir bedenle değişebileceğimi böyle anladım. Anasının, babasının, yârinin yapamadığını ben yapacaktım."¹⁵

Hikâyenin sonunda Azrail, ölümsüzlüğünden vazgeçerek Dumrul için kendisini feda eder; Mungan "varlık" sorununu bu kez de "aşk" temasıyla işler. Azrail, Dumrul'u tüm varlığıyla, korkularıyla, zaaflarıyla, iyisini ve kötüsünü bilerek sever. Ölümün simgesi olan Azrail, aşk için ölümsüzlüğünden vazgeçerek, aşk ile yok olmayı seçer. Aşk ile var olup yine aşk için ölümü kabullenir. Dede Korkut Kitabı'nda düz, kişilerin özelliklerine girilmeden, neden-sonuç ilişkilerine değinilmeden anlatılan hikâye Mungan ile farklı bir derinlik kazanır.

¹⁴ Murathan Mungan, Yedi Kapılı Kırk Oda, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 45.

¹⁵ Mungan, age. , s. 51.

Sonuç

Murathan Mungan, “Dumrul ile Azrail” hikâyesinde daha önceden yazılmış olan Dede Korkut Kitabı’nın “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul” isimli hikâyesini alt metni değiştirip, yeni anlam ve işlevlerle donatarak yeniden yazma yoluna gitmiştir. Mungan’ın eserinin metinlerarasılığın zengin bir örneği olduğunu; eserinde yeniden yazma, düz yazılaştırma, genişletme, biçimsel dönüştürme gibi tekniklerini kullandığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

ERGİN, M. (2016). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
MUNGAN, M. (2007). *Yedi Kapılı Kırk Oda*. İstanbul: Metis Yayınları.

Uygur Sivil Belgelerindeki Kalıplaşmış Sözcükler: Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

Stereotypes in Uyghur Civil Documents: Idiomatic Compound Verbs

*Gözde Salur**

Öz: Uyğurlardan kalma din dışı bazı belgeler bulunmaktadır. Bu belgeler için Uyğur sivil belgeleri, hukuk belgeleri gibi adlandırmalar mevcuttur. Belgelerde Uyğur Türklerinin sosyal hayatlarından ticaret hayatlarına kadar pek çok bilgi yer almaktadır. Belgeler genellikle alım-satım, kiralama, ödünç verme, evlat edinme, vasiyet vb. konuları kapsamaktadır ve bu şekilde kategorize edilir. Söz varlığı açısından oldukça çeşitlidir. Bu bağlamda belgelerde ticaretle ilgili vergi, tarım, iktisadî terimlerden aile, akrabalık bağlarına kadar uzanan veriler vardır. Belgelerdeki terimlerin, aile ve akrabalık adlarının yanı sıra “yok olmak, kaybolmak” kavram alanına ait ya da “anlaşmazlık çıkarmak” anlamında kullanılan bazı deyimleşmiş ifadeler de mevcuttur. Bu bildiride Uyğur Sivil Belgelerindeki Deyimleşmiş Birleşik Fiiller üzerinde durulacak ve belgelerden tanıklar sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uyğur Sivil Belgeleri, Deyimler, Birleşik Fiiller.

Abstract: There are some non-religious documents from the Uyghurs. For these documents there are names such as Uyghur civil documents, legal documents. The documents contain a lot of information from the social life of the Uyghur Turks to their commercial life. The documents generally involve subjects like purchase and sale, lease, lending, adoption, testament, etc. and it is categorized in this way. It is quite diverse in terms of vocabulary. In this context, there are data in the documents ranging from tax, agriculture, economic terms to family and kinship ties. In addition to the terms in the documents, family and kinship names, there are also some

* Doktora öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı. e-posta: xyz.denklemi94@gmail.com orcid: 0000-0003-0009-9402.

idiomatic expressions that belong to the concept of "disappear, get lost" or that are used to mean "to cause a dispute". In this paper, it will be emphasized Idiomatic Compound Verbs in Uyghur Civil Documents and presented witnesses from the documents. These documents, which are important in terms of Turkish language and cultural history, should be examined in every aspect.

Keywords: Uyghur Civil Documents, Idioms, Compound Verbs.

0. Giriş

Her dil, konuşurlarının sosyo-kültürel yapısını yansıtır. Uygurlardan günümüze ulaşan eserlerin çoğu dinî metinlerdir. Bu metinler Uygur külliyatının büyük bir kısmını oluşturur. Özellikle çeviri metin ve terimleştirme bağlamında Eski Uygur Türkçesi ayrı bir yerde konumlanmaktadır. Budizm ve Maniheizm'e geçişle birlikte bu dinlerle ilgili kutsal kitaplar Çince, Tibetçe, Toharca, Sanskritçe gibi dillerden çevrilmiş ve bu dinlerin terminolojisine ait kelimelere Türkçe karşılıklar üretilmiştir. Uygur edebiyatının büyük kısmını oluşturan bu dinî metinler dışında kalan ve Uygur sivil belgeleri, hukuk vesikaları (Arat, 1964), din dışı metinler (Ayazlı, 2016) vb. şekilde adlandırılan yazılı kaynaklar mevcuttur.

Bu kaynaklar, muhtevası bakımından çeşitlilik gösterir ve metinlerin yazarları yüksek zümreye ait kişiler değil sıradan halktır. Sözleşmeler genelde kişilerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmalar ve yine kişilerin devletle yaptığı anlaşmalar şeklindedir. "Mevcut vesikaların bir kısmı şahısların cemiyet ve devlet ile olan münasebetlerine ait olup, bir kısmı da ayrı fertler arasında cereyan eden muamele ile ilgilidir." (Arat 1963: 12). Bu nedenle de belgelerde halkın kullandığı ifadeler de görülmektedir. Bu açıdan bu çalışma kapsamında incelenen belgelerde birleşik fiiller ile oluşturulmuş farklı deyimler de bulunmaktadır.

Uygur sivil belgeleri; dönemin sosyo-kültürel, hukuk, ticaret, iktisat ilişkileri hakkında bilgiler sunmaktadır. Kira, satış, takas, köle, mektup, borç, rehin, evlat edinme gibi konularda tanzim edilen belgeler Yamada (1993) tarafından **Sa** (Satış), **Ex** (Değişim), **RH** (Kiralama), **Lo** (Ödünç alma), **Ad** (Evlat edinme), **Pl** (Rehin), **Em** (Serbest bırakmak), **WP** (Vasiyet) ve **Mi** (Çeşitli, karışık belgeler) şeklinde kategorize edilmiştir. Bu bildiride Yamada'nın bu eseri temel alınmıştır ve bu eserin içerdiği belgelerdeki deyimleşmiş birleşik

fiiller incelenmiştir. Belgelerin tanzim düzeni genellikle aynıdır. Sözleşmeler tarihlendirme ile başlar ve bu tarihlendirme 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne dayanmaktadır. Bu nedenle de belgelerin yazıldığı tarihler tam olarak belli değildir. Tarihlendirmeden sonra tarafların adı ve belgenin yazılış sebebi belirtilir. Belgeler; belgenin konusuna göre ödenecek ya da verilecek olan bedel, bedelin ödenme şekli ve usulü, alıcının ortada bulunmaması dahilinde gösterilen kefiller veya teminat ifadeleri, itiraz etme durumu ve bu itiraz karşısında yapılması gerekenler, alıcı, satıcı ve şahitlerin adlarının verilmesi, belgeyi kaleme alan kişinin belirtilmesi ve son olarak da *tamga* (damga) veya *nişan* (imza) bölümlerinden oluşur.¹ Belgeler, bazı değişiklikler hariç tutulursa genel olarak bu şekilde düzenlenmiştir.

Belgeler keşfedildikten sonra başlangıçta sınırlı sayıda çalışmalar yapılmıştır ve nedense bu sözleşmeler ilim dünyasının pek dikkatini çekmemiştir. Daha sonrasındaki dönemlerde ise belgelerle ilgili çalışmaların arttığı görülmektedir. Bu çalışmalardan önemli olanlar zikredilecek olursa kapsamının geniş olması açısından ilk çalışma 128 belgeyi içeren, bu belgelerden 101'ini din dışı metinlerin oluşturduğu ve ölümünden sonra Malov tarafından yayımlanan Radloff'un "*Uigurische Sprachdenkmäler*" (1928) adlı eseridir. Bir diğer çalışma R. Rahmeti Arat'ın belgelerin *mahiyeti, nevileri, tanzimi, tasnifi ve örneklerini* içeren "*Eski Hukuk Vesikaları*" (1964) adlı çalışmasıdır. 1975 yılında Larry Clark, 141 belgeyi incelediği belgelerle ilgili yapılan çalışmaları, ses ve gramer özelliklerini konu edindiği "*Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*" adlı doktora tezini yazmıştır (1975). En güncel olan ve düzeltmeler ile sunulan Yamada'nın "*Sammlung Uigurischer Kontrakte I-III*" adlı eseridir (1993). Üç ciltten oluşan ve ikinci ciltte 121 hukuk belgesinin transkripsiyonları ile birlikte Almanca ve Japonca çevirilerinin bulunduğu belgelerle ilgili yapılan en önemli çalışmalar arasındadır.

Bu çalışmalar dışında sivil belgelerdeki çeşitli terimler üzerine yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bülent Gül, "*Eski Türk Tarım Terimleri*" adlı

¹ Belgelerin içeriği, düzeni ve oluşturulma biçimleriyle ilgili başlıca kaynaklar: Caferoğlu, A. (1934). Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları. İstanbul: *Türkiyat Mecmuası* C. IV.; Arat, R. Rahmeti (1964). Eski Türk Hukuk Vesikaları, *Makaleler cilt I*. (Yay. Haz. O. Fikri Sertkaya). Ankara: TKAE; Yamada, N. (1967). Uygur Satış Belgeleri Mukavelerinin Şekilleri (Çev. E. Gürsoy Naskali). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 1993: C. 26, s.195-234.

doktora tezinde Köktürk, Budist, Maniheizt Türk çevresindeki ve İslamî çevredeki Türkçe eserlerde tanıklanan tarım terimlerinin kullanım şekillerini incelemiş, terimlerin çağdaş lehçelerle ilişkilendirilmesi ve bugünkü durumu üzerinde de durmuştur (Gül, 2004). Uygur Sivil belgeleri ve Altınordu yarlık ve bitiklerinde bulunan vergi terimlerinin incelendiği “*Eski Türk Vergi Terimleri*” adlı bir diğer çalışma ise Melek Özyetgin’e aittir. (Özyetgin, 2004). Abdullah Şen’in, Radloff’un “Uigurische Sprachdenkmäler” eserinin ilk 50 hukuk belgesini imla özellikleriyle birlikte incelediği ve sonunda belgelerde geçen isimlerin listesini çıkardığı “*Uigurische Sprachdenkmäler’den Seçme Uygur Hukuk Belgeler*” adlı yüksek lisans tezi de önemlidir (2004).

Son dönemlerde -özellikle Türkiye’de- sözleşmelerle ilgili çalışmalar artmış olsa da hâlâ belgelerde incelenmesi gereken çeşitli veriler mevcuttur. Bu açıdan yapılmış bazı yüksek lisans ve doktora tezleri bulunmaktadır.² Belgelerin söz varlığını üzerine yapılan bu tezlerde, yeterince üzerinde durulmayan ve genellikle “birleşik fiiller” başlığı altında verilen ancak aslında deyimleşmiş, kalıplaşmış bazı ifadeler vardır. Bu bildiride deyimleşmiş birleşik fiiller üzerinde durulacak ve belgelerden ilgili tanıklar verilecektir.

1. Deyim ve Deyimleşme

Deyimler; bir milletin yaşamışlıklarından, deneyimlerden doğan düşünce şeklini, hayat felsefesini, kültürünü yansıtan ve yüzyıllar boyunca dilin konuşurları tarafından şekillendirilen, anlatıma canlılık katarak anlatımı güçlendiren anonim ürünlerdir. “Deyimler, bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimi, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, kısacası maddi ve manevi kültürünü yansıtan o toplumun düşünme biçimini hatta nükte ve buluşlarını ortaya koyan dil bilim açısından olduğu kadar yazın ve halk bilim açısından da önemli olan sözlerdir.” (Aksan 1987: 89). Dil, toplumu yansıttığından mütevellit toplumun geçirdiği kimi değişiklikler ile söz varlığı da sıklıkla değişmektedir. Bu nedendir ki çok eski dönemlere dayanan bu kalıp sözlerin kimisininin

² bkz. Kaynakça.

kullanım frekansı düşmüş kimisinin artmıştır bazen de yeni yapılar oluşmuştur.

Deyimlerin kullanımındaki amaç, anlatılmak isteneni net bir şekilde ifade edebilmek, özel durumlarda anlaşılabilirliği sağlayabilmek, söz konusu durumla ilgili somutlaştırma yapmak vb. gibi özellikler şeklinde sıralanabilir. “Her dilde somutlaştırma adını verdiğimiz anlam olayına anlatım biçime uyan deyimler vardır. Türkçenin bu yoldan yararlanarak anlatımı zor, ayrıntı sayılabilecek durum ve olayları çok ince benzetmelere yer vererek adeta sahneye koyarak dile getiren bir dil olduğunu görüyoruz (Aksan 2015: 40). Bu durum Türkçenin yaratma ve sanatsal gücünü de göstermektedir “Bugün dilimize anlam ve anlatım açısından gelişmişliğe, anlatım incelik ve derinliğine ulaştıran deyimler, içerdikleri özel söz kalıpları ve anlam içerikleri ile Türkçede söz sanatının önemli bir ögesini temsil etmektedir.” (Korkmaz 2018: 21). Türkçede yaygın bir şekilde kullanılan deyimler Türkçenin zenginliğini de temsil eder. Deyimlerin varlığı aynı zamanda dile hakimiyetin de bir göstergesidir. “Bu bakımdan deyimler dilimizin her zaman başvurduğu, ona her biri birer nadide inci değerinde nice nice üstünlükler katmış olduğu söz kalıpları durumundadır.” (Korkmaz 2018: 21).

Deyimlerle ilgili çalışmalara bakıldığında “tanımlar” teoride aynı olsa da verilen örnekler noktasında farklılıklar ve ayrılıklar vardır. Türkçe Sözlük deyimi “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.”³ olarak tanımlamaktadır. Aksan, “Deyim (*locution, expression, phrase, term, idiom; Resensart, Ausdruck*), belli bir kavramı, belli bir duyguyu ya da duyguyu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür.” açıklamasını verir (2015: c.3, 35). Buradan da anlaşıyor ki Aksan tek başına olan kelimelerin de deyim olabileceğini düşünmektedir. Yusuf Çotuksöken, deyimleri “En az iki sözcükten kurulan konuşmada ve yazıda anlatım gücünü artıran, anlam yönünden yer yer mantık dışına taşan bölümleri olabilen, yapısındaki kimi sözcükleri anlam değişmesine uğrayan, kalıplaşmış söz öbeklerine verilen addır.” şeklinde tanımlamaktadır (1992: 5). Korkmaz, “Asıl anlamı dışında yeni bir anlam

³ Tabir kullanımı ile ilgili literatür ve çalışmalar için için bkz. Özözen, M. Y. (2001). Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz. Türk Dili. S. 600, s.869-879.

veya anlamlar taşıyan iki veya daha çok kelimededen oluşan, çekici ve derin bir anlam özelliğine sahip söz dizileridir. Çoğu zaman tam bir cümle olmaktan da uzaktır.” der (2018: 17). Deyimlerle ilgili kapsamlı çalışmalarda bulunan Ömer Asım Aksoy ise deyimlerin “Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” olduğunu belirtmiştir (1989: 38). Dilbilim Sözlüğü’nde deyim (*idiom*) “Kendisini oluşturan sözcüklerin anlamından ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz kümesi. Yapısal olarak deyimdeki sözcük sıralaması çokça değiştirilemez; bu nedenle deyimler çoğu kez kalıplaşmış, hazar sözcük olarak da adlandırılır” açıklamasıyla verilir. (İmer, Kocaman, Özsoy 2011: 85) Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde deyimi “Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz” olarak açıklamıştır. (2007: 71). Deyim konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında deyimlerin genellikle en az iki kelimededen oluşan söz öbeği olarak anlam değişmesine uğrayan, donuklaşan, mecazlaşan ve kalıplaşan kültürel ifadeler olarak tanımlandığı görülmektedir.

Birtakım yeni çalışmalarda ise deyimler farklı şekillerde ele alınmıştır. Mustafa Ağca, “*Deyimsel Sözcük Birlikteliklerinin Sınıflandırılması ve Bir Eşdizimlik Kategorisi: Deyimsel Eşdizimlik*” adlı çalışmasında deyimsel birliktelikleri *anlamsal şeffaflık, anlam özelleşmesi ve genelleşme/kalıplaşma* ölçütlerine göre incelemiştir (2020: 170).

Bir kişi tarafından oluşturulan bu söz grupları, zamanla toplumun kabullenışı ile sıklıkla kullanılmaya başlamış ve kuşaktan kuşağa ifade ettiği özel durumlarda kullanılmıştır. Deyim ile ilgili verilen tanımlara bakıldığında bir söz grubunun deyim olabilmesi için çeşitli aşamalardan geçmesi gerekmektedir. En az iki kelimenin bir araya gelerek kendi anlamından sıyrılarak özel anlama sahip olması ve kalıplaşması deyimleşmenin en temel unsurudur. “Deyimlerde kullanılan kelimeler çoğunlukla yan anlam veya mecaz anlam kazanmışlardır. Deyimlerdeki kelimeler bazen gerçek anlamlarıyla bazen de yan veya mecaz anlamlarıyla kullanılır.” (Demirci 2017: 234).

Deyimleşme sözcüklerin bir araya gelerek kendi anlamları dışında *tek* bir anlama işaret etmesidir. “Deyimleşme bir anlam aktarımı olayı, deyimleşme

olgusu da bir anlam aktarımı olgusudur. Yani, deyim oluşturmak üzere bir araya gelen göstergelerin anlamları toplamı, deyimleşme olgusunda, bir aktarım olayını izleyerek parçaların anlamlarından farklı bir deyim anlamı aktarır duruma gelmektedir” (Subaşı 1988: 33).

Subaşı, deyimleşme olgusunu I. Deyimlik anlam yapılanması, II. Anlam aktarımı a) Deyim aktarması b) Ad aktarması c) Benzetme d) Alüzyon ve III. Deyim anlamı aşamaları ile vermiştir (1991: 31).

“Deyimleşme olgusu deyim aktarması, ad aktarması (metonymy), benzetme (simile), ve alüzyon (allusion) gibi anlam aktarımını sağlayan olayların etkisinin söz konusu olduğu bir süreci belirtir. Buna bağlı olarak, deyim anlamı, deyimleşme olgusu sonucunda ortaya çıkan parçaların anlamlarını aşan bütüne ait anlamdır. Deyimlik anlam yapılanması ise, deyim oluşturmak üzere bir araya gelen göstergelerin deyimleşme olgusu öncesinde taşıdıkları anlam değerleri toplamını göstermek üzere kullanılmıştır.” (Subaşı 1991: 31).

2. Birleşik Fiillerin Deyimleşmesi

Türkçede birleşik fiiller *isim+fiil* ve *fiil+fiil* şeklinde kurulmaktadır. Fiiller ve yapıları ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır fakat bu bildirinin sınırlarını aşacağı için yalnızca *isim+fiil* yapısındaki deyimleşmiş birleşik fiiller üzerinde durulacaktır.

Bir isim unsuru ile yardımcı fiil unsurunun bir araya gelerek kendi anlamlarına tamamen veya belirli bir düzeyde uzaklaşmasıyla oluşan ve kalıplaşarak kullanılan bu yapılar deyimleşirler. “Deyimlerin büyük bir çoğunluğu bir fiil ve bir isim içermektedir.” (Palmer 2020: 149). Belirli, özel durumlarda kullanılarak anlatıma zenginlik katarlar ve anlatımı somutlaştırırlar.

Gramer çalışmalarına bakıldığında bu yapıların büyük bir kısmı “Birleşik Fiiller” başlığı altında ele alınmıştır. Hissettirdikleri anlam başkalaşımından dolayı bu yapılar ayrıca ele alınmalı ve “Deyimleşmiş Birleşik Fiiller” başlığı altında incelenmelidir. “Türkiye Türkçesinin gramer kitaplarında “birleşik fiil” diye verilen pek çok örnek “birleşik fiil” değildir.” (Barutçu Özönder 1999: 171). Nitekim Barutçu Özönder, *isim+fiil* yapısındaki “*hapı yutmak*, *postu sermek*, *gözden düşmek* vb. yapıların deyim değerinde birleşik fiil”

olduğunu belirtmektedir (1999: 171). Bazı araştırmacılar tarafından birleşik fiil konusu ayrıca ele alınmıştır. Bunların bazıları incelenecek olursa:

Mecdut Mansuroğlu, “Türkiye Türkçesinde Birleşim ve Yazılışları Üzerine” adlı makalesinde fiil birleşimlerini üç maddede inceler. 1. İsim bildirici yapan veya bir fiili geçmiş zaman veya başka kipine geçiren yardımcı fiiller meydana getirenler, 2. İsim fiil yapan fiillerle meydana geçen birleşik fiiller ve 3. Aslında çekimli bir fiilin zarf-fiillerin belirli bir fille sık sık beraber kullanılmaları Türkçede anlamca kaynaşık fiiller meydana getiren fiiller. Deyimleşmiş birleşik fiil tanıkları bu bölümde yer almaktadır: *makasa al-*, *dolap çevir-*, *kafa tut-* vb. (1958: 35-38).

Tahsin Banguoğlu, meseleyi deyimleşmiş birleşik fiiller başlığı altında almasa da “Birleşik Fiil Tabanları” başlığı altında bu fiilleri incelemiş ve *ileri sürmek*, *baş kaldırmak*, *dili tutulmak*, *boyun eğmek*, *hatırda tutmak*, *alt etmek* gibi tanıklar sunmuştur (2015: 310-318).

Zeynep Korkmaz, “Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları” adlı makalesinde, birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden ayrı yapı ve anlam özelliklerine göre kendi içerisinde dörde ayırır ve bu bildiriye üzerinde durulan birleşik fiil yapılarını dördüncü grupta “anlam kaymasına ve kalıplaşmaya uğrayan” fiiller içerisinde inceler (2007: 260). Bu yapıların şekilce bir isim ve yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzediğini fakat fiilden önceki isim ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabilirdiği gibi bir isim grubu halinde de bulunabilmesi ve işletme ekleri ile genişlemesi bakımından farklılaştığını belirtir (2007: 262).⁴

Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller adlı eserinde “Birleşik Fiil Kavramı” adlı bölümde bazı tanımlara yer vererek bir isimle bir fiil birleştiğinde fiilin gerçek anlamını koruması durumunda bu yapının birleşik fiil olmadığını kabul ettiğini belirtir. “O halde bir isimle bir fiil birleştiğinde terkip yeni bir mânâ kazanıyorsa yani burada mecazi mânâ teşekkül etmişse birleşik fiildir.” açıklamasını yapar ve “*sayru bol-*, *bak kıl-*, *bedük er-*” vb. tanıklar sunar (2016: 300).

⁴ Zeynep Korkmaz, “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinde de “Anlam Kaynamasına Uğramış ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller” başlığı altında konuyu daha ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bunun için bkz. Korkmaz, Z (2017). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara: TDK. S.729.

Leyla Karahan, Türkçede Söz Dizimi adlı eserinde bazı birleşik fiillerin yardımcı fiiller dışında asıl fiiller ile kullanıldığını ve bu yapılarda yer alan kelimelerden birinin veya hepsinin ya sözcük anlamlarını kaybettiğini ya da deyimleştiğini belirterek *para ye-*, *baş kaldır-*, *kan kustur-* vb. gibi tanıklar vermiştir (2017: 75-77).

Deniz Öztürk, Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış Deyimleşmiş Birleşik Fiiller adlı eserinde deyimleşmiş birleşik fiil, çalışmaları üzerinde durmuş ve *isim+ fiil* ve *fiil+fiil* yapılarıyla oluşturulmuş deyimleri incelemiştir. Öztürk, anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş birleşik fiilleri oluşturan unsurların bazen birinin bazen de hepsinin kendi anlamları dışında kullanıldığını belirtmiştir (2018: 14-46).

İsim unsuru ile bir fiilin bir araya gelerek oluşturduğu yeni anlam onun deyimleşmesini sağlayan en temel etkidir. Araştırmacıların tanımlarından da anlaşılacağı üzere bu yapıda deyim oluşturulan sözcükler tamamen ya da kısmın anlam alanının dışına çıkmaktadır. Neyin bir deyim olup neyin olmadığı çoğu zaman bir derece meselesidir (Palmer 2020: 151). Deyimi oluşturan kelimelerin anlam ilgisine göre Ahanov deyimleri “*Deyimlik Bütünlük*, *Deyimlik Birlik*, *Deyimlik Dizi*, *Deyimlik İfade*” olarak sınıflandırmıştır (2013:169-178).

3. Sivil Belgelerde Geçen Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

3.1 al- fiili ile

3.1.1 Hal eki+ al-

terke⁵ al- “ücretle tutmak, kiralamak”; “ücretle çalıştırmak” (Şen 2017: 1481); *leihen*, *mieten* || kiralamak, ödünç almak (Wilkens 2021: 701).

toğuz otuzluk büzgek(?) *terke altım* (SUK RH13/5, s.81).

“yirmi dokuz büzgeke (?) *kiraladım*.”

⁵ *tär* ~ *t(ä)r* *Miete*, *Mietpreis* || kira, kira bedeli; *Naturallohn* || kısmen tarım ürünleri vererek veya bedenen hizmet ederek ödeme yapma (Wilkens 2021: 701).; *tärkä* (erstarter hypostasierter Dat. von → *tär*) || (*tär*'in kalıplaşmış somutlaştırılan yönelme hâli) (Wilkens 2021:702).

3.2 bol- fiili ile

3.2.1 yalın hal + bol-

boş bol- “özgür olmak”; “azat olmak, kurtulmak” (Şen 2017:88); frei (von Vergehen) werden || (günahtan) kurtulmak; die Spannung verlieren || gerginliği kaybetmek (Wilkens 2021: 188).

oğlanlarım birle sığışu yaraşu pintuñ ‘evimdeki negüke kimke katılmadın öz bodı örü tagka kudu kumka barsar tört yolu *boş bolzun* (SUK Em01/14, s.130).

“Pintuñ, oğullarım ile anlaşamazsa evimde her ne varsa karıştırmadan kendisi yüksek dağa, alçak kuma, çöle gitsin, *özgür olsun.*”

çoğı bol- “anlaşmazlık, kargaşa olması”

Clauson, kelimeyi çağrı/çoğı: olarak verir, yansıma ve çağ kelimesinin ikincil bir formu olabileceğini belirtir (1972: 406b). Kelime muhtemelen gürültü anlamından çekişme ve anlaşmazlık kavram alanına girmiştir. Wilkens de çoğı kelimesi için “Geräusch, Lärm, Getöse || gürültü, patırtı, şamata, gümbürtü; lauter Streit || çekişme, anlaşmazlık” anlamlarını verir (2021:236).

biz üçegü evde (...) *çoğı bolmuşka* tuğmışımız.. (SUK Mi05/3, s. 151).

“Üçümüz evde kavga ve *anlaşmazlık olduğu* için akrabamız...”

işletmek bol- “kullanma hakkına sahip olmak, çalıştırmak”; Gebrauchmachen, Anwenden || kullanma, tatbik etme, uygulama (Wilkens 2021: 314).

bu udnı onunç ay bağırçkka teginç *işletmek boldum* (SUK RH15/15, s.83).

“Bu sığırı onuncu aya kadar eyer altında kullandım, *çalıştırdım.*”

öñi bol- “dışına çıkmak”; “ayrı olmak, ayrılmak, birbirinden ayrılmak, farklı olmak” (Wilkens 2021:535).

Farklı, başka, çeşitli anlamları ile verilen öñi kelimesi bol- fiili birlikte belgelerde “anlaşma dışına çıkmaz, sözleşmeye uymamak” anlamında kullanılır.

bu bitigteki söztin *öñi bolsar* biz... (SUK Em01/14, s.130).

“Bu sözleşmenin *dışına çıkarsak (sözleşmeye uymazsak)* ...”

yantut bol- “geri vermek, iade etmek”; Dankbarkeit, Vergeltung, Empfang, Ersatzleistung (bei Kontrakten) || minnettarlık, bedel, karşılık, alınma, kabul, (kontratlarda) ivaz; Erwiderung, Antwort || cevap, yanıt; Rückgabe || karşılık, yanıt, iade; Vergütung || ödeme, tazmin (Wilkens 2021: 861).

Belgelerde daha çok yantut bitig “makbuz” olarak kullanılan kelime bir örnekte “geri vermek, iade etmek” anlamında kullanılmıştır. “Karşı, yanıt” anlamıyla bol- fiili ile “iade etmek” kavram anlamına girmiştir.

////////// // niñ yaqası men // (.) ok [] kümiş yolınta basa bitigsiz altı ülüşte tegmiş ‘er kul küñ yolınta yene teginniñ kentin yine qayaqa *yantut bolmuş* (SUK WP06/5, s.142).

“.....’nın kirası ben gümüş ile ilgisi daha sonra senetsiz altı pay erkek ve kadın köle ile ilgili prensin şehri ile ilgili Yine Kaya’ya *iadede bulunmuş*.”

yok bol- “yok olmak, bulunmama durumu”; “ölmek” (Şen 2017: 210); zunichte werden || mahvolmak; yok olmak Nichtsein || bulunmama, olmama” (Wilkens 2021: 910).

Belgelerde sıklıkla geçen yok bol- deyimini yalnızca “ölmek” anlamında kullanılmamıştır. SUK RH14’e bakılacak olursa aynı belgede “bu udnıñ *ölser ıdsar men* umar birür men *yok bolsar men* bilür men” cümlesinde hem *ölser ıdsar* hem de *yok bolsar* yapılarını görüyoruz. Bu nedenle yok bol- deyimini burada ölmek değil “yok olmak, kaçıp gitmek, kaybolmak” anlamındadır.

3.2.2 Hal Eki + bol-

başına/başımka bol- “sorumlu olmak”; “sorumlusu olmak, sonuçlarını üstlenmek” (Şen 2017: 81).

çintso şilanıñ evintekiler bile yorıp oğrı tev kılsar tutğu қапғу жоқ itük kılsar men çintso şıla *başına bolur* yalnız yorıp oğrı tev kılsar жоқ itük kılsar men kaytso tu *başımқа bolur* (SUK PL01/13-16, s.124).

“Çintso’nun evindekiler ile anlaşır hırsızlık yapsa ele geçirip kaybederse bundan ben Çintso *sorumludur* tek başına hareket edip hırsızlık yapıp kaybederse bundan ben Kaytso Tu *sorumluyumdur*.”

3.2.3 İkilme+ bol-

Masao Mori, “A Study On Uygur Documents of Loan Consumption” adlı makalesinde *taş tegil bol-* yapısı hariç bu bölümde bulunan yapıları “Güvence” başlığı altında incelemiştir (1961:132). Mori’ye göre bu deyimler, Çin sözleşmelerinden etkilenilerek oluşturulmuştur ve güvence için söylenen bu deyimler “kaçmak, borcunu ödemededen dolaşması” anlamına gelmektedir (1961: 140-142).

bar yok bol- “uzaklaşmak; bulunmama durumu; ölmek”; “ortadan kaybolmak, uzaklaşmak” (Şen 2017: 79); fliehen, sich einer vertraglichen Verpflichtung entziehen (in Kontrakten) || kaçmak, (kontratlarda) akdî yükümlülüğten kaçınmak (Wilkens 2021: 142).

Masao Mori, Türkische Turfantexte’de “ölmek” anlamına gelen yok bar bol- örneği olduğunu fakat ters çevrildiğinde bar yok bol- deyiminde de aynı anlamı verdiğine dair bir kanıt olmadığını belirtir. Radloff’un bar yok bol- ve yok bar bol- deyimlerinin her ikisini de “ölmek” anlamında aldığını, bu teorisinin o zamandan beri yerleşik olarak benimsendiğini hatta Caferoğlu’nun da “öldüğüm takdirde” biçimiyle çevirdiğini ifade eder. Mori, “Elbette Türkische Turfantexte’de “ölmek” anlamına gelen bir yog bar bol- örneğimiz var, ama bar ve yog ters çevrildiğinde bar yog bol- deyiminin “ölmek” anlamına gelmesi için hiçbir nedenimiz yok.” açıklamasını yapar (1961:134).

asığı birle köni birürbiz birginçe *bar yok bolsarbiz...* (SUK Lo12/10, s.94).

“Faizi ile tamamen veririz, verinceye kadar *kaçarsak...*”

iştin taştın bol- “uzaklaşmak, kaçmak”; fliehen, sich einer vertraglichen Verpflichtung entziehen || kaçmak, akdî yükümlülüğten uzaklaşmak (Wilkens 2021: 294).⁶

Mori, “Sanırım bu deyim, t’den önceki ç’nin ş’ye dönüşmesi sonucu, iştin taştın’dan şeklini değiştirmiştir.” açıklamasını verir aksi halde iş taş olsaydı Le Coq’un belirttiği gibi “arkadaş, yoldaş” anlamına geleceğini belirtir (1961: 135-136).

⁶ Wilkens /ş/ değil /ç/ olarak okur ve madde başını iştin taştın bol- olarak verir.

birer bakır kükümüş asığ birle köni birür-men birginçe *iştin taştın bolsar-men...* (SUK Lo09/5, s.92).

“Birer bakır kükümüş faizi ile tam olarak veririm, verinceye kadar *kaçarsam...*”

örü kıodı bol- “uzaklaşmak, dolaşmak, kaçmak”; “ortadan kaybolmak” (Şen 2017: 162); verschwinden || kaybolmak; fliehen || kaçmak; sich einer vertraglichen Verpflichtung entziehen (in Kontrakten) || (kontratlarda) sözleşmeye bağlı yükümlülüklerden kaçınmak (Wilkens 2021: 542).

Mori bu deyim için Radloff, Malov ve Caferoğlu'nun kendilerine “ölmek” anlamını vermelerinin Caferoğlu'nun da belirttiği gibi, bağlamın analojisinin bir sonucu olduğu söyler. Diğer deyimlerde olduğu gibi bu deyim için de “ölmek” anlamını kabul etmez ve Uygur ikraz belgelerinin Çin belgelerine hem şekil hem de içerik olarak dikkate değer bir benzerlik gösterdiğini hatırlatır. Çin belgelerinde teminat veren yapıların zıt anlam ifade eden kelimelerin bir araya gelmesi ile “kaçmak”, “dolaşmak” ve “bir yerden bir yere gitmek” anlamlarına geldiğini belirtmektedir (1961:136-140).

Buradan yola çıkarak Mori, Uygur sözleşmelerindeki zıt anlamlı kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu bu deyimlerin de “dolaşmak; kaçmak; bir yerden bir yere gitmek” anlamlarına geldiğini açıklamaktadır.

kuanpu birginçe men ‘ebiç *örü kıodı bolsar-men...* (SUK Lo02/4, s.86).

“İpekli kumaşı verinceye kadar ben Abıç *kaçsam (olduğum yerde bulunmasam) ...*”

taş tegil bol- “yok olmak, kaybolmak”; “yitmek, ortadan kaybolmak” (Şen 2017:178); verloren gehen || kaybolup gitmek (Wilkens 2021: 681).

bu eşek barırta kelirte *taş tegil bolsar* biş yaşar yarağu ‘eşekig birür-men (SUK RH13/12, s.81).

“Bu eşek gelip giderken *kaybolsa* beş yaşında bir başka eşeği temin ederim.”

“Kaybolmak, uzaklaşmak” kavram alanına giren bu deyim Mori'nin söylediğinin aksine zıt anlamlı kelimeler ile değil taş “dış” ve tegil “değil” kelimesinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Her ne kadar sözleşmeler Çin sözleşmelerine benzese de Türkçenin kendi imkanları ile yeni deyimler oluşturduğu görülmektedir.

yok bar bol- “ölmek, kaçmak, ortadan kaybolmak”; “ortadan kaybolmak” (Şen 2017:210); fliehen, sich einer vertraglichen Verpflichtung entziehen (in Kontrakten) || kaçmak, (kontrattaki) akdî sorumluluktan kaçmak (Wilkens 2021: 910).

asığı birle köni birürmen birginçe *yok bar bolsar-men* (SUK Lo07/6-7, s.90).

“Faizi ile tamamen veririm, verinceye kadar *kaçarsam (başka yerde olursam) ...*”

3.2.4 +Ilg veya +Iik yapım eki + bol-

arkalık bol- “üstlenmek, dayanak olmak” Şen, arka bol- ve arkası bol-yapılarını vermiştir (2017: 71-72). Belgelerde arkalık bol- biçimde tanıklanır. Genellikle bazı durumlarda teminat göstermek amaçlı ödemeyi kimin üstleneceği anlamında kullanılmıştır.

uluğ birim kelse ol *arkalık bolur* (SUK RH05/10, s.73).

“Büyük vergi geldiğinde o *üstlenecek (vergiden sorumlu olacak)*.”

erklig bol- “sahip olmak”; als Eigentümer verfügen (über) || mal mülk olarak sahip olmak (Wilkens 2021: 117).

erk “güç, hakimiyet” kökünden +Ilg eki erklig “güçlü, hükmeden, sınırsız yeteneği olan” anlamına gelen ve bu anlamından dolayı da mal, mülk sahibi olmak kavram alanına geçen kelimedir. Belgelerde erklig bol- biçimiyle satış (*Sa*) ve değişim (*Ex*) sözleşmelerinde satılan yerin kime ait olduğunu ifade eder.

bu yirke ming kün tümen künke tegi kayımtu *erklig bolzun* (SUK EX02/5-6, s.66).

“Bu yere bin gün on bin güne kadar Kayımtu *sahip olsun.*”

korlug bol- “zararlı çıkmak, zarara uğramak”; mit Schädigung, für Schaden verantwortlich || zararlı, zarar görmüş, zarar için sorumlu (Wilkens 2021: 395).

Belgelerde satıştan kaynaklı olarak “zarara girmek, zarara uğramak” anlamlarında kullanılmıştır. Satış (*Sa*) belgelerinde tanıklanmakla beraber bir örneği de değişim (*Ex*) belgelerinde görülür.

...bu ok yir tenglig iki yir birip alsunlar yulsunlar yulğuçı *korluğ bolzun* (SUK Sa08/20, s.18).

“Bu yere denk iyi yer verip geri alsınlar. Satın olacak kişi *zarara uğrasın* (*zararlı çıksın*).”

3.2.5 +sIz yapım eki + bol-

korsuz bol- “zarar görmemek, zararlı çıkmamak”; *korsuz* schadlos, ohne Schaden || zararsız (Wilkens 2021: 395).

korluğ bol- deyiminin +sIz yokluk eki ile yapılmış biçimidir. Yapılan sözleşmeden zarar görmemesi gereken kişiyi ifade etmek için kullanılır.

çamlağuçı kişi *korluğ bolzun* *kuğluğ temür korsuz bolzun* (SUK Sa28/23-24, s.59).

“İtiraz eden kişi zararlı çıksın, Kutlug Temür *zarara uğramasın*.”

3.3 kıl- fiili ile

3.3.1 Yalın Hal + kıl-

boş kıl- “azat etmek, hür bırakmak”; “serbest bırakmak, başı boş bırakmak” (Şen 2017:88); verlassen, nutzlos sein lassen, befreien (Euphemismus für bestatten bzw. verbrennen) || bırakmak, terk etmek, yararsız bırakmak, kurtarmak, azat etmek (ölüyü gömmek veya yakmak için bir örtmece); mumifizieren || mumyalastırmak (Wilkens 2021: 188).

Kölelerin azat edildiği belgelerde tanıklanır. SUK'ta verilmeyen fakat Berker Keskin'in Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı adlı doktora tezinde *Pam 1 olarak verdiği şikâyet dilekçesinde tanıklanmaktadır.

öz-ge kişi-ler m-e yulup alayın *boş kılayın* tesor... (Keskin 2020: 290; 518).

“başka kişiler beni alıp *azat etmeyi* düşündüklerinde...”

çam kıl- “itiraz etmek, anlaşmazlık çıkarmak”; Einspruch einlegen, Streit erheben (bei Kontrakten) || itiraz etmek, (kontratta) kavga etmek, tartışma (Wilkens 2021:220).

Belgelerde genellikle çam çarım kıl- biçimiyle kullanılan deyim az da olsa çam kıl- biçimiyle de tanıklanmaktadır. Clauson, çam kelimesinin genellikle ve

sıklıkla çam çarım kıl- deyimini içerisinde kullanıldığı belirtir ve Çinceden alıntı olabileceğini ifade eder (1972: 421b).

toyınçoğka ‘çike çam kılmaz-men (SUK Mi02/13, s.148).

“Toyınçoğ’a ve kadın kölesine *itiraz etmem.*”

ülüş kıl- “miras bırakmak”

ülüş⁷ “hisse, pay, kısım” anlamından kıl- fiili ile “miras bırakmak” kavram alanına girmiştir ve vasiyet bildiren belgelerde tanıklanmıştır.

atamıznıñ bularka *ülüş kılıp* koddıñ... (SUK WP06/26, s.143).

“Babamızın bunlara *miras bırakıp* koyduğı ...”

yok kıl- “yok etmek, kaybetmek”; 1.kaybetmek, 2.öldürmek (Şen 2017:210); vernichten || yok etmek (Wilkens 2021: 910).

Belgelerde yok kıl- biçiminden ziyade yok itük kıl-⁸ biçiminde ikileme + kıl- yapısında görünür.

3.3.2 İkileme + kıl-

çam çarım kıl- “itiraz etmek, anlaşmazlık çıkarmak”; Einspruch einlegen, Streit erheben (bei Kontrakten) || itiraz etmek, (kontratta) kavga etmek, tartışmak (Wilkens 2021: 220).

Belgelerde sıklıkla geçen bu ifade herhangi bir itiraz ya da anlaşmazlık çıkmasına karşılık söylenen kalıplaşmış bir deyimdir. Clauson, çam çarım kıl- için “bir sözleşmenin uygulanmasına, vasiyetin şartlarına vb. durumlarda “itirazda bulunmak” anlamını verir. Çam kelimesinin Çinceden alıntı olabileceğini fakat genellikle yalnızca bu deyimde bulunan çarım kelimesinin olamayacağını ifade eder (1972: 421b).

...kdaşım kim yme çam çarım kılmazunlar (SUK Sa05/15, s.12).

“... ailem de *kavga etmesinler (anlaşmazlık çıkarmasınlar).*”

⁷ üyelş Teil, Anteil, Vergeltung, Los, Portion || kısım, pay, misilleme, kura, hisse; Kapitel, Abschnitt || bölüm (Wilkens 2021: 824).

⁸ bkz. 3.3.2

çam kargaşa kıl- “kargaşa yaratmak”. Yalnızca Yamada’nın dizininde bulunan deyim çam çarım kıl- ile eş anlamlıdır. Belgelerde bir yerde tanıklanır.

men özüm oğlanım aka inim onluğum yüzluğum kim me *çam kargaşa kılmazunlar* (SUK Mi24/9-10, s.170).

“Ben kendim, oğlum, büyük ve küçük kardeşim, onluğum, yüzlüğüm *itiraz etmesinler.*”

yok itük kıl- “zarara uğratmak, kayıp vermek”; abhanden (kommen lassen) und verlustig (gehen lassen) || zayi ve kayıp (etmek) (Wilkens 2021: 910).

itük (>yitük) “kayıp, zarar”. Clauson, yit- fiilinden türemiş isim olduğunu ve “kayıp, başıboş” anlamlarına geldiğini yazar (1972:889a).

Yakın anlamlı kelimeler ile oluşan bu deyim evlatlık verme (**PI**) belgesinde tanıklanmıştır.

çintso şılanıñ evintekiler bile yorıp oğrı tev kılsar tutğu қапғу *yok itük kılsar men* (SUK PL01/13, s.124).

“Keşiş Çintso’nun evindekiler ile anlaşır hırsızlık yapsa ele geçirip *zarara uğrattırsa* ben...”

çintso şıla başıña bolur yalnız yorıp oğrı tev kılsar *yok itük kılsar* men kaytso tu başımka bolur (SUK PL01/16, s.124).

“Keşiş Çintso sorumludur yalnız hareket edip hırsızlık yaparsa, *zarara uğrattırsa* ben Kaytso Tu sorumludur.”

3.4 tut- fiili ile

3.4.1 Hal eki+ tut-

anukka tut- “kiralamak”; “hazırda tutmak, ekin için hazırlamak, kiralamak” (Gül 2004: 125), “kiralamak” (Şen 2017: 70); pachten, gegen Arbeitsbereitschaft erhalten || kiralamak, çalışma arzusu karşılığında almak (Wilkens 2021: 53).

“(<anu-k-ka tut-) anuk ismi metinlerde tek başına “hazır” anlamı ile sıkça geçmektedir. Anuk kelimesi tut-, ber- ve bol- yardımcı fiilleriyle kullanılarak tarımla ilgili farklı anlamlar taşımıştır.” (Gül 2004: 125).

toğantaki yarım engiz yirin *anukka tuttum* (SUK RH07/4, s.75).

“Yol Togan’daki nadasa bırakılmış toprağı *kiraladım.*”

yakaka tut- “kiraya vermek”; gegen Pachtzins erhalten || kira bedeli almak (Wilkens 2021: 855).

Clauson, yaka kelimesini “kira, kira bedeli” olarak verir ve sivil belgelerde sıklıkla geçen bu kelimesinin alıntı olabileceğini belirtir (1972: 898a).

yaka kelimesinin +ka datif eki hali + tut- fiili ile bir kira bedeli karşılığında kiralamak anlamında özellikle kira sözleşmelerinde deyimleşmiştir.

bu suvtaki uduru borluğun on tng kepez *yakaka tuttum* (SUK RH04/4-5, s.72).

“Bu suyun karşısındaki üzüm bağıni 10 tağ pamuk karşılığında *kiraladım.*”

Anukka tut- deyiminin kullanıldığı kira sözleşmelerinde herhangi bir kira bedeli görülmez fakat yakaka tut- deyiminde kiralanan yer için öncesinde bir kira bedeli belirtilir ve o bedel karşılığında kiralanır.

Sonuç

Deyimler en çok halk ağzında kendini gösterir. Sivil belgeler de halk tarafından yazılmış olduğu için içerisinde sıkça deyimlerin varlığı görülmektedir. Türkiye Türkçesi için incelenen eserlerde genellikle *isim+fiil* yapılarının deyimleşmiş birleşik fiilleri oluşturduğu belirtilmektedir. Nitekim Deniz Öztürk’ün eserinde de asıl fiiller ile oluşmuş deyimler mevcuttur (2018). Fakat belgelerdeki tanıklar, isim+ yardımcı fiil yapısının da deyimleşmiş birleşik fiilleri oluşturduğunu gösteriyor.

Hem bol-, kıl- yardımcı fiilleri ile hem de al-, tut- asıl fiilleri ile tanıklar bulunmaktadır. Bol- yardımcı fiili ile oluşturulan deyimleşmiş birleşik fiillerin sayısı daha fazladır. Bu deyimlerin isim unsurunun yapısı yalın halde, hâl ekli, ikileme şeklinde, sahiplik ve yokluk bildiren yapım ekleriyle genişlemiş biçimdedir. İkillemeler genellikle zıt anlamlı kelimelerden oluşsa da yakın anlamlı kelimeler ile de kurulmuştur. İkillemeyi oluşturan kelimelerden birinin alıntı diğerinin Türkçe olduğu tanıklar da mevcuttur.

İncelenen yapılarda fiil unsurundan ziyade isim unsurunda anlam farklılığı görülmektedir. İsim unsuru ya tamamen mecazlaşmış ya da yan anlamında kullanılmış ve tek bir kavramı ifade etmiştir. Soyut ifadeler deyimleşerek somutlaşmıştır. Belgelerin muhtevası gereği bu anlamlar oluşmuştur.

Anukka tut- ve yakaka tut- tanıklarında görüldüğü gibi bu deyimler “kiralamak” anlamında gelse de kiranın ödenmesi açısından anlam farkı mevcuttur. Bu da deyimlerin sahip olduğu ince anlamların bir göstergesidir.

Belgelerde deyimleşmiş farklı yapılar da mevcuttur fakat bu bildirinin sınırlarını aşacağı için üzerinde durulmamıştır. Bu yapılar da ayrı bir çalışma olarak incelenebilir.

Halk tarafından oluşturulan bu belgeler her ne kadar sınırlı sayıda söz varlığına sahip olsa da söz türetme ve sözcükleri işletme açısından oldukça zengindir. Türk dili ve kültür tarihi açısından önemli olan bu belgeler her açıdan incelenmelidir.

Kaynakça

- AĞCA, M. (2020). Deyimsel Sözcük Birlikteliklerinin Sınıflandırılması ve Bir Eşdizimlik Kategorisi: Deyimsel Eşdizimlik. *Gazi Türkiyat* Güz 2020/27. s. 161-177.
- AHANOV, K. (2013). *Dil Biliminin Esasları*. (Akt. Murat Ceritoğlu) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, D. (1987). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları
- AKSAN, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ö. A. (1989). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- ARAT, R. Rahmeti (1964). *Eski Türk Hukuk Vesikaları, Makaleler cilt I*. (Yay. Haz. O. Fikri Sertkaya). Ankara: TKAE.
- AYAZLI, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. *Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları*. İstanbul: *Türkiyat Mecmuası* C. IV.1934.
- CLAUSON, S. G (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Pres.
- ÇOTUKSÖKEN, Y. (1992). *Deyimlerimiz*. İstanbul: Özgül Yayınları.
- DEMİRCİ, K. (2017). *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- GÜL, B. (2004). *Eski Türk Tarım Terimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- HACIEMİNOĞLU, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İMER, K. Kocaman; A. Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KARAHAN, L. (2017). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2018). Türkçenin Anlatım Gücünde Deyimlerin Yeri. *Türk Dili Dergisi*. S. 801, s. 16-22.
- LARRY V. Clark (1975). *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Indiana University, Bloomington.
- MANSUROĞLU, M. (1958). Türkiye Türkçesinde Birleşim ve Yazılışları Üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C.8. s. 28-43.
- MORİ, M. (1961). A Study on Uygur Documents of Loans for Consumption. *Toyo Bunko*. No. 20. s. 111-149. Tokyo.
- ÖZÖNDER, S. B. (1994). Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi. *Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler*, 2011. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÖZEN, M. Y. (2001). Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz. *Türk Dili*. S. 600, s.869-879.
- ÖZTÜRK, D. (2018). *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZYETGİN, M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*, Ankara: Köksav.
- PALMER, F. R. (2020). *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*. Ankara: FOL Yayınları.
- RADLOFF, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler* (Haz. Sergey Efimoviç Malov). Leningrad, Verlag der Akademie der Wissenschaften der USSR.
- SUBAŞI, L. (1988). *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SUBAŞI, L.U (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları*. C. II. s. 29-39.
- ŞEN, A. (2004). Uigurische Sprachdenkmäler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ŞEN, S. (2017). Eski Türkçenin Deyim Varlığı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞİRİN, İ. (2004). *Uygur Sivil Dokümanlarının Söz Varlığı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. Türkçe Sözlük, (TDK: <https://sozluk.gov.tr/> 12.04.20022)
- VARDAR, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- WILKENS, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Universitätsverlag Göttingen.
- YAMADA, N. (1967). Uygur Satış Belgeleri Mukavelerinin Şekilleri (Çev. E. Gürsoy Naskali). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 1993: C. 26, s.195-234.

YAMADA, N. (1993). *Sammlung uigurischer kontrakte I-III*. (Haz. J. Oda & P. Zieme & H. Umemura & T. Moriyasu). Osaka: Osaka University Press.

KESKİN, B. (2020). Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Namık Kemal'in Mektuplarında Giriş İfadeleri

Entry statements in Namık Kemal's letters

*Gül Kaymak**

Öz: Namık Kemal Tanzimat döneminin önemli şair ve yazarlarından biri olmasının yanı sıra “vatan ve hürriyet” şairi olarak da nitelendirilmiştir. Roman ve şiirlerinin yanı sıra sürgün döneminde birçok kişiye yazdığı mektuplar da Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Mektuplarında kişiyle olan münasebetine göre kullanmış olduğu dil ve giriş ifadeleri dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı Namık Kemal'in kimlerle mektuplaştığını belirleyip, mektuplarında muhataplarına nasıl hitap ettiğini tespit etmektir. Çalışmamızda Fevziye A. Tansel'in *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları* ve Ali Akyıldız, Azmi Özcan'ın *Namık Kemal'den Mektup Var* adlı eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, mektup, giriş ifadeleri.

Abstract: Besides being one of the important poets and writers of the Tanzimat period, Namık Kemal was also described as the poet of “homeland and freedom”. In addition to his novels and poems, the letters he wrote to many people during his exile also have an important place in Turkish literature. The language and introductory expressions that he used in his letters according to his relationship with the person draw attention. The aim of this study is to determine with whom Namık Kemal corresponded and to determine how he addressed his addressees in his letters. In our study, the works named *Namık Kemal's Private Letters* by Fevziye A. Tansel and Ali Akyıldız, Azmi Özcan's *Letter from Namık Kemal* were used.

Keywords: Namık Kemal, letter, introductory statements.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, gulkaymak16@gmail.com

0. Giriş

Mehmed Nâmık Kemal 26 Şevval 1256'da (21 Aralık 1840) Tekirdağ'da doğdu. Mustafa Âsım Bey'in oğludur. Fatma Zehra Hanım'dır. Nâmık Kemal'in hayatının ilk on yedi senesi dedesinin tayin edildiği vazife ve memuriyetler sebebiyle memleketin çeşitli köşelerini dolaşmakla geçti. Bundan dolayı bir mektubunda, "Ben anamdan doğdum doğalı gezmeye alıştım" demektedir. Şair Binbaşı Eşref Bey (Paşa), bir mahlasnâme tanzim ederek ona "Nâmık" mahlasını vermiş, bu mahlas zamanla göbek adı Mehmed'in yerini tutmuştur.

1872'de Gelibolu mutasarrıflığına atandı. Orada yazmaya başladığı "Vatan Yahut Silistre" oyunu, 1873'te Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelendi. Oyunu izleyenler galeyana gelip olay çıkardı. Namık Kemal birçok arkadaşıyla birlikte tutuklandı. Bu kez kalebentlikle Magosa'ya sürgüne gönderildi. 2 Aralık 1888'de Sakız Adası'nda öldü.

Fevziye Abdullah Tansel'in dört cilt şeklinde neşretmiş olduğu *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları* çalışmamızın başlıca kaynağını oluşturmaktadır. İlk cilt İstanbul, Avrupa ve Magosa; ikinci cilt İstanbul ve Midilli; üçüncü cilt Midilli; dördüncü cilt ise Rodos ve Sakız mektuplarını oluşturmaktadır. Bu çalışmada toplamda 1196 mektup incelenmiştir. N. Kemal'in günümüze ulaşmadan yakılmış ya da suda eritilerek yok edilmiş mektuplarının olduğu da kaynaklarda geçmektedir.

Sürgün yıllarında zaman zaman baskılara maruz kalmış olsa da ailesi, arkadaşları ve devlet adamları ile mektuplaşmıştır. Haberleşmelerine aracılık edenlerden birkaçı Hüseyin Hilmi Efendi, Nef 'î Efendi ve Edirneli Mustafa Reşîd'dir.

Namık Kemal'in birçok mektubunda da dile getirdiği üzere içkiye düşkünlüğü bilinir. İçkiye düşkünlüğünden dolayı bazen mektup tarihlerini yanlış yazdığı, bu tarihlerin bahsettiği olaylar hiç uymadığı, eser isimlerini doğru olarak kaydetmediği, bazı cümlelerinde kelimeleri atladığı görülür.

Aşağıdaki tabloda Namık Kemal'in kimlerle mektuplaştığı, mektup sayısı ve mektuplarında kullandığı hitap sayısı yer almaktadır.

Tablo 1. Mektup ve hitap sayısının gösterilmesi

Gönderilen Kişi	Mektup Sayısı	Hitap Sayısı
?	49	16
Ahmed Midhat Paşa'ya	7	4
[Ahmed] Midhat'la [Ebüzziya] Tevfik'e	1	0
[Arayıcı] Rif 'at Ahmed Efendi'ye (?)	1	1
'Advīye Hanım'a	2	1
'Alī Ekrem Bolayir'e	19	16
Abdu'llāh Gālib Paşa'ya	1	0
Abdülhak Hâmid'e	18	9
Âgâh Efendi'ye	3	1
Ahmed Cevdet Paşa'ya	3	0
Ahmed Münir Paşa'ya	1	1
Ahmet Şâkir Paşa'ya	1	1
Âkif Mehmed Paşa'ya	4	1
Al Cevâ'ib Gazetesine	1	0
Ali Su'âvî'ye	3	2
Avnî Efendi'ye	1	1
Aydın Valisi Râşid Nâşid Paşa'ya	21	20
Aziz Paşa'ya	1	0
Bahâ Bey'e	1	0
Bahrīye Nezâreti'ne [Telgraf]	3	0
Bereketzâde İsmâ'il Hakkî'ya	1	0
Besîm Bey'e	10	5
Biga Mutasarrıflığına	2	0
Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ne	18	1
Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vâlisi 'Âkif Paşa Hazretleri'ne	1	0
Dahiliye Nezareti'ne	1	0
Diyâribekirli Na'im Efendi'ye	1	0
Ebüzziya Tevfik'e	26	18
[Edirmeli] Mustafa Reşid'e	4	3
El-Hâc Nâşid Paşa'ya	1	0
Erzurumlu Said Paşa'ya	10	5
Ev Halkına	1	1
Fahredden Çelebi'ye	1	0
Fâik Reşad Bey'e	3	1
Feride Hanım'a	213	200
Feride Hanım'a ve 'Ali Ekrem'e	1	1
Feride Hanım'a ve Rif 'at Bey'e	7	7
Gālib Beyefendi'ye	3	1

Gorci Panayotaki Efendi'ye	1	0
Ġāzī Muhtâr Paşa'ya	1	0
Ĥaci 'Alī Bey'e	2	1
Halil Şerif Paşa'ya	1	0
Hamdī Ahmed Paşa'ya	1	0
Hariciye Nezareti'ne	1	1
Hazine-i Hassa Mūdūriyeti'ne	1	0
Hayrī Efendi'ye	1	1
Hurūz-ı sāmī-ı mün'imânelerine (Muhtemelen sadrazama)	1	1
Hürriyet Gazetesi'ne	2	0
Hüseyin Hilmi Efendi ile Tevfik Efendi'ye	3	2
Hüseyin Hilmi Efendi'ye	93	54
Hüseyin Nâzım Bey [Paşa]'e	1	0
İskender Beyzâde Reşad Bey'e	9	5
İsma'îl Hakkī Paşa'ya	6	2
İtalya Konsoloshânesi'ne	1	0
Ķadrī Bey'e	1	0
Kânî Paşazâde Rif'at Bey'e	2	0
Kapdan Hüsni Efendi'ye	1	1
Köse Râ'if Paşa'ya	1	0
Kulaksız-Zâde Mustafa Bey'e	3	3
Ma'ârif Nezâreti Cânib-i 'Âlisi'ne	1	0
Mabeyn Başkâtipliği'ne	4	4
Mabeynci Emin Bey'e	1	1
Mâbeyn-i Hümâyün-i Pâdişâhî Ser-Kitâbet-i 'Âlisi'ne	1	1
Mâhir Efendi'ye	6	1
Mahmud Celâleddin Bey'e	1	0
Manastırlı Rif'at Bey'e	1	1
Maruzdur	1	0
Mehmed Nâzım Paşa'ya	1	0
Mehmed Sâdık Paşa'ya (?)	1	0
Mektub-ı Mahsus	5	0
Menekşelizâde Emîn Efendi'ye	1	0
Menemenli Rif'at Bey'e	292	235
Menemenli Tâhir Bey'e	2	2
Mir'ât-ı 'Âlem Mūdürü Nûri Bey'e	1	1
Muallim Nâci'ye	2	0
Mustafa Âsım Bey'e	118	109
Mustafa Nûri Paşa'ya	3	0
Mustafa Reşid Bey'e	1	1
Mustafa Şevket Paşa'ya	1	1
Münip Bey'e	1	1

Namık Kemal'e Telgraf ve Hüseyin Hilmi Efendi'ye	1	0
Nazif Paşa'ya	4	2
Nef'i Efendi'ye	1	0
Nesime Hanım'a	1	1
Nûri Bey'e	1	1
Osman Bey'e	5	5
Osman Paşa'ya	1	0
Piştigâh-i Âlileri'ne – Şirvânizâde Hakkı Bey'e (?)	1	1
Ramazan Mektubu	1	0
Râbi'a Hanım'a	1	1
Ra'ûf Bey'e	3	0
Recâizâde Mahmud Ekrem'e	14	8
Rüşdî Efendi'ye	1	0
Sâmî Paşa-zâde Halîm Bey'e	17	16
Sâmî Paşa-zâde Sezâî'ye	2	2
Sîrâc Gazetesi'ne	1	0
Subhî Paşa'ya	2	1
Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e	19	6
Surûrî 'Alî Efendi'ye	1	1
Süleyman Hüsni Paşa'ya	13	12
Süleyman Paşa'ya	1	1
Süleyman Reşad Bey'e	2	1
Süreyyâ Paşa'ya	1	1
Şemseddin Sâmî Bey'e	1	1
Şeyh Ahmed Efendi'ye	1	0
Şirvânizâde Hakkî Bey'e	1	1
Şükrü Efendi'ye	1	0
Teodor Kasab'a	11	3
Tercamân-ı Hakikat Gazetesi'ne	3	0
Veys Paşa'ya	6	6
Yunan Konsoloshânesi'ne	2	0
Yunda Kaymakamlığı'na	1	0
Zabtıye Müşîri Devletlü Hüsni Paşa Hazretleri'nehü	1	0
Zeynü'l-Âbidin Reşid'e	45	39
Ziverpaşa-zâde Bahâ Bey'e	1	1
Ziya Paşa'ya	1	1
Zorlu Rif'at Bey'e	1	1

*Yukarıdaki tabloda toplam 113 farklı kişiye mektup yazıldığı tespit edilmiştir. Ancak incelenen 49 mektubunu kime yazdığı tespit edilememiştir.

Tablo 2. Mektupların hitap şekillerinin ve sayılarının gösterilmesi.

Sıra No	Hitap Şekli	Hitap Sayısı
1	?	335
2	A Baba	1
3	A İmanı Yok	1
4	Afım Çiçek Ala'cığım, Afım, Afım	1
5	Afım, Çiçek Ala'cığım, Afım	2
6	Afım, Çiçek Pide'ciğim, Afım	1
7	Afin, Çiçek Pide'ciğim Afin, Afin	1
8	Ağabey	4
9	Ağabey, Korkak Efendi	1
10	Ağabey, yâhud Nivat Bey	1
11	Annası	2
12	Atûfetlu Biraderimiz Efendimiz Hazretleri	1
13	Atûfetlû Efendim Hazretleri	1
14	Babici	2
15	Babici, Bici-bici	1
16	Beğim	25
17	Beğimiz	19
18	Benim İki Gözüm Kızcağızım	1
19	Bey Oğlumuz	2
20	Beybabacığım	1
21	Beyefendimiz	1
22	Beyefendimiz Hazretleri	1
23	Birâder	58
24	Birâder-i Ekrem'im Efendim	1
25	Birâder-i muhteremim Efendim	1
26	Birâderim	1
27	Birâderim Ekrem'im Efendim	1
28	Bizim Hüseyin'e	1
29	Cenâb-ı Hak	1
30	Cicik Ala'cığım	1
31	Cici Pide'ciğim	1
32	Cicük Ala	1
33	Cicük Ala'cığım	1
34	Çiçek Ala	1
35	Çelebî	1
36	Çiçek Ala'cığım	1
37	Çocuğum	1
38	Çocuklar	5
39	Devletlu Efendimiz	1
40	Devletlu Efendim Hazretleri	5
41	Devletlu Kardeşim Efendim Hazretleri	1
42	Devletlu Kardeşim Paşam Efendim Hazretleri	2

43	Devletlu Paşamız Efendimiz Hazretleri	1
44	Devletlu, İnâyetlu Efendim Hazretleri	1
45	Devletlu Efendimiz Hazretleri	1
46	Devletlu Kardeşim Efendim Hazretleri	1
47	Devletlu Kardeşim Paşam Efendim Hazretleri	2
48	Devletlu Paşamız Efendimiz Hazretleri	1
49	Ebüzziyâ Tevfik Bey Birâderim'e	1
50	Efendim Beyim	1
51	Efendim Ferîde'ciğim	1
52	Efendim Kızım	1
53	Efendim Pide'ciğim	1
54	Efendimiz	2
55	Ekrem	1
56	Ekrem Bey Oğlumuz	1
57	Ekrem Beyefendi'ye	1
58	Ekrem Sultân	2
59	Ekrem'ciğim	5
60	Ekrem'im Kardeşim	1
61	Evlâd	68
62	Ey Mûcib-i İftihâr-ı Millet	1
63	Ey Oğul	1
64	Fahâmetlu Efendim Hazretleri	1
65	Faziletlu Efendim	2
66	Faziletmend Efendim	1
67	Faziletlu Efendim Hazretleri	1
68	Feride	1
69	Feride'ciğim	5
70	Feride'ciğim, İki Gözüm Kızım	1
71	Feride Hanımefendi, Ekrem Beyefendi	1
72	Feride'ciğime	1
73	Fezâ'il-i şî'arâ	1
74	Fütüvvetlü efendim	1
75	Gerçekten Devletlu Paşam Kardeşim Efendim Hazretleri	2
76	Gerçekten Devletlu Paşam, Kardeşim Efendim	1
77	Habis	1
78	Hanın Tız'ımız	1
79	Hâmid	2
80	Hanım Kız	10
81	Hanım Kızcağızım	1
82	Hanım Kızım	14
83	Hanım Kızımız	2
84	Hanımefendi Kızımız	1
85	Havadiş-i 'uzmâ	1
86	Hiş, Bana Baksan a Ağabey	1

87	Hoşları delmişdan diğer	1
88	Hoşofendi Cârîyemiz	1
89	Hurufat Bey	1
90	Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret-Penâhî'ye	1
91	Hüseyin'ciğim	36
92	Hüseyin'ciğim, evlâdım	1
93	Hüseyin'cik	1
94	İki Gözüm Çiçik Ala'ciğim	1
95	İki Gözüm Ekrem'ciğim	4
96	İki Gözüm Feride'ciğim	125
97	İki Gözüm Hâmid'ciğim	1
98	İki Gözüm Kızım	14
99	İki Gözüm Rif 'at'ciğim	2
100	İki Gözüm Rif 'at'im	1
101	İknem, Kokal İknem	1
102	İrâde-i şahâne ile Nikâh Olunacak Hanımefendi Hazretleri	1
103	İzzetlû Efendim	3
104	İzzetlu Kardeşim Beyim Efendim	1
105	Kardaş	1
106	Kardaşciğim	1
107	Kardeşciğim	1
108	Kardeşim	4
109	Kardeşim Beyim	1
110	Kardeşim Efendim	5
111	Kardeşim Ekrem'im Efendim	2
112	Kardeşim Hâmid'im	2
113	Kardeşim Hâmid'im Efendim	1
114	Kasab Efendi'ye	1
115	Kasab Paşa	1
116	Kerimemiz Hanımefendi	1
117	Koca Gazeteci	1
118	Komacan, Komacan Hanım Kızcağızım	1
119	Ma'rûz-ı bende-i mahsuslarıdır	4
120	Ma'rûz-ı bende-i minnet dârlarıdır ki	1
121	Ma'rûz-ı çâker-i mahsuslarıdır	17
122	Ma'rûz-ı Çâkerleridir ki	1
123	Mâder-i vatanın Sevgili Yavrusu Olan İki Gözüm Kardeşim Efendim	1
124	Ma'rûz-ı Bendeleridir	3
125	Ma'rûz-ı Çâker-i Hâk-berâberleridir	2
126	Ma'rûz-ı Çâkerleridir	2
127	Ma'rûz-ı muhlis-i mütehassıslarıdır ki	1
128	Ma'rûz-ı bendeleridir ki	5
129	Mâşâ'llâh Feride Hanımefendi	1

130	Mevlânâ'l-Muhterem	2
131	Mevlânâ	1
132	Midhat	1
133	Molla	2
134	Molla Hüseyin	7
135	Molla Hüseyin, Tevfik'cik	1
136	Molla Münip	1
137	Molla Rif'at	5
138	Mu'allâ ve mübârek hâkipây-i şevket-ihivây-ı cenâb-ı şehinşâhi'ye ma'rûz-ı çâker-i hâk-berâberleridir ki	1
139	Mubârek ve Mu'allâ Hâk-pây-i şevket-ihivây-ı cenâb-ı şehinşâhi'ye Mâ'rûz-ı 'abd-i kemter ve Çaker-i hâk-berâberleridir	1
140	Mübârek ve mu'allâ âsitân-ı âsmân-nişân-ı cenâb-ı şehriyârî'ye ma'rûz-ı 'abd-i kemter ve çâker-i hâk-berâberleridir ki	1
141	Mustafa Bey	1
142	Nesîme'ciğim	1
143	Nivat Bey	8
144	Nivat Bey Oğlumuz	1
145	Nivat Bey, Çiçük Alâ	1
146	Oğlum	1
147	Oğlum Rif'at'im	1
148	Osman Sultan	1
149	Osman'cik	1
150	Osmancığim	1
151	Padisi	1
152	Paşa	5
153	Paşa Bey	1
154	Paşa Bey, Hanımefendi	1
155	Paşam Efendim	1
156	Paşamız	1
157	Pederim efendim hazretleri	1
158	Pide Hanım, Seni Kahbe Seni	1
159	Reşad'im bî-reşad'im	1
160	Reşad'im, Evlâdım	1
161	Reşâdetpenâhâ	1
162	Rif'at	2
163	Rif'at Sultan	6
164	Rif'at, Ferîde	1
165	Rif'at'ciğim	47
166	Rif'at'im	1
167	Rif'at Ağa	1
168	Rif'at Bey Oğlumuz	1
169	Rif'at Bey'edir	1
170	Rif'at'cik	2

171	Rif'at'im Oğlum	2
172	Rif'atlu Efendim	1
173	Rûh-i evvel'im Feride'm	1
174	Sa'âdetlu Kardeşim Efendim	8
175	Sa'âdetlu Kardeşim Efendim	4
176	Sa'âdetlu Efendim Hazretleri	11
177	Sa'âdetlû Birâderim Efendim	1
178	Sa'âdetlu Efendimiz Hazretleri	1
179	Sa'âdetlû Kardeşim Efendim Hazretleri	1
180	Saâdetlû Pederimiz Efendimiz Hazretleri	1
181	Sâlim Bey	1
182	Sâlim Bey Cârîyemiz	1
183	Senyör	1
184	Seyyidü'l-ahrâr Efendimiz Hazretleri	1
185	Seyyidü'l-ahrâr Efendimiz	1
186	Sezâ'î Paşa	1
187	Sezâyî'ciğim	1
188	Sinyör	5
189	Subhî Paşa Hazretleri'ne	1
190	Şa 'ban Efendi Cârîyemiz	4
191	Şa 'ban, veyâ Şa'ban Efendi Cârîyemiz	1
192	Şa'ban Efendi	2
193	Şa'ban Efendi Oğlumuz	1
194	Şevketlu, Kudretlu, Merhametlu, Azametlu Veliyyü'n -Ni'met-i Bî-Minnetimiz, Veliyyü'n-Ni'met-i Âlemiyân, Pâdişâh-ı Cihan Ve Şehenşâh-ı 'Amîmü'l-İhsân Efendimiz Hazretleri'nin Âsîtan-ı Âsuman-Ünvân-ı Zıllu'llâhîeri'ne Ma'rûz-ı Dürre(Zerre)-i Bî-Mikdarlarıdır	1
195	Tâhir'ciğim	1
196	Tevfik Sultan	1
197	Ünvan İstemez	1
198	Velîni'met	60
199	Velîni'amâ	1
200	Velîni'metâ	44
201	Velîni'metim, Sebeb-i hayatım, Pederim Efendim	1
202	Velîni'metim, Sebeb-i hayâtımın Sebeb-i hayâtı Olan Efendim	1
203	Velîni'metim Efendim	2
204	Velîni'metim Pederim Efendim	1
205	Yâ Defterdâr-ı muhterem	1
206	Ya Süreyya'cık	1

*Yukarıdaki tabloda hitap şekilleri ve sayıları verilmiştir. Toplam 205 farklı hitap şekli yer almaktadır. Bunun yanı sıra hitap kullanmadan yazdığı mektupları da mevcuttur.

Tablo 3. Mektupların sınıflandırılması

Resmî kişilere yazdığı mektup sayısı	Akrabalarına yazdığı mektup sayısı	Yakın arkadaşlarına yazdığı mektup sayısı
238	654	304

*N. Kemal toplamda 71 farklı resmî kurum ve kişiye mektup yazmıştır.

*Toplam 6 akrabasına mektup yazmıştır.

*Toplam 40 arkadaşına mektup yazmıştır.

Sonuç

Namık Kemal'in tespit edilen toplam 1196 mektubu bulunmaktadır. En çok mektuplaştığı kişilerin başında şüphesiz kızı Feride Hanım ve damadı Menemenli Rif 'at Bey gelmektedir. Feride Hanım'a özel toplam 213 mektup, Menemenli Rif 'at Bey'e özel 292 mektup mevcuttur. Bunun yanına sıra babası Mustafa Âsım Bey'e de 118 mektup yazmıştır. Yakın arkadaşları olan Hüseyin Hilmi Efendi'ye 93, Zeynü'l Âbidin Reşid Bey'e de 45 mektup kaleme almıştır. Bazı mektuplarını birden fazla isme yazdığı da olmuştur (Örneğin kızı Feride Hanım ve damadı Menemenli Rif 'at'e yazdığı ortak mektupları vardır. Kime yazıldığı tespit edilemeyen ise 49 mektup bulunmaktadır.

Kemal'in mektuplarının büyük bir çoğunluğunu akrabalarına yazdığı mektuplar oluşturmaktadır. Kemal yalnızca altı akrabasına mektup yazmasına rağmen akrabalarına yazdığı mektup sayısı 654'tür. Bunun sebebi ise yukarıda belirtildiği gibi kızı ve damadına yüksek sayıda mektup yazmasından kaynaklıdır. Resmî kurum ve kuruluşlara yazdığı mektup sayısı 238, yakın arkadaşlarına ise 304 mektuptur.

Kişilere yazdığı mektup sayısı ile hitap sayıları da paralellik göstermektedir. Mektuplarında kullandığı toplam hitap sayısı 850'dir. Seçtiği hitap sözleri mektupları yazdığı kişi ile yakınlık derecesine göre değişmektedir. Kızına olan sevgi ve bağlılığı Kemal'in hitap sözlerinde de görülür. Kızı Feride Hanım'a olan mektupları genellikle “*İki gözüm Feride'ciğim* (125), *İki gözüm kızım* (14), *Hanım Kızım* (14), *hanım kız* (10)” şeklinde başlar. Aynı samimiyet yakın arkadaşlarına yazdığı hitap sözlerinde de görülür. N. Kemal yakın

arkadaşı olan Hüseyin Hilmi Efendi'ye yazdığı mektuplarında hitap sözü olarak “*Hüseyin’ciğim* (36)”i tercih etmiştir. Yine yakın arkadaşlarından olan Zeynü’l Âbidin Reşid, Ebüzziya Tevfik ve İskender Beyzâde Reşad Bey’e “*Birâder*” sözünü kullanmıştır. Damadı Menemenli Rif’at’a hitap olarak “*Rif’at’ciğim* (47), *Evlâd* (61)” hitap şeklini kullanmıştır. Resmî idarelerde bulunan birçok isimle olan mektupları incelendiğinde Aydın Valisi Râşid Nâşid Paşa’ya saygı ifadesi olarak “*Ma’ruz-ı çâker-i mahsuslarıdır ya da ma’ruz-ı bende-i mahsuslarıdır*” ifadelerini kullanmıştır.

Hiş, bana baksan a ağabey ve ey oğul! (Menemenli Rif’at’e), *Ey Mûcib-i İftihâr-ı Millet* (Süleyman Hüsnü Paşa’ya) örneklerinde hitap cümlesi olarak ünlem ifadesi kullanmıştır.

Babası Mustafa Âsım Bey için seçtiği bazı hitap sözleri ise dikkat çekicidir. Bunlar: *Velîni’metim, sebab-i hayatım, pederim efendim ve velîni’metim pederim efendim* sözleridir.

Sonuç olarak incelemiş olduğumuz Namık Kemal’in mektuplarında, en az mektupların içeriği kadar mektuba giriş ifadeleri olan hitap sözleri de önemli bir yer tutar. Birçoğu özenle seçilmiş giriş ifadeleridir.

Kaynakça

- AKÜN, Ömer Faruk (1971). *Namık Kemal*. İstanbul: İslâm Ansiklopedisi.
- AKYILDIZ, A. ; ÖZCAN, A (2013). *Namık Kemal’den Mektup Var*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (2005). *Husûsî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (2013). *Namık Kemal’in Husûsî Mektupları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (2013). *Namık Kemal’in Husûsî Mektupları II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (2013). *Namık Kemal’in Husûsî Mektupları III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TANSEL, Fevziye Abdullah. (2013). *Namık Kemal’in Husûsî Mektupları IV*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Derleme Sözlüğünde Kullanım Sıklığı Az Olan Yapım Ekleri

Construction Suffixes with Low Frequency of use in the Compilation Dictionary

*Hakan Çelebi**

Öz: Geniş bir söz varlığına sahip olan Türkçenin en güçlü özelliklerinden biri ek çeşitliliğidir. Anadolu sahası da -her alanda olduğu gibi- farklı ekler kullanımı yönünden bu çeşitliliğe katkı sağlayan önemli bir unsurdur. Ancak ağızlardaki yapım eklerini tam olarak tespit etmek ve eklerin sayısını belirlemek yazı diline göre pek kolay değildir. Ayrıca kullanım sıklığı az olan ve birkaç sözcük türetebilen birçok ek varlığından söz etmek mümkündür.

Bu çalışmada da Derleme Sözlüğünde kullanım sıklığı az olan; bir, iki, üç kullanımlı ekler tespit edilmiş ve bu ekler kullanım sıklığına göre sınıflandırılmıştır. Sıklığı az olan eklerin ağızlara özgü ekler olup olmadığı araştırılmış ve eklerin oluşum şekilleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekler, yapım ekleri, Derleme Sözlüğü, sıklık.

Abstract: One of the strongest features of Turkish, which has a wide vocabulary, is the variety of suffixes. The Anatolian field is an important factor contributing to this diversity in terms of the use of different suffixes, as in every field. However, it is not easy to determine the constructional suffixes in dialects and to determine the number of suffixes according to the written language. In addition, it is possible to talk about many affixes that have a low frequency of use and can derive a few words.

In this study, the frequency of use in the Derleme Sözlüğü is less; Suffixes with one, two and three uses were determined and these suffixes were classified according to the frequency of use. It has been investigated whether the less frequent affixes are dialect-specific affixes and the formation forms of affixes are emphasized.

Key words: suffixs, derivational suffixes, compilation dictionary, frequency.

* Ordu Üniversitesi, Türkiye, Türk Dili ve Edebiyatı, Doktora Öğrencisi, hakancelebi52@outlook.com

0. Giriş

Türkçede bilindiği gibi ekler, anlam değişikliği yapmayanlar ve anlam değişikliği yapanlar olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır ve bu ekler tek başına anlam taşımayan ve kullanılmayan, bir ünlü ya da birkaç heceden meydana gelme özelliği taşımaktadır. Kök ve gövdelere gelen, yeni sözcüklerin türetilmesine katkı sağlayan ve anlam değişikliği yapan ekler ise yapım ekleridir. Ergin, (2020: 133) Türkçedeki eklerin menşe bakımından ikiye ayrıldığını belirtmektedir. “Bir kısmı başlangıçtan beri ek olarak görülen morfeimlerdir ki bunlara asıl ekler de diyebiliriz. Eklerin bir kısmı ise dilin bilinen devirleri içinde veya birden fazla ekin birleşmesi veya bir kelimenin ekleşmesi neticesinde teşekkül etmişlerdir.” Aydın (2014: 53) ise “Standart Türkiye Türkçesindeki yapım ve çekim eklerinin sayısı bellidir. Ancak Anadolu ağızlarının tamamını kapsayan eklerle ilgili çalışmalar sınırlıdır. Dolayısıyla Anadolu ağızlarındaki bütün yapım eklerini bildiğimiz söylenemez. Eklerin sonradan ortaya çıkıp çıkmayacağını tartışmak gerekir.” şeklinde görüş bildirmiştir. Özellikle Anadolu ağızlarında asıl eklerin dışında ek birleşmesi, kalıplaşma yoluyla birçok farklı ek oluşumu karşımıza çıkmaktadır ve araştırmaların sınırlılığı nedeniyle bu eklerin varlığı ve sayısı tam olarak belirlenememektedir. Ağızlara dayalı yapılan ilgili çalışmalarda toplam ek sayıları şöyledir. Güzel’in (2015) Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili doktora tezinde yapım eki sayısı 296; yine Güzel’in (2019) Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili kaynağındaki ek sayısı 331 iken, Çelebi’nin (2019) Derleme Sözlüğü kapsamında yapılan yüksek lisans tezinde (bir, iki kullanımlı ekleri ve sözcüklerin ses değişimlerine dayalı oluşan türevlerindeki ekleri dikkate almadan) tespit edilen yapım eki sayısı 379’dur.

Türkçedeki ek çeşitliliğini artıran en önemli özelliklerinden biri, eklerin kalıplaşma olayına uğramasıdır. Gerek Türkiye Türkçesinde gerek Anadolu ağızlarında ekler kalıplaşarak -asıl görevini terk edip- farklı görevlerde kullanıldığı görülmektedir. TDK Güncel Sözlük’te *kalıplaşmak*: “1. Belli bir biçim almak, klişeleşmek. 2. Görevini yitirmek.” anlamlarında karşımıza çıkmaktadır. Birinci anlamda kalıplaşmak eklerin birleşmesiyle oluşan kalıplaşma olayı, ikincisi anlamı ise eklerin görev değişikliğine dayalı kalıplaşma olayı şeklinde yorumlanabilir. Korkmaz (2018) ilgili kaynağın önsözünde kalıplaşmayı şöyle açıklamaktadır. “Türk dili metinlerini

incelenirken karşımıza zaman zaman öyle kelimeler ve öyle ekler çıkar ki, bunları Türkçenin görevleri belli gramer öğelerinden hangisine sokmak gerekeceğini birden kestiremeyiz. Öyle ki karşılaştığımız böyle bir kelimedeki ek, şekilce bir isim çekimi eki olduğu halde, o kelime içinde herhangi bir türetme eki gibi kullanılmış durumdadır. Yahut bir türetme ekidir; fakat o ekin bilinen yaygın görevleri ile ilgisi olmayan bir gramer şekli meydana getirmiştir.” Derleme Sözlüğünde de ekler için bu tip kalıplaşma özelliği taşıyan çokça sözcük yer almaktadır. Bu sözcükler beklenildiğinden farklı yeni bir anlam oluşturacak şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca eklerin birleşmesiyle kalıplaşan ekler de ortaya çıkmakta ve ek çeşitliliğini artırmaktadır.

Sıklık, “Bir konuşmada, bir yazıda veya bir yazarın eserinde bazı kelimelerin öteki kelimelere oranla daha çok ya da daha az kullanılması durumu.” dur. (Korkmaz, 1992: 134). Genelde sıklık çalışmaları sözcük kullanım sıklığına dayalı yapılmaktadır ancak az da olsa ek sıklığına dayalı sıklık çalışmaları da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki Uzun vd. (1992) tarafından Türkçe Sözlüğün 7. baskısı dikkate alınarak yapılan yapım eklerine dayalı bir döküm denemesidir. Türetim yapan 14635 madde başında, 191 ek tespit edilmiş ve kullanım sıklığı hakkında sayısal veriler sunulmuştur. Diğer bir çalışma ise Çelebi (2019) tarafından Derleme Sözlüğü dikkate alınarak ağızlar üzerine yapılan ek sıklığıyla ilgili yüksek lisans tez çalışmasıdır. Bir, iki kullanımlı ekleri ve sözcüklerin ses değişimlerine dayalı oluşan türevlerindeki ekleri dikkate almadan 379 yapım eki tespit edilmiş ve bu eklerin kullanım sıklıkları belirtilmiştir.

Çalışmamızda farklı oluşumlarla meydana gelen ve ek çeşitliliğine katkıda bulunan ağızlardaki sık kullanılmayan yapım ekleri, Derleme Sözlüğü (2009) kapsamında incelenmiştir ve birkaç sözcük türetebilen birçok ek varlığının tespiti amaçlanmıştır. Bir, iki, üç kullanımlı ekler tespit edilmiş ve bu eklerin kullanım sıklığına göre sınıflandırılmıştır. Eklerin oluşumları ve dildeki kullanım alanları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın en zor kısmını eklerin tespiti ve ekin kullanım sayısının belirlenmesi oluşturmaktadır. Öncelikle sık kullanılmayan ekler Derleme Sözlüğünden tespit edilmiştir ve ardından ekler, Derleme Sözlüğünden oluşturulmuş ters dizim sözlüğünden (Cin, Genç: 2017) çok şekillilikleri de dikkate alınarak kontrol edilmiştir.

1. Derleme Sözlüğünde Kullanım Sıklığı Üç Olan Yapım Ekleri

1.1. +AğAz (ağaz, eğez)

Ağızlara özgü, ek birleşmesine dayalı oluşmuş ad yapım eklerinden birisidir. "... tek heceli kelimelere gelerek benzetme ve küçültme işleviyle az sayıda adlar türeten" (Korkmaz, 2017: 120) +Ak eki ile yine küçültme işlevli kullanılan +Az ad yapım ekinin kaynaşmasından meydana gelmiş bir ek olması muhtemeldir.

beleğez	<i>bel + eğez</i>	"Kambur."	(DS/I:608)
göleğez	<i>göl + eğez</i>	"Sulak yerlerde yetişen büyük yapraklı ve patates gibi, yenilen bir bitki."	(DS/III:2141)
ölağaz	<i>öl + ağaz</i>	"Sulak yerlerde yetişen, büyük yapraklı, patatese benzer yenilebilen bir bitki." öl: Islaklık (toprak için). (DS/VI:4625)	(DS/V:3330)

1.2. +(X)msIrAk (msırak, msirek, imsirek)

Birleşik ek kuruluşundadır ve benzerlik belirten +m morfemi, (Hamilton, 2020: 207) ET'de "-siz olmak, -den yoksun olmak anlamına gelen addan eylem türeten -sıra- / -sirä-" eki ile fiilden ad yapan -k ekinin kaynaşmasından meydana gelen bir ektir. TT'de *delimsirek* 'delice' sıfatı görülmektedir.

Acımsırak	<i>acı + msırak</i>	"Az acı, acımsı."	(DS/VI:51)
Delimsirek	<i>deli + msirek</i>	"Sersem, salak, çılgın, delişmen."	(DS/II:1413)
Yeşilimsirek	<i>yeşil+imsirek</i>	"Yeşilimtırak"	(DS/VI:4257)

1.3. -AmAn (-aman, -emen)

Ağızlarına özgü addan fiil yapan birleşik bir ektir. -A- fiilden fiil yapan pekiştirme eki ile fiilden ad yapan -mAn ekinin kaynaşmasıyla oluşmaktadır.

Geçemen	<i>geç - emen</i>	"Göçmen"	(DS/III:1961)
Geçemenli	<i>geç - emen+li</i>	"Kendinden geçmiş, ağır hasta"	(DS/III:1961)

kataman	<i>kat - aman</i>	“İnekleri sağarken tuz yalatmak için kullanılan kıldan yapılmış kap”. (katma I: kıldan yünden yapılmış ip, sicim.)	(DS/VI:2682)
----------------	-----------------------	---	--------------

1.4. -biç

Ağızlara özgü fiilden ad yapım eklerinden biridir. Eklerin çok şekilliliğine dayalı oluşmuş ve ekin *-maç < -baç < -beç < -biç* şeklindeki ses değişikliğine dayalı dönüşümü muhtemeldir.

diğlenbiç	<i>dinlen - biç</i>	“Yol üzerindeki dinlenme yeri.”	(DS/II:1483)
Silbiç	<i>sil - biç</i>	“Küçük çocukların yatağını kirletmemeleri için beşiğe yerleştirilen oturak.”	(DS/V:3634)
sinlenbiç [sinenbeç]	<i>sinlen - biç</i>	“Saklanbaç oyunu.”	(DS/V:3645)

1.5. -Cıl

Normalde addan fiil yapım ekidir ve “bir şeye yakınlık, sevecenlik veya düşkünlük gösteren sıfatlar türetir.” Korkmaz (2017: 127) Ancak ağızlarda ek kalıplaşması olayına uğrayarak fiilden ad yapım eki olma özelliği kazanmıştır, sıfat türetmiştir.

çılçıl	<i>çık - cıl</i>	“Aşık oyununda önce çıkan çocuk.”	(DS/II:1164)
kırçıl(V)	<i>kır - çıl</i>	“Melez.”	(DS/IV:2820)
Sıkçıl	<i>sık - çıl</i>	“Cimri.”	(DS/V:3607)

2. Derleme Sözlüğünde Kullanım Sıklığı İki Olan Yapım Ekleri

2.1. +aman

Ağızlara özgü birleşik bir ektir, sıfat yapar.

dalaman	<i>dal + aman</i>	“Uzun: <i>Şu horozun bacakları çok dalaman.</i> ”	(DS/II:1337)
salaman	<i>sal + aman</i>	“Yakışıklı” Sal IV: Boy, uzunluk.	(DS/VI:2667)

2.2. +mcak

Benzerlik belirten *m* morfemi ile sözcüklere küçültme anlamı katan *+cak* ekinin kaynaşmasıyla meydana gelen bir ektir ve ağızlarda görülmektedir. Aşağıdaki sözcüklerin anlamlarına baktığımızda *-Imsl* ekiyle benzer göreve sahip olduğu görülür.

acımcak	<i>acı + mcak</i>	“Az acı, acımsı”	(DS/I:50)
Tatlımcak	<i>tatlı + mcak</i>	“Tatlımsı”	(DS/IV:3846)

2.3. +(X)mtlk (mtık, umtuk)

Benzerlik belirten *m* morfemiyle kurulmuş eklerden biridir. Küçük (2015: 227) Türkiye Türkçesi’ndeki *+(i)msı* ve *+(i)mtırak* eklerinin işlevine sahiptir” derken Banguoğlu (2015: 179) Eski Türkçeden beri renk ve tat sıfatlarına gelerek benzerlik sıfatları yapan bir *-imtik* eki olmuş olabileceğini söylemiştir. Ercilasun (2007: 10-11) *+mtlk* şeklinde vermiş, Türkmen (*acımtuk* “acımsı” ve Hakas Türkçesinde (*köğimdik* “mavimsi”) kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca Ercilasun (2007: 13) *+mtlk* ekinde de *+m* morfemi dışında aynı *+tl* morfemi (eşitlik eki) vardır; sondaki *+k* ise *ok* pekiştiricisinden gelmiş olmalıdır. *-mtıl* ve *-mtir* şekillerinin sonlarında bulunan *l* ve *r* seslerini de pekiştirici unsurlar olarak kabul etmektedir.

Bozumtuk	<i>boz + umtuk</i>	“Boza çalar renk.”	(DS/I:753)
karamtik/kızıl	<i>kara + mtık</i>	“Siyahla kırmızı arası bir renk.”	(DS/IV:2652)

2.4. -AnAz (anaz, enez)

Aslında sıfat fiil görevli *-An* fiilden ad yapım eki ile sözcüğe küçültme anlamı katan addan ad yapan *+Az* ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş bir fiilden ad yapım ekidir. Ağızlarda özgü bir ek özelliği gösterir.

çekenez	<i>çek – enez</i>	“Sincap”	(DS/II:1111)
kakanaz	<i>kak – anaz</i>	“İnatçı, kendi fikrini kabul ettirmek isteyen.”	(DS/IV:2602)

2.5. -sıl (-sıl, -sil)

Aslında addan ad türeten bir ektir. Clauson, (2007: 190) “İşlek olmayan bu ekin *-çıl* ekiyle alakalı olduğu düşünülebilir.” derken, Korkmaz (2017: 140) “Addan benzerlik fiili türeten *+sI-* / *+sU-* ekiyle fiilden ad türeten *-l* ekinin kaynaşmasından oluşan bu birleşik ek de dilimizde bir iki ek bırakmış ölü eklerden biri olduğunu söylemiştir. Ancak ağızlarda ek kalıplaşması olayıyla fiilden ad yapım göreviyle kullanılmıştır.

sırsıl (I)	<i>sır - sıl</i>	“1. İnatçı.” > sırpaş-: 2. İnatlaşmak. (DS/V:3620)	(DS/V:3620)
si(I)ksil	<i>silk - sil</i>	“Sürekli kuyruğunu oynatan, serçe büyüklüğünde bir kuş.”	(DS/V:3634)

3. Derleme Sözlüğünde Kullanım Sıklığı Tek Olan Yapım Ekleri

3.1. +mturah

Yazı dilindeki *+mturak* ekidir. “Özellikle renk/tat adlarına gelerek, o renge/tada yakın bir başka rengi/tadı ifade eder. Artlık-önlük uyumu dışında kalan eklerdendir.” (Eker, 2017: 273) Ekin oluşumuyla ilgili farklı dil bilimciler arasında farklı görüşler bulunmaktadır.

Korkmaz (2017: 138) “Ek yapısı bakımından Eski Anadolu Türkçesindeki *+(I)mtı* veya *+(I)mtık* / *+(U)mtuk* benzetme ekiyle *+rAk* karşılaştırma ekinin birleştirilmesinden oluşmuş olmalıdır derken Ergin de (2020: 181) ek hakkında aynı görüşü bildirmiştir. “Eski Anadolu Türkçesinde *-msı*, *-msi*’nin yanında aynı vazifeyi gören bir *-mtı*, *-mti* eki vardı: ekşi-*mti* misalinde olduğu gibi. Ayrıca buna benzeyen bir *-mtık*, *mtik* eki de mevcuttu. İşte *-mturak* ekinin bu *-mtı*, *-mti* veya *-mtık*, *-mtik* ile mukayese ve çokluk ifade eden *-rak*, *-rek* ekinin birleşmesinden ortaya çıktığı anlaşılıyor.”

Ercilasun (2007: 13) ise ekin oluşumunu farklı olduğunu belirtmiştir. “Bana göre de ekin yapısında *+m* dışında *+tl* ve *+rAk* olmak üzere iki morfem vardır. *+tl*, Köktürk metinlerinde edgüti, katıgdı kelimelerinde görülen eşitlik eki, *+rAk* da karşılaştırma ekidir.” Ayrıca Ercilasun (2007: 10) *(X)mturak* ekinin Türkiye (*beyazımturak*), Azerbaycan (*qırmızımtraq*), Kırım Tatar Türkçesinde (*mavimtrak*) kullanıldığını belirtmiştir.

garamturaḥ	<i>gara+mturaḥ</i>	“Siyaha yakın bir renk.”	(DS/III:1920)
-------------------	--------------------	--------------------------	---------------

3.2. +şin

Yazı dilinde renk adlarından sonra kullanılan ve kullanımı az olan bir ektir. Clauson (2007: 190) ekin sekizinci yüzyıldan önce kullanıldığını ve *-çim*, *-çin* ekinin sonraki şekli olduğunu belirtmiştir. Korkmaz (2017: 142) Renk adlarından benzerlik gösteren birkaç sıfat türettiğini söylemiş; *gökşin*, *sarışın* örneklerini vermiştir. DS’de *gökşin* ‘gökkuşağı’ şeklinde ad yapmıştır.

gökşin	gök + şin	“Gökkuşağı.”	DS/VI:4512
---------------	-----------	--------------	------------

3.3. +tırak

-mtırak ekinin m morfemi olmayan şekli olması muhtemeldir. Bu durumla ilgili Ercilasun (2007: 13) “Tamamı “benzerlik” veya ona yakın bir işlev taşıyan bu eklerdeki *m*’nin ayrı bir morfem olduğu açıktır. Bu durum, *m*’den sonraki morfemlerin *m*’siz olarak da aynı işlevde kullanılmasından bellidir” şeklinde açıklamıştır.

ortatırak	<i>orta + tırak</i>	“Ortaya yakın, az ortada.”	(DS/VI:4617)
------------------	---------------------	----------------------------	--------------

3.4. +mtul

+mtlk ekiyle benzer görevde bir ektir. Güzel (2019: 250) *+(I)mtl* ekinin genişletilmiş şeklidir derken Ercilasun (2007: 13) *-mtil* ve *-mtir* şekillerinin sonlarında bulunan *l* ve *r* seslerini de pekiştirici unsurlar olarak kabul etmektedir. Ercilasun (2007: 10) *(X)mtxl* ekinin Azerbaycan (*bozumtul*), Türkmen (*qaramtul*), Özbek (*särğimtil* > *sarıq+ı+mtil* “sarımsı”) ve Yeni Uygur Türkçesinde (*kökümtül* “göküş”) de kullanıldığını belirtmiştir.

bozumtul	boz + umtul	“Boza çalar renk.”	(DS/I:753)
-----------------	----------------	--------------------	------------

3.5. +vuç

Ağızlarda fiilden ad yapan örnekleri bulunmaktadır. Çelebi “Birkaç ad (calgavuç, çalgavuş (II), yalaviç, yaldavuş) ve sıfat (akyalavuş, yalavuş) yapmıştır.” (2019: 924) Ancak kalıplaşma olayıyla ağızlarda addan ad yapım göreviyle sıfat türetmiştir.

hastavuç	<i>hasta + vuç</i> (haste >Fars.)	“Hastalıklı, zayıf.”	(DS/I:2300)
-----------------	---	----------------------	-------------

3.6. -ceğiz

Aslında acıma, küçültme ve sevgi ifadesi belirten addan ad yapım ekidir. Korkmaz (2017: 124), +CAğIz eki, +Cak ekinin yine bir pekiştirme eki olan +Az > +Iz ekiyle genişletilmesinden oluşmuş bir birleşik ek olduğunu söyler. Ancak ek kalıplaşmasına uğrayarak fiilden ad yapım eki görevinde kullanılmıştır. Fiilden ad yapan ekin -ecek gelecek zaman kipi ve -iz 3. çoğul şahıs ekiyle birleşerek kalıplaşması muhtemeldir.

görceğiz	<i>gör – ceğiz</i>	“Ufuk: <i>Görceğizde bir gemi gözüktü.</i> ”	(DS/III:2157)
-----------------	------------------------	--	---------------

3.7. -gay

Daha çok gelecek zaman belirten bir çekim eki olarak kullanılmıştır. “İşlevi tam olarak belli olmasa da sıfat türeten bir ek olduğu söylenebilir: *küç* “güç” > *küçgey* “şiddetli”. (Clauson, 2007: 191).

algay	<i>al - gay</i>	“Bulanık: <i>Gözlerin algay algay olmuş</i> ”	(DS/III:2157)
--------------	-----------------	---	---------------

3.8. -mıl

Ağızlara özgü bir ektir. *Tık-* fiiliyle oluşmuş benzer sözcükler şunlardır: Güzel, “*tıkız/tıhnaz/tıkman/tıkıç/tıkaç/tıkmak/tıkmalak* ‘kısa boylu, şişman.’” (2019: 460) -*mAl* ekinin çok şekilliliğine dayalı bir oluşum olması muhtemeldir. Benzer bir sözcük oluşumu olarak ağızlarda *kesmil* “bir çeşit tuzsuz peynir [= kesik]” sözcüğü gösterilebilir. (Güzel 2019: 460)

tıhmıl	<i>tık – mıl</i>	“Şiş karınlı kimse.”	(DS/V:3911)
---------------	------------------	----------------------	-------------

3.9. -mtık

Normalde addan ad yapım ekidir. Ercilasun (2007: 10-11) +*mtIk* şeklinde vermiş, Türkmen (*acımtık* “acımsı” ve Hakas Türkçesinde (*köğimdik* “mavimsi”) kullanıldığını belirtmiştir. Ancak ağızlarda ek kalıplaşması olayıyla fiilden ad görevinde kullanılmıştır.

yalamtık	<i>yala – mtık</i>	“Az, bir parça (yemek için).”	(DS/VI:4140)
-----------------	------------------------	-------------------------------	--------------

3.10. +ümsüre-

DS’de tek kullanımı olan addan fiil yapım eklerinden biridir. Ercilasun (2007: 11) *+msIrA-* şeklinde göstermiş, Kırım Tatar Türkçesinde (*yuqumsıra-* “*uyur gibi olmak*”) kullanıldığından bahsetmiştir.

göğümsüre-	<i>gök+</i> <i>ümsüre-</i>	“Yeşillığe ve ota özlem duymak.”	(DS/III:2133)
-------------------	-------------------------------	----------------------------------	---------------

3.11. -ümsüre-

DS’de tek kullanımı olan fiilden fiil yapım ekidir. Ercilasun (2007: 12) “-(*X*)*msIrA-* şeklinde eki göstermiş ve Özbek (*külimsirä-*), Yeni Uygur (*külimsire-*), Kırım Tatar (*külimsire-*), Kazan Tatar (*külémsére-*), Kazak (*külimsire-*), Karakalpak (*külimsire-*) ve Kırgız Türkçesinde (*külümsürö-*) kullanıldığını belirtmiştir.

gülümsüre-	<i>gül-</i> <i>ümsüre-</i>	“Gülümsemek.”	(DS/III:2221)
-------------------	-------------------------------	---------------	---------------

Sonuç

1. DS’de kullanım sıklığı üç olan (5) ek (*+AğAz*, *+(X)msIrAk*; *-AmAn*, *-biç*, *-çıl*); kullanım sıklığı iki olan (5) ek (*+AmAn*, *+mcak*, *+(X)mtIk*; *-AnAz*, *-sIl*) ve kullanım sıklığı bir olan (11) ek (*+mturah*, *+şin*, *+trak*, *+mtul*, *+vuç*, *+ceğiz*, *+gay*; *-mul*, *-mtık*; *+ümsüre-*; *-ümsüre-*) tespit edilmiştir.

2. DS’nde yapım özelliklerine göre kullanım sıklığı az olan yapım ekleri şöyledir. Addan ad yapım ekleri (12): *+AğAz*, *+(X)msIrAk*, *+AmAn*, *+mcak*, *+(X)mtIk*, *+mturah*, *+şin*, *+trak*, *+mtul*, *+vuç*, *+ceğiz*, *+gay*. Fiilden ad yapım ekleri (7): *-AmAn*, *-biç*, *-çıl*, *-AnAz*, *-sIl*, *-mul*, *-mtık*. Addan fiil yapım ekleri (1): *+ümsüre-*. Fiilden fiil yapım ekleri (1): *-ümsüre-*.

3. DS’de geçen Türkçede benzerlik bildiren *+m* morfemi (Ercilasun, 2007: 9-20) ile kurulan eklerin kullanım sıklığı azdır. Bu ekler şunlardır (8): *+(X)msIrAk*; *+(X)mtIk*; *+mturah*, *+mtul*, *-mtık*, *+ümsüre-*; *-ümsüre-*. Bu eklerin Türk lehçelerinde kullanılmaları dikkat çekmektedir.

Yıldız (2015: 159) “/m/ morfeminin konumu dikkate alındığında bu morfemin kullanıldığı eklerin /s-/ ya da /t-/ sesiyle başladığı görülmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarına bakıldığında /m/ morfeminin geldiği eklerde zaman zaman acımsıracak ~ acımtırak, yeşilimsirek ~ yeşilimtırak örneklerine rastlanarak /s/ ~ /t/ nöbetleşmesini düşündürmesi ve bu iki sesin fonetik sınıflandırmada ötümsüz diş sesleri olması, ayrıca dikkat çekmektedir.”

4. DS'de kullanım sıklığı az olup yazı dilinde de kullanımları olan ekler şunlardır (3): +(X)msIrAk, +mtrak, +şin.
5. DS'de kalıplaşma olayına uğrayan sık kullanılmayan ekler de bulunmaktadır (3): -çıl, -sIl, -mtık.
6. Ağızlara özgü olan sık kullanılmayan ekler şunlardır (12): +AğAz, -AmAn, -biç, -çıl, +AmAn, +mcak, -AnAz, -sIl, +ttrak, +vuç, +ceğiz, -mul.
7. Kullanım sıklığı az olan, sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler (Clauson, 2007: 185-196) şunlardır (2): +şin, +gay.
8. DS'de sık kullanılmayan eklerdeki çok şekilliliğe dayalı oluşan muhtemel ekler şunlardır (2): -biç, -mul.
9. DS'de kullanım sıklığı az olan ekler kadar, kullanım sıklığı çok olup aslında bir, iki ve üç sözcük türeten ekler de bulunmaktadır. Örneğin +kek eki tek sözcük türetmesine rağmen DS'de kullanım sıklığı birden fazladır. *erkek, erkekle-, erkeklen-, erkektren, erkek üzüm, irkek* vb. Ayrıca DS'de ek tespitine muhtaç birçok sözcüğün varlığı da mevcuttur.

Kaynakça

- AYDIN, M. (2014). "Ağızlarda Standart Türkiye Türkçesindekilerden Farklı Yapım Ekleri Var mıdır?" *Turkish Studies*, Volume 9/9: 53-57.
- BANGUOĞLU, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- CİN, A.; Genç, S. (2017). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünün Ters Dizimi*. İstanbul: Şule Yayınları.
- CLAUSON, S. G. (2007). "Türkçede Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler".(Çev. Uluhan Özalın). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1/1: 185-196.
- ÇELEBİ, H. (2019). *Derleme Sözlüğünde Yapım Eklerinin Sıklık Derecesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EKER, Süer (2017). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2007). "Türkçede Benzerlik Bildiren M Morfemi". *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1/1: 9-20.
- ERGİN, M. (2020). *Türkçe Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2. Baskı.
- GÜZEL, F. (2015). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Söz Yapımı*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜZEL, F. (2019). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yapım Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- HAMİLTON, J. R. (2020). *Prens Kalyanankara ve Papamkara Hikayesi* (Çeviren: Ece Korkut-İsmet Berkan). Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Z. (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK Yayınları.

KÜÇÜK, S. (2015). *Tarihi Türk Lehçelerinde İsimden İsim Yapma Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (I- VI)*. Ankara: TDK Yayınları.

UZUN, N.E., UZUN L.Ş., AKSAN Y.K., AKSAN M. (1992). *Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri*: Ankara.

YILDIZ, H. (2015). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yapım Eklerinde Görülen /M/ Morfemi". *X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri (Saraybosna / 28 Ekim-1 Ekim 2015)*. Ankara, 159-166.

DS: Derleme Sözlüğü

TDK: Türk Dil Kurumu

Attilâ İlhan'ın İki Farklı Sesi: Duvar ile Sisler Bulvarı

Two Different Reflections of Attilâ İlhan: Duvar and Sisler Bulvarı

*Halide Şeyma Kuzgun**

Öz: Bu çalışmada modern Türk şiirinin önemli temsilcilerinden Attilâ İlhan'ın 1948'de yayımladığı ilk şiir kitabı *Duvar* ile 1954'te yayımlanan *Sisler Bulvarı* adlı eserlerinde görülen üslup ve düşünce farklılığı tematik bir dikkatle incelenmiştir. *Duvar*'ın içinde bulunan şiirlere hâkim olan temalar savaş, mücadele, hürriyet, geçim sıkıntısı gibi toplumsal duyuş, kaygı ve buhranlara işaret eden bahislerdir. Şairin *Sisler Bulvarı* isimli ikinci şiir kitabında yer alan şiirlerde ise Avrupa seyahati ve bu seyahatin kendisinde bıraktığı izler başta olmak üzere, bireyin iç dünyasından hareketle ruhsal değişimleri ve hislerini konu alan metinler bulunmaktadır. İlk eserinde kullandığı şiir dilinin gelenekten ve halk söyleyişinden izler taşıdığı gözlemlenirken, bu özelliğin ikinci kitaba gelindiğinde yerini yabancı dillerden alıntılara bıraktığı görülür. Aynı zamanda yayımlanmaya devam eden şiir kitaplarında, Sisler Bulvarı'ndaki ses, söyleyiş ve biçim özelliklerinin pekiştirilerek sürdürüldüğü, hatta bu özelliklerin kaynaşmasından oluşan üslubun, Attilâ İlhan şiirini belirginleştirdiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Attilâ İlhan şiirini ses ve içerik özelliklerine göre iki ayrı dönemde ele almak mümkündür. Şairin şiir kitapları arasında gözlemlenen bu fark, toplumcu gerçekçi zihniyetten bireyin iç dünyasını önceleyen zihniyete geçiş sırasındaki değişim bağlamında ele alınmıştır. Şairin duyuş ve dışavurumunda gözlemlenen bu fark iki farklı eserden alınan iki farklı şiirinin tahlili ile somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Abstract: In this study, the difference in style and thought seen in the poetry book of Attilâ İlhan's, one of the important representatives of Modern Turkish poetry, published in 1948 *Duvar* and published in 1954 *Sisler Bulvarı* has been examined thematically. The themes that dominate the poems inside the book called "Duvar" refer to social feelings such as war, struggling, financial difficulties, freedom, anxiety and depression. In the second book of poet called "Sisler Bulvarı" there are poems espically about his Europe travel and the traces left by this trip. While it is observed

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, halide.kuzgun@hbv.edu.tr

that the usage of this poetry language in his first book has traces of tradition and public conversation, it is seen that, this feature is left to foreign vocabularies when it comes to second book. And also, in the poetry books that continue to be published, it is observed that the sound, utterance and morphological features of the Sisler Bulvarı book are reinforced and continued, and even the style formed by the fusion of these features makes Attilâ İlhan's poetry clear. Therefore it is possible to divide Attilâ İlhan's poem into two, according to it's sound and content features. Difference observed between the poet's poetry books is discussed in the context of the change during the transition from the socialist-realist mentality to the mentality that prioritizes the inner world of the individual. This difference observed in the poet's perception and expression has been tried to embodied by the analysis of his two different poems has taken from his two different book.

Anahtar Kelimeler: Attilâ İlhan, *Duvar*, *Sisler Bulvarı*, Şiir ve Gelenek, Üslup

Keywords: Attilâ İlhan, *Duvar*, *Sisler Bulvarı*, Poetry and Tradition, Wording

Şair Olarak Attilâ İlhan

1925 yılında İzmir- Menemen'de dünyaya gelen şair 1944 yılında bir şiir yarışması ile tanındığı edebiyat dünyasında, hayatını kaybettiği 2005 yılına kadar pek çok edebi türde eser ortaya koymuştur. Şair farklı türlerdeki deneyimleri, kendine has yoğun imgeli söz söyleme kabiliyeti ile edebiyatımızda çağının ötesine geçen bir konuma sahip olmuştur. Edebiyat yaşamı boyunca on iki şiir kitabına sahip olan şair, yalnızca bir müellif olarak değil, özellikle düşünce dünyasının geliştiği 50'li yıllardan itibaren dönemin aydınları tarafından da takip edilen bir fikir adamı olarak karşımıza çıkmıştır. Şairin 1944 yılında katıldığı ve ikincilik ödülü aldığı CHP şiir yarışması edebiyat dünyasında tanınırlığını artırmıştır.

Türk edebiyat ve fikir dünyasına adım attığından beri toplumcu gerçekçi bir düşünceyi benimseyen ve bu düşünceyi bir ideal olarak ele alan şair, Nazım Hikmet'ten etkilenerek çıktığı bu yolda zamanla bir Attilâ İlhan şiiri oluşturduğunu ifade eder (İlhan 2010: 181). Onun şiirlerinde toplumcu gerçekçilik, estetikle birleştirilerek öyküleyici bir üslupla okura ulaştırılır. Toplumcu gerçekçi şairler dönem toplumunun içinde bulunduğu sorunları, politik aksaklıkları, savaş suçları gibi sosyal meseleleri halkı aydınlatmak ve

onların sesi olmak amacıyla sanatı mücahitlik yapabilecekleri bir kanal olarak kullanmışlardır. Esasen sanatı amaç olmaktan sıyrıp düşünceyi iletme bağlamında bir araç niteliğine taşıyan bu anlayış, Marksist ve Sosyalist fikirden toplumcu gerçekçilik sıfatıyla doğmuştur (Apaydın 2020:143). Bu görüş Attilâ İlhan'ın ilk şiirlerinde gelenekten beslenen bir kelime kadrosu ve muhteva ile birlikte görülmekteyken; Avrupa seyahati sonrasına denk gelen zaman diliminde kaleme aldığı ikinci şiir kitabı *Sisler Bulvarı*'ndan itibaren sosyal meseleleri, yaşam ve ölüm temlerini modern bir dil ile işlediği biçimiyle edebi metne taşınır.

İlk şiirlerinin oluşumunda Nazım Hikmet'in sanat anlayışının ve sanat çizgisinin etkili olduğu kanısı yaygın olsa da Yakup Çelik; Attilâ İlhan'ın toplumcu gerçekçi çizgisinin oluşmasında Nazım Hikmet'in yanı sıra Ahmet Muhip, Necip Fazıl, Faruk Nafiz'in de etkili olduğu görüşündedir (Çelik 2014: 96). Bu isimlere Attilâ İlhan şiirine yerel bir söyleyiş kazandırmaları bakımından Dadaloğlu, Karacaoğlan, Dertli gibi isimleri de eklemek mümkündür. Şairin kendi şiirlerinde coşku ve heyecana bağlı olarak bu halk ozanlarının şiirlerinden alıntılara da yer verdiği gözlemlenmiştir.

Attilâ İlhan'ın ilk şiir kitabı *Duvar* adıyla 1948 yılında yayımlanır. Estetik söyleyiş ile toplumcu düşünceyi harmanladığı bu ilk şiirlerinde diğerlerinden farklı olarak ulusal yönde temalar gözlemlenmektedir. Bu durumu Şerif Aktaş, İlhan'ın kendi poetikasını oluşturma gayretine girdiği günden itibaren “*bir grubun değil ulusun sanat sözcüsü*” (Aktaş 2011: 271) olması şeklinde tanımlar. Şerif Aktaş'ın bu tespiti, İlhan'ın toplumcu gerçekçi sanat anlayışının bir amaç üzerine şekillendiğinin göstergesidir. İlhan'ın benimsediği bu çizgi, zaman zaman Dadaloğlu gibi halk şairlerinden alıntılar, şairin tanık olduğu çağın toplumunun içinde bulunduğu sosyal sorunların edebi metindeki tezahürü şeklinde okurun karşısına çıkar.

Şairin “*Duvar*”da bir araya getirdiği şiirlerinde geleneksel halk şiirinde görülen terimleri şiir adı olarak seçtiği de görülmektedir. Eserin başında yer alan *Gavurdağları*'ndan *Rivayet* bölümündeki “*Döşeme*” adlı şiir, bölümdeki hamasi anlatıya giriştir. Attilâ İlhan kitabın sonundaki *Meraklısı İçin Notlar* bölümünde Gavurdağı insanını yoksulluğu, tarihi, toplumsal çekişmesi bakımından anlatmak istemesine lise sıralarında tanıştığı Şeyh Bedrettin

Destanı'nın ve halk şiirinin ilham olduğunu aktarır (İlhan 2010: 172). Bu söylem *Duvar* şiirlerinin beslendiği kaynağın geleneksel sanatlar ve ulusal değerler olduğunu kanıtlar niteliktedir. Netice itibariyle *Cebbaroğlu Mehmed* şiiri *Şeyh Bedrettin Destanı* ile aynı hatta buluşmakta, şairin şiir dünyasının yerel renk katmanlarını beslemektedir.

1950'li yıllarda pek çok fikir tartışmasının yanında sosyal realizm gibi bir tartışma edebiyat sahasında Attilâ İlhan tarafından ortaya atılmıştır. Bu düşünce iktidarın siyasi baskısı tarafından toplumcu gerçekçi düşüncenin estetik yönünün göz ardı edildiğini belirtir (Aktaş 2011; 288). Şair bu düşüncesiyle, estetik endişeyle sosyal problemlerin harmanlandığı bir toplumcu sanattan yanadır (Çelik 2014: 99). Paris ziyaretinden sonra da bu toplumcu görüşün modern bir söyleyiş tarzı ile öne çıktığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla şairin bu dönemden sonra yayımlanan eserlerini, sanatkârın bütün toplumların fertlerine karşı duyarlı olması gerektiği inancı ile kaleme aldığı söylenebilir.

1954'te yayınlanan *Sisler Bulvarı* adlı eserinde *Duvar* şiirlerinde görülen halk edebiyatı terimleri, yerel renk unsurları, Çukurova (Cebbaroğlu Mehmed), Seyhan ve Ceyhan (Ümmühan) gibi Anadolu mekânlarının yerine; Napoli Garı (Başka Yerde Olmak), Paris (La Donna e Mobili) gibi Avrupa mekânlarını ve bireyin modern çağdaki sıkıntılarını ben dilinde aktardığı bir üslup ile karşılaşılır. Bu ikinci eserde şairin bireysel bunalımlardan hareketle toplumun bütününün problemlerine uzanan bir anlatı yolu izlediği incelenmiştir.

Sisler Bulvarı adlı şiir kitabında yer alan *Başka Adam* başlıklı şiirinde geçen “Ben örsün ve kerpetenin şairiyim” dizesi örs ve kerpeten imgelerinin göstergesel bağlamında ele alındığında şairin, buradan itibaren benimseyeceği modern çizgisinin beynelmilel toplumcu bir söyleme yaslandığını sezdirir. Esasen şairin Avrupa seyahatinden sonraki bu dönemde kaleme aldığı şiirlerinin tanık olduğu yaşamın gerçeküstü bir kurmaca ile aktarımı olduğunu da söylemek mümkündür. Kitapta yer alan şiirleri analiz edebilmek için şairin hayat serüvenine ve dünya görüşüne hâkim olmak gerekse de *Duvar* şiirlerinin ardından gelen bu algılayış ve anlatış farkı gözle görülür niteliktedir.

İlk kitabı olan *Duvar* ve ardından gelen *Sisler Bulvarı* adlı kitapların ilk bölümlerinden seçilen iki şiirin karşılaştırmalı tahlili ile eserlerde gözlemlenen ses ve muhteva farkına ışık tutulmuştur. Duvar şiirlerinin sonunda yer alan *Meraklısı İçin Notlar* başlıklı bölümde şair, eser daha kitap haline gelirken bu halk şiiri geleneğiyle kalem oynatma fikrinden vazgeçtiğini söyler (İlhan 2010: 172). Dolayısıyla sanatçı zaten şiirinin temelini değiştirmeye başlamıştır ve bu durum da çok geçmeden *Sisler Bulvarı* 'nda kendini gösterecektir. Toplumcu gerçekçi şairin algı dünyasında meydana gelen bu değişim şiirinin kurmaca evreninde yüzeye çıkacaktır.

Aşağıda şairin bu iki farklı sesine örnek teşkil etmesi bakımından bu kitaplardan seçilmiş iki farklı şiirin çözümlemesine yer verilmiştir. *Duvar* 'dan alınmış *Deli Süleyman* başlıklı şiir sosyal dertleri, toplumsal çekişmeleri, Çukurova'daki köylü ve işçi sorunlarını, sürdürülen hayatı işlemektedir. Bunun karşısında ise *Sisler Bulvarı* 'ndan alınan *Tatyos'un Kahrı* başlıklı şiiri bulunur. Şair bu eserde toplumsal bir söylemden sıyrılarak bireysel bir duyuya yönelmiştir. İdealist bir zihniyetle kurgulanmış ölüm ve yalnızlık temleriyle zenginleştirilen şiir, bireyin varoluş sorununu konu edinmiştir.

Deli Süleyman şiirinde özne, hamasi bir anlatımla şiire yerleştirilmiştir. Şiirin imge dünyasının da yardımıyla Deli Süleyman kişinin bir kahramanlık anlatısının öznesi olduğu anlaşılmaktadır. Şair bu durumu öyküleyici bir anlatımla şiirin bütününe işlemiştir. Şairin seçtiği mekânlar -Çukurova ve Gavurdağları- Anadolu köy edebiyatına bir göndermedir. Çukurova dolaylarının Türk Edebiyatındaki yeri düşünüldüğünde şiirde bir işçi, köylü, eşkıya profili ile de karşılaşılacağı sezdirilmektedir. Nitekim toprak, su sırası, kürek kavramlarıyla Deli Süleyman'ın tarım işi ile uğraşmasına çağrışım yapılmaktadır. Şiirde ana örge olarak seçilen *şahan*, Deli Süleyman'ın Tanrı-Kahraman imajının bir neticesidir. Anlatı manzum hikâye biçiminde oluşturulmuştur. Anlatıda Deli Süleyman isimli şiir kişinin, hayatının savaşta geçirdiği bir bölümünü kapsayan kahramanlık öyküsü ve savaşın ardından sürdürdüğü hayat aktarılmaktadır.

*çukurova'nın nihayetinde
tutmuşlar cümle ufku pervasız
yücesinde kuş barınmaz gāvurdağları
uçma şahan uçma garip düşersin*

*maraş'tan bu yana geçit bulunmaz
bu dağlar gâvurdağları'dır
karşı durulmaz (İlhan 2010: 35)*

Şiirin bu ilk anlam biriminde anlatının öznesi “şahin” imgesiyle tanıtılmaktadır. Şahin imgesi mitik bir unsur olarak göklerin hâkimliğini temsil eder. Bu öge mitik bağlamda ele alındığında Tanrısal bir imaja sahiptir (Tınkır 2017: 138). Deli Süleyman kişisi Kurtuluş Savaşında memleketi için hürriyet mücadelesi vermiş bir kahramandır ancak bunun yanı sıra anlatının şekillendiği dönemden bakılan geçmiş zamanda, senelerce kaçakçılık yapmış bir tarla sahibidir. Bir anda Tanrısal bir konumdan proletarya sınıfına gerilemiştir.

*yaz geceleri toprak sıcaktır
günde on saat çalışan köylüler
uykuya varmıştır dam başlarında
burkaşlı'dan garbi eser eğbez eğbez çam kokulu*

*sırası geceye kalmış deli süleyman'ın
Su veriyor fıstık tarlasına*

*gerçi süleyman'ın deli'ye çıkmış adı
hem –vebali kendi boynuna-
senelerce kaçakçılık da yapmış
lâkin hayli zamandır vukuat çıkarmadı
gayri bir şahan gibi yaşamıyor
kocamış olmalı kocamaz gönül
yalnız vakit vakit ağzında dolaşıyor
eskiden çağırıldığı bir eşkıya türküsü
-hakkımızda devlet etmiş fermanı
ferman padişahın dağlar bizindir-
şimdi yaslanmış küreğinin sapına
elinde feneri
ve kırçıl bıyıkları diken diken
bilinmez bir yere batmış gözleri
yıldızların tarlası üzerinde çiçek çiçek
çakallar sesleniyor dereden
ama Süleyman hiçbir şey anlamıyor
şimdi sadece geçmişi yaşamaktadır (İlhan 2010: 35-36)*

Şair bu ikinci anlam biriminde kahraman kişi olarak şekillendirdiği öznesini, tarlasını sulamak için su sırası bekleyen bir köylü konumunda aktarır. Şiirin

imge dünyasında özne kişi, bulunduğu konumdan memnuniyetsiz ve geçmiş yaşamına özlem duymaktadır. Daha önce memleketi uğruna mücadele vermiş bir kahramanın, yaşamın ilerleyen safhalarında “*deli*” olarak anılması sürdürülen hayatın olumsuz sonucunun bir örneğidir. Şair; *Deli Süleyman* şiirinde *Cebbaroğlu Mehemed* şiirinde olduğu gibi kahraman kişiyi memleket için savaşa sokmuştur. Metinlerarası bağlamda bu iki şiirin ilişkisi göz önünde bulundurulduğundaysa birinde (Cebbaroğlu Mehemed) kahraman savaşta şehit olurken, diğerinde (Deli Süleyman) savaştan sonra şiir kişisi güçten düşmüş ve o günleri özlemle hatırlar vaziyette aktarılmaktadır. Metin bu noktada, kişinin içinde yaşadığı toplumla beraber var olma arzusunun; şiir kişinin birey olarak toplumda var olabilme mücadelesine evrilmesine dikkat çekmektedir. *Duvar* kitabının *Meraklısı İçin Notlar* bölümünde şiir kişisi için şair “*kurtuluş savaşı vatani kurtarmıştır fakat Deli Süleyman’ı kurtaramamıştır*” (İlhan 2010: 175) der.

Şiirin bu ikinci anlam biriminde halk ozanı Dadaloğlu’ndan alıntı yapması şairin halk şiiri geleneğinden de etkilendiğinin bir göstergesidir. Bu dizeler Dadaloğlu’nun dönem padişahının iskân politikasını kabul etmeyen Avşar Yörüklerinin haklarını savunmak için söylediği bir şiirden alıntıdır. Bu ifadeyle birlikte, şairin memleket ideolojisinde kırsal kesimin konu edinildiği bir bağlamda, Anadolu insanının yaşam mücadelesine özgürlükçü bir tavırla yaklaştığı söylenebilir.

Şiirin bir sonraki anlam biriminde şiirin özne kişisi tarlasına ektiği mahsulü sularken suyun yüzeyinde akan zamanı görmektedir. Bulduğu konumdan geçmiş izleyen *Süleyman*’ın şiirin bu anlam katmanında kahramanlık yaptığı zamana dönme arzusu ihtiva edilmektedir.

*-bir güz gecesi göz gözü görmüyor
ortalık duman duman ve zifiri karanlık
çakal bile çıkmamış ininden
ve lâkin üç yüklü katırla beraber
ıslahiye’yi geçmiş ayran’a gelmektedir
bizim deli süleyman
gözleri karanlıkta uçan iki kıvılcım
bıyıkları yine diken diken
dudaklarında aynı eşkiya türküsü
-ferman padişahın dağlar bizindir-*

Şiirde görüntü, şiirin görme duyumuza hitap eden boyutudur (Çetin 2015: 82). Şairin bu birimde yararlandığı görüntüler Süleyman'ın ruh tahlilini ve bulunduğu ortamı izleyebilmek açısından önemlidir. Şair bu bölümde nesnel görüntüyü geri dönüş tekniğinden yararlanarak aktarmıştır. Süleyman'ın eşkıya olduğu zaman dilimine yönelik aktarılan tahliller şiir kişinin kahramanlık serüvenini de aydınlatmaktadır. Esasen başlarda çakalın bile ininden çıkmadığı bir gece yarısında eşya yüklü katırıyla Islahiye ile Ayran Tüneli arasında yolculuk yapan şiir kişisi anlatılır. Gözlerini karanlıkta uçan iki kıvılcıma benzetmesiyle şair tarafından Süleyman'ın yiğitliği abartılmaktadır. Anlatının ilerleyen dizelerinde Süleyman bu yiğitliğini memleketine hizmet etmek için kullanacaktır.

Hayali sahnenin akan suya karışması düşsel bir imgelem yaratmaktadır. Bu da nesnel görüntünün yanı sıra şiirde hareketli görüntü tekniğinin kullanıldığını göstermektedir. Mekânın resimden çok canlı, hareketli olması şeklinde sunulan bu teknik Attilâ İlhan'ın şiirlerinde sıklıkla kullandığı sinematografik görüntü ile örtüşmektedir. Tasvirlerle oldukça canlı hale getirilen bu anlatı şiirde resim çizme sanatı olarak bilinen parnasizme örnektir.

*yaslanıp topuzdağ'ın yamacına
uykuya varmış aman
uzun tüylü bir hayvan gibi
hem tembel hem siyah hem kocaman
seksen beş haneli bahçe kasabası
karanlık kör etmemiş gözlerini
gözlerini aman
şaşırmamış bulmuş izlerini
çingiraksız kaçakçı katırlarının
kaybetmemiş yolu süleyman
hele ki tanlar atmış hu deyi yıldızlar batmış
(İlhan 2010: 36-37)*

Sinematografik görüntünün devam ettiği bu birimde Süleyman'ın eşkıya olduğu döneme ait hikâyeleştirilmiş bir senaryo gözlemlenmektedir. Eşkıya Süleyman geceleri dağlarda kaçak katırları ile iz sürerken şair dikkati Bahçe Kasabası'na çevirir. Topuzdağ'ının yamacına kurulduğu anlaşılan bu yerleşkede Süleyman dışında herkes uykuya dalmıştır. Ve yerleşim birimi bu haliyle tembel, siyah, kocaman, uzun tüylü bir hayvana benzetilmektedir.

Tan yerinin ağarması ve yıldızların “hu” deyip batmasıyla Süleyman’ın dünyasına da güneş doğmuştur. Artık dağlarda kaçak katırlarının izini süren bir kimse değil; vatanın müdafaası için çarpışacak bir cengâverdir.

*eserken ulgıt ulgıt seher yelleri
evine varıp da deli süleyman
yıkınca katırların yükünü
sokulmuş validesi yanına
almış kelamı görelim ne demiş*

Bir durum tespiti içeren bu dizeler, halk edebiyatında görülen âşık atışmalarının sunuşunu andırmaktadır. Şair bir önceki anlam biriminde aktarılan güneşin doğuşunun ardından şiir kişisinde görülecek olan değişime okuru hazırlamakta ve bu hazırlığa seher yelleri de tanıklık etmektedir.

*-benden sana haber olsun tosunum
yedi düvel erkân ile divanda
üstümüze seferberlik açmışlar
büyük kıyam olacakmış yakında
cümle Fransız hücumu geçmişler-
bugün gibi hatırlar Süleyman
gelirse göreceği vardır dediğini
senin için rahat olsun anam
çok şükür ölmesini biliriz hür ve pervasız yaşamak için*

Şiirin genel imge dünyasına yerleştirilmiş olan düşsel anlam katmanı bu bölümde geçen “bugün gibi hatırlar” cümlesiyle şiir içinde hiç olmadığı kadar kendini göstermektedir. Bu bölümde dikkat edilmesi gereken nokta, toplumcu gerçekçi şairin toplumsal meselelerin bireyin fikir evreninde yerleştiği konumu göstermesidir. Bu dizelerde Kurtuluş Savaşında, Fransızların Doğu Anadolu’yu ele geçirme arzuları işlenmektedir. Şiir kişisinin yaşadığı toplumun bir ferdi olarak toplumun bütününe ilgilendiren bir meselede göze alabileceği en son noktanın ölüm olacağı işaret edilmektedir. Buradan itibaren eşkıya Süleyman’ın yiğitliğinin kahramanlığıyla örtüştüğü görülür. Bütün bunlar Süleyman’ın küçük bir su birikintisine dalması sonucu oluşan mitik bir evren algısında canlanan anlam katmanının neticesi olarak şiirde meydana gelmiştir. Oluşturulan bu dünya ile Süleyman’ın kendisini bir kahraman gibi gördüğü zaman tekrar eder böylece şiirde evrensel yaratım tekrar etmiş olur (Tınkır 2017: 140). Şiir evreninde Süleyman iki kişilik bir rolü tek başına üstlenmiştir.

*ve bir şahan gibi yaşamış gerçek
altında doru civan elinde martin
bu dağ benim bu dağ senin diyerek
iletmiş köyden köye hürriyet şarkısını (İlhan 2010: 37)*

Şiir kişisi Süleyman, bu bölümde bulunduğu konumdan sıyrılarak Tanrısal kahramanın bulunduğu bir evrende tahayyül edilir. Önceki anlam birimlerinde bahsi geçen şahin sembolüne bu bölümde de geri dönüldüğü görülür. Şair, şahin ile kahramanın tanrısal kutunu bütünleştirmiş, eşkıya Süleyman yıldızların batmasıyla ortadan kaybolunca güneşin doğumuyla halk kahramanı Süleyman doğuvermiştir. Önceki bölümlerde yalnızca kendisine tahsis edip kaçakçılık yaptığı dağlarda, şimdi at üstünde elinde martin tüfeğiyle *dağlar bizim* düşüncesiyle vatan toprağını kurtarmak için halkı aydınlatmaya çalışmaktadır.

Bir sonraki bölümde durduğu mekândan soyutlanarak içine düştüğü evrenin uzun zaman önce gerçekleşmiş olduğu okura bildirilmektedir. “*o günden bugüne bunca yıl geçti/ eski kaçakçı sonraki vatansever/ hürriyet aşığı deli Süleyman/ bol bol hayal eder o günleri*” Toplumcu gerçekçi şair eski Kuvayı Milliyeci kahramanın bu düşsel evren yaratısının geçmişe duyduğu özlemin bir neticesi olduğunu aktarmıştır. Anlatı boyunca şiir kişisinin sezdirilen vatanperver karakteri bu birimde doğrudan açığa vurulmuştur.

“*gayrı bir şahan gibi yaşamıyor/ kocamış kocamaz sandığı divane gönül*” şeklinde aktarılan bu birimin sebep sonuç ilişkisi bakımından değerlendirilmesi daha yerinde olacaktır. Süleyman’ın artık şahin gibi tanrı-kahraman bağlamında yaşayamıyor oluşu yaşanmış olmasına veya savaşın ardından milletin bir ferdi olarak Süleyman’ın da hayatını sürdürmek gibi farklı çabalarının doğmuş olmasına bağlanmaktadır.

*kesildi birdenbire suyun şırıltısı
başka bir tarlaya çevirmiş olmalılar
çakallar sesleniyor dereden
yıldızların bahçesi çiçek çiçek
elinde fener küreğini omzuna atmış
yürüyor ark boyunca Süleyman
gölgesini çiğneyerek*

Tarlaya akan suyun kesilmesi ile Süleyman’ın düşsel evreni de kaybolur. Şiir kişisinin özlem duyduğu kahramanlık anıları suyun formunda mitik bir anlam

katmanında, toplumcu gerçekçi şairin kurduğu sosyal sorunların toplum boyutunda ele alındığı bir anlatı ile aktarılmıştır.

*dağlar taşlar böcek ve kuş uykuda
büyüyor ağaçlar sessiz sedasız
kemikleri sızlıyor çeltik ırgadının
ve dünya daim eyliyor devrini* (İlhan 2010: 38)

Şiirin sonunda hayalden gerçek dünyaya dönüşün sinematografik görüntüsü canlı tasvirler ile aktarılmıştır. Deli Süleyman ile beraber dünyanın da yaşlanıyor olmasına değinilmiştir. Deli Süleyman'ın hayatı başlı başına bir evren tasavvurunda şiir dünyasına katılmıştır.

Şairin ikinci şiir kitabı *Sisler Bulvarı*'ndan alınan *Tatyos'un Kahrı* başlıklı şiir *Duvar*'dan alıntılanan *Deli Süleyman* şiirinin aksine daha bireysel bir yönde durmaktadır. *Sisler Bulvarı* adlı eser 1954'te şairin Paris ziyaretinden sonra yayınlanmıştır. Avrupa medeniyetini, buradaki sorunları, İkinci Dünya Savaşının yıkımlarını, bireyde yol açtığı yabancılaşmayı yakından gören şair, *Sisler Bulvarı*'ndaki şiirlerinde, evrensel bir dikkatle insanlığa ve dertlerine yaklaştığı gözlenmiştir. Ben diliyle kurulan ve toplum problemlerinin bireydeki tezahürleri ve bireyin varlık probleminin işlendiği bu şiirde, şairin de kendisini şiir kişisi olarak anlatıya yerleştirdiği gözlemlenmiştir.

Tatyos'un Kahrı başlıklı şiirde anlatıya hâkim bir yolculuk öyküsü, seyahat serüveni vardır. İkinci bir anlam katmanı olarak da şiir kişisinin hayat serüveni olduğu söylenebilecek olan anlatıda *Tatyos*'un madde ve ruh olarak çektiği sancılara yer verilmektedir. Bu seyahat, şair öznenin ağzından üçüncü çoğul şahıs diliyle aktarılmaktadır. Attilâ İlhan *Sisler Bulvarı*'nın *Meraklısı İçin Notlar* bölümünde şiirden bahsederken, *Tatyos*'u kendisinin gözünde "*feleğin sillesini yemiş bir adam*" şeklinde tanımlar. Yaşanmış bir öyküden esinlenerek yazdığı bu anlatı Attilâ İlhan'ın beynelmilel bir şair olma yolundaki ilk adımlarından biridir. O Ermeni, Rum, Yahudi ve Müslüman; Frenk, Türk ve İtalyan herkesin şairidir (İlhan 2011: 151). Şiirde ana öge olarak *Tatyos* isimli şiir kişisi seçilmiştir. Şiir bütün haliyle *Tatyos* isimli bir Ermeninin başına gelen talihsiz olaylardan bahsederken, bunu modern çağdaki bireyin yalnızlığı ve ölüm temleriyle aktarır.

*son yolcunun adı attilâ ilhan'dı
 miyoptu kısa boylu bir adamdı
 dostu yoktu yalnızlığı vardı
 yazı makinasıyla binmişti
 bizimle konuşmaktan çekinmişti
 gözlerini görerseniz korkardınız
 polis'ten kaçıyordu derdiniz
 bir cinayet işlemişti derdiniz
 halbuki kendinden kaçıyordu (İlhan 2011: 26)*

Şiirin bu ilk anlam biriminde şair Attilâ İlhan adlı bir yolcunun varlığından bahsedilmektedir. *Meraklısı İçin Notlar* bölümünde aktarıldığına göre Attilâ İlhan ve Ermeni Tatyos, Ankara Vapurunda tanışmış, sohbet etmiş ve vapurdan inerken ikisi de polis tarafından tutuklanmıştır (İlhan 2011: 151). Bu bağlamda ilk anlam birimine bakıldığında Attilâ İlhan kendisinin de Tatyos'un hikâyesinde yeri olduğundan kendini şiire özne olarak yerleştirmiştir. Üçüncü kişi tarafından aktarılan dizelerde kullanılan öznel görüntü tasvirlerinin de yardımıyla, şiir kişinin okurun gözünde ruh tahlilleri ile canlanmasına olanak sağlanmıştır. Pitoresk şiir de denen bu resimli şiir tekniğinde dış dünya, şair anlatıcının ruhsal ve düşünsel duyusuna bağlı olarak şekillenir. “*gözlerini görerseniz korkardınız/ polis'ten kaçıyordu derdiniz/bir cinayet işlemişti derdiniz/*” dizeleri şairin şiir kişisinde gördüğü çağrışımlarından başka bir şey değildir. Ayrıca son dizede geçen “*hâlbuki kendinden kaçıyordu*” tümcesi direkt olarak ontolojik bir yaklaşıma işaret eder. Bu ilk anlam biriminde ortaya atılan yalnızlık temi de modern bireyin yalnızlığı bağlamında arkadaşı olmayan bir kimseden yola çıkılarak işlenmiştir. Bu yalnızlık teması şiirde çatışma unsurunun kurulması bakımından önemlidir.

*tatyosyan'la arkadaş oldu
 güvertede birlikte gördük
 hırsızlama durduk dinledik
 ermeni sicim gibi ağlıyordu
 karısı marsilya'da kalmıştı
 çocuğu karısında kalmıştı
 anası istanbul'da bekliyordu
 palermo feneri parlıyordu*

İkinci anlam biriminde şiir kişisi Attilâ İlhan'ın yalnızlığına çare olarak Tatyos ile arkadaş olduğunu bildirir. Ancak onun da en az Attilâ İlhan kadar

derdi vardır. Anlatının bu bölümünden sonrasını sebep-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirmek Tatyos'un sıkıntılarını anlayabilmek için daha yerinde bir yaklaşım olacaktır. Bu birim Tatyos'un mutsuzluğunu ve üzüntüsünü ele almaktadır. Gurbet, yalnızlık, hasret, özlem gibi temlerin bir arada yansıtıldığı bu birimden yola çıkılarak Tatyos'un kahrını romantik bir duyuş ve sezış ile değerlendirmek metni daha açık hale getirecektir.

*tatyos 'u iki polis getirdiler
marsilya 'daydık kıştı kıyametti
rıhtıma kelepçeli getirdiler
mistral zehir kusuyordu
deniz bildiğiniz felaketti
bölük pörçük akşam oluyordu
tatyos 'u göz hapsine koydular
katiyen cigara içiyordu (İlhan 2011: 26)*

Bu birimde adı geçen mekân (*Marsilya-Palermo*) ile Attilâ İlhan'ın şiirinde mekânın da değiştiğini söylemek mümkündür. Elbette şiir dünyasında değişen yalnızca mekân değildir. Bireyin problemleri de değişmiştir. *Duvar* şiirlerinde işlenen ve *Deli Süleyman* ile de örneklendirilen toplum sorunlarının yerini, modern insanın ontolojik sorunları, yalnızlığı, toplum trajedileri almıştır. Tatyos'un polisler tarafından göz hapsinde tutuluyor olması yabancılaşmasının bir getirisi olarak toplumdan uzaklaşmasını; elindeki kelepçeler ise ruhunun tutsaklığını temsil etmektedir. Görsel imgenin özgürlük çağrışımıyla, şiir kişinin ruh ve beden hürriyetinin kısıtlandığı aktarılmaktadır.

*dövülmüş süt gibi yorgunum
geceleyin kapımı çalsalar
öyle telaş telaş uyanıyorum
iflâhımı kesti fransızlar
taşların üstünde yattım
karımla konuşurmadılar
üç günde bütün ihtiyarladım
üç gün dua ettim küfrettim
beni süreceklerdi biliyordum*

Üçüncü birimde üzüntüsünün nedenini anlatan şiir kişisi gördüğü işkenceden bahsetmektedir. Başına gelen türlü talihsizlikler neticesinde Tatyos, şair tarafından *feleğin sillesini yemiş biri* olarak tanımlanır. Şiir kişisi çektiği

işkenceler ve talihsizliklerden ötürü daha da fazlasını bekler duruma gelmiştir. Karamsar duygular içinde kaderin kendisine biçtiği yazgıya teslim olmuştur.

*tatyos'un camları kırılmıştı
vapur ecel terleri döküyordu
gizli gizli şimşek çakıyordu
haham levi dua ediyordu
tatyos'un kahrını anlamıştı
allah da anlasın istiyordu
allah tatyos'u görmüyordu
ellerini kana bulamıştı (İlhan 2011: 28)*

Vapur, karaya yaklaştıkça Tatyos'u sürgüne teslim edeceği için olacak ki acı çeker haldedir. Bireysel sancılıların öne çıktığı bu dizelerde şair, Tatyos'un acısını nesnelere de yüklemiş ve bununla düşsel bir bağlam elde etmiştir. Yalnızca nesnelere dünyasında değil canlılar dünyasında da Tatyos için üzülenlerin, onu anlayanların olduğu aktarılmaktadır. Ancak yalnızca canlılar ve nesnelere dünyasında anlaşılmasının yetmediği, buna ek olarak Tatyos'a ilahi bir yardımın da gerektiği aktarılmıştır. Ancak bu yardım gelmemektedir. Allah'ın Tatyos'a yardım etmemesiyle Tatyos'un başına gelen talihsizliklerin sorumluluğu yaratıcıya yüklenmektedir.

*tatyos'un üç sigarası olsa
ikisi mutlaka bizimdi
iki göz gibi birbirimize yakındık
aynı kahırla bakıyorduk
aynı sancıyı çekiyorduk
bindiğimiz bu gemi batsa
çarpına çarpına boğulsak
allah bilir ki sevinirdik
yalnız çocuklardan utanırdık
madem ki ölmemiz lazımdı*

Nesnelerin görsel çağrışımları üzerinden ve bu çağrışımların işaret ettiği duygular bağlamında incelenebilecek olan bu birim; başlarda yalnız olan şiir kişinin yalnızlığını, sigarasını ve kahrını paylaşacak kadar yakın bir dost edinmesiyle devam eder. Bu yakınlık samimiyetten değil şiir kişilerinin birbirine paralel şekillenen hayat serüvenlerinden kaynaklanmaktadır. İçinde buldukları bu karamsar ruh hali ve hayatta kalma mücadelesi öyle bir hal almıştır ki ölüm tüm bu olumsuzluklardan sıyrılmak için bir kurtuluş gibi görülmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta şiir kişilerinin

ölüm düşüncesindeki romantik tutumdur. Bu duygu yükünde çocuklara karşı duyulan bir mahcubiyet ifadesi sezdirilmektedir. Ölüme karşı hissettikleri tüm çekince çocuklardan kaynaklanmaktadır. Birimin son dizesinden “Madem zulüm içinde ölecektik, çocuklar yerine ölseydik de onlar yaşasaydı” biçiminde bir isyan anlamı çıkar.

*aşkale 'de kel bir dağ vardı
nefesimi keserdi tıkanırdım
beni varlık vergisi yıktı
üç sefer askerlik ettim
gözüme kargalar konardı
elimde değildi ne yapayım
marsilya uzakta duruyordu
macera beni çekiyordu
istanbul'u sevmiyordum
alıp başımı gidecektim (İlhan 2011: 28)*

Tatyos'un yaşadığı trajedi kendi ağzından anıların canlandırılarak aktarılması tavrıyla iletilir. Şiir kişinin sonunu getiren varlık vergisi servet ödeneği değil de ontolojik bir bedel ödeme olarak sezdirilmiştir. Karganın ölüm anlamına gelen mitik çağrışımı göz önünde bulundurulduğundaysa bu ifade yerinde olacaktır. Anlatıdaki seyahat, geçmişte planlanan gerçekleşmemiş bir niyet olarak kalmıştır. Bunun nedeni şiir kişinin önceki birimlerde aktarıldığı üzere sürgüne gönderilecek olmasıdır.

*Attilâ ilhan bir şiir yazacaktı
herifin yüreği delinmişti
içi taun gibi uğulduyordu
tatyos'un kahrını yazacaktı
sırılsıklam utanacaktık
tatyos mutlaka mesut olmalıydı
ömründe bir dakika olmalıydı
o dakika mesut olmalıydı
bunun çaresine bakmalıydık
yoksa yüzümüz olmazdı
doğru dürüst ölemezdik
ölüler bizi ayıplardı*

Sanat eserinin gelecek kuşaklara aktarılması onu ölümsüz kılacaktır. Şiirin son biriminde geleceğe yönelik tasavvur edilen bu sahne şairin, Tatyos isimli şiir kişinin zaman içerisinde var olduğunu ispat edecek kültürel delili ortaya koyacağını ve onun varlığını sanatsal bağlamda sunacağını bildirmektedir.

Varoluşsal bir problem yaşayan şiir kişileri Attilâ İlhan ile Tatyos bu şiirle varlıklarını kanıtlamışlardır. Çünkü Tatyos derin bir keder içindedir ve Attilâ İlhan'da insanlığın toplumsal ve bireysel yüklerinin sesi olduğundan kendisini Tatyos'un kahrı üzerinde sorumlu hissetmektedir. O nedenle ölmek üzereyken vicdani huzurunu sağlayabilmek için üstlendiği sorumluluğu yerine getirmektedir.

Sonuç

Attilâ İlhan 1940 sonrası Toplumcu- Gerçekçi şairler arasında yer almaktadır. İlk şiir kitabı olan Duvar isimli eserde bu çizgisini devam ettirmiş halkın sorunlarını ele alan, işçi sorunları, köy hayatı gibi toplumun bireye indirgenmiş veya savaş, kıtlık, eşkıyalar gibi toplumun bütününe ilgilendiren sorunları yansıtan şiirler kaleme almıştır. Bu ilk şiirlerinde lise döneminde okuduğu Dadaloğlu, Dertli gibi halk ozanlarının ve Şeyh Bedrettin Destanı'nın etkisindedir. Bu ideolojisine örnek teşkil etmesi için eserinden çalışmaya alınan "Deli Süleyman" şiiri de başlarda eşkıya olup dağlarda katırıyla gezen Süleyman isimli kişinin Kurtuluş savaşından sonra hürriyet, vatan, millet, özgürlük gibi milli ve manevi duygular uğruna ölümü göze alması ve kahraman olması destansı bir söylem ile aktarılır.

Sisler Bulvarı isimli ikinci şiir kitabı ise şairin Paris'e gittiği dönemden sonra yayınlanmıştır. Bu şiirler Attilâ İlhan'ın toplumcu gerçekçi düşüncesine ek olarak modern bir söylemle bireysel konuların işlendiği şiirler olarak değerlendirilebilir. Şair Paris'e gittiği dönemde İkinci Dünya Savaşının yıkımlarını yakından görmüş, sanayileşmenin neticesinde yalnızlaşan modern insanın haline acımıştır. Bu sebeple şairin ikinci kitabı sanatkârın, tüm toplumların gerçekliğini konu alması ve şiirinin bireysel temalarla işlenmesi bakımından birinci kitabından farklılık gösterir. Duvar şiirlerinde ulusal bir ses ile karşılaşılırken Sisler Bulvarı'nda evrensel insanî değerlerin olduğu bir söylem söz konusudur.

Kaynakça

- AKTAŞ, Ş. (2011). *Edebiyat ve Edebi Metinler Üzerine Yazılar*. Ankara: Kurgan Edebiyat
- APAYDIN, D. (2020). *Dergâh'tan Varlık'a Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri (1921-2933)*. Ankara: Çolpan Kitap
- ARİK, G. (2019). Attilâ İlhan'ın Son Dönem Şiirlerinin Söz Varlığı. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 7 (18): 181-194
- ÇELİK, Y. (2010). Duvar'dan Kimi Sevsem Sensin'e Attilâ İlhan Şiiri. *Attilâ İlhan Armağanı: Kaptan'a Saygı İle...*, (Ed. Yakup Çelik) Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- ÇETİN, N. (2015) *Şiir Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Akçağ Yayınları
- ERKURT, G.Ş. (2021). Wolfgang Borchert, Attilâ İlhan ve Nazım Hikmet'in Yapıtlarında "Toplumsal Vicdan" ve "İdeoloji" Temsilcisi Olarak Duvar İmgesi. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 9: 23-47
- GÜNGÖR, B. (2019). Attilâ İlhan'ın Özgün Toplumcu Gerçekçilik Anlayışı: Sosyal Realizm. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 25: 188-202
- İLHAN, A. (2010). *Duvar*. İstanbul: İletişim Yayınları
- İLHAN, A. (2011). *Sisler Bulvarı*. İstanbul: İletişim Yayınları
- TINKIR, O. (2017). Attilâ İlhan'ın Şiirinde Mitik Unsurlar: *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*
- TUNÇ, G. (2018). *Kavramlar ve Kuramlarla Modern Türk Şiiri İncelemeleri*. Ankara: Hece Yayınları
- WOOD, J. (2013). *Kurmaca Nasıl İşler?*(haz. Ekin Bodur). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- YILMAZ, T. (2019). Attilâ İlhan Şiirinde Toplumcu Romantizm: Hürriyet, Kahraman, Memleket. *Ulkakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 37: 449-458.

Eski Uygurca Maitrisimit'te Dindışı Sanskritçe Alıntılar

Sanskrit Non-religion loanwords in Old Uighur Maitrisimit

Handan Beyaz*

Öz: Klasik öncesi döneme ait Maitrisimit, Uygurların Budist eserlerinden kendi dillerine aktardıkları, hacim ve muhteva bakımından da önemli yere sahip olan eserlerden biridir. Maitreya Burkan'ın menkıbevi hayatı anlatılan eser, tiyatro özelliği taşıyor olmasından da önemlidir. Eser bir secde ve 27 bölümden oluşmaktadır.

Muhteva bakımından dini nitelik taşıyan eser birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalardan Şinasi Tekin'in 'Uygurca Metinler II: Maytrisimit. Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma, Uygurca İptidâî Bir Dram' ve Geng Shimin, Hans-Joachim Klimkeit tarafından hazırlanan 'Das Zusammentreffen Mit Maitreya' adlı çalışmalarda sözcük varlığını incelediğimizde birçok dilden alıntı kelimeler alınmıştır. Çalışmamızda bu dillerden biri olan Sanskritçe kelimeler incelenmiştir. İncelenen Sanskritçe kelimeler içerisinde dindışı alıntılar tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerin metinde yer alan cümleleriyle verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maitrisimit, Dindışı alıntılar, Sanskritçe.

Abstract: Maitrisimit, belonging to the pre-classical period, is one of the items found in some places from the Buddhist books of the Uighurs, belonging to their own language, in volume and content. The work in Maitreya Burkan's life, being disadvantaged is also important. The work consists of a prostration and 27 long ones.

In terms of content, the religious work is the subject here. Şinasi Tekin' of this family Uyghur Texts II: Maytrisimit. Meeting with the burkancı mahdi maitreya, a primordial drama in ujir 'and the encounter with geng shimin, hans-Joachim climax favored' mit mit maitreya Study for one of these languages, Sanskrit. Irrelevant citations have been identified about the general Sanskrit words examined. The determined words are given with the sentences in the text.

Key Words: Maitrisimit, Secular quotations, Sanskrit

* Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, handan399@hotmail.com

0. Giriş

Maitrisimit, Eski Uygurca döneminin muhteva ve Budist Uygurlarının en eski yazılı belgesi olması bakımından önemli bir yere sahip olan eserlerinden biridir. Eski Uygurca döneminde Budist, Manihaist ve Hristiyanlık metinlerinden, Türkçeye çevrilen birçok eser vardır. Maitrisimit'te Budist metinlerden Türkçe'ye çevrilen eserlerden biridir. Budist Uygurlardan kalan metinler Buda ve Boddhisavattların başından geçen olayları anlatan daha çok Budizmi kabul eden halk topluluklarına dinsel coşku vermek için yazılmıştır. Özellikle Budist Uygur edebiyatı hem manzum hem de mensur şeklinde düzenlenmiş zengin bir külliyata sahiptir. Öykülerin anlatımı son derece açık ve sadedir. Eserlerin sadece okunmakla kalmayıp aynı zamanda olayı seyirci karşısında sahnelemek için yazıldığı bilinmektedir. Kimilerine göre Maitrisimit'in sahnelenmek için yazılmadığı düşüncesine karşılık sahnelemek için yazıldığı görüşü ağır basmaktadır. Metinde geçen körünç “dram, piyes” görüşü bunu kanıtlayacak niteliktedir. (Doğan, 2022)

Birçok bölümden meydana gelen bu eserde her bir bölümün başında olayların nerede, nasıl gerçekleştiği hakkında okuyucuya bilgi verilmektedir. Verilen bu bilgiler eserin değerini göstermektedir. Çünkü dönemin edebî şartlarına bakıldığında sıradan bir eser olmadığı eserin her bölüm başında yer bilgisi vermesinden anlaşılmaktadır. Bu özellik tiyatro metinlerindeki sahne tasvirlerini okuyucuya hatırlatmaktadır. Devam edilen her bir bölümde hem okuyucunun görebileceği somut olay ve durumlar hem de soyut varlıklar, düşünceler ifade edilmesi Burkan dininin kaidelerinin birinin açıklanmak istendiğini işaret etmektedir (Cuci, 2020)

Maitreya'nın yaşantısı, Tuşita Cenneti'nden yeryüzüne inişini ve dünyadaki kerametlerini konu alan bu eser *ülüş* adı verilen bölümlere ayrılmıştır. Eser secde dahil olmak üzere 28 bölümden oluşmaktadır. Eserin bilinen üç nüshası vardır: Sengim, Murtuk, Hami. Sengim nüshası ikinci Turfan arkeoloji heyeti tarafından Sengim kasabasında aynı adla anılan bir nehrin batı kıyısında, kayalara gömülü on iki Burkan manastırı kütüphanelerinde bulunmuştur. Sengim'den 5 km kuzeyde Murtuk adlı bir çay vardır. Nehrin kıyısındaki manastırlarda eserin diğer bir nüshası bulunmuştur. (Tekin 1976: 27-28) Turfan bölgesinde 1959'da Xinjiang'daki Tömürti'de, kolofon kaydından 1067'de yazıldığı anlaşılan bir diğer nüsha da Hami (Kumul) nüshasıdır. 2006

yılında Nārnsi’de bu yazmaya ait parçalar bulunmuştur. (Doğan, 2022). bu el yazması, bir giriş ve yirmi yedi bölüm olarak düzenlenmiştir ve 293 folyodan oluşmaktadır. (Elverskog, 2020)

Maitrisimit Nom Bitig üzerine fazlasıyla çalışma yapılmıştır. İlk çalışma 1907 yılında Müller tarafından yapılmıştır. Metnin transkripsiyonu Albert von Le Coq tarafından yapılmıştır. Eserle ilgili yapılan çalışmalar, Annamari von Gabain ve Reşit Rahmeti Arat tarafından gerekli düzeltmeler yapılarak Şinasi Tekin ve Klaus Röhbörn’a verilmiştir. Eser 1976 yılında Şinasi Tekin tarafından doçentlik tezi olarak yayımlanmıştır. Şinasi Tekin’in yayını, 1980 yılında Berliner Turfan Texte dizisinin IX. kitabında yer almıştır. Şinasi Tekin’in yayını 2019 yılında Türk Dil Kurumu tarafından Uygurca Metinler: II Maytrisimit Burkancılarının Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidâî Bir Dram ismi ile yayımlanmıştır.

1. Veri

Maitrisimit’in Sengim ve Hami nüshasında tespit edilen 621 Sanskritçe alıntının 76’sını didişî alıntılar oluşturmaktadır. Tepit edilen 76 veri şu şekildedir:

açani < Skr. *ajaneya* ‘cins; asil ırk’ (Mayt.Tk. 343); **açanay** (Mayt.73) < Skr. *Ājāneya* ‘edles Pferd, von edler Rasse’ (HA 3)

[Mayt.Tk. 35/4-17] *ötrü brhmavati katun erdn(isi) ordusınta kodı inip açani atların yaratmış altunluğ kañhd(a) suryaka(nt) erdnil(ig)de brhma(y)u bramñ birle il erdnilig köligelik başınta tegzinü sekiz tümen tört miñ miñü kölüñüke minmiş yingçe kırkınlar birle tegriklep şanki çkrvirt ilig kınta ulatı erüş öküş balıklıg buduntın ayağ çilteg aşayu..* ‘Sonra Brahmāvātī, kraliçe hazretleri sarayından aşağıya inip **cins** atların koşulduğu altın bir arabada güneşte parlayan bir cevherle Brahmāyu brahman ile cevherli gölgeliği başının üstünde çevirip binek hayvanları ve nakil vasıtalarına binmiş 84000 zarif bakire ile çevrili olduğu halde, Şankha, dünya hükümdarı ve diğer sayısız şehirli halktan saygı ve tazim gördü.’

[Mayt. 5a/20-22] *Toquz-unč açanay atlay arjun kăwālning tăg yaşru batutluḡ uwut yini ārūr.* ‘Wie beim **ājāneya** genannten Pferd ist sein Schamglied verborgen.’

[Mayt. 2a/1-3] *Üçünč yi[tinčsiz] yügrük ačanay atly at [ärdinisi] b[olu]r.*
 ‘Drittens [hat] er ein [unerreichbar] schnellfüßiges, **ājāneya** genanntes von Pferd.’

ärdini, ärdni <Skr. *ratna* ‘Juwel, Edelstein, Kleinod, Kostbarkeit; mücevher, değerli taş, değerli şey’; ‘aus Juwelen; mücevherden’ Mayt.78); ‘ärdnilig, ärdinilig’

[Mayt. 10b/23-26] *bu muntay türlü şazanlıy ärdinilig otruy içintä säkiz ygrmi türlüg boşyutluy ärdinilär äksüksiz krgäksiz bälgülüg bolurlr.* ‘Diese derartigen, auf der **Juweleninsel** der Disziplin befindlichen achtzehn Arten von säikşa-Juwelen sind vollkommen deutlich.’

[Mayt. 10b/23-26] *bu muntay türlü şazanlıy ärdinilig otruy içintä säkiz ygrmi türlüg boşyutluy ärdinilär äksüksiz krgäksiz bälgülüg bolurlr.* ‘Diese derartigen, auf der Juweleninsel der Disziplin befindlichen achtzehn Arten von säikşa-**Juwelen** sind vollkommen deutlich.’

Mayt. 12a/5-14] *...säkiz tümän yasliy finliylarniing öz-intä yaşınta tört ärdinin yaratıylıy säkiz tümän tört miiing kiant uluşlarda b(a)rčada baştin ačsüz qiz-süz qisiysüz qawriysüz yayıisüz börisiz başinčsüz iy(i)nčsüz irtsiz birtsiz mungsuz taqsüz tälim taşim bay barimliy sansüz öküş kotişwar bayaçutlar aqläri barqlari üz-ä tiqmış...* ‘Da die Lebewesen 80 000 Jahre alt zu werden pflegen, in der glücklichen Stadt namens KetumatI, die an der Spitze von 84000 Hauptstädten steht, welche mit den viererlei **Kleinodien** geschmückt sind, wo kein Hunger und keine Dürre, keine Bedrängnis und keine Folter, keine Feinde oder Wolf, keine Unterdrückung oder Verfolgung, keine Steuern oder Abgaben, keine Not oder Elend ist die Häuser der zahlreichen, begüterten Reichen sind...’

[Mayt. 12a/14-26] *äg yigi säkiz ygrmi uluy ärdinin itilmiş qaylarin bältirlärin yarataylay yir tängrisining didimünga pasaküingä oşatı qutluyda qutluy kitumati atlay kiant ulušta säkiz ygrmi-wityastan şasatar boşyunmiş közüdür qut tängrisingä üläşi braxmayu atlay bramanlar iligintä braxmawati atly ög işikä oşatı qatuntin toçüp bälglüg bolup burxan qutin bulu yrliqadaçi tuhit tängri yirintäki uça diwaç atlay qarşida oluru yrliqar ayaçqa tägimlig tüzün maitri bodiswt qutinga.* ‘Wo die Straßen und Wege dicht mit achtzehn großen **Juwelen** geschmückt sind und welches wie ein Diadem und eine Krone der Erdgöttin ist, in gesegnetsten Hauptstadt, KetumatI genannt, wird er des Königs aller Brahmanen namens Brahmāyu, der die achtzehn vidyāsthāna-Śāstras studiert hat und dem gegenwärtigen Śrīdeva vergleichbar ist, und der Königin namens Brahmāvati, die der Königinmutter ähnelt, geboren wer den

und geruhen, die Buddhaschaft zu erlangen, und geruhen, sich im Palast Uccadhvaja im Tuṣita-Götterland niederzulassen.’

[Mayt. 12b/21-24] *inčip ymä (üç) ürdinikü kirtgünč (köngüllü)g upasi čuu taş ygän tutuq öngrä(?) baxşılarda nomluş saw işidü täginip inčä saqinčim bolti.* ‘[Als] ich, der an die [drei] **Juwelen** glaubende Laienbruder Cuu Tas Ygän Tutuq, die Dharma-Worte von den Gesetzes-Lehrern ergebnst hörte, kam mir folgender Gedanke.’

[Mayt. 12b/21-24] *älpta älp soquşyuluq üç ürdini birlä soquştum.* ‘Mit den drei **Juwelen**, mit denen man nur sehr schwer Zusammentreffen kann, bin ich zusammengetroffen.’

[Mayt. 14b-15a/29-08] *ol [ilig bäg]ning maxamaya atlay qatunluş [ürdini tngri]din lumbani atlay arişda aşok at]lay adinčiy söğüt altinta ikinti ay säkiz yangıqa puş yultuz-qa wičay atlay muxurtqa iki qırq qut buyanlay irü blgükä tükäl(l)ig säkiz on trlüg nayrayin yarataşlıy körtlä körkin qulačča yarıqin yaltriyu qaltı bulitdin önmiş kün tngri täg oşulluy čintamani ärdni blgülig bolti.* ‘Dem Frauen [juwel] jenes namens Mahāmāyā wurde im Hain Lumbinī unter dem wunderbaren Baum Aśoka im zweiten Monat am achten Tag zur Zeit des Sternbildes Pusya in der Stunde namens Vijaya ein 32 Glück und Segen bringende Merkmale besitzender, mit achtzig Nebenzeichen ausgestatteter, schöner, ansehnlicher, durch einen klaftergroßen Glanz strahlender Sohn geboren, ein cintāmaṇi-Juwel, der wie der Sonnengott aus einer Wolke erschien.’

[Mayt. 14b-15a/29-08] *ol [ilig bäg]ning maxamaya atlay qatunluş [ürdini tngri]din lumbani atlay arişda aşok at]lay adinčiy söğüt altinta ikinti ay säkiz yangıqa puş yultuz-qa wičay atlay muxurtqa iki qırq qut buyanlay irü blgükä tükäl(l)ig säkiz on trlüg nayrayin yarataşlıy körtlä körkin qulačča yarıqin yaltriyu qaltı bulitdin önmiş kün tngri täg oşulluy čintamani ürdni blgülig bolti.* ‘Dem Frauen [juwel] jenes namens Mahāmāyā wurde im Hain Lumbinī unter dem wunderbaren Baum Aśoka im zweiten Monat am achten Tag zur Zeit des Sternbildes Pusya in der Stunde namens Vijaya ein 32 Glück und Segen bringende Merkmale besitzender, mit achtzig Nebenzeichen ausgestatteter, schöner, ansehnlicher, durch einen klaftergroßen Glanz strahlender Sohn geboren, ein cintāmaṇi-**Juwel**, der wie der Sonnengott aus einer Wolke erschien.’

[Mayt. 11a-11b/21-03] *anta ötrü maitrilay äzrua tngri .. tngri tngrişi burxan ürdinig körgäli köşüşin ol urılar birlä tägrikläp tawratı aning ara kördi(.) köz tägsiki yirda tngri tngrişi burxanay ülgüsüz sansiz tngrilär quwray ortuşinta*

ärdinin itmiş altunluḡ tay oşuyluḡ yüz iki ygrmi türlüḡ uluḡ qut buyanlay çoy yalinin arslanlay örgün üzä oluruḡ nom nomlayu yrliqamişin sansaz tümän maxaklpta bärü burxanlaraḡ körü oğrännmiş üçün siziksiz otḡuraq uqtü. ‘Dann sah der [wie] der Gott Brahmā [seiende] Maitreya, wünschend, i as **Juwel**, den Göttergott Buddha, zu erblicken, und umgeben von jenen lünglingen, sofort unter ihnen - in einem Bereich sov eit das Auge reichte - den Göttergott Buddha inmitten einer zahllosen Götterschar, wie er geruhte, das Gesetz zu predigen, indem er mit 112 Arten f roßen Glücks- und Verdienstes-Glanzes auf dem Löwenthron saß, der wie ein goldener Berg war, geschmückt von Juwelen.’

[Mayt. 11a-11b/21-03] *anta ötrü maitrilay äzrua tngri .. tngri tngri burxan ärdinin körgäli kösüşin ol urılar birlä tägrikläp tawratı aning ara kördi(.) köz tägsiki yirda tngri tngri burxanay ülgüsüz sansız tngirilär quwray ortusinta ärdinin itmiş altunluḡ tay oşuyluḡ yüz iki ygrmi türlüḡ uluḡ qut buyanlay çoy yalinin arslanlay örgün üzä oluruḡ nom nomlayu yrliqamişin sansaz tümän maxaklpta bärü burxanlaraḡ körü oğrännmiş üçün siziksiz otḡuraq uqtü.* ‘Dann sah der [wie] der Gott Brahmā [seiende] Maitreya, wünschend, i as **Juwel**, den Göttergott Buddha, zu erblicken, und umgeben von jenen lünglingen, sofort unter ihnen - in einem Bereich sov eit das Auge reichte - den Göttergott Buddha inmitten einer zahllosen Götterschar, wie er geruhte, das Gesetz zu predigen, indem er mit 112 Arten froßen Glücks- und Verdienstes-Glanzes auf dem Löwenthron saß, der wie ein goldener Berg war, geschmückt von **Juwelen**.’

[Mayt. 5b/10-13] *kim mn bu ton ärdinimin burxan çkrwrt ilig xanning kädmişin köräyin ärdi.* ‘Wann wird wohl jene Zeit sein, da ich sehen werde, daß der Buddha, der cakravartin-König, dieses **Juwel** von Gewand anzieht?’

[Mayt. 5b-6a/27-01] *anta ötrü maxaprçapati gaudami qatun nigodaram sängrämkä [kälip inča] ti tidi qmü ol qop şakilarning ... [bilgä b]iliglig burxan çintamani ärdni ...* ‘Da [kam] die Königin Mahāprajāpatī Gautamī zum Kloster Nyagrodhārāma und sagte: “Jetzt ... aller jener şäkya-[Fürsten], ... das weise Buddha-cmtämtinz-**Juwel**”.

[Mayt. 6a/19-23] *ötrü ayasın qawşurup şuklodan bäg şutodan iligkä inča tip ötünti.. köring tngirim maxaprçapati gautami qatun iligintä böz ärdinisi birlä anča ymä toyily yorip kälir.* ‘Dann legte der Fürst Suklodana die Handflächen [zus]ammen und sprach folgendermaßen zum König Suddhodana: Sehet, Majestät, die Königin Mahāprajāpatī Gautamī kommt so feierlich mit dem **Juwel** von Baumwollstoff in der Hand.’

[Mayt. 1b/26-28] *ilki mīng (kigālig çakir tilgān) ārdinisi bolur.. kim... .. saqīntačisi ... bolur.* ‘Drittens [hat] er ein [unerreichbar] schnellfüßiges, ājāneya von edler Rasse (seiend) genanntes [**Juwel**] von Pferd.’

[Mayt. 2a/1-3] *üçünç yitinçsiz yükrük açanay atly at ārdinisi bolur.* ‘Drittens6 [hat] er ein [unerreichbar] schnellfüßiges, ājāneya(von edler Rasse1 (seiend)) genanntes [**Juwel**] von Pferd.’

[Mayt. 2a/2-5] *törtünç tūnlā küntüz(bir bara yir)dā yaruq yaşuq birdäçi munçuq ārdinisi bolur.* ‘Viertens hat er ein **Juwel** von wertvollem Stein, der nachts und tags [eine Meile auf der Erde] Glanz (Hend.) ausstrahlt.’

[Mayt. 2a/5-9] *bişinç körü qaninçsiz tapınmışı täklig kiling iltā önmiş ayining täg yumşaq börtüklüg qız ārdinisi bolur.* ‘Fünftens hat er ein **Juwel** von Mädchen, an dem man sich nicht satt sehen kann, das verehrungswürdig ist und das zu berühren weich ist wie Stoff aus dem Kalinga-Land.’

[Mayt. 2a/7-9] *ältinç alqinçsiz ayi baram anuq sundaçi bir är ārdinisi bolur.* ‘Sechstens hat er ein **Juwel** von Mann, der bereit ist, u jerschöpfliche Güter und Habe ehrethsvoll zu geben.’

[Mayt. 2a/9-11] *yitinç älp ārdämliḡ süü bāḡi urungu ārdinisi (bolur).* ‘Siebentens hat er ein **Juwel** von tapferem Heerführer.’

[Mayt. 6a/26-29] *alp buyluluq burxan qutılıy ārdinilig otruqta kirip qutrulmaqlay yoluy ädgülüḡ ardnilər köngülçā idinglar.* ‘Betretet die Juwelen-Insel der schwer zu erlangenden Buddha-Würde und vervollkommnet durch ein gutes **Juwelenherz** den Weg der Erlösung!’

[Mayt. 9b/13-16] *qop qamaḡ (dintarlarda) qutadmış tngri tngrişi (burxan) yrliqar alqu ködgü tonayu böz ara (bu böz ārdini yig) ärür .* ‘Der unter aüen [Mönchen] gesegnete Göttergott [Buddha] geruht zu sagen: [Dieses **Juwel** von Baumwollstoff] ist [das beste] unter allen anziehbaren Baumwollstoffen.’

[Mayt. 9b/16-17] *yarayay ārdining (ārdinin ārsār ayaḡ) qilyali.* ‘Es ist passend, das Juwel [durch das **Juwel** zu beehren].’

[Mayt. 14a/16-17] *taqı ymä paranati ilig xanning tngri däm ārdinilig siruqi maitri ödintā közünti.* ‘Und ferner erschien des Königs Praṇāda göttlicher, **juwelenbesetzter** Stab vor Maitreya.’

[Mayt. Ka/16-17] *ymä alqatmış ayqa kösänçig künkä ödrülmüş ädgü ödkä qutluḡ q(i)wliḡ qoluqa qutluḡ qoyn yıl ziin üçünç ay iki otuzqa mn üç ārdinigä kirt günç köngüllüg upasi (çuu) taş ygän tutuq kişim tüzün birlä kin kältäçi*

maitri burxan-qa tuşalim tip bir maitri süö bázätdimiz. ‘Und im gesegneten Monat, am erwünschten Tag, zu einer auserwählten, guten Zeit, zu einer glücklichen Stunde, (im) glücklichen Schafs-Jahr, im dritten Schalt-Monat, am (Tag), habe ich, der an die drei Kostbarkeiten glaubende Laienbruder [Čuu] Taş Ygän Tutuq, zusammen mit meiner Frau Tüzün, in der Hoffnung, den künftig kommenden Buddha Maitreya zu treffen, eine Einleitung zum Maitreya-(Werk) ausschmücken lassen.’

[Mayt. 7a/27-30] *ol ymä nom ärdini adartlayu sözläsär iki türlüg bolurlar bir sangutik atly.. ikinti paramartik atly.* ‘Und wenn man das Kleinod der Lehre detailliert predigt, so sind es zwei Arten: Eine heißt samvṛti(-satya), die zweite heißt paramārtha(-satya).’

[Mayt. 8a/1-9] *türlüg tüz-ün yolluy yaruq yula kögüz-lärintä blgürsär tüz-ün yolluy pasak başlarinta ursarlar tüz-ün yolluĉ ĉintamati ürdni qiglärintä tutyalı bolsalar .. tüz-ün yolluy yıparlay suwin niz-waniliy kirin yumaq yusarlar ol ödün timin ök tüzün titirlär.* ‘Wenn die Lichtfackel des achtfachen, edlen Weges in den Herzen erscheint, wenn sie die Krone des edlen Weges auf die Häupter setzen, wenn sie imstande sind, das cintāmani-**Juwel** des edlen Weges in der Hand zu fassen, und wenn sie den Befleckungs(kleša)-Schmutz mit dem wohlriechenden Wasser des edlen Weges abwaschen, dann werden sie alsbald edel genannt.’

[Mayt. 8b/12-15] *bu muntay türlüg ülgüsüz sansiz ädgülüg nom ürdini ärdämin öp saqinip mn čuu taş ygän tutuq ayayu ayarlayu yinčürü yükünür mn.* ‘Die Tugend dieses derartig maßlos guten Gesetzes-**Juwels** bedenkend, verehere ich, der Tutuq Čuu Taş Ygän, mich ehrfürchtig verneigend.’

[Mayt. 9a/9-13] *qamay birlä ygrmi artuqı yiti türlüg tüzün qutluy tınliyların tıqmış tæg tolu tüzün bursang quwray ürdini titir.* ‘Das **Juwel** der ganzen edlen Mönchsgemeinde ist geradezu wie vollgestopft mit allen 27 Arten edler, glücklicher Wesen.’

[Mayt. 11b/19-26] *kim xormuz-ta tängridä ulatı uluy küclüg tängrilär kirit atlay didimlay başları üz-ä yinčürü töpün yükünmiş tüz-ün bursong quwray ürdni qutınga mn čuu taş ygän tutuq älgimin q(a)wşurup töpümin yirkä tægürüp ayayu ayarlayu yinčürü yuzkünür mn.* ‘Der Majestät des **Kleinodes** der Gemeinde, welches Gott Indra und andere große, mächtige Götter mit ihren mit dem kirıta genannten Diadem versehenen Häuptern verehren und (vor welchem) sie sich mit dem Scheitel verneigen, bringe ich, Čuu Taş Ygän Tutuq, indem ich meine Hände zusammenlege und meinen Scheitel die Erde berühren lasse, ehrerbietigst und respektvoll Verehrung und Ehrerbietung dar.’

[Mayt. 11b/17-19] *bu muntay türlüg tüzünlärin quthuyларin tiqmış tæg tolu bursang quwray **ärdini** titir.* ‘Das ist das ganze sogenannte **Kleinod** der Mönchsgemeinde, das von derartigen edlen, glücklichen Wesen wie vollgestopft ist.’

[Mayt. 9a/1-5] *boşyunluq säkiz ygrmi türlüg wityastan şastarlar titir.. inçä qaltı ratnadrxa atly **ärdini** yinçü adara uqyuluq şastar witsayaxar atly şastar.. basami ş(astar) oxlan nami şastar...* ‘Die zu lernenden sogenannten achtzehn Arten von Vidyāsthāna-Śāstras, sowie das ratnadrxa genannte Śāstra, durch welches man detailliert die **Juwelen** versteht das witsayaxar-Śāstra, das basami-Ś[āstra], das oxlan nami-Śāstra...’

[Mayt. 9a/21-24] *iki türlüg yolın aydılar.. birökin bu oğul äwdä barqta ärsär.. yiti **ärdni(kä)** tükällig tört yirtinçü yir suwda ärklig çkrwty ilig xan bolğay.* ‘(Wenn dieser Sohn im Hause lebt, wird er ein die sieben **Kostbarkeiten** besitzender cakmvarin-König sein, der die vier Richtungen der Erde beherrscht.’

[Mayt. 2a/28-30] *anı osuylyş kişi at'öz-lüg çintamani **ärdni** bulğalı taqı alp ärür.* ‘Ein cintāmaṇi -**Juwel** von Menschen wie ihn zu finden ist sehr schwer.’

[Mayt. 6a/26-29] *alp bulğuluq burxan qutılıy **ärdinilig** otruqta kirip qutrulmaqlay yoluy ädgülig ardnilər köngülçä idinglar.* ‘Betretet die **Juwelen**-Insel der schwer zu erlangenden Buddha-Würde und vervollkommnet durch ein gutes Juwelenherz den Weg der Erlösung!’

[Mayt. 6a/26-29] *alp bulğuluq burxan qutılıy ärdinilig otruqta kirip qutrulmaqlay yoluy ädgülig ardnilər köngülçä idinglar.* ‘Betretet die Juwelen-Insel der schwer zu erlangenden Buddha-Würde und vervollkommnet durch ein gutes **Juwelenherz** den Weg der Erlösung!’

[Mayt. 12b/27-30] *bögü biliglig burxanlarning yir suwda bälğürmäkingä ädgü nomluy yarlay yrliqamişinga tüzün bursang **ärdnining** ädgü törükä qatılmışinga bu üç ärdini üzä kim qayu tüzünlär oyli ayinçesiz süzük köngül öritsär ol ärür.* ‘Welcher der edlen Söhne zum Erscheinen der weisen Buddhas auf Erden, zur Predigt der guten Lehre , zur Verquickung des edlen Gemeinde-**Juwels** mit der edlen Lehre, d.h. zu diesen drei Juwelen, ein unerschütterliches und reines Herz entstehen läßt, der ist die Scheitel genannte, gute Wurzel.’

[Mayt. 12b/27-30] *bögü biliglig burxanlarning yir suwda bälğürmäkingä ädgü nomluy yarlay yrliqamişinga tüzün bursang ärdnining ädgü törükä qatılmışinga bu üç **ärdini** üzä kim qayu tüzünlär oyli ayinçesiz süzük köngül öritsär ol ärür.* ‘Welcher der edlen Söhne zum Erscheinen der weisen Buddhas

auf Erden, zur Predigt der guten Lehre, zur Verquickung des edlen Gemeinde-Juwels mit der edlen Lehre, d.h. zu diesen drei **Juwelen**, ein unerschütterliches und reines Herz entstehen läßt, der ist die Scheitel genannte, gute Wurzel.’

[Mayt. 13a/6-11] *kim qayu tinlay öngrä üč ärdinikä süzülp kin yana anča munča tıltayın aqlap süzük köngli isilsär qorasar bu ärür.. töpüdin taymaq tüşmək.* ‘Wenn ein Wesen früher die drei **Juwelen** verehrt hat und danach wiederum aus irgendeiner Ursache verachtet und sein Herz abnimmt, so wird dies das ‚Herabgleiten vom Scheitel genannt’

[Mayt. 6b/1-3] *aymaqın adaqınta yükünü inčä tip ötünti.. alqu ädgüngüzkä yükünür mn amraq oçulluq ärdnim.* ‘Mit Verehrung sich zu Füßen verneigend, sprach sie ergebenst so: Ich verneige mich für alle Eure Güte, mein geliebtes Sohnes-**Juwel**.’

[Mayt. 6b/20-23] *birökin bu böz ärdinig bursang quwray ara buşi birsär.. otıuratı tüzün maitrining ilingä täggäy.* ‘Wenn du dieses **Juwel** von Baumwollstoff in der Mönchsgemeinde als Geschenk verteilst, wird er sicherlich in die Hand des edlen Maitreya gelangen.’

[Mayt. 7a/29-30] *...quwray ärdnikä...* ‘dem **Juwel** der Gemeinde...’

[Mayt. 9a/22-24] *yir oşuyluq alqu ädgü törülärning turuyı ... bursang quwray ärdinisi titir.* ‘Der Aufenthaltsort aller guten Gesetze werden ‚das **Juwel** der Mönchsgemeinde genannt.’

[Mayt. 9a/21-24] *antay (ärsär mn) quwray ärdinikä buşi birü (tägäyin).* ‘[Wenn] es so [ist, will ich] dem **Juwel** der Mönchsgemeinde eine Gabe geben.’

[Mayt. 1b/24-26] *taqı ymä yiti ärdinikä tükllig şanki atly ilig xan (bolur).* ‘Und ferner wird der [mit] den sieben **Juwelen** (sapta ratnāni) [v]öllig ausgestattete König Śaṅkha [leben].’

[Mayt. 4b/1-10] *yayumişin uqup inčä ymä bursang quwray ärdinining tartılmışin bulup qamayqa ädgülügin kântü ornınta turup törtdin yingaq bulungqa yaqın barıp toyin başinga bürünüp wasuki luular iligining tüglükingä oşatı baydaşnu bab(?) burxan qutınga titrüm täring alpta alp buluyuluqın yincürü saqınu dyanqa oluru yrliqadı.* ‘Er verstand sein Nahekommen, fand die Mönche des Gemeinde-**Juwels** weggegangen, erhob sich von seinem Sitz mit Güte allen (Wesen) gegenüber, näherte sich den vier Richtungen, verhüllte seinen Mönchskopf und geruhte, in Meditation zu sitzen, [indem er], wie die Gefolgschaft (?) des Drachenkönigs Vāsuki in Paryāṅka-

Haltung sitzend, an die schwer zu erlangende bru-Buddha-Würde verehrend dachte.’

[Mayt. 16a/20-22] *bu yir (suwda burxan) qutınta yigräk adan ürdini taqı bultuqmaz.* ‘Ein anderes **Juwel**, besser als die [Buddha-] Würde, wird auf dieser Erde überhaupt nicht gefunden.’

[Mayt. 2a/20-22] *ol sön ärtmiş ödtäki maxapr(anati)..... ilig xanning uzunı mïng yitizi altı ygrmi burnak turqı p(ingali) atlay gang ögüzä ärdäci luu xanïnga urunçaq birmış ürdinilig siruq s- ... üntürüp tikä turçurup ülgü(süz) ayı baram buşı birip qilip säkiz tümän (tört mïng) tapınur bägläri birlä* ‘Die in jener früher gewesenen Zeit dem König Mahāfprañāda) gehörige **Juwelen-Säule**, deren Höhe 1000 [Ellen] und deren Breite borang (?)u beträgt und die dem im Ganges-Fluß lebenden Drachenkönig [Pingala] als Pfand gegeben worden war, nahm er heraus, stellte sie auf und gab maßlos viele Reichtümer als Almosen, ... tat er...und ging mit 8[4]000 Diener-Fürsten nahe zu.’

arsayın < Skr. *rasayana* ‘iksir’(Mayt.Tk. 352); ‘iksir, yaşam ikhiri, meyve özü’ (HA 568)

[Mayt.Tk. 19/46-56] *ko(p) kamağ şastarlarag arsayın içmiş aryaçntri bodivst kşi açarı entek tilintin tohrı tilinçe yaratmış prtirakşit krmavaziki tohrı tilin(tin) (tü)rk tilinçe evirmiş maytrı(simit) nom bitigde maytrı bodivst(nın) toyın bolmaq atlıg ikinti (ülüş) tükedi.* ‘Bütün şāstraları tamamıyla, haşmetle anlamış ve Vaibhāşika şāstralarını **iksir** gibi içmiş olan üstat Bodhisattva Āryacandranın Hint dilinden, Tohar diline çevirdiği ve Prajnārākşita Krmavaziki’nin Tohar dilinden Türk diline çevirdiği Maytrısimit din kitabında ‘Maytrı bodhisattva’nın rahip olması’ adlı ikinci (bölüm)bitti.’

aşay < Skr. *āşaya* ‘niyet, maksat’ (Mayt.Tk. 354); ‘eğilim, tabiat, ruhsal durum, (iyi) yaşam tarzı’ (HA 76); **avazasay**¹ < Skr. ? ‘gönlü ve karnı bozuk’ (Mayt.Tk. 356),

[Mayt.Tk. 59/7-9] *tağı yime edgü aşay küçinte uvutluğ uyatlıg bolurlar.* ‘Ve yine iyi **niyet** sayesinde terbiyeli ve edepli olurlar.’

[Mayt.Tk. 59/26-29] *uladı köñülü kögüzi artamış kakaksi (a)vazasay aşaylıg tınlıglar erser enetkekçe bolur.* ‘Ve **gönlü, kalbi mahvolmuş**, bir gayesi olan yaratıklar ise Hintçe’sidir.’

aşok < Skr. *aşoka* ‘bir nevi ağaç’ (Mayt.Tk. 355); **aşok** (Mayt.76)<Skr. *aşoka* ‘ein Baum; bir ağaç’ (HA. 94)

¹ HA 83’te *avazasaylıg* kelimesinin okuma hatası olduğu belirtilmektedir.

[Mayt.Tk. 13/51-59] *ol ilig begniñ maḥamay atlıg arıgda aṣok atlıg adınçığ sögüt altınında ikinti ay sekiz yangıça puş yultuzқа viçay atlıg muhurtқа iki kırk kut buvanlıg irü belgüke tükellig sekiz on türlüg nayrağın yaratağlıg körtle körkle qoluça yaruqın yaltrayu qaltı bulutdın...* ‘Bu hükümdarın Mahāmāyā adlı eşi kraliçeden Lumbinī adlı korulukta, **Aṣoka** adlı harikulade bir ağacın altında, ikinci ayın sekizinde, Pusya yıldızı devrinde Vijaya saatinde, otuz iki mukaddes alamet ve seksen türlü ‘ikinci dereceden alamet’ ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkışmış güneş gibi bir Burkan doğdu).’

[Mayt. 5a/20-22] *ol [ilig bāg]ning maxamaya atlay qatunluγ [ärdini tngri]din lumbani atlay arıyda aṣok [at]lay adınçıy sögüt altında ikinti ay säkiz yangıça puş yultuz-qa wiçay atlay muxurtқа iki qırq qut buyanlay irü blgükä tükäl(l)ig säkiz on türlüg nayrayı'n yaratayliy körtlä körkin qulaçça yaruqın yaltriγu qaltı bulüidin önmiş kün tngri täg oγulluγ čintamani ärdni blgülig bolti.* ‘Dem Frauen[juwel] jenes [Königs] namens Mahāmāyā wurde im [himmlischen] Hain Lumbinī unter dem wunderbaren **Baum** [namens] Aśoka im zweiten Monat am achten Tag zur Zeit des Sternbildes (naksatra) Puşya in der Stunde (muhūrta) namens Vijaya ein Glück und Segen bringende Merkmale besitzender, mit achtzig Nebenzeichen (anuvyanjana) ausgestatteter, schöner, ansehnlicher, durch einen klaftegroßen Glanz strahlender Sohn geboren, ein cintāmaṇi-Juwel (von Sohn), der wie der Sonnengott aus einer Wolke erschien.’

aşup < Skr. *Aşubha* ‘pis, çirkin’ (Mayt.Tk. 355); ‘iğrenme meditasyonu’ (HA 78)

[Mayt.Tk. 27/17-20] *yime kayu toyın dıntar sınarķ tarķa yirde inip aṣup anapana...* ‘Ve yine hangi rahip cihetteki sıkıntılı bir yere inip **pis** ve ānāpāna...’

azan < Skr. *asana* ‘sedir’ (Mayt.Tk. 358); ‘taht, oturacak yer, heykel altlığı’ (HA 71)

[Mayt.Tk. 73/30-35] *munta toğup toyın başlıg şuşutsi azan mançak tült töşek tağar keyiz sunçuk isiç bukaç burnaç etüzlüg erür.* ‘Burada doğup rahip başlı, tarak, **sedir**, yataklar, yastıklar, döşekler ve torbalar keçe, dilenci kasesi, kazan tencere bakraç vücutludurlar.’

bodi < Skr. *bodhi* ‘erme, sögüt’ (Mayt.Tk. 369); **bodi sögüt** (Mayt.80) <Skr. *bodhi* ‘Erleuchtung, Erwachen; aydınlanma, uyanma, erme’ (HA 183)

[Mayt.Tk. 16/21-24] **bodi** söğüt tüpint(e) (meñi) meñiledi. ‘**Bodhi** ağacı atında erdi.’

[Mayt. 15b/15-19] *atlay brktä naryančan ögüz [qidi]yinta bodi söğüt altininta wiž-ir osuyluy bäk qatay könglin waçraz-an [ör]gün üz-ä baydaşinu oluru yrliqadi.* ‘Und geruhte, im ... Hain am [Ufer] des Nairanjanā-Flusses unterhalb des **Bodhi-Baumes** mit vajra-artigem, festen.

[Mayt. 16a/5-10] *qayu ödün tngri tngri burxan burxan qutin bulu yrliqadi yiti yiti kün bodi söğüt tüpintä dyanlay [mängi] mângilädi.* ‘Als der Göttergott Buddha die Buddha-Würde zu erlangen geruhte, gernoB er sieben mal sieben Tage unter dem **Bodhi-Baum** die Freude der Meditation.’

bra < Skr. *pr.* ‘gölgelik çardak’ (Mayt.Tk. 372); ‘şemsiye, güneşlik, bayrak, sancak, tapınak sancağı’ (HA 559)

[Mayt.Tk. 18/31-35] *...tört buluş yınaş yaradı yaşadı kök qalıqda bra aşkuğ köligelik ed tavarlar közünti.* ‘Dört bir taraf parladı, gökte **bra** çardak, gölgelik şeyler göründü.’

[Mayt.Tk. 44/3-4] *kök qalıqda bra aşkuğ...* ‘Gökte **çardak**...’

çaladr, çldar <Skr. *jaladhara* ‘deniz’ (Mayt.Tk. 377); ‘küçük göl, göl veya küçük gölün adı’ (HA 219)

[Mayt.Tk. 31/7-12] *tağı yime ol kidin otrasında yarım bire kiñ yarım bire teriñ tört erdnin itilm(iş) çldar atlıg yul bolur.* ‘Ve yine o evlerin ortasında, dört cevher ile tanzim edilmiş **Jaladhara** adlı bir göl vardır.’

[Mayt.Tk. 53/3-8] *anta ötrü çaladr yulta erdeçi çalaprbasi atlıglular kanı tükel bilgi mayrı burkannıñ lu ordusıña yağumışın uqup...* ‘Bunun üzerine **Jaladhara** adlı bir gölde yaşayan Jalaprabhāsa adlı ejderler hükümdarı mükemmel hikmetli Mayrı Burkan’ın ejderler sarayına yaklaştığını anlayıp...’

[Mayt.Tk. 53/9-10] *... birle çala(dr) ...* ‘... ile **Jaladhara**...’

çambu < Skr. *jambu* ‘elma’ (Mayt.Tk. 378); ‘jambol, Java eriği’ (HA 220)

[Mayt.Tk. 37/5-9] *teñri yarlıgıña vişvakrmi teñri tağı adın erüiş öküş teñriler birle çambu söğütüg iter yaratır.* ‘Tanrı İndra’nın emri üzerine, tanrı Vişvakarman, diğer birçok tanrılar ile **jambu** ağacını süsler, teçhiz eder.’

[Mayt.Tk. 37/13-20] *amtı bodisvtnañ ögi katun uluğ qarı işiler birle tegriklep ornınta turup ol altunluğ pariçatr söğütke oqşatı alku söğütlerniñ begi osuğluğ butıq çubıq yap yavişgu hua çeçeklerin tegriklemiş çambu söğüt tapa bardı.*

‘Şimdi bodhisattvanın anası kraliçe çok yaşlı kadınlar ile çevrili olduğu halde yerinden kalktı ve altın paricitri adlı ağaca benzeyen, bütün ağaçların beyi gibi dal budak yaprak ve çiçekler ile çevrelenmiş **jambu** ağacına doğru gitti.’

çantal, çintal < Skr. *candala* ‘cellat’ (Mayt.Tk. 378); **čantal** (Mayt.83) <Skr. *caṇḍāla* ‘Henker, Kastenloser; cellat, kastsız bir kişi’ (HA 222)

[Mayt.Tk. 5/7-10] *anı eṣidip virutak ilig beg çantallar(ka) yarlıg yarlıkadı.* ‘Bunu işitince hükümdar Virūdhaka **cellatlara** emretti.’

[Mayt.Tk. 58/47-48] *taķı yime ṣ(ivnġ)ı ... ölüťçi çantal erdi.* ‘Ve yine Şivāngin **cellattı.**’

[Mayt.Tk. 59/22-24] *ķaltı ṣivnġı çantal angulm(alı) oġrıda ulatı tınlıġlar toġmadı.* ‘Tıpkı **cellat** Şivāngin, Angulimālya adlı hırsız ve diğerlerinin doğmaması gibi.’

[Mayt.Tk. 75/18-23] *kim yime ol baṣsız köġüzlerinte yüzlüġ meñizlig ķolların örü kötürüp örtenür yalarlar erser olar öñre ķiṣi ölürdēçi çantallar erdiler sansız tümen yalañuķlarıġ ölürdiler.* ‘Başsız göğüslerinde yüzleri olduğu halde kollarını yukarı kaldırıp yananlara gelince; bunlar vaktiyle insan öldüren **cellattılar.**’

[Mayt.Tk. 78/46-50] *biz öñre ķiṣi aġunıta erken ķiṣi yalañuķuġ ölürdēçi çantallar erdimiz.* ‘Biz vaktiyle insanlar alemindeyken insanları öldüren **cellattık.**’

[Mayt. 6b/4-9] *anı isidip wirutak ilig bāġ čantal(l)arķa yrliġ yrliķadi(:) bu yayılar ġiz-larin yiti öñġi at’öz-larin bičip ķasiṣ suburyanlar ara ķamiṣinglār.* ‘Als er,das hörte, befahl der König Virūdhaka den **Henker**: “Zerschneidet die Körper dieser feindlichen Mädchen in sieben Teile und werft sie zwischen die Grabstätten!”

[Mayt. 6b/8-10] *čantal(l)ar ymä ilig bāġ yrliġin tükäl ġiltılar.* ‘Die **Henker** führten den Befehl des Königs völlig aus.’

çinagantik < Skr. *jinagandhika* ‘güzel kokulu ot’ (Mayt.Tk. 379); **činagantik** (Mayt.83) <Skr. *jinagandhika* ‘Name einer Heilpflanze, die im Himalaya wächst; Himalaya’da yetişen şifalı bir bitkinin adı’ (HA 232)

[Mayt.Tk. 5/16-18] *...(burķan eṣidip) ol ķatunlarnıñ uluġ ödün ķolusın uķup taġda barıp çinagantik atlıġ -up baṣlarıña saçıp isig... ‘... daġa ulaşıp jina-gandhika adlı baṣlarına saçıp, sıcak...’*

[Mayt. 6b/10-15] *tükäl bilgä tängri tängri burxan ol qatunlarning qurtulyuluq ödün qolusın uqup ximawant taydın ċinagantik atlay ot kälürüp başlaşnga saċip isig öz birü yrliqadi.* ‘Da verstand der völlig weise Göttergott Buddha, daβ—die Zeit jene Frauen'zu erlösen, (gekommen war), und brachte vom Himālaya-Gebirge das **Jinagandhika** genannte Heilkraut, streute es auf ihre Häupter und geruhte, ihnen das Leben zu geben.’

ċintan < Skr. *candana* ‘sandal ağacı’ (Mayt.Tk. 379); **ċintan** (Mayt.83) <Skr. *candana* ‘Sandelholz, Sandelbaum; sandal ağacı, sandal ağacının tozu, sandal ağacının macunu’ (HA 233)

[Mayt.Tk. 18/34-39] *ċintan nikişi birle ċatağlıg edgü ydlağ kuzişay mntark ulatı teyridem hua ċeċekler yüzken yağmur osuğluğ yağıdılar.* ‘**Sandal ağacı** nikişi ile pek güzel kokulu nilüfer ċiċeklerini ve diğeri semavi ċiċekleri durmadan yağmur gibi yağdırdılar.’

[Mayt.Tk. 55/24-31] *tü türlüg kök sarıg kızul yöriñ yipün öñlüg esri kusrı suvdağı ċurğaqd(akı) ċeċekler yarılıp açılıp tö(külür) adruğ adruğ eñer teğer ċintan tamalaptr abiriş krbirde ulatı (erdni)lig söğütler iğaçlar...* ‘Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, beyaz, menekşe rengi, koyu kırmızı renkte, alacalı, sudaki karadaki ċiċekler yarılıp dökülür; türlü türlü, salkım salkım olan ile **candana** tamālapattra, karavāra, krbir ve öteki cevherli ağaçlar...’

[Mayt. 14b/19-23] *şmnu tngri [inċä] tip tidi .. otğuratı ol otğurdağı-i [tünlylar] yid [yi]par ċintan ät'öz-läringä [türtgäylä]r.* ‘Der Gott Māra sprach [folgendermaßen]: Sicherlich werden die [Lebewesen] jener Zeit Döfte, [Wohl]gerüche und **Sandelholz** auf den Körper [auftragen].’

ċintamani (Mayt.83)<Skr. *cintāmaņi* ‘Wunschjuwel; istek mücevheri’ (HA 233)

[Mayt. 8a/1-9] *türlüg tüz-ün yolluğ yaruq yula kögüz-lärintä blğürsâr tüz-ün yolluğ pasak başlarinta ursarlar tüz-ün yolluğ ċintamati ärdni ağıglärintä tutyalı bolsalar .. tüz-ün yolluğ yiparlay suwin niz-waniliğ kirin yumağ yusarlar ol ödün timin ök tüzün titirlär.* ‘Wenn die Lichtfackel des achtfachen, edlen Weges in den Herzen erscheint, wenn sie die Krone des edlen Weges auf die Häupter setzen, wenn sie imstande sind, das **cintāmani**-Juwel des edlen Weges in der Hand zu fassen, und wenn sie den Befleckungs(kleša)-Schmutz mit dem wohlriechenden Wasser des edlen Weges abwaschen, dann werden sie alsbald edel genannt.’

[Mayt. 15a/1-8] *[at]lay adinċiy söğüt altiinta ikinti ay säkiz yangıqa puş yultuz-qa wiċay atlay muxurtqa iki ċırq qut buyanlay irü blğükä tükäl(l)ig säkiz on*

trlüg nayrayin yaratayliy körtlä körkin qulačča yarıqin yaltriyu qaltı bulitdin önmış kün tngri tæg oyulluy čintamani ärdni blgülig boltı. ‘Unter dem wunderbaren Baum [namens] Aśoka im zweiten Monat am achten Tag zur Zeit des Sternbildes (naksatra) Pusya in der Stunde (muhūrta) namens Vijaya ein 32 Glück und Segen bringende Merkmale besitzender, mit achtzig Nebenzeichen (anuvyanjana) ausgestatteter, schöner, ansehlicher, durch einen klaftergroßen Glanz strahlender Sohn geboren, ein **cintāmaṇi**-Juwel (von Sohn), der wie der Sonnengott aus einer Wolke erschien.

[Mayt. 2a/28-30] *anı osuyıuy kişi at’öz-lüg čintamani ärdni bulyalı taqı alp ärür.* ‘Ein **cintāmaṇi** -Juwel von Menschen wie ihn zu finden ist sehr schwer.

[Mayt. 5b-6a/27-01] *anta ötrü maxaprčapati gaudami qatun nigodaram sāngrämkä [kälip inča] ti tidi qmtı ol qop şakılarnıng ... [bilgä b]iliglig burxan čintamani ärdni ...* ‘Da [kam] die Königin Mahāprajāpatī Gautamī zum Kloster Nyagrodhārāma und sagte: “Jetzt ... aller jener śākya-[Fürsten], ... das weise Buddha-cintāmaṇi-Juwel”.

g(a)ntakutı (Mayt.84)<Skr. *gandhakuṭı* ‘Name einer Mönchszelle; bir rahip hücresinin adı’ (HA 271)

[Mayt. 5a/10-22] *qaltı bir ödün maxamotgolayan qrxant anasın qutıaryalı sansız tümän sumir taıylar töpüsi üz-ä irkläyü motgalayan arxantning küügälig ärdämi üz-ä mariči kančanapati uluşq[a] barı yrliqap motgalayan [arxantning] anası[n] qutıaru yrliqa[p] ikilä äwriltüktä tängri burxan[ning manočap atlay] küügälig ärdämi küčintä ärngäk [soqıyınča ödtä g(a)ntakutı atlay kántü pryaniıta blgülig bolu yrliqad[i].* ‘Z.B. hat einst der Arhat Mahāmaudgalyāyana, um seine Mutter zu erretten, geruht, die Gipfel von zahllosen Myriaden von Sumeru-Bergen zu betreten und durch die Zauber Macht des Arhat Maudgalyāyana zum Marīci-Weltbereich Kāncanapatta zu gehen und die Mutter [des Arhat] Maudgalyāyana zu erlösen, und als er sich [wieder (heimwärts) wandte], geruhte er, durch die Kraft der [manojavā genannten] Zauber Macht des göttlichen Buddha in einer Zeit wie ein Finger-[Schnalzen] (schon wieder) in dessen eigener Zelle namens **Gandhakuṭı** zu erscheinen.’

klyakasapṛş < Skr. *sparşa* ‘temas’ (Mayt.Tk. 413); **kalingasap(a)rş** (Mayt.84)<Skr. *kālīngasparśa* ‘weich zu berühren wie der Kālīnga-Stoff; Kālīnga kumaşı gibi yumuşak dokunma’ (HA 323)

[Mayt.Tk 5/35-38] *bişinç klyakasapṛş börtmeki öze asağ tusu kılmaq antağ erti.* ‘Beşincisi, sağlık veren, **teması** ile hizmet etmesi şöyledi.’

[Mayt. 5b/1-5] *[äd tawar yaqin] kälürmäkin üçünč [ičkü ot] adartlayu uqmaqin törtünč kántü köligäsi üz-ä asaγ tusu qılmaqin bişinč kalingasap(a)rš yilic yumşaq börtmäkin.* ‘[Dinge (wrtl.: Hab und Gut) nahe] bringt; drittens dadurch, daß er weiß, [die Heilkräuter-Getränke] zu unterscheiden; viertens dadurch, daß er durch seinen Schatten Nutzen und Vorteil bringt; fünftens durch seine **kalinga-sparša** genannte, sanfte Berührung.’

[Mayt. 6b-7a/30-01] *bişinč kalingasap(a)rš börtmäki üz-a asaγ tuşu qılmaqı antay ärdi.* ‘Fünftens: Sein Nutzen- und Vorteilbringen durch seine **kalitiga-sparša** Berührung war folgendermaßen.’

kalvink < skr. *kalavinka* ‘güzel sesli bir kuş’ (Mayt.Tk. 401); ‘bir kuş adı’ (HA 321)²

[Mayt.Tk. 32/12-16] *erdnilig kimide olurup biş türlüγ yinçge oyun etizü kekük kızıguluğ kalvink yuy kuşlar ünin işüdü.* ‘Cevherle süslü gemide oturup beş çeşit zarif musiki çalarlar guguk kuşu **kalavinka** kuşlar seslerini işitir.’

kelem < Skr. *Kalama* ‘kalem’ (Mayt.Tk. 406); ‘bir kuş adı’ (HA 321)

[Mayt.Tk. 61/1-7] *biz munta ... yalınlıγ kelemın sukin öz ilgin öz etüzümünzi karnımıznu uçamıznu eniñümünzi butumuznu başımıznu yüzümünzi bitiyür biz.* ‘Biz burada alevli bir **kalem**, bir fırça ve kendi elimiz ile kendi vücudumuza, karnımıza, sırtımıza, omzumıza, butumuza, başımıza, yüzümüze yazarız.’

kirit < Skr. *krita* ‘taç’ (Mayt.Tk. 412); **kirit** (Mayt.87) <Skr. *kiriṭa* ‘Diadem, Tiara; alın çemberi, alın bağı, taç’ (HA 383)

[Mayt.Tk. 2/52-61] *kim hormuzta teñri(te) ulatı uluğ küçlüγ teñri(ler) kirit atlıγ dıdımlıγ başları öze yinçütü töpün yükünmiş tözün bursoñ kuvrağ erdni kutıña men kirtülüγ upası (bo)z bay tirek yidleg birle (i)lgimizni qavışurup töpümin (yir)ke tegürüp ayayu ağırlayu (yinçürü) (y)ükünür men.* ‘Tanrı Hormuzto ve öteki büyük, güçlü tanrılar, **Kiriṭa** denen taçlarla süslü başları ile önünde eğildikleri asil cemaat cevheri huzurunda ben gerçek mümin Boz Bay Tirek, Yidleg ile ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz.’

[Mayt. 11b/19-26] *kim xormuz-ta tängridä ulatı uluy küçlüγ tängrilär kirit atlay didimlay başları üz-ä yinçürü töpün yükünmiş tüz-ün bursong quwraγ ärdni qutınga mn čuu taş ygän tutuq älgimin q(a)wşurup töpümin yirkä*

² HA 321’de kelimenin Hotan Sakacasında *karavıra*, *karavıraa* biçimlerine göndermede bulunur. Bu biçim 27 numaralı *krbr* kelimesiyle ilgili olması muhtemeldir.

tägürüp ayayu ayarlayu yinčürü yuzkünür mn. ‘Der Majestät des Kleinodes der Gemeinde, welches Gott Indra und andere große, mächtige Götter mit ihren mit dem **kirīta** genannten Diadem versehenen Häuptern verehren und (vor welchem) sie sich mit dem Scheitel verneigen, bringe ich, Čuu Taš Ygän Tutuq, indem ich meine Hände zusammenlege und meinen Scheitel die Erde berühren lasse, ehrerbietigst und respektvoll Verehrung und Ehrerbietung dar.’

klp < Skr. *kalpa* ‘zaman devri’ (Mayt.Tk. 413); **klp** (Mayt.87) <Skr. *kalpa* ‘Weltzeitalter; dönem, devir, çağ’ (HA 324)

[Mayt.Tk. /] **klp** *ödlerig...* ‘**Kalpa** devirlerini...’

[Mayt.Tk. 5/53-58] *bu mu(n)tağ türlüğ sarasvati brhasvati ulatı teñridem bilgeler klp ödün sözlep alqınçsız asağ tusuluğ edgüsin öp saqınıp.* ‘Bunlar: Sarasvatī, Brhaspati ve diğer ilahi hakimler sayısız **devirler** boyunca söyleyip eksilmeyen hizmet etme iyiliğini düşünür, tasavvur ederler.’

[Mayt.Tk. 3/1-9] *yüz klp üç asañı ödte berü paramantal yolta katağlanu tükel türlüğ burkan kutıña yivikin yivitiñ tözkerinçsiz burkan kutılığ çkrvrt ilig kan ornıña olurguluğ tigin öge atıña abişik kılmış biş ajun tınlıqlarağ urunçaq teginmiş ...* ‘Yüz **Kalpa**, üç Asamkhyeya müddetinden beri Parimandala yolda gayret sarf ederek fevkalade burkanlık için malzeme ile teçhip edilip anlaşılması güç Burkanlığa sahip olan bir dünya hâkimi hükümdarın yerine oturmak için burkan veliahdı adına takdis edilmiş ve beş alemdeki canlı varlıklara kendisini rehin olarak sunmuş...’

[Mayt.Tk. 48/8-11] *yüz klp üç asañı ödteki meniñ emgenmiş kşan ödlerim anca öküş artmadı.* ‘Yüz **kalpa** üç asamkhyeya müddetindeki benim cehdettiğim devirlerim biraz fazla artmadı.’

[Mayt.Tk. 51/62-66] *qop qamağ tınlıqlar öze yarlıqançuçı biligin yüz klp üç asañı ödte edgü kılinç yıgdıñız teñrim.* ‘Bütün yaratıklar içi merhamet ile yüz **kalpa** ve üç asamkhyeya müddetince iyi amaller biriktirdiniz, ey tanrım!’

[Mayt. 7a/16-23] *bu muntay türlüğ sarasawati brxasvati ulatı tängridäm bilgälär kalp ödün sözlöp alqınçsız asağ tusuluğ ädgüsin öp-p saqıñıp mn čuu taş ygän töpümin yirkä tägürüp qop ahuntaqı at’özün ayayu ayarlayu yinčürü yüikünü tägiür mn.* ‘Weil in dieser Art Sarasvatī, Brhaspati und die übrigen himmlischen Weisen ein **Zeitalter** lang gepredigt haben und das Gute des unerschöpflichen Nutzens und Vorteils bedacht haben, lasse ich, Čuu Tas Ygän, meinen Scheitel die Erde berühren und bringe mit dem durch viele Existenzen hindurch (entstandenen) Körper ergebenst Verehrung dar.’

[Mayt. 11a-11b/30-03] *sansaz tümän maxaklpta bärü burxanlataḡ körü körü ögränniış üçün siz-iksiz otḡuraḡ uqtı.* ‘Weil er gewohnt war, seit zahllosen Myriaden von **Mahākālpas** die Buddhas zu sehen, verstand er klar.’

[Mayt. 13b/13-18] *anta ötrü ayayqa tägimlig mäitri bodiswt asanki kälöp sanınça káč ödta bärü yalnguq oylanınga asay (tusu) qılu ögränniış üçün yänä yänä ba(štınqı-)da baštınqı süzük könglin äwig barqay qodup toyın bolıyalı kösäyür üçün otḡuraḡ uqtı bälgülüg bilti.* ‘Dann hat der edle Bodhisattva Maitreya, weil er seit unzählbaren, zahllosen **Kālpas** den Menschenkindern Nutzen und [Vorteil] zu verschaffen gewohnt war und weil er von Anfang an mit reiner Gesinnung Haus und Hof aufzugeben und Mönch zu werden wünschte, es deutlich verstanden und klar erkannt.’

[Mayt. 2b/22-25] (...**klp**) *ödtäki q(urıḡ) quwı söngükläringın (yük)di ärsär wıpul tayda idiz söngü (klüg ükmäk bolḡa)y ärdi.* ‘[Wenn man] deine [trockenen], hohlen Knochen eines ...-**Kālpas** [anhäufen würde], so wäre es ein Knochenfhaufen], höher als der Vipula-Berg.’

[Mayt. 6a/6-13] *qaltı sintu ögüzniüng ärkäčlänmiış suwlar kaylas tay singiringä toqınmiış täg birisi qırq **klp** ödtä yıymıış qataylnmiış ikintisi altmiış klp ödtä... (kän)tülning bilgä biligläri ol bir qat böz içintä...* ‘Wie die Gewässer des Indus-Flusses mit großen Wogen an die Seite des KailäsaBerges schlagen, (9 ff) so waren die Weisheiten, die der eine in der Zeit von vierzig **Kālpas** gesammelt hatte und der zweite in der Zeit von sechzig **Kālpas** [gesammelt hatte].’

[Mayt. 6a/6-13] *qaltı sintu ögüzniüng ärkäčlänmiış suwlar kaylas tay singiringä toqınmiış täg birisi qırq klp ödtä yıymıış qataylnmiış ikintisi altmiış **klp** ödtä... (kän)tülning bilgä biligläri ol bir qat böz içintä...* ‘Wie die Gewässer des Indus-Flusses mit großen Wogen an die Seite des KailäsaBerges schlagen, so waren die Weisheiten, die der eine in der Zeit von vierzig **Kālpas** gesammelt hatte und der zweite in der Zeit von sechzig **Kālpas** [gesammelt hatte].’

[Mayt. 7b/2-6] *anı uqyalı bilgäli qataylanıḡ qırq **klp** altmiış klp ödtä bärü yıymıış ädgümüz ärdämimizni alqu üntürüp nang qilip ol toyinıy uqyalı oḡyuralı umadimiz.* ‘Ob wohl wir uns bemühten, jenen zu verstehen, indem wir unsere guten Werke und Tugenden, die wir seit vierzig **Kālpas** bzw. sechzig Kalpa-Perioden angehäuft hatten, hervorbrachten, haben wir es nicht geschafft und konnten jenen Mönch nicht verstehen und nicht aufwecken.’

[Mayt. 7b/2-6] *anı uqyalı bilgäli qataylanıḡ qırq klp altmiış **klp** ödtä bärü yıymıış ädgümüz ärdämimizni alqu üntürüp nang qilip ol toyinıy uqyalı*

odpuryalı umadimiz. ‘Ob wohl wir uns bemühten, jenen zu verstehen, indem wir unsere guten Werke und Tugenden, die wir seit vierzig Kalpas bzw. sechzig **Kalpa**-Perioden angehäuft hatten, hervorbrachten, haben wir es nicht geschafft und konnten jenen Mönch nicht verstehen und nicht aufwecken.’

[Mayt. 8b/23-26] *tüzün maitrining yüz kalp üč asanki uzun ödtä yï(γ)uluq ädgü qilinči tolu tükäl bolmış ärür.* ‘Die guten Taten des Maitreya, die er in hundert **Kalpas** und drei asamkhyeya-Perioden angesammelt hatte, sind vollständig geworden.’

[Mayt. 9b/19-23] ... (*ülgüsü*)z sansöz **klp** ahunlarda biz (*sizni*) saqınu sözläyü yitinčsiz ämgäk (*ämgäntimiz*).. *ol ol inayïy saqınu yrliqasar (bu bozüg)tuta yrliqazun.. bizingä (ädgülügin) adnayıqa asaqliqin...* ‘... Wir (haben) in Existenzen in zahllosen] **Kalpas** ... unausdenkbares und unaussprechbares Leid ... Wenn Ihr an jene unsere Ernsthaftigkeit denkt, ... möget Ihr ruhen, ihn zu nehmen! Für uns und ... für andere von Nutzen.’

[Mayt. 16a/9-16] *birökin mn üstünki burxan qutın ing bu muntay türlüg yi(g adruqın) uqtum ärdi ärsär(.) ötrü ... tamu yirintä turup yüz klp ü(lgüsü) ämgäk ämgängü ärdi ärsär.. qačan...burxan qutıntın äwrilmägäy ärdi.* ‘Wenn ich oben diese derartige ... der BuddhaWürde verstehen sollte d.h. wenn ich verstehen sollte, daß die BuddhaWürde so ist), dann ... würde ich, auch wenn ich, in der Höllenwelt verweilend, hundert **Kalpas** (lang) [maßlos] (viel) Leid erdulde, mich niemals ... von der Buddha-Würde abwenden.’

[Mayt. 18a/4-6] *taqı ymä qoduru qolulang kim biz ikägü asanki klp s(a)ninča uz-un ödtä burxan qutınga ämgäk ämgäntimiz.* ‘Und bedenkt ferner gründlich, daß wir zwei in einer langen Zeit von unzählbaren **Kalpas** gelitten haben, (um) die Buddha-Würde (zu erlangen).’

kisar (Mayt.87) <Skr. *kesarin* ‘Löwe; aslan’ (HA 367)

[Mayt. 5b/6-8] *yiti ygrminč bilintä örüki ät'öz-i kisar qarşlan xanınga oşsa- ti ärür.* ‘Sein Körper ist von der Hüfte an aufwärts dem **Kesarin-Löwenkönig** gleich (*siṃha-pūrvārdha-kāya*).’

[Mayt. 5b/23-27] *qmti yana bu oq ariy ärür .. niz-wanilay käyikläriq qorqıtadači kisar qarşlan osıyluy tükäl bilgä tngri tngri burxan qmranmaq niz-wani[n] amart{γ}urıuluq äm yörüntäg yrliqar.* ‘Jetzt ist es wiederum dieser Wald, wo der völlig weise Göttergott Buddha wie ein **Löwe**, der das Leidenschafts-Wild erschreckt, ein Heilmittel (zu predigen) ruht, um die Liebesleidenschaften zu beseitigen.’

kolti < Skr. *koti* ‘büyük bir sayı’ (Mayt.Tk. 414); **kolti** (Mayt.87) <Skr. *koṭi* ‘eine hohe Zahl; yüksek bir sayı’ (HA 390)

[Mayt.Tk. 20/4-9] *muntada maru elig (k)olti altı yüz tümen yıl ert(ser) bu çambudvip uluş üç tür(ü)ğ uluğ çoğ yalınka tükellig bolğay.* ‘Öteden beri elli **sayısız** yıllar geçince bu dünya, üç çeşit büyük işığa sahip olacak.’

[Mayt.Tk. 84/3-7] *(tinli)ğlarnıñ iki yüz kolti yüz tümen yıl ertser mħaraurap tamuda timin ök bir kün bir tün bolur.* ‘İnsanların 230 **koṭi** 1 000 000 yılı geçse, Mahāraurava cehenneminde ise bir gün, bir gece olur.’

[Mayt.Tk. 84/42-47] *ne yime yalañuqlar al(tı) tü(men) yüz bir otuz kolti al(tı) (miñ) tümen yıllar ertser timin ök (tapan) tamuda bir kün bir tün bolur.* ‘İnsanların 60121 **koṭi** ve 60 000 000 yılı geçse Tapana cehenneminde doğarlar.’

[Mayt.Tk. 83/24-28] *yalañuqlarnıñ elig yiti kolti altı yüz tümen yıllar ertser timin ök raurap tamuda bir kün bir tün bolur.* ‘İnsanların **koṭi** ve 600 000 yılı geçse, bu sırada Raurava cehenneminde bir gün bir gece olur.’

[Mayt.Tk. 103/10-13] *yalañuq sanınca bükser elig yiti kolti altı yüz tümen yıl ertmiş erür.* ‘İnsanlar hesaba göre toplanacak olursa 57 **koṭi** + 6 000 000 geçmiş olur.’

[Mayt.Tk. 81/50-55] *burkanlarka yazmış yañılmış tınlıqlar ... alku sançıp tamuda toğarlar ... anta toğup irinçler ... (yigirm)i tümen iki miñ kolti ... yaş yaşayurlar.* ‘Burkanlara karşı günah işlemiş yaratıklar hep Sañjıva cehenneminde doğarlar, orada doğup sefiller, 162 000 **koṭi** ... yaşarlar.’

[Mayt.Tk. 70/5-10] *ant(a) (ötrü) adan yük... ödteki otın yalının (yörge)miş uluğ bedük bulut (osu)ğluğ sansız tümen kolti nayut san(t)ınça kiçig tamuluğlar kelirler.* ‘Bunun üzerine başka ... devirde ateş ve alevlerle çevrilmiş büyük, muazzam bir bulut gibi **sayısız** ufak cehennemlikler gelirler.’

[Mayt.Tk. 89/1-13] *tağı adan on tümen kolti sanı uluğ küçlüğ teñrılar birle timburi pañçasiki çitrasini nata açita ulatı teñridem oynıçılar birle vişvakrmi teñride ulatı teñridem uz uzağutlar birle trtraştri virutaki virupakşi vayşarvanide ulatı yir suv küzedteçi teñridem teñriler iligleri birle tagriklep tükel bilge maytrı burkan tapa kelir.* ‘Ve başka 100 000 **koṭi** sayısınca büyük, kudretli tanrılar ilw Tımburi, Pañçasiki, Şitrasini, Nata, Açita ve diğer ilahi mızıkacılar ile Vişvakrami tanrıdan başka semavi ustalar ile Trāyāstrimsāh Virutaki, Virupākṣa, Vaişravana ve öteki yeri ve suyu koruyan ilahi tanrı

hükümdarları ile çevrili olduğu halde, mükemmel hikmetli Maytrı burkan'a doğru gelirler.'

[Mayt. 15b/19-22] [*alt*]i qırq **kolti** sanī šmnu tngri(n)ng sūüsin [utu]p yigädip otuz qrtuqı törtünč kšan [ödtä] tüz-käriñsiz burxan qutın bulu [yr]liqadı. 'Er besiegte (Hend.) das 36 **koŋi** zählende Heer des Gottes Māra und [ge]ruhte, im 34. Lebensjahr die unvergleichliche BuddhaWürde zu erlangen.'

[Mayt. 5a/4-8] ötrü ol yayqa. tägimlig motgalayan arxant tngriđäm böğü köz-in **kolti** sa[nin-] ča čkrwr taylarda intinqi öng mängiz bod sinlaray titirü kördi. 'Dann sah jener verehrungswürdige Arhat Maudgalyāyana mit göttlichem, weisem Auge (divya-cakşus) jenseits der **zahllosen** Cakravāda-Gebirge Farben, Gesichter und Gestalten genau.'

koruş <Skr. *kroşa* 'çağırma' (Mayt.Tk. 415); 'uzunluk ölçüsü, uzaklık ifadesi = ses erimi' (HA 425)

[Mayt.Tk. 31/28-32] ol yime kan ordusı otra yirinte yarım (**ko**)ruş kiñi yarım koruş teriñ ... erdnilig yul bolur. 'Yine bu hükümdar sarayının orta yerinde genişliği ve uzunluğu yarım bir **çağırma** olan ve ... cevherle mücehhez bir göl vardır.'

kötişvr < Skr. *kotişvara* 'zengin' (Mayt.Tk. 419); **kotişwar** (Mayt.87) <Skr. *koŋiśvara* 'Millionär, reicher Mann; milyoner, zengin adam' (HA 398)

[Mayt.Tk. 3/9-23] biş yigirmi asañı nayut sanınca tınlıg oğlannıñ umu(ğı) ınağ kin kelir ödün sekiz tümen tört miñ kent uluşlarda barçada baştın açsız kızsız kıstıgısız kavriğsız yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muñsuz taqsız telim taşım bay barımlıg sansız öküş **kötişvr** bayağutlar evleri barkları öz ... '... gelecek devirlerde yaşları 80 000 olan yaratıkların hayatında on beş Asamkhyeya sayısınca varlıkların umudu ve dayanağı olacak dört cevherle mücehhez 84 000 şehrin hepsinden üstün, tok, dertsiz, hür, müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan, vergisiz, müreffeh, çok varlıklı, sayısız **zenginlerin** evleri barkları, öz...'

[Mayt. 12a/5-14] ...säkiz tümän yasliñ tinliylarnıñ öz-intä yaşınta tört ärdinin yaratıliñ säkiz tümän tört miñ kánt uluşlarda b(a)rçada baştın açsız qız-siz qışiñsiz qawriñsiz yayısız börisiz başinçsiz iy(i)nçsiz irtsiz birtsiz mungsuz taqsız tälim taşım bay barımlıñ sansız öküş **kotişwar** bayayutlar qwläri barqlari üz-ä tiqmış... 'Da die Lebewesen 80 000 Jahre alt zu werden pflegen, in der glücklichen Stadt namens Ketumatī, die an der Spitze von 84000 Hauptstädten steht, welche mit den viererlei Kleinodien geschmückt sind, wo

kein Hunger und keine Dürre, keine Bedrängnis und keine Folter, keine Feinde oder Wolf, keine Unterdrückung oder Verfolgung, keine Steuern oder Abgaben, keine Not oder Elend ist die Häuser der zahlreichen, begüterten **Reichen** sind...’

kral < Skr. *karala* ‘müthiş, gaddar, pek’ (Mayt.Tk. 419)

[Mayt.Tk. 42/10-14] *yirde saçmış uruğ evin anilki uğutlayur .. ançulayu yime ögnün kaçınıñ **krallıg** bir içinte kirmiş köñül .. at öngüg toğurur.* ‘Yere saçılmış tohum taneleri önce mayalanırsa aynı şekilde de ananın ve babanın **dehşet kiri** içine girmiş gönül ad ve rengi doğurur.’

krbir < Skr. *karavira* ‘güzel kokulu oleander’ (Mayt.Tk. 420)

[Mayt.Tk. 55/24-31] *tü türlüg kök sarıg kızıl yöriñ yipün öñlüg esri kusrı suvdaki kurgakd(ak)ı çeçekler yarılıp açılıp tö(külür) adruk adruk eñer teger çintan tamalaptr abırıñ **krbirde** ulatı (erdni)lig sögütler ıgaçlar...* ‘Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, beyaz, menekşe rengi, koyu kırmızı renkte, alacalı, sudaki karadaki çiçekler yarılıp dökülür; türlü türlü, salkım salkım olan ile candana tamālapattra, karavira, **krbir** ve öteki cevherli ağaçlar...’

kşan < Skr. *ksana* ‘kısa bir an’ (Mayt.Tk. 420); **kşan, kşanti bol-, kşanti kil-** (Mayt.88) <Skr. *kşana* ‘Moment, Augenblick; an, lahza’(HA 416)

[Mayt.Tk. 42/13-18] *alku (em)gek öñ uruğ ... -ğı bolmuş kóp edlerning tultağı bolmuş bir **kşn** (öd) ... bilig at öñ ... (e)rür.* ‘Bütün ızdırap ilk tohumlarda var olmuş; bütün malların sebebi olmuş **kısa bir anda** ... şuur, ad ve rengin sebebi olur.’

[Mayt.Tk. 43/4-8] *ajunlarıg ulağ sapıg kılğuluğ añ aşnu **kşn** ödteki biş yapıağlar ol erür.* ‘Varlık şekillerini illet zinciri yapan ilk devirdeki beş yapı bunlar doğmaktadır.’

[Mayt.Tk. 48/8-11] *yüz klp üç asañı ödteki meniñ emgenmiş **kşan** ödlerim anca öküş artmadı.* ‘Yüz kalpa üç asamkhyeya müddetindeki benim cehdettiğim **devirlerim** biraz fazla artmadı.’

[Mayt.Tk. 103/26-33] *neçe bu altı kat teñri yirinte erigme teñriler ... teñri katunları tünin künin teñri meñsiñe esürüp yoqsuz öd ertürürler erser ...neçe neçe **kşan** ödler ertser anca anca edgülig özleri teñri meñileri ertter barır.* ‘Bu altı katlı tanrılar diyarında bulunan tanrılar ve tanrı hanımları gece gündüz tanrı sevincine sarhoş olup boşuna vakit geçiriyorlarsa, zaman geçtikçe de o nispette üstün olan asılları, ilahi sevinçleri geçer gider.’

[Mayt. 9a/19-23] *balıqning ang taštinqi qapayča kiriyür(?) d(a)ršanamarg atlay körüm yolta inip biş ygrminč kšan ödkâ tägdüktä šordapan qutqa qataylantači boşyutluy tınlıy titir.* ‘Sich-Sammeln’ und herabsteigt zu dem daršanamārgabi genannten Weg der Einsicht und (ihn) in fünfzehn **Augenblicken** erreicht, der wird ein šaikša Wesen genannt, “das sich um die śrotāpanna-Würde bemüht” (śrotāpatti-phala-pratipanna).’

[Mayt. 9a/26] *ol oq tüzün tınlıy körüm yoltaqi säkiz on artuqi säkiz türlüğ utun nizwnilariy öcürüpalti ygrminč kšan ödtä šordapan qut bulsa altı ygrminč kšan ödtä šordapan qut bulsar ..bu ikinti boşyutluy tüzün tınlay titir.* ‘Wenn dieses edle Wesen die 88 Arten sündiger Leidenschaften auf dem Einsichts-Weg vernichtet und in sechzehn **Augenblicken** “die śrotāpanna- Würde findet”, wird es die zweite von edlem šaikša Wesen genannt.’

[Mayt. 5a/6-9] *maxaklp ödtä ädgü qilinč yiyip tirip bir kšan ödün (ymä) burxan (qutınga) kösüşüğ unitmadi.* ‘In der Zeit eines Mahākālpa sammel[te] er gute Taten und vergaß [auch] nicht einen **Moment** den Wunsch [nach der] Buddha-[Würde].’

[Mayt. 15b/19-22] *[alt]i qırq kolti sani šmnu tngri(n)ng suüsin [utu]p yigädip otuz artuqi törtünč kšan [ödtä] tüz-kärinčsiz burxan qutin bulu [yr]liqadi.* ‘Er besiegte (Hend.) das 36 koti zählende Heer des Gottes Māra und [ge]ruhte, im 34. Lebensjahr die unvergleichliche BuddhaWürde zu erlangen.’

[Mayt. 4a/16-18] *qulutlärning yoyan inčkä qilmišimizni säring(.) kičigdä bärü tapınu udunu umadin tüzün könglü ngüzni burtardimiz ärsär(.) kšanti bolzun(!).* ‘Wenn wir von Jugend an (Euch) nicht verehren konnten, wenn wir Euer edles Herz betrübt haben, **vergebtuns!**’

[Mayt. 4a/4-7] *kšanti bolzun.. yašim büküntä...bu muntay tängsiz qilinč b-... qodung ol saway körüp ärüş...* ‘**Vergebung** möge sein, mein Sohn! Gebt von heute [an] eine derartig unpassende Tat auf.’

[Mayt. 4a/14-15] *kšanti qilu yrliqa(zun).* ‘Geruht, mir zu **vergeben!**’

[Mayt. 15b/4-5] *kšant[i] bolz-un.* ‘Möge **Vergebung** sein.’

kuzışay < Skr. *kuṣeṣaya* ‘nilüfer çiçeği’ (Mayt.Tk. 423); ‘nilüfer, su zambağı’ (HA 434)

[Mayt.Tk. 18/34-39] *çintan nikişi birle katabıgı edgü yidlağ kuzışay mntark ulatı teñridem hua çeçekler yüzken yağmur osuğluğ yağıdılar.* ‘Sandal ağacı nikişi ile pek güzel kokulu **nilüfer çiçeklerini** ve diğer semavi çiçekleri durmadan yağmur gibi yağdırdılar.’

küsetr < Skr. ‘çardak, gölgelik’ (Mayt.Tk. 426); ‘güneşlik, şemsiye, tente, tapınak sancağı’ (HA 428)

[Mayt.Tk. 44/3-5] *kök kalıkda bra aşkuğ ... (köligelik) küsetr ojaru tegzinü...*
‘Gökte çardak ... (**gölgelik**) ve şemsiyeyi sağından döndürüp...’

mañcak, mçnk < Skr. *manca* ‘oturacak yer, yatak’ (Mayt.Tk. 428); ‘yatak’ (HA 466)

[Mayt.Tk. 73/23-27] *mçnk sunçuğ kidiz töşekde ulatı idişin tavarın yalıuz erksinip meniñ ol işletdim. ‘Yatak, dilenci kasesi, keçe, döşek ve diğerkap kacağı yalnız gasp edip ‘benimdir’ işlettim.’*

[Mayt.Tk. 73/30-35] *munta toğup toyın başlığ şuşutsi azan mañcak tült töşek tağar keyiz sunçuğ isiç bukaç burnaç etüzlüg erür. ‘Burada doğup rahip başlı, tarak, sedir, yataklar, yastıklar, döşekler ve torbalar keçe, dilenci kasesi, kazan tencere bakraç vücutludurlar.’*

maytrı < Skr. *maitrī* ‘sevgi, şefkat’ (Mayt.Tk. 428); ‘teveccüh, lütuf, arkadaşlık, dostluk’ (HA 465)

[Mayt.Tk. 4/56-59] (*törtünç*) *may(t)rı edgü ögli köñülin (asağ) tusu kılmakı yime biş türlüg ... bolur. ‘(Dördüncüsü:) Müşfik ve dost bir kalp ile hizmet etmek ise beş türlü ... olur.’*

[Mayt.Tk. 79/39-41] ... *sağınsar maytrı sağıñça -k kırug kıvuk mensiz sağı(nç sağın)sar buşı birser çşapt... ‘... düşünse, iyilik düşüncesine ... boş düşüncesine dalsa, sadaka verse ahlak kaideleri...’*

mħaklp < Skr. *mahākalpa* ‘büyük devre’ (Mayt.Tk. 430); **maxaklp** (Mayt.90) <Skr. *mahākalpa* ‘großes Weltzeitalter; büyük bir çağ’ (HA 460)

Mayt.Tk. 1/20-36] *bu teñri burkannıñ üç asañı yüz mħaklpta katağlanmışın tujit teñri yirintin kodı inip ajun tutup toğa yarlıkamışın evde önüp altı yıl tapavan berkte duşkrçar emgek emgenmişin vçrazan örgün öze oluruñ tört türlüg şmnu süsin utup tözkerinçsiz burkan kıtın bulmışın nomluğ tilgen teviriñ biş pañcaki toyınlarag sekiz tümen teñrilerig kıtgarmışın ulatı biş yigirmi asañı nayut sanıñça yavaniki tınlığlarag kıtgaru yarlıkap kaujnagar kentke (ya)kın şalavan berkte kalı(nçsız) nurvanka kirü kirü yarlıkamışın tegi alku nomlarag ukıtağı maytrısmıt yiti otuz ülüş uluğ nom bitigiñ bititiñ tegintimiz. ‘ Bu tanrı Burkan’ın üç Asamkhyeya ve yüz Mahākalpa müddetince cehdettiğini, Tuşita adlı tanrılar diyarından aşağıya inip insanlar aleminde haşmetle doğduğunu, evi barkı terk edip altı yıl inziva ormanında keşişlik*

ızdırabı çektiğini, elmas taht üzerine oturup şeytanın dört kısımdan müteşekkil ordusunu yenerek anlaşılması güç burkanlığa eriştiğini, din tekerleğini çevirip beş rahibi ve 80000 ilahı kendisine çektiğini, bundan sonra da on beş Asamkhyeya kadar nayuta miktarınca, her cins varlığı haşmetle kurtarıp Kauşīnāgara adlı şehre yakın Şālavana adlı korulukta pari-nirvana'ya haşmetle girinceye kadar olan hayatının bütün safhalarını öğreten yirmi yedi bölümlü Maytrisimit adlı büyük din kitabını biz aciz kullar yazdırdık.'

[Mayt.Tk. 8/5-10] *bu (ayağka) tegimlig may(trı bodi)svt tükel kırk mħaklp ödte üzüks(üz) ... edgü ögli dyan saqınçı ançaqıya yime öritmedi.* 'Bu layık Maytrı bodhisattva, bütün kırk **Mahākalpa** müddetince, daima ... rahim, dost Dhyāna ... bu kadarcık da beslemedi.'

[Mayt. 5a/6-9] *maxaklp ödtä ädgü qilinč yiyip tirip bir kšan ödün (ymä) burxan (qutīnga) kösüşüg unītmadi.* 'Er ließ seinen vajra-artigen, festen Wunsch aufkommen und ließ den Wunsch nach der gewichtigen Buddha-Würde entstehen.'

[Mayt. 11a-11b/30-03] *sansaz tümän maxaklpta bärü burxanlataγ körü körü ögränniış üçün siz-iksiz otγuraq uqtü.* 'Weil er gewohnt war, seit zahllosen Myriaden von **Mahākalpas** die Buddhas zu sehen, verstand er klar.'

[Mayt. 5a-5b/26-02] *maitri atly burxan (bolγay. taqı) ymä purnaki-ya(.) bu ayaγqa (tägimlig) maitri bodiswt tükäl qır(q maxaklp) ödtä üzüksüz maitri ädgü ögli dyan saqınçy bīšruntü (ançaqıa) ymä öwkä köngül öritmädi.* '[Und] ferner, o Purnaka, hat dieser verehrungs[würdige] Bodhisattva Maitreya genau in der Zeit von vier[zig **Mahākalpas**] ununterbrochen die freundlichen MeditatiönsGe[danken] gelernt und auch nicht die geringste zornige Gesinnung entstehen lassen.'

mntark, mntrak < Skr. *mandaraka* 'nilüfer çiçeği' (Mayt.Tk. 431); 'mercan ağacı' (HA 460)

[Mayt.Tk. 44/1-3] *kümüşlüγ vayturluğ sprırlıγ kuz(et)ri mntrag ulatı hua çeçekler... 'Gümüşlü, vaidüryalı, sphaṭikalı çardak, mercan ağacı ve çiçekler...'*

[Mayt.Tk. 18/34-39] *çintan nikişi birle katabılg edgü ydlağ kuzışay mntark ulatı teñridem hua çeçekler yüzken yağmur osuğluğ yağıdılar.* 'Sandal ağacı nikişi ile pek güzel kokulu **nilüfer çiçeklerini** ve diğer semavi çiçekleri durmadan yağmur gibi yağdırdılar.'

muhurt < Skr. *muhurta* (Mayt.Tk. 432); **muxurt** (Mayt.90) <Skr. *muhūrta* ‘ein Zeitraum von achtundvierzig Minuten’ ‘kırk sekiz dakikalık bir müddet’ (HA 479)

[Mayt.Tk. 13/51-59] *ol ilig begniñ maḥamay atlıg arıǵda ašok atlıg adınçıǵ söǵüt altınında ikinti ay sekiz yañıka puş yultuzka viçay atlıg muhurtqa iki kırk kut buvanlıg irü belgüke tükellig sekiz on türlüg nayraǵın yarataǵlıg körtle körkle qoluça yaruqın yaltrayu qaltı bulutdın...* ‘Bu hükümdarın Mahāmāyā adlı eşi kralıçeden Lumbinī adlı korulukta, Aşoka adlı harikulade bir ağacın altında, ikinci ayın sekizinde, Pusya yıldızı devrinde Vijaya **saatinde**, otuz iki mukaddes alamet ve seksen türlü ‘ikinci dereceden alamet’ ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkışmış güneş gibi bir Burkan doğdu).’

[Mayt. 14b-15a/29-08] *ol [ilig bāg]ning maxamaya atlay qatunluy [ärdini tngri]din lumbani atlay ariyda ašok at]lay adınçıy söǵüt altınta ikinti ay säkiz yangıqa puş yultuz-qa viçay atlay muxurtqa iki qırq qut buyanlay irü blgükä tükäl(l)ig säkiz on türlüg nayraǵın yarataǵlıy körtlä körkin qulaçça yarıqın yaltrıyu qaltı bulıtdın önmiş kün tngri täg oǵulluy çintamani ärdni blgülig boltı.* ‘Dem Frauen jenes namens Mahāmāyā wurde im Hain Lumbinī unter dem wunderbaren Baum Aśoka im zweiten Monat am achten Tag zur **Zeit** des Sternbildes Pusya in der Stunde namens Vijaya ein 32 Glück und Segen bringende Merkmale besitzender, mit achtzig Nebenzeichen ausgestatteter, schöner, ansehlicher, durch einen klaftergroßen Glanz strahlender Sohn geboren, ein cintāmaṇi-Juwel, der wie der Sonnengott aus einer Wolke erschien.

namo < Skr. *namas* ‘tazim, hürmet’ (Mayt.Tk. 433); ‘saygı, hürmet’ (HA 485)

[Mayt.Tk. 36/10-12] *ara namo but... iştüliür.* ‘Arada: Barkan’a **hürmet!** ... iştirilir.’

[Mayt.Tk. 6/17] (**namo**) *but nam(o) (drm) (namo) (sañ).* ‘Burkan’a **saygı!** Dine saygı! Cemaate saygı!’

[Mayt.Tk.7/1] **namo** *but namo drm namo sañ.* ‘Burkan’a **saygı!** Dine saygı! Cemaate saygı!’

[Mayt.Tk. 15/1] **namo** *but namo drm namo sañ.* ‘Burkan’a **saygı!** Dine saygı! Cemaate saygı!’

[Mayt.Tk. 19/59] **namo** *but namo drm namo sañ.* ‘Burkan’a **saygı!** Dine saygı! Cemaate saygı!’

[Mayt.Tk. 27/30] **namo** but namo drm namo saṅ. ‘Burkan’a **saygı!** Dine saygı! Cemaate saygı!’

[Mayt.Tk. 38/ 58] **namo** but namo drm namo saṅ. ‘Burkan’a **saygı!** Dine saygı! Cemaate saygı!’

[Mayt.Tk. 53/1] (**namo**) but namo drm namo saṅ. ‘Burkan’a **saygı!** Dine saygı! Cemaate saygı!’

[Mayt.Tk. 55/6] (**namo**) but namo drm namo (saṅ). ‘Burkan’a **saygı!** Dine saygı! Cemaate saygı!’

[Mayt.Tk. 27/30] **namo** but namo drm namo saṅ. ‘Burkan’a **saygı!** Dine saygı! Cemaate saygı!’

[Mayt.Tk. 70/1] **namo** but namo drm na(mo) (saṅ). ‘Burkan’a **saygı!** Dine saygı! Cemaate saygı!’

nayut < Skr. *nayuta* ‘büyük bir sayı’ (Mayt.Tk. 433); **nayut** (Mayt.91) <Skr. *nayuta* ‘eine sehr hohe Zahl; yüksek bir sayı’ (HA 487)

[Mayt.Tk. 1/28-36] ... *burkan kutın bulmuşın nomluğ tilgen tevirip biş pañçaki toyınlarağ sekiz tümen teyrilerig kutğarmışın ulatı biş yigirmi asaṅı **nayut** sanınça yavaniki tınlığlarağ kutğaru yarlıkap kaujnagar kentke (ya)kın şalavan berkte kalı(nçsız) nrvanğa kirü kirü yarlıkamışıña tegi alku nomlarağ ukıtdaçı maytrismit yiti otuz ülüş uluğ nom bitigig bititü tegintimiz.* ‘Burkanlığa eriştiğini, din tekerleğini çevirip beş rahibi ve 80000 ilahı kendisine çektiğini, bundan sonra da on beş Asamkhyeya kadar **nayuta** miktarınca, her cins varlığı haşmetle kurtarıp Kauşīnāgara adlı şehre yakın Şalavana adlı korulukta parinirvana’ya haşmetle girinceye kadar olan hayatının bütün safhalarını öğreten yirmi yedi bölümlü Maytrisimit adlı büyük din kitabını biz aciz kullar yazdırdık.’

[Mayt.Tk. 70/5-10] *ant(a) (ötrü) adan yük... ödteki otın yalının (yörge)miş uluğ bedük bulıt (osu)ğluğ sansız tümen kolti **nayut** san(ı)ñça kiçig tamuluğlar kelirler.* ‘Bunun üzerine başka ... devirde ateş ve alevlerle çevrilmiş büyük, muazzam bir bulut gibi **sayısız** ufak cehennemlikler gelirler.’

[Mayt.Tk. 91/9-16] *emgek tiltağın emgek öçmekin emgek öçmekine barguluğ sekiz türlüğ tözüün yoluğ ukıtıp iki yigirmi **nayut** sanı teñri kuvrağı birle anası katunuğ kutka tegürü yarlıkar.* ‘Acının sebebini, acının ortadan kalkmasını, acının ortadan kalkmasına götüren sekiz kısımlı, asil yolu anlatıp, on iki **nayuta** sayısınca tanrılar cemaati ile anası hanımı Nirvāna’ya haşmetle ulaştırır.’

[Mayt.Tk. 3/9-23] *biş yigirmi asañı **nyaut** sanınca tınlıǵ oǵlannıǵ umu(ǵı) inaǵ kin kelir ödün sekiz tümen tört miñ kent uluşlarda barçada baştın açsız kızsız kısıǵsız kavrıǵsız yaǵısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muñsuz taqsız telim taşım bay barımlıǵ sansız öküş kötişvr bayaǵutlar evleri barkları öz ...* ‘... gelecek devirlerde yaşları 80 000 olan yaratıkların hayatında on beş Asamkhyeya **sayısınca** varlıkların umudu ve dayanaǵı olacak dört cevherle mücehhez 84 000 şehrin hepsinden üstün, tok, dertsiz, hür, müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan, vergisiz, müreffeh, çok varlıklı, sayısız zenginlerin evleri barkları, öz...’

[Mayt.Tk. 113/9-12] *tümen **nyaut** sanınca ... körklüǵ kiçiǵ ... begiz belgüliǵ közünür.* ‘10 000 **nyaut** sayısınca ... güzel, küç,k ... zuhur eder.’

[Mayt. 5b/19-23] *tigin üǵä atınga abşık qılmış biş aħun tınlıylarıy urunçaq täginmiş biş ygrmi asanki **nyaut** sanınça tınlıy oylanınıñ umuyı inayı kin kälir ödün säkiz tümän yaşlıy tınlıylarınıñ özintä...* ‘Die Weihe (abhiseka) für die Würde **eines** Thronfolgers bekommen und die Lebewesen in den fünf Existenzformen (panca gatayah) als Pfand erhalten und wird als Hoffnung und Zuflucht der fünfzehn asamkhyeyas von Menschenkindern in der Zukunft in einer Zeit...’

nigrod, nigrot (Mayt.91) <Skr. *nyagrodha* ‘eine Feigenbaumart’ bir incir ağacı türü’ (HA 492)

[Mayt. 5b/19-23] *bu oq **nigrod** söǵütlär arıy ärdi kim bizing bägimz sidarti xormuzta tngri kä oşatı altı tümän qunçuy qatunlarıy amranmaq biligin öǵirtürü säwintürü tngri-i mängisin mängilär ärdi.* ‘Gerade dies war der Wald von Banyan (**nyagrodha**)-Bäumen, wo unser Fürst Siddhārtha, dem Gott Indra ähnlich, 60 000 Prinzessinnen mit Liebe erfreute und göttliche Freude genoß.’

[Mayt. 6a/6-13] *anı körüñglär qatunlar.. qaltı küclüǵ kün tngri kök bulit- in täǵrikläp turur ärsär yana ançulayı ymä **nigrod** söǵütlüǵ qaylar törinta şaki tözliǵ bäǵlärin täǵrikläp qulaçça yaruqın yaltrıyü yaşuyı burxan kün tngri oluru ornanu yrliqar.* ‘Sehet dieses, ihr Prinzessinnen! Wie der starke Sonnengott umringt ist von Himmelswolken ebenso strahlt der Buddha, der Sonnengott, umgeben von den Fürsten des Śākya-Stammes, wie ein Klafter Licht und geruht, sieh niederzusetzen auf dem Ehrenplatz an der Straße des Banyan-Baumes.’

[Mayt. 5a/22-24] *onunç **nigrot** atly söǵüt täǵ oşatı täp täǵirmi ät’özi ärür.* ‘Sein Körper ist völlig rund wie der **nyagrodha** genannte Baum.’

p(a)ram (Mayt.94) <Skr. *parama* ‘höchste’ en yüksek, daha yüksek’ (HA 551)

[Mayt. 7a/9-16] *muntada ulatī kim-m surati ödkä tägi šazan alqñyñča tññlylar p(a)ram sangalamban ulatī ädgü qilinča qataylanurlar ärsär üstün tngri yirintä altin yalnguq ahuninta toy(γ)uluq ädgü qilinč qazyanurlar ärsär alqu asay tusu qılmaqlıy ädgüsin ärdämin uqmış krgäk.* ‘Außerdem, wenn Lebewesen bis zur Weltuntergangs(samvarta)-Zeit und bis zum Verschwinden der Disziplin das **höchste** samghälambana und die übrigen guten Taten (zu tun) sich bemühen und wenn sie gute Werke angehäuft haben, um oben im Götterland und unten in der menschlichen Existenz wiedergeboren zu werden, dann muß man dies als Güte und Tugend verstehen, die allen Nutzen und Vorteil bringen kann.’

paramartik (Mayt.94) <Skr. *paramārthika* ‘auf die höchste Wahrheit bezüglich; en yüksek gerçeğe dayanan’ (HA 552)

[Mayt. 7a/27-30] *ol ymä nom ärdini adartlayu sözläsär iki türlüğ bolurlar bir sangutik atly. ikinti paramartik atly.* ‘Und wenn man das Kleinod der Lehre detailliert predigt, so sind es zwei Arten: Eine heißt samvrti(-satya), die zweite heißt **paramārtha**(-satya).’

[Mayt. 7b/10-12] *ikinti paramartik timişi ymä iki türlüğ ädrilur.* Zweitens: Was **paramārtha** genannt wird, so gibt es auch zwei Arten.’

p(a)r(a)mat (Mayt.94) <Skr. *paramārtha* ‘die höchste Wahrheit; en yüksek hakikat, en büyük gerçek’ (HA 551)

[Mayt. 7b/10-12] *sawarti(?) atin atayuluq ny(a)ptičaturt atly iş ködüğ üzä dyanqa nomqa kirmış säkiz sanwar içintä toymış qutluğ larin itiglig yaratıylıy p(a)r(a)mat (?) atin atayuluq säkiz ygrmi türlüğ boşyutluğ nizwanılıy yäkgig içkäkgig al(ı)ngatduruğalı ögrätینگüçilär toquz türlüğ boşyutsuz nizwanılıy çärigig toplulmiş- lat. qamay birlä ygrmi artuğı yiti türlüğ tüzün qutluğ tññlyların tıqmış tæg tolu tüzün bursang quwray ärdini titir.* ‘Und sind die achtzehn Arten von säikşa, die durch die jñapticaturtha genannte Tat, die mit dem Namen svartha benannt werden muß, in die Meditation und die Lehre eingetreten sind, die in den acht samvara geboren werden, die mit den Würdigen ausgestattet sind und mit dem Namen **paramārtha** benannt werden müssen sie sind die (noch) Lernenden, die die Dämonen der Leidenschaft schwächen, und sie sind die neun Arten von säikşa, welche das Heer der

Leidenschaften zerstört haben; das Juwel der ganzen edlen Mönchsgemeinde ist geradezu wie vollgestopft mit allen 27 Arten edler, glücklicher Wesen.’

prdikasanbut (Mayt.94) <Skr. *pratyekasambuddha* ‘als Einsamer erleuchtet; yalnız olarak aydınlanmış’ (HA 560)

[Mayt. 7a-7b/26-01] *amarīṅga prdikasanbut qutīṅga alqīṣ birür .. amarīṅga tüzkarinč siz burxan qutīṅga uruy tariy saçar.* ‘Einigen gibt er die Prophezeiung der **Pratyekasambuddha**-Würde, für einige streut er den Samen der unvergleichlichen Buddha-Würde aus.’

patal <Skr. *patali* ‘çiçekleri güzel kokulu bir ağaç’ (Mayt.Tk. 450); ‘bir ağaç türü’ (HA 554)

[Mayt.Tk. 39/25-28] *taķı yime bu oķ kutluğ yir orunta patal atlığ söğüt (er)di.* ‘Ve yine bu mukaddes yerde **Pāṭalī** adlı bir ağaç vardı.’

putgalik (Mayt.95) <Skr. (*prati*)*pudgalika* ‘individuell, zu einer spezifischen Person gehörig; bireysel, özel birisine ait, belirli bir kişiye özgü’ (HA 566)

[Mayt. 15a/20-22] *taķı adan tört ygrmi türlüğ putgalik atly buşılay ädgü qilinčlar ärür.* ‘Ferner gibt es vierzehn Arten von (**prati**)**pudgalika** genannten guten Almosen-Werken.’

[Mayt. 10a/20-13] *putgalik ädgü qilinč antay ärür quwrayda öngi yaqa yalunguz dintaray tapınsar udunsar ol anganu (qamaγ) dintarqa birmiş buşı atanur.* ‘Die gute Tat (**prati**)**pudgalika** ist so beschaffen: Wenn man von der Mönchsgemeinde auch nur einen Mönch verehrt (Hend.), dann wird das eine Gabe genannt, die in besonderer Weise [allen] Mönchen gegeben ist.’

prayan, pryān <Skr. *paryāna* ‘hücre’ (Mayt.Tk. 451); **pryan** (Mayt.94) <Skr. *paryāna* ‘Mönchszelle, Wohnzelle; rahip hücre, odacık’ (HA 553)

[Mayt.Tk. 84/29] ... *pryan.* ‘... hücre...’

[Mayt.Tk. 109/27-29] *saņr(amka) çintek lin prayan itge(y).* ‘Manastırlara **hücre** ve odalar inşa edecek.’

[Mayt.Tk. 109/32] *vr(ħar) saņramke pra(yan)...* ‘Manastırlara **hücreler**...’

[Mayt.Tk. 4/39-51] *ķaltı bir ödün mħamotgalyin arħant anasın kutğargalı sansız tümen sumır tağlar töpüsi öze irkleyü motgalayin arħantnıñ kü kelig erdemi öze meriçi kançanapati uluşka bari yarlıķap motgalyin arħant anasın kutğaru yarlıķap ikile evriltüke teņri burķannıñ manoçap atlığ kü kelig erdemi küçinte erñek suķığınça ödte takuti atlığ kentü pryanınta belgü(lüg) bolu*

yarlıkadi. ‘Vaktiyle veli Mahāmaudgalyāyana, anasını kurtarmak için sayısız dağların tepesine çıkarak veli Maudgalyāyana’nın meşhur zuhur kabiliyeti ile barbar yani hudut boyu ülkesi Kañcanapati adlı bir memlekete haşmetle varıp; veli Maudgalyāyana’nın anasını haşmetle kurtardıktan sonra iki defa dolaştığında Tanrı Burkan’ın Manojalpa adlı meşhur zuhur kabiliyeti sayesinde bir parmak hareketi kadar bir zamanda kendisinin .. adlı **hücre**inde haşmetle belirdi.’

[Mayt. 5a/10-22] *qaltı bir ödün maxamotgalayan arxant anasın qutıyaryalı sansız tümän sumir taylar töpüsü üzä irkläyü motgalayan arxantning küügälig ärdämi üzä mariçi kançanapati uluşqa barı yrliqap motgalayan (arxantning) anasın qutıyaru yrliqap (ikilä äwril-) tüktä tängri burxan(ning manoçar at küügälig ärdämi küçintä ärngäk (soqı-) yinça ödtä gantakuti atlay kántü pryaninta bälgülüg bolu yrliqad(i).* ‘Z.B. hat einst der Arhat Mahāmaudgalyāyana¹⁹, um seine Mutter zu erretten, geruht, die Gipfel von zahllosen Myriaden von Sumeru-Bergen zu betreten und durch die Zaubermacht des Arhat Mahāmaudgalyāyana zum Marici-Weltbereich Kāncana-paṭṭa zu gehen und die Mutter Maudgalyāyana zu erlösen, und als er sich , geruhte er, durch die Kraft der Zaubermacht des göttlichen Buddha in einer Zeit wie ein Finger-[Schnalzen] in dessen eigener **Zelle** namens Gandhakuṭi zu erscheinen.’

[Mayt. 7b/1-2] *kántü pryaningizqa yrliqamišta kin bir toyın başı bürüncülüğ oluru täginür.* ‘Seitdem Ihr in Eure eigene **Zelle** zurückgekehrt id, sitzt ein Mönch mit verhülltem Kopf.’

ptpdi < Skr. ‘biber’ (Mayt.Tk. 451); ‘biber’ (HA 558)

[Mayt.Tk. 56/1-3] *ol oğul toğmıšta evinte ptpdi söğüt belgülüg boltı.* ‘Bu oğul doğduğu zaman evinde **ptpdi** ağacı zuhur etti.’

puş < Skr. *pusya* ‘bir yıldız adı’ (Mayt.Tk. 452); **puş** (Mayt.95) <Skr. *puşya* ‘Name des achten Mondhauses; Ay’ın Dünya’nın çevresinde dolaşırken geçtiği sekizinci istasyonun adı’ (HA 565)

[Mayt.Tk. 13/51-59] *ol ilig begniş maḥamay atlığ işi teñridin lumbani atlığ arığda aşok atlığ adınçığ söğüt altınında ikinti ay sekiz yanıka puş yultuzka viçay atlığ muhurıka iki kırk kut buvanlığ irü belgüke tükellig sekiz on türlüğ nayrağın yaratağlığ körtle körkle çoluça yaruğın yaltrayu kaltı bulutdın...* ‘Bu hükümdarın **Mahāmāyā** adlı eşi kralıçeden Lumbinī adlı korulukta, Aşoka adlı harikulade bir ağacın altında, ikinci ayın sekizinde, **Pusya yıldızı** devrinde Vijaya saatinde, otuz iki mukaddes alamet ve seksen türlü ‘ikinci dereceden

alamet' ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkmiş güneş gibi bir Burkan doğdu).'

[Mayt. 15a/1-8] *[at]lay adinčiy söğüt altinta ikinti ay säkiz yangıqa puş yultuz-qa wiçay atlay muxurtqa iki qırq qut buyanlay irü blgükä tükäl(l)ig säkiz on trlüg nayrayin yaratayli körtlä körkin qulačča yarıqın yaltriyu qaltı bulitdin önmiş kün tngri täg oçulluy čintamani ärdni blgülig boltı.* 'Unter dem wunderbaren Baum Ásoka im zweiten Monat am achten Tag zur Zeit des Sternbildes **Pusya** in der Stunde namens Vijaya ein 32 Glück und Segen bringende Merkmale besitzender, mit achtzig Nebenzeichen ausgestatteter, schöner, ansehnlicher, durch einen klaftergroßen Glanz strahlender Sohn geboren, ein cintāmaṇi-Juwel , der wie der Sonnengott aus einer Wolke erschien.'

ratnadrxa (Mayt.98) <Skr. *ratnadarśana* (für ratnaparīkṣā) 'Edelsteinkunde (auch Titel eines Werkes); mücevher ilmi' (HA 568)

[Mayt. 9a/1-5] *boşyunluq säkiz ygrmi türlüg wityastan şastarlar titir.. inčä qaltı ratnadrxa atly ärdini yinčü adara uqyuluq şastar witsayaxar atly şastar.. basami š(astar) oxlan nami şastar...* 'Die zu lernenden sogenannten achtzehn Arten von Vidyāsthāna-Śāstras, sowie das **ratnadrxa** genannte Śāstra, durch welches man detailliert die Juwelen versteht das witsayaxar-Śāstra, das basami-Ś[āstra], das oxlan nami-Śāstra...'

ražawrt (Mayt.98) <Skr. *rājā-varta* 'Lapislazuli; lacivert taşı, lazurit' (HA 569)

[Mayt. 10b/21-30] *ayayqa tægimlig maitri bodiswtning ražawrt önglüg köküš sačliy toqirin başın yaratmış yatnopawit atly yöp yörüng srinati yörgänmiş altun önglüg yaltriq yalma yaqsınmiş yinčülig sap xay kädmiş biläzüklerin üzüklerin iligi adaqı itiglig yarayaylay qaltı yögärü äzrua tngri oşuyly paşanak tayqa tægmişin anta oq otıyuraq uqtılar.* '(alle diese) sahen des ehrwürdigen Bodhisattva Maitreya Kopf geschmückt mit einem Knoten blauer Haare, umwunden mit der yajnopavita genannten, sehr weißen Opferschnur umhüllt von einem goldfarbigen, lichthaften Mantel, (sie sahen ihn) mit perlenbesetzten Sandalen angezogen und an Händen und Füßen geschmückt mit Armreif und Ring wie der gegenwärtige Brahmā-Gott, als er zum Päsänaka-Berg kam; dann verstanden sie klar.'

saprir, sprir < Skr. *sphatika* ‘kıymetli bir taş’ (Mayt.Tk. 455); ‘necef taşı’ (HA 624)

[Mayt.Tk. 28/14-21] *ol an(tag) ... yüz bir türlü boduğın bodumuş osuğluğ hua çeçekin yarataglağ tümen bire kiñ çmbudvip uluşluğ .. (o)rtusınta altın -ın (kü)müşin vayturiin **spririn** bu türlüğ...* ‘Bu derece ... yüz bir çeşit kına yakınmış gibi, çiçeklerle bezeli 10 000 mil genişliğindeki dünya ... ortasında altın gümüş Vaidurya, **Sphaṭika** ile bu çeşit...’

[Mayt.Tk. 29/2-6] *kitumati balık teñr(i) ... yiti kat altunun (kü)müşin (vayturiin) **sapririn** itiglig balık kentleri bolur.* ‘Ketumatī şehri tanrı ... yedi kat altın, gümüş, (vaidurya) ve **Sphaṭika** ile mücehhez şehirleri vardır.’

[Mayt.Tk. 29/17-20] *vayturi erdinilig kent tamınıñ **saprir** erdni özeke itigi yaratagı bolur.* ‘Vaidūrya ve cevherli şehir damlarının **sphaṭika** ve cevher ile yapılmış süsleri vardır.’

[Mayt.Tk. 29/19-22] ***saprir** erdnilig kent vayturi erdni özeke itigi (yara)tığı bolur.* ‘**Sphaṭika** ve cevherli şehrin, vaidūrya ve cevher ile süsü vardır.’

[Mayt.Tk. 30/16-18] *törtünç kayda **sprir** erdnilig (bo)lur.* ‘Dördüncüsü: Caddede **sphaṭika**, cevher vardır.

satu < Skr. *setu* ‘köprü’ (Mayt.Tk. 456); ‘Lañkā’ya bir köprünün adı’ (HA 486)

[Mayt.Tk. 31/39] *tör(t) **satular** bolur.* ‘Dört **köprü** vardır.’

[Mayt.Tk. 31/12-13] *erdnilig **satular** erdnilig...* ‘Cevherli **köprüler**, cevherli ...’

suryakant < Skr. *suryakanta* ‘güneş ışınları ile ısınan bir taş’ (Mayt.Tk. 462); ‘ay taşı’ (HA 632)

[Mayt.Tk. 36/1-4] *kañlıda **suryakant** erd(ni) ... viman içinte kuñçuy ... tegriklep yortur.* ‘Arabada, **güneşte** parlayan bir cevher tanrılar arabası içinde kraliçe ... çevreleyip yürütür.’

[Mayt.Tk. 35/4-17] *ötrü brhmavati katun erdn(isi) ordusınta kodı inip açani atların yaratmış altunluğ kañlıd(a) **suryaka(nt)** erdnil(ig)de brhma(y)u bramñ birle il erdnilig köligelik başınta tegzinü sekiz tümen tört miñ miñü kölüñüke minmiş yingçe kırkınlar birle tegriklep şanki çkrvirt ilig kanta ulatı erüş öküş balıklığ buduntun ayağ çilteğ aşayu..* ‘Sonra Brahmāvātī, kraliçe hazretleri sarayından aşağıya inip cins atların koşulduğu altın bir arabada **güneşte**

parlayan bir cevherle Brahmāyu brahman ile.. cevherli gölgeliği başının üstünde çevirip binek hayvanları ve nakil vasıtalarına binmiş 84000 zarif bakire ile çevrili olduğu halde, Şankha, dünya hükümdarı ve diğer sayısız şehirli halktan saygı ve tazim gördü.’

Şakti, şikti < Skr. *şakti* ‘mızrak’ (Mayt.Tk. 463); ‘mızrak, kargı’ (HA 642)

[Mayt.Tk. 84/12-14] *tajul şaktilerin ilgeklerin sançarlar yağar teg ... ururlar.* ‘Trişüla şeklindeki **mızrakları** ve kancaları ile vuruşurlar.’

[Mayt.Tk. 81/57-59] *kılıçın süñü şikti çakr baltu çomak iliglerinte belgülig bolur.* ‘Kılıç ile süngü, **mızrak**, çark, balta, çomak ellerinde ortaya çıkarlar.’

şal < Skr. *şala* ‘kulübe, ev’ (Mayt.Tk. 463); ‘toplantı salonu’ (HA 642)

[Mayt.Tk. 51/1-15] *şal çoj- ... itser ... yapsar suvasar (y)örünj (to)prağ tokısar bedizeser burkan (kö)rkın suvka kigürser yıdın tütsügin tapınsar kimbağ yapşursar ig ağırlıg kişig satağsız tersiz içgü ot öntürüp emleser otasar ayağ çiltegke tegimlig tnlıglarıg ayağsız tod tolı kılmasar ögüg kañıg tapınsar udunsarlar ol edgü kılınčküçinte munta etüz kodup teñri yirinte togarlar teñri meñisin meñileyürler.* ‘Bir **kulübe** ve bir ... kursa, yapsa sıvasa açık renkteki bir toprağa karsa, boyasa ve burkan heykelini suya soksa, güzel kokular ve tütsü ile tazim etse, altın varak yapıştırırsa; hastalıklı dertli bir kimseyi, ücretsiz ve bedava ilaç vererek tedavi etse ve iyileştirse; hürmete layık yaratıkları şerefsiz ve kötü etmese anaya babaya hürmet etseler, bu iyi ameller sayesinde, burada öldükten sonra tanrılar yerinde doğarlar, tanrılar saadetine ulaşır.’

şala(Mayt.98) <Skr. *śāla* ‘eine Baumart, Salbaum; bir ağaç çeşidi, Sal ağaç’ (HA 642)

[Mayt. 7b/25-28] *anta (öt)rü şariputri şla üläyü yoridi.* ‘Dann teiltte Śāripūt[ra] die **şla** auf...’

sanwar (Mayt.98) <Skr. *saṃvara* ‘Zucht, Zurückhaltung, Disziplin, Gebot; disiplin, sakınma, çekingenlik, emir’ (HA 583)

[Mayt. 7b/10-12] *sawarti(?) atin atayuluq ny(a)ptičaturt atly iş ködüg üzä dyanqa nomqa kirmiş säkiz sanwar içintä toymış qutluq larin itiglig yaratıylıy p(a)r(a)mart (?) atin atayuluq säkiz ygrmi türlüg boşyutluq nizwaniliy yäkig içkäkig al(i)ngatduruyalı ögrätingüçilär toquz türlüg boşyutsuz nizwaniliy çärigig topulmiş- lat.. qamay birlä ygrmi artuqı yiti türlüg tüzün qutluq tünliyların tiqmış täg tolu tüzün bursang quwray ärdini titir.* ‘Und sind die achtzehn Arten von säikşa, die durch die jñapticaturtha genannte Tat, die mit

dem Namen *svartha* benannt werden muß, in die Meditation und die Lehre eingetreten sind, die in den acht **saṃvara** geboren werden, die mit den Würdigen ausgestattet sind und mit dem Namen *paramārtha* benannt werden müssen sie sind die (noch) Lernenden, die die Dämonen der Leidenschaft schwächen, und sie sind die neun Arten von *śaikṣa*, welche das Heer der Leidenschaften zerstört haben; das Juwel der ganzen edlen Mönchsgemeinde ist geradezu wie vollgestopft mit allen 27 Arten edler, glücklicher Wesen.'

s(a)rwatyan (Mayt.99) <Skr. *sarvajñā* / *sarvajñāna* 'allwissend; her şeyi bilen', 'Allwissenheit; her şeyi bilme' (HA 588)

[Mayt. 4b/15-17] *ikinti sarwatyan atly bilgä bilig üzä asaγ tusu qılmaqı antaγ ärti*. 'Zweitens: Sein Nutzen- und Vorteilbringen durch die Weisheit (*prajñā*) namens "sämtliche Weisheiten" (*sarvajñā*) war folgendermaßen.'

[Mayt. 5a/2-8] *taqı ymä qutγaryuluq(tinliγ-)ariγ otγuraq adarar ärdi.. bu burxanlarqa qutγaryuluq.. bu arxantlarqa qutγaryuluq bu š(a)rirkä süzülüp qutγaryuluq ol tip alqu sarwatyan atly bilgä bilig küçintä uqa yrliqar ärdi*. 'Und ferner hatte er durch die Kraft der **sarvajñā** genannten Weisheit in bezug auf die zu erlösenden [Wesen] genau zu unterscheiden geruht, daß diese durch die Buddhas zu erlösen sind, diese durch die Arhats zu erlösen sind und diese durch die Reliquien gereinigt und erlöst werden müssen.'

sawarti (Mayt.99) <Skr. *svartha* 'ein gutes Ziel verfolgend; iyi bir amaç takip eden' (HA 591)

[Mayt. 7b/10-12] *sawarti(?) atin ataγuluq ny(a)ptiçaturt atly iş ködüg üzä dyanqa nomqa kirmiş säkiz sanwar içintä toymış qutluγ larin itiglig yaratıylıγ p(a)r(a)mart (?) atin ataγuluq säkiz ygrmi türlüγ boşγutluγ nizwanilıγ yäkig içkäkig al(i)ngatdurıyalı ögrätingüçilär toquz türlüγ boşγutsuz nizwanilıγ çärigig topulmiş- lat.. qamaγ birlä ygrmi artuqı yiti türlüγ tüzün qutluγ tinliγlarin tiqmış täg tolu tüzün bursang quwray ärdini titir*. 'Und sind die achtzehn Arten von *śaikṣa*, die durch die *jñapticaturtha* genannte Tat, die mit dem Namen **svartha** benannt werden muß, in die Meditation und die Lehre eingetreten sind, die in den acht *saṃvara* geboren werden, die mit den Würdigen ausgestattet sind und mit dem Namen *paramārtha* benannt werden müssen sie sind die (noch) Lernenden, die die Dämonen der Leidenschaft schwächen, und sie sind die neun Arten von *śaikṣa*, welche das Heer der Leidenschaften zerstört haben; das Juwel der ganzen edlen Mönchsgemeinde ist geradezu wie vollgestopft mit allen 27 Arten edler, glücklicher Wesen.'

şiriş < Skr. *şirisa* ‘bir türlü akasya’ (Mayt.Tk. 464); ‘bir ağaç türü’ (HA 653)

[Mayt.Tk. 39/33-35] *bu (oğ) yirde şiriş atlıg söğüt erdi.* ‘Bu yerde **Şirisa** adlı bir ağaç vardı.’

şla (Mayt.100) <Skr. *śīla* ‘Moral, Sittlichkeit; ahlak, ahlaklılık, doğru davranış’ (HA 650)

[Mayt. 8a/3-5] *sizingä işlägülik iş ködügüg titsi(?) işlälim tip şila tuta näçük 5. tägingäylär.* ‘Wie werden sie eine **şila** halten können, die besagt, eine von Euch zu tuende Sache sei von den Schülern zu tun?’

[Mayt. 7b/13-14] *amtī sn (şla ü)lägil.* ‘feile du jetzt die **şla** auf.’

[Mayt. 7b/14-16] *kimning küci kü(süni bar är)sär ol toyınay odğurçuluq (amtī şla) tutzun.* ‘[wenn] jemand Kraft [genug dazu] hat, jenen Mönch zu wecken, [dann soll er die **şla**] beachten.’

[Mayt. 7b/28-29] *quwray ara bir (ymä şla tutyali bolmadī anta) ötrü şariputri (arxant aymanu).* ‘... in der Gemeinde [war auch nicht einer, der die **şla** halten konnte].’

şlok < Skr. *śloka* ‘beyit’ (Mayt.Tk. 464); **şlok, şolok** (Mayt.100) <Skr. . *śloka* ‘Vers, Śloka, Gāthā, Gedicht; dize, mısra, dörtlük, Śloka, Gāthā, şiir’ (HA 654)

[Mayt.Tk. 27/3-6] *mintin bir şlok ... bititser alku ol tözün t(inlıg) lar maytrı burkanağ tuşarlar.* ‘Benden bir **mısra**... yazdırırsa bütün bu asil yaratıklar Maytrı Burkan’a rastlarlar.’

[Mayt. 2a/19-21] *(ariti) ozmadin qurtulmadin ozmiş qurtulmişça saqınur sän.* ‘Ohne [im mindesten] gerettet und erlöst zu sein, Hältst du dich für ge [rettet und erlöst].’

[Mayt. 2a/24-30] *bu saway işidip tükäl bilgä tngri tngrişi burxanning inçä saqinçı boltı yawlaq qilinçliş ayay saqinçliş şmnu (mäning ädgülüğ işimkä) ada qilyali yaqin (kälmış ärür..ançulayu) otçuraq u(qup şlokin inçä tip yrliqadi).* ‘[Als er diese Worte] vernahm, da [entstand] dem völlig weisen G[öttergott Buddha] folgender Gedanke: ‚Der [übel handelnde,] böse gesinnte Māra [ist] herbei[gekommen], um [meinem guten Werk] Schaden zuzufügen/ So v[erstand er] scharfsinnig [und geruhte, in **Versen** folgendermaßen zu/sprechen:].’

[Mayt. 14a/23-26] *munčulayu (saqinip) yigit uri körkin bälgürtüp t(ngri ingrisi) burxan tapa kälip šlokin (inčä) tip tidi.* ‘Während er so [dachte], erschien er in Gestalt eines jungen Jünglings, kam (so) zum [Göttergott] Buddha und sprach [folgendermaßen] in **Versen.**’

tal < Skr. *tala* ‘bir nevi büyük ağaç’ (Mayt.Tk. 466); ‘hurma ağacı, palmiye’ (HA 665)

[Mayt.Tk. 29/7-9] *yiti kat tört erdnin yaratağlıg tal atlıg sögütler tegriklep.* ‘Yedi kat, dört cevherle mücehhez **tāla** adlı ağaçlar çepeçevre sarmıştır.’

tam < Skr. *tama* ‘duvar’ (Mayt.Tk. 466); ‘duvar, ev, küçük bir yerleşim alanı’ (HA 667)

[Mayt.Tk. 29/16-18] *kent tamınıñ altun(lu)ğ itigleri bolur.* ‘Şehir **duvarının** altında süsleri varrdır.’

[Mayt.Tk. 29/17-20] *vayturi erdinilig kent tamınıñ saprir erdni özeki itigi yaratağı bolur.* ‘Vaidürya ve cevherli şehir **damlarının** sphaṭika ve cevher ile yapılmış süsleri vardır.’

[Mayt.Tk. 83/42-47] *üstün örtüki altın yap(ağı) tört tamı alku temirlig (ört)lüg kamağ ödün iri(nç yarlıg tınlıg)larıg oksuz te(ginçsiz) köyürür neçeke tegi.* ‘Yukarıda örtüleri ve aşağıdaki yapıları dört **duvarı** hep demirden, alevli her zaman zavallı, sefil gelişi güzel yakar.’

tamalaptr < Skr. *tamalapattra* ‘güzel kokulu bir nebatın yaprağı’ (Mayt.Tk. 466); ‘*Garcinia xanthochymus* Hook. veya *Xanthochymus pictorius* yaprağı, *Cinnamomum tamala*’ (HA 667)

[Mayt.Tk. 55/24-31] *tü türlüg kök sarıg kızul yörün yipün önlüg esri kusrı suvdağı kurgakd(ak)ı çeçekler yarılıp açılıp tö(külür) adruk adruk eñer teger çintan tamalaptr abiruş krbirde ulatı (erdni)lig sögütler ıgaçlar...* ‘Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, beyaz, menekşe rengi, koyu kırmızı renkte, alacalı, sudaki karadaki çiçekler yarılıp dökülür; türlü türlü, salkım salkım olan ile candana **tamālapattra**, karavīra, krbir ve öteki cevherli ağaçlar...’

tar < Skr. *tari* ‘sal’ (Mayt.Tk. 467); ‘sal, tekne, küçük gemi’ (HA 676)

[Mayt.Tk. 31/13-14] *tar kimilerin itmiş yaratmış.* ‘**Sallarımı**, gemilerini yapmış.’

tarjul < Skr. *trişula* ‘üç kancalı mızrak’ (Mayt.Tk. 467); ‘üç dişli mızrak’ (HA 749)

[Mayt.Tk. 84/12-14] *tajul şaktilerin ilgeklerin sançarlar yağar teg ... ururlar.*
‘**Trişula** şeklindeki mızrakları ve kancaları ile vuruşurlar.’

udumbar, udumbr < Skr. *udumbara* ‘bir nevi incir ağacı ve meyvesi’ (Mayt.Tk. 490); **udumbar** (Mayt.106) <Skr. *udumbara* ‘Name einer seltenen Blüte und eines Baumes’; nadir bir çiçeğin ve ağacın adı’ (HA 786)

[Mayt.Tk. 39/37-39] *bu ok (yirde) udumbr atlıg söğüt erdi.* ‘Bu (yerde) **udumbara** adlı bir ağaç (vardı).’

[Mayt.Tk. 19/30-33] *udumbar çeçek yüleşi alpta alp bolguluğ burkanların yirtinçü .. bulur.* ‘İncir ağacının **udumbara** çiçeğini burkanları ile dünyada ...bulur.’

[Mayt. 14a/26-29] *udumbar čäčäkkä yöläşi alpta alp söquşyuluğ burxanlar yirtinçüdä blgürmäkläri bolur.* ‘Die Buddhas, die wie die **Udumbara-Blüte** sehr schwer anzutreffen sind, erscheinen auf der Erde.’

[Mayt. 17b/9-12] *nä üçün tip tisär udumbar čäčäk yöläşi alpta bulyuluğ burxanların yirtinçüdä bäl(gürmäklär)i bolur.* ‘Warum? Ähnlich der **Udumbara-Blüte** erscheinen] die schwer zu findenden Buddhas in der Welt selten.’

[Mayt. 2b/9-12] *udumbar čäčäkkä yöläşi böğü biliglig burxanlar älpin ämgäkin yir suwda bälgürür ärmislär.* ‘(Wie die **Udumbara-Blüte** (schwer anzutreffen ist), erschienen die weisen Buddhas selten in der Welt.’

upawit <Skr. (Mayt.106); upaveda Schriften, die zu den Nebengliedern des Veda gehören ‘Veda’nın yan sınıflandırmalarına ait eserler’ (HA 802)

[Mayt. 6a/18-22] *antada basa káz-ikä kántü boşyunmiş wit upaw(i)t wayak(a)n lokayata ulatı şasatarlar içintäki täring täring yörüglär siz-ik ayitüinglar.* ‘Dann fragt der Reihe nach nach der tiefen Bedeutung der von euch selbst gelernten Veda, **Upaveda**, Vyākaraṇa, Lokāyata und der anderen Śāstras!’

ut(a)rapurw (Mayt.106) <Skr. *uttarakaurava* (zu Skt. *uttarakuru*) der nördliche Kontinent; kuzey kıta’ (HA 806)

[Mayt. 4b/1-7] *ötrü sadagri inčä tip tidi..bu bizing inimiz türk türkiş ulušta baliqta ut(a)rap(urw) yingaqtin yorir üçün ayaqqa (tägim)lig maitri bodiswtning ädgüsin ... (ä)d(rä)m(in) anin amti mungar kingürü ayu b(rin)g.*

‘Da sprach Sātāgiri folgendermaßen: Da dieser unser jüngerer Bruder aus einem barbarischen Land aus **nordöstlicher** Richtung kommt, deshalb sprich du mit ihm jetzt ausführlich über die Vortrefflichkeit und [Tugend] des [verehrungs]würdigen Bodhisattva Maitreya!’

vayturi < Skr. *vaidurya* ‘kıymetli taş’ (Mayt.Tk. 498); ‘beril, lacivert taşı, lazurit’ (HA 837)

[Mayt.Tk. 29/13-16] ... *erdnilig söğütünüñ vayturi* ... *-luğ kent ... itigi yaratağı bolur.* ‘Cevher ile süslü **Vaidürya**... şehir ... süsü vardır.’

[Mayt.Tk. 28/14-21] *ol an(tag) ... yüz bir türlüğ boduğın bodumuş osuğluğ hua çeçekin yaratağlağ tümen bire kiñ çmbudvip uluşluğ .. (o)rtusınta altın -ın (kü)müşin vayturin spririn bu türlüğ...* ‘Bu derece ... yüz bir çeşit kına yakınmış gibi, çiçeklerle bezeli 10 000 mil genişliğindeki dünya ... ortasında altın gümüş **Vaidurya**, Sphaṭika ile bu çeşit...’

[Mayt.Tk. 29/17-20] *vayturi erdinilig kent tamınıñ saprir erdni özeki itigi yaratağı bolur.* ‘**Vaidürya** ve cevherli şehir damlarının sphaṭika ve cevher ile yapılmış süsleri vardır.’

[Mayt.Tk. 29/19-22] *saprir erdnilig kent vayturi erdni özeki itigi (yara)tığı bolur.* ‘Sphaṭika ve cevherli şehir, **vaidürya** ve cevher ile süsü vardır.’

[Mayt.Tk. 30/17-18] *vayturi erdni özeki itig yaratağları bolur.* ‘**Vaidürya** ve cevher ile süsleri vardır.’

[Mayt.Tk. 28/4-6] *kaşağda taştın vayturi öñlüğ taluy öğüz suvı turur.* ‘Hepsinden dışarda **Vaidürya** renkli deniz ve ırmak suyudur.’

vçrazan, viçrazan < Skr. *vajrasana* ‘elmas taht’ (Mayt.Tk. 498); **waçrazan** (Mayt.108) <Skr. *vajrāsana* ‘Diamanthon; elmas tahtı, elmas taht’ (HA 837)

Mayt.Tk. 1/20-36] *bu teñri burkannıñ üç asañı yüz mħaklpta katağlanmışın tujit teñri yirintin kodi inip ajun tutup toğa yarlıkamışın evde önüp altı yıl tapavan berkte duşkrçar emgek emgenmişin vçrazan örgün öze olurup tört türlüğ şmnu süsin utup tözkerinçsiz burқан kutın bulmuşın nomluğ tilgen tevirip biş pañçaki toynlarağ sekiz tümen teñrilerig kutğarmışın ulatı biş yigirmi asañı nayut sanınça yavaniki tınlığlarağ kutğaru yarlıkap kaujnagar kentke (ya)kın şalavan berkte kalı(nçsız) nirvanka kirü kirü yarlıkamışına tegi alku nomlarağ ukıtadaçı maytrismit yiti otuz ülüş uluğ nom bitigig bititü tegintimiz.* ‘ Bu tanrı Burkan’ın üç Asamkhyeya ve yüz Mahākālpa müddetince cehdettiğini, Tuşita adlı tanrılar diyarından aşağıya inip insanlar aleminde

haşmetle doğduğunu, evi barkı terk edip altı yıl inziva ormanında keşişlik ızdırabı çektiğini, **elmas taht** üzerine oturup şeytanın dört kısımdan müteşekkil ordusunu yenerek anlaşılması güç burkanlığa eriştiğini, din tekerleğini çevirip beş rahibi ve 80000 ilahı kendisine çektiğini, bundan sonra da on beş Asamkhyeya kadar nayuta miktarınca, her cins varlığı haşmetle kurtarıp Kauşīnāgara adlı şehre yakın Şālavana adlı korulukta pari-nirvana'ya haşmetle girinceye kadar olan hayatının bütün safhalarını öğreten yirmi yedi bölümlü Maytrisimit adlı büyük din kitabını biz aciz kullar yazdırdık.'

[Mayt.Tk. 39/20-23] *kamağ tağ iş kat kat ... -lar viçrazan örgünke yüküntiler.* 'Bütün dağ, eş kat ... **elmas tahta** secde ettiler.'

[Mayt. 15b/15-19] *...atlay brktā naryančan ögüz [qidi]yinta bodi söğüt altininta wižir osuyluy bāk qatay könglin wačrazan [ör]gün üz-ä baydaşinu oluru yrliqadi.* 'Und geruhte, im ... Hain am [Ufer] des Nairañjanā-Flusses unterhalb des Bodhi-Baumes mit vajra-artigem, festen Sinn auf dem **Diamant-[Thr]on** in paryankaHaltung zu sitzen.'

viçay < Skr. *vijaya* 'bir yıldız adı' (Mayt.Tk. 498); **wičay** (Mayt.108) <Skr. *vijaya* 'eine Zeiteinheit; bir zaman birimi' (HA 844)

[Mayt.Tk. 13/51-59] *ol ilig begniñ maḥamay atlıg arıgda ašok atlıg adinçig söğüt altınında ikinti ay sekiz yañıka puş yultuzka viçay atlıg muḥurtka iki kırk kut buvanlıg irü belgüke tükellig sekiz on türlüg nayrağın yaratağlıg körtle körkle qoluça yaruqın yaltrayu qaltı bulutdın...* 'Bu hükümdarın Mahāmāyā adlı eşi kralıçeden Lumbinī adlı korulukta, Aşoka adlı harikulade bir ağacın altında, ikinci ayın sekizinde, Pusya yıldızı devrinde **Vijaya** saatinde, otuz iki mukaddes alamet ve seksen türlü 'ikinci dereceden alamet' ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkışmış güneş gibi bir Burkan doğdu).'

[Mayt. 14b-15a/29-08] *ol [ilig bāg]ning maxamaya atlay qatunluy [ärdini tngri]din lumbani atlay arıyda ašok atlay adinçiy söğüt altınta ikinti ay säkiz yangiqa puş yultuz-qa wičay atlay muxurtqa iki qırq qut buyanlay irü blgükä tükäl(l)ig säkiz on trlüg nayrağın yarataylıy körtlä körkin qulačča yariqın yaltrıyu qaltı bulıdın önmiş kün tngri täg oçulluy čintamani ärdni blgülig bolti.* 'Dem Frauen jenes namens Mahāmāyā wurde im Hain Lumbinī unter dem wunderbaren Baum Aśoka im zweiten Monat am achten Tag zur Zeit des Sternbildes Pusya in der Stunde namens **Vijaya** ein 32 Glück und Segen bringende Merkmale besitzender, mit achtzig Nebenzeichen ausgestatteter, schöner, ansehnlicher, durch einen klaftergroßen Glanz strahlender Sohn

geboren, ein cintāmaṇi-Juwel, der wie der Sonnengott aus einer Wolke erschien.’

vijir < Skr. *vajra* ‘elmas’ (Mayt.Tk. 498); ‘elmas’ (HA 848); **wižir** <Skr. *vajra* ‘Diamant, Vajra’ elmas, (Mayt.108)

[Mayt.Tk. 13/13-17] *kim kentü tükel bilge biligi öze vijir örgün öze olurup nızvanıların tarqardı üzmeledi.* ‘Kim kendi mükemmel hikmeti ile **elmas** taht üzerine oturup ihtirasları uzaklaştırdı, dağıttı.’

[Mayt.Tk. 67/5-12] *amarıları ... etüzlügler vijir tumşu(kluğlar) ayıg kılınçlıg örtlüg (yalınlıg) kuzgunlar oqsuz teğinçsiz... yumğaklarıg buza butarlayu... -ileri örtlüg temirli(g) ... yörgeñmiş.* ‘Bazıları ... vücutlular, **elmas** gagalılar, kötü amelli, kızgın alevli kuzgunlar (gelişi güzel) ... yumakları bozarak, parçalayarak ... alevli demirli ... sarılmış.’

[Mayt.Tk. 78/20-25] *vijir tumşukluğ karga kuzgun karaquş teglükenter kelip buza butarlayu etimizni yinimizni üzüp iskep tançu tançu yiyürler.* ‘**Elmas** gagalı karga, kuzgun, karkuş ve akbalar gelip tahrip ederek etimizi, derimizi parçalayıp, parça praça yerler; acı çekeriz.’

[Mayt. 5a/3-6] *wižir osuyluy bāk qatay kösüş öritip ayır burxan qütinga kösüş turjurdi.* ‘Er lieb seinen **vajra**-artigen, festen Wunsch aufkommen und ließ den Wunsch nach der gewichtigen Buddha-Würde entstehen.’

[Mayt. 14b-15a/29-08] *kim kã(ntü tükäl) bilgä biligi üzä wižir örgün (üzä) olurup nizvanıların tarqardı üzmeledi. (di. uq-)yuluq törülärin alqu uqtı bilti.. bulıyuluq ädläriğ tükäl bultı.. atı küsi yadaltı.. tngri yalnguqnung baxşisi ol uqar töpüg ol oq bilir.* ‘Wer sich durch die eigene [vollkommene] Weisheit dem **Diamant**-Thron niedergelassen hat, die Leidenschaften zerstört und ausgerottet hat, die Vorschriften, die man [verstehen] muß, alle verstanden und erkannt hat, die Güter, die man erlangen muß, vollkommen erlangt hat, wessen Name und Ruhm sich ausgebreitet hat, wer Meister der Götter und Menschen ist, (3f) eben dieser versteht das Scheitel-(Gesetz) und erkennt das Herabfallen und Herabgleiten vom Scheite.’

[Mayt. 15b/15-19] *...atlay brktä naryančan ögüz [qidi]yinta bodi söğüt altıninta wižir osuyluy bāk qatay könglin waçrazan [ör]gün üz-ä baydaşını oluru yrliqadi.* ‘Und geruhte, im ... Hain am [Ufer] des Nairañjanā-Flusses unterhalb des Bodhi-Baumes mit **vajra**-artigem, festen Sinn auf dem Diamant-[Thr]on in paryankaHaltung zu sitzen.’

wiṣūcīk (Mayt.108) <Skr. *viṣūcīkā* ‘Cholera; kolera’ (HA 847)

[Mayt. 7a/5-9] *diwadatay baṣ ayyīy igintā ozγuru yrliqadi.. purni atly tirtilar baxšīsīn börtā yrliqap wiṣūcīk atliy ölür igintā ozγuru yrliqadi.* ‘Er geruhte, Devadatta von der Kopfkrankheit zu erlösen. Er geruhte, den Pūraṇa genannten Häretiker-Lehrer zu berühren, und geruhte, ihn von der **viṣūcīkā** genannten Todkrankheit zu erretten.

wit (Mayt.108) <Skr. *vidhi* ‘Wunder; mucize’

[Mayt. 6a/18-22] *antada basa káz-ikā kántü boşyunmīš wit upaw(i)t wayak(a)n lokayata ulatī śasatarlar içintāki tāring tāring yörüglār siz-ik ayitīnglar.* ‘Dann fragt der Reihe nach nach der tiefen Bedeutung der von euch selbst gelernten **Veda**, Upaveda, Vyākaraṇa, Lokāyata und der anderen Śāstras!’

yavaniki <Skr. *yavana-ika* ‘vahşi, barbar’ (Mayt.Tk. 506); ‘Yunan, Yunanca, barbar, vahşi’ (HA 877)

[Mayt.Tk. 1/28-36] ... *burkan kütin bulmışın nomluğ tilgen tevirip biş pañçaki toyınlarağ sekiz tümen teñrilerig kütğarmışın ulatı biş yigirmi asaṇı nayut sanıñça yavaniki tñhğlarağ kütğaru yarlıqap kauñnagar kentke (ya)kın şalavan berkte kalı(nçsız) nırvanğa kirü kirü yarlıkamaşıña tegi alku nomlarağ uqıtdaçı maytrısmit yiti otuz ülüş uluğ nom bitigig bititü tegintimiz.* ‘Burkanlığa eriştiğini, din tekerleğini çevirip beş rahibi ve 80000 ilahı kendisine çektiğini, bundan sonra da on beş Asamkhyeya kadar nayuta miktarınca, **her cins varlığı** haşmetle kurtarıp Kauşināgara adlı şehre yakın Şalavana adlı korulukta parinirvana’ya haşmetle girinceye kadar olan hayatının bütün safhalarını öğreten yirmi yedi bölümlü Maytrısmit adlı büyük din kitabını biz aciz kullar yazdırdık.’

2. Değerlendirme

Eski Uygurca Maitrisimit’in incelenen iki nüshasında tespit edilen verilerin 74’i dindışı Sanskritçe alıntıları oluşturmaktadır. Dindışı kelimelerden bu grup oluşturanları ayırarak şu şekilde bir tasnif yapılabilir:

2.1. Nesnelere İlgili Sözcük

Maitrisimit neşirlerinde nesnelere ilgili 23 kelime tespit edilmiştir.

- **ārdini, ārdni** <Skr. *ratna* ‘Juwel, Edelstein, Kleinod, Kostbarkeit; mücevher, değerli taş, değerli şey’; ‘aus Juwelen; mücevherden’ Mayt.78); ‘ārdnilig, ārdinilig’

- **azan** < Skr. *asana* ‘sedir’ (Mayt.Tk. 358); ‘taht, oturacak yer, heykel altlığı’ (HA 71)
- **bra** < Skr. *pr.* ‘gölgelik çardak’ (Mayt.Tk. 372); ‘şemsiye, güneşlik, bayrak, sancak, tapınak sancağı’ (HA 559)
- **çintamani** (Mayt.83)<Skr. *cintāmaṇi* ‘Wunschjuwel; istek mücevheri’ (HA 233)
- **g(a)ntakuti** (Mayt.84)<Skr. *gandhakuṭi* ‘Name einer Mönchszelle; bir rahip hücresinin adı’ (HA 271)
- **kelem** < Skr. *Kalama* ‘kalem’ (Mayt.Tk. 406); ‘bir kuş adı’ (HA 321)
- **kirit** < Skr. *krita* ‘taç’ (Mayt.Tk. 412); **kirit** (Mayt.87) <Skr. *kirīṭa* ‘Diadem, Tiara; alın çemberi, alın bağı, taç’ (HA 383)
- **küsetr** < Skr. ‘çardak, gölgelik’ (Mayt.Tk. 426); ‘güneşlik, şemsiye, tente, tapınak sancağı’ (HA 428)
- **mançak, mçnk** < Skr. *manca* ‘oturacak yer, yatak’ (Mayt.Tk. 428); ‘yatak’ (HA 466)
- **prayan, pryān** < Skr. *pariyāna* ‘hücre’ (Mayt.Tk. 451); **pryan** (Mayt.94) <Skr. *pariyāna* ‘Mönchszelle, Wohnzelle; rahip hücresi, odacık’ (HA 553)
- **raṣawrt** (Mayt.98) <Skr. *rāṣā-varta* ‘Lapislazuli; lacivert taşı, lazurit’ (HA 569)
- **saprir, sprir** < Skr. *sphatika* ‘kıymetli bir taş’ (Mayt.Tk. 455); ‘necef taşı’ (HA 624)
- **satu** < Skr. *setu* ‘köprü’ (Mayt.Tk. 456); ‘Laṅkā’ya bir köprüünün adı’ (HA 486)
- **suryakant** < Skr. *suryakanta* ‘güneş ışınları ile ısınan bir taş’ (Mayt.Tk. 462); ‘ay taşı’ (HA 632)
- **Şakti, şikti** < Skr. *ṣakti* ‘mızrak’ (Mayt.Tk. 463); ‘mızrak, kargı’ (HA 642)
- **şal** < Skr. *śala* ‘kulübe, ev’ (Mayt.Tk. 463); ‘toplantı salonu’ (HA 642)
- **tam** < Skr. *tama* ‘duvar’ (Mayt.Tk. 466); ‘duvar, ev, küçük bir yerleşim alanı’ (HA 667)
- **tar** < Skr. *tari* ‘sal’ (Mayt.Tk. 467); ‘sal, tekne, küçük gemi’ (HA 676)
- **tarjul** < Skr. *triṣula* ‘üç kancalı mızrak’ (Mayt.Tk. 467); ‘üç dişli mızrak’ (HA 749)
- **upawit** <Skr. (Mayt.106); upaveda Schriften, die zu den Nebengliedern des Veda gehören ‘Veda’nın yan sınıflandırmalarına ait eserler’ (HA 802)
- **vçrazan, viçrazan** < Skr. *vajrasana* ‘elmas taht’ (Mayt.Tk. 498); **waçrazan** (Mayt.108) <Skr. *vajrāsana* ‘Diamanthron; elmas tahtı, elmas taht’ (HA 837)
- **vayturi** < Skr. *vaidurya* ‘kıymetli taş’ (Mayt.Tk. 498); ‘beril, lacivert taşı, lazurit’ (HA 837)
- **vijir** < Skr. *vajra* ‘elmas’ (Mayt.Tk. 498); ‘elmas’ (HA 848); **wizir** (Mayt.108) <Skr. *vajra* ‘Diamant, Vajra’; ‘elmas’ (HA 842)

2.2. Bitkilerle İlgili Sözcükler

Maitrisimit neşirlerinde bitkilerle ilgili 13 kelime tespit edilmiştir.

- **aşok** < Skr. *aşoka* ‘bir nevi ağaç’ (Mayt.Tk. 355); **aşok** (Mayt.76) <Skr. *aşoka* ‘ein Baum; bir ağaç’ (HA. 94)
- **çinagantik** < Skr. *jinagandhika* ‘güzel kokulu ot’ (Mayt.Tk. 379); **çinagantik** (Mayt.83) <Skr. *jinagandhika* ‘Name einer Heilpflanze, die im Himalaya wächst; Himalaya’da yetişen şifalı bir bitkinin adı’ (HA 232)
- **çintan** < Skr. *candana* ‘sandal ağacı’ (Mayt.Tk. 379); **çintan** (Mayt.83) <Skr. *candana* ‘Sandelholz, Sandelbaum; sandal ağacı, sandal ağacının tozu, sandal ağacının macunu’ (HA 233)
- **krbir** < Skr. *karavira* ‘güzel kokulu oleander’ (Mayt.Tk. 420); ‘bir kuş adı’ (HA 321)
- **kuzışay** < Skr. *kuşşaya* ‘nilüfer çiçeği’ (Mayt.Tk. 423); ‘nilüfer, su zambağı’ (HA 434)
- **mntark, mntrak** < Skr. *mandaraka* ‘nilüfer çiçeği’ (Mayt.Tk. 431); ‘mercan ağacı’ (HA 460)
- **nigrod, nigrot** (Mayt.91) <Skr. *nyagrodha* ‘eine Feigenbaumart’ bir incir ağacı türü’ (HA 492)
- **patal** < Skr. *patali* ‘çiçekleri güzel kokulu bir ağaç’ (Mayt.Tk. 450); ‘bir ağaç türü’ (HA 554)
- **şala** (Mayt.98) <Skr. *śāla* ‘eine Baumart, Salbaum; bir ağaç çeşidi, Sal ağaç’ (HA 642)
- **şiriş** < Skr. *şirisa* ‘bir türlü akasya’ (Mayt.Tk. 464); ‘bir ağaç türü’ (HA 653)
- **tal** < Skr. *tala* ‘bir nevi büyük ağaç’ (Mayt.Tk. 466); ‘hurma ağacı, palmiye’ (HA 665)
- **tamalaptr** < Skr. *tamalapattra* ‘güzel kokulu bir nebatın yaprağı’ (Mayt.Tk. 466); ‘Garcinia xanthochymus Hook. veya Xanthochymus pictorius yaprağı, Cinnamomum tamala’ (HA 667)
- **udumbar, udumbr** < Skr. *udumbara* ‘bir nevi incir ağacı ve meyvesi’ (Mayt.Tk. 490); **udumbar** (Mayt.106) <Skr. *udumbara* ‘Name einer seltenen Blüte und eines Baumes’; nadir bir çiçeğin ve ağacın adı’ (HA 786)

2.3. Hayvanlarla İlgili Sözcükler

Maitrisimit neşirlerinde hayvanlarla ilgili 3 kelime tespit edilmiştir.

- **açani** < Skr. *ajaneya* ‘cins; asil ırk’ (Mayt.Tk. 343); **açanay** (Mayt.73) < Skr. *Ājāneya* ‘edles Pferd, von edler Rasse’ (HA 3)
- **kalvink** < skr. *kalavinka* ‘güzel sesli bir kuş’ (Mayt.Tk. 401); ‘bir kuş adı’ (HA 321)

- **kisar** (Mayt.87) <Skr. *kesarin* ‘Löwe; aslan’ (HA 367)

2.4. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Sözcükler

Maitrisimit neşirlerinde yiyecek ve içeceklerle ilgili 3 kelime tespit edilmiştir.

- **arsayın** < Skr. *rasayana* ‘iksir’(Mayt.Tk. 352); ‘iksir, yaşam ikhiri, meyve özü’ (HA 568)
- **çambu** < Skr. *jambu* ‘elma’ (Mayt.Tk. 378); ‘jambol, Java eriği’ (HA 220)
- **ptpdi** < Skr. *pippalī* ‘biber’ (Mayt.Tk. 451); ‘biber’ (HA 558)

2.5. Soyut Kelimelerle İlgili Sözcükler

Maitrisimit neşirlerinde soyut kelimelerle ilgili 10 kelime tespit edilmiştir.

- **aşay** < Skr. *āśaya* ‘niyet, maksat’ (Mayt.Tk. 354); ‘eğilim, tabiat, ruhsal durum, (iyi) yaşam tarzı’ (HA 76);
- **avazasay**³ < Skr. ? ‘gönlü ve karnı bozuk’ (Mayt.Tk. 356)
- **bodi** < Skr. *bodhi* ‘erme, söğüt’ (Mayt.Tk. 369); **bodi söğüt** (Mayt.80) <Skr. *bodhi* ‘Erleuchtung, Erwachen; aydınlanma, uyanma, erme’ (HA 183)
- **maytri** < Skr. *maitrī* ‘sevgi, şefkat’ (Mayt.Tk. 428); ‘teveccüh, lütuf, arkadaşlık, dostluk’ (HA 465)
- **namo** < Skr. *namas* ‘tazim, hürmet’ (Mayt.Tk. 433); ‘saygı, hürmet’ (HA 485)
- **paramartik** (Mayt.94) <Skr. *paramārthika* ‘auf die höchste Wahrheit bezüglıch’; ‘en yüksek gerçeğe dayanan’ (HA 552)
- **p(a)r(a)mat** (Mayt.94) <Skr. *paramārtha* ‘die höchste Wahrheit’; ‘en yüksek hakikat, en büyük gerçek’ (HA 552)
- **prdikasanbut** (Mayt.94) <Skr. *pratyekasambuddha* ‘als Einsamer erleuchtet’; ‘yalnız olarak aydınlanmış’ (HA 552)
- **şla** (Mayt.100) <Skr. *śīla* ‘Moral, Sittlichkeit; ahlak, ahlaklılık, doğru davranış’ (HA 650)
- **sanwar** (Mayt.98) <Skr. *saṃvara* ‘Zucht, Zurückhaltung, Disziplin, Gebot’; ‘disiplin, sakınma, çekingenlik, emir’ (HA 583)
- **wit** (Mayt.108) <Skr. *vidhi* ‘Wunder; mucize’ (HA 848)

2.6. Zaman Kavramıyla İlgili Sözcükler

Maitrisimit neşirlerinde zaman kavramıyla ilgili 5 kelime tespit edilmiştir.

- **klp** < Skr. *kalpa* ‘zaman devri’ (Mayt.Tk. 413); ‘dönem, devir, çağ’ (HA 324)
- **kşan** < Skr. *ksana* ‘kısa bir an’ (Mayt.Tk. 420); **kşan, kşanti bol-, kşanti kıl-** (Mayt.88) <Skr. *kṣāna* ‘Moment, Augenblick; an, lahza’(HA 416)
- **mḥaklp** < Skr. *mahākalpa* ‘büyük devre’ (Mayt.Tk. 430); **maxaklp** (Mayt.90) <Skr. *mahākalpa* ‘großes Weltzeitalter; büyük bir çağ’ (HA 460)

³ HA 83’te *avazasaylıg* kelimesinin okuma hatası olduğu belirtilmektedir.

- **muhurt** < Skr. *muhurta* (Mayt.Tk. 432); **muxurt** (Mayt.90) <Skr. *muhūrta* ‘ein Zeitraum von achtundvierzig Minuten’ ‘kırk sekiz dakikalık bir müddet’ (HA 479)
- **viçay** < Skr. *vijaya* ‘bir yıldız adı’ (Mayt.Tk. 498); **wičay** (Mayt.108) <Skr. *vijaya* ‘eine Zeiteinheit; bir zaman birimi’ (HA 844)

2.7. Ölçü Kavramıyla İlgili Sözcükler

Maitrisimit neşirlerinde ölçü kavramlarıyla ilgili 4 kelime tespit edilmiştir.

- **koltı** < Skr. *koti* ‘büyük bir sayı’ (Mayt.Tk. 414); **kolti** (Mayt.87) <Skr. *koṭi* ‘eine hohe Zahl; yüksek bir sayı’ (HA 390)
- **koruş** <Skr. *kroṣa* ‘çağırma’ (Mayt.Tk. 415); ‘uzunluk ölçüsü, uzaklık ifadesi = ses erimi’ (HA 425)
- **nayut** < Skr. *nayuta* ‘büyük bir sayı’ (Mayt.Tk. 433); **nayut** (Mayt.91) <Skr. *nayuta* ‘eine sehr hohe Zahl; yüksek bir sayı’ (HA 487)
- **p(a)ram** (Mayt.94) <Skr. *parama* ‘höchste’ en yüksek, daha yüksek’ (HA 551)

2.8. Meslek ve Sosyal Sınıflarla İlgili Sözcükler

Maitrisimit neşirlerinde meslek ve sosyal ilgili 6 kelime tespit edilmiştir.

- **çantall, çintal** < Skr. *candala* ‘cellat’ (Mayt.Tk. 378); ‘cellat, kastsız bir kişi’ (HA 222)
- **kötişvr** < Skr. *kotiṣvara* ‘zengin’ (Mayt.Tk. 419); ‘milyoner, zengin adam’ (HA 398)
- **putgalik** (Mayt.95) <Skr. (*prati*)*pudgalika* ‘individuell, zu einer spezifischen Person gehörig; bireysel, özel birisine ait, belirli bir kişiye özgü’
- **s(a)rwatyan** (Mayt.99) <Skr. *sarvajñā / sarvajñāna* ‘allwissend’ her şeyi bilen; ‘Allwissenheit; her şeyi bilme’
- **sawarti** (Mayt.99) <Skr. *svartha* ‘ein gutes Ziel verfolgend; iyi bir amaç takip eden’
- **yavaniki** < Skr. *yavana-ika* ‘vahşi, barbar’ (Mayt.Tk. 506); ‘Yunan, Yunanca, barbar, vahşi’ (HA 877)

2.9. Dünya ve Uzayla İlgili Sözcükler

Maitrisimit neşirlerinde dünya ve uzay kavramlarıyla ilgili 3 kelime tespit edilmiştir.

- **çaladr, çldar** <Skr. *jaladhara* ‘deniz’ (Mayt.Tk. 377); ‘küçük göl, göl veya küçük gölün adı’ (HA 219)
- **puş** < Skr. *pūṣya* ‘bir yıldız adı’ (Mayt.Tk. 452); **puš** (Mayt.95) <Skr. *pūṣya* ‘Name des achten Mondhauses; Ay’ın Dünya’nın çevresinde dolaşırken geçtiği sekizinci istasyonun adı’ (HA 565)
- **ut(a)rapurw** (Mayt.106) <Skr. *uttarakaurava* (zu Skt. *uttarakuru*) der nördliche Kontinent; kuzey kıta’ (HA 806)

2.10. Bir Grup Oluşturmayacak Sayıda Az Olan Diğer Kelimelerle İlgili Sözcükler

Maitrisimit neşirlerinde meslek ve sosyal ilgili 6 kelime tespit edilmiştir.

- **aşup** < Skr. *Aśubha* ‘pis, çirkin’ (Mayt.Tk. 355); ‘iğrenme meditasyonu’ (HA 78)
- **klyakasapṛṣ** < Skr. *sparśa* ‘temas’ (Mayt.Tk. 413); **kalingasap(a)rṣ** (Mayt.84)<Skr. *kāliṅgasparśa* ‘weich zu berühren wie der Kāliṅga-Stoff; Kāliṅga kumaşı gibi yumuşak dokunma’ (HA 323)
- **kral** < Skr. *karala* ‘müthiş, gaddar, pek’ (Mayt.Tk. 419); ‘Kalala ...’ (HA 321)
- **şlok** < Skr. *śloka* ‘beyit’ (Mayt.Tk. 464); ‘dize, mısra, dörtlük, Śloka, Gāthā, şiir’ (HA 654)
- **ratnadrxa** (Mayt.98) <Skr. *ratnadarśana* (für ratnaparīkṣā) ‘Edelsteinkunde (auch Titel eines Werkes); mücevher ilmi’ (HA 568)
- **wiśūcik** (Mayt.108) <Skr. *viśūcikā* ‘Cholera; kolera’ (HA 847)

3. Sonuç

Maitrisimit’in Sengim ve Hami nüshalarında birçok dilden alıntılar yapılmıştır. Sengim nüshasında 299, Hami nüshasında 322 alıntı olmak üzere toplam 621 Sanskritçe alıntı tespit edilmiştir. Tespit edilen 621 kelimenin çoğu dinî terim ve kavramı karşılamakta olup, bunların 76’sı dindışı alıntıları oluşturmaktadır.

Çalışmada özel adlar ve yer adları kavram alanı bildirmedikleri, listeye dahil edilmemiş olup kalan kelimeler arasında yer alan 76 dindışı kelime gruplara ayrıldığında şu tabloya ulaşılmaktadır:

Dindışı Sanskritçe Alıntuların Sınıflandırılması	Veri Sayısı
Nesnelere İlgili Sözcükler	23
Bitkilerle İlgili Sözcükler	13
Soyut Kavramlarla İlgili Sözcükler	10
Meslek ve Sosyal Sınıflarla İlgili Sözcükler	6
Ölçü Kavramıyla İlgili Sözcükler	4
Zaman Kavramıyla İlgili Sözcükler	5
Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Sözcükler	3
Hayvanlarla İlgili Sözcükler	3
Dünya ve Uzayla İlgili Sözcükler	2
Bir Grup Oluşturmayacak Sayıda Az Olan Diğer Kelimelerle İlgili Sözcükler	5
Toplam	76

Maitrisimit'te tespit edilen 76 dindışı alıntının 28'i Sankritçeden doğrudan alıntılanan kelimelerdir:

ärdini, çaladr, çinagantik, g(a)ntakuti, kral, maytri, mntark, muhurt, nayut, p(a)ram, p(a)r(a)mat, paramartik, prdikasanbut, patal, s(a)rwatyan, satu, sawarti suryakant, şakti, şala, şla, tam, tar, upawit, vayturi, viçay, wit, yavaniki.

Maitrisimit'te tespit edilen alıntılarının 20'si Sankritçeden Toharcaya, sonra Toharcadan Eski Uygurcaya alıntılanmış kelimelerdir:

arsayın, aşay, aşok, klyakasaprş, kalvink, krbir, kelem, kirit, kisar, koruş, kötüşvr, kuzişay, mħaklp, nigrod, putgalik, ratnadxa, rażawrt, tarjul, udumbar, ut(a)rapurw.

Maitrisimit'te tespit edilen alıntılarının 13'ü Sankritçeden Toharca B'ye, sonra Toharca B'den Eski Uygurcaya alıntılanmış kelimelerdir:

açani, azan, çambu, küsetr, prayan, puş, sanwar, saprir, şal, şiriş, tal, tamalaptr, wişučik.

Maitrisimit'te tespit edilen alıntılarının 4'ü Sankritçeden Soğdca'ya sonra Soğdca'dan Toharca B'ye, Toharca B'den Eski Uygurcaya alıntılanmış kelimelerdir:

čintamani, kşan, şlok, vijir.

Maitrisimit'te tespit edilen alıntılarının 4'ü Sankritçeden Soğdcaya, sonra Soğdcadan Eski Uygurcaya alıntılanmış kelimelerdir:

bodi, bra, kolti, ptpdi.

Maitrisimit'te tespit edilen alıntılarının 2'i Sankritçeden Soğdca'ya sonra Soğdca'dan Toharca'ya, Toharca'dan Eski Uygurcaya alıntılanmış kelimelerdir:

klp, namo.

Maitrisimit'te tespit edilen alıntılarının 2'si Sankritçeden Toharca B'ye, sonra Toharca B'den Toharca'ya, Toharca'dan Eski Uygurcaya alıntılanmış kelimelerdir:

mançak, vçrazan.

Maitrisimit'te tespit edilen alıntıların 1'i Sankritçeden Soğdca'ya, sonra Soğdca'dan Çince'ye Çince'den Eski Uygurcaya alıntılanmış kelimelerdir:

çintan.

Maitrisimit'te tespit edilen alıntıların 1'i Sankritçeden Toharca B'ye, sonra Toharca B'den Soğdca'ya Soğdca'dan Eski Uygurcaya alıntılanmış kelimelerdir:

çantal.

Maitrisimit'te tespit edilen alıntıların 1'i Sankritçeden Toharca B'ye, sonra Toharca B'den Toharca A'ya Toharca A'dan Eski Uygurcaya alıntılanmış kelimelerdir:

aşup.

Alıntı Kelimelerin Geçiş Yolları	Veri Sayısı
Sankritçe → Eski Uygurca	28
Sankritçe → Toharca → Eski Uygurca	20
Sankritçe → Toharca B → Eski Uygurca	13
Sankritçe → Soğdca → Toharca B → Eski Uygurca	4
Sankritçe → Soğdca → Eski Uygurca	4
Sankritçe → Soğdca → Toharca → Eski Uygurca	2
Sankritçe → Toharca B → Toharca → Eski Uygurca	2
Sankritçe → Soğdca → Çince → Eski Uygurca	1
Sankritçe → Toharca → Soğdca → Eski Uygurca	1
Sankritçe → Toharca B → Toharca A → Eski Uygurca	1
Toplam	76

Kaynakça

- CUCİ, H. (2020). *Maytrisimit Eşsizim Sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara:Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- DOĞAN, Ş. (2022). *Maitrisimit Nom Bitig*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/maitrisimit-nom-bitig>, (26.04.2022)
- ELVERSKOG J. (2020). *Budist Uygur Edebiyatı* (Çev. Mustafa Ağca ve Dilek Uzunkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GENG S. Ve KLİMKEİT J. (1988). *Das Zusammentreffen Mit Maitreya*, Weisbaden: Otto Harrassowitz.
- TEKİN, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II Maytrisimit Burkancuların Mehdisi Maitreye ile Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- WİLKEN J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Kalıplaşmış Dil Birimleri

Stereotyped Language Units in Evliya Çelebi Seyahatnamesi

*Hava Hanım Başbozkurt**

Öz: Türk dil ve edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Seyahatnâme, Evliya Çelebi'nin 50 seneden fazla bir sürede gezip dolaştığı yerlerle ilgili detaylı bilgileri içermektedir. Döneminin kültürü, mimarî yapıları, şahısları ve dili gibi birçok konuda bilgiler veren Seyahatnâme, Seyyah'ın kullandığı dil bağlamında da çok veri sunmaktadır.17. yüzyıl Türkçesinin etraflıca ele alınması için Seyahatnâme'nin de detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Evliyâ Çelebi yer yer ağırlaşan yer yer ise sokak diline yaklaşan anlatımıyla Seyahatnâme'de sıklıkla kalıplaşmış dil birimlerine başvurmaktadır. *Çâk ol-*, *gemi meymûnu gibi*, *cân kulağı* gibi Seyyah'ın kullandığı bu yapılar, onun anlatımını daha etkili hâle getirmede yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada kalıplaşmış dil birimlerini oluşturan atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözler Seyahatnâme bağlamında ele alınacak ve bu yapılar yapısal ve işlevsel olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, kalıplaşmış dil birimleri.

Abstract: The Seyahatnâme, one of the most important works of Turkish language and literature, contains detailed information about the places Evliyâ Çelebi traveled for more than 50 years. The Seyahatnâme, which provides information on many subjects such as the culture, architectural structures, persons and language of the period, also provides a lot of data in the context of the language used by the traveler. In order to deal with the century Turkish in detail, it is necessary to examine the Seyahatnâme in detail. Evliyâ Çelebi often uses stereotypical language units in his Seyahatnâme, with his narration that gets heavier in places and approaches the language of the street. These structures that the traveler uses, such as the ape, the ape, and the ear of his soul, help to make his narration more effective. In this study, proverbs, idioms, reduplications and stereotypes that constitute stereotyped language

* Samsun Üniversitesi, Türkiye, Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi, havabasbozkurt1998@gmail.com

units will be discussed in the context of Seyahatnâme and these structures will be evaluated structurally and functionally.

Keywords: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, stereotyped language units.

0. Giriş

Evliyâ Çelebi'nin 50 seneden fazla bir sürede gezip dolaştığı yerlerle ilgili Seyahatnâme detaylı bilgiler içermektedir. Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde sadece şehirler, camiler, çeşmeler, tarihi eserler yer almaz. Eserde gezilen yerler, o şehirde yaşayan insanların yaşam özellikleri, dili, mahalli ağızları, gelenekleri, kültürü, inançları ve uygulamaları ile ilgili bilgiler içermektedir. Bu sebeple pek çok yönden ele alınması nedeniyle sosyal araştırmaların kaynak kitabı niteliğindedir.

Evliyâ, ilk eğitimini babasının yanında tezhip, hat ve nakış sanatlarını öğrenerek alır. Evliyâ daha sonra medresede eğitimine devam eder. Sesinin güzelliği nedeniyle musikiye ilgisi, hafızlık eğitimi, medresedeki klasik İslami ilimleri öğrenmiştir.

Evliyâ Çelebi'nin hafızlık eğitimi almış olduğu Seyahatnâmesi'nde verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Anlattığı olaylara ayet ve hadisler ekleyerek anlatımını daha güçlü hâle getirmiş ve bu şekilde metnine kutsallık katmıştır. Babasının yanında çalışan Simyon Usta'dan Latince ve Yunanca dillerini öğrendiğini ve Seyahatnâmesi'nde ise bu dillerle ilgili örneklere pek rastlamayız.

17. yüzyıl dil özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Seyahatnâme'nin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Evliyâ Çelebi yer yer ağırlaşan yer yer ise sokak diline yaklaşan anlatımıyla Seyahatnâme'de sıklıkla kalıplaşmış dil birimlerine başvurmaktadır.

Kültür ve dil birlikte düşünülmesi gereken iki olgudur. Aralarındaki ilişki farklı şekillerde ya da araçlarda gösterilebilir. Bunlardan biri de dilin söz varlığıdır. Bu söz varlığında yer alan atasözleri, deyimler, dua-beddua, ilişki sözleri, ikilemeler gibi kalıplaşmış dil birimleri, insanoğlunun hayata bakışını, yaşam felsefesini ve tecrübelerini yansıtır. Bu birimler, toplumun kültürel değerleri ve dünya görüşünü kuşaktan kuşağa aktararak önemli bir dil

birimleri günlük hayatta, yazılı-sözlü dilde veya çeşitli iletişim durumlarında sıklıkla başvurulduğu söylenebilir (Sarı 2021: 5). Seyyah'ın ifade çeşitliliği ve zenginliği ile kendisine özgü bir dili vardır. Seyyah, kalıplaşmış dil birim yapılarını kullanarak anlatımını daha da etkili hâle getirmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada Türk dili ve edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nin ilk üç cildinde geçen bazı kalıplaşmış dil birimleri incelenmiştir. Seyahatnâme'de binlerce kalıplaşmış dil birimleri vardır, zaman kısıtlı ve hacimli bir eser olduğundan dolayı seçmeler yapılmıştır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi 304 numaralı yazma hem birinci kitabı hem de ikinci kitabı içermektedir. 305 numaralı yazmada ise üçüncü cilt bulunmaktadır. İlk iki kitapta yer alan varakların numaraları [1a]'dan başlayıp [374b]'de sona ermektedir. Üçüncü cilt ise tekrar [1a]'dan başlamakta ve [185b]'de sona ermektedir. Üçüncü cildin tekrar [1a]'dan başlaması nedeniyle çalışmada karışıklık olmaması nedeniyle üçüncü ciltte varak numarasının başına 3/ ifadesi eklenmiş ve varaklar 3/[1a] şeklinde gösterilmiştir. Birinci kitap [1a]-[217b]; ikinci kitap [218a]-[374b]; üçüncü kitap ise 3/[1a]-3/[185b] arasını içermektedir (Hirik 2014: 24-25). Çalışmada verilen örneklerden önce numaralar gösterilmiş daha sonra örnekler ifadeler altında yazılmıştır.

1. Kalıplaşmış Dil Birimleri

Bir dilin söz varlığı, çeşitli öğelerden oluşur. Bu öğelerin bir kısmı, konuşan kişinin her kullanımda özgürce seçebildiği, bağımlı ve bağımsız kullanılabilen, sözlüklerde madde başı olan sözcüklerdir (elma, uzay, cam, söz, ile, gibi, koş- (mak), ara-(mak), vb.). Bunların yanında bir başka grup da, her zaman belirli bir biçimde kullanılan atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözlerden oluşan kalıplaşmış öğeleri içerir. Türkçenin söz varlığının bir bölümünü oluşturan bu öğelerin, sözlü ve yazılı iletişim sırasında sıklıkla tercih edildiği görülmektedir (Aksan 2002: 191; Toklu 2003: 109).

Atasözleri, deyimler ve ikilemelerle birlikte kalıplaşmış dil birimlerini oluşturan kalıp sözler, araştırmacılar tarafından çeşitli adlarla ve farklı ölçütlere dayanılarak tanımlanmış, ilişki sözleri ve kültür birim olarak da adlandırılmıştır. İlişki sözleri terimini tercih eden Aksan'a (1996: 35) göre bu

sözler, “bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan birtakım sözlerdir.” Belli durumlarda söylenmesi gelenek halini almış olan bu sözler, Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktadır. Kalıp söz yerine yeğlenen başka bir terim olan kültür birim ise dilin kültürelliğinin belirginleştiği adlandırmalardan biri olarak açıklanmıştır (Kula 1996: 46). Kültür ifadeleri, Türkçenin ve Türk kültürünü yansıtır. Atasözleri, deyimler ve ikilemeler gibi kalıp sözler de günlük konuşmada birçok işlevi yerine getirmektedir (Zeyrek 1996: 40-41; Aksan 1996: 190- 191; Özdemir 2000: 173-175). Bu sözler, özellikle doğum, ölüm, evlenme durumlarda duyguları açıklamak için kullanılırken, günlük konuşmalarda da konuşmayı süsleyici, duygularımızı yansıtıcı, anlatımımızı güçlendirici bir işlevi yerine getirir (Özdemir 2000: 177).

Dilde kalıplaşma bir bütün veya bir bölüm olarak hep aynı kalmayı, öylece kullanılmayı ve anlaşılmayı ifade eder. Kalıplaşmış birimler (atasözü, deyim, ikileme, birleşik ve kalıp sözler), daha önceden bir bütün haline getirilerek hafızada tek bir birim gibi saklanır, konuşan kişi tarafından tek sözcük gibi kullanılır ve dinleyenlerce de tek bir birim olarak algılanır (Gökdayı 2011: 6660). Kalıplaşmış ifadeler, konuşmayı süsleme, duyguları daha etkili olabilecek şekilde yansıtmaya ve anlatımı güçlendirme gibi işlevleri vardır. Kalıp sözler anlamlarına ve kavram alanına göre sınıflandırılabilir; hayırdüa, iyi dilek, küfür, beddua, duygusal tepkiler, selamlaşma, ayrılık, batıl ve dinî inançları bildiren ifadeler, konuşan ve dinleyiciyi yüceltme, bir isteği kabul veya reddetme, dinleyeni eleştirme, uyarma, tehdit, töre, gelenek ve kültürel değerleri yansıtan ifadeler, özür dileme, sembolik olarak ödüllendirme, minnet ve teşekkür gibi bağlamlar içerisinde kalıp sözler gruplandırılabilir. Özetlemenin ardından kalıp sözlerle ilgili şöyle bir tanım yapılabilir: Bu söz öbekleri önceden bir kalıp biçimine girip hafızada saklanan, söyleneceği vakit yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak, gerekiyorsa bazı eklemeler ve çıkarımlar yapılarak kullanılan kalıplaşmış dil birimleri.

2. İnceleme:

Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin ilk üç cildinde yer alan bazı kalıplaşmış dil birimleri:

Aklı çâk ol-, zehresi çâk ol-

[8b]

*Andan Hazret-i Süleymân Atina'ya gelüp anda Temâşâlık nâm bir kasr-ı cihân-nümâ etmişdir kim hâlâ eser-i binâları zâhir ü bâhir bir kâh-ı Havernakdır kim ile'l-ân vâcibü's-seyr binâ-yı azîmlerdir kim âdemin **aklı çâk olur.***

(Ondan Hz. Süleyman Atina'ya gelip orada Temaşalık adlı cihannüma bir 'köşk yapmıştır ki hala yapısının eserleri açık seçik Havernak köşküdür ki halen görülmeye değer büyük yapılardır ki **insanın aklı durur.**)

[290a]

*Pasin sahrâsının şimâl cânibinde (---) (---) dağının dâmeninde başka bir evc-i âsumâna ser çekmiş yalçın kaya üzre iç kal'ası vardır kim cânib-i şarkisin delicalar tarafından aşağı bakmaya âdemin **zehresi çâk olur.***

[143b]

*Her kim bu feryâdı istimâ' ederdi, gûyâ **zehresi çâk olurdu.***

Çâk ol- söz öbeği Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde akıl ve zehre kelimeleri ile birlikte kullanılmıştır. Bu kalıplaşmış söz öbeği 'zehre' kelimesiyle birlikte daha fazla kullanılmıştır. Kubbealtı Lügatı sözlüğünde 'zehre' kelimesi öd ve safra anlamlarına gelmektedir. Seyahatnâme'de kullanılan bu kalıp söz öbeği insanın çok korktuğunu, ödünün koptuğu ve insanoğlunun aklının durduğu anlamlarına gelmektedir.

Hakkından gel-

[33a]

Her gece sabâha dek on iki yeniçeri çorbacıları beşer altışar yüz tevâbi'yle kol dolaşup müttehem âdemleri sayd edüp kayd [u] bend ile kapularına gönderüp **haklarından gelinir.**

(Her gece sabaha dek on iki yeniçeri çorbacıları beşer altışar yüz tabileriyle kol dolaşup sanık adamları yakalayıp bağlarlar ' ve kapularına gönderip **haklarından gelinir.**)

TDK sözlüğünde '**haklarından gelmek**' deyimini anlamı zor bir işi başarıyla sonlandırmak, yenmek, öç almak veya cezasını aynı şekilde vermek anlamına

gelmektedir. Tekin Sönmez'in *Sözlük Türkçe Deyimler Denemeler* kitabında bu deyim, "öç almayı, zor bir işi başarmayı yüklenir" şeklinde açıklamıştır. Mehmet Hengirmen *ise Deyimler Sözlüğü 2* kitabında bu kalıplaşmış söz öbeğini 'zor bir işi başarmak, bir kimseye hak ettiği cezayı vermek' olarak tanımlamıştır. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde kullanmış olduğu bu deyim 21. yüzyıl Türkçesinde de aynı anlam ve aynı yapıda kullanılmaktadır. Ne yapısal ne de anlamsal bir değişikliğe uğramamıştır. 17. yüzyıl Türkçesinden 21. yüzyıl Türkçesine kadar bu kalıplaşmış dil birimi kendini korumuştur.

Can kulağı

[37a]

Hikmet-i Hudâ Yahyâ Efendi hazretleri kürsî-i şerîfe urûc edüp mahalle münâsib pend [ü] va 'za âğâze edüp cümle halk cân kulağıyla sâmi 'inden olup istimâ' ederlerken beri tarafda mezkûr ihtiyâr Gülâbi Ağa'ya kazâ-yı mübrim gibi tekâzâ-yı hâcet iktizâ edüp batn-ı kebîri Bağdâd kösü gibi gürlemeye başlar...

(Buda'nın hikmeti Yahya Efendi hazretleri kürsüye çıkıp konuya uygun öğütlere başladı. Bütün halk **can kulağıyla** dinleyip duyarlarken beri tarafta anılan yaşlı Gülâbi Ağa'ya zorlayıcı kaza gibi büyük abdesti gelince koca karnı Bağdat davulu gibi gürlemeye başlar.)

Deyimler bir dilde hazır söz kalıpları olarak dilin anlamsal boyutunun zenginleşmesine katkıda bulunan dil birlikleridir (Sinan 2008: 92).

Mehmet Hengirmen'in *Deyimler Sözlüğü 2* kitabında bu kalıp söz öbeğini şu şekilde açıklamıştır: "Bir şeyi çok dikkatli bir şekilde dinlemek." Bu kalıplaşmış dil birimi halk ağzından sıkça kullanılmasına rağmen TDK sözlüğünde yer verilmemiştir. Seyahatnâme'de geçen bu deyim Türkiye Türkçesinde yapısal ve anlamsal açıdan bir değişikliğe uğramadan kullanılmaktadır.

Kanına gir-

[38a]

Ya ol bî-cürmma 'sûmun kanına girüp niçün gark etdin ve ol gemilerin niçün gark edüp bu kadar mahlûk-ı müslimînin kanına girdin" deyü feryâd edince hemân sadr-ı âliden Şeyh...

(Ya o suçsuz masumun kanına girip niçin boğdun ve o gemilerin niçin batırıp bu kadar insanın **kanına girdin**" diye feryat edince yukarıdan hemen Şeyh...)

Seyyah'ın burada kullanmış olduğu kalıplaşmış söz öbeği birini öldürtmek veya öldürmek anlamında kullanılmıştır. TDK sözlüğünde bu kalıplaşmış söz öbeği birini öldürtmek veya öldürmek, bir kızın bekâretini bozmak anlamlarına gelmektedir. *Deyimler ve Öyküler* kitabında bu kalıp ifade üç şekilde tanımlanmıştır: “ Birini öldürmek veya öldürtmek, bir şeyi ziyan etmek, birinin kötü duruma düşmesine sebep olmak (Celep 2012: 311).” *Deyimler Sözlüğü 2* kitabında, “Kanına girmek: Birini öldürmek zarar vermek (Hengirmen 2007: 385).” olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde ‘kanına girdi’ kalıp dil birimi aklını çelmek anlamında da kullanılır.

Göz yumup aç-

[38b]

Âmîn" deyüp ba'de'd-du'â yeniçeri ve zengî Arab bevvâb Gülâbî Ağa'nın giribânın alup "Yum gözünü" derler. Gülâbî garîb dahi hayâl-i hâb gibi göz yumup açınca kendüyi Galata meyhâneleri içre görüp...

(Âmin" deyip duadan yeniçeri ve zenci Arap kapıcı Gülabi Ağa'nın yakasını alıp "Yum gözünü" derler. Gülabi garip de uyur gibi **göz yumup açincaya kadar** kendini Galata meyhaneleri içre görüp...)

Buradaki kalıp söz öbeği 17. yüzyıl Türkçesinden 21. yüzyıl Türkçesine kadar aynı anlamda kullanılmaktadır, fakat yapısal olarak farklılık vardır. 17. yüzyıl Türkçesinde bu kalıp söz öbeği edatsız bir şekilde kullanılırken 21. yüzyıl Türkçesinde yanına *kadar* edatı eklenmiştir. Seyyah'ın Seyahatnâmesi'nde bu kalıplaşmış dil birimi edatsız bir şekilde yazılmıştır. *Deyimler Sözlüğü 2* kitabında bu kalıplaşmış söz öbeğinin tanımı şu şekilde yapılmıştır: ‘Aniden çok kısa zamanda meydana gelen olay (Hengirmen 2007: 299).’

Özrü cürmünden eşed-

[40b]

"Özrü cürmünden eşedir" deyü Ebü'l-fethamân vermeyüp mi'mâr başının iki ellerin bileklerinden kat' etdi.

("Özrü kabahatinden büyüktür" diye Fatih aman vermeyip mimarbaşının iki elini bileklerinden kesti.)

Seyyah'ın Seyhatnâmesi'nde geçen bu kalıplaşmış dil birimi Türkiye Türkçesi aktarımında anlamsal açıdan pek farklılık yoktur, yapısal açıdan ise farklıdır. Yapısal açıdan farklılık ise 'eşedd' kelimesi Arapça 'şadd' köküne dayanmaktadır. Kelime anlamı sert ve katı demektir. Bu kelime cümlenin bütününe aksedilirken kişinin özrü işlediği suçtan sert ve katı yani daha ağır anlamı ile aktarılmaktadır. Türkiye Türkçesine aktarılmış hâliyle ise yine kişinin özrü işlediği suçtan daha büyük anlamıyla aktarılmıştır. Büyük kelimesi kök olarak +Uk ekiyle türetilmiştir. İki cümle anlamsal açıdan aynı, yapısal ve kök ilişkisi bakımından farklılıkları vardır.

Ömrün şikest et-

[102b]

Rehzen-i ecel, Ma'nisa şehrinde şehzâdenin yolun kesüp peymâne-i ömrün şikest edüp na'ş-ı rahmet-nefîsin İslâmbol'a getirdüp yine Şehzâde câmi'i mihrâbı önünde defn edüp her bâr Süleymân Hân mahabbetinden ziyâretine giderken birer kîse mümessek filori tasadduk ederdi.

(Hatta Süleyman Han yaşlanıp nikriz hastalığına yakalanınca sağlıklarında veliaht tayin etmeleri kesin iken Kul tedbir alır, Allah da fakdir eder, ecel haramisi Manisa şehrinde şehzâdenin yolun kesti, **ömür kadehini kırdı.**)

Evliyâ Çelebi sözcüklerle oynamaktan, onlara yeni anlamlar aktarmaktan çekinmez. Örtmece sözler anlam alanlarıyla oynanarak oluşturulan sözler olduğu için Evliyâ Çelebi sık sık bu sözleri çeşitli şekillerde kullanmıştır. Seyhatnâme'de Evliyâ Çelebi'nin bir ölüm olayının ardından oluşturduğu birçok söz Evliyâ Çelebi'nin kendi üslûbuna aittir. Yani Evliyâ Çelebi toplumun tamamına mâl olmuş örtmeceleri kullanmanın yanı sıra kendisine has örtmece sözler oluşturmada oldukça mahirdir (Hirik 2013: 449).

Evliyâ Çelebi görüldüğü üzere ölümle ilgili durumlardan bahsetmesi gerektiği zaman ifadeleri doğrudan vermek yerine örtmece sözleri kullanmayı tercih etmiştir. Bu durumu tek bir sebebe bağlamak eksik bir yaklaşım olur. Toplumun tabur neticesinde ortaya çıkan ölümü dolaylı olarak ifade etme ihtiyacı bu nedenlerden yalnızca birisi olabilir (Hirik 2013: 448). Evliyâ

Çelebi bu cümlesinde ölüm kelimesini direkt yazmak yerine ölümün keskin hissiyatını kırmak için kendine has üslûbuyla zarif bir şekilde anlatmaktadır. Seyahatnâme’de ölümle ilgili kavramları örtmecelerle ifade etme konusunda oldukça hacimli bir eserdir.

Gülmeden göbeğim çat-

[211b]

Allâhümme âfinâ şebek desen şebek, bir mashara köpek idi kim âdem gülmeden göbeğinden çatlardı ve gayrı takâlidlerde dahi serî’ül- kelâm idi.

(Allah affetsin şebek desen şebek, bir maskara köpek idi ki adam **gülmekten göbeğinden çatlardı** ve başka taklitlerde de iyi idi.)

Burada geçen kalıplaşmış söz öbeğinin Türkiye Türkçesi aktarımında isim fiil grubunun –ma / -me’li ve –mak / -mek’li bir yapısal farklılık vardır, anlamsal açıdan ise aynıdır. Seyhatnâme’de –ma / -me’li şekilde kullanılmıştır. TDK sözlüğünde bu kalıplaşmış dil birimi ‘*gülmekten kırıldım, gülmekten yarıldım veya katıldım*’ şeklinde yer almaktadır. Fakat Türkiye Türkçesi halk ağzında ‘*gülmekten göbeğim çatlardı*’ kalıp söz öbeği de kullanılmaktadır. “*Gülmekten göbeğim çatlardı şerefsizim, ulan bu Turhan* (Çınar 2014: 78).” gibi örnekleri mevcuttur.

Cavk cavk, şak şak

[221a]

cüz’iyi ol tarafa münsarıf edüp keştî içre herkes cavk cavk ve şavk şavk sohbet etmede, ba’zı yârânlarımızdan hânendeler...

(cüz’i iradelerini o tarafa yönlendirip gemi içinde herkes **cavk cavk** ve **şavk şavk** sohbet etmeye başladılar.)

İkilemeler üzerine yapılan tanımlarda altı çizilen nokta “anlatımı güçlendirme” ilkesidir (Tokay 2013: 2402). Seyyah, dil üslûp ustası olarak kendine has üslûbuyla anlatımını daha güçlü bir hâle getirmek için ikilemelerden fazlaca yararlanmıştı. Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde geçen bu ikilemeler Türkiye Türkçesinde yoktur, o döneme ait ikilemelerdir. 21. yüzyıl Türkçesinde görülen *bıdır bıdır* ve *şıkır şıkır* ikilemelerine yapısal olarak değil ama anlamsal olarak benzediği söylenebilir.

Avrat hatırıyçün**[360b]***avret hatırıyçün avret sözüne uyan avretten kötüdür, deyü...*

(‘Avrat hatırı için avrat sözüne uyan avrattan kötüdür.’ diye...)

Evlîyâ Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde geçen bu kalıp dil birimi Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. O döneme ait kalıp dil birimi olarak kullanılmıştır.

Gün yüzü gör-

3/[31a]

Müddet-i medîd-i ömründe kapusundan taşra çıkup gün yüzü görmemiş lapa dandin hoppa ve zır-zop bel-hop çelebiler...(Ömrü boyunca kapısından dışarı çıkıp **gün yüzü görmemiş** lapa dandin hoppa ve zır-zop, bel-hop çelebiler...)

Seyahatnâme’de geçen bu kalıplaşmış söz öbeği gerçek anlamda kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde bu kalıp ifade genellikle mecaz anlamda kullanılmaktadır. TDK sözlüğünde üç farklı anlamı vardır: Hiç kullanılmamış, ortalığa çıkmamış, çok ağır hakaret içeren anlamlarına gelmektedir.

Cân bâzârına düş-

3/[31a]

Beri tarafta âdem deryâsı ceng [u] cidâl ve harb [u] kitâle âmâde olup cân bâzârına düşmüşler, bunlar bir yire üşmüşler.(Beri tarafta adam deryası ceng ü cidale hazır olup **can pazarına düşmüşler**, bunlar bir yere üşmüşler. Bir hay-huy şaka ile eğlence vadisine yetmişler.)

Seyyah’ın burada kalıplaşmış olduğu kalıp söz öbeği herkesin kendi canını kurtarmaya çalıştığı durum anlamında kullanmıştır. Seyahatnâme’de geçen bu kalıp söz öbeği Türkiye Türkçesinde yapısal olarak farklılıkları vardır, anlamsal açıdan aynıdır. Buradaki kalıplaşmış söz öbeği TDK sözlüğünde “Herkesin kendi canını kurtarmaya çalıştığı durum olarak.” açıklanmıştır. *Deyimler Sözlüğü 2* kitabında bu ifade “Bütün insanların kendi hayatlarını

kurtarmaya çalıştıkları tehlikeli durum (Hengrimen 2007: 180).” olarak tanım yapılmıştır.

Gemi meymûnu gibi

3/ [31b]

*Birâder, Allahu a'lem bizim asker bozulursa dîn kurnaz ve burnaz koknaz İhtimâlcileri miskînler mezâristânı sedlerinde seng-i mezârlar üzre ferrâcelerin altlarına koyup kimi **gemi meymûnu gibi** oturur.*

("Birader, Allah bilir bizim asker bozulursa" diyen kurnaz, burnaz, koknaz ihtimalcileri Miskinler Kabristanı setlerinde mezar taşlarının üzerlerine teracerini altlarına koyup kimi **gemi maymunu gibi** oturur.)

Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde geçen bu kalıplaşmış dil birimi, 21. yüzyıl Türkçesinde unutulmaya yüz tutmuş ama hâlâ geçerliliğini koruyan bir deyimdir. Oturduğu yerden, kıpırdamadan ve saatlerce duran elini siperlik edip uzun uzun karşı tarafa bakan kişiler için ya da daha başka manalar için kullanılan bir deyimdir.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte televizyon ve internette gördüğümüz şovmenlik yapan maymunlar tarih boyunca insanlığın her zaman ilgisini çekmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı ise konuyla ilgili şunları kaleme almıştır:

“Kuzey Afrika tamamen Türk sınırları içine alındıktan sonra İstanbul'a çok sayıda maymun getirilmişti, üçüncü Sultan Murat devrinin refahlı ve zengin halk tabakaları arasında maymun bir süs ve oyuncak olmuştu.”

Bu maymunlar farklı farklı iş kollarında da kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı Donanması için Kuzey Afrika'dan getirdikleri maymunları tasnifler ve bunları çeşitli iş kollarında kullanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda Akdeniz'i Türk gölü hâline getirmiş ve bu noktada denizcilik ile ilgili başarılarla imza atmıştır. Bu başarının sağlanmasında bir sebep de maymunların gemilerde bir eleman gibi kullanılmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu söz konusu olan bu maymunları eğiterek donanma gemilerinde gözcü olarak kullanmışlardır. Dursun Gülek tarafından kaleme alınan Kültür Dünyamızda Manzaralar isimli kitap içerisinde konu şu şekilde anlatılmıştır: “Bu hayvanlar, görme yeteneklerinin çok güçlü olması

nedeniyle, eğitilerek böyle değerlendiriliyorlardı. Maymunlar, çok uzak mesafelerden kalyonları fark ederler ve belli ses ve hareketlerle aşağıdakilere haber verirlerdi. Eğitilmiş maymunlar Azapkapı çarşısında satışa sunulurlardı. Maymun dükkânları bugünkü Unkapanı Köprüsü'nün Şişhane tarafının, Haliç kıyısında bulunan Sokullu Mehmet Paşa Camii kenarındaydı."

Özellikle Sultan II. Beyazıd döneminde Kuzey Afrika'dan getirilen maymunlar tersanelerde özel olarak eğitilir, geminin en üst kısmında oturtulup uzağı gözlemesi için görevlendirilen bir eleman olarak kullanılırdı. Maymunların zekâsı modern bilim dünyası sayesinde yakından tanılan bir gerçektir. İnsan haricinde doğada karşınıza çıkabilecek en zeki ve en fazla eğitilebilir hayvanlardan birisi de bu canlılardır. Keskin görüşlü hayvanlar olduğu için Osmanlı İmparatorluğu onların bu yönünden yararlanmıştı. Gemi maymunu hakkında şu şekilde açıklama yapılabilir: Fazla sesi çıkmayan, isyan ve kıskırtmalara iştiaf etmeyen, birkaç muz ile akşam, sabah hizmet eden, kötü hava koşullarına aldırış etmeden seren direği üzerine oturup etrafı gözetleyen ve ucuz işçi gücü imkânı veren bir gruptur. Bu canlılar 12 saat boyunca durdukları için donar ya da kaskatı kesilirmiş ve aslında deyimim temeli de bu olaydır. Gemilerden kullanılan maymunlardan ortaya çıkan deyimdir.

Cânıma minnet

3/[33a]

Ben seni elden komam, Paşa efendime götürürüm!" dedikte "Cânıma minnet ammâ atlarım zebûndur.

(Ben seni elden komam, Paşa efendime götürürüm!" deyince, "**Canıma minnet** ama atlarım zayıftır.)

Buradaki kalıplaşmış söz öbeği, Türkiye Türkçesi dönemine kadar yapısal ve anlamsal açıdan hiçbir değişikliğe uğramamış ve kendini korumuştur. Mehmet Hengirmen tarafından kaleme alınan *Deyimler Sözlüğü 2* isimli kitap içerisinde bu kalıp söz öbeği şu şekilde açıklanmış ve örnek verilmiştir: "Arayıp da bulamadığı şeyleri bulunca sevinmek. *Evi satmanı **canıma minnet** bilirim. Ben de gider daha iyisini alırım." Bu kalıplaşmış söz öbeği TDK sözlüğünde *cana minnet saymak veya bilmek* şeklinde yer almaktadır,

bir lütuf olarak kabul etmek anlamına da gelmektedir. Halk ağzında sıkça kullanılan bu deyim beklenmeyen bir durumla karşılaşıldığında yaşanan mutluluğu ifade etmek için kullanılır. Minnet kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Bu kelime yapılan bir iyiliğe karşı kendini borçlu hissetmek anlamına gelmektedir. Canıma minnet deyimi ise çok farklı bir anlamda cümle içerisinde kullanılır.

Erlik on, tokuzu hîle

3/[158b]

Zîrâ atalar lisânında "Erlik on, tokuzu hîle" demişler. Niçeler bunâ zâhib olmuşlar, "Belâ on, tokuzu da hiledir" demişler.

(Zira atalar dilinde "**Erlik on, dokuzu hile**" demişler. Niceler buna zahib olmuşlar. "**Bela on, dokuzu da hiledir**" demişler.)

"Bugün, yazın dilimizle ilgili atasözü derlemelerinde yer almayan, ancak yaygın olduğunu bildiğimiz "yiğitliğin onda dokuzu kaçmaktır" biçimindeki atasözümüzde, zaman içinde meydana gelen değişim incelenince, burada geçen kaçmak sözcüğünün eski kaynaklarda "hîle" olarak kullanıldığı görülüyor. Burada anlatılmak istenenin savaş sırasında başarı kazanmak için yanılıcı davranışların, hilelerin önemli rolü olduğudur. Eski biçimine bakalım:

XVI. yüzyıl: ki olur erlik on: tokuzu hile- (güvâhî, h.706)

XVI. yüzyıl: erlik ondur, dokuzu hiledir- (ravza'ül-ahbâr çev., bkz. tr. s. 11: 1505)

XVII. yüzyıl: erlikse ondur; dokuzu hiledir- (buluç,61) (Aksan 206: 244)."

Buradaki kalıplaşmış söz öbeği zaman içinde değişen farklı biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Seyahatnâme'de de farklı bir olayda farklı bir biçimi kullanılmıştır.

3. Tablo:

Seyyah'ın kaleme almış olduğu Seyahatnamesi'nde binlerce kalıplaşmış dil birimi vardır. Bu çalışmada eserde geçen kalıplaşmış dil birimleri yapısal, anlamsal ve işlevsel olarak incelenmiştir. Eserde geçen bazı kalıplaşmış dil birimleri 21. yüzyıl Türkçesinde unutulmuş, bazıları anlamsal ve yapısal

açından hiçbir değişikliğe uğramadan kendini koruyabilmiştir. Anlamsal olarak aynı fakat yapısal olarak farklılaşan kalıp söz öbekleri de vardır. Yapısal olarak aynı ama anlamsal olarak farklı olan, değişen zaman ile birlikte anlamların çoğalması ya da yeni anlamlar kazanan kalıplaşmış dil birimleri de vardır. Aşağıdaki tabloda bu değişiklik gösterilmiştir.

Türkiye Türkçesinde Kullanılmayan Kalıplaşmış Dil Birimleri	Anlamsal Açından Aynı Olan Kalıplaşmış Dil Birimleri	Yapısal Açından Aynı Olan Kalıplaşmış Dil Birimleri	Yapısal Açından Aynı Olan Kalıplaşmış Dil Birimleri
*aklı <i>çâk ol-</i> *zehresi <i>çâk ol-</i> *cavk cavk, *şak şak *avret hatrıyçün avret sözüne uya avretten kötüdür	*Hakkından gel- *Can kulağı *Kanına gir- *Göz yumup aç- *Gülmeden göbeğim çat- *Gün yüzü gör- *Cân bâzârına düş- *Cânıma minnet *Gemi meymûnu gibi	*Hakkından gel- *Can kulağı *Kanına gir *Cânıma minnet	*Göz yumup açınca *Gülmeden göbeğim çat- *Cân bâzârına düş- *Erlık on, tokuzu hîle *Özrü cürmünden eşedir. *Gemi meymûnu gibi

Sonuç

Evliyâ Çelebi, Türk ve dünya edebiyatı açısından önemli bir yazardır. Evliyâ Çelebi, hayatı boyunca imparatorluğun dört bir yanını gezmiş ve gezdiği yerlerden dil, tarih, kültür, coğrafya, sosyoloji, inanç, sanat, ticaret, yemek vb. alanlardan pek çok bilgi ve belge toplamış ve bu derlediği malzemelerin hepsini Seyahatnâme eserinde kaleme almıştır. Seyyah, dönemin dil ve üslûp bakımından farklı bir yazardır. Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesi'nde naklettiği olaylara renk katmak için kendine has üslûbuyla metninden sıkça kalıplaşmış dil birimleri kullanmıştır. Seyahatnâme'de geçen kalıplaşmış dil birimleri yapısal açıdan farklı, anlamsal açıdan aynı ama yapısal olarak farklı olan ve birebir aynı kalıplaşmış söz öbekleri bir grup altında toplanabilir. *Canıma minnet*, *can kulağıyla* gibi kalıp ifadeleri anlam ve yapısal bakımdan bir değişikliğe uğramadan Türkiye Türkçesinde aynı şekilde kullanılmaktadır.

Erlık on, tokuzu hîle gibi bu kalıp ifadelerin anlam bakımından değişikliğe uğradığını ve bunun sebebinin ise zamanla değişen sosyo-kültürel yaşantıdan kaynaklanmaktadır. Seyahatnâme’de geçen *avrat hatiriçün avret sözüne uyan avretten kötüdür* gibi kalıplaşmış söz öbekleri Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır, bu kalıp söz öbekleri o döneme ait kalıp dil birimleridir. Seyyah ölüm örtmecelerinde oldukça başarılı bir yazardır. Ölüm kelimesini doğrudan söylemek yerine kalıplaşmış söz öbeği kullanarak örtmece yapmaktadır. Seyahatnâme’de geçen kalıplaşmış dil birimleri, dil ve üslûba büyük bir derinlik ve zenginlik kattığını belirtmek gerekir.

Kaynakça

- DANKOFF, R.(2008). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*, Katkılarla (İngilizceden Çeviren: Semih Tezcan).İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DANKOFF, R; KAHRAMAN, Seyit A; DAĞLI, Y.(2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi* 1. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, *Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÖKDAYI, H. (2008). *Türkçede Kalıp Sözler*. Bilig (44) 89-110
- GÜRLEK, D. (2015). *Kültür Dünyamızdan Manzaralar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- EROL, Ç. (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- HATİPOĞLU, V. (1971). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: TDK Yayınları
- HENGİRMEN, M. (2007). *Atasözleri Sözlüğü 1*. Ankara: Engin Yayınevi.
- HENGİRMEN, M. (2007). *Deyimler Sözlüğü 2*. Ankara: Engin Yayınevi.
- HİRİK, E. (2014). *Evlîyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nin Grameri: Fiil*. Doktora Tezi. Kırıkkale Üniversitesi.
- KAHRAMAN, Seyit A.; DAĞLI, Y. (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi* 3. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, *Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KALİÇ, S. (2012). *Tarihimizdeki Garip Olaylar*. İstanbul: Maya Kitap.
- ÖZÖN, M. N. (1979). “Evlîya Çelebi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, C. 3, Emek Matbaacılık, İstanbul.
- SİNAN, A. T. (2015). *Türkçenin Deyimler Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları
- SÖNMEZ, T. (2016). *Sözlük Türkçe Deyimler Denemeler*. İstanbul: Yüzyıl Kitapları.
- Türkçe Sözlük (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kumuk Türkçesindeki Oğuzca Unsurların Kaynağı Kafkasya Türkmencesi Olabilir Mi?

Could the Source of Oghuz Elements in Kumuk Turkish be Caucasian Turkmen?

Hicret Dilan Daşdemir - Fatma Hoşca***

Öz: Türk lehçeleri, Eski Türkçe yadigârları, coğrafi yakınlık, dış etkenlerin müdahalesi gibi nedenlerle birbiri ile etkileşim içerisindedir. Bu sebeple bir Oğuz lehçesinde Kıpçak ve Karluk unsurlarının görülmesi gibi Karluk ve Kıpçak lehçelerinde de Oğuzca unsurlar görülebilir. Ancak sesbilgisi ve şekil bilgisine dayanan bu unsurların kaynağı, daha çok SSCB gibi dış etkenlerdir. SSCB döneminde Türkistan bölgesinde karma Sovyet halkı yaratma projesi kapsamında özellikle Türk halkı sürgünlerle birbirine karıştırılmış, dolayısıyla birçok lehçe iç içe girmiştir.

Kuzey Kafkasya bu durumun tipik örneklerini taşımaktadır. Dağıstan'da yaşayan Kumuk Türkçesi her ne kadar Kıpçak Lehçesi olsa da Oğuzca unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurların bir kısmı ses ve şekil bilgisindeyken bir kısmı da söz varlığında varlık göstermektedir. Bu konuyla ilgili çalışmalarda Oğuzca unsurlar tespit edilmesine rağmen bunların kaynağı belirtilmemiştir. 17. yüzyılda Stavropol ve Astrahan bölgesine gelen ve Kumuklarla sınırdaş olan Türkmenler bölgedeki Oğuz lehçesinin konuşurlarıdır. Çalışmada Kumuk Türkçesinde bulunan Oğuz lehçesi söz varlığının kaynağı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kumuk Türkçesi, Oğuzca, Kuzey Kafkasya, Türkmen Türkçesi, ses bilgisi, şekil bilgisi.

Abstract: Turkish dialects interact with each other for reasons such as Old Turkish heirlooms, geographical proximity, and the intervention of external factors. For this reason, Oghuz elements can be seen in Karluk and Kipchak dialects, just as Kipchak and Karluk elements can be seen in an Oghuz dialect. However, the source of these elements, which are based on phonetics and morphology, are mostly external factors such as the USSR. During the USSR period, within the scope of the project to create

* Dr. Hicret Dilan Daşdemir, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, hicretdasdemir@gmail.com

** Fatma Hoşca, Ardahan Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, fhosca@hotmail.com

a mixed Soviet people in the Turkestan region, especially the Turkish people were mixed with each other with exiles, so many dialects were intertwined.

The North Caucasus bears typical examples of this situation. Although Kumuk Turkish living in Dagestan is a Kipchak Dialect, there are Oghuz elements. While some of these elements are in the knowledge of phonetics and morphology, some of them exist in the vocabulary. Although Oghuz elements have been identified in studies on this subject, their source has not been specified. Turkmens, who came to Stavropol and Astrakhan regions in the 17th century and bordered the Kumuks, are the speakers of the Oghuz dialect in the region. In the study, the source of the Oghuz dialect vocabulary in Kumuk Turkish is shown.

Keywords: Kumuk Turkish, Oğuz language, North Caucasus, Türkmen Turkish, fonology, morfology.

0. Giriş

Diller ve lehçeler sürekli bir etkileşim içindedir. Bu etkileşim kimi zaman kültürel ilişkilerden kaynaklanan ödünçlemelerle sınırlıyken kimi zaman da coğrafi yakınlık, dış etkilerin müdahalesi gibi nedenlerle lehçe konuşuşlarının iç içe yaşamasından kaynaklanan ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığına dayanan etkileşimlerdir. Kuzey Kafkasya bu durumun tipik izlerini taşımaktadır.

Kumuk Türkleri, Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu Kafkasya ile Hazar Denizi'nin batı kıyısı boyunca, Azerbaycan sınırlarından kuzeye doğru uzanan bölgede, Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudakkent, Kaytak, Mahaçkale, Buynak ve Derbent'te, bir başka ifadeyle Kuzey Kafkasya'nın doğu bölümünde yaşamaktadır (Erenoğlu, 2010: 417). Kumuk Türklerinin yaşadığı bu coğrafya aynı zamanda Kafkasya Türkmenlerinin yaşadığı bölgeye işaret eder. Stavrapol, Krayı'nda, Astrahan düzlüklerinde ve Dağıstan'ın içlerinde yaşayan Kafkasya Türkmenleri, bu bölge itibariyle Kumuklarla sınırdaştırlar.

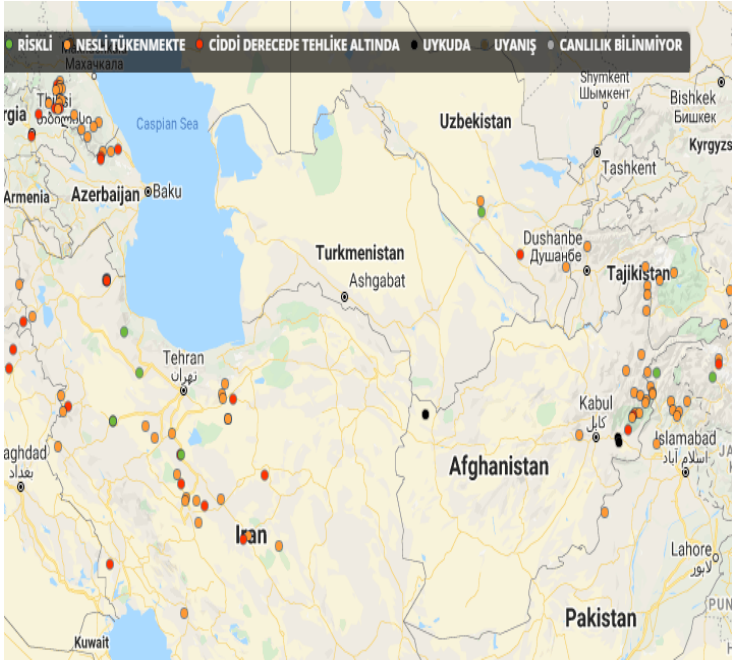
Harita 1. Kafkasya bölgesini gösteren jeopolitik harita.

Kumuk Türklerinin tarih sahnesine çıkışları konusunda kesin bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. Kendi aralarındaki yaygın inanış Kafkasya Hazarları ve Hunların torunları olduğu yönündedir. Ancak konuyla ilgili araştırma yapan araştırmacıların görüşü bu yönde değildir.

19. Yüzyıl başlarında konuyla ilgili ilk araştırmalarına rastladığımız Klaprot, Kumukların yaygın inanışına katılarak onların Hazarların torunu olduğunu ileri sürmüştü, bu görüşe katılmayan Vanbery ve Bartold gibi araştırmacılar ise Kumukları Dağıstan halklarından Gazi-Kumuklar arasında aramıştır. Yine Kumuklar üzerine yaptığı çalışmalar ile tanıdığımız Azerbaycanlı Türkolog Bekir Çobanzâde ise onların Karaçaylardan ayrılan bir Türk boyu olduğu iddiasındadır (Tavkul, 2005:30).

Kafkasya Türkmenlerinde ise durum değişmiştir. Onların tarih sahnesine çıkışları ve coğrafyaya gelişleri konusunda görüş birliğine varılmıştır. Ebulgazi Bahadır Han'ın Harezmi hâkimiyetinin ardından ağabeyi ile yaşadığı çatışma, olayın zeminini hazırlamıştır. Bahadır Han ağabeyi ile yaşadığı çatışma sonucu kendisine karşı ağabeyini destekleyen Türkmenleri takip ettirmiş ve öldürmüştür. Bütün bunlara dayanamayan Türkmenler Ahal ve Tecen'e, oradan da Mangışlak üzerinden Kuzey Kafkasya'ya kaçmışlar

(Duymaz, 2002:539-548). 1653'te Rus çarının izin vermesinden itibaren 1663'te de bugünkü yaşadıkları Stavrapol Krayı'na, Astrahan düzlüklerine ve Dağıstan'ın kuzeyine yerleşmişlerdir.

Harita 2. Kafkasya ve Orta Asya haritası.

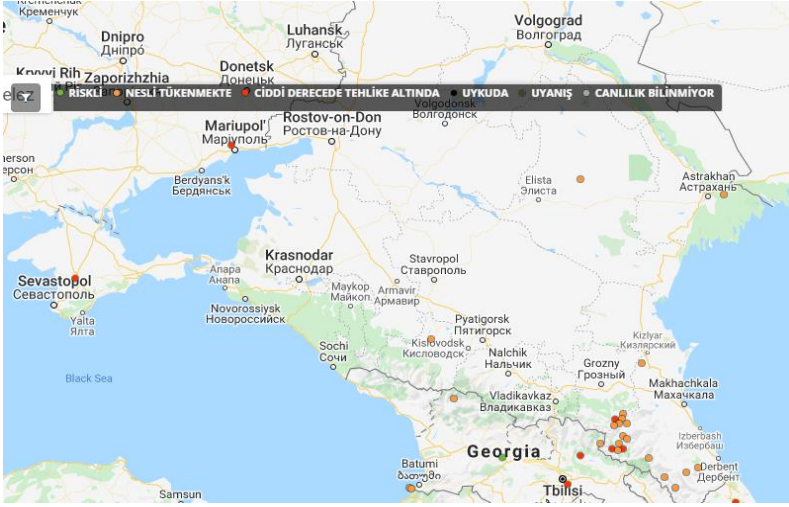
Kafkasya Türkmenlerinin bu durumu onları Kumuklarla sınırdaş yapmış, lehçeler arası etkileşimi de hızlandırmıştır.

Sınırdaşlık lehçeler arası etkileşim ve lehçe tasnifleri için bir ölçüt değildir. Aralarında hiçbir sınır bağı olmayan bir lehçede de diğerine ait unsurlar görülebilir ancak SSCB gibi dış etkenlerden kaynaklanan birleşmelerde sınırdaşlığın etkisi kaçınılmazdır. Bir başka ifadeyle, dış etkenler kaynaklı sınırdaşlıklarda Oğuz lehçesinde Kıpçak unsurlarının ya da aksinin görülmesi yadsınamaz bir durumdur. Şüphesiz bu durumdan Kafkasya Türkmenleri ve Kumuklar da etkilenmiştir.

Diğer yandan yine buldukları coğrafyada hatırı sayılır nüfusa sahip olan Kumukların dili bir dönem Kuzey Kafkasya'nın linguafrankası sayılmış, uzun bir süre bölgenin anlaşma dili olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden de bütün lehçelerle olduğu gibi Kumuk Türkçesi ile de etkileşim içinde olmuştur.

Oğuzca dışındaki bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de Oğuzca unsurlar dikkati çekmiştir ancak unsurların kaynağının ne olduğu konusunda herhangi bir fikir bildirilmemiştir.

J. Benzing, lehçedeki bazı fonetik ve morfolojik biçimlerin Güneybatı Türkçesinin etkisinde olduğunu bildirmiş (Benzing, 1993:166). Osman Uyanık ise Kumuk Türkçesinde birtakım Oğuzca unsurların varlığını bildirmekle yetinmiştir (Uyanık, 2002:234). Konuyla ilgili son çalışmanın sahibi olan Neşe Erenoğlu ise Kumuk Türkçesindeki Oğuzca unsurları derleyip toplamakla birlikte bu unsurların diğer Türk Lehçeleriyle karşılaştırmasına da yer vermiştir (Erenoğlu, 2010:416-447).

Harita 3. Kuzey Kafkasya haritası.

Kafkasya Türkmenleri için ise aynı araştırmaların yapılması söz konusu olmamıştır. Onlarla ilgili çalışmalar, onların tarih sahnesine çıkışları, buldukları coğrafyaya gelişleri, dil durumları ve belli başlı fonetik ve morfolojik özellikleri ile ilişkilidir. Bununla beraber lehçe, farklı lehçeler ve lehçe gruplarına ait unsurları dolayısıyla ölçünlü Türkmen Türkçesiyle de karşılaştırılmıştır. Konumuza malzeme olması açısından Ali Duymaz'ın yukarıda adı geçen yazısını, Sema Arslan'ın Tehlikedeki diller Dergisindeki” Truhmen: Kuzey Kafkasya’da Tarihi Bir Türkmen Diaspora Değişkesi” isimli yazısını (Arslan, 2013:75-87). Savaş Şahin’in “Stavrapol Türkmencesinin morfolojik farkları” isimli yazısını (Şahin, 2013) ve Türkmen

araştırmacılarından Sapar Kürenov'un "Kafkasya Oğuzları veya Türkmenler" isimli kitabını anmak yerinde olacaktır (Kürenov, 1995) Bunların dışında tarafımızdan yazılan iki ayrı yazı da lehçenin dil malzemesini vermektedir.

Bu çalışmada ise Neşe Erenoğlu tarafından derlenen Oğuzca unsurlar ses, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır. Yapılan değerlendirmeler Kafkasya Türkmençesi ile karşılaştırılacak ve Kumuk Türkçesindeki Oğuzca unsurların kaynağı Kafkasya Türkmençesi açısından irdelenecektir.

Söz Varlığında Oğuzca Unsurlar

Kumuk Türkçesi anla- / düşün-> Kafkasya Türkmençesi anla-düşün "anlamak", Kumuk Türkçesi baci / kızkardeş> Kafkasya Türkmençesi gyz gardaş "kızkardeş", baq- / kara- "bakmak", Kumuk Türkçesi çek- / tart- Kafkasya Türkmençesi çek- "çekmek", Kumuk Türkçesi de- / ayt-> Kafkasya Türkmençesi De- / ayt-"demek", el / kol "el", en- / tüş- "inmek", geç- / öt- "geçmek", geçe, gece / tün "gece", göbek / it "köpek", güneş / gün "güneş", inek / sıyr "inek", kapu / eşik "kapı", ol-/ bol- "olmak", ses / tavuş "ses", tavşan / koyan "tavşan", tügül "değil", yas / vayah, şahalay "yas", yav / may "yağ", yuvurt "yoğurt",

Ses Bilgisinde Oğuzca Unsurlar

k>g kelime başı k'nin g olması Oğuzca bir özelliktir. Oğuz grubu dışındaki lehçelerde ise kelime başı k korunmaktadır; geç, geç-, geçe-, geçik-, gel-, gelin, gerek, ges-, gegin, get-, gez-, gir-, giği, giy-, giyim, göbük, göç-, gök, göm-, gön, gör-, görset-, göz, gün, güz (Erenoğlu, 2010: 25). Aynı durum Kafkasya Türkmençesi için de geçerlidir: geç-, gijik, gelin, gir, gir-, gey-, göbök (Kürenov, 1995).

k>ğ ses değişimi Oğuzca bir özelliktir. Oğuz grubu dışındaki lehçelerde k korunmaktadır; ğırk, ğuçak (Erenoğlu, 2010: 26). Kafkasya Türkmenlerinde ise bu durum sistemli olmamakla beraber geçerliliğini korumaktadır: gaş, gu:ça- (Kürenov,1995:90)

t>d Bu ses değişimi Oğuzca'ya özgüdür; damga, deli, de-, deşiz, derzi, demür, dört (Erenoğlu, 2010: 27). Kafkasya Türkmencesinde de aynı durum geçerlidir (dâli, demir,derzy (kürenov,1995:92)

Şekil Bilgisinde Oğuzca Unsurlar

-(A)cAk Gelecek Zaman Eki / -(I)r, -Ar ve -(A)CAk Gelecek Zaman Sıfat-fiil Eki / -(I)r, -Ar, -AsI Gelecek Zaman Sıfat-fiil Eki / -(I)r, -Ar Oğuz lehçesinin özelliği olan bu ekler Kumuk Türkçesinde bulunmaktadır.

Bunlardan (a)cak eki Standart Türkmen Türkçesinde olduğu gibi cAk biçiminde gelişmektedir: men gelecek, siz varcak (Kürenov, 1995)

-AndA Zarf-fiil Eki / -GAndA Türkiye Türkçesinde -(y)AndA, Azerbaycan Türkçesinde (y)AndA, Türkmen Türkçesinde -AndA olarak kullanılan bu Oğuzca şekil diğer lehçelerde -GAndA olarak kullanılmaktadır. Kumuk Türkçesinde -AndA Oğuzca şekline metinlerde bir kez rastlanılmıştır (Erenoğlu, 2010: 32). Kafkasya Türkmencesinde ise bu zarffiil eki AndA biçimiyle gelişir (Kürenov, 1995)

-(I)r,-Ar +-Am,-Im (Geniş Zaman Eki +Am, +Im 1. teklik kişi eki) / Geniş Zaman Eki+mAn Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan geniş zaman eki+-Am,-Im Oğuzca şekline karşılık diğer lehçelerde kullanılan Oğuzca olmayan şekil geniş zaman eki+mAn"dır (Erenoğlu, 2010: 33).

-mAn (Geniş Zaman Ekinin 1. Teklik Şahıs Olumsuzu) / -mAs+mAn Geniş zaman ekinin olumsuzunda 1. teklik şahıs için yapı Türkiye Türkçesinde -mAm, Azerbaycan Türkçesinde -mAr+Am, Türkmen Türkçesinde ise -mArIn yanında -mAn"dır. Bu yapıda -mAn Oğuzca şekil, -mAs+mAn yapısı ise Oğuzca olmayan şekildir (Erenoğlu, 2010: 35). Bu biçim Kafkasya Türkmencesinde mAz ve mAr biçimindedir: "Garşan balası it bolmaz.", biz barmarız (Kürenov, 1995)

-mAktA Şimdiki Zaman Eki / -A, -y 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Azerbaycan sahasında ortaya çıkan bu ek, Türkiye Türkçesinde -mAktA, Azerbaycan Türkçesinde -mAkdA şeklinde kullanılır. Diğer lehçelerde ise Oğuzca olmayan -A, -y şekli yaygındır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan -A,-y şekline karşılık Oğuzca olan -mekde şekline taranan metinlerde bir kez

rastlanılmıştır (Erenoğlu, 2010: 37). Kafkasya Türkmencesinde ise ya:r biçimi kullanılmaktadır.

-mAll Gereklilik Eki / -sA+şahıs eki+kerek bu ek Kumuk Türkçesinde nadir kullanılır.

Kafkasya Türkmencesinde ise hem sA hem de mAll biçimi yaygındır.

Sonuç

Yukarıdaki bütün açıklamalar şu şekilde özetlenebilir:

Hazar Kağanlığının torunları olarak bilinen ve coğrafyaya gelişleri konusunda kesin bir mutabakata varılamayan Kumuk Türkleri, gerek dilleri gerekse kültürleri ile Kuzey Kafkasya'daki diğer Türk Topuluklarını etkilemiş, aynı zamanda kendileri de diğer Türk topluluklarından etkilenmişlerdir. Lehçelerinin bünyesinde yer alan Oğuzcaya ait unsurların kaynağı ise kesin olarak bilinmemekle beraber genel kanıda Azerbaycan Türkçesi olarak düşünülmektedir.

Kafkasya Türkmenleri ise 17. Yüzyılda coğrafya'ya gelmiş, geldikleri günden itibaren Kürenov'un da dediği gibi Başta kKumuklar olmak üzere birçok Türk toplulukları ve Türk olmayan topluluklarla etkileşim içine girmiştir. Bu yönüyle de hem dilbilimsel hem de kültürel olarak Kumuklardan etkilenmiştir.

Kumukçada Oğuzca unsur olarak bilinen;

Söz başı d- sesinin durumu,

Söz başı g-nin durumu,

Gelecek zaman eki,

AndA zarf-fiil eki gibi özelliklerin yanı sıra söz varlığındaki örtüşmeler de bu unsurların kaynağının Kafkasya Türkmencesi olduğu izlenimini vermiştir. Bu yüzden de Kumuk Türkçesinde yer alan Oğuzca unsurlar, ayrıntılı bir çalışma ile Kafkasya Türkmencesi ile karşılaştırılıp ayrıntılı gramer çalışması yapılmalıdır. Yapılan çalışma, her ikisi de tehlikedeki diller içerisinde yer alan Kafkasya Türkmencesi ve Kumuk Türkçesi ile ilgili ayrıntılı bir çalışma

olmanın yanı sıra lehçelerin dokümantasyonunun yapılması, lehçelerin il etkileşiminin belirlenmesi açısından önemli bir çalışma olacaktır.

Kaynakça

- ASLAN, S. (2013). "Truhen: Kuzey Kafkasya'da Tarihi Bir Türkmen Diaspora Değişkesi". *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2/2: 75-87.
- BENZİNG, J. (1986-1993). "Kumuk Türkçesi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 165-188.
- DUYMAZ, A. (2002). Kuzey Kafkasya Türkmenleri. H. C. Güzel içinde, *Türkler Ansiklopedisi* (s. 539-540). Ankara: Yeni Türkiye.
- ERENOĞLU, N. (2010). Kumuk Türkçesinde Oğuzca Unsurlar. *Turkish Studies*, 5/1: 416-447.
- TAVKUL, U. (2005). Kumuklar, Tarih ve Kültürü. *Kırım Dergisi*, 5/13: 29-39.
- UYANIK, O. (2002). "Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12: 233-247.
- KÜRENOV, S. (1995). *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Beşik Kùltürünün Efsanelere Yansımaları

Reflections of Cradle Culture on Legends

*Hülya Sarıalioğlu**

Öz: Beşiğin sallanma özelliği ile taşınabilir olması bebek için güvenli bir ortam oluşturması en önemli özelliklerindendir. Yerleşik yaşama geçilmesiyle toprağın ekilip dikilmesinde rol alan kadınlar bebeklerini beşikleriyle beraber sırtlarına bağlayarak ya da ağaç dalına asarak işlerini yapmaya devam etmişlerdir. Böylece anne gözü arkada kalmadan, bebeğiyle arasındaki bağı koruyarak ihtiyaç duyduğunda yanında olmuştur. Geçmişten günümüze anlatılagelen sözlü kùltürün öğeleri arasında yer alan efsaneler de beşik kùltürünün öğeler arasında yer bulmuştur. Bu efsanelerden hem etkilenen hem de onlarla etkilenmekle birlikte biçimlendiren anneler, söz konusu beşiğin kùltürel özelliklerinin efsanelerde de sıkça rastlanılmasına yol açmıştır.

Beşik konusunda dil, edebiyat, kùltür alanında çeşitli çalışmalar olduğu bilinmektedir. Ancak beşiğin efsaneler üzerine yansımaları konusunda yeterli çalışma olmamıştır. Bu dikkatten hareketle bu çalışmada beşiğin kùltür içindeki kapsamlı yeri efsaneler örnekleminde ele alınacaktır. Bu doğrultudaki çalışmada Türk Kùltürü'nde beşiğin efsanevi işlevleri alanında yapılan araştırmalar ışığında hazırlanmıştır.

Böylece tüm bunlar aracıyla maddi bir kùltürel unsur olarak beşiğin efsaneler içerisinde neden, nasıl, hangi işlevlerle yer aldığı konusu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beşik, Efsane, Türk Kùltüründe Beşik, Maddi Kùltür.

Abstract: Cradle is the material and cultural element prepared to make baby comfortable. One of the most important features of the cradle is to become portable with its rocking feature and create a safe environment for the baby.

With the transition to settled life, the women involved in planting the land had continued to do their work by tying their babies to their backs with their cradles or hanging them on a tree branch. Hence, the mother, keeping her eyes on her baby and protecting the bond between her and it, was there for her baby when it needed her. Legends, which are among the elements of oral culture told from the past to the present, also took a place among the elements of the cradle culture. Mothers, who

* Samsun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi, hulyasarioluglu@gmail.com

were both affected by these myths and also shaped them, caused the cultural characteristics of the aforesaid cradle to be frequently encountered in legends.

It is known that there are various studies on the cradle in the fields of language, literature and culture. However, there has not been enough study on the reflections of the cradle on the legends. Based on this, in this study, the comprehensive place of the cradle in culture will be discussed in the sample of legends. Hence, the study has been prepared in the light of research on the legendary functions of the cradle in Turkish Culture.

Accordingly, through all this, the cradle, a material cultural element, will be tried to shed light on why, how and with which functions it takes place in legends.

Key Words: Cradle, Legend, Cradle in Turkish Culture, Material Culture.

0. Giriş

Beşik; bütün canlıların saklandığı ve onlara hayatta kalma imkânı sağladığı Nuh Peygamber'in gemisini hatırlatan doğa rahminin simgesidir. İnsan, doğduğu günden ölünceye kadar, cenin olduğu dönemde bulunduğu ana rahmi özlemine yaşar ve ona benzer nesnelere (beşik, yatak ve tabut) yaratmaya çalışır. Dünyanın herhangi bir yerinde ve bütün halklarda rastladığımız beşiğin yaratıcıları Türklere aittir.

Bütün dünyada olduğu gibi Sözlü edebiyatın bir parçası olan anlatılar (masal, hikâye ve efsaneler), yazının, tiyatroyun ve sanayinin temellerinin atıldığı antik çağlarda, halk için o güne değin kazanılan tüm tecrübelerin, bilim, sanat ve tarihî olayların bir anlamda birikim bankası olma vasfına sahiptirler. Eski çağlarda, öğrenilen her şey, yazıdan önce anlatılar aracılığıyla nesilden nesle aktarılır. İnsanlık uygarlığı (ve ürettiği sanat, teknoloji) zamanla yükselen bir kuleye benzetilirse, anlatılar bu kulenin en eski taşlarından birisidir şeklinde yorumlanabilir.

Bu çalışmada beşik konusunun, Türk kültür tarihi içindeki önemi özel ve genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bildiride bu doğrultuda ilk olarak beşiğin Türk dil, kültür ve edebiyat tarihindeki görünümünü hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ardından, beşiğin bir halk edebiyatı anlatı türü olarak efsaneler içindeki görünümü örnekler üzerinden değerlendirilecektir. Böylece, insan ihtiyacının bir sonucu olarak maddi bir kültürün sonucu olarak ortaya çıkan

beşiğin edebi ve estetik olarak halk anlatılarına nasıl yansıdığı, edebi ve estetik açıdan hangi özelliklerle karşımıza çıktığı, beşiğin bu anlatılardaki işlevleri gibi konular aydınlatılmıştır.

1. Türk Kültüründe Beşik

Türk kültüründe beşik önem arz etmektedir. Bunun sebeplerinden birisi de bebeğin anne karnında nasıl güvende gelişim izliyorsa; doğum sonrasındaki gelişimini de korunaklı bir yer olan beşikte devam ettirmesidir. Eski kültürlerden bu yana varlık, maddî ve manevî olarak ikiye ayrılmıştır. Duyu organlarımız ile algıladığımız maddeler maddî iken; hissedilen veya zihinle varlığına ulaşılan kavramlar manevî özellik taşır. Taş, toprak, altın, et; maddî iken; duygular, düşünceler, ilahî varlıklar manevîdir. Türk maddi kültürümüzde "beşik götürme" olarak bilinen kavramda bebek doğmadan önce, hem kayınvalide hem de büyükanne hazırlık yaparlar, kız annesi hazırladığı beşik ve kundak takımlarını, bebek kıyafetlerini doğumdan önce götürmez, böylece de yeni doğan bebek için, babaannenin hazırladığı zıbın ve kundak takımları kullanılırdı. Kız annesi tüm hazırladığı bebek takımları ve bebeğin beşiğini de alarak, doğumdan sonraki üçüncü gün, yakın akraba hanımlarıyla birlikte kızının evine götürürler, lohusa kızlarına da, gelir durumlarına göre, bilezik, sarı lira, beşibiryerde gibi değerli bir altın hediye ederlerdi. Buna "Beşik Götürme" denirdi. Akrabalar da yakınlık derecelerine göre tam, yarım veya çeyrek altın yahut maşallah takar, "ağız tadı" olsun diye evde yapılmış bir tepsi un kurabiyesi veya tatlı götürürlerdi. O zamanlarda halk arasında torun sahibi olan büyükler oğlunun çocuğunu "oğul balı", kızının çocuğunu da "bahçe gülü" diye severlermiş.

Bununla birlikte beşik halk anlatılarının tamamında karşımıza çıkar. Alkış ve kargışlarda da karşımıza çıkmaktadır.

Örnek:

Beşik sallayamasın. (Çocuğun olmasın anlamında)

Salladığın beşik elinde kalsın. (Çocuğun ölsün anlamında)

Beşik bütün sözlü kültür türlerinde, edebiyat anlatılarında ve her alanda karşımıza çıkan bir kavramdır. Bununla ilgili beşikle alakalı çok geniş bir literatür oluşmuştur.

Bunlardan Abdülkadir İnan eski Türk inanç sistemlerini incelediği “Tarihte ve Bugün Şamanizm” adlı eserinde Kırgız-Kazak baksılarının ve diğer Türk topluluklarının yeni doğmuş bebeğe ad verme töreninden edilen alkış (dua) ile ilgili şunları aktarır:

“Adın Yaşar olsun! Beşik bağın berk olsun! Arkanda küçük, önünde büyük kardeşlerin olsun! Beşik bağın kopmasın! Arka eteklerini davar, at sürüleri bassın.” şeklinde eserinde beşiğin önemini alkış ile anlatmıştır.

Necati Cumalı’nın “Boş Beşik” adlı tiyatro eserine konu olan beşik burada da önem arz etmektedir. Uzun süre bebek özlemi çeken ailenin bebek hasretinin sona ermesi fakat tam özlem giderileceği zaman ailenin göç etmeye başlaması sonucu bebeğin kuzgunlar tarafından beşikten alınarak onlara yem olmasını konu edinir. Bu eserde de beşik göçmen aile yapısında bebeğin bir yerden bir yere taşınmasını sağlayan bir eşya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müjgân Üçer’in “ Beşik, Eşik, Keşik” kitabına konu olan beşik kavramı ile doğum ile insan yolculuğunun başladığını, insan yaşamı boyunca hayatındaki dönüm evrelerinin geçiş kısmı olan eşik kavramını temsil ettiğini ve ölümün ise sırası ile yapılan işlerden sonra sona gelinen nokta olarak keşik kavramı ile temsil edildiğini görmekteyiz.

Nesibe Özcan Özbiçer’in “Beşik Kertmesi” kitabında inanç ve töre kavramlarının beşikten başladığının somut örneğini görmekteyiz.

Bilgehan Adsız Gökdağ ise beşik kertmek kavramını dil boyutundan ele almıştır. Eski Türklerde kertme eyleminin insan ilişkilerinde söz vermekle ilgili hususlarda kullanıldığını kaynaklardan takip edebiliyoruz. Kişinin sözünde durması, onun adeta namusunu, yeminini ve şerefini temsil etmekteydi. Ayrıca söz vermek, kutsal ve dinsel nitelikteydi. Bu nedenle bozulması söz konusu olmayan bir karakter özelliği idi. Böylece çok önceden verilmiş bir söz, ileride mutlaka gerçekleşmekteydi. “Erkeğin sözü, demirin kertiği” çok kullanılan bir deyimdi. İşte beşik kertmesi evliliklerinin gerçekleşmesi de bu nedene dayanır. Bu söz, bazen erkek tarafından çok nadir olarak bozulurdu. Bozulma, onurla oynanma ve saygınlığı sarsma olarak

yorumlanırdı. Günümüze kadar sürmüş olan gelenek daha çok kırsal kesimde rağbet görmüştür.

Muharrem Ergin'in Dede Korkut Kitabı hikâyelerinin kahramanlarından Bamsı Beyrek Pay Püre'nin oğlu ve Banu Çiçek beşik kertmesidir.

Beşik ile ilgili inançlarımız da vardır. Bebeği beşiğe koyarken okunan alkışlar (dualar) vardır. Beşiğe konulan bebeği koruması için babasının ceketini, annesinin başörtüsü, demir kültü koyulur. Demir koyulmasının sebebi inanca göre kötülükler ve kötü ruhlar en fazla korunmaya muhtaç, zarar görmeye açık olan canlılara, bebeklere, hamilelere musallat olmaktadır. Demir sayesinde bu kötülüklerin uzak olacağına inanılır.

Eğer Türk Dünyasının ortak simgesini arayacak olursak bunların en başında beşik gelir. Ona Baykal'dan Balkanlar'a kadar hepsi "besik", "beşik", "pezik" derler.

Bu, Türk halklarının geleneksel sallanan bebek yatağı daha büyük Türk hanlıkların döneminde de vardı. Bebeğin doğal olarak rahat etmesi, sallanma özelliği ile taşınabilir olması beşiğin en önemli özelliklerindedir.

Beşiğin kullanma alanı çok geniştir. Bu kadar geniş ve sayısız halkların kullanmalarına rağmen beşiğin yaratıcıları Türklerdir. Göçebe Türk halklarının hayat şartlarına uygun şekilde tasarlanan, taşınabilir özelliği ile göç sırasında bebeği kucakta taşımadan at veya deve üzerinde beşiği bağlayarak taşınması onu özel yapmıştır.

Beşiğin yüksek ayaklarının sayesinde bebek soğuktan ve nemden korunmuştur. Sallanabilir özelliği ise bebeğin çabucak uyumasını sağlamıştır. Alt kısmına yerleştirilen lazımlık ise bebeği temiz tutmuştur.

Birçok Türk boylarında tavana asılmış beşikler de görülmektedir. Özellikle bu tür asma beşikler Başkurt ve Tatar Türklerinde daha çok rastlanır. Bu halkların folklor kaynaklarında da beşik örnekleri sıkça geçer. Onlarda da beşik toy kutlamaları yapılmaktadır. Tatar ve Başkurt Türklerinde karşılaşılan değer bir beşik türü de yüksek ayaklı beşiktir. Farkı ayakları ve gövdesinin geniş ve dikdörtgen olmasıdır. Geleneksel Başkurt ve Tatar beşiği Macar beşiğini de anımsatır. Burada akla ilk Hun medeniyetini gelir. Onların tarihinde Kıpçakların da etkisi baskındı.

Osman İmparatorluğu döneminde Arnavut Türkleri ve Kıpçaklar şimdiki Ermenistan topraklarında yaşamışlardır. Böylece birçok Türk izleri o bölgelerde kalmıştır. Tabii ki bunların içinde beşik de... Kafkas bölgesindeki beşiklerin diğer halklardan farkı daha alçak ve yassı oluşudur.

Ünlü Kazak edebiyatçı Muhtar Avezov; “Halk olmak istersen, önce beşiğini kur” demiştir. Gerçek şü ki, beşik Avrupa ile Asya’yı birleştiren en büyük ortak kültür örneğidir. Beşik halkına hizmet eden nice büyük insanlarımızı, kahramanlarımızı, âlimlerimizi yetiştiren temel yuvamızdır.

Günümüzde beşik hayat şartlarının ve teknolojinin gelişmesiyle unutulmaya yüz tutsa da tarih ve geçmiş bunu bize hep hatırlatır. Buna rağmen beşik her dönemde çağa uyum sağlayarak ufak dokunuşlarla daha kullanışlı ve rahat hale dönüşmüştür. Şimdilerde ise uzaktan ayarlana bilen son derece çağdaş teknoloji ile donatılmış beşik türleri mevcuttur.

Beşik, Türk halklarının tarihten günümüze kadar ulaşan en yaygın ortak kültürünü yansıtan en büyük mirasıdır.

Tüm bunlardan hareketle görüldüğü gibi beşik kültürün her alanında karşımıza çıkan çok kapsamlı bir konudur. Biz bu bildiri doğrultusunda beşiği yalnızca efsaneler örnekleminde ele alıp inceledik. Burada da bir sınırlamaya gittik. Efsanelerdeki görünümelerini ana hatlarıyla inceleyerek burada ne gibi görünlere sahip olduğu hakkında genel bir değerlendirme yapmayla yetindik.

2. Beşiğin Efsanelere Yansımaları

Efsane, halk arasında oluşturulmuş olan ve dilden dile anlatılan hikâyelere verilen isimdir. Bu anlatılan hikayeler sanki gerçekmiş gibi aktarılmaktadır. Halbuki, efsane olarak adlandırılan hikayeleri kimin söylemiş olduğu bilinmemektedir. Ancak, dilden dile yayıldığı için gerçek bir hikaye olduğu düşünölmüştür.

Efsaneler anlatılırken birçok doğüstü durumdan bahsedilir. Yani anlatılanlar abartılı bir dille oluşturulmaktadır. Bu efsaneler geçmiş zamanda yaşanmış olan ve kimin şahitlik ettiği bilinmeyen öykülerden oluşur. Her toplumun

kendine has birçok efsanesi bulunur. Nesilden nesle aktarılan bu öyküler yaşanmış gibi anlatılmaya ve gelecek nesillere aktarılmaya devam etmektedir.

Beşiğin efsanelere yansımaları en çok Altın Beşik Efsanesinde görmekteyiz. Türk halkının Kuzey Karadeniz kısmını oluşturan Tatarların varoluş efsanesi olan Altın Beşik'in varyantlarından birisi olan beşik, efsanenin konusunu oluşturmaktadır.

Altın Beşik Efsanesinin Konusu

Uzun zaman önce Umay isimli bir kurt anne bulunmaktadır. Umay'ın Eser adında bir oğlu olur. Oğlu iyi bir şekilde yetişir; büyür, güçlenir. Çeşitli kahramanlıkların ardından pehlivan sıfatı kazanır. Bir süre sonra mutluluğu bulabilmek için yollara koyulur. Annesi Umay, oğluna armağan olarak altından bir beşik ve bir öğüt verir; Altın beşik bizim büyük sırrımızdır, soyumuzun hatırası, evlatlarımızın kaderidir. Beşik sana seslenir, şarkı mırıldanır. Böylece bilesin ki soyumuz yaşar. Fakat ne zaman ki susar veya onu kaybedersen o zaman lanet bizi bulur. Soyumuz bozkırdaki barut gibi dağılır. Bu beşiği gözün gibi sakınmalısın. Eser annesinin armağanını alır, öğüdünü dinler ve yola koyulur. Günlerden bir gün uzak bir hanlığın prensesi ile tanışır. Birbirlerine âşık olurlar. Aşkları gökyüzündeki yıldızlar kadar parlak, temiz ve güzeldir. Sevgileri âdeta altın beşiğin melodisi gibidir.

Günlerden bir gün büyük bir savaş başlar. Eser ve prensesi altın beşiği de alarak Ak-Kaya isimli mağaraya kaçarlar; korunmak için girişi kapatırlar. Zaman içinde orada vefat ederler. Aradan uzun vakit geçer. Ak-Kaya'nın içerisinden beşiğin ağlamaları işitilir. Birçok define avcısı kıymetli bir hazine olarak görülen bu beşiği aramaya mağaraya gelir. Lâkin beşik tılsımlıdır ve kötü insanların gözlerine görünmemektedir. Kim ki bencil ve kirlî bir yürekle beşiği aramaya gelirse, bulacağı şey kötü hastalıklar, kaybedeceği ise akli olacaktır.

Gelişmenin ikinci kısmından itibaren sorunlar baş gösterir ve sonuç olumsuz olarak vuku bulur. Olumlu yegâne iki öge ise; mağaranın beşiği koruyucu olması ve geleceğe dair beslenen ümittir.

Dikkate değer olgular olması açısından tespit edilen kavramların başında beşik gelmektedir. Beşik; bebeğin yatırıldığı yataktır; Efsane ve maddi kültür kavramı bu kültün içinde aynı anda vücut bulmaktadır; bu da anlamsal kuvveti arttırmaktadır.

Efsaneler içerisinde beşiğin oldukça sık karşımıza çıkan bir unsur olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla beşiği efsanelerdeki bütün çağrışımlarıyla ele alamayız. Ancak incelediğimiz metinlerden hareketle beşiğin efsanelerde şu ana görünümleriyle karşımıza çıktığını anlamaktayız.

2.1. Koruyucu İşlev Olarak Beşik: Umay Ana, oğluna altın beşiği korumasını oğtlerken doğacak evlatlarını ve buradan hareketle gelecek nesilleri korumasını oğtmektedir. Burada korunma özelliğiyle beşik anne karnını temsil etmektedir.

2.2. Umay'ın Yarattığı Nesne Olarak Beşik: Umay Ana oğluna armağan olarak altından bir beşik ve bir oğt vermesi sonucu oğluna şu ifadeyi kullanır; "Altın beşik bizim büyük sırrımızdır, soyumuzun hatırası, evlatlarımızın kaderidir. Beşik sana seslenir, şarkı mırıldanır. Böylece bilesin ki soyumuz yaşar. Fakat ne zaman ki susar veya onu kaybedersen o zaman lanet bizi bulur." Söyleminden de anlaşılacağı üzere beşiğin güçlü bir nesne olduğunu görmekteyiz.

2.3. Sihirli Bir Unsur Olarak Beşik: Savaş başlamasıyla birlikte Eser ve prenses altın beşiği de alarak Ak-Kaya isimli mağaraya kaçarlar; korunmak için girişi kapatırlar. Zaman içinde orada vefat ederler. Aradan uzun vakit geçer. Ak-Kaya'nın içerisinden beşiğin ağlamaları işitilir. Birçok define avcısı kıymetli bir hazine olarak görülen bu beşiği aramaya mağaraya gelir. Lkin beşik tılsımlıdır ve kötü insanların gözlerine görünmemektedir. Kim ki bencil ve kirli bir yürekle beşiği aramaya gelirse, bulacağı şey kötü hastalıklar, kaybedeceği ise aklı olacaktır. Buradan da anlaşılacağı üzere beşiğin kötü insanların gözlerine görünmemesi beşiğin sihirli bir unsur olduğunu göstermektedir.

2.4. Psikolojik Unsur Olarak Beşik: Kırım-Tatar halkının var oluş efsanesi olan Altın Beşik'in mevcut varyantlarından birisi olan beşik maneviyatı yükselmiş bir anlatıdır. Beşik kavramı, dünyaya bir canlı varlık doğması

sonucunda, psikolojik düzlemde önem teşkil etmektedir; bu olgu mitoloji ve sanat eserlerine de yansımaktadır.

2.5. Yeniden Doğuşun Temsili Olarak Beşik: Beşik bebeğin değerli olduğunun simgelerinden biridir. Bebeğin olmaması durumunda beşik altından ya da gümüşten de olsa önem arz etmemektedir. Efsanede Eser'in annesinin armağanı olan beşiği alarak, öğüdünü dinlemesi sonucu yola koyulur. Günlerden bir gün uzak bir hanlığın prensesi ile tanışır. Birbirlerine âşık olurlar. Aşkları gökyüzündeki yıldızlar kadar parlak, temiz ve güzeldir. Sevgileri âdeta altın beşiğin melodisi gibidir. Buradan da anlaşılacağı üzere beşiğe yeni sevginin doğuşu işlevi yüklenmiştir.

Beşik görüldüğü gibi efsaneler içinde çok farklı işlevlerde ve görünümde karşımıza çıkmaktadır. Bu bize beşiğin insanlar için ifade ettiği anlamların anlatılarda da benzer biçimde görülebildiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla insan hayatı, insan gerçekliği, insan inançları, insan ihtiyaçları, insan psikolojisi, insanın anlatma ihtiyacı birbirlerinden farklı değildir ve birbirini beslemektedir. Dolayısıyla kültürel bir gösterge olarak beşiğin çok farklı biçimlerde ele alınıp incelenmesi mümkündür. Biz bu çalışmamızda beşiğin efsanelerdeki görünümüleri üzerinden onun çok yönlü yapısına işaret etmeye çalıştık.

Altın Beşik Efsanesi 'nin Türk Versiyonu

Kırım Tatar efsanesine son derece benzerdir. Efsanede Diyarbakır Dağı'nda altın beşik içinde ağlayan bir bebekten söz edilir. Beşiği mağaradan çıkarmak için denenen tüm yollar başarısızlıkla sonuçlanır.

Mağaranın ruhu insanlara beşiğin orada kalması gerektiğini söyler. Tıpkı annenin bebeğini karnında güvenli koruması gibidir. Bu haliyle efsane Kırım Tatar efsanesinin bir devamı niteliğindedir.

İlginç olan Sovyet yayın evlerinin 1944 yılındaki Kırım Tatar sürgününden sonra da Altın Beşik efsanesini başka şekillerde yayımlamaya başlamalarıdır. Sürgünden sonra Kırım Tatar kültürünün adeta yasaklanması nedeniyle yayıncılar efsaneleri yeniden kurgulamış ve yazmışlardır.

Bu yeniden yazımla birlikte Altın Beşik efsanesinden Haç Dağı isimli efsane ortaya çıkmıştır. Altın Beşik efsanesinin özeti niteliğinde olan bu efsane, Altın Beşik' ten önemli bir yanıyla ayrılır: Beşik figürü efsaneden çıkarılmıştır. Diğer Kırım Efsaneleri de bu gibi önemli özellikleri değiştirilip herhangi bir referans verilmeksizin yayımlanmıştır. Sovyet yayımcıları, Altın Beşik efsanesinin Kırım Tatar versiyonunda olduğu gibi Yunan versiyonunda da değişiklikler yapmışlardır. Diğer taraftan, yeni efsaneler de yaratmışlardır. Bunlarda beşik imgesinden faydalanarak borazan imgesi yaratıp, Sihirli Borazan adında yeni bir efsane yazmışlardır. Bu efsanede dağ-mağara-beşik üçlemesine benzer bir yapı kullanmış, sadece borazan beşiğin yerini almıştır. Sonuç olarak, tüm dünyada kültürel bir motif olan beşik bu efsaneye derin bir anlam yüklemiştir. Beşik bir halkın doğumunu sembolize eder.

Sonuç

Kültürel düşüncelerin döngüsel bir yapıya sahip olduğunu düşünerek beşik motifinin doğum ve ölümün bir kombinasyonu olduğunu da söyleyebiliriz. Yani bir soyun beşikte doğup, yine beşikte hayata veda etmesini; Çünkü beşik bir kurtuluş olarak görülse de eski çağlarda tabut düşüncesini de içinde barındırır. Ayrıca, dağların ve mağaraların da bir soyun başlangıcı ve bitişi olarak görüldüğü belirtilmelidir. Mağarada saklanan beşik bir milletin varlığının sembolü olmuştur.

Geniş bir coğrafyada, küçük büyük onlarca aynı devletin vatandaşı olan soydaşlarımız nice güzel efsaneyi yaşadığı ortamla birleştirevermiştir. Kervanlara sığmayan ancak hafızaların koruyucuğuna güvenen efsane dünyası bugün sınır tanımaz bir genişlikte anlatılmakta, zevkle dinlenilmektedir.

Beşik konusunda dil, edebiyat, kültür alanında çeşitli çalışmalar olduğu bilinmektedir. Ancak beşiğin efsaneler üzerine yansımaları konusunda yeterli çalışma olmamıştır. Bu dikkatten hareketle bu çalışmada beşiğin kültür içindeki kapsamlı yeri efsaneler örnekleminde ele alınmıştır. Bu doğrultudaki çalışmada Türk Kültürü'nde beşiğin efsanevi işlevleri alanında yapılan araştırmalar ışığında hazırlanmıştır.

Böylece tüm bunlar aracıyla maddi bir kültürel unsur olarak beşiğin efsaneler içerisinde neden, nasıl, hangi işlevlerle yer aldığı konusu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- GÖKÇE, İ. (2020). *Zurbahan'da Altın Beşik*. İstanbul: Karamuk Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. (2004). *101 Türk Efsanesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. (1980). *Anadolu- Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ERGİN, M. (2000). *Dede Korkut Kitabı*. Boğaziçi Yayınları
- KONDARAKİ, V.H. (1834-1886). *Kırım Efsaneleri*.
- KAYHAN, S. (2017). *Beşikten Mezara Türk Dünyası Gelenekleri*.
- CUMALI, N. (1949). *Boş Beşik*. İzmir: Ticaret Basımevi.
- İNAN, A. (2020). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Altınordu Yayınevi*
- ÜÇER, M. (2020). *Beşik Eşik Keşik*. Sivas: Kitapevi Yayınları.
- KANLIDERE, A. – KEMALOĞLU İ. (2020). *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültürel Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- KOÇAK, A. (2017). *Altın Beşik Efsanesinin Yüce Ana Ekseninde Göstergibilimsel İncelemesi*.
- Karadeniz araştırma Enstitüsü Dergisi (KAREN)
- GÖKDAĞ, B. A. (2012). Bir Yemin Olarak Evlilik Törenleri ve Evlenmeyle İlgili Pratikleri İfade Ederken Kullanılan Kelimelere Dair: Beşik Kertmek, Söz Kesmek, Nikâh Kıymak
- Kültür ve Turizm Bakanlığı *Hayatın Dönüm Noktaları* Portalı.

Asya Anadolu Folk Metal Gruplarından Kara Han ve Arkaizm

Kara Han and Arkaizm from Asian Anatolian Folk Metal Bands

*Mehmet Burak Taylan**

Öz: Günümüzün az popüler müzik gruplarından biri olan Kara Han 2016 yılında Nazif Tunç Demirağ adlı bir müzik öğretmeni tarafından kurulmuştur. Kendisi aynı zamanda bu grubun vokalistidir. Nazif Tunç Demirağ'ın ilk müzik grubu Balyemez'dir. Balyemez'e sonradan dahil olan Haray isimli Azeri bir gitarist, grubun vokalisti ve söz yazarı Nazif Tunç'u etkilemiş ve grubun Osmanlı-Metal temasını Asya-Anadolu Folk Metal olarak değişmesine sebep olmuştur. Ardından 16.-17. yüzyıllarda orta menzilli topların da adı olan Balyemez (İtalyanca ballamezza) ismi bırakılmış ve grubun adı Kara Han olarak değiştirilmiştir.

Grubun adı ve teması değiştikten sonra hazırlanan yeni projelerde şarkılar başlamadan önce bazen Köktürk Yazıtları'ndan bazen Nesimi'den alıntılar yapılmış ve bu alıntılar ile beraber *kan, ini, bengü, tuğ, kut*, gibi standart dilde kullanımdan düşmüş pek çok arkaik kelime kullanılmaya başlanmıştır.

Çalışmamızda sözleri Nazif Tunç Demirağ tarafından yazılan Kara Han grubunun şarkıları tek tek dinlenmiş ve söz yazarının kullandığı, bugün standart dilde kullanımdan düşmüş kelimeler tespit edilmiştir. Ardından tespit edilen bu kelimeler başta Eski Türkçe, sonra sırasıyla Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağdaş Türkiye Türkçesinde takip edilip kelimelerin tarihi seyri sunulmuş ve söz yazarının bu kelimeleri şarkılarında nasıl kullandığını göstermek amacıyla şarkı sözlerinden örnekler verilmiştir. Bu çalışmayla literatürdeki söz varlığı çalışmalarına katkı sağlamak ve yeni çalışmalara ilham vermek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler; Kara Han Türk-Folk Metal grubu, Arkaik kelimeler, standart dil, Türk-Metal.

Abstract: Kara Han, one of the less popular music band, was formed in 2016 by a music teacher named Nazif Tunc Demirag. He is also the vocalist of this band. Nazif Tunç Demirag's first music band is Balyemez. An Azerbaijani bass guitarist named Haray who joined to Balyemez later, influenced Nazif Tunc, vocalist and songwriter

* Selçuk Üniversitesi, Türkiye, Türk Dili, Yüksek Lisans Öğrencisi, buraktaylanmail@yandex.com

of the band and caused that band's theme ,Ottoman-Metal, change to Asia-Anatolia Folk Metal. In the new projects prepared after this change, sometimes quotations from Köktürk Inscriptions and sometimes Nesimi were made before the songs started, and many archaic words that have discarded standard language such as *kan, ini, bengü, tuğ, kut*, were started to be used.

In this study, Kara Han band's songs, written by Nazif Tunc Demirag, have been listened one by one and words that songwriter used, which have been discarded in standard language, have been determined. Then, these words have been tracked of at first in old Turkish then Middle Turkish and Old Anatolian Turkish and Modern Turkey Turkish and historical progress has been presented and examples from lyrics have been given to show how the songwriter used these words in his songs. With this study, it is aimed to contribute to the vocabulary studies in the literature and to inspire new studies.

Keywords; Kara Han Turkish-Folk Metal group, Archaic words, standard language, Turkish-Metal.

0. Giriş

Ülkemizde metal müzik Barış Manço'nun yetmişli ve seksenli yıllarda getirdiği rock müzikten etkilenilerek kurulan rock ve metal grupları ile teşekkül etmeye başlamıştır. O yıllarda rock müziğin Anadolu ezgileri ve güfteleri ile birleştirilmesiyle Anadolu-rock türü ortaya çıkmış ve bu türde pek çok plak ve kaset doldurulmuştur. Bu yıllarda dinleyicilerin büyük çoğunluğu arabesk türünü tercih etse de azınlık kitle rock ve metal müziğe ilgi göstermişlerdir.

Seksenlerin sonu doksanların başlarında Batı'daki Metallica, Pinkfloyd, Queen gibi grupların şarkıları ülkemizde daha erişilebilir hale gelince dinleyiciler metal müzikle tanışmıştır. Ülkemizde bu yıllardan önce de elbette metal dinleyicileri vardır ancak demek istediğimiz metal müziğe olan yönelimin bu yıllarda sükse yapmasıdır.

Yukarıda da söylediğimiz gibi bu saydığımız müzik gruplarının kasetlerinin Türkiye'de satılmaya başlamasıyla ve bu gruplardan bazılarının Türkiye'de konserler vermesiyle birlikte ülkemizdeki metalci kitesinin sayısı yavaş yavaş artışa geçmiştir.

İki binli yıllarda pop müzik metal, rock ve arabesk müziği gölgelemiş, onlu yıllarda ise rap müzik yükselişe geçmiş, metal ve metalmi kitlesi epey azalmıştır. Şimdi Türkiye’de onlarca metal grubu bulunsa da bunlar oldukça niş bir kitleye hitap etmektedirler. Metal müzik dinleyicilerinin sayısı ile alternatif, pop, rock ve rap dinleyicilerinin sayısı arasında elbette büyük farklar vardır.

Türkiye’deki sayılı metal gruplarından biri olan Kara Han 2016 yılında Nazif Tunç Demirağ adlı bir müzik öğretmeni tarafından kurulmuştur. Nazif Tunç Demirağ ve ekibi Kara Han’dan evvel Balyemez adlı metal grubunda sanat icra etmekteydi. Grubun parçaları genellikle enstrümantal, sözsüz parçalardı. Genellikle Klasik Türk Sanat Musikisine ait makamları metal müzik aletleri ile çaldıkları parçaların sayısı da oldukça azdı. Daha sonra 2016 yılında gruba bas gitarist olarak dâhil olan Azerbaycan vatandaşı Haray, Nazif Tunç’un ve ekibin vizyonunu derinleştirip, gerek ezgilerin gerek güftelerin daha eskiye inip bir karakter kazanmasına vesile olmuştur. Sonraları Haray gruptan geçici bir süreliğine ayrılıp Kanada’ya gitmişse de grup yeni bulduğu çizgiden şaşmamış ve Asya-Anadolu Folk Metal temasında pek çok eser vermişlerdir.

Bugüne kadar pek çok yazın türünün söz varlığı ve dil özellikleri üzerine farklı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak biz literatürde herhangi bir sanatçının yahut müzik grubunun şarkı sözleri üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlayamadık.

Günlük konuşma dilini etkileme konusunda çok önemli bir yeri olduğunu düşündüğümüz güfteler üzerine dilbilimsel çalışmaların yapılmasının literatüre faydalı olacağı kanaatindeyiz. Vatandaşlarımız eğer *çeşm-i siyahım* tamlamasının anlamını biliyorlar ise bunun sebebi bizce her gün lügat okumaları değil de Âşık Mahzuni’nin güfteleridir. Aynı şekilde konuşma dilinde *bro*, *baby* kelimelerin kullanılmasını dönem dönem popüler olan şarkılara bağlamak mümkündür.

Şarkı sözleri, yazılı metinlere göre oldukça kısadır, daha geniş kitlelere hitap eder, lirik olduğundan ezberlenmesi ve tekrar hatırlanması oldukça kolaydır. Bu sebeplerden biz şarkıların ve şarkı sözlerinin dilbilimsel metotlarla incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Biz, yukarıda tanıttığımız Kara Han Folk-Metal grubunun şarkılarını tek tek dinledik ve güftelerindeki arkaik kelimeleri tespit ettik. Bugün kullanımdan düşmüş, unutulmuş bu öğelere “eskicil öge”, “eskilik”, “eski biçim”, “arkaizm” gibi adlar verilmektedir (Güneş 2013: 117).

Arkaizm ile ilgili kaynaklara bakıldığında aşağıdaki tanımlarla karşılaşılır;

Arkaizm, “1. Konuşulan ve yazılan dilde kullanımdan düşmüş eski söz ve deyim. 2. Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağdan kalma bir biçimin, bir yapının özelliği (Türkçe Sözlük, 2005: 121).”

Arkaizm, “1. Kendi döneminden daha eski devirlerin izlerini taşıma. 2.

Eskileri taklit. 3. Çok eski bir dönemden kalmış olan şeyle ilgili; aşnılık. 4. ed.

Bugün kullanımdan kalkmış olan kelimelerle yazma ve söyleme durumu. 5.

Bir yapının kullanıldığı çağdan daha önceki bir döneme ait özellikler taşıma

durumu (Çağbayır 2007: 293).”

Eskilik, “Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan

düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller.”
(Korkmaz 2003: 85).

Eski biçim, “Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel oldu, vb. (Vardar 2007: 93).”

Eskilik, “Bugün kullanılmayan veya eski biçim ve anlamıyla kullanılan herhangi bir dil birimi (Karaağaç 2013: 372).

Çalışmamızda incelediğimiz kelimelerin birer eskicil öge olarak değerlendirilmeleri kelimelerin Eski Türkçedeki şekil ve anlamlarına yakın özellikler göstermelerindedir. Kelimeler incelenirken önce Eski Türkçedeki şekilleri ve anlamları sonra sırasıyla Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağdaş Türkiye Türkçesindeki şekilleri ve anlamları verilerek kelimelerin tarihi seyri sunulmuş ardından kelimelerin şarkı sözlerindeki örnekleri verilmiştir.

Kara Han Grubunun Şarkı Sözlerinde Geçen Arkaik Kelimeler

Acun; Kelime Eski Türkçe devresinde “ajun” şeklindedir ve dünya manasına gelmektedir(Caferoğlu, EUTS 1968; 8). Orta Türkçe devresinde de yine

“ajun” şeklinde ve yine dünya manasındadır(Atalay, DLT 1931; C1, 41). Ajun kelimesi Türkiye Türkçesine geldiğimizde acun şeklini almış ve manasını korumuştur(TDKTS). Acun kelimesi Kara Han grubunun Akustik albümünün beşinci parçası olan Sagu’da şu şekilde geçmektedir;

*Nice savaşlar verdin
Pek çok düşmanlar yendin
Issız **acun** dünyada
Zalime sen dur dedin*

Balık; Kelime Eski Türkçe devresinde şehir anlamına gelmektedir(Caferoğlu, EUTS 1968; 32). Orta Türkçe devresinde kelimenin karşılığı “İslamıktan evvel Türk dilinde sığınak, kale, şehir”dir(Atalay, DLT 1931; C1, 379). Eski Anadolu Türkçesi için, Tarama sözlüğünde ise kelimenin sadece suda yaşayan hayvan olan balık anlamı verilmiştir(TDKTAS, 1995; C1, 379). Bu kelime Çağdaş Türkiye Türkçesinde de suda yaşayan hayvan anlamı ile yaşamaktadır. Balık kelimesi Kara Han grubunun At Avrat Metal isimli albümünün on birinci parçası olan Ozanın Son Türküsü’nde şu şekilde geçmektedir;

*Derler dünya üç **balık** üzere
Ülgen dilemiş olmuş böyle
Demir de kazığı çakmış göklere
Dağları tutmuş sermiş yerlere*

Bengü; İlk olarak Kül Tigin abidesinde karşımıza çıkan bu kelime Eski Türkçe’de “mengü” şeklindedir ve sonsuz, ebedi ve ezeli anlamlarına gelmektedir(Caferoğlu, EUTS 1968; 129). Kelime Eski Anadolu Türkçesi devresinde yine “mengü” şeklinde ve edebî, ölümsüz anlamlarındadır(TDKTAS). Çağdaş Türkiye Türkçesinde kelime “bengi” şeklinde ve Sonu olmayan, hep kalacak olan, ölümsüz, ebedî manalarına gelmektedir(TDKTS). Bengü kelimesi Kara Han grubunun At Avrat Metal albümünün Kül Tigin adlı şarkılarının şu mısrasında geçmektedir;

*Sözüm yazıldı bir **bengü** taşta
Bin yıl geçse unutma ataların hep burada*

Budun; Kelimenin Eski Türkçe devresindeki hali de “budun” şeklindedir ve “halk, millet, ahali” anlamlarına gelmektedir(Caferoğlu, EUTS 1968; 51). Orta Türkçe döneminde kelime yine “budun” şeklindedir ve “ulus, halk” şeklinde anlamlandırılmıştır(Atalay, DLT 1931; C1, 155). Eski Anadolu

Türkçesi için TDK Tarama Sözlüğünde kelimenin hem budun hem de bodun şeklini aradık ancak bir karşılık bulamadık. Budun kelimesinin Türkiye Türkçesindeki hali “budun”dur ve “kavim, ulus, millet” anlamlarına gelmektedir. Kelime Kara Han grubunun, At Avrat Metal albümünün, Ozanın Son Türküsü adlı parçalarında şu şekilde geçmektedir;

*Atım, kadınım, kılıcım, budunum
Ben gider oldum ulusun kurdum*

Börü; Böru kelimesi Eski Türkçe devrinde karşımıza *böri, büri, bürü* şeklindedir ve *kurt* kelimesini karşılamaktadır(Caferoğlu, EUTS 1968; 50). Orta Türkçe devrinde kelime *böri* şeklini almıştır ve yine *kurt* kelimesini karşılamaktadır(Atalay, DLT 1931; C1, 36). Böru kelimesine Eski Anadolu Türkçesi devri için Tarama Sözlüğünde karşılık bulamadık. Çağdaş Türkiye Türkçesinde de kullanımdan düştüğü için TDK'nın Türkçe Sözlüğünde de böru kelimesine karşılık bulamadık. Kara Han grubu böru kelimesini At Avrat Metal albümünün yine aynı adlı şarkısında şu şekilde kullanmıştır;

*On bin yıldır buradayız
At sırtında yoldayız
Kök **börü** geldi yol gösterdi*

Demir Kazık; Yıldızlar tarih öncesi toplumların tahayyülünde mitolojilerin kaynağı olarak görülür. Kimi araştırmacılara göre Türk mitolojisinin en önemli yıldızı kabul edilebilecek olan Kutup Yıldızı yerine kullanılan “Demir Kazık” ismi, bilinmeyen bir dönemde Sirius yıldızı için de kullanılmıştır(Uluşık, Türk ve Dünya Mitolojilerinde Sirius Kültü, Mediterranean Journal of Humanities, 2017; 10). Eski Uygur Türkçesi devri için yaptığımız sözlük taramalarında Demir Kazık yapısını bir arada bulamadık ancak demir ve kazık kelimelerini ayrı ayrı bulduk. Eski Uygur Türkçesi devrinde demir kelimesi karşımıza *temir/ temür* şeklinde çıkmaktadır mana olarak da demiri karşılamaktadır(Caferoğlu, EUTS 1968; 233). Aynı devirde kazık kelimesi ise *kazkuk, kazguk, kazuk* şekillerinde ve kazık manasında karşımıza çıkmaktadır(Caferoğlu, EUTS 1968; 173). Orta Türkçe devrine geldiğimizde bu yapı *temür kazguk, temür kazuk* olarak karşımıza çıkmakta ve anlam olarak da kutup yıldızı, demir kazık anlamlarını karşılamaktadır(Atalay, DLT 1931; C3, 40,383). Bu yapıya Eski Anadolu Türkçesi devrinde *demür kazık* şeklinde rastlanılmaktadır anlam olarak yine

kutup yıldızını karşılamaktadır(TDKTAS, 1995; C2, 1077). Çağdaş Türkiye Türkçesinde kelime *Demirkazık* şeklindedir ve yine anlam olarak kutup yıldızını karşılamaktadır(TDKTS). Demirkazık kelimesi Kara Han grubunun At Avrat Metal albümünün on birinci parçası olan Ozanın Son Türküsü adlı şarkıda şu şekilde geçmektedir;

*Derler dünya üç balık üzere
Ülgen dilemiş olmuş böyle
Demir de kazığı çakmış göklere*

Depik; Kelime Eski Türkçe devresinde “tepmek” şeklinde karşımıza çıkar ve manası “tepmek, vurmak, çifte atmak”tır(Caferoğlu, EUTS 1968; 234). Orta Türkçe döneminde kelimenin “tepiş, tepmek” anlamlarında karşımıza çıkmaktadır(Atalay, DLT 1931; C1, 27, 386). Eski Anadolu Türkçesi devresinde kelime karşımıza depme, depmük şeklinde çıkmakta ve tekme kelimesini karşılamaktadır. Kelime depik, tepik, tepük, depük şekilleriyle Türkiye Türkçesinin farklı ağızlarında birbirlerine çok yakın anlamlarda mevcuttur. Kelime Güncel Türkçe Sözlükte “tepiş” şeklinde ve “tekme” manasındadır(TDKTS). Kelime Kara Han grubunun, Canavarlar albümünün “Depegöz” adlı parçasında şu şekilde geçmektedir;

*Toprak şişti davul oldu
Birkaç yiğit **depik** de vurdu*

İni; Eski Türkçe devrinde karşımıza çıkan bu kelime “Küçük erkek kardeş” manasına gelmektedir(Caferoğlu, EUTS 1968; 95). Kelime, Orta Türkçe döneminde de “İni” şeklinde ve yaşça küçük erkek kardeş manasındadır(Atalay, DLT 1931; C1, 93). İni kelimesi Eski Anadolu Türkçesi devresinde de “küçük erkek kardeş” manasında kullanılmıştır(TDKTAS). Çağdaş Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında bu kelime kayın manasında kullanılmaktadır(TDKTS). İni, Kara Han müzik grubunun At Avrat Metal albümünün üçüncü şarkısı olan Kül Tigin’de şu şekilde kullanılmıştır;

*Başlıya baş eğdiren
Dizliye diz çöktüren
Ateş yürekli alperen
Kanım **inim** Kül Tigin*

Issız; Issız kelimesi Eski Türkçe “isiz” şeklinde ve “kötü, kaba, fena” anlamlarındadır(Caferoğlu, EUTS 1968; 99). Orta Türkçe devresine

geldiğimizde kelime “ısız” şeklindedir ve “kötü, hoş olmayan” anlamlarına gelmektedir(Atalay, DLT 1931; C1, 41). Kelime Eski Anadolu Türkçesi devrinde sadece sahipsiz manalarında “ısız, isüz, issüz, ısız, ısuız” şekillerinde kullanılmıştır(TDKTAS). Ancak bu kelime Eski Türkçedeki “ıdisiz” kelimesinin bir devamı olup bizim kelitemizle ilgisi yoktur(Gülensoy, TTES 2007; 420). Kelimenin bizim aradığımız şekli Türkiye Türkçesinde de kullanımdan düşmüş olup, “ıssız” kelimesi artık sadece “sahipsiz, تنها, kimsesiz” manalarında kullanılmaktadır(TDKTS.) İssız kelimesi Kara Han grubunun Akustik albümünün beşinci parçası olan Sagu’da şu şekilde geçmektedir;

*Nice savaşlar verdin
Pek çok düşmanlar yendin
İssız acun dünyada
Zalime sen dur dedin*

Kam; Kam kelimesi Eski Uygur Türkçesi devrinde karşımıza yine *kam* şeklinde çıkmaktadır ve manası da şaman, büyücü, sihirbazdır(Caferoğlu, EUTS 1968; 163). Orta Türkçe devrine geldiğimizde kelime yine *kam* şeklindedir ve kahin, şaman anlamlarına gelmektedir(Atalay, DLT 1931; C1, 236,283). Eski Anadolu Türkçesi için tarama sözlüğünde *kam* kelimesine karşılık bulamadık. Çağdaş Türkiye Türkçesine geldiğimizde kelime yine *kam* şeklini korumaktadır ve mana olarak da şaman kelimesini karşılamaktadır(TDKTS). Kam kelimesi Kara Han grubunun At Avrat Metal albümünün on birinci parçası olan Ozanın Son Türküsü adlı şarkıda şu şekilde geçmektedir;

*Bir gün uçuracak ruhumu **Kam** ata
Uçup da varacağım gökteki Tanrıma*

Kan; Karşımıza ilk defa Orhun Yazıtlarında çıkan bu kelimenin Eski Türkçedeki manası “Han, Hükümdar, Şehzade”dir(Caferoğlu, EUTS 1968; 164). Orta Türkçe döneminde ise DLT’de “bey” manasında “han” şeklinde karşımıza çıkmaktadır(Atalay, DLT, 1931; C1, 428). Eski Anadolu Türkçesi devresi için başvurduğumuz Tarama Sözlüğünde kelimeye sadece kan şeklinde, suç cinayet karşılığı ile tesadüf edilmiş, Hükümdar, hakan manalarına gelen bir karşılık bulunamamıştır. Günümüz Türkiye Türkçesinde de kelime “han” şeklindedir. Türkiye Türkçesinde kelimenin anlamı daralmış

ve günümüzde tarihî doğu ülkelerinin yöneticileri ve de Osmanlı padişahlarının isimlerinin sonunda unvan olarak kullanılmaktadır(TDKTS). Kelime Kara Han müzik grubunun At Avrat Metal albümünün üçüncü şarkısı olan Kül Tigin adlı parçada şu şekilde geçmektedir;

*Başlıya baş eğdiren
Dizliye diz çöktüren
Ateş yürekli alperen
Kanım inim Kül Tigin*

Katun; Katun kelimesi Eski Türkçe döneminde “katun/kadun” şeklindedir ve “hatun, kadın, kraliçe” manalarını karşılamaktadır(Caferoğlu, EUTS 1968; 104) Kelime Orta Türkçe döneminde ise “katun, hatun” şeklinde ve yetişkin dişi birey manasını karşılamaktadır(Atalay, DLT 1931; C1, 138). Eski Anadolu Türkçesi devresinde kelime “katun, hatun, katın” şekillerindedir ve “kadın, hanım” manalarına gelmektedir(TDKTAS, 1995; C4, 2354). Kelime Çağdaş Türkiye Türkçesinde hem “hatun” hem de “kadın” şeklinde kullanılmakta ve “Yetişkin dişi insan” manasına gelmektedir, hatun kelimesi ayrıca “eş, zevce” kelimelerini de karşılamaktadır(TDKTS). Katun kelimesi Kara Han grubunun, Canavarlar adlı albümünün ikinci parçası olan Depegöz şarkısında şu şekilde geçmektedir;

*Geceleri keçeleri gündüzleri kedileri
Doymadı **katunları** hepsünü yedü*

Kel-; Bu fiil Eski Türkçe döneminde “kel-” şeklindedir ve “gel-” manasına gelmektedir(Caferoğlu, EUTS 1968; 104). Orta Türkçe döneminde kelime yine “kel-”şeklini korumakta ve yine aynı anlamı karşılamaktadır(Atalay, DLT 1931; C1, 212). Eski Anadolu Türkçesi döneminde kelimenin başındaki /k-/ sesi /g-/ye dönüşmüş ve kelime “gel-” şeklini almıştır. Mana olarak da “gelmek” fiilini karşılamaktadır(TDKTAS). Çağdaş Türkiye Türkçesi döneminde kelime yine “gel-” şeklinde ve yine “gel-” manasındadır(TDKTS). Bu kelime Kara Han grubunun, At Avrat Metal adlı albümünün beşinci parçası olan Tengri Kelti şarkısında şu şekilde geçmektedir;

*Tan Tengri **kelti**
Tan Tengri özü **kelti***

Kök; Kök kelimesi Eski Türkçe devrinde *mavi, gök rengi, sema ve gece* manalarını karşılamaktadır(Caferoğlu, EUTS 1968; 114). Orta Türkçe

devresine gelindiğinde kelimenin *kök* şeklini koruduğu ve mana olarak da *gök*, *hava*, *sema* ve *gök rengi* kelimelerini karşıladığı görülmektedir (Atalay, DLT 1931; C1, 64, 123 C3, 132). Eski Anadolu Türkçesi devresinde kelimenin başındaki /k-/ sesi Batı Türkçesi ses özelliğine uygun olarak /g/ye dönüşmüştür ve kelime mana olarak *mavi*'yi karşılamaktadır (TDKTAS, 1995; C3, 1730). Çağdaş Türkiye Türkçesi devrine de kelime yine *gök* şeklindedir mana olarak *gök kubbe*, *sema*, *feza*, *mavi* kelimelerini karşılamaktadır (TDKTS). Kara Han grubu bu kelimeyi At Avrat Metal albümünün yine aynı adlı şarkısında şu şekilde kullanmıştır;

*On bin yıldır buradayız
At sırtında yoldayız
Kök börü geldi yol gösterdi*

Tan; Tan kelimesi Eski Türkçe döneminde “*tang*” şeklinde “Şafak, sabah, tan” manalarına gelmektedir (Caferoğlu, EUTS 1968; 223). Kelime Orta Türkçe döneminde de “*tang*” şeklinde ve “tan yeri” manasındadır (Atalay, DLT 1931; C3, 356). Eski Anadolu Türkçesinde de kelime nazallığını muhafaza etmekte ve “şafak vakti” manasını karşılamaktadır (TDKTAS). Türkiye Türkçesine gelindiğinde ise kelime “tan” şeklini almıştır ve anlam olarak ise “güneş doğmadan önceki alacakaranlık, fecir” manalarını karşılamaktadır. Tan kelimesi Kara Han grubunun, At Avrat Metal adlı albümünün beşinci parçası olan Tengri Kelti şarkısında şu şekilde geçmektedir;

*Tan Tengri ketli
Tan Tengri özü kelti*

Tengri; Tengri kelimesi Eski Türkçe döneminde “Tengri” şeklindedir ve “Tanrı” manasını karşılamaktadır (Caferoğlu, EUTS 1968; 233). Orta Türkçe devrinde de kelime “Tengri” şeklindedir ve yine “Tanrı” kelimesini karşılamaktadır (Atalay, DLT 1931; C1, 416). Kelime Eski Anadolu Türkçesi devrinde “Taḡrı” şeklindedir ve “İlah, yaratıcı” manalarına gelmektedir (TDKTAS). Tengri kelimesi Türkiye Türkçesinde “Tanrı” şeklindedir ve “Kâinatta var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Yaradan, Allah, Rab, İlah, Mevla, Halik, Hüda, Hu, Oğan” manalarını karşılamaktadır (TDKTS). Tengri kelimesi Kara Han grubunun, At Avrat

Metal adlı albümünün beşinci parçası olan Tengri Kelti şarkısında şu şekilde geçmektedir;

*Tan **Tengri** ketli
Tan Tengri özü kelti*

Yağız; Yağız kelimesine ilk olarak Kül Tigin abidesinde rastlanılmaktadır. Anıtın doğu yüzünün birinci satırında "...asra yağız yer kılındukta..." şeklinde kullanılan kelime koyu renkli, kara anlamını karşılamaktadır(Caferoğlu, EUTS 1968; 280). Eski Anadolu Türkçesi için TDK Tarama Sözlüğünde bu kelimeyi bulamadık. Orta Türkçe döneminde Kaşgarlı Mahmut kelimeyi kızıl ile siyah arasında bir renk şeklinde anlamlandırmıştır(Atalay, DLT, 1931; C3, 8). Günümüz Türkiye Türkçesinde bu kelime "esmer, doru" ve halk ağzında ise "yiğit" anlamına gelmektedir(TDK). Kelime Kara Han adlı müzik grubunun At Avrat Metal adlı albümünün üçüncü parçası olan Kül Tigin adlı şarkının şu mısralarında geçmektedir;

*Üstte gök tanrı **yağız** yer
İnsanoğlu var olmuş tanrının emriyle*

Yan-; Yan- fiili Eski Türkçe devresinde aynı şekliyle karşımıza çıkmakta ve "dönmek, geri gelmek, yaymak, tehdit etmek" manalarına gelmektedir(Caferoğlu, EUTS 1968; 284). Orta Türkçe Devresinde de kelimenin şeklini koruduğunu ve mana olarak "dönmek, korkutmak" kelimelerini karşıladığını görmekteyiz(Atalay, DLT 1931; C3, 64). Yan-fiilinin Eski Anadolu Türkçesindeki halini aradığımız TDK'nın Tarama Sözlüğünde fiilin sadece "derdini anlatmak" manasında bulduk ancak "ihamet, dönme" manalarını ne Tarama Sözlüğünde ne de Güncel Türkçe Sözlükte bulabildik(TDKTAS/TDKTS). Yan- fiili Kara Han grubunun, At Avrat Metal albümünün, Sığmazam adlı parçasında şu şekilde geçmektedir;

*Özleyip ağlamayan
Ashını unutup **yanan**
Adam değildir adam*

Sonuç

Arkaik kelimeler bir milletin tarihi ve kültürünün yanında milletin fertlerinin iletişiminin tarih boyu değişim ve gelişiminin takibi açısından önemlidir. Güftelerinin yazıldığı dönem göz önüne alındığında standart dilden tamamen düşmüş bazı kelimelerin şarkı sözlerinde orijinal manalarında ya da o manalara yakın kullanıldıklarını tespit ettik.

Taradığımız şarkı sözlerinde on yedi isim ve iki tane fiil olmak üzere toplam on dokuz kelime tespit ettik. Bu kelimelerden *kök*, *katun* ve *tengri* gibi kelimeler imla olarak eski şekillerinde kullanılmış, *yan-*, *balık*, *ini*, *budun*, *ıssız* gibi kelimeler ise bugün standart dilde tamamen kullanımdan düşmüş, Nazif Tunç Demirağ'ın yaptığı okumalar neticesinde güftelere eklenmiş kelimelerdir.

Şarkı sözlerinde kullanılan bu on dokuz kelime cümlelerde anlama uygun olarak kullanılmıştır. Sadece *ıssız acun dünyada* dizesinde *acun* kelimesi de dünya manasına gelmektedir. Bu yapı *ev bark*, *çoluk çocuk* ikilemeleri gibi *acun dünya* şeklinde eski kelime ve yeni kelimedenden oluşan bir ikileme olarak da değerlendirilebilir.

Kara Han gibi folk metal gruplarının, şarkılarında bu tarz standart dilden düşmüş kelimelere yer vermesi dinleyicilerin bu kelimelerin manalarını merak etmesine ve araştırıp öğrenmelerine sebep olmaktadır. Bu gibi şarkıların sayısı arttıkça bu ölü kelimeler tekrar dirilebilir, dinleyicilerin ve daha sonra toplumun diline yerleşebilir.

Bu çalışma, söz varlığı alanında yapılan çalışmalara yeni bir kapı açarak literatürde yapılacak dil bilgisi ve söz varlığı çalışmalarına katkı sağlayacağını temenni etmekteyiz.

Kaynakça

- ATALAY, B. (1985). *Divanü Lügat'it- Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, T (2007) *Türkiye Türkçesi Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KARAAĞAÇ, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU Online Sözlük. <https://sozluk.gov.tr> 16.04.2022
- TÜRK DİL KURUMU Online Tarama Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr> 16.04.2022
- TÜRK DİL KURUMU.(1995). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- ULUIŞIK, YP(2017). *Türk ve Dünya Mitolojilerinde Sirius Kültü*: Mediterranean Journal of Humanities.

Orhan Pamuk'un Kırmızı Saçlı Kadın Romanında Postmodern Ögeler

Postmodern Elements in Orhan Pamuk's Novel Kırmızı Saçlı Kadın

*Melek İlayda Sari**

Öz: Perry Anderson'a göre postmodernizm kavramı ilk olarak Federico de Onis tarafından kullanılmıştır. Arnold Toynbee, ilk başlarda yeniliği ve estetik açılımı karşılayan bu terimi daha sonra belirli bir dönemi adlandırmak ve yeni bir bakış açısını belirtmek için kullanmıştır. Postmodernizmin ortaya çıkışı ve tanımı üzerine farklı yorumlar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Yıldız Ecevit tarafından postmodernizm, herkesin kendi biçimini oluşturduğu yaratıcılığa her türlü estetik tabunun dışında sınırsız olanağın sunulduğu bir dönem olarak tanımlanmıştır. Postmodern bir metinde tarih boyunca devam eden tüm sözlü ve yazılı ürünlerin izlerini görmek mümkündür. Bu geniş yelpazedeki anlatılar metinlerarasılık tekniği ile tek bir metinde bulunabilir. Orhan Pamuk'un 2016 yılında yazdığı Kırmızı Saçlı Kadın kitabında bu yeniden yazımın izleri açıkça görülmektedir. Kitabın içeriği Oidipus efsanesinin farklı şekilde ele alınmasıdır. Orhan Pamuk'un Kırmızı Saçlı Kadın romanında, gerçek bilginin kurgu yoluyla sunulması, üstkurmaca ve metinlerarasılık gibi postmodern unsurlar öne çıkar. Bu çalışmada Orhan Pamuk'un Kırmızı Saçlı Kadın romanı ile Sophokles'in Kral Oidipus adlı eserleri muhteva bakımından incelenecek ve Kırmızı Saçlı Kadın eserindeki postmodern ögeler gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Kırmızı Saçlı Kadın, Kral Oidipus, Orhan Pamuk, Sophokles

Abstract: According to Perry Anderson, the concept of postmodernism was first used by Federico de Onis. Arnold Toynbee used this term, which initially corresponded to innovation and aesthetic expansion, later to name a certain period and to indicate a new point of view. Different interpretations and evaluations have been made on the emergence and definition of postmodernism. Postmodernism was defined by Yıldız Ecevit as a period in which unlimited possibilities are offered to creativity, in which everyone creates their own style, apart from all kinds of aesthetic taboos. In a

* Melek İlayda Sari, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Doktora Öğrencisi, mlkilydsr@gmail.com, 2022, Ordu.

postmodern text, it is possible to see the traces of all oral and written products that have continued throughout history. This wide range of narratives can be found in a single text with the intertextuality technique. The traces of this rewriting are clearly visible in Orhan Pamuk's book *Kırmızı Saçlı Kadın*, written in 2016. The content of the book is a different treatment of the Oedipus legend. In Orhan Pamuk's novel *Kırmızı Saçlı Kadın*, postmodern elements such as presenting real knowledge through fiction, metafiction and intertextuality come to the fore. In this study, Orhan Pamuk's novel *Kırmızı Saçlı Kadın* and Sophocles' King Oedipus will be examined in terms of content and the postmodern elements in *Kırmızı Saçlı Kadın* will be tried to be shown.

Keywords: Postmodernism, *Kırmızı Saçlı Kadın*, King Oedipus, Orhan Pamuk, Sophocles

0. Giriş

Postmodernizmin tarihi ve tanımı ile ilgili farklı yorumlar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Perry Anderson'a göre postmodernizm kavramı estetik açılımı ve yeniliği ifade etmek için ilk defa Federico de Onis tarafından kullanılmıştır. Daha sonra estetik çizginin dışında yeni bir bakış açısını belirtmek ve belirli bir dönemi adlandırmak için Arnold Toynbee tarafından kullanılmıştır. Postmodernizm bunlar dışında düşünce ve ekollere de yansımış hatta bu görüşe giden yolu Nietzsche'nin hazırladığını düşünenler de mevcuttur (Anderson, 2002; akt. Yanar, 2008: 26-27). Nietzsche Tanrılar dahi çürürler tümcesiyle bir modernizm tasarısı olan üstün-insan/insanın yüceltilmesi ideasını geliştirmeye çabalamıştır (Şaylan 1999: 98).

Postmodernizmin babası olarak görülen Nietzsche için de, yorumlamamızın ötesinde hiçbir fiziksel gerçeklik yoktur; ona göre “doğru, doğruların yanılısına olduğunu unutanların yanılısamasıdır.” Her şeyi sorguluyordur Nietzsche; Batı düşüncesinin yasallaşmış doğruları tersyüz edilir onun düşüncesinde: “Tüm değerleri tersine çeviremez miyiz? Belki de iyi, kötünün kendisidir, olamaz mı? Belki de Tanrı yalnızca bir buluş, şeytanın bir hoşluğudur; olamaz mı?” Anlamında doğrunun da bin yıllardır içine oturtulduğu şablonun kalıplarını kırıyordu Nietzsche (Ecevit,2016:63).

Belirsizliğe, farklılığa, parçalılığa vb. sahip olan postmodernizmi net bir şekilde tanımlamak kolay görünmemektedir. Böyle olmakla birlikte, bu görüş

hakkında farklı tanımlar mevcuttur. J.F. Lyotard 1979 yılında kaleme aldığı Postmodern Durum adlı eserinde postmodernizmi liberalizm, Marksizm, kapitalizm... gibi büyük anlatılara olan bir inanmazlık şeklinde tanımlamaktadır (Lyotard, 1979; akt. Urhan, 2008:152-153). Yıldız Ecevit'e göre postmodernizm, herkesin kendi biçimini oluşturduğu yaratıcılığa her türlü estetik tabunun dışında sınırsız olanağın sunulduğu bir dönem olarak ifade edilmiştir (Ecevit,2016:69). Harvey'e göre Postmodernizm, kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında, heterojenliği ve farklılığı özgürleştirici güçler olarak ön plana çıkarmıştır (Harvey,1997:21). Şaylan'a göre ise, postmodernizm, her soru için tek bir doğru yanıt olduğu düşüncesini inkâr etmekte, aksine her soru için birden çok doğru yanıt olabileceğini ya da hiç doğru yanıtı olmayacağını ileri sürmektedir (Şaylan, 1996:19).

Postmodern bir metinde, tarih boyunca süregelen sözlü ve yazılı bütün ürünlerin izlerini görebilmekteyiz. Bu geniş yelpazede yer alan anlatılar metinlerarasılık tekniğiyle tek bir metnin bünyesinde bulunabilir. Kristeva'ya göre metinlerarasılık, her metin bir alıntılar mozaiki gibi oluşmuştur; her metin kendi içerisinde başka bir metnin dönüşümü ve eritilmesidir (Kristeva, 1969; akt. Aktulum, 2000: 41). Kristeva, metinlerarasılığı bir yeniden yazma işi olarak görmektedir. Ona göre asla tamamlanmış metin yoktur, her metin başka bir metnin içinde daha önce kullanılmıştır. Metnin bu hususu Kristeva'nın metni bir alıntılar mozaiki olarak nitelendirmesini de anlamlı kılmıştır (Aktulum, 2000: 43). Kristeva'nın deyişiyle yazarın yaptığı, kendinden önce yazılmış olan bir metnin tamamını veyahut bir bölümünü yeniden ve farklı bir biçimde ortaya koymasıdır. Orhan Pamuk'un 2016 yılında kaleme aldığı Kırmızı Saçlı Kadın adlı eserinde bu yeniden yazmanın izleri bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Kitabın muhtevası Oidipus Efsanesi'nin farklı bir şekilde ele alınışıdır. Romana genel olarak baktığımızda aslında sonunun başından itibaren belli olduğu anlaşılmaktadır. Yazar okuyuculara romanın sonuyla ilgili ipuçları vermektedir.

1. Bir Yeniden Yazma Olarak Kırmızı Saçlı Kadın

1.1. Kurgu İçinde Kurgu

Romanın olay örgüsü annesi ve babasıyla yaşayan on altı yaşında Cem Çelik adında liseli bir gencin hayatı üzerine kuruludur. Hayat adlı bir eczane işleten Marksist babası Akın Çelik'in ortadan kaybolmasıyla Cem kaderine doğru sürüklenir. Cem ile babasının arasındaki ilişki mesafelidir. Cem üniversiteye girebilmek için gideceği dershanenin parasını karşılayabilmek adına ilk olarak Deniz Kitabevi isimli bir sahafta işe başlar. Cem yazar olmak istediği için kitaplarla iç içe olduğu bu işten oldukça memnundur. Ancak burada kazandığı para dershanenin masrafını karşılamaya yetmemektedir. Bir aile dostunun onu ikna etmesi üzerine kuyuculuk işine girmiştir. Öngören adlı o zamanlar İstanbul'un dışında olan bir kasabada tekstil fabrikası kurmak isteyen Hayri Bey için kuyu kazma görevini alan Mahmut Usta, Cem ve Ali'yi yardımcı olarak yanına almıştır. Mahmut Usta ile Cem oldukça iyi anlaşır. Cem zamanla babasının boşluğunu Mahmut Usta'yla doldurmaya çalışır. Sabah erken saatlerden hava kararana kadar kuyu kazan ekip, akşamları da Öngören kasabasına ihtiyaçlarını gidermek ve dinlenmek için gider. On gün sürmesi beklenen kuyu kazma işi suyun bulunamamasıyla bir aya uzamıştır. Bu süreçte Mahmut Usta ve Cem hemen hemen her akşam Öngören kasabasına giderler. Bu gidiş gelişler sırasında bir akşam Cem, kırmızı saçlı bir kadınla karşılaşır. Onu ilk gördüğü anda etkilenen Cem, bu kadını bir türlü aklından çıkaramaz ve onu gizlice takip etmeye başlar. Artık her gün Kırmızı Saçlı Kadın'ı görmek umuduyla kasabaya inen genç, onun oturduğunu düşündüğü evin camlarını seyretmeye koyulur. Kuyu kazma işi uzun sürdüğü için kuyudan su çıkmayacağını düşünen Hayri Bey, Mahmut Usta'ya daha fazla para vermeyeceğini başka bir yeri kazması gerektiğini söyleyerek işçisi Ali'yi de yanına almış; Cem ile Mahmut Usta'yı orada yalnız bırakmıştır. Yalnız kaldıkları bu zaman diliminde Usta ile Cem daha da yakınlaşmış baba-oğul gibi olmuşlardır. Birbirlerine her akşam hikâyeler anlatırlar. Bu sırada Cem aklından çıkaramadığı bu kadının sol görüşlü bir tiyatrodan çalıştığını ve yine orada çalışan Turgay ile evi olduğunu öğrenmiştir. Yine bir akşam ustasının haberi olmadan kasabaya inen Cem, Kırmızı Saçlı Kadın'ın oyununu izlemeye gitmiştir. O akşam Cem, otuz küsur yaşında olan Kırmızı Saçlı Kadın birlikte olur; bu Cem'in ilk cinsellik deneyimidir.

Gece çadıra geç dönen Cem, ustasından bu kaçamağını saklamaya ve yorgun olduğunu belli etmemeye çalışmıştır. Ertesi sabah kuyuda kazı yaparlarken Cem yanlışlıkla kuyunun içinde çalışan ustasının üstüne kovayı düşürür; ustasına seslenmesine rağmen bir türlü cevap alamamış ve bunun üzerine panik yapan genç korkup kasabayı terk etmiştir. Cem yıllar sonra evlenmiş ve jeoloji mühendisi olmuştur. Ancak bu olayı bir türlü atlatamamıştır. Tarihte geçen babanın oğlu veya oğlun babasını istemeden öldürdüğü metinleri bu eserlerde kendinden bir parça bulmak umuduyla sürekli incelemiştir. Daha sonra karısı Ayşe ile incelediği bu eserlerin birinden ismini alan Sührab adında bir inşaat firması kurmuşlardır. Ustasıyla kazı yaptığı Öngören kasabasında bir inşaat projesini alan Cem, buraya gitmeden önce oğlu olduğunu söyleyen birinden mektup almıştır. Bunun üzerine Mahmut Usta ile arasında geçenleri bilen kasaba halkına karşı olan imajını değiştirmek ve oğlunu görmek için karısından gizli Öngören'e gitmiştir. Şüphelerini gidermek için gittiği kasabada Kırmızı Saçlı Kadın'ın kendisinden Enver adında bir oğlu olduğunu öğrenmiştir. Cem oğluyla tanışmak için bir toplantı düzenler; ancak oğlu ona kendisini Enver'in arkadaşı Serhat olarak tanıtır.

Cem'in isteği üzerine Serhat, eskiden kazdıkları kuyuya gitmek için ona rehberlik eder. Bu rehberlik sırasında Serhat sürekli Cem'e babalıkla ilgili laf dokundurmayla başlar. Kuyunun başında Serhat'tan şüphelenen Cem, oğlunun onu miras için öldüreceğini düşünerek belindeki silahı çıkarınca tartışma boğuşmaya dönüşmüştür. Enver, kendisini korumak için babasının elinden almaya çalıştığı silahla onu gözünden vurup kuyuya düşürerek ölümüne sebep olmuştur. Bu bölümden sonrasını Kırmızı Saçlı Kadın anlatmaya devam etmiştir. Aynı olayları Kırmızı Saçlı Kadın'ın bakış açısından özet şeklinde görmekteyiz.

Yunan tragedyasının en önemli örneklerinden biri sayılan Sophokles'in Kral Oidipus adlı (M.Ö. 430-425) eserinde ise Thebai şehrinde kral Laios ile kraliçe İokaste'nin çocukları olmamaktadır. Bunun üzerine Tanrı Apollon'a danışmak üzere Delphi'ye gitmiştir. Tanrı Apollon krala bir erkek çocuğa sahip olacağını ancak bu çocuğun kendisini öldüreceğini anasıyla evleneceğini ve aileyi matem ve kana boyayacağını haber vermiştir (Can, 2012:228).

Çok geçmeden İokaste bir erkek çocuk doğurur (Can, 2012:228). Tanrının verdiği bu haber üzerine kral çocuğu öldürmek istemiş ancak annesi buyruğu alan adama öldürülmemesini rica ederek ıssız bir yere bırakılmasını temin etmiştir. Vazifeyi yerine getirecek kişi, çocuğu Kithaeron dağına götürerek tek ayağından ağaca asmıştır (Can, 2012: 228). Daha sonra Korinthos kralı Polybos ve kraliçesinin çocuğu olmadığı için bu çocuğa acımış ve onu evlat edinerek ismini Oidipus koymuşlardır. Oidipus bu kral ve kraliçeyi öz ailesi sanarak büyümüştür (Can, 2012: 228).

Gençliğinde arkadaşları onunla krallıkta hiçbir hak iddia edemeyeceğini söyleyerek alay etmiştir. Bunun üzerine gerçek ailesini bulmak için Delphi şehrine Tanrı Apollon'u ziyarete gitmiştir. Tanrı ona ailesinden bahsetmeyip sadece babasını öldürüp annesiyle evleneceğini söylemiştir. Kendisini kral Polybos'un öz oğlu sanan Oidipus, bunun gerçekleşmemesi için saraya geri dönmemiştir (Can, 2012: 228).

Thebai şehrinden ayrılan Oidipus, Phokis'e gitmiştir. Yolun ortasında bir arabayla karşılaşmıştır. İçinde ise Oidipus'un babası Laios bulunmaktaydı. Araba Oidipus'un ayağını ezerek geçince sinirlenmiş ve arabacıyı öldürmüştür. Laios da arabacısının intikamını almak için arabadan inince Oidipus onu da öldürmüştür. Laios'un ölümünden sonra Kadmos tahtı İokaste'nin kardeşi Kreon'a geçmiştir (Can, 2012: 229).

Daha sonra Sphinks adında bir yaratık ortaya çıkmış ve her tarafı yakıp yıkmaya başlamıştır. Bu yaratığın göğsü ve yüzü kadına, gövdesi aslana, kanatları ise bir kartala benzemektedir (Can, 2012:229). Thebai kendinin üzerinde bir kayada bulunan bu yaratık yanından geçenlere bilmece soruyordu. Bu bilmeceyi bilemeyenleri ise öldürüyordu. Bilmeceyi bilen henüz ortaya çıkmamıştır. Bu yaratıktan kurtulmak için Kreon tahtını ve kız kardeşi İokaste'yi ortaya koymuştur (Can, 2012:229). O sırada Thebai'de bulunan Oidipus, Sphinks'in yanına gitmiştir. Ve Sphinks ona şu bilmeceyi sormuştur: Sabahleyin dört, öğle vakti iki, akşamleyin de üç ayak üstünde yürüyen hayvan hangi hayvandır? (Can, 2012: 230)

Oidipus ise şu cevabı vermiştir:

Sabahleyin dört, öğle vakti iki, akşamleyin de üç ayak üstünde yürüyen hayvan, insandır. Çünkü insan hayatının sabah vaktinde yani çocuk iken dört

ayak üstünde emekler; büyüyünce iki ayak üstünde yürür. Ömrün akşamı olan ihtiyarlık çağında dermansız bacakları onu çekemez, bu sebepten bir bastona dayanmak zorunda kalır (Can, 2012: 230).

Bilmecesini çözen biri olduğunu görünce Sphinks, kendisini bulunduğu kayadan aşağı atarak intihar etmiştir. Kreon da Oidipus'a tahtı ve kız kardeşi aynı zamanda Oidipus'un öz annesi olan İokaste'yi vermiştir. Böylelikle Tanrı Apollon'un söyledikleri Oidipus'un annesiyle evlenmesiyle gerçekleşmiştir. İokaste ve Oidipus'un evliliğinden dört tane ikisi erkek (Eteokles, Polyneikes) ve ikisi kız (Antigone, İsmene) çocukları olmuştur. Bu evlilik sonrası Tanrılar iğrenmiş ve Thebai kentine yıkım getirmiştir. Bu yıkımdan kurtulmak için Tanrılara başvurduklar; Tanrılar ise bu yıkımın kral Laios'un öldürülmesinin neden olduğunu söylemişlerdir. Eğer suçlu bulunup cezalandırılırsa ancak felaketlerden kurtulabileceklerini bildirmişlerdir. Katili bulmak için Oidipus, sihirbaz Teiresiad'ın yanına gitmiştir. Teiresiad'dan gerçekleri öğrenince annesi İokaste kendisini asmış, Oidipus çocukları tarafından aşağılanmış ve tahtı ona veren Kreon tarafından da kovulmuştur. Bilmeden işlediği suçlar sebebiyle yersiz yurtsuz kalan Oidipus kör bir dilenci olmuştur (Can, 2012: 230).

Görüldüğü üzere tarihten itibaren süre gelen babanın oğlu veya oğulun babayı öldürme metaforu Kırmızı Saçlı Kadın romanında kader izleği ile yeniden işlenmiştir. Kırmızı Saçlı Kadın romanında Cem'in okuduğu, inandığı efsanelerin, hikâyelerin kaderine yön vereceği ve bu kaderden kaçışın mümkün olmayacağı düşüncesi işlenmiştir. Kral Oidipus'da ise insanın kaderi doğrultusunda ilerlediği ve bundan kaçışın mümkün olmadığı ancak bunu bildiği halde kaderini değiştirmeye ona yön vermeye çalıştığı, bu uğurda da yılmadığı anlatılmıştır. Bu kader izleği iki eserde de kader kurbanı olan kişilerin etrafında şekillenmiştir.

Kırmızı Saçlı Kadın'da olduğu gibi bilinen bir hikâyeyi yeniden yazma işlemi ya ayna tutularak tersi yansıtılır ya da benzerini yaparak uygulanabilir. Kral Oidipus eseriyle Kırmızı Saçlı Kadın romanı muhteva bakımından benzerini yansıtır diyebilmekteyiz. Bu sebeple roman kişilerinin kaderleri onlara aynı sonu hazırlamıştır. Her iki eserde de kişiler bağlamında benzerlik görmekteyiz. Kırmızı Saçlı Kadın romanındaki kişiler Kral Oidipus eserindeki kişilere karşılık gelmektedir.

Kırmızı Saçlı Kadın	Kral Oidipus
Cem	Laios/Oidipus
Enver	Oidipus
Akın	Laios
Kırmızı Saçlı Kadın (Gülcihan)	İokaste
Ayşe	Teiresiad

Tablo 1. Kırmızı Saçlı Kadın Roman kişileri ile Kral Oidipus eserinin mukayesesi.

Oidipus'un babası Laios'un onu terk etmesiyle babasız kalması, Cem'in babası Akın'ın ona babalık yapmaması ve onu on altı yaşında bırakıp gitmesi, Cem'in de aynı şekilde sonradan öğrendiği oğlu Enver'e babalık yapmaması benzer nitelikler göstermektedir. Oidipus'un babasını öldürmesiyle Enver'in babasını öldürmesi benzer temalardır. Ancak Oidipus, Laios'un babası olduğunu bilmeden onu öldürmüş, Enver ise Cem'in babası olduğunu bilerek istemeden öldürmüştür. Oidipus'un annesini gören gözlerini kör etmesi ile Cem'in gözünden vurularak öldürülmesi bu ilişkiye örnek teşkil etmektedir. Diğer bir benzeşen tema ise roman kişilerinin bireyselleşmesidir. Babasını öldürerek kendisinden daha üstün bir otoriteyi silmiş ve bir anlamda artık kendi egemenliğini ilan etmiştir. Babasını öldüren Oidipus ve Enver Kırmızı Saçlı Kadın'da Akın'ın ilişki yaşadığı Gülcihan (Kırmızı Saçlı Kadın) ile oğlu Cem'in ilişki yaşaması, Oidipus'un kendi annesi İokaste'yle yaşadığı enest ilişkiye benzemektedir. İki eserdeki diğer bir benzerlik ise postmodernizmde sıkça kullanılan arayış ve meraktır. Oidipus'un ülkeye gelen kıtlık, veba gibi felaketlerin nedenini öğrenmek için araştırma yapması ile Cem'in Mahmut Usta'nın başına gelenleri araştırmaya çalışması onları istemedikleri sona doğru sürüklemiştir. Oidipus'un hakikatleri öğrenmek için gittiği sihirbaz rahip Teiresiad ile Cem'in karısı Ayşe'nin, Serhat'ın aslında Enver olduğu konusunda Cem'i uyarmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. İki eserde de gerek roman kişileri gerekse izlek bakımından oldukça benzerlik bulunmaktadır (bkz. Tablo 1.).

1.2. Metinlerarasılık

Doğudaki ve Batıdaki efsanelerin alabildiğine harmanlandığı bu eserde göndermelerin olması da kaçınılmaz olacaktır. Metinlerarasılık anlayışıyla yapılan bu göndermeler, romanda çok katmanlı ve derin bir yapı sergilemiştir. Yazar romanında ele aldığı metinleri anıştırma (Allusion) biçimiyle

kullanmıştır. Cem ile Mahmut Usta'nın birbirlerine anlattığı hikâyeler bir nevi bu metinlerin özetidir. Cem, Kral Oidipus tragedyasının özetini (s.37-38-39) anlattıktan sonra Mahmut Usta da ona benzer bir hikâye anlatmıştır.

Çok eski zamanda, bir gün seninki gibi bir şehzade varmış...Şehzade, padişah babasının en sevdiği büyük oğluymuş. Babası oğlunun üzerine titrer, onun bir dediğini iki etmez, onun için ziyafetler, şölenler verirmiş. Bir şölenle şehzade babasının yanındaki kara sakallı, karanlık yüzlü bir adamın Azrail olduğunu anlamış. Şehzade ile Azrail göz göze gelmişler ve hayretle birbirlerine bakmışlar. Telaşlanan şehzade şölenle sonra babasına davetlilerden birinin Azrail olduğunu, tuhaf bakışlarından onun canını almaya kararlı olduğunu gördüğünü söylemiş. Baba padişah telaşlanmış "sen kimseye söylemeden doğru İran'a, Tebriz sarayına git, orada saklan" demiş oğluna. "Tebriz şahı şu ara dostumuz, seni kimseye vermez." Ve oğlunu derhal İran'a yollamış. Sonra bir daha şölen vermiş ve hiçbir şey olmamış gibi karanlık yüzlü Azrail'i de gene davet etmiş. "Padişahım, şehzade oğlunuz bu akşam yoklar" demiş Azrail endişeli bir ifadeyle. "Benim oğlum gencecik bir delikanlı" demiş padişah. "İnşallah daha çok yaşayacak. Sen onu neden soruyorsun ki?.." "Üç gün önce Hazreti Allah bana İran'a git, Tebriz şahının sarayına gir ve oğlunuzun, sizin şehzadenizin canını al, diye emretmişti" demiş Azrail. "Bu yüzden dün oğlunuzu İstanbul'da burada karşımda görünce hem hayret ettim, hem de çok sevindim. Oğlunuz da benim kendisine bir tuhaf baktığımı görmüştü." Ve böyle dedikten sonra Azrail hemen sarayı terk etmiş (s.42-43).

Mahmut Usta'nın Cem'e anlattığı bu hikâye, Mevlana'nın Mesnevi'sinde geçen Hz. Süleyman ile Azrail kıssasının değiştirilmiş halidir.

Hazreti Süleyman'ın sarayına bir kuşluk vakti saf bir adam telaşla girer. Nöbetçilere, hayatî bir mesele için Hz. Süleyman ile görüşeceğini söyler ve hemen huzura alınır. Hz. Süleyman, benzi sararmış, korkudan titreyen adama sorar: "Hayrola ne var? Neden böyle korku içindesin? Derdin nedir? Söyle bana..." Adam telaş içinde: "Bu sabah karşıma Azrail çıktı. Bana hışımla baktı ve hemen uzaklaştı. Anladım ki, benim canımı almaya kararlı. "Peki ne yapmamı istiyorsunuz?" Adam yalvarır. "Ey canlar koruyucusu, mazlumlar sığınağı Süleyman! Sen her şeye muktedirsin. Kurt, kuş, dağ, taş senin emrinde. Rüzgarına emret de beni buradan ta Hindistan'a ilet sin O zaman Azrail belki beni bulamaz. Böylece canımı kurtarmış olurum. Medet senden!"

Hız. Süleyman, adamın haline acır. Rüzgârı çağırır ve “Bu adamı hemen al, Hindistan’a bırak” emrini verir. Rüzgâr bu... Bir eser, bir kükrer. Adamı alır ve bir anda Hindistan’da uzak bir adaya götürür. Öğleye doğru Hız. Süleyman divanı toplayarak, gelenlerle görüşmeye başlar. Bir de ne görsün, Azrail de topluluğun içine karışmış, divanda oturmaktadır. Hemen yanına çağırır. “Ey Azrail! Bugün kuşluk vakti o adama neden hışımla baktın? Neden o zavallıyı korkuttun” der. Azrail cevap verir. “Ey Dünyanın ulu sultanı. Ben, o adama öfkeyle, hışımla bakmadım. Hayretle baktım. O yanlış anladı. Vehme kapıldı. Onu, burada görünce şaşırdım. Çünkü Allah bana emretmişti ki: “Haydi git, bu akşam o adamın canını Hindistan’da al” Ben de bu adamın yüz kanadı olsa, bu akşam Hindistan da olamaz. Bu nasıl iştir, diye hayretlere düştüm. İşte ona bakışımın sebebi bu idi” (Topbaş, 1994:34).

Burada Mahmut Usta’nın Cem’e anlattığı hikâyede hem metnin içine bir göndermede bulunduğunu hem de pastiş yaptığını söyleyebilmekteyiz. İki metin de aynı sona bağlanmıştır; aralarındaki fark metnin kişileridir. Yazar Mahmut Usta’ya bu hikâyeyi anlattırırken aslında okuyuculara romanın sonu hakkında bilgiler vermektedir. Kaderden ne yapılırsa yapılısın kaçılmayacağı ve hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği anlatılmıştır.

Kırmızı Saçlı Kadın romanı, Kral Oidipus eserinin yeniden kurgulanmış hali olarak düşünülse de içeriğinde başka metinlerin yansımalarını da görebilmekteyiz. Aslında yazar olmak istiyordum. Ama anlatacağım olaylardan sonra jeoloji mühendisi ve müteahhit oldum. Okuyucularım, hikâyemi anlatmaya başladım diye olayların sona erip arkada kaldığını da sanmasınlar. Hatırladıkça olayların içine daha çok giriyorum (s.9). Kitabın girişinde yer alan bu ifade romanın sonunda yapılacak olan üst kurmacaya bir göndermedir. Romanın sonundaki Gülcihan (Kırmızı Saçlı Kadın)’ın oğluna romanı yazmasını tembihlemesi ve kapağına kendine benzeyen resmi koymasını istemesi bir üst kurmacadır.

“Pazartesi gene geleceğim” dedim gülümseyerek. Çantamdan çıkardığım Dante Rossetti’nin yırtılmış, yapıştırılmış kırmızı saçlı kadın resmini verdim. “Romanını yazacağını bilmek ise oğlum, çok mutlu etti beni!” dedim. “Bitince kapağına bu resmi koyar, biraz da güzel ananın gençliğini anlatırsın. Bu kadın, bak, biraz benziyor bana. Tabii romanına nasıl başlayacağını sen daha iyi bilirsin ama kitabın, benim son sahnedeki monologlarım gibi hem içten hem

de masal gibi olmalı. Hem yaşanmış bir hikâye gibi sahici, hem de bir efsane gibi tanıdık olmalı. O zaman yalnız hâkim değil herkes anlar seni. Unutma, aslında baban da yazar olmak istemişti” (s.195).

Dante Gabriel Rossetti'nin 1860 yılında çizdiği Latince adı Regina Cordium, İngilizce adı ise Queen of Hearts olan bu resim Kırmızı Saçlı Kadın romanının kapağında yırtık bir şekilde yer almıştır. Resmin orijinalinde bu yırtık bulunmamaktadır. Queen of Hearts aynı zamanda iskambil kartında bulunan kupa kızına verilen isimdir. Orhan Pamuk'un Kırmızı Saçlı Kadın romanının kapağında kullandığı bu resim İngiltere'de bulunan Birmingham Müzesi ve Sanat Galerisi'ndedir (Rençberler,2016).

Ustamın anlattığı hikâyelerin önemli bir kısmı Kur'an'dan alınmaydı. Mesela, Şeytan'ın insanları resim yapmaya teşvik etmesi, sonra ölmüşlerini hatırlatsın diye o resimlere bakmalarını öğütlemesi ve sonunda insanları putatapar yapıp yoldan çıkarması böyle bir hikâyeydi. Ama Mahmut Usta şurası burası değişmiş bu hikâyeleri bir dervişten işitmiş, bir kahvede dinlemiş, hatta kendi yaşamış gibi anlatır, sonra birden çok gerçekçi bir hatıraya geçiverirdi (s.33).

Müslümanlıkta geçen resim ve heykelin şirk koşma olarak nitelendirilmesi, Mahmut Usta'nın hikâyeleriyle anlatılmıştır. Yazar, Mahmut Usta'nın aslını bilmeden başkalarından duyduğu bu hikâyeleri Cem'e anlatmasıyla ironi yapmaktadır. Bu ironi kulaktan kulağa aslına yabancılaşarak gelen hikâyelere orijinaliymiş gibi inananlara bir göndermedir.

Kur'an-ı Kerim'de 'evlerinizi yüksek yere yapınız diye bir ayet olduğunu söylemişti (s.31) kitapta geçen bu bahis Yunus suresi 87. ayette Mûsâ'ya ve kardeşine, 'Kavminiz için Mısır'da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın. Namazı dosdoğru kılın. Mü'minleri müjdele' diye vahyettik şeklinde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen bu ayet pastiş yöntemi kullanılarak değiştirilmiştir. Mahmut Usta'nın çizdiği çıkırığın taslağı da romanın içerisinde bulunmaktadır.

Kuyuyu kazmaya başlamamızdan bir hafta sonra bir akşam Mahmut Usta, Yusuf Peygamber ile kardeşlerinin hikâyesini anlattı. Babaları Yakup'un oğulları içinde en çok Yusuf'u sevmesini, diğer kardeşlerin kıskançlığını ve Yusuf'u yalan dolan ile kandırıp karanlık bir kuyuya atmalarını dikkatle dinledim. Aklımda en çok Mahmut Usta yüzüme bakıp “Evet, Yusuf güzel ve

çok akıllıydı, ama bir babanın oğulları arasında ayırım yapmaması gerekirdi” demesi kalmış. “Bir baba adil olmalıdır”, diye de eklemiştir sonra, “adil olmayan baba evladını kör eder” (s.35).

Burada romanın temasında da bulunan babanın çocuğuna karşı yaptığı adaletsizliğe Yusuf Peygamber bahsiyle gönderme yapılmıştır. Yusuf Peygamberin babası Yakup’un oğlunu kaybettikten sonra ağlamaktan gözlerinin kör olması, Yakup Peygamberin oğulları arasında ayrımcılık yapması ve bu sebeple diğer oğullarının gözü dönerek Yusuf’u kuyuya atması, annesiyle evlenen Oidipus’un onu gören gözlerini kör etmesi, Enver’in babasızlıktan hiçbir şeyi görmemesi ve babasını kör etmesi romanda vurgu yapılan diğer noktalar. Burada Mahmut Usta’nın adil olmayan babanın evladını kör etmesi bu noktalara bir göndermedir. Yusuf Peygamber’in kardeşleri tarafından kuyuya atılması ile Cem’in oğlu tarafından gözünden vurularak kuyuya düşmesi bir metafor olarak karşımıza çıkmaktadır.

Romanda geçen diğer metinlerarasılık unsurları Sigmund Freud (s.94), Edmond Rostand tarafından yazılan *Cyrano de Bergerac* (s.64) adındaki oyun, Shakespeare’in *Hamlet* “Olmak ya da olmamak” (s.64), Atatürk’ün öldüğü saat dokuzu beş geçe (s.63), Şairin İntikamı (s.40), Firdevsi’nin *Şehname*’si Rüstem ile Sührab (s.40) ve dağları delen Ferhat (s.40)’dır.

2.Orhan Pamuk’un Malzemeleri

2.1.Zaman, Uzam ve Anlatıcı

Orhan Pamuk *Kırmızı Saçlı Kadın* romanında üst kurmacayı anlatıcı ile şekillendirmiştir. Pamuk, *Ben Bir Ağacım* adlı kitabında anlatıcı ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

Aslında her dikkatli roman okurunun ve her dikkatli romancının bir hikâyenin içindeyken sürekli sorması ve düşünmesi gereken temel sorudur bu: Burada olayları kim görüyor, kim anlatıyor? Bu hikâyede konuşan, anlatan ses kimin? Romancılık, insanın kendi hayatından başka birinin hayatı gibi, başkalarının hayatından da kendi hayatıymış gibi söz edebilme hüneridir (Pamuk, 2013, s. 11).

Romanda ilk iki kısım ölmüş olan Cem tarafından anlatılmış, kalan III. kısım ise Gülcihan tarafından anlatılmıştır. Burada Orhan Pamuk'un daha önce de Benim Adım Kırmızı romanında uyguladığı gibi Nekro-Narratör (Ölü-Anlatıcı) (Sarı, 2007: 99) anlatıcı tekniği kullanılmıştır. Görüldüğü üzere eserde çoğul bakış açısı kullanılmıştır. Olaylar hem Cem'in gözünden hem de özet şeklinde Gülcihan (Kırmızı Saçlı Kadın)'ın gözünden okuyucuya aktarılmıştır. Postmodern romanlarda anlatıcı, modernist romanlardan farklı olarak kendisini ön plana çıkarabilir. Modernist romanlarda ise anlatıcı olabildiğince kendisini silikleştirir. Hakan Sazyek şöyle ifade etmiştir:

Anlatıcı, yansıtmacı ve modernist roman tarzlarında, üzerinde çok durulmuş olan bir teknik ögedir. Türk romanının on dokuzuncu yüzyıla ait ürünlerinde eğitici/öğretici bir görev üstlenen yazar, kurmaca dünyasının anlatıcılığını bizzat kendisi yürütmüş, böylece 'yazar-anlatıcı' kimliği kazanmıştı. Yansıtmacı romanın yirminci yüzyıldaki modern eserlerinde ve modernist romanlarda anlatıcının kendi belirginleşmesi, doğrudan ya da dolaylı yollardan metnine müdahale etmesi bir teknik kusur sayılmıştır. Bu kusuru gidermek amacıyla 'otobiyografik anlatım', 'iç konuşma', 'bilinç akışı', 'rözonör' gibi anlatma, psikolojik çözümleme ve figürleşme tekniklerine başvurulmuş, böylelikle anlatıcının varlığı olabildiğince silikleştirilmiştir. Postmodernist romanla birlikte anlatıcı yeniden belirginlik kazanır. Özellikle üst kurmacanın başat olduğu anlatılarda anlatıcı kurmaca yapının etkin bir figürü haline gelir (Sazyek, 2002:497-498).

Romanın vakaları ve yazılanlar iç içe geçmiş ve okuyucu da eserin içine çekilmiştir. Yazarın burada çoğul bakış açısını tercih etmesinin nedeni romandaki tekdüzeliği kırmaktır. Bu şekilde roman çeşitlenir ve zenginleşir; bunları da okuyucuda merak duygusu ve eseri karnavallaştırma ile görmek mümkündür.

Eserde ana mekân İstanbul'da Öngören Kasabası'dır. Bunların dışında Gebze, Beşiktaş, Kozlu, Taksim, Pangaltı, Feritköy, Dolapdere, Libya, Yeşilköy, Dublin'deki Cheaster Beatty, New York... gibi alt mekânlar bulunmaktadır. Romanda net tarihler verilse de bazı bölümlerde zaman muğlak biçimde ele alınmıştır. 1985 tarihiyle başlayan roman 2015'e kadar devam etmiştir. İlk akşam, ikinci akşam, üçüncü akşam (s.40), ilk iki akşam (s.30), baykuş bile artık uyumuştur (s.72) gibi muğlak zaman ifadeleri kullanılmıştır.

2.2. Anlatım Teknikleri

Kırmızı Saçlı Kadın romanında okuyucuya ipucu vermek için bazı kelimeler tekrarlanmıştır. Romanda kelimeler (s.10-11), düşünmek (s.10-11), kuyu (s.12-13-14-19-21-22-25-26-27-29-33-34-35-36-45-48-49-50-51-53-54-55-56-57-58-60-61-67-76-77-78-79-80-81-82-84-85-89-90-91-92-93-94-95-96-98...), su (s.24-26-27-29-45...), hiçbir şey olmamış gibi (s.43-89-92-93-94-96-108), taka-tak (s.44-51-89) sözcükleri leitmotiv tekniğiyle tekrar edilmiştir.

Eserin olay örgüsü kronolojik bir sırayla devam etse de zaman zaman geriye dönüşler yapılmıştır. Roman anlatıcının bulunduğu zamandan otuz yıl öncesiyle başlayıp ileriye doğru devam eder. Geriye dönüş tekniğiyle başlayıp ara ara geleceğe vurgu yapılarak (flashforward) hâl zamana doğru devam eder. (...) Bu derlemedeki bir yazı bütün hayatımı değiştirecekti (s.11) yazar burada Rüyalarınız, Hayatınız adlı derlemeden bahsederek geriye dönüş tekniği içinde ileriye dönük okuyuculara ipuçları vermektedir.

(...) Acaba hangi katın lambaları yanacaktı? Kırmızı Saçlı Kadın orada mıydı? (s.41) ondan niye o kadar çekiniyordum? (s.37) ama ustasını kuyunun dibinde ölüme terk eden vicdansız bir kişi yazar olabilir miydi? (s.91) gibi ifadelerle Cem'in düşünceleri iç monolog tekniğiyle anlatılmıştır. Romanda iç monolog teknikleriyle yazılan bölümler kısa tutulmuştur.

Yüksekçe bir yerde dümdüz bir arazideydim. Toprak sol tarafımdan güney doğuya, İstanbul'a doğru gittikçe alçalarak uzaklaşıyordu. Daha aşağılarda uzaktan açık yeşil ve sarımsı gözükken bir iki mısır tarlası, buğday tarlası, boş araziler ve kayalık, çorak topraklar vardı. Düzlükte küçük bir kasabanın evleri ve cami gözüküyordu ama aradaki bir tepe bakış açımı daralttığı için burası ne kadar büyük bir yerdir, anlaşılmıyordu (s.16).

Eserde çok fazla bulunmayan diğer bir teknik ise tasvir tekniğidir. Mehmet Tekin'e göre önceden bloklar halinde yapılan tasvirler artık olayların seyrine uygun olarak ve gerektiğinde yapılmaktadır. Tasvir için tasvirin daha çok yazarı ön plana çıkardığını ve romanın dramatik yapısını bozan bir unsur olduğunu söylemektedir (Tekin, 2001:243). Romanda Cem'in çalıştığı kuyudan Öngören kasabasının manzarasını tasvir tekniğiyle anlatmıştır.

Cem Bey,
 Saygı duymak isterim sana, babamsın.
 Sührab Öngören’de yanlış işler yapıyor.
 Seni oğlun olarak uyarmak istiyorum.
 Bu adrese bana yazarsan her şeyi anlatacağım.
 Oğlundan korkma.
 Enver (s.142)

Enver’in babası Cem’e gönderdiği mektup romanın içinde yer almıştır.

Burada hem metinlerarasılığı hem de mektup tekniğini görmekteyiz.

Sonuç

Sonuç olarak Orhan Pamuk’un Kırmızı Saçlı Kadın romanında Kral Oidipus eserini referans metin olarak aldığını söylemek mümkündür. Yazar, iki farklı anlatıdan üçüncü bir metin ortaya çıkartmıştır. Kral Oidipus, yazarın en çok yararlandığı eser olsa da Firdevsi’nin Şehname’sinden de sürekli bahsetmektedir. Orhan Pamuk’un burada hem Doğuda hem de Batıda ün kazanmış iki eseri metninin içeriğine alarak onları sentezlediğini görmekteyiz. Bu eserleri ait oldukları toplumdaki koparmadan onları yarattığı yeni kahraman ve şartlarla modernize ederek farklı bir uzam ve zamanda yeni bir okur kitlesine sunmuştur. Yazarın burada geçmişi yeniden kurduğunu söyleyebilmekteyiz. Kırmızı Saçlı Kadın romanının başından itibaren belli olan kehanetin parça parça kendini gerçekleştirmesi onun bir meta-roman olduğunu gözler önüne sermektedir.

Orhan Pamuk’un Kırmızı Saçlı Kadın romanında, gerçek bilgilerin değiştirilerek sunulması, Üst kurmaca, metinlerarasılık gibi postmodern öğeler önemli yer tutar. Kur’an-ı Kerim’de ve kıssalarda yer alan birçok metin deformasyona uğrayarak romanın içinde yer almıştır. Yazar üst kurmacayı, esinlendiği hikâyeleri roman kişilerinin ağzından anlatırma yoluyla kurmuştur. Çoğul bakış açısı kullanılarak zenginleştirilen romanda olayları iki farklı açıdan görebilmekteyiz. Okuyucunun da romana dahil olmasıyla yazar, dikkati üzerine çekecek bir kurmaca yaratmayı amaçlamıştır.

Kaynakça

- AKTULUM, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınları.
- ANDERSON, P. (2002). *Postmodernliğin Kökenleri* (E. Gen, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- CAN, Ş. (2012). *Klâsik Yunan mitolojisi* (s.204). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ECEVİT, Y. (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- HARVEY, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu* (S. Savran, çev.). İstanbul: Metis yayınları.
- LYOTARD, J, F. (1979). *Postmodern Durum* (İ. Birkan, çev.). İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.
- PAMUK, O. (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- PAMUK, O. (2013). *Ben Bir Ağacım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- RENÇBERLER, Y. (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın roman kapağındaki sır ne?* <https://724kultursanat.com/kirmizi-saclı-kadın-roman-kapagındaki-sır-ne/> (ET:21.02.2022).
- SARI, A. (2007). *Orhan Pamuk'un "Benim Adım Kırmızı" Adlı Romanıyla Ulrich Plenzdorf'un "Genç W'nin Yeni Acıları" Adlı Romanlarında Ölü Anlatıcı (Nekro-Narratör) Tutum*. Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 34, 99.
- SAZYEK, H. (2002). "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler". *Hece Dergisi*, 138/139/140: 494-497.
- ŞAYLAN, G. (1996). *Çağdaş Düşünce Akımları: Postmodernizm*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- ŞAYLAN, G. (1999). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- TEKİN, M. (2001). *Roman Sanatı Romanın Unsurları 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TOPBAŞ, O, N. (1994). "Bu Akşam Hindistan'da". *Altınoluk Dergisi*. Temmuz, Sayı 101, 34.
- URHAN, V. (2008). "Postmodernizm ve Kişilik". *Hece Dergisi*, 138/139/140: 152-157.
- YANAR, I. (2008). "Postmodernizm: Doğuşu, Etkisi ve Sınırları". *Hece Dergisi*, 138/139/140: 26-33.

Gaye Boralıoğlu'nun Dünyadan AŞağı Romanında Yeni Erkeklik  rneği

A New Example of Masculinity in Gaye Boralıoğlu's Novel Dünyadan AŞağı

*Meliha Tatlı**

 z: Gaye Boralıoğlu günümüz Türk Edebiyatı'nın önde gelen yazarlarından biridir. İlk baskısını 2018 yılında yaptığı Dünyadan AŐađı ile 2019 yılında Duygu Asena Roman  d l 'nü kazanmıŐtır. Romanın baŐkiŐisi Hilmi Aydın'ın Türk Edebiyatı'nda tıpkı Selim IŐık, Hikmet Benol ve Zebercet gibi zihinlere kazanmıŐ bir tip olarak kalması kaŐınılmazdır. Hilmi Aydın'ın hem bu kadar aciz hem de bu kadar herkese meydan okuyacak kadar  c kağıt  olmasý onun toplumsal cinsiyet normları aŐısından yeni bir erkeklik  rneđi sunduğunu göstermiŐtir. Babasıyla olan mesafeli iliŐkisi, kadınlar tarafından sevilme arzusu ve hayata karŐı söylediği bütün yalanlar onu en sonunda dünyanın aŐađısına atar. Babadan kalan Kapelika lokantasını iŐletemediđi gibi yirmi yıllık evliliğini de sürdüremez. Onun böylesine savruk bir tip oluŐu erkeklik kimliği aŐısından da bir yıkımdır. Kariyerini, aile reisliğini, ev iŐi iktidarını ve baba travması yarattığı ođlu Ali Cemal'i, bunların hiŐbirini hayatında tutamaz. Bu  alıŐmada Hilmi Aydın'ın yeni bir erkeklik modeli üretirken geleneksel erkeklik rollerinden nasıl uzaklaŐtıđı incelenmiŐtir. Hilmi Aydın erkeklik değerleri arasındaki iktidar iliŐkilerini hiŐbir zaman sağlam bir Őekilde kuramaz  nk  onun yalancı, kurnaz, pimpirikli ve tembel h lleri bu değerlere aykırıdır.

Anahtar Kelimeler: Gaye Boralıoğlu, Dünyadan AŞağı, Toplumsal Cinsiyet, Erkeklik.

Abstract: Gaye Boralıoğlu is one of the leading writers of today's Turkish Literature. He won the Duygu Asena Novel Award in 2019 with his first edition of Dünyadan AŞağı (World Down) in 2018. It is inevitable that the protagonist of the novel, Hilmi Aydın, will remain as a memorable type in Turkish literature, just like Selim IŞık, Hikmet Benol and Zebercet. The fact that Hilmi Aydın is both so helpless and a cheater to challenge everyone shows that he presents a new example of masculinity in terms of gender norms. His distant relationship with his father, his desire to be loved by women, and all the lies he tells about life ultimately throw him down on the earth. He cannot run the Kapelika restaurant inherited from his father, nor can he continue

* Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Doktora  ğrencisi, edibemeliha@gmail.com

his marriage of twenty years. The fact that he is such a stray type is also a destruction in terms of masculinity identity. He can't keep his career, family headship, domestic power and his son Ali Cemal, whom he has created a father trauma. In this study, it was examined how Hilmi Aydın moved away from traditional masculinity roles while producing a new model of masculinity. Hilmi Aydın can never firmly establish the power relations between masculinity values because his liar, cunning, piquant and lazy states are against these values.

Keywords: Gaye Boralıoğlu, Dünyadan AŞağı, Gender, Masculinity

0. Giriş

Cinsiyeti temel alan bütün eŐitsizliklerin, iktidar ve tahakküm ilişkilerinin bir sorun h line gelmesi, ataerkil ideolojinin erkeklere yüklediği davranış biÇimlerinden kaynaklanır. Bu davranış biÇimleri genellikle erkekleri el üstünde tutan ve pohpohlayan özellikleri bünyesinde taşıdığı işin erkekliğin bir toplumsal inşa olduğunun da altını çizmiştir. Feminizmin geŐmiŐe dayanan uzun tarihi kadını ve kadın haklarını sürekli araştırıp incelerken, dünyayı kuŐatan eril g clere rağmen erkeklerin kimlikleri, nasıl inşa edildikleri ve erkeklik tanımlarının üzerine yeterince düŐülmemiŐtir. Son otuz yılda gelenen erkeklik çalışmalarının tarihine bakıldığında epey yol katedilmiŐ ve edebi metinlerde özellikle de romanda erkeklik çalışmalarının artış gösterdiği görülmüştür.

Erkeğin iktidar örüntüleri iÇinde yer aldığı ayrıcalıklı konum hiş deđiŐmemiŐ ve alkıŐlanan, onay gösterilen erkeklik performansları toplum iÇinde yer bulmuştur. Sosyologlar, yazarlar ve araştırmacılar erkekliğin tanımını yaparken onun sabit ve değişmez olmadığını gözden kaŐırmazlar. Buradan da anlaşılacağı gibi mutlak, genel geÇer bir erkeklik tanımı mümkün değildir. Erkekliğin bitmeyen bir s reŐ olarak düşünülmesi, erkekliğin kendisini durmadan üretmesiyle ilgilidir. Erkeklik, doğar doğmaz başlar ve cesaret, sertlik, g c gibi kavramlarla kimliğini korumaya çalışır.

Erkeklik çalışmalarına edebiyatta ayrı bir yer verilmesi, erkekliğin kurgusal metinler ve kişiler aracılığıyla konuşmanın daha rahat oluşundan kaynaklanmaktadır. Zayıf, kırılđan, g cl , sert erkeklik modellerinin edebiyata hangi biÇimlerde yansıldığını görmek erkekliği yazmak ve konuşmak aöısından önemlidir.

“Eleştirel Erkeklik Çalışmaları sosyoloji, psikoloji, vb. pek çok farklı alanda yürütülebilir ama edebiyat, kurgusal bir gerçeklik yaratarak erkeklığe ilişkin sıkıntıları kurmaca karakterlere yansıtma olanağı sunduğu için, diğer alanlardan farklı olarak, normalde açıklıkla tartışılmayan veya erkeklerin tartışmaya gönülsüz oldukları konuların (askerlik, erkekler arasındaki hiyerarşi, rekabet, baskı, işkence vb.) derinleştirilerek tartışılmasına olanak verir. Erkeklerin diğer erkeklerin yanında konuşmaya çekindikleri her türlü konu, kurmaca bir düzlemin araya girmesine olanak sağlanınca, daha kolay anlatılabilir hale gelir” (Günay Erkol 2021: 16).

Bundan dolayı Gaye Boralıoğlu'nun “Dünyadan Aşağı” romanının başkişisi olan Hilmi Aydın'ın kurmaca erkeklığı üzerine tartışmak ve bunu yeni bir erkeklik örneği olarak sunmak erkeklığın daha görünür olması açısından önemlidir.

Romanın başkişisi olan Hilmi Aydın kırkını geçmiş, yirmi yılı aşan evliliğini bitirmiş ve babasından kalan Osmanlı yemeklerinin yapıldığı meşhur Balat'taki Kapelika lokantasını işletmeyi becerememiş kurnaz, pimpirikli ve üçkağıtçı bir tiptir. Roman, Hilmi Aydın'ın alnının ortasından yediği kurşundan dolayı daldığı hayalleri anlatmasıyla başlar. Bu olay aktüel zamanda gerçekleşir ve birtakım geriye dönüşlerle roman kurgusu anlaşılmaya başlanır. Hilmi Aydın babasının geçmişte yazdığı “sırlar” isimli bir dosyaya ulaşır ve bu dosya aracılığıyla Hilmi'nin babasıyla olan sancılı ilişkisi, çocukluğuna dair sevimsiz anıları ve şimdiki zamanda anlatılan olaylar döngüsü tek tek okuyucuya sunulur. Hilmi'nin yalnız kalma korkusu ve cinsel arzuları onu kadınlardan bir türlü koparamaz. Roman içerisinde başta boşandığı karısı Nihan olmak üzere çeşitli kadınlarla ilişkisi olur ve hiçbirisiyle tam anlamıyla duygusal yakınlığı yakalayamaz. Karısı Nihan'dan boşanma sebebi ise başka bir kadındır. Mine'yle olan ilişkisinden dolayı vicdan azabı çekse de sonrasında mimar Pelin ve Rus hayat kadını İrina'yla da ilişkisi olur. Genel anlamda bütün kadınlar Hilmi'nin dikkatini çeker. Göğüs dekoltelemi, mini etekleri hatta çirkinlikleri bile Hilmi'nin dikkatinden kaçmaz. Hilmi'nin daldan dala atlayan erkeklığinin en büyük sebebi babası Selim Aydın'dır. Daima babasının gölgesinde kalmış, ne onun gibi olabilmiş ne de onu yenebilmiştir. Tam anlamıyla kaybeden bir tip olan Hilmi Aydın'ın babasıyla olan kopuk ilişkisi, kadınlarla olan ilişkisine evrilmiştir. Roman daha ayrıntılı

bir şekilde ilerlerken en sonunda “itiraf” başlığı altında okuyucuyu şaşırtmayı başarmıştır. Üstkurmaca bir teknikle yazılan Dünyadan Aşağı’nın asıl anlatıcı kişinin roman içerisinde Nihan’ın erkek kardeşi yani Hilmi’nin kayınbiraderi olarak kurgulanan şair Ali Cemal’dir. Hilmi Aydın’ın oğlu ve Selim Aydın’ın torunu olduğu öğrenilen Ali Cemal’le babalar ve oğulların savaş alanının üç kuşak halinde kurgulandığı görülmektedir. Hilmi’nin babasıyla olan çatışmasının, oğlunun kendisiyle olan çatışmasından hiçbir farkı yoktur. Roman içerisinde Hilmi’nin erkeksiliğinin sınırları babayla, kadınlarla, söylediği yalanlarla anlaşılmaya çalışılmıştır. Hilmi Aydın geleneksel erkeklik normlarına uzak düşmekle aslında yeni bir erkeklik tipolojisi örneğidir. Kurnaz, tembel ve bir o kadar da zeki bir tip oluşu onun erkek olmasına yetmez. Bu çalışmada Hilmi Aydın’ın kaybeden erkekliğinin, eril taraflarının toplumda baskın pozisyonda olmayışının ve de aslında erkek olamama kaygısının yaşanmadığı görülmüştür.

1. Erkekliğin Üç Kuşağı: Babalar, Oğullar ve Hesaplaşma

Oğulların babalarıyla olan çatışmalı ilişkisi edebiyatın ve yazının temel meselelerinden biri olmakla beraber bir türlü aşılamamış ve babayla oğul uzlaşmamıştır. Tarihte ve edebiyatta bir babaya daima ihtiyaç vardır. Çocuk ya babayı yenip onu geçecek ya da babanın ihtişamı altında ezilecektir. Erkekliğin babaya dayanan bir söylem olması çocuğun “babası gibi olmak” düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Örnek alacağı, doğrunun dikte edileceği ve rol model olarak benimseyeceği kişi kesinlikle babadır. Baba hem nefret edilecek kadar uzakta hem de hayranlık uyandıracak kadar yakındır. Erkekliğin baba figürüyle inşa edilmesi, çocuğun doğumundan itibaren ilk gördüğü erkeğin babası olmasından kaynaklanmaktadır. Erkek bütün güç, otorite ve şiddet örüntülerini baba aracılığıyla üstlenecek ve babanın takdirini kazanmak için çabalayacaktır. Baba ne kadar takdir ederse erkeklik o oranda takdir edilmiş ve onaylanmış görülür. Hilmi Aydın çocukken her ne kadar kendisini babasına sevdirmek için çabalamış görünse de sonu hep hüsrarla bitmiştir. Çünkü babasına göre Hilmi beceriksiz, elinden hiçbir iş gelmeyen, akli bir karış havada biridir. Selim Aydın tarihi Kapelika lokantasını bırakacak kadar bile güvenmez oğluna ve öyle de olur Hilmi Aydın lokantayı batırır.

“Önceleri kendimi babama sevdirmeye çalışır, gözüne girmek için türlü oyunlar yapardım. Ama hiçbirini anlamadı. Mutfakta salatalıkları doğrayışına özenir, onun gibi yapmaya çalışırken elimi keserdim. Beceriksizlikle itham edip elime bıçak almamı yasaklardı onu tıraş olurken görür, hayranlıkla izler, ben de yapayım derken jiletle kendimi yaralardım. ‘Daha iki tel sakalın var, bırak kalsın, ne işin var jiletle senin,’ diyerek henüz erişkin olmadığımı yüzüme vururdu. Daima eleştirirdi, aşağıladı beni. Bir gün sırtımı sıvazladığımı, oğlum diye sarıldığımı hatırlamıyorum” (Boralıoğlu 2020: 136).

Babasının bu yaptıkları Hilmi’nin hayatında ve hatıralarında hep izi kalmış bir yara olarak görülür. Hilmi Aydın’ın babasıyla olan gerginliği takdir edilmemiş, alay geçilmiş bir çocukluktan, yaralanmış bir erkekliğe kadar uzanan bir süreçtir. Babası Hilmi’nin hatıralarında korkunç, iri yarı ve kocaman elleri olan biri olarak canlanır. Beş altı yaşlarında tam sevgi görme çağındayken kulak memesinin alev alev yandığını hatırlar. Baba onun duygusal dünyasında tamamen olumsuz bir figürdür.

“Zorla kitap okutmaya çalışırdı bana, okumayan adam olmazmış. İki haftada bitirmem gereken tuğla gibi bir kitabı önüme koyar, okuyup okumadığımı anlamak için imtihan ederdi. Başlangıçta okumaya çalışıyordum. Ömer Seyfettin’i Jules Verne’i, Jack London’ı böyle okudum. Belki mecbur bırakılmamış olsaydım severdim. Ama mecburiyet insanı sevdiğinden de tiksindiriyor” (2020: 136).

Hilmi Aydın’ın babasıyla kuramadığı yakınlık, onun hayatla aynı zamanda kadınlarla kuramadığı yakınlıkla da çok paraleldir. Babanın dünyasından, evden kovulmak hayattan ve erkeklikten kovulmakla aynıdır. Hilmi çocukken bir gün oyuna dalar ve eve gitmeyi unuttur böylece babasının “hava kararmadan evde olunacak” (2020: 172). Kuralını ezmiş olur. Geri döndüğünde ise babası onu eve almaz.

“Belki henüz okula bile gitmeyen, küçücük bir çocuktum. Bunun geçici bir ceza olduğunu anlayamadım. Artık sokakta yaşamak zorunda kalacağımı, bir daha asla evime giremeyeceğimi sandım. Karanlıktan, sokaktan, yalnızlıktan öyle korkuyordum ki hiçbir şey yapamadım” (2020: 173).

Baba, Hilmi’yi yalnızlık ve korkuyla tanıştıran ilk kişidir. Babanın otoritesi altında o kadar ezilmiştir ki hayata dair kâbuslarının başlangıcı olarak hep

babayı saymıştır. Hilmi İkinci kez de Nihan'ı aldattığı için onun tarafından evden atılır. Nihan'a tutunmasının sebebi baba sevgisizliği ve baskısı olsa da aynı şekilde Nihan tarafından da dışlanmışır. Babanın otoritesi başta Hilmi'yi babasına hayran bıraksa da zamanla ondan nefret etmeye başlar. Sadece Hilmi değil, babanın etrafındaki herkes annesi ve yanında çalışan işçiler de ona itaat eder. Annenin itaat etmesi babanın aile reisi olup evde sözü geçer bir konumda olmasından kaynaklanır. İşçilerin itaat etmesi ise patron rolünün yöneten, kural koyan özellikleriyle ataerkiyi işaret etmesinden kaynaklanmaktadır. “Başlangıçta ben de öyleydim. Kocaman ellerine, iri gövdesine, ses tonuna, ağzından çıkan kelimelere bayılırdım. Kimseye belli etmeden, evin uzak bir köşesine geçip gözlerinde yanıp sönen kıvılcımı izlerdim” (2020: 174).

Hilmi Aydın'ın bu sözlerle babasına atfettiği kutsallığın onun dokunulmazlık alanlarıyla ilgili olduğu gerçeğini göz ardı etmediğini gösterir.

“Baba olmak, erkek olmanın anlaşılması en zor hallerinden biri. Baba olmak, bir erkek için, kadınların “doğurarak anne olmak” bağlantısı kadar somut bir kavramayı olanaklı kılan bir durum değil. Farklı olarak, baba olmak, çocuk ile babası olan erkek arasında doğrudan biyoloji yoluyla açık ve belirgin bir ilişki olarak kurulamıyor; bir kadının (annenin) onayına ve kabulüne muhtaç niteliğine bağlı olarak babalık belirsizlik riski taşıyor. Baba olmak, bu nedenle, bazı sosyal ve siyasal dolayimleri gerektiriyor; çoğu zaman ancak kırılğan, başarısız ya da sorunlu biçimde inşa ediliyor” (Sancar 2016: 120).

Erkekliğin ilk adımının babayla atılması demek erkekliğe dair bütün başarılarından, eril cinsiyet normlarından babanın sorumlu olması demek. Selim Aydın, oğlunu öyle çok dışlamış ki kendi babalığını inşa edemediği gibi oğlunun erkekliğini de inşa etmesine de müsaade etmemiştir. Hilmi kendisini babasının yıkadığı sebzelerle kıyaslayarak değersiz görür. “Babamın sevdiği bir yemeği yaparken gösterdiği itinayı hatırlıyorum. Sebzeleri okşar gibi tutar, neredeyse canları acımasın diye yumuşacık hareketlerle soyar, sanat yapıyormuş gibi pişmeye hazırlardı” (2020: 174). Bu kıyaslamayla birlikte Hilmi, okuyucusunun dikkatini tamamen çekmeyi başarır. Babasıyla arasındaki mesafe öylesine büyüktür ki çocuk kafasıyla bunu anlayamadığı gibi büyüünce de hiç anlayamaz. Babasının onu neden öpmediğini ona neden sarılmadığını ve elinden neden tutmadığını anlayamaz, hep çok üzülür. “Hafızamda şöyle bir sarılıp öptüğüne dair en ufak iz yok. Mesafe ondan bir

hastalıktı. Dolmuş kuyruğunda beklerken birisi kendisine fazlaca yanaşsa kavga çıkarırdı. Okula götürürken elimden sıkı sıkı tutar, fakat asla yanağımdan öpmezdi” (2020: 168). Selim Aydın’ın babalık yapma biçimini daima soğuk ve sevgisiz hatırlayan Hilmi Aydın, babasının aralarına koyduğu mesafeyle birlikte daha güçlü durduğunu bilir.

Baba bir yandan oğlunun güçlü olmasını isterken diğer yandan da otoritesinin sarsılmasını istemez. Selim Aydın en başından Hilmi’nin işe yaramaz olduğunu söyleyerek onu küçümsemiştir. Aşçılığa dair hiçbir şeyi doğru düzgün Hilmi’ye öğretmez, onun yetişmesinde başarısız olduğunu da itiraf eder. “Ne yazık ki bunu oğluma öğretmeyi hiç beceremedim. O her zaman her şeyi yarım yamalak dinledi ve kendi bildiğinin en iyisi olduğunu zannetti. Hayattaki bütün hataları ondaki bu husustan beslenecektir” (2020: 157). Bir babanın oğlu için bu kadar kesin konuşup sert yargılarda bulunması, erkekler arası duygusal şiddetin başka bir boyutudur. Hilmi babasının kendisi hakkında söylediği hiçbir şey için hesap soramaz, tam olarak onunla hesaplaşamaz çünkü baba ölmüştür. “Sırlar” isimli dosyayı okuduğunda babasının ona aslında hiç güvenmediğini bir kere de yazdıkları aracılığıyla öğrenir.

“Hilmi bu satırları okuduktan sonra büyük bir infiale kapıldı. Babasının yıllar sonra kendisiyle hesaplaşmaya geldiğini düşünüyordu. Üstelik bu hesaplaşma adaletsiz bir şekilde gerçekleşecekti. Hilmi burada okuyacağı ithamlardan, işiteceği hakaretlerden, duyacağı iftirallardan dolayı kimseye açıklama yapamayacak, kendini savunmayacaktı. Çünkü fail çoktan öbür dünyaya göçüp gitmişti. Okuyacağı her satır, kalbinde daha derin oyuklar yaratmaktan öte bir işe yaramayacaktı” (2020: 158).

Bu okudukları Hilmi’nin canını sıkar ama babaya hesap soramayacağını ve onunla yüzleşemeyeceğini bilir. Onun dramı da burada başlar. Serpil Sancar’ın “Erkeklik: İmkânsız İktidar” kitabında görüştüğü katılımcılardan biri “Batı’da baba ile bir şekilde hesaplaşılır; buradaysa babanın zulmü kolay unutulur” (2016: 120) der. Hilmi, babanın zulmünü unutmaz. Baba sürekli bir yerlerden Hilmi’nin karşısına çıkar. Kapelika’dan, çocukluk anılarından, yaptığı yemeklerden, elma dolmasından Selim Aydın çıkar. Hilmi, babasından intikam almanın yolunu “sırlar” kitabında babasına has tarifleri kendi buluşmuş gibi yapıp müşterilere sunmakta bulur. Babasının tariflerini

deneyerek aslında babaya yenilir bu yenilgiyi kabul etmemek adına başka bir yol dener.

“Bu fikir Hilmi’ye müthiş bir zevk verdi. Evet, babasından intikam alacak, onun tarifleriyle kendi mutluluğunu yaratacaktı. Ama her yemeğin içine de kitaptaki tarifte olmayan çok küçük bir ayrıntı ekleyecekti. Bu ayrıntı o yemekleri Hilmi’ye mâl edecekti. Hırsızlık olmayacaktı yani sadece esinlenme olacaktı. Zaten babası da böyle yapmamış mıydı? Kendi ağzıyla söylüyordu. Osmanlı, Bizans, Yahudi, Ermeni, Rum yemek tariflerini almış, onları kendi meşrebince, kâh malzemelerini değiştirerek kâh oranlarıyla oynayarak uygulamış, böylelikle kendine mâl etmişti. İşte Hilmi de babasının yolunda yürüyordu” (2020: 159).

Hilmi kendi suçunu hafifletmek ve yaptığının kötü bir şey olmadığını özümsemek için aslında babasının da Osmanlı’nın yemek kültürünü taklit ettiğini söyler. Selim Aydın da tıpkı oğlu gibi bir babayı, otoriteyi, iktidarı yani Osmanlı’yı taklit etmek yolundadır. Bu açıdan bakılırsa erkeklik ve babalık mücadelesi eril ahlak normlarına uymaz. Hilmi her zaman ki gibi işi kurnazlıkla dalavereyle çözmek peşindedir. Hilmi, babanın otoritesini aşmadığı için onun temsil ettiği kültürü ve değerleri aşmaya çalışır fakat onda da başarısız olur. “Sırlar” kitabında elma dolmasının tarifini açar ve yapmaya başlar. Babasına benzememek ya da daha yaratıcı görünmek için tarifte olmayan kereviz sapını dolmanın içine koyar ve babadan ilk intikamını böylece almış olur. “Ama inadına babamın sevgisizliğinin boşluğunu onun tarifinde hiç olmayan bir malzemeyle dolduruyorum. Hazırladığım dolma içine az miktarda da olsa ince ince doğranmış kereviz sapı koyuyorum” (2020: 169). Hilmi bu hareketinden sonra kendisiyle gurur duyar. Babaya karşı erkekliğini kerevizin yemeğe verdiği lezzetle tanımlayabildiğini düşünür fakat lokantaya gelen müşteriler bu lezzetleri beğenmez. Hilmi yenilgisini kabul ederek babasından onu affetmesini ister. Bunları söylerken tıpkı küçük bir çocuk gibi savunmasız ve ürkektir bunun sebebi ise yine babasıdır. Baba onun eril kimliğinin oluşması için hiç yanında olmamıştır. “Baba yadsındığında yok sayıldığında oğul kimliksel gelişimini tamamlayamaz” (Ergun 2009: 40). Hilmi’nin kendisini zaman zaman çocuk gibi hissetmesinde de babasının payı vardır. Dükkâna gelen müşteriler Hilmi’nin babasına benzediği gerçeğini yüzüne vururlar. “Gençlik döneminde insan ne kadar ailesiyle ters düşmüş

olursa olsun kırkından sonra oğullar babalarına, kızlar annelerine benzer” (2020: 194). Hilmi babasına benzemiştir, babasıyla olan çatışmanın aynısını oğlu Ali Cemal’le kendisi de yaşamıştır. “Erkekler kaçamadıkları bir geçmişin ve kurtulamadığı bağların ördüğü bir çıkmaza saplanıp kalmış gibidirler” (Göç 2020: 45). Selim Aydın, Hilmi Aydın ve Ali Cemal Aydın baba-oğul bağlarıyla örülü o çıkmazdan kurtulamazlar. Hilmi, babayla olan rekabetinin acizliğini kabul eder ve küçük kurnazlıklarla başarısız da olsa ondan intikam alma girişimlerinde bulunur. Romanın anlatıcı kişisi Ali Cemal Aydın da babasının kafasına sıktığı kurşunla onu olmadık rüyalara sevk eder ve o da babasından intikam alır.

“Bir ihtimal daha var, haince bir plan yaptım ve kurşun deliğinin yol açtığı baygınlık hali sırasında bir hayal görmeni sağladım, sonra da bu hayalle birlikte seni bütün bir roman boyunca sürececek cehennem korkusuyla tehdit ettim. Böylece seni, kurtulamayacağın bir tedirginliğe maruz bırakarak bir tür intikam aldım” (2020: 270).

Aynı acıları, eksiklikleri ve öfkeyi Hilmi gibi oğlu Ali Cemal de çeker. Erkeklik ve babalık rolleri kuşaktan kuşağa model alınarak devam eder. Babanın soğuk, duygusuz ve yıkıcı olması bir kader gibi üç kuşağı da etkilemiştir. Ali Cemal, asıl intikamını “Dünyadan Aşağı” romanını yazarak alır. “Bu kitabın konusu sensin baba. Derdim sendin... Ruhumu kemiren soru işareti...Belirsiz hastalıklarımın muhtemel sebebi. Kalbimin ortasında duran ve bir türlü dolduramadığım boşluğun asli sorumlusu” (2020: 271). Romandaki erkeklerin içini kemiren baba sevgisizliği onları hayata ve erkeklik değerlerine karşı sürekli başarısız kılmıştır. Babanın otoritesinden kurtulsalar da sevgisizliğin bıraktığı boşluklar bir türlü dolmaz. Ali Cemal babasının başka türlü olmasını isterken babaya duyduğu özlemi yadsıyamaz. Bu üç erkeğin egemen güç ilişkilerinin baba figürüyle kurulup işlenmesi edebiyat ve erkeklik çalışmaları açısından değerlidir. Boralıoğlu, romanın en başında bir epigraf kullanır: “Bir çocuğu kemiren ya bir babadır ya da yokluğu” Romanın erkek karakterleri, babanın yokluğunun bıraktığı travmalarla mücadele etmenin yolunu yine ona karşı yenilerek gösterirler. Egemen kültürden gelen babalık rolleri üç kuşak üzerinden de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2. Erkeklik Karnavalında Yeni Bir Tip: Tembel, Kurnaz ve Ergen Hilmi Aydın

Erkeklerin erkeklik dünyasını anlamlandırabilmek için onların çocukluktan ergenliğe oradan yetişkinliğe uzanan dönemlerdeki başarı ve güç hikâyelerine şahit olmak gerekir. Bu iktidardan beslenen hikâyeler, erkeğin torunlarına bıraktığı mirasın bir parçasıdır. Hilmi Aydın'ın hayatı temelde baba kaynaklı olmak üzere yalanlarla dolu bir sürü hikâyeden oluşmaktadır. Hilmi Aydın'ın iktidarın destekçisi olmak gibi bir derdi yoktur fakat "loser" bir tip olmasında çocuk diğer bir deyişle ergen kalmasının anlamı büyüktür. Hayatında meydana gelen her şeyi olduğundan abartılı gösterme huyu olmasaydı belki de gerçeklerle sürdürülebilir bir yaşamı ve evliliği olabilirdi. "Her zamanki gibi olayları büyütüyor, trajikleştiriyor, durumunu fazlasıyla önemsiyordu. Abartılı bir kendine acıma gösterisi hayatta en sevdiği şeydi. (...) nazıyla etrafını canından bezdirirdi" (2020: 19). Bu yönleriyle çevresindeki herkesin dikkatini çekmeye çalışır. Babası onu görmese de bütün dünya görsün ister. Başından vurulduktan sonra bakacak kimsesi yoktur ve eski karısı Nihan'da kalmaya başlar. Yalnız kalma korkusu onu Nihan'a sığdırdığı gibi bütün o vesveseli ve nazlı hallerini de Nihan çeksün ister. Allah'a yalvarırken bile çeşitli laf ebelikleriyle kendini aklamaya çalışır. Hatalarının öyle çok farkındadır ki roman boyunca cehennem korkusundan kurtulamaz. Yaptığı iyilikleri içinden geldiği için değil, Tanrı'ya gösteriş olsun diye yapar. Öbür dünyayı garantiye almanın yolunu türlü türlü yalanlar söyleyip sahte inanç gösterileriyle yapar. Gizlice orucunu yedikten sonra, aç kalmanın insanın doğasına aykırı olduğunu söyleyip üstüne dini sorgular. Mahalleliyle camiye gidip, camilere yardım paraları gönderdikten sonra zamanla o yardımları da durdurur. Romanın başında Allah'a dua ederken kurduğu bütün o cümlelerdeki ikiyüzlülüklerin aynısını kendisi yapar.

"Allahım, sen büyüksün. Bak, kalbimi sana açıyorum. Bugüne kadar iyi bir mümin olmadığımın farkındayım. Lakin niceleri var ki sana inanıyormuş gibi görünüp arkandan iş çeviriyorlar. Hırsızlık, alçaklık, kötülük ediyorlar. Ben en azından ikiyüzlü davranmadım" (2020: 38).

Hilmi bu tatlı dillilikle kendisini Allah'a karşı aklamaya çalışır, masum görünmek ister ama iç sesiyle dış sesi birbirine hiç uymaz. İnsanlar hakkında kötü düşünceleri hakaretleri içinden düşünür ama dışarıya karşı hep farklı

görünme çabasındadır. Şükürsüz, hazırcı ve pimpirikli oluşundan hiç ödün vermez. Kapelika Lokantası için yeni tarifler keşfedeceğine babasının tariflerinin üzerine konmayı maharet bilir.

“Ömrü boyunca yiyip içip yan gelip yatmıştı. Her zaman elinin uzanabileceği mesafede çeşitli yiyecekler, içecekler olmuştu hayatında. (Babadan lokantacı olduğunu unutmamak gerek.) Zaman zaman maddi sıkıntılar çekmesine, serserilik etmesine rağmen hiçbir zaman yoksunluğa düşmemişti” (2020: 233).

Babasının yanında aşçılığı ve el lezzetini öğrenmek gibi bir fırsatı kaçırmış baba mesleğine dair her zorluğu kurnazlıkla çözenin yollarını arar. Çokbilmiş tavırlarıyla Ali Cemal’in şairliğini ve aldığı ödülü küçümser. Başkalarının başarılarını takdir etmediği için takdir görececek hiçbir iş de yapamaz. Yalan söylemekte, insanları küçümsemekte, Allah’a karşı iyi bir insan rolüne girmekte başarılı olduğu kadar bütün bunları kabul edecek kadar da açık yüreklidir.

“Ne yalan söyleyeyim, bütün ömrüm yalanla geçti benim. Kahveye gittim, anneme, “okuldaydım” dedim. Ders çalışmadım, “elektrikler kesildi,” dedim. Kız güzeldi, “sana âşığım,” dedim. Borç isteyene, “param yok,” dedim. Ben yaptım “yapmadım,” dedim. İkiydi “beş,” dedim, beşti “üç,” dedim. Gördüm “görmedim,” duydum “duymadım,” dedim. Ne yapsaydım? Kim yapmamış?” (2020: 73).

Hilmi, yalanlarla gerçek dünyasını kuşattıkça sahte bir hayatın içine evrilmeye başlar. Kimi sevip sevmediği ya da nefret ettiği anlaşılmaz. Bu yalanlar yüzünden samimiyetini kaybeder. Sözleriyle insanları çileden çıkarmaya olan meyli muhataplarını tahammülsüzleştirir. Nihan’ın yaptığı künefeye laf edince Nihan çileden çıkar. “Yeter! Tamam artık yeter! Senin şuarsuzluğundan, şımarıklığından, ukalalığından, dangalaklığından bıktım. Esasında yüzünü görmeye bile tahammülüm yoktu” (2020: 116). İnsanların iyiliklerini suistimal etmekte üzerine yoktur. Sağlam arkadaşlıkları, tutkulu aşkları hiç olmamıştır. Bu kadar olumsuz özelliği bir arada taşınmasıyla Türk edebiyatının yeni erkek tiplerinden biri olduğunu söylemek ise yanlış olmaz. Hilmi ne isminin taşıdığı anlam gibi yumuşak huylu ve naziktir ne de soy ismi gibi açık düşünceli ve görgülüdür. Kişisel özellikleriyle taşıdığı adın anlamı örtüşmez. Hilmi kullandığı üslup ve davranış tarzlarıyla ahlaktan yoksun

olduğu kadar bu huylarıyla toplum içindeki erkeklik değerlerinden de uzaktır. Bir zamanların en meşhur lokantasını işleten babanın oğlu olarak bile çevresinde saygınlık görmez. Hilmi’yi tanımlayacak ne bir başarı hikâyesi ne de bir rekabet becerisi vardır. Yalnızca yalanlarıyla ayakta durmaya çalışan bir tiptir.

3. Kadınlar Evreninin Dışına Atılan Erkeklik Temsili

Toplumdaki erkeklerin erkeklik pratiklerini üretebilmek için hem cinslerine olduğu kadar kadınlara da ihtiyaç vardır. Kendi cinsel deneyimlerini, duygusal ilişkilerini kadınlar aracılığıyla keşfederler.

“Cinsiyet kavramının oluşumu için kadın ve erkeğe eş değerde ihtiyaç vardır. Erkeğin hayatında dışı bir ruhun mevcut olması, erkeğin kendisini varoluş hareketinin bir parçası olarak hissetmesi açısından önemlidir. Erkeğin egemenliğinden, iktidar gücünden ve erkek aklından bahsetmek için karşıt bir unsur olan kadının, erkeğin hayatında daima görünür olması gerekmektedir” (Tatli 2020: 48).

Romanda görünürde Hilmi’nin hayatında çok kadın vardır hatta evliyken bile başka kadınlarla gezer, içer ve aşk yaşar. Asıl sorun Hilmi’nin kadınlarla kuramadığı uzun ilişkidir. Karısı Nihan’la yaklaşık yirmi yıllık evlidir fakat evliliği idare eden Nihan’dır. Hilmi evliliğinin bitmesine ve Nihan’ı aldattığına pişman olur ve onun şefkatini hep arar. Sevme ve sevilme arzusundan hiç vazgeçemez. Sürekli başka kadınları arzulaması biraz da onun hoppalığından kaynaklıdır. Hilmi alnının ortasında vurulduğu zaman Nihan onu ziyarete gelir ve yanında bekler o zaman sevgiye ne kadar ihtiyacı olduğunu tekrar anlar. “Bu kadını sevmek istiyorum; hakikaten, iliklerime kadar sevmek.. ilk tanıştığımız günlerdeki gibi bakışlarıyla heyecanlanmak, kalp çarpıntısıyla sarılmak...Öpmek, okşamak, tutkuyla sevişmek, kavga etmek, barışmak” (2020: 24). Hilmi bunları Nihan için söylese de aslında bütün kadınlar için aynı şeyi düşünür. Mine’yle birlikte olduktan sonra her ne kadar pişman olsa da kendisini daha yakışıklı ve daha genç hisseder. Erkeklik değerlerinin yüceltildiğini düşünür. Kadınların Hilmi’ye olan ilgisi psikolojik anlamda da ona güven aşılar. Kadınlarla birlikteyken kendisini daha güçlü hisseder. Mine’yle ilişkilerinde dikiş tutturamayınca bu sefer de lokantayla

ilgilenen mimar Pelin’le yeni bir ilişkiye başlar. Kadınlara karşı rollere giren Hilmi’nin kaba saba hâllerine dayanamayan Pelin’le olan ilişkisi kısa sürer. Kadınlar Hilmi’nin hayatından bir rüzgâr gibi esip geçmeye devam ederken cinsel dürtülerine karşı koyamayan Hilmi en sonunda bir hayat kadını olan İrina’yla birlikte olur. Hayatındaki duygusal boşluğu ve sevgisizliği daldan dala zıplayarak gidermeye çalışsa da sonunda yine mutsuzluk hikâyesinin başkışisi olmayı başarır. Hilmi kendisini cinsel alanda öylesine özgür hisseder ki hiç tanımadığı yolda geçen kadınların bile peşine takılır. Yalnızlık korkusuyla hayatından bir sürü kadın geçer ve sonunda bütün kapılar Hilmi’nin suratına kapanır, kimsesiz kalır işte o zaman dünyadan aşağı düştüğünü hisseder. “Kurumuş bir yaprak gibi dünyadan aşağı düşüyorum. Para yok, kadın yok, hiçbir şey yok. Cehenneme döndü hayat” (2020: 257-258). Lokantayı batırır, kadınların uzağına atılır ve ağır bedeniyle Balat sahiline doğru yol alır.

4. Erkeklikten Kovulmak ve Erkeklik Kaybı

Hiyerarşik iktidar ilişkileri içinde erkeklik miti, toplum içinde her zaman tasvip edilmiş ve tartışmasız toplumun en avantajlı konumlarından biri olmayı başarmıştır. Erkeklikten kovulmak, hayattan kovulmakla eş değer tutulduğu için erkekliğe dair bütün kırılmalar ve yenilgiler konforsuz bir hayatın da getirisiidir. Romanın başkışisi Hilmi Aydın eşi Nihan’ı aldattıktan sonra çekyatta yatmaya başlar ve bu erkeklikten kovulmanın ilk adımlarındandır. Kadın ruhunun sıcaklığı ve cinsel yaşamdan mahrumiyet bu kovulmayla başlar.

“Çekyat, bir erkek için sonun başlangıcıdır. Karnınızı dayadığınız sıcak beden, kokusunu içine çektiğiniz güzelim saçlar, kâbus gördüğünüzde sizi sakinleştirecek güvenli kucak, nefes düzeninizi uykusunda bile izleyebilen mucizevi kudret bir anda uçup gider ve siz, yayları oranıza buranıza batan kuru somyayla baş başa kalırsınız. Yan yatsanız omuzlarınız, sırtüstü yatsanız boynunuz ağırrır. (...) Sabaha dayak yemiş gibi uyanacağınız kesindir. Karıları tarafından gözden çıkarılan erkekler ilk olarak çekyatta yatarlar, ikinci aşamada da kapı dışarı edilirler” (2020: 35).

Erkekliğin toplumsal ve sosyal inşasını anlamak için onun özel alanlarına kadar girebilmek gerekir. Hilmi Aydın, yatak odasından kovulmanın ona ne kadar kötü hissettirdiğini anlatırken gözden çıkarıldığından da söz eder. Bu gözden çıkarılmak eril toplumsal cinsiyet normlarının egemenliğinin sürülmediğini gösterir. Çekyatın sırtına battığını söyleyen Hilmi, bir nevi erkeklik kaybının canını yaktığını dile getirmektedir. Erkeklik rollerini istendiği gibi yerine getiremeyen erkekler, fiziksel ve psikolojik olarak sorunlar yaşarlar. Hilmi bu durumda kendisini savunmasız ve kimsesiz hisseder.

“Yatak her şeyden önce bir dönemeçtir. Uyku, aşk ve ölüm orada oynanır. Kentsel halk kültüründe, yatak dinlenmek, çalışma gücünü yeniden kazanmak için şarttır; ama aynı zamanda, geceye özgü dinginliğin psikolojik olarak değer kazanması da, yuvanın varlık nedenini, bir sığınmağın gerekliliğini, güvenli ve sakin bir köşe gereksinimini sürekli olarak kanıtlar. Temel bir mobilya olan yatak, mekânın kısıtlı, üst üste yığılmanın kural olduğu halk evreninde, evlilik bağının simgesi, mahremiyetin en güçlü siperidir; aile bireylerinin yarattığı izdiham, üst üste yığılmış eşyalar ve seslerin saldırısı arasında, özel yaşamın konuşulabileceği tek yerdir” (Duby 1992: 199).

Erkeklik, geleceği inşa ederek kurgulanan bir sürecin adıdır. Hilmi Aydın’ın özel alandan kovulması, Nihan’ın ondan uzak durması ve kaldığı evde ona dair bir geleceğin olmaması erkeklik krizidir. Roman boyunca Hilmi’nin başına gelen bütün felaketler erkekliğinin pasif oluşundan kaynaklanır.

Güç, akıl, cesaret ve kendine güven gibi özelliklerin erkeklik göstergelerinden olması bir erkeklik çalışması açısından Hilmi Aydın’a sık sık bu açılardan bakmayı da gerekli kılmıştır. Zavallı ve kuşkucu tavırlarıyla sürekli dışlanmıştır. Kadınlar onu birinci gün sevse ikinci gün muhakkak ona acırlar.

“Hilmi’nin hayatı lime limeydi. Bu kaymış ruh hali içinde Mine ile olan ilişkisi de çıkmaz sokağa sapmıştı. Kızın hiçbir lezzeti kalmamıştı Hilmi için. Kekremsi bir tat... O kadar! Mine de karşısında gördüğü bu dağılmış, ezilmiş, eziklikten huysuzlaşmış, huzursuz, mutsuz adamdan hoşlanmıyordu” (2020: 94).

Hilmi Aydın’ın her kapıdan dışlanması onun sevilebilir bir erkek kimliğine sahip olmamasıyla yakından ilgilidir. Hilmi sadece dışarı tarafından ezik

görülmez, kendisi de kendisini ezik görür. Erkeklik kimliğinin baskın rollerini ve kaygılarını kendisi de yaşar. “En son gece rüyamda bir sefertasının içinde olduğumu görüyorum. Küçücüğüm, bir fasulye tanesi kadar. Çaresizce sefertasından çıkmaya çalışıyorum. Tırmanıyorum, bir kutudan çıkıyorum, bakıyorum üstteki kutunun içine girmişim” (2020: 147-148). Hilmi Aydın, ezik ve dağılmış özelliklerinden dolayı babası gibi otoriter bir düzenin merkezine oturamamıştır. Kendisini ait hissedebileceği bir ev ve gerçekten onu sevebilecek hiç kimse yoktur. O sadece küçük hesapların ve kurnazlıkların adamıdır.

5. Selim Işık’tan Hilmi Aydın’a Uzanan Erkeklik Tipolojisi ve Baba Kurgusu

Türk edebiyatının bazı romanlarındaki tipler okuyucunun zihnine öylesine kazınır ki yeni bir roman ya da yeni bir yazar çıktığında okuyucu hep o önceden akıllarda yer eden karaktere doğru koşar. “Dünyadan Aşağı” romanının Hilmi Aydın’ın ise bu tiplerden olacağı kaçınılmazdır. Tıpkı Selim Işık, Zebercet ve Hikmet Benol gibi anılması hem o tiplere benzemesi hem de o tipler gibi hayatın acemisi olmasından kaynaklanır. Karakterlerin isim ve soy isim benzerliği de dikkat çekicidir. Selim’in iyi huylu olup Hilmi’nin babasının ismi olması, Hilmi’nin de anlam olarak yumuşak anlamına gelmesi son olarak da Işık-Aydın soy isimlerinin kullanılması kişilerin isim sembolizasyonundaki benzerlik açısından dikkate değerdir. Burada asıl benzerlik Oğuz Atay’ın babasına yazdığı mektup ve aralarındaki çatışmayla Hilmi Aydın’ın babasıyla olan ilişkisinin benzerlik göstermesidir. Oğuz Atay babasının ölümünde sonra “Babama Mektup”u yazarak ölen babasıyla konuşmak ister. Hilmi Aydın ise babasının ölümünden sonra “Sırlar” adlı kitapla kendisi hakkında yazılanları okur. Baba-oğul ilişkisi üzerine yazılmış bu yazılar çok sarsıcıdır. Oğuz Atay kendisi üzerinden Selim Işık adlı bir karakter yaratır ve Selim Işık kitaplara bağlandığı için büyüyemez. Oğuz Atay’ın babası oğlunun okuyup yazdıklarını beğenmez ve aslında Selim Işık üzerinden kurulan dram da burada saklıdır.

“Oğuz Atay’ın “Babama Mektup”u baba-oğul ilişkisi üzerine yazılmış ne en çarpıcı ne de aslına bakarsanız en sarsıcı yapıtlardan biri. Sophokles’in Kral Oidipus’undan, Shakespeare’in Hamlet’inden, Turgenyev’in Babalar ve

Oğullar'ından, Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler'inden, Kafka'nın Babama Mektup'undan sonra Atay'ın "Babama Mektup"unun bizi bilmediğimiz bir gerçekle karşı karşıya bırakmasına zaten imkân da yok. Freud'un baba-oğul savaşından uygarlığın büyüme yasasını çıkarttığı "Oidipus kompleksi'nden sonra hangi baba-oğul öyküsü bizi hazırlıksız yakalayabilir?" (Gürbilek 2016: 57).

"Dünyadan Aşağı" romanı bu açıdan bizi çok da hazırlıksız yakalamaz, babaların oğulları üzerinde travma yaratması edebiyatın hatta tarihin eski ama sürekli işlenen konularından biridir. Tutunamayanlar'ın Selim'i ve Dünyadan Aşağı'nın Hilmi'si gibi edebiyatın daha birçok karakteri bu açıdan benzerlik göstermektedir.

Sonuç

Gaye Boralıoğlu'nun hem öyküde hem de romanda Türk Edebiyatı'na yeni bir ses getirmesi, tartışmaya ve irdelemeye açık bir erkek karakter yaratması erkeklığe ilişkin sorunların edebi metinler üzerinden yazılması açısından oldukça önemlidir. Erkeklik Çalışmaları alanı yeni yazılan romanlar sayesinde gittikçe büyümüş ve eril cinsiyet normları hakkında kurmaca düzlem sayesinde konuşmak daha kolay olmuştur. Bu çalışmanın temel nirengi Hilmi Aydın tipiyle erkeklığın yeniden sorgulanması ve erkeğin eril taraflarının hangi açılardan zarar gördüğünü incelemek olmuştur. Erkeklığın aktarıcı figürü olan babanın sevgisizliği ve otoritesi erkeklik inşasını nasıl olumsuz etkilemişse Hilmi'nin kadınlar tarafından terk edilmesi de o derece etkilemiştir. Hilmi'nin yalancı, vesveseli ve kurnaz bir tip olmasında babanın kaba tahakkümünün etkisi olsa da o hayatını Tanrı'ya karşı bile ikiyüzlülükle sürdürmek istemiştir. Başına gelen her şeyde kötü yazgısını ve kadınları suçlamayı adet edinmiş erkeklığın ahlaki değerlerinden uzak kalmıştır. İyi bir insan olmak uğruna yaptığı çırpınışlar gösteriştten öteye gidememiş, hayatın arka planında kalmıştır. Sonuç olarak Hilmi Aydın iyi bir insan, koca, baba ve aşçı olmak adına eline geçen fırsatları değerlendiremeyen, kurnazlıktan beslenen zekâsıyla daima ergen kalmaya mahkûm yeni bir erkeklik örneğidir.

Kaynakça

- BORALIOĞLU, G. (2020). *Dünyadan Aşağı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DUBY, G. (1992). *Batı'da Aşk ve Cinsellik*. (Çev. Aysen Gür). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ERGUN, Z. (2009). *Erkeğin Yittiği Yerde*. İstanbul: Everest Yayınları.
- GÜRBİLEK, N. (2016). *Benden Önce Bir Başkası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- GÖÇ, M. (2020). *20. Yüzyıl Amerikan Edebiyatında Erkekler ve Erkeklikler*. Konya: Palet Yayınları.
- GÜNAY ERKOL, Ç. (2021). *Yaralı Erkeklikler 12 Mart Romanlarında Yalnızlık, Yabancılaşma ve Öfke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SANCAR, S. (2016). *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- TATLI, M. (2020). *Barış Bıçakçı'nın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Erkeklik İnşası*. Yüksek Lisans Tezi. Ardahan Üniversitesi.

Cem Sultan'ın Cemşid ü Hurşid Mesnevisindeki Yuvarlaklaşma Örnekleri

Examples of Rounding in Cem Sultan's Cemşid ü Hurşid Masnavi

*Melike Akman**

Öz: Yuvarlaklaşma, benzeşme olayı sonucu düz bir ünlünün, kelimedeki dudak ünsüzünün ya da yuvarlak bir ünlünün etkisiyle yuvarlak bir ünlüye dönüşmesi olayıdır. Türkçenin bilinen en eski dönemlerine bakınca gördüğümüz yuvarlak ünlülü eklerin bir kısmı, günümüzde dudak uyumunun ortaya çıkmasına engel teşkil etmiştir.

Eski Türkçede görülen yuvarlak ünlülü eklerin bir kısmı, tarihî lehçelerde de görülmektedir. Bu bakımdan yuvarlaklaşma olayı, çoğu tarihî Türk lehçelerinde varlığını sürdürmüştür. Eski Anadolu Türkçesi; bahsi geçen ses olayını, Doğu Türkçesinde görülen dudaklılaşma özelliğini içine katarak bir adım ileriye taşımıştır. Bu dönemde ayrıca, eski yazı dilinden farklı olarak birçok kelimedeki yuvarlaklaşma kendini göstermektedir. Bu olay Eski Anadolu Türkçesinin en önemli fonetik özelliklerinden birini teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın amacı 1478'te Cem Sultan tarafından daha yirmili yaşlarda kaleme alınıp babası Fâtih Sultan Mehmed'e ithaf edilen Cemşid ü Hurşid'deki hem ek halinde hem de kelimelerde görülen yuvarlaklaşmaları tespit edip okuyucunun dikkatine sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Cemşid ü Hurşid, Eski Anadolu Türkçesi, Yuvarlaklaşma.

Abstract: Rounding is the event that a flat vowel turns into a round vowel with the effect of a lip consonant or a rounded vowel as a result of assimilation. When we look at the oldest known periods of Turkish, some of the affixes with rounded vowels have prevented the emergence of lip harmony today.

Some of the round vowel suffixes seen in Old Turkish are also seen in historical dialects. In this respect, the phenomenon of rounding continued in most historical Turkish dialects. Old Anatolian Turkish; He took the aforementioned phoneme one

* *Türk Dili ve Edebiyatı, Ordu Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, melikeakman@gmail.com*

step further by incorporating the libidinal feature seen in Eastern Turkish. In this period, unlike the old written language, many words are rounded. This event constitutes one of the most important phonetic features of Old Anatolian Turkish.

The aim of this study is to identify the roundings in both the suffixes and the words in Cemşid ü Hurşid, which was written by Cem Sultan in 1478 when he was still in his twenties and dedicated to his father Fatih Sultan Mehmed, and present them to the attention of the reader.

Keywords: Cemşid ü Hurşid, Old Anatolian Turkish, Rounding.

0. Giriş

Dilimizin en önemli özelliklerinden biri de hiç tereddütsüz ünlü uyumlardır. Bu yönüyle Türkçe, dünya dilleri arasında farklı bir yere sahiptir. Modern Türkçe, düzlük-yuvarlaklık uyumunu ileri bir safhaya taşıyarak Türk lehçeleri arasında bir adım ileriye geçmiştir. Bu ses hadisesi, çok ince kurallardan oluşan bir uyumdur.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin ses bilgisi bakımından gösterdiği en dikkat çekici hususiyet, yuvarlaklık-düzlük bakımından vokal uyumunun zayıf olması ve vokallerde umumiyetle bir yuvarlaklaşma temayülünün bulunmasıdır. Birçok eklerin vokallerinde bir yuvarlaklaşma görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde düzlük-yuvarlaklık uyumundan söz etmek pek mümkün değildir. Zira bu dönemin Türkçesinde bariz bir yuvarlaklaşma görülmektedir. Düz ünlülerden sonra gelen yuvarlak ünlüler bu uyumu bozmaktadır. Baktığımızda Köktürk Yazıtlarında uyum oranının daha çok olduğu görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde düzlük-yuvarlaklık uyumu gelişimi sekteye uğramış ve gerilemiştir. Buna neden olan yuvarlaklaşma olayı, bazı yerlerde ses olayları sonucunda meydana gelmiştir. Bazı yerlerde de nedensiz olarak sadece yuvarlaklaşma modası sonucunda gerçekleşmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlaklaşma olayının daha çok eklerde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Fakat yapılan çalışmalarda yuvarlaklaşma olayının hangi tür sözcüklerde ve eklerde gerçekleştiği, bu olayın sebepleri gibi konulara fazla değinilmemiştir. Bir çalışmasında Eski Anadolu Türkçesindeki mevcut ekleri inceleyen Gülsevin, yuvarlaklaşma olayına

değınmemiştir (1997). Mecdud Mansuroğlu, bu ses olayından bahsetmiş ancak herhangi bir sınıflandırma girişiminde bulunmamıştır. Mansuroğlu ‘Eski Osmanlıca ’da bu tür yuvarlaklaşmalara ‘dudak benzeşmesi’ olarak değınmiştir. (1988: 250-252). Paçacıoğlu ise bu olayı ayrı bir başlık altında değırlendirmiştir. Verdiği yuvarlaklaşma örneklerinin tamamına yakını da eklerden meydana gelmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar içerisinde en anlamlısı Faruk Kadri Timurtaş’a aittir. Timurtaş, Şeyhî ve Çağdaşlarının Eserleri Üzerine Gramer Araştırmaları adlı çalışmasında gramer incelemesinde bulunurken ekler hususunda yuvarlaklaşmaya ‘‘vokali aslında yuvarlak olan ekler’’ ve ‘‘vokali sonradan yuvarlaklaşan ekler’’ olarak iki başlık açarak bir değırlendirmede bulunmuş ve on beş ek tespit etmiştir.

Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınan Cemşid ü Hurşid, Cem Sultan tarafından 1478 yılında daha yirmili yaşlarında meydana getirilmiştir. Eserini babası Fâtiğ Sultan Mehmed’e ithaf eden Cem Sultan, mesnevisine Âyât-ı Uşşâk adını vermiş, Cemşid ü Hurşid isminin ise ona lakap olduğunu bildirmiştir (İnce, Cem Sultan, s. 97). Bunu mesnevide bulunan şu beyitlerden de anlamak mümkündür:

Şafâ bulmağičün bu sözden ‘uşşâk
Didüm adını hem Âyât-ı ‘Uşşâk

Hisâb idersenüz ehl-i tevâriğ
Girü adı olur kendüye târiğ

Bu adı diyübenü olma nevmîd
Lağabdur dinilür Cemşid ü Hurşid (CH 5340-5341-5342)

Cem Sultan, eserini yazdığıında henüz on dokuz yaşındadır ve mesneviyi yazma sebebiyle ilgili şu sözleri dile getirdiği belirtilmektedir: Güzel bir bahar gününde eğlenirken gaipten bir ses işitmiş ve bu ses ona aşk konusunu işleyen bir eser yazmasını söylemiştir. Bunun üzerine eserini Selmân’dan tercüme ederek meydana getirmiştir (İnce, 2000: 14).

Eser, aruzun mefâ‘îlün/ mefâ‘îlün/ fe‘‘ülün kalıbıyla yazılmıştır ve beş bin üç yüz yetmiş dört beyitten oluşmaktadır. ‘‘İdüben tercüme Selmân sözünden / Velî zıba-ter ittük can sözünden’’ beytinde ifade ettiği üzere Selmân-ı Sâvecî’nin eserinin bir tercümesi olarak başladığı mesnevisini daha sonra hayli genişletmiş, gazeller ve kıtalarla süslemiştir. Selmân-ı Sâvecî’nin

eserinin iki bin yedi yüz beyit civarında olduğu göz önüne alınırsa Cem Sultan'ınkinin sadece basit bir tercüme olmadığı anlaşılmaktadır. Mesnevinin biri eksik ve sayfaları karışık yüz yirmi dört varaklık (Kütahya Vâhid Paşa Ktp.) diğeri ise tam olmak üzere yüz seksen sekiz varaklık iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan, varlığı önce Cahit Öztelli tarafından haber verilen ikinci nüsha Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kütahya nüshası üzerinde Gülcan Mamaş bir lisans tezi, öbür nüsha ile ilgili olarak da Adnan İnce bir doktora tezi hazırlamıştır. ¹Biz de Adnan İnce'nin doktora tezinde bulunan beyitlerden hareketle bu mesnevideki kelimelerde ve eklerde bulunan yuvarlaklaşma örneklerini tespit etmeye başlıyoruz.

1. Yuvarlaklaşma

Yuvarlaklaşma; düz bir ünlünün, yanındaki dudak ünsüzünün veya kelime içindeki yuvarlak bir ünlünün etkisiyle yuvarlak sıradan bir ünlüye dönüşmesi olayıdır. Benzetme olayıyla açıklanabilen bu olayda, kelimedeki dudak ünsüzü ya da yuvarlak ünlü düz ünlüye dudaklılık ya da yuvarlaklık özelliğini verir: biber > büber, çamır > çamur, kavın > kavun; bedük >> böyük > büyük, okı- > oku- gibi (Savran 2018: 90). Bu gibi ses hadiselerinde, sözcüklerdeki dudak uyumuna aykırı olan bu durum, sözcüklerin yanlarındaki dudak ünsüzlerinin tesiriyle Eski Türkçedeki yuvarlak şekillerini muhafaza etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında az da olsa, dudak ünsüzlerinin yanında olmadığı halde, düz ünlüsü yuvarlaklaşmış örnekler de mevcuttur: çez- > çöz-, alış- > oliš-, çeşme > çöşme, ek- > ök-, çekirge > çökürge, ertesi > örtesi vb.

Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşma, dudak uyumunu önemli ölçüde bozmaktadır. Bu fonetik özellikten dolayı dudak uyumunun bu dönemde çok zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Dudak uyumundaki kural şudur: Türkçe bir kelimenin ilk hecesinin ünlüsü düz ise onu takip edecek hece veya hecelerin ünlüsünün düz; yuvarlak ise onu takip edecek hece veya hecelerin

¹ Adnan İnce, Cem Sultan Cemşid ü Hurşid (doktora tezi, 1981), Atatürk Üniversitesi Ed.Fak., s. 3-113.

ünlüsünün ya dar-yuvarlak ya da düz-geniş olması gerekir (Köktekin 2008: 75).

Eski Anadolu Türkçesinde dudak uyumu dışında kalan ekler Akar'a göre iki ayrı fonetik yapıya sahiptir. Bunlardan birincisi, yanında dudak ünsüzleri bulunan (+Um, +UmUz, -Up, - UbAn...) ekler, ikincisi ise yanında dudak ünsüzü yer almayan eklerdir (-Ur, -U, -dUr...). Birinci sınıftaki ekler dudak ünsüzlerinin etkisiyle, diğerleri ise genel eğilime benzeşerek yuvarlaklaşmışlardır (Akar, 2018: 107).

Faruk Kadri Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesinde, eklerdeki yuvarlaklaşmaları incelerken dudak ünsüzlerinin dışında “ŋ” sesinin de ünlüyü etkileyerek onu yuvarlaklaştırdığına dikkat çekmiştir ve 2. kişi iyelik eklerindeki ve kişi eklerindeki yuvarlaklaşmanın, “ŋ”nin etkisiyle ve özellikle 1. kişi ekine benzemek suretiyle olduğunu belirtmiştir: saçuŋ ‘saçın’, geçdüŋ ‘geçtin’ (Timurtaş 1994: 33-35).

Yuvarlaklaşmanın çeşitli sebepleri vardır. Bir kısmında dudak konsonantları, bir kısmında ise Batı Türkçesi'nde -ğ ve -g'lerin düşmesi rol oynamıştır. Bazı kelime ve eklerdeki yuvarlaklık ise hiç bir sebebe bağlanamamaktadır. Bunları çalışmanın ilerleyen kısımlarında daha detaylı ele alacağız.

2. Yuvarlaklaşmanın Meydana Geldiği Yerler

Yuvarlaklaşma hadisesini kelimelerde ve eklerde görülen yuvarlaklaşmalar olarak ikiye ayırmak mümkündür:

2.1. Kelimelerde Görülen Yuvarlaklaşmalar

2.1.1.-g ve -ğ'lerin düşmesiyle yuvarlak ünlülü yazılan kelimeler:

Güşāde eylegil raḥmet ḳapusın
‘Aṭa ḳıl aḥsen-i ḥikmet ḳapusın CH 6

Şeh-i devrana maḥbūb it cemalin
Ḳamu dillerde maṭlūb it maḳālın CH 27

Ṭapuñdur her du‘ānuñ çün mücībi
Ḳabūl eyle sevindür ben ḡaribi CH 33

Ṭapuñ ‘ābidlere ma‘būd olupdur
Ḳapuñ ḳāşıdlara maḳşūd olupdur CH 158

Dilersin ki olasın kamudan evla
Dilüñden gitmesün zıkr-i Te'ālā CH 249

Çü sensin bana cān iy şāh-ı 'ālem
Olamazam tapuñdan ayru bir dem CH 4118 (Fiilden isim yapım eki)

Yukarıdaki beyitlerde geçen kapu, kamu ve tapu örneklerindeki yuvarlaklaşmaya -ğ ve -g'nin düşmesi kadar p ünsüzünün de sebep olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.2. Dudak ünsüzü m tesiriyle yuvarlak ünlülü yazılan kelimeler:

Yürür sahrāya leşker fevç-ver-fevc
Şanasın kim demürden baħr urur mevc CH 3849

Daha önce Eski Türkçe devresinde dudak konsonantları dolayısıyla yuvarlaklaşmış olan vokaller, kendini muhafaza etmiştir:

Vedā' olsun yüri yolun güşāde
Saña yavuz şanan olsun fütāde CH 5170

2.1.3. “ğ” sesinin ünlüyü etkileyerek kendisinden önce ve sonra gelen ünlüyü yuvarlaklaştırması:

Yaluñuz ben degül bu cümle 'ālem
Kamu medhüñ dimekte olur ebkem CH 219

Bunların dışında yuvarlak vokal taşıyan kelimeler:

Qabül eyle Ĥudāyā bu du'āyı
Şeh-i devran için olan şenāyı CH 32

Çü bu miftāħdur her kufle miftāħ
Fütüh andan bulur anuñcün ervāħ CH 38

İlāhī bende yok bu deñlü kudret
Dil ü cānumda hem bu deñlü kuvvet CH 217

Ne niçün 'āleme urıldı bünyād
Neyiçün ādem ile oldı ābād CH 307

Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü şekilde yazılan kelimeler de mevcuttur:

Ƙo iy ğayrıyı kendü özüñi gör
Ne kim sen söyler isen kendüñedür CH 263

Eyledüñ Nāhīd'i üçinci felekde çeng-sāz
Aña karşı māhı def-zen eyledüñ nīkū-ħışāl CH 240

2.2. Eklerde Yuvarlaklaşmalar

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlaklaşmış ekler, ya b, m, v gibi dudak sesleri ya da -g, ğ düşmesi sonucu veyahut da analogi yoluyla meydana gelmiştir (Timurtaş 1976: 336).

2.2.1. Çekim Eklerinde Yuvarlaklaşmalar

2.2.1.1. İsim Çekim Eklerinde Yuvarlaklaşmalar

1.Şahıs İyelik ekleri:

-(U)m, -(U)mUz, -mUz:

İlāhī eyle tevfiķüñ refiķum
Yoluña müstaķīm eyle tarīķum CH 4

Dilümi saķlağıl sehv ü zeleden
Bilümi arı ķıl ħaşv ü ħalelden CH 12

Eski Anadolu Türkçesindeki iyelik ekleri Türkiye Türkçesindeki şekillerinden sadece bazı küçük fonetik değişiklikler dolayısı ile farklıdır. Türkiye Türkçesindeki küçük ünlü uyumu Eski Anadolu Türkçesinde tam gelişmemiş olduğundan, bu dönemdeki iyelik eklerinin bir kısmı sadece 'düz ünlü', bir kısmı ise 'yuvarlak ünlü' ile kalıplaşmıştır (Gülsevin: 1997: 12):

		Teklik	çokluk
1.	kişi	+(U)m	+(U)mUz
2.	kişi	+(U)ñ	+(U)ñUz
3.	kişi	+(s)I ₂ (n) +	+lArI ₂ (n) +

Tablo 1. İyelik Eklerinin Bulunduğu Şekiller (Gülsevin: 1997: 12)

2.Şahıs iyelik ekleri

–(U)n, -(U)nUz, -nUz:

Özümi rahmetüñe hem-dem eyle
Sözümü hikmetüñle mahrem eyle CH 5

Bu zulmānī kafesden kıl mücerred
‘Atā kıl şevkuñi cāna muħalled CH 10

Ki senden nuṭḡ bulur cümle nāṭıḡ
İder emrūñ ile keşf-i ḡaḡāyıḡ CH 15

Egerçi zātuña yokdur nişane
Tapuñdan rahmet irişür cihāne CH 166

Genitif eki –Un, -nUn, -üm: Bu ekin ünlüsü daima dar-yuvarlaktır, 'dudak uyumu'na uymaz. Ünsüzle biten kelimelerden soma +Uḡ şeklinde olması ve ancak ünlü ile biten kelimelerden sonra +nUḡ halinde görülmesi, Eski Anadolu Türkçesi ile Göktürk Yazıtları arasındaki köprüyü göstermektedir. Ek, ilk olarak 1. şahıs iyelik ekinin tesiriyle benim<beniñ benüm olmuştur. Sonrasında analogi yoluyla senün ve anun biçimleri çıkmıştır ve durum genelleşmiştir:

Ki sinüñ bigi zira şāni‘ olmaz
Senüñ aduñla olan zāyi‘ olmaz CH 21

Ne sinüñ evvelüñe var bidāyet
Ne sinüñ āḡirüñe var nihāyet CH 164

Didi kim iy nebiyy-i her dü‘ālem
Benüm sözümü eyle gūş bir dem CH 699

Yakasın çāk idüp eylerdi eḡān
Anasınuñ ḡatına geldi giryān CH 1520

Bildirme çokluk 1. şahıs eki –Uz (<biz'den):

Ve ger nī degülüz ol deñlü şādıḡ

Ki_olavuz rahmet-i Raḥmān'ā lāyık CH 413

Günehkāruz ḳatuñda ḳıl 'ināyet
Günāhumuza bizüm baḳma 'afv et CH 417

Bildirme geniş zaman eki +dur, +dür olarak karşımıza çıkmaktadır:

Demidür şimdi iy şarrāf-ı māir
Ki 'arz eylesin dürr ü cevahir CH 35

Çü sensin cān ile 'āşḳ içre şādık
Gerekdür sözüñ özüne muvāfiḳ CH 1067

2.2.1.2. Fiil Çekim Eklerinde Yuvarlaklaşmalar

Görülen geçmiş zaman ekleri -dUm, -dUn, -dUk, -dUnUz: 1. şahıs çekim eki -m ve Eski Türkçe döneminde de daima yuvarlak ünlülü olan -dUk partisipi tesiriyle meydana gelmiştir:

	-d	-mİş	-(y)Up dur(u)	HİKAYESİ
1. teklik	-dUm	-mİşvAn - mİşvAnIn -mİşvAm	-(y)Up dur(ur)ın -(y)Up dur(u)am	-dUmdl -dIdUm
1. çokluk	-dUk	-mİşvUz	-dUk idi
2. teklik	-dUḳ			-dUḳdI
2. çokluk	- dUḳUz			-dUḳUzdI
3. teklik	-dI	-dI(yI)dI
3. çokluk	-dIIAr	-dIIArdI

Tablo 2. Görülen Geçmiş Zaman Eklerinin Bulunduğu Şekiller (Gülsevin: 1997: 88)

Ki didüm aduñ ile ibtidāsın
Girü yādunla bitür intihāsın CH 19

Du'āyile çü itdüñ farz edāsın
Maḳaldür cevherüñi 'arz idesin CH 36

Geniş zaman ekinin sadece yuvarlak vokalli -ur, -ür şekli vardır: Eski Anadolu Türkçesinde dar ünlülü bir fiile geniş zaman eki sürekli yuvarlak ünlülü gelmiştir. Geniş zaman her zaman için kullanılan bir ektir. Oluşu ve kılışı, konuşma anıyla, ondan önceki ve sonraki zamana taşıyabilir (Gülsevin, 2017: 100). Dar ünlüyle kurulan geniş zaman eki Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülüdür:

Ki didüm aduñ ile ibtidāsın
Girü yādunla bitür intihāsın CH 19

Bilür esrārını uşbu cihānuñ
Kim oldur padişahı ins ü cānuñ CH 49

Süleymān'a yil emrin bile virür
Süleymān tahtını geh yile virür CH 92

Egerçi zātuña yokdur nişane
Tapuñdan rahmet irişür cihāne CH 166

Ki ger kılsa nazar ol pāk-gevher
Taşı yākut kılar toprağı zer CH 30

Hüsünüñi añup kaçan ki_idem āh
Odlara yanur felekdeki māh CH 2481

Emir çokluk 1. şahıs eki -(y)AlUm:

Yolına oynayalum dü cihanı
Cihān degül yaluñuz bile cānı CH 3971

Ne kılalum ne dirsiz nidelüm biz
Bu işe dağı bir tedbir idüñ tiz CH 3891

Ne dirsiz biz çeri mi devşirelüm
O mı gelsün ya hod biz mi varalum CH 3892

Teklik şekli -AyIm nâdir olarak -AyUm hâlinde de görülür:

Ben anuñ ile çevgān oynayayum
Niçe çevgān durur cān oynayayum CH 3667

Emir üçüncü teklik şahıs eki -sUn yuvarlak ünlülü kullanılmıştır:

Çün günehkār oldı (Cem) olğıl Hūdāyā dest-gir

Çıl ‘ināyet olmasun maḥşer güninde pāy-māl CH 244

Bu şaha kim ki isterse yavuzluk
Cihānda görmesün bir laḥza uzluk CH 981

İstek çokluk 1. şahıs eki –A vUz (<-A + biz): Eski Anadolu Türkçesinde tek bir şekil, hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir. Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gereklilik, hem temenni vs. göstermek için kullanılmıştır.

Senüñ kulluḡuña kāyim olavuz
‘İbādet itmege dāyim olavuz CH 405

Saña lāyık ne biz tā‘at kılavuz
Saña lāyık ne biz ḥizmet kılavuz CH 409

Çü kamumuzuñ ola göñli düpdüz
Ne deñlü çoḡsa yüz döndürmeyevüz CH 4365

Gerek ki alavuz tacir bigi rāh
Gerekmez ki _olasın ol yolda sen şāh CH 1494

Çokluk 1. şahıs eki +(y)Uz şeklinde kullanılmıştır:

Bu deñlü za‘f ile dil-ḥasteyüz biz
Heves dāmında hem pā-besteyüz biz CH 409

Ayaḡdan düşmişüz biz dest-gīr ol
Bizi zāyi‘ ḡoma göster eyü ol CH 412

2.2.2. Yapım Eklerinde Görülen Yuvarlaklaşmalar

2.2.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleri:

Sıfat yapma eki -lu, -lü (<-IIg , -IUg):

Eski Türkçeden beri işlek kullanılan eklerden biridir. Eski Türkçede ek +IIg/+IUg şeklindeydi. Batı Türkçesine geçerken ekin bu asli şekli değişerek ek sonundaki g’ler düşmüştür. Düz ünlülü kelimelere her zaman düz şekliyle gelir. Daha sonra ekin ünlüsünün yuvarlaklaşmasında sondaki –g sesinin

düşmesi etkili olmuştur. İsimlerden sıfat yapan ektir. Ünlüsü kurallı olarak yuvarlak ünlülüdür. -ğ ve g'lerin düşmesi dolayısıyla yuvarlak vokallidir:

Ƙamu derdlü olanlaruñ tabîbi
Hudâ-yı bî-niyâzuñ hem habîbi CH 656

Ekin menfisi olan –sUz analogi yoluyla yuvarlak vokal taşımaktadır:

+sUz eki çok işlek bir yapım ekidir. Sahip olma, kendinde bulundurma görevindeki +II/+IU ekinin karşıtıdır (Korkmaz, 2014: 140). Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. Yokluk bildiren sıfatlar yapmaktadır:

Direksüz çarhı idüp üstüvâr ol
Meh ile mihrî kıldı bî-karâr ol CH 78

Vefâsuzdur cihan girme günaha
Baturma nâmuñı reng-i siyaha CH 371

Ki ol durur Hudâ'nuñ hağ resûli
Anuñ için hağâsuz oldu yolu CH 588

Yâruñ kapusu olmayıcağ uşbu cihanda
Ger cennet olursa bana ansuz hevesüm yoğ CH 1884

İsimden isim yapım ekinin +luk, +lük biçimleri de bulunmaktadır:

Cümle eşya birlüğüñe şahid olupdur senüñ
Cümle varlığ valığüna 'âlem içre oldu dâ CH 231

Bu şaha kim ki isterse yavuzluk
Cihânda görmesün bir lağza uzluk CH 981

Şafâ virürdi cânlara kelamı
Eyülük ile meşhur idi namı CH 1164

2.2.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleri:

Faktitif ekinin –dur, –dür şekilleri vardır: Faktitif görevinde kullanılan bu ek, Köktürkçede tamamen yuvarlak ünlüdür. Eski Anadolu Türkçesinde en yaygın görülen ettirgenlik eklerindedir. Geçişli ve geçişsiz fiillerden geçişli fiiller yapar. Ekin ünlüsü bu dönemde sürekli yuvarlaktır:

Tapuñdur her du‘ānuñ çün müc̄bi
K̄abül eyle sevindür ben ğaribi CH 33

Gerundium eklerinden umûmiyetle -(y)u, -(y)ü tercih edilmiştir, -ı, -i azdır:

Köktürkçedeki -g ekinin Oğuzcada düşmesi sonucunda yardımcı ekin yerine geçmiştir. Ek v sesine dönüşerek düştüğü için geride bir yuvarlaklık kalmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde fazla işlek değildir. Geçtiği kelimeler her zaman yuvarlak ünlüdür.

Osmanlı Türkçesinde {-U} zarf-fiil eki düzensiz bir kullanıma sahiptir. Meselâ “di-/de-“ fiili 18. yüzyılda bile bu zarf-fiil ekini alınca “diyü/deyü” şekline girmektedir. Bu durumu kelimenin kalıplaşmasına bağlamak mümkündür (Kartallıoğlu, 2007: 94).

Getürüp Muştafâ’yı şād u ħandān
Girü kendü semaya oldı perrān CH 750

Göñülde söyleyürek ol iki şāh
Hemān dem şehre toĝrı tutdılar rāh CH 4478

Zarf-fiil eki -(y)UbAn şekliyle de mevcuttur:

Görüben şöĝbet ü meclis yaraĝın
Burarlar ‘ūd u kânūnuñ ħulagın CH 1187

Kimesneye dimeyin t̄utuban dil
Ki ‘aşĝa düşüp oldum şöyle bī-dil CH 1250

Ķoma göñlünde ĝam mey nüş eyle
Meyi nüş idüben ħoş cüş eyle 1294

Derūnıdan ħıluban derdile cüş
Hemān dem ‘aĝlı gitdi oldı bī-hüş CH 1348

Diğer bir zarf-fiil eki de -(y)Up olarak karşımıza çıkmaktadır: Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlak ünlü kullanılan eklerden biri olup yaygın bir zarf-fiil ekidir. Eski Türkçede -p olarak kullanılan eke daha sonra yanındaki yardımcı ünlü eklenmiş ve p’nin yuvarlaklaştırma etkisiyle -Up biçimini almıştır: döymeyüp cān virdiler anlar tamām, yapışup çıkardular, ol gönlegi iltüp ya’kuba vire (Akar, 2018: 200). Bu zarf-fiil eki 17. yüzyıla kadar daima yuvarlak ünlüdür. 17. yüzyılda ekin düz şekilleri -uyumsuz da olsa-

görölmeye başlamıştır: dutıp, koyıp (Duman 1997: 175); satıp, takıp (Kartallıoğlu 2005: 485). 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ek daima yuvarlak ünlölüdür (Kartallıoğlu 2005: 489-491).

Gelüp muṭribler anda şaf tatarlar
Muğanniler dahı hem kef tatarlar CH 1191

Dönüp dir kim bu durur bāg-ı cennet
Ki_olur her kim gelürse bunda rāhat CH 1213

Çaşını eyleyüp müşgîn-kemān ol
Ḥadeng ile diler kim ala cān ol CH 1222

Uyanup çün nazār kıldı şehensāh
Nigārın görmeyüben eyledi āh CH 1233

Dil açup gerçi kim söylerdi ğonca
Şehensāhuñ dili düşmişdi rence CH 1303

Çü eçderhā şehüñ cündini gördi
Çaқыyup kıyruğını yire vurdı CH 1741

Sıfat-fiil eki –dUk olarak kullanılmıştır: Köktürkçede en sık kullanılan ek sıfat-fiil ekidir. Köktürk metinlerinden beri rastlanan bir sıfat-fiil ekidir. Oğuz ağızlarına ait bir ek olduğu sanılmaktadır. Diğer sıfat-fiil eklerinden ayrılan özelliği çekim ekleri alabilmesidir: gitdüği yolca gelürdi ol dede, söz sıduğını unıdır ol dem, emek yidüğümüzi çün bileler (Akar, 2018: 191).

Didi bunlara iy aşhāb-ı āgāh
Neye giderdi öñ gitdüđüñüz rāh CH 325

Münācāt itdüđi Tūr'ı haқыyçün
Yed-i beyzādađı nūrı haқыyçün CH 514

Sonuç

Cem Sultan'ın Cemşîd ü Hurşîd mesnevisindeki vokalleri yuvarlaklaşan kelimelerin ve eklerin konu edindiği bu çalışmada birçok yuvarlak ünlölü kelime ve ek tespit edilmiştir. Ele aldığımız örneklerin tamamına yakını Eski Anadolu Türkçesinde meydana gelen yuvarlaklaşmalardır.

Bir benzetme olayı olarak ortaya çıkan yuvarlaklaşmada; düz ünlü, yanındaki dudak ünsüzü ya da kelimedeki yuvarlak ünlü etkisiyle yuvarlak bir ünlüye dönüşmüştür. Damak uyumuna göre çok daha yeni olan dudak uyumu, gerilek yuvarlaklaşma özelliği ile önce Doğu Türkçesinde ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesi, Doğu Türkçesindeki bu dudaklılaşma özelliğini de içine katıp yuvarlaklaşmayı bir adım öteye götürmüştür. Eski Anadolu Türkçesi, özellikle çekim ve işletme eklerindeki yardımcı ünlüleri yuvarlaklaştırma konusunda çok ileri gitmiştir. Dudak uyumsuzluğu, yazı dilinde Eski Anadolu Türkçesinden sonra da sürmüştür. Çünkü yazı dili geleneğinin muhafazakârlığı, söyleyişte öyle olmasa bile, bazı ekleri ve kelimeleri ısrarla yuvarlak sıradan yazdırmayı zorunlu kılmıştır.

Çalışmamızdan anlaşılıyor ki, sonradan yuvarlaklaşan eklerden bazılarında b, m, p, v gibi dudak sesleri etkili olmuştur. m ünsüzünün etkisiyle yuvarlaklaşan eklerin iyelik, genitif, görülen geçmiş zaman ve emir çokluk bir şahıs ekleri; dudak ünüsüzü v<b etkisiyle yuvarlaklaşan eklerin istek çokluk birinci şahıs ve bildirme çokluk birinci şahıs ekleri; -ğ ve -g konsonantlarının düşmesinin etkisiyle yuvarlaklaşan eklerin ise sıfat yapma eki -IU ve ekin menfisi olan -sUz olduğunu görmüş bulunuyoruz. Belli bir kısmı ise yuvarlak olan eklerin analogik baskısı sonucu yuvarlaklaşmaya uğramıştır. Bunlarla birlikte Faruk Kadri Timurtaş'ın da belirttiği üzere, dudak ünsüzü olmamasına rağmen ñ sesinin de yuvarlaklaşmaya sebep olduğunu anlamaktayız.

k sesi etrafında da bir yuvarlaklaşma görülmektedir. Özellikle -dUk gibi k ile biten eklerin yuvarlak ünlülü olduğu görülmektedir. Buradaki yuvarlaklığa k sesinin sebep olup olmadığı konusunda şimdilik elle tutulur bir izah bulunmamaktadır. Ancak Özbek Türkçesinde k sesinden önce gelen a seslerinde görülen yuvarlaklaşma bir soru işareti bırakılmaktadır.

Bir kelimenin ekleşmesi sonucu bir ek ortaya çıktığı da görülmektedir. Bunun gibi eklerdeki yuvarlaklığın -Buran'ın çalışmasından hareketle (1999)-kelimenin aslından geldiğini söyleyebilmekteyiz. Eski Anadolu Türkçesi dönemi için bahsettiğimiz gruba -dUr (bildirme eki), -vUz ve -Uz ekleri dâhildir.

Özetleyecek olursak, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin ses bilgisi bakımından gösterdiği en dikkat çekici hususiyet, yuvarlaklık-düzlük bakımından vokal uyumunun zayıf olması ve vokallerde umumiyetle bir

yuvarlaklaşma temayülünün bulunmasıdır. Birçok eklerin vokallerinde bir yuvarlaklaşma görülmektedir. Yani bu dönemin diğer tarihi Türk lehçelerinden açık bir farkı olarak, kelimelerde ve eklerde meydana gelen yuvarlaklaşmaların varlığını gösterebilmekteyiz.

Kaynakça

- AKAR, A. (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BURAN, A. (1999). *Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni*. Ankara: TDK Yay.
- DUMAN, M. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*. Ankara: TDK.
- GÜLSEVİN, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: YÖK Matbaası.
- KARADOĞAN, A. (2001). “Eski Anadolu Türkçesinde Yuvarlaklaşan Ekler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 49. 171-179.
- KARTALLIOĞLU, Y. (2007). “Tanzimat Gramerlerinde Bazı Eklerin İmlası ve Dudak Uyumu ile İlgili Uyarılar”. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S.43. 85-106.
- KORKMAZ, Z. (2014). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: TDK Yay.
- KÖKTEKİN, K. (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum: Fenomen Yay.
- SAVRAN, H. (2018). “Türk Dilinde Yuvarlaklaşma Olayı ve Dudak Uyumu”. *Türkbilig Dergisi*, 35. 89-96.
- TİMURTAŞ, F.K. (1976). “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 334-337.
- https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/158374/mod_resource/content/1/Tarihse10%C4%9FuzT%C3%BCrk%C3%A7esiH08.pdf (Erişim tarihi 10.04.2022)

Sevgi Soysal'ın Yenişehir'de Bir Öğle Vakti Romanında Tutunamayan Tipler

Anti-Heroes in Sevgi Soysal's Novel Yenişehir'de Bir Öğle Vakti

*Meltem Yanık**

Öz: Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Sevgi Soysal, romanlarında bireyi merkeze alarak toplumsal hususları ve dönemin sorunlarını eleştirel bir tarzda ortaya koymuştur. Yenişehir'de Bir Öğle Vakti gerek anlatım tarzı gerekse konusu bağlamında oldukça dikkat çekici bir eserdir. Romanda toplum içinde yabancılaşan ve toplumsal değişime ayak uyduramayan bireylerin hikâyesi söz konusu edilir. Eserde modernizmin bir getirisi olan topluma yabancılaşan birden fazla tipin ortaya konulduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu bireyler, çalışmada tutunamayan tipler olarak nitelendirilmişlerdir. Öyle ki bu kişilerin Tutunamayanlar'ın Turgut Özben'inden pek bir farkı yoktur. Dolayısıyla Yenişehir'de Bir Öğle Vakti romanındaki tipler, dönem insanının romandaki izdüşümünü ve entelektüel düşünce yapısıyla tam olarak ne yapacağını bilemeyen varoluşçu bir anlayışla hayata tutunamayan kişilerdir. Yazar, romanında yarattığı her bir tip üzerinde ayrı ayrı durmuş ve bu kişileri romanına ilmek ilmek işlemiştir.

On bir bölümden oluşan bu çalışmanın giriş bölümünde kısaca Yenişehir'de Bir Öğle Vakti romanı ve modernizmin getirdiği birey hakkında bilgi verilmiş ardından her bir bölümde ayrı bir kişi üzerine odaklanılmıştır. Böylece her başlık altında anlatılan kişiler, merkeze alınıp değerlendirilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmada ele alınan kişilerle ilgili genel kanılar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sevgi Soysal, Yenişehir'de Bir Öğle Vakti, tutunamayanlar, yabancılaşma.

Abstract: Sevgi Soysal, one of the most important authors of Turkish literature, presented social issues and contemporary concerns in a critical way by focusing on the individual in her novels. Yenişehir'de Bir Öğle Vakti is a quite remarkable work both in terms of its turns of expression and subject. The novel tells the story of

* Ordu Üniversitesi, Türkiye, Yeni Türk Edebiyatı, Doktora Öğrencisi, mltmynk602@gmail.com

individuals who are alienated from society and cannot adapt to the social changes within that society. More than one character who has been alienated from society as a result of modernism is identified in the work. Therefore, these individuals were characterized as “anti-heroes” in this study. In fact, these characters are not much different from the characters of *Tutunamayanlar* (The Losers). Thus, the characters of the novel *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti* can be seen as prototypes of the people of that time. Those identified as anti-heroes do not know exactly what to do with intellectual thinking and existentialist understanding. Soysal focused on each anti-hero she created in her novel separately and the care she showed in their creation is evident throughout the work.

In the introduction of this study, consisting of eleven chapters, brief information is provided about the novel *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti* and the individual brought by modernism. Then, each subsequent chapter focuses on a separate character from the novel in order to provide a closer examination, evaluation, and interpretation for each. The conclusion of the study offers general opinions about the characters and the novel.

Keywords: Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, anti-heroes, alienation.

0. Giriş

Sevgi Soysal’ın “tutukluluk döneminde kaleme aldığı ve 1974 Orhan Kemal Roman Ödülü’nü kazanan *Yenişehir’de Öğle Vakti* (1973)” (Yaraman, 2015: 44) modernizmin bazı özelliklerinden faydalanılarak kaleme alınmıştır. Soysal, aslında modernizmin eserinde soluk alıp vermesine fırsat verdiğini söylemek mümkündür. Öyle ki eserde yaratılan tiplerde birtakım değişikliklere gidildiği görülmüştür. Bu değişiklikler, modernizmin getirdiği ve yaşadığı hayatta problem yaşayan bireylerin hikâyesidir. Roman “her şeyden önce büyük bir dönüşümün, bu dönüşüm içindeki insanların, bu yeni karşılaşmaların ve bu ‘yeni şehrin’ romanıdır” (Ural, 2015: 99). *Yenişehir’de Öğle Vakti* romanında yalnızlaşan, toplum içinde savunmasız kalan bireylerin, önce kendine sonra da bulunduğu topluma karşı bir yabancılaşma sancıları görülür.

Yenişehir’de Öğle Vakti, 12 Mart askeri darbesinin hemen öncesini anlatır ancak darbeden iki yıl sonra yayımlanmıştır. Toplumdaki görülen köklü değişimlerle birbirinden farklı yaşayan insanların hikâyeleri ve bu değişimleri

simgeleyen bir kavak ağacının devriliş süreci romanın genel kurgusunu oluşturmaktadır (Atik, 2019: 45).

Yenişehir’de Öğle Vakti romanı on dokuz bölümden oluşmakta ve on kişinin hikâyesine değinmektedir. Roman başlangıçta bir kavağın ha devrildi ha devrilecek olması ile başlar. Dolayısıyla eserin anlatım kurgusu oldukça farklı ve dikkat çekicidir. Kavağın etrafında toplanan kalabalıktan seçilen bazı kişilerin hikâyesi, romanın kurgusunu oluşturur. Roman, “tıpkı bir film objektifi gibi” (Ural, 2015: 100) kamera olarak düşünüldüğünde yazar kalabalığın içine elinde kamerayla dalmış ve gördüğü insanı çekmeye başlamıştır. Kameranın gördüğü insan önce okuyucuya tanıtılıp ardından flashbach tekniği ile anlatılan kişinin çocukluğuna gidilir. Sonra tekrar aktüel zamana dönülüp kamera başka kişiye çevrilir. Böylece aynı teknik her bir karakter üzerinde uygulanır. Bundan dolayı romanda zaman atlamalarının varlığından söz etmek mümkündür. Geçmiş ve aktüel zaman arasındaki atlamalar yazarın deyimiyile şimdiki zamanın şemsiyesi altında toplanmıştır.

Yazar kavağın devrilecek oluşundan itibaren eline aldığı kamerayı kavağın devrilmesiyle birlikte romana son verir. Yenişehir’de Öğle Vakti romanının tamamı sadece bir öğle vakti kadar kısacık sürede, Ankara’da Kızılay’dan Piknik’e uzanan bir mekânda geçer. Anlatılanlar tıpkı bir film objektifi gibi yansıtılır. Hikâyeler günlük hayatın sıradanlığını yansıtacak şekilde parça parçadır; bu parçaları birbirine bağlayan bir bağlantı ise yoktur. Bu noktada anlatı, mekân ve zaman birleşip sokakta karşılaşan kişiler vasıtasıyla birbirine eklenir (Ural, 2015: 100-101).

Romanda ele alınan karakterler toplumdan kendini ayırtmış kişilerdir. “Birbirlerini anlamayan, birbirlerine bozulan, kırılan, gıcık olan tipleridir” (Soysal, 2021: 10). Eserde okuyucuya “burjuva benliğinden vazgeçip daha hakiki ve toplumcu bir özneliğe yönelmelerinin imkânlarını ve sancılarını sunarlar”(Altuğ, 2013: 169). Dolayısıyla çalışmada bu kişiler, tutunamayan tipler olarak ele alınmıştır. Tiplerin olumlu veya olumsuz olmasına bakılmamış esasında toplumdan uzaklaşan ve bu uzaklaşmanın temelinde yatan travmaların bireyde bıraktığı etkiler üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda Tutunamayanlar’ın Turgut Özben’i gibi bir yere ait olamayan yani eşikte kalan insan profilleri incelenmiştir.

Romanda anlatılan kişilerden üç kişi dışında tamamı olumsuz tipleridir. Olumlu kişiler Doğan, Olcay ve Ali'dir. Ali dışında Doğan ve Olay olumlu bir kişi olsa dahi bu çalışmada tutunamayan tiplere dâhil edilmişlerdir. Sebebi ise her ne kadar olumlu bir yapı gösterebilirler de topluma ayak uyduramayan, korkan, çekinen ya da insanların içine dâhil olmaya çalışsalar da bunu tam anlamıyla başaramamış olmalarıdır.

1. Alafranga Züppe Bir Tip: Tezgâhtar Ahmet

Roman “Tezgâhtar Ahmet, Büyük Mağaza'nın Bodrumunda Başarısızlığa Uğruyor”(Soysal, 2021: 13) başlığı ile başlar. Yenişehir'de Öğle Vakti'nin ilk bölümü Tezgâhtar Ahmet üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ahmet, Tezkan mağazasında çalışan bir tezgâhtardır. Romanın ilk tutunamayan karakteri Ahmet, henüz kendisini gerçekleştirememiş bir bireydir. Öyle ki çalıştığı mağazadan aldığı aylığın büyük bir kısmıyla kıyafet alışverişi yapmaktadır. Ahmet'in en belirgin özelliği, daima cam / aynalar da kendini seyretmesi ve kılığına kıyafetine, üstüne başına öylesine düşkün olmasıdır. Bu kıyafete düşkünlük giyim kuşamı çok sevdiği için değil tamamen olduğundan farklı görünmek içindir. Dolayısıyla kendisiyle barışık olmayan Ahmet, pahalı kıyafetler giyince benzemek istediği insanlar gibi görüleceğine ve saygı duyulacağına inanır:

“Tezkan mağazasından aldığı aylığın büyük bir kısmını boşuna mı ‘Amadı’ mağazasına yatırıyor. Elbette değil. Dört dörtlük giyinmek için yatırım yapmak gerek. ‘Amado’ mağazasının vitrini Ahmet'in yakışıklılık düşlerinin gerçekleşmesi için düzenlenmiyor mu? Modaya uymak, alışılmamış, orijinal şeyler satılıyordu orda. Ahmet, kimler, hangi gençler gibi olmak istiyorsa, işte onların giydiklerinden satıyordu o mağaza” (Soysal, 2021: 20).

Ahmet'e göre giyinmek bir yatırım yapma işidir. Kıyafetler öyle sıradan mağazalardan değil imrendiği kişilerin alışveriş yaptığı yerlerden ve en pahalı mağazalardan olmalıdır. Romanda dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise kız arkadaşı Şükran, Ahmet'e Alain Delon'u anlatır. Onun bir zamanlar garson olmasından, güzel giyinmesinden, yakışıklı olmasından ve sonradan çok zengin olduğundan söz eder. Ahmet için bu sözler, Alain Delon gibi giyinmek ve ona benzemek için yeterlidir. Nitekim romanın ilerleyen sayfalarında

Şükran'ın "Ahmet'e alıcı gözlerle bir daha baktı göz ucuyla. Vallahi, tıpkı Alain Delon. Aynı onun gibi" (Soysal, 2021: 35) sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Ahmet kendisi olmak için değil başkaları için değişen ve olduğundan başka görünmeye çalışan bir tiptir.

Ahmet, ailesiyle oturdukları semt olan Samanpazarı'ndaki insanlarla kendisini karşılaştırır ve onlarla kendini denk görmez. "Adam olan Samanpazarı'nda yadığınmalı. Orda yadığınmayan, kılıksızın, sünepenin biridir. 'Halk'tır halk!" (Soysal, 2021: 20) ifadelerinden de açıkça anlaşıldığı üzere Ahmet, kendini yaşadığı toplumdan ve halktan ayrı bir noktada görmektedir. Bundan dolayı kıyafete verdiği önem bulunduğu ortamdan farklı, zengin gözükmek ve saygı duymak içindir. Dış görünümüne yatırım yaparak aslında toplumdan kendisini ötekileştirip uzaklaştırmaya çalışır. Romanda bu uzaklaşma, halkın içinde yadığınmak olarak tanımlanır.

Zengin gözükmek, yaşadığı toplumdan ayrılmak ve kendini onlara denk görmemenin temelinde aslında çocuklukta yaşanılanların birer dürtü olarak hayatının bundan sonraki devam eden sürecini nasıl etkilediğinin birer göstergesidir. Nitekim bu durum onun tam olarak hayata tutunamamasının sebebi olarak okurlara sunulmuştur. Çocukken annesinin Kızılay'dan alışveriş yapmanın bir kazıklanma olduğunu duyarak büyüyen Ahmet, zihninin bir köşesine annesinin ifadelerini kazımış ancak bu ifadeler, onda tam tersi bir etki oluşturmuştur. Öyle ki "Kızılay'dan alışveriş etmenin bir ayrıcalık, üstünlük olduğu düşüncesi yaratmış, o da kendi para kazanmaya başlar başlamaz her şeyi Kızılay'dan almaya özenmişti, hem de en pahalı mağazalardan" (Soysal, 2021: 21). Aslında Ahmet'in zihnindeki yoksulluk ve fakirlik ifadeleri onu fazlasıyla meşgul etmekle birlikte olabildiğince bu kavramlardan uzak durmaya çabalamaktadır. Bu çaba ise sadece kılık kıyafete yatırım yapmakla sınırlı kalmıştır. Romanda Ulus ve Kızılay arasında bir karşılaştırma yapılır. Bu karşılaştırmada yoksul taraf Ulus, zengin taraf ise Kızılay'dır. Ulus, fakirliği ve en önemlisi Ahmet'in çocukluğunu, babasını hatırlatır:

"Ahmet'in Ulus'dan alınmış bir malın hiçbir değeri yoktur. Aldığı her şey için 'Kızılay'dan alındı' cümlesini eklemek isterdi daha çocukken (...) Ulus, Hal denince aklına hep babasının büyük bir meydan savaşı veren kumandan tavrıyla, kış başında eve yığıldığı, can sıkıcı soğan, patates çuvalları, pis peynir,

zeytinyağı tenekeleri gelir; hiç bu düşünceler şık giyimle bağdaşabilir mi? Neyle bağdaşır peki? Hasislikle, yoksullukla, hasislik ederek yoksulluğu yeneceğini sanmak gafletiyle” (Soysal, 2021: 21).

Dolayısıyla Ahmet’e göre Ulus’tan alınan bir malın hiçbir değeri yokken Kızılay’dan alınan malın ise ne olduğunun bir önemi yoktur. Mühim olan pahalı mağazalardan pahalı kıyafetler alınmasıdır. Aynı zamanda ona göre, bankada duran paranın da bir önemi yoktur. Çünkü kimse bankadaki paranın varlığından haberdar olmayacaktır. Ama o parayla araba ve kılık kıyafet alırsa o zaman herkes onun zengin olduğunu anlayıp kendisine itibar edecektir. “Arabam olsun da ben aç kalayım, kenarda köşede kalayım!” (Soysal, 2021: 23) ifadelerinden paranın varlığı ve önemi sadece insanlara gösterişten ibarettir. Çocukluğundan beri Kızılay annesinin ifadeleri ile zenginliğiyle var olurken, Ulus babasından sebep hep yoksulluk ve fakirlik içinde kalmıştır. Ahmet’in zengin gözükmeye çabalarına bir teşvik aslında çocukluğundaki babasıdır. “Hep durup durup babasıyla konuşurdu Ahmet, babası sanki, önüne çıkan bütün engellerin başı, ezilesi başıydı. Benim de onlar gibi bir babam olsa” (Soysal, 2021: 23) ifadelerinden anlaşıldığı üzere Ahmet’i tutunamayan olmaya iten güç yaşadığı çevre ve olmak istediği yaşama ait olmamasıdır. Dolayısıyla ne bulunduğu konuma ait ne de olmak istediği hayata dâhil olabilmıştır. Ahmet, tamamen arada kalmış yani eşikte kalan tutunamayan bir tip olarak okurlara sunulmuştur.

2.Psikolojik Birtakım Sorunları Olan Takıntılı Bir Tip: Hatice Hanım

Romanın ikinci bölümü “Hatice Hanım haklarını savunuyor”(Soysal, 2021: 37) başlığı altında Büyük Mağaza’da alışveriş yapan Hatice Hanım’ın hayatından bir kesit anlatılır. Hatice Hanım, her şeyde bir hakkı olduğuna inanan ve her şeyin en iyisine layık olduğunu düşünen emekli bir öğretmendir. Fazlasıyla otoriter, kuralcı yapısı ile tez canlı, üşengeçlikten nefret eden ve bir o kadar da bildiğini okuyan bir kadındır. Görüldüğü kadarıyla romanda mükemmeliyetçi bir kadın anlatılıyor gibi görünse de aslında psikolojik bir takım sorunları olan takıntılı bir tip anlatılmaktadır. Dolayısıyla romanın ikinci tutunamayanı Hatice Hanım’dır. Öyle ki romanda herkesi bakışlarıyla nizama sokmaya çalışan ona ters düşen kişileri cezalandırmayı kendinde hak gören bir kişi söz konusu edilir:

“Hep havada hep dik tutmuştu Hatice Hanım başını. Çok şükür! Hep yakalamıştı suçluları, hep ürkütmüştü; korkutmuş, adam etmiş, yola getirmiş, hadlerini bildirmişti suçluların” (Soysal, 2021: 41).

Ceza vermeyi kendinde hak gören Hatice Hanım, disiplinli bir o kadar da bencil ve en iyi olan her şeyin kendisine ait olmasını isteyen bir kişidir. Oğlunu da kızını da diğer herkesin gelinini ve damadından en iyi olan kişilerle evlendirmek ister. Çünkü o, en iyisini hak etmektedir:

“Hatice Hanım, kızını herkesten önce, herkeslerin oğlundan iyi okumuş, askerliğini yapmış, eli doğru dürüst ekmek tutan biriyle evlendirmeli; oğlunu, kabul günlerine gelen gelin adaylarının en hanım hanımcığını, en bakiresini almalıdır bir an önce. Çünkü hak etmiştir bunu o, öyle işte, hak etmiştir” (Soysal, 2021: 39) .

Her şeyin iyisini en güzelini kendinde hak gören Hatice Hanım, ölçsüzlüğe ve kanunları çiğnemeye tahammülü yoktur. Kanunları çiğneme Hatice Hanım’a göre büyük bir suçtur ve her suçlu affedilmemeli cezalandırılmalıdır. Ona göre affetmek sağlıksız ve barbarlıktır. Böyle katı kurallara son derece bağlı olduğunu söyleyen Hatice Hanım’ın alışveriş yaptığı mağazadan bir düzine çay kaşığı çalması da dikkat çekicidir. Yani kanunlara göre suç olan hırsızlık, Hatice Hanım’a göre suç değil midir? Parasını ödmeden mağazadan gönül rahatlığıyla ayrılabilir. Kuralları ve takıntılarıyla insanları nizama getirmeye çalışan Hatice Hanım, en başta kendisi kanunları ihlal etmektedir. Neticede hırsızlıkta bir suçtur.

Romanın üçüncü bölümünde Necip Bey’le aynı apartmanda oturdukları söz edilir. Emine Hanım’ın evinde telefon olmadığı için daima Necip Bey’in evinde telefonla konuşur. Arkadaşlarına Necip Bey’in numarasını verir. İstedığı zaman Necip Bey’e teşekkür eder ama istemezse etmez. Dolayısıyla Hatice Hanım, kırmızı ışıktaki kendisi beklerken onun gibi beklemeyip geçenlerin bir cezaı hak ettiklerini iddia ederken iş kendisine geldiği zaman karşı tarafa ne saygı ne de kural görmektedir. O, kimseyle tam anlamıyla anlaşamayan geçimsiz bir kadındır. Onu tutunamayan olmaya iten de işte bu karakteridir. İnsanlar tarafından pek seilmeyen ve seilmeye de çalışmayan Hatice Hanım, koyduğu kurallara kendisi uymayan birisidir.

3. Üretmeden Tüketen Bir Tip: Necip Bey

Romanın üçüncü bölümü “Necip Bey’in pantolonunun paçası çözülüyor” başlığı altında hayata tam anlamıyla tutunamayan Necip Bey’i anlatılır. Öyle ki henüz daha çocukken Necip Bey’in ağabeyi annesinin altınları alıp gizlice Viyana’ya kaçmıştır. Ağabeyi gittikten sonra annesi bu duruma oldukça üzülmüş ve gizliden gizliye büyük oğluna dilediği sermayeyi göndermiştir. Necip Bey’in annesi, büyük oğluna oldukça düşkündür. Necip Bey ise bu durumu gördükçe içten içe hep öfke duyup isyanla dolmaktadır. Dolayısıyla çocukluğundan kalma kırık bir kalbi vardır. Ancak çocukluktaki yaşamı yetişkinliğe oranla daha parlaktır. “Necip Bey’in yaşamı hep daha iyi ve daha parlak olan geçmişle ilgili hikâyelerdi aslında” (Soysal, 2021: 57). Anne ve babasının mirasının çoğunluğunu ağabeyi tüketmiştir. Böylece Necip Bey, geçim derdine düşmüş ve geride bir miras da olmadığı için oldukça sıkıntı yaşamaktadır. Bu sıkıntıdan kurtulmanın tek çaresi bankadaki bütün parasını çekip iflas etmekten kurtulmaktır ancak bu durumda bütün parası tükenecektir. Hiç parasının kalmaması “yarı ölmek gibi bir şey Necip Bey için. Geleceğe kuşkuyla bakıyordu” (Soysal, 2021: 58). Parasının tükenmesi Necip Bey’i oldukça endişelendirir. Parası azaldıkça ailesi tarafından saygı görmez kimse onu ciddiye almaz. Bu durumdan oldukça mustarip olan Necip Bey, iyiden iyiye cimrileşmeye başlar. Necip Bey’e göre bütün herkes onun parasını son kuruşuna kadar tüketmeye, mahvetmeye ve yıkmaya çalışır. Bunlar karşısında Necip Bey, geleceği için çabalamaktansa güvensizlik ve kuşku duymayı tercih eder. Öyle ki bu güne kadar bankandan hep para çekmiş ancak hiç para yatırmamıştır. Bankadaki parasını artırmak yerine günden güne azaltmıştır. Bu duruma düşmesinin sebebini insanlardan ve daha çok ağabeyinden kaynaklandığını söylese de kendinde hiç suç aramamaktadır. Hayata tutunup geleceğini de güvence altına almak yerine, o daima insanları suçlamış, dünyanın kötü ve yaşanmaz bir yer olduğuna kendini inandırmaya çalışmıştır. Böylece ne fakir olmak ister ne de para kazanmak için çaba gösterir. Tam anlamıyla arada kalmıştır. Dolayısıyla yine eşikte olan bir insanın hiçbir şey yapmadan hayatın akışına kendisini bırakan bir arayış için çaba göstermeyen bir tip anlatılmıştır.

4. Hayalin Peşinde Bir Arayış: Mehtap Örneği

Dördüncü bölüm Necip Bey'den sonra Mehtap üzerine yoğunlaşır. Mehtap, romandaki diğer kahramanlardan biraz daha farklı yani hayatta bir gayesi olan bir kızdır. Ancak Mehtap yine de olumsuz bir karakterdir. Yani tutunamayan insanlar kategorisine dâhil edilebilir.

Mehtap, fakir bir ailede büyümüş çocukluğu yarı açlıkla geçmiş birisidir. Çocukken ağabeyiyle kurdukları hayalle bir gün anne babalarını bu sefil âlemden kurtarmayı isterler. Ancak ağabeyi evlenip gittikten sonra bu hayal bozulmuş ve ağabeyi kendi kurduğu ailesiyle ilgilenmeye başlamıştır. Mehtap, ağabeyinin evlenmesine ve ona yardım etmemesine daima öfkeli. Çocukluğundan beri hep anne babasının yüzü gülsün diye derslerinde başarılı olmuş. Liseyi bitirdikten sonra tanışlar vasıtasıyla bir bankada işe başlamıştır. Kendinden vazgeçmiş sadece ama sadece ailesi için var olmuş bir karakterdir. Kazandığı parayla ancak geçinirler. “Gereksiz hiç para harcamadığı, kendisi –susuz bir yaz limonundan bardaklar dolusu limonata çıkarmak istercesine-sıktığı halde hiçbir şeyi değiştiremediği için kararıyordu içi” (Soysal, 2021: 69). Mehtap'ın hayattaki amacı, anne babasını daha iyi koşullarda yaşatmak olsa da ne yazık ki bunu başaramamıştır.

Mehtap çocukluğundaki ortamdan annesini ve babasını kurtarmış ancak yine fakirlikten kurtaramamıştır. Dolayısıyla her ne kadar geçmişteki aile yaşantısını yıksa da yerine bir şey kuramamıştır. Dolayısıyla Mehtap, o günün entelektüel düşüncesiyle ne yapacağını tam bilemeyen varoluşçu bir anlayışla hayatta var olan bir tutunamayandır. Nitekim Mehtap'ın yaşadığı aslında günümüz insanının modern hayatına bir örnektir.

5. Tüketim Odaklı Doyumsuz Bir Tip: Mükemmeliyetçi Güngör

Romanın bir diğer kahramanı Güngör'dür. Yine çocukluğu fakirlik içinde geçen karakterlerden birisidir. Çocukken bir apartmanın bodrum katında ailesiyle birlikte yaşayan Güngör, büyüdüğüde apartman sahibinin kızıyla evlenir. Bu evliliğinden üç çocuğu olmuştur. Karısının babası daima Güngör'e destek olmuş ve onun başarısındaki en büyük paya sahiptir. Kayınpederi öldükten sonra karısı apartmandaki hisselerini Güngör'e devretmiştir. Güngör de bu hisselerle ilk dükkânını açmıştır. Görünüşte Güngör'ün hayatından

şikâyet edecek bir durum söz konusu bile değildir. Bu hikâyeye uzaktan bakıldığında her şey çok hoş, düzenli bir hayat, üç çocuk güzel bir aile gibi gözükse de günler geçtikçe Güngör hayatından memnun olmamaya başlar. Günlük hayatın sıradanlığı onu ailesinden uzaklaşmıştır. Kendini fazlasıyla mükemmel görüp eşini yanına yakıştırmaz. Ondan boşanıp yeni sevgilisiyle evlenme planları yapar. Yeni sevgiliyi de yanına yakıştırmak için onu değiştirmeye çalışır. Kendisi dışında insanların hep kusurlu sıradan olduğunu düşünür. Dolayısıyla fakirlikten zenginliğe geçişte bir doyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Bu doyumsuzluk ve hırs onu olumsuzluklara iteler. Güngör'ün tamamıyla olumsuz bir tip olarak yaşadığı toplumda tutunandan tutunmayana doğru bir geçiş yaptığı söylemek mümkündür.

6. Burjuva Zihniyeti Bağlamında: Prof. Salih Bey Tipi

Prof. Salih Bey romanda burjuva tarzı bir hayat yaşar. Yine çocukluğunda fakir bir ailenin içinde büyüyen bir karakter olarak okur karşısına çıkarılan Salih Bey, geleceğe karşı daima güvensizlik duygusu içindedir. Bu duygu aslında onun çocukluktan beri taşıdığı bir histir. Salih Bey'i tutunamayan olmaya iten birincil sebep ise onun babasıdır. “Başkalarına güvenmeyerek ayakta durabileceğini öğrenmişti babasından” (Soysal, 2021: 93). Çocukluğunda okuldaki arkadaşları, kardeşleri annesi ve babasına karşı güvensizlik duygusu besleyen Salih Bey, hiçbirini sevmez. Yaşadığı hayatın koşulları onu her zaman rahatsız etmiştir. Bu durum onun kendi içine kapanmasına ve yaşadığı toplumdaki olabildiğince uzaklara itilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla yaşadığı topluma uyum sağlayamamış ve bulunduğu dünyadan kaçarak derslerine ve başarıya sığınmıştır. Çok çalışıp hukuk fakültesini bitirmiş ve sonrasında süreci çarçabuk aşarak genç yaşta profesör olmuştur. Bir apartmanı, arabası ve iyi bir kazancı vardır. Çocukluğundan farklı bambaşka bir çevrede konum elde etmiş hatırlı bir profesör olmuştur. Sonrasında Vekil kızı Mevhibe Hanım'la evlenmiştir. “Salih Bey hayatta arzu ettiği hedefe ulaşmış biri sayıyordu kendisini ve bundan bir ölçüde haklıydı” (Soysal, 2021: 95). Yalnız tek bir sorun vardır. O da Salih Bey'in kimseyi sevmemesidir. Çünkü “sevmeyi daha küçük yaşlarda unutmuştu” (Soysal, 2021: 98). Hayatı öyle yolunda gider ki bu düzeni bozmak dahi istemez. Dolayısıyla “artık hiçbir değişiklik gerekmiyordu yaşamında, tam tersine her

şeyi, böyle olduğu gibi sürdürmek” (Soysal, 2021: 98) ister. Gündelik hayatının sıradanlığı içinde yaşamını sürdürür. Çünkü çocukluğundaki psikolojisi ve onun bilinçaltına attığı olaylar yetişkinlik dönemini de etkilemiştir. Neticede Salih Bey, çocukluğundaki çevresinden, insanlardan ve hatta yoksulluktan kurtulmak için sıkı bir şekilde çalışıp başarıyla girdiği yoldan yeni hayatına tutunamayan cübbesini giyerek çıkmıştır.

Öyle ki Prof. Salih Bey tıpkı Oğuz Atay’ın Tutunamayanlar romanındaki Turgut Özben gibi burjuva yaşantısı olarak nitelendirilen bir hayat yaşar. Turgut Özben de meslek sahibi, evli ve iki çocuk babasıdır. Her iki tipin de hayatlarından şikâyet edecek olumsuz bir durum söz konusu değildir. Ancak her ikisi de burjuvalaşan hayatlarında kendilerine dair bir şey bulamamışlardır. Onları tutunamayan olmaya iten de sorgulamayı bırakıp sessizliğe gömülmeleridir. Prof. Salih Bey ile Tutunamayanları’nın Turgut Özben’i ve Selim Işık arasındaki terk fark vardır. Turgut Özben’i tutunamayan olmaya iten güç onu intihar etmeye sürüklerken Selim Işık’ı ise bulunduğu şehri terk ederek özünden uzaklaşmayı getirir. Ancak Prof. Salih Bey’in tutunamayan olmasındaki güç, onun sadece içine kapanarak gündelik hayatta yaşamını sürdürmeye devam etmesi olarak yorumlanır. Böylece dünya yansa umurunda olmayan Prof. Salih Bey gibi bu tipler, bir hissizleşme durumu yaşayarak hayatlarına devam ederler.

7. Takıntılı Bir Tip: Mevhibe Hanım

Bir vekil kızı olan Mevhibe Hanım, Salih Bey’in eşidir. Bu evlilikten Olcay ve Doğan adlı iki çocukları vardır. Mevhibe Hanım, daima ciddi ve asık yüzlü ve herkesi kontrol altında tutmaya çalışan otoriter bir kadındır. Her şeyin yerli yerinde olmasını isteyen bir düzen hastasıdır. Aynı zamanda eline geçen her şeyi bir gün kullanırım umuduyla sandıklarda ve dolap içlerinde saklar. Mevhibe Hanım’daki eşyaları biriktirme durumu, halk arasında istifçilik olarak da bilinen bir tür hastalık çeşididir. Bu durumun temel sebebi Mevhibe Hanım’ın çocukluğuna dayanır. Babasından sevgi görmemiş ama daima kendini babasına ispat etmeye çalışan bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Yetişkinlik hayatında da vefat eden vekil babasına layık olmaya devam etmiştir. Mevhibe Hanım’daki bu olumsuz durumlar, onun çevresiyle sağlıklı bir iletişim kurmasını engeller. Dolayısıyla hayattaki varlığı onun insanlarla

anlaşamamasına ve toplumdaki dışlanmasına ötekileşmesine sebep olmuştur. Kızı Olcay bile “anasının, çevresindeki çoğu kişiler gibi düzelmez ve konuşulmaz kişilerden olduğuna çoktan karar vermişti” (Soysal, 2021: 109). Bu noktada Mevhibe Hanım, toplumda uyumsuz ve yabancı olan bir tiptir. “Babası gibi güvenmezdi kimseye. Kendinden başkalarının yaptıklarında hep yanlış ara ve bulurdu” (Soysal, 2021: 127). Romandaki baba tipi, Mevhibe Hanım’ın hayattan kopuşuna sebep olan en büyük etkidir. Bundan dolayı romanın bir diğer tutunamayan karakteri, Mevhibe Hanım’dır. Hayata tutunmak için bir merhale arar ve bu merhale eşya biriktirmesi ve düzen takıntısıyla ortaya çıkar. O babasına layık olmaya çalışan ve layık olmadığını da bilincinde olan bir kadındır. Layık olmama durumu sözlü olarak dile getirilmese de takıntı gibi birtakım davranışlarla kendini ortaya koymaktadır.

8. Sevgisizlik Duvarlarına Hapsolmuş Bir Kız: Olcay

Olcay, Salih Bey ve Mevhibe Hanım’ın iki çocuklarından küçüğüdür. Romandaki diğer tüm kahramanlar; Olcay, Ali ve Doğan dışında olumsuz olarak nitelendirilen tiplerdir. Sadece bu üç genç, toplumla barışık olumlu bir bakış açısına sahiptir. Yalnız Olcay’ın romandaki diğer tüm olumsuz tiplerden farkı, bir zamanlar hayata tutunamayan ama sonrasında kendine bir tutanak bularak hayata tutunmaya çalışan bir kişidir. Dolayısıyla Olcay, romanda tutunamayandan tutunana bir geçiş sergilemeye çalıştığını söylemek mümkündür. Çünkü Olcay’ın tutunamayan olarak nitelendirilmesi çocukluk yıllarındaki yaşanan hayatın sonraki yaşamında da kendisini göstermesidir.

Olcay daha çocukken annesinin sevgisinin tamamını ağabeyine kaptırılmış bir çocuktur. Mevhibe Hanım her zaman oğlu Doğan’a ayrı ve özel davranmaktadır. Ağabeyi erkek olduğu için daima haklı ve her şey onun hakkı gibi gösterilir “o erkek, ona gerekli, o erkek, o okumalı, o erkek, yapar, o erkek, alır...” (Soysal, 2021: 188). Bu durumda Olcay oldukça etkilenmektedir. Sadece annesinde değil babasından da sevgi göremeyen Olcay, ailedeki bu sevgisizliği “sessiz sevgisizlik duvarı” (Soysal, 2021: 110) olarak adlandırır. Çünkü evde düzen hastası olan aynı zamanda istifçilik yapan annesi ve sessiz bir babası vardır. Çocukken gittiği gezilerde anne babası, çocukları dışında birbirleriyle bile gerekli olmadığı durumlarda konuşmazlar. Olcay bu gezileri de “korkunç sessiz geziler” (Soysal, 2021: 109) olarak nitelendirilmiştir.

Olçay, daha çok küçükken hayata olumlu bakarak mutlu hayaller kuran bir çocuktur. Ancak annesi Olçay'ın bütün hayallerine “değişmez yargılar veriyordu hakkında” (Soysal, 2021: 112). Psikolojik olarak Olçay'ı etkiledikçe sessiz ve içine kapanık bir çocuk olmaya başlamıştır. Olçay, sevilme ister. Bu sevgiyi ailesinde göremeyince sokaktaki çocuklarda bulmak ister. Onlarla arkadaş olup oyunlar oynamak ister. Ancak Olçay, titiz ve düzen hastası bir ailede büyüdüğü için haliyle o çocuklara uyum sağlayamaz. Onlar Olçay'ı aralarına almazlar hatta onu sevmezler. Sevgi duygusuna oldukça aç olan Olçay, korkak ve toplumdan ayrı yalnız bir çocukluk geçirmiştir. Fakat hayatta var olabilmek için kendisine “tutunacak bir şey arandı. Okumaya böyle başladı. Eline ne gelirse gelsin okuyordu” (Soysal, 2021: 114). Böylece bu sağlıksız yaşamından okumayla bir nebze de olsa kurtulmaya çalışmaktadır. Ailesi, Olçay'ın bu yoğun kitap okuma serüvenine olan kaygısından dolayı onu koleje yazdırır. Olçay kolejde yeni arkadaşlıklar kurdukça ve sosyal faaliyetlere katıldıkça “bütün sağlıksız çocukluğuna karşı basamaklı bir savaş açtı. Kendi iradesiyle önce korkaklığı, sonra lapacılığıyla savaştı. Son sınıfta, eski, kapanık kız olmaktan çıkmıştı” (Soysal, 2021: 116). Dolayısıyla Olçay'ın tutunamayandan tutunana geçiş evresi böyle gerçekleşir. O tutunamayan bir kız çocuğudur. Gerek çocukluğundaki yaşadıklarının etkisi gerekse sonraki yaşamındaki toplumdan ayrı düşme korkusu onu tutunamayan olmaya iteler. Yazar Olçay'ın hikâyesinin anlatıldığı kısımlarda çocukluğundan ona miras kalan ruhsal yıkıntıyı küçük küçük de olsa belli aralıklarla okuyucuya hissettirir. Olçay, “eski benliği ile yeni benliği arasındaki kopuşu tam anlamıyla gerçekleştirememiş, kendi çelişkilerince bölünmüş” (Altuğ, 2013: 186) bir tutunamayandır. Böylece çocukluğundaki hayatı sürdürmek istemez ancak topluma da ayak uyduramamıştır.

Her ne kadar tutunamayandan tutunana geçiş evresinde okuyucuya olumlu duygular verse de romanın sonunda ailesinin yaşamla arasına kurduğu sevgisizlik duvarını aşamayarak tutunamayan çerçevesinden çıkamadığını söylemek mümkündür. Çünkü Olçay, sosyalleştikçe kendini keşfeder ancak eve gelince yine annesinin oluşturduğu düzenin dışına çıkamaz.

9. Kimliği Oturmamış Bir Tip: Doğan

Salih Bey ve Mevhibe Hanım'ın iki çocuklarından büyüğü Olcay'ın ağabeyidir. Romadaki üç olumlu tipten birisidir. Diğer ikisi Ali ve Olcay'dır. Romanda olumlu olmak hayatta tutunan biri olduğu anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla Doğan'da tam olarak hayata tutunduğunu söylemek yanlıştır. Sıkıntılı bir evliliğin çocuğu "maymun iştahlı, kararsız ve avare" (Soysal, 2021: 9) olan Doğan, annesinin aşırı ilgisi ile ne tam bir öğrenci ne tam bir sanatçı ne de tam bir burjuvadır. Olcay gibi bir düzenin içine hapsolmuş ve oradan çıkamamıştır. "İçinde bulunduğu sevgisizlik-kayıtsızlık duvarını aşmak ister; ancak o da Olcay gibi farkına vardığı durumu aşamaz" (Öcal, 2011: 1484). Kendilerini gerçekleştirmeyi başarsalar aslında toplumda bir yer edineceklerdir. Ancak Ali'nin de deyişiyile onlar, "kurtuluşunu değişime bağlamış bir kurban" (Soysal, 2021: 184)'dır. Dolayısıyla umut değişimde görülse de değişemeyen Doğan ve Olcay, annesinin kurduğu düzenin dışına çıkamayan toplum içinde de ötekileşen tiplerdir. İçinde büyüdüğü ailenin sevgisizlik duvarları, onların toplumdan ayrışmasına neden olmuştur.

Doğan da Olcay da sevgisizlik duvarının içinde kalmak istemezler ama her ne yapsalar topluma da karışmazlar. Dolayısıyla bu iki tip, ne annelerinin dayattığı düzene ne de olmak istedikleri hayatın içine ait değillerdir. Onları tutunamayan olmaya iten de bu ait olamama durumudur.

10. Ötekileşmiş Bir Kimlik: Aysel

Yine çocukluktaki olumsuz durumlar, bireyin gelecekteki hayatını etkileyip şekillendirmektedir. Aysel'de bu çocuklardan birisidir. Geleceğinde onu tutunamayan olmaya iten güç çocukluğunda ve sonrasında yaşadıklarıdır. Romanda anlatıldığı kadarıyla Aysel hafifmeşrep bir kadındır. Yazar, yarattığı bu tiplerle yaşadığı hayatın tamamının sevgiden yoksun oluşunu gözler önüne serer. Aysel'in toplundan ayrışması, o kadar erkendir ki onun doğumuyla birlikte başlar. Aile sevgisi görmemiş ve anne, baba, kardeş dost gibi kelimeleri sevgisiz, güvensiz ve hatta belanın insan biçimi olarak algılamıştır. "Aysel'in baş belası yakını çok azdı. Babası ablasını iğfal etmiş ve bu birleşmeden doğmuştur" (Soysal, 2021: 240). Aysel'in anne-ablası pavyonda çalışan ve kızına bakmayan bir kadındır. Aysel'de on bir yaşında anne-

ablasının izinden gitmiş ve bu yolla kazanç sağlamaya başlamıştır. Özgürlüğü kendi vücudunu kullanarak hayatta kalma olarak bilir ve bu yolla tutunmaya çalışır. Onunda okumaya, insanca yaşamaya hakkı vardır ancak bir vesikası bile yoktur. Dolayısıyla hüviyeti bile olmayan bir tutunamayandır.

11. Modern Hayata Tutunamamış Kavak Ağacı Metaforu

Bu çalışma tutunamayan tipler üzerine odaklansa da kavak ağacı ile bu insanlar arasında kurulan benzerlik ilişkisinden dolayı burada da söz etmeye gerek duyulmuştur. Çünkü kavak, romanda merkezî bir denge konumundadır. Kavağın varlığı basit ve alelade gibi görünse de anlatımda geçişleri sağlayan bütünleştirici bir unsur olmuştur.

Kavak ağacı metaforu romanda farklı bakış açılarını romanın kurgusuna taşıdığı için pek çok çalışma da tartışma konusu da olmuştur:

“Kitap yayımlandığında kavak ağacının neyi simgelediği, kimin üstüne niçin devrildiği meselesi epeyce tartışılmış Kavak, Soysal’ın adı geçen söyleşideki ifadesiyle ‘düşmesiyle, kendisini kurutan yozluğu ortadan kaldıramayan, daha çok, yozluğun sadece önceden kurumuş bir uzantısı olan bu kavak’ besbelli bir simgedir” (Soysal, 2021: 11).

Ancak bu çalışma da iki bakış açısıyla kavak bir metafor olarak yorumlanmıştır. Bunlardan ilki sembol olan kavağın modern hayatın buhranlarından kurtulup özgürlüğe ulaşmak için yıkıldığını düşündürmektedir. Jung, ‘ağaç metaforu’ nu bilinçdışı anne imagosuna yani yeniden doğumu ifade eder. Yani bir ölüm değil yeni bir hayat için başlangıç olarak yorumlanabilir. Diğer bir bakış açısı ise bu hayatın kargaşasına engel olamayıp yavaş yavaş çürüyerek yok olmayı beklemektir.

Sembol ve simge olarak bakıldığında kavak ağacı da romandaki tutunamayan tiplerle özdeşleştiğinde aslında bir tutunamayanı simgelediğini söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla ikinci bakış açısındaki düşünceyle romandaki tipler bütünleşmektedir.

Romanın ilk cümlesi “Sanki büyük bir gürültüyle devrilecekmişçesine sallandı kavak” (Soysal, 2021: 13) ile başlayıp roman içerisinde ara ara yıkıldı yıkılacak bilgisi verilerek son cümlede ise “Çürük kökleri üstünde fazla

duramayan kavak, öz suyunu tümüyle tüketmiş gövdesini bir sağa bir sola salladı, sonra büyük bir çatırtıyla, (...) kimsenin artık hiçbir şeyi değiştiremeyeceği andaki hızıyla Mevlût'un üstüne devrildi" (Soysal, 2021: 272) diye tamamlanır.

Roman süresince farklı hayat hikâyelerine değinilmiştir. Her anlatımın da roman kişileri mutlaka kavak ağacını görmüştür. "Önemsiz bir kavak devriliyor sadece; bizim dışımızda" (Soysal, 2021: 216). Ancak sıradan ve alelade bir ağacın yıkılması kimseyi etkilememektedir. Tıpkı herkesin kendi hayatına odaklanırken bir diğzerinin hayatını fark etmemesi ve önemsememesi gibi. Yazar aslında eline aldığı kamerayla kavak ağacı vasıtasıyla bunu ifade etmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Romanda kökleri çürüten yani kökleri sağlam olmayan kavak, bir süre sonra yıkılır. Aynı şekilde kavak ağacı gibi roman içindeki tutunamayan tipler de daha küçük bir çocukken yaşadıkları psikolojik sorunlar onların mevcut yaşamını etkilemiştir. Dolayısıyla bu insanların da köklerinin kavak gibi çürük olduğunu ifade eden bir benzetme yapılabilir. Böylece hayata tutunmaya çalışan tutunamayanlarında bir gün kavak gibi yıkılabileceğini söylemek yerinde olacaktır.

Sonuç

Sevgi Soysal'ın Yenişehir'de Bir Öğle Vakti romanı modernizmin getirdiği topluma yabancılaşan bireyler üzerine durur. Farklı kurgu ve anlatım tarzı ile roman içerisinde birden fazla kişi ayrı ayrı olayların merkezine konularak anlatılmıştır. Bu durumu yazar bir kamera ile film çeker gibi her bir karakteri romanına ilmek ilmek işleyerek göstermiştir.

Roman her ne kadar modernizme yakın olarak gözükse de geleneksel romanın havasını üzerinden tam olarak attığı söylenemez. Ancak romandaki anlatım tekniği, zaman, mekân ve tipler düşünüldüğünde modernizmin bu unsurlara daha çok yaklaşımını söylemek yerinde olacaktır.

Toplumun içinde yalnızlaşan ve bu yalnızlaşmanın yol açtığı travmalar bireyi savunmasız ve iletişimsiz bırakmıştır. Romanda modernizmin getirdiği tipler, konu bağlamında toplumsal yabancılaşmanın birer örnekleridir.

İşte bu örnekler, çalışma da tutunamayan tipler olarak adlandırılmıştır. Tutunamamak her şeyden herkesten uzaklaşmak veya özgürlüğüne kavuşmak için hayatına son vermek tıpkı kavak metaforu gibi ya da hayattaki varlığını sorgulayıp tutunamayan gömleğini giyip günlük hayatın sıradanlığına kendini kaptırmaktır. Bu çalışma da toplumdan kendini uzaklaştıran insanlar veya gündelik hayatın sıradanlığında hiçbir şey yapmadan her şeye uyum sağlayan insanlar anlatılır. Yalnızca kavak ağacı sembolik olarak düzene karşı çıkmış ve yıkılmıştır. Dolayısıyla zamanla kökleri çürüyen kavak ağacı daha fazla tutunamamış ve toplumsal düzen onun yıkılmasına sebep olmuştur. Romandaki her bir kişinin de çocukluğuna ait psikolojik sorunları vardır. Çocuklukta görülen travmalar, gelecekte ki yetişkinlik evresini etkilemiştir. Çocukluktaki yaralar, kırgınlıklar üzerine kurulan yaşamlar, gelecekteki hayatların esas sıkıntılarının sebebi ve en önemlileri olmuştur.

Bugün toplumumuzda modernizmin birçok örneği vardır. Yenişehir’de Öğle Vakti, Tutunamayanlar gibi romanlar, erken dönemde yazılmış ve içeriğinde ise özel tipler üzerinde durulmuştur. Bugün ise bu tipler toplumda çoğalmıştır. Gündelik hayatın sıradanlığı içerisinde yaşayan insanlar, kendi içinde yaşamaya çekilmiş ve toplumdan uzaklaşmışlardır.

“Tutunamayan” kelimesi ilk bakışta başarısızlık olarak görülse de bütüncül olarak öyle değildir. Örneğin Prof. Salih Bey ve Oğuz Atay’ın Tutunamayanlar’ındaki Turgut Özben, Selim Işık hepsi başarılı insanlardır. Toplumun geleneğine başkaldıran ama onu da tam anlamıyla başaramayanlardır. Yenişehir’de Öğle Vakti romanının hayata dair birçok yansımaları görülür. Bugünün modern insanında da bunun örnekleri görmek mümkündür. Günümüzde yaşanan bunalımları, romancı çok daha erken dönemde görmüş ve yazmıştır. Nitekim romanda anlatılan bu tipler için bir çözüm önerisi getirilmemiştir. Netice itibariyle modernizmin en büyük özelliği de eserlerde çözüm önerisinde bulunmuyor olmasıdır.

Kaynakça

- ALTUĞ, F. (2013). Sevgi Soysal’da Karar Anları, Eşikler Ve Yeni Başlangıçlar (Edt: Şahin, S.) “Ne Güzel suçluyuz biz hepimiz!” sevgi soysal için yazılar, s. 159-196. İstanbul: İletişim Yay.
- ATİK, E. (2019). “Günü Gelecek Be Olcay”: Yenişehir’de Bir Öğle Vakti’nde Değişim Umudu”. *Edebiyat Eleştiri Dergisi*, 2019/12, s. 43-69.

JUNG, C. G. (2019). *Dönüşüm Sembolleri* (çev. Firuzan Gürbüz Gerhold). İstanbul: Alfa Yay.

ÖCAL, O. (2011). “Gündeliklik-Tarihsellik Kavramları ve Yenişehir’de Bir Öğle Vakti Romanı”. *Turkish Studies*, 6/3, 1477-1486.

SOYSAL, S. (2021). *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*. İstanbul: İletişim Yay.

URAL, T. (2015). “Kahrolsun ‘Bağzı’ Kavaklar: Yenişehir, Yeni Bir Ülke Umudu Ve Yazarlığın Politik Halleri Üzerine”, (Hz: Şahin, S., Şahbenderoğlu, İ.), İsyankâr Neşe Sevgi Soysal Kitabı, İstanbul: İletişim Yay.

YARAMAN, A. (2015). “Sorunları mı Sorumluluktan, Sorumluluğu mu Sorunlarından?-Kadınlık Durumu, Kadınlık Bilinci ve Sevgi Soysal-” Şahin, S., Şahbenderoğlu, İ. İsyankâr Neşe Sevgi Soysal Kitabı, İstanbul: İletişim Yay.

Eski Uygurca Tantrik Metinlerde İkilemeler

Reduplications in Old Uyghur Tantric Texts

*Merve Durkut**

Öz: İkilemeler, anlatımı zenginleştiren pekiştiren ve güçlendiren yapılardır. İlk örneklerinin Göktürk Yazıtlarında tespiti yapılmış olan bu yapı ilk yazılı kaynaklarımızdan başlayarak günümüz kaynaklarına kadar sıklıkla kullanılan bir cümle unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle de Eski Uygurca dönemi metinlerinde ikilemelerin kullanım sıklığı oldukça dikkat çekmektedir. Eski Uygurcada ilk ikileme çalışması Saadet Çağatay tarafından yapılmıştır. Bu dönem için ikilemeler üzerine en kapsamlı ilk çalışma Serkan Şen'e ait yüksek lisans tezidir. Bu çalışmaları takip eden; Meltem Can'ın ve Emrah Bozok'un yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Daha birçok isim bu dönem ve eserleri üzerine çalışmalar yapmışlardır.

Çalışmada Eski Uygurlara ait; 'Sitātapatrādhāraṇī', Uṣṇīṣā Vijayā Dhāraṇī Sūtra', 'Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung' Budist çevrede yazılmış eserlerden olan Tantrik metinlerde tespit edilen ikilemeler üzerine durulmuş elde edilen ikilemeler metinlerde yer alan cümleleriyle verilmiş ardından sınıflandırılmaya tabii tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca Tantrik metinler, sözcüklük, ikileme

Abstract: Reduplications are structures that enrich and reinforce the narrative. This structure, the first examples of which were determined in the Göktürk Inscriptions, appears as a sentence element that is frequently used from our first written sources to today's sources. Especially in the Old Uyghur texts, the frequency of use of reduplications draws attention. The first reduplication study in Old Uyghur was made by Saadet Çağatay. The first comprehensive study on reduplications for this period is Serkan Şen's master's thesis. Following these studies; Meltem Can and Emrah Bozok

* Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mervedurkut0@gmail.com

have master's theses. Many other names have done studies on this period and their works.

In the study, belonging to the Old Uyghurs; 'Sitātapatrādhāraṇī', Uṣṇīṣā Vijayā Dhāraṇī Sūtra', 'Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung' The reduplications found in Tantric texts, which are among the works written in the Buddhist environment, were emphasized.

Key Words: Old Uyghur Tantric texts, vocabulary, reduplication.

0. Giriş

İkilemeler dilimizde kalıplaşmış şekilde kullanılan, anlamı pekiştirmek, anlatım gücünü artırmak ve ifadeyi zenginleştirmek amacıyla kullanılan dil birlikleridir. Aynı sözcüğün tekrarıyla ya da anlamları birbirine yakın veya karşıt olan sözcüklerin yan yana getirilerek kullanılmasıdır. İlk örneklerinin Göktürk Yazıtlarında tespiti yapılmış olan bu yapının ilk yazılı kaynaklarımızdan başlayarak günümüz kaynaklarına kadar sıklıkla kullanılan bir cümle unsuru olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Türk dilinde sıkça görülen ve başvurulan ifade biçimlerinden olan ikilemeler üzerine pek çok çalışma, araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur. Yapılan çalışmaların bir kısmının, ikileme teriminin açıklanmış olduğu, nasıl bir sınıflandırılmaya tabii tutulduğu ve hangi yapıların ikileme biçiminde kabul edilip edilmeyeceği konusundaki teorik çalışmalar olduğundan bahsetmek mümkündür. Bu konuda hem tanım hem de terim bakımından ortak bir görüş birliğine varılabilmiş değildir. Bu farklılığın nedeni ise batı dillerinde kullanılan ikileme anlayışı ile Türk dilindeki ikileme anlayışının birbiriyle örtüşmüyor olmasıdır. Diğer bir kısım çalışmalar ise bir dönem, lehçe, veya belli bir metin yahut eserde kullanılan ikilemelerin tespitinin yapıldığı çalışmalardır.

Eski Uygurca dönemi metinlerinde ikilemelerin kullanım sıklığının dikkat çeken bir durum olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunların başında Eski Saadet Çağatay (1942) çalışmasıyla ikilemeler konusu üzerine ilk çalışmayı yapan kişi olmuştur. Yapılan çalışmaların başında en kapsamlısı Serkan Şen'e (2002) ait olan yüksek lisans tezidir. Bir diğer çalışma Mehmet Ölmez'e (2017) aittir ve kendisinin de ifadesiyle 'derlem' olarak nitelendirdiği çalışmadır. Devamında ise yapılan çalışmalar arasında

Sevgi Öztürk (2008), Meltem Can (2010), Hüseyin Yıldız (2013), Emrah Bozok (2012), Ferruh Ağca (2015), Ahmet Karaman'a (2021) ait Eski Uygurca dönemine ait ikilemeler üzerine yapılmış olan çalışmaları görmek mümkündür.

Bu çalışmada Eski Uygurcaya ait Budist çevrede yazılmış, Tantrik metinlerden yararlanılmıştır. Tantrik Budizmin ortaya çıkışı Budizmde Buda'nın ölümünden sora ortaya çıkan yozlaşmayla birlikte meydana gelmiştir. Tantrizmin temel kaynağının büyüler olduğu bilinmektedir. İnsanlar bilinen ve bilinmeyen zorluklarla mücadele konusunda çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bunlar fiziksel kuvvetin yanında büyülerdir.

Tantrik Budizm'inin¹, Budizmi büyü bakımından kapsamlı bir şekilde zenginleştirdiği ifade edilmektedir (İsi,2020:112).

Bu çalışma kapsamında Tantrik Türk budizmine ait üç eser incelenmiştir:

1. Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung Tantrik Türk Budizmi'ne dair en kapsamlı çalışmadır. Berliner Turfantexte VII içerisinde Georg Kara ve Peter Zieme tarafından yapılmıştır. Eserde işlenen metinler, ritüel metni olarak Tibet Budizmi etkisini yansıtmaktadır (İsi, 2020: 114).

2. Sitāpatrādhāraṇī Uygurların çeviri edebiyatına ait olan Tantrik bir metindir. Eser 'beyaz şemsiyeli Tanrıçanın dhāraṇīsi²' olarak bilinmekte ve aynı zamanda 'büyüler kraliçesi' 'mağlup edilemeyen/yenilmeyen büyü' ya da 'yenilmez Tanrıçanın büyüğü' şeklinde de adlandırıldığı bilinmektedir (Cengiz,2021:23).

3. Uṣṇīṣā Vijayā Dhāraṇī Sūtra; Budizm'de Uṣṇīṣā Vijayā ilahi anne olarak bilinen bir Bodisattva'dır. Dhāraṇī eserleri arasında önde gelen bu eser 'Buda Tacının Mükemmel Dhāraṇī'si' anlamına gelmektedir. (İsi,2021:56). Bilimsel yayını is i hazırlamıştır.

Budist çevrede yazılmış olan bu eserlerden, bu üç tantrik metinlerde ikilemeler tespit edilmiş ve daha sonra tespit edilen bu ikilemeler üzerinden

¹ Çeşitli ritüel ve sembollerle birlikte meditasyon içerdiğinden diğer Budist kavrayışlarından ayrılmaktadır. Temelde Mahāyāna'nın bir kolu olarak gelişen Tantra Budizmi, Vajrayāna'nın Tibet yorumudur.

² Dhāraṇī; mantra, sihir, büyü, yemin lanet; başarısızlıklara karşı verilen cezalarla birlikte bir yemindir.

analiz ve sınıflandırmalar yapılmıştır. Yapılmış olan bu çalışmayla ikilemeler konusuna katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

1. Veri

(1) ada tuda ‘tehlike, felaket, sıkıntı’ || ada ‘tehlike, felaket, sıkıntı’ S 340, tuda ‘tehlike, felaket’ S 366.

[S 193-196] yavlak kâyıklâr korkınçıntın: isig kum korkınçıntın garude kuş korkınçıntın: alku ig kām ada tuda sıkış tanış korkınçlarıntın yâklâr korkınçıntın ... ‘Sıcak kum fırtınası korkusundan, Garuğa kuşu korkusundan bütün hastalıkların, felaketlerin ve zorlukların korkusundan...’

[S 433-437] kegänintä yılki kara kegän[intä aklu(?)] ig kām sıkış tanış ada tuda [ämğäk] tokaklarınta: adınlar tı[n] alku türlüğ süü çäriğlärdä [...atı kötrül-]miş ayagka tägimlig köni t[üzüni tuymış] ‘[bütün] hastalıklar, sıkıntılar, felaketler ve eziyetlerinde, yabancı... her türlü asker ve ordularda [...][Öylece gel]miş (tathāgata), hürmete layık (arhat), doğru [aydınlanmış] (samyaksambuddha), adı yüceltilmiş (Bhagavat) [...][Eksik].’

[S 442-445] uluş adasının arılmakı bolgay: alku ig kām ada tuda sıkış tanış ämgäk tolkakları adınların süü çäriğläri ymä amrılğaylar: anante luu hanı şaŋkapale luu... ‘Bütün hastalık, sıkıntı, felaket ve eziyetler ile yabancıların ordu ve askerleri de durulacaktır.’

(2) adasız tudasız ‘tehlikesiz, sıkıntısız’ || adasız ‘tehlikesiz, sıkıntısız’ S 341, tudasız- ‘tehlikesiz, sıkıntısız’ S 366.

[S 492-496] arış arıg bo nomug yakıturmuş buyan küçintä: alku: kamağ t(ä)ŋrilärniñ asılzun t(ä)ŋriđäm küçläri: ançulayu ok kagan han hatun huñ tayzi altun urugları: adasız tudasızın tümän tümän yaşazun: aç kız başlap üç türlüğ ‘Bu temiz ve pak Sütra’yı bastırmanın sevabı sayesinde tüm tanrıların tanrısal güçleri artsın ve böylece Kağan, Hatun, veliaht Şehzade ve imparatorun soyundan gelenler felakete uğramadan on binlerce yıl yaşasın!’

(3) adın- muñad- ‘kaygılanıp üzülererek’ || adın- ‘hayret etmek, şaşırmaq’ U 281, muñad- ‘bunalmak, sıkılmak’ U 300.

[U 50-57] tep: anta ötrü t(ä)ŋrilär eligi hormuzta t(ä)ŋri supiratişdit t(ä)ŋri urısınıñ ol savın aşıdip ärtiñü adını muñadu: bo t(ä)ŋri urısı kayu yeti azunlarıg tægünür ärki tep sakını: bir üdünk(i)yä nägü ärsär temadin şük bolup körti yeti

ažunlarig... ‘Ondan sonra Tanrılar Hükümdarı Indra, Supraṭiṣṭita Devaputra’nın bu sözünü işitip son derece kaygılanıp üzülerək bu Devaputra’nın hangi yedi yaşam biçimine gireceğini düşünerek bir vakit hiçbir şey demeden bu yedi (kötü) varlık biçimini gördü...’

(4) ağır ayag ‘saygı’ || ağır ‘ağır, derin, saygı’ S 341, ayag ‘saygı, hürmet’ S 344.

[S 440-442] arvişlar eligin ulug türlüg ağır ayag üzä kügürsärklär antak(ı)ya ok el uluş adasının amrılmakı bolgay: alku... ‘Çok çeşitli derin saygı ile takdim ederlerse, hanedanlığın ve ülkenin sıkıntısı çabucak durulacaktır.’

(5) alp yogini ‘savaşçı, kahraman’ ‘tanrıça’ || alp ‘alp Held (=skr. vira)’ F 83, yogini ‘~skr. yogini; yog[in]i yarıqı’ F 102. ‘

[F: 31-34] ulatı törtö otuz alplar yoginilar pu ça u a goo r ti m-a ka oo tiri koo ka la ka xi piri giri soo su n si m ku usikläri birlä bolar-ni saqınyu ol... ‘Weiterhin muß man sich die vierundzwanzig [Viras und Yoginīs mit ihren Silben pu ja u] a g ora de ma ka [o tri ko ka la] ka he pre gri so [su na si ma ku vorstellen.]’

[F: 771-776] öz-nüng til üzä tatıp üç orun-lrqa tägürüp öz ät’öz-däki divata-lrqa ymä tapınıp mxakala-qa sın supuryan-ta ärtäçi-lrkä tört otuz orun-lar-taqı alp-lar-qa yogini-lrqa alqu yırtinçü-lüg quvray-lrqa ymä birip ögirmiş-in saqınyu ol munı munçulayu rasiyan üzä tapınmaq üzä ‘Man muß mit der Zunge des eigenen Selbst schmecken und die drei Orte berühren, auch den im eigenen Körper vorhandenen Devatās Verehrung darbringen und sich vorstellen, daß man diese dem Mahākāla, den in den Stūpas (Hend)

(6) amrıl- yaval- ‘sakinleşmek’ || amrıl- ‘sakinleşmek, rahatlamak, durulmak, sükün bulmak’ S 342, yaval- ‘sakinleşmek, uysallaşmak, dinmek’ S 372.

[S 155-156] közlug y[ürün] ymä: yip[ün] lenh[ua köz]lüg: amrılmış yavalmış köñüllü[g] ymä: ‘[büyüleyici gözlü] ve [beyaz]; “menekşe rengi lotus gözlü” ve de “sakinleşmiş gönüllü”.

(7) anta anta ‘orada’ U 283

[U 243-246] bilgülük ol: ol kayu kayu ažunlarta tugsar: anta anta ymä lenhuanıñ özänintin ök bugün käligin tugmakı bolur... ‘Bunu bil(miş) ol ! (Bunun yerine) her nerede doğarsa doğsun lotus çiçeğinden dönüşerek / doğarak var olacaktır.’

(8) arış arıg ‘temiz, pak, arı’ || arış ‘temiz, pak’ S 343, arıg ‘temiz, pak, arı’ S 343; arış arıy ‘rein’ F 84

[F B/105-124] ymä qutluy bing şipqan-lıy küskü yil birygrminç ay bir yangı ayır uluy posat baçay kün üzä mn üç ärdini-lär-tä bäk qatıy süzük kirtgünç kəngül-lüg upasi böri buq-a adı kötrülmış burxan baxşı üzä nomlatılmış arış arıy soqançıy körklä nom çäçäki atly sudur içtintäki ary-a avakolida’işvari bodistv tınly-lar üçün: alqu-tın sıngar ät’özin körkiqmäk bölük-intä ülgüsüz sansız y ı ming tümän tınly-lar uyuş-i üküş talim açıy tarq-a ämgäk-ig täginür-tä [öyü saqınu qonşı im bodistv-ıy birök atasar] öngi ötrülür-lär ada-tın äşidmiş üçün: uyrayı soqa tamaya-qa ‘Und im glücklichen Mause-Jahr, dem Ping nach den Stämmen, im elften Monat, am ersten besonders großen Fasten (Hend)-Tag [habe] ich der Upasi Böri Buqa mit festem und reinem Glauben an das Triratna, weil ich gehört habe, daß durch das Kapitel, Der Bodhisattva Ārya Avalokiteśvara zeigt seinen Körper um der Lebewesen willwn in allen Richtungen des von dem Lehrer Buddha, deşsen Name erhaben ist, gepredigten Sūtrasnamens Allerreinste, angenehme, schöne Lehr-Blume der Stamm der unzähligen (Hend) hunderttausend Myriaden von Lebewesen, wenn er beim Erleiden der vielen (Hend) bitteren (Hend) Leiden [gedenkend (Hend) Avalokiteśvara nennt] von den Gefahren getrennt wird, ganz genau (das obige Werk) auf einen Blockdruck [scheiden lassen].’

[S 492-496] arış arıg bo nomug yaqtırmış buyan küçintä: alku: kamağ t(ä)ñrilärniñ asılzun t(ä)ñriçäm küçläri: ançulayu ok kagan han hatun huñ tayzi altun urugları: adasız tudasızın tümän tümän yaşazun: aç kız başlap üç türlüğ ‘Bu temiz ve pak Sūtra’yı bastırmanın sevabı sayesinde tüm tanrıların tanrısal güçleri artsın ve böylece Kağan, Hatun, veliaht Şehzade ve imparatorun soyundan gelenler felakete uğramadan on binlerce yıl yaşasın!’

(9) arıg süzök “saf ve temiz” || arıg “saf, temiz, arı” U 322, süzök “saf, temiz” U 381.

[U 136 141] kodar m(ä)n inçä k(a)ltı aditiya- garbe atl(ı)ğ kkir-siz arıg kök kalık-ka okşatı arıg süzök y(a)ruk yaşuk mani monçuk ärdini inçip y(a)ruk yaşuk mani monçuk ärdini inçip öz y(a)rukı üzä yalrıyu yaşuyu: turmuş täğ: ‘Bu dhārānī, Ādityagarbha adlı gökyüzü gibi saf, temiz ve kusursuz güneşin Mavi Boncuklu İncisi gibi her yönüyle aydınlatıcı parlaklığa sahiptir.

[U 144-150] yana ymä inçä k(a)ltı: çampunat altun inçip ärtiñü kkir-siz tapçasız ärtiñü arıg süzök ärtiñü amrançıg ärtiñü säviglig ärür: t(ä)ñri-lär eligi-y-ä ançulayu ok ol idok tınl(ı)ğ-ıg ymä artokrak arıg süzök ärür tep bilgülek

ol: adın azun-lar-ta ymä ‘Bu dhāraṇī, Jambunād altını gibi son derece saf ve temiz; hoş ve sevimlidir. Tanrılar Hükümdarı Indra, bu dhāraṇī (Jambunād altını ile aydınlık) saflık yönünden benzer olup son derece temizdir.’

(10) asılgılg māñilig ‘fayda ve selamet’ | asılgılg ‘faydalı, yararlı’ U 284, māñilig ‘kutlu, mesut’ U 285

[U 85-93] okıguka sarıt kılğuka: sakınguka: bışrunguka: ögükä: tapınguka: tutguka: boşgunguka: montagin alku t(ä)ñri yerlärıntä ärtäçi t(ä)ñrilär urıları birlä çampudiviptäki tıngl(ı)glarınıñ asılgılgı māñiligü üçün bo darni birlä: mudurnı tutuzur m(ä)n: anı üçün t(ä)ñrilär.. ‘Okumak, ezberlemek, düşünmek, öğrenmek, idrak etmek, ibadet etmek, bu öğretileri tutmak ve bunun gibi tüm Tanrı ülkelerinde yer alan Devaputralar ile birlikte Jambudvīpa’daki canlıların mutluluğu ve selameti için bu dhārāṇī ile mudrā’yı tutmanı emrediyorum.’

(11) asılgılg tusulug ‘faydalı’ | asılgılg ‘faydalı, yararlı’ U 284, tusuglug ‘faydalı’ U 311.

[U 127-131] aźunlug bulmakı tapmakı bolur: t(ä)ñrilär eligiyä anın bo darni ärsär ulug küçlüg küsünlüg ärür ulug asılgılg tusulug ärür: kutlug kıvılg aṭlıg mañallıg ärür.. ‘Ey Tanrılar Hükümdarı Indra, bu dhārāṇī son derece güçlü ve kuvvetli faydalı ve iyi talihin sembolüdür’

(12) aš içgü ‘Speisen und Getränke’ | aš ‘Speise’, içgü ‘Getränk’ F 89

[F 25] iki ilig-lrin toşyurup qudar susyaq ayızın otçuq aš içgü-lär-ni ördägülük diravi saqñıñ içtin sıngar-qı oot mantal ‘Man muß sich vorstellen, daß die beiden Hände die auffüllende und eingießende Schöpfkelle, der Mund der Herd und die Speisen und Getränke die zu Brandopfern zu verwendenden Substanzen sind. Und man muß (sie) nach der Zeremonie des inneren Feuer-Maṇḍala verzehren.’

(13) aṭlıg mañallıg ‘uğurlu, uğur getiren’ | aṭl(ı)ğ ‘adlı, denilen’ U 334, mañallıg ‘<Toch. A mañgal <Skr. mañgala + Etü. +lıg “ad ve şöhret sahibi, kutlu, saadetli”

[U 127-131] aźunlug bulmakı tapmakı bolur: t(ä)ñrilär eligiyä anın bo darni ärsär ulug küçlüg küsünlüg ärür ulug asılgılg tusulug ärür: kutlug kıvılg aṭlıg mañallıg ärür.. ‘Ey Tanrılar Hükümdarı Indra, bu dhārāṇī son derece güçlü ve kuvvetli faydalı ve iyi talihin sembolüdür’.

(14) aya- ağırla- ‘saygı, hürmet göstermek’ | aya- ‘saygı göstermek’ U 285, ağırla- ‘saygı göstermek, ağırlamak, kıymet vermek’ U 281.

[U 299-301] kälmişlärig ayamış ağırlamış tapınmış udunmuş: tapıg uduglug bulit üzä tapınmış bolur... ‘Bu kişi Budalar tarafından aynı anda övülür.’

(15) ažun ažun ‘ažun <Soğd. “z”wn “yaşam, hayat varoluş biçimi, yaşam formu” S 345.

[S 394-397] vinayikelarka: amraguluk bolgay: köñül yetgülik ymä: säkiz tümäan tört mıñ koltı k(a)lplarta ažun ažun sayu tugumın ‘[Onlar] 84.000 koçı kalpalarda her varoluş biçimindeki doğumlarını hatırlayan Jätismara olacaklar.’

(16) bilgä bilig ‘weise, Wissen’ | bilgä ‘weise’ F 86, bilig ‘Wissen’ F 86; bilgä bilig <Skr. prajñā “hikmet” U 339.

[F 293-300]anta basa bali tapıy ärsär bali-qa i’ç tapıy birlä suv bä’gni qodup oom vçir-a amırta drni-ni sözläyü yänä iç tapıy-tin saçıp arıdıp suvabau-a drni üzä quruq saqınıp quruq-ta a usik-tin king alqıy kapala-nıng içintä om a xung usik-lr-tin bilgä biliglig rasiyan-liy uluy taluy ögüz tolu törüdüp oom a xung üzä qudatdurup. ‘Danach was das Bali-Opfer betrifft, so muß mana uf den Bali mit dem inneren Opfer Wasser (und) Bier stellen und die Dhāraṇī om vajra amrta sprechend wiederum von mittels der Svabhāva- Dhāraṇī muß man sich (die Opfergegenstände) als leer vorstellen; im Leeren aus dder Silbe āḥ in der weitwn und breiten Kapāla aus den Silben om āḥ hūm muß man das große Meer (Hend) des Weisheits-Nektars voll schaffen; durch om āḥ hūm muß man (die Opfer) segnen.’

[F 336-340] anta basa iryapat yarağıy ärsär öz ät’öz başlap alqu köşünmä-lär-ni kiruka sözlämiş äşdilmiş alqu ün-lär-ni drni kəngül-däki alqu ilig ağqaq saqınç-lar-ni inyana bilgä bilig ärür tip munçulayu bilip... ‘Danach, was die Ausführungs (anweisung) des Īryāpatha (-Opfers) betrifft, so muß man das Folgende wissen; Anfangen wom eigenen Körper sind alle Erscheinungen Heruka, alle gesprochenen und gehörten Laute Dhāraṇīs und alle im Sinn befindlichen Begriffs (Hend)-Gedanken Jñāna-Wissen.’

[F 685-690] a xung tigü ol : bo qız ärdini-ni öđünmäk-imiz üzä bilgsiz biliglig qarngyu-lrımiz tarıqıp pirty-a bilgä bilig-ning yörüng-in bilip uqup al atly bilgä bilig-ig bärkdürmäk-imiz bolşun:: om sarva tatagada mayda vçir-a puçiti a xung tigü ol:: bo buryuq ‘Man muß sagen: Durch unser Darbringen dieses Mädchen-Juwels möge die Finsternis unseres Unwissens aufhören, und wir mögen die Deutung des Prajñā-Wissens werstehen (Hend) und das Upāyana-Wissen erfassen. Om sarva tathāgata mughdā ratna vajra pūjite āḥ hūm.’

[F 749-756] tapıy ärür anta basa rasiy[a]n-liy tapıy ärsär yuuz yugärü udmış tapıy-ıy bali yangınça qudağdurup suq ängräk<-ning> atsız ängräk uluy ängräk üzä saça parmanu-lar san-ınça kapala-lar bilgä biliglig rasiyan üzä tolu bolup tapınmış-ın saqınu töz tüp baxşı-lar-ning at-lrın ağayu adaq-ınta oom a xung tiyü öğüngü ol: Danach muß man, was das Rasāyana-Opfer betrifft, das gegenwärtig (Hend) verfolgte (?) innere Opfer entsprechend dem Bali- Ritual segnen und mit dem Rasāyana der Weisheit gefüllt sind und geopfert werden, und die Namen der Grund (Hend)-Gurus nennend am Schluß om āh hūm sagend (sie) verehren.'

[F 782-787] içtin sīngarqı tapıy ärür anta basa yuuz yugärü ärsär aşu bilgä biliglig mudur-a birlä tözülü qatılmaq-tın bālgülüg bolmış mängi üzä içtinki taşđınqı divata-lar quvray-ınga barça-qa tapınmaq üzä mantal-taqı ög qang divata-lar ymä töşlü qatılıp uluy mängi 'Danach, wenn es gegenwärtig (Hend) ist oder durch die Seligkeit, die mit der Mudrā der Weisheit aus der harmonischen Vereinigung offenbar geworden ist, (muß man) der gesamten Sehar der inneren und äußeren Devatās Verehrung darbringen und sich dadurch vorstellen, daß die Mutter-Vater-Devatās im Mañđala nun sich auch harmonisch vereinigt haben und (so) die große Seligkeit (erreicht ist...)'

Verso [tib.:] [2]

[F 20-22] turur olar barça kot nizvaniy tarqarip büğmiş iş-lig bilgä bilig-kä tükäl-lig ärür-lär tip saqınyu ol bo ' Man muß sich vorstellen, daß alle jene ausgestattet sind mit dem Wissen der vollendenden Tat des Vernichtens von Myriaden von Leidenschaften'

(U 6195)

[F 11-13] uluy şisrap baxşı-ta ulalmış uluy bilgä biligin ärksinmiş ary-a şila vçirapan bölükün 'Das von dem großen Guru Şes-rab überlieferte Kapitel, Āryaşıla Vajrapāni, der großen Wiessens mächtig ist.'

[U 307-310] örtügsüz tıdıgsız bilgä biligkä tükällig bolup: ulug bodis(a)t(a)vlarnıñ köñülü birlä täñ köñülig bulmakı bolur: 'Engelsiz Hikmet'e yani samadhi derecesine ve Büyük Aydınlanma'nın gerçekleştiği Budaların gönlüne denk olacaktıdır.'

(17) biligsiz biliglig 'Unwissens'l biligsiz 'unwissend' F 86, biliglig 'mit Wissen, Wissen' F 86.

[F 685-690] a xung tigü ol : bo qız ärdini-ni öđünmāk-imiz üzä bilgsiz biliglig qarngyu-lrımız tariqip party-a bilgä bilig-ning yörüng-in bilip uqup al atly

bilgä bilig-ig bärkdürmāk-imiz bolşun:: om sarva tatagada mayda vċir-a puċiti a xung tigü ol:: bo buryuq ‘Man muß sagen: Durch unser Darbringen dieses Mädchen-Juwels möge die Finsternis unseres Unwissens aufhören, und wir mögen die Deutung des Prajñā-Wissens verstehen (Hend) und das Upāyana-Wissen erfassen. Oṃ sarva tathāgata mughdā ratna vajra pūjite āḥ hūm.’

(18) bī biċyū ‘Messer’ F 86; bī biċgu ‘bıçak’ || bī ‘bıçak, kesici alet’ S 345, biċgu ‘bıçak, kesici alet’ S 345.

[F 12-15] vċirapan [boldum] ülgülänċsiz yuuzlüg ülgülänċsiz qool-luy yıla’n-lar üzä sävig-siz idig tümäg-lär üzä idiglig tümäglig b’arz tärisi bildürüklüg ilig-intä öngi öngi bī biċyū bilik salıq-larıy öngi... ‘Er hat unzählige Gesichter und unzählige Arme. Er ist mit Gehängen (Hend) geschmückt (Hend) die von den Schlangen ungeliebt sind Er hat einen Gürtel aus Tigerhaut In den Händen [halt er] verschiedene Messer (Hend) und Waffen (Hend)...’

[S 127-129] tülläriğ yokađdurtaċı alku türlüg agu bī biċgu oot suvta ulatı adalarıy tıđdaċı: alku üç yavlak yollug ‘Her türlü zehir, bıçak ateş ve sudaki [tehlikeleri] ve diğeri tehlikeleri engelleyen.’

[S 182-183] [inċ]ıntın: suv korkınċıntın: agu korkınċıntın: bī biċgu korkınċıntın... ‘Zehir korkusundan, bıçak korkusundan..’

[S 386-387] bir aźunta nāḡ agu tägmägäy: nāḡ bī biċgu tägmägäy: nāḡ isig ig tägmägäy... ‘Hiçbir bıçak zarar vermeyecek, hiçbir ateşli hastalık zarar vermeyecek...’

(19) bul- tap- ‘bulmak’ || bulmak- ‘bulmak; bul- eyleminin mastar biçimi’ U 289, tapmak- ‘tapma, ibadet etme; tap- eyleminin mastar hâli’ U 307

[U 122-127] bolur tep m(ä)n sözläyür m(ä)n: t(ä)ḡrilär eligiyä anın bo darniniḡ küċi küsüni üzä bodimant nomlug oronka tägginċä monuḡ ikin arasına arıḡ tuḡum aźunlug bulmakı tapmakı bolur... ‘Ey Tanrılar Hükümdarı Indra, dhārāṇī’nin gücü ve kuvveti üzerine en muzaffer yer olan Bodhimaḡda’ya ulaşınca bu ikisi arasında saf ve temiz bir ülkede varlık biçimini bulacaktır.’

(20) buź- artat- ‘bozmak, yıkmak’ || buź- ‘bozmak’ U 289, artat- ‘yıkmak, harap etmek, bozmak’ U 284

[U 75-82] abişek kılılmış: alku ayıḡ yavız yollarıḡ artokrak uz arıtıdaċı örtüg tıđıḡlarıḡ alku ämgäklig tuḡumlarıḡ buźdaċı artatıdaċı tamulı yılıklı ärklig han yertinċüsin alkunı arıtıdaċı: ädḡü yolka uduźdaċı darni bar ärür... ‘Tüm kötü yolları fazlasıyla saflaştıracak; günahları acıları ve tüm acılı doḡumları sona

erdirecek ve saflaştıracak; Cehennem ülkesi ve yer altında Kral Yama'nın ülkesindeki her şeyi temizleyecek, iyi yola sevk edecek bir dhārānī vardır.'

- (21) enç äsän 'rahat, huzurlu' || enç 'rahat, huzur' S 350, äsän 'esen, sağlıklı, rahat, huzurlu' S 349.

[S 179-180] [man]dalta oom enç äsän kılzun meni: [alku] tın(ı)glarıg ymä: el han korkınç[ıntın]... 'Om [O] beni ve bütün canlıları rahat ve huzurlu kılsın.'

[S 214-216] tutmaktın: katanğa malita ulatılarnıñ tutmaklıg adalarıntın: alku tutdaçılartın: enç äsän kılzun meni: buu... 'Kağanğa-mäli'den (şeytanlarından), diğerlerinin ele geçirme tehlikelerinden ve bütün ele geçiricilerden (şeytanlardan) (bu dhrānī) beni rahat ve huzurlu kılsın.'

- (22) ev- tay- 'acele etmek' || ev- "acele etmek" U 350, tay- "kaymak" U 384,

[U 24-33] evä taya tavrana kayu-tın sıñar t(ä)ñrilär eligi hormuz-ta t(ä)ñri ärsär . antın sıñar yakın barıp: t(ä)ñrilär eligi hormuz-ta t(ä)ñrinin adak-lar-ınta töpüsi üzä yükünüp evä taya-a ämgäk ä ämgäkä tep: ulıyı sığtayı t(ä)ñrilär eligihormuz-ta t(ä)ñrikä inçä tep söz-läti : 'Aceleyle davranıp Tanrılar hükümdarı Indra, hangi tarafta ise ona yakın taraf gidip Indra'nın ayaklarının üzerine saygıyla eğilip şaşkınlık ve acı içerisinde feryat figan ederek Tanrılar hükümdarı Indra'ya şöyle dedi:'

- (23) ärig ornag 'yer, konaklama yeri' || ärig 'yer, konaklama yeri' S 349, ornag 'yer, konaklama yeri' S 360.

[S 37-41] yüküntürülmişkä: yükünürm(ä)n ögrünç ärklig mahakadeka tiripur balıkıg buzdaçıka [ulug]sın supurgan aras[ınt]a ärig ornag [tutgalı] tapladaçı analar kuvragı üzä yüküntürülmişkä: yükünürm(ä)n atı... ' [Ulu] mezarlar (Skt. stüpa) arasına [yerleşmekten] hoşnut olan, Tripura şehrini yıkan ve analar topluluğu tarafından ibadet edilen mutlu (?) hükümdar Mahākāla'ya saygıyla eğilirim.'

- (24) idiglig tümäglig 'geschmüct'l idiglig 'geschmüct' F 89, tümäglig 'geschmüct' F 99.

[F 407-409] biş quruy togli-lar üzä ditim-lıy älig yaş kişi baş-lrı üzä munçuqluy altı törlüg süngü (idig-lär üzä) idiglig tümäglig 'Er hat ein Diadem von fünfzig (blut)feuchten Menschenköpfen und ist geschmüct (Hend) mit den sechs Arten von Knochenschmuck.'

[F 415-418] qang-nı quça turu biş quruy togli-lar üzä munçuqluy biş törlüg süngük idig-lär üzä idiglig tümäglig ög. 'Sie ist versehen mit einem Diadem

von fünf trockenan Schädeln, und ist geschmückt (Hend) mit den fünf Arten von Knochenschmuck.’

[F B/ 1-6] .../i üzä idiglig tümäglig .../ip ün üntürüp bütiyü turur: takini-lar quvray-î-lîy taluy ögüz üzä qavşatılmış ärip: ... kntü özkä içgärip atişdit qılmîşin saqınyu ol ‘Man muß sich vorstellen, daß er mit... geschmückt (Hend) ist,... Klänge hervorbringt und tanzt; von dem Meer (Hend) der Schar der Dâkinîs umgeben seiend,... in das eigene Selbst eingeführt, Adhiştita verleiht.’

[F B/ 7-16] töpü-tä padm-a sanbau-a baxşı-nî qara önglüg ärip çoy-luy yalınlîy ärrür: änätkäk yogaçari körklüg... süngük idig tümäg-kä idig-lig tümäg-lig: alqu-[n]î iymäk basmaq qılu turur mudur-luy büdiyür osuy-luy-in linxu-a kün ay tilgän-i-lig orun üzä-sintä yrliqar saqınyu ol: öngi ‘Man muß sich vorstellen, daß auf dem Scheitel Padmasambhava ist. Er ist schwarzfarbig und glänzend (Hend) Er ist von der Gestalt eines indischen Yogâcârya..., er ist mit Knochen-Schmuck (Hend) geschmückt (Hend). Er hat die alle zur Niederwerfung (Hend) bringende Mudrâ. In tänzerischer Art geruht er auf dem Lotos-Thron mit dem Sonnen- und Mond-Rad zu stehen.’

[LÜCKE]

[F 9] öngi öngi ärdini-lär üzä idig-lig tümäg-lig ‘ Er ist mit verschiedenen Juwelwn geschmückt.’

[F 12-15] vçirapan [boldum] ülgülänçsiz yuuzlüg ülgülänçsiz qool-luy yıla'n-lar üzä sävig-siz idig tümäg-lär üzä idiglig tümäglig b'arz tärîsi bildürüklüg ilig-intä öngi öngi bî biçyu bilik salîq-larîy öngi... ‘ Er hat unzählige Gesichter und unzählige Arme. Er ist mit Gehängen (Hend) geschmückt (Hend) die von den Schlangen ungeliebt sind Er hat einen Gürtel aus Tigerhaut In den Händen [halt er] verschiedene Messer (Hend) und Waffen (Hend)...’

(25) ig kâm ‘hastalık’ || igintin ‘hastaliksız’ U 293, kâmintin ‘hastaliksız’ U 295; ig kâm ‘hastalık’ || ig ‘hastalık’ S 351, kâm ‘hastalık’ S 353.

[U 214-220] aynıñ beş y(e)g(i)rmisintä arıg yunup arıtınıp: arıg ton kadımläriğ kädip bağagta turup miñ bo darnini sözläsär anta ken özi alkınmış ol tınl(ı)gnıñ yana özi yaşı uzamakı bolur igintin kâmintin intin öñj örtülür: ‘Ayın on beşinde temizce yıkanıp, yeni elbiseler giyinip, otuç tutarak bin kez bu dhârâñî okunsa bu canlının mahvolmuş ve tükenmiş yaşamı uzayacaktır: (ve daima) hastalık acılarından azad olacaktır.’

[S 193-196] yavlak kâyıklar korkınçtın: isig kum korkınçtın garude kuş korkınçtın: alku ig kām ada tuda sıkış tanış korkınçların yâklär korkınçtın ... ‘Sıcak kum fırtınası korkusundan, Garuda kuşu korkusundan bütün hastalıkların, felaketlerin ve zorlukların korkusundan...’

[S 433-437] kegānintā yılki kara kegān[intā akl(?)] ig kām sıkış tanış ada tuda [ämğäk] tokaklarınta: adınlar tı[n] alku türlüğ süü çäriğlärdä [...atı kötrül-]miş ayagka tägimlig köni t[üzünü tuymış] ‘[bütün] hastalıklar, sıkıntılar, felaketler ve eziyetlerinde, yabancı... her türlü asker ve ordularda [...][Öylece gel]miş (tathāgata), hürmete layık (arhat), doğru [aydınlanmış] (samyaksambuddha), adı yüceltilmiş (Bhagavat) [...][Eksik].’

[S 442-445] uluş adasının arılmakı bolgay: alku ig kām ada tuda sıkış tanış ämgäk tolkakları adınların süü çäriğläri ymä amrılğaylar: anante luu hanı şaṅkapale luu... ‘Bütün hastalık, sıkıntı, felaket ve eziyetler ile yabancıların ordu ve askerleri de durulacaktır.’

(26) igsiz kāmsiz ‘hastaliksız’l igsiz ‘hastaliksız’ U 293, kāmsiz ‘hastaliksız’ U 295.

[U 269-270] bolur: igsiz kāmsiz bolur: mājilig toṅalıg bolur... ‘Onun yaşam süresi uzun olup sağlıklı, mutlu mesut ve saf bir şekilde yaşayacaktır.’

(27) kaḍır yavlak ‘yırtıcı’l kaḍır ‘sert, vahşi, zalim’ U 293, yavlak ‘kötü, fena’ U 317.

[U 99-109] aḷunlar sayutamuta: yılki aḷunınta: ärklig hannıṅ yertinçüsintā: pret yertinçüsintā asure uguşınta: inçä k(a)ltı: yäk: rakşaz: bute: pisaçe puṭane: katapuṭane: apasmare: itmüyüz baka: yılan: kaḍır yavlak azıḷıg tıḷraklıg tınl(ı)g: kuş siṅäk: tilär: çömäli koṅuzta ulatı tınl(ı)glar aḷunınta nāḷ ärsär tugmakı bolmaz... ‘(Bu dhārāṇī’nin işitilmesi ile kişi) cehennemde, hayvanlar aleminde ve Kral Yama’nın ülkesinde; Pretalar, Asurelar diyarında ve Yaksa, Raksasa, Bhuta, Pisaçe, Puṭane, Katapuṭana, Apasmara suretinde (ya da) köpek, kaplumbağa, yılan, yırtıcı ve pençeli canlılar, kuş, sinek böcek ve karınca suretinde hiçbir zaman doğmaz.’

(28) kayu kayu ‘hangi, her ne, birkaç; belirsizlik sıfatı ya da zamiri’ U 294.

[U 243-246] bilgülık ol: ol kayu kayu aḷunlarta tugsar: anta anta ymä lenhuanıṅ özānintın ök bugün käligin tugmakı bolur... ‘Bunu bil(miş) ol ! (Bunun yerine) her nerede doğarsa doğsun lotus çiçeğinden dönüşerek/doğarak var olacaktır.’

(29) kkirsiz arıĝ “saf ve temiz”l kkirsiz “temiz, saf” U 360, arıĝ “saf, temiz, arı” U 322.

[U 136 141] kodar m(ä)n inçä k(a)ltı aditiya- garbe atl(ı)ĝ kkir-siz arıĝ kök kalık-ka okşatı arıĝ süzök y(a)ruk yaşuk mani monçuk ärdini inçip y(a)ruk yaşuk mani monçuk ärdini inçip öz y(a)rukı üzä yaltrıyu yaşuyu: turmuş täĝ: ‘Bu dhāraṇī, Ādityagarbha adlı gökyüzü gibi saf, temiz ve kusursuz güneşin Mavi Boncuklu İncisi gibi her yönüyle aydınlatıcı parlaklığa sahiptir.

(30) kkirsiz tapçasız “saf ve temiz”l kkirsiz “temiz, saf” U 360, tapçasız “kirsiz, passız” U 383.

[U 144-150] yana ymä inçä k(a)ltı: çampunat altun inçip ärtiñü kkir-siz tapçasız ärtiñü arıĝ süzök ärtiñü amrançıĝ ärtiñü säviglig ärür: t(ä)ñri-lär eligi-y-ä ançulayu ok ol ıdok tınl(ı)ĝ-ıĝ ymä artokrak arıĝ süzök ärür tep bilgülük ol: adın azun-lar-ta ymä ‘Bu dhāraṇī, Jambunād altını gibi son derece saf ve temiz; hoş ve sevimlidir. Tanrılar Hükümdarı Indra, bu dhāraṇī (Jambunād altını ile aydınlık) saflık yönünden benzer olup son derece temizdir.’

(31) kork- ürk- bälıñlä- ‘korkmak’ || kork- ‘korkmak’ U 297, ürk- ‘ürkmek, korkmak’ U 315, bälıñlä- ‘korkmak, paniĝe düşmek’ U 286.

[U 21-24] ymä bolgay tep: anta ötrü ol t(ä)ñri urısı ol ünüg äşidip korkup ürküp bälıñläp tüü tüpläri yokaru turup... ‘Bundan dolayı Supratişṭita, bu sesi işitince korkup, hayretler içerisinde kalarak tüyleri diken diken oldu.’

(32) kuşatıl- kavzatıl- ‘çevrenlemek’ || kuşatıl- ‘çevrenlemek’ U 298, kavzatıl- ‘çevrenlemek, kuşatmak’ U 294.

[U 6-9] şal atl(ı)g t(ä)ñrilärniñ yıĝılĝuluk kuşatıl kuşatıl t(ä)ñridäm vişaylıĝ mänjiläriĝ k(a)tılı tapınça täĝinür ärti... ‘Yine bir gün adı yüceltilmiş Tanrıların olduĝu Trāyastriṃśa ülkesinde Suddharma-şala adlı korulukta, ilahi duyguların sarhoşluğu ile çevrenenip...’

[U 33-39] t(ä)ñrilär eligiyä äşidü y(a)rılıkazun: m(ä)n inçip t(ä)ñri kızlarılıĝ terin kuvrag üzä kuşatıl kuşatıl t(ä)ñridäm vişaylıĝ mänjiläriĝ tapımca täĝinürümtä: inçä tep ün äşidilti... ‘Tanrılar Hükümdarı Indra, dinleyip buyursun! Ben öylece tanrı kızlarının olduĝu toplulukla çevrenenip ilahi hislerin verdiĝi sevinçle gönlümce yaşarken birden şu ses duyuldu...’

(33) kutluĝ kıvılıĝ ‘kutsal, kutlu, mutlu’ || kutluĝ “kutlu, saadetli” U 363, kıvılıĝ “saadetli, kutlu” U 360.

[U 127-131] azunlug bulmakı tapmakı bolur: t(ä)ñrilär eligiyä anın bo darni ärsär ulug küçlüg küsünlüg ärür ulug asılıg tusulug ärür: kutluğ kıvılığ aılığ mañallıg ärür.. ‘Ey Tanrılar Hükümdarı Indra, bu dhārāñi son derece güçlü ve kuvvetli faydalı ve iyi talihin sembolüdür’.

(34) küç küsün ‘güç, kuvvet’ | küç- ‘güç’ S 356, küsün- ‘güç, kuvvet’ S 356; küç- küsün- ‘güç, kuvvet’ | küç- ‘güç’ U 298, küsün- ‘güç, kuvvet’ U 299.

[S 133-135] adınka utsukmaksız ulug kaçır yavlak ulug küçlüg küsünlüg: ulug çoğlug yalınlıg ‘Çok güçlü ve kuvvetli; çok parıltılı ve ışıltılı.’

[S 144-145] yürüñ öñlüg tö[zü]n yürüñ tonlug tözün kutgardağı ulug küçlüg küsünlüg ‘Asil ve beyaz elbiseli; asil kurtarıcı; çok güçlü ve kuvvetli’

[U 248-262] ödaçi bolur: kim kayu ayıg kılınçıg kıltaçı tın(ı)glar ölsär:: tın(ı)glar üçün bo darnini yürüñ kaytsıka bir otuz kata sözlöp: ol tın(ı)glarınıñ kövdönj ätözi üzä saçsar: olar inçip tamuta ärsär: azu ärklig hanıñ yertinçüsintä ärsär: azu olartın adın kayu azunlarta tugmış ärsär ymä: olar inçip bo darniniñ küçi küsini üzä ol yavız yollarta ozmakı kurtulmakı bolur.. ‘Kim kötü davranışlar içerisinde ölse, o canlılar için bu dhārāñi’yi beyaz iskeletinin üzerine 21 kez söyleyip o canlıların gövdesi üzerine saçsa, cehennemde, hayvanlar dünyasında Kral Yama ve Pretalar dünyasında doğmuş ise bu dhārāñi’nin gücü ve kuvveti ölçüsünde tüm kötü yollardan kurtulacaktır.’

(35) kün kün ‘gün gün, günden güne’ U 298

[U 264-268] tugmakı bolu: kimlär birök bo darnini kün kün sayu birär otuz kata sözläsär: ol inçip ulug yertinçülüglär üzä ayagalı tağimlig bolur: özi yaşu uzun... ‘Kim bu dhārāñi’yi günde 21 kez okursa Ulu Sonsuz Mutluluk Diyarı’nda saygıya ve hürmete layık olanlardan olacaktır.’

(36) küsi tütsüg “tütsü” | küsi < 1. Mo. küdji “tütsü, tütsü çubuğu” (Gülensoy 1974: s. 246) 2. Skr. kuśa (Ayazlı2012: s. 325) U 364, tütsüg ‘tütsü’ U 394.

[U 287-303] törtgil mantal ymä kılıp: tüşrüg hu-a çäçäk-lärig tiz-ä urıp öñi öñi küsi tütsüg-lärig tütüşüp oñ tiz-in çökütip: alku ançulayu kälmiş-lär-niñ samadi dyan-ları üzä sakını yükünüp anta basa darni-ni säkiz yüz kata okıgıuluk ol: ‘(Ondan sonra) dört taraflı bir kare oluşturup güzel kokulu çiçekleri yan yana dizip tütsü çubuklarını tutuşturup sağ diz ile yere çöküp çemberdeki Tathāgataların meditasyonları üzerine düşünüp ibadet ederek bu dhārāñi’yi 108 kez okumalıdır.’

(37) mājilīg toṅalīg ‘mutlu mesut kuvvetli’ || mājilīg ‘kutlu, mesut’ U 299, toṅalīg ‘güçlü, kuvvetli; kahraman U 310

[U 269-270] bolur: igsiz kāmsiz bolur: mājilīg toṅalīg bolur... ‘Onun yaşam süresi uzun olup sağlıklı, mutlu mesut ve saf bir şekilde yaşayacaktır.’

(38) onçsuz sārinçsiz ‘dayanılmaz, katlanılmaz’ || onçcuz ‘dayanılmaz, katlanılmaz’ U 302, sārinçsiz ‘katlanılmaz’ U 305.

[U 66-72] bo t(ä)ṅri urısı montag osuglug ulug törlüg onçsuz sārinçsiz ämgäkläriḡ tägingülük bolsar moṅa ançulayu kälmiş ayagka tägimlik köni tüzini tuymuş burhantın öṅi tüzünü tuymuş burhantın öṅi umug inag boltaçı kim ärsär yok ärür tep... ‘Bu Tanrı’nın oğlu Devaputra, böylesine büyük, dayanılmaz acılar içerisinde girerse buna ancak “Öylece Gelmiş” (Tathāgata), saygıya değer samyak-sambodhi’den başkası çare ve umut olamaz derim’.

(39) oz- kurtul- ‘kurtulmak’ || oz- ‘geçme, kurtulma; oz- eyleminin mastar biçimi’ U 303, kurtulmak- ‘kurtulmak, kurtul- eyleminin mastar hâli’ U 298; oş- quḡrul- ‘befreit werden’ || oş- ‘befreit werden’ F 92, quḡrul- ‘befreit werden’ F 95.

[F 776-781] bo yig üsdünki at ärdini-ni buşi birmäk-imiz üzä: tuḡum aşun-luy toor-tin oḡyuraq oşup quḡrulup riti küü kälīg-ning yig-in başḡing-in bulup burxan-lar uluş-ınga barmaq-imiz bolşun :: oom sarva tatagada turanga aşu-a ratna vçir-a puçiti a xung tiḡü ol : Man muß sagen: Durch unsere Almosen-Darbringung dieses allerbesten Pferd-Juwels mögen wir aus dem Netz der Geburten-Existenz gänzlich befreit werden (Hend) das Vorzügliche und Höchste der Rddhi-Zauberkräfte erlangen und in das Reich der Buddhas gelangen! Oṅ sarva tathāgata turaṅga aşva ratna vajra pūjite āḡ hūm.’

[U 223-225] bolur: tamuta ulatı alku yavız yollartın artokrak ozmakı kurtulmakı bolur... ‘Cehennemde ve kötü yollardan ziyadesiyle tamamen kurtulacaktır.’

[U 231-236] ärür tep bilgülük ol: kimlär birök ulug ig kām üzä tutulup otacılar üzä adırtlanıp tıḡmış koḡmış ärsär ymä ol antag osuglug ağır iḡtin ymä ozmakı kurtulmakı bolur.. ‘Kimler ağır hastalığa tutulup doktor gözetiminde hareketsiz kalırsa (bu dhārāṅi’yi işitince) bu gibi felaket ve hastalıklardan kurtulacaktır.’

[U 248-262] öḡäçi bolur: kim kayu ayıḡ kılınçıḡ kıltaçı tınl(ı)ḡlar ölsär:: tınl(ı)ḡlar üçün bo darnini yürün kaytsıka bir otuz kata sözlöp: ol tınl(ı)ḡlarınıḡ

kövdöñ atözi üzä saçsar: olar inçip tamuta ärsär: azu ärklik hanıñ yertinçüsintä ärsär: azu olartın adın kayu azunlarta tugmış ärsär ymä: olar inçip bo darniniñ küçi küsini üzä ol yavız yollarta ozmakı kurtulmakı bolur.. ‘Kim kötü davranışlar içerisinde ölse, o canlılar için bu dhārāñi’yi beyaz iskeletin üzerine 21 kez söyleyip o canlıların gövdesi üzerine saçsa, cehennemde, hayvanlar dünyasında Kral Yama ve Pretalar dünyasında doğmuş ise bu dhārāñi’nin gücü ve kuvveti ölçüsünde tüm kötü yollardan kurtulacaktır.’

[U 262-264] kurtulmakı bolur: olar antırdın ozup kurtulup ymä t(ä)ñri yerintä tugmakı bolur... ‘Onlar acıdan kurtulup yine Tanrı ülkesine doğacaktır.’

[U 311-315] anta bo darniniñ yañı osuğı alı altağı üzä t(ä)ñrilär eligiyä alku tınl(1)glar ymä tamuta ulatı yavız yollartın artokrak ozmakı kurtulmakı bolur... ‘Tanrılar Hükümdarı Indra, cehennemde ve kötü yolda olanlar bu dhārāñi’yi koruma ve tutma yöntemleri ile (acılarından) ziyadesiyle kurtulacaktır.’

(40) ö- sakın- ‘düşünmek’ || ö- “düşünmek” U 374, sakın- “sanmak, düşünmek” U 378.

[U 282-287] munuñ mudur-ı ärsär iki ay-a-lar-nı kavşurup: iki suk äñräk-lär-ni ägip iki uluğ äñräk-lär-ni yapşurup anta basa bo darni-ni ögülük sakınguluk ol: törtgil mantal ymä ‘(Buda bu düşünceyi daha da ileri taşıyarak) bunun mudrāsı ise; avuç içlerini birleştirip işaret parmağını eğip bunları iki büyük parmağa yapıştırmak ve ondan sonra bu dhārāñiyi düşünüp idrak etmektir.’

(41) ö- tapın- ‘öğrenmek, ibadet etmek’ || ö- ‘düşünmek’ U 301, tapın- ‘hizmet etmek, ibadet etmek’ U 307

[U 85-93] okıguka sarıt kılğuka: sakınguka: bışrunguka: ögükä: tapınguka: tutguka: boşgunguka: montagın alku t(ä)ñri yerlärintä ärtäçi t(ä)ñrilär urıları birlä çampudiviptäki tıngl(1)glarınıñ asıglığı mäniligi üçün bo darni birlä: mudurnı tutuzur m(ä)n: anı üçün t(ä)ñrilär.. ‘Okumak, ezberlemek, düşünmek, öğrenmek, idrak etmek, ibadet etmek, bu öğretileri tutmak ve bunun gibi tüm Tanrı ülkelerinde yer alan Devaputralar ile birlikte Jambudvīpa’daki canlıların mutluluğu ve selameti için bu dhārāñi ile mudrā’yı tutmanı emrediyorum.’

(42) ög- alka- ‘övmek, methetmek, şükretmek’ || ög- ‘övmek’ S 361, alka- ‘övmek, methetmek, şükretmek’ S 342.

[S 470-471] y[er suv] birgärü ögirtilär sävintilär ögdi[lär alk]ağılar: tözün alku ançulayu... ‘[bu sözlere] mutlu oldular, sevindiler, [bu sözleri] övdüler ve şükrettiler.’

(43) ög kañ ‘anne, baba’ || ög- ‘anne’ S 361, kañ- ‘baba’ S 352.

[S 499-501] ögüm kañım başlap alku tınl(ı)glar: üzüksüz nomlug aşıg aşayı: ürlüksüzün bilip alku nomlarınıñ: üzlünçütä burhan kutın bulzunlar: bo buyan ädgü kılıçnıñ tüşintä... ‘Annem ve babam başta olmak üzere bütün canlılar, sürekli öğreti yemeğinden yiyerek [dünyanın] faniliğini fark edip bütün öğretilerin (dharma) sonunda Buda kutsallığına (Budalık mertebesine) erişsinler.’

(44) ög köñül ‘akıl, düşünce, gönül’ || ög- ‘akıl, düşünce’ S 361, köñül ‘gönül; düşünce; akıl’ S 355.

[S 325-327] yemiş aşlıglar: ı tarıg aşlıglar: ootka çöklämişig yetäçilär: nä nägü aşlıglar: ögüg köñülüg kundaçılar: yiriñ ‘Yakılmış kurbanı yiyiciler, her şeyi yiyiciler akıl ve düşünce hırsızları..’

(45) ögir- sävin- ‘sich freuen’ || ögir- ‘sich freuen’ F 93, sävin- ‘sich freuen’ F 95; ögir- sävin- ‘sevinmek’ || ögir- ‘sevinmek’ S 361, sävin- ‘sevinmek’ S 363.

[F: 776-781] ol munī munçulayu rasiyan üzä mantäl-tağı divatalar-lar quvray-ı qamay-un ırtuq-raq ögirip sävinip yiti usik-lig drni ün-in äşidürü turur saqinip kántü öz ymä yuuz yugärü sözläyü ilig-lrin tägsintürü biş küsänçig-ırig küsämäk-lig mudur-uy qılyu ol. ‘Man muß sich vorstellen, daß durch das Opfern mit Rasāyana auf solcherlei Weise die Schar der Devatās im Maṇḍala insgesamt besonders erfreut (Hend) ist und den Klang der siebensilbigen Dhāraṇī hören läßt; auch das eigene Selbst muß gegenwärtig (Hend) sprechend und die Hände drehend die Mudrā des Wünschens der fünf Wünsche ausführen.’

[S 470-471] y[er suv] birgärü ögirtilär sävintilär ögdi[lär alk]ağılar: tözün alku ançulayu... ‘[bu sözlere] mutlu oldular, sevindiler, [bu sözleri] övdüler ve şükrettiler.’

(46) öngdün kidin ‘vorn und hinten’ || öngdün ‘vorn’ F 93, kidin ‘hinten’ F 90

[F L/ 1-10] –lıy iş-lär-i yanzun’n // ayıy saqinip qılmış iş-lär-i özläringä un yanip kädilzün ayıy saqındaçı-lar-qa y/yanip kädilzün aşnu-sında öq ayıy iş-tä ilindäçi-lär-kä vn yanip kädilzün öng’dün kidin ...lig.../d.../’yanip kädilzün tip-ni ödüngü... ‘Man muß bitten: Es mögen die (schlechten) Taten... zurückkehren, es mögen ihre... schlecht zurückkehren und anhaften, sie mögen zu den Schlecht-Denkden (zurückkehren) un anhaften, sie mögen wie vordem

auch zu den mit den schlechten Taten Bedafteten zurückkehren un anhaften, vorn und hinten (?)... mögen sie zurückkehren und anhaften.’

(47) öngdün öngdün ‘vorn’ F 93.

[F 585-593] anta basa taštın sīngarqı tapıy ärsär öngdün qudatdu(r)mış tapıy-lar-nı öz öz mudur-ların tügüp oom sarva tatagada širi čakır-a šanbar-a mantala čakır-a sarva vir-a yogini tip öngdün öngdün sözlöp: argam pirati çay-(i) svaxa-tın vçir-a nivity-a xung-qa-dägi ödüñüp vçir-a kartirxa drni-ni sözläyü çang täprädgü ol ‘Danach , was äußere offer betrifft, so muß man für die zuvor gesegneten Opfer die jeweiligen Mudrās vollziehen und über jedem om sarva tathāgata śrī cakrasaṃvara maṇḍala cakra sarva vira yogini sprechen, und man muß die Vajrakartrka-Dhāraṇī von argham pratīccha svāhā bis vajra naivedyaṃ āḥ hūṃ sprechend die Glocke ertönen lassen.’

(48) öngi öngi ‘verschieden, anders’ F 93, öñi öñi ‘farklı, -den başka’ U 303.

[LÜCKE]

[F 9] öngi öngi ärdini-lär üzä idig-lig tümäg-lig ‘ Er ist mit verschiedenen Juwelwn geschmückt.’

[F 12-15] vçirapan [boldum] ülgülänçsiz yuuzlüg ülgülänçsiz qool-luy yıla’n-lar üzä sävig-siz idig tümäg-lär üzä idiglig tümäglig b’arz tärisi bildürüklüg ilig-intä öngi öngi bī bīçyu bilik salıq-larıy öngi... ‘ Er hat unzählige Gesichter und unzählige Arme. Er ist mit Gehängen (Hend) geschmückt (Hend) die von den Schlangen ungeliebt sind Er hat einen Gürtel aus Tigerhaut In den Händen [halt er] verschiedene Messer (Hend) und Waffen (Hend)...’

[U 287-295] sakınluguk ol: törtgil mantal ymä kılıp: tüşrüg hua çäçälärig tizä urıp: öñi öñi küsi tütsüglärig tütüşüp oñ tizin çökıtip: alku ançulayu kälmişläriñ samadi dyanları üzä sakını yükünüp anta basa darnini säkiz yüz kata okıguluk ol... ‘(Ondan sonra) dört taraflı bir kare oluşturup, güzel kokulu çiçekleri yan yana dizip, tütsü çubuklarını tutuşturup, sağ diz ile yere çöküp, çemberdeki Tathāgataların meditasyonları üzerine düşünüp, ibadet etmek bu dhāraṇī’yi 108 kez okumalıdır.’

(49) örtüg tıdıg ‘örtü, engel; günah’l örtüg ‘ötü, engel, günah’ U 303, tıdıg ‘engel’ U 309.

[U 75-82] abişek kılılmış: alku ayıg yavız yollarıg artokrak uz arıtıdaçı örtüg tıdıglarıg alku ämgäklig tugumlarıg buzdaçı artatdaçı tamulı yılkılı ärklig han yertinçüsin alkunı arıtıdaçı: ädgü yolka uduzdaçı darni bar ärür... ‘Tüm kötü

yolları fazlasıyla saflaştırarak; günahları acıları ve tüm acılı doğumları sona erdirecek ve saflaştırarak; Cehennem ülkesi ve yer altında Kral Yama'nın ülkesindeki her şeyi temizleyecek, iyi yola sevk edecek bir dhāraṇī vardır.'

(50) örtügsüz tıdıgsız 'engelsiz'l örtügsüz 'örtüsüz, engelsiz; günahsız' U 375, tıdıgsız 'engelsiz' U 387.

[U 307-310] örtügsüz tıdıgsız bilgä biligkä tükällig bolup: ulug bodis(a)t(a)vlarnıñ köñülü birlä täñ köñülig bulmakı bolur: 'Engelsiz Hikmet'e yani samadhi derecesine ve Büyük Aydınlanma'nın gerçekleştiği Budaların gönlüne denk olacaklardır.'

(51) öz öz 'Selbst, Eigen' F 93.

[F 270-273] drni sözläğü ol iki ygrmi yogini-lar-niñ ärsär öz öz yıräk-intä-ki uruy usik-lär-iniñ tägräsin-tä sol-tin täğsinü turur-in saqinip drni sözläğü ol olar-tin ünmiş 'Was die (Mantras) ders zwölf Yoginīs betrifft, so muß man sich vorstellen, daß sie um die in ihren jeweiligen Herzen befindlichen Bija-Silben von links umherwandeln, und Dhāraṇīs sprechen.'

[F 585-593] anta basa taştin sıngarqı tapıy ärsär öngdün qudaţdu(r)miş tapıy-lar-ni öz öz mudur-ların tügüp oom sarva tatagada şiri čakir-a şanbar-a mantala čakir-a sarva vir-a yogini tip öngdün öngdün sözläp: argam pirati çay-(i) svaxa-tin vçir-a nivity-a xung-qa-đägi öđünüp vçir-a kartirxa drni-ni sözläyü çang täprädgü ol 'Danach , was äußere opfer betrifft, so muß man für die zuvor gesegneten Opfer die jeweiligen Mudrās vollziehen und über jedem om sarva tathāgata śrī cakrasaṃvara maṇḍala cakra sarva vira yogini sprechen, und man muß die Vajrakartrka-Dhāraṇī von argham pratīccha svāhā bis vajra naivedyaṃ āḥ hūm sprechend die Glocke ertönen lassen.'

[F 669-675] anta basa öz yıräk-tin yiti ärtini-lrig käşig-çä ündürüp öğüngü ol şlok-lrın sözläyür-tä ay-a-sın kögüz-in-tä qavşurup oom sarva tatagada-ta ulatı-larıñ sözlämiş(-in)-tä ilig-lrin täğsindürü linxu-a mudur-in qılu öz öz mudur-lrın tügä drni-lrın sözläyü öğüngü ol alqu ädgün barmış-lrqa. bo čakir 'Danach muß mana us dem eigenen Herzen die sieben Juwelen hervorbringen und darbringen. Beim Sprechen der (entsprechenden) Ślokes muß man die Handflächen an seiner Brust vereinigen und, nachdem man om sarva tathāgata usw gesprochen hat, muß man die Hände drehend die Lotos-Mudrā ausführen, (dann) die jeweiligen Mudrās stellend und die Dhāraṇīs sprechend bitten.'

[F 768-770] ymä bişurunur divata-lar-inga burxan-lar-qa bodistv-lrqa barça-qa öz öz drni-lrın söz-läyü adaq inta oom a xung tiyü öğünüp kántü 'Weiter muß

man auch für alle (anderen) zu schaffenden Devatās, Buddhas und Bodhisattvas ihre jeweiligen Dhāraṇīs sprechen und am Schluß om āḥ hūṃ sagend (sie) verehren.’

(52) sadu sadu ‘satu (N 8) ~skr. sādhu gut’ F 95.

[F 22-25] tāgintim bo buyan küçintā aḷqu tīnly-lar uyuş-ı qalısız bir tāg burxan qutīn bulzun-lar sadu sadu bolzun kim... ‘Durch dieses Verdienst (puṇya) möhen alle Lebewesen, ihr Stamm retlos und insgesamt, die Buddhawürde erlangen! Es möge sādhu sādhu sein! Es ist beendet.’

(53) sakın- bışrun- ‘düşünmek, öğrenmek’ İlsankın- ‘sanmak, düşünmek’ U 304, bışrun- ‘öğrenmek’ U 287

[U 85-93] okıguka sarıt kılğuka: sakınguka: bışrunguka: ögükä: tapınguka: tutguka: boşgunguka: montagin alku t(ä)ḡri yerlärıntä ärtäçi t(ä)ḡrilär urıları birlä çampudiviptäki tıng(ı)glarınıḡ asıḡlıḡı mäñiligi üçün bo darni birlä: mudurnı tutuzur m(ä)n: anı üçün t(ä)ḡrilär.. ‘Okumak, ezberlemek, düşünmek, öğrenmek, idrak etmek, ibadet etmek, bu öğretileri tutmak ve bunun gibi tüm Tanrı ülkelerinde yer alan Devaputralar ile birlikte Jambudvīpa’daki canlıların mutluluḡu ve selameti için bu dhāraṇī ile mudrā’yı tutmanı emrediyorum.’

(54) sanaguluksuz ülgülägülüksüz ‘ölçülemeyen’ İ sanaguluksuz ‘ölçülemeyen, hesaplanamayan’ S 362, ülgülägülüksüz ‘ölçülemeyen, hesaplanamayan’ S 370.

[S 410-414] bolmakıḡ tāginmäğäylär: gaḡgavalok gaḡ ügüz içindäki kum sanınca sanaguluksuz ülgülägülüksüz burhan atı kötrülmışlärniḡ buyanlıḡ ügmäkläri birlä tüz kılmış buyanlıḡ bolgaylar: kim kayu muni. ‘Gaḡgā-vālukā [diye adlandırılan] Gaḡ Nehri içindeki kum sayısı gibi ölçülemeyen Burhan ve adı yüceltilmişlerin (Bhagavatların) sevap yığınları ile eşit sevap kazanacaklar.’

(55) sıkış taḡış ‘zorluk, sıkıntı’ İ sıkış ‘zorluk, sıkıntı’ S 363, taḡış ‘zorluk’ S 365.

[S 193-196] yavlak käyiklär korkınçıntın: isig kum korkınçıntın garude kuş korkınçıntın: alku ig kām ada tuda sıkış taḡış korkınçılarıntın yäklär korkınçıntın ... ‘Sıcak kum fırtınası korkusundan, Garuḡa kuşu korkusundan bütün hastalıkların, felaketlerin ve zorlukların korkusundan...’

(56) sın supurgan ‘mezarlık’ İ sın ‘mezar, mezarlık, türbe’ S 363, supurgan < Soḡd. *zmry’n ‘meza, mezarlık, türbe’ S 394.

[S 37-41] yüküntürülmışkä: yükünürm(ä)n ögrünç ärklig mahakadeka tiripur balıkıg buzdaçıka [ulug]sın supurgan aras[ınt]ja ärig ornag [tutgalı] tapladaçı analar kuvragı üzä yüküntürülmışkä: yükünürm(ä)n atı... ‘ [Ulu] mezarlar (Skt. stūpa) arasına [yerleşmekten] hoşnut olan, Tripura şehrini yıkan ve analar topluluğu tarafından ibadet edilen mutlu (?) hükümdar Mahākāla’ya saygıyla eğilirim.’

(57) sing- kir- ‘eintreten’ || sing ‘versinken’ F 96, kir- ‘eintreten’ F 90.

[F J/ 21-35] ča ayız-tın ünüp ög-nüng ayız-ča kirip bagasıntın ünüp qang-nüng včir yol-ınga kirip bo oq yangča tägşinip ol drni-lar-tın yruq-lar ünüp öz-nüng tolp ät’öz-kä alqu tınly-lar-qa tähip öz-li adın-li alqu-nung ayıy qılınč-liy ördüg-lär arıp alqu burxan-lar bodıstv-lar-nüng adıştıt-lar-ı öz ät’öz-kä singip kirip turur saqınip darni-sın umış- ča sarı’t qılu sözläğü ol ‘Man muß sich vorstellen, daß (die Dhāraṇīs) aus dem Mund... emporsteigen, in den Mund der Mutter eintreten, aus ihrem Bhaga emporsteigen, in den Vajta-Weg des Vaters eintreten und auf eben diese Weise wandeln, daß diesen Dhāraṇīs Lichtstrahlen aufsteigen und den ganzen Körper des Selbst wie auch alle Lebewesen erreichen, (Und daß dadurch) schlechten Taten gereinigt werden und daß die Adhiṣṭhitas aller Buddhas und Bodhisattvas in den eigenen Körper eindringen und eintreten, und die (entsprechende) Dhāraṇī, solange man kann, deklamierend sprechen.’

(58) sözlä- äşdil- ‘gesprochenen und gehörten’ || sözlä- ‘sprechen, sagen’ F 96, äşdil- ‘gehört werden’ F 85.

[F 336-340] anta basa ıryapat yarađıy ärsär öz ät’öz başlap alqu köşünmä-lär-ni kiruka sözlämiş äşdilmiş alqu ilig ađqaq saqınč-lar-ni inyana bilgä bilig ärür tip munčulayu bilip... ‘Danach, was die Ausführungs (anweisung) des Īryāpatha (-Opfers) betrifft, so muß man das Folgende wissen; Angefangen wom eigenen Körper sind alle Erscheinungen Heruka, alle gesprochenen und gehörten Laute Dhāraṇīs und alle im Sinn befindlichen Begriffs (Hend)-Gedanken Jñāna-Wissen.’

(59) tapın- udun- ‘saygı göstermek, hürmek etmek’ || tapın- ‘hizmet etmek, ibadet etmek’ U 307, udun- ‘yüceltmek, hürmet etmek’ U 313.

[U 299-301] kälmişlärig ayamış ağırlamış tapınmış udunmış: tapıg uduglug bulıt üzä tapınmış bolur... ‘Bu kişi Budalar tarafından aynı anda övülür.’

(60) tığ- koç- ‘engel koymak’ || tığ- ‘engel olmak’ U 309, koç- ‘koymak’ U 296.

[U 231-236] ärür tep bilgülük ol: kimlär birök ulug ig käm üzä tutulup otacılar üzä adırtlanıp tıdımış koğmış ärsär ymä ol antag osuglug ağır igtin ymä ozmakı kurtulmakı bolur: ‘Kimler ağır hastalığa tutulup doktor gözetiminde hareketsiz kalırsa (bu dhārāṇī’yi işitince) bu gibi felaket ve hastalıklardan kurtulacaktır.’

(61) terin kuvrag ‘topluluk’ || terin ‘topluluk, kalabalık’ S 366, kuvrag ‘topluluk, dini topluluk’ S 356.

[S 158-162] munçulayu bolar mudur kuvragları: alk [u] analar kuvragı birlä ymä: olar bar[ça] kamagun: meni terinim kuvragı[m] [birlä] ‘Mudrā toplulukları ve bütün analar topluluğıyla birlikte bu şekildedirler. Onlar hep birlikte beni, benim topluluğumu ve bütün canlıları korusunlar!’

(62) tärk tavraq ‘schnell’ || tärk ‘schell’ F 97, tavraq ‘schnell’ F 97.

[F M/ 2-9] tärk tavraq alp-qa : /-qa qorqinçy tıdinturdaçı-qa: turı-qa alqu asıy-larıy birdäçi oşyurdaçı-qa: svaxa uzik-lig-kä yūkünč-üm bolzun sizingä ‘Meine Verehrung des schnellen (Hend) Helden, des gegen... furchtbaren Verhinderers, des gegen den Feind alle Vorteile Gebenden, des Befreiers, des mit der Silbe svāhā Ausgestatteten möge für Euch sein! (tib) Verehrung und Lob des Vajrasattva!’

(63) til tilgän ‘Rede’ || til ‘Rede, Sprache’ F 98, tilgän- ‘Rad, Kreis’ F 98.

[F 59-64] tamyaq lambaka atlay orun-ta vçir-a-priba birlä su-badiri bo čanto ärür yuräk kançi atlay orun-ta maxa-bairava birlä xayakarni kizlāk orun ximalaya atly orun-ta virupakši birlä kaganani bo upa-čanto bo orun qışıl önglög til tilgäni. ‘An dem Lambaka genannten Ort, der Kehle, sind [Vajraprabha] und Subhadrā. Das sind die Čanto-Regionen [An dem Kāñci] genannten Ort, dem Herz, sind Mahābhairava [und Haya-]karṇā. [An dem Himālaya genannten Ort, der Schamgegend, sind Virū] pākṣa [und Khagānanā. Da sind die Upačanto-Regionen.] [Diese Gegend] ist der rotfarbige [Kreis] der Rede.’

(64) tooz- toprak- ‘toz toprak’ || tooz ‘toz’ U 310, toprak ‘toprak’ U 310.

[U 165-182] urguluk ol: t(ä)ñrilär eligiyä toyın ř(a)mnañ upase upasañ ärsär: azu olartın adın tözünlär oğlu ärsär ymä: tözünlär kıızı ärsär ymä: kimlär birök tug uçınta urmışıg anı: körsär: azu aña yakın tursar äñ mintin anıñ köligäsi tägsär: azu anıñ toozı toprakı yeel üzä tokıtılıp tägsär ymä... ‘Tanrılar Hükümdarı Indra, (eğer orada bu yapıların üstünde) bu dhārāṇī’yi gören rahip ve rahibeler; din sınıfına mensup olmayan bay ve bayan inanırlar ya da soylu

erkek ve kızlar, bu yapıların gölgesine yakın düşen her kimse, onun tozu toprağı onların vücutlarına üflenmelidir.’

(65) tuğyaqlış tuğyaqsız ‘Upādāna, anupādāna’ ‖ tuğyaqlış ‘haftend (=skr. upādāna) F 99, tuğyaqsız ‘nicht haftend (=skr. anupādāna) F 99.

[F 719-727] včir-a pučiti a xung tigü ol: alqu bulung yǐngaq-lrta alqu öd-lrt tuđyaq-lıř tuđyaq-sız ädgülüg yig üsdünki sav-lar k ǝngül-kä yaraři ün-lär (näčä) bar ärsär-lär kirtgünč k ǝngül-ümüz üzä tapınyu-luq orun-lrqa öđünürbiz alıp täginip üřalıksız yig üsdünki siti-lrıř birü yrliqaşun-lar:: tip čang včir täpräđü: oom sarva tatagada řabda kama guna včir-a pučiti a xung tigü ol: ‘Man muß sagen: Was auch immer für gute und allerhöchste Upādāna- und Anupādāna- Wörter und dem Sinn genehme Laute in allen Gegenden (Hend) und zu allen Zeiten vorhanden sind, so wenden wir uns mit unserem Glauben den zu verehrenden Orten zu. Mögen sie geruhen (unsere Verehrung) anzuregmen und uns unübertreffliche allerhöchste Siddhis zu verleihen! Man muß Glocke und Vajra bewegen um om sarva athāgata řabda kāmagaña vajra pūjite āḥ hūṃ sagen.’

(66) tut- boşgun- ‘öğretileri tutmak’ ‖ tut- ‘tutmak’ U 312, boşgun- ‘öğrenmek’ U 289.

[U 85-93] okıguka sarıt kılğuka: sakınguka: bışunguka: ögükä: tapınguka: tutguka: boşgunguka: montagın alku t(ä)ḡri yerlärıntä ärtäçi t(ä)ḡrilär urıları birlä čampudiviptäki tıngl(1)glarınıñ asıglıgı mäñiligi üçün bo darni birlä: mudurnı tutuzur m(ä)n: anı üçün t(ä)ḡrilär.. ‘Okumak, ezberlemek, düşünmek, öğrenmek, idrak etmek, ibadet etmek, bu öğretileri tutmak ve bunun gibi tüm Tanrı ülkelerinde yer alan Devaputralar ile birlikte Jambudvīpa’daki canlıların mutluluğı ve selameti için bu dhārāṇī ile mudrā’yı tutmanı emrediyorum.’

(67) tümän tümän ‘on bin’ ‖ tümän < Toh. A tmām / Toh. B tmāne, tumane, tmane “on bin” S 367.

[S 492-496] arış arıg bo nomuğ yaktırmış buyan küçintä: alku: kamağ t(ä)ḡrilärniñ asılzun t(ä)ḡriđäm küçläri: ançulayu ok kagan han hatun huğ tayzi altun urugları: adasız tudasızın tümän tümän yaşazun: aç kız başlap üç türlüğ ‘Bu temiz ve pak Sūtra’yı bastırmanın sevabı sayesinde tüm tanrıların tanrısal güçleri artsın ve böylece Kağan, Hatun, veliaht Şehzade ve imparatorun soyundan gelenler felakete uğramadan on binlerce yıl yaşasın!’

(68) tütüş kăriř ‘kavga, tartışma, anlaşmazlık’ ‖ tütüş ‘kavga, tartışma’ S 367, kăriř ‘anlaşmazlık, kavga’ S 353.

[S 113-115] yanturdaçını sözlâyür m(ä)n: alku kor ayıg (2) tütüş kəriş karışmakıg amırtgurdaçı ärür: alku bute yäk içkäğläri... ‘[O] bütün zıyanları, kötülükleri, kavgaları, anlaşmazlıkları ve karışıklıkları dindirendir.’

(69) ulı- sıgta- ‘feryat figan etmek’ | ulı- ‘ulumak, ağlamak, feryat figan etmek’ U 313, sıgta- ‘hıçkıra hıçkıra ağlamak, feryat figan etmek’ U 305.

[U 24-33] evä taya tavrano kayutin sınar t(ä)ñrilär eligi hormuzta t(ä)ñrinin adaklarında töpüsi üzä yükünüp evä tayaa ämgäk: ä ämgäkä tep: ulıyı sıgtayıu t(ä)ñrilär eligi hormuzta t(ä)ñrikä inçä tep sözläti... ‘Aceyleyle davranıp Tanrılar Hükümdarı Indra hangi tarafta ise ona yakın tarafa gidip Indra’nın ayaklarının üzerine saygıyla eğilip şaşkınlık ve acı içerisinde feryat figan ederek Tanrılar Hükümdarı Indra’ya şöyle dedi...’

(70) ulug küçlüg küsünlüg ‘Ulu, güçlü kuvvetli’ | ulug ‘ulu, yüce’ U 313, küçlüg ‘güçlü, kuvvetli’ U 298, küsünlüg ‘güçlü, kuvvetli’ U 299.

[U 127-131] azunlug bulmakı tapmakı bolur: t(ä)ñrilär eligiyä anın bo darni ärsär ulug küçlüg küsünlüg ärür ulug asılıg tusulug ärür: kutlug kıvılg aılıg mañallıg ärür.. ‘Ey Tanrılar Hükümdarı Indra, bu dhārāñi son derece güçlü ve kuvvetli faydalı ve iyi talihin sembolüdür’

(71) umug inag ‘umut, inanç’ | umug ‘umut, inanç’ U 314, inag ‘umut, inanç’ U 292; umug inag ‘umut, çare, sığınak,’ | umug ‘umut, çare, sığınak’ S 369, inag ‘sığınak, umut, çare’ S 350.

[U 66-72] bo t(ä)ñri urısı montag osuglug ulug törlüg onçsuz särinçsiz ämgäklärig tägingülük bolsar moña ançulayu kälmiş ayagka tägimlik köni tüzini tuymış burhantın öñi tüzünü tuymuş burhantın öñi umug inag boltaçı kim ärsär yok ärür tep... ‘Bu Tanrı’nın oğlu Devaputra, böylesine büyük, dayanılmaz acılar içerisinde girerse buna ancak “Öylece Gelmiş” (Tathāgata), saygıya değer samyak-sambodhi’den başkası çare ve umut olamaz derim’

[S 117-118] arvışların käsdeşçi alku üdsüz ölümlärdä umug inag boltaçı: alku tınl(1)glarınıñ.. ‘Tüm zamansız ölümler için çare olan.’

[S 130-132] korkınçlardın tartdaçı: säkiz türlüg üdsüz ölümtä ulatılarta umug inag boltaçı ärür: munı munçulayu adınka... ‘Sekiz türlü zamansız ölüme ve benzerine çare ve umut olacaktır.’

(72) üş- käs- ‘zebrechen’ | üş- ‘zebrechen’ F 100, käs- ‘zebrechen’ F 90.

[F 675-679] ödüngü ol alqu ädgün barmış-ırqa. bo çakir ärdini-ni ödünmäk-imiz üzä sansar-lıy tilgän-ig üşüp käsip nom-luy tilgän-ig ävirmäk-imiz

bolşun:: oom sarva tatagada çakir-a ratna vçir-a puçiti a xung tigü ol: ‘Man muß sagen: Durch unser Darbringen dieses Cakra-Juwels allen Sugatas mögen wir das Rad des Saṃsāra zebrechen (Hend) und das Rad des Dharma drehen! Oṃ sarva tathāgata çakra ratna vajra pūjite āḥ hūm.’

[F 679-685] vçir-a puçiti a xung tigü ol burxan-lar-qa birlä yänä oylan-lar-inga bo munçuq ärdini-ni ödünmäk-imiz üzä çřayumuz ämgäk-imiz üşülüp käsilib alqu törlüg-lärkä tükäl-lig bolmaq-imiz bolzun:: oom sarva tatagada mani ratna vçir-a puçiti a xung tigü ol: ‘Man muß sagen: Durch unser Darbringen dieses Perlen-Juwels den Buddhas und auch den Jünglingen (?) mögen unsere Not und unser Leiden zerbrochen werden (Hend), und wir mögen mit allen Arten versehen sein! Oṃ sarva tathāgata maṇi ratna vajra pūjite āḥ hūm.’

(73) yaltrı- yaşu- ‘parlamak, ışıldamak’ ‖ yaltrı- ‘parlamak, ışıldamak’ U 316, yaşu- ‘parlamak, ışıldamak’ U 317.

[U 136-141] kodar m(ä)n: inçä k(a)ltı aditiyagarbe atl(ı)g kkirsiz arıg kök kalıkka okşatı arıg süzök y(a)ruk yaşuk mani monçuk ärdini inçip öz y(a)rukı üzä yaltrıyu yaşuyu: turmuş tæg: ‘Bu dhārāṇī, Ādityagarbha adlı gökyüzü gibi saf, temiz ve kusursuz güneşin Mavi Boncuklu İncisi gibi her yönüyle aydınlatici parlaklığa sahiptir.

(74) yruq yaşuq ‘Licht, Glanz’ ‖ yruq ‘yaruq Licht, Glanz’ F 102, yaşuq ‘Glanz’ F 102; y(a)ruk yaşuk ‘ışık, parlaklık’ ‖ y(a)ruk ‘ışık, parlaklık’ U 317, yaşuk ‘parlak, ışık’ U 317.

[F 215-220] törüdgü-lük käşig ärür : : bişrunyu-luq käşigig bişrunyalı kūsäsär öz-nüng yuräk-täki xung usik-tin yruq ünüp öz at’öz kiruka ög gang-tin başlap iyin käşigçä mantal-ıy idiş-li tınly-lı yirtinçüg yumqı-nı yruq yaşuq koğül-kärmäk qılıp... ‘Wenn man die zu übende Stufe zu üben wünscht, muß man völlig klar (yruq yaşuq) bedenken, daß aus der Silbe hūm, die im Herzen des Selbst ist, Lichtstrahlen emanieren; daß das Maṇḍala, beginnend mit dem eigenen Körper als Herukas Mutter-Vater (Gestalt) und (die weiteren Devatās) der Reihe nach die gesamte Welt, das Behältnis und das Belebte, darstellt.’

[U 136-141] kodar m(ä)n: inçä k(a)ltı aditiyagarbe atl(ı)g kkirsiz arıg kök kalıkka okşatı arıg süzök y(a)ruk yaşuk mani monçuk ärdini inçip öz y(a)rukı üzä yaltrıyu yaşuyu: turmuş tæg: ‘Bu dhārāṇī, Ādityagarbha adlı gökyüzü gibi saf, temiz ve kusursuz güneşin Mavi Boncuklu İncisi gibi her yönüyle aydınlatici parlaklığa sahiptir.’

(75) yığ- kazgan- ‘biriktirmek’ || yığ- ‘biriktirmek, toplamak’ U 318, kazgan- ‘kazanmak, elde etmek’ U 294.

[U 95-98] ol: t(ä)ñrılar eligiyä bo darnini bir kata äşidär: yüz miñ k(a)lplarta yığmış kazganmış kılınçlıg ötügläriniñ arımakı bolur... ‘Ey Tanrılar Hükümdarı Indra, bu dhārāñi bir kez işitilse işiten tüm kötü karmalarından ve yüz bin kalpa yıl önceki günahlarından arınıp kurtulacaktır.’

(76) yirtinçülüg yirtinçülüg ‘weltlich, welt-’ F 102.

[F B/34-40] saqınmaq ärür: ämti altın yingaq iş yumış qılıyu-çi nom şazın küşädçi-lär quvray-ı-lıy mantal-ıy saqınmaq ärsär: orun-nung altın-ınta yirtinçülüg yirtinçülüg-tä yig nom şazın küşädçi-lär-ni saqınıy ol öngi ‘Was nun das Vorstellen des Mañđala der Schar der diensttuenden Lehr (Hend)-Hüter unten betrifft, so muß man sich unterhalb des Thrones die Hüter der weltlichen und der besser als die weltlichen seienden Lehren (Hend) vorstellen.’

(77) yolçı yerçi ‘rehber, kılavuz’ || yolçı ‘rehber, kılavuz’ S 373, yerçi ‘kılavuz, rehber’ S 373.

[S 483-487] ymä kim inçip ol alku yertinçüniñ atı mañğalı: anaz umugsuzlarınñ yolçısı yerçisi: ‘Yine böylece o bütün dünyanın mutluluğu ve bereketi (olan), zavallı ve umutsuzların rehberi, adı yüceltilmiş Buda üstadımızın altın ağzıyla vaaz edip buyurduğu...’

(78) yumuşçı tapıgçılar ‘hizmetçi’ || yumuşçı ‘hizmetçi, haberci’ S 374, tapıgçılar ‘hizmetçi, haberci’ S 365.

[S 401-403] tört säkiz on v(a)çir uguşlug yumuşçı tapıgçılar turkaru küyü küzädü tutgaylar: olarka ymä amraguluk bolgay köñül. ‘Vajra soylu 84 haberci ve hizmetçi [onu] daima koruyacaklar.’

(79) yun- arıtın- ‘yıkamak, saflaşmak’ || yun- ‘yıkamak’ U 319, arıtın- ‘saflaşmak’ U 284.

[U 214-220] aynıñ beş y(e)g(i)rmisintä arıg yunup arıtınıp: arıg ton kadimlärig kädip bağagta turup miñ bo darnini sözläsär anta ken özi alknmış ol tınl(i)gnıy yana özi yaşu uzamakı bolur... ‘Aynı on beşinde temizce yıkayıp, yeni elbiseler giyinip, otuz tutarak bin kez bu dhārāñi okunsa bu canlının mahvolmuş ve tükenmiş yaşamı uzayacaktır.’

2. İnceleme

Eski Uygur Türkçesine ait incelenmiş olan bu üç Tantrik metinde toplam 79 veri elde edilmiştir. Bu verilerden 77 ikileme ve 2'si üçleme şeklindedir. Elde edilen verileri kendi aralarında şu şekilde sınıflandırabiliriz:

2.1. Anlam Bakımından İkilemeler

2.1.1. Eş Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Adı geçen üç Tantrik metinde, tespit edilen ikilemelerden 46'sı eş anlamlı kavramların oluşturduğu ikilemelerdir. Bunlar: ada tuda, adasız tudasız, adın-muñad-, ağır ayag, amrıl- yaval-, arış arıg, arıg süzök, asıglıg tusuglug, aya-ağırla-, biligsiz biliglig, buz- artat-, äriğ ornag, enç äsän, ev- tay-, idiglig tümäglig, ig käm, igsiz kämsiz, kkirsiz arıg, kurşatıl- kavzatıl-, kutluğ kıvlıg, küç küsün, küçlüg küsünlük, küsi tütsüg, onçsuz särinçsiz, oꞗ- kurtul-, ö-sakın, ög- alka-, ögir- sävin-, örtüg tıdıg, örtügsüz tıdıgsız, sanaguluksuz ülgülägülüksüz, sıkış tañış, sın supurgan, sing- kir-, terin kuvrag, tärk tavraq, tudyaqliꞗ tudyaqsız, tütüş käreş, ulı- sıgta, umug ımag, üş- käs-, yaltrı- yaşu-, yruq yaşuq, yolçı yerçi, yumuşçı tapıgçılar, yun- arıtın-, yumuşçı tapıgçılar.

2.1.2. Eş Anlamlı Kelimelerden Oluşan Üçleme

Metinlerde elde edilen veriler arasında tek bir üçleme tespit edilmiştir. Bu üçlemenin eş anlamlı kavramların bir araya gelerek oluştuğu görülmektedir: kork- ürk- baliñlä-.

2.1.3. Yakın Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler

İkilemeler içinde 9'u; alp yogini, asıglıg mänjilig, aş içgü, aılıg mañallıg, kaçır yavlak, kkirsiz tapçasız, mänjilig toñalig, ög kañ, tooz toprak yakın isimlerle kurulmuş ikilemelerken, ö- tapın-, sakın- bışrun-, tıd- koç-, yıg- kazgan-, yun-arıtın-, yakın anlamlı fillerden oluşan ikilemelerdir.

2.1.4. Zıt Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Elde edilen ikilemeler arasında yalnızca öngdün kidin, sözlä- äşđil- zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemelere örnektir.

2.1.5. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Tespit edilen ikilemelerden 11'i aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş ikilemelerdir: anta anta, aẓun aẓun, kayu kayu, kün kün, öñi öñi, öngdün öngdün, öngi öngi, öz öz, sadu sadu, tümän tümän, yırtinçülüg yırtinçülüg.

2.1.6. İştikaklı İkilemeler

İştikaklı ikilemeler aynı kökten gelmiş, yapı olarak iki unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi aslî unsur yani asıl kök kısmıdır, ikinci unsur ise, asli unsuru oluşturan kök kısmından türemiş olan kısım (Bozok, 2012:73). Buna göre elde edilen ikilemelerden 4'ü ay aẓşı, bī bīçyu, bilgä bilig, til tilgän iştikaklı ikilemeye örnektir.

2.2. Ses Özelliklerine Göre İkilemeler

2.2.1. İlk Kelimesi Ünlüyle Başlayan İkilemeler

İkilemeler arasında 25 ikilmenin ilk kelimesi ünlüyle başlamaktadır: ada tuda, adasız tudasız, adın- muñad-, alp yogini, amrıl- yaval-, arıg süzök, asıglıg mänjilig, asıglıg tusulug, aḥlıg mañallıg, ev- tay, idiglig tümäglig, ig käm, igsiz kämsiz, onçsuz särinçsiz, oẗ- kurtul-, ö- sakın, ö- tapın, ög- alka-, ög kañ, ög köñül, öngdün kidin, ögir- sävin-, örtüg tıdıg, örtügsüz tıdıgsız, ulı- sıgta-, üş- käs- .

2.2.2. İlk Kelimesi Ünsüzle Başlayan İkilemeler

İkilemelerden ilk kelimesi ünsüzle başlayan 6 ikileme şunlardır: buẗ- artat-, kkirsiz arıg, kork- ürk- sanaguluksuz ülgülägülüksüz, sözlä- äşdil-, tapın- udun-, yun- arıtın-.

2.2.3. Her İki Kelimesi Ünlüyle Başlayan İkilemeler

Tespit edilen ikilemelerde 8'inin her iki kelimesi de ünlüyle başlamaktadır: ağır ayag, arış arıg, aş içgü, aya- ağırla, ärig ornag, eñç äsän, ög- alka-, umug inag.

2.2.4. Her İki Kelimesi Ünsüzle Başlayan İkilemeler

Tespit edilen ikilemelerden 30 ikilmenin her iki kelimesinin de ünsüzle başladığı görülmektedir; bilgä bilig, bilgsiz biliglig, bī bīçyu, bul- tap-, kaçır yavlak, kayu kayu, kkirsiz tapçasız, kurşatıl- kavzatıl-, kutlug kıvlıg, küç

küsün, küçlüg küsünlüg, küsi tütsüg, mänjilig toňalig, sakın- bışrun-, sıkış taňış, sın supurgan, sing- kir-, tığ- kođ-, terin kuvrag, tärk tavraq, til tilgän, tooz- toprak-, tuğyaqlıy tuğyaqsız, tut- boşgun-, tütüş kăriş, yaltrı- yaşu-, yruq yaşuq, yolçı yerçi, yıg- kazgan-, yolçı yerçi, yumuşçı tapıgçılar.

2.3. Hece Sayısına Göre İkilemeler

2.3.1. Hece Sayısı Eş Olan İkilemeler

İkilemelerden 41'inin eş heceli kelimelerden meydana geldiği görülmektedir: ada tuda, adasız tudasız, adın- muňad-, ağır ayag, amrıl- yaval-, arış arıg, arıg süzök, asıglıg mänjilig, asıglıg tusulug, bilgä bilig, biligsiz biliglig, bul- tap-, ev- tay-, äriğ ornag, idiglig tümäglig, ig käm, igsiz kämsiz, kağır yavlak, kkirsiz arıg, kurşatıl- kavzatıl-, kuluğ kıvlıg, küsi tütsüg, mänjilig toňalig, ög kaň, ögir- sävin-, öngdün kidin, örtüg tıdıg, örtüksüz tıdıgsız, sakın- bışrun-, sıkış taňış, sözlä- äşdil-, tapın- udun-, tığ- kođ-, terin kuvrag, tuğyaqlıy tuğyaqsız, tütüş kăriş, umug inag, üş- käs-, yaltrı- yaşu-, yolçı yerçi.

2.3.2. Hece Sayısı Eş Olamayan İkilemeler

Hece sayısı bakımından 27 ikilemenin eş heceli olmadığı görülmektedir: alp yogini, aş içgü, aılgı maňallıg, aya- ağırla-, bī bīçyu, buz artat-, kkirsiz tapçasız, küç küsün, küçlüg küsünlü, onçsuz särinçsiz, ož- kurtul-, ö- sakın-, ö- tapın-, ög- alka-, ög köñül, sanaguluksuz ülgülägülüksüz, sın supurgan, sing- kir-, tärk tavraq, til tilgän, tut- boşgun-, tooz toprak ulı- sıgta-, yruq yaşuq, yıg-, kazgan-, yumuşçı tapıgçılar, yun- arıtın-

2.3.3. Hece Sayısı Eş Olmayan Üçlemeler

Tespit edilen kork- ürk- bälünlä-, üçlemesinin hece sayısının eş olmadığı görülmektedir.

2.4. Yapı Bakımından İkilemeler

2.4.1. Her İki Kelimesi Basit Kelimededen Oluşan İkilemeler

İkilemelerden 29'i basit iki kelimededen oluşmuştur: ada tuda, ağır ayag, alp yogini, amrıl- yaval-, arış arıg, arıg süzök, , bul- tap-, enç äsän, äriğ ornag, , ig käm, kağır yavlak, küç küsün, ož- kurtul-, ög- alka-, ög köñül, sakın- bışrun-, sıkış taňış, sın supurgan, sing- kir-, tığ- kođ-, terin kuvrag, tärk tavraq, tooz- toprak-, ulı- sıgta, umug inag, üş- käs-, yaltrı- yaş, yruq yaşuq, yıg- kazgan-,

2.4.2. Her İki Kelimesi de Ek Almış İkilemeler

Tespit edilen ikilemlerden 27'sinin her iki kelimesi de ek almıştır: adasız tudasız, asıgılg mājilıg, asıgılg tusulug, aılgı maııallıg, aya- ağırla bilgä bilıg, bilgsız bilıgıg, idıgılg tümägılg, ıgsız kamsız, kkırsız arıg, kkırsız tapçasız, kutlug kıvılg küsi tütsüg, mājilıg toıalıg, onçsuz sارينçsız, ögır- sävin-, öngdin kidin, örtüg tıdıg, örtügsüz tıdıgsız, sanaguluksuz ülgülägülüksüz, sözlä- äşdil-, tapın- udun-, tuğyaqlıy tuğyaqsız, tütüş kăriş, yırtinçülüg yırtinçülüg, yolçı yerçi, yumuşçı tapıgçılar.

Üçleme olarak karşımıza çıkan; ulug küçlüg küsünlüg üçlemesinin kelimelerinin her biri ek almıştır.

2.4.3. İkinci Kelimesi Ek Almış İkilemeler

İkilemlerden 9'inin ikinci kelimesi ek almıştır: adın- muıad-, aş içgü, bi böçyu buz- artat-, ö- sakın, ö- tapı-, til tilgän, tut- boşgun-, yun- arıtın.

3. Değerlendirmeler Ve Sonuç

Eski Uygurca dönemine ait Tantrik metinlerden 'Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung, Uşñışā Vijayā Dhāraṇī Sūtra, Sitātapatrādhāraṇī', isimli metinler ikilemeler yönünden incelenmiştir. İncelenmiş olan metinlerden elde edilen ikilemelerin sayısı 79'dur. Tespit edilmiş ikilemeler sınıflandırılmıştır ve bu ikilemeler anlam bakımından incelendiğinde; eş anlamlı kelimelerden oluşanların sayısı 46, yakın anlamlı kelimelerden oluşanların sayısı 9, zıt anlamlı kelimelerden oluşanların sayısı 2, aynı kelimenin tekrarıyla oluşanların sayısı 11, iştikaklı ikilemelerin sayısı ise 4'tür. Ses özelliklerine göre bakıldığında; ilk kelimesi ünlüyle başlayan ikilemelerin sayısı 25, ilk kelimesi ünsüzle başlayanların sayısı 6, her ikisi ünlüyle başlayan ikilemeler 8 ve her ikisi ünsüzle başlayan ikilemelerin sayısı ise 30'dur. İkilemelerden kelimenin sayısına göre bakıldığında 80 tanesi iki kelimedenden ve 2 tanesi ise 3 kelimedenden oluşmuştur. Hece sayısı bakımından bakıldığında eş heceli ikilemelerin sayısı 41, hece sayıları eş olmayan ikilemelerin sayısı ise 27'dir. İkilemeler içinde yapı bakımından her iki kelimesi de basit kelimedenden oluşan ikilemeler 29, her iki kelimesi de ek alan kelimelerden oluşanların sayısı 27, yalnızca ikinci kelimesi ek alan

ikilemelerin sayısı ise 9'dur. İkilemelerin Türkçenin her döneminde kullanılmış ve her dönem için ayrı bir önem arzeden kalıplar olduğu görülmektedir.

Dönem üzerine yapılan diğer çalışmalara bakıldığında Serkan Şen ve Meltem Can'ın yüksek lisans tezleri dikkat çekmektedir. Bununla beraber tek eser merkezli çalışmalar da vardır. Serkan Şen'in çalışmasında toplam 3217 madde başı olarak ikilme karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında olmadığını tespit ettiğim çelişmemde yer alan ikilemeler şu şekildedir: alp yogini, amrıl- yaval-, anta anta, aẗun aẗun, bilgä bilig, biligsiz biliglig, enç äsän, kün kün, ev- tay-, idiglig tümäglig, onçsuz särinçsiz, ö- tapın-, öngdün kidin, öngdün öngdün, öngi öngi, öz öz, sadu sadu, sanaguluksuz ülgülägülüksüz, tärk tavraq, til tilgän, tuğyaqlıy tuğyaqsız, tümän tümän, ulug küçlüg küsünlüg, yirtinçülüg yirtinçülüg.

Meltem Can'a ait çalışmada ise toplam 1452 ikileme tespiti vardır. Bu ikilemler arasında şu ikilemelere rastlanmamıştır: alp yogini, amrıl- yaval-, anta anta, arış arıg, aıılıg maıallıg, bilgä bilig, biligsiz biliglig, enç äsän, kün kün, ev- tay-, äriğ ornag, idiglig tümäglig, kork- ürk- bälilä-, kurşatıl-kavzatıl-, künk ün, küsi tütsüg, onçsuz särinçsiz, ö- tapın-, öngdün kidin, örtüg tıdıg, örtügsüz tıdıgsız, sakın- bışrun-, sanaguluksuz ülgülägülüksüz, sıkış taıış, sın supurgan, sözlä- äřdil-, tıd- kod-, til tilgän, tuğyaqlıy tuğyaqsız, tut-boşgun-, tütüş käriř, , ulug küçlüg küsünlüg, yirtinçülüg yirtinçülüg, yumuşçı tapıgçılar.

Emrah Bozok' ait Eki Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler adlı yüksek lisans tezinde ay aışı, bilgä bilig, til tilgän ikilemelerine rastlanmamıştır.

Eski Uygurca ikilemeler bakımından oldukça zengin bir dönemdir ve bunun üzerine pekçok çalışma ortaya konmuştur. Bu çalışmayla da Eski Uygurca dönemi ikilemelerine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- AĞCA, F. (2015). "Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler Üzerine". *Alkış Bitigi: Kemal Erarslan Armağanı* (Edt. Bülent Gül). Ankara: TKAE, 17-30.
- BOZOK, E. (2012). *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- CENGİZ KILIÇ A. (2021). *Eski Uygur Dönemine ait Tantrik Bir Metin: Sitātapatrādhāraṇi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAN, M. (2010). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- ÇAĞATAY, S. (1978). “Uygurcada Hendiadyoinler”. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara: AÜDTCF Yayınları.
- İSİ, H. (2020). “Eski Uygurca Uṣṇīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra’da İkilemeler”. *Dede Korkut Dergisi*, 9/21: 15-38.
- İSİ, H. (2021). *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Eski Uygurca Uṣṇīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARA, G. ve Peter Zieme (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berliner Turfantexte VII. Berlin: Akademie Verlag.
- KESKİN, B. (2021). “Eski Uygurca İkilemelere Katkıları”. *Türkiyat Mecmuası*, 31, özel sayı, 151-175.
- ÖLMEZ, M. (2017). “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 65/2: 243-311.
- ŞEN, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Yıldız, H. (2013). “Eski Uygurca Dışastvustık’ta İkilemeler Üzerine Notlar”. *Bengü Beläk: Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (Edt. Bülent Gül). Ankara: TKAE, 465-482.

Göstergebilim Bağlamında Reklamda Temsilin İnşası ve Mit ile Anlam

Construction of Representation in Advertising in the Context of Semiotics: Myth and Meaning

*Musa Bilik**; *Muzaffer Yiğit***; *Şeymanur Yiğit Hekim****

Öz: Göstergebilim, dilbilimsel bulguların nesnelere/şeylere uygulanmasıyla dil dışı olguları eğretilme yoluyla açıklamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de yalnızca dilsel göstergelerden faydalanmaz, aynı zamanda anlamlı bir bütünü oluşturan her unsuru ele alıp değerlendirmektedir. Bugünün modern dünyasında insanın karşılaştığı değişik göstergelerin anlamlandırılmasına reklamların fonksiyonu sadece bir ürünü tanıtmak ve söz konusu ürünün satışını gerçekleştirmekle sınırlı kalmamaktadır. Ayrıca topluma egemen ideolojinin mevcut düşünce sistemini de dayatmakta ve/veya sunmaktadır. Bunu yaparken de toplumun gizil kodlarında yer edinen mitlerden faydalanmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada reklamlarda kullanılan mitlerin egemen ideolojinin yeniden üretilmesine katkıda bulunurken, birey üzerinde hangi anlamları yarattığını ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada hedeflenen amaç doğrultusunda temsil, reklam ve mit arasındaki ilişkiyle anlam özetlenmiştir. Seçili reklamlarda temsil ve mitle oluşturulan anlamları göstermek amacıyla göstergebilimin bazı kavramlarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil, göstergebilim, mit, reklam, temsil.

0. Giriş

Tüketim kültürü içinde önem arz eden bir göreve sahip olan reklamlar hem tüketim alışkanlığını pekiştirmekte hem de egemenliğini sürdürmekte olan ideolojiyi yeniden üretmektedir. Herhangi bir reklamda egemen ideolojinin yeniden üretilmesi sürecinde önemli unsurlardan biri göstergebilimin temsilinden beslenen yaklaşımlar ve bu yaklaşımlarla yaratılan mitlerdir. Bir

* *Kapadokya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Araştırma Enstitüsü, Kültürel Çalışmalar ve Medya Programı, Nevşehir / Türkiye. musabilik@gmail.com ORCID: 0000-0002-3546-1005*

** *Müdür, Ulubey Ulubey Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Ordu / Türkiye. yigitmn52@gmail.com*

*** *Öğretmen, Ordu Düriye Çetinceviz Anaokulu, Ordu / Türkiye. seyma.ygt@gmail.com*

kültürün gerçekçilik ve doğal görüngelerinin açıklanmasını veya anlamlandırılmasını sağlayan hikâyelerdir. Mitler aracılığıyla toplumsal düzen korunarak farklı çelişkilere çözümler de üretilmektedir. Bu çalışmada göstergebilimde temsil ile işlevi, yansıtmacı ile inşacı yaklaşımlara göre “Benetton” markasına ait bir reklam incelenmiştir. Ayrıca mit Kavramı açıklanarak birinci ve ikinci temsil açısından Mc Donald’sın bir reklamı incelenerek söz konusu reklamda inşa edilen mit irdelenmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, reklam metinlerinin göstergebilimsel olarak çözümlenmesi ve göstergebilimin temel işlevinin metinlerdeki anlamını ortaya koymaktır.

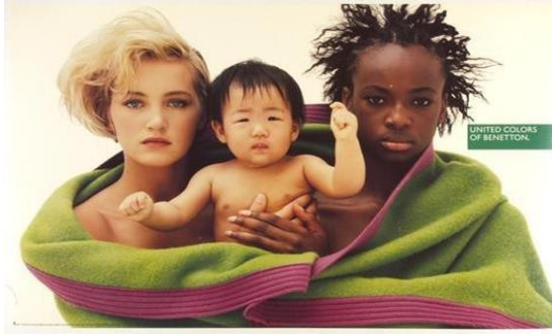
1. Temsilde İnşacı ve Yansıtmacı Yaklaşımlar

Temsil; bir şey hakkında anlamlı bir şey söylemek ya da dünyayı diğer insanlara anlamlı bir şekilde tasvir etmek için dilin kullanılması anlamına gelmektedir (Hall, 2017, s. 23). Bu bağlamda temsil, anlam yaratan ve yaratılanı anlamlandıran bir süreçtir. Hall temsili; yansıtmacı, inşacı ve kasıtlı yaklaşım şeklinde gruplandırmıştır. Yansıtmacı yaklaşımda Hall, anlamın gerçek dünyada nesnede, kişide, düşüncede hatta olayda yarattığı ve dilin bir ayna gibi işlev görerek dünyada mevcut olan anlamı yansıttığını ifade etmektedir (Hall, 2017, s. 25). Burada dilin görevi, dünyada somut bir şekilde var olan anlamı yansıtmaktır. İnşacı yaklaşım ise dilin toplumsal ve sosyal karakterini onaylamaktadır. Bireyler ve şeyler kendi başlarına dildeki anlamı sabitleyemeyemezler. Şeylerin anlamı yoktur; temsil sistemlerini, kavramları ve işaretleri kullanarak bizler anlamı inşa etmekteyiz (Hall, 2017, s.36). Bu yaklaşımda dil, esas alınan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Temsille üretilmiş olan anlam, işaretler ile yani dille oluşmaktadır.

a. Benetton Reklamının Sunuş (Yansıtmacı Yaklaşım) İle Değerlendirilmesi

Bir kâğıdın üzerinde boyalarla resmedilmiş homosapien türüne ait üç canlı bulunmaktadır. Bu kişilerden ikisi yetişkin, biri bebektir. Yetişkinlerin saçları uzunumsu, yüzleri ve açıkta kalan tenleri tüysüzdür. Bu yüzden kadın olabilirler. Bebek, iki yetişkinlerin ortasında bulunmaktadır. Yetişkinler elleriyle bebeği kucaklar vaziyette tutmaktadır. Beyaz tenli kişinin bir eli

bebeğin karnının üstünde, siyahi tenli kişinin de bir eli beyaz tenli kişinin elinin üstünde durmaktadır. Beyaz tenli olan bebek; düz siyah saçlı ve çekik gözlüdür. Bu yetişkin insanlardan biri siyahi bir tene sahiptir. Diğer yetişkin ise beyaz tenlidir. Siyahi tene sahip olan kişinin saçları siyah ve birbirine dolanmıştır. Beyaz tenli olan yetişkinin saçları sarı ve gözleri mavidir. İki yetişkin kişinin de sağ omzu açık olduğu için belden yukarı çıplak olabilirler. İki yetişkinin ve bebeğin etrafını saran yeşil renkte, battaniyeye benzeyen bir örtü vardır. Bu yeşil renkli battaniyenin kenarları pembedir. Pembe olan kenarlar beş kıvrım halindedir. Belden yukarısı çıplak olan bebeğin bir kolu yukarıda bir kolu da aşağıda bulunmaktadır. Kadınların oturup oturmadığı veya ayakta olup olmadığı belli değildir. Reklam afişinin sağ tarafında Benetton'un logosu görülmektedir. Logoda farklı şekillerden oluşan büyük harflerle "UNITED COLORS OF BENETTON" yazmaktadır. Bu harfler yeşil fon üzerine beyaz renkle yazılmıştır.

Resim 1: Benetton Reklamı

1.1. Benetton Reklamının Temsil (İnşacı Yaklaşım) İle Değerlendirilmesi

Shockadvertising olarak nitelendirilebilecek bu reklam afişinde Benetton, kültürel farklılıklar, toplumlar ve insanlar arasındaki eşitliğe vurgu yapmıştır. Bu durum reklamın bir sosyal sorumluluk anlayışıyla hazırlandığının göstergesidir. Beyaz ile siyahi iki yetişkin ve Asyalı bir çocuk resmiyle evrensel bir açılıma değinilmiştir. Üç farklı ırktan insanın beraber eşit şartlarda yaşayabileceği düşüncesi, birbirlerine sarılmaları ile verilmiştir. Etnik ayrımcı söyleme karşı ten ve göz yapısı farkındalıkları ortaya konulmuştur. 'Farklılıklara rağmen bütün insanların birlikteliği' mottosu ile

eşitliği merkeze alan bu reklam afişinde bulunan iki kadın ve çocuk, dünya barışı ve ırk ayrımcılığına karşı bir duruşu temsil etmektedirler. Tüm ırklar ve kökenler, yaşına bakılmaksızın tek renk içerisinde verilmiştir. Burada kullanılmış olan “yeşil” aynı zamanda Benetton’un kendi logosunda yer alan “eşitlik” temsiliyle verilmiş ve afişteki kişiler eşitlikle sarınmışlardır. Battaniyenin kenarlarının pembe olması, ayrıca kadının estetiğine ve çocuğun masumluğuna vurgu yapmaktadır. Reklam afişinde bulunan çocuk ile siyahi ve beyaz kadın, bilinçli bir şekilde belden yukarısı çıplak bir şekilde verilmiştir. Çıplaklık da aynı zamanda eşitliğin sembolüdür; çünkü rengi haricinde insan teninin birbirinden herhangi bir farkı yoktur. Bu reklam afişi, görünürde bir ırk ayrımcılığı gibi bir algı oluşturmuş gibi olsa da temsiliyetin özünde dünyada var olan ırkçı söylemin farkına vardırılmayı hedeflemektedir. Reklam afişi gösterilen açıdan değerlendirildiğinde, özellikle ABD ve Avrupa ülkelerinde göçmen Asyalı ile siyahilere yönelik toplumsal aşağılanma ve dışlanmaya karşı güçlü bir ileti taşımaktadır. Bu bağlamda afişte cinsiyeti, rengi ve ırkından dolayı ayrımcılığa uğrayan kişilerin temsiline yer verilmiştir. Görseldeki çocuk figürüyle her insanın doğduğu gerçeği, insanın doğum ile ölüm zıtlığı açısından da bütün insanlığın yaşamış olduğu döngüyü göstermek de hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ölüm ile yaşam, siyahi ile beyaz şeklinde bir karşıtlar kompozisyonu yaratılmıştır. Reklam afişine başka bir bakış açısıyla bakıldığında eşitlik sarmalında bir araya gelmiş iki lezbiyen kadının Asyalı bir çocuğu evlat edinmesi imgelerine de ulaşılmaktadır. Genel olarak reklam afişine dikkat edildiğinde pazarlanan bir nesnenin bulunmadığı da anlaşılmaktadır. Giyim ürünleri satmakla bilinen bu İtalyan markası, yoksa battaniye mi satmaya başlamış, sorusunu akla getirmektedir. Aslında battaniye satmamaktadır. Yaratmış olduğu imgeyle alıcının aklında kalmaya ve düşüncede farklı anlamlar üretmeye çalışmaktadır. Sonuç itibariyle Benetton, bu reklam afişiyle ırkçılık sonucu toplumda yaşanan ötekileştirme, ayrıştırma ve dışlama eylemleri ile siyasi bir misyon yüklenerek “evrensel duyarlılık” stratejisiyle ürünlerini pazarlamaktadır. Bu durum sosyal sorumluluk algısını oluşturmakla birlikte, bu sorumluluğa özgü değerlerin kapitalizme argüman olduğunu da göstermektedir. İnsana dair toplumsal gerçekçi acılar ve sorunlar, pazarlık söylemi hâline dönüşmüştür.

2. Mit Kavramı ve Mc Donald's Reklamı Örneğinde İnşa Edilen Mit

Barthes, günümüzde göstergebilime şekil veren önemli temsilcilerden biridir. Bu konudaki çalışmalarını anlam ve anlamlandırma üzerine yapmıştır. Bununla beraber “mit” kavramı üzerine yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmıştır. Barthes, mit kavramını üç farklı şekilde sahip bir düzlemde açıklamıştır. Bunlar; gösterilen, gösterge ve gösterendir. Bu üç farklı boyuta sahip olan kavramlar düzleminde, mit kavramı ikincil bir düzen içerisinde yer almaktadır. Göstergebilimin bireyi ve toplumu hayatına ilişkin birçok bilgiye eriştireceğini iddia eden Barthes, reklam çözümlemesi bağlamında göstergebilimi kullanmıştır. Reklamlarda kullanılan ve söylemin sayesinde insanların satılan ürünle bir bağ kurduğunu ve insanların ürüne yüklediği anlam neticesinde ürünün zihinde bir deneyim yarattığını ifade etmektedir. Göstergebilimin, dilbilimi içerisinde bulunan bir dal olduğunu dile getiren Roland Barthes, göstergelere dair bütün unsurların dil ile bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Var olan bütün şeyler ve maddeler, kendi içerisinde tutarlı anlamlar oluştursalar bile, verilmek istenen ileti sadece dil ile olumlanmaktadır. Ayrıca dilde karşılığı olmayan bir şeyin göstergebilimde de karşılık bulamayacağını ifade etmektedir. Bu kuramda temsilin kendisi (birinci temsil) ve temsil edilen (ikincil temsil) yani düşüncenin kendisi ile oluşan bağlantı aracılığıyla inceleme yapılabilir. Bu inceleme doğrultusunda yan ve düz anlam olmak üzere iki anlam ortaya çıkmaktadır. Yan anlam, düşüncede ifade edilenin karşılığı olurken; düz anlam da gerçek anlamın karşılığıdır. Göstergelerin ikincil düzeyinin işlevini belirlemek için Barthes mitleri kullanmaktadır. Barthes'in kullanmış olduğu mit kavramı; bir nesne üzerine düşünce üretmek ve o nesneyi anlamlandırmak amacıyla oluşan kültür taşıyıcısı konumundadır. Bütün mitler birbiriyle ilişki halinde olmakla beraber, özlerinde saklı olan sosyal ve siyasal yapı unsurlarını da kendi boyutlarında taşımaktadırlar. Bu nedenle Barthes'in sözünü ettiği yan anlam, aynı zamanda mitin kendisidir; çünkü mitler kültürel anlamları taşıyan birer göstergedir (Barthes, 1979, s. 85-90). İdeoloji ve mitin karşılığı olan yan anlamlar, ayrıca egemen grupların düşüncesini taşımaktadır. Bu yüzden çağımız dünyasında oluşan mitler, tüketim algısını sıradanlaştırmaktadır. Mitlerin tekrarıyla yeni mitler oluşmakta ve oluşan her yeni mit de değişen anlamıyla yeni bir anlam kazanmaktadır. Bu nedenle kapitalizmin tüketici sistemi mitlerle beslenmektedir. Kendi düşüncesi çerçevesinde mitleri

oluşturan kapitalist sistem, dil aracılığıyla bu mitleri topluma sunmaktadır. Mitler, insanların tutum, düşünce ve tavırlarını değiştirerek; onların nasıl bireyler olmalarını belirlemektedir. Barthes, yaratılan bu mitlerle toplumun taklitçi ve yolunu şaşırılmış kitlelerden oluştuğunu ifade etmektedir.

2.1. Mc Donald's Reklamında Birinci ve İkinci Seviye Temsil

Reklam afişinin birinci seviye göstereni; bir kâğıt üzerine belirli bir düzende boyanmış veya yerleştirilmiş farklı renklerle mürekkebin oluşturmuş olduğu şekillerdir. Bu şekiller; mavi, turuncu, beyaz, kırmızı, sarı, kahverengi ve pembe renklerine sahiptir. Birinci seviye gösterilen: Beyaz tenli, mavi gözlü, ırkı ve cinsiyeti belli olmayan, yüzünün yarısı görünen; ağzını ekmeğe benzeyen ve üzerinde beyaz susamlar bulunan bir nesneye dayayan bir bebeğin görüntüsüdür. Reklam afişinin sağ alt köşesinde değişik şekillerden oluşan harflerle Mc Donald's yazılmaktadır. Kırmızı fona beyaz renkler ile bu yazı yazılmıştır. Yazının üst kısmında sarı renkle yazılmış bir şekil bulunmaktadır. Birinci seviye gösterge; reklam afişinde verilen mavi gözlü beyaz tenli bebeğin zihnimizde var olan gösterenin yorumsal anlamıyla hamburger ağzını dayayarak süt emmeye çalışmasıdır. Reklam afişindeki ikinci seviye temsilleri şöyle yorumlayabiliriz. İkinci Seviye gösteren; ırkı ve cinsiyeti belli olmayan beyaz tenli sevimli bebeğin hamburger ekmeğine ağzını dayaması ve buna sevinerek gülümsemesidir. İkinci seviye gösterilen; reklam afişindekilerin zihnimizde çağrışımlar yapması ve algılananların kültürel birikimle yorumlanmasıdır. Bu bağlamda anne memesine benzeyen hamburger ekmeğini ağzına alan bebeğin süt emmiş gibi bir doyuma ulaşması, bebeğin aldığı hazla gülümseyip mutlu olması da hamburgerin besleyici bir nitelikte olduğunu göstermektedir. Hamburgerin hem sağlıklı hem de besleyici bir gıda oluşu anlatılmaktadır.

Resim 2: Mc Donald's Hamburger Reklamı

2.2. Mc Donald's Reklamında İnşa Edilen Mit

Roland Barthes, reklamları modern çağın mitleri olarak görmektedir. Temel yapısıyla mitler, belirli bir kültüre ait anlatılardır. Günümüz Modern Çağ'da görsel kültürün yükselişe geçmesiyle birlikte sosyal yaşamı tümüyle çevreleyen reklamlar da birer anlatı oluşturmaktadır. Her reklam metni, göstergelerden meydana gelmektedir ve mesajını olduğu gibi hedef kitesine ulaştırma kaygısı taşımaktadır. Bir anlatı türü olarak reklamların bazı unsurlar doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Kültür olgusu da bu unsurlardan biridir (Smith, 2007, s. 14). Mc Donald's reklam afişinde verilen birinci seviye temsiller, zihnimizde ve kültürel hafızamızda bulunan ikinci seviye temsiller ile yan anlam kazanmaktadırlar. İkinci seviye gösteren ve gösterilen, metafor ile metonimi sonucunda zihnimizde bir mit inşa etmektedir. Hamburger, her yaşta insanın yiyebileceği bir ürün olarak sunulmuştur. Reklamda bir bebeğin kullanılması, ürünün temiz, sağlıklı ve anne sütü kadar besleyici olduğunu göstermektedir. Verilen reklam bağlamında Mc Donald's ürünlerinin Roland Barthes'ın kavramlarıyla mit haline gelmesi Şekil-1'de ayrıca verilmiştir.

Şekil-1

Düz Anlam	Ağzını Mc Donald's hamburger ekmeğine dayayan beyaz tenli bir bebek
Yan Anlam	Mc Donald's ürünlerinin her yaştaki insanlara hitap etmesi ve herkesin onları yiyebilecek olması
Metafor	Mc Donald's ürünlerinin besleyici, sağlıklı ve hijyenik olması
Metonimi	Reklam afişindeki bebek, sağlıklı beslenmek isteyen bütün insanların metonimi olarak kullanılmıştır.
İnşa Edilen Mit	Mc Donald's ürünlerini tüketmek insana haz verir ve bu ürünleri yiyen insanlar mutlu olur.

Sonuç

Temsilin inşası ile yaratılan mitler, hâkim düşüncenin ne tür anlamlarla yeniden üretildiğini ortaya koymak için kaleme alınan bu çalışmada iki farklı ürün kategorisinde ortaya konan reklamlar göstergebilimsel olarak çözümlenmiştir. Yaratılan mitler ile bireyin toplumsal statüsü ile üretilen nesnelere karşı geliştirdiği algı ortaya konmuştur. Burada özellikle modern

çağın egemen düşüncesi olan başarı miti ile ürünlerin sunulduğu görülmektedir. Sonuç olarak reklam, kapitalist sistemin önemli argümanlarından birini temsil etmekle birlikte toplumda kültürel bir kavram olarak değer görmeye başlamıştır. Mitler ise reklamlar içerisinde yer alan sembolik anlatım biçimi şeklinde kullanılarak birey üzerinde yeni değerler oluşturmakta ve kuşaktan kuşağa aktırılan gizil egemen görüşler biçiminde yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda tüketici ve/veya izleyici, görüntüyü içselleştirerek yeni anlamlar/mitler yaratmaktadır. Böylece egemen görüşün var olan değişmez yapısı, metaforik temsilini korumaktadır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen reklam çözümlerinden elde edilen bulgular ve ortaya konan mitlerin her birinin bugünün reklamlarında sunulan sevgi dolu, mutlu, huzurlu ve başarılı bir yaşam için bireyin sahip olması gereken ihtiyaçlarını sunmaktadır. Söz konusu reklamlarda inşa edilen temsiller ve yaratılan mitler, egemen düşünce ile çatışmadığı gibi bilakis onun sunmak istediği değerlerle bir bütünlük oluşturmaktadır.

Kaynakça

- BARTHES, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. (Çev. Mehmet Rifat-Berke Vardar). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HALL, S. (2017). *Temsil Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları*. (Çev. İdil Dünder). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- SMİTH, P. (2007). *Kültürel Kuram*. İstanbul: Babil Yayınları.

Metin Dilbilimsel Açından Bir Hikâye Değerlendirmesi: Ömer Seyfettin'in Türkçe Reçete Hikâyesi

Evaluation of a Story from the Perspective of Text Linguistics: Ömer Seyfettin's The Story of Türkçe Reçete

*Mustafa Acat**

Öz: Metin dilbilim, 1950'li yıllarda Amerikan dil yapısalıcıları tarafından ortaya konan bir terim olmakla birlikte, birleşerek bir yazını oluşturan cümlelerin tamamının niteliklerini, iç ve dış yapılarını inceleyen, metnin daha anlaşılabilir olmasını sağlayan bilim dalıdır. (Yıldırım, 2020: 3392-3393) Bu bilimin ana amacının, metinlerin gramer ve muhteva işlevlerini anlambilimden yararlanarak ortaya çıkarmak, tespit edilen bu işlevler aracılığıyla söylemin metin üzerindeki etkisini göstermek olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmada da Ömer Seyfettin'in "Türkçe Reçete" isimli hikâyesinin cümleden söyleme, metinden hareketle, metin üstü bir bakış açısıyla metin dilbilimsel açıdan incelemesi yapılacaktır. Söz konusu inceleme, "hikâyede bulunan küçük yapı unsurlarının incelenmesi" ve "hikâyede bulunan büyük yapı unsurlarının incelenmesi" olarak iki ana başlık altında yapılacaktır. "Hikâyede bulunan küçük yapı unsurlarının incelenmesi" başlığı altında hikâyedeki zaman, mekân, karakter gibi unsurların dilbilimsel açıdan değerlendirilmesi; "hikâyede bulunan büyük yapı unsurlarının incelenmesi" adlı başlık altında ise bir önceki başlık altında değerlendirilen unsurlarla beraber hikâyenin söz varlığı, sentaktik ve semantik açılardan değerlendirilmesi yapılacaktır.

Bu çalışma neticesinde, Ömer Seyfettin'in "Türkçe Reçete" hikâyesi metin dilbilimsel açıdan incelenecek, hikâyedeki metinden hareketle metin üstü bir bakış açısı ile sosyal, kültürel ve toplumsal olayların dil ile ifade biçimi izah edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın yöntem konusunda, hikâyeler üzerine yapılacak yeni çalışmalara örnek olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Metin dilbilim, hikâye, Ömer Seyfettin, Türkçe Reçete, dil bilim, söylem.

Abstract: Although textlinguistics is a term coined by American language structuralists in the 1950s, it is a branch of science that examines the qualities, internal

* *Kapadokya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Öğrencisi, acattmustafa@gmail.com*

and external structures of the sentences that combine to form a text and it makes the text more understandable. (Yıldırım, 2020: 3392-3393) It can be stated that the main purpose of this science is to reveal the grammatical and content functions of the texts by using semantic and to show the effect of the discourse on the text through these identified functions.

In this study, the story of Ömer Seyfettin's "Turkish Prescription" will be analyzed from a text-linguistic point of view, from a sentence to speech, from the text with a supratextual point of view. That examination will be carried out under two main title as "examination of the small building elements in the story" and "examination of the large building elements in the story". Linguistic evaluation of elements such as time, place and character in the story under the title of "examination of small structural elements in the story"; under the title "Examination of the major structural elements in the story", the story will be evaluated in terms of vocabulary, syntactic and semantics, together with the elements evaluated under the previous title.

As a result of this study, Ömer Seyfettin's story "Turkish Prescription" will be analyzed from a textlinguistic point of view, and it will be tried to explain the language expression of social, cultural and social events with a supratextual point of view, based on the text in the story. It is thought that the study can be an example for new studies to be made on stories on method.

Keywords: Textlinguistics, story, Ömer Seyfettin, Turkish Prescription, linguistics, discourse.

0. Giriş

1950’li yıllarda Amerikan dil yapısalcılar tarafından ortaya konan metin dilbilim, batıdaki adıyla textlinguistics, “metnin yeri, metni oluşturan ögeler, metnin yapısı ve türleri, metnin çözümlenmesi gibi işlemler yürüten bir dilbilim dalıdır.” (Kerimoğlu, 2017: 236). Kısaca metin dilbilim, bir metinden hareketle metin üstü bakış açısından yararlanarak sosyo-kültürel ve toplumsal olayların metne nasıl yansıdığını çözümlenmeye çalışmaktadır.

Metin dilbilimin ana malzemesi olan metin sözcüğü, Latince ‘kumaş’ anlamına gelen textus sözcüğünden gelmektedir (Kala, 2018:10). İpliğin dokunarak bir araya gelmesi nasıl bir kumaşı meydana getiriyorsa, dilsel öğelerin birbirine eklenmesi de metni meydana getirmektedir. Metin dilbilim de bu sözcük kumaşından elde edilen bütünün neden nasıl yapıldığını

açıklamaya çalışan yani metnin nasıl meydana geldiğini dilsel öğeler yardımıyla ortaya koymaya çalışan bir bilim dalıdır.

Metnin temel yapı taşının dil olduğu bilinmektedir. Bundan ötürü metin çözümlemesinde metin dilden bağımsız düşünülemez. Metin çözümleme çalışmalarında özellikle metin dilbilimde metni sadece tümce bazında değil, tümce ötesi yani tümce örgüsünün oluşturduğu metin bir bütün olarak incelenmektedir.

Sözce, metin, söylem gibi birbirlerinin yerlerine kullanılan kavramlara metin dilbilimde de karşılaşılmaktadır. Metin nedir? Söylem ve metin arasında fark var mıdır? Metin çözümlemesi ile söylem çözümlemesi aynı mıdır? gibi sorularla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu kavramlar arasında çok büyük farklılıkların olmadığı görülür. Söz konusu bu kavramlar metin dilbilimde önemli yer tutmaktadır. Metin dilbilimin başlangıçta yazılı metinleri merkeze alması daha sonra terk edilmiş, yazılı ve sözlü her metin çok yönlü işlenmeye başlanmıştır (Kerimoğlu, 2017: 236-237).

Kapsam

Türk öykücülüğünün önemli isimlerinden olan Ömer Seyfettin'in çok sayıda hikâye türünde eseri bulunmaktadır. Nazım Hikmet Polat'ın hazırladığı "Ömer Seyfettin Bütün Hikâyeleri" isimli çalışmada 167 adet yayınlanmış hikâye bulunmaktadır. Çalışmanın kapsamı olan Türkçe Reçete hikâyesi de bu 167 hikâyeden birisidir.

Zaman dergisinin 264. sayısında 1918 yılında yayınlanan Türkçe Reçete hikâyesinde, hasta olan Belkıs'ın Doktor Şerif tarafından ruhsal tedavi görmesi anlatılmıştır. Hikâyede 1910'lu yılların sosyal sorunlarından olan Avrupa özentiliğinin Osmanlı kadınları üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Türkçe Reçete hikâyesi gerek dönem özelliklerini göstermesi gerek de metin dilbilimin çalışma alanına giren tutarlılık, bağdaşıklık gibi başlıkların örneklerinin açık bir şekilde görünmesinden ötürü tercih edilmiştir.

Bulgu

Ömer Seyfettin'in Türkçe Reçete hikâyesinde 157 tane tümce bulunmaktadır. Bu tümceler ve tümcelerin parçaları (isimler, sıfatlar, bağlaçlar vd.) "Hikâyede Bulunan Büyük Yapı Unsurlarının İncelenmesi" ve "Hikâyede Bulunan Büyük Yapı Unsurlarının İncelenmesi" olarak 2 ana başlık altında değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucu cümlelerde ve kelimelerde tespit edilen bulgulardan aynı başlık altında aynı yöntemle farklı cümlelerde verilmiş tümcelerden metin üzerinde birer örnek verilmiştir.

1. Metinde Bulunan Küçük Yapı Unsurlarının İncelenmesi:

1.1. Bağdaşıklık

Bağdaşıklık, dilbilgisel ve anlambilgisel bir çözümlene için kullanılan, bir metni oluşturan cümleler arasındaki ilişkiyi inceleyen, bu incelemeyle edebî bir eserin ya da metnin tümcelerinin anlatmak istediğini bağlamdan tespit etmeye çalışan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağdaşıklık kavramı, beş başlık altında sınıflandırılabilir:

- I. Artgönderimsel Bağdaşıklık,
- II. Öngönderimsel Bağdaşıklık,
- III. Eksilteli Bağdaşıklık,
- IV. Yinelemeli Bağdaşıklık,
- V. Sözcüksel Bağdaşıklık. (Lüleci, 2010:41-43)

Çalışmanın konusu olan Türkçe Reçete hikâyesinde yukarıda verilen beş ana başlık üzerinden değerlendirme yapılarak öykünün tümceleri arasındaki dilbilgisel uyumlar izah edilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Hikâyede Görülen Artgönderimsel İfadeler

Artgönderimsel Bağdaşıklık metin içerisinde önceden adı geçmiş bir özneye ya da nesneye, bağlaçlar, zamirler veyahut ekler gibi çeşitli yollara başvurarak yapılan atıftır. Türkçe Reçete hikâyesi artgönderimsel bağdaşıklık açısından incelendiğinde bağlaçlarla, zamirlerle artgönderimsel ifadelerin bulunduğu görülmektedir.

Hikâyede 15 artgönderimsel ifade içeren tümce bulunmaktadır. Artgönderimsel bağdaşılığa örnek verilecek olunursa, 2, 3,4, 5, 6. ve 7. tümceler 1. tümcenin artgönderimsel bağdaşılığını niteliğindedir. Bu tümceler 1. Tümcede hikâyenin 1. Dereceden karakterlerinden olan Belkıs bahsedilmektedir. Diğer tümceler ise aynı paragrafta bulunarak bulunulan zaman dilimi içerisinde eylemin yahut durumun aynı kişi tarafından gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca 1. Tümcedeki Belkıs ismine 7. tümcede “Onun” zamiri yardımıyla, 3., 5., ve 6., tümcelerde ise sıralı eylemlerin art arda gelmesiyle artgönderimsel bağdaşıklık yapılmıştır.

(1)Belkıs, geniş yatağında, mavi ipek kaplı yorganının altında sıkılmış bir yumruk gibi yusyumru yatıyordu.(2) Sabahleyin vurdumduymaz kocasıyla yine bir fasıl gürültü etmişti. (3) Şimdi sinirleri çekiliyor, kalbi sızlıyor, başı çatlayacak gibi ağrıyordu. (4) Kendi kendine “Ölüyor muyum?” dedi. (5) Bağırarak, geceliğini parçalamak, yerlere atılmak istiyordu. (6) Fakat ağır bir kâbus hareketsizliğiyle bir şey yapamıyor, dişlerini sıkıyor, zangır zangır titriyor, inim inim inliyordu. (7) Onun feryatlarını, “Eleni” ta aşağıdan işitti...

27. tümcede eklerle artgönderimsel bağdaşıklık yapıldığı görülmektedir. Sıralı tümcenin yüklemelerindeki şahıs ekleri Doktor Şerif’e gönderme yapmaktadır. “(27) Kuş olsun, uçsun gelsin!”

34. ve 36. tümcelerde, artgönderimsel ifade bulunmaktadır. Artgönderimsel bağdaşılığın burada “onun” zamiriyle yapıldığı görülmektedir. Onun zamirinden kastedilen kişi ise Belkıs’dır. Ayrıca ‘kendi’ dönüşlülük zamiriyle de Doktor Şerif’ten bahsedilerek artgönderimsel bağdaşıklık yapıldığı görülmektedir.

...(34) Doktor Şerif onun biraz akrabasıydı. (35) Şimdiye kadar hiç kendisini göstermemişti. (36) Ama herkesten methini işitiyordu...

1.1.2. Hikâyede Görülen Öngönderimsel İfadeler

Öngönderimsel bağdaşıklık, metne sonradan dâhil olacak bir özneye veya nesneye bağlaç, zamir, emir gibi çeşitli yollara başvurarak metin içerisindeki gelecek zaman hakkında bilgi veren, kendisini hissettiren bağdaşıklık türüdür. Türkçe Reçete hikâyesi öngönderimsel bağdaşıklık bakımından incelendiğinde:

22. ve 23. tümcede Belkıs'ın Eleni'ye "(22) Telefona koş! (23) Doktor Şerif'i çağır..." diye telkinde bulunması, 34. tümcede Doktor Şerif'in eve gelmesine öngönderimsel bir ifade olarak kabul edilebilir. Fakat Eleni'nin telefona giderek doktoru araması hakkında bilgi verilmemiş, bunun yerine 31. Tümcede Eleni'nin kapıdan çıkarak koşması ifade edilmiş ve 31. Tümceye öngönderim yapılmıştır. "(31) Hizmetçi kız aynalı dolabı, kapalı pencereleri zangırdatan bir çabuklukla kapıdan fırladı." 22. tümce 31. tümceye, 23. tümce de 34. tümceye 3. tekil şahıs kipiyle emir vererek bir öngönderimsel ifadeye bulunduğu görülmektedir.

52. ve 53. tümcelerde 98. ile 99. tümcelerde reçeteye öngönderim bulunmaktadır. Bu dört tümcede de reçete bir gönderim söz konusudur. "(52) Rica ederim, şairliği bırakınız" dedi, "hastayım. (53) Bana bir ilâç veriniz."

65. ve 66. tümce, 71. ve 72. tümceye öngönderimde bulunmuştur. "... ile ifade edilen tümcenin Belkıs'ın sigara yaktığı 74. tümceden anlaşılmaktadır.

"(65) Sonra cebinden çıkardığı altın bir tabakadan yaldızlı bir Cigara çıkardı. (66) Belkıs'a uzattı.

(67) "Şunu alınız bakayım."

(68) "İçmem doktor."

(69) "İçinize çekmezsiniz. (70) Hele bir yakınız."

(71) "..."

(72) Kendi de bir cigara yaktı. (73) Dereden tepeden konuşmağa başladı.

(74)Daha kahve gelmeden ikinci sigaraları yakmışlardı."

1.1.3. Hikâyede Görülen Eksiltili İfadeler

Eksiltili bağdaşıklık, olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan ama anlamayı aksatmayan dizim olarak tanımlanabilir. (Vardar, 1988: 95). Türkçe Reçete hikâyesinde eksiltili ifadelerden sıklıkla yararlanılmıştır. Bu ifadeler "... ile gösterilmiş, kimi zaman tek bir tümce olmuş kimi zaman da öge eksikliğinden ötürü kullanılmıştır.

13, 71. ve 147. tümceler sadece "... ile gösterilmiştir. Bu tümcelerdeki "... ile o zaman dilimi içerisinde sessizliğin hâkim olması ya da sadece fiilen hareket edilmesi bu durumun sebebi olabilir. Çalışmada "... ile gösterilen

yerlerin tümce olarak ele alınmasının nedeni ise yapılan bir eylemin olabileceğinin düşünülmesidir.

(67) “Şunu alınız bakayım.”

(68) “İçmem doktor.”

(69) “İçinize çekmezsiniz. Hele bir yakınız.”

“...”

Hikâyede özellikle diyaloglarda ve tek kelimelik cevap gerektiren sorulara verilen tek kelimelik cevaplarda eksiltili tümceler varlığını göstermektedir. Bu durumun esere sohbet havasını tam olarak kazandırdığı görülmektedir. 101, 103. ve 105. tümceler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

(100) “Aman doktor, acı bir şey olmasın?”

(101) “Peki,” dedi.

(102) “Hap, kaşe falan da olmasın, iğrenirim.”

(103) “Peki...”

(104) “Toz da olmasın, genzime kaçır gibi oluyor.”

(105) “Peki...”

1.1.4. Hikâyede Görülen Yinelemeli İfadeler

Metindeki yinelemeler tek bir sözcüğün, sözcük öbeğinin ya da cümlenin tekrarlı kullanımı şeklinde olmaktadır. Ömer Seyfettin’in “Türkçe Reçete” adlı eserinde “doktor” kelimesi en çok tekrar eden kelimedir ve metinde 16 kere tekrar edilmiştir. Metnin ismine daha çok dikkat çekmek için çağrışım gücü yüksek olan “doktor” kelimesi seçilmiştir. “Türkçe Reçete” eserine dikkat edildiğinde tamamının reçete kelimesi ile alakalı, sağlık ile bağlantılı olması gereken sözcüklerin seçilmesi gerekmektedir.

“Zangır zangır, inim inim, hayır hayır” gibi ikilemeler metinde dikkat çekmektedir. Bu tür ünleme dayalı kelimeleri ikileme şeklinde kullanmak verilmek istenen mesajın okurun daha kolay algılamasını sağlamıştır. “Ölüyorum” kelimesi 6 kere tekrar etmiş, Belkıs’ın hastalığının tarifi için kullanılan betimlemeleri daha güçlü hale getirmiştir. Ayrıca Belkıs’ın sadece ilgiye ihtiyaç olduğu tezadını daha da belirginleştirmiştir.

1.1.5. Hikâyede Cümleler Arası Bağlantı Sağlayan Ögeler

Bir yazının metin olabilmesi için, yazı içindeki tümceler birbirine çeşitli dilsel yollarla bağlantılı olması gerekir. Tümceler arası dilbilgisel bağlantı, bağıntı öğeleriyle sağlanır. Cümleler arası bağlantı sağlayan bağıntı öğeleri tümceleri amaç, neden-sonuç, karşıtlık, birliktelik, karşılaştırma ve pekiştirme anlamı veren bağlaç, edat vb. dilbilgisel terimlerle bağlamaktadır (Bölükbaş, 2010:103).

Türkçe Reçete hikâyesinde fakat (6. tümce), bari (15. tümce), ama (33. tümce), gibi bağlantı öğeleri mevcuttur. Bunlar çoğunlukla zıtlık anlamı kurmak için kullanılmış bağlantı öğeleridir. Çünkü metnin tamamında zıtlıklardan yararlanarak duygu verilmeye çalışılmıştır.

2. Metinde Bulunan Büyük Yapı Unsurlarının İncelenmesi:

2.1. Hikâyenin Yapısı

Hikâyenin genel yapısı, olaylar dizisinin bir bütünü olarak meydana gelir. Bu olaylar dizisinin her biri hikâyenin oluntularıdır ve bu oluntular birleşerek hikâyenin genel yapısını ortaya koyar. (Bölükbaş, 2010: 108) Oluntu, kavramı ise bir metinde, dar anlamda küçük bir anlatı olarak işlev gören, kendi içinde bir dönüşümü olan ve genel anlatının bir parçası durumundaki metin parçaları olarak ifade edilebilir. (Günay, 2003: 152)

Hikâyenin bütünü oluşturur oluntular şunlardır:

- Belkıs'ın hasta olduktan sonra Doktor Şerif'i kendisini muayene etmesi için eve çağırması.
- Doktor Şerif'in Belkıs'ın evine gelip onunla sohbet ederek psikolojik tedavide bulunması.
- Psikolojik tedavi sonucu Doktor Şerif'in Belkıs'a Türkçe Reçete yazması.

2.2. Tutarlılık Kavramı ve Hikâyede Tutarlılık

Tutarlılık, metinde bulunan kelimeler ile tümceler mantıksal ve anlamsal uygunluğunu oluşturan, metinde ne anlatılmak istendiğini metin üstü bakışla ifade etmeye çalışan metinsellik ölçütü olarak ifade edilebilir. (Bölükbaş,

2010: 105) Metinsellik ölçütünü belirleyen bu kavram bir metinde anlam olarak bütünsel bir değerlendirmedir. Her türlü metin için geçerli olan tutarlılık, Beaugrande ve Dressler tarafından şu şekilde detaylandırılmıştır:

- I. Özelleştirme
- II. Genelleştirme
- III. Nedensellik
- IV. Karşıtlık
- V. Karşılaştırma (Lüleci, 2010:44-45)

Türkçe Reçete hikâyesi tutarlılık kavramı çerçevesinde incelendiğinde genelleştirme, nedensellik, karşıtlık ve karşılaştırma örnekleriyle karşılaşılmaktadır:

2.2.1. Hikâyede Genelleştirme

Hikâyede 78. ve 79. tümcelerde genelleştirme bulunmaktadır. “(78) Belkıs, “Biz Avrupa kadınlarından çok talihsiziz. (79) Onların büyük elemelerini uyutacak birçok teselli melceleri var!” diyordu.” Tümcelerinde Belkıs, kendisinin yaşadığı durumu tüm Türk kadınları üzerinde genelleştirdiği görülmektedir. Bu genelleme ile yazıldığı dönem içerisinde kadınların yaşadığı düşünülen, Batı hayranlığı, milli benlikten uzaklaşma, kadın erkek ilişkilerinin değişmesi gibi problemler kendini göstermektedir.

2.2.2. Hikâyede Nedensellik

Hikâyede Belkıs’ın hasta olmasının ve yataktan kalkmamasının nedeni olarak kocasıyla hikâye dışı zaman olarak adlandırılabilir olan “sabahleyin” kavga etmesi gösterilebilir. Bundan dolayı hikâyenin 1, 3, 4, 5 ve 6. tümceler 2. tümcenin sonucu meydana geldiği görülmektedir.

(1) Belkıs, geniş yatağında, mavi ipek kaplı yorganının altında sıkılmış bir yumruk gibi yusyumru yatıyordu. (2) Sabahleyin vurdumduymaz kocasıyla yine bir fasıl gürültü etmişti. (3) Şimdi sinirleri çekiliyor, kalbi sızlıyor, başı çatlayacak gibi ağrıyordu. (4) Kendi kendine “Ölüyor muyum?” dedi. (5) Bağırarak, geceliğini parçalamak, yerlere atılmak istiyordu. (6) Fakat ağır bir kâbus hareketsizliğiyle bir şey yapamıyor, dişlerini sıkıyor, zangır zangır titriyor, inim inim inliyordu. (7) Onun feryatlarını, “Eleni” ta aşağıdan işitti...

52. tümce 53. tümcenin nedeni olarak gösterilebilir. Yani Belkıs'ın hasta olması ilaç istemesinin nedenidir. “(52) Rica ederim, şairliği bırakınız” dedi, “hastayım. (53) Bana bir ilâç veriniz.”

2.2.3. Hikâyede Karşıtlık

Türkçe Reçete isimli hikâyede 92. tümcede karşıtlık bulunmaktadır. Türkiye’de yaşayan bir çift, karşıt bir unsur olarak görülebilir. Aşığıyla Türkiye’den İsviçre’ye giden bir kadın ve erkeğin orada refahının daha yüksek olması karşıtlık bildirmektedir. İlerleyen yıllarda Medeni Kanunu’nun İsviçre’den Türk Anayasası’na alınması bu tezi kanıtlar niteliktedir.

“Türkiye’de bedbaht olduktan sonra aşığıyla İsviçre’ye i’tikâfa çekilen bir hanımdan bahsettiler.”

2.2.4. Hikâyede Karşılaştırma

Türkçe Reçete hikâyesinde 78. ve 79. tümcelerle 84, 85. ve 86. tümcelelerin karşılaştırılması söz konusudur. 78. ve 79. tümcelerde Türk kadınlarının Avrupalı kadınlardan talihsiz oldukları, 84, 85. ve 86. tümcelerde ise Avrupa kadınlarının Türk kadınlarından talihsiz olduğu karşıt görüşlerle belirtilmiştir.

“(78) Belkıs, “Biz Avrupa kadınlarından çok talihsiziz. (79) Onların büyük elemelerini uyutacak birçok teselli melceleri var!” diyordu.

...

“(84) Doktor, “Bırakınız rica ederim” diye güldü, “böyle melce olmaz olsun. (85) Diri diri mezara girmek!.. (86) Bilâkis bizim kadınların melcei ne lâtiftir!””

2.3. Hikâyedeki Anlatıcı ve Bakış Açısı

Türkçe Reçete hikâyesinde sıfır odaklayım olarak da adlandırılan ve her şeyi bilen tanrısal tutumlu bir anlatıcı söz konusudur. Bu anlatıcı olayın dışında kalsa da olaya tamamen hâkimdir. Olayların öncesinin olduğu anlaşılan hikâyede anlatıcı sayesinde önceden meydana gelen olaylar gün yüzüne çıkmaktadır. “(2) Sabahleyin vurdumduymaz kocasıyla yine bir fasıl gürültü etmişti.” tümcesinde ana olayın yani Belkıs'ın kocasıyla kavga etmesinin daha önce de meydana geldiği “yine” kelimesinden yararlanan anlatıcı sayesinde anlaşılmaktadır.

2.4. Hikâyenin Kahramanları

Türkçe Reçete hikâyesinde olayın gelişmesinde etkili olan Belkıs ve Doktor Şerif isimli iki karakter vardır. Belkıs'ın karakteristik özellikleri metinde açık bir şekilde anlatıcı tarafından okuyucuya aktarılmamıştır. Belkıs'la Doktor Şerif'in konuşmalarından ve anlatıcıdan yola çıkarak her iki karakterin özellikleri görülmektedir. Hikâyede ayrıca Eleni adına hizmetçi de bulunmaktadır. Fakat bu karakter hikâyenin şekillenmesinde etkili olmadığı için detaylandırılmamıştır.

Doktor Şerif, fiziksel özellikleri bakımından incelendiğinde 40. tümcede Doktor Şerif'in kabadayı genç bir adam olduğu görülmektedir. “Yarım saat geçmeden iri yarı, şuh bir delikanlı odaya girdi.” Doktor karakteristik özellikleri bakımından incelendiğinde 75. tümcede bilgi verilmiştir. “Doktor tıpkı bir kadın gibi konuşuyordu.” tümcesinde doktorun dedikodu yapmasıyla kadına benzetilmesi ve diğer tümcelerde kadınlara daha yakın olması, kadınlarla tıpkı onlardanmış gibi sohbet etmesi, kibar olması karakteristik bir özellik olarak değerlendirilebilir.

Hikâye karakterleri metin üstü bakışla incelendiğinde Belkıs'ın batılılaşma ile Batı kadınlarına özendiği görülmektedir. Bu teze kanıt olarak da kiliseyi kendisine melce olarak görmesi, Avrupa kadınlarını Türk kadınlarından daha talihli görmesi gösterilebilir. Belkıs, fiziksel özellikleri bakımından değerlendirildiğinde net bilgi verilmemiştir fakat ruhsal durumunun iyi olmadığı, kırılğan bir yapıya sahip olduğu metnin bütününden anlaşılmaktadır.

2.5. Hikâyede Zaman

Edebi bir eser ya da anlatı kurgulanırken zaman kavramı farklı şekilde ele alınabilmektedir. Süredizimsel sıra halinde anlatılan edebî eser ya da anlatıda olaylar, çizgisel bir düzlem halinde devam etmesi ya da geriye dönerek önceki olayların anımsatmasıyla meydana gelmektedir. (Bölükbaş, 2010: 107)

Türkçe Reçete hikâyesi zaman kavramı üzerinden değerlendirildiğinde hikâyede çizgisel düzlem üzerinde ilerleyen zaman görülmektedir. Bu çizgisel düzlem içerisinde hikâyede ele alınmayan fakat varlığını hissettiren zaman da bulunmaktadır. Bu zaman ise metin dışı zaman olarak adlandırılabilir. Bu zaman dilimi metin içerisinde kısmî bir geriye dönüşün olduğunu

göstermektedir. Hikâyede olay/olaylar sabah vaktinden Doktor Şerif'in reçeteyi yazmasına kadar geçen zaman dilimini kapsamaktadır. Sabah vaktini anlatıcı aktarırken metin dışı zaman olan yani Belkıs'ın kocasıyla kavga etmesi de verilmiştir.

2.6. Hikâyede Uzam

Anlatıda uzam, mekân, zaman ve olay ya da olaylar, karakterler, nesnelere ve diğer anlatı unsurlarını bir bütün olarak ele alan ve kurgusal evrenin oluşmasında etkilidir. (Şen, 2017: 136) Türkçe Reçete hikâyesinin yazıldığı dönemdeki sosyal sorunlardan olan Batı düşkünlüğü, Türkçeye karşı olan dilde yabancılaşma gibi konuların ele aldığı görülmektedir.

“Eleni”, “Panayi” gibi yabancı dile ait kelimelerin kullanılması; hanım, hizmetçi gibi kelimelerle bunların bütünleştirilmesi o dönemde ev yaşamında hanım, hizmetçi ilişkisinin olduğunu; bir köşk hayatının ve zenginliğin olduğunu gözler önüne getirmektedir. Kadın erkek ilişkilerinde içerisinde bulunulan mevcut durumun evlilik üzerindeki yansımaları görmek mümkündür.

2.7. Metinlerarasılık

Milli Edebiyat dönemi olarak adlandırılan dönemde Ömer Seyfettin tarafından kaleme alınan bu eserde Ömer Seyfettin'in Türkçe hakkındaki görüşlerini de görmek mümkündür. Fransızca yerine Türkçe reçete yazması Ömer Seyfettin'in dilde sadeleşme ve halk tarafından Türkçe olarak kabul edilen kelimeleri kullanmasının gerekliliği hakkındaki görüşüyle örtüşmektedir. Ayrıca Yeni Lisan Makalesi'nde Doğu-Batı taklitçiliğine karşı çıkan Ömer Seyfettin, Türkçe Reçete hikâyesinde batı hayranlığını ele alarak dönemine kadın ve erkek ilişkilerine de eleştiride de bulunmuştur.

Sonuç

Ömer Seyfettin'in Türkçe Reçete hikâyesi tutarlılık ve bağdaşıklık kavramları çerçevesinde incelendiğinde:

1. Metinde kullanılan kelimelerin verilmek istenen mesajla örtüşecek şekilde verildiği ve kelimelerin bağıntı öğeleriyle cümleler arası anlamsal bağlantı sağlayarak anlam bütünlüğü sağlandığı,

2. Tutarlılık kavramlarından olan genelleştirmeler ile yazıldığı dönemdeki Türk kadınlarının sosyokültürel alanda yaşadıkları problemlerin tek bir kişi üzerinde etkili olmadığı, tüm Türk kadınlarını etkilediği,
3. Nedensellik ile metin dışında meydana gelen ve kesin bilgi içermeyen olayların metin içi zamanda da etkili olduğu,
4. Sıfır odaklıyım bakış açısından yararlanarak esere objektifliğin kazandırıldığı,
5. Karakterler ile dönemin batı hayranı insanların ve sosyokültürel yapısının birbiriyile örtüştüğü,
6. Yazıldığı dönemin dil hakkındaki görüşünün Ömer Seyfettin'in Yeni Lisân Makalesi ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak Türkçe Reçete hikâyesinin metin dilbilimin temel kavramlarından olan tutarlılık ve bağdaşıklık ölçütlerine uyduğu söylenebilir.

Kaynakça

- AKSAN, D. (1999). *Anlambilim / Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınları.
- BÖLÜKBAŞ, F. (2010). “Metin dilbilimsel Çözümleme: Muzaffer İzgü'nün Yedi Uyurlar Öyküsü. Foklor/Edebiyat”. 16/63: 99-116.
- GÜNAY, D. (2003). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- KALA, H. (2018). *Ömer Seyfettin Hikâyelerinde Metin dilbilimsel Bağdaşıklık*. Yüksek Lisans Tezi. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.
- KERİMOĞLU, C. (2017). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi
- LÜLEÇİ, M. (2010). *Yeni Bir Disiplin Olarak Metin Dilbilim ve Türk Edebiyatına Metin Dilbilimsel Bir Yaklaşım*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ömer Seyfettin. (2015). *Ömer Seyfettin Bütün Hikâyeleri* (Haz. Nazım Hikmet Polat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ömer Seyfettin. (1911). *Yeni Lisân*. Selânik: Genç Kalemler Dergisi.
- POSPELOV, G. N. (1995). *Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Evrensel Yayınları.
- RONEN, R. (2017). “Kurguda Uzam” (Çev. Zeynep Şen). *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, 7/136-158.
- SIĞIRCI, İ. (2005). “Metin Bilgisi” *Dilbilim ve Uygulamaları*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Ek-1. Ömer Seyfettin *Türkçe Reçete* Hikâyesi

TÜRKÇE REÇETE

Belkıs, geniş yatağında, mavi ipek kaplı yorganının altında sıkılmış bir yumruk gibi yusyumu yatıyordu. Sabahleyin vurdumduymaz kocasıyla yine bir fasıl gürültü etmişti. Şimdi sınırları çekiliyor, kalbi sızlıyor, başı çatlayacak gibi ağrıyordu. Kendi kendine “Ölüyor muyum?” dedi. Bağırarak, geceliğini parçalamak, yerlere atılmak istiyordu. Fakat ağır bir kâbus hareketsizliğiyle bir şey yapamıyor, dişlerini sıkıyor, zangır zangır titiyor, inim inim inliyordu.

Onun feryatlarını, “Eleni” ta aşağıdan işitti. İmdatına koştu.

“Hanımcığım, ne oluyorsunuz?” diye yorganı kaldırdı.

“Ölüyorum, kız...”

“Ah Panayi... Susunuz!”

“...”

Belkıs feryadını yine tekrarladı: “Ölüyorum. Bu sefer ölüyorum...”

“Susunuz, kale...”

“Ölüyorum, Eleni...”

“Kolonya ile bari göğsünüzü ovсам...”

“Hayır, hayır...”

“Yüzünüze su serpsem...”

“Hayır, hayır... Telefona koş! Doktor Şerif’i çağır... “Hanım son nefesini veriyor!” de. Araba mı bulur, at mı, otomobil mi? Kuş olsun, uçsun gelsin! Bir dakika geç kalırsa cenazemi görür. Böyle söyle işte...”

“Peki hanımcığım!”

“Haydi koş, diyorum!”

Hizmetçi kız aynalı dolabı, kapalı pencereleri zangırdatan bir çabuklukla kapıdan fırladı. Belkıs daha yusyumu oldu. Daha keskin, daha acı inlemeğe başladı.

Doktor Şerif onun biraz akrabasıydı. Şimdiye kadar hiç kendisini göstermemişti. Ama herkesten methini işitiyordu. “Kadın hastalıkları” mütehassısıydı. İki sene evvel mektepten çıkmış, pek büyük bir şöhret kazanmıştı. “İnsanı lâfla iyi ediyor...” diyorlardı. Belkıs çok beklemedi. Yarım saat geçmeden iri yarı, şuh bir delikanlı odaya girdi. Karyolanın yanına konulan koltuğa oturdu. Belkıs hâlâ inliyordu. Teklifsizce yorganı kaldırdı.

“Neniz var, Belkıs Hanım?”

“Ah doktor, siz misiniz?”

“Evet, bendeniz...”

“Görmüyor musunuz, ölüyorum işte...”

“Görüyorum ki bir ilkbahar sabahı kadar pembe, bir dişi kaplan kadar kuvvetli, yeni açan bir gül tomurcuğu kadar sağlam, yaşıyorsunuz!..”

Belkıs, azıcık doğruldu. Kaşlarını çattı. “Rica ederim, şairliği bırakınız” dedi, “hastayım. Bana bir ilaç veriniz.”

Doktor güldü: “Hah... şöyle! Biraz doğrulunuz bakayım.”

“Hiç bir tarafım tutmuyor!”

“Gayret ediniz.”

“Oh, oh...”

“Ben de yardım edeyim.”

Nazik doktor, Eleni'nin şeytan bakışları altında, kollarının çıplak yerlerine dokunmamağa çalışarak hastasını doğrulttu. Arkasına, yanlarına yastıklar sıkıştırdı. Oturduğu koltuğu yatağa iyice bitişti. Kendi eviymiş gibi hizmetçiye, "Haydi kızım, sen de bize birer şekerli kahve yap!" dedi. Sonra cebinden çıkardığı altın bir tabakadan yaldızlı bir Cigara çıkardı. Belkıs'a uzattı.

"Şunu alınız bakayım."

"İçmem doktor."

"İçinize çekmezsiniz. Hele bir yakınız."

"..."

Kendi de bir cigara yaktı. Dereden tepeden konuşmağa başladı. Daha kahve gelmeden ikinci cigaraları yakmışlardı. Belkıs açıldı. Doktor tıpkı bir kadın gibi konuşuyordu. Hep son günlerin dedikoduları... sevenler, sevişenler... ayrılanlar, barışanlar... intihar teşebbüsleri... kadınlık hukukuna dair fikirler...

Belkıs, "Biz Avrupa kadınlarından çok talihsiziz. Onların büyük elemelerini uyutacak birçok teselli melceleri var!" diyordu. Doktor sordu: "Bu melce neresi?"

"Manastır! Orada bir kadın bedbaht oldu mu, kilisenin ağuşunda ezeli bir teselli bulur."

Doktor, "Bırakınız rica ederim" diye güldü, "böyle melce olmaz olsun. Diri diri mezara girmek!.. Bilâkis bizim kadınların melcei ne lâtifdir!"

"Bizim melcemiz neresi?"

"Bilmiyor musunuz?"

"Hayır."

"İsviçre."

Belkıs, beyaz çıplak kollarını, sık kumral saçlarını sarsan bir kahkaha ile güldü. Türkiye'de bedbaht olduktan sonra âşığıyla İsviçre'ye i'tikâfa çekilen bir hanımdan bahsettiler. Bir saat süren gevezelik Belkıs'a bütün ıstıraplarını unutturdu.

Doktor, "Size doyum olmaz!" diye gülerek müsaade istedi. Kalktı. Güzel hastasının elini öperken o, "Fakat bana bir ilâç!" dedi.

"Baş üstüne!" diye eğildi. Cebinden çıkardığı maroken defterden bir yaprak kopardı. Kurşun kalemi elinde, düşünüyordu.

"Aman doktor, acı bir şey olmasın?"

"Peki," dedi.

"Hap, kaşe falan da olmasın, öğrenirim."

"Peki..."

"Toz da olmasın, genzime kaçır gibi oluyor."

"Peki..."

"Harcı ilâç da istemem. Kokusuna dayanamıyorum."

"Peki... Size öyle bir ilâç vereceğim ki bir anda hiçbir ıztırabınızı bırakmayacak. Ne başınızda ağrı, ne içinizde sıkıntı, ne gönlünüzde üzüntü kalacak!"

"Ah..."

"Evet!"

* * *

Doktor Şerif gülümsedi. Yazmağa başladı. Belkıs yan gözle yazdığına bakıyordu.

"A!.. Doktor, Türkçe mi yazıyorsunuz?" dedi.

"Evet."

“Türkçe reçete olur mu hiç?”

“Niçin olmasın?”

“O hâlde siz de demek mutaassıp Türkçülerdensiniz!”

“Hayır.”

“Eey, niçin Türkçe yazıyorsunuz?”

“Yapacak eczacı belki Fransızca el yazısı okuyamaz, diye...” Yavaş yavaş, düşüne düşüne yazıyordu. Belkıs uzaktan bakıyor fakat okuyamıyordu. Gram filân miktarını gösteren rakama benzer bir şey gözüne ilişmedi. Uzun uzun satırlardı.

“Yoksa, Şerif Bey, bu bir kocakarı ilâcı mı?”

“Hayır, bilakis bir genç kadın ilâcı...”

Doktor yazdığı kâğıda imzasını da attıktan sonra hastasına uzattı.

“Belkıs Hanım fena hâlde asabından rahatsızdır. Başındaki ağrı midesindeki bulantı, vücudundaki kırıklık geçmek için behemehal şu tedbirler ittihaz olunacak: Her sabah soğuk su ile ellerini, yüzünü yıkamak. Moda gazetelerinde gördüğü son şekil iki tayyörü hemen terziye ısmarlamak. Ağır fötr bir manto. ‘Babayan’ a son gelen elmaslardan, incilerden en aşağı yedi parça hemen alınacak. Her gün temiz, kiralık bir otomobil içinde iki saat kadar bir gezinti.

Bu program noktası noktasına takip edilmezse rahatsızlığın pek vahim, pek tehlikeli ihtilatlara sebep olacağını fen namına haber veririm!”

Kadın Hastalıkları Mütchassısı

Şerif Zeki

...

“Nasıl?”

Belkıs güldü. Doktorun ta gözlerinin içine baktı. “Siz doktor değilsiniz!” dedi.

“Ya neyim?”

Genç kadın az daha, “Duygulu bir koca, hisli bir erkek!..” diyecekti.

Reçeteyi kırmızı, küçük dudaklarına götürdü. Hafifçe yutkundu: “Doktordan fazla bir şey!”

“Ne?”

“Lokman! Azizim Lokman! Siz bir küçük Lokman’sınız! Sizi bütün kendim gibi hasta arkadaşlarıma tavsiye edeceğim!” dedi.

....

Zaman, Sayı: 264, 30 Aralık 1918, s.2.

Azerbaycan Türkçesi Atasözlerinde Dinî Söz Varlığı ve Bunlara Yüklenen Anlamlar

*Religious Vocabulary in Azerbaijani Turkish Proverbs and the Meanings Attributed
to Them*

*Mürvet Özer**

Öz: Sözlükte "Ataların uzun denemelere, gözlemlere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak veren ve kalıplaşmış bir biçimi olan kamuca benimsenmiş kısa özlü söz." tanımıyla verilen atasözleri, ulusların yüzyıllar boyunca edinmiş oldukları bilgi, birikim ve deneyimleri neticesinde oluşan değer yargıları ve dünya görüşlerini açıklayan kesin yargı niteliğindeki sözlerdir. Her ulusta ve dilde yer alan atasözleri halkın ortak yatırımdır. Atasözleri, bir toplumu anlamak için başvurulacak ilk kaynaktır. Azerbaycan Türkçesinde atasözü için "atalar sözü, məsəl ve zərbi-məsəl" karşılıkları kullanılmaktadır. Müslüman Türklerin önemli bir kısmı Sünni Müslüman iken Azerbaycan Türklerinin önemli bir bölümü Şii Müslümandır. Uzun bir süre Sovyetler Birliği çatısı altında ve komünist sistemin dayattığı doğrularla yaşayan Azerbaycanlılar için İslamiyet, daha çok geleneksel olarak yaşanmaktadır. Çalışma konusu olarak Azerbaycan Atasözlerinde dinî söz varlığının kullanımının seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri, Azerbaycanlıların genel olarak farklı bir mezhepten olmalarıdır. Böylece atasözlerinde dinî yaklaşımlarının izleri aranacaktır. Bir diğer neden de Sovyetler Birliği döneminin dinsizleştirme politikalarının atasözlerini etkileyip etkilemediğini tespit etmektir. Bu yolla millî hafıza veri tabanı olan atasözlerinden yola çıkılarak Azerbaycan halkının din yaklaşımı tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın örneklem alanını Azerbaycan atasözleri üzerine yapılmış sözlükler ve incelemeler oluşturacaktır. Eş zamanlı yöntemle bu eserlerden derlenen atasözleri din bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Atasözü, Söz Varlığı, Din.

Abstract: In the dictionary, "Publicly told the judgment of the ancestors to long essays, observations, as a general rule, sage, thoughtful or admonition, and which is a molded brevity." A proverb given with a definition consists of knowledge, experience and evaluations acquired in all nations. Proverbs are the common investment of the

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Lisans Öğrencisi, ozermurvet@gmail.com

people in every nation and language . Proverbs to use to understand a society is the first source. It is used as "proverb", "proverb" in Azerbaijani Turkish. While a significant part of Muslim Turks are Sunni Muslims, an important part of Azerbaijani Turks are Shiite Muslims. For the Azerbaijanis, who have lived for a long time under the roof of the Soviet Union and with the truths imposed by the communist system, Islam is more traditionally lived. One of the most important reasons for choosing the use of religious vocabulary in Azerbaijani proverbs as a study subject is that Azerbaijanis are generally from a different sect. Thus, traces of religious approaches will be sought in proverbs. Another reason is to determine whether the atheism policies of the Soviet Union period affected the proverbs. In this way, it will be tried to determine the religious approach of the people of Azerbaijan, based on the proverbs that are the national memory database. The sample area of the study will be the dictionaries and studies on Azerbaijani proverbs. Proverbs compiled from these works with the simultaneous method will be evaluated in the context of religion.

Keywords: Proverb, Vocabulary, AzerbaijanTurkish, Religion.

0. Giriş

0.1. Atasözü nedir?

Atasözü sözlük anlamıyla“ataların uzun denemelere gözlemlere dayanan yargılarını genel kural bilgece düşünce ya da öğüt olarak veren ve kalıplaşmış bir biçimi olan kamuca benimsenmiş kısa özlü söz” (Püsküllüoğlu, 1995: 7)dür. Atasözleri, özgün biçimlere sahip kalıplaşmış söz değerleridir. Atasözlerinde sözcükler değiştirilip yerine aynı anlamda olsa başka kelimeler gelemeyeceği gibi söz dizim biçimi de bozulamaz. Her yönden halkı yansıtırlar. Anlaşmazlıklarda atasözleri en büyük yargıdır.

0.2. Azerbaycan’da Atasözü Nedir, Nasıl Adlandırılır ve Tanımlanır?

Bildiğimiz üzere atasözleri her dilde ve ulusta mevcuttur. Atasözleri o ulusu anlatan kesin yargı niteliğindeki sözlerdir. Azerbaycan Türkçesinde atasözlerini karşılayan terimler darbi-mesel, sav, ve atalar sözü’dür.

Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi gibi Oğuz grubundadır. Bu nedenle her iki dilde birbirine benzer sesler mevcuttur. Ancak bazı ses ve şekil özelliklerinde farklılıklar görülmektedir. Bunun en önemli nedeni ise Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin tarihî süreç içerisinde farklı coğrafyalarda

yer almış olmalarına bağlıdır. Bu nedenle bazı atasözleri içerisinde kullanılan terimler benzerlik göstermesine rağmen birçok terim arasında da farklılıklar mevcuttur.

1. Azerbaycan'da Din Kavramı ve Atasözlerini Etkileyen Faktörler

Sovyetler Döneminin çok boyutlu ve derinlikli analizini yapmadan günümüz Azerbaycan toplumunda İslam'ı anlamak oldukça zordur (Hasanov, 2011: 11).

Bildiğimiz gibi Türkler, tarih boyunca Gök Tanrı inancı sonrasında Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık, Musevilik gibi birçok dini benimsemişlerdir. Türkler, tarihinin önemli bir kısmını İslam dinine mensup olarak yaşamışlardır. Azerbaycan'da İslamiyet'ten önce Putperestlik, Zerdüştlük, Manilik, Hristiyanlık gibi dinlere inanılmıştır.

Müslüman Türklerin önemli bir kısmı Sünni Müslüman iken Azerbaycan Türklerinin önemli bir kısmı ise Şii Müslümandır. Aslında Safevi hakimiyeti dönemine kadar Sünni olan Azerbaycanlılar Safevi döneminde Şiiliği kabul etmişlerdir. Bugün Azerbaycanlıların %96'sı İslamiyet'e inanmaktadır. Uzun bir süre komünist sistemin dayattığı doğrularla yaşayan Azerbaycanlılar için İslamiyet daha çok geleneksel olarak yaşanmaktadır. Azerbaycan'daki Müslümanların %60'ının Şii, %40'ının ise Sünni olduğu söylenmektedir (Taghiyev, 2013: 382).

1.2. Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığı

Oğuz grubundan olmasına rağmen kendi içerisinde kendine has sözcükler de mevcuttur. Bu sözcükler Türkiye Türkçesinden ve Oğuz grubundaki diğer lehçelerden ayrılır.

2. Azerbaycan Türkçesinde Dinî Söz Varlığı Kullanılan Atasözleri

Azerbaycan Türkçesinde din ile ilgili sözcüklerin geçtiği atasözleri tespit edilerek bu atasözlerinin hangi anlamda kullanıldığı belirlenmiştir. Bu anlamlara göre atasözleri burada sınıflandırılmıştır.

2.1. Allah'ın Özelliklerini ve Yöntemlerini Anlatan Atasözleri

Allah dərdi çəkənə verir. "Allah derdi çekene verir."

Allah əli hamı əldən ucadır. "Allah'ın eli digər ellərdən yücedir."

Allah dağına baxar qar yağdırar. "Allah dağına bakar kar yağdırır."

Allah haqqı nahaqqa verməz. "Allah hakkı haksıza vermez."

Allah kasıbdan kəsər, varlıya verər. "Allah fakirdən keser, zənginə verir."

Allah bir yandan bağlasa, bir yandan açar. "Allah bir yandan kilitlese, bir yandan açar."

Allah doğruya yardı. "Allah doğruya yar idi."

Fənd fəndi kəsər, Allah hər ikisini. "Hile hileyi keser Allah hər ikisini."

Haqq haqqı kəssə, Allah hər ikisini kəsər. "Hak hakkı kesse Allah hər ikisini keser."

Yukarıdakı atasözünün Şii inancına görə düzenlenmiş bir de bu şekli bulunmaktadır.

2.2. Hayrı ve Şerri Allah'a Bağlayan Atasözleri

Allah min dərđ verib, min bir dərđman "Allah bin der verir bin bir derman."

Allahdan nə gəlsə xoşdur. "Allahtan ne gelse hoştur."

Allahın bədnəzərdən xəbəri yoxdur. "Allah'ın kem gözden habəri yoktur."

Allahın yarası da var, çarası da. "Allah'ın yarası da var çareside."

Əzrayilə nə deyim, onu da buyuran var. "Azraile ne diyeyim ona da emreden var."

Allah qonağının öz qisməti var. "Allah misafirinin kendi kısmeti var."

2.3. “Allah neylemişse güzel eylemiş.” Düşüncesini Anlatan Atasözleri

Bu tip atasözleri daha çok hayvanlar üzerinden oluşturulmuştur. Hayvanların yaradılış özellikleri aracılığıyla Allah'ın en güzel sonuç için yarattığı düşüncesi verilmiştir.

Allah eşşəgə buynuz versə idi, dünyanı dağıdardı. “Allah eşşəgə boynuz verseydi dünyayı dağıtırdı.”

Allah dəvəyə qənəd versəydi, damı daşıdağıdardı. “Allah deveye kanat verseydi evi dağıtırdı.”

Allah ilanın əməllərini bilib, ayaqlarını qarnında yaradıb. “Allah yılanın emelini bilip, ayaklarını karnında yarattı.”

2.4. Allah'a Dua Niteliğindeki Atasözleri

Allah bu əli o ələ möhtac eləməsin. “Allah bu eli o ele muhtaç etmesin.”

Allah sağ gözü sol gözə möhtac eyləməsin. “Allah sağ gözü sol gözə muhtaç etmesin.”

2.5. Allah'a İnanmanın Her Zaman Kazandıracağını Anlatan Atasözleri

“Allah” deyən namurad qalmaz. “Allah” diyen şanssız olmaz.

Qəribin kimsəsi yox, Allahı vardır. “Garibin kimsesi yok Allah'ı vardır.”

El üzünə namaz qılanın arxası Allahdı. “Secdeye varıp namaz kılanın dayanağı Allah'tır.”

2.6. Allah ve Şeytan Karşıtlığını Gösteren ve Şeytanı Tasvir Eden Atasözleri

Allah yolunda yox, şeytan yolunda çox “Allah yolunda yok, şeytan yolunda çok.”

Səbir Allahdan, səbirsizlik şeytandan. “Sabır Allahtan, sabırsızlık şeytandan”

Şeytan başqa, cin başqa. “Şeytan başka, cin başka.”

Şeytan çox bildiyindəndi bir gözü kor olubdu. “Şeytan çok bilseydi bir gözü kör olmazdı.”

2.7. Din-Allah Kavramını Küçümseyen Atasözleri

Bu tip atasözlerinin Sovyetler döneminde uydurulduğu Azərbaycanlı halkbilim uzmanlarınca belirtilmiştir (Abbaslı, 2013:5).

Allahsız yerdə otur, böyüksüz yerdə oturma.“Allahsız yerde otur arkasız yerde oturma.”

Üz görən iman görməyib.“Taraf tutan iman görmemiş.”

Allah yıxan evi qızartıkar. “Allah’ın yıktığı evi kızlar diker.”

2.8. Din ve Dünya İşlerini Ayırmak Gerektiğini Gösteren Atasözleri

Bu atasözlerinde insanın önce yapması gerekeni yapıp sonra Allah’a tevekkül etmesi düşüncəsi görülür.

Bismillah deməklə donuz bostandan çıxmaz.“Bismillah deməklə domuz bostandan çıkmaz.”

Dəvənin dizini bağla, sonra Allaha tapşır.“Devenin dizini bağla sonra Allaha emanət et.”

Allah bacadan tökməz, gərək özün çalışasan.“Allah bacadan dökmez, kendin çalışman gerek.”

2.9. Olumsuz Durumları Anlatırken Dinî Anlam İçeren Sözcüklerin Kullanıldığı Atasözleri

Bu tip atasözlerinde “zəkat, cəhənnəm, hacı, oruc, haram, Məkkə, Ramazan, Əzrayıl” gibi sözcüklərlə olumsuz durumlar təsvir edilir.

Burda dilənir, orda zəkat verir.“Burada dilənir orada zəkât verir.”

Cəhənnəmə gedən yoldaşını çox istər.“Cehenneme giden arkadaşını çok ister.”

Dəvə Məkkəyə getməklə hacı olmaz.“Deve Məkkə’ye gitməklə hacı olmaz.”

Hacı saydığımızın xaçı qoltuğundan çıxdı.“Hacı saydığımız haç koltuğundan çıktı.”

Haram gəldi, halalı da apardı.“Haram geldi helali de götürdü.”

Oruc tutmayanın oğluna Ramazan adı qoyarlar.“Oruç tutmayanın oğluna Ramazan adını koyarlar.”

Ramazanda yalan deyən bayramda üzü qara çıxar.“Ramazanda yalan söyleyenin bayramda yüzü kara çıxar.”

Yox yerdən Əzrayıl da can almaz.“Yok yerden Azrail de can almaz.”

2.10. Din Adamlarını Tasvir Eden Atasözleri

“İmam” ve “molla” sözcüklerinin kullanıldığı bu atasözlerinin çoğunda din adamlarının açgözlü, parayı seven insanlar olarak tarif edildiği görülmektedir.

Dəli dəlidən xoşlanar, molla ölüdən.“Deli deliden hoşlanır molla ölüden.”

Kasıb öləndə molla xəstə olar.“Fakir öldüğünde molla hasta olur.”

Molla Qurandan kəsər, şeytan imandan.“Molla kurandan eder şeytan imandan.”

İmam cəmətin qulıdır. “İmam cemaatin kuludur.”

İmam evindən aş, ölü gözündən yaş çıxmaz.“İmam evinden yemek, ölü gözünden yaş çıkmaz.”

İmam olan kişi cəmətin qəhrin çəkmək gərək. “İmam olan kişi cemaatin kahrını çəkmək zorunda.”

İmam şaftalı ağacı deyil ki, hər yerdə bitər.“İmam şeftali ağacı değil ki, her yerde bitsin.”

İmamın imam olması cəmət əlindədir.“İmamın imam olması cemaatin elindedir.”

2.11. Yapılmaması Gereken Şeyleri Dinî Bağlamla Anlatan Atasözleri

Bunlar, olmaması gereken şeyleri anlatırken dinî motiflerin kullanıldığı atasözleridir.

Məscid qapısıdır, nə sökmək olur, nə yandırmaq. “Mescid kapısıdır ne sökmək olur ne yakmaq.”

Təklük Allaha yaraşır.“Tek olmak Allaha yakışır.”

2.12. Dinî Vecibeler Aracılığıyla Kuralları Hatırlatan Atasözleri

Bunlar, dinî kurallar aracılığıyla gerçek hayattaki kurallara gönderme yapan atasözleridir.

Əvvəl namaz, sonra niyaz. "Önce namaz, sonra niyaz."

Dəstəməzsiz namaz olmaz. "Abdestsiz namaz olmaz."

İki qıbləyə namaz olmaz. "İki kibleye namaz olmaz."

Fərz gəldi, sünnəti basdı. "Farz geldi, sünnetin hükmü kalmadı."

2.13. Dinî Değərlərə Dayanan İnançları Göstəren Atasözleri

Bu tip atasözleri, dinî düşüncedeki değərləri yansıtır.

Haram gələn harama gedər. "Haram gelen harama gider."

Haram mal bərəkət tutmaz. "Haram mal bereket tutmaz."

2.14. Maddi ve Manevi Hayat Karşıtlığını Göstəren Atasözleri

Bu atasözlerinde maddiyatın maneviyata üstün geldiği anlatılır.

Malı gedənin imanı da gedər. "Malı gidenin imanı da gider."

İman əziz, pul imannan da əziz. "İman aziz, para imandan aziz."

2.15. Peygamber Sözcüğü ile Kurulan Atasözleri

Az sayıda atasözünde "peyğəmbər" sözcüğü kullanılmıştır. Bunların da yalnız birkaçı peygambere saygı duymayı öğütler.

Peyğəmbər əvvəl öz canına dua edib. "Peygamber önce kendine dua eder."

Qızılı görüf, Peyğəmbəri də yaddan çıxıf. "Altını görünce peygamberi de yabancı çıktı."

Yüz iyirmi dörd min peyğəmbərə yalvarınca, bir Allaha yalvar. "Yüz yirmi dört bin peygambere yalvarıncaya kadar, bir Allah'a yalvar."

Sovuq peyğəmbərə hörmət etməmişdir. "Soğuk peygambere hürmet etmemiştir."

2.16. Dua ve Tövbe Sözcüklerinin Kullanıldığı Atasözleri

Bu atasözlerinde “tövbə” sözcüğü, daha ziyade “dönülebilen söz” anlamıyla kullanılmıştır. “Dua” sözcüğü ise az sayıda atasözünde kendi anlamıyla kullanılmıştır.

Gözəl sevməyə tövbə olmaz. “Güzel sevmeye tövbe edilmez.”

Qurdun tövbəsi qoyunu görüncədi. “Kurdun tövbəsi koyunu görüncəye kadar.”

Tövbə – toxluqdan, qovğa aclıqdan. “Tövbe tokluktan, kavga açlıktan.”

Borclunun duacısı borç verəndi. “Borçlunun duacısı borç verendir.”

Aşına görə gərək duası. “Yemeye göre dua gerek.”

2.17. Cənnət və Cəhənnəmle İlgili Atasözleri

Bu atasözlerinin birçəndə “cənnət” sözcüğü; “arzu edilen son, ideal şey” anlamlarıyla kullanılmıştır. Birkaç atasözünde de cənnət-vatan, cənnət-korku, cənnət-açlık seçenekleri söz konusu olduğunda cənnətin tercih edilmemesi gerektiği fikri vardır. Bu atasözlerinin de Sovyetler Birliğı dönemi düşüncəsiyle oluşturulmuş olması muhtemeldir. “Cəhənnəm” sözcüğü ile oluşturulan atasözlerinde ise “kötü seçimler, bu seçimleri yaparken yalnız olmama, mal, para, açgözlülük ve cahillliğin insanı cəhənnəmə sürüklemesi” düşünceleri vurgulanmaktadır. Cənnət ve cəhənnəm yerine behişt ve tamu sözcüklerinin kullanıldığı atasözleri de vardır.

Səbir cənnət açarıdır. “Sabır cənnəti açar.”

Yaxşı arvadlı ev cənnətdi. “İyi kadının evi cənnəttir.”

Yaxşı gün cənnətdi, yaman gün cəhənnəm. “İyi gün cənnəti, kötü gün cəhənnəm.”

Qəriblik cənnət olsa, yenə vətən yaxşıdır. “Gariplik cənnət olsa, yine vatan iyidir.”

Qorxa-qorxa cənnətə gedincə, gülə-gülə cəhənnəmə get. “Korkarak cənnətə gideceğine gülerek cəhənnəmə git.”

Acından ölüb cənnətə gedincə, toxluqdan ölüb, cəhənnəmə get. “Acından ölüp cənnətə gideceğine, tokluktan ölüp cəhənnəmə git.”

Cənnəti istəmədi, cəhənnəmədə getmədi, qaldı yolda sərgəndar. “Cənnəti istəmədi, cəhənnəmədə de gitmədi, yolda kaldı şaşkın.”

Cəhənnəmə gedən özünə yoldaş axtarar. “Cəhənnəmə giden kendine arkadaş arar.”

Cəhənnəmə gedən yoldaşını çox istər. “Cəhənnəmə giden arkadaşını çox ister.”

Cəhənnəmənin qapısını mal-dövlət açar. “Cəhənnəmənin qapısını servet açar.”

Can sənin, cəhənnəmə Tanrının. “Can sənin, cəhənnəmə Tanrının.”

Meyxanada yazılan məktub cəhənnəmədə oxunar. “Meyxanədə yazılan məktub cəhənnəmədə okunur.”

Rüşvət cəhənnəmənin açarındı. “Rüşvət cəhənnəməni açar.”

Yaman arvadın evi cəhənnəmədi. “Kötü kadının evi cəhənnəmədir.”

Tama olmasa, olmazdı tamu. “Tama olmasa olmazdı cəhənnəmə.”

Sonuç

Atasözleri, bir milletin dəyər yargılarının, dünya görüşünün, olaylar qarşısında duruşunun keçmişdən günümüze uzanan yansımasıdır. Biz de burada içində dinî terimlərin olduğu atasözlerini derleyərək Azərbaycan millətinin atasözlərinə yansımış olan dinî dəyərlərini belirleməyə çalıştık.

Atasözlərində “Allah” sözcüğünün istifadəsi atasözlərində Allah’ın yüceliği, kural koyuculuğu, kurduğu düzenin, yaptığı ve yarattığı hər şeyin en iyi şəkildə olduğu düşüncəsi görülür. Sovyetlər döneminde uydurulduğu düşünülen bir çox atasözü hariç (Allahsız yerdə otur, böyüksüz yerdə oturma./ Üz görün iman görməyib. /Allah yıxan evi qızlar tıkar. gibi.) Allah sözcüğü heç olumlu anlamla istifadə edilmişdir.

“Peygamber” sözcüğü, atasözlərində çox az yer almamaqla bərabər bulunduğu nümunələrdə də yüceltmə anlamıyla istifadə edilmədiyi görülür.

Din adamlarına verilen “molla” ve “imam” adları ise atasözlerinde açgözlülük, paraya tamahkârlık özelliklerini temsil için kullanılmıştır. Bu da halkın din adamlarına bakışını yansıtmaya bakımından önemlidir.

“Mərd mərdi kəsər, Murtuza Əli hər ikisini.” atasözünün “Fənd fəndi kəsər, Allah hər ikisini.” və “Haqq haqqı kəssə, Allah hər ikisini kəsər.” atasözlerinin Şiilik inancıyla bağlantılı olarak değiştirilmiş şekli olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın sonunda değişen dinî ve siyasi çevrenin atasözlerini önemli ölçüde etkilemediği görülmüştür.

Kaynakça

- AKDOĞAN, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi
- AKSOY, Ö.A. (1978). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PÜSKÜLOĞLU, A. (2003). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- HASANOV, B. (2011). *Azerbaycan'da Din: Sovyetler'den Bağımsızlığa Hafıza Dönüşümleri*. İstanbul: İsam Yayınevi.
- PAR, A.H. (1992). *Örneklili Açıklamalı Ata Sözlüğü*. İstanbul: Serhat Yayınevi.
- BÜYÜKOKUTANTÖRET, A. (2017). *Azerbaycan Türkleri Atasözlerinin Sosyal Kontrol Mekanizmasını Sağlama İşlevi*. Çorum: Hitit Üniversitesi.
- TAGHİYEV, K. (2013). “Siyasi Tarihi Bağlamında Azerbaycan'da Din Eğitiminin Gelişimi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Azleks - İzahlı ve ikidillilüğötler (www.azleks.az)

Altun Yaruk'ta Değerli Taş ve Maden Terminolojisi

Gemstone and Mineral Terminology in Altun Yaruk

*Neslişah Yıldız**

Öz: Altun Yaruk Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung tarafından X. yüzyılda, Çince'den Eski Uygurcaya çevrilen Budizme ait bir sutra kitabıdır. Eserin aslı Sanskritçedir. Eser Sanskritçeden Çinceye, sonra X. yüzyılda da Çince'den Uygurcaya çevrilmiştir. Sanskritçe adı Suvarnaprabhasa, Çince versiyonunun adı Jin Guangming Zuisheng Wang Jing, Uygurca çevirisinin adı ise altun önglög yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi "Altın renkli, parlak ışıklı, en üstün sutra hükümdarı" şeklinde Çince adının serbest çevirisidir. Literatürde ise kısaca Altun Yaruk biçimi yaygındır. Eski Uygurca ile yazılmış en eksiksiz Budist belgesi niteliğindeki Altun Yaruk, 10 kitap ve 31 bölümden oluşmaktadır. Her kitapta Budizmle ilgili bir konu işlenir. Eser, Budizmin temellerini, felsefesini, Buda'nın menkıbe ve vaazlarını içermektedir.

Bu çalışmada Altun Yaruk üzerine yapılan çalışmalar esasında eserin sözcükler taranarak tespit edilen değerli taşlara ait veriler üzerinden tematik ve yapı bakımından sınıflandırmalar yapılarak, kelimelerin köken ve kullanım özellikleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, Altun Yaruk, Terminoloji, Değerli Taş.

Abstract: Altun Yaruk is a Buddhism sutra book translated from Chinese to Old Uyghur by Beşbalıklı Shinko Sheli Tutung in the 10th century. The original is in Sanskrit. The work was translated from Sanskrit to Chinese, and then from Chinese to Uyghur in the 10th century. The Sanskrit name is Suvarnaprabhasa, the Chinese version is called Jin Guangming Zuisheng Wang Jing, the Uyghur translation is called golden interglög yarruk yaltrıklıg kopda nom iligi "Golden colored, brightly illuminated, supreme sutra ruler" is a free translation of the Chinese name. Altun Yaruk, the most complete Buddhist document written in Old Uighur, consists of 10 books and 31 chapters. Each book deals with a topic related to Buddhism. The work includes the foundations of Buddhism, its philosophy, Buddha's legends and sermons.

In this study, based on the studies on Altun Yaruk, the origin and usage characteristics of the words will be examined by making classifications in terms of thematic and

* Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, nesliisahyildiz@gmail.com

structure on the data of the precious stones determined by scanning the vocabulary of the work.

Key Words: Old Uighur, The Sūtra of Golden Light, Terminology, Precious Stone.

0. Giriş

Eski Uygur Türkçesi Türk dili tarihi içerisinde Eski Türkçenin ikinci dönemini oluşturur. Yazılı metinler ile Türkçeyi takip etmeye başladığımız Orhun Türkçesinde kesin ve net bir anlatım varken Eski Uygur Türkçesinde ise yerleşik yaşama geçen Uygurların yaşadıkları kültürel etkileşimin, değişimin ve yabancı dillerden yapılan tercümelerin etkisiyle başta dinî terimler olmak üzere çok sayıda kelime alınmış ve zengin dil yapısı kullanılmıştır. Eski Türkçe döneminin ilk kolunu teşekkül eden Orhon Türkçesiyle taşta kazınan eserlere baktığımızda sosyal hayatın, dönemin zihniyetinin eserle paralel olduğunu görürüz. Göçebe medeniyetine sahip Köktürlere dair anlatılanların savaş tasviri, geleceğe yönelik ikaz ve dikkatler, kahraman övgüleri olduğu görülür. Din değiştirerek savaşçıl özelliklerini kaybeden Uygurların dilinde değişimler olmuş, yabancı dillerden yapılan tercümelerin de etkisiyle dil farklı bir kimlik kazanmıştır. Özellikle de Uygur metinlerinin “dini vaaz” üzerine kurulu olması ile dilin yapısı değişmiştir. İçerğın değişmesiyle birlikte Eski Uygur Türkçesi döneminde yabancı dillerden gelen kelimelerin sayısı daha önce de belirttiğimiz gibi tercüme yoluyla çok artmış, ana cümlelere ek olarak uzun cümleler ortaya çıkmış ve Türkçenin ifade gücü zenginleşmiştir.

Uygurların, bulunduğu bölgede başta Budizm olmak üzere Maniheizm, Hristiyanlık gibi çeşitli dinleri kabul etmesi ve bu dinlere ait olan metinleri kendi dillerine tercüme etmesi sonucu Türk dili gerek söz varlığı gerekse cümle yapısı bakımından oldukça etkilenmiştir. Bu çalışma da incelediğimiz eser Budist çevrede gelişen Altun Yaruk adlı eserdir.

Altun Yaruk, Uygur bilgini Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung tarafından X. yüzyılda, Çince’den Eski Uygurcaya çevrilen Mahayana Budizmine ait bir sutra kitabıdır. Eserin aslı Sanskritçedir. Sanskritçeden VIII. yüzyılda Çinceye, sonra X. yüzyılda da Çince Uygurcaya çevrilmiştir. Geç dönemde çevrilmiş olmasına rağmen, eserin dilinin VIII.-IX. yüzyıl

Uygurcasının özelliklerini taşıdığı belirtilmektedir (Çağatay 1945: 3)Orijinal (Sanskritçe) adı Suvarnaprabhasa, Çince versiyonunun adı Jin Guangming Zuisheng Wang Jing, Uygurca çevirisinin adı ise altun önglög yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi “Altın renkli, parlak ışıklı, en üstün sutra hükümdarı” şeklinde Çince adının serbest çevirisidir (Shimin 2002: 1455).

Eski Uygurca ile yazılmış en eksiksiz Budist belgesi niteliğindeki Altun Yaruk, 10 kitap (Uyg. tegzinç) ve 31 (Uyg. bölük) bölümden oluşmaktadır. Her kitapta Budizmle ilgili bir konu işlenir. Eser, Budizmin temellerini, felsefesini, Buda'nın menkıbe ve vaazlarını içermektedir. Diğer Eski Uygurca belgelere göre bu eserin zengin ve renkli bir içeriği vardır (Tekin 1959: 294).

1910 yılında, Altun Yaruk'a ait 397 yaprak el yazması Çin'in Gansu eyaletinin Winshugu bölgesinde, Rus bilim adamı Malov tarafından bulunmuştur. Bu nüsha şu anda Rusya'da Saint Petersburg Bilimler Akademisinin Doğu Dilleri (Asya) bölümünde muhafaza edilmektedir. Bu nüsha dışında Altun Yaruk'a ait bazı yazma parçaları ise İsveçli arkeolog F. Bergman tarafından Çin'in kuzey batısında 1927-1935 yılları arasında yapılan bilimsel gezi sırasında bulunmuştur. İkinci yazmaya ait yapraklar Stockholm Halk Müzesindedir (Shimin 2002: 1455).

Altın Yaruk'un Berlin koleksiyonu hakkında ilk bilgi veren kişi Friedrich Wilhelm Karl Müller'dir. Müller, Berlin'deki yazmayı yayınlanmadan vefat etmiştir.

Akartürk Karahan makalesinde ise Türkiye'de Altun Yaruk ile ilgili çıkan tez,makale vb. yayınlara değinmiştir. Karahan'a göre Altın Yaruk'tan ilk bahseden kişi 1926 yılında Mehmet Fuat Köprülü'dür. Köprülü'den sonra sırasıyla Reşit Rahmeti Arat, Saadet Çağatay, Şinasi Tekin, Osman Fikri Sertkaya, Mehmet Ölmez, Ceval Kaya, Erdem Uçar, Özlem Ayazlı, Engin Çetin, Zemire Gulcalı ve Hacer Tokyürek'in çalışmaları bulunmaktadır.

Bu çalışmanın derlemine şu yayınlar oluşturmaktadır:

1. Çağatay,Saadet(1945), Altun Yarıktan İki Parça: 1. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza 2. Üç Prensle Pars hikâyesi (Prens Mahasatvi), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
2. Ölmez, Mehmet (1991),Altun Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm) (Suvarnaprabhasasutra),Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara

3. Kaya, Ceval (1994), Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları
4. Ayazlı, Özlem (2009), Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi
5. Uçar, Erdem (2009), Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, Doktora Tezi
6. Uçar, Erdem (2013), Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç, Dinozor Kitabevi Yayınları, İzmir
7. Gülcalı, Zemiye (2015), Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi,
8. Tokyürek, Hacer (2018), Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,
9. Çetin, Engin, (2020), Altun Yaruk VIII. Kitap, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
10. Çetin, Engin (2020), Altun Yaruk VII. Kitap, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

Altun Yaruk adlı eser taranarak bunlar üzerinde değerli taş terminolojisi taranan 15 farklı formda kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmada yukarıda verilen derlemden hareketle tespit edilen değerli taşlara ait sözcük yapısı, köken ve kullanım alanları bakımından incelenecektir.

1. Veri

- 1.1.** altun ‘altın’ | altun ~ (a)ltun ‘Gold, golden, gülden, aus Gold, goldfarben, Gold- || altın, altından, altından olan, altın renkli, altın ...; kaiserlich || imparatora ait; Goldstück || altın para; Metall || metal; Metallglocke || metal çan (s./bk. Mo. alta(n))’ HA 40

Altun Yaruk'ta altun kelimesine 103 yerde rastlanmakta olup bunların analizi şu şekilde yapılabilir.

altun öñ(lüg) 'altın renkli' altun öñlüg goldfarben || altın renkli HA 40

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde altun öñ(lüg) ibaresi 69 yerde geçmekte olup bunların dokuz biçimde gruplandığı gözlenmiştir:

- i. altun öñlüg yaruk yaltrıklıg kopta nom iligi atlıg nom (50)
- ii. şopag altun öñi tæg (3)
- iii. altun öñglüg y(a)ruk-lar közün-(mek) (2)
- iv. barça bir yañlıg altun öñlüg kırtışlıg otuz (6)
- v. altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg , kopta kötrülmiş bo nom ärdinig (3)
- vi. altun öñlüg etöz (1)
- vii. altun öñlüg yaruklug (2)
- viii. altun öñlüg yaltrıkı (1)
- ix. altun öñlüg yin (1)

altun öñlüg yaruk yaltrıklıg kopta nom iligi atlıg nom altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi Über alles erhabener Sūtra-König mit goldfarbenem Glanz (Werktitel = Goldglanzsūtra) || altın renkli, parlak parıltılı her şeyden yükseltilmiş, Sūtra hükümdarı HA 40

- (1) [AY III/193:8-10] bo altun öng-lüg y(a)ruk yaltrık-lıg Kopd(a) kötrülmiş nom iligi atl(1)g nom erdinig okıdaçı söz-ledeçikingürü yore nom-layu / Bu altın renkli, parlak, parıltılı her (şeyden (çok) yüceltilmiş, öğretinin hükümdarı adlı öğreti mücevherini (Dharmaratna) okuyacak, söyleyecek, ayrıntısıyla yorumlayıp açıklayıverecek.
- (2) [AY IV/3502-3506] altun öñlüg y(a)ruk y(a)ltrlıklıg kopda kötrülmiş nom eliği atl(1)g nom bitig nom bitiyü okıyu yaçıldı / Altın renkli parlak ışıklı en yüce öğreti hükümdarı adlı dharmā kitabı olan öğreti yazılıp,okunarak yayıldı.
- (3) [AY X/1541-1546] montada ulatı bügü biliglig tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan bo altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(1)g nom ärdinig ağakına tægı tolu tükäl nomlayı y(a)rlıkadı/Bundan başka, dahi bilgili,

kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha bu altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti şâhı adlı öğreti cevherini sonuna kadar büsbütün buyurdu.

- (4) [AY X/1559-1566] altun öñlög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eliği atl(1)g nom bitigdä onunç ülüş tægziñç nom biñiyü okıyu tükädi / Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti şâhı adlı öğreti kitabında onuncu bölüm sütra(y1) yazıp okuyup tamamladı.
- (5) [AY X/1018-1023] altun öñlög y(a)ruk yaltrıklıg kopta kötrülmiş nom eligi atl(1)g nom bitigtä somaketu bodis(a)t(a)v täñri täñrisi burhanıg ögmäk atl(1)g säkiz otuzunç bölök /Altın renkli, parlak ışıklı, herşeyden yüce öğreti (Skr. dharma) şâhı adlı sütra kitabında “Somaketu (Skr. Ruciraketu) Bodhisattva'nın tanrılar tanrısı Buddha'ı övmesi” adlı 28. Bölüm

şopag altun öñi tæg

- (6) [AY X/1214-1230] t(ä)ñrim sizin ät'özünüz , şopag altun öñi tæg ärür , labay tægziñçi tæg boyununuz ol , tolun ay t(ä)ñrikä ogşaı yüüzünüz ärür , kök lenhua öñiñä ogşaı közünüz ol , yipün saparir ärdinikä ogşaı ärinijiz ol , kâsmış swo altun tæg tikvi, köni eñlig uz burununuz ol , kumut çäçäk öñiñä ogşaı tüzdäm yigi körklä yürün tişlärijiz ol , yüz miñ kün t(ä)ñri y(a)rukı tæg kopdın sıñar kamagtın tægirmiläyü y(a)ruk[uñuz] ymä k(a)ltı süzök arıg [y(a)rumış tæg] çambunat alñun[ka ogşaı] ät'özünüz [ol, üç törlüg]/Tanrım, sizin bedeniniz saf altın rengi gibidir;
- (7) [AY V/39-45] alku arziler iligiye etözünüz y(a)rukı : koptın sıñar y(a)rurur : şopag altun öñi teg Bedeninizin parlaklığı her tarafı saf altın rengi gibi aydınlatır.
- (8) [AY X/925-930] t(ä)ñrim sizin ät'özünüz , şopag alñun öñi tæg , körüp idi kanıñsız altunlug tagka ogşaı , kopdın sıñar y(a)rurur ,arıg süzök yup yumşak lenhua çäçäkkä ogşaı , ülgüsüz [sansız] äsrinü , eñiglärin eñilmiş ärür/“Tanrım, sizin bedeniniz saf altın rengi gibi (olup) bakmaya asla doyumaz. (Bedeniniz) altın dağa (Skr. Meru) benzer (ve) her tarafı aydınlatır; (bedeniniz) berrak ve yumuşacık (olup) lotus çiçeğine benzer; (bedeniniz) sayısız renkli süslerle donanmıştır.

altun öñlög y(a)ruk-lar közün-(mek)

- (9) [AY III/183:20-22] biş türlüg tüzülmüş yinçke oyun-lar üni eşidildi .. altun öñlög y(a)ruk-lar közünti ../ Beş tür düzenlenmiş,hafif,müzik sesleri işitildi, altın renkli ışıklar göründü.

- (10) [AY III/184:3-14] bo altun önglög y(a)ruk-lar közünmek -i biş türlüg tüzülmüş inçe oyun-lar üni eşidilmeki .. t(e)ngridem altun-luğ küvrög-ler k(e)ntün etmeki bo üç ming uluğ ming yirtinçü yir suv yomkı tepremeki kamşamakı bolar barça bo nom ertini içinteki kılınç adarkmakın öçürmek bölük-üg nom -layu y(a)rılıkamak-ning küsüni edgü-si edrem-i-ning irü-si b(e)lgüsü teg-nür erki t(e)ngrim tip tidi./ Bu altın renkli ışıkların görünmesi; beş tür düzenlenmiş, hafif müzik seslerinin işitilmesi; tanrısal, altın davulların kendiliklerinden ötmesi; bu üç bin ulu bin dünya, yer (ve) suyun büsbütün titremesi, sallanması, bütün bunlar bu öğreti mücevheri içindeki davranış engellemesini(Karmavarana) yok etmek (adlı) bölümü açıklayıp yerine getirmenin gücü kuvveti, iyiliği (ve) erdeminin belirtisi, göstergesi(Laksana) midir acaba efendim?" dedi.

barça bir yañlıg altun öñlög kırtışlg otuz iki

- (11) [AY V/859-864]bo munça sav sözleyü tüketdükte ök ötrü bo biş çöptik yavlak üddeki neçe tın(ı)glar erserler : olar barça bir yañlıg altun öñlög kırtışlg otuz iki lakşanlıg körü kanınçsız körklög meñizlig bolup/Bu gibi söz söylemeyi tamamladıktan hemen sonra, beş bulanıklık (Skr. pañca-kasāyā) kötü zamanda (Skt. kali) ne kadar canlı varsa, onların hepsi aynı şekilde altın renkli, otuz iki alâmetli (Skr. mahāpurusalaksana), bakmaya doyulmaz, güzel görünüşlü oldu.
- (12) [AY V/837-849] amtı m(e)n kut kolur m(e)n b(e)lgüsü ol bolzun : k(a)ltı bo biş çöptik yavlak üddeki kutı buyanı azumış egsümiş sansız sakışsız tın(ı)g oğlanları kamagun barça bir yañlıg altun öñlög kırtışlg otuz iki lakşanlıg ertinçü körklög meñizlig bolzunlar : / Şöyle ki, bu beş bulanıklık (Skr. pañca-kasāyā) kötü zamandaki (Skt. kali) sevabı (Skr. punya) azalmış, sayısız canlıların bütün hepsi aynı şekilde, altın renkli, otuz iki alâmetli (Skr. mahāpurusalaksana), pek güzel görünüşlü olsun.

altun öñlög y(a)ruğ yaltrıklıg , çopta kötrülmüş bo nom ärdinig

- (13) [AY VI/1170-1172] altun öñlög y(a)ruğ yaltrıklıg , çopta kötrülmüş bo nom ärdinig , üzäleksiz on küçlög uğrayu oqıtu nomladım./ “Altın renkli, parlak parıltılı her (şey) den (çok) yükselmiş, öğreti (Dharma) mücevheri en üstün on gücü özellikle okutarak vaaz ettim.
- (14) [AY VI/1291-1299] biz , d(a)rni tegmä üdrülmüş säçilmiş ıdoğ nom kapıglarıña tükällig kılıp artokraq tağı bo altun öñlög y(a)ruğ yaltrıklıg çopta kötrülmüş nom ärdinig keñürü aça yada nomlağuluğ yitlingäli batğalı ıdماغuluğ uluğ küşün asa üstäyü täginür biz t(ä)ngrim tep ötüni tägindilär./ Tılsım denilen seçkin kutsal öğreti kapılarına fazlasıyla ulaşım ve bu altın

renkli, parlak parıltılı her (şey)den üstün öğreti mücevherini genişletip açıklayarak vaaz etmek için (öğreti mücevherinin) kaybolup gitmemesi için, büyük bir arzuyla çoğaltarak ulaşırsız efendim” diye saygıyla belirttiler.

- (15) [AY VII/8a-8b:348-354] birök kim kayu nomçılar bo altun önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom erdining nomlaguçı erser:m(e)n olarnıñ bilge bilgilerin tılañurmakların asa üsteyü tegingey m(e)n/ eğer öğreti ustaları,bu altın renkli,parlak ışıklı,her şeyden yüce öğreti mücevherini tebliği ederse ben onların bilge bilgilerini,belagat güçlerini çoğaltarak artıracam.

altın önlüg ätöz goldfarbener Körper || altın renkli vücut HA 40

- (16) [AY VII/14a:620-623] t(e)ñri t(e)ñrisi burhan lakşanın altın önlüg etözin ögin köñülün saçmatın yügerü sakınzun üskinte/Tanrılar tanrısı Buddha'nın alametini,altın renkli bedenini,aqlını ve gönlünü ayırmadan her şeyden çok düşünsünler.

altın önlüg yaruklug

- (17) [AY IX/3a-3b:92-97] umış ol köñülinte tutgalı burhanlar yorığı teriñ nomug inçe k(a)ltı çın kértü,, altın önlüg y(a)ruklug,, alku nomlar arasın,, éligi hanı yég no[mug,,]/ O,buddhaların uygulamalarının derin dharmasını,yani hakiki,altın rengi parlaklığında bütün sūtraların şâhı ve en üstünü (olan) sūtrayı (Altın Yaruk'u) aqlında muhafaza edebilmiştir.
- (18) [AY IX/7a-7b:277-290] Kimler birök küseser ,, üç üdki burhanlarka birgerü,,sakını yétinçsiz tapıgı,,tapıg udug kılğalı,,yene yme küseserler,, burhanlar yorığın bilgeli teriñte teriñ tutunçsuz,, bilgülük tözin ukğalı ü[çün] küseserler kayuta,, nomlamışın bo nomug,, altın önlüg y(a)ruklug,,kopda kötrülmiş sudurug,, barmış k(e)rgek tavrata,, ol yıñaktın oronta,,tegmış k(e)rgek viharta,, bo nom nomlanmış señremke / Kimler şayet üç zamanın Buddhalarına birlikte tasavvuru imkansız bir saygıyla hürmet göstermek istese,yine aynı şekilde, (kimler) Buddhaların,en derin,anlaşılması imkansız idrak sahasını anlayabilmek isterse,(ve kimler) bilinmesi gerekli (dharma) aslını idrak edebilmek için,vaaz edilen bu dharmayı,altın renkli,parıltılı en üstün sūtrayı her nerede arzulasar, (o zaman) hemen o tarafta yer alan , bu dharmanın vaaz edildiği manastıra (yani) vihāraya ulaşmak gerekir.

altın önlüg yaltrıkı

- (19) [AY X/1040-1054] yalınlıg bādiziñiz kolusuz , y(a)ruklar tälim ol , ärdinilig yügçük turur tæg [,] ärtiñü tokı[lıg] yañı tugmış [kün t(ä)ñri] yaltrıtur tæg [kök kalıklıg] altın önlüg yaltrıkı , yipüni yürüñi uz adırtlıg , ymä k(a)ltı altunlug tag

, koptın sınar y(a)rutur tæg , kamagtın barça y(a)rutur siz yüz miñ öñi uluşlarig /Parıltılı süsünüz ölçüsüz(dür ve) ışıkları pek çoktur; (sanki orada) mücevherli yığın (duruyor) gibi son derece yakışmış(tır); (parıltınız) yeni doğmuş güneş tanrı gök yüzünü aydınlatır gibi, altın renkli ışığı, kırmızı (ve) beyazı oldukça aşikâr(dır); ve yine, sanki altından (bir) dağ her tarafı aydınlatır gibi, (siz de yeryüzündeki) yüz bin(lerce) farklı ülkenin hepsini tamamıyla aydınlatırsınız.

altın öñlüg yin

- (20) [AY V/69-74] kayuta : ertüklerin bilir siz : altın öñlüg yiniñizte : birer birer tüü sayu : kut buyanlar b(e)lgüsü : koduru tañlançig erürler : kök vayduri erdini teg oñaru evrilip tururlar /Altın renkli cildinizde, her bir tüy kutluluk işareti olup son derece mükemmeldir, mavi vaidürya mücevheri gibi sağa dönüktür.

altın yaruk ‘altın ışık(lı)’

- (21) [AY III/182:15-23] biz kamağ t(e)ngri-ler kuvrağ-ı bo altın y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom ertiniğ eşidü teginip bo kün-te inaru bo nom ertiniğ boşğunğalı tutğalı okığalı sözlegeli ötgürü yene adınlarca nomlagalı bo nom ertindeki y(a)rılığça yoriğalı ötüñü/Bütün tanrılar topluluğu, bu altın renkli, her (şeyden (çok) yükseltilmiş, öğreti hükümdarI (Dharmaraja) adlı öğreti mücevherini(Dharmaratna) saygıyla bugünden sonra bu öğreti mücevherini (Dharmaratna) öğreneceğimizi, okuyacağımızı, söyleyeceğimizi, iyice anlayıp yine başkalarına açıklayacağımızı, bu öğreti mücevheri içindeki buyruk doğrultusunda yürüyeceğimizi, (size), saygıyla.
- (22) [AY IX/3b:101-103]amtı maña nomlasun,,altın y(a)rukluğ nom erdinig/ Niyazım odur ki şimdi (sen) bana altın parıltılı dharma hazinesini(Altın Yaruk’u) vaazda bulunasın!

altın tilgenlig ‘altın tekerlekli’

altın tilgänlig der mit dem Gold-Rad (Epitheton eines Cakravartin) || altın tekerlekli (Bir Cakravartin’in lakabı) HA 40

- (23) [AY III/187-188:22-2] yene sekiz on dört yuz ming kata altın tilgen-lig yiti ertini-ke tükel-lig cakravart kan boltum../ Yine sekiz yüz kırk bin defa, altın tekerlekli yedi mücevhere (Saptarata) eksiksiz Caktavartin han oldum.
- (24) [AY IV/1424-1429] erkäk ätözün taplağaçılarta bar antag tın(ı)glar altın tilgänlig çakravart elig han bolğalı taplağaçı bar antag tın(ı)glar kuudaraça kiçig eliglär hanlar bolğalı taplağaçı/ Erkek vücudunu sevenlerden de var olan canlılar kumudarāja denilen küçük hükümdar olmayı seveceklerdir.

- (25) [AY VI/344-347] munça tñnlig ök kalp üđlartä altun tilgñnlig çakiravart elig han bolguluğ uluğ buyan ädgü kılınçığı kılınış qazğanınış bolur / İşte bu kadar Kalpa süresi içerisinde altın tekerlekli Cakravartin han olmak için gereken büyük sevabı kazanmış olur.

... altun kumın ‘altın kum’

- (26) [AY IV/2767-2779] asankevibagabumi atl(1)g asankelarıg bölüp ärtürmäk oronlug altınç orontakı bodis(a)t(a)vlarka törtđin yınak tägirmiläyü lankanlıg tapguluk yeti ärdinin eñiglig altun kumın töltäglig säkiz törlüg adrokka tükällig noş tatıglıg süzök suvın top tolu utpal kümüğ punđarikta ulatı lenhua çäçäklärin yaratıglıg ilinçü mänı kılguca artokrak yaraglıg süzöki sogıkı üzä okşatguluksuz kölmän suvlar közünür/Asamkhyeyavibhägabhümi adlı asmkhyeyaları bölüp ulaştırmak yerli altuncı yerdeki Bodhisattvalara dört tarafa yuvarlak havuz, tapılacak yedi mücevher ile süslü, altın kum döşekli, sekiz türlü farklı tatlı temiz suyu, çeşitli pek çok utpala, kumuda, puñđarıkadan başka lotus çiçekleri ile bezenmiş eğlence huzurlu fazlaca faydalı temizliği ve soğukluğu ile benzersiz göl olan Kömen suları tezhür eder.

... altun öz ätöz ‘altın renkli vücut’

- (27) [AY IV/2793-2806] çaram(a)baviki atl(1)g äñ kenki bir tuğum azunlug ekinti oronlug tok(u)zıncı orontakı bodis(a)t(a)vlarka altun tilgñnlig çakravart elig han ülgüsüz kolti sanınca terini kuvragı birlä tägriglöp tapıç uduç kılı sansız sakışsız ärdinilär üzä eñiglig oom törtünç ülüş altmış yürün kuşatırre töpösintä tuta turur közünür vayragyabumi atl(1)g vayrag barmış öñi oronlug onuncı orontakı bodis(a)t(a)vlarka şobak altun öz ätözlär altun öñlüg ök y(a)ruklar ätözindä saçırayu ünä turur/ Caramabhavika adlı en sonraki bir doğum hayat şekilli ikinci yerli dokuzuncu yerdeki Bodhisattvalar altın tekerlekli Cakravartin hükümdar sayısız kötü sayısınca topluluk ile dönüp saygı gösterip sayısız mücevherlerle süslü olan beyaz gölgesi tepesinde tuttuğu görülür. Vairāgyabhūmi adlı vairāg gitmiş farklı yerli onuncu yerdeki Bodhisattvalar śobhana altın renkli ışıklar bedeninde sıçrayıp yükselip durur.

... altun küvrüg ‘altın davul’ altunlug küvrüg goldene Trommel || altın davul HA 41

- (28) [AY V/14-23] ol ruçirakitu atl(1)g bodis(a)t(a)vnıñ tülinte körmış altun küvrügtin burhanlar edgüsin ögmeklig yene kşanti kılmaklig ulug bedük ün

ünmiş tıltagın sizlerke anı amtı nomlayu bireyin titrü tınlañlar / O Ruciraketu adlı bodhisattvanın düşünde gördüğü altın davuldan buddhaların erdemini (alâmetlerini) övmesi ve af dilemesi ile yüksek ses çıkarmasının nedenini sizlere şimdi vaaz edivereyim.

- (29) [AY V/163-169] ın : kayu orunta tugsar m(e)n : uzatı köreyin tülümte : ulug altun küvrügü eşideyin andırtın : /Düşümde, devamlı yüce altın davulu göreyim, oradan (çıkan) af dileme bölümünü işiteyim.
- (30) [AY V/181-186] altun küvrüğün tapınayın : atı kötrülmüş burhanlarka : birle yene ögeyinçim kirtü tüz edgülerin : bo tıltagın köreyin /Altın davul ile, adı yüce buddhalara hizmet edeyim ve bununla beraber (onların) gerçek (ve) doğru erdemlerini öveyim.

... altun itig teg ‘altın süs gibi’

- (31) [AY V/58-64] ...: kesmiş altun itig teg : tikiz köni {burunuz} burununuz ol ... / Kesme altın süs gibi, dik (ve) düzdür burnunuz ...

... altun teg ‘altın gibi’

- (32) [AY V/84-89] in b(e)lgürmiş inç meñig : etözünüz y(a)rukı koptın sıñar y(a)rutur : sızgur- mış bışig altun teg : titrü körüp kanınçsız/Erimiş işlenmiş altın gibi, iyice bakmaya doyulmaz bedeninizin parlaklığı her tarafı aydınlatır.

... altun tag ‘altın dağ’ altun tag Goldberg (auch für den Sumeru stehend) || altın dağ (Sumeru için de kullanılır) HA 40

- (33) [AY V/108-113]altun tag birle t[en] titir :/ Mükemmel rengi yine altın dağ ile denktir...

... altun atlıg ‘altın adlı’

- (34) [AY V/257-272] birök kim kayu süzük kirtgünç köñüllüg tınl(ı)glar erenler azu işiler erser : yme üç üdki burhanlarig körgeli üsüklerinte turup tapıg udug ağır ayag kılğalı küsüşleri tursar ötrü ol tınl(ı)glar toñ altun atl(ı)g d(a)rni nomug boşgunzunlar : tutzunlar:/ Eğer ki nerede saf, samimi gönüllü canlılar, erkekler veya kadınlar varsa ve üç zamanın buddhalarını görmek için huzurlarında durup hizmet (ve) hürmet göstermek için istekleri olsa, o zaman o canlılar som altın adlı dhāranīyi öğrensiner, (ona) sahip olsunlar.

- (35) [AY V/362-367] kutıña : {yükünürm(e)n} bo kamag bodis(a)t(a)vlar m(a)has(a)t(a)vlar kutıña : yinçürü töpün yükünüp toñ altun atl(ı)g d(a)rni nomug sözleyü teginürm(e)n /Bu bütün bodhisattvalar mahāsattvalar kutuna secde ettikten sonra som altın adlı dhāranīyi söylüyorum.

... **altun yaltrıklıg ‘altın ışıklı’** altun yaltrıklıg sudur das Sūtra mit goldenem Glanz = Goldglanzsūtra (Werktitel) || altın parıltılı Sūtra = Altun Yaruk (bir metnin başlığı) HA 41

- (36) [AY V/441-447] arıg sukançıg nomlarıg amtı yene bo nomta : altun yaltrıklıg sudurta kısğa kavıra sözleyin : sakınu yitiñsiz <yok> kurug nomug / Şimdi yine bu sūtrada, altın ışıklı sūtrada kısaca özetleyerek tasavvuru kabil olmayan <yok> luk(Skr. śūnyatā) dharmasını söyleyeyim.

... **altun kümüş ‘altın gümüş’** altun kümüş Gold und Silber || altın ve gümüş HA 40

- (37) [AY V/984-992] tek yılviçi erniñ yılvi küçi üze yalañuklar közin bamaktın ötgürü ezügin armakın bo muntag at yañata ulatı tınl(ı)glar kuvragın altun kümüşte ulatı ed tavarlar yügmekin körkitmiş közüntürmiş erür :Yalnızca büyücü adam büyü gücü ile insanların gözünü bağlamadan (illüzyon) dolayı aldatmaca ile bu gibi at fil ile canlılar topluluğunu (ve) bu altın gümüş ile hayvanlar yığınınını göstermiştir.
- (38) [AY VII/9b-10a:424-432] mantal içinte tütsüg hua çeçekler saıp:altun kümüş idişlerte tolu mir sütte ulatı tatıglıg közüñü / Alan içine güzel kokulu çeçekleri saçsın,altın ve gümüş kaseleri bal ve sütle doldursun.
- (39) [AY VIII/15a:626-631] men ne törlüg tilekin kergekin tükel ayıtıp ed tavar ağı barım altun kümüş koyn yılkı ı tarıg aş içgü ton kedim üze küsüşlerig kanturu tegingey men/ Ne dileği ihtiyacı varsa hepsini söyleyip mal mülk,zenginlik,altın,gümüş,türlü hayvanlar,mahsül,yiyecek içecek ve giysi ile ilgili dileklerini yerine getireceğim.

... **altun ber- ‘altın ver’**

- (40) [AY VI/954-964] oğlum çanarşabetin bo savıg äşidü täginsär m(ä)n ötrü aña oğlum s(ä)n t(ä)rkin tavratı barıp ol kişikä kün küntä miñ yüzär qarşapan altun bergil tep tutuzğay m(ä)n bir qarşapan altun miñ altı yüz yartmağ bolur , qaçan d(a)rni tutdaçı kişi bo altun bermiş b(ä)lgüg körsär işim bütdi tep bilmiş k(ä)rgäk/ Oğlum Janarşabha’dan bu sözü işittiğimde ona “Oğlum sen çabucak gidip o kişiye her gün bin yüz Karşapana altın ver.” deyip emredeceğim. . Bir Karşapana altın bin altı yüz yartmak’tır.

Tılsımı tutacak olan kişi, bu altın işareti görse işim bitti deyip bilmiş (olsa) gerek.

... altun kaçuk ‘altın küçük kap’

- (41) [AY VI/1039-1052] Kişinin bo d(a)rmini sözlöp tapıg uduğ ağır ayağ kılmışların kuru tąginsär m(ä)n , ötrü ögrünç sävinç köñülüm turu tągıniñ , azu kiçig oğlanç(a)ya körkin , azu qarı avınçğa körkin , azu toyın dentar körkin kılıp eligimtä çintamani ärdini altun kaçuçuq birlä tuta mañdal içindä kirip ät’öz üm üzä ağır ayağ kılu , tilim üzä burhanlar atın atayu ol d(a)rni tutdaçı kişiniñ köñülintäki küsämiş küsüşin ayıtp küsüşin kanturu tągıngäy m(ä)n./Bu kişinin bu tılsımı söyleyip hizmet (edip) saygı gösterdiğini görsem, sonra (bunun) sevinci gönlüm(e) yerleşip ya küçük bir oğlan güzelliğiyle yahut da yaşlı bir ihtiyar veya rahip güzelliğiyle elimde Çintamani mücevherini altın küçük bir kap ile tutarak mañdala (daire) içine girip . bedenimle saygı göstererek dilimle Budalar adımı söyleyip tılsımı tutacak kişinin gönlünden (geçen) istediği dileğini söyleyip isteğini tatmin edeceğim.

... altun ağız ‘altın ağız’ altun ağızlıg der mit dem Goldmund (scil. Buddha)
|| altın ağızlı (yani, Buda) HA 40

- (42) [AY VII/14a:634-637] kértütün kelmiş altun ağızın nom nomlayu y(a)rıkap etñiri edgü üninli t(e)ñrili kişilig yavalturdu/Buddha gerçekliği yansıtan altın ağızıyla öğretiyi anlatıp buyurarak etkileyici güzel sesiyle tanrılı insanlı herkesi etkiledi.
- (43) [AY X/1072-1081] idok altun ağızınıñ ol , tüzd[äm] yigi sädraksiz , kar tąg yürüñ ti[ş] inç ol , täñgäşisiz uz körklä /Kutsal ağızınız bakıp doyulmaz güzeldir; düpdüz, bitişik (ve) seyrek olmayan dişleriniz kar gibi bembeyazdır.

1.2. Aşirvat ‘bir tür mücevher’ | ražav(a)rt ~ r(a)žav(a)rt (→ ražaw(a)rt, r(a)žvart, ražvit) < TochA rājavart < Skt. rājā-varta Lapislazuli || lacivert taşı, lazurit (vgl./krş. TochB rājawat, Mo. rasivar, rasivard, rašivard, rasivar-un) HA 569

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde aşirvat ibaresi 1 yerde geçmekte olup aşirvat önlüg biçimi görülmektedir.

... aşirvat önlüg ‘lacivert taşı rengi’ ražav(a)rt önlüg kök lapislazuliblau || lacivert taşı mavisi, lazurit mavisi HA 569

- (44) [AY V/47-52] saçınız : kara kabuñlar iliginiñ öñi teg : oñaru evrilmiş evinlig kök aşirvat öñlüg titir/Saçınız kara arılar hükümdarının rengi gibi parlıyor tanrım, sağa dönmüş, tohumun erguvan mavisini rengindedir.

1.3. Çaç/Çeç ‘Firuze,değerli taş’ || çaç Türkiş || firuze, turkuaz (s./bk. Mo. čaš; vgl./krş. Chin. 𠬞 𠬟 che qu; Spätmittelchin. tšhia kfyǎ Perlmutter || sedef) (→ čaš) HA 215

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde çaç/çeç ibaresi 4 yerde geçmekte olup çaç kaş biçimi görülmektedir.

... **çaç kaş ‘firuze inci’** çaç kaş yinçü monçuk Türkiş, Jade und Perlen || firuze, yeşim, inci ve boncuk; firuze, yeşim ve inci HA 215

- (45) [AY VI/184-186] öz eltingülük äd tavar ärdini yinçü çaç kaş keñ uçuz bolur/ Kendisi için istediği mal mülk,mücevher,inci,firuze,fazlasıyla değersiz olur.

- (46) [AY VIII/24a-24b:1047-1056] birök kim kayu kişi bo dar(a)ni arvişig boşgursar tutsar <sakınsar> sözleser men ötrü olarka köp törlüg öz iltinçülük ed tavar ağı barım altın kümüş erdini yinçü çaç kaş aş içgü ton kedim hua çeçek tüş yemiş< alku ba[rç]a> bergey men .. azu oğulsuz kızsız erip ogul kız küseserler ol küşüşlerin yme kanturgay men/ Her kim bu büyüdü dharaniyi öğrenip ezberler,düşünüp söylese ben onların kendilerine alacakları türlü türlü mal mülk,altın,gümüş,mücevher,inci,firuze,yeşim,yiyecek içecek,giyim kuşam,çiçek ve meyve her türlü ihtiyaçlarını karşılayacağım veya oğulsuz,kız olup oğul,kız isteseler o dileklerini de yerine getireceğim.

- (47) [AY IX/5b:197-203] öñreki,, suçaté atl(ı)g han erser,,inçip amtı m(e)n özüm,, şakimuni burhan erür m(e)n öñre üdlerte men tıddım,yakın yérig bütürü tört yértinçüg toşguru,,erdini yinçü çeç kaşım/ Geçmişteki Sujāta adlı hükümdar, yani şu anki şahsım,Şakyamuni Buddha olan ben,evvelki zamanlarda,yakın yeri(dünyayı),dört kıtayı baştan aşığı mücevher,inci,turkuaz ve yeşim taşı ile doldurarak terk etmişim.

1.4. Çintamani ‘mücevher,inci’|| čintamani < TochA/B cintāmañi ~cintāmani/<Sogd. Cynt”mny~ cynt”mny ~ cnt”mny < Skt.cintāmañi Wunschjuwel || istek mücevheri;Name einer Dhārañi || bir Dhārañi”nin adı (s. auch Khotansak. candāvani und Sogd. Cynt”m”n/bk. da Khotansak. candāvani ve Sogd. Cynt”m”n; vgl./krş. Mo. čindamani) HA 233

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde çintamani ibaresi 10 yerde geçmekte olup iki biçimiyle gruplandığı gözlenmiştir:

- i. Çintamani ärdini (8)
- ii. Çintamani atlıg (2)

...çintamani ärdini ‘çintamani mücevher’ çindamani ärdinisi Wunschjuwel || istek mücevheri HA 233

- (48) [AY VI/848-851] mäniñ çinta]mani ärdini atl(ı)ğ dar(a)nım ärür yalañuk oğlanın ençkä [äsän]kä. /benim cintāmañi mücevheri adlı Dhārañi’mdır, insanoğlunu huzura ulaştırarak.
- (49) [AY VI/903-910] Vaişir(a)vane қа ; äđ tavar [üzä] tnl(ı)ğlar küsüşin alku iş küdökläriğ bütürd[äçi-] kä , қамағ enç mäñi bertäçi bolarka yinçürü töpün yükünüp , bo çintamani ärdini atl(ı)ğ özän darniğ sözläyür m(ä)n /. vaişravaña Maharaja ya mal-mülk ile canlıların isteğini tatmin tatmin edecek (kişiye) bütün işi-gücü tamamlayacak (kişiye) herkese huzur verecek onlara, başını eğerek secdeye vararak bu çintamani mücevher adlı en derin Dhārañi’yi söylüyorum.
- (50) [AY VII/5a:195-202] m(e)n yme t(e)ñrim sizin üskünüzte t(e)ñrike yalañukka asıglıg küsemış küsüşüg kanturdaçı küyü küzetü tutup enç meñilig kılaçı çintamani erdini atl(ı)g iduk d(a)r(a)ni nomug ötünü tegineyin tēp ötrü inçe tēp ötündi/ ben de sizin huzurunuzda gökteki varlıklara ve insanlara yararlı,onların arzudadıklarını bütünüyle yerine getirecek olan,gözetip koruyarak huzur ve mutluluk verici çintamani adlı dharani öğretisini arz edeyim diye ricada bulundu ve sonra arz etti.

... çintamani atlıg ‘çintamani adlı’

- (51) [AY VII/4a:138-142] altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom èligi atl(ı)g nom bitigde çintamani atl(ı)g d(a)r(a)ni nomıg ukıtmak atl(ı)g tört y(è)g(i)rminç bölük/ Altın renkli,parlak ışıklı,her şeyden yüce öğretiler hükümdarı adlı öğreti kitabında çintamani adlı daharani öğretiyi anlatmak adlı on dördüncü bölüm.
- (52) [AY VII/4a:146-152] inçip monta alku ada tudalarıg tarkardaçı yaşı tüşmekin tıdđaçı çintamani atl(ı)g dar(a)ni nom bar erür / Öyle ki bütün tehlikeleri yok eden,yıldırım düşmesini engelleyen çintamani adlı dharani öğretisi vardır.
- (53) [AY IX/5a:170-177] tört yérтинçü éyesi,, suçaté beg ol üdün,, tapıg udug kılğı küsüşin,, bo nom erdini kutıña,, çintamani atl(ı)g erdinig,, iki èliginte uz tutup

„ b(e)k katıg köñülin kut koldı,, yalañok kamag oğlanı üçün /Dört dvîpanın efendisi,hükümdar Sujāta,daha sonra bu dharma hazinesine hürmet duyan niyazını,cintamani adlı mücevheri iki elinde dikkatlice tutmak sağlam bir düşünceyle,bütün insanoğlu için arzetmiş.

1.5. Erdini/Ertini/Ärdini/Ratna ‘mücevher,değerli taş’|| ärdini << Skt. ratna Juwel, Edelstein, Kleinod, Kostbarkeit || mücevher, değerli taş, değerli şey; aus Juwelen || mücevherden (s./bk. Parth. radan, Sogd. rtn-, Man.-Sogd. rñn-, Khotansak. ratana-, ratäna-, rañna-, Mo. erdeni) (→ r(a)tni) HA 112

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde Erdini/Ertini/Ärdini/Ratna ibaresi 176 yerde geçmekte olup bunların 58 biçimde gruplandığı gözlenmiştir:

- i. ... ärdinig aç (1)
- ii. ärdinig adak (1)
- iii. erdinilerin adruk (1)
- iv. erdinilerin ağızlığı (1)
- v. ertinilerke/ ärdinikä ağır (2)
- vi. erdining ançulayu (1)
- vii. ärdinikä arıtı (1)
- viii. erdini atlığı/ärdini atlığı (9)
- ix. ertinig aya- (6)
- x. ertini bar (1)
- xi. ärdinig bil- (3)
- xii. erdini belgölüg (1)
- xiii. ärdinilärin bälgürt- (1)
- xiv. ärdinig boşgun- (4)
- xv. erdini buşı (1)
- xvi. ärdini çäçäk (1)
- xvii. ärdininiñ çoğınta (1)

- xviii. ärdini eligi (1)
xix. ärdinig erinç (1)
xx. ertinig eşid-' (15)
xxi. ertini erser/ärdini ärsär (3)
xxii. ärdini ärtiñü (1)
xxiii. ärdinin etiglig (5)
xxiv. erdini eyin (1)
xxv. erdinike inan- (1)
xxvi. ertini içinteki (11)
xxvii. ärdinig isig (1)
xxviii. ertinin itiglig (3)
xxix. ärdini kam-tsi (1)
xxx. ertinü kayu (2)
xxxi. erdinig/ärdinig keñürü (6)
xxxii. erdinig kim (1)
xxxiii. ärdinig qop köñülin (1)
xxxiv. ertinig kuy- (2)
xxxv. ärdini küçindä (1)
xxxvi. erdini küy (2)
xxxvii. ärdinig nomla- (15)
xxxviii. erdinig monçulayu (1)
xxxix. ärdinikä oğşaı (1)
xl. ertinig okı- (6)
xli. ertinilerig ögüp (1)
xlii. erdinij öñi (1)

- xliii. erdining ötün- (1)
- xliv. ärdinig saç- (1)
- xlv. ärdini söğüt (1)
- xlvi. ärdinikä süz- (1)
- xlvii. ärdinig süzök (9)
- xlviii. ärdinikä takı (1)
- xliv. erdinig tanuk (1)
- l. ärdinikä tapın- (1)
- li. erdinike tapıg (2)
- lii. erdini teg (2)
- liii. erdinig teñrim (1)
- liv. erdininiñ teriñ (2)
- lv. ärdinig tıñla- (2)
- lvi. ärdinilär tooglar (1)
- lvii. ärdinig tutuz- (1)
- lviii. ärdinig turkaru (1)
- lix. ärdinig tut- (4)
- lx. ertini-ke tükel-lig (1)
- lxi. erdini ugurın (2)
- lxii. ärdini ulag (1)
- lxiii. Ertinig umuğ (1)
- lxiv. ertini urup (3)
- lxv. ärdini üzä (5)
- lxvi. erdini yağ-(1)
- lxvii. ärdinig yänä (1)

lxviii. ertini yinçü (13)

lxix. erdinleri yme (2)

lxx. ertini yok (1)

lxxi. ärdini yörügi (2)

lxxii. ärdinilärin yüg- (1)

... ärdinig aça 'mücevheri açıklamak'

- (54) [AY VI/789-805] sağınguluksuz sözlägülüksüz üç törlüg adroqka tükällig idok ulug yarlıkanchu köñülünüz artok bolu y(a)rlikap bo idok kutlug altun önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom eligi atl(i)g nom ärdinig aça yada nomlayu) berip , çambudivip yertinçüdäki eliglärkä hanlärkä ulatı kişi yalañuq kuvrağıña elkä uluşqa asıglıg nomuğ törog biltürü ukduru y(a)rlikamakıñızñıñ oq ädgü- si teñir./ Düşünülemeyecek söylenemeyecek üç tür değışiklige sahip, kutsal ulu bağışlayıcı gönünüz ile fazlasıyla lütfedip bu kutsal, kutlu altın renkli parlak-parıltılı her şeyden (çok) yüceltilmiş öğretinin hükümdarı adlı öğreti mücevherini açıklayarak vaaz verip jambüdvıpa yeryüzündeki hükümdarlara ve diğere insanlar yalañuq kuvrağıña elkä uluşqa topluluğuna, yurda, ülkeye faydalı (olan) öğretiyi, yasayı bildirip anlatarak lütfetmeniz işte (bu) iyi (olarak) adlandırılır.

... ärdinig adak 'cevherin sonu'

- (55) [AY X/1541-1551] montada ulatı büğü biliglig tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan bo altun önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom eligi atl(i)g nom ärdinig adakıña tãgi tolu tükäl nomlayu y(a)rlikadı ;/Bundan başka, dahi bilgili, kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha bu altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti şâhı adlı öğreti cevherini sonuna kadar büsbütün buyurdu.

... erdinilerin adruk 'türlü mücevher'

- (56) [AY V/952-971] inçe k(a)ltı yilviçi er : azu yilviçiniñ tıtsısı erser yme yilvi kömen işiñe ked bütmiş erser ötrü ol yilviçi dört yol beltirinde kıg yam ot ıgaç alıp bir orunta urup : yilvi küçi üze ötrü atlıg yañalıg kañlılıg yadag dört bölük süü b(e)lgürtser altun kümüş vayduri sıparır ulatı yiti erdinilerin adruk adruk öñi öñi esriñü ed tavarların tolu ulug ulug ağılıklar körkütser : anta birök kim kayu tümge biligsiz yalañuqlar erser : ötrü olar ol antag yilviniñ tözin tüpin adra bilmetin ol yilvi

küçinte b(e)lgürtmiş imaho bişinç bir otuz : tınl(ı)gların körkün meñizin körmek üze ünin çoğısın eşidmek üze inçe tip sakınurlar / Mesela, büyücü adam veya büyücünün öğrencisi olsa ve büyü işinden çok iyi anlasa olsa, o zaman o büyücü dört yol ağzında kum, toprak, ot, ağaç alıp bir yere koyup büyü'nün gücü ile daha sonra atlı filli arabalı yaya dört bölük asker ortaya çıkarsa, altın, gümüş, beril, kristal ve ayrıca yedi mücevheratlı türlü türlü, farklı farklı, alaca hayvanlar ile dolu çok çok hazinelikler gösterse, orada eğer bilgisiz insanlar olsa, o zaman onlar o gibi büyü'nün aslını ayırt edemedi, o büyü sayesinde ortaya çıkarılan canlıların görüntüsünü görmek (ve) sesini işitmek suretiyle şöyle düşünürler:

... erdinilerin ağızlık 'mücevherin ağız'

- (57) [AY VIII/2a-2b:15-24] ol antag södin berü köni kertü y(a)rılığlıklar için.. anın amtı keñ yetiz yuka yetiz yumşak yımırğa kkirsiz münsüz arıg süzük yipün linhua yapırgakı teg oñaru evrilmiş ıduk tillig erdinilerin ağızlık vımanlarında üntürü y(a)rılıkap.. tolp yüüzlüg tigenlerin bütürü örte y(a)rılıkayurlar../Böyle eskiden beri doğru sözlü oldukları için,o nedenle şimdi geniş,ince,yumuşak,kusursuz,saf mor nilüfer yaprağı gibi sağa kıvrılmış kutsal dil mücevherini ağız saraylarından çıkarak yüzlerinin yuvarlağını tamamen kaplıyorlar.

... ertinilerke/ ärdinikâ ağır 'mücevherle saygı'

- (58) [AY III/178:10-16] ertini -lerke ağır ayag tapıg uduğ kılmış buyan edğü kılınç yilickin süngük -tin"berüki süz-ük kirtgünç üz-e isig öz-iri tite üç ertinig umuğ inağ tutup üç inağ almak buyan edgü kılınç-ka yitmez ../ Üç mücevhe- (Triratna) re saygı (iki.) (gösterip) hizmet etmiş (olmak), iyi (ve) iliğinden kemiği-ne kadar temiz inanç ile sıcak (tatlı) canını terk edip, üç mücevheri (Triratna) umut, sığınak kabul edip, üç sığınak saymak (da) iyi (iki.) davranışa yetmez.
- (59) [AY VI/972-974] ol ädig tavarıg ol kün üzä ök yunlap üç ärdinikâ ağır ayağ tapıg uduğ kılzun / O malı-mülkü o gün de kullanıp üç mücevhere saygı gösterebilirsin hizmet etsin.

... erdining ançulayu 'mücevheri öylece'

- (60) [AY VII/14a:620-626] üskinte edgü tetyük nom erdining ançulayu ok sakınzun tözleriğe yaraşı dyanta öğretilen ertükin bölüklerin yürügin/İyi olan öğreti mücevherini ise öylece düşünsünler,var

oluşlarına uygun olarak ruhsal salmaların öğreticiliğini, bölümlerinin anlamını.

... ärdinikâ arıtı ‘mücevher tam, tamamen

- (61) [AY VI/739-756] tep tesâr , kim bo nom küçintâ çambudivip uluşdaki eliglâr hanlar köni nomça töröçä ävrilip ap öz ät’özlärin ap k(ä)ntü terinin kuvrağın ap imärigmä kamağ bodunun qarasin adasız tudasız ämgäksiz tolgaksız erşisiz qarşısız kılğalı up , yat yağı basınçın tarqarıp , ulatı közünür ät’özlüg közünmäz mının azunluğ uluğ yeg başdınkı asıgka tusuğa tägirlär üçün anın ol şastirlar bo nom ärdinikâ arıtı oğşayu täginmäzlär, / “Niçin benzemez” denirse bu öğreti mücevheri sayesinde jambüdvîpa ülkesindeki hükümdarlar doğru öğreti ve töreye göre hareket edip hem vücutlarını hem kendi topluluğunu hem de bütün halkını tehlikesiz, zahmetsiz, kavgasız kılabilmek için hem de uzak düşmanın baskısını uzaklaştırıp ve diğer görünen bedeni görünmeze uzak alemli yüce, en üstün faydaya ulaşırlar diye onun o şâstra kitapları bu öğreti mücevheri ne tam olarak benzemez.

... **erdini atlıg/ärdini atlıg’cevher adlı’** ärdini atl(ı)g Der mit Juwelen-Ruhm (Skt. Ratnayaśas = Buddhaname) || mücevher şöhretli, mücevher adlı (Skt. Ratnayaśas = bir Buda’nın adı) HA 112

- (62) [AY IV/2997-3000] yänä y(ä)mä bodis(a)t(a)vlar başdınkı oronka köñül öritmişärintä sukançığ ärdini atl(ı)g samaği dyanıg öritürülär/Yine Bodhisattvalar birinci yere gönül beslediğinde sevimli cevher adlı samādhi dhyānayı yükseltirler.
- (63) [AY VI/848-851] atı kötrülmiş ayağka tägimlig t(ä)ñrim , mänin çinta]mani ärdini atl(ı)g dar(a)nım ärtür yalañuq oğlanın ençkä [äsän]kä. / Adı yüceltilmiş saygı değer efendim, benim cintāmañi mücevheri adlı Dhārañi’mdir, insanoğlunu huzura ulaştıracak.
- (64) [AY VI/897-899] bo darniğ yüz säkiz kıta sözlöp antada basa temin çintamani ärdini atl(ı)g darniğ sözlözün. / Bu Dhārañi’yi 108 kez söyleyip ondan sonra hem çintamani mücevheri adlı Dhārañi’yi söylesin.

... ertinig aya- ‘mücevhere saygı göstermek’

- (65) [AY III/181:1-7] y(a)vlak kılınçlarığ d(u)rup alku edgü törülerte yaratıñıp aj-un ai-un-ta üç ertinig ayamak ağırlamak-lıg küsüş-te turğurmak burkan kutı-lıg yoriğ-lariğ bütürgü-ke katığlanmak buyan edgü kılınç-ka yitmez :/ kötü davranışlan bir kenara bırakıp, bütün iyi öğretilenle varlık yolunda (2

kez) (Gatı) üç mücevhere (Triratna) saygı göstermek, saygı gösterme(leri) istek besleme(leri),Buda kutsallığına sahip yolları bitimeye gayret gösterme(leri de) iyi davranışa yetmez.

- (66) [AY V/1280-1292] inçip bo nom erdinig ayayur ağırlayur tınl(ı)glarıg biz yme olarnı ayayu ağırlayu tuta teginelim / Böylece bu dharma hazinesine hürmet gösteren canlılara, biz de onlara hürmet göstererelim tanrım diye arz ettiler.
- (67) [AY X/1500-1535] anın birök kim[lär to]yın şamnanç upase upasanç [tört törlü]g tetsilig kuvrag ar- [asınta kayu]lar birök bo nom [ärdinig] ayasar tapınsa [udunsar bitisär] bitisär ö[t]gürü yänä adınlarka ukıtu biltürü bilsärlär (düz. bersärlär) olarnıñ buyan ädgü kılınçları ymä sizlärnıñ tæg ök uçsuz kıdıgsız ülgülänçsiz täñlänçsiz ol tep bilmiş ukmış k(ä)rgäk / Onun için şayet kimler rahip, rahibe, inanan erkek, inanan kadın (ve) dört çeşit müridi olan cemaat arasında kim ki bu öğreti cevherine hürmet ederse, ibadet ederse (ve) yazarsa yazdırırsa; bunun üzerine yine başkalarına anlatarak vaaz ediverseler; (o zaman) onların sevabı da sizler gibi uçsuz bucaksız, ölçülemezdir diye bilmek gerek.

... ertini bar ‘mücevheri var’

- (68) [AY III/198:4-15] neçeke'tegi bo nom ertini bar erser .. ançaka'tegi köni nom-lar kirtü yörügler yitlin -mez batmaz .. / ne zamana değin bu öğreti mücevheri (Dharmaratna) var ise, o zamana değin doğru öğretiler (Dharma); gerçek yorumlar kaybolmaz, yok olmaz.

... ärdinig bil- ‘hazineyi anlamak’

- (69) [AY VI/17-48] ken käl[iğm]ä üdlärdä kıayu eligläär [hanlar bo nom] ärdinig bilip uçup ayaduқта ötrü ol elig- altınc bölök iki läriğ hanlarığ sizläär küyü küzätüları tutup , ençgülüg mänjilig kıılmağ bo iş uğrayu sizläärkä tægimlig iş tetir /İleride, gelecekte [bu öğreti] mücevherini anlayıp saygı göstermek sonra o hükümdarları sizler(in) koruyup, gözetip huzurlu ve mutlu duruma getirmesi, işte bu size yakışan davranıştır
- (70) [AY III/134:2-7] bo et'öz-te burkan ertinig bilmetin nom erdinig bilmetin : bursang kuvrağ erdinig bilmetin .. edgü-li ayığ-lı iki türlüğ kılınçlarığ bilmetin .. et'öz-in kılını yançdım erser :: /Bu bedende Buda mücevher(in)i (Ratna) bilmeden, öğreti mücevher(in)i (Dharmaratna)

bilmeden, topluluk (iki.) mücevher(in)i, hem iyi, hem (de) kötü iki türlü davranışları bilmeden vücud(um)la suç işleyip kabahatte bulundum.

- (71) [AY V/1387-1406] birök kim kayu iligler hanların ilinte uluşta bo nom erdinig bilteçi ukdaçı nomçı bilgeler kelserler bo nom erdini <g>ym- birle kelti tip bilmiş k(e)rgek/ Eğer hükümdarların ülkesinde bu dharma hazinesini anlayan dharmacı bilgeler (Skr. bhiksu) gelse, bu dharma hazinesi ile gelmiştir diye bilmek gerek.

... erdini belgülüg ‘mücevher alametli’ ärdini b(ä)lgülüg Der mit dem JuwelenMerkmal (Buddhaname) || mücevher işaretli (bir Buda'nın adı) HA 115

- (72) [AY V/347-348] yükünürm(e)n erdini b(e)lgülüg atl(ı)g t(e)ñri t(e)ñrisi burhan kutıña /Mücevher alâmetli (Skr. satyaketu) adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim.

... ärdinilärin bälgürt- ‘cevheri belirtmek’

- (73) [AY IV/2685-2688] ağrok ağrok yeg başdınkı nomlug ärdinilärin b(ä)lgürtgäli umak p(a)ramit temäk savnıñ yörügi ärür/Ayrı ayrı üstün baştaki öğreti cevherleri belirtebilmek pāramitā denilen sözün açıklamasıdır.

... ärdinig boşğun- ‘mücevheri tutmak’

- (74) [AY VI/808-811] yalañuqlar hanı eliglär bāglar barça bo nom ärdinig boşğunzunlar tutzunlar./ İnsanların hükümdarı (olan) hanlar beyler bütün bu öğreti mücevherini tutsunlar.
- (75) [AY VI/1251-1253] kayu kişilär äşidip , bo nom ärdinig boşğunsar , ärklig türklüg alp atım çoğluğ yalınlıg bolğaylar/ Bazı kimseler bu öğreti mücevherini dinleyip, öğrense güçlü, yiğit ve parıltılı olacak.
- (76) [AY IV/3339-3346] anı üçün bo nom ärdinig boşğunmuş tutmuş äşidmiş tıñlamılkrgak/ Onun için bu öğreti cevherini öğrenmek, ezberlemek, işitmek, dinlemek gerektir.

... erdini buşi ‘mücevherat sadaka’

- [AY IX/6a:215-218] kaltı yene yeti erdini buşi bérmiş buyan küçinte,, bultum muntag kamagta,, yég adruk v(a)jir etözüg/Bu nedenle yedi mücevherat ile sadaka vermem sayesinde, pek mükemmel vajra bedenini buldum

... **ärdini çäçäk ‘cevher çiçeği’** ärdini çäçäk Juwelen-Blume (auch Bez. eines Samādhi) || mücevher çiçeği (bir Samādhi’nin adı da); n. pr. (ein Bodhisattva) || bir Bodhisattva’nın adı HA 115

(77) [AY IV/3009-3011] beşinç oronka köñül öritmişlärintä ärdini çäçäk atl(ı)g samaği dyanıg öritürlär/Beşinci yere gönül beslediğinde cevher çiçeği adlı samādhi dhyānayı yükseltirler.

... **ärdininin çoğında ‘mücevherin gücü’**

(78) [AY VI/79-125] inçip bo nom ärdininin çoğında yalınında , ol süülägäli uğramış elig yağının elintä uluşında ärüş üküş yavız irü b(ä)lgülär b(ä)lgürtüp ig kägän adası üküş bolmağay / böylelikle bu öğreti mücevherinin gücüyle savaşmaya gelmiş (olan) düşman hükümdarın ülkesinde pek çok kötü belirtiler ortaya çıkartıp hastalık tehlikeleri çok olmayacak.

... **ärdini eligi ‘cevher şahı’**

[AY X/1127-1134] tä ärtmiş y(a)rukuñuz üzä , nom layu körkitü y(a)rılıkadıñız ,bo nom ärdini eligin , asıg tusu kılğal[ı] /Etraftaki bütün canlılara fayda sağlamak için bu öğreti cevheri şahını vaaz edip gösterme lütfünde bulundunuz.

... **ärdinigi erinç ‘sefil cevher’**

(79) [AY IV/3507-3509] bo törtünç tægzinç nom ärdinigi erinç ç(a)hşap(u)t mañgal toyın ıkıañ isman raţna v(a)çir ekägününj ötüğinjä/Bu dördüncü kitap öğreti cevheri sefil Ç(a)hşap(a)t Mañgal Toyın İkiñ Isman ve Raţnav(a)çir,ikisinin ricası ile xin tavuk gününde tamamlandı.

... **ertinigi eşid- ‘mücevheri işit-’**

(80) [AY IV/3355-3359] anın süzök kertgünç köñüllüg tözünlär ogli tözünlär kızı bo nom ärdinigi eşidgäli tıñlagalı ögrätig kılmışları k(ä)rgäk/Onun için temiz imanlı gönüllü asiller oğlu ve asiller kızı bu öğreti cevherini işitip dinlemeli,öğrenmelidir.

(81) [AY V/1387-1406] ötrü ol üdün ol ilig han k(e)ntü özi ol nomçı bilgilerke yakın barıp bo nom erdinigi eşidmiş tıñlamış k(e)rgek/ Daha sonra, o zaman, o hükümdarın kendisi o dharmacı bilgelere yaklaşıp bu öğreti hazinesini dinlemesi gerek.

- (82) [AY VI/242-253] birök ken käligmä üddäki qayu eliglär hanlar öz ät'özlärin küzätgäli , azu hatunların tegitlärin ordo qarşı içintäki mançların içär{ä}kilärin küzätgäli , azu balığın uluşın ordosın qarşısın küzätgäli , bo nom ärdinig äşidsärlär tınlasarlar , olar ötrü saqınu sözläyü yetinçsiz başdınkıda başdınkı uluğ ögrünçlüg sävinçlig ençgü mäñig bulğaylar ; / eğer ileride gelecek olan zamandaki hükümdarlar bedenlerini ve hatunlarını prenslerini, saray içindeki yöneticilerini, cariyelerini ve şehirlerini, topraklarını sarayını korumak için bu öğreti mücevherini dinleyip işitirse, işte bu yolla düşünüp anlatması imkansız üstün yüce sevinci huzuru bulacaklar.
- (83) [AY III/186:12-21] ol üçünç kuvrag-ka nom nom-layu y(a)rılıkamış-ta ol raca-radna-prabası atl(ı)g tengri burkan-tın yugerü bo altın önlüg y(a)ruk yaltrık-lıg kopda kötrülmiş nom iliği atl(ı)g nom ertinigi eşidip ötrü üzelik –siz üsdünki yig köni tüz tuymak burkan kutı küsüş-in bosgundum tutdum okıdum sözledim/ O üçüncü topluluğu(Samgha) öğretiyi (Dharma) açıklayıp buyurduğunda o, Rajaratnaprabhasa (?) adlı tanrı Budadan şimdiki, bu altın renkli, her (şey)den (çok) yükseltilmiş, öğreti hükümdarı (Dharmaja) mücevherini sonra, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek (adlı) (Anuttarasamyaksambodhi) Buda kutsallığı öğrendim, (gereklerini) yerine getirdim, okudum,söyledim.
- (84) [AY III/196:13] bu nom erdinig eşidteçi tutdaçı/Bu öğreti mücevherini (Dharmaratna) işitecek, tutacak.

... ertini erser/ärdini ärsär 'mücevher ise' (3)

- (85) [AY III/191:5-11] bo altın önglüg y(a)ruk yaltrık-lıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom ertini erser ok munçulayu yangın asıg tusu kıltaçı bodis(a)t(a)v-lar-ning adruk adruk kuşalamul tigme edgülüg töz yıldızt-ların üklit -deçi asıaçı : / bu altın renkli, parlak, parıltılı, her (şey)den (çok) yükseltilmiş öğreti hükümdarı (Dharmaraja) adlı öğreti mücevheri (Dharmaratna) ise,böylece bu şekilde, başka başka fayda (iki.) sağlayacak olan Bodhisanvaların, çeşit çeşit Kusalamüla denilen iyi kök (ve) esaslarını artıracak, çoğaltacak.
- (86) [AY IV/3339-3346] bo nom ärdini ärsär ävrilinçsiz orontaki bodis(a)t(a)vların yeg başdınkı ädgü oom törtünç bir säkiz on yıldıztlar urugların bütürdäçi bışurdaçı kamag nomların eliği hanı kamagta başdınkı nomlug tamga ärür /Bu öğreti cevheri sarsılmaz yerdeki

Bodhisattvaların üstün birinci iyi kökler ve tohumlarını bitirecek, olgunlaştıracak bütün öğretilerin hükümdarı tamamının birinci öğretisi mührüdür.

- (87) [AY V/1319-1323] bo altın önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopta kötrülmiş nom iligi atl(1)g nom erdini erser burhanlarka öggülük bodis(a)t(a)v larka ayaguluk t(e)ñrilerke luularka tapınguluk arhant pratyakabutlarka tutguluk/Bu altın renkli öğretisi hükümdarı adlı öğretisi hazinesi ise, buddhalarca övülürler, bodhisattvalarca hürmet edilir, tanrılar ve nāgalarca tapınılır, arhant Pratyekabuddhalarca tutulur.

... ärdini ärtiñü ‘cevher çok’

- (88) [AY IV/3312-3321] bo altın önlüg y(a)ruk y(a)ltrıklıg kopda kötrülmiş nom eliği atl(1)g nom ärdini ärtiñü tañlaguluk muñadguluk alp tañlägülük alp ülgülägülük başdınkı orñonkı antag takı ädgüläriñä tükällig üziki yörügi üzlünçülüg burhanlar ädgüsüñä tolu tükäl kılğalı udaçı tetir/ bu altın renkli parlak ışıklı en yüce öğretisi hükümdarı adlı öğretisi cevherini çok şaşırtacak çok denkleştirecek, çok ölçülecek birinci yerdeki öyle iyiliklerine tam hece yorumunu nihayet Buddhalar iyiliğine tam olarak yapabileceklerdir.

... ärdinin etiğlig ‘mücevherle süslü’

- (89) [AY IV/201-223] k(a)ltı kim ärsär bir kişi ärdinin etiğlig törtün yınak kapıgıg tapguluk äsrinü kalık içintä olorup tört yınaktınkı kapıgların tın kirmiş sogık äsinlär üzä nätäg sogınur mänjiläyür ilinçüläyür ärsär ançulayu y(ä)mä bodis(a)t(a)vlar bo köñül küçi üzä dyannıñ sukançıg tatıgıg täriñ tözin tuyunup ol tuyunmakları küçintä çökmäkig kurgurmakıg b(ä)lgükä azlanmakıg öñi ketärip örügün amılın ärmäk atl(1)g dyanıg alku küü kälilig ädrämläriğ b(ä)lgürtäçi küü kälilig ädrämin tartdaçı atl(1)g dyanıg adınagunuñ aç kı ig kägäntä ulatı adalarıg ämgäkläriğ tarkardaçı enç mänjilig kılmak atl(1)g dyanıg uzun turkaru ärmäksizin ärinüksüzün bısrınurlar ögrätinürlär/ Eğer ki bir kişi cevher ile süslü dört tarafta kapısı bulunan farklı mücevherlerle süslü saray içinde oturup dört taraftaki kapılardan girmiş serin rüzgarlar nasıl serinletir, huzur verir, eğlendirirse Bodhisattvalar da bu gönül sayesinde dhyānanın talı derin esasını anlayıp o anlamaları sayesinde aşılanmak alametlerine hırslanmayı giderip sakinliğe ermek adlı dhyānayı daima yüksünmeksizin öğretirler.

- (90) [AY IV/121-134] inçä k(a)ltı tört divip ärdinin etiğlig taglar hamı sumeru tag alkuka nätäğ asıg tusu kılur ärsär ançulayu ok y(ä)mä bodis(a)t(a)vlar bo köñül küçi üzä ätöznüñ isig öznüñ ädñiñ tavarñıñ ürlüksüzin yokın kurugın tuyunup/ Eğer dört dvīpa cevheri ile süslü dağlar hamı Sumeru Dağı her şeye nasıl fayda sağlarsa Bodhisattvalar da bu gönül gücüyle bedenin ve malın mülkün faniliğini ve geçiciliğini anlayıp o anlamaları sayesinde canlılara gönüllerince mallarını ve bedeblerini sunarlar, sadaka verirler.
- (91) [AY X/881-889] ät'özümün [tit]miş sünök yeti ärdinin etiğlig [örit]mişbo astup , ärtmäkiñä ülgü [süz sansız]üküş üç kolu , ärü ärü [kömülti täriñ] batıp tuprakta , ol [üdlärtä bir uçlug] kut kolmışım [küçintä tılt]ağı ey(i)n tınl(ı)glarığ /İşte şimdi biliniz ey rahipler!Vücudumun terkettiği kemiği, yedi mücevherin süslemesiyle meydana gelen bu stupa, sayısız zamanın geçmesiyle, yavaş yavaş toprak (altına) derince batıp gömüldü, (çünkü) o zamanlarda bir yönlü kut dilememin gücü sayesinde canlıları kurtarıvermek içindi.

... erdini eyin 'mücevhere göre'

- (92) [AY VI/79-125] anı üçün atı kötrülmüş ayağka täğimlig t(ä)ñrim biz kamağ tört m(a)haraaçlar öz öz kuvrağımız birlä közünmäz ät'özin bo nom bgu öğreti ärdini eyin edärü yorıp küyü küzätü tutğalı ; yänä ymä bo nom ärdiniğ tınladaçı tutdaçı eliğläriñ hanlarıñ adasın tudasın tarğarğalı , yağısın yavlağın ketärgäli oduğ sağ bolğay biz / Onun için adı yüceltilmiş saygı değer efendim, biz bütün dört Mahäräjalar kendi topluluğumuz ile görünmeyen, gizlenmiş vücudumuzla mücevherine göre takip edip yine bu öğreti mücevherini dinleyecek, (onun gereklerini) yerine getirecek tehlikelerini uzaklaştırmak için yok etmek için uyanık olacağız.

... erdinike inan- 'mücevhere inanmak'

- (93) [AY VIII/8a:287-300] bir ök kim kayu tınl(ı)glar kim sen sözlemiş d(a)r(a)nig.. d(a)r(a)ni üzeki şloklerig ağızlarınta tutup ..nomça törüçe üç erdinike inanıp süzük kertgünç köñül öritip köni ögin köñülin bo nom erdinig okıyu d(a)r(a)nilarığ sözleyü ne törlüg kut kolunsarlar barça köñül eyin kangay bütgey antag küsüş yok kim kanmaguluk bütmeğülük.. / Hangi canlı,senin dediğin,söylediğin dharanayı ve dharanı içindeki şiirleri ağızından düşürmeksizin öğretiye uygun olarak üç mücevhere inanıp saf düşünceler besleyerek doğru düşünce ve doğru

kalple bu öğreti mücevherini okuyup dharanileri söyleyerek istekte bulunsa bütün istekleri yerine gelecektir.

... ertini içinteki 'mücevher içindeki'

- (94) [AY III/183:5-9] bo nom erdini içinteki yorüg-Ieri adruk nom b(e)lgü-leri öğretin gülük yong-ları yine burkan kutin bulğu-ka ertingü edgüyaraşı erür-ler/Bu öğreti mücevherinin (Dharmaratna) içindeki yorumları, ayrı ayrı öğreti belirtileri (Dharmalakšana); öğrenilmesi gerekli davranış yine, Buda kutsallığını bulmak için son derece iyi (ve) uygundurlar.
- (95) [AY III/194:10-13] bo nom ertini içinteki y(a)rılıg-ça evrilser ötrü bodun-ı karası y(e)me ol nom-ça törüçe evrilteçi bolur/ bu öğreti mücevheri (Dharmaratna) içindeki buyruk doğrultusunda çevrilse;sonra halk(Iar)ı (iki.) da o öğreti (Dharma) töre gereğine uygun (olarak) çevrilecektir.
- (96) [AY V/1210-1215] bo nom erdini içinteki nom tözinçe bışrungalı imaho bışınç altı otuz : öğretingeli öyü sakını tutgalı ötgürü yine adınaguka kinjürü nomlagalı ukıt- y(a)rılıkayur m(e)n tutuzur m(e)n / Bu dharma hazinesi içindeki dharmanın aslına göre öğrenmeniz gerekeni, düşünüp tutmanız gerekeni, aslına nüfuz ederek yine başkalarına genişçe vaaz etmeniz gerekeni buyuruyorum.
- (97) [AY VIII/19a:806-812] vasundariya birök kim kayu tnl(ı)glar bo nom eliği atl(ı)g nom erdini içinteki bir şlok bir padak nomug eşidip törüsinçe köni oñaru uksarlar etöz kodmıšta ken astrayastırış tenri yerinte togarlar../Ey Vasundari her kim bu öğreti mücevheri içinde bulunan öğreti dolu bir şiiri bir paragrafı dinleyip gereğince,doğru bir şekilde anlasa,bedenini bıraktıktan sonra Astrayastırış Tanrı yerinde doğar.
- (98) [AY VII/4a:152-155] amtı m(e)n yme bo nom erdini içinte kamag tnl(ı)g oğlanıña asıgılıgın körüp nomlayı y(a)rılıkayur m(e)n tıp y(a)rılıkadı/Şimdi ben de bu öğreti mücevheri içinde bütün insanoğluna yararına görerek vaaz ederek buyuruyorum.'dedi.

... ärdinig isig 'sıcak cevher'

- (99) [AY IV/3472-3483] ötrü tükäl bilgä (biligl)ig t(ä)ñrii t(ä)ñrısı burhan ol (täli)m kuvragıg ögä alkayu (y(a)rılı)kap takı ädgüti tuțuzu y(a)r(lıka)dı sizlär kamagan t(ä)ñriđäm (k)uvrag artokrak yıçanıp saklanıp köñül

tägürüp bo mäniñ ädgü tetyük nomlug şaşınıımız ür keç turgurguka avant tıtag boldaçı bo nom ärdiniğ isig özünjüzlär tıda katıgılanıp küyü küzätü tutuñlar tep y(a)rılıkadı/Sonra muhteşem bilgili,tanrılar tanrısı Buddha o pek çok topluluğu övüp buyurudu:Sizler hepiniz kutsal topluluğu çokça durdurmaya sebep olacak bu öğreti cevherini sıcak vücudunuzu göndererek gayret ederek,gözeterek tutun,diye hükmetti.

... ertinin itiglig ‘mücevherle süslü’

- (100) [AY III/190:1-2] atl(ı)g ertinin itiglig yirtinçü- de oluru omanu y(a)rılıkap/ adlı mücevherle (Ratna) bezenmiş, dünyada oturup, yerleşip,buyurup.
- (101) [AY V/586-591] yiti erdinin itiglig : ed {ta} tavarlar egsüksüz keldeçike kolgalı : / Yedi hazine ile süslü mal mülkleri istemek için geleceklere (onları) istedikleri doğrultusunda bağışladım.
- (102) [AY X/Ç:643:16-20] etüzümin tutmuş süngüküg yiti erdinin itiglig (örit)miş bu estup ertmekinge ülgüsüz sansız öküş öd kolu./ vücudumu tutmuş kemiği yedi mücevharatla süslenmiş yükselmiş bu Stupanın geçtiğine sayısız çok zaman oldu.

... ärdini kam-tsi ‘mücevher Kamtsı’

- (103) [AY VI/1220-1223] k(a)ltı kişiniñ bar ärsär , ärdini şam-tsi ävintä , nä k(ä)rgäki boltuqda , tapınça bütär köñül eyin , ançulayu /Şayet insanın mücevher Kamtsı evinde gereken ne varsa arzusunca, gönlünce tamamlar.

... ertini kayu ‘mücevher her ’

- (104) [AY III/195:3-10] k(a)ltı bo nom ertini kayu kayu yir orun -ta kingürü yonyur erser nom-ladaçı söz-ledeçi töz-ün-ler kut-lug-lar y(e)me bar erser ... ötrü ol yir orun-takı beg-lerke buyruk -larka inanç-lar-ka tört türlüğ uluğ asığ tusu <bar> titir / Öyle ki, bu öğreti mücevheri(Dharmaratna) her nerede (iki.) ayrıntısıyla yürüyor ise; açıklayacak, söyleyecek (olan) soylular, kutlular da var ise; sonra o yerdeki (iki.) beylere, amir lere, memurlara dört türlü ulu fayda (iki.) (var)dır.
- (105) [AY VII/11a-11b:491-505]atı kötrülmiş ayakka tegimlig t(e)ñrim birök kim kayu toyın şamnanç upası upasanç tört türlüğ terin kuvrag bo kopta kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom erdiniğ kayu kayu balıkta uluşta kentte

suzakta tagta arıgta viharta seņremte okısarlar sözleserler yağsarlar m(e)n ötrü k(e)ntü özüm terinim kuvragım birle t(e)ņridem oyun beğiz kılı ol ol orunlarta barıp ol tözünler oğlın tözünler kızın küyü küzedü teginip k(a)ltı öņre ötüntü teginmiş ada tudaların barçanı tarkaru këterü tegingey m(e)n/Adı yüce,saygıdeğer tanrım;rahip,rahibe inançlı erkek,inançlı kadın bu dört topluluk içinde olanlardan hangisi,bu bütünüyle yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini herhangi bir kentte,halk arasında,köyde,dağda,ormanda,manastırda okusa,söylese,yaysa ben kendi cemaatim ile ilahi müzikler daha önce söylenen tüm tehlikelerden kurtaracağım.

... erdinig/ärdinig keņürü ‘mücevheri genişletmek’

- (106) [AY VIII/8a-8b:302-308] edgü edgü tözün teņri kıızıya ötüdüņ sen bo nom erdinig keņürü yadgalı küyü küzetü tutgalı./ İyi,iyi seni kutlarım ey asil tanrıça!Sen bu öğreti mücevherini geniş alanlara yaymak için onu koruyup kollamak için arzda bulundum.
- (107) [AY VIII/16a:660-664] edgü edgü kut teņri hatunıya özke adınaguka ikidin ulug asıg tusu kıltaçı bo nom erdinig keņürü yadılguluk ertinü kergeklig ötüğ ötüntün tep yarlıkadı/İyi,iyi ey kutlu tanrıça!İkinci kez,kendine ve başkasına,büyük fayda sağlayacak,bu öğreti mücevherinin genişçe yayılmasını sağlayacak çok gerekli arzda bulundun diye buyurdu.
- (108) [AY VIII/23a-23b:995-1016] takı yme bo kamag tınl(ı)glar öņreki burhanlar nomınta şazımınta üküş törlüg buyan edgü kılınç kılmış erser ler.. ol antag tınl(ı)glarınñ köņülleriņe kirip bo nom erdinig keņürü nomlatıp terk üdüñ yitlingülüksüz yokadgu<luk>suz kılı tegingey men.. /Ayrıca bütün bu canlılar arasında hangi canlı önceki Budhaların öğretisiyle çok türlü sevaba erdi ise o canlıların gönlüne girip bu öğreti mücevherini ayrıntılı şekilde öğreterek tez zamanda ebedi kılacağım.

... erdinig kim ‘mücevher ki’

- (109) [AY VII/8b:360-366]takı yme bon om erdinig kim ol öņreki burhanlar şazım<n>a edgü kılınç kılmış tözün kutlug tınl(ı)glar erserler olarka tutdurup inçip bo çambudivip yertinçüte keņürü yaddurup t(e)rk üdüñ titlingülük batguluk kılı teginmegey m(e)n/Ayrıca bu öğreti mücevherini önceki Buddhaların öğretisinde iyi amel işlemiş,asil ve kutlu canlılara sunup böylece öğreti mücevherinin bu Çambudvip

ülkesinde geniş bir alana yayılarak kısa zamanda kayıp olma ve yok olma tehlikesinden kurtaracağım.

... ärdinig qop köñülin ‘mücevherin bütün kalbi’

- (110) [AY VI/1238-1241] muñadınçığ , qayı kişilär tıñlaşarlar , bo nom ärdinig qop köñülin ät’özläri köñülläri , qalañurğaylar ögrünçin , ürüg uzatı yüzär / Bazı kişiler, bu öğreti mücevherini bütün kalbiyle dinlese, vücutları, gönülleri sevinçle sıçrar.

...ertinig kuy- ‘mücevheri korumak’

- (111) [AY III/148:1-8]ertinig kuyü küzetü tutsar .. tıñgı nomlartaayığ-lamaksız çulvusuz bolsar .. tükel bilge biliglig ayançang kongül turğursar : edgü sakınç sakınsar anyur ayığ kılınç adarımak takı y(e)me kavşiki-y-a tört türlüg ayığ kılınç-lar ol alp tankğuluk kitgülik: /Mücevheri (Triratna) koruyup, tutsa;derinöğretilerde (Dharma)kötülemeksiz, küfürsüz olsa; eksiksiz bilge bilgili, saygılı duygu beslese; iyi düşünce düşünse, kötü davranış engellemesi (Karmavarana) temizlenir; ey Kausika, başka türlü, o dört tür kötü davranışın) uzaklaşması, gitmesi zordur.
- (112) [AY VI/17-48] birök bo nom ärdinig küyü küzätü tuşsar sizlär , ötrü üç üdki burhanlar’r nıñ ädgü tetyük köni nomluğ şazınığ küyü küzätü tutmış bolğay sizlär/İleride, gelecekte [bu öğreti] mücevherini anlayıp saygı göstermek sonra o hükümdarları sizler(in) koruyup, gözetip huzurlu ve mutlu duruma getirmesi, işte bu size yakışan davranıştır.

... ärdini küçindä ‘mücevher sayesinde’

- (113) [AY VI/1190-1195] bo nom ärdini küçindä , qamağun birgärü bolzunlar , küzätçilig enç mänig , yänä ymä bo qamağ , imäriğmä tınl(ı)glar oğlanı ig ağırıqtın kütürlup , yağısız yavlaqsız bolzunlar , / Bu öğreti mücevheri sayesinde hep bir arada koruma huzuru (içinde) olsunlar ve ayrıca bu bütün kuşatılmış insanoğlu hastalıktan kütürlup düşmansız olsunlar.

... erdini küy ‘mücevheri koru’

- (114) [AY VIII/25b:1103-1107] bo ıduk dar(a)nig törüsi birle sözlemekig bo nom erdiniğ küyü küzetü tutmaqınınıñ buyanlığ asığı kolusuz erür tep y(a)rılıkadı/ Bu kutsal dharaniyi uygulamasıyla söylemenin, bu öğreti cevherini koruyup kollamanın sevap kazandıran faydası ölçüsüzdür.

(115) [AY X/ 1315-1321] layu bertim , sizlärniñ ara kayısı m(ä)n nirvanka kirmıştä ken , bo nom ärdiniñ küyü küzätü tu[up] bo çambudivip uluşta ke[ñürü] yağıp nomlug şazını[m]n uzun] üdün yertinçüdə turg[uru tägingäli] sayu ugay sizlär t[ep tükäl bilgä]/sizlerin içinde hanginiz ben nirvana'ya girdikten sonra bu öğreti cevherini koruyup bu jambüdvipa ülkesinde genişçe yayarak, dinî öğretimi uzun süre yeryüzünde yaşatmaya kadir olacaksınız?"

... ärdiniñ nomla- 'cevheri açıklamak'

(116) [AY IV/3459-3466] yänä bo nom ärdiniñ nomlamış yer tayçu kılmış yer oronka kişi yılkı uđ äşgäktä ulatı tınl(ı)glar täpgülük satgaguluk kıg yam arıgsız üzä ılkıdurguluk ärmäz nä üçün tep şesär bo nom nomlamış oron çaytı tegmä kutlug yer oronta tetir/Yine bu öğreti cevherini açıklamış yer ve yüceltilmiş yere insan,hayvan,sığır,eşekten başka canlılar tepinecek,çiğneyecek gübre pisliğe meylettirilmez.Niçin diye sorarsa: bu öğreti açıklandığı,yorumlandığı yer caitya denilen kutlu yerdir.

(117) [AY VI/304-315] birök kayu eliglerelär hanlar bo nom ärdiniñ nomlatğa elig han k(a)ltı öñräki töröçä suvğa kirip, ät'özin yumış arıtmış k(ä)rgäk , anşa basa / Eğer herhangi bir bu öğreti mücevherini öğretmeye niyetlenirse, ilk önce o hükümdar aynı şekilde önceki öğreti gereğince suya girip, vücudunu yıkayıp temizlemiş (olması gerekir).

(118) [AY VI/535-563] ol şamağ burhanlar (ä)lgüläriğ körüp , ötrü bügü biligläri üzä bilip t(ä)ñridäm közläri üzä ıraktın körü y(a)rılıkap inçip öñin öñin k(ä)ntü k(ä)ntü oñaru ävrilmiş ıdoğ tillig ärdiniläri üzä bir ünin bo nom ärdiniñ nomladaçı nomçığ ögä alqayu inçä tep y(a)rılıkağaylar / Bütün o Budalar, bu işaretleri görüp sonra doğa üstü güçleri ile bilip Tanrısal gözleriyle uzaktan görüp buyurarak böylece başka başka kendilerine doğru çevrilmiş kutsal dilli mücevherleri ile bir sesle bu öğreti mücevherini öğretecek vaizi övüp şöylece buyuracaklar

(119) [AY VII/9a:391-394] Kim kayu tözünler bon om erdiniñ nomlagalı tıñlagalı ugrasarlar aşnuça bo iki kırk törlüg ootlarığ alıp yungu kılmış k(e)rgök/Öyle ki hangi asil bu öğreti mücevherini tebliği etmeyi dinlemeye niyetlense öncelikle bu otuz iki tür bitkiyi alarak yıkanmalıdır.

- (120) [AY VIII/21a:904-909] kim sen çın kertü ötügin bo nom erdinig nomladaçı nomçı birle küyü küzetü tutgalı tınl(ı)glar küsüşin kanturgalı ötüdüñ / Öyle ki sen bu doğru sözlerinle bu öğreti mücevherini öğreten vaiz ile öğretiyi koruyup kollayan canlıların arzularını yerine getirmek üzere arzda bulundum.

... erdinig monçulayu ‘böyle mücevhere’

- (121) [AY VIII/10b-11a:415-422] kimler birök tutsarlar.. bo nom erdinig monçulayu.. öz etöznüñ kuvragnıñ .. esilmekleri tarıkar.. / Her kim böyle sahip çıkarsa bu öğreti mücevherine kendi bedeninin ait olduğu topluluğun eksikliği giderilir.

... ärdinikâ ogşaı ‘mücevhere benzer’

- (122) [AY X/1214-1223] tüz tuyuglıka , t(ä)ñrim sizin ät’özünüz , şopag altun öñi tåg ärür , labay tågızınçı tåg boyununuz ol , tolun ay t(ä)ñrikâ ogşaı yүүзүүз ärür , kök lenhua öñiñä ogşaı közünüz ol yipün saparir ärdinikâ ogşaı ärininiz ol , käsmiş swo altun tåg tikvi , köni etiğlig uz burununuz ol , kumut çäçäk öñiñä ogşaı/ Tanrım, sizin bedeniniz saf altın rengi gibidir; boynunuz labay çalgısının çevrintisi gibidir; yüzünüz dolun aya benzer; gözleriniz mavi lotus (çiçeğinin) rengine benzer; dudaklarınızı kırmızı neceftası (Skr. sphaıka) mücevherine benzer; burnunuz kesme çubuk altın gibi dik, doğru biçimli ve güzeldir.

... ertinig okı- ‘mücevheri oku-’

- (123) [AY III/191:18-21] orun-ta bo nom ertinig okısar söz-leser kingürü nom-lasar-lar ötrü ol yir orun-ta tört türlüğ uluğ asiğ tusu bolğay/ (iki) bu öğreti mücevherini (Dharmaratna) okusa(lar),söylese(ler), bütünüyle anlatsalar, sonra o yerde (iki.) dört türlü fayda olacaktır.
- (124) [AY III/193:8-10] bo altun öng-lüg y(a)ruk yaltrık-lığ Kopd(a) kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom erdinig okıdaçı söz-ledeçikingürü yore nom-layu / bu altın renkli, parlak, parıltılı her (şeyden (çok) yüceltilmiş, öğretinin hükümdarı adlı öğreti mücevherini (Dharmaratna) okuyacak, söyleyecek, ayrıntısıyla yorumlayıp açıklayıverecek.
- (125) [AY VII/10b:465-470] yana kim kayu kişi uzun iglep ne yme em kılıp öñedmeser ötrü bon om erdinig okıtıp bo yunguluk törüg kılıp yunzun arıtınzun iği agrığı kêtgey adası tuğası tarıkgay/Ayrıca kim uzun süre hasta olup da bir çare bulunarak iyileşemese bu öğreti mücevherini

okutarak, bu töreni gerçekleştirerek yıkansın ve arınsın. Hastalığı geçer ve tehlikeden kurtulur.

... ertinilerig ögüp ‘mücevhherleri övüp’

(126) [AY III /176:12-20] sumır tağ-ça yiti ertini-lerig ögüp buşı birser kaçarı yeneol pratyikabutlar nırvanka kirtüklerinteşarır-lığ süngük-lerin yiti Ertini üz-e ikirer y(e)g(i)nmi yoçan idiz körkle körü kanıncısız astop - lar ıdıp ol şarır-Iarın anta urup tuu türlüg ku-a çeçek-in yıd-ın yıpar-ın erdini tuuğ bra kuşatri-lerin uzatı ayasar ağır -lasar tapınsar udunsar kavşiki-y -a kongül-üngde neteg ol .. ol /Sumeru dağı kadar yedi mücevhherleri (Saptaratna) övüp, sadaka verse (ve) ne zaman ki yine o Pratyekabuddhalar Nirvana'ya girdiklerinde geride kalan (Sarıra) kemiklerini yedi mücevhher (Saptaratna) ile (süslü), on ikişer Yojana yüksekliğinde, güzel, bakmaya doyulamayan Stüpalar yükseltip, o geride kalanlarını (Sarıra) orada (bir araya) koyup, binbir türlü çiçekle, güzel kokuyla (iki.), mücevhher (Ratna) (ve) gölgeliklerle (Kşattra) (iki.) sürekli saygı gösterse (iki.), hizmet etse (iki.), ey Kausika gönlünde nasıldır?

... erdiniñ öñi ‘taşın rengi’

(127) [AY V/58-64] kaşınız kavışığı arasında [yürün] urun lakşanınız ol : oñaru evrilip uz turur vayduri erdiniñ öñi teg /Kaşımızın birleştiği noktanın arasında [beyaz] ürnâ alâmetinizdir, vaidürya taşının rengi gibi sağa doğru dönük güzeldir.

... erdining ötün-‘hazineyi arz etmek’

(128) [AY V/1426-1428] yme buşı idisi süzük köñüllüg ratnav(a)çir ıkıağ ısmın ikegünün kirtgünçije altın öñlüg y(a)rukluğ nom erdiniğ ötünmek üze /Şimdi, sadaka sahibi samimi gönüllü Ratna-vajra ve İkañışman'ın (Rkyan-sman) her ikisinin samimiyetine (dayanarak), Altın renkli ışık parıltılı dharma hazinesini arz etmek için.

... ärdiniğ saç- ‘cevheri yaymak’

(129) [AY X/1500-1535] monı monçulayu [yağın] sizlär tözünlär üstün [t(ä)ñri] altın yalañuk bo nom ärdiniğ [yadgu]ka küyü küzätü tutguka [küsüş] öritmäkiñizlär tıltagında [u]latı yänä m(ä)n nirvanka kirmiş[tä] ken bo üzäliksiz yeg ıdok burhan kutınığ ugrayu tıltagı , bo [nom] ärdiniğ saçılğalı yokadğalı idmamakıñızlartın ötgürü k(a)ltı gañ ügüzdäki kum sanınça kalp üdlärkä tägi sözlöp nomlap alkmagu[lu]k

ulug buyan ädgü kılınçig kaz[gantı]ñızlar / Böylelikle, sizler azizler, üstteki tanrılar alttaki insan(lar), bu öğreti cevherini yaymaya, koruyup sahip çıkmaya niyet ettiğinizden dolayı; ve ayrıca özellikle ben Nirvana'ya erdikten sonraki bu en üstün kutsal Buddha saadetinin nedeni (olan) bu öğreti cevherini dağılmaya (ve) yok olmaya terk etmediğinizden ötürü; tıpkı Ganj nehrindeki kum sani kadar (sayısız) devirler boyu vaaz edip, bitmeyecek sevap kazandınız.

... ärdini söğüt ‘mücevher ağaç’

- (130) [AY VI/1209-1214] ärdini söğüt nä için , b(ä)lgürär anța üzüksüz mänjilärniñ yevägi , ançulayu ymä bar ärsär /Eğer mücevher(den) ağaç varsa orada niçin sürekli sevinç donanımı ortaya çıkar?

... ärdinikä süz- ‘cevheri geçmek’

- (131) [AY IV/356-359] inçip bodis(a)t(a)vlar kertünç ärklig tegmä süzök köñülläri üzä äñilki burhan ärdinikä süzürlär/Şöyle ki Bodhisattvalar iman gücü denilen temiz gönülleri ile birinci olarak Buddha cevherine geçerler.
- (132) [AY IV/3359-3362] birök bo nom ärdinig süzök köñülin äşidsär tıñlasar kop tsuy erinçü ağır ayıç kılınç adası öçär alkınur/Eğer bu öğreti cevherini temiz imanlı gönül ile işitse dinlese bütün günah(olan),iğrenç ağır kötü eylem tehlikesi söner,biter.
- (133) [AY VI/820-837] sizlär kamağ tört m(a)haraaçalar adın ymä t(ä)ñrilär kuvrağı birök ol yalañuqlar hanı bo nom ärdinig süzök köñülin äşidmişin ayamışın körsär sizlär , ol elig hanıg küyü küzätü tutup adasın tudasın tarķarıp enç mänjilig kılınçlar / “Sizler bütün dört Maharajalar ve diğer başka Tanrılar topluluğu eğer o insanların hükümdarının bu öğreti mücevherini temiz bir gönülle duyduğunu, saygı gösterdiğini görürseniz o hükümdarı koruyup gözeterek engelini uzaklaştırıp huzurlu kılın.

... ärdinikä takı ‘mücevher ile’

- (134) [AY VI/1105-1116] Vaiśravaṇa Maharaāça bo ötügü ötünüp , bo d(a)rnılarıg törösi birlä sözläyü tükätmiş tä ken ötrü tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrиси burhan vaişiravane m(a)haraaçıg ögä alķayu y(a)rılıķap ädgü ädgüsü vaişiravaneya , bir ärsär kamağ yalañuqlarınıñ çığay ämgäklig tuğ tulvı açıg ämgäklärin tarķarguluķ ikinti ärsär bo nom ärdinikä taķı artokraq süzülgülük , ärtiñü k(ä)rgäklig ötüg ötündüñ, birök kim/

Vaiśravaṇa Maharaja bu sözü söyleyip bu tılsımları, adeti üzere söyleyip tamamladıktan sonra eksiksiz bilge Tanrı Tanrısı buda Vaiśravaṇa Maharajayı övüp buyurarak “Ey iyi Vaiśravaṇa, birincisi bütün insanları fakirlik zahmetinden aşağılık sıkıntısından uzaklaştırmak için ikincisi ise bu öğreti mücevheri(yle) fazlasıyla temizlenmek için son derece gerekli bir söz söyledin.

... erdinig tanuk ‘cevheri onaylamak’

(135) [AY VIII/21a:895-900] burhan nom bursang kuvrag üç erdinig tanuklap çınınca kertüsinçe ötünü teginir men tep dedi./ Budha öğreti ve cemaat olmak üzere üç cevheri onaylayıp doğrulukla arz ediyorum dedi.

... ärdinikâ tapın- ‘mücevhere hizmet etmek’

(136) [AY VI /938-950] muntağ ayıtduğda ol kişi m(ä)n ärsär üç ärdinikâ tapınguluk ağır ayağ kılğuluk äd tavar tilâyür m(ä)n /Böyle söyledikten (sonra) o kişi “Ben üç mücevhere hizmet etmek ve saygı göstermek için mal-mülk istiyorum.

... erdinike tapıg ‘mücevhere hizmet’

(137) [AY VIII/15b:631-637] kanturu tegingey men .. kaçan birök ol tözünler oğlı bo Montag tüşke utlıka tegserler.. ol bulmuş kazanmışlarının ülüşi üze aşnu üç erdinike tapıg udug ağır ayağ kılzun/Bu asiller oğlu ne zaman böyle bir sonuca ulaşsa o kazanmış oldukları için öncelikle üç mücevhere itaat etsin ve saygı göstere.

(138) [AY VI /938-950] bo küşüşümin vaiśravane m(a)haraça kanturzun tep tezün , oğlum çanarşabe bo savıg äşidsär ötrü t(ä)rkin ävrilip maṇa kälip , t(ä)ñri kaçım çambudivip yertinçütä antağ balıkdaki antağ antağ atl(ı)ğ bir kişi üç ärdinikâ tapıg uduğ ağır ayağ kılğuluk süzök kertgünç köñül öritmiş , inçip yänä / Bu isteğimi vaiśravaṇa hükümdar tatmin etsin” dese oğlum Janarşabha bu sözü duysa sonra çabucak dönüp bana gelip “Tanrı babam, jambüdvīpa yeryüzündeki bu şekildeki bir soylu kişi üç mücevhere hizmet (edip) saygı göstermek için temiz inançlı gönlünü yüceltmış.

... erdini teg ‘mücevher gibi’

(139) [AY V/69-74] altun öñlög yiniñizte : birer birer tüü sayu : kut buyanlar b(e)lgüsü : koduru tañlançıg erürler : kök vayduri erdini teg oṅaru

evrilip tururlar /Altın renkli cildinizde, her bir tüy kutluluk işareti olup son derece mükemmeldir, mavi vaidürya mücevheri gibi sağa dönüktür.

[AY X/1081-1087] tängäşisiz uz körklä tögirmi siziñ yüüzünüz ol , oñaru ävrilmiş urun lakşanın , kaş kavışığınta tokılığ , yılgu yumşak yıldırtır a , yürüñ s(a)parır ärdini tög , kök kalıkta turugma , tolun ayka ogşatı/yüzünüz eşsiz (derecede) güzel ve yuvarlaktır; sağa dönük ürnälakşanınız kaşlarınızın arasında (pek) hoştur; (yüzünüzdeki) yumuşak ışıltınız, beyaz sphaşıka mücevheri gibi, gökyüzünde duran dolunaya benzer.

erdiniğ teñrim ‘saygıdeğەر tanrım’ ärdinilärniñ t(ä)ñrisi Gott der Juwelen (Skt. Ratnadeva = Buddhaname) || mücevherlerin tanrısı (Skt. Ratnadeva = bir Buda’nın adı) HA 115

(140) [AY V/1265-1276] biz kamagun arkası bo altun öñlüğ y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom erdiniğ t(e)ñrim siziñ y(a)rlıkamış ıduğ y(a)rlıgıñızça kılı tegingeli kut kolu küsüş öritü teginür biz /Adı yüce (Skr. lokajyestha), saygıdeğەر (Skr. arhat) tanrım! Biz bütün maiyetimiz, bu altın renkli, ışık parıltılı, her şeyin üstünde dharma hükümdarı adlı dharma hazinesini, tanrım sizin buyurduğunuz kutsal vaazlarınız doğrultusunda, dileriz, düşünürüz.

... erdiniñ teriğ ‘derin mücevher’

(141) [AY V/1387-1406] küyü küzetü tutup busuşsuz kadgusuz kılıp bo nom erdiniñ teriğ yörügin yinçge tözin kiñürü nomlatıp kamagka yada sıg tusu kılurtmış k(e)rgek / (Onu) koruyup sıkıntısız kılıp, bu dharma hazinesinin derin yorumunu, ince aslını genişçe vaaz edip her yerde yayarak fayda sağlamak gerek.

(142) [AY VI/811-819] ayazunlar ağırlazunlar oñarzunlar tapınızunlar uğunzunlar , öğzünlär alkazunlar ärti tep , nä üçün tep tesär , inçip bo nom ärdiniñ täreñ yörügi uluğ asıgı sağıngulüksüz sözlägülüksüz teñir / Saygı göstersizler, iyileştirsinizler, hizmet etsinizler, övsünler deyip “Niçin” denirse şöyle ki bu öğretimi mücevherinin derin anlamı, büyük faydası düşünülemez, söylenemeyecektir.

ârdinîg tıñla- ‘mücevheri dinlemek’

- (143) [AY VI/79-125] anı üçün atı kötrülmiş ayağka tægimlig t(â)ñrim biz kamağ dört m(a)haraaçlar öz öz kuvrağımız birlä közünmäz ät’özün bo nom bgu öğreti ârdini eyin edärü yorıp küyü küzätü tutğalı ; yänä ymä bo nom ârdinîg tıñladaçı tutdaçı eliglärnîñ hanlarınñ adasın tudasın tarkarğalı , yağısın yavlakın ketärgäli oduğ sağ bolğay biz / Onun için adı yüceltilmiş saygı değer efendim, biz bütün dört Mahārājalar kendi topluluğumuz ile görünmeyen, gizlenmiş vücudumuzla mücevherine göre takip edip yine bu öğreti mücevherini dinleyecek, (onun gereklerini) yerine getirecek tehlikelerini uzaklaştırmak için yok etmek için uyanık olacağız.
- (144) [AY V/1408-1421] atı kötrülmiş ayağka tegimlig t(e)ñrim : birök kayu toyın şamnanç upası upasançlar bo nom erdinîg tutdaçı erserler : ol üdün ol ilig han olarnı açını ayayu tutsar biz yene t(e)ñrim ol ilig hanıg ayayu ağır- layu küyü küzetü tutğay biz /Adı yüce (Skr. lokajyestha), saygıdeğer (Skr. arhat) tanrım, eğer rahip (ve) rahibe, upāsikā (ve) upāsakalar bu dharma hazinesini tutsalar, o zaman o hükümdar onları gözeterek, (onlara) hürmet ederek (onları) tutsa, biz yine tanrım, o hükümdara hürmet edip onu koruyarak tutacağız.

... ârdinîlär tooglar ‘mücevher bayraklar’

- (145) [AY VI/270-299] közünügli açoğ taşañ oronta yıdılığ yıparlığ suv saçıp tüü törlüğ äsrinü körklä hua çäçäklär töltäp idiz yügsäk arslanlığ örgün urup , ol örgünüg yinçü monçuk tizigi üzä eñip yaratıp adroğ adroğ pra kuşatrelar asıp öñi öñi ârdinîlär tooglar tikip satıgsız ädgü yıd yıparlar köyürüp beş törlüğ tüzülmiş yinçgä oyunlar eñiz türüp ol elig han suvka kirip ät’özünä yıd yıpar yañı arığ ton kädip eliglärnîñ hanlarınñ öz eñigin yaratıñın urunup m(â)n mäniñ küväñç ketärip ; süzök kertgünç köñülin asıp üstäp , nomlataçı nomçı üzä yolçı yerçi uluğ bahşı sakınçın turğurup , temin ök bo nom ârdinîg äşidmiş tıñlamış k(â)rgäk , yänä ordo qarşı içintäki hatunlar tegitlärlär bäglär buryuklar inançlar tayançlar arkası öçsüz kaksız övkä siz kaķıgsız aymançsız köñülin ärtinü ögrünçlüğ sävinçlig k(â)rgäk , / Görünen geniş yerde güzel kokulu sular saçıp türlü türlü rengarenk güzel çiçekler döşeyip yüksek, arslan motifli tahta çıkıp o tahtı inci boncuk taneleri ile süsleyip harikulade, türlü türlü gölgelikler asıp, farklı farklı mücevherler, bayraklar dikip paha biçilemeyecek değerdeki güzel kokular yakıp beş çeşit düzenlenmiş ince melodiler seslendirip, çalıp o hükümdar suya girip vücuduna güzel

kokular sürünüp yeni, temiz elbiselerini giyip hükümdarların kendi(ne has) süsünü takınıp mağrurluğu, kibri bir tarafa bırakıp temiz inançlı düşüncelerini artırıp (öğretiyi) anlatan vaiz ve rehber, büyük üstadın düşüncesini yerleştirip hemen bu öğretiyi mücevherini dinlemiş (olsa) gerek yine saray içindeki hanımlar prensler, beyler vezirler, topluluğu birbirine karşı intikam ve nefret duyguları beslemek sizin , endişesiz bir gönülle son derece sevinçli olmuş (olsa) gerek.

... ärdinig tutuz- ‘öğretiyi teslim etmek’

- (146) [AY X/1288-1291] altun öñlög y(a)ruk yaltrıklıg kopta kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigtä bo nom ärdinig tutuzmak atl(ı)g bir kırkınc /Altın renkli, parlak ışıklı, herşeyden yüce öğretiyi şâhı adlı sūtra kitabında “Bu öğretiyi teslim etmek” adlı 31. Bölüm

... ärdinig turkaru ‘cevheri süreklî’

- (147) [AY X/1346-1395] atı kötrülmiş t(ä)ñrim siz , savıg inçip y(a)rılıkap , ornanmış siz eñçgülög , köni kertü çın nomta , antag yañlıg çın kertü äzügsüz ıdok savıñız üçün anın küyü küzätü tutgay biz atı kötrülmiş t(ä)ñrim siz , kertü savıg inçip y(a)rılıkap , ornanmış siz eñçgülög , köni kertü çın nomta , antag yañlıg çın kertü äzügsüz ıdok savıñız üçün anın küyü küzätü tutgay biz bo nom ärdinig turkaru ; y(a)rılıkançuçı köñüllög b(ä)k y(a)rılıg yahşınmış är[ür] ät’özünütä , ornanmış siz e[ñçgü lög ulug ädgü ögli wyk köñültä antag yañlıg yeg adrok , y(a)rılıkançuçı köñülünüz küçindä küyü küzätü tutgay biz bo nom ärdinig turkaru , buyan ädgü kılınç arkalık yeviglärig toşgurup , b(ä)lgürtdü[ñüz yañırtı , bilgä bilig arkalık yeviglig , antag yañlıg ägsüksüz yevigläriñiz tolu üçün ; küyü küzätü tutgay biz , bo nom ärd[inig] turkaru , alku şamnular kuv[ragıg yegäddiñiz bir yumgı , [kamag yavlak] sözcilärig , uzatdaç[ı siz ?] tarkarmışñız üçün ... onunç tört kırk , yavlak körümög , küyü küzätü tutgay biz bo nom ärdinig turkaru , yertinçüg küzätçi küçlüglär , äzrua hormuzta t(ä)ñrilär , antata ulatı ’äj mintin , asure-larınñ kuvragı , luular yäklär ulatı , gandarvelar kinarelar tüzi , küyü küzätü tutgay biz [bo nom] ärdinig turkaru , yagız yertä [turda]çı , kök kalıkka tayaklıg , san[sız] sakışsız kolusuz , kut vahşık[lar]nıñ kuvragı , uzun üdün [y(a)rılıgıñızın , ayayu ağırlayu tut[mı]şka , anın küyü küzätü tutgay biz [bo] nom ärdinig turkaru , tört äzrua [är]igi içintä ornanmış siz yaraşı tört kertü nom tözi üzä , eñmiş ärür siz tokılıg , tört törlög ş(i)mnu [kuv]ragın , tüzi barça utyuk siz [anın] küyü küzätü tutgay biz , bo nom. [ärdinig] turkaru , kök kalık tözi [täğşilip] közünür tıdılır öñ [bolgay ,

közün]ür ön tığşilip , [kök kalık bolg]ay [yan]turu , alku burhanlar üzä ugrayu , küyü küzätü tutmışıg , bo sansarta bultukmaz , anı täprätgäli udaçı tep monçulayu ötündilär ; /Adı yüceltilmiş tanrım, siz doğru sözü böylece emrederek huzurlu, doğru (ve) gerçek öğretide yaşamışsınız; öylesi gerçek, kusursuz kutsal sözlerinizden ötürü bu öğreti cevherini daima koruyacağız; merhametli gönüllü sağlam akide vücudunuzu geçirilmiştir; yüce iyi niyetli gönülde huzur içinde yaşayansınız.Öylesi mükemmel, şefkatli gönünüzün gücüyle, biz bu öğreti cevherini daima koruyacağız; iyi amel(ler) yardımıyla donanımları tamamlayıp, bilgelik yoluyla donanımlı (olarak) yeniden ortaya çıktınız. O şekilde eksiksiz teçhizatlarınız dolu olduğu için, bu öğreti cevherini daima koruyacağız; bütün şeytanlar (Skr. şmnw) topluluğunu birden yendiniz; bütün kötü sözcüleri uzaklaştıransınız; çirkin görünümleri (de) ortadan kaldırdığımız için, bu öğreti cevherini koruyacağız.Dünyayı koruyucu güçlüler, Brahmā (Soğd. 'zrw') ve İndra (Soğd. hwrmwzd') tanrılar, bunun dışında hatta cinler (Skr. asura) topluluğu, ejderhalar, ruhlar, şeytanlar ve ayrıca gandharvalar, kimnaralar vesaire, bu öğreti cevherini daima koruyacağız.Yağız yerde yaşayanlar, gökyüzüne dayanan sayısız iyi ruhlar topluluğu, uzun süre emrinizi saygı göstererek tuta geldiği için biz bu öğreti cevherini daima koruyacağız. (Tanrım, siz) dört Brahmā (Skr. asura) yerleşkesi içinde yaraşır (biçimde) yerleşmişsiniz; dört gerçek öğreti temeli ile güzelce donanmışsınız; dört çeşit şeytan topluluğunu tamamıyla yenmişsiniz; onun için biz bu öğreti cevherini daima koruyacağız. Gökyüzü(nün) aslı değişerek görünür (ve) engellenir renk olacak; görünür renk değişip yeniden gökyüzü olacak. Bütün Buddhalar üzere tam olarak korunan (bu öğreti cevheri)ni, bu samsāra'da sallayabilecek kimse bulunmaz.” deyip böylece arz ettiler.

ärđinig tut- ‘cevheri ezberlemek’

- (148) [AY IV/3321-3326] anın kim kayu tınl(ı)glar bon nom ärđinig tutsarlar tığinsärlär ol yalañuklar ötrü alku burhanlarka utlı sävinç täginmiş bolgaylar t(ä)ñrinin bo ötügin äşidü/Onu hangi canlı bu öğreti cevherini ezberlese,ulaşsa o insanlar sonra bütün Buddhalara ödül ve sevinç ulaşmış olacak tanrım,diye söyledi.
- (149) [AY X/1477-1490] kimlär birök bar ärsär , bo nom ärđinig tutdaçı , m(ä)n olarnı bir yañlıg yıga terä täginip , küç küşün berü täginip , m(ä)n birök olarka , eyin yorip uzaçı , ögä alkayu bergäy m(ä)n tep tedı ; /

Kimler var ise eğer bu öğreti cevherine sahip çıkan, ben onları aynı şekilde bir araya getirip; onlara güç kuvvet verip, buna takiben ebediyen (onları) öveceğim.” dedi.

- (150) [AY VI/79-125] birök yänä bo nom ärdinig tutdaçı eliglär hanlar tört törlüg süülüg kuvrağın eținip tümänip ol yağılağalı uğradaçı ellig yağının elinä uluşına bargalı uğrasar , ötrü biz tört m(a)haraaç t(ä)ñrilär k(ä)ntü yeklig iç gäklig öz öz kuvrağlarımız birlä közünmüz ät'özün ol elig hannın süüinä çäriğinä art basut bolup ; yağısın yavlağın k(ä)ntün yavaldurğay biz , ol el uluş içintä ikiläyü tağı süü çäriğ adası üzäki k(ä)ntü ayınç bultuğmağay t(ä)ñrim tep ötündilär ; anta / Bundan başka yine bu öğreti mücevherini tutacak hükümdar dört tür askeri topluluğu ile hazırlanıp o savaşmayı planlayan hükümdar(ın) düşmanının ülkesine varmaya niyetlense bunun üzerine biz dört Mähäräja Tanrılar kendi cinli perili topluluğumuzla beraber gizlenmiş bedenle o hükümdarın askerine yardımcı olup düşmanını kendiliğinden sakinleştiriceğiz; o ülke içinde yeniden tehlikeye dayalı korkular ortaya çıkmayacak efendim”, diye belirttiler.

... ertini-ke tükel-lig ‘mükemmel mücevher’

- (151) [AY III/142:6-11] yiti ertini-ke tükel-lig çakıra -vart ilig kan bolayın tip küş –eser y(e)me ok ökünmek yalvarmak-Iğ kşanti kılmak-lığ arığ süz-ük sav üz-e ayığ kılınç-lig kkir-İn tapça -sın antı yumış arıtılmış k(e)rgök/yedi mücevhere (Saptaratna-) (sahip), mükemmel Cakravartin, hükümdar olayım (iki.)' diye dilese(ler); ayrıca pişman, yalvarmaklı, itiraf (Kşanti) etmekli (olduğu) temiz-pak söz ile kötü davranışlı kirini-pasağını yıkayıp temizlemiş, arıtılmış (olmaları) gerek(li).

... erdini ugurun ‘mücevher zamanı’

- (152) [AY III/197:1-18] edgü kılınç-ka tükel-lig bolğay -lar ... bo titir bo nom erdini ugurun -taki törter türlüğ adruk adruk yig asığ tusu-lar tip y(a)rıkadı / (iki.) davranışa eksiksiz (sahip) olacaklar; (işte) budur bu öğreti mücevheri (Dharmaratna) zamanındaki dörder türlü, başka başka üstün faydalar (iki.)" diye buyurdu.
- (153) [AY V/1387-1406] ötrü anta biz kamagun bo nom erdini ugurında ol ilig hanıg budunı karası birle bir uçlug köñülün küyü küzetü tutup adasın tudasın etöziğe/Daha sonra, orada biz hepimiz bu dharm

hazinesi sayesinde o hükümdarı halkı ile birlikte samimi kalple koruyup tutup tehlikelerini bedenlerine yaklaştırmayacağız.

... ärdini ulag/mücevher bağlantısı

- (154) [AY VI/840-843] kimlär olarnıñ uğurınta şurate üdkä tãgi nom ärdini ulağ sapıǵı üzülmäz [ün] tep y(a)rılıqadı ;/ Kimler onların zamanından duyulan, işitilen bir zamana kadar öğreti mücevherinin bağlantısı kırılmasın diye buyurdu.

... Ertinig umuğ / mücevher umudu

- (155) [AY III/178:10-16] ertini -lerke ağır ayag tapıg uduğ kılmış buyan edǵü kılınç yilikdin süngük -tin'berüki süz-ük kirtgünç üz-e isig öz-iri tite üç ertinig umuğ inağ tutup üç inağ almak buyan edǵü kılınç-ka yitmez ../ Üç mücevhe- (Triratna) re saygı (iki.) (gösterip) hizmet etmiş (olmak), iyi (ve) iliğinden kemiği-ne kadar temiz inanç ile sıcak (tatlı) canını terk edip, üç mücevheri (Triratna) umut, sığınak kabul edip, üç sığınak saymak (da) iyi (iki.) davranışa yetmez.

... ertini urup 'mücevheri koymak'

- (156) [AY III/161:10-21] yırtınçü-de tolu yiti ertini urup kirtü-din kelmiş-ke ağır ayağ tapıg udug kılsar .. ikinti yine bir kişi kirtü-din kelmiş-ig nom tilgen -in evirtgeli ötüğçi bolsar munung buyan-ı aşnukı yırtınçü-de tolu yiti ertini urup buşı birmiş buyan-ta utar yigedür ne üçün tip'tiser aşnukı buyan erser tavar buşı titir .. kinki buyan erser nom buşı titir .. kavşiki-y-a üç ming uluğ ming yırtınçü-de tolu yiti ertini urup buşı birmek buyan y(e)me tor(ü) -zün ../ dünyada bütünüyle yedi mücevher(Saptaratna) yerleştirip gerçeklikten gelmiş (Tathagata), öğreti tekerliğini (Dharmacakra) çevirmek amacıyla ricacı olsa, bunun iyiliği önceki dünyada bütünüyle yedi mücevher(Saptaratna) koymuş, sadaka vermiş iyilikten (daha) başarılı olur, mükemmelleşir, Ne için denirse önceki iyilik ise mal sadakasıdır; sonraki iyilik ise öğreti (Dharma) sadakasıdır. Ey Kausika, üç bin ulu bin dünyada,bütünüyle yedi mücevher(Saptaratna) koyup, sadaka vermek iyiliği de meydana gelmesin.

- (157) [AY III/ 162:3-9] ertini-ler urup kamağ burkan-larka ağır ayağ tapıg uduğ kılsar :: ikinti yine bir kişi yalanguz bir-ök burkan-ıǵ nom tilgen-in evirt -geli ötüğçi bolsar :: munung buyan -I y(e)me ok aşnukı buyan-ta utar yigedür : / mücevherler (Saptaraina) koyup, bütün Budalara

büyük saygı, izzet, ikram gösterse; ikincisi,yalnız bir kez bile Budaya (harf-i) öğreti tekerleğini (Dharmacakra) çevirt-mek için ricacı olsa, bunun iyiliği de önceki iyilikten (daha çok) iyileşir,mükemmelleşir.

- (158) [AY VII/3b:120-131] birök kim kayu tınl(ı)glar on asanki kalp sanınca üç miñ yértinçülerte tolu yeti erdini urup burhanlarka buşı bërser yana sansız üküş kalp üdler ertginçe amru üzüksüz aşın içgün tonın keğimin adruk adruk tapığın udugin yme tapınsar udunsar ikinti yana bir tınl(ı)g bo d(a)r(a)ni nomug boşgunsar tutsar okısar bilser monuñ buyanı edgü kılınçı aşnukı buyan edgü kılınçta utar yégedür/Öyle ki hangi canlı sayısız devirlerce çok çok dünyalarda bulunan yedi mücevheri toplayıp Buddhalara bağışlasa ayrıca sayısız devirler boyunca sürekli yiyecek içeceklerle,giyim kuşamla başka başka hürmet ve itaatle hizmet etse ikinci olarak bir canlı bu dharanideki öğretiyi öğrense,ezberlese,okusa,bilse bunun sevabı,iyiliği,öncekinin sevabından,iyiliğinden daha fazladır.

... ärdini üzä ‘cevherin ile’

- (159) [AY IV/881-886] kertgünçintin yanmamak ärsär k(a)ltı burhan ärdini üzäki nom ärdini üzäki bursañ kuvrag ärdini üzäki tözünlär sävmiş ç(a)hşap(u)t üzäki süzök kertgünç köñültin yanmamak ärün/İmanından dönmemek,Buddha cevheri,öğreti cevheri ve topluluk cevheri ile asillerin sevdiği şıksapāda ile temiz imanlı gönülden dönmemektedir.
- (160) [AY IV/881-886] kertgünçintin yanmamak ärsär k(a)ltı burhan ärdini üzäki nom ärdini üzäki bursañ kuvrag ärdini üzäki tözünlär sävmiş ç(a)hşap(u)t üzäki süzök kertgünç köñültin yanmamak ärün/İmanından dönmemek,Buddha cevheri,öğreti cevheri ve topluluk cevheri ile asillerin sevdiği şıksapāda ile temiz imanlı gönülden dönmemektedir.
- (161) [AY VI/270-299] artokraç taķı bo nom ärdini üzä ağır ayağ köñül öritmiş k(ä)rgäk tep ötündilär/Dahası bu öğreti mücevheri aracılığıyla saygılı düşünceler beslemiş (olsa) gerek” diye belirttiler.

... erdini yağ-‘mücevheratın yağması’

- (162) [AY IX/5b:190-193] yértinçü yér suv erkliği,, suçae beg ol üdüñ ,, körti erdini yağmışın,,tört divipta barçata /Yeryüzünün efendisi hükümdar Sujāta,bunun üzerine,dört dvîpanın her tarafında mücevheratın yağdığını görmüş.

... ärdinig yänä ‘mücevheri yine’

(163) [AY VI/1279-1287] birök kayu kayu yer oronta bo nom ärdinig , yänä bo nomuğ nomladaçı nomçı bar ärsär , ança kuvrağımız birlä bo nom ärdinig nomladaçı nomçığ eyin edärü oron nwm oron sayu öñi öñi yadılıp küyü küzätü tägingäy biz , birök yänä bo nom ärdini içindäki kayu kayu padakları , kayu kayu yörügläri/ Eğer nerede bu öğreti mücevheri ve bu öğretiye öğretecek vaiz o zaman topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini öğretecek vaizi takip ederek her yere farklı farklı yayılıp koruyacağız. Eğer yine bu öğreti mücevheri içindeki pek çok şiir, pek çok anlam.

... ertini yinçü ‘mücevher inci’

- (164) (280) [AY III/170:15-18] ay-a-ların yadduk-ta tuu türlüğ ertini yinçü yağıtıp kamağ tnl(1)g -lar küsüş-in kanturdaçı bolz-un-lar :/ Ayalarını yaydıklarında pek çok, türlü mücevher (Ratna), inci yağdırıp, bütün canlıların isteğini tatmin olsunlar.
- (165) [AY VIII/11a-11b:433-448] erdini yinçü ed tavar .. köñül eyin tapınça.. küsüşleri terk kanar.. tep tedi../Her kim mücevher ve mal mülk isterse gönüllerindeki isteklere uygun şekilde bu arzuları çabucak yerine gelir dedi.
- (166) [AY IX/2a:29-32] ıdalatım yağız yérig,, taloy ügüz birle birgerü,, erdini yinçü toşgurup,, tört diviplig yértinçüte,, anı üze kıldım / O vakit dört dvîpalı yeyüzündeki dünyayı mücevher ve inci ile doldurup,okyanuslar ile birlikte dünyayı terk etmişim.
- (167) [AY X/Ç-613:5] erdini,yinçü,eđ tavar öze tapındım./(mücevherata) servete taptım.(onları taktis ettim)
- (168) [AY IV/2740-2747] ekinti mokşnsbkı stl(1)g kutrulmak ülüşlüğ orontakı bodis(a)t(a)vlarka bo üç miñ ulug miñ yertinçü yer suv ülgüsüz üküş uçsuz kıdıgsız öñi öñi adrok adrok sukançığ körklä arıg süzök ärdini yinçülär üzä eçiglig yaratıglıg aya täg yapyazı tüp tüz közünür/İkincisi mokşanabhāk adlı kurtulmak karakterli yerdeki Bodhisattvalara bu üç milyon dünya sayısız,pek çok,uçsuz bucaksız,başka başka,ayrı ayrı,harika,güzel,temiz,pak,cevher,inciler ile süslü avuç içi gibi ova dümdüz tezahür eder.

... erdinleri yme ‘mücevherat da’

- (169) [AY V/1223-1243] altun tilgenlig çakravart iligler hanlar : neçeke tegi yirtinçüte esen erserler ötrü ançaka tegi {tegi} yiti erdinileri yme yitlinmezler yokadmazlar : ar : kaçan birök çakravart ilig kıy(ı)lguçı erser ötrü yiti erdinileri yme özin ök yitlinürler yokadurlar : ançulayu yme birök bo nom erdini neçeke tegi yirtinçüte bar erser ançaka tegi üyeliksiz iduk nomlug erdiniler yme yitlinmegey yokadmagay: kaçan birök bo nom erdini yitlinser yokadsar ötrü adın nomlug erdiniler yme barça orun orun sayu yitlingey yokadgaylar / Altın tekerlekli cakravartin hükümdarları ne zamana değin yeryüzünde sağlıklı olursa, o zamana değin yedi mücevherat da yok olmayacak. Ne zaman cakravartin hükümdarı ölecek olsa, o zaman yedi mücevherat da kendiliğinden yok olacak. . Öylece de ne zamana değin yeryüzünde dharma hazinesi var olsa, o zamana değin en üstün kutsal dharmalı hazineler de yok olmayacak. Ne zaman bu dharma hazinesi yok olsa, o zaman diğer dharmalı hazinelerin hepsi de yer sayısınca yok olacaklar.
- (170) [AY VI/1119-1120] bo nom ärdini ymä yertinçütä keñürü yadılğay tep y(a)rılıkadı ; / Bu öğreti mücevheri de yeryüzünde ayrıntısıyla yayılacak” diye buyurdu.

... ertini yok

- (171) [AY III/198:4-15] neçeke'tegi bo nom ertini bar erser .. ançaka'tegi köni nom-lar kirtü yorügler yitlin -mez batmaz .. ançata birök bo nom ertini yok bolsar ötrü ançata köni nom-lar kirtü yorüg-ler yitlinür yokadur.. / ne zamana değin bu öğreti mücevheri (Dharmaratna) var ise, o zamana değin doğru öğretiler (Dharma); gerçek yorumlar kaybolmaz, yok olmaz.Ne zaman ki bu öğreti mücevheri (Dharmaratna) yok olsa, işte o zaman doğru öğretiler (Dharma), gerçek yorumlar kaybolur, yok olur.

...ärdini yöruği ‘müceverin yorumu’

- (172) [AY VI/1170-1177]sizlär kamağ törtägü , uzağı küyü küzätü tutğuğa , turğurğalı yanmaqsız , kımıg çatıg b(ä)k könjül ,bo nom ärdini yöruği , täriñdä täriñ keñ teñir./ Siz, dördünüzün sürekli koruyup gözetmesi için değışmez, gayretli bir gönül yerleştirmesi için bu öğreti mücevherinin yorumu, derin anlamlı, geniştir.

(173) [AY X/1500-1535] amtı yügärü aşıdım atı kötrülmiş tin bo nomug , kopta k[ötrülmiş] nom eligi , atl(1)g sudur ärdinig , [kim-]lär birök bar ärsär , bodi ulug [sävdäçi ,] olarka m(ä)n keñ[ürü , nomlayın bo nom] ärdini yörügün [tep tedi ;] /Şu an işittim adı yüceltilmişden bu öğretiyi; herşeyden yüce öğreti şâhı adlı sūtra cevherini. Şayet kimler var ise yüce bodhi'yi (aydınlanmayı) seven; ben onlara bu öğreti cevherinin anlamını genişletip vaaz edeyim.” dedi.

... ärdinilärin yüg-‘mücevheri yıǵmak’

(174) [AY VI/1140] ädgülüg , ädgü ärdinilärin yügmäk ol/İyilik, iyilik mücevherlerini yıǵmaktır.

1.6. Kaş ‘değerli taş,yeşim taşı’ || kaš Jade || yeşim (taşı) (s./bk. Mo. qas, qaš) kaš bädizlig jade-verziert (metaphorisches Attribut für einen kaiserlichen Text) || yeşim bezeli (imparatorluk metni için mecazi niteleme sıfatı) HA 341 Altun Yaruk’ta kaş kelimesi 4 yerde rastlanmakta olup bunların analizi şu şekilde yapılabilir.

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde kaş ibaresi 4 yerde geçmekte olup bunların üç biçimde gruplandığı gözlenmiştir:

- i. Kaş keñ (1)
- ii. Kaş yinçü (1)
- iii. Kaş aş (1)
- iv. Çeç kaşın (1)

...kaş keñ

(175) [AY VI/184-186] öz eltingülük äd tavar ärdini yinçü çaç kaş keñ uçuz bolur/ Kendisi için istediği mal mülk,mücevher,inci,firuze,fazlasıyla değersiz olur.

...kaş yinçü ‘yeşim taşı,inci’ kaşlı yinçüli Jade und Perlen || yeşim ve inci HA 341

(176) [AY VIII/10a-10b:375-415] kim ol ratnapuşpi atl(1)g tükel bilge teñri teñrisi burhan ulug y(a)rlıkançucı köñülü üze meni erinçkeyü tsuyurkayu y(a)rlıkap.. burhanların ulug küçi üze kim meni amtıka tegi kayu orunlarig öser men kayu yınakta körser men.. kayu balık uluşka tegser men.. ol oruntakı ol yınaktakı .. ol uluştakı kamag tınl(1)g

oğlanların ..kedgölük ton yegülük aş.. öz iltinçölük yevig tizig altun kümüş vayduri saparir şışir patu sita kobık çaç kaş yinçü monçuk ulatı esriñü erdiniler üze bay barımlıg kılğuluk ulug küçke kūsünke tegürü y(a)rılıkadı .. / Öyle ki o Ratnapuşpi adlı Tanrılar Tanrısı Budha yüce merhametli gönlüyle merhamet edip beni bağışlayarak Budhalara özgü yüce gücü sayesinde şimdiye kadar kadar hangi yerleri düşünsem hangi taraftan görsem, hangi kente ve ülkeye gitsem o yerdeki,o taraftaki,o ülkedeki bütün canlıları giyecek,yiyecek ve kendilerine takacakları süs eşyası,altın,gümüş,laciverttaş,türlü mücevherler,firuze,yeşim taşı,inci başka türlü renkteki mücevherlerle zengin edecek yüce güce ulaşmayı bahşetti.

...kaş aş ‘yeşim taşı yiyecek’

(177) [AY VIII/24a-24b:1047-1056] birök kim kayu kişi bo dar(a)ni arvışig boşgunsar tutsar <sakınsar> sözleser men ötrü olarka köp törlüg öz iltinçölük ed tavar ağı barım altun kümüş erdini yinçü çaç kaş aş içgü ton kedim hua çeçek tüş yemiş< alku ba[rç]a> bergey men .. azu oğulsuz kızsız erip ogul kız küseserler ol kūsüşlerin yme kanturgay men/ Her kim bu büyüülü dharaniyi öğrenip ezberler,düşünüp söylerse ben onların kendilerine alacakları türlü türlü mal mülk,altın,gümüş,mücevher,inci,firuze,yeşim,yiyecek içecek,giyim kuşam,çiçek ve meyve her türlü ihtiyaçlarını karşılayacağım veya oğulsuz,kız olup oğul,kız isteseler o dileklerini de yerine getireceğim.

...Çeç kaşın ‘Turkuaz ve yeşim taşı’

(178) [AY IX/5b:197-203] öñreki,, suçaté atl(ı)g han erser,,inçip amtı m(e)n özüm,, şakimuni burhan erür m(e)n öñre üdlerte m(e)n tıddım,yakın yérig bütürü tört yértinçüg toşguru,,erdini yinçü çeç kaşın/ Geçmişteki Sujāta adlı hükümdar, yani şu anki şahsım,Şakyamuni Buddha olan ben,evvelki zamanlarda,yakın yeri(dünyayı),dört kıtayı baştan aşağı mücevher,inci,turkuaz ve yeşim taşı ile doldurarak terk etmişim

1.7. Kobık ‘değerli taş’ lhupık < Chin. 𐰽𐰺 hu po (Spätmittelchin. xuǎ́ pha:jk) Bernstein (Succinum) || kehribar, kehribar taşı (s./bk. Mo. quba(n)) HA 283

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde kobık ibaresi 1 yerde geçmekte olup kobık çaç biçimi görülmektedir.

...kobık çaç ‘mücevher firuze’

(179) [AY VIII/10a-10b:375-415] kim ol ratnapuşpi atl(ı)g tük el bilge teñri teñrisi burhan ulug y(a)rlıkançucı köñülü üze meni erinçkeyü tsuyurkayu y(a)rlıkap.. burhanların ulug küçi üze kim meni amtıka tegi kayu orunlarıg öser men kayu yınakta körser men.. kayu balık uluşka tegser men.. ol oruntakı ol yınaktakı .. ol uluştakı kamağ tınl(ı)g oğlanların ..kedgülık ton yegülık aş.. öz iltıngülık yevıg tızıg altun kümüş vayduri saparır şışır patu sıta kobık çaç kaş yınçü monçuk ulatı esrıñü erdiniler üze bay barımlıg kılğuluk ulug küçke küsunke tegürü y(a)rlıkadı .. / Öyle ki o Ratnapuşpi adlı Tanrılar Tanrısı Budha yüce merhametli gönlüyle merhamet edip beni bağışlayarak Budhalara özgü yüce gücü sayesinde şimdiye kadar kadar hangi yerleri düşünsem hangi taraftan görsem, hangi kente ve ülkeye gitsem o yerdeki,o taraftaki,o ülkedeki bütün canlıları giyecek,yiyecek ve kendilerine takacakları süs eşyası,altın,gümüş,laciverttaş,türlü mücevherler,firuze,yeşim taşı,inci başka türlü renkteki mücevherlerle zengin edecek yüce güce ulaşmayı bahşetti..

1.8. Kömür ‘kömür’ || kömür Kohle, Holzkohle || kömür, odun kömürü HA 402

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde kömür ibaresi 1 yerde geçmekte olup kömür ootu biçimi görülmektedir.

...kömür ootu ‘kömür ateşi’ kömür ootu Holzkohlen-Feuer || odun kömürü ateşi HA 402

(180) [AY VIII/24b:1067-1077] yana ol mandal üskinte yer otçuk kılıp kömür ootu urup kaz üyüri öleñ çeçeki birle köyürüp / O alanın önüne yer ocağı yapıp kömür ateşi hazırlayarak heyaz hardal ve çayır çiçeği ile yaksın.

1.9. Kümüş ‘gümüş’ || kümüş Silber, Silbergeld || gümüş, gümüş para HA 439

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde kümüş ibaresi 8 yerde geçmekte olup bunların dokuz biçimde gruplandığı gözlenmiştir:

- i. Kümüşlärin ädlär (1)
- ii. Kümüş vayduri (2)
- iii. Kümüşte ulatı (1)

iv. Kümüş koyun (1)

v. Kümüş küsâ- (2)

vi. Kümüş erdini (1)

... kumüşlerin ädlär 'gümüşleri malları'

(181) [AY IV/1212-1226] inçip bodis(a)t(a)vlar bo muntag yañın bo bo täriñ nomlarınñ yañın osugin okıtıdacı körkitdäçi birär şlok birär pağak nomlarıñ äşidgäli bolguları üçün atların yañalrın altunların kumüşlärin ädlärin tavarların oom törtünç altı otuz ärdinilärin yinçülärin k(ä)ntlärin suzakların nalıkların uluşların tolp el uluşların isig özläriñä tägi tıdıp ıdalap burhanlar y(a)rılıgı ıdok bon om ärdining äşidgäli bolup ötrü ol nomtaki y(a)rılıgıça bilgä bilig içintä bışrunurlar ögrätinürlär bo äür burhanlar y(a)rılıkamış/Şöyle ki Bodhisattvalar böyle bu şekilde bu derin öğretilerin benzerini okutacak, gösterecek bir mısara ya da bir söz öğreti işitmek için atlarını,fillerini,altınlarını gümüşlerini,mallarını mülklerini,mücevherlerini,incilerini,kentlerini,köylerini,şehirlerini,ülk erini bütün memlketlerini,vücutlarına kadar her şeyi terk edip Buddha hükmünü ve bu öğretini cevherini işitmek için o öğretideki kanuna göre bilgiyi öğrenirler.

... kumüş vayduri 'gümüş beril'

(182) [AY V/952-971] inçe k(a)ltı yilviçi er : azu yilviçiniñ tıtsısı erser yme yilvi kömen işiñe ked bütmiş erser ötrü ol yilviçi tört yol beltirinde kıg yam ot ıgaç alıp bir orunta urup : yilvi küçi üze ötrü atlıg yañalıg kañlılıg yadag tört bölük süü b(e)lgürtser altun kumüş vayduri sıparır ulatı yiti erdinilerin adruk adruk öñi öñi esriñü ed tavarların tolu ulug ulug ağılıklar körkitser : anta birök kim kayu tümge biligsiz yalañuklar erser : ötrü olar ol antag yilviniñ tözin tüpin adra bilmetin ol yilvi küçinte b(e)lgürtmiş imaho bişinç bir otuz : tın(1)glarınıñ körkin meñizsin körmek üze ünin çoğısın eşidmek üze inçe tip sakınurlar / Mesela, büyücü adam veya büyücünün öğrencisi olsa ve büyü işinden çok iyi anlasa olsa, o zaman o büyücü dört yol ağzında kum, toprak, ot, ağaç alıp bir yere koyup büyüünün gücü ile daha sonra atlı filli arabalı yaya dört bölük asker ortaya çıkarsa, altın, gümüş, beril, kristal ve ayrıca yedi mücevheratlı türlü türlü, farklı farklı, alaca hayvanlar ile dolu çok çok hazinelikler gösterse, orada eğer biligsiz insanlar olsa, o zaman onlar o gibi büyüünün aslını ayrt edemeden, o büyü sayesinde

ortaya çıkarılan canlıların görüntüsünü görmek (ve) sesini işitmek suretiyle şöyle düşünürler

- (183) [AY VIII/10a-10b:375-415] kim ol ratnapuşpi atl(1)g tükel bilge teñri teñrisi burhan ulug y(a)rlıkançucı köñülü üze meni erinçkeyü tsuyurkayu y(a)rlıkap.. burhanların ulug küçi üze kim meni amtıka tegi kayu orunlarig öser men kayu yınakta körser men.. kayu balık uluşka tegser men.. ol oruntakı ol yınaktakı .. ol uluştakı kamağ tınl(1)g oğlanların ..kedgülık ton yegülık aş.. öz iltıngülık yevig tizig altun kümüş vayduri saparir şişir patu sıta kobık çaç kaş yinçü monçuk ulatı esriñü erdiniler üze bay barımlıg kılğuluk ulug küçke küsunke tegürü y(a)rlıkadı .. / Öyle ki o Ratnapuşpi adlı Tanrılar Tanrısı Budha yüce merhametli gönlüyle merhamet edip beni bağışlayarak Budhalara özgü yüce gücü sayesinde şimdiye kadar kadar hangi yerleri düşünsem hangi taraftan görsem, hangi kente ve ülkeye gitsem o yerdeki,o taraftaki,o ülkedeki bütün canlıları giyecek,yiyecek ve kendilerine takacakları süs eşyası,altın,gümüş,laciverttaş,türlü mücevherler,firuze,yeşim taşı,inci başka türlü renkteki mücevherlerle zengin edecek yüce güce ulaşmayı bahşetti.

... kümüşte ulatı ‘gümüş ile’

- (184) [AY V/984-992] tek yilviçi erniñ yilvi küçi üze yalañuklar közin bamaktın ötgürü ezügin armakın bo muntag at yañata ulatı tınl(1)glar kuvragın altun kümüşte ulatı ed tavarlar yügmekin körkıtmış közüntürmiş erür :/ Yalnızca büyücü adam büyü gücü ile insanların gözünü bağlamadan (illüzyon) dolaylı aldatmaca ile bu gibi at fil ile canlılar topluluğunu (ve) bu altın gümüş ile hayvanlar yığını göstermiştir.

... kümüş küsä-‘gümüşü göstermek’

- (185) [AY VI/1052-1065] birök ol tözünlär oğlı at’öz kızlögülık törög küsäyür ärsär , azu ärdini yinçü b(ä)lgürtgäli küsäyür ärsär , azu kamağ kişikä amrak ayağlıg bolğalı küsäyür ärsär , azu äd tavar altun kümüş küsäyür ärsär , azu uçmak kalımağ ädrämig küsäyür ärsär , azu uzun öz yaş azu mänji ögrünçü küsäyür ärsär , bo küsüşlärin barçanı köñül ey(i)n kanturğay m(ä)n , tağı ymä bolarta adın nä törlüg küsüşü sağınçı ärsär , alğünü barça bütürgäy m(ä)n /Eğer o soyluların oğlu vücudunu gizlemek için yasayı,

töreyi isterse mücevheri göstermek isterse yahut bütün nsanlara sevgi ve saygılı olmayı isterse ya da mal-mülk altın gümüş isterse veya uçmak erdemini isterse ya da uzun bir ömür veya sevinç . isterse bu isteklerin hepsini bilgiyle, düşünceyle doyuracağım ve de bunlardan başka ne tür isteği, varsa hepsini tamamlayacağım.

- (186) [AY VIII/25a:1081-1083] birök ol kişi altın küküş küseyür erser altın küküş bergey men/Eğer o kişi altın,güküş istiyorsa altın,güküş vereceğim.

... küküş koyn 'güküş türlü'

- (187) [AY VIII/15a:626-631] men ne törlüg tilekin kergekin tükel ayıtıp ed tavar ağı barım altın küküş koyn yılık ı tarıg aş içgü ton kedim üze küşüşlerig kanturu tegingey men/ Ne dileği ihtiyacı varsa hepsini söyleyip mal mülk,zenginlik,altın,güküş,türlü hayvanlar,mahsül,yiyecek içecek ve giysi ile ilgili dileklerini yerine getireceğim.

... küküş erdini 'güküş mücevher'

- (188) [AY VIII/24a-24b:1047-1056] birök kim kayu kişi bo dar(a)nı arvışig boşgunsar tutsar <sakınsar> sözleser men ötrü olarka köp törlüg öz iltینگülük ed tavar ağı barım altın küküş erdini yinçü çaç kaş aş içgü ton kedim hua çeçek tüş yemiş< alku ba[rç]a> bergey men .. azu oğulsuz kızsız erip ogul kız küseserler ol küşüşlerin yme kanturgay men/ Her kim bu büyülü dharaniyi öğrenip ezberler,düşünüp söylerse ben onların kendilerine alacakları türlü türlü mal mülk,altın,güküş,mücevher,inci,firuze,yeşim,yiyecek içecek,giyim kuşam,çiçek ve meyve her türlü ihtiyaçlarını karşılayacağım veya oğulsuz,kız olup oğul,kız isteseler o dileklerini de yerine getireceğim.

1.10. Patu 'değerli taş' || batu Name eines Halbedelsteins || bir yarı kıymetli taşın adı HA 554 < Skr.

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde patu ibaresi 1 yerde geçmekte olup patu sita biçimi görülmektedir.

... patu sita ‘türlü mücevher’

(189) [AY VIII/10a-10b:375-415] kim ol ratnapuşpi atl(ı)g tükel bilge teñri teñrisi burhan ulug y(a)rlıkançucı köñülü üze meni erinçkeyü tsuyurkayu y(a)rlıkap.. burhanların ulug küçi üze kim meni amtıka tegi kayu orunlarıg öser men kayu yınakta körser men.. kayu balık uluşka tegser men.. ol oruntakı ol yınaktakı .. ol uluştakı kamağ tınl(ı)g oğlanların ..kedgülık ton yegülık aş.. öz iltıngülık yevig tizig altun kümüş vayduri saparır şişir patu sita kobık çaç kaş yinçü monçuk ulatı esriñü erdiniler üze bay barımlıg kılğuluk ulug küçke küsünke tegürü y(a)rlıkadı .. / Öyle ki o Ratnapuşpi adlı Tanrılar Tanrısı Budha yüce merhametli gönlüyle merhamet edip beni bağışlayarak Budhalara özgü yüce gücü sayesinde şimdiye kadar kadar hangi yerleri düşünsem hangi taraftan görsem, hangi kente ve ülkeye gitsem o yerdeki,o taraftaki,o ülkedeki bütün canlıları giyecek,yiyecek ve kendilerine takacakları süs eşyası,altın,gümüş,laciverttaş,türlü mücevherler,firuze,yeşim taşı,inci başka türlü renkteki mücevherlerle zengin edecek yüce güce ulaşmayı bahşetti.

1.11. Sıparır/S(a)parir ‘kristal,necef taşı’ |sparir < TochB spharir < Skt. sphatika ~ sphatika Bergkristal | necef taşı (s./bk. Khotansak. sphāliā-, Mo. isburir) HA 624

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde Sıparır/S(a)parir ibaresi 3 yerde geçmekte olup bunların üç biçimde gruplandığı gözlenmiştir:

- i. Sıparır ulatı (1)
- ii. Sıparır şişir (1)
- iii. Sıparır ärdini (1)

... sıparır ulatı ‘kristal ve’

(190) [AY V/952-971] inçe k(a)ltı yilviçi er : azu yilviçiniñ tıtsısı erser yme yilvi kömen işiñe ked bütmiş erser ötrü ol yilviçi tört yol beltirinde kıg yam ot ıgaç alıp bir orunta urup : yilvi küçi üze ötrü atlıg yañalıg kañlılıg yadag tört bölük süü b(e)lgürtser altun kümüş vayduri sıparır ulatı yiti erdinilerin adruk adruk öñi öñi esriñü ed tavarların tolu ulug ulug ağılıklar körkıtser : anta birök kim kayu tümge biligsiz yalañuklar erser : ötrü olar ol antag yilviniñ tözin tüpin adra bilmetin ol yilvi küçinte b(e)lgürtmiş imaho bişinç bir otuz : tınl(ı)glarınıñ körkın

menjizin körmek üze ünin çoğısın eşidmek üze inçe tip sakınurlar / Mesela, büyücü adam veya büyücünün öğrencisi olsa ve büyü işinden çok iyi anlasa olsa, o zaman o büyücü dört yol ağzında kum, toprak, ot, ağaç vayduri alıp bir yere koyup büyüünün gücü ile daha sonra atlı filli arabalı yaya dört bölük asker ortaya çıkarsa, altın, gümüş, beril, kristal ve ayrıca yedi mücevheratlı türlü türlü, farklı farklı, alaca hayvanlar ile dolu çok çok hazinelikler gösterse, orada eğer bilgisiz insanlar olsa, o zaman onlar o gibi büyüünün aslını ayrt edemeden, o büyü sayesinde ortaya çıkarılan canlıların görüntüsünü görmek (ve) sesini işitmek suretiyle şöyle düşünürler

...saparir şişir ‘türlü mücevher’

(191) [AY VIII/10a-10b:375-415] kim ol ratnapuşpi atl(ı)g tükel bilge teñri teñrisi burhan ulug y(a)rlıkançucı köñülü üze meni erinçkeyü tsuyurkayu y(a)rlıkap.. burhanların ulug küçi üze kim meni amtıka tegi kayu orunlarig öser men kayu yınakta körser men.. kayu balık uluşka tegser men.. ol oruntakı ol yınaktakı .. ol uluştakı kamag tınl(ı)g oğlanların ..kedgünlük ton yegülük aş.. öz iltıngülük yevig tizig altun kümüş vayduri saparir şişir patu sıta kobık çaç kaş yinçü monçuk ulatı esriñü erdiniler üze bay barımlıg kılğuluk ulug küçke küsunke tegürü y(a)rlıkadı .. / Öyle ki o Ratnapuşpi adlı Tanrılar Tanrısı Budha yüce merhametli gönlüyle merhamet edip beni bağışlayarak Budhalara özgü yüce gücü sayesinde şimdiye kadar kadar hangi yerleri düşünsem hangi taraftan görsem, hangi kente ve ülkeye gitsem o yerdeki,o taraftaki,o ülkedeki bütün canlıları giyecek,yiyecek ve kendilerine takacakları süs eşyası,altın,gümüş,laciverttaş,türlü mücevherler,firuze,yeşim taşı,inci başka türlü renkteki mücevherlerle zengin edecek yüce güce ulaşmayı bahşetti.

...saparir ärdini ‘sphaatika mücevheri’ sparir ärdini Bergkristall-Juwel || nefes taşı mücevheri (s./bk. Mo. isburir erdini) HA 625

(192) [AY X/1081-1087] inçiz ol , tãñgãşisiz uz körklä tãgirmi sizin yüüzünüz ol , onaru ävrilmiş urun lakşanın , kaş kavışığınta tokılıg , yılgu yumşak yıldırtk a , yürün s(a)parir ärdini tãg , kök kalıkta turugma , tolun ayka ogşatı/Yüzünüz eşsiz (derecede) güzel ve yuvarlaktır; sağa dönük ürnälakşanınız kaşlarınızın arasında (pek) hoştur; (yüzünüzdeki) yumuşak ışıltımız, beyaz sphaatika mücevheri gibi, gökyüzünde duran dolunaya benzer.

1.12. Sita ‘yedi mücevherden biri’ || sita < Sogd. St’kh Koralle || mercan (s./bk. Khotansak. satā-, sakā-, saka-) HA 611

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde sita ibaresi 1 yerde geçmekte olup sita kobık biçimi görülmektedir.

... sita kobık ‘türlü mücevher’

(193) [AY VIII/10a-10b:375-415] kim ol ratnapuşpi atl(ı)g tükel bilge teñri teñrisi burhan ulug y(a)rlıkançucı köñüli üze meni erinçkeyü tsuyurkayu y(a)rlıkap.. burhanların ulug küçi üze kim meni amtıka tegi kayu orunlarig öser men kayu yınakta körser men.. kayu balık uluşka tegser men.. ol oruntakı ol yınaktakı .. ol uluştakı kamag tınl(ı)g oğlanların ..kedgülük ton yegülük aş.. öz iltıngülük yevig tizig altun kümüş vayduri saparir şişir patu sita kobık çaç kaş yinçü monçuk ulatı esriñü erdiniler üze bay barımlıg kılğuluk ulug küçke küsinke tegürü y(a)rlıkadı .. / Öyle ki o Ratnapuşpi adlı Tanrılar Tanrısı Budha yüce merhametli gönlüyle merhamet edip beni bağışlayarak Budhalara özgü yüce gücü sayesinde şimdiye kadar kadar hangi yerleri düşünsem hangi taraftan görsem, hangi kente ve ülkeye gitsem o yerdeki,o taraftaki,o ülkedeki bütün canlıları giyecek,yiyecek ve kendilerine takacakları süs eşyası,altın,gümüş,laciverttaş,türlü mücevherler,firuze,yeşim taşı,inci başka türlü renkteki mücevherlerle zengin edecek yüce güce ulaşmayı bahşetti.

1.13. Şişir ‘değerli taş’ || şişir < Chin. 𐰽𐰺𐰍 se se (Spätmittelchin. şet şet) Achat || akik taşı HA 654

Altun Yaruk’ta şişir kelimesi 1 yerde rastlanmakta olup bunların analizi şu şekilde yapılabilir.

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde şişir ibaresi 1 yerde geçmekte olup şişir patu biçimi görülmektedir.

... şişir patu ‘mücevher’

(194) [AY VIII/10a-10b:375-415] kim ol ratnapuşpi atl(ı)g tükel bilge teñri teñrisi burhan ulug y(a)rlıkançucı köñüli üze meni erinçkeyü tsuyurkayu y(a)rlıkap.. burhanların ulug küçi üze kim meni amtıka tegi kayu orunlarig öser men kayu yınakta körser men.. kayu balık uluşka tegser men.. ol oruntakı ol yınaktakı .. ol uluştakı kamag tınl(ı)g oğlanların ..kedgülük ton yegülük aş.. öz iltıngülük yevig tizig altun

kümüş vayduri saparir şişir patu sita kobik çaç kaş yinçü monçuk ulatı esriñü erdiniler üze bay barımlıg kılğuluk ulug küçke küsünke tegürü y(a)rılıkadı / Öyle ki o Ratnapuşpi adlı Tanrılar Tanrısı Budha yüce merhametli gönlüyle merhamet edip beni bağışlayarak Budhalara özgü yüce gücü sayesinde şimdiye kadar kadar hangi yerleri düşünsem hangi taraftan görsem, hangi kente ve ülkeye gitsem o yerdeki,o taraftaki,o ülkedeki bütün canlıları giyecek,yiyecek ve kendilerine takacakları süs eşyası,altın,gümüş,laciverttaş,türlü mücevherler,firuze,yeşim taşı,inci başka türlü renkteki mücevherlerle zengin edecek yüce güce ulaşmayı bahşetti.

1.14. Şobak ‘saf altın’ || şopak < Chin. (°pak < Chin. bo; Spätmittelchin. pfak) (Gold) pur, Gold, pures Gold, Blattgold, Goldfolie || (altın) saf, altın, saf altın, varak hâlinde altın, altın yaprak HA 655

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde şobak ibaresi 1 yerde geçmekte olup şobak altun biçimi görülmektedir.

...şobak altun ‘sobhana altın’ şopak altun Blattgold, pures Gold || varak hâlinde altın, saf altın HA 655

(195) [AY IV/2793-2806] vayragyabumi atl(i)g vayrag barmış öñi oronlug onuñ orontaki bodis(a)t(a)vlarka şobak altun öz ätözlär altun öñlög ök y(a)ruklar ätözindä saçırayu ünä turur/ Vairāgyabhūmi adlı vairāg gitmiş farklı yerli onuncu yerdeki Bodhisattvalar śobhana altın renkli ışıklar bedeninde sıçrayıp yükselip durur.

1.15.Vayduri ‘kristal,billur’ || << Skt. vaiḍūrya Beryll, Lapislazuli || beril, lacivert taşı, lazurit (s./bk. Khotansak. HA 837

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde vayduri ibaresi 4 yerde geçmekte olup bunların üç biçimde gruplandığı gözlenmiştir:

- i. Vayduri ertini (2)
- ii. Vayduri sıparır (1)
- iii. Vayduri saparir (1)

...vayduri erdini ‘vayduri mücevheri’ vaiduri ärdini öñlüg mit der Farbe des Vaidürya-Juwels || Vaidürya mücevheri renkli HA 656

- (196) [AY V/58-64] kaşınız kavışığı arasın̄ta [yürün] urun lakşanınız ol : oñaru evrilip uz turur vayduri erdininiñ öñi teg /Kaşımızın birleştiği noktanın arasında [beyaz] ürnâ alâmetinizdir, vaidürya taşının rengi gibi sağa doğru dönük güzeldir.
- (197) [AY V/69-74] kayuta : ertüklerin bilir siz : altun öñlüg yiniñizte : birer birer tüü sayu kut buyanlar b(e)lgüsü : koduru tañlançığ erürler : kök vayduri erdini teg evrilip tururlar /Altın renkli cildinizde, her bir tüy kutluluk işareti olup son derece mükemmeldir, mavi vaidürya mücevheri gibi sağa dönüktür.

... vayduri sıparır‘beril kristal’

- (198) [AY V/947-971] inçe k(a)ltı yilviçi er : azu yilviçiniñ tıtsısı erser yme yilvi kömen işiñe ked bütmiş erser ötrü ol yilviçi dört yol beltirinde kığ yam ot ıgaç alıp bir orunta urup : yilvi küçi üze ötrü atlıg yañalıg kañlılıg yadag dört bölük süü b(e)lgürtser altun kümüş vayduri sıparır ulatı yiti erdinilerin adruk adruk öñi öñi esriñü ed tavarların tolu ulug ulug ağılıklar körkütser : anta birök kim kayu tümge bilgisiz yalañuklar erser : ötrü olar ol antag yilviniñ tözin tüpin adra bilmetin ol yilvi küçinte b(e)lgürtmiş imaho bişinç bir otuz : tınl(ı)glarınıñ körkın meñizin körmek üze ünin çoğısın eşidmek üze inçe tip sakınurlar biz körgüçi bo at / Mesela, büyücü adam veya büyücünün öğrencisi olsa ve büyü işinden çok iyi anlasa olsa, o zaman o büyücü dört yol ağzında kum, toprak, ot, ağaç alıp bir yere koyup büyüünün gücü ile daha sonra atlı filli arabalı yaya dört bölük asker ortaya çıkarsa, altın, gümüş, beril, kristal ve ayrıca yedi mücevheratlı türlü türlü, farklı farklı, alaca hayvanlar ile dolu çok çok hazinelikler gösterse, orada eğer bilgisiz insanlar olsa, o zaman onlar o gibi büyüünün aslını ayrt edemeden, o büyü sayesinde ortaya çıkarılan canlıların görüntüsünü görmek (ve) sesini işitmek suretiyle şöyle düşünürler: ‘e-ma-hó beşinci yirmibir.

... vayduri saparır‘laciverttaş mücevher’

- (199) [AY VIII/10a-10b:375-415] kim ol ratnapuşpi atl(ı)g tükel bilge teñri teñrisi burhan ulug y(a)rlıkançucı köñülü üze meni erinçkeyü tsuyurkayu y(a)rlıkap.. burhanların ulug küçi üze kim meni amtıka tegi kayu orunlarig öser men kayu yınakta körser men.. kayu balık uluşka tegser men.. ol oruntakı ol yınaktakı .. ol uluştakı kamag tınl(ı)g

oğlanların ..kedgölük ton yegülük aş.. öz iltinölük yevig tizig altun kümüş vayduri saparir şişir patu sita kobık çaç kaş yinçü monçuk ulatı esriñü erdiniler üze bay barımlıg kılğuluk ulug küçke kūsünke tegürü y(a)rılıkadı .. / Öyle ki o Ratnapuşpi adlı Tanrılar Tanrısı Budha yüce merhametli gönlüyle merhamet edip beni bağışlayarak Budhalara özgü yüce gücü sayesinde şimdiye kadar kadar hangi yerleri düşünsem hangi taraftan görsem, hangi kente ve ülkeye gitsem o yerdeki,o taraftaki,o ülkedeki bütün canlıları giyecek,yiyecek ve kendilerine takacakları süs eşyası,altın,gümüş,laciverttaş,türlü mücevherler,firuze,yeşim taşı,inci başka türlü renkteki mücevherlerle zengin edecek yüce güce ulaşmayı bahşetti.

1.16. Yinçü ‘inci’ || yinçü < Chin. zhen zhu (Spätmittelchin. trin tşyă) Perle, Perlen- || inci, inci ... HA 904

Eski Uygur metinlerinden oluşan derlemimizde yinçü ibaresi 12 yerde geçmekte olup bunların dokuz biçimde gruplandığı gözlenmiştir:

- i. yinçülärin k(ä)ntlärin (1)
- ii. yinçülär üzä (1)
- iii. yinçü çaç (3)
- iv. yinçü moncuk (2)
- v. yinçü b(ä)lgürtgäli (1)
- vi. yinçü ed tavar (1)
- vii. yinçü toşgurup (1)
- viii. yinçün uz (1)
- ix. yinçü barça (1)

...yinçülärin k(ä)ntlärin ‘incilerini kentlerini’

(200) [AY IV/1212-1226] inçip bodis(a)t(a)vlar bo muntag yañın bo bo täriñ nomlarınñ yañın osugin okıtıdacı körkitdäçi birär şlok birär pağak nomlarıg äşidgäli bolğuları üçün atların yañalrın altunların kümüşlärin ädlärin tavarların oom törtünç altı otuz ärdinilärin yinçülärin k(ä)ntlärin suzakların nalıkların uluşların tolp el uluşların isig özlärinğä tägi tıdıp ıdalap burhanlar y(a)rılıgı ıdok bon om ärdining äşidgäli bolup ötrü ol nomtakı y(a)rılıgça bilgä bilig içintä bışrunurlar ögrätinürlär bo ärür

burhanlar y(a)rılıkamış/Şöyle ki Bodhisattvalar böyle bu şekilde bu derin öğretilerin benzerini okutacak,gösterecek bir mısara ya da bir söz öğreti işitmek için atlarını,fillerini,altınlarını gümüşlerini,mallarını mülklerini,mücevherlerini,incilerini,kentlerini,köylerini,şehirlerini,ülkelerini bütün memlketlerini,vücutlarına kadar her şeyi terk edip Buddha hükmünü ve bu öğretini cevherini işitmek için o öğretideki kanuna göre bilgiyi öğrenirler.

...yinçülär üzä 'inci ile'

(201) [AY IV/2740-2745] ekinti mokşanabakı atl(ı)g kutrulmak ülüşlög orontakı bodis(a)t(a)vlarka bo üç miñ ulug miñ yertinçü yer suv ülgüsüz üküş üçsüz kıdıgsız öñi öñi adrok adrok sukançig körklä arig süzök ärdini yinçülär üzä eñiglig yaratıglıg aya tæg yapyazı tüp tüz közünü/İkincisi mokşanabhäk adlı kurtulmak karakterli yerdeki Bodhisattvalara bu üç milyon dünya sayısız,pek çok,uçsuz bucaksız,başka başka ayrı ayrı,harika,güzel,temiz,pak cevher,inciler ile süslü avuç içi gibi ova dümdüz tezahür eder.

... yinçü çaç'inci firuze'

(202) [AY VI/184-186] öz eltingülük äd tavar ärdini yinçü çaç kaş keñ uçuz bolur/ Kendisi için istediği mal mülk,mücevher,inci,firuze,fazlasıyla değersiz olur.

(203) [AY VIII/24a-24b:1047-1056] birök kim kayu kişi bo dar(a)ni arvışig boşgunsar tutsar <sakınsar> sözleser men ötrü olarka köp törlög öz iltinğülük ed tavar ağı barım altın kümüş erdini yinçü çaç kaş aş içgü ton kedim hua çeçek tüş yemiş< alku ba[rç]a> bergey men .. azu oğulsuz kızsız erip ogul kız küseserler ol küsüşlerin yme kanturgay men/ Her kim bu büyüdü dharaniyi öğrenip ezberler,düşünüp söylese ben onların kendilerine alacakları türlü türlü mal mülk,altın,gümüş,mücevher,inci,firuze,yeşim,yiyecek içecek,giyim kuşam,çiçek ve meyve her türlü ihtiyaçlarını karşılayacağım veya oğulsuz,kız olup oğul,kız isteseler o dileklerini de yerine getireceğim.

(204) [AY IX/5b:197-203] öñreki,, suçaté atl(ı)g han erser,,inçip amtı m(e)n özüm,, şakimuni burhan erür m(e)n öñre üdlerte men tıddım,yakın yérig bütürü tört yértinçüg toşguru,,erdini yinçü çeç kaşın/ Geçmişteki Sujāta adlı hükümdar, yani şu anki şahsım,Şakyamuni Buddha olan ben,evvelki zamanlarda,yakın yeri(dünyayı),dört kıtayı baştan aşağı mücevher,inci,turkuaz ve yeşim taşı ile doldurarak terk etmişim.

...yincü moncuk‘inci boncuk yinçü monçuk Perle || inci HA 904

(205) [AY VI/270-297] közünügli açoq taşañ oronta yıdılg yıparlıg suv saçıp tüü törlüg äsrinü körklä hua çäçäklär töltäp idiz yügsäk arslanlıg örgün urup , ol örgünüg yinçü monçuk tizigi üzä eñip yaratıp adroq adroq pra kuşatrelar asıp öñi öñi ärdinilär tooğlar tikip satıgsız ädgü yıdyıparlar köyürüp beş törlüg tüzülmüş yinçgä oyunlar eñiztürüp ol elig han suvğa kirip ät’özinä yıd yıpar türtüp yañı arıg ton kädip eliglärnin hanlarnın öz eñigin yaratıgın urunup m(ä)n mäniñ küvänç köñülin ketärip ; süzök kertgünç köñülin asıp üstäp , nomlataçı nomçı üzä yolçı yerçi ulug bahşı sañınçın turğurup , temin ök bo nom ärdinig äşidmiş tıñlamış k(ä)rgäk , yänä ordo qarşı içintäki hatunlar tegitlärlärgä burlıqlar mançlar tayançlar arkası bir ikintikä öçsüz kaksız övkäsiz kaçıgsız aymançsız köñülin ärtinü ögrünçlüg sävinçlig bolmış k(ä)rgäk./ Görünen geniş yerde güzel kokulu sular saçıp türlü türlü rengarenk güzel çiçekler döşeyip yüksek, arslan motifli tahta çıkıp o tahti inci boncuk taneleri ile süsleyip harikulade, türlü türlü gölgelikler asıp, farklı farklı mücevherler, bayraklar dikip paha biçilemeyecek değerdeki güzel kokular yakıp beş çeşit düzenlenmiş ince melodiler seslendirip, çalıp o hükümdar suya girip vücuduna güzel kokular sürünüp yeni, temiz elbilerini giyip hükümdarların kendi(ne has) süsünü takınıp mağrurluğu, kibri bir tarafa bırakıp temiz inançlı düşüncelerini artırıp (öğretiyi) anlatan vaiz ve rehber, büyük üstadın düşüncesini yerleştirip hemen bu öğretiyi mücevherini dinlemiş (olsa) gerek yine saray içindeki hanımlar prensler, beyler vezirler, topluluğu birbirine karşı intikam ve nefret duyguları beslemek sizin , endişesiz bir gönülle son derece sevinçli olmuş (olsa) gerek.

(206) [AY VIII/10a-10b:375-415] kim ol ratnapuşpi atl(ı)g tükel bilge teñri teñrиси burhan ulug y(a)rlıkançucı köñülü üze meni erinçkeyü tsuyurkayu y(a)rlıkap.. burhanlarnın ulug küçi üze kim meni amtıka tegi kayu orunlarig öser men kayu yınakta körser men.. kayu balık uluşka tegser men.. ol oruntakı ol yınaktakı .. ol uluştakı kamag tınl(ı)g oğlanların ..kedgülik ton yegülük aş.. öz iltingülük yevig tizig altun kümüş vayduri saparir şişir patu sıta kobık çaç kaş yinçü monçuk ulatı esrinü erdiniler üze bay barımlıg kılguluk ulug küçke küsunke tegürü y(a)rlıkadı .. / Öyle ki o Ratnapuşpi adlı Tanrılar Tanrısı Budha yüce merhametli gönlüyle merhamet edip beni bağışlayarak Budhalara özgü

yüce gücü sayesinde şimdiye kadar kadar hangi yerleri düşünsem hangi taraftan görsem, hangi kente ve ülkeye gitsem o yerdeki,o taraftaki,o ülkedeki bütün canlıları giyecek,yiyecek ve kendilerine takacakları süs eşyası,altın,gümüş,laciverttaş,türlü mücevherler,firuze,yeşim taşı,inci başka türlü renkteki mücevherlerle zengin edecek yüce güce ulaşmayı bahşetti.

...yinçü b(ä)lgürtgäli‘mücevher göstermek’

[AY VI/1052-1091] birök ol tözünlär oğlu ät’öz kızlägülük törög küsâyür ärsär , azu ärdini yinçü b(ä)lgürtgäli küsâyür ärsär , azu kamağ kişikä amrak ayağlıg bolğalı küsâyür ärsär , azu äd tavar altun kümüş küsâyür ärsär , azu uçmak qalımaq ädrämig küsâyür ärsär , azu uzun öz yaş azu mänji ögrünçü küsâyür ärsär , bo küsüşlärin barçanı könjül ey(i)n qanturgay m(ä)n , taqı ymä bolarta adın nä törlüg küsüşü saqınçı ärsär , alqumı barça bütgäy /Eğer o soyluların oğlu vücudunu gizlemek için yasayı, töreyi isterse mücevheri göstermek isterse yahut bütün insanlara sevgi ve saygılı olmayı isterse ya da mal-mülk altın gümüş isterse veya uçmak erdemini isterse ya da uzun bir ömür veya sevinç . isterse bu isteklerin hepsini bilgiyle, düşünceyle doyuracağım ve de bunlardan başka ne tür isteği, varsa hepsini tamamlayacağım.

...yinçü ed tavar ‘mücevher mal mülk’

[AY VIII/11a:433-435] erdini yinçü ed tavar .. könjül eyin tapınça.. küsüşleri terk kanar.. tep tedi../Her kim mücevher ve mal mülk isterse gönüllerindeki isteklere uygun şekilde bu arzuları çabucak yerine gelirdedi.

...yinçü toşgurup ‘inci ile doldurmak’

(207) [AY IX/2a:29-32] ıdalatım yağız yérig,, taloy ügüz birle birgerü,, erdini yinçü toşgurup,, tört diviplig yértinçüte,, anı üze kıldım / O vakit dört dvîpalı yeyüzündeki dünyayı mücevher ve inci ile doldurup,okyanuslar ile birlikte dünyayı terk etmiştim.

... yinçün uz

(208) [AY IX/3b:110-113] ötrü élig beg kéñ yazı,, arıg silig oronug taşok körkle esriñü,, erdini yinçün uz étti./Bunu üzerine,hükümdar, meclisteki geniş,düz ve saf yerleri muhteşem ve renkli mücevherlerle mükemmel bir şekilde süslenmiş.

... yinçü barça

(209) [AY IX/5a:183-185] munça tétükte ök kén yağdı,, erdini yinçü barça/Bütün bunları der demez,mücevher ve inci her taraftan yağmış.

Sonuç

Altun Yaruk adlı eserde incelediğimiz bu kelimelerin kullanım sıklığı şu şekildedir:

Kelime	Sıklık	Kelime	Sıklık
alfabetik sıra		sıklık sırası	
altun	103	erdini/ärdini	176
aşirvat	1	altun	103
çaç	5	yinçü	12
çintamani	10	çintamani	10
erdini/ärdini	176	kümüş	8
kaş	4	çaç	5
kobık	1	kaş	4
kömür	1	vayduri	4
kümüş	8	sıparır/s(a)parir	3
patu	1	aşirvat	1
sıparır/s(a)parir	3	kobık	1
sıta	1	kömür	1
şişir	1	patu	1
şobak	1	sıta	1
vayduri	4	şişir	1
yinçü	12	şobak	1

Tablo incelendiğinde Altun Yaruk isimli eserde en sık geçen kelimelerin altun ve erdini olduğu görülmektedir. Bunlardan altun kelimesinin sık geçmesi eserin adıyla doğrudan ilişkili olmasına, erdini kelimesinin sık geçmesi ise kelimenin genel kavram olmasına bağlanabilir. Bununla birlikte aşirvat, kobık, kömür, patu, sıta, şişir, şobak kelimelerine Altun Yaruk'ta yalnız bir kez rastlanmaktadır.

Tespit edilen kelimelerin köken analizine bakıldığında şöyle bir tabloyla karşılaşılmaktadır:

Kelime	Köken
altun	Türkçe/Moğolca
aşirvat	Toharca < Sanskritçe

çaç	Moğolca < Çince
çintamani	Toharca < Soğdca < Sanskritçe
erdini/ârdini	Soğdca < Sanskritçe
kaş	Türkçe/Moğolca
kobık	Çince
kömür	Türkçe
kümüş	Türkçe
patu	Sanskritçe
sıparır/s(a)parir	Toharca < Sanskritçe
sıta	Soğdca
şişir	Çince
şobak	Çince
vayduri	Sanskritçe
yinçü	Çince

Bu tabloya göre Sanskritçeden altı (Aşirvat, Çintamani, Erdini/ârdini, Patu, Vayduri), Çince den beş (Çaç, Kobık, Şişir, Şobak, Yinçü), Soğdcadan 1 (Sıta) alıntı kelime ile 4 Türkçe/Moğolca kökenli kelime tespit edilmiştir. Alıntı kelimelerin çok olmasında metnin orijinalinin Sanskritçe olması, Sanskritçeden Çinceye çevrilmiş versiyondan hareketle Eski Uygurcaya tercüme edilmesi etkili olmuş olmalıdır.

Bu kelimeler ayrı ayrı ele alındığında şu sonuçlara ulaşılabilir:

1. Altun Yaruk'ta en sık geçen kelime erdini kelimesi olup 'mücevher' anlamına gelmektedir ve toplamda 176 yerde tanıklanmaktadır. Sanskritçe kökenli erdini kelimesi 15'er yere eşid-(mek) ve nomla-(mak), 13 yerde yinçü, 11 yerde içinteki, 9'ar yerde atlıg ve süzök, 6'şar yerde aya-(mak), keñürü ve okı-(mak), 5'er yerde etiglig ve üzä, 4'er yerde boşgun-(mak) ve tut-(mak) ile 3 yerde urup kelimeleriyle toplam 111 yerde eşdizimli olarak kullanılmıştır.
2. Altun Yaruk'ta en sık geçen ikinci kelime altun kelimesi 'altın' anlamın gelmektedir ve toplamda 103 yerde tanıklanmaktadır. Türkçe/Moğolca kökenli altun kelimesi 69'ar yerde önlüg,9'ar yerde tilgenlig,8'er yerde kümüş, 3'er yerde küvrüg kelimeleriyle toplam 89 yerde eşdizimli olarak kullanılmıştır.

3. Altun Yaruk'ta geçen bir diğer kelime yinçü kelimesi 'inci'anlamına gelmektedir ve toplamda 12 yerde tanıklanmaktadır. Çince kökenli yinçü kelimesi 3'er yerde çaç kelimesiyle toplamda 3 yerde eşdizimli olarak kullanılmıştır.
4. Altun Yaruk'ta en sık geçen kelime çintämäni kelimesi 'mücevher,inci'anlamına gelmekte olup toplamda 10 yerde tanıklanmaktadır. Sanskritçe kökenli çintämäni kelimesi 8'er yerde ärdini kelimesiyle toplamda 8 yerde eşdizimli olarak kullanılmıştır.
5. Altun Yaruk'ta en sık geçen kelime kümüş kelimesi 'gümüş' anlamına gelmekte olup toplamda 8 yerde tanıklanmaktadır.
6. Altun Yaruk'ta en sık geçen kelime çaç kelimesi 'firuze,turkuaz'anlamına gelmekte olup toplamda 5 yerde tanıklanmaktadır.Çince kökenli çaç kelimesi 4'er yerde kaş kelimesiyle toplamda 4 yerde eşdizimli olarak kullanılmıştır.
7. Altun Yaruk'ta en sık geçen kelime kaş kelimesi 'yeşim taşı'anlamında olup toplamda 4 yerde tanıklanmaktadır. Türkçe/Moğolca kökenli kaş kelimesi 4 yerde eşdizimli olarak kullanılmıştır.
8. Altun Yaruk'ta en sık geçen kelime vayduri kelimesi 'kristal'anlamında olup toplamda 4 yerde tanıklanmaktadır. Sanskritçe kökenli vayduri kelimesi 4 yerde eşdizimli olarak kullanılmıştır.
9. Altun Yaruk'ta en sık geçen kelime saparir kelimesi 'kristal' anlamında olup toplamda 3 yerde tanıklanmaktadır. Sanskritçe kökenli saparir kelimesi 3 yerde eşdizimli olarak kullanılmıştır.
10. AY VIII/10a-10b:375-415'te geçen aşağıdaki örnek neredeyse tüm kelimelere yer vermesi bakımından önemlidir. Metinde tespit edilen 16 kelimenin 12'si bu cümlede geçmekte olup, bazı kelimelerin sadece bu cümlede yer aldığı görülmektedir.

öz iltینگülük yevig tizig altun kümüş vayduri saparir şışir patu sıta
kobik çaç kaş yinçü monçuk ulatı esriñü erdiniler üze bay barımlıg
kılguluk ulug küçke küsünke tegürü y(a)rılıkadı .. / ... kendilerine
takacakları süs eşyası,altın,gümüş,ıaciverttaş,türlü
mücevherler,firuze,yeşim taşı,inci başka türlü renkteki mücevherlerle
zengin edecek yüce güce ulaşmayı bahşetti.

Kaynakça

- ATMACA E.(2015), En Eski Türk Dilinin Metal Adları İle İlgili Sözcükler, Dil Araştırmaları, 2015
- AYAZLI, Ö.(2009), Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Dili
- CLAUSON, S. G.(1972) , An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish, Oxford, 1972
- ÇAĞATAY, S.(1945), Altun Yaruktan İki Parça: 1. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza 2. Üç Prensle Pars hikâyesi (Prens Mahasatvi), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1945
- ÇETİN, E.(2020), Altun Yaruk VIII. Kitap, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2020
- ÇETİN, E.(2020), Altun Yaruk VII. Kitap, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2020
- GULCALI, Z.(2015), Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015
- GÜLENSOY, T.(2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007
- KARAHAN, A.(2013), Altun Yaruk İle İlgili Türkiye'deki Çalışmalara Bir Bakış, Dil Araştırmaları, s. 12, s.277-287, 2013
- ÖLMEZ, M.(1991), Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm) (Suvarnaprabhasasutra), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 1991
- ŞHİMİN, G. (2002), "Budist Uygur Edebiyatı", Türkler, C. III, s. 786-800, 2002
- TEKİN, Ş.(1959), "Altun yaruk'un Çincesinin Almanca'ya Tercümesi Dolayısıyla", TDAY Belleten, s. 293-309, 1959
- TOKYÜREK , H.(2018), Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018
- UÇAR, E.(2009), Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, Doktora Tezi
- UÇAR, E.(2013), Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç, Dinozor Kitabevi Yayınları, İzmir, 2013.

Hulvî ve Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemeât-ı Ulviyye Adlı Eseri

Hulvi and His work of called Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemeât-ı Ulviyye

*Özlem Şamlı**

Öz: Tabakat, biyografik bir tür olup sahâbeler, âlimler, sanatkârlar, sûfiler vb. kişiler hakkında bilgi veren eserlere denilmektedir. Bilinen ilk Türkçe tabakat kitabı Ali Şîr Nevâyî'nin Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l- Fütüvve adlı eseridir. Anadolu'da yazılan ilk Türkçe tabakat kitabı ise Lâmi'î Çelebi'nin Fütûhu'l-Mücâhidin li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidin'idir. Bu eserlerin ardından yazıldığı bilinen diğer bir sufi tabakat kitabı ise Hulvî'nin "Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviyye" adlı eseridir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden, tabakat geleneği içerisinde yer alan bu eser, Halveti tarikatının kuruluşu, şubelere, kollara ayrılması ve Halvetiyye silsilesinin tespiti açısından da büyük bir önem arz etmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümü "Cemaleddin Mahmud Hulvî" şeklinde isimlendirilmiştir. Burada Hulvî'nin hayatı, sanatı ve eserlerinden söz edilmiştir. İkinci bölüm "Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviyye" şeklinde adlandırılmıştır. Bu bölümde ise esere kaynaklık eden ve onun kaynaklık ettiği kitaplar zikredilmiş olup bunlar üzerinde yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Eserin bölümleri ve nüshaları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde eserin dil ve üslup özelliklerine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise eserin ilim âlemindeki öneminden söz edilmiş ve bulgularımızdan hareketle bu çalışmanın değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, Tabakat, Sufi Tabakat, Hulvi, Lemezât.

Abstract: Tabakat is a biographical genre and is called the works that give information about people. Our study is a work named "Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviyye" by Hulvî one the sufi tabakat boks included in the tabakat tradition. This work is important because it is the only work that talks about elders of the Halveti, establishment of Halveti sect, its division into branches.

The first part of our study is named as "Cemaleddin Mahmud Hulvî". Here, Hulvi's life, art and series are mentioned. The second chapter is named as "Lemezât-ı

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Öğrencisi, ozlem_samli19@erdogan.edu.tr

Hulviyye ez- Lemeât-ı Ulviyye”. In this section the works that are the source of the work explained and the studies on them are mentioned. Information was given about the sections and copies of work. In the second part, the language and style features of the work are also included. In the conclusion part, the importance in the science world of work is mentioned and the work has been evaluated based on our findings.

Key Words: Biography, Tabakat, Sufi Tabakat, Hulvi, Lemezât.

0. Giriş

Tabakat, “üst üste olan iki şeyin birbiriyle uyuşması, derece, mertebe ve konum bakımından örtüşmesi” anlamındaki tabak kelimesinden gelmekte olup sahâbe, âlim, şair, sûfi, düşünür vb. kişilerin hayatlarını anlatan eserlere denir.¹

Arap Edebiyatı’nda şairler, edipler ve âlimlerin “tabakat” adını taşıyan pek çok eseri bulunmaktadır. Bu eserler herhangi bir tasnife tabii tutulmamış olup bunlardan ilki İbn Sellâm el-Cumahî’nin *Tabakkâtü Fuhûli’ş-Şu‘arâ* adlı eseridir.² El- Cumahî’den sonra ünlü hiciv şairi Dibil’in *Tabakatü’ş-Şuarâ* adlı eseri yer almaktadır. İbnü’l-Mu‘tez’in, *Tabakâtü’ş-Şu‘arâ’i’l-Muhdessîn*’i, Hârûn b. Ali İbnü’l-Müneccim’in el-Bâri’si; Seâlibî’nin *Yetîmetü’d-Dehr*’i, Bâharzî’nin, *Dümyetü’l-Kasr*’ı adlı eserleri Arap Edebiyatı içerisinde şairlerin biyografilerinin anlatıldığı kitaplardan birkaçıdır. Ancak çalışma konumuzu teşkil eden Cemaleddin Hulvi, sufi bir şair olduğundan dolayı bundan sonraki kısımda sufi tabakat geleneğinden söz edilecektir.

Sufi tabakat geleneği, sufilerin hayatlarının, takva, ihlâs, edep, sabır ve güzel hallerinin anlatıldığı eserlere denir. Sufi tabakat geleneği içerisinde yazıldığı bilinen ilk eser Sülemi’nin *Tabakâtu’s-sûfiyye*’sidir. Eser, Hâce Abdullah-ı Herevî tarafından bazı değişiklik ve ilâvelerle Farsça’ya tercüme edilmiş, bu tercüme Abdurrahman-ı Câmî’nin *Nefehâtü’l-Üns*’ünün temelini oluşturmuştur. Sülemî, eserin mukaddimesinde 100 sufînin hayatını beş

¹ Durmuş, İsmail (2010). “Tabakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 39: 288-290.

² Tüccar, Zülfikar (1999). “İbn Sellâm El- Cumahî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 20: 312-313.

tabakaya ayırarak anlatacağını söylerse de üç yerde tek başlık altında birden fazla sūfiye yer verdiğiinden sayı 105'e çıkmıştır.³

Fars Edebiyatı'nda sufilerin biyografilerinin anlatıldığı eserlere bakacak olursak bunların arasında Feridüddin Attar'ın evliyaların menkıbelerini anlattığı ve 1220 yılında yazımını tamamladığı Tezkiretü'l-Evliya adlı eseri önemli bir yer tutmaktadır. Yine Molla Cami'nin Nefehâtü'l-Üns adlı eseri önemli sufi tabakat kitaplarından. Eser, Ali Şir Nevâî'nin isteği üzerine 1478 yılında kaleme alınmıştır. Eserin aslı, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin ilk sufi tabakat kitaplarından olan Tabakatü's-Sufiyye'sine dayanır. Sülemî, tabakatında 103 sufünün biyografisini beş bölüm halinde kronolojik sıraya göre anlatmış, Herevî bunlara 120 kadar sūfinin biyografisini eklemiştir. Nefehâtü'l-Üns'te ise bu sayı 600'ü geçmektedir. Câmî'nin, erkek ve kadın büyük sufilerin hal tercümeleriyle tasavvufi terimlerin açıklamalarını ihtiva eden en önemli eseridir.⁴ Hüseyin Baykara'nın Mecâlisü'l-Uşşâk'ı, Fahreddin Ali Sâfi'nin Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât'ı, Rıza Kulu Han'ın Riyâzü'l-Ârifin'i, Ma'sûm Ali Şâh'ın Tarâ'iku'l-Hakâ'ik'i Fars edebiyatı içerisinde yer alan diğer sufi tabakat kitaplarıdır.

Türk edebiyatında sufi tabakat kitapları 16. yy.da boy göstermeye başlar. Türkçe yazılmış ilk sufi tabakat kitabı, Molla Câmî'nin Nefehâtü'l-Üns'ünün Ali Şir Nevâî tarafından Çağatay Türkçesine tercüme edildiği Nesâyimü'l-Mahabbe adlı eseridir. Bu eseri, Anadolu sahasında Lami'î Çelebi'nin Fütûhu'l-Mücâhidîn'i takip eder. Nevâî ve Lâmi'î ile başlayan sufi tabakat geleneği, pek önemli eser vücuda getirmiştir.⁵

Ali Şir Nevâî tarafından 883'te (1478-79) kaleme alınan Nesâyimü'l-mehabbe min şemâyimi'l-fütüvve adlı eser bilinen ilk Türkçe sufi tabakat kitabıdır. Eser, Câmî'nin 883'te (1478-79) yazdığı Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds

³ Uludağ, Süleyman (2010). "Sülemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 38: 53-55.

⁴ Uludağ, Süleyman (2006). "Nefehâtü'l-Üns", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 32: 521-522.

⁵ Karaca, Songül (2019). "Lâmi'î Çelebi, Fütûhu'l-Mücâhidîn Li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn (Nefehâtü'l-Üns Tercümesi): İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük, Dizin", Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 24.

adlı, velîlerin hayat hikâyelerini ihtiva eden Farsça eserinin Çağatay Türkçesi'ne tercümesidir.⁶

Lâmi'î Çelebi tarafından 1521 yılında Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn Lâmi'î adlı eser, Câmî'nin Nefehâtü'l- Üns'ünün ilaveli tercümesidir. Eserin akademik neşrini Songül Karaca doktora tezi olarak yapmıştır (Karaca, 2019).

Baldırzâde Mehmed Efendi'nin Ravza-i Evliyâ'sı, Cemâleddin Hulvî'nin Lemezât-ı Hulviyye'si, Kâtib Hacı Ali Efendi'nin Tuhfetü'l-Mu'âhidîn ve Behcetü'z-Zâkirîn'i, İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân'ı, Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin'in Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ'sı, Müstakimzâde Süleymân Sadeddin'in Risâle-i Melâmiyye-i Bayramiyye'si, Esrar Dede'nin Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye'si, Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Bahrü'l-Velâye'si, Gazzîzâde Abdülatif Efendi'nin Ravzatü'l-Müflihûn'u, Hocazâde Ahmed Hilmi'nin Ziyâretü'l-Evliyâ'sı, Hüseyin Vassaf'ın Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr'ı, Mehmed Şemseddin'in Yâdigâr-ı Şemsî ve Enfi Hasan Hulus Halveti'nin Tezkiretü'l-Müteahhirin'i Türk edebiyatının bilinen sufi tabakat kitaplarıdır (Karaca, 2019: 21-37).

Tezkiretü'l-Müteahhirin, Üsküdarlı Nasuhi Efendi'nin dervişlerinden Enfi Hasan Hulusi tarafından 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın çeyreğinde yazılmış bir sufi tabakat kitabıdır. Telif olan eserde, kendi döneminden kısa bir süre önce yaşayan mutasavvıflardan, meczuplardan söz edilmektedir. Eserde 56 şahsın menkıbesinden bahsedilmekte olup çalışmamızın konusu teşkil eden Cemaleddin Hulvî'nin de biyografisi yer almaktadır. Nitekim Hasan Hulusi eserini yazarken Hulvî'den ve Lemezât'ından etkilendiğini belirtmektedir. Ayrıca eserin adının “Müteahhirin” olmasının sebebinin de Halvetilikle ilgili önemli bir eser olan Hulvî'nin “Lemezât” (Önden Gelenler) ndan dolayı “Müteahhirin” (Sonradan Gelenler) adını kullandığı da düşünülmektedir. Ancak yazar bunu eserinde belirtmemiş sadece eserini oluştururken görmediği, tanımadığı şahıslar hakkındaki bilgileri Lemezât ve Hediye-tü'l-İhvân adlı eserlerden iktibas ettiğini zikretmiştir. Lemezattan

⁶ Kut, Günay (1989). “Ali Şir Nevai”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2: 449-453.

yaklaşık bir asır sonra kaleme alınan eser, onunla benzer özelliklere sahip olur onun zeyli niteliğindedir (Tatçı, Yıldız 2014: 43-53).

Aralarında yazılma zamanları açısından farklılık bulunmaktadır. Hulvî 1654'te vefat etmiş olup Lemezât adlı eserini 1609 ile 1621 yılları arasında kaleme almıştır. Hasan Ağa 1724'te vefat etmiş olup Tezkiretü'l-Müteahhirin adlı eserini 1620'den yaklaşık bir asır sonra yazmıştır. İki eserde İstanbul'da geçen Halveti şeyhlerini, dervişlerini anlatmıştır. Ancak aralarından sene farkı fazla olduğu için Hulvî'nin Lemezât'ına ek olarak yazılan Halveti şeyleri de yer almaktadır. Tezkiretü'l Müteahhirin'de Lemezât'tan farklı olarak dönemin meczupları da ele alınmıştır.

Lemezât; bir mukaddime, otuz iki lemza ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Ancak Tezkiretü'l Müteahhirin de ise bunların hiçbirini yer almamaktadır. Eser doğrudan biyografi ile başlamıştır. Ayrıca Lemezât'taki gibi aralarda beyitler, nazım parçaları bulunmamaktadır. Dil olarak baktığımızda ise Tezkiretü'l-Müteahhirin'in Lemezât'a göre daha sade bir üslupla ve daha mahalli bir söyleyişle yazıldığı görülmektedir.

1. Cemaleddin Mahmud Hulvî

1.1. Hayatı

982'de (1574-75) İstanbul Şehremini civarında doğan Hulvî, saray helvacıbaşlarından Ahmed Ağa'nın oğludur. Asıl adı Cemaleddin Mahmud olup Hulvî mahlasını almıştır.⁷ Hulvî, Lemezât'ın Hal Tercümesi'nde mahlasının Hulvî olduğunu ve kanıt isteyenin Lemezât'ı okuması gerektiğini,

“Himmet-i Ulvî mahlasım Hulvî,
Sözlerim kanıtdır hâsılırm irfân
Her kim isterse kanıt Hulvî'den,

Lemezât'ımı okusun her an”⁸ şeklindeki sözleriyle dile getirmiştir.

Mahlasını ise onun gazellerini gören şey Hızır Efendi'nin söylemesiyle Mevlana'nın Mesnevi'sinden tefeül çekerek aldığını zikretmiştir.

⁷ Uzun, Mustafa İsmet (1998). “Hulvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18: 347.

⁸ Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Ez Leme'ât-ı Ulviyye*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi No 4546), 200^a.

“...Hulvî tahallüs itmege sebep şöyle vâki’dür ki, tahsîlüm avânında nev‘an eş‘âr ve ebyât ile takayyüd üzere idim. Üstâdumuz Şeyh Ali Semerkandî tarifasından Hızır Efendi gazellerümi görüp, âlâ cerâ‘lâde her şâirin bir mahlas ile imtiyâzı vardır. Size de lâzımdur, dirlerdî. Bir gün Dîvân-ı Mevlânâ’yı iştirak eyledüm. Hocama ‘arz eyledüm. Anlar dahı “Bâreka’llah râyegân olmuşsınız.” diyüp ba‘zı gazel-i şerîflerinin tefe’ül idüp, her birimizüñ hâline münâsip gelürdi. Ol hîn “Gel Helvacızâde, sana Hazret-i Mevlânâ’dan mahlas recâ idelüm.” diyüp Fâtiha ve İhlâsla divanı tefe’ülen keşf eylediler. Kerâmet-i ‘aliyyeleriyle hikmet-i Hudâ rübâ‘iyyâtı gelüp ve sahife evvelinde bu rübâ‘î vâki’ oldu:

Men kâne ulviyâ Tervîhim ma‘nânen
Kad câ‘e hulviyâ Elvânen elvânen
Fi’l-vâki’ garîb vâki’ oldı

Ol zamândan berü Hulvî diyü şöhet müyesser ve gazel mesnevî dimek himmetleriyle mukarrer oldı...” (Lemezât, 201a-201b).

Osmanlı Müellifleri’nde ise Cemaleddin Mahmud’un bu mahlası almasının sebebi babasının sarayın helvacıbaşısı olması gösterilmiştir.⁹

17. yüzyılın şairlerinden olan Hulvî, on dört yaşındayken babası ve şeyh Necmeddin Hasan Efendi ile birlikte hacca gitmiş ve o zamanlar yaşı küçük olduğu için şeyhin himmetlerini anlayamadığını dile getirmiştir. Ayrıca o yaşlarda babasının mesleği olan helvacılığı yürütmekte olduğunu Lemezât’ın Hal Tercümesi’nde bizzat kendi zikretmiştir.

“...Ol dem helvacıbaşı Ahmed Ağa ile on dört yaşında iken hacc-ı şerife gidildi. Ve şeyh Hasan Efendi hem-râh olmuşlardı. Şam’dan İstanbul’a gelindi. Lakin ‘âlem-i sîbâda olmağın yolda Efendi hazretlerinün eltâf-ı belâğayalarına nâil olup bilmezdi. El-hâsıl peder tarîkesi üzre helvacılık vazifeleri yigirmegin idi” (Lemezât, 200a).

Daha sonra sipahiliğe heves ederek devlet hizmetine girdi ve Dîvân-ı Hümâyün çavuşu oldu. Bu görevi sırasında kendisine III. Murad tarafından 36.000 akçelik bir zeâmet ihсан edildi ve diğer gelirleriyle birlikte 60.000 akçelik bir imkâna kavuştu. 1007 (1599) yılında Avusturya’ya karşı yapılan

⁹ Yavuz, A. Fikri- Özen, İsmail (1915). *Bursalı Mehmet Tahir Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınları, 1: 61.

Uyvar seferine katılmadığı için elinden alınan zeâmeti, bir süre sonra hizmetlerini göz önünde bulunduran Sadrazam İbrâhim Paşa tarafından iade edildi. Yaptığı işten hoşlanmadığını belirten Hulvî, babasının hatırını kıramayıp bir süre daha Dîvân-ı Hümâyun çavuşluğunda kaldı. Hulvî'nin babası Ahmed Ağa, H. 1010/M. 1601 tarihinde vefat eder. Babasının vefatının ardından şairimiz Dîvân-ı Hümâyun görevinden ayrılır (Uzun 1998:347).

Hulvî, Lemezât adlı eserinde Yenikapı Camii'nde yeniçeri kâtibinin yaptırdığı Mevlevihane'de dervişleri toplayıp orada Mesnevi'yi okuduklarını dile getirmiş. Yine böyle bir günde hummaya yakalanıp hastalıktan kıvrandığı bir anda Merkez Efendi Zaviye'sine gelip bir hücreye girdiğini ve orada istirahat halinde yatarken rüyasında bir zatın ona şeyhlik bahşettiğini eserinde şu sözlerle dile getirmiştir:

“Sebeb-i inâyetimiz şöyle vâki olmuşdur ki Yenikapı hâricinde Yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi'nin binâ eylediği mevlevîhânedeki cemiyet-i fukarâda hâzır ve müdâm istimâ-ı Mesnevî ile lutf-ı Hakk'a nâzır ve tarîka 'âzım olurum. Nâgâh hummaya mübtelâ ve ızdırâbı anda hüveydâ olup ra'ş'e ile Merkez Efendi zaviyesine gelüp harâret ile yanmak hâtırasını itdüm. Ve bir mikdâr hûb-ı istirahat itdüm. Hûb-ı hayâli renginde mezâr-ı merkez murabba' oturur imiş. Siyâh imâme ile bana hitap idüp: “Oğul bize gel” diyü hitap idüp söylediler” (Lemezât, 200b).

Hulvî, gördüğü rüyadan kısa bir zaman sonra Mısır'a seyahat eder. Rüyanın da etkisiyle olmalı ki gönlüne Gülşenilik sevdası düşmüştür ve bu sebeple Mısır'a orada Gülşeni şeyhlerinden Necmeddin Hasan Efendi'nin dergâhına gider ve şeyhin elini öpüp hizmetine tabii olur. Mısır'dan Rum'a geldiğinde ise bazı kişilerin ona “Hulvi artık Gülşenî oldu” dediğini zikreder.

“Vaktâ ki arzu-yı Mısır derûna düşdi ve Gülşenilik sevdâsı başı üşti. İcâzet-i şerîfleriyle Mısır'a varılıp Şeyh Gülşenizâdelerden Necibü'd-din Hasan Efendî'nin dest-i şerîflerin bûs idüp hizmetlerinde olduk. Ba'dehu Rûm'a geldükde nice kimseler der: “Hulvî, Gülşenîler'den oldu” (Lemezât, 201a).

Hulvî, 1088 (1599-1560) yılında hac dönüşü tekrar pirinin zaviyesine oturmanın nasip olduğunu, burada Gülşenî şeyhi Hasan Efendi'nin oğlu İbrahim Efendi'nin lütfuna mazhar olduğunu ve onun buyruğu neticesinde bu hizmete geldiğini belirtmiştir.

“Pes 1088 tarihinde hacc-ı şerîf nasip oldukda girü zaviyeye Hazret-i Pir’de mütemekkin olmak müyesser olup kutb-ı ‘âlem sâlifü’z-zikr Hasan Efendi oğlu İbrahim Efendi hazretleri lutf eyleyüp İslanbolda olan fukarâ hizmeti için bu kemterde ‘ailerine hilâfet-nâme ihsân eyleyüp ... (Lemezât, 201a).

Devrin meşhur Halvetî şeyhlerinden Nûreddinzâde’nin kızıyla evlenen Hulvî, babasından kendisine intikal eden Şhremîni’deki evini 1035’te (1626) tekke haline getirerek zengin gelirler vakfetti. Burada vefatına kadar Sünbülî ve Gülşenî şeyhi olarak irşad hizmetinde bulundu, mukabele günü olan perşembeleri Mesnevî okuttu.

1064’te (1654) vefat eden Hulvî tekkesinin hazîresine defnedildi. Ölümüne İstanbullu Nisârî Hüseyin Çelebî, “Cân-ı Hulvî eyledi ikbâl şehd-i cennete” mısraını tarih düşürmüştür. Topkapı tramvay yolu üzerinde bulunan tekke, 1950’den sonra İstanbul’daki imar faaliyetleri sırasında yol genişletilirken yıkılmış ve Hulvî’nin mezarı da ortadan kaldırılmıştır (Uzun 1998: 347).

Hulvî’nin ölümü üzerine Nisârî Efendi tarih düşmüştür:

“Cân-ı Hulvî eyledi ikbâl-i şehd-i cennete” (Sene: H. 1064/M.1654).

Hulvî’nin vefatı üzerine şair Tarzî de tarih düşmüştür.

“Gitti bil Hulvî gibi dânen de pîr-i mânevî” (Sene: H.1064/M.1654).¹⁰

1.2. Sanatı

Gülşeni tarikatının şeyhlerinden Hasan Efendizade İbrahim Efendi’ye instisap eden Hulvî’nin şiirlerinde tasavvufî düşünce hâkimdir. Mutasavvıf şair olmasından ötürü onun şiirlerinde tasavvuf terminolojisine sık sık rastlanmaktadır.

Baş başka belâdur câme vü destârı terk eyle
Fenâyı sarfa vâsıl oluban kayd u bendinden geç (G.31/2, s.99)¹¹

Eger kim mâsivâdan kurtulam dirsene cihân içre

¹⁰Tayşi, Mehmet Serhan (2013). *Lemezât-ı Hulviyye Ez Leme ‘ât-ı Ulviyye*, İstanbul: Semerkand Yayınları, 604.

¹¹Yavuz, Sevgi (2012). “Cemaletdin Mahmud Hulvî Divanı”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Şehîd-i aşk-ı dilber olagör ey dil kefenden geç (G.31/4, s.100)

Pek çok eser kaleme alan Hulvî'nin şairlik yönünün öne çıktığı eseri şüphesiz ki Divan'ıdır. Divan mürettep bir divan olup şair tarafından tamamlanmıştır. Ancak divanda sadece bir tane kaside bulunmaktadır. Şairin gazellerinin çoğu da nazire niteliğindedir.

Enfi Hasan Hulus Halvetî; sufi tabakat geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Tezkiretü'l-Müteahhirin adlı eserinde Hulvî'nin şiiirlerinin Necâtî ve Zâtî'ye denk olduğunu, vezinde başarılı olduğunu ve bir hamse sahibi olduğunu dile getirmiştir.

“Ve çarşamba günleri zâviyede nakl-i ma'nevî-i şerif ve evrâd u ezkâr okunup husûsan yirmiden ziyâde zâkirân cem' olup âyin-i Sünbülüyye ve Gülşeniyye üzere azîm cemiyetler olup ve bir mertebe vezni-i tab'ı gâlib idi ki Necâtî ve Zâtî vâdisinde güzel eş'arı var idi” (Tatçı-Yıldız 2014: 123).

Gülşeni şeyhlerinden Hulvî, şiiirlerinde Gülşenilikle ilgili ifadelerden ve İbrahim Gülşeni'nin Mesnevi'ye nazire olarak yazdığı Manevi adlı eserinden söz ettiğini görmekteyiz.

Görinür Gülşenî dervîşi gerçi vâlih ü şeydâ
Okurlar Ma'nevî dersin olurlar bülbül-i güya (G.14/1, s.89)

Felek yek-pâre tâcı Gülşenî dervîşinün Hulvî
Hem anun tüğmesi şems-i sa'âdet gevher-i yekta (G.14/5, s.90)

Hulvî'nin Divanı'na baktığımızda ârifâne ve âşıkâne üslupla yazılmış gazeller karşımıza çıkmaktadır. Tasavvufi bir kimliğe sahip olan Hulvî'nin âşıkâne üslupla da söylenmiş pek çok gazeli vardır. Ayrıca divan edebiyatının sevgili ve âşık tipini onun şiiirlerinde rahatlıkla görebilmekteyiz. Hulvî'nin bazı şiiirlerinde Allah aşkıyla yanıp tutuştuğu, bazı şiiirlerinde ise beşeri bir sevgiliden bahsettiği görülmektedir.

Leb-i şîrini yâd iden cihânda
Anarlar Hüsrev'ün yanınca Ferhâd (G.58/4, 115)

Âşıkunum senün din emrüne râm olup uyuban
Yoluna baş u cân koyan vasluna irmege iver (G.63/4, s.118)

Babasından yadigâr olan helvacılık mesleğiyle uğraşan şairin şiirlerinde helvanın ayrı bir yeri bulunmaktadır. Onun şiirlerinde sevgilinin dudağı tatlığı sebebiyle helvaya benzetilmektedir. Ayrıca her yemeğin üzerine helva yenildiğinden, hatta şairlerin sonunda isminin zikredilmesinin de kendine üzüntü vermediğini hatta her yemeğin üzerine tatlı yenilir elbette diyerek şâirâne bir şekilde dile getirdiği görülmektedir.

Gam degül şâ'irlerün sonunda gelsek Hulviyâ
Her ne denlü ni'met olsa üstine helvâ yinür (G.82/5, s.129)

Hulvî gibi helvâ-yı leb-i dilbere mâyil
Hayrân-ı hat-ı 'âriz-ı cânâne-i 'aşkuz (G.121/5, s.150)

1.3. Eserleri

1.3.1. Divan

Hulvî'nin Divanı'nın yazmalar adresinden baktığımız şu anki güncel bilgilere göre Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde 821 numarası ile kayıtlı olan tek nüshasının yer aldığı görülmektedir. Nüsha aharlı kâğıt üzerinde talik yazı ile 59 varaktan meydana gelmektedir. Mürettep bir divan olan eserde 1 kaside, 1 terci bent, 8 müseddes, 2 muhammes, 1 tahmis, 2 ilahi, 280 gazel, 1 kıta, 2 tane de müfred bulunmaktadır. Hulvî'nin Divanı ile ilgili Sevgi Yavuz tarafından hazırlanmış olan bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır (Yavuz 2012).

1.3.2. Cam-ı Dîlnüvâz

Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ı üzerine yapılan dikkate değer şerhlerden biri olan Lâhîcî'nin Mefâtihu'l-i 'câz fi şerhi Gülşen-i Râz adlı eserinin kısaltılmak suretiyle yapılmış Türkçe'ye tercümesidir.³² Eserin nüshaları; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'nda YY08 demibaş numarasında kayıtlı, farklı bir yazar adıyla (Mahmud Halevî) Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda Revan bölümünde 1917 numarada kayıtlı, Süleymaniye Kütüphanesi'nde Şehit Ali Paşa koleksiyonunda 1253 numarasında kayıtlı olmak üzere bilinene, üç nüshası vardır. Eserle ilgili Gökhan Arefoğlu, tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Arefoğlu 2005). Söz konusu eser, 2012 yılında da Sait Okumuş tarafından kitap olarak basılmıştır.

1.3.3. Nazire-i Hamse-i Yahya

Kaynaklarda Hulvî'nin Yahya Bey'in hamsesine nazire yazdığı belirtilmiş olsa da bu eser de kayıptır (Yavuz – Özen 1915: 61).

1.3.4. Vaazlar Kitabı

Kaynaklarda, Hulvî'nin vaazlarından oluşan bir eseri daha olduğu söylene de eser bugün için elde bulunmamaktadır (Yavuz – Özen 1915: 61).

1.3.5. Lemezât-ı Hulviyye Ez Leme'ât-ı Ulviyye

Hulvî'nin belirttiğine göre eserin telifine 1018'de (1608-1609) başlamış ve eseri 1030'da (1620-1621) de tamamlamıştır. Eserin yurtiçinde Süleymaniye Kütüphanesi, Milli Kütüphane, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Millet Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kütüphanesi gibi pek çok kütüphanede nüshası bulunmaktadır. Yurt dışında Vatikan Kütüphanesi'nde, Mısır Milli Kütüphanesi'nde, New Jersey Amerika Birleşik Devletleri Princeton Üniversitesi Türkçe Yazmaları'nda, Hidiv Kütüphanesi'nde ve Almanya Milli Kütüphanesi'nde nüshaları bulunmaktadır.

Eser tertip bakımından bir mukaddime, otuz iki lemza ve her lemzanın üçer zaikası bir de hatimeden meydana gelmektedir. Eserin mukaddime kısmında ilk dört halifeden, on iki imamdan bahsedilmektedir. Lemzalarda ise Halveti tarikatının şeyhlerinin biyografilerinden söz edilmektedir. Mukaddimede 22, lemzalarda ise 118 zatın biyografisine yer verilmiştir. Hatime kısmında ise Hulvî bizzat görüşüp tanıştığı Seyyid Hamdi Efendi ve Aziz Mahmud Hüdayi Hazretleri vb. kişilerin hayatlarını anlatmıştır. Eserde, hatimeden sonra Hulvî'nin hal tercümesi yer almaktadır. Eser, ilki 1980 yılında olmak üzere Mehmet Serhan Tayşi tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır.¹²

2. Lemezât-ı Hulviyye Ez Leme'ât-ı Ulviyye

Cemaleddin Hulvî tarafından kaleme alınan eserin tam adı “Lemezât-ı Hulviyye ez Leme'ât-ı Ulviyye”dir. Eser mukaddimeden sonra otuz iki bölüme (lemza), her bölüm ayrıca üç alt bölüme (zâika) ayrılmakta ve hâtime kısmıyla

¹² Tayşi, Mehmet Serhan (1980). *Lemezât: Lemezât-ı Hulvî ez-Leme'ât-ı Ulviyye*. İstanbul: Tercüman Yayınları; Tayşi, Mehmet Serhan (2013). *Lemezât-ı Hulviyye Ez Leme'ât-ı Ulviyye*. İstanbul: Semerkand Yayınları.

sona ermektedir. Eser mukaddimede yirmi iki, lemza ve zâikalarda 130, hâtimede müellifle birlikte elli altı olmak üzere toplam 208 tarikat mensubunun hayat hikâyesini ihtiva etmektedir.

Lemezât, Mehmet Serhan Tayşi tarafından 1993 yılında Millet Kütüphanesi Şer ‘iyye Yazmaları nr. 1100’deki tam ve okunaklı nüsha esas alınmış olup Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından çıkartılmıştır. 2013 yılında da Semerkand Yayınları aracılığıyla kitap olarak basılmıştır.

Hulvî eserinin Hal Tercümesi’nde Lemezattan şu sözlerle bahsetmektedir:

“Serzeşt-muharrer-i menâkıbdur ki ol şikeste-i hatrun mürşid-i kaşif-i zemîre irişüp Necmeddin pertevine mazhar olduğu kutb-ı ‘âlim şeyh Gülşenî’nün fukarasından olmağa yol bulduğudur her vechle âhvâli seyr-i sülûkla refâtî ve nazmla telîf itdüğü güftârına ba ‘ise olmışdur anı beyân ider (Lemezât, 200a).

Bu eserin yazarının sergüzeşt ve menkıbesi ile kırık gönülleri onaran, sırları istidatları keşfeden kâmil mürşidim Şeyh Necmeddin Hasan Efendi’nin ışığına mazhar olduğu, âlemlerin kutbu Şeyh İbrahim Gülşenî hazretlerinin dervişlerinden olmaya yol bulduğundan onun her türlü hallerinden, seyr-i sülûktaki tavırlarından manzum ve mensur olarak kaleme aldığı bu eserin yazılmasına sebep olan hallerini beyan eder.

Sergüzeştim suâl iden yârân
Eylesün sözlerimi hoş i’zân

Nefs ü şeytâna teb’iyyet etmiş
Leşker-i nefse oluban nâlân

Pertev-i necm-i Hak idüp cânâ
Râh-ı Hak’da nebî idüp beyân

Minnetullâha vâsılım vâsıl
Hoş hidâyet yolu olup ihsân

Himmet-i Ulvî mahlasım Hulvî
Sözlerim kanıtdır hâsılım irfân

Her kim kanıt isterse Hulvî’den
Lemezâtımı okusun her ân

Hâsıl itsün hemîşe ‘aşk yolun
Zevkini duysun oluban hayrân (Tayşi 2013: 599).

Hulvî, “Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemeât-ı Ulviyye” adlı eserinde Halveti büyüklerinin hayatlarını, kerametlerini anlatmaktadır. Halvetîyye tarikatı Ömer b. Ekmeleddin el-Halveti tarafından kurulmuştur. Ömer Halvetî tasavvufî terbiyede tasavvufa çok önem vermesinden dolayı bu adla anılmıştır. Halvetiyye İslam dünyasında tesir itibarıyla en yaygın tarikatların başında gelir. Bu tarikatın ikinci piri sayılan Yahya Şirvanî, Halvetiliği daha geniş alanlara nüfuz ettirme imkânı bulmuştur. Tarikat, Amasyalı Pir İlyas tarafından Osmanlı sahasına girmiştir. Yahya Şirvanî’nin halifelerinden Muhammed Bahaüddin Erzincanî, Habib Karamanî ve Dede Ömer Rûşenî’nin büyük katkıları olmuştur (Yılmaz 2015: 303).

Tezkiretü’l-Evliyâ, Nefehâtü’l-Üns, Mevzûâtü’l-Ulûm, Ravzatü’s-Şühedâ, Menâkıb-ı Şeyh Sâfi, Şekâikü’n-Nu’maniyye, Tezkire-i Devletşâh, Vesâyâ-yı Kudsiyye, Şevâhiddü’n-Nübüvve, Menâkıb-ı Muhyî Efendi (İbrahim Gülşeni Menâkıbı), Bostânü’l-Ârifin, Târîh-i Güzîde, Câmiu’l- Hikâyât, Târih-i Âşıkpaşazade, Şerh-i Zarîfî, Ravzatü’l- Ahbâb, Müsâmeretü’l- Ahbâr, Riyazü’s-Sâlihîn, Mecâlisü’l- Uşşâk, Tüm bunların dışında şu eserler de Lemezât’a kaynaklık etmiştir: Firdevsü’l- Mevâiz, Hâmisü’t- Tevârih, Maksad-ı Mir’atü’l-Aşk, Menâkıb-ı Sinan Çelebi, Minhâcü’l-Mûzekkirîn Münci’l-Akvâm, Ravzatü’-i Fâik, Reşehât Ayne’l- Hayât, Revnâkü’l- Mecâlis, Risâle-i Ali Dede, Risâle-i Bâli Efendi, Risâle-i İbn İsâ, Risâle-i Muabbir Hüseyin, Rumuznâme-i Kefelû Tabakât-ı Şa’raviyye, Târîh-i İbn Hallikân, Târîh-i Mirhond ve Târîh-i Taberî şeklindedir (Lemezât, 6a).

2.2. Eserin Bölümleri

Lemezât bir mukaddime, “lemza” adı verilen 33 bölüm ve 1 hatimedden oluşmaktadır. Her lemza kendi içinde 3 zaikaya ayrılmıştır. Mukaddime “fasıl” adı verilen 22 kısımdan oluşmaktadır. Burada Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan, İmam-ı Azam, İmam Şafi, Selman-ı Farisi’nin hayatlarına yer verilmektedir. Eserin Yapı Kredi nüshasında ye alan mukaddime kısmı şöyledir:

Birinci lemza Şeyh Hasan Basri’den söz etmekte olup 3 zaikadan oluşmaktadır. Bu zaikalarda da diğer şeyhlerden bahsedilmektedir. Hasan

Basri'den sonra silsile Habîb el-Acemî, Dâvûd et-Tâî, Ma'rûf-i Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Mümşâd ed-Dîneverî, Muhammed ed-Dîneverî, Vecîhüddin Ömer, Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, Kutbüddîn-i Ebherî, Rükneddîn-i Sincâsî (Sücâsî), Pîr Ömer el-Halvetî, Ahî Mîrem el-Halvetî, İzzeddin Türkmanî, Pîr Sadreddîn-i Hiyâvî vasıtasıyla Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye ulaşmakta, Yahyâ-yı Şîrvânî'den sonra iki kola ayrılmaktadır. Pîr Muhammed Erzincânî, Çelebi Halife (Cemâl-i Halvetî), Sünbül Sinan, Merkez Efendi, Yâkub Efendi ve Necmeddin Hasan'la devam ederek Hasan Adlî'de son bulan birincisi Sünbülî; Dede Ömer Rûşenî, İbrâhim Gülşenî, Ahmed Hayâlî, Ali Safvetî ve Şeyh Hasan'la (Hasen-i Ahsen) devam ederek Şeyh İbrâhim'de son bulan ikincisi de Gülşenî silsilesi olarak kaydedilmiştir.

Eserin hâtîme kısmı iki “tetimme” ile “hatm-i kitâb” bölümlerinden oluşmaktadır. Birinci tetimmede müellifin bizzat görüştüğü ve silsilelerini tesbit ettiği kırk iki şeyhin biyografisi anlatılmıştır. Bu kısımda tarikat ayırımı gözetilmemiş, Halvetîler'le birlikte Bayramiyye, Nakşibendiyye, Kübreviyye, Zeyniyye, Bedeviyye, Kâdiriyye ve Mevleviyye şeyhleri de anlatılmıştır. Bu bakımdan eser, Halvetiyye için temel kaynak olmakla birlikte diğer tarikatlar için de kaynak niteliği taşımaktadır. İkinci tetimmede tarikat silsileleri tesbit edilemeyen devrin şeyhlerine ve bir tarikata intisap ettiği halde sonradan cezbeyle kapılarak meczuplar zümresine katılan toplam on üç kişiye yer verilmiştir.

2.3. Eserin Nüshalarının Tanıtımı

Lemezât'ın yurt içi ve yurt dışı olmak üzere toplamda 19 tane nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan 7 tanesi yurt dışında bulunmaktadır. Katologlarda eserin adının “Lemezât”, “el Lemezâtü'l- Hulviye Mine'l- Lemehati'l- Ulviyye” ve “Lamzatü'l-Halviye Ezlamatu Ulviye” şeklinde farklı isimlerle kaydedildiğine raslanmaktadır. Ayrıca Ali Emiri Koleksiyonunda yer alan 2 nüshanın farklı demirbaş numaralarıyla iki kez kaydedildiği incelenen nüshaların tamamen aynı özelliklere sahip olduğu görülmektedir.

A. Lemezât'ın Nüshaları

1. Topkapı Sarayı Müzesi, H.241 (T1)
2. Topkapı Sarayı Müzesi, EH.1229 (T2)
3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, No.264 (İ)

4. Mısır Milli Ktp. No.185 (K1)
5. Mısır Milli Ktp. No.186 (K2)
6. Hidiv Ktp. No. 8981 (H1)
7. Hidiv Ktp. No. 8982 (H2)
- 8.Yapı Kredi Sermet Çifter Ktp. No. 1000 (Y)
9. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, No.4536 (S1)
10. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, No. 4546 (S2)
11. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, No.281 (S3)
12. Süleymaniye Ktp. Atf Efendi, Ek.143 (S4)
13. Milli Ktp. No. A.8977, (M)
14. Millet Ktp. Ali Emiri Efendi, No. 1100 (AE1)
15. Millet Ktp. Ali Emiri Efendi, No.1101 (AE2)
16. Konya Yazma Eserler Ktp. Isparta Yalvaç Halk Ktp. No. 23/4 (I)
17. Almanya Milli Ktp. Berlin, No.1067 (B)
18. Vatikan Ktp. No. 161 (V)
19. New Jersey- Amerika Birleşik Devletleri, Princeton Üniversitesi, No. 4297Y (N)

Sonuç

Klasik edebiyatta yapılan akademik çalışmalara bakıldığında sufi tabakat kitapları üzerine neşir çalışmalarının yapılmadığı, daha çok söz konusu edilen eserlerin çevirilerinin yapıldığı görülmektedir. Bu sahada çok az çalışma yapılmış olması bizi sufi tabakat kitaplarından olan ve üzerinde henüz akademik bir neşir yapılmayan Lemezât adlı esere sevk etmiştir. Eser, Mehmet Serhan Tayşi tarafından Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 1100 numaralı nüsha esas alınarak sadeleştirilmiş bir şekilde Türkçe'ye çevrilmiştir.

Halveti şeyhlerini anlatıldığı eserde Halvetilik tarikatının silsilesi Pîr Ömer el-Halvetî, Ahî Mîrem el-Halvetî, İzzeddin Türkmanî, Pîr Sadreddîn-i Hiyâvî vasıtasıyla Seyyid Yahyâyı Şîrvânî'ye ulaştırmakta, Yahyâ-yı Şîrvânî'den sonra iki kola ayrılmaktadır. Lemezât Anadolu sahasında Halvetilikle ilgili ilk

kapsamlı eser olup Halveti şeyhlerinin silsilesi ve tarikatın devamını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Tezkiretü'l-Evliya, Nefehatü'l-Üns, Mevzuatü'l-Ulüm, Ravzatü's-Şüheda, Şekai kü'n-Numaniyye, Tezkire-i Devletşâh, Şevâhiddü'n-Nübüvve, Bostanü'l- Arifin, Ravzatü'l- Ahzab gibi pek çok eser, Lemezât'a kaynaklık etmiştir. Bunların dışında Lemezât'ın da kaynaklık ettiği eserler vardır. Bunlardan biri Hasan Ağa tarafından kaleme alınan Tezkiretü'l Müteahhirin'dir. Hasan Ağa 1724'te vefat etmiş olup Tezkiretü'l-Müteahhirin adlı eserini 1620'den yaklaşık bir asır sonra yazmıştır. İki eserde İstanbul'da geçen Halveti şeyhlerini, dervişlerini anlatmıştır. Ancak aralarında sene farkı fazla olduğu için Hulvî'nin Lemezât'ına ek olarak yazılan Halveti şeyleri de yer almaktadır. Ayrıca Tezkiretü'l Müteahhirin'de Lemezât'tan farklı olarak dönemin meczupları da ele alınmıştır. Anadolu'da bilinen ilk Halveti şeyhlerini anlatan eser Hulvî'nin Lemezât'ıdır. Bundan dolayıdır ki Hasan Ağa kendi eserini “Sondan Gelenler” anlamına gelen “Müteahhirin” ismini kullanmıştır. Baktığımızda Tezkiretü'l-Müteahhirin'in Lemezât'a şekil olarak kısmen ve içerik olarak benzediği görülmektedir. Ancak üslup olarak Lemezât'a göre daha sade olduğu görülmektedir.

Hulvî mutasavvıf bir şair olup onun şiirlerinde tasavvufi düşünce, Allah aşkı hâkimdir. Hulvî'nin şiirlerinde divan şiirini oluşturan mazmunların da fazlasıyla yer aldığı görülmektedir. Ayrıca şairin vücûda getirdiği gazellerden pek çoğu da nazîre niteliğindedir. Ancak o her şeyden önce bir mutasavvıftır ve şiirlerinde de bu görüş hâkimdir. Ayrıca Hulvî, şiirlerinde Gülşenilikle ilgili ifadeler yer vermektedir. Eserin yurt içi ve yurt dışı olmak üzere toplamda 19 nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshaların içersisinde Osman Ergin ve Isparta Yalvaç Halk Ktp. nüshalarının hem baştan hem de sondan eksik nüshalar olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- AREFOĞLU, Gökhan (2005). *Hulvi'nin Gülşen-i Râz Lâhici Şerhi Tercümesi ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- DURMUŞ, İsmail (2010). “Tabakat”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 39: 288-290. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk; İSEN, Mustafa vd. (2002). *Şair Tezkireleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.

- İPŞİRLİ, Mehmet (2011). “Taşköprizade Kemaleddin Efendi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 40: 152-154.
- KARACA, Songül (2019). *Lâmi’i Çelebi, Fütûhu’l-Mücâhidîn Li-Tervihi Kulûbi’l-Müşâhidîn (Nefehâtü’l-Üns Tercümesi): İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük, Dizin*. Doktora Tezi. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- KARAGÖZLÜ, Volkan. “Muhyi-i Gülşeni”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhyii-gulseni-ekmekcizade-seyh>. (12.01.2021).
- KUT, Günay (1989). “Ali Şir Nevai”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2: 449- 453.
- MENGİ, Mine (2010). *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MUSALİ, Namiq (2017). “Şeyh Safi Velâyetnamesi: Tahkiki ve Transkripsiyonu”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 84: 163-193.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2010). “eş-Şekâiku’n-numaniyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 38: 485-486.
- ÖZÇELİK, Kenan (2015). *Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü’ş-şüdeha (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi.
- PALA, İskender (2010). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- TATCI, Mustafa; YILDIZ, Musa (2014). *Tezkiretü’l-Müteahhirin*. İstanbul: H Yayınları.
- TAYŞİ, Mehmet Serhan (1993). *Mahmud Cemâleddîn el-Hulvî Lemezât-ı Hulviyye Ez-Lemezât-ı Ulviyye (Yüce Velilerin Tatlı Hâlleri)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- TAYŞİ, Mehmet Serhan (2013). *Lemezât-ı Hulviyye Ez Leme’ât-ı Ulviyye*. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- TAYŞİ, Mehmet Serhan (1980). *Lemezât: Lemezât-ı Hulvî ez-Lema’ât-ı Ulvî*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- TÜCCAR, Zülfikar (1999). “İbn Sellâm El- Cumahi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 20: 312-313.
- ULUDAĞ, Süleyman (2006). “Nefahatü’l-Üns”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 32: 521-522.
- ULUDAĞ, Süleyman (2010). “Sülemi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 38: 53-55.
- UZUN, Mustafa İsmet (1998). “Hulvî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18: 347.
- YAVUZ, A. Fikri - Özen, İsmail (1915). *Bursalı Mehmet Tahir Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınları.
- YAVUZ, Sevgi (2012). *Cemaleddin Mahmud Hulvî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- YILMAZ, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları

Türkçe Sözlükte Üç Birimli Kelimelerin Yapı Analizi

Building Analysis of Three United Words in Turkish Dictionary

*Rüdeyna Sol**

Öz: Türkçede kelime yapma yolları çeşitlidir. Bunlardan biri türetmedir. Eklemeli bir dil olan Türkçede kelime hazinesini geliştirmenin en işlek ve en yaygın yolu eklerle yapılan türetmedir.

Türkçe Sözlük'te Üç Birimli Kelimelerin Yapı Analizi adını verdiğimiz bu çalışmanın amacı, Türkçe kelimelerde türetmede kullanılan eklerin çeşitliliğini ve kullanılış sıklığını ortaya koymak üzere üç birimli yapıları değerlendirmeye yöneliktir. İsim ve fiil köklerine gelen ekler göre göre çeşitlendirilerek adlandırılan yapım ekleri bu çalışmada fiil kök ve gövdelerine gelişlerine göre en çok iki ekle sınırlandırılarak bir örneklem oluşturulmak istenmiştir. Türkçe Sözlük'ten tespit edilen ve üç unsurlu olarak adlandırılan 364 diziliş,örneklendirilerek verilmiştir.

Giriş bölümünde, eklemeli bir dil olan Türkçede eklerin kelime türetmedeki önemi, çalışmanın konusu, amacı, hakkında bilgi verilmiştir. Yapı incelemesi bölümünde ise üç birimli kelimelerin ek dizilişi verilerek aynı dizilişe sahip kelimeler sıralanmıştır. Örnek kelimeler sayesinde verilen ekin Türkçedeki türetme çeşitliliğini tespit ve aynı zamanda söz konusu eklerin işlekliliğini göstermek amaçlanmıştır. Çoğunluğun tek örnekle temsil edildiği dizilişler dikkatlere sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Sözlük, fiil, yapım eki

Abstract: There are various ways of making words in Turkish. One of them is derivation. The busiest and most common way to improve vocabulary in Turkish, which is an agglutinative language, is derivation with affixes.

The aim of this study, which we call the Structure Analysis of Triunit Words in the Turkish Dictionary, is to evaluate the three-unit structures in order to reveal the diversity and frequency of use of suffixes used in derivation in Turkish words. It was aimed to create a sample by limiting it to two annexes at most. 364 sequences, which

* *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, rudeyna.r@gmail.com*

are determined from the Turkish Dictionary and called as three elements, are given with examples.

In the introduction, information about the importance of affixes in word derivation in Turkish, which is an agglutinative language, the subject and aim of the study, is given. In the structure analysis section, the words with the same order are listed by giving the additional order of the three-unit words. It is aimed to determine the derivational diversity of the given suffix in Turkish thanks to the sample words and also to show the functionality of the suffixes in question. The sequences in which the majority are represented by a single sample are presented to attention.

Keywords: Turkish Dictionary, verb, production add.

0. Giriş

Dünya dilleri arasında Türkçe karakteristik olarak eklemeli olarak adlandırılır. Yapım ve çekimin ekler aracılığı ile işletildiği diller arasında da son ekli dil kategorisindedir. Bu anlamda kök ve ek kavramlarının Türkçe yapı analizinde özel bir yeri olduğundan söz edilir.

Muharrem Ergin, kök kavramını “Bir kelimenin mnsı ve yapısı bozulmadan parçalanamayan şeklidir.” olarak tanımlar ve devam eder; “Demek ki kök mnlı en küçük dil birliğidir. Kökler tek başlarına veya eklerle birleşmek suretiyle kullanılırlar. Kelime dediğimiz tek başına kullanılan mnlı ve vazifeli ses veya ses toplulukları ya kök hlinde bulunan veya kök ve eklerin birleşmesinden meydana gelen dil birlikleridir. Demek ki kökler en küçük kelimelerdir.” (Ergin, 2013:106) Değişmeyen köklere ses uyumu kurallarına göre şekillenen eklerin gelmesi ile yapım ve çekim belirlenir.

Ekler üzerine her türlü bilgiyi ve ayrıntıyı ortaya koyacak akademik çalışmalar Türkçe açısından önemli çalışmalardır. Türkçenin yapı taşı olan ekler üzerine yapılan çalışmaların genelde eklerin işlevselliği konusunda olduğu görülmektedir..

H.İbrahim Delice (2013), “Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?” başlıklı çalışmasında Türkçenin i dinamiği ile ilgili çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların genellikle ses bilgisi ve betimlemeli dil bilgisi üzerine yoğunlaştığını belirtmektedir. Eklerin sınıflandırması söz konusu olduğunda ortaya birden fazla sınıflandırma çıkmaktadır. Delice,

2013) dil bilgisi çalışmalarında işlev açısından çekim ve yapım eki olarak iki başlık altında toplanan ekleri, genişletme, durum, kurucu, dönüştürücü, yapım, bütünleşik ve temsil olmak üzere yedi başlık altında toplamaktadır.

Önemli ve geleneksel ek tasnifinde sorun olduğun söyleyen Gürer Gülsevin Türkçenin eklerini türetme ekleri, tür değiştirici ekler, işletme ekleri ve kategori ekleri olmak üzere dörde ayırır (2004:1267-1283).

İşlev açısından ekleri alışılmışın dışında değerlendiren diğer önemli bir çalışma da Cahit Başdaş'a aittir. Başdaş, dil bilgisi çalışmalarında işlev açısından çekim ve yapım eki olarak iki başlık altında toplanan ekleri esas olarak isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil, çatı, olumsuzluk eki, eski yön gösterme eki vasıta ve eşitlik eklerini üçüncü kategori olarak üçüncü grup (ara) ekler başlığı altında incelemeyi sunar (Başdaş:2006).

Mehmet Gedizli (2012), çalışmasında ekleri işlevlerine göre sınıflandırır. Burada, çalışmanın amacına uygun veri oluşturulduktan sonra, sözcük yapımında kullanılan ekler, işlevsel özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Eklerin işlevleri, dört yönden değerlendirilmiş ve isim ve fiil türü sözcük yapma özelliklerine göre belirlenmiştir. Eklerin dörtte üçünün isimleştirme işlevine sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda eklerin işlevleri arttıkça, eklerin ses sayılarının azaldığı da fark edilmiştir.

Sözlerin anlamlarını değiştirerek, onlardan farklı anlamda yeni sözler türeten ekler yapım ekleridir. Türkçede isim ve fiil kategorisine uygun olarak dört çeşit (isimden isim türeten, isimden fiil türeten, fiilden isim türeten, fiilden fiil türeten) yapım eki mevcuttur(Şerifoğlu, 2015:72). Yapım ekleri yeni kavram ve hareketleri karşılamada işlek olmaları ile dikkat çeker. Yapım ekleri bu görevlerini yerine getirirken sözlerin sonuna eklenir ve onların anlamlarını değiştirir ve bu yolla yeni bir varlığı işaret etmiş, yeni bir varlığa veya kavrama ad olmuş olur. Bu görevi icra ederken kendilerinden başka görevli herhangi bir şekil veya anlamlı herhangi bir sözden yardım almalarına ihtiyaçları yoktur.

Türkçe kelime kökleri isim ve fiil kökü olarak ayrılır. Ekler bu köklere gelişlerine ve buradan ürettikleri kelime türüne göre çeşitlenir. Buna göre isimden isim, isimden fiil, fiilden fiil ve fiilden isim türeten ekler olarak yapım ekleri gruplandırılır. Bu çalışma, eklerin arka arkaya geliş düzeni ve kullanım

sıklığını göstermek üzere bir model sınınanacağı için yapım ekleri ve yapım eklerinin geldiği fiil kökleri ile sınırlandırılmıştır.¹ çalışmada kelime sınırı nedeniyle örneklerin tümü inceleme kısmında verilmemiştir. Yapım ekleri, sadece Türkçe kelimelere eklenerek yeni kelimeler türetmekle kalmadığı, aynı zamanda birleşik kelimeler ve alıntı kelimeler üzerine gelerek de yeni kelimeler türetmeyi sağladığı bilinmektedir. Bu çalışmada birleşik kelimelere ve alıntı kelimelere gelen yapım eklerine yer verilmemiştir.

Türkçe Sözlük'te üç Birimli Sözcüklerin Yapı Analizi adlı çalışmada yer verilen 2011 basımı Türkçe Sözlük'te madde başı ve madde içi toplam 92.292 kelime vardır. Bu çalışmada söz konusu Sözlük'teki Türkçe köklerden türeyen kelimeler, aldıkları eklerle göre gruplandırılarak türetmeye katılan ek dizilişi verilmek istenmiştir.

1. İnceleme ve Değerlendirme

2011 basımı Türkçe Sözlük'te yer alan Türkçe kökenli,  birimli fiil kökleri, aldıkları eklerle ve diziliş sırasına göre gruplandırılarak Türkçede kelime tretmedeki imknlara dair bir değerlendirme verilmiştir.. Üç birimli unsurlar olarak bir köke gelen en fazla iki yapım eki ile oluşan yapılar adlandırılmıştır. Bunun için örnekler fiil kökü üzerinden seçilmiştir. Buna göre Türkçede fiil kök ve gövdelerine ek getirilerek türetilen kelimelerde diziliş ve kuruluş gösterilmeye çalışılmıştır.

Türkçe Sözlükte Fiil Kökünden Türeyen  Birimli Yapılar

Burada fiil kökünden türeyen  birimli 364 diziliş tespit edilmiştir:

FK+FİYE+İİYE[FK+İcI+İİk]:abartıcılık, akıcılık, alıcılık, atıcılık, bakıcılık, basıcılık, binicilik, bölücülük, buluculuk, bkclk

FK+FİYE+İİYE[FK+İk+İİ]:acıklı, bellekli, budaklı, cıvıklı, hapsirıklı, ışıklı, oyuklu, öksürüklü, bezekli, buuklu

FK+FİYE+İİYE[FK+İk+mA]:acıkma, ayıkma, birikme, kanıkma

¹ Burada benzer iki çalışmadan söz edilebilir; bunlar tarihin sırasına göre Seçkin ve Coşar (2017) ve Coşar(2019)'dur. Ayrıca Türkçe Sözlük'teki iki ve üç birimli yapıların analizine dayalı bir bitirme çalışması da kaydedilmelidir: Sol (2019)

FK+FİYE+İİYE[FK+I+II]:abartılı, asılı, atılı, ayrılı, basılı, batılı, beğenili, ölçülü, örülü, ürkülü

FK+FFYE+FİYE[FK+In+I]:savunu

FK+FFYE+FİYE[FK+A+tİ]:ileti

FK+FFYE+İİYE[FK+I+Iş]: abartılış, asılış, bakılış, beğeniliş, açılış, anılış, artılış, atılış, ayılış, ayrılış

FK+FF+FİYE[FK+I+mA]: abartılma, ayrılma, bakılma, becerilme, beğenilme, boğulma, bezilme, biçilme, burkulma, burulma

FK+FİYE+İİYE[FK+I+sIz]:abartısız, beğenisiz, ürküsüz, çatisız, yatisız, sayısız, silisiz, sürsüz, konusuz, korkusuz

FK+FİYE+İİYE[FK+ElEk+İİ]:çökelekli

FK+FFYE+FİYE[FK+Al+mA]:çökeme, çömelme

FK+FFYE+FİYE[FK+Al+gA]:çökelge, göçelge

FK+FİYE+İİYE[FK+An+Ak]:geçenek, yazanak, sığmak, sığınık

FK+FİYE+İİYE[FK+A+II]:geçeli, görelî, dizeli, süreli

FK+FFYE+FİYE[FK+r+gAn]:geçirgen, doğurgan, sıçırğan, soğurgan

FK+FİYE+İİYE[FK+mİş+sİz]:geçmişsiz

FK+FİYE+İİYE[FK+mİş+İİ]:geçmişli

FK+FİYE+İİYE[FK+AcAk+çI]:gelecekçi

FK+FFYE+FİYE[FK+sA+mA]:koçsama

FK+FİYE+İİYE[FK+dI+cI]:konducu

FK+FİYE+İİYE[FK+AnAk+çİ]:gelenekçi

FK+FİYE+İİYE[FK+AnAk+İİ]:gelenekli, görenekli, yetenekli, seçenekli

FK+FİYE+İİYE[FK+AnAk+sAl]:geleneksel, görenekssel

FK+FİYE+İİYE[FK+İr+İİ]:gelirli, yeterli

FK+FİYE+İİYE[FK+İr+sİz]:gelirsiz, yararsız, yetersiz

FK+FFYE+FİYE[FK+İş+gİn]:gelişkin, yetişkin

FK+FFYE+FİYE[FK+İş+mİş]:gelişmiş, yetişmiş

FK+FFYE+FİYE[FK+Al+tİ]:çökelti, çözelti, gerelti

FK+FİYE+İİYE[FK+k+şII]:çürükçül

FK+FFYE+FİYE[FK+n+ç]:avunç, edinç, erinç, ezinç, övünç, özenç, ürkünç, üzünç, basınç, kakınç

FK+FFYE+FİYE[FK+A+y]:aday

FK+FİYE+İİYE[FK+m+IIk]:adımlık, bakımlık, bölümlük, içimlik, geçimlik, girimlik, sağimlik, dolamlık, dönümlük, yığimlik

FK+FİYE+İİYE[FK+(I)r+LIk]:ağırlık, alırlık, inanırlık

FK+FFYE+FİYE[FK+p+Ik]:kırpık

FK+FİYE+İİYE[FK+A+cIk]:kısacık

- FK+FFYE+FİYE[FK+(I)ntı+tI]:arantı, alındı, avuntu, bölüntü, bulantı, burkuntu, büküntü, çoşuntu, çakıntı, eğıntı
- FK+FİYE+İİYE[FK+mAk+II]:boğmaklı, çakmaklı, yemekli
- FK+FİYE+İİYE[FK+mAk+çI]:çakmakçı, yemekçi
- FK+FİYE+İİYE[FK+mAk+sIz]:çakmaksız, yemeksiz
- FK+FFYE+FİYE[FK+tIr+An]:çalıştıran, kaldıran
- FK+FFYE+FİYE[FK+II+An]:çarpılan, katılan
- FK+FİYE+İİYE[FK+I+cI]:çaticı
- FK+FFYE+FİYE[FK+ş+gI]:çelişki, ilişki
- FK+FİYE+İİYE[FK+A+sAI]:çevresel
- FK+FFYE+FİYE[FK+Ar+Im]:çıkarım
- FK+FFYE+FİYE[FK+Ar+tI]:çıkartı, çökerti
- FK+FİYE+İİYE[FK+m+İk]:çiğnemik, kazımık
- FK+FİYE+İİYE[FK+m+İk]:çiğnemlik
- FK+FİYE+İİYE[FK+gIn+tI]:baygıntı
- FK+FİYE+İİYE[FK+mAk+IIk]:anlamaklık, çıkmaklık, yemeklik, kaçmaklık
- FK+FİYE+İİYE[FK+Ir+Im]:artırım, bitirim, eğirim, onarım, pişirim, uçurum, çağırım, geçirim, deprem, duyurum, düşürüm
- FK+FFYE+FİYE[FK+II+tI]:asıltı, buyrultu, irkilti, gömültü, duyultu, yağıldı, sayıldı, sızıldı
- FK+FİYE+İİYE[FK+dUr+Ik]:uyduruk
- FK+FİYE+İİYE[FK+I+dAş]:okuldaş
- FK+FİYE+İİYE[FK+I+II]:okullu
- FK+FİYE+İİYE[FK+AsI+cI]:olasıcı
- FK+FİYE+İİYE[FK+AsI+II]:olasılı
- FK+ASI+LIK[FK+AsI+IIk]:olasılık
- FK+FİYE+İİYE[FK+y+cI]:olaycı, deneyci
- FK+FİYE+İİYE[FK+mIk+II]:kıymıklı
- FK+FİYE+İİYE[FK+mIk+sIz]:kıymıksız
- FK+FİYE+İİYE[FK+Ay+cIk]:olaycık
- FK+FİYE+İİYE[FK+y+II]:olaylı, onaylı, deneyli
- FK+FİYE+İİYE[FK+gIç+II]:sorguçlu
- FK+FİYE+FİYE[FK+gIç+sIz]:sorguçsuz
- FK+FİYE+İİYE[FK+Ay+sIz]:olaysız, deneysiz
- FK+FFYE+FİYE[FK+n+cAk]:salıncak
- FK+FİYE+İİYE[FK+gA+II]:dalgalı, dizgeli, yetkeli, süpürgeli
- FK+FİYE+İİYE[FK+gA+sIz]:dalgasız, dizgesiz, süpürgesiz

- FK+FİYE+İİYE[FK+gA+cIk]: dalgacık
- FK+FFYE+FİYE[FK+n+İ]: değini
- FK+FFYE+FİYE[FK+ş+gA]:değişke
- FK+FFYE+FİYE[FK+ş+IcI]: değişici
- FK+FİYE+İİYE[FK+y+sAl]: deneysel
- FK+FFYE+FİYE[FK+lA+m]: derlem
- FK+FFYE+FİYE[FK+lA+Iş]: derleyiş, koklayış
- FK+FFYE+FİYE[FK+lA+IcI]: derleyici
- FK+FİYE+İİYE[FK+mAz+II]: olmazlı
- FK+FİYE+İİYE[FK+kI+IIk]: askılık, baskılık, uykuluk, çatkılık
- FK+FFYE+FİYE[FK+ş+mA]: arama, bölüşme, buruşma, büzüşme, emişme, erişme, vuruşma, oluşma, onaşma, oturuşma
- FK+FİYE+İİYE[FK+Im+sIz]: alımsız, ayrımsız, bakımsız, bitimsiz, verimsiz, olumsuz, önemsiz, ötümsüz, uyumsuz, çalımsız
- FK+FFYE+FİYE[FK+(I)n+gAn]: alingan, övüngen, özengen, çekingen, sakıngan, didingen, direngen, yetingen, sürüngen, kaçıngan
- FK+FFYE+FİYE[FK+II+mIş]: ezilmiş, yırtılmış, seçilmiş, kullanılmış
- FK+FİYE+İİYE[FK+Ik+sI]: ayrıkısı, iliksi, yanıkısı
- FK+FİYE+İİYE[FK+k+sIz]: ayrıkısız, basaksız, ışıksız, iliksiz, çiziksiz, çürüksüz, deliksiz, dolaksız, döşeksiz, duraksız
- FK+FİYE+İİYE[FK+kIrI+IIk]: aykırılık
- FK+FİYE+İİYE[FK+gA+sAl]: bölgesel, dizgesel,
- FK+FİYE+İİYE[FK+gA+cİ]: bölgeci, dalgacı, sömürgeci, süpürgeci
- FK+FFYE+FİYE[FK+n+An]: bölünen
- FK+FFİYE+FİYE[FK+n+gÜ]: bölüngü, görüngü
- FK+FFYE+FİYE[FK+n+gAç]: solungaç
- FK+FİYE+İİYE[FK+t+II]: bölütlü, kanıtlı, yoğurtlu, kesitli, kısıtlı
- FK+FİYE+İİYE[FK+t+sIz]: bölütsüz, umutsuz
- FK+FFYE+FİYE[FK+A+mA]: bulama, kıvrama
- FK+FFYE+FİYE[FK+A+mAç]: bulamaç,
- FK+FİYE+İİYE[FK+gI+sAl]: bulgusal, olgusal, çalgısal çizgisel, duyusal, düzgüsel, yazgısal, sezgisel, kılğısal, kurgusal
- FK+FFYE+FİYE[FK+n+Ak]: bulunak, olanak, ödenek, övünek, dayanak, dokunak, yaşanak, yığınak, kaçınık, kesenek
- FK+FİYE+İİYE[FK+Im+cIk]: ayırmcık
- FK+FFYE+FİYE[FK+Iş+Ik]: ayrışık, bitişik, ilişik,
- FK+FFYE+FİYE[FK+Iş+Im]: ayrışım, bakışım, bilişim, bölüşüm, erişim, ilişim, oluşum, karışım, geçişim, gelişim

FK+FİYE+İİYE[FK+kAn+İlk]: buyurganlık, ergenlik, etkenlik, iğrenenlik, unutkanlık, üşengenlik, çalışkanlık, devingenlik, devitkenlik, yalıtkanlık

FK+FİYE+İİYE[FK+mİk+İİ]: İlmikli

FG+FİYE+İİYE[FG+m+sİz]: götürümsüz

FK+FİYE+İİYE[FK+ç+n]: gülececi

FK+FFYE+FİYE[FK+msA+r]: gülümser

FK+FİYE+İİYE[FK+k+cA]: dilekçe, kaynakça

FK+FFYE+FİYE[FK+lA+tİ]: dinleti

FK+FFYE+FİYE[FK+msA+mA]: gülümseme

FK+FFYE+FİYE[FK+msA+İş]: gülümseyiş

FK+FİYE+İİYE[FK+mİk+sİz]: ilmiksiz

FK+FİYE+İİYE[FK+ç+İİ]: sarkaçlı, sayaçlı, kazançlı

FK+FFYE+FİYE[FK+İİ+mAz]: sıkılmaz

FK+FİYE+İİYE[FKgIn+İlk]: baskınlık, batkınlık, bezginlik, bıçkınlık, bilginlik, bozgunluk, bitkinlik, erginlik, ezginlik, vurgunluk

FK+FİYE+İİYE[FK+mİş+İlk]: bilmişlik, ermişlik, okumuşluk, olmuşluk, oturmuşluk, ölmüşlük, görmüşlük, kokmuşluk

FK+FİYE+İİYE[FK+v+cİİ]: ödevci

FK+FİYE+İİYE[FK+v+İİ]: ödevli, görevli

FG+FİYE+İİYE[FG+cA+İlk]: öğrencelik

FK+FFYE+FİYE[FK+t+İcİ]: yumuşatıcı, yürütücü

FK+FFYE+FİYE[FK+kIn+mA]: yutkunma

FK+FİYE+İİYE[FK+mA+l]: sağmal, sarmal

FK+FFYE+FİYE[FK+p+İş]: serpiş, kırpış

FK+FFYE+FİYE[FK+p+İcİ]: serpici

FK+FFYE+FİYE[FK+p+mA]: serpme, kırpma

FG+FİYE+İİYE[FG+İm+İİ]: öğrenimli

FG+FİYE+İİYE[FG+İcİ+İlk]: öğreticilik, göstericilik

FG+FFYE+FİYE[FG+İİ+İş]: öğretiliş, öneriliş

FK+FİYE+İİYE[FK+dEm+İİ]: erdemli

FK+FİYE+İİYE[FK+A+l+cİ]: doğalcı, kuralcı

FK+FİYE+İİYE[FK+gAç+İİ]: ilgeçli, süzgeçli, kısıkaçlı

FK+FİYE+İİYE[FK+gAn+cİ]: erkenci

FK+FİYE+İİYE[FK+A+sİz]: süresiz

FK+FFYE+FİYE[FK+ş+İ]: söyleşi

FK+FFYE+FİYE[FK+ş+İcİ]: söyleşici

FK+FİYE+İİYE[FK+İ+cİİ]: sürücl

- FK+FİYE+İİYE[FK+tI+II]: kabartılı
 FK+FİYE+İİYE[FK+AmAk+II]: kaçamaklı
 FG+FİYE+İİYE[FG+m+cI]: kurtarımcı
 FG+FİYE+İİYE[FG+IcI+IIk]: kurtarıcılık
 FK+FİYE+İİYE[FK+kIn+msI]: kaçkınımsı
 FK+FİYE+İİYE[FK+A+cI]: gececi, çevreci, göreci
 FK+FİYE+İİYE[FK+IA+cI]: yaylacı
 FK+FİYE+İİYE[FK+mIş+cI]: yemişçi, dolmuşçu, yemişçi
 FG+FFYE+FİYE[FG+İI+mA]: öğretilme, önerilme
 FG+FİYE+İİYE[FG+mAn+IIk]: öğretmenlik
 FK+FİYE+İİYE[FK+Ak+sIz]: ölçeksiz, uçaksız, uyaksız
 FK+FİYE+İİYE[FK+It+sIz]: ölçütsüz
 FK+FİYE+İİYE[FK+It+II]: Ölçütlü
 FK+FFYE+FİYE[FK+IA+k]: yırtlak
 FK+FİYE+İİYE[FK+Im+cII]: ölümcül
 FK+FİYE+İİYE[FK+mA+cI]: almaç, bölmeç, ovmaç, yakmaç, yıkamaç, yırtmaç, sarmaç, sığırmaç, sıkmaç, karmaç, kavurmaç
 FK+FFYE+FİYE[FK+A+Iş]: dalayış
 FK+FFYE+FİYE[FK+IA+mA]: yaylama, derleme, dinleme, koklama
 FK+FFYE+FİYE[FK+t+I]: anırtı, ayıltı, ayırtı, böğürtü, fokurtu, fosurtu
 FK+FFYE+FİYE[FK+t+Aç]: üreteç
 FK+FİYE+İİYE[FK+gAç+IIk]: üşengeçlik
 FK+FİYE+İİYE[FK+ç+II]: güvençli
 FK+FİYE+İİYE[FK+ç+sIz]: güvençsiz, inançsız, sarkaçsız, sayaçsız, kazançsız
 FK+FİYE+İİYE[FK+cA+cI]: güvenceci
 FK+FFYE+FİYE[FK+t+mA]: aksatma, aksırtma, apartma, aratma, avutma, becertme, beletme, berkitme, bezetme, boyatma
 FK+FİYE+İİYE[FK+I+mA]: ağırıma, seğrime, sürüme, kazıma
 FK+FFYE+FİYE[FK+r+gI]: doğurgu
 FK+FFYE+FİYE[FK+dIr+Aç]: donduraç, kaldıraç
 FK+FFYE+FİYE[FK+y+gI]: doygü
 FK+FFYE+FİYE[FK+y+gIn]: Doygun
 FK+FİYE+İİYE[FK+pAk+IIk]: kaypaklık
 FK+FFYE+FİYE[FK+ş+An]: kesişen
 FK+FFYE+FİYE[FK+y+mA]: doyma, koyma
 FK+FFYE+FİYE[FK+y+mAz]: doymaz
 FK+FFYE+FİYE[FK+y+mIş]: doymuş

- FK+FFYE+FİYE[FK+y+Im]: doyum
- FK+FFYE+FİYE[FK+y+ş]: doyuş, koyuş
- FK+FFYE+FİYE[FK+dAr+mA]: dönderme
- FK+FİYE+İİYE[FK+AmAç+II]: dönemeçli
- FK+FİYE+İİYE[FK+AmAç+sIz]: dönemeçsiz
- FK+FFYE+FİYE[FK+AlA+mA]: döneleme, duralama, dürteleme
- FK+FFYE+FİYE[FK+n+cA]: dönence, kapanca
- FK+FFYE+FİYE[FK+r+gA]: duyarga
- FK+FİYE+İİYE[FK+gI+dAş]: duygudaş
- FK+FİYE+İİYE[FK+y+IIk]: düşeylik
- FK+FİYE+İİYE[FK+m+sAl]: betimsel, bilimsel, sayımsal
- FK+FFYE+FİYE[FK+kİ+mA]: etkime
- FK+FİYE+İİYE[FK+kİ+ncI]: etkinci,
- FK+FFYE+FİYE[FK+dİr+İ]: bezdiri, bildiri, çektiri, güldürü, saldırı, yıldırı, sezdiri
- FK+FFYE+FİYE[FK+dİr+İcİ]: bezdirici, caydırıcı, öldürücü, çalıştırıcı, çektirici, çeldirici, inandırıcı, kaldırıcı, gezdirici, giydirici
- FK+FFYE+FİYE[FK+l+gA]: oyulga, dizelge
- FK+FİYE+İİYE[FK+mE+İI]: bezemeli
- FK+FİYE+İİYE[FK+l+sIz]: ağrısız, bilisiz, ölçüsüz, kokusuz
- FK+FİYE+İİYE[FK+l+Iş]: ağrıyış, kazıyış
- FK+FİYE+İİYE[FK+k+sI]: büyüksü
- FK+FFYE+FİYE[FK+t+Aç]: büyüteç, yansıtaç, yürüteç, kurutaç
- FK+FFYE+FİYE[FK+t+gAn]: büyütken, üretken, çığırtaç, yaşatkan, seğırtken, soğıutkan, somurtkan, sorutkan, kırtkan
- FK+FİYE+İİYE[FK+k+IIk]: aksaklık, almaşıklık, bitiklik, büyüklük, cıvıklık, eğiklik, eleklik, esneklik, eziklik, haşlaklık
- FK+FFYE+FİYE[FK+In+mAz]: aşınmaz, bilinmez, bölünmez, bulunmaz, görünmez
- FK+FFYE+FİYE[FK+İş+İş]: bitişiş, değıiş
- FK+FFYE+FİYE[FK+İr+mİş]: bitirmiş
- FK+FFYE+FİYE[FK+İş+gAn]: bitişken, vuruşkan, uyuşkan, çekişken, çelişken, ilişken, geçişken, girişken, dalaşkan, değıişken
- FG+FFYE+FİYE[FG+tİr+mA]: genleştirme, dağıttırma
- FG+FFYE+FİYE[FG+İI+İş]: getiriliş, gönderiliş, gösteriliş, götürülüş, kurtarılış
- FG+FFYE+FİYE[FG+İI+mA]: getirilme, gönderilme, gösterilme, götürülme, kurtarılma
- FG+FFYE+FİYE[FG+İm+İI]: getirimli, götürümlü

- FG+FFYE+FİYE[FK+İm+cİ]: getirimci, dağıtımçı
- FG+FFYE+FİYE[FG+t+mA]: getirtme, göndertme, göstertme, götürtme
- FK+FFYE+FİYE[FK+AİA+İş]: geveleyiş, deşeleyiş, silkeleyiş
- FK+FİYE+İİYE[FK+k+cİk]: gevrecik
- FK+FİYE+İİYE[FK+Ş+LİK]: girişlik
- FK+FİYE+İİYE[FK+sİ+İİ]: giysili
- FK+FİYE+İİYE[FK+sİ+sİz]: giysisiz
- FK+FİYE+İİYE[FK+An+cİk]: kalkancık
- FK+FİYE+İİYE[FK+sİ+İİk]: giysilik
- FK+FİYE+İİYE[FK+t+İİk]: gömütlük
- FK+FİYE+İİYE[FK+A+cA]: görece, kısaca
- FK+FİYE+İİYE[FK+AnAk+sİz]: göreneksiz, geleneksiz, yeteneksiz, seçeneksiz
- FK+FFYE+FİYE[FK+Asİ+mA]: göresime
- FK+FİYE+İİYE[FK+v+dAş]: görevdaş
- FK+FİYE+İİYE[FK+v+sİz]: görevsiz
- FK+FFYE+FİYE[FK+mA+mİş]: görmemiş
- FK+FFYE+FİYE[FK+n+gA]: görünge
- FK+FFYE+FİYE[FK+n+İr]: görünür
- FG+FİYE+İİYE[FG+mA+İİk]: göstermelik, kurtulmalık
- FG+FİYE+İİYE[FG+mA+cİ]: göstermeci, kurtarmacı
- FG+FİYE+İİYE[FG+ş+sİz]: gösterişsiz, kurtuluşsuz
- FG+FİYE+İİYE[FG+ş+İİ]: gösterişli, kurtarışlı
- FG+FİYE+İİYE[FG+ş+cİ]: gösterişçi
- FG+FFYE+FİYE[FG+İİ+An]: gösterilen
- FK+FİYE+İİYE[FK+ş+dAş]: görüşdaş
- FK+FİYE+İİYE[FK+kİ+cİİ]: bitkicil
- FK+FİYE+İİYE[FK+kİ+msİ]: bitkimsi
- FK+FİYE+İİYE[FK+kİ+sAİ]: bitkisel
- FK+FFYE+FİYE[FK+Ar+İş]: ağıriş, bozarış, çıkarış
- FK+FFYE+FİYE[FK+Ar+mA]: çıkarma, çökerme, göçerme
- FK+FİYE+İİYE[FK+gİn+İİ]: düzgünlü
- FK+FİYE+İİYE[FK+mUr+İİ]: yağmurlu
- FK+FİYE+İİYE[FK+mUr+İİk]: yağmurluk
- FK+FİYE+İİYE[FK+mUr+sİz]: yağmursuz
- FK+FİYE+İİYE[FK+Ak+çİ]: batakçı, bıçakçı, erekçi, kaçakçı
- FK+FİYE+İİYE[FK+Ak+çİİ]: batakçıl
- FK+FFYE+FİYE[FK+mA+dİk]: onmadık

FK+FİYE+İİYE[FK+Ak+Iık]:bataklık, bıçaklık, biteklik, ürkeklik, yürüklük, kaçaklık, kaçıklık

FK+FİYE+İİYE[FK+I+cI]:baticı

FK+FİYE+İİYE[FK+An+tI]:üzenti, gezenti

FK+FİYE+İİYE[FK+m+şAr]:yarımşar

FK+FFYE+FİYE[FK+IA+k]:yaylak

FK+FİYE+İİYE[FK+vAn+Iık]:yayvanlık

FK+FİYE+İİYE[FK+r+msI]:yazarımsı

FK+FFYE+FİYE[FK+Ir+Icl]:aşırıcı, ayırıcı, onarıcı, pişirici, göçürücü, doğurucu, soğurucu, kaytarıcı

FK+FFYE+FİYE[FK+Ir+I]:aşırı, eğiri, duyuru

FK+FFYE+FİYE[FK+İr+İk]:içirik, ötürük

FK+FİYE+İİYE[FK+ç+İlk]:iğrençlik, usançlık, güleçlik

FK+FFYE+FİYE[FK+Ir+tI]:aşırıtı, çağırıtı, geçirtti, sarartı, kızartı

FK+FFYE+FİYE[FK+II+gAn]:atılğan, edilgen, ezilgen, çevrilgen, dövülgen, sarılğan, sıkılğan, sokulğan, kapılğan, kasılğan

FK+FİYE+İİYE[FK+(I)m+cI]:atımcı, ayırmacı, bakımcı, basımcı, biçimci, bilimci, coşumcu, evrimci, eylemci, tarımcı

FK+FFYE+FİYE[FK+Ir+Aç]:ayıraç

FK+FFYE+FİYE[FK+Ir+An]:ayıran

FK+FFYE+FİYE[FK+Ir+t]:ayırt

FK+FFYE+FİYE[FK+tAr+Icl]:aktarıcı

FK+FFYE+FİYE[FK+İl+İr]:beğenilir, evrilir, güvenilir

FK+FİYE+İİYE[FK+Ir+İlk]:beğenirlik, olurluk, güvenilirlik, yaşarlık, yeterlik, yürürlük, severlik

FK+FFYE+FİYE[FK+r+mE]:belerme, çalarma, onarma, ölçerme, göçürme

FK+FFYE+IM[FK+tAr+Im]:aktarım

FK+FFYE+IM[FK+tAr+Iş]:aktarış, dönderiş

FK+FİYE+İİYE[FK+AcAk+II]:alacaklı, verecekli

FK+FİYE+İİYE[FK+AgAn+Iık]:artağanlık, olağanlık, durağanlık, süreğenlik, kayağanlık

FK+FFYE+FİYE[FK+dIr+mAz]:aldırmaz, dondurmaz

FK+FFYE+FİYE[FK+dA+Icl]:parıldayıcı, saptayıcı

FK+FİYE+İİYE[FK+Ak+II]:basaklı, oturaklı, ölçekli, uçaklı, uyaklı

FK+FFYE+FİYE[FK+kİ+n]:etkin

FK+FİYE+İİYE[FK+mA+n]:etmen

FK+FFYE+FİYE[FK+tİr+gAn]:ettirgen, indirgen, oldurgan, saldırgan

FK+FFYE+FİYE[FK+t+İk]:evirtik, örtük, somurtuk

- FK+FİYE+İİYE[FK+n+sAl]:evrensel, dokunsal, düşünsel, yazınsal
- FK+FİYE+İİYE[FK+m+sİ]:eylemsi
- FK+FİYE+İİYE[FK+m+İlk]:eylemlilik, ölümlük, görümlük, seçimlik, katımlık
- FK+FİYE+İİYE[FK+mA+cI]:abartmacı, açmacı, basmacı, bozmacı, oymacı, uymacı, çakmacı, çalışmacı, çalmacı, çatmacı
- FG+FİYE+İİYE[FG+v+cİ]:söylevci
- FK+FİYE+İİYE[FK+It+çI]:soyutçu, kalıtçı
- FK+FİYE+İİYE[FK+gI+sIz]:burgusuz, büzgüsüz, vergisiz, vurgusuz, örgüsüz, üzgüsüz, çalgısız, çizgisiz, ilgisiz, gergisiz
- FK+FİYE+İİYE[FK+k+çI]:buyrukçu, ışıkcı, ilikçi, gevrekçi, kayakçı
- FK+FFYE+FİYE[FK+II+gAn]:bükülgen, dökülgen
- FK+FİYE+İİYE[FK+m+cAk]:bürümcek
- FK+FİYE+İİYE[FK+Ak+An]:pişeğin
- FK+FFYE+FİYE[FK+İr+gAç]:pişirgeç
- FK+FİYE+İİYE[FK+ArI+İlk]:uçarlık
- FK+FİYE+İİYE[FK+I+İlk]:doğallık, durallık, yasallık, satılık
- FK+FİYE+İİYE[FK+In+İİ]:bükünlü, ekinli, ışıklı, ölçünlü, düzenli
- FK+FFYE+FİYE[FK+II+ı]:bükülü, ekili, çakılı, çevrili, dikili, dökülü, dürülü, yayılı, yumulu, serili
- FK+FİYE+İİYE[FK+I+İlk]:anılık, ayrılık, şaşılık, ölçülük, ölülük, pusuluk, doluluk, duruluk, sıklık, katılık
- FK+FFYE+FİYE[FK+r+İş]:artırış, aşırış, ayırış, batırış, bitiriş, içiriş, şaşırış, şişiriş, pişiriş, uçuruş
- FK+FİYE+İİYE[FK+mAn+cI]:değirmenci
- FK+FİYE+İİYE[FK+t+çI]:denetçi, gülütçü, yakıtçı, yoğurtçu
- FK+FİYE+İİYE[FK+nEk+çI]:dernekçi
- FK+FİYE+İİYE[FK+rI+cI]:doğrucu
- FK+FFYE+FİYE[FK+r+mA]:anırma, artırma, aşırma, ayırma, batırma, bitirme, eğirme, içirme, şaşırma, şişirme
- FK+FİYE+İİYE[FK+I+sAl]:anısal, duyusal, yapısal, sayısal
- FK+FİYE+İİYE[FK+m+cA]:anlamca
- FK+FİYE+İİYE[FK+m+dAş]:anlamdaş
- FK+FİYE+İİYE[FK+m+II]:anamlı, bölümlü, bükümlü, edimli, eğimli, eylemli, ılımlı, verimli, içimli, olumlu
- FK+FİYE+İİYE[FK+mAn+II]:katmanlı
- FK+FFYE+FİYE[FK+AIA+mA]:şaşalama, ovalama, çekeleme, geveleme, gezeleme, güdeleme, saçalama, deşeleme, saçalama, sarsalama
- FK+FİYE+İİYE[FK+mAn+İlk]:şişmanlık, çevirmenlik, göçmenlik, danışmanlık, yazmanlık, seçmenlik, saymanlık, kocamanlık

FK+FİYE+İİYE[FK+m+sAl]:anlamsal, biçimsel, bölümsel, edimsel, olumsal, uyumsal, üremsel, çevrimsel, çözümsel, doğumsal

FK+FİYE+İİYE[FK+r+cA]:yanarca, kaynarca, kokarca

FK+FİYE+İİYE[FK+mA+cIk]:yapmacık

FK+FİYE+İİYE[FK+r+cI]:yarcı

FK+FİYE+İİYE[FK+An+cI]:yaratıcı

FK+FİYE+İİYE[FK+m+sIz]:anlamsız, biçimsiz, bükümsüz, edimsiz, eğimsiz, eylemsiz, ölümsüz, önemsiz, çekimsiz, devinimsiz

FK+FFYE+FİYE[FK+ş+Ik]:anlaşık, bozuşuk, bileşik, buruşuk, büzüşük, evrişik, oluşuk, kırışık, çakışık, çatışık

FK+FİYE+İİYE[FK+mA+II]:abartmalı, asmalı, basmalı, bezemeli, bölmeli, elemeli, vurmali, oymalı, ödemeli, örmeli

FK+FİYE+İİYE[FK+mA+sIz]:abartmasız, acımasız, bölmesiz, elemesiz, çarpmasız, kırmasız, döşemesiz, dövmesiz, yakınmasız, yeldirmesiz

FK+FİYE+İİYE[FK+n+Iş]:acınış, alınış, araniş, avunuş, bezeniş, boyaniş, bileniş, haşlanış, harcanış, inanış

FK+FİYE+İİYE[FK+çA+II]:ilçeli, güvenceli

FK+FİYE+İİYE[FK+ş+cI]:dikişçi, dövüşçü, kayışçı

FK+FİYE+İİYE[FK+Ar+sIz]:umarsız, uyersiz, geçersiz, değersiz, duyarsız

FK+FİYE+İİYE[FK+Ar+cI]:uyarcı, çıkarıcı, dönerci

FK+FİYE+İİYE[FK+Ar+Ik]:uyarlık, geçerlik

FK+FİYE+İİYE[FK+dI+Ik]:uyduluk

FK+FİYE+İİYE[FK+gIn+sIz]:uygunsuz, dizginsiz, düzgünsüz

FK+FİYE+İİYE[FK+sAl+Ik]:uysallık, görsellik

FK+FFYE+FİYE[FK+lAş+Im]:uylaşım

FK+FFYE+FİYE[FK+gI+mA]:ergime

FK+FFYE+FİYE[FK+İş+kIn]:erişkin, ilişkin, girişkin, değışkin

FK+FİYE+İİYE[FK+k+cI]:elekçi

FK+FİYE+İİYE[FK+Ak+sAl]:ereksel

FK+FİYE+İİYE[FK+n+mA]:acınma, alınma, açınma, ağlanma, aranma, avunma, aylanma, berkinme, boyanma, bilenme

FK+FFYE+FİYE[FK+t+Iş]:acıtış, aksatış, aratış, avutuş, boyatış, büyütüş, akıtış, eritiş, ıslatış, okutuş

FK+FİYE+İİYE[FK+k+çI]:açıkçı, bezekçi, inakçı, ilikçi, sarıkçı, tarakçı, yasakçı, sınıkçı, sökükcü, kayıkçı

FK+FFYE+FİYE[FK+II+Im]:açılım, atılım, eğilim, oyulum, çözümlüm, gerilim, yayılım, yazılım, yığılım, katılım

FK+FFYE+FİYE[FK+In+Im]:açınım, aşınım, bozunum, edinim, ışınım, geçinim, görünüm, sakınım, salınım, dayanım

- FK+FİYE+İİYE[FK+kI+cI]:açkıcı, askıcı, baskıcı, bıçkıcı, biçkici, bitkici, içkici
 FK+FİYE+İİYE[FK+kI+II]:açıklı, askılı, atkılı, baskılı, coşkulu, etkili, içkili, utkulu, uykulu, çatkılı
 FK+FİYE+İİYE[FK+AmAk+II]:basamaklı
 FK+FİYE+İİYE[FK+AmAk+sI]:basamaksı
 FK+FİYE+İİYE[FK+İş+cIk]:öpüşcük
 FK+FFYE+FİYE[FK+In+cA]:övünce, öykünce, çekince, düşünce, söylence
 FK+FİYE+İİYE[FK+AmAk+sIz]:basamaksız
 FK+FİYE+İİYE[FK+gIn+cI]:baskıncı, gezginci, yangıncı, seçkinci, soyguncu
 FK+FFYE+FİYE[FK+dIr+Ik]:bastırık,
 FK+FFYE+FİYE[FK+dIr+Ak]:bastırak, kaydırak
 FK+FFYE+FİYE[FK+dIr+Im]:bastırım, bildirim, bindirim, indirim, öldürüm, kaldırım, gerektirim, yaptırım, yazdırım, sindirim
 FK+FİYE+İİYE[FK+kI+sIz]:açkısız, askısız, baskısız, coşkuz, etkisiz, içkisiz, uykusuz, çatkısız, katkısız
 FK+FİYE+İİYE[FK+mA+Ik]:açmalık, asmalık, basmalık, okşamalık, oturmalık, sıtmalık, karmalık, kıymalık, geçmelik, girmelik
 FK+FİYE+İİYE[FK+mAz+Ik]:açmazlık, almazlık, anlamazlık, aymazlık, beğenmezlik, bilmezlik, şaşmazlık, olmazlık, ölmezlik, uymazlık
 FK+FFYE+FİYE[FK+tIr+mA]: açtırma, aldırma, alıştırma, andırma, arttırma, astırma, attırma, baktırma, bandırma, barındırma
 FG+FFYE+FFYE[FK+t+mA]: bebertme
 FK+FİYE+İİYE[FK+A+kI]: geceki
 FK+FİYE+İİYE[FK+A+lAyIn]: geceleyin
 FK+FİYE+İİYE[FK+A+lIk]: gecelik, çevrelilik, görelilik, dizelik, kısalık
 FK+FFYE+FİYE[FK+II+gI]: edilgi, yenilgi
 FK+FFYE+FİYE[FK+İt+Im]: eğitim, evirtim, ıztım, oturtum, üretim, yansıtım, yürütüm, kırtım
 FK+FFYE+FİYE[FK+İr+mAn]: eğirmen
 FK+FFYE+FİYE[FK+İn+Ik]: eğinik, yayınık, yenik
 FK+FFYE+FİYE[FK+İt+sAl]: eğitsel, kalıtsal
 FK+FİYE+İİYE[FK+kI+cI]: bitkici, uykucu
 FK+FİYE+İİYE[FK+İn+lIk]: ekinlik, erinlik, örenlik, gelinlik
 FK+FİYE+İİYE[FK+İn+cI]: ekinci, düzenci, yayıncı, yazıncı, kapancı
 FK+FİYE+İİYE[FK+İn+sIz]: ekinsiz, düzensiz
 FK+FİYE+İİYE[FK+İş+II]: akışlı, bakışlı, çekişli, çıkışlı, inişli, geçişli, görüşlü, dikişli, dönüşlü, yağışlı
 FK+FFYE+FİYE[FK+Ar+Ik]: bozarık, ağarık, kızarık
 FK+FİYE+İİYE[FK+gIn+cI]: bozguncu, vurguncu, salgıncı, düzgüncü, keskinici

FK+FİYE+İİYE[FK+mA+cA]:boğmaca, bilmece, içmece, uymaca, çekmece, görmece, gülmece, düzmece, saymaca, seçmece

FK+FİYE+İİYE[FK+Ak+I]: bıçaklı

FK+FİYE+İİYE[FK+gIn+tI]: bıkkıntı

FK+FFYE+FİYE[FK+dİr+gE]: bildirge

FK+FFYE+FİYE[FK+Iş+mAz]: akışmaz, değişmez

FK+FİYE+İİYE[FK+Iş+sİz]: akışsız, geçişsiz, görüşsüz, dikişsiz, dönüşsüz, yağışsız, yarayışsız, kullanışsız

FK+FİYE+İİYE[FK+k+sİz]: belleksiz, budaksız, güdeksiz

FK+FFYE+FİYE[FK+t+An]: belleten, eriten, yürüten

FK+FFYE+FİYE[FK+t+IcI]: belletici, eğitici, eritici, parlatıcı, üretici, yansıtıcı, soğutucu, kabartıcı kurutucu

FK+FFYE+FİYE[FK+t+mAn]: belletmen, eğitmen

FK+FFYE+FİYE[FK+tIr+Iş]: açtırış, aldırış, alıştırış, andırış, attırış, bastırış, bozduruş, bıktırış, bildiriş, bindiriş

FK+FİYE+İİYE[İK+Aç+An]: iveçen

FK+FİYE+İİYE[İK+Ak+An]: donatı

Sonuç

Bu çalışma, Türkçedeki üç birimli kelimelerin ek dizilişini tespit etmek ve aynı dizilişe sahip örneklerin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Üç birimli kelimelerde eklerin kombinasyonlarının sayısının ikili birimlere göre arttığı kıyas yolu ile görülmüştür (Coşar: 2019).İncelemede, günümüzde unutulmuş kökler esas alınmayarak gövdeler kök olarak işaretlenmiştir.

Bu çalışmada fiil kökünden oluşan 364 ek dizilişi esas alınmıştır. Bu dizilişlere giren örneklere bakıldığında ağırlıklı olarak yapıların tek örnekle temsil edildiği söylenebilir.Örnek sayısı bakımından 1 örnekle temsil edilen 170; iki örnekle temsil edilen 62; üç örnekle temsil edilen 28 diziliş olduğu görülmüştür.

Türkçe Sözlük'te fiil kök veya gövdesinden türemiş üç birimli 364 tane isim ve -mA, -mAk, -Iş ekleri ile biten 43 tane isim fiil olduğu görülmüştür. İsim fiil eklerinin özellikle -mA ve -mAk eklerinin işlekliliği her bir fiil kök veya gövdesine gelme özellikleri ile bilinmektedir. Yine de farklı kavram alanlarında Türkçenin söz türetme kabiliyetindeki çeşitlilik bakımından eklerin dizilişinin kendi içindeki rolünü belirleyen dikkat çekici yapılar

olduğu görülmektedir. Bu yapılar yeni kelime türetmede Türkçenin imkânlarını kullanmak bakımından yol gösterici olabilir.

Kaynakça

- BANGUOĞLU, Tahsin (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- COŞAR, Asiye Mevhibe (2019). “Türkçe Kelime Türetmede Kuruluş ve Diziliş İlişkisi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 23/2: 271-287.
- PAYLAN, Kerime (2015). *Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- TÜRK DİL KURUMU (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DELİCE, H. İbrahim (2017). “Türkçenin Öncül Ekliliği ve Türkçede Öncül Ek Taşıyan Yapılar”. *Turkish Studies*, 4/3:703-716.
- ERGİN, Muharrem (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları
- GEDİZLİ, Mehmet (2012). “Türkçede Tek Şekilli ve Çok İşlevli Yapım Ekleri”. *Turkish Studies*, 7/4: 3351-3369.
- ALİBEKİROĞLU, Sertan (2017). “Türkçede Sözcük Türetme Yolları”. *GAUN JSS*, 16/1, 35–46.
- BULAK, Şahap (2012). “Kelime Türetme ve Bir Kelime Türetme Önerisi Çaysa Üzerine”. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 5/1, 63–74.
- EKER, Süer (2013). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERDEM, Mevlüt (2011). “Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları”. *Bilgi*, 58: 71-90.
- DELİCE, H. İbrahim (2013). “Türkçenin Ekleri Yapı Olarak Nasıl Sınıflandırılmalı?”. İstanbul Üniversitesi, VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi. 30 Eylül - 4 Ekim, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARACA, Hasan (2017). “Dil Bilimin Alt Alanları ve Ekler”. *GAUN JSS*, 16/1:47-51.
- BAŞDAŞ, Cahit (2006). “Türkçede Üçüncü Grup (Ara Ekler)”. I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri, 26-27 Eylül, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- SEÇKİN Pelin ve COŞAR, Asiye Mevhibe (2017). “Türkçede Alıntılardan Kelime Türetmede Kullanılan Ekler”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/3: 1398-1442.
- SOL, Rüdeyna (2019). *Türkçe Sözlükte İki ve Üç Birimli Kelimelerin Yapı Analizi*. Bitirme Çalışması, Trabzon: KTÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- ŞERİFOĞLU, Yasin (2015). “Türkiye Türkçesinde İsimleri Sıfat Yapan Eklerin Durumları Üzerine Bir İnceleme Ve Yeni Bir Terim Önerisi”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6, 71–78.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1974). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GENCAN, T. Nejat (1971). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. 2. Baskı, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (2004). “Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif Tanımlama Sorunu zerine”. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, (1267-1283), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MLDR, Fatih (2016). “Noam Chomsky’de retici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı”. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 27: 59-74.
- ÜSTÜNOVA, K. (2010). *Yüzey Yapı Derin Yapı Kavramları zerine. Journal of Turkish Studies*, 5/4: 697–704.
- CHOMSKY, Noam (2011). *Dil ve Zihin* (ev. Ahmet Kocaman). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- CERİTOğLU, Murat (2011). “Türkiye Türkçesindeki ok Görevli Eklerin Tespiti ve Sınıflandırması”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/3: 1239-1248.
- BURAN, Ahmet (1996). “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni”. 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı (207-214)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Cengiz Aytmatov'un "Beyaz Gemi" Romanı Üzerine Tematik İnceleme

Thematic Analysis on Chingiz Aitmatov's Novel "Beyaz Gemi"

*Savaş Uğur**

Öz: Her milletin yetiştirmekten onur duyduğu bir sanatçısı vardır. Cengiz Aytmatov onlardan birisidir. Cengiz Aytmatov, "Beyaz Gemi" romanında ailesi tarafından terk edilen, dedesi ile birlikte büyüyen ve ondan başka arkadaşı olmayan, yalnız ama kendisinin yarattığı hayal dünyasında yaşayan bir çocuğu konu almaktadır. Yazar, eserde karakterlere yüklediği misyon ve vermek istediği mesajı aynı potada eriterek tema bakımından zengin bir eser ortaya koymuştur.

İçerdiği temalar bakımından oldukça zengin olan eser, kahramanların iç dünyasının ayrıntılı bir şekilde tahlil edildiği felsefik bir eserdir. Çalışmanın amacı eserdeki temalardan yola çıkarak insan hayatına ve yaşama dair verdiği mesajları gözler önüne sermektir. Ayrıca edebiyat dünyasında yaptığı çalışmalarla adını altın harflerle yazdıran Cengiz Aytmatov'u anlamak, değer yargılarını ortaya koymak ve dünyaya bakış açısını kavramak çalışmanın bir diğer amacıdır. Bu çalışmada Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un "Beyaz Gemi" romanı üzerine tematik bir inceleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, Beyaz Gemi, Tema, Yalnızlık, Yozlaşma.

Abstract: Every nation has an artist that they are honored to raise. Chingiz Aitmatov is one of them. In the novel "The White Ship", Cengiz Aytmatov is about a boy abandoned by his family, growing up with his grandfather and having no friends other than him, living alone but living in a fantasy world created by him. The author has created a work rich in theme by melting the mission that he gives to the characters and the message he wants to give in the same pot.

The work, which is very rich in terms of the themes it contains, is a philosophical work in which the inner world of the heroes is analyzed in detail. The aim of the study is to reveal the messages it gives about human life and life based on the themes in the work. In addition, it is another aim of the study to understand Cengiz Aytmatov, who has his name written in golden letters with his works in the world of literature, to

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, Lisans Öğrencisi, savasugur3333@gmail.com

reveal his value judgments and to comprehend his perspective on the world. In this study, a thematic analysis will be made on the Kyrgyz writer Cengiz Aytmatov's novel "The White Ship".

Keywords: Chingiz Aitmatov, White Ship, Theme, Loneliness, Corruption

0. Giriş

Aytmatov, Türk ve Dünya Edebiyatı'nın önde gelen isimlerindedir. Edebiyatçı kimliğinin yanında çağdaş bir aydın olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu sebepten ötürü eserleri derin mesajlar içermekte ve topluma yön verme amacı belirgin şekilde hissedilmektedir. Eserlerinin çoğunun konusu ve temasında Kırgızların yaşamı ve kültürel özellikleri görülmektedir. Aytmatov'un 1970 yılında yazdığı "Beyaz Gemi" romanı, genel olarak Kırgızların kültürel özelliklerini ve yazarın değer yargılarını ortaya koyduğu, aynı zamanda "verilmek istenen mesajla yaratılan tiplerin büyük bir uyum sağladığı eserlerinden biridir." (Duman'dan naklen Kolcu, 2002: 194)

Çalışma, bireysel ve evrensel temalar çerçevesinde; yozlaşma, yalnızlık, sevgi, özgürlük, doğa ve ölüm... gibi tematik başlıklar altında incelenmeye tabi tutulup, ayrıca karşıt grupların değerlerinin çatışması yönünden; doğa-insan, kadın-erkek, iyilik-kötülük gibi kavramlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

1. "Beyaz Gemi" Romanı Üzerine Tematik İnceleme

1.1. Yozlaşma Teması

Yozlaşma, insanın içinde bulunan iyi özelliklerini zamanla dış faktörlerin etkisiyle yitirmesi, özünden uzaklaşması, değer yargılarının tersine dönmesi olarak ifade edilebilir.

"Beyaz Gemi'de hemen hemen konu yok gibidir. Hikayenin geneline yozlaşan insanların baskısından kurtulmak isteyen bir çocuğun hayallerinde canlandığı yitik cennetine gitme arzusu hakimdir. Hikaye, çocuğun hayalleri, umutları ve özlemlerinin hikayesidir." (Çakmakçı, 2001:26) "Beyaz Gemi'deki çocuk, 7 yaşlarında anne ve babasından ayrı bir şekilde Mümin Dede'si ile birlikte yaşamaktadır. Çocuk, eserde iyilik, saflık gibi değerleri temsil ederken dedesi ise insani değerleri önemseyen, yardımsever ve

kültürüne oldukça bağlıdır. Çocuğun kendi değerlerine uygun olarak büyümesi ve ona göre yetişmesini istemektedir. Eserde bu değerlerin tam tersi olarak karşımıza çıkan, Mümin Dede'nin kızıyla evli olan Orozkul ise eserin önemli karakterlerindedir. Orozkul, orman şefliği yapan, rüşvetçi, şiddete eğilimi olan, sarhoşluğa düşkün bir karakterdir. Yani insani değerlerinden uzaklaşarak yozlaşmaya başlayan bir kişiliktir. Eser ise bu karşıt değerlerin çatışması üzerine kuruludur.

Orozkul, çocuk sahibi olmak istemekte fakat bir türlü çocuğu olmamaktadır. Bundan dolayı sürekli kendini mutsuz hisseder, etrafındaki insanların da mutsuz olması için elinden geleni yapmaktan geri durmamaktadır. Emrinde çalıştırdığı Mümin Dede'ye sürekli hakaretler ederek, onu aşağılamaktadır. “Şunun dediğine bak hele! Seni ezerse n’olacak değil mi? Yaşayacağın kadar yaşamışsın nasıl olsa. Peki, ben ölürsem senin kızına kim bakacak? Şeytan kamçısı gibi kısır bir kadını kim alır?” (Aytmatov, 2021:70) Orozkul’un hakaretler etmesi, onun yozlaşmış bir kişilik olduğunu ortaya koymaktadır. Aslında kısır olan kişi de kendisidir. Kısır olmasının ve yozlaşmış bir tip olarak karşımıza çıkması; bozulan rejime, düzene, değerlerini yitirmiş insanoğluna, kötülüğün asla çoğalamayacağını göstermektedir.

Mümin Dede, tüm bu olanlara kızının mutluluğu için katlanmaktadır. Orozkul’un öfkesiye yalnız dedeye değil çocuğa karşı da vardır. Çocuk, bunların karşısında masallara ve efsanelere sığınarak kendine bir kaçış yolu izlemektedir. Dedesinin anlattığı masallara inanarak kendi özgürlüğünü yaratmakta ve gün boyu dürbünüyle izlediği Isık-Göl'deki “Beyaz Gemi”ye ulaşarak yozlaşmış olan bu ortamdan uzaklaşmak, onun tek hayalidir. Orada babasına kavuşacağı ve insanların kötülüklerinden kurtulacağını ümit etmektedir. “Beyaz Gemi” burada yozlaşan insanlara karşı hayatın güzel yönünü gösteren bir sembol durumundadır.

Çocuk, umutsuzluklarını ve yaşadığı olumsuzlukları efsanelere sığınarak kurtulacağını düşünür. Dedesinin anlattığı “Boynuzlu Maral Ana Efsanesi”ne tutunmaya çalışmaktadır. Efsaneye kitapta büyük önem verilirken yine efsane üzerinden derin mesajlar sezdirilmektedir. Efsaneyi kısaca şöyle anlatabiliriz:

“Çok eski zamanlarda Yenisey Irmağı yakınlarında yaşayan bir Kırgız Boyu bir başka kavim tarafından yok edilir. Katliamdan sadece bir kız ve oğlan çocuk kurtulur. Çocukların sağ kaldığını öğrenen düşman kavim onları

öldürmesi için bir koca karıya verir. Koca karı çocukları uçurumdan atmak üzereyken memeleri sütle dolu dişi bir geyik koca karıdan çocukları ister. Koca karı çocukları verir ama geyiğe insanlara güvenmemesini söyler. Geyik, çocukları alır Isık-Göl vadisine götürür. Onlara analık eder, büyütür, evlenir çoğalırlar. Geyiklerde iyice çoğalır ve Isık-Göl vadisini yurt edinip iyice yerleşirler. Uzun yıllar sonra zenginleşen Isık-Göl halkı gurura kapılarak kendilerini koruyan geyikleri öldürmeye başlarlar. Bunun üzerine bir geyik ana geyikleri toplar ve oraları terk ederek Isık-Göl'e bir daha dönmeyeceğine yemin eder.” (Çakmakçı, 2001:29)

Çocuk, yaşamış olduğu anne-baba hasretini birazda olsun dindirmek için Maral Ana'ya sığınır ve kendi hayal dünyasında onunla konuşarak rahatlamaya çalışır. Bu sayede Maral Ana'nın kendisini koruyacağını ve yozlaşmış insanlardan bir nebze olsun uzaklaştırabileceğini düşünmektedir.

“- Sen kimlerdensin evlat?

- Çocuk sustu. Ana-babasının adını söylemeye utandı. Şu cevabı verdi Boynuzlu Maral Ana'ya:

- Dedem ve ben seni çok seviyoruz Boynuzlu Maral Ana. Uzun zamandır yolunu gözlüyorduk.” (Aytmatov, 2021:102)

Kitabın sonlarına doğru Orozkul, Mümin Dede'ye içki içirerek sarhoş eder. Sarhoşluğundan faydalanarak Maral Ana'yı vurdurtur. Etlerinden gelen misafirlerine ikram ederek ziyafet sofrası kurmaya başlar. Orozkul ve iri yarı kara adam, Maral Ana'nın etlerini keserken çocuk gelir. Tam o sırada iri yarı kara adam böbreğin bir kısmını çocuğa uzatır. Çocuk şaşkınlık içerisindeyken Orozkul almasını emreder. “Çocuk, bilinçsiz, hissiz bir durumda ellerini uzattı. Şimdi, buz gibi soğumuş avucunda, Boynuzlu Maral Ana'nın henüz soğumamış böbreğini sıkarak kımıldaman duruyordu...” (Aytmatov, 2021:149)

“Çocuğun başlangıçta iki masalı vardır ki, bunlardan birincisi kendi masalıdır ve bunu hiç yaşamamıştır. Diğeri ise “Boynuzlu Maral Ana” masalıdır. İkinci masal da böylece yok olup gider.” (Çakmakçı, 2001:30) Artık çocuğa dayanak olabilecek kimse kalmamıştır. Onu koşulsuz seven dedesi de Orozkul gibi yozlaşmaya başlamıştır. Mümin Dede'nin bu duruma gelmesi, aslında var

olan bozuk sistemin içinde iyi insanların yok olmasını, değerlerini yitirmesini işaret etmektedir.

Çocuk, çevresindeki herkesin insani yönlerini kaybetmesi, değer yargılarından uzaklaşmasını kabullenemez ve yaşamına böyle devam etmektense kendi hayal dünyasında yarattığı yitik cennetine gitmek ister. Çünkü artık kötülüğe dayanacak gücü kalmamıştır. Çocuk, bunun üzerine kendini Isık-Göl’e atarak balık olmaya çalışmış, yüzerek “Beyaz Gemi”ye ulaşacağını ümit etmiştir. Böylece hayal dünyasında yarattığı varlıklara ulaşmış ve onlarla kendi benliğini bütünleştirerek veda etmiştir. “Sana senin sözlerini tekrarlayarak veda ediyorum: Merhaba ‘Beyaz Gemi’ ben geldim.” (Aytmatov, 2021:162)

Çocuğun artık baskılara dayanamayıp Isık-Göl’de balık olmak istemesi; bozulan düzene ve sisteme karşı bir protesto özelliği taşır. Ayrıca yazar, “su” sembolünün çağrışımlarıyla bu düzenin temizlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Suya atlayıp “Beyaz Gemi” ye ulaşma isteğiyle; özgürlüğü, temizliği, saflığı, iyiliği temsil etmektedir.

Aytmatov, fikirlerini ve değer yargılarını bizlere eser vasıtasıyla yansıtmaktadır. “Çocuk kalbinin, çocuk ruhunun bağdaşamadığı her şeyi reddettin.” (Aytmatov, 2021:162) Çocuğun reddettiği her şey, insanoğlunun yitirdiği değerleri ve Aytmatov’un kabullenemediği gerçekleri göstermektedir.

“İnsandaki çocuk vicdanı, tohumdaki öz gibidir. Ve o öz olmadan tohum filizlenmez, gelişmez. Yeryüzünde bizi neler beklerse beklesin, insanoğlu doğdukça ve öldükçe, insanoğlu yaşadıkça, hak ve doğruluk denen şey de var olacaktır.” (Aytmatov, 2021:162) Aytmatov, bu sözlerle insanlık için bir umut olduğunu ortaya koyarken, yetişen genç kuşağın da bu umudun kaynağı olduğunu söylemektedir.

1.2. Geçmişe Dönüş Teması

Bilincimizin gelişmeye başladığı ilk çocukluk yıllarımız, karakterimizin ve kişiliğimizin oluşmaya başlamasında etkin bir rol oynar. Bu sebeple geri kalan hayatımızda çocukluk yıllarımızın izlerini görmek hiç şaşırtıcı değildir. Sanatçıları da bu durumdan ayıramayız. Yani sanatçının çocukluk yıllarıyla

eserleri arasında büyük ilişkiler vardır. Eserlerinde kendi çocukluk yıllarına ait bir takım unsurlar bulunması da kaçınılmazdır.

Aytmatov, Sovyet rejiminin zorla boyunduruğunu kabul ettirdiği yıllarda çocukluğunu geçirmiştir. Bundandır ki, çocukluk dönemlerini yaşayamadan geçirmiş, küçük yaşta büyük sorumluluklar almıştır. Omuzlarına yüklenmiş olan bu sorumluluklar onu adeta olgunlaştırmış, hayata erken hazırlamıştır. Bu yaşanmadan geçen çocukluk dönemi ise çoğunlukla eserlerinde hayat bulmuştur. Eserlerindeki çocuk kahramanlar onun sesi olmuş; hasretlerini, yakınmalarını dile getirmiştir.

“Beyaz Gemi”, yazarın sesi olan “Çocuk” üzerine kuruludur. Çocuk, 7 yaşlarında, anne ve babasından ayrı yaşamaktadır. Bu ayrılık sürecini kendi hayal dünyasında yok etmeye çalışarak, sürekli anne ve babasına ulaşmanın hayalini kurmaktadır. Bir gün balık olup, dereye atlayarak Isık-Göl’e kadar yüzeceğini ve oradaki “Beyaz Gemi”ye ulaşacağını düşünür. “Beyaz Gemi”de babasının onu beklediğini ve kavuşunca onunla hasret gidereceğini hayal etmektedir. “O zaman gemideki insanlar da şaşırarak, o harikayı görmek için koşup geleceklerdi. Ve yine o zaman gemici babasına seslenecekti: Selam baba! Ben senin oğlunum, seni görmeye geldim!” (Aytmatov, 2021:40)

Çocuğun babasına olan düşkünlüğü, hasreti oldukça aşıkardır. Aytmatov da küçük yaşlarda babasını kaybetmiş birisidir. Aytmatov’un içinde buruk olarak kalan baba hasretinin eserdeki çocuğun ağzından dökülmesi, geçmişinin onda bıraktığı izler olarak tanımlayabiliriz.

Aytmatov’un çocukluk dönemlerinde Kırgızistan’ın bağımsız olmaması durumu, eserde kendini örtük bir şekilde belli etmektedir. Çocuk, anne ve babasından ayrı bir şekilde Orozkul’un evinde yaşamaktadır. Orozkul’un evi, onun için baskı altında yaşadığı bir yerdir. Kurtulma çabalarını da hayal kurarak gerçekleştirmektedir. Buradaki “ev” sembolü, dönemin baskı altında boyunduruğunu kabul ettirmiş Sovyet rejimini yansıtmaktadır. Tam da Aytmatov’un çocukluk yıllarındaki şartlarla örtüşmektedir.

1.3. Sevgi Teması

1.3.1. Tematik Bakımdan İnsan Sevgisi

Sevgi, insanoğlunun ruhunu besleyen zaruri bir ihtiyaç durumundadır. Bu ihtiyaç insanın varoluşundan bu yana gelmektedir. Aytmatov'un evrenselliğe ulaşmasındaki en büyük özelliklerinden biriside insanlığın ihtiyaç duyduğu bu sevgiye cevap vermesidir. Onun eserlerinde bunu bariz şekilde görmekteyiz.

“Beyaz Gemi”de tematik unsur olarak insan sevgisine oldukça önem veren bir kesim varken, buna karşı olarak da insan sevgisinden uzaklaşmış, tamamen yozlaşmış bir kesim görmekteyiz. Mümin Dede ve torunu insan sevgisini oldukça önemli görürken, Orozkul ise kendi iç sıkıntıları sebebiyle insan sevgisinden nasibini almamıştır.

Mümin Dede, yardımsever, çalışkan ve suratından gülümseme eksik olmayan bir adamdır. Herkese yardım eden, gençler dururken bütün ayak işlerini yaparak herkesi mutlu etmeye çalışan tavrı, içindeki insan sevgisinden gelmektedir. Ona sırf bu yüzden “Kıvrak Mümin” lakabını takmışlardır.

“Konuklardan biri, ölen kişinin evindeki konuklara hep onun yardım ettiğini görerek ‘Avılda yardım edecek gençler yok mu?’ dediği zaman, Mümin onlara, ‘Merhum benim kardeşimdi’ derdi. (O Buğuların hepsini kardeş sayardı. Oysa, merhum öteki Buğuların da kardeşiydi.)” (Aytmatov, 2021:16)

Mümin Dede, bütün olumsuzluklara rağmen herkesi sevdiği için kendini saydırmasını da bilmemektedir. Orozkul'un kendine ettiği hakaretleri, küfürleri bile sineye çekmektedir. “Senin gibi kocamışlar çoktan ocak başına çökmüş, kışlarını ısıtmaya çalışıyorlar.” (Aytmatov, 2021:70)

Mümin Dede, tüm bu olanlara karşın hayata küsmez, aksine kendisine kötü davranan Orozkul için bile iyi niyet beslemektedir. Mümin Dede'deki insan sevgisinin benzer bir şekli çocukta da vardır. Çocuk, karamsarlıklarına, umutsuzluklarına, dedesinden başka kimsesi olmamasına rağmen bitmek bilmeyen bir insan sevgisiyle doludur. Köyünde yaşayan herkesi sever, onlar için elinden geleni yapmaktan geri durmamaktadır. Ona kötü davranan Orozkul'un içindeki insan sevgisini yeşertmek adına, Maral Ana'dan onlar için bir çocuk bile istemektedir. “Boynuzlu Maral Ana, ne olur, boynuzuna

takarak bir beşik getir Bekey Teyzeme. Yalvarırım bir beşik getir.. bir de çocuğu olsun.” (Aytmatov, 2021:104)

Çocuğun bitmek bilmeyen sevgisi bir tek dedesi tarafından karşılık bulur. Onun dışındaki herkes sevgisizliğe mahkum olmuş gibidir. Kitabın sonlarına doğru dedesinin de yozlaşarak, içindeki sevgiyi kaybetmesine karşın artık tutunacak bir dalı kalmamıştır. Onu seven tek kişinin de sevgisinin olmadığını hissedince kendi cennetine gitmek için yola çıkmıştır. Aslında çocuğun ölümündeki sebeplerden birisi de sevgisizliktir.

Yazar, sevgisizliğin temelinde yatan nedeni bozulan rejime ve düzene bağlamaktadır. Çünkü rejim, kendi çıkarlarını düşünen insan yetiştirmekten başka bir şey yapmamaktadır. Bozulan rejimin getirdikleri; rüşvet, yolsuzluk, insani değerlerden uzaklaşmış bireylerdir. Aytmatov da buna karşılık, eserde karşıt gruplar yaratarak dönemin sorunlarına eleştiriler getirmektedir.

1.3.2. Tematik Bakımdan Doğa Sevgisi

Aytmatov’un doğaya olan sevgisi, kendini çok açık bir şekilde belli etmektedir. Eserde doğayı seven grubun genel olarak diğer unsurlarla çatıştığı görülür. Doğayı sevmeyen grubun ise diğer unsurlarla arası iyidir. Bunun sebebi doğanın insanı iyileştirici özelliğinin bulunması, yani doğadaki sürekliliğin sembol durumuna getirilmesidir. Kahramanlar eserde manevi anlamda düşüş yaşadıklarında, doğa sevgisi onları toparlamaktadır.

Eserde çocuk, doğayla iç içe geçmiş bir köyde yaşamaktadır. Ne zaman, ümitsizliğe, umutsuzluğa ya da bir olumsuzluk karşısında kendisini aciz hissetse doğaya sığınmaktadır. Onun için doğa, huzuru temsil etmektedir. İç buhranlarından kurtulmak istediğinde ormana gider; ırmak kenarında kendisi için yapılan göle girer, dedesinden başka arkadaşı olmaması yüzünden doğadaki cansız varlıkları kendi hayal dünyasında canlandırarak onlarla arkadaşlık eder, dürbünüyle Isık-Göl’ü izleyerek hayaller kurmaktadır. “Alçaklarda biten gümüş renkli çayırıları da çok severdi. Acırdı da onlara (...) Hele yağmur yağacak, fırtına çıkacak olsa, başlarını sokacak yer bulamazlardı.” (Aytmatov, 2021:11)

Çocuk için tek sığınak olan doğa, onun için vazgeçilmezdir. Çünkü doğa, dedesinden sonra sığınabileceği tek yerdir. Mümin Dede’de en az çocuk kadar

doğayı sevmektedir. Orozkul'un emrinde çalışırken doğayı kendi çıkarları sebebiyle katlettikleri için çok üzülmemektedir.

Aytmatov, eserlerinde sembollere anlamlar yüklemekte oldukça başarılı bir sanatçıdır. Eserdeki bütün doğayla ilgili kavramları tek başlık altında "doğa" olarak düşünürsek, altında çok büyük anlamlar yatmaktadır. "Doğa" burada sembol durumundadır. Çocuk, olumsuzluklar karşısında ne zaman kendisini çaresiz hissetse doğaya sığınmaktadır. Doğa, onun içindeki yaraları iyileştirerek, benliğinin farkına varmasını sağlamaktadır. Ayrıca çocuğun ölümüyle gene doğaya bağlı olarak gerçekleştiği için doğanın insan hayatında kutsal bir yerinin olduğu işaret edilmektedir.

1.3.3. Tematik Bakımdan Hayvan Sevgisi

"Aytmatov'un doğup büyüdüğü yer ve mesleği gereği hikayelerinde hayvanlar önemli bir yer işgal eder." (Çakmakçı, 2001:71) Yazarın mesleği, edebi kişiliğinin oluşmasında etkili olan faktörlerin başında gelirken, yaşadığı coğrafya ve yetiştiği kültürün etkileri de yadsınamaz şekilde kendini hissettirmektedir.

Eserde, hayvan sevgisini genel olarak "Boynuzlu Maral Ana Efsanesi" ile hissetmekteyiz. Efsanedeki Maral Ana, hayvan sevgisinin sembolize edilmiş bir halidir. Çocuk ve dedesi Maral Ana'yı çok sevmektedir. Çocuk ve dedesinin Maral Ana'ya bu denli sevgi duymasının sebebiyse, efsaneye göre Maral Ana'nın insan kavmini kurtarıp, çoğalmasına vesile olmasıdır. Ancak insan kavmi, Maral Ana'nın soyuna ihanet etmiş, gurura ve kibre kapılarak onları öldürmüştür. Bunun üzerine Maral Ana, kendi soyunu da yanına alarak gitmiş, bir daha gelmeyeceğine yemin etmiştir. Eserin ortalarına doğru Mümin Dede ve Orozkul ormanda tomruk taşırken marallara rastlamışlardır. Mümin Dede, maralların geri geldiklerini görünce çok sevinmiştir. "- Böyle bir gün! Böyle bir gün! Ne özelliği, ne önemi varmış bu günün? -Marallar döndü.. marallar.. böyle önemli bir günde..." (Aytmatov, 2021:82)

Eserin genelinde çocuğun kendisini yalnız, hüznü, yaşadığı ortamdaki kaçmak istediğinde Maral Ana'ya sığındığı görülür. Maral Ana'nın sevgisi, onu bütün bu durumlardan uzaklaştırmaktadır. "- Dedem ve ben seni çok seviyoruz Boynuzlu Maral Ana. Uzun zamandır yolunu gözlüyorduk."

(Aytmatov, 2021:102) Çocuğun Maral Ana'ya olan bu sevgisi, eserde hayvan sevgisini ön plana iten unsurların başında gelmektedir.

Aytmatov'un eserlerinde hayvanların şahsiyet kazanarak karşımıza çıkması; hayvanların sembolize edilerek sunulduğunu göstermektedir. Bu da doğadaki canlılığın varlığını, yok sayılamayacak kadar önemli olduğunu söylemektedir.

Eserde, insanların dostu olan ve onların en büyük yardımcıları konumunda olan "Geyikler", eserin en dikkat çekici özelliğidir. Aytmatov, mesleği gereği hayvanlarla olan münasebeti ve sanatçı kişiliğini bir potada eriterek, adeta hayvanların sesi olmuştur. Eserde, hayvanlara yapılan zulmü ve haksızlıkları kınamak maksadıyla, insan-hayvan ilişkilerini ön plana çıkarmıştır. İnsanlara, doğanın tek sahibinin kendilerinin olmadığını hatırlatmış, hayvanların doğa için gerekliliğini ortaya koymuştur.

1.4. Yalnızlık Teması

Yalnızlık, insanoğlunun en temel sorunlarının başında gelir. Çünkü yalnızlığın insanı çileden çıkartan, kendini örselemesine sebep olan, zamanla benliğini yitirmesine yol açan bir tarafı vardır. Aytmatov'un eserlerinde de yalnızlık, kendini belirgin kılan unsurların başında gelmektedir.

"Beyaz Gemi"de, çocuk için yalnızlık büyük bir problem halindedir. Anne ve babasından ayrı olarak yaşaması, onu yalnızlık çukurunun en dibine göndermektedir. Yaşadığı ortamdaki insanların yozlaşması, onu doğayla arkadaş olma durumuna getirmektedir. Sadece, çocuğu gerçekten seven dedesinin varlığı ve kendi hayal dünyasında yarattığı arkadaşları, onun yalnızlığına çare olmaktadır.

"Oysa bu iri otların başka otlara, bu büyük kayaların başka kayalara hiç benzemediğini çok iyi bilirdi. Bunlar ona darılabilir, hatta isteseler ayaklarına takılıp düşmesine de sebep olabilirlerdi. İhlamış Deve'nin yanından geçerken 'Maşın-mağaza geliyor, seninle sonra konuşuruz' dedi." (Aytmatov, 2021:9)

Çocuğun kayalarla arkadaşlık kurması ve onlarla konuşması, yalnızlığının göstergesi durumundadır. Çocuk, dedesi dışında hiç kimseyle kolay kolay iletişim kuramamaktadır. Etrafındaki insanlara rağmen bu yalnızlık, onu kendi iç dünyasına çekilmeye itmektir. O da yalnızlığın çaresini hayallerde ve efsanelerde aramaktadır. "Kendi kendisiyle konuşmayı severdi. Ama şimdi bir

çantası vardı ve onunla konuşuyordu...” (Aytmatov, 2021:25) Çocuğun kendi kendisiyle konuşması ve cansız varlıklarla iletişim kurması, onun çevresindeki kalabalığa rağmen tek başına kalmasının göstergesidir.

“Çocuğun yaşadığı ortamda komşuları Seydahmet basit bir kişiliğe sahip, ninesi geçimsiz, dedesi Mümin ise kendi iç dünyasına çekilmiş bir kişiliğe sahiptir. Çocuğun böyle bir ortamda yalnızlık duymaması düşünülemez.” (Çakmakçı, 2001:76) “Ama ninesi onun bir yabancı, bir hiç olduğunu söylüyordu. Bir yabancıyı ne kadar yedirip içersen, ne kadar baksan, yine yabancı kalırdı.. bir yabancı!” (Aytmatov, 2021:8) Çocuk, bu insanların arasında kendi yalnızlığına mahkum edilmiştir. Aslında onun yalnızlığının temelinde yatan neden, anne ve babasından ayrı yaşamasıdır. Annesi yıllar önce köylerinden ayrılıp gitmiş, babası ise onun hayallerinde yaşayan bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk, bu durumdan kurtulmak için masallara, efsanelere ve hayallerine sığınmaktadır. Onun bu yalnızlığının kurtarıcısı, dedesinin anlattığı efsanedeki Maral Ana’dır. Fakat Maral Ana’nın ölmesi sonucunda umutlarını yitirir, kendi yarattığı yitik cennetine gitme arzusu hakim duruma gelir. Çocuk, yalnızlığına son vererek, bizlere veda etmektedir.

1.5. İnanç Teması

Din, insanoğlunun hayatını önemli ölçüde etkileyen, onların yaşantılarını düzenleyen ve kutsal sayılan bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Aytmatov’un eserlerinde de din olgusu kendisini göstermektedir. Eserlerini incelediğimizde İslamiyet inancının yaygın olduğu kadar, Eski Türklerin inanışlarından bir tanesi olan Şamanizm’in etkisi de yadsınamaz durumdadır.

“Beyaz Gemi”de Orozkul ve Bekey Teyze’nin çocuklarının olmaması yüzünden Mümin Dede’nin tanrıya yakarışları yer almaktadır. “- Al beni, apar beni! Al bu bahtı karayı! Ama ona bir çocuk ver! Artık dayanamıyorum bu acıya. Bir çocuk ver ona, bir tek çocuk, acı bize!” (Aytmatov, 2021:104)

Eserde, bir diğer inanç olgusu da çocuğun hayalleri içinde yaşanmaktadır. “Boynuzlu Maral Ana, ne olur, boynuzuna takarak bir beşik getir Bekey Tezeme. Yalvarırım bir beşik getir.. bir de çocuğu olsun.” (Aytmatov, 2021:104)

Eserde, İslamiyet'in yanı sıra daha ağır basan Şamanizm etkileri oldukça fazla durumdadır. Eserin bize aktarmaya çalıştığı mesajlar için önemli yer tutan "Boynuzlu Maral Ana Efsanesi"ne inanç durumu bunun göstergesidir. Eski Türkler'de var olan inançlara göre doğanın kutsal bir yeri vardır. Doğadaki her varlığın bir ruhu olduğuna inanılır. Buradan yola çıkarak Mümin Dede'nin kurban kesmeden önce Maral Ana'ya dua etmesi, Eski Türklerin inanışları olan Şamanizm'den kaynaklanmaktadır.

"- Ey soyumuzun ulu anası, Boynuzlu Maral Ana! Bu koyunu sana kurban ediyorum: Çocuklarımızı tehlikeden kurtardığın için; atalarımızı ak sütüyle beslediğin için; temiz yürekli oluşun, bize ana gözüyle baktığın için. Bizi dağda bayırda, coşkun sellerde, kaygan yollarda yalnız bırakma! Bizi, yurdumuzu terkedip gitme! Biz senin çocuklarıyız. Amin!" (Aytmatov, 2021:122)

1.6. Özgürlük Teması

Aytmatov, çocukluk yıllarında yaşamış olduğu baskıcı yönetimin varlığı sebebiyle bağımsızlık ve özgürlük kavramlarının erken yaşta farkına varmıştır. Eserlerinde özgürlük kavramını sembolize ederek okuyucuya geçirmiş ve bu kavramı aşılama çalışmıştır. Kırgız halkının da yaşamış olduğu sıkıntılara adeta ses olmaya çalışmıştır.

"Beyaz Gemi"de en çok özgürlük teması ağır basmaktadır. Çünkü yazar, özgürlük kavramını sembolize ederek birçok yerde karşımıza çıkarmaktadır. Çocuğun bir balık olarak dereye atlaması, yüzerek Isık-Göl'e varması ve orada "Beyaz Gemi"ye ulaşacağını hayal etmesi, aslında özgürlük kavramlarının ayrı ayrı sembolleridir. "Isık-Göl kocaman bir denizdir. Burada, bu dalga benim, o dalga senin derken, yüze yüze 'Beyaz Gemi'ye kavuşurdu." (Aytmatov, 2021:40)

Yazar, çocuğun hayalleri üzerinden özgürlük kavramını sembol durumuna getirmiş ve üstü örtük bir şekilde okuyucuya sunmuştur. Böylelikle yazar, özgürlük kavramını daha geniş kesimlere duyurmuş ve önemini hissettirmiştir. Bir kavramı direk söylemektense, okuyucuya bırakmak hem anlatılan kavramı değerli kılacak, hem de her okuyan kişi onu kendisine göre yorumlayacaktır. Zaten bu durum, Aytmatov'un sanatkarlığının vazgeçilmez bir parçasıdır.

Eserde Mümin Dede, sistem ne kadar yozlaşmış olursa olsun kendi köklerine, milli bilincine sadık bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Torununu da böyle yetiştirmek istediği için ona hikayeler anlatır. Bu hikayelerden birisi “Tutsak Han’ın Hikayesi”dir:

“Dedem diyor ki, geçmiş zamanların birinde, bir han başka bir hanı tutsak almış. Bu han tutsağına: ‘Eğer istersen benim kölem olarak yanımda kalır uzun zaman yaşayabilirsin. İstemezsen, en büyük arzunu yerini getirir, sonra da seni öldürürüm,’ demiş. Tutsak han düşünüp cevap vermiş: ‘Köle olarak yaşamak istemiyorum, beni öldür daha iyi. Ancak öldürmeden önce, benim vatanımdan herhangi bir çobanı buraya getirmeni istiyorum.’ –‘Ne yapacaksın o çobanı?’ –‘Ölmeden önce ondan bir türkü dinlemek istiyorum.’ Dedem diyor ki, işte böyle, vatanlarının bir türküsü için canlarını feda eden insanlar varmış.” (Aytmatov, 2021:44)

Bir başka özgürlük kavramının sezdirildiği yer ise, köye casus aramaya gelen askerle çocuk arasında geçmektedir. Mümin Dedenin çocuğa daha önceden söylemiş olduğu bu ifade şöyledir; “Dedem diyor ki, atalarının adlarını, kim olduklarını unutanlar, kötülük yapmaktan utanmazlarmış.” (Aytmatov, 2021:108) Burada çocuk ve dedesinin köklerine, milli benliklerine bağlı oldukları işaret edilmektedir. Kendi milli benliklerini unutan insanların, kendi kültürlerine yabancılaşarak, artık kötülük yapmaktan çekinmeyecekleri söylenmektedir. Bu da dönemin Sovyet rejiminin, baskı yoluyla diğer milletleri sindirmeye çalışmasını, milletlerin kültürlerini yok ederek onları zincire vurmak istediklerinin açık bir göstergesi durumundadır.

“Beyaz Gemi”deki en önemli özgürlük sembolü ise “Boynuzlu Maral Ana Efsanesi”dir. Efsaneye göre yok olan insan kavminin tekrar canlandırıldığı anlatılır. Bu da genel olarak Kırgızların tarih sahnesinde var olma süreçlerine dayanmaktadır. Yazar, bu efsaneyle hem Kırgızların, hem de eserdeki çocuğun özgürlük sesi olmaktadır. Boynuzlu Maral Ana, çocuğun hayallerinde yer etmiş bir kurtarıcı durumundadır. Onun için kurtuluşunu ve özgürlüğünü Boynuzlu Maral Ana’da aramaktadır. Lakin Boynuzlu Maral Ana’nın ölmesi onun için bir yıkım olur. O da, artık Isık-Göl’e ulaşmak ve kendi özgürlüğünü yaratmak için balık olmayı tercih eder.

1.7. Ölüm Teması

Aytmatov'un eserlerini incelediğimizde genel olarak hep bir trajedik son görürüz. Yazarın böyle sonlar yazmasındaki sebep, çocukluk ve gençlik yıllarının karanlık, buruk, huzursuz, baskı altında geçmesinden dolayıdır. Nitekim insanların çocukluk ve gençlik yıllarında kişiliği oturmaya başlar. Aytmatov'un bu dönemlerini sıkıntılı bir şekilde geçirmesi eserlerine de sirayet etmiştir.

“Beyaz Gemi”deki son dram doludur. Orozkul'un yozlaşmış olan kişiliğinin etkisi Mümin Dede'de de kendini göstermektedir. Mümin Dede'ye içki içirerek, sarhoşluğundan faydalanıp ona Maral Ana'yı vurdurtur. Böylece çocuğun tek dayanağı olan dedesi ve Maral Ana'yı aynı anda kaybetmesi, çocuğu derinden etkilemektedir. Artık bulunduğu ortamda hayatına devam etmesinin bir anlamı kalmamıştır. Kendi hayal dünyasında yarattığı cennetine gitmek, onun için kaçınılmazdır. Çocuk çaya atlayarak, balık olmaya çalışmış ve Isık-Göl'e ulaşmış, hep hayalini kurduğu “Beyaz Gemi”ye doğru yola çıkmıştır. Ancak hiçbir zaman balık olamayacağını, Isık-Göl'e kadar yüzemeyeceğini, “Beyaz Gemi”yi göremeyeceğinin farkında değildir. “Sana, senin sözlerini tekrarlayarak veda ediyorum: Merhaba Beyaz Gemi, ben geldim!” (Aytmatov, 2021:162)

2. Değerler Çatışması Yönünden “Beyaz Gemi”

Değer; “Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevî öğelerin bütünü.” olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2011:607)

“Dünya edebiyatının önemli yazarları arasında bulunan Cengiz Aytmatov eserlerinde Orta Asya bozkırlarının geleneksel yaşam tarzlarını ve kadim geleneklerini işler. Onun eserlerinde tarih, kültür, sosyoloji, siyaset iç içedir. Onun eserleri içeriğinin yanında, kullanılan anlatım teknikleri yönünden de dikkat çeker. Aytmatov geçmiş – bugün - gelecek ekseninde oluşturduğu eserlerinde zamanı önemli bir kurgu öğesi olarak kullanır. O, eserde anlattığı olayları geçmişteki efsanevi bir olaya dayandırır. Onun romanlarında bu tekniği kullanmaktaki amacı tarihten, kültüründen, geleneklerinden

kopmanın yani yozlaşmanın ne gibi sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymaktır.” (Fidan, 2018:244)

2.1. Doğa-İnsan Çatışması

Eserin ana temasına bakıldığında doğa-insan çatışması üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Değer üzerineyse doğa sevgisi ön plana çıkarılmaktadır.

“Mümin Dede ve Çocuk için tabiat neredeyse yarı kutsal bir değer niteliği taşır.” (Çakmakçı, 2001:69) “Çam ormanı her zamanki gibi, bir mabed kadar sade ve temizdi.” (Aytmatov, 2021:68) Doğa, çocuk için yalnızlığından kurtulduğu, etrafındaki ortama uyum sağlayamadığında sığındığı bir ortamdır. Dedesi Mümin’se doğayı kutsal olarak saymakta, torununa da bunu öğretmeye çalışmaktadır. Fakat Mümin Dede, eserin sonunda bu duruma ihanet etmiş, kendi değer yargılarıyla çelişmiştir.

Orozkul, eserde doğayı katletmekten çekinmeyen, çıkarları uğruna her şeyi yapabilecek bir tip olarak karşımıza çıkar. Eserin sonlarına doğru Orozkul’un Maral Ana’nın etlerini parçalarken ki sözleri bu durumu özetler niteliktedir. “Seni alçak! Namussuz! Al sana!(...) Seni paramparça etmezsem bana da Orozkul demesinler!” (Aytmatov, 2021:150)

Aytmatov, eserde doğaya karşı yapılan saldırılara bizzat doğanın kendisinin cevap vermesini sağlar. “Çocuğu en çok şaşkırtan şey, Maral Ana’nın bir insan gibi iç çekmesiydi.” (Aytmatov, 2021:102) Maral Ana’nın iç çekmesi, doğayı bıraktığı halde bulamamasından kaynaklanmaktadır. Bu da insanoğlunun gün geçtikçe doğaya verdiği zararının arttığını işaret etmektedir.

Eser boyunca iyilik ve yardımseverliğiyle ön plana çıkarılan dedenin Maral Ana’yı vurması ve onun etlerinden ziyafet yapılması, çocuk dışındaki bütün karakterlerin doğayla çatışma içinde olduklarını göstermektedir. “Boynuzlu Maral Ana’nın etini hepsi çok beğenmişti. Nine, Bekey, Gülcemal, hatta Mümin dede bile.” (Aytmatov, 2021:154)

Mümin Dede, bütün çabalarına rağmen çevresinin baskılarına dayanamaması, toplumun birey üzerindeki etkisini göstermektedir. Yazar, bundan dolayı eserdeki tek masum kişi olan çocuğun da büyüdüğünde yozlaşmasını engellemek amacıyla çocuğun hayatına son verir.

2.2. Kadın-Erkek Çatışması

Eserde yer alan değer çatışmalarından biri de kadın-erkek kutupluluğudur. Eserde iki kadın tipinin olduğu görülmektedir. İlki Bekey ve çocuğun şehirdeki annesi gibi eşinden korkan, ona bağımlı olan tiplerdir. İkincisi ise eşinin sakin biri olmasından faydalanıp baskın olmayı başaran, her seferinde eşini ezmeye çalışan, Mümin dedenin eşi yaşlı nine gibi kadınlardır.(Fidan, 2018:248)

Orozkul, çocuğu olmamasından dolayı eşini sürekli dövmektedir. Eşinin bunlara katlanmasındaki sebebiyse Orozkul'un ona bakmasıdır. Yaşlı nineyse, eşinin baskın olmaması ve Orozkul'a bağımlı olarak yaşamasından dolayı Orozkul'a minnet duymaktadır. "Dün akşam karısını sille tokat evden kovduğu zaman..." (Aytmatov, 2021:134)

Bu durumda eserdeki bütün kadınların güç unsuru olarak parayı temel aldıklarını göstermektedir. Maddi açıdan yetersiz olmalarının getirmiş olduğu kötülüklerle katlanmaları, yazar açısından adeta bir protesto niteliğindedir.

2.3. İyilik-Kötülük Çatışması

Eser boyunca iyilik ve kötülüğün çatışması görülmektedir. Dede ve torununun dışında herkesin kötülükten pay aldığı anlaşılmaktadır. Ancak eserin sonunda dedenin çevresindeki kişilerin etkisinde kalarak kötülüğe karşı yenik düşmesi, insanın ne kadar iyi olursa olsun yaşadığı toplumun etkisinde kaldığı mesajını vermektedir.

Eserin kurgusunda "Boynuzlu Maral Ana Efsanesi" önemli yer tutmaktadır. Yazar, iyilik ve kötülüğün çatışmasını bu efsane üzerinden belirgin olarak aktarmaktadır. Efsanede Maral Ana'nın öldürülecek olan insan kavmini kurtarmak istediğindeki konuşmalar şöyledir; "İnsan yavruları bunlar, insan! Büyüdükleri zaman senin yavrularını öldürürler!" (Aytmatov, 2021:61)

İnsan kavminin büyüyüp, çoğalınca maralları öldürmesi ve onlara eziyet etmesi, iyilik ve kötülüğün kadim çatışmasının bizlere eser aracılığıyla aktarılmasıdır.

Sonuç

Türk ve Dünya Edebiyatı'nın önde gelen isimlerinden olan Aytmatov, "Beyaz Gemi" romanında insan hayatının gerekliliklerini dile getiren temalar üzerinde durmuştur. Bu çerçevede geçmiş, günümüz ve gelecekteki insan hayatının temel sorunları üzerinde yoğunlaşmış, böylelikle insan olmanın getirdiği sorumlulukları ve değer yargılarını bizlere benimsetmeye çalışmıştır. Aytmatov'un sanatkarlığındaki bu durum, insan gerçeklerini ortaya çıkarmış ve bir yazarın yapması gereken "toplumu uyarıcılık" görevini layığıyla yerine getirmiştir.

Kaynakça

- AYTMATOV, C. (2021). *Beyaz Gemi*. (Çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇAKMAKÇI, S. (2001). *Cengiz Aytmatov'un Hikayelerinin Tematik Bakımdan İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DUMAN, A. (2008). *Beyaz Gemi'yle Çocuğun Dünyasına Yolculuk*. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3410> Erişim Tarihi: (18.04.2022)
- KOLCU, A. İ. (2002). *Bozkırdaki Bilge*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- FİDAN, M. (2018). *Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi İsimli Romanının Değerler Çatışması Yönünden İncelenmesi*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/615776> Erişim Tarihi: (18.04.2022)
- TÜRK DİL KURUMU. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

16. Yüzyıl Maverâünnehir’inde İktidar Değişiminin Kültür Hayatına Etkisini Baykara ve Muhammed Şeybanî Üzerinden Okumak

The Effect of Power Change on Cultural Life in Transoxiana in the 16th century to Read through Baykara and Muhammed Shaybani

*Selim Özdemir**

Öz: Maverâünnehir, tarihi kayıtlarda bahsedilmeye başlandığı M.Ö. 2500’lü yıllardan günümüze kadar önemli bir kültür ve ticaret bölgesi olarak tarihteki yerini almıştır. Sakalardan Soğdlara, Büyük İskender’den Göktürklere kadar birçok hakimiyet görmüş olan bölgeye Emevîlerle birlikte İslam’ın gelmesi bu coğrafyada yeni bir dönemi başlatmış, İskender’in halefleri ve onlardan sonra etkin olan Farsî devletlerin zeminini hazırladığı kültürel birikim yeni bir soluk kazanmıştır. Bölgenin 10.yy’da Türk hanedanlıklarının hakimiyetine girmesiyle kültürel birikime yeni bir katman eklenmiş oldu. Özellikle Emir Timur’dan son Timurlu Hüseyin Baykara’ya kadar Timurlular bu kültürel katmanın içinde yeni bir gelenek oluşturmuşlardır. Hüseyin Baykara ile birlikte “Timur Rönesansı” olarak adlandırılan yeni kültür ve sanat devri en parlak dönemini yaşamıştır. Siyasi ve askeri olarak çalkantılı bir saltanat döneminde hükümdarlık yapmasına karşın bir divan ve iki risale yazarak yalnızca bir sanat hamisi olmayıp aynı zamanda kendisinin de bir sanatçı olduğunu göstermiştir. Baykara’nın saltanatına son veren Muhammed Şeybanî Han ise Dest-i Kıpçak Özbeklerinden olup dedesi Ebu’l Hayr Han’ın saltanatına Timurlular tarafından son verildikten sonra gençliğini Timurlu şehzadelerinden Ahmed Mirza’nın himayesinde geçirmiş eğitimini de bu yıllarda almıştır. Hem bozkırlı kökeni ile cengaverliğinden dolayı “Bozkır’ın Son Savaşçısı” olarak anılmış hem de Timurlu Rönesans’ının bir devamcısı, alçakgönüllü bir sanat hamisi olarak adını tarihe yazdırmıştır. Şeybanîler tarafından yıkılan Timurlu devletinin hanedanına ve halkına bu mağlubiyet pahalıya mal olmuş ancak sanat çevreleri için yeni bir dönem başlamıştır. Maverâünnehir şair ve sanat hamisi bir hükümdar kaybetmiş ancak yerine başka bir şair hükümdar ve sanat hamisi gelmiştir. 10 yıllık saltanatına kesintisiz bir askeri mücadelenin yanında bir divan bir manzume bir de fıkıh risalesi sığdırmış olan Şeybanî maddi bir hazineden çok bir kültür hazinesini fethetmiştir. Yıkımlara alışmış bir coğrafyada gerçekleşen bu değişimin sonuçları alışılmadık bir şekilde kültür hayatının devamlılığını sağlamış

* İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Öğrencisi, selimozdemir1422@gmail.com

ve günümüze önemli bir örnek olmuştur. Bu yazımızda Maverâünnehir'in tarihi ve coğrafi dinamiklerini, ayrı ayrı Baykara ve Şibani dönemlerini inceleyecek, son olarak da 16.Yy. Asya'sına damga vuran bu şahısların arasındaki mücadelenin ve sonuçlarının kültür hayatına etkisi değerlendirilecektir. Bu değerlendirmenin sonucunda oryantalist bakışın aksine yarı göçebe bozkır halklarının da bölgesel kültüre olumlu etki edebilecekleri ve kültürel devamlılığı sağlayacak bir katman oluşturabilecekleri Şeybâniler örneğiyle sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Maverâünnehir, Timurlu Rönesansı Hüseyin Baykara, Muhammed Şeybanî

0. Giriş

Maverâünnehir ismi bölge için 15. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış Farsça bir isimdir. Araplar “Mâverâü'l-Ceyhûn” olarak bölgeden bahsederken Batı kaynaklarında bölge için “Transoxiana” isminin kullanıldığını görürüz. Bütün bu dillerde Ceyhun Nehrinin ötesi, öteki tarafı anlamını karşılamak üzere türetilen bu isimlere karşılık bölgeyle alakalı Türkçe adlandırma Divanü Lügat-it Türk eserinde “Çayardı” olarak karşımıza çıkar. (Şahin, 2020: 14)

Tarih boyu sınırları yönetimler ve halklarca değişkenlik gösterse de günümüzde kabul ettiğimiz sınırları ile Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan yaklaşık 660.000 km²'lik coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Buhara, Semerkant, Fergana, Farab, Harizm, Talas, Şaş (Taşkent) gibi Türkistan için önem arz eden birçok şehri içinde barındıran Mâverâünnehir günümüzde Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan topraklarının bir kısmını kapsamaktadır. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/maveraunnehir>) İbn Havkal Mâverâünnehir bölgesinin genel coğrafyası için “yeryüzündeki ülkelerin en verimli en nuzhetlisi ve hayrı en bol olanıdır.” demektedir.

Maverâünnehir'in tarihi devirleri M.Ö. 1.bin yılda Sakalar ve İranlılar arasındaki İran-Turan Savaşlarından itibaren başlar. Bu tarihten günümüze kadarki süreçte hiçbir zaman ekonomik ve stratejik önemi kaybetmeyecek olan bölge Asya merkezli kurulan çoğu imparatorluğun hakimiyet mücadelesine sahne olmuş, Asya da kurulan ne kadar din varsa bir şekilde bu bölgede de var olmuştur. M.Ö. 5.yy'a gelindiğinde Perslilerin ve Büyük İskender'in hakimiyetleri altında bulunan Maverâünnehir de artık büyük

şehirlerin kurulmaya başlandığını görmekteyiz. M.Ö. 1.yy'da Hunlardan kaçan Yüeh-chi'lerin kurduğu Kuşan devleti bölgede hâkim olmuş ve bölgeye Hindistan üzerinden Budizm'i getirmiştir. Belirtmek gerekir ki Maverâünnehir'e gelen her yeni din bölgenin kültürel birikimine yeni bir katman eklemiş, bir öncekinin bölgedeki maddi üretimini yıkmamış üstüne koymuştur. Budizm'in bölgeye gelmesiyle de bölge mimarisi ve kültür hayatı farklı bir çehre kazanmıştır. (Maverâünnehir de kolay değişmeyen tek şey ticari hayattır.)

Kuşanlardan miladi 8.-9. yüzyıllara kadar bölgede bir Türk hakimiyeti görmekteyiz. Türkler de bu tarihe kadar Mâverâünnehir mimarisine ve kültür hayatına yeni yorumlar ve üretimler katmışlardır. Emevi-Göktürk savaşları sonucu bölgeye İslâm'ın girmesinin bölgenin birikimine etkileri günümüze kadar sürecek yepyeni bir katman eklemiştir. Bu tarihe kadar Fars, Hint, Soğd ve Türk kültürleriyle yoğurulmuş bölgeye artık İslami unsurlar da girmiş oldu.

Emeviler döneminde Maverâünnehir idari olarak Horasan valileri tarafından yönetilmiştir. Horasan valilerinin yerli güç unsurları ile yaptığı idari iş birliği bölgedeki yerel güçlerin önüne daha çok idari fırsat getirmiş ve Abbasilerden sonra Sâmânilerin kademeli bir şekilde bölgeye hâkim olmasının önünü açmıştır. İslam kurumları ve kültürü asıl olarak Sâmâniler döneminde sağlam bir şekilde bölgeye yerleşmeye başlamıştır. (Şahin, 2020: 25)

999 yılında İlig Han'ın Buharayı ele geçirmesi ile Maverâünnehir Karahanlıların eline geçmiştir. Bu tarihten 13.yy'daki Moğol istilasına kadar olan tarihler arasında sırasıyla Gazneli, Selçuklu ve Harzemşahların kısa iktidarlarını görmekteyiz. 13.yy. da Maverâünnehir'in de kaçınılmaz olarak Moğol istilasına uğramasıyla hem genel olarak Türkistan da hem de Maverâünnehir'de yeni bir dönem başlamıştır. 1219-1220 yıllarında Maverâünnehir de ki bütün şehirleri tahrip edip halkını katleden Moğollar bölgenin Timurlulara kadar hâkimi olmuştur.

Timurluların Maverâünnehir Kültür Hayatına Etkisi ve Timur Rönesans'ı

Emir Timur'un Maverâünnehir'de hakimiyeti sağlayıp imparatorluğunu genişletmesinden sonra bölgede eşine az rastlanır bir olay yaşanmıştır. Emir Timur imparatorluğunun merkezini Maverâünnehir olarak belirledikten sonra özellikle "Dünyanın merkezi" yapmak istediği Semerkant'a Arap Coğrafyası, İran ve Hindistan bölgelerinden birçok zanaat ve sanat erbabını bölgeye getirterek büyük bir beyin göçü oluşturmuştur. (Yakubovskiy, 2021: 48-49) Bu yarattığı nitelikli göç hareketi Maverâünnehir'in en azından ilerideki sosyo-kültürel hayatının 300 senesine doğrudan etki edecektir. Getirttiği alimlerle birçok farklı dalda yeni ekoller yaratan Timur bunları birer propaganda aracı olarak da kullanmaktan geri kalmamıştır. Hoca Ahmet Yesevi türbesini yaptırarak bölge halkının sevgisini kazanmış ve Şah-ı Zinde, Gûr-ı Mir, Bibi Hanım Camii gibi yaptırttığı mimari eserlerinin işlemelerine "kudretimizden şüphe eden eserlerimize baksın" yazdırarak (Yakubovskiy, 2021:23-39) (Starr, 2019: 600) bu düşüncesini somutlaştırmıştır. Farklı ülkelerden getirttiği ustaların kabiliyetleri ile Timur'un oluşturduğu hanedanlık ideolojisinin birleşiminden günümüzde dahi bölgenin karakteristiğini yansıtan eserler meydana gelmiştir. Timur oluşturduğu sohbet meclisleri, sanat ve zanaat erbabını himaye etmek, Türk-İslam mimarisine getirilen yeni soluk, Timurlu tarih yazıcılığı ekolu ile diğer birçok gelişme hem Timur'un ardıllarına hem de Timurlulardan sonra bölgede ortaya çıkan Türk devletlerinin sürdürüp geliştireceği bir miras olarak kalmıştır. Bu nedenle bu devir bazı araştırmacılar tarafından "Timurlu Rönesansı" olarak adlandırılmıştır. (Altier, 2008: 145)

Cihangirlik ile Doğu estetiğin birleşiminden oluşan bu kültürel reformlar özellikle Şahrüh ve Hüseyin Baykara döneminde zirveye ulaşmış, Babürlü ve Şeybânî hükümdarları tarafından da devam ettirilmiştir.

Hüseyin Baykara Dönemi Kültür Politikaları

A. İlk Yılları ve Hükümdarlığının Başlangıcı

1438 yılında doğan son "Timurlu" Hüseyin Baykara hem anne hem baba tarafından Timur soyundan olmasına karşın hanedan içi çekişmelerden dolayı

hayatının erken dönemlerinde saltanattan mahrum kalmıştır. Yaklaşık 30 yaşına kadar dönemin Herat, Semerkant ve Merv hükümdarlarının çeşitli hizmetlerinde bulunan (Rejepova, 2019: 36-38) Mirza Baykara'nın taht mücadelelerine aktif dahlini 1468 yılından itibaren görüyoruz. 1468 yılında hakimiyetini tahsis etmek için o dönemki Özbeklerin lideri Şeybânî Han'ın dedesi Ebu'l Hayr Handan yardım istemiş ancak Han'ın ölümünün bir getirisi olarak Özbeklerin parçalanmaya başlamasıyla Özbeklerle kuracağı ittifaktan vazgeçmiştir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-baykara>) 1469'da Horasanın o dönemki hükümdarı Ebu Said'le savaşmaya başlamıştır. Aynı tarihte Ebu Said'in ölmesiyle Baykara Horasan'ın merkezi Herat'a girerek hükümdarlığını ilan etmiştir. Ancak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan bu hükümdarlığın meşruiyetini tanımamış ve Baykara'ya karşı Baykara'nın amcası Şahrüh'un soyundan olan Yadigâr Muhammed'i desteklemiştir. Hüseyin Baykara'ya karşı geçici başarılar elde eden Yadigâr Herat'ı ele geçirdikten kısa bir süre sonra Baykara'ya yenilmiş ve öldürülmüştür. Bu zafer ve Akkoyunlu Devletinin zayıflamasına paralel olarak Baykara'nın uzun saltanatı başlamış oldu.

B. Kültürel Hayat ve Kültür Politikaları

16.yy'da yaşamış olan Kadı Ahmed Gaffârî, Târih-i Cihân-Ârâ adlı eserinde Baykara'nın saltanat devrinden bahsettiği bölümde “Horasan onun egemenliğinde ihtişamlı bir dönem yaşadı. Aydın kişiler ve sanatkârlar onun desteğiyle mükemmele ulaştı. Her biri kendi alanında devrin en iyisi oldu. Onun zamanında on bir bin ilim talibi Herat'ta görevliydi.” (İçer, 2020: 97) demiştir. Ortaçağdaki kolektif sanat faaliyetlerinin siyasi istikrar ve ekonomik refah düzeyi ile doğru orantılı olduğunu tarihin bize sunduğu bir gerçeklik olarak kabul edebiliriz. Hüseyin Baykara'nın başkentini Herat olarak belirlemesi hem devletin ekonomisi hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamış hem de uzun bir süredir bölgenin kültür başkenti olan şehirdeki kültür hayatının fenomenlerine katılımını arttırmıştır. Diğer kaynaklardan da müşahede ettiğimiz üzere gerçekten de Baykara devrinin Gaffârî'nin naklettiği gibi olduğunu görüyoruz.

Hanedan içi meseleler ile geçen siyasi hayatının yanı sıra Molla Câmî gibi şairleri, Bîhzâd ve Şah Muzaffer gibi minyatür ustalarını, Timurlu tarih yazıcılığı ekolünden Mîrhând ve İranlı tarihçi Hândmîr gibi isimleri himaye

ederek desteklemiştir. (<https://www.britannica.com/topic/Timurid-dynasty#ref140451>) Birazdan detaylandıracağımız bu tavrı aslında Timurluların mayasında bulunan ancak siyasi çalkantılar ve bitmeyen savaşlardan dolayı ihmal edilmiş bir Timurlu hükümdarı tavrıdır. Mirzalık dönemlerinden beri dostu olan ve Çağatay edebiyatının en önemli ismi, aynı zamanda veziri olan Ali Şir Nevâî'ye olan destekleri ve aralarındaki bağ apayrı bir çalışma konusudur.

Baykara, Ebu'l Kasım'ın himayesindeyken Nevâî ile birlikte eğitim görmüş ve Ebu'l Kasım'ın onu yanında götürdüğü çoğu yerde Nevâî'de orada bulunmuştur. Baykara hükümdar olduktan sonra devletin farklı kademelerinde dostu Nevâî'yi görevlendirmiştir. Nevâî'yi desteklemiş olan Baykara, Farsçanın edebi eserlerin hâkim olduğu bir dönemde halkı ve sanatçıları Türkçe şiire teşvik etmiştir. (Oruç, 2013: 134) Nevâî'nin neredeyse her eserinde Baykara'ya rastlamamız tesadüf değildir. Nevâî'nin ilk divanı olan Bedayi'ul-Bidaye adlı eseri Baykara'nın isteği ile hazırlanmıştır. İkinci divanı olan Nevaridü'n-Nihaye de hattat Ali Meşhedî'nin kalemıyla Baykara'nın hazinesi için yazılmıştır. (Yıldırım, 2006: 102-103) Nevâî'nin 1500 yılında rahatsızlanıp 1501'deki vefatına kadar Baykara, sağlık durumuyla özel olarak ilgilenmiş, Nevai vefat ettikten sonra üç gün onun evinde kalarak yas tutmuştur. (Yıldırım, 2006: 102)

a. Şiir Meclisleri ve Musikişinaslar

Hüseyin Baykara hem cesur bir savaşçı hem de eğlenceye düşkün bir hükümdardı. Himayesindeki şairlerden oluşan şiir meclisleri kurmuştur. Şiir meclislerinde bulunan bazı önemli şairleri ;Molla Câmî, Baykara dönemi şiir meclisleriyle ilgili önemli kaynaklardan olan Bedâyi' u'l-Vekâyi'nin müellifi Zeynüddin Vâsîfi, (Rejepova, 2019: 85) Nevâî'nin hoş tabiatlı ve derviş meşrepli diyerek övdüğü ayrıca Tezkire-yi Devletşah'ın müellifi Devletşah Semerkandî, Şerefname eserinin yazarı, bir dönem vezirlik yapmış musikişinas Abdullah Murvârîd, Horasân'ın ünlü methiye ve ağıt şairi Hasan Şâh, tarihçi Handmir tarafından döneminin en iyisi olarak tanıtılan ve Nevâî'nin talebesi olan Hilâlî, muamma tarzında bir risalesi bulunan ve Nevâî'nin karakterinden övgüyle bahsettiği Muhammed Bedahşî, mesnevî üstadı Mevlâna Abdullah Hâtîfi ve Bennâî gibi isimlerdir.

Şiir meclislerinin başka bir öne çıkan özelliği içerisinde önemli musikişinasları da barındırmasıdır. Şiir meclislerine eşlik eden bestekarlar ve müzisyenlerde şairler gibi Sultanın önünde hünerlerini göstermişlerdir. Yeni yapılan besteler şiir meclislerinde Sultan Baykara'ya sunulmakta ve beğenilenler halka da tanıtılmaktadır. Bu nedenle Baykara dönemindeki şiir meclisleri kabul görmek isteyen birçok kaliteli bestekâr ve musikişinas için bir cazibe merkezi olmuştur. (Şahin, 2013: 432) Derviş Şâdî, Şahkulî Gıcâkçî , Hoca Yusuf Endicânî, Şâh Muhammed Dildüz, Pehlivan Ebû Said Rumî gibi besteciler bunlardan bazılarıdır. (Rejepova, 2019: 87)

b. Hat Sanatı ve Hattatlar

Nevâî'nin naklettiği üzere o dönem Herat'ta 36 yeni hat usulü keşfedilmiştir. Aynı şiir meclisleri gibi önemli hattatların toplandığı ve hat sanatına yönelik çalışmaların hem sunulduğu hem icra edildiği Kibletü'l- Küttab isimli hat meclisleri kurulmuştur. (Rejepova, 2019: 88) Bu meclislerde bulunan hattatlardan en meşhurları Abdurrahman Harezmi, Sultan Ali Meşhedî, Sultan Ali Handan, Mir Ali Kalkalemdir. Ancak günümüzde dahi bilinen ve o dönemki hattalar arasında belki de en yeteneklisi olarak Ali Meşhedî dikkat çekmektedir.

Kendisine Baykara tarafından Sultanü'l- Hattat denilen Meşhedî medreseye başladığı sırada ilgi duyduğu hat sanatında iyi bir eğitim alıp ustalığa başlamıştır. Baykara tarafından Herat'a davet edilip Sultanın özel kütüphanesinde çalışmaya başlayan Meşhedî bu tarihlerde Kâtibü's-Sultânî unvanını da almıştır.

c. Minyatür

Hüseyin Baykara dönemi resim denince akla ilk gelen isim İranlı minyatür ustası Bihzâd'dır. Ne zaman doğduğu bilinmeyen Bihzâd tahminen Baykara'nın hizmetine girene kadar İran topraklarında yaşamış ve eğitim görmüştür. Hândmîr ve Babür Şah, Bihzâd'ı ünlü yapan ve himaye yapan kişinin Nevâî olduğunu naklederler. Ayrıca Sultan Baykara da kendisine her türlü imkânı sağlayarak destek olmuştur. Emîr Hüseyin Beg Albümü, Târîh-i Reşîdî ve Behrâm Mirza Albümü gibi dönemin kaynaklarından gördüğümüz üzere Bihzâd döneminin en büyük nakkaşısı diyebiliriz. Baykara, Şeybânî, Şah İsmail, Şah Tahmasb, Babür Şah gibi dönemin Türk hükümdarlarının

tamamı kendisinden övgüyle bahsetmiş ve Babür Şah hariç tamamının hizmetinde bulunmuştur. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/bihzad>)

Hem Baykara'nın hem de Şeybânî Han'ın minyatürlerini yapmış olan Bihzâd iktidar değişiminin kültür hayatına etkisi noktasında müstakil olarak da incelenmesi gereken çok önemli bir örnektir. Ünü yayıldığı zaman Baykara'nın hizmetinde bulunmuş ve en verimli dönemini bu sırada geçirmiştir. Baykara'nın saraydaki bir eğlence sırasındaki sahnesini çizmiştir (Ersoy, 2021: 181) Baykara 1507'de vefat ettikten sonra Şeybânî Han'ın hizmetine girmiş ve Şeybânî Han'ı tasvir eden en güzel minyatürü çizmiştir. Üç yıl Şeybânî'nin hizmetinde bulunduktan sonra da onu öldüren Şah İsmail'in sarayının yolunu tutmuş hayatının son dönemlerini burada Safevi idaresinde geçirmiştir. Üç farklı büyük devlet ve bunların arasındaki pek çok kanlı savaşa şahitlik eden Bihzâd sanatı ve kişiliği ile hizmetinde bulunduğu devlet yıkılsa da sanatını kendini himaye edenin huzuruna taşıyabilmiş, siyasi kaosu sanatçılığını pasifize etmesine izin vermemiştir. Bu özelliği ile Bihzâd yazımızın sonuç bölümünde bahsedileceği temel düşünceyi anlama açısından önemli bir örnektir.

d. Tarih Yazıcılığı

Baykara aynı zamanda tarih yazıcılığına da önem vermiştir. Onun dönemiyle alakalı önemli bilgileri aldığımız Mirhand El-Belhîden bahsetmekte fayda var. Asil bir ailede yetişen Mirhand, önce Belh'te ardından Herat'ta iyi bir eğitim almıştır. Nevai ile tanıştıktan sonra Nevainn teşvik ve yardımları ile Timurlu tarihi için en önemli eserlerinden biri olan Ravzat el-safâ fi siret el-enbiya veülk ve'l-hülefa adlı eserini 15 yıllık bir süre içerisinde hazırlamıştır. Bu eseri yazarken Nevâi ona Herat'ta bulunan İhlâsiye Hankah'ını tahsis etmiştir. Ömrünün son dönemlerinde Herat yakınındaki Gâzergâh'ta inzivaya çekilmiş iki yıl sonra da burada vefat etmiştir.

Hüseyin Baykara dönemiyle alakalı önemli bilgileri nakleden bir diğer önemli tarihçi Hândmîr anne tarafından Mirhand'ın torunudur. Genç yaşta dedesi Mirhand'ın kütüphanesinden ve himayesinden istifade eden Hândmîr Nevâiden'de eğitim almıştır. 9 eseri bulunan Hândmîr'in eserleri genel olarak Hz. Muhammed'in doğumundan 15. yy'ın sonlarını ihtiva etmektedir. İlk üç eseri Me'âşirü'l-mülûk, Hülâşatü'l-aḥbâr fi beyâni aḥvâli'l-aḥyâr, Mekârimü'l-aḥlâk Nevâi'nin himayesinde yazılmış ve ona övgüler

barındırmaktadır. Şeybâni Han'ın ölümüne kadar Heratta bulunan Hândmîr Babürlülerinde hizmetinde bulunmuş ve Hümayun Şah'ın Gucerât seferinde vefat etmiştir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/handmir>)

Şibani Devletinin Ortaya Çıkışı ve Maverâünnehir'in Şibani Devletine Geçışı

Türk-Moğol kökenli bir topluluk olan Özbeklerin adı Altın Orda hükümdarı Özbek Han'a nispet edilmektedir. "Özbek" kelimesi 14. Ve 15. Yüzyıllarda yalnızca soy birliği içinde olan bir topluluğu değil genel olarak Altın Orda Devletindeki göçebe nüfus kitlesini adlandırmak için kullanılmıştır. Özbek adına ilk defa bir kaynakta Kazvinî'nin "Tarih-i Güzide" adlı eserinde rastlamaktayız. (İvanov, 2020: 21) Bu tarihlerde çoğunlukla Dest-i Kıpçak bölgesinde yaşayan Özbekler diğer topluluklar gibi kabile veya boylar halinde yaşamaktaydı. Bölgedeki pek çok topluluk gibi coğrafi ve toplumsal faktörlerden dolayı siyasi bir birlik meydana getiremeyen Özbek kabilelerini ayrı bir siyasi teşekkül altında toplamayı başaran ilk lider Ebu'l Hayr Han olmuştur. Cengiz'in oğlu Cuciden olan torunundan olan Şiban'a nispetle hanedanlığı ve kurduğu devlet "Şibanî", "Şibanî Devleti" olarak geçmiştir. Ancak Ebu'l Hayr Hanın başarıları uzun soluklu bir istikrar getirememiş ve ölümüyle beraber kurduğu siyasi birlik bozulmuştur. 1451 yılında doğan Şeybanî, Ebu'l Hayr Han'ın torunu ve Şah Budak'ın oğludur. P. İvanov, Şeybanî'den "büyük bir askeri yeteneğe ve organizasyon becerisine sahip enerjik birisi" olarak bahseder. (İvanov, 2020: 40) Göçebe olmaları ve asıl merkezlerinin Dest-i Kıpçak olmasından dolayı İran medeniyetinden çok etkilenmemiş olan Özbeklerin "bozkırlı" özelliklerini karakterinde barındıran Şeybanî Han'ın askeri ve idari konularda ilk eğitimini babası Şah Budak ve dedesi Ebu'l Hayr Han'ın himayesinde aldığını söyleyebiliriz. 1468 yılında hem babasının hem de dedesinin peş peşe ölümleri Şeybâni hanın hayatının, bu tarihten vefat edeceği 1510 yılına kadar sürecek olan mücadele dolu dönemi başlamış oluyordu. Muhammed Yusuf Münşî'nin "Tezkire-i Mukîm Hanî"sinde bu olay şu şekilde geçmektedir:

"Ebu'l Hayr Han vefat edince bir müddet il ve ulusu sultanlar temizlenene kadar dağınık, itaatten uzak, başsız ve yurtsuz kalmışlardı. Kabile ve

akrabalarıyla birlikte cesaret ve dilaverlik hissesiyle Maverâünnehir vilayetini ele geçirmek üzere karar alıp harekete geçtiler.” (Münşi, 2020: 29)

Özellikle dedesinin vefatıyla Dest-i Kıpçak bölgesinde düzenin bozulması ve çok başlılık ortamının yarattığı kargaşada Şeybanî Han çareyi kardeşiyle birlikte Astrahan’a gidip Kasım Han’ın himayesine girmekte buldu. (Özkan, 2021: 29) Ancak burada da oluşan çatışma ortamından dolayı Semerkand ve Buhara’ya giderek çeşitli Timurlu mirzalarının himayesine girdi. Askeri ve idari konularda tecrübe kazandığı bu dönemde özellikle Nakşibendî şeyhlerinin başını çektiği eğitim halkalarına dahil oldu hem de Arapça ile Farsçayı öğrendi. Buhara’da bulunduğu ve medreselerde eğitim aldığı dönemde nüfuzunu arttırmayı da ihmal etmedi. Sir-derya boyunda birkaç kaleyi alan Şeybanî Çağatay Hanı Mahmud’un hizmetinde iken kendisine Yesi şehriden yurtluklar verildi. Göçebe Özbek kitlelerini yavaş yavaş idaresi altında toplamaya başlamış olan Şeybanî yönünü hem iktidarı oluşturan grubun hem de göçebe halk kitlelerinin de gözünün olduğu bereketli ve zengin Maverâünnehir bölgesine çevirdi. Hem dedesinin yarım bıraktığı işi tamamlamak hem bölgenin ekonomisini kontrol altına almak hem de idaresi altındakilere yaşayabilecekleri yeni vahalar vermek için Hüseyin Baykara’nın idaresindeki topraklara akınlar düzenledi. Bu akınlardan sonuç alamasa da hırsından bir şey kaybetmedi ve uzun yıllardır toprak sıkıntısı yaşadıkları Kazak hanlarıyla savaşa girdi. Sırayla Kazakların parçalı hanlarını alt eden Şeybanî adını tarihe yazdıracak fetihlere hazırlanmaya başladı. Yönünü ilk olarak daha önce de bulunduğu ve döneminin en önemli ilim merkezlerinden olan zengin Semerkand’da çevirdi. Semerkand konusunda 16.yy. başlarında en büyük rakibi her zaman Zahiraddin Babür Şah olmuştur. Şeybanî Han 1499-1500 yıllarında Sultan Ali’nin hakimiyetinde bulunan Semerkand’ı ele geçirmiştir. Bir yıl gibi kısa bir sürede Buhara, Taşkent ve Fergana gibi bölgenin çoğu önemli şehri ele geçiren (İvanov, 2020: 42) Şeybanî tipik bir Türk-Moğol fütihat örneği sergilemiştir. Ancak farklı olarak Şeybanî Han Buhara’ya girdiğinde şehirde yalnızca kuşatmasına karşı direnişi örgütleyen feodal beyler ve din adamlarının mallarını yağmalatmış halk ve sanat-zanaat erbai nezdinde böyle bir tahribat yaşanmamıştır. Bu durum Şeybanî’nin düşmanı Babür Şah’ın otobiyografisi olan Babürname de dahi bu şekilde geçmektedir. Semerkand’ın işgalinde de şiddete başvurmadan ganimet elde edildiğini dönemin kaynaklarından görmekteyiz. Büyük ihtimal halkın

güvenini ve sevgisini kazanmak için uygulanan bu politika bölgede istikrarın kısa sürede kurulabilmesi içinde alınmış bir önlem olabilir.

Şeybanî Han şehri terk ettikten kısa bir süre sonra Semerkand'ı ele geçirip şehirdeki Özbek askerleri kılıçtan geçiren Babür şehri kısa süre sonra Şeybanî'ye teslim etmek zorunda kaldı. Özbeklerin üst üste kazandığı zaferler ve Şah İsmail'in desteğini almak için Şii olan Babür'e karşı tavır alan Sünni Maverâünnehir halkından dolayı Babür Şeybanîler karşısında etkisiz kalmıştır.

1505 tarihinden itibaren Şeybânî yönünü yeniden Baykara'nın topraklarına çevirmiştir. Şeybanî'nin yaptığı yağma akınları ve sonrasında Ürgenci almasıyla tehlikenin geçte olsa farkına varan Baykara oğlu Bediüzzaman Mirzayı başkentte vekil olarak bırakıp Özbek kuvvetlerine doğru sefere çıksa da hicri 911 de vefat etmiştir (1505-1506). (Münşi, 2022: 30) Ahmed Gaffar Kazvini'nin Tarihi Cihan Ara adlı eserinde bu olay şu şekilde aktarılmıştır:

“Mirza son zamanlarında felç oldu. Evladı ona itaat etmediler ve onlarda muhalefet zahir oldu. Sonunda Şeybek Han'ın Horasan'a kastettiğini duyunca kendi ordusunu toplayarak savunmaya koştı. O seferde Badgis menzillerinden Baba Allahi menziline 16 Zilhicce/10 Mayıs gecesi gün batımına doğru 911/1506 yılında vefat etti. Bu mısra o tarih için yazılmıştır. ‘Emniyet yüzü cihandan kalktı’” (İçer, 2020: 98)

Hüseyin Baykara'nın vefatından sonra şüphesiz Timurlu topraklarının fethi kolaylaşmıştır. Baykara'nın iki oğlu Bediüzzaman Mirza ve Muzaffer Hüseyin Timurlu tahtına geçmiş ancak Şeybanî'nin 1506'da Belh'i 1507'de de Herat'ı almasını engelleyemeyerek farklı ülkelere kaçmışlardır. Güneyde kazandığı bu büyük zaferlerden sonra Şeybanî Han kuzey sınırını güvenceye almak için Kazak hanlarıyla mücadeleye girmiş ve 1509 yılına gelindiğinde Kazakların gücünü büyük oranda kırıp ülkesine geri dönmüştür. (Özkan, 2021: 36) Bu tarihten sonra Şeybânî Han'ın vefatıyla sonuçlanacak Şeybânî-Safevî mücadelesi tam anlamıyla başlamış bulunuyordu. Şah İsmail'in doğuya doğru genişlemek istemesi, Şeybânî Han'ın ise hac yollarını güvence altına almak ve sürekli düşmanlarını destekleyerek bölgede Şii nüfuzunu arttırmaya çalışan Şah İsmail tehlikesini önlemek istemesiyle taraflar karşı karşıya gelmiştir. (Özkan, 2021: 37)

İlk başlarda bu gerginlik kendisini mektuplaşmalarda göstermiş, Şah İsmail'i Sünniliğe davet edip rakibinin savaşıcılığını küçümseyen Şeybânî'ye Şah'ın benzer üsluplarda verdiği cevaplar tarafları savaş meydanına indirmiştir. Bir yandan Kazaklara karşı süren sefer devam ettiği için olması gerekenden az sayıda birlikle savaş alanına giden Şeybânî Han, Şah İsmail'in savaş meydanından kaçtığına dair gelen yalan haberdan sonra onu takip etmek isteyince pusuya düşürülüp öldürülmüştür. Şeybânî Han'ın ölümü Tezkire-i Mukîm Hanî'de

“İlahi kader o cihanı fetheden padişahın temiz alınının yazısını şهادetle yazdığı için sapkın ehli galip getirmişti. Onlar, Şibanî-Han'ı kalabalık bir toplulukla şehit ettiler. Fazıllar, Kızılbaşları istilasını tarihe not ettiler. Şah İsmail zaferden sonra Merv şehrine gelerek halkının tamamının katledilmesini buyurdu. Kale duvarlarını viran ederek Herat tarafına hareket etti.” (Münşi, 2022: 30) şeklinde anlatılmıştır.

Bir Edip ve Sanat Hamisi Olarak Şeybânî

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Şeybânî Han gençlik yıllarında bulunduğu Semerkand ve Buhara da iyi bir eğitim almış, Timurlu kültür hayatını yerinde deneyimleme fırsatı bulmuştur. Aldığı eğitim ve bu şehirlerde edindiği tecrübeler onu sanat, ilahiyat gibi konularda bilgili kılmış, sanatçı ve zanaatçıya sahip çıkıp desteklemenin farkındalığını oluşturmuştur. Şeybânî Han'ın fetihlerinden bahsederken onun muzaffer bir komutan olarak girdiği Maverâünnehir'de halkın mallarını yağmalatmadığını kılıcını yalnızca direnişçilere yönelttiğinden bahsetmiştik. Hem Semerkant-Buhara bölgesine girdiğinde hem de Herat'ı fethettiğinde daha fetihlerinin ilk günlerinde önceden Hüseyin Baykara'nın meclislerinde bulunmuş bölgenin önemli aydın kişiliklerini himayesi altına almıştır.

Fetihten önce bozkırlı savaş ve stratejist olarak gördüğümüz Şeybânî savaşmadığı zamanlarda karşımıza estetik zevk sahibi bir edip ve alçakgönüllü bir sanat hamisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özbek sarayının en önemli şairlerinden biri olacak olan Muhammed Salih, Şibânînâmesi'nde daha yağmalar sürerken Han'ın huzuruna çıkartıldığını, öldürüleceği korkusuyla çıktığı huzurda Şeybânî Han'ın kendisinin kaygılarını giderdiğini

ve onu himayesine aldığından bahseder. (Altier, 2008: 147) Yine Hasan Hoca Nisarî'nin Müzekkir-i Ahbâb'ı ve yazarı bilinmeyen Tevârih-i Gûzide-Nusretnâme'de buna benzer örnekleri görmekteyiz. (Altier, 2008: 148)

Şüphesiz Şeybânî Orta Asya'nın en büyük ganimetlerini fethettiği gibi büyük bir kültürel hazine ve birikim de fethettiğini biliyordu. O nedenle vakit kaybetmeden fethettiği yerlerde tahribe uğrayan yapıları tamir ettirmiş ve bunlara yenilerini eklemiş, aynı Baykara gibi seçkin şairlerden oluşan şiir meclisleri kurmuş, kıymetli yazma eserleri çoğalttırmıştır. Bu yazma eserlerde görüldüğü üzere alakaları arasında sadece edebiyat değil hat, ciltçilik, minyatür ve tezhipte vardır. (Altier, 2008: 149-150) Daha önce Timurlu saraylarında bulunmuş olan Zeyneddin Vasıfî Özbek hanlarının bir nevi kültür danışmanı gibidir. Özbek Hanları Timurlu saray hayatıyla alakalı birinci ağızdan bilgileri ondan almaktadır. Bugün bizim de Şeybânî Han'ın sarayındaki genel itibarıyla kültür hayatı özelde şiir meclisleriyle alakalı önemli kaynaklarımız onun Badayi el- Vakayî gibi eserleridir.

Özbekler Herat'ı aldıktan sonra gerek aydın kişiliklere karşı uyguladıkları yumuşak siyaset gerek bu zümreye gösterdikleri destek ile kolay bir şekilde kendilerinden önceki hanedanın hizmetindeki önemli karakterleri kendi bünyelerine katmışlardır. Bunu Şeybânî Han'ın yeniden düzenlediği şiir meclislerindeki isimlerden anlamak mümkündür. Yukarıda Baykara zamanındaki şiir meclislerinin önemli isimleri arasında bahsettiğimiz Benaî'yi Şeybânî döneminde şiir meclislerini tertip eden kişi olarak görüyoruz. Yine hem Baykara döneminde hem de bu meclislerde bulunan önemli isimler arasında Asafî, Muhammed Badahşî, Hilalî, Ahli ve Fazlî'yi görmekteyiz. (Altier, 2008: 146) Bu isimler aynı zamanda Nevaî'nin çevresinde bulunan isimler olduğu için bu dönemin edebiyatında Türkçeye verilen önemin devam ettiğini söyleyebiliriz. Şeybânî Hanında Nevâî'ye muhabbet beslediğini kendi divanından biliyoruz. Çağatay edebiyatı çerçevesinde şiirlerini Türkçe yazmaya özen gösteren Han, divanında Nevâî'ye beş nazire yapmıştır. (Karasoy, 1992: 55-60)

Sanat hamisi yönünü belirttiğimiz Şeybânî Han aynı zamanda önemli bir Çağatay edebiyatı şairidir. Bir divanı, Risâle-i Ma'ârif isimli bir risalesi, kayıp bir fıkıh eseri ve Bahru'l-Hüdâ isimli bir manzumesi vardır. Ayrıca Fazlullah b. Rûzbihân-i Huncî'nin Şeybânî Han'ın 14 aylık saltanat süresini anlattığı

Mihmânnâme-i Buhârâ adlı eserinde ve Muhammed Salih'in Şibanînâmesi'nde birkaç şiiri mevcuttur. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/seybani-han>)

Şeybânî Han'ın divanı hem estetik anlamda hem de döneminin tarihi açısından önemli bir eserdir. Divanındaki şiirlerde hâkim olduğu şehirleri, bu bölgelerde bulunan ırmakları, gölleri ve Kök Saray, Bağ-ı Nev gibi mimari yapılara rastlarız. Ayrıca şiirlerinde Hz. Muhammed, Raşidi Halifeler, diğer peygamberler, klasik Doğu edebiyatının karakterlerinin yanı sıra Yesevî'den Nevâî ile Benâî'ye kadar birçok tasavvuf ve şiir erbabının isimlerine rastlarız. Divanında siyaset olarak Cengiz yasasını ve İslâmî kaideleri rehber edindiğini söyleyen Şeybânî Han aynı zamanda Yesevî'ye de derinden bir muhabbet beslemektedir. Şeybânî'nin, Timur'dan beri Türkistan'da somut olarak mirasına sahip çıkılan Yesevî'ye ve onun hikmetlerine verdiği değeri eserlerinde görmekteyiz.

Bir tevhid, 300 gazel, yirmi yedi rubâî, dört tarih ve kırk altı muamma içeren divanını kendi hattıyla yazmış daha sonra kendi sağlığında Ali Meşhedî istinsah etmiştir. Baykara'nın sarayında da önemli bir hattat olarak bulunan Ali Meşhedî Şeybânî Han'ında hizmetinde benzersiz eserlerini üretmeye devam etmiştir. Divanın şu anda bilinen tek el yazma nüshası da bu nüshadır. Divanında kendi yaşadığı tarihi olaylara da yer veren Şeybânî Han, divanında özellikle Babür ile olan mücadelelerinden bahseder. Ayrıca daha önce aldığı dini eğitim çerçevesinde dini görüşlerini de estetik bir şekilde yazmıştır. Özellikle Şah İsmail ile mücadele ettiği dönemde Ehl-i Sünnetin kılıcı olma misyonunu üstlendiğini eserlerinde görmekteyiz. (Karasoy, 2021: 1695-1696) Yine Şah İsmail'i Sünniliğe davet eden yoksa işin kötüye gideceğini belirten mektuplarında da bu açıkça görülmektedir. (Çınar, 2011: 79-82) Yukarıda bahsettiğimiz ünlü minyatörcü Bihzad'a yaptırttığı kendi resminde de kendisini yeşil sarıkla çizdirmesi de bununla bağlantılıdır. (Altier, 2008: 146-147)

Bir başka eseri yine manzum olan ve içerisinde Allah'a şükretmeler dualar ve iman esası olarak gördüğü konuları kısaca açıkladığı Bahru'l-Hüdâ eseridir. 234 beyitlik bir mesnevi olan Bahru'l Hüdâ da günlük meseleler ve siyasi mücadelelerde yer almıştır. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/seybani-han>)

Oğlu Muhammed Timur'a ithafen yazdığı, içinde dini terbiye ve ibadet konusunda bilgiler yer alan Risale-i Maarif adlı eserinin yazılma motivasyonu oldukça ilgi çekicidir. Eserinin içerisinde bahsettiği üzere aslî tebaası olarak gördüğü Özbeklerin Arapça ile Farsçayı bilmediklerini bu yüzden dini bilgilerinin eksik kaldığını söylemektedir. Bundan dolayı bu eseri halkın anlayabileceği bir dilde yazmış ve halkının bu noksanlığını gidermek istemiştir. (Altier, 2008: 149) Ortaçağda bir hükümdarın kendi entelektüel bilgisini halkının yararına kullanmasının ender görülen ve çağının ilerisinde bir davranış olduğu malumdur.

Sonuç

Yukarıda Baykara ile Şeybâni Han'ın siyasi ve kültürel hayatlarını anlatıp özel başlıklar ve şahıslar üzerinden değerlendirdik. Genel çerçeveye baktığımızda Bozkırdan önce yağma akınları yapan daha sonrasında Şeybâni Han etrafında toplanıp siyasi bir teşekkül kurarak fütuhata başlayan yarı göçebe Özbekler; Semerkand, Buhara, Yesi, Herat gibi önemli kültürel ve iktisadi şehirleri ele geçirmiştir. Barthold gibi oryantalistlerin bozkırlı Özbekleri uzun vadede Maverâünnehir'in kültür ve ticaret hayatına zarar verdiklerini öne sürmelerine karşın Baykara ile Şeybâni Han arasındaki geçiş sürecini tahlil ettiğimizde bu çıkarımın tutarsızlığını görmüş oluruz. Şeybâni'nin sonradan Buhara Hanlığı ismini alacak devletinin 18. ve 19. Yüzyıllardaki Rus müdahalelerine kadar ki süreçte de eğitim ve sanata verilen önemle ticari hayatın renkliliğinin devam ettiği bilinmektedir. Cengiz soyundan gelen ve bunun bir övünç kaynağı olduğunu hem eserlerinde hem de kendinden bahsedilen eserlerde vurgulayan Şeybâni Han Cengiz'in bölgede yarattığı tahribatı yaratmamış aksine Timur'un temellerini attığı ve Baykara döneminde zirveye ulaşmış olan Timurlu Rönesansına yeni bir katman ekleyerek Orta çağın en parlak kültür geleneklerinden birini sürdürmüştür. Bölgede bulunan Türk Devletleri arasındaki mücadelede böyle bir tablo söz konusuysen Baykara'nın saltanatının ilk yıllarından hayatının son yıllarına kadar iç karışıklıklarla uğraşmış olan Timurlu devletinde de bu iç karışıklık ortamı kültür ve ticaret hayatına darbe vurmamak bir kenara Timurlu Rönesans'ı parlak devirlerinden birini yaşamaya devam etmiş ayrıca 12 bin ilim talebesiyle yüzün üstünde aydınının masraflarını karşılayacak bir ekonomik refah ortamı da vardır. Ayrıca

Timurlu-Şeybânî iktidar değişiminde konumuzun dışında olmasına karşın idari yapı ve saray hayatında da radikal değişiklikler olmamış hanedanlık haricinde devlet noktasında somut bir değişimden söz edilememektedir. Bu özelliği ile de Timurlu-Şeybânî geçişi Zeki Velidi Togan, Hüseyin Nihal Atsız ve İbrahim Kafesoğlu gibi önemli tarihçilerin savunduğu “Türk Devletleri” tezi içinde önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bildirimizin ana konusunu teşkil eden kültür politikalarındaki devamlılığın derinleştirilerek incelendiği takdirde günümüze örnek teşkil edebileceğini düşünmekteyiz.

Kaynakça

- ALTIER, S. (2008). “Bir Sanat Hamisi Olarak Şiban Han ve Maverâünnehir’deki Kültür Politikası”. *Modern Türklük Araştırmaları*, 4: 143-162.
- ANDİCAN, A.A. (2019). *Emir Timur (Tarih,Siyaset,Miras)*. İstanbul: Selenge Yayınları
- BARTOLD, V.V. (2014). *Orta Asya (Tarih ve Uygarlık)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- ÇINAR, G.K. (2011). *İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybani Han Arasındaki Söz Düellosu*. *History Studies*, 3/2: 75-87.
- ERSOY, N. (2021). *Timur dönemi sanatında Kemal’üd din Bihzad*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- İÇER, A. (2020). *Târîh-i Cihân-Ârâ’nın Türkçe Tercümesi (Karahanlılardan Timurluların Sonuna Kadar)*. Yüksek Lisans Tezi. Iğdır: Iğdır Üniversitesi.
- İVANOV, P.P. (2020). *Orta Asya Tarihi Üzerine Denemeler (16.Yüzyıldan 19. Yüzyıl Ortasına)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- KARASOY, Y. (1992). “Şiban Han Divanı’nda Nevai’ye Nazireler”. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 7/8: 53-60.
- KARASOY, Y. (2021). “Şiban Han Divanı’na Farklı Bakmak”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5: 1689-1697.
- MÜNŞİ, M.Y. (2022). *Tezkire-i Mukîm Hanî (Şibanîler ve Astrahanlılar Döneminde Maverâünnehir’in Kültürel ve Toplumsal Tarihinin Seyri)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- ORUÇ, C. (2013). *Hüseyin Baykara ve Zamanı*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üni.
- ÖZKAN, M. (2021). *Buhara Hanlığı (1500-1920)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- REJEPOVA, A. (2019). *Timurlularda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- STARR, F. (2019). *Kayıp Aydınlanma*. İstanbul: Kronik Kitap.
- ŞAHİN, M. (2013). “Timur İmparatorluğu’nda Müzik-Eğlence Kültürü ve Yetişen Ünlü Müzisyenler”. *History Studies*, 2: 429-441.
- ŞAHİN, S. (2020). *Mâverâünnehir’in Sosyal ve İdari Yapısı (8. Ve 11. Yüzyıllar)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- YAKUBOVSKİY, A. (2021). *Timur ve Timurîler Devrinde Semerkand*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

YILDIRIM, T. (2006). “Ali Şir Nevâyî’nin Eserlerinde Yakın Dostu Hüseyin Baykara”. *Modern Türklük Araştırmaları*, 3/3: 100-107.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/seybani-han>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/handmir>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/bihzad>

<https://www.britannica.com/topic/Timurid-dynasty#ref140451>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/maveraunnehir>

Klâsik Türk Şiirinde Aykırı Âşık

Antithetic Love in Classical Turkish Poetry

*Selma Ataman**

Öz: Dîvân şiirinin ana karakterlerinden olan âşğın, çoğu zaman, geleneğe uygun olarak aynı karakter özellikleri taşıdığı ve sevgiliye karşı aynı tutumu sergilediği mâlumdur. Gelenek çizgisinde âşık/şâir sabreder, cefâ çeker fakat bundan şikayet etmez, sâdıkır, sevgilinin sövgüsünü övgü, derdini devâ, cefâsını şifâ bilir. Bu belirlenmiş özellikleri/tutumları sebebiyle gelenekçi olarak adlandırılabilen bu âşıkların yanında geleneğin dışına çıkan âşıklar var mıdır sorusu çalışmamızın çıkış noktası olmuş; farklı yüzyıllardan seçilen gazel örneklerinde, sabır yerine seferi tercih eden, isyân eden âşıkların da olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada geleneğe aykırı olarak sabretmeyen, boyun eğmeyen âşık tipi ele alınmış, ilgili örneklerle geleneğe aykırı söyleyişler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dîvân şiiri, âşık, sevgili, gelenek, aykırı.

Abstract: It is known that the lover, who is one of the main characters of Divan poetry, often has the same character traits and displays the same attitude towards the beloved in accordance with the tradition. In line with tradition, the lover/poet is patient, suffers but does not complain about it, he is loyal, he regards lover's swearing as praise, her problem as his remedy, her long suffering as healing. The starting point of our study is the question of whether there are any minstrels who are non-traditional as well as the minstrels, who can be called traditionalists due to the determined characteristics/attitudes of them, in the ghazal samples chosen from different centuries it has been determined that there are also lovers who prefer expedition instead of patience and who rebel. In this study, the type of lover who does not endure and does not give in to the tradition is discussed and it is tried to reveal the unconventional sayings with the relevant examples.

Keywords: Divan poetry, lover, beloved, tradition, non-traditional.

* *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Programı, mozanbar@gmail.com*

0. Giriş

Klâsik Türk şiiri, kendi içinde belli normlara sahip bir sistem üzerine oturtulmuştur. On altıncı asırda son şeklini almış olan ve gelenek diye tabir edilen bu sistemde her unsur kendi yerini bilmiş, her tip kendi karakterini oluşturmuştur. Geleneğin asırlar boyunca büyük ölçüde korunabildiği eski şiirde şair, âşık rolünü üstlenmiş, kendisi için çizilen karakterin dışına çoğunlukla çıkmamıştır. Bu durum sadece âşık için değil, klasik şiirin diğer önemli iki tipi rakip ve sevgili için de böyle süregelmiştir. Bu çalışma âşık üzerine kurulduğundan, sevgili ve rakîb tipleri üzerinde durulmayacaktır.

Klasik Türk şiirinin merkezinde yer alan âşık, eski şiirde sevgili ile birlikte en önemli üç tip olarak karşımıza çıkar. Âşık tipine bürünüp meramını şiirle anlatmak için “kalemi eline alan her şair, kendisini Mecnun gibi çöllerde dolaşan, yeme içmeden kesildiği için kaburgaları sayılacak kadar zayıflamış, dünya ile bütün bağlarını kesmiş ve hatta ölmüş olarak tasvir eder” (Şentürk 2016: 372).

İlk şiir denemelerinden itibaren şaire okuduğu örnekler ve bunlarla edindiği estetik görgü rehberlik eder. Bu estetikle yetişen şair, geleneğin hazır unsurlarıyla neyi, nasıl ve ne ile söyleyeceğini, motif ve mazmunları ne şekilde kullanacağını öğrenerek sanatını inşa eder. Şairin; aşkın can yakıcılığını anlatmak için âşık olmasına, meyhanenin bütün unsurlarını anlatmak için şarap içiyor olmasına gerek yoktur. Estetik dairesine giren şair, aşkını geleneğin aşkına, sevgilisini de bu geleneğin belirlediği sevgili tipine uyarlayarak anlatır (Akün 2014: 125-127).

Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurları olarak da adlandırılan fiziki özelliklerinin yanı sıra âşığa veya rakibe davranışlarından bahsedilebilirken, âşığın genel özellikleri ele alınmak istendiğinde, onun sevgili karşısında düştüğü hâller ve sevgilinin davranışlarına verdiği tepkiler sıralanır.

Ahmet Atillâ Şentürk, Osmanlı Şiir Kılavuzu adlı eserinin 1. cildinde âşığın sevgili karşısındaki hallerini şöyle sıralamıştır:

“Âşık; ağlayıp inler, akli terk etmiştir, âriftir, aşkını gizler, ayıplanır, bedenden kurtulmaya çalışır, bed-nâmdır, cemâl seyrine tâliptir, çıplak gezer, derdi zevk edinir, devamlı içer, dövünür, hâl ehlidir, hasır üstünde yatar, hastadır, her şeyde sevgiliyi görür, istignâdadır, kan yutar, mecâlsizdir,

mükeyyifâta düşkündür, ölü giibidir, ölünce cennete gider ölünce şehit olur, sevgili için ölmek ister, sevgili uğruna can verir, sevgiliden uzaktadır, sevgilinin rızasından çıkmaz, sevgilinin yanında ölmek ister, sevgiliyi ezelde görmüştür, sevgiliyi rüyada görme ümidiyle yaşar, terk-i diyâr eder, uyku uyumaz, vuslat zevkini bilmez, vücudu sapsarıdır, yakasını yırtar, zayıftır. Âşığın dünyada gözü yoktur, evi gam ve keder yuvasıdır, gecesi gündüzü birdir, gıdası ciğer kanıdır, kıyafeti perişandır; sabır, karar ve ihtiyârı gitmiştir, kıblesi sevgilidir, toprağı şarapla mayalanmıştır.” (Şentürk 2016: 372-377)

Divan şiirinin âşıkları/şairleri hep mi böyledir/böyle davranır? Geleneğin dışına çıkan âşıklar şiirlerini nasıl söylemişler, şair kimlikleri ile hangi değişmezlere itiraz edip nelere isyan etmişlerdir? Bu tebliğ, işte bu sorulardan yola çıkılarak hazırlanmıştır. Yukarıda sıralanan âşık özelliklerine istisna olarak gösterilebilecek aykırı beyitlerden yola çıkılarak aykırı âşık tipinin ele alınmaya çalışılacağı bu tebliğde, farklı asırlardan şairlerin söyledikleri gazellere yer verilmiştir. Bunun için 15. asırdan Mihrî Hatun, Ahmed Paşa, Avnî, 16. asırdan Fuzûlî, 19. asırdan Şeref Hanım seçilmiş, bahsi geçen şairlerin tüm gazelleri incelenmiş, çalışmanın sınırlılığı dolayısıyla tüm tespitler çalışmaya alınamamıştır. Çalışmada Mihrî’den 10, Ahmed Paşa’dan 3, Avnî’den 1, Fuzûlî’den 8, Şeref Hanım’dan 7 beyte yer verilmiştir.

Aykırı Âşığın Halleri

Cevr etmek sevgililerin ezelden beri süregelen bir âdetidir. Kimse âdeti terk etmez, bu âdetin esaslarını yerine getirir:

‘Âşıka ma’sûk çün cevri idgelmişdür ezel
Terk-i ‘âdet eylemez her kişi erkânın sürür
(Mihrî-G-35/4)

Erkan böyle olsa da pek çok durumun olduğu gibi âşığın davranışlarının da istisnaları vardır. Mihrî, Avnî, Ahmed Paşa, Fuzûlî ve Şeref Hanım’ın gazellerinde bu istisnaların tespit edilebildiği beyitlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

Aşkta âşığın da hiç istemediği bir durum sevgilinin cevri terk etmesidir. Cevr, sevgilinin âşığa bir karşılık verme biçimidir. Cevr etmeyen sevgili âşığa tamamen kayıtsız demektir. Bu, âşığın istemediği bir durumdur. O yüzden

sevgiliden gelen cevri ve cefâ, âşîğın indinde şifâdır. Sabır gösterip bu cefâyâ katlanmak, bu cevri çekmek de âşîğâ zor gelmez. Buna karşılık Mihrî Hatun bir beytinde dertli yüreğine seslenir; zamanın güzellerinin cevri etmede sınırı oldukça aşıklarını, o yüzden buna sabır gösteremediğini dile getirir:

Dertlü yürek i Mihrî cefâyâ ideydi sabr
Cevri zamâne hübları hadden aşurdular
(M-G-37/5)

Mezkur şaire, başka bir beytinde sevgilinin eziyeti karşısında çok gözyaşı döktüğünü, cevrinin canına yettiğini bildirdikten sonra sevgilisine yeter deyip isyan etmektedir:

Zecr ise hadden aşdı gözüm yaşı başdan
Cevri ise yetdi cânuma ey dil-rübâ yeter
(M-G-46/3)

Öte yandan sevgili eziyetiyle âşîği öldürmek istiyor gibi görünebilir, fakat bu onun âşîği imtihan şeklidir. Âşîğın aşkında kararlı olup olmadığını öğrenmek ister (Batislam 2016: 82). Mihrî Hatun Divanı'nda yer alan 74. gazel, bütün beyitleri ile bir isyan şiiridir. Bu gazelin ikinci beyti cevreden, cefâ çektiren sevgililere isyanı dile getirir. Âşîk, sevgiliden de, sevgili ile arasındaki en büyük engel olan rakipten de bıkmıştır, artık yalvarmayı terk etmek istemekte, üstelik bunu başkalarına da tavsiye etmektedir:

Eyü çekdük bularun cevri ü cefâsın be yürü
Nice bir yalvaralum yârına agyârına yuf
(M-G-74/2)

Mihrî'nin sevgilinin cevri ü cefasına başka bir tepkisi de 127. gazelinde karşımıza çıkar. Sözü edilen beyitte şair, kendisine cevri ü cefâyâ eksik etmeyen sevgiliye bir vefâlı yâr bulayım mı ne dersin ? diye sormaktadır:

Eksük komadun Mihrî'ye sen cevri ü cefâda
Bir yâr-ı vefâ-dârı bulayım mı ne dirsın
(M-G-127/6)

Dünyayı bir kocakarıya benzeten Avnî -klasik şiirde genel itibariyle erkek söyleyişin egemen olduğu ve sevgilinin daha çok kadın olarak düşünüldüğü anımsanacak olursa- kadın eziyeti çekmenin erkeklere zor geldiğini, bu yüzden bu dünya kocakarisına güvenilmemesi gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla bu beyitte de âşîğâ gelenek çerçevesinde kolay gelmesi gereken bir durumun aksi söz konusudur:

‘Avnîya zâl-i zemânûñ mekrine aldanma kim
Kim zenânûñ cevriñi çekmek gelir merdâna güç
(Avnî-6/5)

Aşkta cevr ve cefânın sınırı yoktur, sonsuzdur, sevgili bir lütuf gösterirse bin de cefâ eyler (Tolasa 2001:375). Öte yandan âşık sınırsız cefâdan memnun olmalıdır, zira bu durum sevgilinin kendisine bir karşılık verdiği göstergesidir. Aşağıdaki beyitte Ahmed Paşa, aykırı bir tutum sergilemekte, kendisinin sevgiliden gelen cefâya doyduğunu fakat sevgilinin cefa etmeye doymadığını dile getirmektedir:

Ben andan iren cefâya döydüm
Ol benden olan cefâya döymez
(Ahmed Paşa-G-113/8)

Âşık, rakip yüzünden de bazen mizacına mukavemetle isyan/şikayet/sitem eder. Fuzûlî aşağıdaki beyitte sevgilisi ile rakibi hem-dem/arkadaş görmenin verdiği ıstıraba sabır gösteremeyip gurbete gittiğini, diyarı terk ettiğini bildirmektedir. Klâsik şiir geleneğine göre âşıklar için ya sabır ya sefer kaidesinde sabır tercih edilmelidir:

Yâr ile ağyârı hem-dem görmege olsaydı sabr
Terk-i gurbet eyleyüp azm-i diyâr etmez midüm
(Fuzûlî-G-187/5)

Aşk acıdır, can yakar, Âşık bunları göze alarak sevgilisine daima sadık kalır. Bundan şikayetlenmez desek de Fuzûlî bunun aksine aşağıdaki beyitte sevgilinin ağzına karşı duyduğu hararetin can yakıcılığından başta haberi olmadığını söyleyerek, eğer haberi olsaydı, aşk yoluna hiç girmemiş olacağından bahsetmektedir:

Dehenün şevkini can-sûz gümân etmez idüm
Yohsa bir dem anı men mûnis-i cân etmez idüm
(Fuzûlî-G-180/1)

Klasik şiirde âşığın vuslata eriştiği nadirdir, Âşık sever ama sevgili ona yüz vermez, vuslatın mümkün olmadığını bilse de âşık vuslatı umut etmekten bıkmaz. Aşağıdaki beyit bu kaidenin dışında bir söyleyiştir. Fuzûlî, sevgilinin güzellik unsurlarından olan bene dair söylemiş olduğu bir beyitte sevgilin dudağının yanındaki benin erişilmez olduğundan haberdar olmadığını belirtir. Erişilmez olduğunu bilseydim onu arzulamaz, bu yolda bağrımı kan etmezdim

diyen Fuzûlî, geleneğin acı çekmekten hoşlanan, sevgili yolunda hastalanmaktan veya ölmekten korkmayan âşık tipine aykırı davranmıştır:

Vasl-ı hâl-i lebüni bilse idüm nâ-makdûr
Ârzüsunda kara bağrumı kan etmez idüm
(Fuzûlî-180/2)

Tıpkı âşık gibi sevgilinin de klasik şiir içindeki rolü nettir, üstelik âşığa nazaran rolünde daha istikrarlıdır. Zira sevgili reddedicidir. Âşık ise hep sevicidir, aşk yüzünden rezil rüsva olmaktan çekinmez, kınanmaktan/ayıplanmaktan korkmaz, bunu kabullenir. Aşağıdaki beyit bu durumun istisna beyitlerindedir. Güzellerin âşıklara meyletmediklerini daha önce bilmediğini belirten Fuzûlî, eğer bundan haberim olsaydı kendimi bu yolda rezil rüsva etmezdim, demektedir:

Hûblar âşika meyl etmedüğün bilse idüm
Özümü ışk ile rusvâ-yı cihân etmez idüm
(Fuzûlî-180/3)

Rabb'ine dua eden Fuzûlî, O'ndan, âşığa vefaya tahammül edecek takati/sabrı vermediği için sevgiliye de cefa etme kudretini vermemesini dilemektedir:

Verme hüsn ehline yâ Rab kudret-i resm-i cefâ
Çün vefâ çekmekte ışk ehline tâkat vermedün
(Fuzûlî-165/6)

Aşağıdaki örnekte Fuzûlî gönül kuşuna seslenmektedir. Aşkı tuzağa benzeten şair, gönül kuşuna aşktan kaçınmasını söyler, zira melamet taşı gönül kuşunun kolunu kanadını kırabilir. Oysa eski şiirde şair, asla aşktan kaçmaz:

Dâm-gâh-ı ışkdan dut bi kenâr ey murg-ı dil
Sınmadan seng-i melâmetden per ü bâlin senün
(Fuzûlî-150/6)

Âşık cefaya dayanamaz olsa da cefanın son bulmasını istemez/beklemez. O, vuslatın gelmeyeceğini bilse de âşıklığına devam eder. Fuzûlî, bu durumun aksine vefasızlardan uzak durmayı, çekinmeyi önerir:

Her yiten meh-rûya sarf etme Fuzûlî ömrünü
Bî-vefâlardan hazer kıl dut tarîk-i ihtiyât
(Fuzûlî-136/5)

Çalışmanın başında zikredildiği üzere cevri ve cefâ âşıkça istenen bir durumdur. Bu durum âşık tarafından, sevgilinin kendisini hatırlaması ve yâd etmesi şeklinde yorumlanır. Hatırlanmak ve yâd edilmek için bile olsa cevri

göze alan, canını fedâ eden âşğın aksine aşağıdaki beyitte şair, kendisini yâd etmeyen sevgiliyi artık diline dolamayacağına yemin eder:

Beni yâd itmez imiş ben dahi şimden sonra
Nâmını vird-i zebân eylemeyim ‘ahd olsun
(Şeref Hanım- 153/3)

Aynı gazelin dördüncü beytinde sevgilinin nazarında kıymetinin olmadığını, sevgili yolunda gözyaşı cevherini dökmenin ziyân olacağını düşünen âşık, ağlamayacağına yemin eder:

Çünkü yok kıymeti ‘inde o şûhun min-ba‘d
Cevher-i eşki ziyân eylemeyim ‘ahd olsun
(Şeref Hanım- 153/4)

Aşağıdaki beyitte ise âşık/şairin diğer âşıkları önceden uyarmasına şahit olunur. Aşkın bütün elemi cevri çeken bunları önceden bilen biri olarak âşık diğer âşıkların da kendisinin yaşadıklarını yaşamaması için onları önceden uyarır. Fakat beyit başka bir şekilde yorumlanacak olursa, bu âşğın bir oyunu, hilesi de olabilir; diğer âşıkları sevgilisinden uzak tutmak, ağıârı aradan çıkarmak için de şair böyle söylemiş denebilir:

Menüm tek hiç kim zâr ü perîşân olmasun yâ Rab
Esîr-i derd-i ışk u dâğ-ı hicrân olmasun yâ Rab
(Fuzûlî- 25/1)

Âşğın en büyük düşmanı olan rakibi incitmek istememesi nadir görülen bir durumdur. Örnekte âşık, âşıklığın esaslarından farklı davranır ve onu incitmekten çekinir. Kimseye bilerek hicran etmediğini dile getirir:

İstemem yâri değil ağıârı incitmek Şeref
Bilerek bir ferde hicrân itmedim itmem yine
(Şeref Hanım- 205/7)

Yâri başkalarının yanında görmek âşğa ölüm gibi gelir. Yâri yanındaki herkesten kıskanan âşğın aksine aşağıdaki beyitte olduğu gibi aradan çekilip yârine gönül sıkıntısı vermek istemediği için sevgilinin herkesle üfetine tahammül edebilen aykırı âşıklara da rastlanabilmektedir:

Virmeyim yâre gönül sıkleti şimden sonra
Eylesin herkes ile ülfeti şimden sonra
(Şeref Hanım- 191/1)

Yukarıda ilk beyti verilen gazelin diğer beyitleri de aynı istikamette olduğundan özellikle iki beytini daha burada zikretmek yerinde olacaktır.

Mezkur gazelin ikinci beytinde sevgili, âşıklar defterinden şairin/âşığın adını sildiği için âşık da bundan sonra sevgiliyi yâd etmeyeceğini bildirir. Dördüncü beyitte ise âşık, kendisini ayrılığa esir eden sevgilinin isterse vuslat kapısını ağyâra açabileceğini söyler:

Nâmımı defter-i ‘uşşâkdan itmiş ihrâc
Ben de yâd itmeyim ol âfeti şimden sonra
(Şeref Hanım- 191/2)

Beni pâ-beste-i hecr itdi eger ister ise
Açsın ağyâra der-i vuslatı şimden sonra
(Şeref Hanım- 191/2)

Klâsik şiirde vuslat mümkün değildir. Âşık hiçbir zaman kavuşamayacağı sevgiliyi sever, buna karşılık vuslatı umsa da ona vâsıl olmayacağını hep bilir. Yine de sabır onun en belirgin özelliğidir. Gelmeyecek olan vuslat gününü sabırla bekler. Fakat Mihrî Hatun’dan alınan aşağıdaki beyit örneğinde olduğu gibi bazen âşık vuslatı beklemekten usanır, vuslat gününü bayram gününe benzeten şair, hicranın karşısına ölümü koyar, vuslat özlemi o derecededir ki bıçak kemiğe dayanmıştır, o yüzden artık sevgilinin merhamet gösterme zamanı gelmiştir:

Yâ sevindür ‘îd-i vaslunla ya öldür Mihrî’yi
Kıl terahhum vaktidür kim sünüğe irdi bıçag
(M-G-72/5)

Ahmed Paşa’nın beytinde âşık, sevgiliye sormaktadır: Ey sevgli, güzelliğinin âyetiyle/emriyle vaslını bana haram ettin, ben haydut gözlerine kanımı sana niçin helâl edeyim? :

Âyet-i hüsnünle sen vaslın harâm ettin bana
Ben harâmî çeşmine kanım helâl etmek neden
(Ahmed Paşa-G-233/2)

Vuslatı ummaktan bıkan, ümidini kesen âşıklar da geleneğin aykırı âşıklarındandır. Aşağıdaki beyitte sevgiliye kavuşmaktan yana nasibinin olmadığını düşünen Mihrî/şair derdine derman bulamadan her şeyden vazgeçtiğini söylemektedir:

Yog imiş çünkim nasîbüm vasl-ı cânân olmadan
El yudum şimden girü derdüme dermân olmadan
(M- 135/1)

Mihri, aşağıda verilen ilk beyitte âşıklara, terk edip gidenleri terk etmelerini; ikinci beyitte sevgililerin, kendilerini sevmeyenleri sevdiklerini, sevenlere eziyet ettiklerini belirtip, bu sevgilileri bırakmalarını söylemekte, böyle arsız olan sevgilileri yuhalamaktadır:

Terk eyle seni terk ideni sen dahi Mihri
Agyâra koyup seni o bî-‘âr giderse
(M- 172/5)

Seveni sevmez ü bunlar ha sever sevmeyeni
Ko bu mahbûbların dünyede bî-‘ârına yuf
(M- 74/4)

Mihri'nin 74. gazeli bir yuhalama şiiridir. Güzellerden canı çok yanan şair güzellerin tümünü yuhalayarak başladığı şiirine, onları sebepleriyle birlikte yuhalayarak devam eder:

Şimdiden girü cihân hûblarınun varına yuf
Kurı da'vâlar ile itdüğü ikrârına yuf
(M- 74/1)

Hey bu rîş-handelerün bir başı vü bin dil ile
'Âşıkın aldayıcı kavli yalan yârına yuf
(M- 74/3)

Sıra son beyte geldiğinde artık şairin kendini yuhalama vakti gelmiştir. Şairmakta beyitte diğer beyitlerde kötü ya da başka bir deyişle olumsuz özelliklerini sıraladığı bu hercai sevgililerin sözüne/yeminine/ itimad ettiği için bu defa kendisini yuhalamaktadır:

İ'timâd itdüğüçün 'ahdine hercâyilerün
Mihri'nün dahi cihânda çürük efkârına yuf
(M- 74/5)

Âşık, sabredicidir. Sevgili eziyet eder, âşık bundan şikayet etmez, dayanmak zorundadır. Ne kadar cevr görse de sevgiliye ve rakibe rağmen, sevgilinin bulunduğu yerden ayrılamaz. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ayrılığına dayanmanın zor olduğundan bahsederek, sevgiliden uzaklaşmak, onun bulunduğu mekanı terk etmek istemektedir:

Firâk-ı yâra sabr olmaz gidelim bari şehirden
Gönül çün sındı cebr olmaz gidelim bari şehirden
(Ahmed Paşa - 232/1)

Rediften de anlaşılacağı üzere gazelin tamamı şehirden gitmek, sevgilinin bulunduğu yeri terk etmek üzerine kuruludur. Bu nedenle aynı gazelden bir örnek daha vermiş olmak üzere ikinci beytini de burada zikretmekte fayda vardır. Bahsi geçen beyitte sevgilisine seslenen âşık, güzelliğin sevgilisinde, sevginin de kendisinde sonsuz olduğunu söyler, fakat âşık, sevgilinin bu duruma hömeti olmadığı için şehirden gitmek istemektedir.

Güzellik sende gâyetde sevük bende nihayetde
Çü fikrin yok re'âyetde gidelim bâri şehirden
(Ahmed Paşa-G-232/2)

Çalışmanın son örneği Şeref Hanım'dan alınmıştır. Şair yârin bulunduğu semti bırakıp kendi semtine dönerken ağlayan gönlünün oradan ayrılmadığını görmüş, çaresizce gönlüne de veda etmiştir:

Semt-i yâri bırakup 'avdet iderken nâ-çâr
Gördüm ayrılmadı itdim dil-i nâlâna vedâ'
(Şeref Hanım-G-80/2)

Sonuç

Klâsik şiir, köklü bir geleneğe sahiptir. Asırlar boyunca geleneğin çizgisinde devam eden şairler, şiirin ana tiplerinden biri olan âşık rolüne bürünmüş, aşkı ve ondan doğan hâlleri geleneğin belirlediği mazmun ve motiflerle ifade etmeye özen göstermişlerdir. Âşıklar/şairler; nazlı, kayıtsız, kavuşulması mümkün olmayan sevgili karşısında büyük ölçüde aynı tutumu sergilemişlerdir. Büyük ölçüde denmesinin sebebi sevgili karşısındaki tutumun istisnaları olmasıdır. Daha pek çok örneğinin mümkün olduğu düşünülen istisnalar bu tebliğin ana konusu olmuştur.

Geleneğin henüz başlangıcı niteliğindeki 15. asrın şairlerinden Mihrî Hatun, Avnî, Ahmed Paşa, 16. asır şairlerinden Fuzûlî ve 19. asır şairlerinden Şeref Hanım'ın bütün gazelleri incelenmiş, tespit edilen istisna beyitler tebliğ metninin de sınırları düşünülerek bir kısmıyla çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada ele alınan beyitlerden yola çıkılarak âşığın gelenek içerisindeki tutumuna aykırılık gösteren hâl ve hareketleri incelendiğinde görülür ki:

Geleneğin belirlediği ve dışına çıkılamayan dairenin dışına çıkan âşıklar olmuştur. Kimi zaman âşıklar isyan etmiş, sevgilinin cevrine cefâsına sabır

göstermemiştir. Bazen bıkmış, usanmış ve başkalarına meyletmiştir. Vuslata dair umudunu kaybeden âşıklar ya

sabır ya sefer bahsinde seferi tercih edip sevgilinin bulunduğu yeri terk etmiş, kimileri aşktan sakınmış, vefâsızlardan uzak durmuş, ayıplanmaktan ya da sevgili yolunda ölmekten korkmuştur. Bazıları sevgili ile arasındaki en büyük engellerden biri olan rakibi incitmekten çekinmiş, bazıları sevgiliye rakibin yollarını açık etmiş ve bazıları da aşkın elemine karşı rakiplerini uyarmıştır. Seveni sevmeyen, sevmeyeni seven güzellerden vazgeçmiş, onlara gözyaşı dökmeyi ziyan olarak görmüş, diğer âşıklara da terk edeni terk etmeyi tavsiye edip, vefâ bilmeyen sevgilileri yuhalamıştır.

Kaynakça

- AHMET PAŞA. (1992). *Divan* (Edt. Ali Nihat Tarlan). Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKÜN, Ö. M. (2014). *Divan Edebiyatı*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- BATİSLAM, H. D. (2016). *Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- DOĞAN, M. N. (2009). *Fatih Divanı ve Şerhi*. İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- MİHRÎ HÂTUN. (2007). *Dîvân* (Edt. Mehmet Arslan). Amasya: Amasya Valiliği Yayınları.
- ŞENTÜRK, A. A. (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu (C. 1)*. İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.
- ŞEREF HANIM. (2011). *Dîvân* (Edt. Mehmet Arslan). İstanbul: Kitabevi.
- TARLAN, A. N. (2011). *Fuzûlî Divanı ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOLASA, H. (2001). *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Eski Uygur Türkçesinde ‘Ay’ Ünlemi

'Ay' Exclamation in Old Uyghur Turkish

Serap Karameşe*

Öz: Ünlemler araştırmacılar tarafından genel olarak kızma, sevinme, korku, acıma, şaşma, gibi ansızın beliren duyguları kimi zaman da bir takım doğa seslerini yansıtmaya yarayan sözcükler olarak tanımlanmaktadır.

Dildeki temel kategorilerden biri olan ünlemler üzerine pek çok çalışma vardır. Özellikle bu çalışmalar dönem, lehçe ya da ağız merkezli olabilmektedir. Türk dilinin en eski kollarından biri olan Eski Uygurcada da ünlem kullanımlarına rastlanmaktadır. Özellikle seslenme ünlemlerinin sıklığı dikkat çekmektedir bu çalışmada Eski Uygurca metinlerindeki ‘Ay’ ünleminin kullanım alanı ve işleyişi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, ünlem, ay.

Abstract: Interjections are generally defined by researchers as words that reflect the suddenly appearing emotions such as anger, joy, fear, pity, surprise, and sometimes some nature sounds.

There are many studies on interjections, which is one of the basic categories in language. In particular, these studies can be period, dialect or dialect centered. In Old Uyghur, one of the oldest branches of the Turkish language, exclamation uses are also found. In this study, the usage area and functioning of the exclamation "Ay" in Old Uyghur texts will be emphasized.

Keywords: Old Uyghur Turkish, exclamation, ay.

0. Giriş

0.1. Ünlem Terimi

Ünlem terimi hemen hemen bütün dil bilgisi kitaplarında kullanılmaktadır. Önceleri bu terim Arapçadan alınan nida kelimesiyle karşılanırken zamanla

* Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi, serapkaramese90@gmail.com

çağırma, bağırma, seslenme anlamındaki ‘ün’ kökünden ve yüksek sesle bağırma, yüksek sesle çağırma, seslenmek anlamındaki ‘ünleme-‘ fiilinden türetilmiştir. Bu anlamların yanında ünlem için çeşitli duyguları yansıtmakta ön plana çıkmaktadır.

Ünlem TDK’nin güncel sözlüğünde “ türlü duyguları anlatan veya bir doğa sesini yansıtan kelime, nida: Ah! oh! şak, çat vb.” olarak tanımlanırken araştırmacıların genel tanımı ise şu şekildedir. Ünlemler araştırmacılar tarafından genel olarak kızma, sevinme, korku, acıma, şaşma, gibi ansızın beliren duyguları kimi zaman da bir takım doğa seslerini yansıtmaya yarayan sözcükler olarak tanımlanmaktadır.

Uygurcada ise ünlem grubu , ay edatı ile bir isim unsurunun teşkil ettiği kelime grubudur. Ünlem grubunda isim unsuru sonuna seslenme işlevli +a/ +e ekinide alabilir. Ünlem grupları hitap ifadeside taşır ve cümleyi tamamlar. M. Ergin’in “cümle dışı unsur” olarak nitelendirmesi ile , cümlenin esas unsurları olan fiil, fail, nesne, yer tamlayıcıları ve zarf tamlayıcılarının dışında kalan unsur kastedilmiştir. (Eraslan 2012:505)

0.2. Eski Uygur Türkçesi

Eski Uygur Türkçesi Eski Türkçenin ikinci dönemine denk gelmekte ve bu dönem eserlerinin geneli dini nitelikli çeviri eserlerdir. Göktürklerin yıkılmasından sonra Böğü Kağan önderliğinde Uygurlar Maniheizmi kabul etmişler ve yerleşik hayata geçmişlerdir. Buna bağlı olarak da Budizm’e, Maniheizm’e ve Hristiyanlığa ait eserleri Soğdca, Çince , Toharca, Sanskritçe ve Tibetçeden kendi dillerine çevirmişlerdir.

Eski Türkçenin gramerini yazmış olan A. von Gabain Uygur metinlerini y ve n ağız olmak üzere iki ana ağız grubuna ayırır. Köktürkçedeki ny sesini n’ ye çeviren metinler n ağını, y’e çeviren metinler y ağını oluştururlar. Mani metinleriyle Köktürk harfli yazmalar çoğunlukla n ağını, Burkan metinleri ise y ağını temsil ederler.

0.3. Derlem

Bu çalışma kapsamında Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış 43 eser taranmış olup bu eserlerin tam listesi şu şekildedir:

1. 2011 J. R. Hamilton / İyi ve Kötü Prens Öyküsü
2. 2019 Şinasi Tekin / Maytrısimit/ Burkancuların Mehdisi
Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram
3. 2019 Şinasi Tekin / Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)
4. 2019 Telat Tekin / Irk Bitig
5. 1998 S. Barutçu Özönder / Üç İtigsizler
6. 2016 Murat Elmalı / Daşakarmapathāvadānamālā
7. 2018 Hacer Tokyürek / Altun YarukIV
8. 2012 Özlem Ayazlı / Altun YarukVI
9. 2020 Engin Çetin / Altun YarukVII
10. 2020 Engin Çetin / Altun Yaruk VIII
11. 2013 Erdem Uçar/ Uygurca Altun Yaruk Sudur IX
Tegzinç
12. 2021 Zemira Gulcalı / Altun Yaruk SudurX
13. 1945 Saadet Çağatay / Altun Yaruktan İki Parça
14. 2019 Murat Elmalı / Eski Uygurca Altı Dişli Fil
Hikayesi
15. 2013 Mehmet Turgut Berbercan/ Bayagut Oğlu Otaçı
Beg Hikayesi
16. 2021 Ümit Özgür Demirci / Fo ding xin da tuo luo ni
17. 2020 Uğur Uzunkaya / Budist Eski Uygur
Edebiyatından İki Metin
18. 2013 Zemire Gulcalı / Aç Bars Hikayesi
19. 2014 Ümit Özgür Demirci / Eski Uygurca Dört Çatik
20. 2019 Ferruh Ağca / Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı
21. 2017 Murat Elmalı / Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri
vibakti-samaz
22. 2021 Hasan İsi / Eski Uygurca Tantrik Bir Metin /
Uşnişa Vijaya Dharani Sutra
23. 1991 Reşit Rahmeti Arat / Eski Türk Şiiri
24. 2016 Özlem Ayazlı / Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin
Karşılaştırmalı Söz Varlığı
25. 2011 Özlem Yiğitoğlu / Köñül Tözin Ukıttaçı Nom ve
Saltbilinç Öğretisi
26. 2014 Abdullah Mert / Eski Uygur Türkçesiyle Çaçtani
Bey Masalı
27. 2018 Gönül Aris / Eski Uygurca Ölüler Kitabı Üzerine
Bir Çeviri Kitabı

28. 1975 Semih Tezcan / Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm
29. 1987 Sema Barutçu Özönder / Uygurca Sadaprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikayesi
30. 1988 Mehmet Ölmez / Altun Yaruk III.Kitap (5.bölüm)
31. 2019 Zagarperenlei Tümenbayer / Altun Yaruk'un (II. Kitap) Türkçe ve Moğolca Çevirilerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı
32. 2009 Erdem Uçar / Altun Yaruk Sudur, V. Kitap, Berlin Koleksiyonundaki fragmanların transliterasyonu ve transkripsiyonu açıklamalar ve dizin
33. 2005 Elmira Kaljanova / Uygurca Dışastvustık (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)
34. 2020 Uğur Uzunkaya / Budizm'in Mahayana Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler
35. 1987 Özkan İzgi / Uygurların Siyasi Ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)
36. 2014 Melek Özyetgin / İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku
37. 2020 Betül Özbay/ Manihaist Bir İlahi Huyadagman
38. 2014 Betül Özbay/ Huastuanift /Manihaist Uygurların Tövbe Duası
39. 2017 Serkan Şen / Körüm Bitig
40. 2021 Ayşe Kılıç Cengiz / Eski Uygur Dönemine Ait Tantrik Bir Metin Sitatapatradharanı
41. 2021 Tümer Karaayak / Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı
42. 2018 Aysun Soyer / Buddhacarita Giriş-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım
43. 1994 Mehmet Ölmez / Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü 6. Bölüm

1. Veri

Bu çalışma kapsamında taranan Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış 43 eserden 13'ünde 'Ay' ünlemine rastlanmıştır.

‘Ay’ ünleminin Eski Uygur metinlerindeki kullanımları şu şekilde gruplandırılabilir:

1.1. Ay + fiil+ ggz

Bu grupta ‘Ay’ ünlemi bir örnekte fiil+ggz ile kullanılmıştır.

- (1) [M11/14-16] terkişlenip nirdani braman inçe tip tidi ay munmış biligsiz
braman. ‖Kızıp hiddetlenerek Nirdhane brahman şöyle dedi: Ey sersem!
Cahil!

1.2. Ay + zamir

‘Ay’ ünlemi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde iki örnekte zamirlerle kullanılmıştır.

- (2) [D:3436] ay mēni agulug yılan tikdi. ‖ ay beni zehirli yılan soktu
- (3) [ÇB/28-30] ay kim s(e)n negülük k(e)ntü özüng ök bizing üstün altın tag
tişim(i)zke yokı bolgalı kelting. ‖“Hey, kimsin sen? Nasıl oldu da kendi
kendine bizim üstlü altlı dağ gibi dışlerimize artık (bulaşık) olmaya
geldin?”

1.3. Ay + sıfat tamlaması

‘Ay’ ünlemi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde 10 örnekte sıfat tamlamalarıyla kullanılmıştır.

- (4)[UAY587/20-21] ay y(a)rlıkañçuçı köngüllüg atam kangım...;[AYIX/504-
505] ay y(a)rlıkañçuçı köñüllüg<,> atam kañım ‖Ey merhametli
düşünceye sahip , hükümdarım ve babam!
- (5) [UAY610/2-3] ay irinç tişi bars enüklegeli yiti kün bolmış...;[AY-
Ç/610/20-5] ay irinç tişi bars, enüklegeli yitik ün bolmış... ‖Ey zavallı
dişi pars , yavrulıyalı yedi gün olmuş...;[AB/120-126] ay irinç tişi bars
änüklägäli yeti kün bolmış... ‖ “Ey zavallı dişi kaplan , yavrulıyalı yedi
gün olmuş...
- (6) [UAY622/7-8]ay ulug ilig beg m(e)n montag montag sav eşidtim
...;[AYX/406-408] ay ulug elig bæg m(ä)n montag montag sav
äşidtim... ‖ Ey büyük hükümdar , ben böyle böyle söz işittim...;[AY-
Ç/622-5] ay uluğ ilig beg, m(e)n muntağ sav eşittim...‖Ey büyük
hükümdar (han) bey , ben böyle söz işittim...; [AB/399-403] ay ulug

elig bæg m(ä)n montag montag sav äşidtim... | Ey büyük hükümdar ben böyle böyle söz işittim...

- (7) [UAY441/11-14] ay tözün tınl(ı)g s(e)n ne üçün kangım vaşıravanı m(a)harañıg okıyur ötünür s(e)n tip ayıtgay...; [AYVI/0935-0938] ay tözün tınl(ı)g s(ä)n nä üçün kañım vaişiravane m(a)haraaçıg okıyur ötünür s(ä)n tep ayıtgay...; | Ey soylu canlı, sen ne için babam Vaisravana Maharajayı çağırıyorsun diye sordu.
- (8) [UAY623/4-5]ay ulug ilig beg busanu y(a)rılıkamasun .. iki tigitler su esen teginür.; [AYX/425-427] ay ulug elig bæg busanu y(a)rılıkamazun ,iki tegitlär su äsän täginür | Ey büyük hükümdar üzölmeyin lütfen , iki prens sağ sağlımdir.; [AB/418-420] ay ulug elig bæg busanu y(a)rılıkamazun , iki tegitlär su äsän täginür! | Ey büyük hükümdar, üzölmeyin lütfen , iki prens sağ salımdir.
- (9) [D/1585-1588] ... ay ulug küçlüg kutlug t(ı)nlıga burhan kutı üçün töp tär s(e)n.. burhan kutı negü bolur kimni üçün isig özünin idalayur s(e)n.. |Ey, yüce , güçlü ve kutlu canlı! Buda kutsallığı ne ola ki? Kimin için canından vazgeçiyorsun?
- (10) [D/1567-1568] ay ulug elig çın kærtü köni savlıg ermiş s(e)n.. |“Ey, yüce hükümdar! Ne kadar sözünün eri biriymişsin!
- (11) [D/1632-1636] ... ay ulug elig burhanlarınñ etözinteki ç[og] ları yalınları bo montag ermi[ş] köñültteki edgüleri neteg osug[lug]182 bolur. | “Ey , yüce hükümdar! Budaların vücudundaki parlaklıkları bu şekilde imiş, gönüllerindeki güzellikler nasıl olurmuş?
- (12) [D/984-986] ... ay amrak inim bizni igidteçi biziñe edgü sakınç(ı)g29 kañım(ı)z adın yert[inçüke]93 bartı |“Ey sevgili kardeşi! Bizi yetiştirecek (olan), bizim için güzel düşünceleri (olan) babamız diğerk bir varlığa ulaştı.
- (13) [UAY633/16-17]küsüşüm ol ilig beg .. isig özümün ulang ay...; [AYX/662-663] küsüşüm ol elig bæg, isig özümün ulañ ay | dileğim şudur ey hükümdar!

1.4. Ay + isim

‘Ay’ ünlemi eski Uygur Türkçesi metinlerinde 32 örnekte isimlerle birlikte kullanılmıştır. Ayrıca bu grup şu şekilde alt başlıklara ayrılmıştır. Ay+isim+1.t.iy , ay+isim+çok ,ay+isim+çok+1.t.iy

,ay+isim+küçültme,ay+özel isim , ay+isim+ünlem ve ay+isim+ay+isim şeklinde gruplandırılmıştır.

1.4.1. Ay +isim+1.t.iy

‘Ay’ ünlemi 6 örnekte isim+1.t.iy yapısıyla kurulmuştur.

- (14) [UAY611/7-9]ay inim alp titgülük tavar alp iş neng inçip isig özde artmaz tip tidi. ;[AYX/155-157] ay inim alp titgülük tavar alp iş nän inçip isig öztä ärtmäz tep tedi. | Ey kardeşim , servetten vazgeçmek zor, işten (vazgeçmek) zor fakat hiçbir şey candan (vazgeçmek kadar zor) değildir. ;[AB/148-150] ay inim alp tigülük tavar alp iş nän inçip isig öztä ärtmäz tep dedi | Ey ağabeyim kardeşim, servetten vazgeçmek zor, işten eşyadan (vazgeçmek) zor, fakat (hiçbir şey) candan vazgeçmek (kadar zor) değildir” dedi.
- (15) [OKD36/8-9] ay kağan-um , saña c(a)şagu bols[un]-gıl uzu[n], ay kağan-um saña | Ey kağanım! Senin ömrün uzun olsun
- (16) [M11/9-11] ... ay oğlum uluğ qarı yüz yigirmi yaşlağ men | “Ey oğlum! Ben ihtiyar ve 120 yaşındayım.
- (17) [D/445] ay tözünüm katag ünin mañırt mañragıl... | Ey, asilim! Yüksek sesle bağır!
- (18) [D/3919-3920] m[amik]a kızka yakın kelip inçe tēp tēdi.. ay kızım meni birle bir uguşlug turur | Mamika kıza yaklaşp şöyle dedi: “Ey , kızım! Benimle aynı soydansın”
- (19) [HTBX/475-478] ay oylanım bo savning uyrın yıqın kızıkin m(ä)n bilir-m(ä)n ,, ,, sizlär näçükin bilgäy-sizlär | Ey oğullarım , bu meselenin(=ölümün) zamanını , sırasını ben bilirim , sizler nasıl olup da bileceksiniz?

1.4.2. Ay+isim+çok

‘Ay’ ünlemi 9 örnekte isim+çokluk yapısıyla kurulmuştur.

- (20) [OKD40/2-4] ay ini-ler ok-lar bolsun sen-lernün , ya atdı ok-nı ok-lar teg sen-ler boluğ | Ey küçük oğullar(ım)! Oklar sizin olsun, yay oku attı, sizler ok gibi olun.
- (21) [OKD42/3-6] [ay og]ul-lar köp m(e)n aşdum, uruşgu-lar köp men kördüm, cıda bile köp ok atdum, aygır b(i)rlle köp yörüdüm , düşman-lar-nı ıgla-gurdum, dost-lar-umnı m(e)n küldürdüm | Ey oğullar(ım),

ben çok yaşlandım , çok savaş gördüm , mızrak ile çok ok attım , at ile çok yürüdüm, düşmanları ağlattım , dostlarımı güldürdüm.

- (22) [D/3508-3510] ... ay yekler t(e)rkin maña sözleşler meniñ balıkımdaki bodunug bokunug negülük ölüür sizler sizlerke | Hey şeytanlar, çabuk söyleyin bana ! Benim şehrimdeki insanları nasıl öldürürsünüz.
- (23) [D/3544-3547]ay yekler inçe tēp tēdiler.. neçökledi meniñ balıkımdaki uluşumdaki ig toga kētmez. |“Ey, şeytanlar! Çabuk söyleyin. Neden benim şehrimdeki hastalık gitmez.?”
- (24) [EUDÇ/33-34] ay yekler t(e)rkin maña sözleşler |Ey şeytanlar derhal söyleyin!
- (25) [EUDÇ/70-72] ay yekler t(e)rkin sözleşler.. ne:çökledi meniñ balıkımdaki uluşumdaki i:g toga kētmez |Ey şeytanlar hemen söyleyin, niçin benim şehrimdeki hastalık gitmez?
- (26) [ÇB/33-36]ay yekler t(e)rkin manga sözlengler mening balıkımtaki bodunug bukunug negülük ölüür sizler |“Hey şeytanlar, çabuk bana söyleyin! Benim şehrimdeki insanları nasıl öldürürsünüz.
- (27) [ÇB/70-72]ay yekler t(e)rkin sözlengler .. neçökledi mening balıkımtaki uluşumtaki ig toga kētmez | “Ey şeytanlar! Çabuk söyleyin. Neden benim şehrimdeki halkımdaki hastalık gitmez?
- (28) [UAY13/5-7] ay yumışçılar ol yal[angukning] ayıg kılınçı ertingü [üküş] ulug yazuklug erür. ;[AY-Ç/13/5] ay yumışçı-lar ol yal(anguk-ning) ayıg kılınçı ertingü (öküş) ulug yazuk-lar erür |Ey hizmetçiler, o adamın fena ameli gayet çok (ve) büyük günahlardır.

1.4.3. Ay+isim+çok+1.t.iy

‘Ay’ ünlemi bir örnekte isim+çok+1.t.iy yapısında kurulmuştur.

- (29) [UAY608/17-19]ay inilerim mening bökünki kün ertingü korkum belinglegüm kelir. ; [AYX/97-98] ay inilärim mänin bökünki kün artinju kork<g>um bälınlägüm kälir... | Ey kardeşlerim, ben bugün çok korkuyorum. ; [AY-Ç/608/15] ay inilerim , mening bükünki künte ertingü korqum belinglegüm kelir | Ey küçük kardeşlerim , (benim) bugün(ki gün) bana çok korku geliyor. ;[AB/90-95]ay inilärim mänin bökünki kün artinju kork<g>um bälınlägüm kälir... |“Ey küçük kardeşlerim , benim bugün (içimde) çok korkum var.;

1.4.4. Ay +isim+küçültme

‘Ay’ ünlemi bir örnekte küçültme ekiyle kullanılmıştır.

- (30) [UAY626/3-8]ne ada erti atayım .. körklek(e)ye ögüküm .. ölmek emgek neçökin .. öngre kelip ertdürti .. sintide öngre ölmekig .. bulayın ay künk(e)yem .. körmeyin erti monı teg .. ulug açığ emgekig tip tid ;[AYX/492-497] nâ ada ârdi atayım, körkläk(i)yâ ögüküm, ölmäk ämgäk nâçökin, öñrä kälip ärtdürdi, sentidâ öñrä ölmäkig, bulayın ay künk(i)yäm körmäyin ärti monı tæg ulug açığ ämgäkig tip tidi. | Ne bela idi yavrucuğum ,güzel çocuğum! Ölmek eziyeti nasıl bu kadar erken gelip (seni) aldı/yakaladı,senden önce ölseydim ey güneşim görmeseydik böyle büyük acıyı

1.4.5. Ay+ özel isim

‘Ay’ ünlemi üç örnekte özel isimlerle kullanılmıştır.

- (31) [D/3941-3942] ... ay r(a)tikre atl(ı)g] èlig beg t(e)ñridem uğuşlug ol |“Ey, Ratikara hazretleri! Hükümdarın (ailesi) ilahi (bir) soydandır.
- (32) (ÇB/371-376) ay rakşas ayın amtı... |Hükümdar şöyle dedi: “ Ey şeytan! Söyleyin şimdi
- (33) [HTBX/778] ay xuu vapşı |Ey Pu-kuang hoca!

1.4.5.1. Ay +Ay+özel isim

‘Ay’ ünlemi iki örnekte ikileme şeklinde isme gelmiştir.

- (34) [OKD16/8-9] takı tedi kim ay ay Oguz! Urum üsti-ge sen atlar bola sen | Ayrıca (kurt) dedi ki, “Ey Oğuz! Urum (Kağanın) üzerine hücum etmelisin.
- (35) [OKD17/1-2] ay ay Oguz! Tapukuñ-lar-ga men yürür bola men, tep tedi | “Ey Oğuz! (ben de) senin önünde yürüyeyim” dedi.

1.4.6. Ay + isim + ünlem

Bu grupta ‘Ay’ ünlemi 8 örnekte ismin başında ismin sonunda ise ‘(y)a’ ünlemi gelecek şekilde kullanılmıştır.

- (36) [UAY611/11-14] ay içilerime .. biz kamagun amtı isig özümüzke et’özümüzke ertingü ilinmiş yapşınmış biz...; [AYX/159-164] ay eçilârim a, biz kamagun amtı isig özümüzkä ätözümüzkä ärtinü ilinmiş yapşınmış biz | Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimdi canımıza (ve)

vücudumuza son derece bağlanmışız...; [AB/152-157] ay eçilärim a, biz kamağun amtı isig özümüzkä ät'özümüzkä ärtinü ilinmiş yapşınmış biz... | “ Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimdi canımıza vücudumuza son derece bağlanmışız...; [AY-Ç/611-10] ay içilerime , biz kamağun ämti isig özümüzke etüzümüzke ertingü ilinmiş yapşınmış biz | Ey ağa beylerim , biz hepimiz hayatımıza vücudümüze fevkalade bağlanmışız.

(37) [UAY624/6-7]ay buryuka amrak atayım m(a)has(a)tvı kanta ermiş...;[AYX/450-451] ay buryuk a amrak atayım m(a)has(a)tve kanta ärmış | Ey kumandan , sevgili yavrum Mahasattva nasılmış? ;[AB/443-444] ay buyruk a amrak atayım m(a)has(a)tve kanta ärmış | Ey kumandan , sevgili yavrum Mahasattva nasılmış?

(38) [SD/20.4] ay tözünler oğlı y-a | Ey asiller oğlu

(39) [SD/35.2-36.3-37.4] ay yana yme tözünler oğlı y-a arış arığ BİLGE BİLİĞ p(a)ramit-iğ NOMLAGU-çı bahşinga-ka ağır ayağ tapığ uduğ kılmış üdte alku-nı bildeçi bolğu üçün tapıngıl | Ey asiller oğlu! Bundan başka , arı-temiz (hend.) prajnaparamita'yı va'z edici hocana , hürmet (hend.) ve hizmet (hend.), ettiğün vakitte , Her şeyi bilen olmak için hizmet et !

(40) [SD/416.15]ay tözün-ler oğul-ı y-a sen amtı öngdün yngak yorıgıl otğurak eşitgey sen bilge bilig p(a)ramit-iğ | Ey asiller oğlu! Sen şimdi doğu istikametinde yürü! Prajnaparamita (Sutra'yı) muhakkak işiteceksin

(41) [SD/422.5] ay tözün-ler oğul<-ı y-a> sen amtı mun// -tağ kağığlanu nom küşüşin... |Ey asiller oğlu! Sen şimdi böyle Sutra arzusu ile gayret ederek...

(42) [SD/517.6] ay tözün-<ler> oğlıya | Ey asiller oğlu

(43) [ÇB/92-95]ay yeclere çnkirtü alp katıg erser sizler ménı birlesüingüşgeli anuk turunglar .. | Ey şeytanlar! Gerçekten sert (ve) acımasız iseniz benimle savaşmaya hazır olun.

1.4.7. Ay+isim1 Ay+isim1...

‘Ay’ ünlemi bir örnekte ikileme şeklinde kullanılmıştır.

(44) [UAY/622/14-15] ay emgek ay emgek bökünki kunte amrak ögükk(e)yemin yme yitdürtim içğındım ärki mü... ; [AYX/413-416] ay ämgäk ay ämgäk bökünki küntä amrak ögükk(i)yämin ymä yitürdüm

ıçgındım ärki mü... | Ey keder,ey keder! Bugün sevgili yavrucuğumu yitirdim mi?; [AB/406-408] ay ämgäk ay ämgäk bökünki күntä amrak ögükk(i) yämin ymä yitürdim ıçgındım ärki mü... | Ey eziyet ey eziyet! Bugün sevgili yavrucuğumu yitirdim mi?

1.5. Ay + isim tamlaması

‘Ay’ ünlemi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde 8 örnekte isim tamlamalarıyla kullanılmıştır.

- (45) [ADFH/30-31] ay meñim kızım bilge biligin mıntada utduñ yègedtin | Ey benim kızım! Bilgeliğınle bunun da üstesinden geldin.;[D/1128-1129] ay meniñ kızım bilge biligin mıntada utduñ yègedtiñ ... | “Ey benim kızım! Bilgeliğınle bunun da üstesinden geldin...”
- (46) [D/4520-4521] ... ay meniñ köñlüme bo tınl(ı)glarıñ ig emgeklerin körgil |Ey benim gönlüm! Bu canlıların hastalıklarını ıstıraplarını gör!
- (47) [OKD21/2-3] kim ay men-niñ kağan-um sen | “Ey(Oğuz Kağan) sen benim kağanımsın
- (48) [SD/20.4] ay tözünler oğlı y-a | Ey asiller oğlu
- (49) [SD/35.2-36.3-37.4] ay yana yme tözünler oğlı y-a arış arığ BİLGE BİLİĞ p(a)ramit-ig NOMLAGU-çı bahşınga-ka ağır ayağ tapığ uduğ kılmış üdte alku-nı bildeçi bolğu üçün tapıñıl | Ey asiller oğlu! Bundan başka , arı-temiz (hend.) prañnaparamita’yı va’z edici hocana , hürmet (hend.) ve hizmet (hend.), ettiğın vakitte , Her şeyi bilen olmak için hizmet et !
- (50) [SD/416.15]ay tözün-ler oğul-ı y-a sen amtı öngdün yingak yorıgıl otğurak eşitgey sen bilge bilig p(a)ramit-ig | Ey asiller oğlu! Sen şimdi doğu istikametinde yürü! Prañnaparamita (Sutra’yı) muhakkak işiteceksin
- (51) [SD/422.5] ay tözün-ler oğul<-ı y-a> sen amtı mun// -tağ kağığlanu nom küşüşin... |Ey asiller oğlu! Sen şimdi böyle Sutra arzusu ile gayret ederek...
- (52) [SD/517.6] ay tözün-<ler> oğlıya | Ey asiller oğlu

1.6. muñ Ay muñ Ay

Bu grupta ‘Ay’ ünlemi sona gelmiş ve ikileme şeklinde kurulmuştur. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bir örnek tespit edilmiştir.

(53) [UAY 16189-16192] muñ ay muñ ay yitürmiş m(e)n isig sever amrak atayımın ... ogulum yañı bolmışda ögrünçüm sevinçim az erti ... ; [AY-Ç/623/5-10] mung ay, mung ay, yitürmiş-m(e)n isig sever amrak atayımın ogulum yañı bolmışta ögrünçüm sevinçim az erdi ... | Ey derd ey derd kaybetmişim candan sevdiğim sevgili oğlumu, çocuk (yeni oldukça) doğduğu zaman sevincim az idi ... ; [AB/424-431] muñ ay muñ ay yitürmiş m(ä)n isig sävär amrak atayımın, ogulum yañı bolmışta ögrünçüm sävinçim az ärdi ... | Ey keder ey keder , kaybetmişim ben candan sevdiğim sevgili yavrumu, oğlum yeni doğduğunda sevincim az idi...; [AY-X/431-432] muñ ay muñ ay yitürmiş m(ä)n isig sävär amrak atayımın ogulum yañı bolmışta ögrünçüm sävinçim az ärdi ... | Ah keder ah keder! Eyvah! Kaybetmişim ben sevgili yavrumu oğlum yeni doğduğunda sevincim az idi...

2. Değerlendirmeler ve Sonuç

Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesi derleminden hareketle 43 eser taranmış olup, bunların 13'ünde toplam 53 örnek metinde Eski Uygurca 'Ay' ünlemine rastlanmıştır. Bu 13 eserdeki 'Ay' ünleminin kendisinden sonraki kelimelerle kullanımı şu şekilde bir tabloyla gösterilebilir:

Ünlem	+Kelime	Yapı	Kaynak	Sıklık
Ay	<i>Yekler/yekler e</i>	isim +çok	ÇB	3
Ay	<i>rakşas</i>	özel isim	ÇB	1
Ay	<i>kim s(e)n</i>	soru zamiri	ÇB	1
Ay	<i>Kızım</i>	isim +1.t.iy	D	1
Ay	<i>tözünüm</i>	isim +1.t.iy	D	1
Ay	<i>yekler</i>	isim +çok	D	2
Ay	<i>meniñ köñülüm,</i>	isim tamlaması	D	1
Ay	<i>r(a)tikrè</i>	özel isim	D	1
Ay	<i>amrak inim</i>	sıfat tamlaması	D	1
Ay	<i>ulug küçlüg kutlug t(i)nlıga</i>	sıfat tamlaması	D	1
Ay	<i>ulug elig /ulug èlig</i>	sıfat tamlaması	D	2
Ay	<i>Meni</i>	Zamir	D	1
Ay	<i>meniñ kızım</i>	isim tamlaması	D/ADF	1
Ay	<i>yekler</i>	isim +çok	EUDÇ	2
Ay	<i>oglanım</i>	isim +1.t.iy	HTBX	1

Ay	<i>xuu vapşı</i>	özel isim	HTBX	1
Ay	<i>munmuş</i>	fiil-ggz	M	1
Ay	<i>oglum</i>	isim +1.t.iy	M	1
Ay	<i>kaganum</i>	isim +1. t.iy	OKD	1
Ay	<i>iniler</i>	isim +çok	OKD	1
Ay	<i>ogJul-lar</i>	isim +çok	OKD	1
Ay	<i>men-niñ kagan-um</i>	isim tamlaması	OKD	1
Ay	<i>... oguz</i>	özel isim	OKD	2
Ay	<i>Tözünler oğlu+ya</i>	İsim tamlaması	SD	5
Ay	<i>irinç tişi bars</i>	sıfat tamlaması	UAY/ABH/AY-Ç	1
Ay	<i>İnim</i>	isim +1.t.iy	UAY/ABH/AYX	1
Ay	<i>... ämgäk ... ämgäk</i>	ünlem+isim+ünl em+isim	UAY/ABH/AYX/	1
Ay	<i>ulug elig /ulug elig</i>	sıfat tamlaması	UAY/ABH/AYX/AY-Ç	1
Ay	<i>ulug elig /ulug elig</i>	sıfat tamlaması	UAY/ABH/AYX/AY-Ç	1
Ay	<i>yumuşçılar</i>	isim +çok	UAY/AY-Ç	1
Ay	<i>mung ay, mung ay</i>	+ay	UAY/AY-Ç/ABH/AYX	1
Ay	<i>inilärim</i>	isim +çok+1.t.iy	UAY/AY-Ç/ABH/AYX	1
Ay	<i>y(a)rlıkançuçı köñüllüg<,,> atam kañım</i>	sıfat tamlaması	UAY/AYIX	1
Ay	<i>tözün tınl(i)g</i>	sıfat tamlaması	UAY/AYVI	1
Ay	<i>küink(i)yäm</i>	isim+küçültme	UAY/AYX	1
Ay	<i>elig bäg</i>	sıfat tamlaması	UAY/AYX/AB	1
Ay	<i>buryuk/buyruk a</i>	isim +ünlem	UAY/AYX/ABH	1
Ay	<i>içilerime</i>	isim +ünlem	UAY/AYX/AY-Ç	1

Tablo1. Ay ünleminin eserlerde geçme sıklığı

Bu eserler ve ‘Ay’ ünleminin eserlerde geçme sıklığı şu şekildedir: Uyurca Altun Yarukta 15, Daşakarmapathāvadānamālāda 12,Uyurca Oğuz Kağan Destanında 7,Çaştani Bey Hikayesi – Uyurca Sadaprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikayesinde 5 ,Hsüan-Tsang –Maytrisimit-Eski Uyurca Dört Çatikte 2 olmak üzere 53 örnek tespit edilmiştir. Verilerden hareketle en çok örneğin Uyurca Altun Yarukta en az örneğin ise Hsüan-Tsang –Maytrisimit-Eski Uyurca Dört Çatiktede bulunduğu tespit edilmiştir.

Ünlem	+Kelime	Yapı	Kaynak	Sıklık
Ay	<i>Yekler</i>	isim +çok	ÇB/D/EUDÇ	7
Ay	<i>tözünleroglı+ya</i>	isim tamlaması +ünlem	SD	5
Ay	<i>ulug elig /ulug èlig</i>	sıfat tamlaması	UAY/ABH/AYX/ AY-Ç/D	4
Ay	<i>... oguz</i>	özel isim	OKD	2
Ay	<i>mung ay, mung ay</i>	+ay	UAY/AY- Ç/ABH/AYX	1
Ay	<i>Munmuş</i>	fiil-ggz	M	1
Ay	<i>İçilerime</i>	isim + ünlem	UAY/AYX/AY- Ç	1
Ay	<i>İnim</i>	isim +1.t.iy	UAY/ABH/AYX	1
Ay	<i>Kaganum</i>	isim +1.t.iy	OKD	1
Ay	<i>Kızım</i>	isim +1.t.iy	D	1
Ay	<i>Oglum</i>	isim +1.t.iy	M	1
Ay	<i>Oğlanım</i>	isim +1.t.iy	HTBX	1
Ay	<i>Tözünüm</i>	isim +1.t.iy	D	1
Ay	<i>İniler</i>	isim +çok	OKD	1
Ay	<i>ogJul-lar</i>	isim +çok	OKD	1
Ay	<i>yumışçı-lar</i>	isim +çok	UAY/AY-Ç	1
Ay	<i>İnilärim</i>	isim +çok+1.t.iy	UAY/AY- Ç/ABH/AYX	1
Ay	<i>meniñ kızım</i>	isim tamlaması	D/ADF	1
Ay	<i>meniñ köñülümè,</i>	isim tamlaması	D	1
Ay	<i>men-niñ kagan- um</i>	isim tamlaması	OKD	1
Ay	<i>künk(i)iyäm</i>	isim+küçültme	UAY/AYX	1
Ay	<i>buryuk/buyruk a</i>	İsim+ünlem	UAY/AYX/ABH	1
Ay	<i>r(a)tikrè</i>	özel isim	D	1
Ay	<i>Rakşas</i>	özel isim	ÇB	1
Ay	<i>xuu vapşı</i>	özel isim	HTBX	1
Ay	<i>amrak inim</i>	sıfat tamlaması	D	1
Ay	<i>elig bağ</i>	sıfat tamlaması	UAY/AYX/AB	1
Ay	<i>irinç tişi bars</i>	sıfat tamlaması	UAY/ABH/AY-Ç	1
Ay	<i>tözün tnl(ı)g</i>	sıfat tamlaması	AYVI	1
Ay	<i>ulug küçlüg kutlug t(ı)nlıga</i>	sıfat tamlaması	D	1
Ay	<i>y(a)rhkançuçı köñüllüg<,,> atam kañım</i>	sıfat tamlaması	AYIX	1
Ay	<i>kim s(e)n</i>	soru zamiri	ÇB	1

Ay	... ämgäk ... ämgäk	ünlem+isim+ünl em+isim	UAY/ABH/AYX/	1
Ay	Meni	zamir	D	1

Tablo2. Kelime sıklığı

Bu tabloda ise ‘Ay’ ünleminden sonra gelen kelimelerin sıklığı verilmektedir. Tabloya bakıldığında en fazla kullanılan kelimelerin yekler (7), tözünler(5), ulug elig(4) ve Oguz(2) kelimeleri olduğu görülmektedir. Bu kelimeler dışında tabloda verilen diğer kelimeler birer örnekle kullanılmıştır.

Ünlem	Yapı	Sıklık
Ay	sıfat tamlaması	10
Ay	isim +çok	10
Ay	isim tamlaması	8
Ay	İsim/isim tamlaması+ünlem	7
Ay	isim +1.t.iy	6
Ay	özel isim	5
Ay	isim +çok+1.t.iy	1
Ay	+ay	1
Ay	fiil-ggz	1
Ay	isim+küçültme	1
Ay	soru zamiri	1
Ay	zamir	1

Tablo3. Yapı sıklığı

Yapı sıklığı tablosuna bakıldığında ‘Ay’ ünleminden sonra gelen kelimenin en çok kullanıldığı yapılar; sıfat tamlaması, isim+çok, isim tamlaması, isim+ünlem ,isim+1.t.iy ,ve özel isim olmuştur. En az kullanım ise birer örnekle +ay ,fiil+ggz, isim+çok+1t.iy+belirt , isim+küçültme, soru zamiri ve zamir yapıları ile olmuştur.

Sonuç olarak incelenen metinlerdeki verilere baktığımızda ‘Ay’ ünlemiyle ilgili 53 örneğin tespit edildiğini ve bu örnekler içinde en fazla örneğin Uygurca Altun Yaruk adlı eserde en az örneğin ise Hsüan-Tsang – Maytrisimit-Eski Uygurca Dört Çatiktede olduğu görülmektedir.

‘Ay’ ünlemi ile kurulan kelimelerin yapısında ise sıfat tamlaması 10 , isim +çok10,isim tamlaması8 , İsim/isim tamlaması+ünlem7, isim +1.t.iy 6,özel isim5 bu yapıların en çok kullanılan yapılar olduğu isim +çok+1.t.iy, +ay, fiil-

ggz, isim+küçültme, soru zamiri ve zamir yapılarında en az kullanılan yapılar olduğu tespit edilmiştir.

‘Ay’ ünlemi ile kurulan kelimelerin sıklığına bakıldığında en çok örneğin yekler, tözünler, ulug elig ve Oğuz olduğu görülmektedir. ‘Ay’ ünlemiyle kullanılan diğer kelimeler birer örnekte karşımıza çıkmıştır.

Bunların dışında verilerde dikkat çekici birkaç hususta şu şekildedir. Ay ünlemi ‘ay ay Oguz’ örneğinde olduğu gibi ünlem kendini tekrar ederek isme gelmiştir. ‘Ay emgek ay emgek’ örneğinde ikileme biçiminde kullanılmıştır. Bu kullanımlardan farklı olarak ünlemin hem kelimenin başında hem de sonunda kullanıldığı durumlarda tespit edilmiştir. ay içilerim+e , ay buyruk+a , ay tözünler oğlu+ya, ay yekler+e örneklerinde olduğu gibi. muş ay muş ay örneğinde de ünlemin kelimelerin sonuna gelerek ikileme şeklinde de kullanıldığı görülmektedir.

Kısaltmalar ve Kaynakça

ABH = Gulcalı, Zemiire (2013). Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan Aç Bars Hikayesi. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ADF = Elmalı, Murat (2019). Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikayesi. Ankara: Türk Dil Kurumu.

AY-Ç = Çağatay, Saadet (1945). Altun Yaruk’tan İki Parça. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

AY-IV = Tokyürek, Hacer (2018). Altun YarukIV ,Ankara:Türk Dil Kurumu.

AY-VI = Ayazlı, Özlem (2012). Altun YarukVI. Ankara:Türk Dil Kurumu.

AY-VII = Çetin, Engin (2020). Altun YarukVII, Ankara: Türk Dil Kurumu.

AY-VIII = Çetin, Engin (2020). Altun Yaruk VIII, Ankara: Türk Dil Kurumu.

AY-X = Gulcalı, Zemiire (2021). Altun YarukX, Ankara: Türk Dil Kurumu.

ÇB = Mert, A. (2014). Eski Uygur Türkçesiyle Çaştani Bey Masalı:Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

D = Elmalı, Murat (2016). Daşakarmapathavadanamala, Ankara: Türk Dil Kurumu

EUDÇ = Demirci, Ümit Özgür (2014). Eski Uygurca Dört Çatik, İstanbul: Kesit Yayınları.

EUTG = Eraslan, Kemal (2012).Eski Uygur Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu.

GTS = Korkmaz, Zeynep (2007). Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara:Türk Dil Kurumu

HTBX = Tezcan, Semih (1975). Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm, Ankara.

KB = Demirci, Kerim (2015). Kelime Bilgisi El Kitabı, Ankara: Anı Yayıncılık.

M = Tekin, Şinasi (2019). Maytrısimit/ Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram, Ankara: Türk Dil Kurumu.

OKD = Ağca, Ferruh (2019). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dil Araştırmaları 16.

SD = Barutçu, Sema (1987). Uygurca Sadaprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikayesi:Ankara Üniversitesi Doktora Tezi.

TB = Sebzecioğlu, Turgay (2021). Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi, Ankara: Kesit Yayınları.

Eski Uygur Türkçesinde Bilgi Kipliği: Prens Kalyanamkara ve Papamkara Örneği

Epistemic Modality in Old Uyghur Turkish: The Example of Prince Kalyanamkara and Papamkara

*Sıla Nur Aktaş**

Öz: Kip ve kiplik Türkçede kapsamıyla ilgili olarak görüş birliğine varılamayan kavramlardan olmakla birlikte farklı şekillerde ele alınmaktadır. Kip önermenin kiplik değerini belirleyen gramatik bir yapıyken, kiplik daha çok anlamsal yönden yaklaşılması gereken olgusal bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle kiplikler, kiplerle birlikte ya da ayrı olarak kullanılarak konuşurun; duygu, düşünce, istek, şüphe, zorunluluk gibi yönlerden durumunu bildiren unsurlar olarak tanımlanabilir. Anlambilimin de önemli bir parçası olan bu yapılar; Türkiye’de yeni çalışma alanlarından olmakla birlikte kavram alanlarının net olarak saptanamaması, tespitinin yoruma bağlı olarak yapılması gibi nedenlerle çeşitlilik gösteren bir tasnife sahiptir ancak farklı dilbilimcilerin de tasnifleri göz önünde bulundurulduğunda öne çıkan en temel iki kategorinin bilgi ve yükümlülük kipliği olduğu söylenebilir. Bunlardan bilgi kipliği konuşurun önerme karşısındaki tutumuyla ve bilginin gerçekliğiyle, yükümlülük kipliği ise kişinin belli yönlerden zorunlu tutulmasıyla ilgilendir. Bu kategoriler de yine kendi içerisinde alt kategorilere ayrılmaktadır. Her bir kategorinin de farklılık gösteren işaretleyicileri bulunmaktadır.

Bu çalışmada kipliğin alt kategorilerinden “bilgi kipliği”nin; canlı bir üslubun kullanılması, diyalogların yer alması, öyküleyici ve betimleyici anlatımların baskınlığı yönleriyle bilgi kipliği kullanımına elverişli bir metin olan Budist Uygur Dönemi metinlerinden Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesindeki işaretleyicileri gösterilecektir.

* Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Araştırma Görevlisi, Yüksek Lisans Öğrencisi, silaaktass@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0407-8596

Anahtar Kelimeler: Kiplik, Bilgi Kipliği, Epistemik Kiplik, İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi.

Abstract: Although modal and modality are not agreed-upon concepts in Turkish, they are handled in different ways. While modality is a grammatical structure that determines the modality of a proposition, modality should be considered as a factual structure that should be approached more semantically. In this respect, you talk about modalities by using them together or separately; It can be defined as the elements that report the situation in terms of feelings, thoughts, desires, doubts, and obligations. These structures, which are also an important part of semantics; Although it is one of the new fields of study in Turkey, it has a diverse classification due to reasons such as not being able to clearly determine the concept areas and making the determination based on interpretation. Of these, the modality of epistemic deals with the speaker's attitude towards the proposition and the reality of knowledge, while the modality of obligation deals with the necessity of certain aspects of the person. These categories are also divided into sub-categories within themselves. Each category also has different markers.

In this study, "epistemic modality", one of the sub-categories of modality; The markers in The Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara from the Buddhist Uyghur Period texts, which is a text suitable for the use of the modal in terms of using a lively style, the presence of dialogues, the dominance of narrative and descriptive narratives, will be shown.

Key Words: Modality, Epistemic Modality, The Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara, The Good and Bad Prince Story.

0. Giriş:

Kip ve kiplik Türkçede görüş birliğine varılamayan farklı tasniflerle açıklanmaya çalışılan kavramlardandır. Anlambilimin de önemli bir parçası olan bu yapıların, kavram alanlarının tam olarak saptanamaması, tespitinin yoruma bağlı olarak yapılması, anlamının bağlama dayalı olması gibi nedenler kiplikler konusunda görüş birliğine¹ engel olmaktadır. Kerimoğlu bu yönüyle

¹ Daha fazla bilgi için bk. Hirik, Seçil (2013). *Türkçede Kip-Kiplik Terimleri ve Tanımları Üzerine*. Bengü Belâk-Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 243-252. ; Erk Emeksiz, Zeynep (2008). *Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller*. Dil Dergisi, 141: 55-66.

kiplik kavramının incelenmesini “fotoğraf çekmeye çalışmak” olarak nitelendirerek kipliği ise “fotoğrafını çekmemeye çalışan bir çocuğa” benzetmiş (Kerimoğlu, 2018: 151) ve çalışmasında kavramı tanımlamanın güçlüğüyle ilgili ayrı bir başlık açıp kiplik araştırmacılarının karşılaştığı önemli sorulardan birinin “kiplik nedir ?” sorusu olduğunu dile getirmiştir (Kerimoğlu, 2018: 7-8).

Kip ve kiplik tanımlamalarında bu sorunların doğal bir sonucu olarak çeşitlilik dikkat çeker. Öyle ki kimi araştırmacılar kipliği kip başlığı altında ele alırken kimisi de ayrı bir kategori olarak değerlendirmiştir. Özellikle son yıllarda bu sahada yapılan çalışmaların artmasıyla kiplik için ayrıca bir tanımlama yapılmış, farklı bir kavram olarak açıklanması gerektiği vurgulanmıştır fakat bu farklılık bütünüyle bir farklılık değildir, çünkü kip ve kiplik çoğu zaman iç içe olmakla birlikte kiplerin, kiplik ifadeler hakkında ipucu verdiği noktalar da bulunmaktadır. Bu durumu Seçkin şu sözleriyle açıklamıştır:

“Anlama ve anlatma sürecinde insanın eylemlerini anlatmakta kipler temel bir işlev görür ancak konuşur ve dinleyen arasındaki bildirişimin gerçekleşmesinde sadece yapı yetmemekte ve anlam da dahil olmaktadır.” (Seçkin, 2014:8). “Kip ve kiplik birbiriyle ilişkili olmakla birlikte kip kavramının kiplik ifadelerin çekimsel bir ifadesi olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Kipler bu yönüyle kiplik işaretleyicisidirler, bu bağlamda kipler, önermenin kiplik değerini belirleyen gramatik biçim; kiplik ise konuşurun önermeye karşı tutumunu, düşüncesini, bilgi ve beklentisini yansıtan anlamsal bir ulamdır.” (Seçkin, 2014: 11)

Kiplik kimi zaman somut olabildiği gibi çoğunlukla da soyut bir kavram olduğundan açıklaması ve tespit etmesi çeşitlilik gösteren bir kavramdır. Ancak yapılan açıklamalar da dikkate alındığında kip ve kipliğin birbiriyle tamamen ayrı yapılar olduğunu söylemek güçtür. Öyle ki kipler bizi kiplik işaretleyicilerini belirtmekte kolaylık sağlamaktadır. “Kip gramatik bir yapı, kiplik ise anlamsal bir olgudur.” (Seçkin, 2014: 15)

Korkmaz kipi “kök ve gövde durumundaki fiilin bildirdiği oluş ve kılışın; konuşan, dinleyen ya da kendisinden söz edilen şahıslar açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi”; Ergin “fiil kök veya gövdesinin ifade ettiği hareketin ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisi; Banguoğlu “zaman eki ile uzatılmış bir

fiilin tekli ve çoklu kişi eki almış şekli” olarak tanımlamıştır (Ergin, 2004: 133) (Korkmaz, 2010: 148) (Banguoğlu, 2007: 442).

Banguoğlu, Korkmaz ve Ergin kipin hem zaman hem de kişi bildiren yapılar olduğuna; aynı zamanda konuşurun aktardığı olay ya da durumla ilgili tutumunu da yansıttığına değinmişlerdir. Kipliğin anlamsal yönüne vurgu yapması yönüyle öne çıkan tanımlardan biri de Dilaçar’ın tanımıdır. Dilaçar kipi, “fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam” olarak tanımlamıştır. (Dilaçar, 1971: 106) Kipin anlamsal yönüne odaklanan iaimlerden biri de Topaloğlu’dur. Topaloğlu kipi “bir fiile zaman ve şahıs kavramları dışında konuşan tarafından başka düşünce ve duyguların katılıp katılmadığını anlatan, yani fiilin belirttiği kılış veya oluş karşısında konuşanın sadece bildirmeye mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu gösteren fiil biçimi” olarak tanımlamıştır. (Topaloğlu, 1989: 101)

Kiplik tanımlamalarında da aynı çeşitlilik söz konusudur çünkü kiplik “karmaşık bir kavramdır ve tek bir alanla sınırlandırılmayacak kadar geniştir. İnsanın dile ilişkisi olarak anlama, anlam verme, sınıflandırma vb. pek çok yönünü kapsayan farklı iç ve dış süreçlere bağlı olarak gelişir” (Kerimoğlu, 2018: 13).

İlk olarak felsefeciler tarafından ele alınan kipliklerin temeli mantığın bir alt dalı olan modal mantığa dayanmaktadır. Modal mantık, kiplik incelemelerinin temelini oluşturan soruları sormuş, bugünkü kiplik sınıflandırmalarının da dayandığı ana öğeleri belirlemiştir. Alanın ismi de modus>modal “kipsel” kelimesinden türemiştir. (Kerimoğlu, 2018: 9)

Kipliğin Batı’da karşılığı “modality”dir. Türkçede bu kavram kiplik olarak adlandırılır. Kipliğin tanımları üzerine çalışan Narrog, dilbilimsel kipliğe iki yaklaşımın olduğunu vurgulayarak, bunlardan ilkinin konuşur tutumları (speaker attitudes) ya da öznellik (subjectivity); diğerinin ise olgusalılık (factuality) ve gerçeklik (actuality/reality) olduğunu belirtmiş, ancak yalnız konuşur tutumlarının dikkate alınmasının kategorideki diğer unsurları açıklamayı zorlaştıracaklarını söyleyerek, kipliğin olgusallıkla tanımlanmasını uygun bulmuştur. (Narrog, 2005: 165-168)

Kerimoğlu da, Narrog'un belirlediği konuşur tutumları ve gerçeklik yaklaşımlarına yer vererek 3. bir yaklaşım olarak önermenin gerçekliğinin dünya bilgisiyle uyumunu ilave eder ve bakış açılarına göre kipliğe yaklaşımın farklılık gösterdiğini vurgulayarak kavramın genel çerçevesini çizen özellikleri şöyle sıralar:

- “1. Kiplik kavramına üç temel bakış açısı vardır. İlk bakış açısına göre kiplik, önerme karşısında konuşurun tutumunu bildiren bir kategoridir. (bilgi temelli, istek temelli vs.); ikinci bakış açısı, önermenin gerçeklik derecesine odaklanır. Konuşurun önermenin gerçekliğine dair durumunu yorumlar; üçüncü bakış açısında ise önermenin sunduğu bilginin dünya bilgisiyle uyumuna odaklanılır.
2. Kiplik farklı araçlarla işaretlenebilmektedir. Yalnızca eklerle veya yardımcı fiillerle işaretlenir gibi bir yargı yanlıştır.
3. Geniş bir semantik alanı kapsar ve büyük oranda yoruma dayalıdır.
4. Yapıdan yola çıkılarak bir kiplik çekimi tasarlamak güçtür bunun sebebi de bağlam ve tonlama gibi faktörlerdir ayrıca bir formun farklı kiplik alanları için kullanımı da bunu etkilemektedir.
5. Tüm kiplik incelemelerinde merkeze alınan öge, konuşur ya da metin üreticisidir. Kipliğin kökeni metni üreten ve metin arasındaki ilişkide aranmaktadır.” (Kerimoğlu, 2018: 9)

Kip ve kiplik üzerine yapılan çeşitli açıklama ve tasniflerin bir kısmı yukarıda ele alınmıştır, bu bağlamda belirtilmesi gerekiyor ki kiplik çalışmaları Türkiye’de henüz çalışılan konulardan biridir. Çoğu zaman yapılan çalışmalarda kiplikler kiplerin bir işlevi olarak değerlendirilmiş, ayrıca bir başlık olarak yer almamış, bazen de eklerin özel kullanımı olarak değerlendirilmiştir: Gencan, tarihi dönemlerde kullanılan –AsI ile türeyen sözcüklerin “gelmek” fiiliyle birleşerek isteklenme eylemi oluşturduğuna; Ediskun, zamanlar başlığı altına özel kullanışlar diye adlandırdığı eklerin işlevlerine yer vererek –mIş geçmiş zaman ekine –dIr ekinin eklenmesiyle kesinlik ya da olasılık anlatılabileceğine Gülsevin ise kiplik kullanımının vurgu, tonlama, isteğin derecesi, kişiler arası ilişki, gibi birçok durumla da ilişkilendirilebileceğine değinmiştir (Gencan, 1979: 281 Akt. Seçkin) (Ediskun, 1985: 177 Akt. Seçkin) (Gülsevin, 2007: 106).

Bu noktada kipliğin en genel ifadeyle konuşurun durum karşısındaki tutumu, bilgisi, beklentisi şüphesi, zorunluluğu vb. durumları yansıtan ifade biçimleri olduğu söylenebilir. Dilbilimsel çalışmalarda yapılan bu farklı tanımlamalardan da görüldüğü üzere kiplik tanımı, tasnifi ve kapsamı üzerinde bir görüş birliğine varılamamıştır ancak öne çıkan kiplik kategorileri bilgi kipliği (epistemic modality) ve yükümlülük kipliği (deontic modality) olmuştur. Kiplik araştırmalarında öne çıkan bu temel iki kategori bilgi (epistemic modality) ve yükümlülük (deontic modality) kipliğinden, özellikle bilgi kipliği dilbilimsel kiplik incelemelerinin vazgeçilmez kategorisi olarak nitelendirilmiş ve hemen her araştırmacının sınıflandırmasında bu kategoriye yer verdiği görülmüştür (Kerimoğlu, 2018: 91).

Bilgi kipliği, konuşurun önerme karşısında bilgisinin derecesini ve önermenin gerçekliğini yansıtır. En genel ifadeyle temelinde bilginin yer aldığı, sözcüye bu bilgiyi kodlayan kiplik kategorisidir ve tahmin, çıkarım, olasılık, şüphe, varsayımda bulunma, kesinlik-kesin olmama durumu, delile dayalılık, çıkarım, inanç, aktarım, duyum, yargı, fikir, alıntı, şüphe, delil ve kesinlik gibi pek çok bilgisel anlam alanına işaret eder (Hirik, 2019: 37-39).

Örneğin;

- a. Ayşe kitabı okumuş *olabilir*.
- b. Ayşe kitabı *mutlaka* okumuştur.

“Cümlelere bakıldığında a önermesinde, konuşur Ayşe’nin kitabı okuduğundan emin değildir ihtimal olarak sunmuştur ancak b cümlesinde konuşurun bilgisinin kesinliği anlaşılır” (Seçkin, 2014: 10). Ek olarak ikinci cümlede mutlaka yapısı çıkarılırsa dahi konuşurun tutumu hakkında bilgi sahibi olunabilir “Ayşe kitabı okumuştur.” cümlesinde bir tahmin söz konusudur.

Yükümlülük kipliği ise konuşurun, kişiyi çeşitli yönlerden yükümlü tuttuğu kiplik ifadelerine dayanmaktadır. Bu alanda söylemin ön plana çıktığını belirten Seçkin; yükümlülük kipliğini şu şekilde örneklendirir: “Bu işi yarına yetiştirmek zorundasın” cümlesinde konuşurun bilgisi değil, dinleyicinin sorumlu tutulması ön plandadır (Seçkin, 2014: 10).

Kipsel mantığın temelinde yer alan olasılık ve zorunluluk kavramları bilgi kipi ve yükümlülük kipliğinin ortaya çıkmasına sebep olan faktörlerdendir ancak

burada sözü edilen zorunluluk yükümlülüğten kaynaklanan bir zorunluluk değil mantıksal bir zorunluluktur (Hirik, 2019: 46).

Temel olarak görülen bu iki kategori bazı çalışmalarda önerme (propositional modality) ve eylem kipliği (event modality) olarak da adlandırılmaktadır. Kiplik alanında yaptığı çalışmalarla bilinen Palmer, önerme kipliğini; bilgi kipliği ve delile dayalı kiplik olarak Eylem kipliğini; izin- yükümlülük ve devinim kipliği olmak üzere 2'ye ayırmıştır (Palmer, 2001: 7-9). Ona göre yükümlülük kipliği ifadeleri geleceğe; bilgi kipliğini oluşturan ifadeler geleceğe ya da konuşulan zamana aittir (Palmer 1990: 47). Hirik, Palmer'in sözünü ettiği kip ayrımını bazı farklılıklarla üç başlık altında sınıflandırmıştır:²

“1. Konuşurun bilgiye olan yakınlığına ya da güven derecesine göre; 2. Konuşurun bilgiyi elde etme şekline göre, 3. Bilgisel alanın olasılığı dolaylı olarak barındırması durumuna göre” (Hirik, 2017: 1960).

Frawley de bu kategorinin aynı zamanda gerçekliğin ifadesi ile ilişkili olduğuna değinmiş ancak gerçekliğin göreceli olduğunu vurgulayarak aşağıdaki örneklerle durumu açıklamıştır:

a. Bob evde *olmalı*.

b. Bob evde *olabilir*.

Frawley ilk cümlelerin gerçeklikle çakışmasının kuvvetle muhtemel olduğunu, ikinci cümlede ise bu çakışmanın daha az muhtemel olduğunu belirtmiştir. (Frawley, 1992: 407-408 Akt. Hirik)

Bilgi kipliğinin alt kategorileri önermelerin gerçekliği ya da doğruluk ilişkisine göre belirlenir ve aradaki derecenin niteliğine göre adlandırılır. İncelemelerde bilgi kipliği kesinlik dereceleri ve bunların ifade ediliş biçimlerine göre farklı şekillerde ele alınır. Kesinlik (certainty) ve kesinlik

² Kesinliğin derecesine göre: kesin dışılık, uzak olasılık, yakın olasılık, kesinlik; Delile dayalılığına göre, doğrudan delile dayalılık başlığı altında; görsel, işitsel, duyuşsal dolaylı delile dayalılık başlığı altında; aktarımsal (ikinci elden-üçüncü elden; halk bilgisine dayalı), çıkarımsal (sonuca dayanan çıkarım, akıl yürütmeye dayalı çıkarım); algısal (algısal delile dayalılık, idrak etmeye dayanan delile dayalılık); Dolaylı olasılık temelli diğer bilgi kiplikleri; tahmin, çıkarım, varsayım, şüphe, hayret, endişe, tereddüt, merak.

dışılık (uncertainty) biçiminde cümlelerin doğruluğu derecelendirilir (Kerimoğlu, 2018: 91-93).

Dilbilimsel kiplik araştırmalarıyla öne çıkan isimlerden olan Palmer’de bu kategoride öne çıkan unsurun “factual status of the proposition” “yani önermenin gerçeklik derecesi”olduğunu dile getirmiştir (Palmer, 2001: 24).

Kiplik kavramının dil incelemelerindeki yeri yeni olmakla birlikte kiplik kavramını inceleyen başlıca eserlere Kerimoğlu (2011, 2018), Benzer (2012), Aslan-Demir (2008), Erk Emeksiz (2008), Hirik (2019)’in çalışmaları örnek gösterilebilir. Kipliğin tarihi lehçelerdeki işlenişine bakıldığında ise çalışmaların sınırlılığı dikkat çekmektedir.

Orhun Yazıtlarında Kiplik ifadeleri üzerine Yalçınkaya’nın (2015), Eski Uygur Türkçesi Dönemi’nde Aç Pars Hikayesi özelinde epistemik (bilgi) kiplik üzerine Ayas Gökteş (2019)’ın, Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kipliği başlığı altında Hirik’in (2010), Eski Anadolu Türkçesinde Kısas-ı Enbiya özelinde epistemik kiplik üzerine Üzüm’ün (2017) ve Eski Türkiye Türkçesinde Kiplik başlığıyla Manap’ın (2013) çalışmaları kipliği Türkçenin Tarihi yazı dillerini üzerinde işleyen çalışmalardandır.

Bu çalışmada da Eski Uygur Dönemi’nde bilgi kiplikleri dönemin Budist eserlerinden Prens Kalyanamkara ve Papamkara metni üzerinde işlenerek işaretleyicileri belirtmeye çalışılacaktır.

1. Eski Uygur Türkçesinde Bilgi Kipliği: Prens Kalyanamkara ve Papamkara Örneği:

Prens Kalyanamkara ve Papamkara Öyküsü, İyi ve Kötü Prens Öyküsü ya da Edgü Ögü Tigin- Anyıg Ögü Tigin gibi isimlerle de anılmaktadır. Bin Buda Mabetleri’nde bulunan bu eserin Dunhuang, iki ve üçüncüsü Yarğol’dan olmak üzere üç farklı el yazmasından üç metni bulunur. Paris metni 80 sayfa uzunluğundadır, Londra metni ise tek sayfadır. Turfansammlung metni, Paris metni ile ilişkili olmakla birlikte tek sayfadan oluşur (Elverskog, 2020: 56). Eserde tüm canlıları ızdıraplardan kurtarmak ve onları sonsuz özgürlüğe kavuşturmak isteyen Prens Papamkara’nın bunun anahtarı olan çok değerli bir mücevheri bulmak için çıktığı maceralar canlı bir üslupla anlatılmaktadır. İyi

yürekli şehzadenin zorluklarla elde ettiği mücevher, kötü yürekli kardeşi tarafından gözleri oyularak çalınır. Fakat hak sonunda yerini bulur ve iyi yürekli şehzade Buda olur. Aslı Çince olan metnin 10. yüzyılda Uygurcaya çevrildiği tahmin edilmektedir (Ercilasun, 2017: 244). Çalışmamızda bilgi kipliklerinin kullanımının incelenmesi için bu metnin seçilmesinin nedeni de eserde kullanılan canlı üslup, betimleyici ve öyküleyici anlatımların ön plana çıkması ve böylelikle metnin de kiplik kullanımına açık bir hale gelmiş olmasıdır.

Bu bölümde Eski Uygur Türkçesi metinlerinden “Prens Kalyanamkara ve Papamkara Öyküsü”nde bilgi kipliğinin işaretleyicileri incelenmiştir. Çalışmada morfolojik işaretleyiciler dışında farklı gramer yapılarıyla da işaretlenen ifadeler için Declerck’in³ olgusalıktan karşıolgusalılığa doğru hazırladığı ölçekten de faydalanılmış olup Göктаş’ın yaptığı tasnif temel alınmıştır (Declerck, 2011: 36 Akt. Göктаş). Bu bağlamda tespit edilen veriler, İhtimal- Kurgu İfadeleri, Olabilirlik, Olgusalılığa Yakınlık/Kesinlik, İhtimal Dahilinde Olmama, Olası Olmayan/İmkansız, Henüz Gerçekleşmemiş Olgusalılık başlıkları altında yapılarına ve oluşma şekillerine göre tasnif edilecektir. Tasnifte yapılar oluşumlarına göre; morfolojik, sözlüksel, morfolojik+sözlüksel, sözlüksel+morfolojik, söz dizimsel, biçim-söz dizimsel, biçim-söz dizimsel+sözlüksel işaretleyiciler başlıkları altında değerlendirilecektir. (Göктаş, 2019)

Kimi cümlelerde yer alan birden fazla farklı işaretleyicinin kullanımı kalıp olarak değerlendirilememiştir. Ancak örneklerde tekrara düşmemek ve bu yapıları da göstermek gerektiğinden örnek cümlelerde yalnızca başlık altında değerlendirilen yapılar düz-bold olarak gösterilmiştir. Aynı örnekte yer alan diğer kiplik işaretleyicisi yapılar ise düz olarak gösterilmiştir.

1.1. İhtimal-Kurgu İfadeleri:

Konuşurun bilgisinin yetersiz olduğu olasılığa bağlı ifadelerdir. Bu kategoriyi diğerlerinden ayıran özellik konuşurun bu çıkarımı bir olay neticesinde yapmamış olmasıdır.

³ Declerck çalışmasında olgusalıktan karşıolgusalılığa doğru bir ölçek belirlemiş ve önermeleri olgusalılık, güçlü zorunluluk, zayıf zorunluluk, ihtimal, olabilirlik, ihtimal dahilinde olmama, imkansızlık, henüz gerçekleşmemiş olgusalılık, karşıolgusalılık başlıkları altında ele almıştır.

1.1.1. Morfolojik İşaretleyiciler:

1.1.1.1. mX

Aşağıdaki örnekte «esän tægdi mü» «Sağ dönebildiler mi?» ifadesiyle konuşurun, mücevheri bulmak üzere iyi huylu prensle yola çıkan beş yüz adamın sağ dönebileceklerine ihtimal verdiği anlaşılmaktadır ancak metnin önceki bölümlerinde bu ifadeyi güçlendirecek nitelikte bir olguya rastlanmamıştır. Bu nedenle soru ifadesi burada yalnızca ihtimal olarak değerlendirilmelidir.

∴ *Amrağ kadaşım eşin tuşuñ biziñ beş yüz ärän kaç bardı esän tægdi mü*
 “Sevgili kardeşim; eşin dostun ve bizim beş yüz adamımız, nereye gittiler ? Sağ dönebildiler mi? (KP:53)

1.1.1.2. -gAy

Eski Uygurca 'da gelecek zaman kipi olarak kullanılan -gAy eki, aşağıdaki örnekte bağlamla birlikte değerlendirildiğinde kurgu anlamını destekleyen bir ifade görünümündedir. Ayrıca gelecek zaman kipi ile birlikte kullanılan şart kipi de ihtimal-kurgu anlamını güçlendirmektedir. Verinin şart ifadelerinde bilgi kipliği kategorisine dahil edilmesinin sebebi ihtimal-kurgu anlatımının daha baskın olmasıdır.

∴ *tegin ııtı ülügi üçün adasız tudasız kaç kün içintä ärdini-lig otrukka tægdirar yetti kün anta tıntılar yettinç kün tañ adınçıy ärdini yençü kemi-kä tükägüçä urup tegin inçä tep yarlıgkadı amtı men bu ärdini birlä barsar men kamağ tınlıglarka artuğ asıg tusu kılu umağay men sizlär barıñlar men bu muntuda yegräk çintämani ärdini alğalı barayın kim kayu tınlıglarka tüzü tükäti asıg tusu kılu usar men* “Prensın kutu ve talihi sayesinde, tehlikesiz ve engelsiz olarak, birkaç gün içinde mücevher adasına eriştiler. Yedi gün boyunca orada dinlendiler. Yedinci gün, az rastlanır ve seçme inci ve mücevherleri gemiye yeterince yükledikleri zaman, Prens şöyle buyurdu: “Şimdi, ben bu mücevherlerle birlikte gidersem, bütün canlılara fazla yarar sağlayamam. Siz gidin. Ben burada, en üstün çintamani mücevherini almaya gideyim; çünkü hangisi olursa olsun canlıların hepsine, tam olarak yarar sağlayabilmek istiyorum.” (KP: 33-34-35)

1.1.2. Sözlüksel İşaretleyiciler:

Sözlüksel işaretleyiciler kapsamında kiplik zarflar, yüklemeler ve isimler değerlendirilebilir. Göktaş özellikle zarfların diğer kiplik yapıların belirgin hale gelmesinde sözlüksel işaretleyicilerin önemli bir işleve sahip olduğunu bildirmiştir (Göktaş, 2019: 30). KP’de tespit edilmiş, ihtimal-kurgu anlamı veren sözlüksel işaretleyiciler şu şekildedir:

1.1.2.1. erinç⁴:

Köktürkçe “erinç”, Eski Uygur Türkçesi döneminde “erki” olarak kullanılmaya başlamıştır ancak KP’nin ağız özelliği nedeniyle erinç edatı kullanımının devamlılığı söz konusu olmuştur. (Hirik, 2010: 76) (Çağatay, 1963: 245-246) Eski Uygur Türkçesi üzerine yapılan kiplik çalışmalarında bu kavramla ilgili olarak Hirik (2010) erinç’in olasılık kipliği işaretleyicisi olduğunu, Erdal (2004: 276) erki ve erinç’in epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanıldığını söylemiştir. Çağatay da erinçle yer değiştirebilen erki’nin galiba ve -DXr anlamlarında kullanıldığını ve olasılık bildirdiğini belirtir.”

Aşağıdaki örnekte erinç, kuşkusuz olarak aktarıldıysa da bağlamla birlikte değerlendirildiğinde ihtimal anlamını karşılayan bir unsur olduğu görülmektedir. Çünkü bu olasılığın gerçekleşmesi ihtimalini güçlendirecek unsurlar metnin öncesinde tespit edilememiştir. Bu ifade baba Han’ın kendi çıkarımıdır.

∴ *amrağ ögüküm köñlin nâçük bertäyin men ağıçı barçağı ağıçılar birär ödüm öñi barzun kântü bilingäy erinç* “Sevgili yavrumun gönlünü nasıl kırırım ? Ne kadar hazineci varsa, hepsi, zamanında (prens geleceği zaman) başka bir yere gitsin. Kuşkusuz o bunu kendiliğinden anlayacaktır.” (KP:9-10)

1.2. Olabilirlik:

1.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler:

1.2.1.1. -Xr

Aşağıdaki örnekte geniş zaman kipinin kullanımıyla olabilirlik anlamının sağlandığı görülmektedir. Tüm canlıları kurtarmanın anahtarı mahiyetindeki Çintamani mücevherini aramak isteyen prensi, bazı tehlikeler beklemektedir.

⁴ Eski Uygur Türkçesi üzerine yapılan kiplik çalışmalarında bu kavramla ilgili olarak Hirik (2010) erinç’in olasılık kipliği işaretleyicisi olduğunu, Erdal (2004: 276) erki ve erinç’in epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanıldığını söylemiştir.

Babası Han, prene geçeceği bu zorlu yolları anlatmaktadır. Eğer insan dikkat etmezse ve canavar balık uyanırken onunla karşılaşır, balık onları yutar. Bu durum insanın dikkat etmemesi olasılığına geniş zaman kipi -Ar ile bağlanmıştır. Bu bağlamda bahsedilen diğer tehlikelerde olasılık dahilindedir. Bu konuşurun kendi bilgi ve deneyimleriyle ulaştığı bir sonuçtur. Dolayısıyla kiplik yapı olabirlik kategorisi altında değerlendirilmelidir.

∴ *Nä üçün ölüm yerkä barır siz beş törlüg ada bar bir ada ol erür talım balık oduğ erkân saqlanmadın tuşar alķunı kemi birlä singürür ekkinti suvda suv öñlüğ tağlar bar kemi susup sınır kişi alķu ölür üçünç suvda yäklär urup kemi suvķa çomurur törtünç uluğ tägzinç kä kigürür suv egrikşälür ursuķuşur beşinç täñri topınar korkınçığ yel turur kemi aķtarılır ölür...* “Niçin ölümlü yere gideceksiniz? Orada beş türlü tehlike var. Birinci tehlike şudur: Canavar balık (makara) uyanık iken, insan dikkat etmeyip onunla karşılaşır, o, (yolcuların) hepsini gemiyle birlikte yutar. İkinci (tehlike): suda su renginde dağlar vardır; gemi su alıp parçalanır, insanların hepsi ölür. Üçüncü (tehlike): suda şeytanlar saldırır ve gemiyi suya gömerler. Dördüncü (tehlike): onu büyük bir anafora sokarlar; su fırl fırl döner ve her yerden çırpınır. Beşinci (tehlike): gök delinir (yırılır), korkunç bir rüzgâr çıkar, gemi ters döner ve insanlar ölür.’ (KP:16-18)

1.2.1.2. -gAy

∴ amrağ ögüküm köñlin näçük bertäyin men ağıcı barçaķı ağıçılar birär ödün öñi barzun kântü bilingäy erinç “Sevgili yavrumun gönlünü nasıl kırarım ? Ne kadar hazineci varsa, hepsi, zamanında (pren geleceği zaman) başka bir yere gitsin. Kuşkusuz o bunu kendiliğinden anlayacaktır.” (KP:9-10)

Ülkesindeki, dilencilere ve yoksullara acıyan prens, babasının hazinesinden insanlara para dağıtmaktaydı. Günden güne para isteyenlerin ardı arkası kesilmedi böylelikle hazinedeki para azalmaya başladı. Bunun üzerine kral onay vermek istemese de oğlunun kalbini kırmamak adına izin verdi ancak Han, oğlunun bu durumu kendisinin anlayacağından emindi. Erinç “kuşkusuz, şüphesiz” anlamlarına gelen bir edattır. Han tahminin gerçekleşme ihtimalini bu edat ile ortaya koyar, erinçin yanında -gAy eki de burada önermeyi destekler niteliktedir. Han, oğlunu çok iyi tanıdığından hatasını kendi anlayacağından da emindir, ancak olay henüz gerçekleşmediği için bir olasılık

söz konusudur. Prens Han'a göre durumu anlayacaktır ama anlamama olasılığı da değerlendirilmelidir.

1.2.2. Sözlüksel İşaretleyiciler:

1.2.2.1. sakın-

«düşünmek» anlamına gelen bu fiil, aşağıdaki örnekte olabilirliği bildiren sözlüksel bir işaretleyici görünümündedir. İhtimal gerçekleşebilir, gerçekleşmeyebilir. Ancak prensi böyle düşünmeye iten bir sebep bulunmaktadır.

∴ *kırtğuçılar yığlayu barsar tegin yemä ıglayu kalır erti ötürü tegin inçä tep sakıntı ağıçı ersär meniñ ol қаңım қан bodun қутлуғ тилиñә қорқуп inçä yarlıғқadı erinç közünür ät burxhan ög қаң tetir қayu киşi ög қаң көнlin bertsäр ol тınıғ тамuluғ болur оғul қızқа санmaz мен амtı ög қан көнlin bertmäyin қанım ellig kirmäzün өз қазғанçım üzä ädgü қılıң қılayın tep sakıntı* “Dilenciler bağış alamayınca, ağlayarak gidiyorlardı, prens de orada ağlayıp kalıyordu. Daha sonra, prens şöyle düşündü: “Hazineciye (ya da hazineciler’e) gelince o (ya da onlar) benimdir. (Şu halde), han babam, halkın dilincen (dedikodu edebileceğinden) korkup, böyle emretmiş olmalı. (Zira) görünürdeki, ete kemiğe bürünmüş Buddha’ya ana ve baba denir. Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa, o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kız sayılmaz. Ben şimdi ana ve babamın gönlünü kırmayayım. Kral babam eleştirilmesin (dile girmesin). Kendi kazancımla iyi işler yapayım!” diye düşündü” (KP 10-11-12)

1.2.2.2. u-

Umak fiili “muktedir olmak, yapabilmek” anlamına gelmektedir. (Wilkens, 2021: 798) Erdal bu fiilin, öznenin ilgili olayı gerçekleştirmek için yeterliliğini de gösterdiğini bildirmiştir. (Erdal, 2004: 258) Dolayısıyla burada Han, oğluna engel olabileceğini ama buna gücünün yetmediğini bildirmiştir yani Han’ın oğlunu durdurma ihtimalinin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

∴ *Uluş barça tegin üçün busanur yemä қан inçä tep yarlıғқadı тıdu umadam әrkim тükәмәdi әrksiz idur men* “Memleketin tamamı prens için üzüdür (idi).

Han ise şöyle beyan etti: Ona engel olamadım. Gücüm yetmedi, onu istemeye istemeye gönderiyorum.” (KP:27)

1.2.3 Sözlüksel+Morfolojik İşaretleyiciler:

Bilgi kipliğini oluşturan sözlüksel yapı “ol ödün” morfolojik yapı ise geniş zaman kipi “-Ar”dır. Prens yaşananlardan yola çıkarak sevilenin de sevenin de ayrılabilceği kanısına varır. Ancak bu durumun da kesin olarak gerçekleşeceğiyle ilgili bir yorum yapılamaz. Ama “ol ödün” zarfının kullanımıyla anlatım ihtimal-kurgu işaretleyicilerine göre daha belirgin, olgusalılık/kesinliğe yakınlık kategorisine göre ise daha belirsiz bir hal alır.

∴ *ol ödün tegin inçä tep yarlığkadı bu yertinçü törüsü antağ ol amrak yemä adrılır sevig yemä şaşilür tep tedi* “O zaman prens, şöyle söyledi: “Bu yeryüzünün yasası öyledir (ki) sevilen de ayrılır, seven de ayrılır” dedi (KP:78)

1.3. Olgusalığa Yakınlık/Kesinlik:

1.3.1. Morfolojik İşaretleyiciler:

1.3.1.1. mX

Soru bildiren bu ek, aşağıdaki kullanımında kesin olan bir durumu karşı tarafa hatırlatmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla önermenin kesinlik düzeyi olabilirlik kategorisine göre daha yüksek olarak değerlendirilmelidir.

∴ *amrak ögüküm meniñ eltä kazğançım siziñ ermöz mü* “Sevgili yavrucuğum, benim devlet gelirlerim sizin değil mi?” (KP:16)

1.3.1.2. -gAy

∴ bu munça kırınçığ adaka kirip ölgäy siz bizni irinç kılğay siz... “ Bunca korkunç tehlikelere girip ölürsünüz, ve bizi mutsuz kılarırsınız” (KP:18)

Baba Han, tehlikeler sonucunda oğlunu kaybedeceğini düşünerek kendisini mutsuz kılacağını söylemiştir. Bu durum da olasılık dahilindedir, Han bunca tehlikeli yoldan geçen prensin sağ kalamayacağını varsaymıştır. Daha önce ihtimal-kurgu ve olabilirlik kategorilerinde de kiplik işaretleyicisi olarak

değerlendirilen -gAy ekinin burada kesinlik bildiren kategori altında ele alınmasının sebebi metnin önceki bölümlerinde bu durumu güçlendirecek unsurların yer almasıdır. Konuşur, ihtimalin olgusalığa yakın olduğunu düşünmektedir.

1.3.2. Sözlüksel İşaretleyiciler:

1.3.2.1. erinç

Daha önceki kategorilerde de yer alan “erinç” bu bağlamda kesinlik kategorisini işaretlemektedir. Çünkü ejderhalar hanı bunca tehlikeli yolun ancak bir Bodhisattva tarafından geçilebileceğinden yola çıkarak bu kaniya varmıştır. Dolayısıyla olabilirlik kategorisine göre daha yüksek bir ihtimali bildirmektedir. Ejderhalar hanının böyle düşünmesine neden olan ve ihtimal anlamını kesinliğe yaklaştıran sebepler bulunmaktadır.

∴ *lō kanı inçä tep sakınç sakıntı uluğ küçlüğ kutluğ bodisavatlar ermäsär bu yerkä näñ tögmägäy erti ol bodisavat erinç kirzkün tep yarlıgkadi* “Ejderhalar Hanı, şöyle düşündü: “Büyük, güçlü ve kutsal ruhla donanmış Bodhisattva’lardan (biri) olmasaydı, buraya kadar gelemezdi. O bir Bodhisattva olmalı. Girsin ! diye emretti.” (KP:45)

1.3.2.2. sezin-

sez- «algılamak, hissetmek, ayırt etmek, varsaymak, anlamak» anlamlarına gelmektedir. (Clauson, 1972: 861) Burada da sezinmek fiili «kuşkulananmak» anlamıyla karşılanarak olgusalılığı, kesinlik değeri yüksek sözlüksel bir işaretleyicinin varlığını bildirmektedir. Olgusalılık değerini yükselten unsur ise baba Han’ın oğlunun önceki eylemlerinden hareketle bu çıkarımı yapmış olmasıdır.

∴ *ol ödün kan kanı ayıg kılınçlıg aq oğlın inçä tep sezinti amraq oğlum ölti ersär munuñ yüzün yemä körmäyin* “O zaman babası Han, kötü eylemleri oğlundan şöyle kuşkulandı: “Eğer sevgili oğlum öldü ise, ben artık bunun yüzünü görmeyeyim” (KP:62-63)

1.3.2.3. sakın-

Prens, mücevheri aramak için beraber yola çıktıkları yaşlı rehberin kırırdıyamadığı ve yürüyemediği için dinlenmeye ihtiyacını olduğunu anlar. Prensi böyle düşünmeye iten sebeplerin bağlamda açıkça belirtilmesi, sakın-fiilini olgusallığa yakınlık/kesinlik kategorisinin işaretleyicisi altında değerlendirilmesinin uygun olduğunu göstermektedir.

∴ ol ödün ädgü ögli tegin yerçi avıçka kolın yetip yetti kün belça boğuzça suvda yorıp kümüslüg otrukka tağka tağdi.. yeri kumu alku kümüş ötrü tinturgalı sakıntı inçip avınçka aruķı yetti küçi alıudı täpräyü yoriyu umadı “Bundan sonra, İyi Düşünceli Prens yaşlı rehberi kolundan tutarak yedi gün boyunca, bellerine, boğazlarına kadar su içinde yürüdüler ve gümüşlü adaya, gümüşlü dağa eriştiler. Oranın yeri ve kumu tümüyle gümüşlendi. O zaman (prens), (ihtiyara) nefes aldirmayı düşündü. Zira ihtiyarın yorgunluğu gelmişti, gücü tükenmişti; ne kımıldayabiliyor ne de yürüyebiliyordu” (KP 36-37)

1.3.2.4. itta kârgäk

∴ amtı bu ärdini birlä tägdüktä eçim kök täñrikä yoķlağay men özüm itta kârgäk sansız yer körü yorımış kârgäk amtı bunı ekki köz täğlärip sançayın bu kaçça barğay kântü ölgäy tep sakıntı “ Şimdi bu mücevherle birlikte oraya gidince, ağabeyim göklere çıkacak. Oysa ben, boşuna sayısız yer görmüş, taban tepmişim. Şimdi ben bunun iki gözünü oyup kör edeyim. Nereye giderse, kendi kendine ölecektir diye düşündü.” (KP:57)

“itla kârgäk” yapısı “boşuna, gereksiz” anlamlarına gelmektedir. Bağlamla birlikte değerlendirildiğinde kötü huylu prensin, eylemlerinin gereksiz olarak değerlendirileceğinden emin olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.3. Sözlüksel+Morfolojik İşaretleyiciler:

Aşağıdaki önermede devletin varlığının ve zenginliğinin tükenmesiyle, ayakta kalamayacağı dile getirilmiştir. Burada kullanılan «nâçük tutar biz täñrim» «nasıl sürdürebiliriz, haşmetlim?» sözüyle bu durumun mümkün olamayacağı vurgulanmıştır. Bilgi kipliğini oluşturan sözlüksel yapı “nâçük” morfolojik yapı ise geniş zaman kipi “-Ar”dır.(KP:9)

∴ täñrim elig törüg ağı barım tutar ağı barım alķınsar el törü nâçük tutar biz täñrim “Haşmetlim, devleti ve onun kurumlarını, varlık ve zenginlik ayakta

tutar. Varlık ve zenginlik tükenirse, devleti ve kurumlarını nasıl sürdürebiliriz, haşmetlim?” (KP:9)

1.4. Olası Olmayan/İmkansız:

1.4.1. Morfolojik İşaretleyiciler:

1.4.1.1. -gAy

Bu önermede, durumun gerçekleşme ihtimalinin olmadığı gelecek zaman kipi -gAy ile bildirilmiştir.

∴ *barçağa xumaru sav kıdıtı ekkiläyü silärnü körüşmägäy men* “Onların hepsine, veda (teselli, ya da vasiyet) sözleri söyledi: ‘Sizlerle artık ikinci kez karşılaşmayacağım. (KP:76)

1.5. Henüz Gerçekleşmemiş Olgusallık

1.5.1. Morfolojik İşaretleyiciler:

1.5.1.1. -gAy

Eski Uygurca gelecek zaman kipi burada henüz gerçekleşmemiş olgusallığı bildiren kiplik işaretleyicisi görünümündedir. Çünkü durumun gerçekleşmesi bir olasılığa bağlı değildir, zamanı geldiğinde gerçekleşecektir.

∴ *ışığ bañ kamağ ışığ başın birgärü bap meniñ eligdä uruñ kuş kuzgun kıonsa ışığağ tartğı men sögüt täpräğäy kuşlar kıonmağı yemişinöz artamağay tep tedi* “...bিরer ip bağlayın. Bütün iplerin ucunu bir noktada birleştirerek onu benim elime verin. Kargalar ya da (başka) kuşlar kondukları zaman, ben ipi çekeceğim; ağaçlar sallanacak, kuşlar konmayacak, yemişiniz de berbat olmayacak” dedi.’ (KP:79-80)

1.6. Söyleme Dayalı İşaretleyiciler:

Söyleme dayalı işaretleyicilerde olasılık anlamı tek bir yapıya bağlanamaz, bu nedenle anlatımın bütünü bilgi kipliği işaretleyicisi olarak değerlendirilmelidir.

∴ *Kim ölüm adaka korksar aşnurağ yoruñlar men sizläрни küçäp elitmäz men ötrü...* “...kim ölüm tehlikesinden korkuyorsa, şimdiden yürüsün gitsin ! Ben sizleri zorla götürmüyorum.” (KP:32)

∴ *Ötrü barsar bargıl tep yarlığkadı* “O zaman “gitmek istiyorsan git! Dedi” (KP:30)

∴ *kanı kan inçä tep yarlığkadı kan kazğansar oğlı üçün temäz mü köñülüğ berzün köñlin bertmänlar ötürü küniña tıdıgsız berdi* “Babası han şöyle buyurdu: “eğer babası kazanırsa oğlu içindir, denmez mi? (oğlunun) arzusunu yerine getirsin (denmez mi ?) Onun gönlünü kırmayın ! Bu durumda (prens) günlerce, engel görmeden verdi.” (KP:8)

1.7. Şart İfadelerinde Bilgi Kipliği Bildirimi:

Bu tür kullanımlarda olasılığın gerçekleşmesi şarta bağlanmıştır. Gelecek zaman kipleri de olasılık bildiriminde, şart ifadelerini destekler mahiyettedir.

∴ *tegin inçä tep saķınç saķıntı tözümin oğuşumın bälğürti sözläsär inim ölgäy* “Prens, şöyle düşündü: ‘eğer kökümü, oymağımı belirten sözler söylersem, küçük kardeşim ölecek’” (KP:66-67)

∴ *Ol lenxua yoluğ yoğuru usar siz ötrü lö kanı ärdinilig balıqka orduka täggay siz ol balıq tägrä yemä yetti kat karam içintä alku ağuluğ lölar yılanlar yatur anı yoğuru usar siz içgärü balıqka kirğay siy lö kanıña közüngäy siz ärdini bulğay siz* “Eğer bu lotus yolunu aşabilirsiniz bir süre sonra, Ejderhalar Hanı’nın mücevherli şehrine ve sarayına ulaşacaksınız. O şehrin etrafında, yedi katlı hendek içinde, her tarafta, zehirli ejderhalar ve yılanlar yatar. onların arasından yürürseniz (onları çiğnerseniz) şehrin içine gireceksiniz, ejderhalar Hanı’na görüneceksiniz ve mücevheri bulacaksınız.” (KP:39)

∴ *anta ötrü atlığ yüzlüg-kä inçä tep ayıttı näçükin ağı barım kazğansar üküş bulur atlığlar inçä tep ötünti öñi öñi kazğaç kılmak ayu berdilər biri ayur kazğaç nän tarığ tarımakda ädgü yok kargäk bir tarısar miñ tümän bulur biri ayur koy yılki egidsär yılıña aşılır bay bolur biri ayur öñtün kedin satıgka yuluğka barsar bay bolur. yemä bir bilgä nom bilir är inçä tep tedar*

kazğanmak nañ toluy ögüz kä kirip köñültäki küsüşin qanturğalı saqınсар bulunçusuz çintämäni ärdini bulсар kamağ yertünçüdäki tınığlarınuñ küsüşin inçip “Sonra, unvanlı ve önemli kişilere şöyle sordu: İnsan zenginlik ve varlık kazanmak isterse (en) fazlasını ne ile elde eder ? Unvanlı kişiler şöyle arz ettiler ve kazanç sağlamak için ayrı ayrı yol gösterdiler. Biri şöyle açıkladı: “Kazanmak için, toprağı işlemekten daha iyisi yok olsa gerek. İnsan bir (tohum) ekerse, binini, on binini elde eder. Biri şöyle dedi: Koyun ve sığır beslerse, onlar yıldan yıla çoğalır ve insan zengin olur.” Biri de dedi ki: “Doğuya, Batıya alım satım için gidilirse zengin olunur. Yine, bilge ve yasa bilir bir adam şöyle söyledi: “Mal mülk kazanmak konusunda, insan, okyanus ırmağına gidip, gönlüdeki arzularını doyurmayı düşünürse, ve bulunmaz çintamani mücevherini bulursa, bu dünyadaki bütün canlıların arzularını [yerine getirebilir?]. (KP:12-13-14-15)

∴ *tegin inçä tep ötünti lö qanlarında çintämäni ärdini bulсар бар kim ülüglüg kutluğ kişi ol ärdini bulсар kamağ tınığlarқа аsıғ tusu қılır аnı үçün taluğқа kirisäyür men* “Prens şöyle arz etti: “Ejderhaların Hanında çintamani mücevheri var; eğer talihli ve mutlu bir kişi bu mücevheri bulursa, bütün canlılara yarar ve çıkar sağlar. Onun için, okyanusa gitmek istiyorum” dedi. (KP:21)

Sonuç

Çalışmada Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış metinler arasında oldukça önemli bir yere sahip olan “Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi” bilgi kipliği yönünden incelenmiş ve metnin kiplik kullanımı yönünden zenginliği gösterilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ise aşağıdaki gibidir:

1. Şart kipinin gelecek zaman ile birlikte kullanımı bilgi kipliğinin en belirgin işaretleyicilerinden biridir.
2. Zarflar kiplik ifadelerin tespitini kolaylaştırır ve çoğu zaman tek başlarına kiplik işaretleyicisi olabilirler. (bkz. erinç, ol ödün)
3. sakın-, sezin-, u- gibi düşünme anlamını bildiren fiiller belirgin birer kiplik işaretleyicisidir.

4. Kiplik ifadelerinin bağlamla birlikte değerlendirilmesi aynı yapının farklı kategorilerin işaretleyicisi de olabilmesi sonucunu doğurur. (bkz. erinç, u-, -mX) Bu durum aşağıdaki tabloda net olarak görülmektedir.

Tablo 1. Metindeki Bilgi Kipliklerinin Tasnifi

	Morfolojik	Sözlüksel	Morfolojik + Sözlüksel
İhtimal/Kurgu	<i>mX, -gAy</i>	<i>erinç</i>	-
Olabilirlik	<i>-Xr, -gAy</i>	<i>sakın-, u-</i>	<i>ol ödün...-Xr</i>
Olgusalığa Yakınlık/Kesinlik	<i>mX, -gAy</i>	<i>erinç, sezin-, sakın-, itta kârgâk</i>	<i>nâçük...-Ar</i>
Olası Olmayan/İmkansız	<i>-gAy</i>	-	-
Henüz Gerçekleşmemiş Olgusalılık	<i>-gAy</i>	-	-

Kaynakça

- Aslan Demir, S. (2008). Türkçede İsteme Kipliği: Semantik-Pragmatik Bir İnceleme. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ayas Göktepe, B. (2019). Eski Uygur Türkçesinde Epistemik Kiplik: Aç Pars Hikayesi Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Banguoğlu, T. (2007). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Benzer, A. (2012). Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Declerck, R. (2011). The definition of Modality. The expression of Modality. Amsterdam: Philadelphia: John Benjamins Publishing, 21-44.
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. Türk dili Araştırmaları Yıllığı Belleten. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 83-145.
- Ediskun, H. (1985). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdal, M. (2004). A Grammar of Old Turkic. Netherlands.
- Erk Emeksiz, Z. (2008). Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller. Dil Dergisi, 141: 55-66.
- Frawley, W. (1992). Linguistic Semantics, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gabain, A., Çev. Akalın, M. (1988). Eski Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T.N. (1979). Dilbilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gülsevin, G. (2007). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J.R., Çev. Köken, V. (2011). İyi ve Kötü Prens Öyküsü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J.R., Çev. Korkut, E.- Birkan, İ. (2020). Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, S. (2010). Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kiplikleri. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Hirik, S. (2013). Türkçede Kip-Kiplik Terimleri ve Tanımları Üzerine. Bengü Belâk-Ahmet Bican Ercilasun Armağanı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 243-252.
- Hirik, S. (2019). Türkiye Türkçesinde Bilgi Kipliği. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Hirik, S. (2017). Türkiye Türkçesinde Söylem ve Bilgi Kipliği İlişkisi. *İdil*, 6/35: 1955-1966.
- Kerimoğlu, C. (2018). Kiplik ve Kip. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kerimoğlu, C. Kiplik İncelemeleri ve Türkçe. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2010). Türkiye Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Manap, P. (2013). Eski Türkiye Türkçesinde Kiplik. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Narrog, H. (2005). On Defining Modality Again. *Language Sciences*. 27: 165-192.
- Palmer, F.R. (2001). Mood and Modality. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seçkin, P. (2014). Anlama ve Anlatma Sürecinde Kip ve Kiplik. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7: 7-16.
- Topaloğlu, A. (1989). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Üzüm, M. (2019). Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik. Ankara: Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım.
- Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch Des Altuirischen. Berlin: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yalçınkaya, E. (2015). Orhon Yazıtlarında Kiplik İfadeleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Çağatay, S. (1963). Türkçede ki< erki. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*: 245-250.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nden Ankara'ya Bakış

A View to Ankara from Evliya Çelebi's Travel Book

*Sümeyye Sapca**

Öz: Yalnızca Türk edebiyatında değil dünya edebiyatında en önemli seyyahlardan birisi Evliyâ Çelebi'dir. Evliyâ Çelebi, neredeyse yarım yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu bütün coğrafyayı gezmiş, tecrübelerini ve gözlemlerini Seyahatnâme'de bir araya getirmiştir.

Seyahatnâme'yi yalnızca bir gezi edebiyatı ürünü olarak düşünmemek gerekir. Keza eserde sosyolojik gözlemler, giyim kuşama dair bilgiler, dile ait veriler gibi dönemi yansıtan birçok husus bulunmaktadır. Bu hususları Evliyâ Çelebi, şehir şehir yansıtmaktadır. Dolaştığı bu şehirlerde büyük yapılardan, çok ince detaylara kadar bilgiler sunmaktadır. Bu yansıttığı ve o dönemin kültürünün bugün gözlemlenmesine olanak tanıdığı şehirlerden biri de Ankara'dır.

Şehirlerin incelenmesi ve bu şehirlerde yer alan dile ve kültüre dair unsurların ele alınması kültür birikiminin etraflıca değerlendirilmesi ve tüm bunların Seyahatnâme gibi tarihi metinler bağlamında analiz edilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ankara ile ilgili bilgiler derlenerek tasnif edilecek ve bu tasnif edilen bilgiler dil ve kültür bağlamında değerlendirilecektir. Giyim kuşam, yeme içme, dile dair yer adları, kültürel diğer hususlar Ankara özelinde ele alınacaktır. Böylece dönemin Ankara bağlamında genel görünümü ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, seyahat, Ankara.

Abstract: Evliyâ Çelebi is one of the most important travelers not only in Turkish literature but also in world literature. Evliyâ Çelebi had traveled all over the geography dominated by the Ottoman Empire for almost half a century, and brought together his experiences and observations in his Seyahatnâme.

It is not necessary to think of Seyahatnâme only as a travel literature genre. At the same time, there are many issues such as sociological observations, information about clothing, language information. Evliya Çelebi reflects these issues city by city. He

* Samsun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, sumeyyesapca@icloud.com

presents information from huge structures to very fine details in these cities. One of the cities he has reflected those aspects and provided the culture of that era to be observed is Ankara.

It is important to study the cities and to consider language and cultural elements in these cities, cultural accumulation in detail and to analyze all these in the context of historical texts such as Seyahatname.

In this study, information about Ankara in Evliya Çelebi's Seyahatname will be put together and classified and these information will be evaluated in the context of language and culture. Clothing, eating and drinking, place names regarding language, other cultural issues will be handled in specific over Ankara. In this way the general of the view of the period in the context of Ankara will be attempted to be revealed.

Keywords: Evliya Çelebi, Seyahatname, travel, Ankara.

0. Giriş

Evliyâ Çelebi, elli yılı aşkın süreyle Osmanlı topraklarını gezmiş ve gördüklerini Seyahatnâme adlı eserinde toplamıştır. Gezdiği yerlerde gördüklerini, duyduklarını olduğu gibi aktarmakla kalmamış, onlara kendi yorumlarını ve düşüncelerini de katarak daha da zenginleştirmiştir. Yalnız Seyahatnâme basit bir gezi yazısı değildir. Çelebi, gezdiği yerlerin sadece coğrafi özelliklerini aktarmakla yetinmemiş, o bölgelerin tarihini, yeme-içmesini, örf ve adetlerini, önemli şahsiyetlerin kabirlerini, ilgi çekici yapılarını, anlatılarını vb. gibi pek çok konuyu aktarmıştır. Seyahatnâme, Türk kültür tarihinin yanı sıra, coğrafya, halk bilimi, dil bilimi, sanat tarihi, etnografya gibi birçok araştırma alanına kaynaklık etmesiyle de önem taşımaktadır.

Osmanlı toplumunun yaşamını gözlemleriyle aktaran Evliyâ Çelebi, döneminin yazarlarından üslup ve dil yönüyle ayrılır. Döneminde özellikle Divan edebiyatında yaygın olan düzyazıya bağlı kalmadığı görülmektedir. Ağır ve süslü bir dil yerine her kesimden insanın anlayabileceği, daha çok günlük konuşma diline yakın, kolay söylenip kolay yazılan bir dil benimsemiştir. Bu dil akıcıdır, sürükleyicidir, yer yer eğlenceli ve alaycıdır. Çelebi'nin benimsediği bu günlük konuşma dili, dil araştırmalarında da oldukça önemli bir kaynak olmuştur.

Anadolu'nun tam merkezinde bulunan Ankara'nın Seyahatnâme'ye konu olması kaçınılmazdır. Hem Osmanlı dönemi için hem de Cumhuriyet dönemi için önem arz eden Ankara'yı Seyahatnâme'de incelemeye değer bulduk.

Bu çalışmada Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ankara ile ilgili bilgiler derlenerek tasnif edilecek ve bu tasnif edilen bilgiler o bölgelerin tarihi, yeme-içmesi, örf ve adetleri, önemli şahsiyetlerin kabirleri, ilgi çekici yapıları, dili vb. gibi kültürel hususlarda Ankara özelinde ele alınacaktır. Böylece dönemin Ankara bağlamında genel görünümü ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nden hareketle Ankara ili için daha önce bir çalışma yapılmıştır (Tezcan 2011: 148-155). Bizim çalışmamız ise onu destekleyici ve gelecekte yapılacak çalışmalara yardımcı olması maksadındadır.

1. Şahıslar

1.1. Ankaralı Olanlar

Evliyâ Çelebi, Fatih zamanındaki Ankaralı şairlerden Şeyh Kâtib Salâhaddin, Sultan Ahmed Han zamanında vefat eden büyük bilginlerden Ankaralı Mevlana el-Azam Zekeriyya Efendi yahut Ankaralı Şeyh Mevlevi İsmail Dede gibi Ankaralı zatların kabirlerini ziyaret etmiştir. Bu kişilerle ilgili kısa bilgiler veren Çelebi, “Rahmetullâhi aleyhim ecma‘în.” [1-98b] gibi dualarla onlara ayırdığı bölümleri sonlandırmıştır.

1.2. Ankara'da Kabri Bulunanlar

Gezisinde kabir ziyaretlerine oldukça yer veren Evliyâ Çelebi, Ankara'da kabri bulunan zatlara da ziyaret etmiş, söz konusu zatlara ilgili bilgileri aktarmıştır.

1.2.1. Hazreti Hacı Bayram-ı Velî Ziyareti

Ankara denildiğinde Türk mutasavvıflarından Hacı Bayram Velî'nin akla gelmesi kaçınılmazdır. Hacı Bayram Velî, Somuncu Baba olarak bilinen Şeyh Hamideddin-i Velî'nin öğrencisi ve Bayramîyye Tarikâtı'nın kurucusudur. İnsanın yaratılış nedenini, dünyadaki sorumluluklarını dinî ve tasavvufî bir yaklaşımla anlatmıştır. Akşemseddîn, Molla Zeyrek, Yazıcıoğlu Ahmed ve Mehmet Bîcân gibi önemli isimleri o yetiştirmiştir. Çelebi'nin ziyaret ettiği,

ilim ve tasavvufu birleştiren Veli'nin türbesi, Ankara'da Hacı Bayram Cami'nin bitişiğinde bulunmaktadır (Azamat 1996: 442).

Evliya Çelebi, Hacı Bayram Veli'yi Şeyh Hamid hazretlerinin öğrencilerinden olup Hamidîye tarikatından ayrılarak Bayramîyye tarikatını kurduğunu anlatmaktadır. Seyahatnâme'de bu tarikatlarda ilim tahsis edildiğinden şu şekilde bahsetmektedir: Tarîk-ı Bayrâmî, başka bir tarîk-i Hâmîdî'dir. Zirâ Hacı Bayrâm-ı Velî, Şeyh Hâmîd hazretinin tilmîzlerinden olup cihâz-ı fakrî anlardan kabûl edüp Tarîk-ı Hâmîdî anlardan müteferrik olup tarîk-ı Bayrâmîlerden olmuşlardır [2-357a].

1.2.2. Şeyh Hazreti Er Sultan Ziyareti

Sürekli seyahatler yapmayı isteyen Evliyâ Çelebi'nin bu isteğini rüyasına da taşıyarak rüyasında Hz. Peygamber'e "Şefa'at ya Rasulallah" diyeceğine "Seyahat ya Rasulallah" diyerek gezi macerasını başlattığı herkesçe bilinmektedir. Çelebi, Er Sultan'ı rüyasında görmesiyle yine benzer bir durum yaşamıştır.

Seyahatnâme'den edilen bilgiye göre Ankara'ya ilk geldiğinde Hacı Bayram-ı Velî'nin nurlu türbesini ziyaret edip Kur'an-ı Kerim hatmine başladığını anlatan Çelebi, akşamına ibadetlerini yapıp dua ve istihare ile uykuya dalmıştır. Rüyasında, orta boylu, sarı sakallı, sarık sarmış bir zat gelip, "Benim talebem olan Bayram-ı Velî'ye giderek beni nasıl basıp geçiyorsun? Onu ziyaret edip hatme başlıyorsun da benim için bir Fatiha suresi niçin okumuyorsun?" demiştir. Çelebi şaşkınlık içinde, "Sultanım, ben sizi bilmem, nerede oturuyorsunuz?" cevabını vermiştir. Bunun üzerine zat "Sen uyanık iken Güreşçiler Tekkesi'nde ve Sultan Dördüncü Murad huzurunda pehlivanlara dua ederken, Ankara'da Er Sultan yatar, Rum'da 'Sarı Saltık' demez miydin? İşte Ankara'daki Er Sultan benim. Kale altı yakınında, Odunpazarı'nda bir kubbe içinde kaldım. Gelip beni ziyaret edip, bir Fatiha suresi okuyarak dünyada ve ahirette istediğini elde edebilirsin. Sabah namazından sonra sana, bana benzeyen bir adam göndereyim. Onunla beni ziyarete gel" demiştir. Ertesi gün türbeye giden Çelebi, orada uykuya dalmıştır. Rüyasında yine Er Sultan'ı görmüştür. Er Sultan, "Seni Hak yoluna getiren yol göstericinin, üzülme. Fakir ve zayıflara merhamet ve yardım et. Vücut sağlığıyla dünyayı gezip dolaştıkça, az yemek ye, az konuş, az uyu, ilim ile çok amel eyle. Doğru yolu bulmak için lazım olan ameldir..." demiştir. Bu

nasihatlerin üzerine Fatiha suresi okumasını da istemiştir [2-358b]. Bu vesileyle de Evliyâ Çelebi, Er Sultan türbesini ziyaret etmiştir.

Er Sultan, olarak anılan zatın asıl ismi Mahmud'dur. Hallaç Mahmud olarak da bilinen Er Sultan, Ankara doğumlu olup Şeyh Hamit Hazretlerinin şeyhlerindedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Hacı Bayram Velî'nin hocasıdır. Bugün türbesi, Ankara Ulus'ta bulunmaktadır. Türbenin önemi, Osmanlı dönemi tek kubbeli camiler tipini temsil etmesidir (Eyice 1997: 376).

1.2.3. Hazret-i Hızır Makamı Ziyareti

Ankara'ya hâkim bir konumda tepede bulunan türbenin kim tarafından hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Türk medeniyetinde Hızır İlyas efsanesine bağlı yaygın bir gelenek olarak Hıdırlık adı verilen tepelerde inşa edilen yatır türbelerinden biridir. İslâmiyet'in yayılmasında önemli payı olan alp erenler veya gazi erenlerden bir velînin türbesi olduğu düşünülmektedir. Bir süre Bayramiyye Tekkesi olarak hizmet gördüğü tahmin edilmektedir (Eyice 1998: 313). Türbeyi ziyaret eden Evliyâ Çelebi de Seyahatnâme'de bölge halkının dinlenme ve mesire yeri olarak her yeri gören yüksek bir türbe olmasından şu şekilde bahsetmektedir: Ehl-i beledin teferrüçgâhı cihân-nümâ bir kubbe i âlîdir kim cümle sahrâ-yı Engüri sahîfe-i evrâk-ı nakş-ı bukalemûn-misâl nümâyândır [2-359a].

1.2.4. Şeyh Hüsameddin Ziyareti

Günümüzde Hüsâmeddin Ankaravî olarak bilinen şeyhin türbesi, Ankara ilinin Haymana ilçesine bağlı Kutluhan ile Altıpınar köyleri arasındaki düzlük bir arazide yer almaktadır. Hüsâmeddin Ankaravî, Hacı Bayram-ı Velî halifelerinden Emir Sikkinî'nin kurduğu ve ikinci devre Melâmîleri olarak bilinen “Melâmîyye-i Bayrâmîliği'nin” şeyhlerindedir. 1566-67 yılında hapis bulunduğu Ankara Kalesi'nde vefat etmiştir. (Yılmaz, Tanrıveren 2016: 502-505). Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'de Şeyh Hüsameddin dediği zat ile ilgili şu bilgileri vermiştir: Engürü kal'asında haps iken “Sabâh bizi defin edin” buyururlar. Sabâhen mahbûshânedeyyâr-ı cân u cin yok iken bir sarı hurma lifi kefenine sarılmış mağsûl ve mu'attar merhûm olmuş bulunup cümle ahâlî-i Engüri âlem-i hayretde kalup hâlâ zâviyesi hatîresinde medfûndur [2-359a].

1.2.5. Şeyh Kâtib Selâhaddin Ziyareti

Ankaralı Şeyh Kâtib Selâhaddin, Melhname ve Tabirname adlı eserlerin sahibidir. Söz konusu eserlerin müellifi Amil Çelebioğlu'na göre Selâhaddin'in asıl adı Yazıcı Salih'tir. Çelebioğlu makalesinde eserin müellifinin Kâtip Selâhaddin olarak geçmesinin bir hata olduğunu da belirtmiştir. Aynı şekilde Evliyâ Çelebi, Seyahatname adlı eserinde Yazıcı Salih'ten bahsederken türbesinin bulunduğu şehir olarak Gelibolu'yu işaret etmiştir. Ankara'da türbesinin olduğu iddia edilen Kâtip Selâhaddin ancak Evliyâ Çelebi'nin de bahsettiği Yazıcıoğlu ailesinin büyükbabası olan kişidir ki onun da türbesinin Sofya'da olduğunu belirtmektedir (Çelebioğlu 1976: 173). Evliya Çelebi bu noktada bu bilgileri karıştırmış gibi gözükmektedir: İlm-i nücûmdda gûyâ Fisagores-i Tevhîdi idi. {Merhamet ve Ta'bîrname misiller te'lîfâtları vardır. Murâd 1 Sâni meşâyihlerindedir} [2-359a].

1.2.6. Hüseyin Gazi Ziyareti

Türk destan kahramanı Battal Gazi'nin babası olduğu düşünülen Hüseyin Gazi'nin türbesi Mamak'ta bulunmaktadır. Eşsiz Ankara manzarasına sahip olan türbe vaktinde Bektaşî tekkesi olarak kullanılmıştır (Eyice 1998: 313). Türbeyi ziyaret eden Evliyâ Çelebi, Yasin suresi okuyup manzarayı seyretmiştir. Seyahatname'de Hüseyin Gazi övgü dolu sözlerle şu şekilde geçmektedir: Yüzden mütecâviz pâbürehne ve serbürehne ârif-i billah ve fakr u fahrîle tefâhur eder fukarâ-yı billah dervîşân-ı âgâhları var kim her biri Fârisî ve Arabî-şinâs sâhib-i tab', erbâb-ı ma'rifet dil-rîşleri vardır [2- 355b].

Çelebi'nin ikinci kez ziyaret ettiği yerler vardır. Hüseyin Gazi türbesi bunlardan biridir. Çelebi, ikinci ziyaretinde türbe duvarına aklına gelen şu beyti yazmıştır: Gelüp etdik du'â ile niyâzı/ Bize himmet ide Hüseyin-i Gâzî [2-355b].

Çelebi, Kudûse sırûhu'l-azîz [2-355b] duasının ardından türbeden ayrılmıştır.

2. Mekânlar

2.1. Geniş Mekânlar

2.1.1. Kazalar

Evliyâ Çelebi'nin Tokat'tan sonraki güzergâhı Ankara'ya doğrudur. Karda kışta Ankara'ya doğru ilerlerken çetin hava nedeniyle sığınacak bir yer arayan Çelebi, Balıkhisar köyünde Hacı Baba'nın misafiri olmuştur. Oradan ayrıldıktan sonra Çubukovası kazası, Yabanova kazası ve Çorba kazasında onar gün kalarak Ankara'ya yaklaşmıştır. Bir ay kadar kazaları gezen Çelebi, Ankara'ya vardığında Nevruz olmuştur. Artık yeryüzünde otlar, çiçekler, ağaçlar Çelebi'nin deyimiyle dil übaş göstermeye başlamıştır.

2.1.2. Menziller

Evliyâ Çelebi'nin Ankara yolculuğu boyunca durup dinlendiği, konakladığı yerleri yani menzilleri şöyle sıralayabiliriz: Erkeksu Köyü Menzili, Büyük Istanoz Kasabası Menzili, Ayaş Menzili, Sarılar Köyü Menzili, Köstebek Hanı Köyü Menzili ve Nallıhan Menzili.

2.1.2.1. Erkeksu Köyü Menzili

Günümüzde Erkeksu, Ankara'nın Sincan ilçesine bağlı bir mahalledir. Söz konusu mahalleyi gezen Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'de şu şekilde yer vermiştir: Engürü nâhiyesinde iki yüz hâneli ve câmi'li ve mükellef hânlı bâğsız ve bâğçesiz, kaya dibinde ma'mûr u âbâdân bir karye i müselmânlardır [2-359b].

2.1.2.2. Büyük Istanoz Kasabası Menzili

Günümüzde Stanoz, Ankara'nın Sincan ilçesinin Yenikent semtinde bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce söz konusu yerin nüfusunun tamamına yakınının Ermenilerden oluştuğu bilindiği için Stanoz Ermeni köyü olarak bilinmektedir. Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'de içinde daracık dere akan, bin haneli, bâğsız ve bahçesiz, camili, hamamlı ve bakımlı bir kasaba şeklinde tasvir etmiştir (Konuk 2019). Ayrıca şu bilgilere de yer vermiştir:

Bin aded sûf ve muhayyer işlenir dezgâh vardır, derler ammâ dere içi olmağıla hevâsı gâyet ıssıdır. Lâkin latîf muhayyeri olur, memdûhdur ve Ermeni kızları meşhûrdur. Ve mağaraları var kim içinde biner ad[ed] atlar bağlansa müstevfâ

sığa[r]. Ve zamân-ı kadîmde bir yalçın kaya üzre harâbe kal‘acığı vardır. Hikmet-i Hudâ bu şehre girdiğimiz gün âdem deryâsı cem‘ olmuş. Meğer ip cânbâzlarının teferrücleri var imiş [2-359b].

2.1.2.3. Ayaş Menzili

Ankara'nın bir ilçesi olan Ayaş, tarıma elverişlidir ve içmeleri ile meşhurdur. Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'de Ayaş'a şu şekilde yer vermiştir: Engürü sancağı hâkinde Haremeyn evkâfıdır. Dârü's-sa'âde ağası tarafından zabt olunur, yüz elli akçe kazâdır. Kal'ası harâbdır. Serdârı ve kethüdâyeri vardır. Cümle bin hâne, on mihrâbdır. Çârsû içinde (...) câmi'i ve mesâcidleri ve hânları ve hünkâr hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Câbecâ bâğ u bâğçesi vardır. Lâkin dere ve depeli yirde olmağıla hevâsı sakîlcedir. Ammâ şehri ma'mûrdur ve cânib-i erba'ası bayırlıdır [2-367b].

2.1.2.4. Sarılar Köyü Menzili

Günümüzde Sarılar, Ankara ilinin Kahramankazan ilçesine bağlı bir mahalledir. Burada dinlenen Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'de söz konusu yerin bakımlı bir köy olduğundan bahsetmiştir ve şunları anlatmıştır:

Bu mahalde bir Ğeddâdî binâ bir çemenzârda durur. Gûyâ bir kûh-ı bülend-pâre-i Horâsân ile rıhtım-ı binâ-yı mu'azzamdır. Hacı Bektaş-ı Velî'nin cânsız dîvâr yürüttü dedikleri dîvâr budur, derler. Hakkâ ki dîvâr üzre oturdukları mak'adı yerleri zâhîrdir ve asâleten temelli binâ değildir. Âhar yerden geldiği zâhir ü bâhirdir [2-366b].

2.1.2.5. Köstebek Hamı Köyü Menzili

Günümüzde Uluhan, Ankara ilinin Nallıhan ilçesine bağlı bir mahalledir. Önceleri adı Köstebek olan köy, daha sonra tarihi bir han ve hamam barındırmasından dolayı Uluhan olmuştur. Köyün tarihini Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'de şöyle anlatmıştır: Zîra sene (...) târîhinde Sultân Ahmed Hân asrında Kara Yazıcı ve Sa'îd Arab ve Kalenderoğlu ve Cennetoğlu ve Deli Hasan ve Kalacak nâm celâlîler Anadolu diyârların harâb u yebâb etdiklerinde bu mahalde bir kârbân-ı azîm bozup iki binden mütecâviz ibâdullahı dendân-ı tîğdan geçirüp bu kadar mâl-ı ganâ'im aldıklarından sonra bu yollar niçe zamân mesdûd olup ba'dehû Nasîf Paşa bu mahalle kal'a-misâl

bir hân ı azîm binâ edüp bu karye âhâlisin bu mahalle iskân etdirüp hâlâ ma‘mûr kasaba olmuştur [2-367b].

Çelebi, köyün camisi, hanı, imareti, hamamı ve birkaç küçük dükkânı olduğunu belirtmektedir. Üzüm turşusunun beğenildiğine değinip hanının Anadolu’da benzerinin olmadığını vurgulamaktadır.

2.1.2.6. Nallıhan Menzili

Nallıhan, Ankara’nın tarihi İpek Yolu üzerinde bir ilçesidir. Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme’de Bağlı ve bâğçeli ve sâfi kavaklı bir dere içre yüz hâneli ve bir küçük hammâmlı mu‘âf [u] müselleme müselmân bir köy olduğunu yazmıştır [2-367b].

Han’ın, Köstebek Hanı’nda olduğu gibi Nasıf Paşa hayratı olduğu belirtilmiştir. Han’ı ziyarete gelenlere bakır tepsi içerisinde ekmek parçası, çorba ve yağ mumu ikram edilmektedir.

2.1.3. Beypazarı Şehri

Beypazarı, Ankara’ya bağlı bir ilçedir. Beğ Bazarı ismi yöredeki sipahi beyinden ve ticaretin yoğunluğundan gelmektedir. Roma döneminde, İstanbul’u Ankara ve Bağdat’a bağlayan geçit yolları üzerinde bulunmasından dolayı önemlidir. Söz konusu ilçeyi Seyahatnâme’de Bebekpazarı şeklinde de adlandıran Evliyâ Çelebi, ismi ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

İbtidâ bânisi ma‘lûmum değildir. Lâkin ibtidâ fâtihi Kütâhiyye pâdişâhlarından Germiyânoğlu Ya‘kûb Şâh’ın vezîri Dinar Hezâr feth etmeğile Germiyân Hezârı derler. Ammâ şehrinin ulemâ ve zurefâları şehri Bebekbâzârı derler. Amma lisân-ı Etrâk’da Beğbâzârı derler. Hakkâ ki haftada bir gün güzel müzeyyen bâzârı durup cemî‘î zî-kıymet [ü] bî-kıymet bulunur [2-366b].

Kalesi ile ilgili bilgiler ise şunlardır:

Ve damga emîni ve sipâh kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı vardır. Lâkin dizdârı ve kal’a neferâtı yoktur. Zirâ kal’ası bir kaya üzre şekli murab-ba’dan tûlânî ilhaf taş dîvârlı bir ince kal’a olmak ile ma‘mûr olmayup neferâtı yoktur. Kal’a kayası bir dere içine vâkı’ olmuş kal’anın iki cânibi balık arkası gibi bir sırtlı kaya üzre kal’acıdır. Cirmi ne mikdâr olduğu ma‘lûmum değildir [2-366b].

Çelebi, Beypazarı'nda medrese, darülhadis ve darülkurra gibi ilim öğrenilen yerlerin olduğuna değinmektedir. Aynı zamanda ilim öğrenmek isteyen fazılların ve âlimlerin çokluğundan bahsetmektedir.

Çelebi'den edindiğimiz bilgilere göre Türk kavminden gelen Beypazarı halkının giysileri genellikle renkli kumaşlardandır. Özellikle kadınları muhayyer giyinmektedir. Çelebi, Beypazarı kadınlarını şöyle anlatmıştır: Mahbûbeleri memdûh değildir. Zîrâ çârsû-yı bâzârda ve deri ve dernekde ve cem'iyet-i sûrda görülmüş değillerdir. Gâyet affe ve mü'eddebe nisvânları vardır [2-367b].

Çarşı içindeki hamamdan da bahseden Çelebi, çarşıda 600 dükkân olduğunu belirtmiştir. Yine bilgiler arasında bu dükkânlarda kıymetli her şey bulunduğuna dair ayrıntı da vardır (Bozkurt 2012: 264).

2.2. Dar Mekânlar

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'de tamamı yetmiş adet bağ ve bahçeli yüksek saraylar ve büyük yapılar olduğunu ve bu yapıların kerpiç duvarlar ile yapıldığını anlatmaktadır. Kiremit örtülü yapı olmadığını, hepsinin amberli temiz toprak ile örtülmüş aydınlık haneler olduğunu vurgulamaktadır. O dönemde bütün haneler kerpiç ile olduğundan Ankara kerpici meşhurdur. Çelebi, Ankara kerpici ile ilgili şu atasözünü örnek vermiştir: “Ankara kerpici gibi bir kalıba dizilmek.” Burada tertip, düzen dikkat çekmektedir. Ayrıca Paşa Sarayı, Molla Sarayı, Kederzade Sarayı, Çavuşzade Sarayı ve Ahmed Paşa Sarayı gibi süslü yapılar da vardır.

2.2.1. Ankara Kalesi

Ankara Kalesi, Ankara'nın Altındağ ilçesinde bulunan tarihi bir kaledir. Kale, iç kale ve iç kalenin çevresindeki dış kaleden oluşmaktadır. Yirmiye yakın kulesi olan dış kale, eski Ankara şehrini çevirmektedir. İç kalenin iki büyük kapısı vardır. Biri dış kapı, diğeri ise hisar kapısı adını taşımaktadır. Romalılar, Bizanslılar, Selçuklu Hanedanı ve Osmanlılar dönemlerinde birçok kez onarımdan geçmiştir (Kalfazade 1993: 351-352).

Ankara Kalesi, Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'de yer verdiği yapıtlardan biridir. Çelebi kaleden, “zincirler yurdu, beyaz kuğu” diye bahsetmiştir.

Ankara Kalesi’ni, Budin Kalesi ve Van Kalesi gibi “gösterişli ve sağlam” kalelere benzetmiştir.

Çelebi, insan eliyle yapılmış ibret verici sağlam bir kale olarak bahsettiği Ankara Kalesi’ne yer yer Engürü Kalesi’de demiştir. Engürü sözcüğünün kökeni Farsça engûr ‘üzüm’ sözcüğüne dayanmaktadır. Üzümü bol olduğu için İran’da Engüriyye olarak geçen Kale, zamanla Ankariyye ve Ankara Kalesi şekilleriyle anılmıştır. Seyahatnâme’de Kale’nin isimleri şu şekilde anlatılmıştır: Evvelâ Îrân zemîn târihlerinde bu kal’anın üzümü vefret üzre olduğundan diyâr-ı Acem’de bu kal’aya Engüriyye derler. Kayser-i Rûm asrında yedi sene her gün kırkar bin ırgad ummâller işleyüp beher yevm kırkar bin âdeme kırkar cevz ve birer nân-pâre ile işledüp Ankariyye ya’nî sahrâ, ya’nî mecy ile itmâm bulduğıyçün kal’a-i Ankariyye derler. Kırkar cevz ve birer nân-pâre verüp ol hesâb ile inşâ olunduğıyçün Kayseriyye ve Engürü hesâbiyle yapılmıştır, deyü elsine-i nâsda dâstândır [2-355b]. Bunların yanı sıra Arap dilinde Mutabbak Kalesi, Moğol dilinde Enağra Kalesi, Tatar dilinde Kirmen Angar olarak geçen Ankara Kalesi’ne Türkler Engürü, Ankırı, İnkırı, Aydınkırı, Unkuru, Enguru demişlerdir.

Çelebi, kaleyi “beyaz gül yaprağı gibi kat kat sur, fethedilmesi zor, hendekli bir hisar” şeklinde betimlemiştir. Şehrin şehrengizlerde övüldüğünden bahsedip şu beyti örnek olarak vermiştir: Ra’eynâ kal’ate’-dünyâ cemî’an/ Ve lâkin mâ ra’eynâ misle hâzâ [2-355b].

Ankara Kalesi’nin yüksek bir dağın tepesinde sağlam ve dayanıklı bir hisar olduğunu anlatan Çelebi, her katının birbirinden yüksek olduğunu belirtmiştir. Savaş esnasında düşman kalenin altına girip lağımla atmasın diye kalenin altı boştur. İç kale kiblede tarafa eğik ve doğudan batıya doğru uzunlamasına yapılmıştır.

Çelebi, kale kapısı ile ilgili şu bilgileri kaleme almıştır:

Cânib-i garba dörd kat birbirinden geçme demir kapulardır kim bir kal’ada bu gûne hadîd bâb-ı kavîler yokdur. Ve her kapu mâbeyninde asma demir kafesler âmâde olup demir zincirler ile maslûbdur. Her kafesin demirleri bazı kalınlığı kadar vardır. Hîn-ı muhâsarada kal’a dîvârı içinden aşağı kapular önüne birağup siper ederler. Ve bu kal’ada olan atebe-i âlî ve atebe-i süflî seng-i ahmer-günları bir kal’ada görülmemiştir. Ve en taşra kapu kim

Atbâzârı yerine nâzırdır kim cânib i garba mekşûfdur, atebe-i âlîsi kemeri üzre selef pehlivânlarının gürzleri ve ibret-nümâ mâhî üstühânları ve niçe acâ'ibâtlar maslûbdur. Şeb [u] rûz bu kal'a kapusu dâhilinde ve hâricinde kal'a neferâtları şeb [u] rûz pâsbânlık ederler. Ve kal'a dizdârı bu kal'adan taşra çıksa katl eylerler yâhûd azl edüp nefy ederler [2-356a].

Kapı altındaki kırmızı eşik taşları ile kapı üstündeki gürz ve balık kemikleri gibi asılı objeler dikkat çekicidir. Bu objelerin Türk mitolojisiyle ilgili olduğunu sanılmaktadır. Türklerin Kale'yi, tıpkı evleri gibi kutsal kabul ettiklerini düşünülmektedir. Burada Kale kutsal yerken, Kale'nin ardı dış dünyadır. Bu iki yer eşik ile ayrılmıştır. Yani burada bir "geçiş" söz konusudur ve bu durum geçiş ritüeli ile alakalı bir düşünce olduğu sanılmaktadır. Türkler bu ve benzer durumlarla ilgili "Eşik Atlamak" deyimini kullanırlar. Eşik atlamak, kutsal bir mekâna ya da duruma geçiş yapmaktır. Doğum, düğün, ölüm gibi olaylar geçiştir ve bir anlamda da eşik atlamaktır. Bu gibi olayların yaşanması için eşik atlamak şarttır. Buradaki kırmızı eşiğin anlamı kan ile ilişkili olmalıdır. Düşmanın Kale'den içeri girme düşüncesinde ölüm geçişinin olacağı mesajının verildiğini düşündürmektedir. Çelebi'nin anlattığına göre, Kale'nin içinde altı yüz ev ve kiliseden çevrilmiş cami, suyolları, su kuyuları ve tatlı su çeşmeleri vardır. Kale'nin içindeki kayalar arasından Hızırılık Deresi'ne inilmektedir.

2.2.2. Camiler

Gezdiği yerlerin camilerinden de bahseden Evliyâ Çelebi, Ankara'da Cenabi Ahmed Paşa Cami ve Hacı Bayram-ı Veli Cami'den bahsetmiştir.

Ankara'nın Altındağ ilçesinde bulunan Cenabi Ahmed Paşa Cami, klasik Osmanlı tarzını yansıtmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden olan Cenabi Ahmed Paşa adına yaptırılmıştır. Üç kubbe ile örtülü olan Cami'nin ortadaki kubbesi biraz daha büyüktür, yanlardaki diğer kubbeleri ise biraz daha küçüktür. Beyaz mermerden yapılan mihrabı, minberi ve giriş kapısı oldukça sadedir. Cami, avlusunda Cenabi Ahmet Paşa türbesi yer almaktadır (Kalfazade 1993: 351-352).

Hacı Bayram-ı Veli Cami, Ankara'nın Altındağ ilçesinin Ulus semtinde bulunmaktadır. Bu tarihi caminin mimari yapısı her ne kadar cami 15. yüzyılda inşa edilse de zamanla gördüğü tadilatlardan ötürü 17. ve 18. yüzyıl

camilerinin mimari özelliklerini de göstermektedir (Azamat 1996: 442-447). Uzunlamasına dikdörtgen bir plana sahip olan yapı, taş kaideli, tuğla duvarlı ve kiremit çatılıdır. Caminin güneydoğu duvarında iki şerefeli bir minare bulunmaktadır. Bu minare kare planlı taş kaideli, silindirik tuğla gövdelidir. Cami adını bahçesindeki Hacı Bayram Veli türbesinden alır. Ayrıca Cami'nin bahçesinde Osman Fazıl Paşa türbesi bulunmaktadır. Cami ahşap üzerine kalem işi ve çini işi ile süslenmiştir.

3. Diğer

3.1. Dil Üzerine

Evliyâ Çelebi'nin kendisine has bir üslubu vardır. O dönemin basmakalıp ifadelerinin dışında bir anlatım gücüne sahip olduğunu göstermiştir. Yer yer sade ve anlaşılır, yer yer ise oldukça ağır ve zor bir dile sahip olan Seyahatnâme'de Evliyâ Çelebi yer yer halk etimolojilerine de yer vermiştir (Kemik 2003). “Evliyâ Çelebi dille oynayan, sözlere yeni anlamlar yükleyen, hatta kimi zaman sözcükler türeten kişiliğiyle karşımıza bir dil ustası olarak çıkar.” (Akalin 2013: 54).

Evliyâ Çelebi'nin dil konusuna özel bir ilgisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilgi hem kendisi adına seyahatlerinde pratik amaç için hem de Seyahatnâme'de okuyucuya bilgi vermek için ön plana çıkmaktadır (Hirik 2014: 35). Onun dile olan ilgisini şu satırlardan anlamak mümkündür: Ammâ seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî Âdem olan kimesnelere her lisândan ekmek ve su isteyecek kadar ve kendüye bir zarar geleceğın fehm edecek kadar günâgün lisân bile kim kendüyi girdâbdan halâs ide [3-147a].

Duman çalışmasında Seyahatnâme'nin dil açısından önemini dört ana başlık altında incelemektedir. Bunlar: “Türkçenin fonetik gelişmesini göstermesi bakımından önemi, etimolojik kaynak olarak önemi, sözlük malzemesi kaynağı olarak önemi, ağız malzemesi bakımından önemi” şeklindedir (Duman 1995: 158).

Evliyâ Çelebi, Ankara Kalesi'ni anlatmadan önce “Evsâf-ı dâr-ı selâsil, hisâr-ı üstüvâr-ı bî-hâ'il, kal'a-i Ankara-i metîn-i kâmil, sûr-ı ibret-nümâyı ma'mûr Engürü” başlığını atmıştır. Günümüz Türkçesine “zincirler, silsileler yurdu”,

“perdesiz, engelsiz, sağlam kale”, “kusursuz (ve) dayanıklı Ankara Kalesi”, “imarı ibret verici kale” şeklinde aktarılabilir. Böylece Çelebi daha başlıkta Ankara Kalesi’nin sağlamlığı, dayanıklılığı, kusursuzluğu üzerine bilgi vermiştir.

Çelebi daha önce de bahsedildiği gibi hem Ankara hem Engürü sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Çelebi, engürü sözcüğünün kökeninin Farsça engûr ‘üzüm’e dayandığını yazmıştır. Kale, üzümü bol olduğu için İran’da Engüriyye olarak kullanılmaktadır. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğünde Engürü, Engüri şekliyle Ankara’nın eski adı olarak geçmektedir. Sözcük, Ankırı veya Ankure’den bozmadır. Ankara, Frigyalılar zamanında o adla küçük bir kasaba iken, Romalıların eline geçtikten sonra önem kaybetmiştir. Daha sonra Osmanlılar tarafından vilâyet merkezi haline gelip, demiryolu ile merkeze bağlandıktan sonra önem kazanmıştır. Fakat tam manasıyla bir şehir haline gelmesi ve adının bütün dünyaya yayılması Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti olduktan sonradır (Pakalın 1993: 540).

Çelebi, Seyahatnâme’de beyitlere de yer vermiştir. Örneğin, Hüseyin Gazi Köyü’ne konuk olduğunda köyün bir duvarına aklına gelen bir beyti yazdığını anlatmıştır. Beyit şu şekildedir: Gelüp etdik du’â ile niyâzı/ Bize himmet ide Hüseyin-i Gâzî [2-356a].

Çelebi, Ankara’daki kabir ziyaretleri esnasına “Kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-azîz” [359a], “Rahmetullahi aleyh” [359a] gibi kalıplaşmış sözler kullanmıştır.

3.2. Yedikleri Üzerine

Türkler tarih boyunca misafire önem vermişlerdir. Misafir her zaman en güzel şekilde karşılanmaya ve ağırlandırmaya çalışılmıştır. Misafirin rızkı ve bereketiyle beraber geldiğine inanılıp, “Allah ne verdiyse” düşüncesiyle misafire ikram edilmektedir. Şüphesiz Çelebi’nin gezi sırasındaki misafirlikleri de bu şekilde olmuştur.

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme’de Ankara paçasından söz etmektedir. Ankara paçası, hayvanın sakatat denilen etlerinden uzun süre kaynatılarak yapılan bir çorbadır. Ardından Ankara pastırmasını şu şekilde anlatmaktadır: Bûy tohumıyla perveriş bulmuş Engürü pasdırması ve tiftik keçisinin eti gûyâ mümessekdir, zîrâ keçileri dağlarında pırnâr yaprağı yerler [2-357a].

Çelebi, Beypazarı bostanlarındaki kavunun lezzetini şöyle anlatmıştır: Besâtinlerinde bir gûne kavunu olur kim lezzetinden âdemin dimâğı dü şakka olur ve müsğ [ü] amber-i hâm-misâl râyiha-i tayyibesi olur [2-368a]. Çelebi, Beypazarılıların kavundan zerde pişirip içine tarçın ve karanfil koyduklarını yazmıştır.

Beypazarı bostanlarındaki yeşil renkli, sulu ve yemesi hoş olan, armudu metheden Çelebi, dört beş tanesinin bir kilo geleceğinden bahsetmiştir.

Çelebi, siyah arpa üzerine şunları aktarmıştır: Siyâh arpası olur. Gâyet yağlıdır. Ata çok vermeden ihtirâz etmek gerek. Ve sahrâsında pirinci olur, gâyet pişkindir [2-368a].

3.3. Sof/ Kumaş

Tiftik keçisi veya Ankara keçisi, Ankara'ya has bir keçi cinsidir. 13. yüzyılda Orta Asya'dan Anadolu'ya göçen Türkler tarafından, Hazar Denizi'nin doğusundan getirilmiştir. İç Anadolu'nun iklim özelliklerine adapte olmuş ve zamanla Ankara'ya özgü bir hayvan olmuştur. Tüyünün tiftik olmasından dolayı, tekstilde oldukça fazla kullanılmaktadır.

Ankara keçisi, Ankara ve çevresinde yetiştiriciliği yapılan bu coğrafyaya özgü önemli bir keçi ırkıdır. Tekstil sanayinde hayvansal lifler arasında uzunluğu, mukavemeti, parlaklığı ile önemli bir yere sahip olan, moda göre tüketimi yıldan yıla değişen tiftik; Anadolu'nun kırsal kesiminin gelir kaynağıdır ve el sanatları açısından dokuma ve örmelerde kullanılan başlıca hammaddelerden biridir. Ankara sof, Ankara keçisinden elde edilen tiftikten dokunan bir çeşit kumaştır. Tiftik lifinin eğrilip iplik haline getirilmesi, iplikten sof kumaşın dokunması, boyanması, kısacası sof yapımı Ankara ve yöresine ait özgün bir el sanatıydı. Ankara keçisi tiftiğinden üretilen, toplumun seçkin kesimleri tarafından tercih edilen sof dokumaları Ankara ili ve İç Anadolu bölgesine özgü geleneksel dokumalardandır (Akpınarlı 2016: 170).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'de, Ankara keçisinin süt gibi beyaz olduğunu ve sof ipliğinin bu keçi ırkından elde edildiğini yazmıştır. Çelebi Ankara keçisinden şu şekilde bahsetmektedir: Mezkûr keçinin tüğünü makas ile kırksalar ipliği haşın olur, ammâ keçinin yünün yolsalar ol kadar mülâyim olur kim gûyâ harîr-i Eyyûb Nebî olur, ammâ fakîr keçileri yolarken feryâd [u] figânları evce peyveste olur, ammâ kibârlar anın dahi feryâd etmemesine yol

bulmuşlar. İbtidâ keçileri yolacak mahalde kireç ve kül ile suyu bir yirde halt edüp cümle keçileri ol kireçli şerbet ile gasl edüp bilâ-te'essüf cümle tüğleri kopup çırpçılak ve uryân ü büryân u giryân ve nâlân kalup fakîr keçiler cümle bî-mûy kalırlar [2-358a].

Ankara halkı, dünyada eşi benzeri görülmeyen sof ipliğini Hacı Bayram-ı Veli'nin kerameti olduğunu düşünmektedir. Dokusunu güzelliğini ise suyun ve havanın yumuşaklığına bağlamaktadır. Çelebi, keçi yününün kumaşa dönüşünü şöyle anlatmıştır:

Bir kazgan ı kebîri germâ-germ âteş üzre koyup kazgan içine murâd edindikleri elvân boyalar içre kazganın nısfına dek su koyup ağaçdan binâlar üzre deste deste sûfları korken her sûfun birer katı içre birer ağaç çöpleri koyup deste deste sûflar kazgan içre yerleşdirüp kazganın ağzın kapayup etrâfın hamîrle sıvayup germâ-germ âteş edüp bi-emrillah ol kazgan içre buların te'sîri buhârı sûflara urup sun' ı Hudâ gûnâ-gûn izler olur kim Mânî ve Behzâd kalemin çekmede âcizlerdir. Bu sûf dahi Engürü'ye mahsûsdur. Edîm-i arzda bir diyârda olmak ihtimâli yokdur [2-358a].

3.4. Kırk Senede Bir Yapılan İp Cambazlığı

Seyahatnâme'den edinilen bilgiye göre, kırk senede bir bütün ip cambazları toplanıp birbirlerini imtihan etmek için Kalecik'te, Istanoz Deresi'nde ve Gediz şehri kalesinin kayasında tezgâh kurup ip cambazlığı yaparlarmış [2-359b].

Evliyâ Çelebi, Stanoz kasabası gezisi sırasında ip cambazlarını seyredebilme imkânı bulmuştur. Orada gördükleri şöyledir: ...Ebr-i kebûdlarda nihâyet bulmuş yalçın kayalı dar boğazda kayaların tâ zirve-i a'lâsında bir kayadan bir kayaya Frengi habl-i metînleri kayd-bend edüp ipleri kayalar kesmesin deyü resenlerin iki başına postlar bağlayup mu'temed âdemleri silâhlarıyla komuşlar kim üstâd icrâ-yı ma'rifet ederken bir hasımı ipi kesmeye deyü nighbânlar ta'yîn etmişler. Kayaların tahtânîsinde ve fevkânîsinde niçe bin âdemler cem' olup kayalar benî Âdem ile pür-nakl olmuş ve aşağı şehir içinde cereyân eden nehir kenarında bir hafta mukaddem soffâ ve serîr ve mastabalar yapmışlar ve küşâde yerlere hayme ve hargâhlar kurmuşlar, bu kadar bin mahlûk-ı Hudâ temâşâyâ durmuşlar [2-359b].

Sonuç

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde gezip gördüğü döneminin Ankara'sının tarihini, yeme içmesini, örf ve adetlerini, önemli şahsiyetlerin kabirlerini, ilgi çekici yapılarını, dili vb. gibi pek çok konuyu aktarmıştır.

Çelebi, gözlemlerini kendine has dil ve üslubuyla, günlük konuşma diline yakın, kolay söylenip kolay yazılan, akıcı, yer yer eğlenceli ve alaycı biçimde yazmıştır. Çelebi'nin benimsediği bu dil, dönemin sosyal hayatının ve dilinin araştırmalarında da oldukça önemli bir kaynak olmuştur.

Bu çalışmada Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ankara ile ilgili bilgiler derlenerek tasnif edilmiştir ve bu tasnif edilen bilgiler o bölgelerin tarihi, yeme-içmesi, örf ve adetleri, önemli şahsiyetlerin kabirleri, ilgi çekici yapıları, dili vb. gibi kültürel hususlarda Ankara özelinde ele alınmıştır. Böylece dönemin Ankara bağlamında genel görünümü ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- AZAMAT, N. (1996). *Hacı Bayram-ı Velî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 14: 442-447.
- BOZKURT, T. (2012). "Seyahatnamelerde Beypazarı". *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8: 258-291.
- ÇELEBİOĞLU, A. (1976). *Yazıcı Salih ve Şemsiyye'si*. İİFD, 1: 363-365.
- DANKOFF, R.; KAHRAMAN, Seyit A.; DAĞLI, Y. (1996) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1*. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- EYİCE, S. (1997). *Hallac Mahmud Mescidi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 15: 376-377.
- EYİCE, S. (1998). *Hıdırlık Türbesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 17: 313.
- HİRİK, E. (2014). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin grameri: Fiil*. Doktora Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ankara/gezilecekyer/cenabi-ahmet-pasa-camii-1> / Erişim tarihi: 30.04.2022.
- KAHRAMAN, S. A.; DAĞLI, Y. (1999) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KALFAZADE, S. (1993). *Cenâbî Ahmed Paşa Camii. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7: 351-352.
- KEMİK, F. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Halk Etimolojisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- KONUK, A. (2019). <https://argumundo.com/stanoz-2/> Erişim tarihi: 3.05.2022.
- KURŞUN, Z.; KAHRAMAN, Seyit A.; DAĞLI, Y. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2*. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

PAKALIN, M. Z. (1993). “Engüri” . *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 540.

Şeyh hüsameddin ankaravi. <https://www.turbeler.org/detay/1201-husameddin-i-ankaravi-hz> (28.04.2022)

TEZCAN, N. (2011). *Evliya Çelebi'nin Ankara'sı. Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

YANAR, A.; AKPINARLI F. (2016). Geleneksel Ankara Sof Dokumaları. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 170-179.

YILMAZ, M. E.; TARIVEREN, F. M. (2016). *Hüsâmeddin Ankaravî Câmii ve Türbesi*. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1. Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği, 502-505.

Müfide Ferit'in "Aydemir" Adlı Romanında Milliyetçilik

Nationalism in Müfide Ferit's Novel "Aydemir"

Ümran Pekşen*

Öz: Milli Mücadele döneminde Türk Milliyetçiliğinin ve Milli edebiyatın gelişmesinde kadınların önemli bir yeri olmuştur. Türkçülük akımının roman türündeki ilk kadın yazarlarından ve temsilcilerinden biri olarak öne çıkan Müfide Ferit Kurtuluş Savaşı yıllarında kalemiyle millî mücadeleye katılmış bir kadın yazar olarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Aydemir, Müfide Ferit'in, Yusuf Akçura'nın hayatından esinlenerek Sinop'ta sürgündeyken yazdığı romanıdır. Aydemir'in, Halide Edip'in Yeni Turan romanından sonra ikinci "Turancı" roman olarak kabul edilmesi yazarın milliyetçi yaklaşımını desteklemektedir.

Müfide Ferit'in kahramanlardan tutun da mekanlardaki en ufak eşyaya kadar milliyetçiliği bünyesinde barındıran ütopyik romanı "Aydemir" Türkçülük idealini ve Türklerin birliği düşüncesini savunan, millî şuurun uyandırılması açısından önemli bir eserdir. Bu çalışmanın amacı "Aydemir" romanındaki millî unsurları tespit etmek ve eseri milliyetçilik bağlamında değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Müfide Ferit, Aydemir, Milliyetçilik.

Abstract: In the time of the National Struggle, women were an important factor in the development of Turkish Nationalism and National literature. Müfide Ferit is a female writer who participated in the national struggle with her writings during the years of the War of Independence. As one of the first women writers and representatives of the Turkism movement in the novel genre prominent as a result, it has attracted huge attention. Inspired by the life of Aydemir, Müfide Ferit and Yusuf Akçura It is a novel written while he was in exile in Sinop. The acceptance of "Turancı" as a novel supports the nationalist approach of the author, which is the second novel accepted as nationalist genre after Halide Edip's Yeni Turan.

The utopian novel "Aydemir", which contains the ideal of Turkism and the idea of the unity of the Turks. It is an important work in terms of awakening consciousness.

* Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Öğrencisi, umrnpeksen69@gmail.com

The purpose of this study is to investigate and identify the the elements and evaluate the work in the context of nationalism.

Keywords: Müfide Ferit, Aydemir, Nationalism.

0. Giriş

Meşrutiyetin ilanından sonra hız kazanan milliyetçilik tartışmalarıyla birlikte milliyetçilik akımının etkisinde bir kimlik arayışı başlamıştır (Demircioğlu 1998). Türk milletinin de millî bir devlet olma çabasıyla birlikte milliyetçi düşüncenin hakimiyeti cumhuriyete kadar sürmüştür. Bu dönemde özellikle eserlerde milliyetçilik ön plana çıkmıştır. Bu dönemde savaş sonrası sosyal hayatta birtakım değişikliklerin meydana gelmesiyle birlikte kültürel ve edebî hayata atılan kadınların millî edebiyatımızda önemli bir yeri vardır. Özellikle İmparatorluğun hâkim olduğu düzenden millî devlete geçiş döneminde yaşanan olayları ve siyasî hayatı yansıtan milliyetçiliği eserlerine taşımış olan Müfide Ferit Millî mücadeleye kalemiyle katılarak millî edebiyata büyük katkıda bulunmuştur.

Müfide Ferit, milliyetçi kadın kimliğiyle ikinci meşrutiyetin ilanından sonra edebiyat ve yazı hayatına dahil olmuştur. Millî Mücadele döneminin önemli kadın yazarlarından biri olmakla birlikte Halide Edip gibi Türkçü-milliyetçi bir tutumla eserler kaleme almıştır (Şermet 2019). Türkçülük akımının roman türündeki ilk kadın yazarlarından ve temsilcilerinden biri olarak öne çıkan Müfide Ferit'in millî edebiyatımıza kazandırmış olduğu Aydemir adlı ütöpik romanı, Türk edebiyatında Halide Edip'in Yeni Turan adlı romanından sonra bilinen ikinci "Turancı" romandır (Yılmaz 2016). Müfide Ferit romanını Sinop'ta eşi Ahmet Ferit Bey'le sürgündeyken kaleme almıştır. Ahmet Ferit Bey'in siyasî hayatını desteklemekle birlikte eserlerinin de bu yönü ağır basmaktadır. Müfide Ferit'in eserlerindeki bu siyasî yönelime sadece eşinin değil, babası ve tabi ki Aydemir romanının ilham kaynağı olan Yusuf Akçura'nın da büyük ölçüde etkisi olmuştur (Demircioğlu 1998).

Müfide Ferit 1913-1918 yılları arasında kaleme aldığı ilk romanı olan Aydemir'de Türkçülük idealini ve Türklerin birliği düşüncesini savunmaktadır. Bunun yanı sıra romanında milliyetçilik tezini savunarak dönemin düşünce yapısını da ortaya koyması sebebiyle eseri tarihi açıdan bir

kaynak niteliği taşımaktadır (Ferit Tek 2002). Aydemir'in sadece tarihi açıdan değil duygusal açıdan da Türk milliyetçiliğini aşıl原因an bir roman olduğunu dönemin Türk milliyetçileri Köprülüzade Mehmet Fuat, Nezihe Rikkat, Reşit Süreyya, Haşım Nahit gibi isimler değerlendirmiştir (Akın 2019).

Aydemir, milliyetperver bir gencin Türkistan'daki Türklerde Türk idealini ve sevgisini yeşertmek için gösterdiği çabaları anlatan ideolojik bir romandır. Yusuf Akçura'nın desteğiyle eserini kaleme alan Müfide Ferit, Yusuf Akçura'nın hayatından esinlenerek eserinde ideal bir Türk/Türkçü tipi çizmiştir. Dönemin milliyetçilerinden Mehmet Fuat Köprülü, Müfide Ferit ve onun sanat eseri olan Aydemir'den övgüyle bahsetmektedir:

Ne bahtiyar tesadüf! Türkiye'deki Türklerin millî hakkını bir 'tez: müddea' şeklinde ileri süren ilk milliyetperver roman, bundan senelerce evvel Halide Hanım tarafından yazılmıştı; Türkiye dışındaki Türklerin de bizim kardeşlerimiz olduğunu gösteren ruhumuzun şefkat ve faaliyet ufuklarını genişleten ikinci Türkçü romanı da yine bir Türk kadını tarafından neşrediliyor. Bizde on yıldan beri Halide Hanım'dan başka belli başlı diğer bir romancı daha yetişmediği cihetle, 'Aydemir'in' intişarı bu itibar ile de mühim bir hadisedir (Ferit Tek 2002:144).

Müfide Ferit Hanım'ın kızı Emel Esin'in çalışmaları faydalanılan önemli kaynaklardan biri olmuştur. Onun çabaları neticesinde Müfide Ferit Hanım'ın hayatına ve eserlerine ışık tutulmuş, önemli kadın yazarlarımızdan biri olarak Türk edebiyatına kazandırılmıştır. Yine onun çabaları sayesinde Şevket Süreyya Aydemir'in adının ilham kaynağının Aydemir romanı olduğunu öğrenmekteyiz:

Milliyet Gazetesinin 30 Mart 1976 tarihli nüshasında Bay Ali Gevgilili'nin "Suyu Arayan Adam" adlı yazısını ilgi ile okudum. Duyduğum ilginin ilk sebebi, şüphesiz ki Şevket Süreyya Aydemir'in şahsında, Bay Gevgilili tarafından, bizden önceki neslin temayüllerinin bir tahlili yapılmak istenmiş bulunmasıdır. Bay Gevgilili'nin yazısına duyduğum alâkanın diğer sebebi ise Aydemir adıdır. Şevket Süreyya Aydemir adını nasıl seçtiğini anlatırken, annem Müfide Ferit'in 1918'de neşrettiği Aydemir adlı romanından ilham aldığını söylemektedir (Ferit Tek 2002: 160).

1. Aydemir Romanında Milliyetçiliğin İzleri

Roman vak'a itibariyle, romana adını da veren başkahramanımız Aydemir'in Türkistan'daki Türklere medeniyet götürmek ve onlarda Türk ideali ve sevgisinin alevlenmesi uğrunda çalışması üzerine kurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Aydemir Nedim Paşa'nın kızı Hazin Hanım'ı sevmektedir. Sevgilisi Hazin Hanım da kendisini sevdiği hâlde birbirlerine açılmazlar. Fakat ikisinin de ortak bir tutkusu vardır ki bu tutku onlar için aşktan öte bir şeydir: Sanat ve aşk ile Türklüğü diriltmek.

Romanında ideal bir Türk tipi çizen Müfide Ferit, Aydemir'i ideal diyebileceğimiz özelliklerle donatmıştır. Bu özellikler Aydemir'in milliyetperver ruhunu ön plana çıkararak romanın tezini desteklemektedir. Romanın başında Aydemir'in Türkistan'a yapacağı yolculuk, bu yolculuğun ardında yatan millî emel ve bu büyük emel uğruna feda edilen bir aşk tablosu Aydemir'in millî duyguları harekete geçiren bir kahraman olarak kurgulandığını gösteren ilk izlerdir. Aydemir Türkistan'a gittikten sonra da çalışmalarını yürütmüş ve buradaki Türklerin elçi, kurtarıcı olarak nitelendirdiği ve "Han" dediği kutsal bir konuma getirilmiştir. Buradaki Türklerin Aydemir'le ilgili görüşleri şu şekildedir:

Duydunuz mu? Dedi. Hakan'ın memleketinden bize bir elçi gelmiş. Bize kardeşlerimiz Osmanlıların selâmını getirmiş. Köyleri dolaşarak herkese iyilik ediyormuş. İşsizlere iş buluyor, okumayanlara okumak öğretiyor, fakire para, aç a ekmek, kitapsıza kitap, cahile ilim veriyor; herkesi düşünüyor, herkesi seviyormuş... Ve kurtuluş gününün yaklaştığını müjdeliyormuş (Ferit Tek 2002: 67).

Türkistan'daki Türkler ona büyük bir saygı ve sevgi beslemektedir. Aydemir'e neden memleketini, ailesini bırakıp buraya geldiğini sorduklarında Aydemir onlara "Benim memleketim Türk olan her yer; sevgilim, ailem üzüntüde olan her insan." (Ferit Tek 2002:88) diye cevap vermiştir. Bu ifade tam olarak Aydemir'in Türkçü-milliyetçi kişiliğini yansıtmaktadır.

Aydemir gibi sevilip sayılan bir karaktere karşıt bir karakter elbette bulunmalıdır. Bu karşıt karakter ise Ahunt Ömer'dir. Aydemir Türkistan'daki hizmetleri boyunca Ahunt Ömer'in sahiplik ettiği Mirza Uluğ Medresesi'nde kalmaktadır. Ahunt Ömer'in kendisiyle birlikte gerici görüşlerini gölgede

bırakan Aydemir, Ahunt Ömer için tehlike arz etmektedir. Onların fikrî çatışması da aslında milliyetçi bir tutumla değerlendirilmelidir. Şöyle ki Yusuf Akçura'nın ideolojik tartışmaları ele aldığı "*Tarz-ı Siyaset*"¹ adlı makalesine bakıldığında romanda Aydemir'in Türkçülük ideolojisine karşı çıkan İslamcı bir düşüncenin olduğu görülmektedir. Aydemir'in ideolojik bir roman olması da bu hadiseyle ilişkilendirilebilir.

Aydemir'in Ahunt Ömer'le olan münasebeti bir açıdan daha önemlidir ki o da Aydemir'in ideal bir Türk olarak merhametini ön plana çıkarmaktadır. Olay Ahunt Ömer'in idamına karar verilmesi ve Ahunt Ömer'in karısının Aydemir'e gelerek yardım istemesidir. Aydemir'in Ahunt Ömer'in karısı ve çocuklarının çaresizliği karşısında merhametine boyun eğerek suçu ve idam cezasını üstlenmesidir. Aydemir'in kendini feda etmesi aslında mağlubiyet kılığına girmiş bir galibiyetten başka bir şey değildir. Kendisi ölecek fakat büyük emeli yaşayacaktır.

Romandaki en önemli hadiselerden biri de aşktır. Fakat bu aşk tıpkı beşerî aşktan ilahî aşka ulaşmak gibidir. Romanda öncelikle Aydemir ve Hazin'in birbirlerine duyduğu aşkı görmekle birlikte bu aşkın Türkçülük mefkuresiyle birlikte millî bir aşka dönüştüğünü görmekteyiz. Aydemir'in Türkistan'a gitmesi ve Hazin'i bırakmak zorunda kalması Türkçülük uğruna birbirine duydukları hasret ve çektikleri acılar... Sonunda Aydemir'in idam edilmesiyle Hazin'in göz yaşları Aydemir'in milliyetçiliğiyle şekillenir:

Demir kendisinden, ağlamaktan daha büyük bir aşk istiyordu. Maddî acılı elemeleri, hicranları, ıstırapları eriyerek sınırsız ve mübarek bir aşka, Samedanî ve ebedî bir hürmete tahavvül ederken, Demir ikinci ve semavî hayatını onun kalbinde yaşayacaktı... (Ferit Tek 2002: 129)

Romandaki kahramanların milliyetçilik ideolojisini destekleyecek şekilde kurgulandığı ve her karakterin Aydemir'in etkisinde birtakım özelliklere sahip olduğu görülmekle birlikte bu karakterlerin millî duyguları uyandıracak nitelikte olduğu söylenebilir.

¹ Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset*'i Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını ele almaktadır. Bunlardan millî mücadeleyi başarıya ulaştıran ve en güçlü fikir akımı olarak kabul edilen Türkçülük, Osmanlı Devleti'nin istikbali için izlenmesi gereken politika olarak görülmektedir.

Roman, yazarı Müfide Ferit'in ağzından anlatılmakta olup yaşanılan zamanı da açıkça yansıtmaktadır. Roman ütöpik bir özelliğe sahip olmakla birlikte olayların tarihi gerçeklerin zeminine oturtularak kurgulandığını söylemek gerekir. Özellikle başkahramanımız Aydemir'le zaman arasındaki etkileşim milliyetçiliğin doğuşuyla ilgili bilgi vermektedir. Romanda zaman unsuru bize Aydemir'in içindeki milliyetçiliğin nasıl uyandığının haberini vermektedir:

...Hiçbir fakirin çekmediği azaplarla kıvrandım. Küre-i arzın tasavvur edemeyeceği ıstırap ve matemlerle ağladım. Kendini kaybeden başımda, milletimi serbest ve mesut görmek arzusundan başka his kalmadı. Sefaletlerin, elemelerin hepsini geçerek azabın en kara derinliklerine kadar indim ve orada Nirvana'yı bulmuş bir fakir gibi ben de istikbalin tılsımını buldum ve yükselmeye başladım. Bir ümit arkasından, bir ziya arkasından, istikbal semasının mavilikleri içine çıktım ve Türk birliğini gördüm (Ferit Tek 2002:49).

Verilen bu paragraftan Aydemir'in sıkıntı ve acı dolu geçmişinin onda milliyetçiliğin uyanmasını sağladığı anlaşılmaktadır. Onun acılarıyla dolu geçmişinde Türklerin acı felaketleri ve sönmüş rüyaları vardır. Bahsi geçen bu acılar Osmanlı-Rus savaşının sonucudur. Aydemir romanda birtakım tarihi bilgiler vermektedir. Örneğin; büyükbabasının Abdülaziz döneminde Buhara'ya gitmiş bir topçu binbaşı olduğunu ve kendisinin de milletinin yaşadığı felaketleri yakından gördüğünü Rusya'ya seyahat ettiğini ifade etmektedir. Bu bilgiler Osmanlı ve Rusya arasında yaşanan savaşları akla getirmektedir. Bunun yanı sıra Aydemir'in Türkistan'da bulunduğu zamanda da Çarlık Rusya'sının Türkistan'da kurduğu hakimiyetle birlikte verilmekte olan millî bir direniş görülmektedir:

-Başımıza gelenleri duydun mu Han? Rusya senin memleketinle harbe kalkışmış. Sen demiyor muydun ki Sultan'ın Türkleri de bizim kan kardeşlerimizdir. Bize kardeşlerimizi vurduracaklar; hâlbuki Şeyhülislâm cihat ilân etmiş. Biz cihada gitmeyerek melun olacaktan başka İslâm ve Türk kardeşlerimize mi tüfek kaldıracacağız? Sonra biz ne oluruz? Sen buna bir çare bulmalısın... Bizi cehennemden kurtar (Ferit Tek 2002:110).

Romanın yazıldığı zaman ve olayların geçtiği zaman kozmik(şimdiki) zaman olmakla birlikte romanın tarihi açıdan Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)'yle

sonlandığı aynı zamanda Aydemir'in idam edilmeden önce Hazin Hanım'a yazmış olduğu mektuptan da anlaşılmaktadır:

Halbuki şimdi her zamandan ziyade zavallı kardeşlerim dosta, koruyucuya muhtaçlar. Biliyorsunuz ki Rusya harp ediyor ve bütün Türkleri ölüme gönderiyor. En tehlikeli yer, en hastalıklı, en şerefsiz mevki hep Türkler için... Onlar ise o kadar biçare ve acizler ki... (Ferit Tek 2002:105)

Romanda zaman unsurunun geniş bir yer kapladığı ve tarihi zaman açısından milliyetçilik ideolojisini destekleyecek nitelikte bir unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Romanda milliyetçilik bağlamında önemli sayılabilecek olan mekânlara da değinmek gerekirse öncelikle romanı ikiye bölen iki ayrı memleket İstanbul ve Türkistan Türkçülük mefkuresi altında bir bütün olarak işlenmiş ve millî birlik düşüncesini desteklemiştir. Aydemir'i elçi konumuna getiren de onun Türkçülüğü hatta üzüntüde olan her insana fayda sağlamak emelidir. Aydemir için romanda şu sözler sarf edilmektedir:

-Han Demir'e nerelisiniz demek aklıma dünyada gelmedi. İstanbul'da doğmuş veya değil, ne ehemmiyeti var? O, bir şehrin veya bir memleketin değil ki... Hatta bazen Turan'ı bile ona vatan diye küçük görüyorum (Ferit Tek 2002:87).

Aydemir'in bir Türk olarak gösterdiği tavır Türkistanlı Türkler tarafından çok güzel bir şekilde dile getirilmiştir. Aydemir sadece Türkistan'daki değil Türklerin bulunduğu farklı memleketleri de ziyaret etmiştir. O, Türkleri millet fark etmeksizin Türkçülük adı altında bir araya getirmeyi ve geçmişteki acıların tekrar etmemesi için onların tüm acılarına kulak vermeyi, onlara kol kanat germeyi millî bir emel haline getirmiş ve bu uğurda çalışmıştır.

Aydemir'in mekanlarla olan ilişkisi bu kadarıyla kalmaz. Özellikle İstanbul'da Yeşilköy'deki Nedim Paşa Konağı onun Hazin'le olan ilişkisi açısından önemli olmakla birlikte Konak, romanda dönemin zengin hayatının bir parçası olan ve Türk kültürünü yansıtan önemli bir unsurdur. Aydemir'in Türkistan'da hasta bir şekilde yatarken Hazin'e duyduğu özlemi dile getirerek bu konağın güzelliklerini de ifade etmektedir:

Sinirlerine hükmedebildiği birkaç dakika esnasında kendisine darılıyor ve uyumaya çalışıyordu; fakat yine oda kendi etrafında oynamaya başlıyor,

pencereden giren hayaller tanıdık şekiller alıyor... Beyaz ve sevgili bir hayale ne kadar benziyordu... O parlayan iki yıldız mı, yoksa ona bakan gözler mi? Ah, evet işte orada deniz...Denizin yanında yeşil bir bahçe ve içinde beyaz bir köşk... İşte orası memnu cennet... Hazin!... Ah güller, bu güllerin bahçesi nerede? Hatırlıyor musun? Senin balkondaki yağmurla ezilmiş o güller ne güzeldiler... Ben onların ateşli renklerinden kaçtım... Fakat seni unutamadım... (Ferit Tek 2002:96)

Yukarda Aydemir'in hasta halde yattığı yer Türkistan'da bulunan Mirza Uluğ Medresesi'dir. Bu medresenin romanda önemli sayılabilecek yanı sessiz ve soğuk olmasıdır. Aydemir buradaki soğukluğa Hazin'in hayalinin ve millî emelinin onda uyandırdığı hislerin sıcaklığıyla dayanmaktadır. Üstelik romanda bu iç mekânın fiziksel durumu Aydemir'in durumuyla bir uyum içinde gibidir:

Demir'in Mirza Uluğ Medresesi'ndeki odası bu akşam sessiz ve soğuktu. Odayı yarı karanlıkta bırakan küçük isli bir lamba aydınlatabildiği kısımlardaki eşyanın gölgelerini heyülâî şekillerle duvara aksettiriyordu. Camsız Pencerelelerin kapanmış tahta kapaklarındaki delikler, aralıklar, gazete parçalarıyla sıkıştırılmıştı. Yirmi dört saattir yanmayan sobanın üstünde duran sürahi ilâç şişesi içindeki mayiler donmuştu... (Ferit Tek 2002:93)

Mirza Uluğ Medresesi'nin bu fiziksel durumuna daha yakından bakıldığı zaman sadece Aydemir'le değil Türkistan'da düşman altında ezilmiş Türklerin millî direnişiyle de uyum içinde olduğu söylenebilir.

Aydemir'in Türkcülüğü kuvvetin hâkim olduğu, zayıfın ezildiği bir dünya anlayışına karşı çıkmaktadır. O tüm insanîyetin saadetini arzulamakta ve mağdur milletlerin hâkim milletlerin altında ezilmeyeceği, iki tarafın da serbest ve bahtiyar milletler olarak kalabileceği bir dünya düzeni istemektedir. Aydemir bu düzenle ilgili şu öğütleri vermektedir:

İnsan olduğumuz gün, insanîyetin saadeti hâkim olduğu gün fazilet insanîyetin tekâmülü için arandığı gün fenalara mücazat verilmeyecek; hatta semavi mücazatlara bile tehdit edilmeyecek... Semavi mükâfatlar da vaat edilmeyecek. Bütün faziletler, iyiliğin yalnız kendisi için, insanîyetin güzelliği, tekâmülü için yapılacak. Fenalar da kardeş olacaklar ve bu kardeşlik muhabbeti onları iyiliğe götürecektir. Anladın mı oğlum Ali, kalbinde kin

büyütme; hatta hâkimine, seni esir edene bile bir kardeş nazarıyla bak... Fenalara acı. Acımak en büyük mücazatlardandır zaten... Merhameti bedbahtlara verilir zannetme, acılar muhabbetle, sevgiyle teselli edilir; fakat fenalar merhametle tedavi görüyorlar... (Ferit Tek 2002: 92)

Aydemir Türklüğü uyandırma yolunda birçok faydalı iş yapmış Türkistan'daki öğrencilerine ve ihtiyacı olan diğer insanlara titizlikle eğitim vermiş, Türklüğe giden bu yolda hiçbir yardımı esirgememiş ve tüm insanlığıyla ideal bir Türk olabilmiştir. Aydemir'in uzattığı yardım elinin o kadar sınırı yoktur ki vicdanının büyüklüğü canının kıymetine üstün gelmiştir. Bir idam cezasını üstlenerek kendi sonunu da kendisi yazmıştır. Romanda milliyetçilik yolunda kendini feda eden Aydemir'in acı sonu millî bilinci hiç uyanmamış olanların dahi yüreğinde bir Türklük ateşi yakmayı başarmıştır. Hatta onun güzide öğrencileri onun milliyetperverliğini yaşatacak bir yol bularak onun mukaddes adını ve emanet ettiği büyük vazifeyi ölümsüzleştirmiştir:

Mektepten şadname olarak, emele bütün hayatı müddetince hizmet görmeye ahdeden her talebe çıkacağı gün kendi ismine hocamız Aydemir Han'ın mukaddes ismini ilâve edebilecek. Ben Aydemir Mehmet olacağım; arkadaşım Aydemir Kâzım ve bu isim ilâvesi ona ebedî bir hürmet, ebedî bir tazim hayatı hazırlayacağı gibi bizi de üstümüzde taşıdığımız ismin kudsiyetini muhafazaya ve daimî surette o isme lâayık olmaya teşvik edecektir (Ferit Tek 2002:108).

Bu kutsal vazife için çalışanların alacağı bu isme yakından bakmak gerekir. Bu ismi hem aslı şahsa hem de romanına uygun gören yazar için ismin bir anlam taşıdığını söyleyebiliriz. Öncelikle Aydemir'e kelime anlamı olarak bakıldığında ay gibi karanlığı aydınlatan ve demir gibi güçlü zorluklar karşısında direnç gösteren iki kelimenin birleşiminden doğan Aydemir, romanda verilmek istenen mesaja gayet uygun bir isimdir. Onu tanıyanlar ve ona inananlar tarafından verilen Han unvanı ise Aydemir'i Türklerin gözünde Türkçülüğün öncüsü konumuna getirir.

Müfide Ferit'in Türkçülük mefkuresini dile getirdiği bu değerli eserin ismi de kendisi kadar değerli görülmüştür. Müfide Ferit, Birinci Dünya Savaşı'na katılan ve mağlup olan askerlerimize moral olması amacıyla kaleme aldığı Aydemir'i cepheyken okuyanlardan biri de Şevket Süreyya Aydemir'dir.

Kendisi bu romanın etkisinde kalarak soyadı kanunuyla birlikte Aydemir'i soyadı olarak seçmiştir. Gençlik yıllarında Turancılığı desteklemiş olan Cumhuriyet döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olan Şevket Süreyya'nın tıpkı Aydemir'in öğrencileri gibi bu ismi taşımak istemesi romanın ideolojik yanını öne çıkarması açısından kayda değerdir.

Sonuç

Millî mücadele döneminde Türkçü-milliyetçi kişiliğini eserlerine yansıtan ve millî edebiyatımıza bir kadın yazar olarak ciddi katkılar sunan Müfide Ferit'in siyasi ağırlıktaki hayatının ve sosyal çevresinin etkileri yadsınamayacak ölçüde büyüktür. Milliyetçilik bağlamında birçok eser kaleme almış ve kendi yaşantısıyla Türk toplumuna örnek olmuştur. Müfide Ferit'in kişiliğine ve milliyetçilik anlayışına ayna tutan değerli eseri Aydemir, Türk edebiyatı camiasında büyük bir yankı uyandırarak taktire değer görülmüştür. Onun Türkçülük mefkuresini kalplerde uyandıran bu eser titizlikle incelenmiş ve satır satır milliyetçiliğin izleri sürülmüştür. Aydemir'deki milliyetçiliğin izlerine hem romanın yapı unsurlarında hem de romanın yazıldığı dönemle ve o dönemdeki çevreyle olan etkileşiminde rastlanmıştır. Tüm bu izler doğrultusunda tarihi açıdan da bir kaynak niteliği taşıyan Aydemir'in millî duyguları harekete geçirmesi ve Türkçülüğün, millî şuurun önemini vurgulamasından ötürü milliyetçilik bağlamında Türk edebiyatının önemli eserlerinden biri olmasının yanı sıra yazarı Müfide Ferit'in de Türk edebiyatı ve Türk tarihi için önemli bir şahsiyet olduğunu dile getirmek gerekmektedir.

Kaynakça

- AKIN, H. (2019). *1919-1923 Yılları Arasında Gazete ve Dergilerde Çıkan Roman Değerlendirmeleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- DEMİRCİOĞLU, C. (1998). "Aydemir Müellifi Müfide Ferit Hanım". *Toplumsal Tarih*, 10/59.
- DEMİRCİOĞLU, C. (1998). *Müfide Ferit Tek ve Romanlarındaki Milliyetçilik*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- ESİN, E. (1972). *Annem Muharrir Müfide Ferit Tek. Türk Soroptimisti In Memoriam Müfide Ferit Tek*. İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- FERİT TEK, M. (2002). *Aydemir*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- KOÇAK, B., Tamer, A. (2008). “İkinci Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edip ve Müfide Ferit”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 1/45.
- OKAY, O. (1990). *Millî Edebiyata Dair, Sanat ve Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖZÇELİK, M., Hakan. (2015). “Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset” Makalesi Üzerine Düşünceler”. *ABMYO Dergisi*, 38: 55-68.
- YILMAZ, A. (2016). “Millî Edebiyat Dönemi Türk Romanında Türkçü/Turancı Kadın Kimliği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/47.
- YILMAZ, E. (2021) Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevket-sureyya-aydemir-1897-1976/> (26.04.2022).

Alevi-Bektaşı Nefeslerinin Naz Makamı Bağlamında Değerlendirilmesi

Evaluation of Alevi-Bektashi Nefes in the Context of Naz Maqam

*Yeliz Bilge Doğru**

Öz: Toplumların genelinde, farklı düşünce sistemleriyle hareket eden kitleler var olmuştur. Bu kitlelerde inanç noktasında ayrımlar gözlemlenmiş ve bu ayrımlar aynı noktaya farklı yollardan varılabileceğini ortaya koymuştur. Temelde insan Tanrı'ya yaklaşmanın yolunu, içinde doğduğu toplumun düşünce sistemi, inancı, töresi ile özdeşleştirerek bulmuştur. En eski toplumlarda dahi Tanrı'ya ulaşma yolunda farklı inançları görmek, yöntem ve uygulamalarla karşılaşmak mümkündür. Geçmişten bugüne bu inançları farklı yorumlarla sentezleyen topluluklar, bir şekilde Tanrı ile birlik olmanın yollarını aramışlar ve kendi düşüncelerinde bulmuşlardır.

Alevi-Bektaşı inanç sisteminde Tanrı'ya bätini bilgilerle yaklaşılabilceği inancı yaygındır. Bätini yaklaşımın beraberinde getirdiği düşünce yapısı sebebiyle kimi şairler, şiirlerini naz makamında kaleme almışlardır. Şiirlerde kullanılan fakat kabul görmeyen isyankâr üslup, Alevi-Bektaşı inancında Tanrı ile olan mesafeleri kaldırmanın yolu olarak görülmüştür. Şairin kullandığı üslup yalnızca kendine mahsus edilmiştir. Yazıda, Alevi, Bektaşı, nefes, naz makamı gibi kavramlara açıklık getirildikten sonra, bätini inancın etkisiyle yazılan Alevi-Bektaşı nefeslerinin naz makamında değerlendirilebileceği ortaya konmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda, yalnızca naz ehli kişilerin Tanrı'ya naz makamında yaklaşabileceğine dair açıklamalarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Bektaşılık, Alevi-Bektaşı nefesleri, naz makamı.

Abstract: There has always been masses that act in different thought systems in societies. Within these masses, some separations has been observed in terms of belief and these separations have proved that it is possible to reach to a conclusion through different paths. Mankind have essentially found ways to be closer to God by utilizing the thoughts, believes, and customs of the societies they were born into. Even in the most ancient societies, it is possible to see different believes methods, and applications in the pursuit of reaching to God. Throughout the history the societies that

* *Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, bilgeyelizdogru@outlook.com*

incorporated different interpretations into these believes have always searched for ways to be with God, and found Him in their own thoughts.

In the Alevi-Bektashi belief, there is a consensus that God can be reached by esoteric notions. Thanks to the mindset that has been brought about by an esoteric approach, some poets have written their poems in “naz mağam.” The rebellious tone that is used in hymns but not really approved has been considered as a way to overcome the obstacles on the path to the God in the Alevi-Bektashi belief. The tone that poets use has always been pertained to them and them only. In this essay, after explaining terms like Alevi, Bektashi, hymn, and the “naz mağam,” the possibility if Alevi-Bektashi hymns that has been written under the influence of esoteric notions can qualify to be in naz mağam has been explored. At the same time, explanations about the suggestion that only those who are qualified in naz can get closer to God in naz mağam has been given.

Keywords: Alevi, Bektashi, Alevi-Bektashi hymns, Naz Mağam.

0. Giriş

Alevi-Bektaşı geleneğinin etkisiyle yazılan şiirlere bakıldığında Tanrı’ya karşı bir tavır alındığı görölmüştür. Şairler ise toplum tarafından isyankâr olarak algılanmış ve dışlanmıştı. İnsanların veya toplumların düşünce sistemlerinin farklılığı göz önüne alındığında tek taraflı bir yaklaşımın mümkün olamayacağı da anlaşılmış olacaktır. Toplum ve bireyler tarafından yanlış yorumlanan Alevi-Bektaşı geleneğinin söylemleri ancak Alevi-Bektaşı geleneğinin inanç yapısı kavrandığında doğru yorumu beraberinde getirmektedir.

Alevi-Bektaşı geleneği içinde var olan çeşitli konuların ele alındığı şiirlere, nefes yahut deyiş adlandırması yapılmıştır. Bu şiirlerde şairlerin Tanrı’yı sıklıkla eleştirdiği, isyan ettiği görölmüştür. Farklı gelenekler açısından olumsuz değerlendirilen bu tutum, Alevi-Bektaşı geleneğinin düşünce sisteminin temelini oluşturan bätini inancın etkisiyle gerçekleşmiştir. Bätini inanç gereği Tanrı ile iletişime niyaz etmekle değil, naz etmekle geçilmiştir. Yalnızca naz makamına erişebilen şairlerin kullandığı isyankâr üslup, naz makamının önemini de göstermiştir. Görünenin ardındaki gizliliği açığa çıkarmak bätini inancın özünü oluşturmuştur. Şiirler ele alınırken, örtük anlamların göz ardı edilmesi yanlış yorumları da beraberinde getirmiştir.

Öncelikle Alevi-Bektaşî inancının esaslarını bilmek, inançların temelindeki düşünceyi anlamak yanlış yorumlamaya engel olacaktır.

Yazının başında, Abdülbaki Gölpınarlı, Ahmet Güner Elgin, Sadık Tural, Hasan Kamil Yılmaz gibi araştırmacıların çalışmalarından, Alevi-Bektaşî kavramlarına açıklık getirmek için yararlanılmıştır. Ardından Ethem Cebecioğlu, Abdülbaki Gölpınarlı, Süleyman Uludağ, Cem Dilçin, Sadık Tural ve Doğan Kaya'nın nefes kavramı için yaptığı açıklamalara yer verilmiştir. Son olarak naz makamı hakkında ileri sürülen görüşlerin aktarılması, Alevi-Bektaşî nefeslerinin naz makamı sayılabileceğini göstermiştir. Tüm anahtar sözcüklerin ele alınmasını takiben yazının ortaya koymaya çalıştığı tez için, Abdülbaki Gölpınarlı'nın kaleme aldığı, "Alevi-Bektaşî Nefesleri" adlı çalışmasından alınan naz makamına uygun nefeslere ve açıklamalarına yer verilmiştir.

Nefeslerin gizli anlamları açığa çıkarılmaya çalışırken yararlanılan kaynaktan alınan şiirler aynen aktarılmıştır. Nefeslerin naz makamı bağlamında ele alınması, üzerinde durulan kavramların ve araştırmacıların açıklamaları dâhilinde gerçekleştirilmiştir.

Alevilik

Alevi, kelimesinin kökeni Arapça'dır ve "Ali'ye mensup, Ali'ye ait" anlamlarına gelmektedir.

"Alevi, Hz Ali'yi en üstün insan gören, onu Hz. Peygamberin vefatından sonra imamlığa gelmesi gereken ve bu tercihi Allah'ın ve Hz. Peygamberin yaptığına inanılan kişidir." Hz. Ali'nin ve oğullarının haksızlığa uğradığını düşünen kişiler, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisine dayalı hareket ederek, temelde Kur'an ve sünnet çizgisine bağlı kalmışlardır. (Elgin, 1991, s. 18)

Alevilik üzerine tanım yapan araştırmacılardan biri de Abdülbaki Gölpınarlı'dır. Gölpınarlı'ya göre:

"Ali'ye mensup anlamına gelen bu söz, hem Hz. Ali soyundan gelen anlamına gelir, hem de Hz. Ali taraftarı olan, onun yolunda giden anlamını verir. "Gerçekten de yüce Allah her peygamberin soyunu o peygamberin sulbünden izhar etti, benim soyumuysa Ebu Talib oğlu Ali'nin sulbünden izhar eyledi"

hadis-i şerifi mucebince Hz. Ali'nin ve Cenab-ı Peygamberin kızları Hz. Fatıma'nın sulbünden gelenlere denmiştir. Bunlara umumi olarak "Seyyid" dendiği gibi İmam Hasan soyundan gelenlere "Seyyid" denmesi de adet olmuştur. Bunlara Kur'an-ı Mecid'in hükmünce malı temizlemesi dolayısıyla zekât ve belayı def etmesi yüzünden sadaka vermek haram olduğu gibi onlarından zekât ve sadaka vermeleri haramdır; ancak zekât ve sadakalarını birbirlerine verebilirler. Soyu Hz. Pergamber'in ataları Abdülmuttalip'e erişen kişilerin hepsi de bu hükme girer ve "Ali Muhammet – Muhammet soyu" sayılır. Ayrıca Hz. Muhammet'ten sonra halife ve Peygamber'in vasisi olarak Hz. Ali'yi ve onun soyundan gelen İmamları tanıyanlara, Ali ve evladının tarafını güdenlere Ali taraftarı olanlara Alevi denmiştir." (Gölpınarlı, 1977)

Alevi-Bektaşî nefeslerinin ele alındığı yazıda, Alevi-Şii ayrımını da değinmek gerekmektedir. Alevi ile Şii mefhumları zamanla aynı anlamı taşımaya başlamıştır. Fakat bu anlam, dönem, ülke ve milletlere göre farklılık arz etmiştir. Ahmet Güner Elgin, bu anlam karmaşasına tarihi olayların ışığı altında açıklık getirmiştir:

"İran'daki ile Orta Asya'dan gelip Anadolu'yu vatan yapan Türk toplulukları arasında Hz. Ali çizgisi kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Türkler, Hz. Ali'yi hiçbir sosyal, siyasi ve kültürel direnişe alet etmeden kalben sevmişler, bağlılıklarını İslamiyet'in temelini zedelemeyecek bir uyumla asırlardır sürdürmüşlerdir. İran Müslümanları ise olayı soyut bir sevgi anlamında almamışlar, onu bir fırka, ikilik şekline dönüştürmüşler, Hz. Ali sevgisini, Arap-Emevi hâkimiyetine karşı siyasi bir direnişe çevirmişlerdir. Bu anlayış farkı nedeniyle, en yoğunu Safaviler döneminde olmak üzere, Türki'ye Müslümanlarına ve devletine yönelik Şia propagandaları iltifat görmemiş, böylece bugün şahidi olduğumuz Alevi-Şii farklılığı doğmuştur." (Elgin, 1991, s. 18-19.)

Bektaşîlik

XIII. yüzyılda Kalenderîlik içinde teşekküle başlayıp, XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektaşî Veli an'aneleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkmış, büyük kısmı bâtını hüviyet kazanmış bir tarikatır. Tarikat, "Tarikat-ı Bektaşîyye" , "Bektaşî Tarikatı" , Tarik-i Nazenin" adlarıyla da anılmıştır.

XV. yüzyılın son çeyreğinde, propagandalarla Şii tesirinin altında olan Bektaşilik Balım Sultan'ın dergâhın başına getirilmesiyle yön değiştirmiş, kendi yapısına uygun tasavvufi bir çerçeve oluşturmuştur. Balım Sultan, "Hak-Muhammed-Ali" teslisini ve on iki imamı Bektaşiliğin temelini oturtmuştur. Bektaşiliği bir arada tutan şey tasavvuf olmuş, büyük ölçüde vahdet-i vücud düşüncesiyle hareket etmiştir. Balım Sultan tarafından şekillendirilen tarikat, daha sonra Hacı Bektaş zaviyesine bağlı sağlam bir taşra teşkilatı oluşturularak kurulmuştur. (Tural, 2004, s. 393-394.)

Bektaşilik "dört kapı" esasına dayanmıştır. Bunlar: Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat Kapısı'dır. Şeriat kapısında; İslam dininin temel ilkeleri, Aleviliğin genel koşulları ve Allah-Muhammed-Ali üçlemesinin manası öğretilmiştir. Tarikat kapısında; Bektaşiliğe girme yolları ve mürşide bağlanma yolları gösterilmiştir. Hakikat kapısında; Vahdet-i vücudun varlığı özümsemiştir. Burada gizli manalar açığa çıkarılmıştır. Marifet kapısı ise; En yüksek mertebedir ve üç aşamadan oluşur: Ayne'l-yakın "görerek bilmek", ilme'l-yakın "edinerek bilmek", hakke'l-yakın "gerçeğe ulaşarak bilmek". Bu kapıda bütün varlık gizemlerine sahip olunmuştur. (Elgin, 1991, s. 93.)

Bektaşilik içinde bâtını, hurafî ve şamani unsurlar taşıyan bir kültür mozaiğidir. Bektaşiler, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat anlayışı ve ehl-i beyt sevgisi ekseninde Sünnileri ve Alevileri cem etmişlerdir. (Yılmaz, 2010, s. 251-252.)

Nefes

Alevi-Bektaşî edebî ürünleri bağlamında, nefes/deyiş için yapılan araştırmalarda, "Genellikle hece vezniyle yazılmış; övme, yerme, mersiye, aşk, zaman gibi konuları ele alan şiirlerdir." açıklaması yapılmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, bu nefeslere şiir demekten kaçınmış, yerine ilahi adlandırması yapmıştır. Aynı zamanda nefeslerin; övüş, yeriş, mersiye, aşk ve zaman kavramlarının dışında, erkânı, yolu-yordamı anlatış konularını da ele aldığını ifade etmiştir. (Gölpınarlı, 1977, s. 251) Ethem Cebecioğlu, nefes kavramına farklı bir açıdan yaklaşmıştır:

"Nefes, kelimesinin kökeni Arapça olup; soluk, hafif rüzgâr, uzun söz, mühlet, bolluk, genişlik anlamlarını karşılık gelmektedir. Kâşânî'ye göre bu, gaybdan

gelen latifeler sebebiyle, kalplerin rahatlamasıdır. Muhip ve mahbubun ünsiyetidir. Nefes sahiplerinin, hallere sahip olan kişilere göre daha saf ve daha hassas oldukları kaydedilir. Sahib-i vakt, mübtedi iken, nefes sahibi müntehidir. Hal sahibi ise bu ikisinin arasındadır. Haller, ortalar, nefesler ise, terakkinin nihayetidir. Vakitler kalp ehline; haller ruh erbabına, nefesler ise sırlar ehline mahsustur.” (Cebecioğlu, 2009, s. 469)

Süleyman Uludağ, nefes ile ilgili klasik tanımlara katılmış, üzerine eklemeler yapmıştır:

“Rahmani (ilahi) nefes. Ayn olarak a’yâna yayılmış genel varlık ve varlıkların suretlerini taşıyan heyula. İnsanın nefsi esas itibarıyla aynı olduğu halde boğaz, ağız, dil ve dudakların çeşitli hareketleriyle nasıl farklı ses ve sözler haline geliyorsa, aslında bir ve aynı olan vücut da mazharlara göre o şekilde farklılık gösterir. Harf varlık ilişkisi buna bağlıdır. Rahmani nefese küllî heyula, rikk-ı menşur ve kitab-ı mestur da denir.” (Uludağ, 2005, s. 273)

Cem Dilçin ise nefesleri, Bektaşî şairlerinin yazdığı şiirler olarak, konu ve üslup bağlamında açıklamıştır. Nefesler için; “Genellikle nefeslerde tasavvuftaki vahdet-i vücut kuramı anlatılır. Bunun yanı sıra Hz. Muhammet ve Hz. Ali için övgülerde söylenir. Nefeslerde kalenderane ve alaycı bir üslup dikkati çeker.” ifadelerini kullanmıştır. (Dilçin, 2019)

Halk edebiyatında, bu ürünler halk şiiri ya da halk türküsü olarak nitelendirilmiştir. Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü’nde, deyiş, (deyişat) nefes; “kelam, söz, münakaşa, söz düellosu gibi anlamlarının yanı sıra, söyleme biçimi veya üslup manasına da intiva etmektedir.” şeklinde açıklanmıştır. Şairler yahut âşıklar arasında yarışma, müsabaka şeklinde şiirleşmeyi ifade eden bu alanda esas önemli olan iki âşık şairin karşılıklı şiir söylemesidir. (Tural, 2004, s. 493) Folklor üzerine çalışmalar yapan Doğan Kaya, nefesler için;

“Bektaşî âşıklarının sazla söyledikleri nükteli, zarif biraz laubali ve alaylı tasavvufî şiirlere verilen ad. İçlerinde ilahi olanları varsa da onlardan ayrı isimlendirilir. Nefesin ilahilerden farkı hepsinin ilahi kabilinden ürünler olmamasıdır. Nitekim methiye, mersiye, hicviye tarzında söylenmiş pek çok nefes vardır. Her biri ayrı ezgi ile terennüm edilir. Hz. Muhammed için söylenenlere na’t Hz. Ali methiyelerine de nefes denir. Nefeslerde genellikle

vahdet-i vücut düşüncesi esas alınır. Rindane ve kalenderane eda taşırırlar ve lirik bir üslup göz çarpar.” (Kaya, 2007, s. 564) açıklamalarına yer vermiştir.

Nefes ve deyiş farklı iki tür gibi görünse de aslında aynı anlamı taşımıştır. İsim olarak değişik adlandırılması, Alevi-Bektaşî ayırımından kaynaklanmıştır. Nefes ve deyiş farklı türler olmayıp, aynı geleneği temsil etmişlerdir. Alevi şiir geleneğinde söylenmiş şiirlere deyiş, Bektaşî geleneğinde söylenmiş olanlara da nefes denmiştir.

Naz Makamı

Naz, işve, cilve, bilmezlikten gelme gibi kavramlara karşılık gelmektedir. Abdülbaki Gölpınarlı, “Bildiği halde aldırış etmemek, bilmezlikten gelmek, kendini çekmek, çekmiş görünmek, nazlanmak anlamında Farsça bir sözcüktür.” (Gölpınarlı, 1977, s. 248)

Tasavvufta naz mefhumu, daha çok Tanrı ve insan arasındaki ilişkiyi açıklayan bir kavram olup, âşık ve maşuk ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, aşığın mâşuka güç vermesi anlamında kullanılmıştır. Naz yalnızca âşıklara mahsus olmuştur. (Cebecioğlu, 2009, s. 467-468.) Âşığın kalbini kuvvetlendirmiştir.

Süleyman Uludağ naz terimini, “naz ehli” kavramını kullanarak açıklamıştır: “Hakk’a nazı geçen, Hakk’a karşı nazlanan veli. Naza idlal, arbede ve ayn-i tahakküm de denir. Naz ehli yüce Mevla ile gayet samimi, her türlü resmiyetten ve kayıttan uzak sohbet eder ve ona içlerini döker.” (Uludağ, 2005, s. 271) “Naz ehlinde alışlagelmiş edeb tavrına rastlanmaz. Bunlardan sık sık şatah ifadeler zuhur eder.” (Cebecioğlu, 2009) Tarikat ehli olduklarından, aykırı davranışlarına rağmen suçlu sayılmazlar. (Tural, 2004, s. 493)

Naz, aşığın içinde bulunduğu durumun o an ki halini ifade etmiştir. Bundan dolayı hal makamı da denmiştir. Edebiyatta da, sevgilinin manevi hallerinden biri olarak görülmüştür. Sevgili âşığa zaman zaman lütüfkâr, zaman zaman da cefakâr davranışlar göstererek, kararsız bir tavır takınıp kendini ağırdan satmıştır. (Tural, 2004, s. 493)

Bektaşî tarikatı, Tarikat Nâzenin adıyla da anılır ve bu tarikata göre, Allah’a kimi naz ile kimisi niyaz ile yaklaşır. (Tural, 2004, s. 493) Diğer tarikatlar için ise Allah’a yaklaşmanın bir yolu niyaz etmekten geçmiştir. Niyaz; yalvarmak, dilemek, gönül alçaklığında bulunmak, dua etmek, selam ve hürmet anlamlarına gelir, nazla aynı dildedir. (Gölpınarlı, 1977, s. 248)

Alevî-Bektaşî Nefeslerinin Naz Makamı Bağlamında Değerlendirilmesi

Alevî-Bektaşî inancında, Tanrı’ya olan sevginin naz makamında dile getirilmesinin, aciz aşığa güç verdiği inandırılmıştır. Alevî-Bektaşî nefeslerinin birinde, niyaza yüz çevirerek, naz makamıyla anlama eriştikleri açıkça belirtilmiştir:

“Teveccüh kılmadık bâbı niyaza
İrfanla eriştik rütbei naza
Aşına çıkmışız şûbedebâza
Perdenin ardını görenlerdeniz” (Gölpınarlı, 2017, s. 361)

“Teveccüh kılmadık bâbı niyaza” ve “İrfanla eriştik rütbei naza” dizelerinde Tanrı’ya açılan kapılara yalvararak değil, anlayarak ve bilerek yönlendiği vurgulanmıştır. Dörtlüğün son dizesinde kullanılan “perde ardını görenlerdeniz” söylemi, Ethem Cebecioğlu’nun nefes kavramında izhar ettiği, nefeslerin sırlar ehline mahsus oluşu, ifadesini akıllara getirmiştir. Bu bağlamda nefesler, sırlara müntehi olan kişiler tarafından kaleme alınmıştır.

Tasavvufta, kendi özünü bulabilmek için çıkılan yolda, aşk önemli bir yer edinmiştir. Aşk temi şiirlerin çoğunda kullanılmış, varlık bütününe ulaşmada mühim bir araç olarak görülmüştür. Tasavvuf inancını kabul edenler, çoğu zaman aşka mahsus anlatımlarıyla ön plana çıkmıştır.

Kınamayın aklım yitirdiğime
Âşık Maşuk'unu del'eyler imiş
Mahitap gözlerin ateşi közü
Yakar bu bendeyi kül eyler imiş

Huplar göçü uğradı da yol etti
Kimse bilmez elif kaddim dal etti
Çeşm-i mesti didelerim sel etti
Beğenir bir güzel göl eylermiş

Sular gibi akıp akıp durulan
Meğer aşk atına binmez yorulan
Yusuf gibi Zelha'sına sarılan
Satar kend'özünü kul eyler imiş

Veli'm aydur yâre kullar olurum
Yâr el katmaz ise bu dertten ölürüm
Çektiğim çileyi ondan bilirim
N'eylerse Âdem'e ol eyler imiş (Gölpınarlı, 2017, s. 198-199.)

Âşık Veli'nin kaleme aldığı nefes, aşkı konu alan nefeslere örnek teşkil etmiştir. Veli, sevgilinin ona çektiği acılar yüzünden ne hallere düştüğünü, kendi özünden bile vazgeçtiğini, nefesin bütününde aktarmıştır. “Çektiğim çileyi senden bilirim” ve “N'eylerse Âdem'e ol eylermiş” dizelerinde, yardımın yine sevgilinin kendisinden geleceğini bildiği halde âşığın kendini naza çektiği görülmüştür. Tanrı'yı çektiği sıkıntılara neden olarak görmüş, hemen ardından suçlamıştır. Gerçekleştirilen Tanrı'yı suçlama eylemi, ona karşı yapılan bir sitem olarak görülmüştür. İnanca göre ise, bu sitem zaten sevgili (maşuk) tarafından hoş karşılanmıştır. Görünürde hoş karşılanmayan bu ilişki, temelde âşıkla maşuk arasındaki sevi ilişkisinden farksızdır. Âşık burada, Tanrı katına erişmiş bir zat konumunda yerini almıştır. Bu şekilde bir anlatım dilini, sadece güçlü bir bağlılık duygusuyla maşukunu seven âşık kullanmıştır.

Alevi-Bektaşî şiirlerinde, toplum tarafından kutsallık atfedilmiş her şey, Tanrı'da dâhil, gerektiği yerde tenkit edilmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı, bu durum için;

“Bektaşî sırası gelince Tanrı'ya değil, inancın merkezi ve mihveri olan Ali'ye bile çatar, onu bile tenkit eder. Çünkü varlığına inandığı kudret, onca korkulacak, çekinilecek, hatta tapılacak bir kudret değildir; sevilecek, sırası gelince nazlanılacak bir kudrettir; kulunun nazını sitemini çeker, aykırı sözlerini bile hoş görür.” (Gölpınarlı, 2017, s. 203) ifadelerini kullanmıştır.

Yücelerden yüce gördüm erbapsın sen koca Tanrı
Âlem okur kelim ile sen okursun hece Tanrı

Erlığı ile anılır filan oğlu filan deyü
Anan yoktur baban yoktur sen benzersin... Tanrı

Kıldan köprü yaratmışsın gelsin kulum geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım yiğit isen geç e Tanrı

Garip kulun yaratmışsın derde mihnete katmışsın
Anı âleme atmışsın sen çıkmışsın uca Tanrı

Kaygusuz Abdal yaradan, gel içegör şu cur'adan
Kaldır perdeyi aradan gezelim bilece Tanrı (Gölpınarlı, 2017, s. 213)

Kaygusuz Abdal tarafında yazılan nefes ilk etapta Tanrı'ya karşıt bir tavır sergiler gibi görünmüştür. Onu her şekilde eleştirmiştir. Heceleyerek okumasında kast ettiği, Tanrı'nın “kün fe yekün” , “ol der ve olur” sözleri olmuştur. Her şeyi ağzından çıkan tek kelimeyle olduran bir kudrete gönderme yapılmıştır. “Anan, baban yok” ifadelerini kullanırken, kullarının kâinata kötü söylemler için kullandığı olumsuz anlamına değil, İhlas suresinde geçen, “O doğmamış ve doğurulmamıştır.” anlamına işaret etmiştir. Bu hadiseye atıfta bulunarak, bir bakıma Tanrı'nın birliği ve kimsenin övgüsüne ihtiyaç duymadığı hatırlatılmıştır. Yarattığı âlemdeki insanlara sunduğu eşitsizliği, kendisinin de yaşaması söylenmiştir. Nefeste, her türlü resmiyetten uzak bir sohbet havası hâkim kılınmıştır. Tanrı'ya, bir aşığın sevgilisine yaptığı gibi iç dökülmüştür. Bu tarz bir konuşmayı ise sadece naz ehli, yüce kişiler yapabilmektedir. Nefeste, görüntü itibarıyla Tanrı'ya inanma yolunda ters düşün bir tavır sergilense de iç manasındaki anlamlar başka olmuştur. Tıpkı, “Kaldır perdeyi aradan gezelim bilece Tanrı” dizelerinde, Tanrı'nın hikmetinin gizinde olduğunu söylendiği gibi, Kaygusuz Abdal'ın şiirinin hikmeti de gizli manasında saklı kalmıştır.

Yeri göğü ins ü cin yarattın
Sen ey mimarbaşı eyvancı mısın?
Ayı, günü, çarhı, burcu var ettin
Ey mekân sahibi, rahşancı mısın?

Denizleri sen yarattın kapaksız
Suları yürüttün elsiz ayaksız
Yerleri temelsiz, göğü direksiz
Durdurursun aceb iskâncı mısın?

Kullanırsın kanatsızca rüzgârı
 Kürekle mi yarattın sen bu dağları
 Ne yapıp da öldürürsün sağları?
 Can verip alırsın, sen cancı mısın?

Sekiz cennet yaptın âdem için
 Adın büyük bağla onun suçun
 Âdem'i cennetten çıkardın niçin
 Buğday nene lazım harmancı mısın?

Bir iken bin ettin kendi adını
 Görmedim sen gibi iş üstadını
 Yeşertirsin, kurutursun odunu
 Sen bahçıvan mısın ormancı mısın?

Cebrail'e perd'altından söylersin,
 İnip Beytullaha kendin dinlersin?
 Bu ateş-i cehennemi neylersin
 Hahamın mı var ya külhancı mısın?

Hafâya çekilip seyrana durdun,
 Aklı yetmezlerin aklını urdun,
 Kıldan ince köprü yaptın da kurdun.
 Akarsuyun mu var, bostancı mısın?

Bu kışlara bedel bu yazı yaptın.
 İlkbahara karşı bu güzü yaptın
 Mizanı iki göz terazi yaptın
 Bakkal mısın yoksa dükkancı mısın?

Kazanlarda katranların kaynarmış,
 Yer altında balıkların oynarmış,
 On bu dünya kadar ejderhan varmış
 Şerbet mi satarsın yalancı mısın?

Esirci misin, koydun cahime Arap
 Hoca mısın, okur yazarsın kitap,
 Aslın kâtip midir görürsün hesap
 İhtisabın mı var, yok hancı mısın?

Yüz bin cehennem korkmam birinden
 Rahman ismi nazil değil mi senden?
 Gaffaruz-zübnubum demedin mi sen?
 Affet günahımı yalancı mısın?

Beni affeylesen düşen mi şandan?
Şahlar bile geçer böyle isyandan.
Ne dökülür, ne eksilir haznenden
Affetsen olmaz mı, noksancı mısın?

Şanına düşer mi noksan görürsün?
Her gönülde oturursun yürürsün.
Bunca canı alıp gene verirsin,
Getirip götürün kervancı mısın?

Bilirsin ben kulum sen de sultanımsın
Kalbde zikrim dilde tercemanımsın
Sen benim canımdan da can mihmanımsın
Gönlümün yârisin yabacı mısın?

Beni delil eyler kendin söylersin
İçerden Azmi'yle pazar eylersin
Yücelerden yüce seyran eylersin
İşin seyran kendin seyrancı mısın? (Gölpınarlı, 2017, s. 224-225-226.)

Yukarıda yer verilen Azmi Baba'ya ait nefeste, bir aşığın halden hale geçtiği durumlara rastlanılmıştır. Bu durumlar aşığın manevi hallerini gözler önüne sermiştir. “Yeri göğü ins ü cin yarattın / Sen ey mimarbaşı eyvancı mısın? / Ayı, günü, çarhı, burcu var ettin / Ey mekân sahibi, rahşancı mısın?” nefesin ilk dörtlüğünde, âşık sevgilisine zaman zaman lütfkâr söylemlerde bulunurken, zaman zaman da Tanrı'yı (sevgilisini) kudretli konumundan alıp, yaşamın içine sokmuştur. Alt metinde bütün maddesel özlerin Tanrı'nın tecellisi olduğu anlatılarak, vahdet-i vücut anlayışı ortaya konulmuştur.

Nefeste kullanılan üslup, alışlagelmiş bir üslup değildir. Nefeslerin üslup özellikleri arasında yer alan kalenderane ve alaycı üslubun özelliklerini yansıtmıştır. Normal bir kişinin, normal bir zamanda bu üslupla konuşması yanlış anlaşılabilir ve cezalandırılmıştır. Fakat aşığın, naz ehli oluşu, kullandığı üsluptan dolayı suçlu sayılmasına engel teşkil etmiştir. Bu durumdan hareketle, nefesin bütün dörtlüklerinde aynı üslup devam ettirilmiştir.

Alevi-Bektaşî edebiyatında, dini inançları alaylı bir şekilde tenkit etme her zaman bulunmuştur. Tanrı'nın ins ü cin hakkında her şeyi bilirken, kendinin gizli kalma isteği eleştirilmiştir. Neyzen'in alaylı bir dille kaleme aldığı aşağıda yer verilen şiirinde; Tanrı'ya hesap sorulmuş, sırrına erişilemeyişin

manası aranmıştır. Aşğın içinde bulunduğu durumun o an ki hali anlatılmıştır. Aşğın, maşuk karşısındaki halden hale geçtiği anlar gözler önüne serilmiştir. Bu sayede aşğın kalbi rahatlamış ve güçlenmiştir.

Ulu Tanrım akıl ermez işine
Bin bir ismi Hak'ta pinhan edersin
İçirirsin sabrın peymanesini
Hikmetini sonra ıyan edersin

Gizlersin bir nüvenin içinde
Âdem'in de şeytanın da cinin de
Her milletin ayrı ayrı dininde
Şirke küfre raybı burhan edersin

Aşk olur gönlümüzü yakarsın
Leyla olur karşımıza çıkarsın
Rakıyp olur canımızı sıkarsın
Vuslatını bize hicran edersin

Bozuktur düzenin olmazsın akort
Tavşana kaç dersin tazıya aport
Haham papas hoca ettikçe zart zurt
Alay eder güler isyan edersin

Sen indirdin yere şu dört kitabı
Ayrı ayrı her birinin hesabı
Her bir dinin sensin putu mihrabı
Yalanına kendin iman edersin

Zerdüşt olmuş görünmüşsün ateşte
Brahma'nın Vişno'susun güneşte
Bir parlayış parladın ki Kureyş'te
Mahbubunu zatına şan edersin

Hem goncesin hem bülbülsün hem diken
Hem canansın hem de çileyi çeken
Hikmetine defineler açıkken
Seyyah derviş olur selman edersin

Yok olmadan var olmanın yolu yok
Kendin gibi seni arayan pek çok
Hiç şaşırılmaz kaderden attığın ok
Sevdiğini aşka nişan edersin

Çiftçi olur öküzünü haylarsın
 Ağa olur hizmetkarı paylarsın
 Yersin göksün yıllar günler aylarsın
 Asırları toplar bir an edersin

Görünürsün her velide delide
 Mustafa'da Avram'da Pandeli'de
 Bir maymuncuk gibi her bir kilide
 Hem uyarısın hem de bühtan edersin

Neşve olur gizlenirsin şarapta
 Helal haram yazılırsın kitapta
 Sevdalarla şu inleyen dolapta
 Sensin âşıklara nalan edersin

Zincir olur mecnunlar bağlarsın
 Görür acır karşısında ağlarsın
 Irmak olur dere tepe çaplarsın
 Tufan olur dehri viran edersin

Bir od idin kâmiş oldun ney oldun
 Feryadıma karşılık hey hey oldun
 Su kök filiz asma üzüm mey oldun
 Her katreni bana umman edersin

Çıban olur enselerde çıkarısın
 Yanar canın yine kendin sıkarsın
 Kendin yapar kendin yakar yıkarısın
 Sigortadan ne kar zıyan edersin

Bir iraden âdem yapar eşeği
 Azlolurken batar ona döşeği
 Gazebindir şu felaket şimşeği
 Her nereye çıksan suzan edersin

Çıkmayan bir candan umut kesilmez
 Rahmetinden zerre bile eksilmez
 Gözümüzü senden başkası silmez
 Güldürmeden önce giryan edersin

Şımartırsın bir sonradan görmeyi
 Öğretirsin halka çorap örmeyi
 O çalarken tam gözünden sürmeyi
 Yakarlarsın hapse ferman edersin

Zengin olur kasaları kitlersin
 Fakir düşer garip başın bitlersin
 Deri kemik benden bizi ciltlersin
 Hicranlara canlı divan edersin

Serserinin düştüm aşkınla meye
 Nasıl girdin elimdeki şu neye
 Hem seversin beni Neyzen'im diye
 Hem de sarhoş diye destan edersin (Gölpınarlı, 2017, s. 235-236-237)

Nefeste, yazıda sözü edilen; aşk, âşık, maşuk, sitem, isyan, gizli manaların açığı çıkması, vahdet-i vücud gibi konuların her türlü örneği görülmüştür. Yaşamın içinde Tanrı'nın her yerde zuhur etmesi, “Bin bir ismi Hak'ta pinhan edersin” / “Aşk olur gönlümüzü yakarsın / Leyla olur karşımıza çıkarsın / Rakıyp olur canımızı sıkarsın / Vuslatını bize hicran edersin” / “Zerdüşt olmuş görünmüşsün ateşte / Brahma'nın Vişno'susun güneşte / Bir parlayış parladin ki Kureys'te / Mahbubunu zatına şan edersin” / “Çiftçi olur öküzünü haylarsın / Ağa olur hizmetkârı paylarsın / Yersin göksün yıllar günler aylarsın” / “Asırları toplar bir an edersin / Görünürsün her velide delide / Mustafa'da Avram'da Pandeli'de / Bir maymuncuk gibi her bir kilide” / “Neşve olur gizlenirsin şarapta / Helal haram yazılırsın kitapta / Sevdalarla şu inleyen dolapta / Sensin âşıklara nalan edersin” / “Zincir olur mecnunlar bağlarsın / Görür acır karşısında ağlarsın / Irmak olur dere tepe çaplarsın / Tufan olur dehri viran edersin” / “Bir od idin kamış oldun ney oldun / Feryadına karşılık hey hey oldun / Su kök filiz asma üzüm mey oldun / Her katreni bana umman edersin” / “Çıban olur enselerde çıkarsın / Yanar canın yine kendin sıkarsın / Kendin yapar kendin yakar yıkarsın” / “Zengin olur kasaları kitlersin” dizelerinde işlenmiştir. Bu durum yine vahdet-i vücud anlayışını öne çıkarmıştır. Aşığın gördüğü, duyduğu, dokunduğu, bildiği her şey bir ve tektir. Bu birlik ve teklik de Tanrı'nın kendisidir. Şiirin tamamında, varlığın ve yokluğun tek sahibinin Tanrı olduğu vurgusu yapılmıştır.

Aşığın maşukuna olan özlemi, hasreti, ona ulaşmak istemesi, “Aşk olur gönlümüzü yakarsın / Leyla olur karşımıza çıkarsın / Rakıyp olur canımızı sıkarsın / Vuslatını bize hicran edersin” bu dizelerde aşığın sevgilisine olan söylemleri şeklinde görülmüştür. “Yok olmadan var olmanın yolu yok / Kendin gibi seni arayan pek çok / Hiç şaşırılmaz kaderden attığın ok / Sevdiğini

aşka nişan edersin” dizelerinde Tanrı’nın kendini gizli tutma isteğini, onu anlamak için gizli manaların açığa çıkarılmasının gerekli olduğu söylenmiştir. “Çıkmayan bir candan umut kesilmez / Rahmetinden zerre bile eksilmez / Gözümüzü senden başkası silmez / Güldürmeden önce gıryan edersin” âşık, maşukun ağlatmasından, üzmesinden şikayetçi olsa bile umudunu onda aramıştır. Her zaman Tanrı’ya dönüş söz konusu olmuştur. Sadece örnekleri verilen bu dizelerde değil, nefesin tamamında görünenin aksine farklı anlamlar yatmaktadır. Kullanılan üslup, anlamların önüne geçerek görünürde salt bir inkârı, alayı vücuda getirmiştir. Anlaşıldığı vakit üslubun, naz ehli kişilerin hallerini anlatmada sadece bir araç olduğu, konunun ve asıl derin mananın Tanrı’yla bir olmaktan başka bir şey olmadığı ortaya çıkmıştır.

Sonuç

İnançlar her kavme, çağa, koşullara göre farklılık göstermiştir. İnsanların duyuş, düşünüş ve görüşleri farklı şekillerde vücut bulabilmiştir. Bu doğal sürecin bir parçası olmuştur. Lakin resmin geneline bakıldığında yol ayrımları olsa dahi, varılmak istenen yol aynıdır. Her konuda olduğu gibi inançla ilgili konularda da edebi ürünlerdeki yansımaları görmek, Alevi-Bektaşî geleneğinde oluşan nefeslerde mümkün olmuştur.

Alevi-Bektaşî inancında, Tanrı’ya yaklaşma biçimlerinden olan “naz” kabul görülmüştür. Alışıl gelmiş bir yalvarma şekli olan “niyaz” daha arka planda kalmıştır. Büyük çoğunluk tarafından kabul görmüş niyaza karşı, naza gönül verilmesi; bazı kimseler tarafından Tanrı’ya karşı gelme, isyan etme olarak değerlendirilmiştir. Fakat örnekleri verilen nefeslerin içeriğine bakıldığında tersi bir durum görülmüştür. Nefeslerde salt bir karşı geliş olmadığını kavramak gerekir. Bu sebeple yazıda, nefeslerin ilk bakıştaki anlamı değil, içindeki gizli manası verilmiştir. Ele alınan nefeslerde, Tanrı’yı reddetme gibi bir durumun söz konusu olmadığı açığa çıkarılmıştır. İnsanın insana karşı duyduğu aşk acısı bile boyut değiştirerek, Tanrı için çekilen acıya dönüşmüştür. Kullanılan kelimeler, benzetme, gönderme ve üslup, çekilen acılar sıradan kişilerin yaşayacağı bir durum değildir. Tanrı karşısında aczini kabul etmiş, Tanrı tarafından sevilen ehli kişilerin içinde olduğu durumlardır. Bu kişiler, Tanrı ile senli benli konuşabilir ve bulunduğu halden ötürü ona karşı gelmiş sayılmazlar. Nefesleri kaleme alan kişiler, yazdıkları şiirlerle de

bu maharete sahip olduklarını zaten göstermiştir. Çünkü herhangi biri, içinde bu kadar örtük anlam dolu dizeler barındıran şiirleri kaleme alamaz, o an içinde bulunduğu hali kolaylıkla ifade edemez.

Nefeslerde, aşk, övgü, yergi gibi birçok konunun muhatabı, direkt Tanrı'nın kendisi olmuştur. Araya hiçbir kişi, olay veya nesne alınmamıştır. İnsani ve maddesel olan her şey Tanrı'yla özdeşleşmiş ve birleşmiştir. Bu noktada şiirlerde, Alevi-Bektaşî inancındaki vahdet-i vücud anlayışı kendini göstermiştir. Tanrı'nın görülen, hissedilen, dokunulan her şey olduğu, ondan başka her şeyin önemsiz olduğu, bazen lütfekâr bazen de cefakâr bir anlatım şekliyle ele alınmıştır. Âşık ile maşuk ilişkisi çerçevesinde dile getirilmiştir. Naz makamına ulaşan kişiler için kabul görülen bu anlatım ve üslup, Alevi-Bektaşî nefesleriyle örtüşmüştür. Âşık maşukuna karşı kendini sürekli naza çekmiştir, bilir ki onun sevgisi affedicidir.

Sonuç olarak, nefeslerin naz makamına uygunluğu ve uygulanabilirliği, büyük oranda Alevi-Bektaşî felsefesinden kaynaklanan, Bâtîni inanç sistemiyle ilişkilidir. Bâtîni inancın temelinde ise, görünenin dışında, gerçek anlamların daha derinlerde olduğu görüşü vardır. Aynı zamanda Bektaşilikte “dört kapı” esasına dayalı inancın, dördüncü kapısı olan “Hakikat kapısı”nda vahdet-i vücudun varlığının özümsemesi, bütün kapılardan geçtikten sonra bu kapıda gizli manaların açığı çıktığına inanılması da şiirleri naz makamında değerlendirebilmenin ayrı bir nedenidir. Bu kapılardan da herkes geçemez, geçen ve hakikata ulaşan kişi ise naz ehlidir. Şiirlerde gizli manaları görmek ve kişilerin sıradan kişiler değil, Tanrı katında naz makamına ulaşmış kişiler olduğunu anlamak ve Alevi-Bektaşî felsefesinin inanç sisteminin özünü kavramak, nefesler için naz makamında değerlendirilebileceği gerçeğini ortaya koymuştur.

Ek olarak, bütün nefeslerin yalnızca naz makamında değerlendirilebileceğini söylemek yanlış ve eksik bilgi vermeye neden olacaktır. Çünkü Tanrı'ya niyazla yaklaşılan nefesler de mevcuttur.

Kaynakça

- CEBECİOĞLU, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Cilt İstanbul Matbaacılık). (E. Güngör, Dü.) İstanbul, Fatih: Ağaç Kitabevi Yayınları.
DİLÇİN, C. (2019). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ELGİN, A. G. (1991). *Tarikatlar Ansiklopedisi. Tarikatlar Ansiklopedisi*, 18. İstanbul: Milliyet.
- GÖLPINARLI, A. (1977). *Tasavvuf'ta Deyimler ve Atasözleri* (Cilt Dilek Matbaası). İstanbul: Gül Matbaası .
- GÖLPINARLI, A. (2017). *Alevi-Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- KAYA, D. (2007). *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (Cilt Sözlük 23). Ankara, Kızılay: Akçağ Yayınları.
- TURAL, S. (2004). *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (Cilt Pelin Ofset). Ankara, Maltepe: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- ULUDAĞ, S. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (Cilt Yaylacık Matbaacılık). İstanbul, Topkapı: Kabalcı Yayınevi.
- YILMAZ, H. K. (2010). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (Cilt Nesil Matbaacılık). İstanbul, Fatih: Esar Neşriyat.

Eski Uygurca *Daşakarmapathāvadānamālā*'da Ad + Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

Old Uighur Daşakarmapathāvadānamālā'da name+ name -based collocation

Yeliz Karahasan*

Öz: İki veya daha fazla kelimenin rastgele olmayacak bir biçimde ve belli bir sıklıkta yan yana gelmesiyle oluşan eşdizimlilik kullanımlarına Türk dilinin tarihî ve çağdaş kollarında da rastlanmaktadır. Türk dilinin yazılı dönemlerinin ilki olan Eski Türkçede eşdizimlilik üzerine bazı eserler esasında birkaç çalışma yapılmış olsa da bu konunun ayrıntılı bir incelemesi için tüm eserlerin ayrı ayrı çalışılması gerekmektedir. Eski Uygur Türkçesi dönem eserinden olan Budizm esaslı *Daşakarmapathāvadānamālā* metni, gerek hacmi gerekse konusu bakımından eşdizimlilik bağlamında sıklık ve çeşitlilik bakımından yeterli sayıda malzeme veren eserlerden biridir. Metnin bugüne kadar Türkiye Türkçesinde, Rusçada ve Almancada hazırlanmış, farklı araştırmacılar tarafından yapılmış neşirleri bulunmaktadır. Bu çalışmada Murat Elmalı'nın Türkiye Türkçesinde yayına hazırlanmış olduğu *Daşakarmapathāvadānamālā* adlı çalışmadan hareketle ad + ad birlikteliğine dayalı eşdizimlilik örnekleri tespit edilecek ve elde edilen verilerden hareketle analiz ve sınıflandırmalar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Daşakarmapathāvadānamālā*, eşdizimlilik, eşdizimsel gruplar.

Abstract: The use of synonymy, which is formed by the juxtaposition of two or more words in a way that will not be random and with a certain frequency, is also found in the historical and contemporary branches of the Turkish language. Although some works on the synonymy in Old Turkish, which is the first of the written periods of the Turkish language, have been done on the basis of several studies, all the works should be studied separately for a detailed examination of this issue. The *Daşakarmapathāvadānamālā* text

* Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi.
yelizkarahasan2852@gmail.com

based on Buddhism, which is an ancient Uyghur Turkish period work, is one of the works that gives a sufficient number of materials in terms of frequency and diversity in the context of synonymy, both in terms of volume and subject matter. Turkish Russian and German versions of the text have been prepared to date and have been made by different researchers. In this study, based on the study *Daşakarmapathāvadānamālā* prepared by Murat Elmalı for publication in Turkish in Turkey, examples of synonymy based on noun + noun association will be identified and obtained

Key Words: *Daşakarmapathāvadānamālā*, collocation, collocation groups.

0. Giriş

İki veya daha fazla kelimenin yan yana gelişlerinin rastgele olmayacak bir biçimde ve sıklıkla yan gelmesine eşdizimlilik denir. Dil biliminde bir sözcüğün başka sözcüklerle kullanım sıklığı göstermesi ve ayrıcalıklı bir birleşim sergilemesi eşdizimlilik kavramıyla açıklanır. Eşdizimlilik bir dilde bir sözcüğün diğer belirli sözcüklerle ya da sınırlı bir sözcük setiyle alışlagelmiş kullanımını ifade eder (Doğan 2016b: 269). Eşdizimlilik çalışmalarında sıklık temelli ve anlam temelli iki yaklaşım doğmuştur. Sıklık temelli yaklaşım İngiliz dil bilimi geleneğinden, anlam temelli yaklaşım Rus dil bilimi geleneğinden beslenmektedir (Doğan 2016a: 20).

Türk dilinin yazılı dönemlerinin ilki olan Eski Türkçe döneminin Uygur sahasındaki *Daşakarmapatāvadānamāla* adlı eser, eşdizimlilik bağlamında tarandığında birçok eşdizim örneği içerdiği *Daşakarmapathāvadānamālā*'da *Eşdizimlilik* adlı yüksek lisans tezinde tespit edilmiştir. *Daşakarmapatāvadānamāla*, on kötü davranış yollarının zincirleme hikâyesi anlamına gelmekte ve Toharcadan Eski Uygurcaya çevrilmiş, *Theravada* Budizminin *Vaibhāṣika* okuluna ait bir vaaz kitabıdır (Elmalı 2016: 11-12).

Eserin Türkiye Türkçesinde, Rusçada ve Almancada yapılmış üç neşri bulunmaktadır. Eşdizimlilik bağlamında bu üç neşrin karşılaştırmalı çalışması olan *Daşakarmapathāvadānamālā*'da *Eşdizimlilik* adlı yüksek lisans tezinde Rusça neşrin hem hacim bakımından hem de eşdizimlilik örnekleri bakımından az veri içerdiği tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde ve

Almancada yapılan neşirler ise malzeme bakımından oldukça zengindir ve birbiriyle benzerlik göstermektedir.

Bu çalışmada, Murat Elmalı'nın 2016 yılında neşrettiği Eski Uyurca *Daşakarmapatāvadānamāla* metni, eşdizimliliğin ad + ad bağlamında taranacak, eşdizim örnekleri sıklık temelli yaklaşım uyarınca sıralanacak ve elde edilen veriler bir sınıflandırmaya tabi tutularak analizler yapılacaktır.

Sıklık temelli yaklaşım gereği en az iki eşdizimsel örneği tespit edilen eşdizimler çalışmaya dâhil edilecektir.

1. Eşdizimlilik Terimi Üzerine

İki veya daha fazla kelimenin rastgele olmayacak bir biçimde ve belli bir sıklıkta yan yana gelmesiyle oluşan birliktelik kullanımına eşdizimlilik denir. Eşdizimlilik, İngilizcede *collocation* sözcüğüyle karşılanmaktadır. Oxford İngilizce Sözlüğünde (2010) belirtildiği üzere *collocation* (eşdizimlilik) sözcüğünün kökeni, Latince *col-* 'birlikte' + *locare* 'yerleşmek' kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş *collocat-* 'birlikte yerleştirilmek' fiilidir¹ (Sel 2020: 17).

Eşdizimlerin genel özellikleri şöyle sıralanabilir (Doğan 2016b: 18-19; Ayabakan İpek 2019: 29):

- İki veya daha çok sözlüksel birimden oluşur: *asker kaçacağı, acil ihtiyaç kredisi vs.*
- Bileşenleri arasında dil bilgisel bir niteleyici (eşdizimleyen) ve nitelenen (eşdizimlenen) ilişkisi vardır ve dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiştir: *zaman dilimi, kalori yakmak vs.*
- Metaforik olarak kullanılmazlar. Yan yana gelen iki kelimenin anlamı, deyimler kadar özelleşmiş değildir.
- Dilde sıklıkla ve tekrar tekrar kullanılırlar: *zirve toplantısı, sert düşüş, amansız hastalık, kuru temizleme, ağır ceza, anonim şirket vs.*
- Geleneksel, önceden üretilmiş, kullanıma hazır yapı blokları olarak kullanılırlar.
- Çoğunlukla daha büyük dilsel yapıların bir parçası olarak kullanılırlar, bir cümlenin tamamını kendisi oluşturmaz: *beyin göçü, ifade özgürlüğü vs.*

¹ from Latin *collocat-* 'placed together', from the verb *collocare*, from *col-* 'together'+ *locare* 'to place'.

- g) Nedensizlerdir. Eşdizimsel kelime çiftlerinden birinin yerine eş anlamlısı konulduğunda eşdizimlenme bozulur. Örneğin “*zaman aşımı*” eşdiziminde “zaman” kelimesi yerine, zaman kelimesinin eş anlamlısı olan “vakit” kelimesi yerleştirildiğinde “*vakit aşımı*” şeklinde olduğu ve sözlüksel birleşimin gerçekleşmediği görülür.
- h) Eşdizimler dile özgüdürler.
- i) Bağlamdan çıkarılabilirler. Kelime gruplarının hangilerinin eşdizimli olduğunu belirlemek zordur. Ancak eşdizimli kelimeler genel olarak benzer bağlamlarda ortaya çıkmaktadır.

Eşdizimlilik üzerine yapılan çalışmalar, farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yaklaşımlardan birincisi, belli bir dizimde belli bir aralıkta birlikte kullanımlar arasındaki sıklık dağılımının ortaya çıkarıldığı sıklık temelli yaklaşım, ikincisi ise, sözcük birlikteliklerinin tamamıyla değil de belli birtakım ölçüler dâhilinde bir araya gelerek ortaya çıktığının düşünüldüğü anlam temelli yaklaşımdır (Özkan 2007: 35). Sıklık temelli eşdizimlilik yaklaşımı İngiliz dil bilimci Firth’e (1957, 1968) dayanır. Sıklık temelli yaklaşım İngiliz dil bilimi geleneğinden, anlam temelli yaklaşım Rus dil bilimi geleneğinden beslenmektedir (Doğan 2016b: 20-21).

Eski Türkçede eşdizimlilik bağlamında sınırlı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında Mustafa Ağca (2020)’nin *Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği* ve Pınar Sel (2020)’in *Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik* adlı yaptıkları doktora tezleri ile Nurdan Emlik (2021)’in *Kutadgu Bilig’deki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü* ve Harun Cuci (2020)’nin *Maytrısimit Eşdizim Sözlüğü* adlı yüksek lisans tezleri mevcuttur. Ancak bu çalışmalar eşdizimlilik için yeterli değildir. Çünkü yapılan bütün çalışmalarda eşdizimliliğin ne olduğundan çok ne olmadığı üzerinde durulmuş ve diğer sözcük birliktelikleri ile olan ilişkisinden hareketle eşdizimliliğin kuramsal çerçevesi açıklanmaya çalışılmıştır. Eşdizimliliğin diğer sözcük birliktelikleriyle olan ilişkisi kadar müstakil bir konu olarak da ele alınması ve kuramsal çerçevesinin ortaya konması için bu konu üzerinde çalışmaların artırılması gerekmektedir.

2. Eski Uygurca *Daşakarmapathāvadānamālā*'da Ad + Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

Eski Uygurca *Daşakarmapathāvadānamālā* adlı eserin Murat Elmalı neşri, eşdizimliliğin ad + ad bağlamında incelendiğinde *teñri teñrisi*, *burhan kutı*, *ed tavar*, *ev bark*, *tagun askançu*, *ël orunu*, *nom bitig*, *tamu erkligleri*, *teñri yeri*, *nom erdini*, *tün kün*, *god geyik*, *ög kañ*, *isig öz korkınçı* ve *ogul erdini* olmak üzere on beş örnek tespit edilmiştir. Tespit edilen eşdizimlilik örnekleri on beş başlık altında tasnif edilmiştir. Tespit edilen eşdizimlerden *teñri teñrisi*, *burhan kutı*, *ël orunu*, *tamu erkligleri*, *teñri yeri*, *nom erdini*, *isig öz korkınçı* ve *ogul erdini* belirtisiz isim tamlaması; *tagun askançu*, *nom bitig* ve *god geyik* eksiz isim tamlaması; *ed tavar*, *ev bark*, *tün kün* ve *ög kañ* ikileme formundadır.

Tespit edilen eşdizimler ve eşdizimsel gruplar ön ve art yönelimli olmak şartıyla tablolaştırılarak dikkatlere sunulmuş, eşdizimler ve eşdizimsel gruplar *Daşakarmapathāvadānamālā* adlı neşirdeki örneklerle desteklenmiştir. Eşdizimler ve eşdizimsel gruplar çalışmanın yöntemine bağlı olarak eserdeki sıklıklarına göre sıralandırılmıştır.

2.1. *teñri teñrisi* ‘Tanrılar Tanrısı’

Murat Elmalı'nın çalışmasında *teñri teñrisi* eşdizimine 35 örnekte rastlanmıştır.

2.1.1. *teñri teñrisi* Eşdiziminin Ön Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Eserde *teñri teñrisi* eşdiziminin ön yönelimli 8 eşdizimsel grubu tespit edilmiştir. Tespit edilen eşdizimsel gruplar şu şekildedir:

[---]	← ...	← tükel bilge	← <i>teñri teñrisi</i>
	← ötrü		
	← [---]		
	← ayagka tegimlig		
	← anta ötrü		
	← umug inag		
	← on küçlög		
	← on küçlög		

Tablo 1. *teñri teñrisi* Eşdiziminin Ön Yönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 1.'den de anlaşılacağı gibi *teñri teñrisi* eşdizimi ön yönelimli 6 eşdizimsel grup oluşturmuştur.

1.1.1.1. tükel bilge ← *teñri teñrisi*

Tükel bilge ← *teñri teñrisi* eşdizimsel grubuyla oluşan 7 eşdizimsel grup tespit edilmiştir.

1.1.1.1.1.... ← tükel bilge ← *teñri teñrisi*

Eserde ... ← *tükel bilge* ← *teñri teñrisi* eşdizimsel grubu, *tükel bilge* “tam bilge” eşdizimiyle *teñri teñrisi* “Tanrılar Tanrısı” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Tespit edilen bu eşdizimsel gruba 3 örnekte rastlanmıştır.

- (1) [DKP/E 78: 547-550] ...*tükel bilge* [t(e)ñri t(e)ñ]risi burhan yipün lénhua [çeçek] teg oñaru evrilmiş styanu[parvirt tilin] y(a)rılıkamışı bar... || ...tam bilge (Tanrılar) Tanrısı kırmızı nilüfer çiçeği gibi arta dönmüş *satyābuparivarta* diliyle buyurmuşluğu vardır.
- (2) [DKP/E 89: 882-883] ...*tükel bilge* t(e)ñr[i] [t(e)ñrisi burhan] inçe tēp y(a)rılıkadı... || Tam bilge, Tanrılar Tanrısı Buda şöyle buyurdu:
- (3) [DKP/E 163: 2888-2889] ...*tükel bilge* t(e)[ñri] t(e)ñ[risi bur]kanka artukrak söz... || ...tam bilge, Tanrılar Tanrısı Buda'ya çok fazla söz...

1.1.1.1.2.ötrü ← tükel bilge ← *teñri teñrisi*

Bu eşdizimsel grup, *ötrü* “sonra, bunun üzerine” kelimesi, *tükel bilge* “tam bilge” eşdizimi ve *teñri teñrisi* “Tanrılar Tanrısı” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Tespit edilen bu eşdizimsel gruba 10 örnekte rastlanmıştır.

- (4) [DKP/E 158: 2750-2751] ...*ötrü tükel bilge* t(e)ñri [t(e)ñris]i burka[n] inçe tēp y(a)rılıkadı... || Bunun üzerine Tanrılar Tanrısı Buda bunlara şöyle anlattı:
- (5) [DKP/E 164: 2925-2927] ...*ötrü tükel bilge* t(e)ñri t(e)ñrisi burhan toyınlarka inçe tēp y(a)rılıkadı... || Bunun üzerine tam bilge Tanrılar Tanrısı Buda rahiplere şöyle buyurdu:

1.1.1.1.3.[---] ← tükel bilge ← *teñri teñrisi*

Eserde tespit edilen [---] ← *tükel bilge* ← *teñri teñrisi* eşdizimsel grubuna 6 örnekte rastlanmıştır.

- (6) [DKP/E 170: 3084-3087] ...*kayu tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan bodis(a)t(a)v yolınta yorıyur erken neçe teñlig edgüler yıgmış tērmiş...* || Tam bilge, Tanrılar Tanrısı Buda'ların çoğu, bodhisattva yolunda yürür iken nice iyilikler biriktirmişlerdir.
- (7) [DKP/E 171: 3101-3103] *ëşidgil tözün oğlum tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhannıñ bo montag y(a)rlıkamış bar...* || Dinle, asil oğlum. Tam bilge, Tanrılar Tanrısı Buda'nın şöyle bir vaazı var:

1.1.1.1.4. ayagka tegimlig ← tükel bilge ← *teñri teñrisi*

Bu eşdizimsel grup, *ayagka tegimlig* “saygı değer, hürmete layık” kelimesi, *tükel bilge* “tam bilge” ve *teñri teñrisi* “Tanrılar Tanrısı” eşdizimlerinin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 3 örnekte rastlanmıştır.

- (8) [DKP/E 92: 956-958] ...*bir ödün atı kötrülmiş ayagka [teğimli]g tükel bilge t(e)ñri t(e)ñri/si burhan şrav(a)s]t kentke yakın...* || Bir zamanlar adı yüceltilmiş, tam bilge, Tanrılar Tanrısı (Buda) *Śrāvastī* (adlı) şehre yakın...
- (9) [DKP/E 147: 2449-2450] ...*bo biziñ emgekim(i)zde atı kötrülmiş ayagka tegimlig tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhanta adın kimni erser umug inag tilep bolmaz biz...* || Bu bizim ıstırahımızda adı yüceltilmiş, saygıdeğer, tam bilge Tanrılar Tanrısı Buda'dan başka kimseyi umut olarak dileyen olmayız.
- (10) [DKP/E 215: 4446] ...*bo savag eşidip ayagka teg[imlig] tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan [...]* || Bu sözü işiten saygıdeğer, tam bilge, Tanrılar Tanrısı Buda...

1.1.1.1.5. anta ötrü ← tükel bilge ← *teñri teñrisi*

Bu eşdizimsel grup, *anta ötrü* “ondan sonra, bunun üzerine” kelime grubuyla *tükel bilge* “tam bilge” ve *teñri teñrisi* “Tanrılar Tanrısı” eşdizimlerinin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 3 örnekte rastlanmıştır.

- (11) [DKP/E 106: 1351-1352] ...*anta ötrü tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan k(u)lgaklarınıñ...* || ...Daha sonra tam bilge Tanrılar Tanrısı Buda kulaklarının...
- (12) [DKP/E 120: 1728-1731] ...*anta ötrü tükel bilge [t(e)ñri] t(e)ñrisi burhan çalukavan [at(l)i]g a]rıgda toyınlarıg okıp [inçe] tēp y(a)rlıkadı* || ondan sonra tam bilge Tanrılar Tanrısı Buda *Jalūkāvanam* (adlı) ormandan rahipleri çağırıp (şöyle) dedi:

- (13) [DKP/E 201: 4029-4032] *anta ötrü tükel bilge t(e)ḡri t(e)ḡrisi burhan taluy ögüz kıdıgınta matarnıñ öñüsi üze olurup toyınlarig okıp inçe tēp y(a)rılıkadı...* || Bundan dolayı tam bilge Tanrılar Tanrısı Buda okyanus kıyısında canavarın yalnızlığı ile oturup rahipleri çağırarak şöyle buyurdu:

1.1.1.1.6. umug inag ← tükel bilge ← teḡri teḡrisi

Bu eşdizimsel grup, *umug inag* “umut, dayanak” kelime grubu, *tükel bilge* “tam bilge” ve *teḡri teḡrisi* “Tanrılar Tanrısı” eşdizimlerin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 3 örnekte rastlanmıştır.

- (14) [DKP/E 131: 2040-2042] *...şaki[larnıñ arji]sı umug inag tükel [bilge t(e)ḡri t(e)ḡrisi] burhan yumşak savın...* || *Şākya*ların evliyası, ümidimiz, tam bilge Tanrılar Tanrısı Buda yumuşak sözlerle...
- (15) [DKP/E 148: 2452-2455] *...anın kamagnıñ umuḡı inaḡı tükel bilge t(e)ḡri t(e)ḡrisi burhan magad uluşka kelgeli taplayu y(a)rılıkazun tēp...* || Bundan dolayı herkesin umudu tam bilge, Tanrılar Tanrısı Buda, *Magadha* (adlı) ülkeye gelmeyi kabul etsin, dedi.
- (16) [DKP/E 154: 2641-2644] *...ötrü umug inag tükel bilge t(e)ḡri t(e)ḡrisi burhan bilip ukup ol iglig toyunka inçe tēp ayutu y(a)rılıkadı...* || ...Daha sonra (canlıların) umudu, tam bilge, Tanrılar Tanrısı Buda, bilip anlayarak o hasta rahibe şöyle sordu:

1.1.1.1.7. on küçlüg ← tükel bilge ← teḡri teḡrisi

Bu eşdizimsel grup, *on küçlüg* “on güce sahip” kelime grubu, *tükel bilge* “tam bilge” ve *teḡri teḡrisi* “Tanrılar Tanrısı” eşdizimlerinin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 2 örnekte rastlanmıştır.

- (17) [DKP/E 146: 2406-2408] *...şakılarnıñ arji[sı on] küçlüg tükel bilge t(e)ḡri t(e)ḡrisi burhan ol...* || ...*Şākya* kabilesinin azizi, on güce sahip tam bilge Tanrılar Tanrısı Buda’dır.
- (18) [DKP/E 154: 2619-2623] *...anta ötrü arjılar ēligi on küçlüg tükel bilge t(e)ḡri t(e)ḡrisi burhan seviglig ezrua ünin yēg edgü tōzün [bursa]ḡ kuvragag okıp inçe tēp y(a)rılı[kadı]...* || ...Daha sonra ermişlerin hükümdarı, on güce sahip, tam bilge, Tanrılar Tanrısı Buda sevimli *Zervan* sesiyle iyi, güzel ve asil cemaati çağırıp şöyle buyurdu:

1.1.1.2. on küçlög ← *teŋri teŋrisi*

Bu eşdizimsel grup, *on küçlög* “on güçlü” kelime grubuyla *teŋri teŋrisi* “Tanrılar Tanrısı” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 1 örnekte rastlanmıştır.

- (19) [DKP/E 146: 2416-2418] ...*amtı on küçlög t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhanka* arkış üntürüp ıdaym... || ...Ben şimdi on güce sahip Tanrılar Tanrısı Buda’ya haberci çıkarıp göndereyim.

2.1.2. *teŋri teŋrisi* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Eserde tespit edilen bütün *teŋri teŋrisi* eşdiziminin art yöneliminde sadece *burkan* ya da *burhan* kelimelerinin geçtiği belirlenmiştir.

2.1.2.1. ... → *teŋri teŋrisi* → *burhan*

Eserde tespit edilen ... → *teŋri teŋrisi* → *burhan* eşdizimsel grubuna 4 örnekte rastlanmıştır.

<i>teŋri teŋrisi</i> →	→ <i>burkan/burhan</i>	[---]
------------------------	------------------------	-------

Tablo 2. *teŋri teŋrisi* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 2.’den de anlaşılacağı gibi eksilteli yapıdan sonra *teŋri teŋrisi* → *burkan/burhan* kelimesi gelmektedir.

- (20) [DKP/E 89: 867-868] ...*t(e)ŋrisi t(e)ŋris[i] burhan inçe tēp y(a)rılıkadı...*
|| ...Tanrı Tanrısı Buda şöyle buyurdu:
- (21) [DKP/E 154: 2631-2633] ...*t(e)ŋri t(e)ŋrisi burha[n...]* *pryanların keze yo[rıp...]* || ...Tanrılar Tanrısı Buda çilehaneleri gezip dolaşarak...

1.2. *burhan kutı* ‘Buda kutsallığı’

Murat Elmalı’nın çalışmasında *burhan kutı* eşdizimine 27 örnekte rastlanmıştır. *Burhan kutı* eşdiziminin hem art hem de ön yönelimli eşdizimsel grupları tespit edilmiştir. Buna ek olarak eksilteli ve yalın *burhan kutı* örnekleri de mevcuttur.

1.2.1. *burhan kuti* Eşdiziminin Ön Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Eserdeki *burhan kuti* eşdiziminin ön yönelimli 3 eşdizimsel grubu tespit edilmiştir. Bu gruplar *tözkerinçsiz* ← *burhan kuti*, *èlig beg* ← *burhan kuti* ve *ikinti ajunta* ← *burhan kuti* yapısındadır.

[---]	← <i>tözkerinçsiz</i>	← <i>burhan kuti</i>
	← <i>èlig beg</i>	
	← <i>ikinti ajunta</i>	

Tablo 3. *burhan kuti* Eşdiziminin Ön Yönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 3.’den den anlaşılacağı gibi *burhan kuti* eşdizimi, ön yöneliminde *tözkerinçsiz* ← *burhan kuti*, *èlig beg* ← *burhan kuti* ve *ikinti ajunta* ← *burhan kuti* eşdizimsel gruplarını oluşturmuştur.

1.2.1.1. *tözkerinçsiz* ← *burhan kuti*

Bu eşdizimsel grup, *tözkerinçsiz* “derin” kelimesiyle *burhan kuti* “Buda mutluluğu” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 2 örnekte rastlanmıştır.

- (22) [DKP/E 147: 2437-2440] [...] *katıgılanıp tözkerinçsiz b[urhan] kutın bulup bökünki künke tegi alku tınl(ı)gka asıg tusu kılı y(a)rlıkar...* || uğraşırp derin Buda kutsallığını bulup bugüne kadar bütün canlılara fayda artlar.
- (23) [DKP/E 167: 2986-2988] ...*kêçmedin ara bo buyan edgü kılınç küçinte [tözkerinçsiz burhan] kutın bulgay s(e)n...* || Bu sevap (ve) iyi davranış sayesinde kısa sürede (derin Buda) mutluluğunu bulacaksın.

1.2.1.2. *èlig beg* ← *burhan kuti*

Bu eşdizimsel grup, *èlig beg* “hükümdâr, bey” kelimesiyle *burhan kuti* “Buda mutluluğu” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 2 örnekte rastlanmıştır.

- (24) [DKP/E 160: 2801-2805] ...*bo savıg eşidip m(a)hendarasënë èlig beg burhan kutın yügerü kılıp y(a)rlıkançıçu köñülün inçe tęp tedi...* || Bu sözü işiten Hükümdar *Mahendrasena* Buda kutsallığını takınıp merhametle şöyle dedi:
- (25) [DKP/E 217: 4509-4510] ...*ötrü ol m(a)hap(a)dmë èlig beg burhan kutıña tavrınıp...* || ...Sonra Hükümdar *Mahāpadmā* Buda kutsallığı için gayret ederdi.

1.2.1.3. ikinti ajunta ← *burhan kutı*

Bu eşdizimsel grup, *ikinti ajun* “ikinci varlık, ahiret” kelime grubuyla *burhan kutı* “Buda mutluluğu” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 2 örnekte rastlanmıştır.

- (26) [DKP/E 118: 1667-1670] ...*miñ kolti pratikabultar[nıñ] küçleri bolsar temin bir ikinti ajunta burhan kutın bultaçı bodis(a)t(a)vnyñ küçi tétir...* || Binlerce *Pratyekabuddha*’nın güçleri toplansa, hemen hepsi ikinci varlıkta Buda kutsallığını bulacak (olan) Bodhisattva gücüdür.
- (27) [DKP/E 118: 1671-1673] ...*tümen kolti ikinti ajunta burhan kutın bultaçı bodis(a)t(a)vnyñ küçleri tételser...* || hemen hepsi ikinci varlıkta Buda kutsallığını bulacak (olan) on binlerce Bodhisattva’nın güçleri bir araya getirilse...

1.2.2. *burhan kutı* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Burhan kutı eşdiziminin *burhan kutın* → *bul-*, *burhan kutı* → *küsüşü* ve *burhan kutı* → *tile-* olmak üzere art yönelimli 3 eşdizimsel grubu tespit edilmiştir.

<i>burhan kutı</i> →	bul- →	[---]
	küsüşü →	
	tile- →	

Tablo 4. *burhan kutı* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 4.’den de anlaşılacağı gibi *burhan kutı* eşdiziminin art yöneliminde *bul-*, *küsüşü* ve *tile-* kelimeleriyle eşdizimsel gruplar oluşturduğu tespit edilmiştir.

1.2.2.1. *burhan kutın* → *bul-*

Bu eşdizimsel grup, *burhan kutı* “Buda mutluluğu” eşdizimiyle *bul-* “bul-” kelimesinin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 9 örnekte rastlanmıştır.

- (28) [DKP/E 121: 1755-1756] ...*bo buyanıñ küçinte burhan [kutın] bulayın...* || Bu sevabım sayesinde Buda kutsallığını bulayım.
- (29) [DKP/E 191: 3750-3753] ... *Kentü öziniñ katıglamakına köñülin yürekin v(a)jir teg kalıp alku bizni barça utup yégedip biznide öñre burhan kutın bultaçı boltı. || ...Kendisinin gayret etmesinden dolayı kalbi elmas gibi sertleşip hepimizi tamamen mağlup edip bizden önce Buda saadetini bulacak oldu.*

1.2.2.2. *burhan kutı* → *küsüşi*

Bu eşdizimsel grup, *burhan kutı* “Buda mutluluğu” eşdizimiyle *küsüşi* “arzu, istek” kelimesinin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 5 örnekte rastlanmıştır.

- (30) [DKP/E 160: 2812-2817] ...*amtu muna m(e)n burhan kutı küsişin bo etöz[ü]min esirkençsiz köñülin titip idalap ol iglig erke buşı bërıp igin togasın birtem kêtereyin tęp tedi...* || ...Şimdi ben Buda kutsallığı temennisiyile bu bedenimi hiç pişmanlık duymadan terk edip o hasta adama (bedenimi) sadaka (olarak) verip hastalığımı tamamen gidereyim dedi.
- (31) [DKP/E 211: 4331-4333] ...*burhan kutı küsişin meniş isig özümke ançak(ı)ya yilirmekim yapşınmakım yok.* || ...Buda saadeti, arzusuyla canıma şu kadcarcık bağılılığım yok.

1.2.2.3. *burhan kutı* → *tile-*

Bu eşdizimsel grup, *burhan kutı* “Buda mutluluğu” eşdizimiyle *tile-* “dile-” kelimesinin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 2 örnekte rastlanmıştır.

- (32) [DKP/E 218: 4547-4549] ...*m(e)n ölüm yağı birle süñüşüp küçimin b(e)lgürtgelir üçün ol tultagın burhan kutın tileyür m(e)n...* || Ölüm düşmanı ile savaşım, gücümü ortaya çıkarması için Buda kutsallığı diliyorum.
- (33) [DKP/E 156: 2674-2675] [*ka*]*mag tınl(ı)glar üçün m(e)n burhan kutın tiledim...* || ...bütün canlılar için ben Buda kutsallığı istedim.

1.2.3. Eşdizimsel Grubu Olmayan Eşdizimler

Burhan kutı eşdiziminin eksilteli ve yalın örneklerine rastlanmıştır.

1.2.3.1. ... ← *burhan kutı*

Eserde tespit edilen ... ← *burhan kutı* eşdizimine 6 örnekte rastlanmıştır. Bu yapıdaki *burhan kutı* eşdizimi eksitili yapıdadır.

- (34) [DKP/E 115: 1578-1581] ...*burhan kutı küsişin olar[nı] üçün ançak(ı)ya y(i)me isig [ö]zümke ilirmekim yapşınmakım yok tęp tedi...* || ...Buda kutsallığına olan arzudan ve (bütün) bu (gördüklerinden) dolayı azıcık da olsa bu (dünyadaki) yaşamına bağılılığım yok, dedi.
- (35) [DKP/E 192: 3756-3758] ...*burhan kutılıg küsişinte ançak(ı)ya y(i)me tınmadın kılğuluk işiye aruk[suz] köñülin arıtı armadı...* || Buda saadetine

(olan) arzusunda azıcık bile dinlenmeden, yapacağı işine yorulmak bilmez bir şekilde (sarılarak bu çabada) asla gücünü yitirmedi.

1.2.3.2. [---] ← *burhan kutı* → [---]

Eserde tespit edilen [---] ← *burhan kutı* → [---] yapısına 10 örnekte rastlanmıştır. Bu yapıda *burhan kutı* eşdizimi yalın hâdedir.

(36) [DKP/E 141: 2272-2274] ...*anı için tözlerime burhan kutı[fa] basutçu bolunlar tēp ötleür [m(e)n] sizlerni...* || Onun için ey asillerim! Sizleri, Buda kutsallığına yardımcı olun diye öğütliyorum.

(37) [DKP/E 129: 1998-2002] ...*t(e)nriler eligi kauşikēya ertingü ulug türlüg iş işlep mēni burhan kutı[fa] yakın kılın...* || Ey tanrılar hükümdârı *Kauşika!* Sayılamayacak kadar çok çeşitli iş işleyip beni Buda saadetine yakınlaştırdın.

1.3. ed tavar ‘mal mülk’

Ed tavar eşdizimine 20 örnekte rastlanmıştır. *Ed tavar* eşdiziminin sadece önyönelimli eşdizimsel grubu tespit edilmiştir. Eşdizimsel gruplara dâhil olmayan yalın *ed tavar* eşdizim örneklerine de rastlanmıştır.

1.3.1. ed tavar Eşdiziminin Ön Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Eserde *ed tavar* eşdiziminin ön yöneliminde 3 eşdizimsel grup tespit edilmiştir.

[---]	← alku	← <i>ed tavar</i>
	← aş içgü	
	← alku yığılmış	

Tablo 5. *ed tavar* Eşdiziminin Ön Yönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 5.'den de anlaşılacağı gibi eserde ön yönelimli tespit edilen 3 eşdizimsel grup, *aş içgü* ← *ed tavar*, *alku* ← *ed tavar* ve *alku yığılmış* ← *ed tavar* yapısındadır.

1.3.1.1. alku ← ed tavar

Bu eşdizimsel grup, *alku* “bütün” kelimesiyle *ed tavar* “mal mülk” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 5 örnekte rastlanmıştır.

(38) [DKP/E 88: 849] ...*alku ed t(a)varı...* || ...bütün malı mülkü...

- (39) [DKP/E 92: 964-966] ...*ol ok şrav(a)st kentde çoğlug yalınlig kutlug kıvılg alku edke tavarka tükellig çayasênê atl(ı)g bayagut...* || İşte o *Śrāvastī* (adlı) şehirde etrafına ışık saçan, talihli, her türlü mala mülke sahip *Jayasena* (adlı) varlıklı (birisi yaşıyor) idi.

1.3.1.2. *aş içgü* ← *ed tavar*

Bu eşdizimsel grup, *aş içgü* “yiyecek içecek” kelime grubuyla *ed tavar* “mal mülk” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 2 örnekte rastlanmıştır.

- (40) [DKP/E 158: 2758-2763] ...*anta ötrü m(a)hënd(a)rasênê [êlig beg] ulug bedük kañlılarta telim üküş aş içgü ed tavar erdiniler urturup kay beltir sayu êltip alkuka buşı bërıp barçasın bërür [erti]...* || Yine Hükümdar *Mahendrasena*, büyük, yüksek arabalar yiyecek içecek, mal mülk (gibi) pek çok kıymetli eşyayı yükletip, herkesi meydana toplayıp (orada bulunan) herkese sadaka olarak (elindekilerin) hepsini verdi.
- (41) [DKP/E 69: 310-311] ...*aşınız içgünüz ediñiz tavarı/ñız e]ğsüki yok...* || Yiyecek ve içeceğiniz, malınız mülkünüz (her şeyiniz var hiçbir) eksiginiz yok.

1.3.1.3. *alku yığılmış* ← *ed tavar*

Bu eşdizimsel grup, *alku yığılmış* “bütün yığılmış, toplanmış” kelime grubuyla *ed tavar* “mal mülk” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 2 örnekte rastlanmıştır.

- (42) [DKP/E 78: 550-552] ...*alku [yığılmış ed tava]r alkınmak [tözliğ ol... etöz u]l[atı nete]g êdiz [êtmiş êtig yara]tıg erser eñ kêninte...* || Bütün (biriktirilmiş mal) mülk tükenmek (temellidir. Beden ve bedenden başka ne kadar yüceltilmiş süs (var) ise en sonunda (yok olacaktır).
- (43) [DKP/E 210: 4306-4307] ...*alku yığılmış ed t(a)var barça alkınmak tözliğ ol...* || Biriktirilen bütün malın mülkün hepsi kaybolmaya mahkûmdur.

1.3.2. Eşdizimsel Grup Oluşturmayan Eşdizimler

Tespit edilen *ed tavar* eşdiziminin eksiltili ve yalın örneklerine rastlanmıştır.

1.3.2.1. ... ← *ed tavar*

Eserde tespit edilen bu eksiltili yapıya 1 örnekte rastlanmıştır.

- (44) [DKP/E 168: 3015] ...*ed tav[ar]...* || ...mal mülk...

1.3.3. [---] ← *ed tavar* → [---]

Eserde tespit edilen [---] ← *ed tavar* → [---] yapısında *ed tavar* eşdizimi yalın hâldedir. Bu yapıya 10 örnekte rastlanmıştır.

- (45) [DKP/E 72: 406-408] ...*yoltaki aş azuk ed tavar anut[ı]p [al]tuñ küñ taluyka bargalı iş urtırlar...* || Yoldaki yiyecek, mal mülk hazırlayıp altıncı gün denize varmak için çalışıp çabaladılar.
- (46) [DKP/E 114: 1538-1540] ...*ulug elig [be]g balıkınta uluşınta ülgüsüz [s]ansız edi tavarı bar...* || Yüce hükümdar ülkende sayısız mal mülk var.

2.4. tagun askançu ‘dedikodu’

Murat Elmalı’nın neşrinde *tagun askançu* eşdizimine 15 örnekte rastlanmıştır. Eserde sadece art yönelimli eşdizimsel grup tespit edilmiştir.

2.4.1. tagun askançu Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Tagun askançu eşdiziminin *tagun askançu* → *sav sözle-*, *tagun askançu* → *sözle-* ve *tagun askançu* → *sav* olmak üzere art yönelimli 3 eşdizimsel grubu tespit edilmiştir.

<i>tagun askançu</i> →	<i>sav sözle-</i> →	[---]
	<i>sözle-</i> →	

Tablo 6. *tagun askançu* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 6.’dan da anlaşılacağı gibi *tagun askançu* eşdizimi art yöneliminde, *sav sözle-* kelime grubuyla ve *sözle-* kelimesiyle eşdizimsel gruplar oluşturmuştur.

2.4.1.1. tagun askançu → sav sözle-

Bu eşdizimsel grup, *tagun askançu* “dedikodu” eşdizimiyle *sav sözle-* “söz söyle-” kelime grubunun yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 8 örnekte rastlanmıştır.

- (47) [DKP/E 177: 3318-3319] ...*yene biligsiz yal(a)ñuklar tagun [askançu] sav sözleyürler erki...* || ...Yine cahil insanlar dedikodu yapmaktadırlar herhalde.

- (48) [DKP/E 170: 3065-3068] ...*bo yértinçüdeki uvutsuz tınlaglar taki korkmadın uyadmadın tagun askançu sav sözleyürler...* || ...Bu dünyadaki utanmaz canlılar dahi korkmadan, utanmadan dedikodu yaparlar.

2.4.1.2. *tagun askançu* → *sözle-*

Bu eşdizimsel grup, *tagun askançu* “dedikodu” eşdizimiyle *sözle-* “söyle-” kelimesinin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 5 örnekte rastlanmıştır.

- (49) [DKP/E 174: 3220-3223] ...*bah[şısı] inçe tęp tedi ilkisiz sansarta berü tınl(i)glar teg[i]n tagun askançu sözlemekke üküş [ögre]tig kılm[ış...]* || ...Hocası şöyle dedi: “Başlangıçsız *Samsāra*’dan beri canlılar... dedikodu yapmayı ne kadar da çok âdet hâline getirmişler!”
- (50) [DKP/E 174-175: 3231-3223] ...*odgurak bilip eşidip y(i)me tagun askançu sözlemekniñ münin kadagın bilmedin and(i)ran kêtgeli tıdılğalı arıtı umazlar...* || Net bir şekilde bilip, işitip de dedikodu yapmanın günahını anlamadan, asla büsbütün ortadan kaldıramazlar.

2.4.1.3. [---] ← *tagun askançu* → [---]

Eşdizimsel grup oluşturmayan 1 örnek tespit edilmiştir.

- (51) [DKP/E 176: 3280-3281] ...*tözün oğlum m(e)n eğil kerti teg tagun askançu savka etözümün...* || ...Soylu oğlum! Ben bayağı (ve) alelâde gibi dedikoduya (benim) kendimin...

2.5. *ev bark* ‘ev bark’

Ev bark eşdizimine 13 örnekte rastlanmıştır.

2.5.1. *ev bark* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Ev bark eşdiziminin *evdin barkdın* → *ün-* olmak üzere art yönelimli 1 eşdizimsel grubu tespit edilmiştir.

<i>ev bark</i> →	ün- →	[---]
------------------	-------	-------

Tablo 7. *ev bark* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 7.’den de anlaşılacağı gibi *ev bark* eşdizimi art yöneliminde sadece *ün-* kelimesiyle birlikte kullanılarak eşdizimsel grup oluşturmuştur.

2.5.1.1. *evdin barkdın* → ün-

Bu eşdizimsel grup, *evdin barkdın* “evden barktan” eşdizimiyle ün- “çık-” kelimesinin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 6 örnekte rastlanmıştır.

- (52) [DKP/E 74: 479-482] ...*anta ötrü kamapiryé urı kop köjülin aryadan orunka barıp adın bir putaré ulug karı toyınka evdin bardın ünüp [t]oyın bolguluk boşug koltı...* || Ondan sonra *Kāmapriya* (adlı) genç bütün içtenliğiyle manastıra gitti. *Boddhri* (adlı) çok yaşlı tanımadığı bir rahipten evden çıkıp rahip olmak için izin istedi.
- (53) [DKP/E 75: 476-479] ...*evdin barkdın ünüp toyın bolayın...* || Evden barktan kaçıp rahip olayım.

2.5.2. Eşdizimsel Grup Oluşturmayan Eşdizimler

Tespit edilen *ev bark* eşdiziminin eksiltili ve yalın örneklerine rastlanmıştır.

2.5.2.1. ... ← *ev bark*

Eserde *ev bark* eşdiziminin 2 eksiltili örneğine rastlanmıştır.

- (54) [DKP/E 220: 4593-4594] [...*evdin*] *barkdın üngeli [...]* || ...evden barktan çıkmak için...
- (55) [DKP/E 220: 4599-4600] ...*seyremke barıp t(e)ñri [...evdin] barkdın ünüp kēçmedin a[ra...]* || manastıra ulaşip Tanrı... (evden) barktan çıkıp derhal...

2.5.2.2. [---] ← *ev bark* → [---]

Eşdizimsel grup oluşturmayan 7 örnek tespit edilmiştir.

- (56) [DKP/E 93: 993-994] ...*m(e)n kelginçe evig barkıg uz tutgıl...* || Ben gelinceye kadar evi barkı (sen) çekip çevir.
- (57) [DKP/E 93: 996-998] ...*anta ötrü inis[i] [upasēnē ev]ig barkıg başlap [şrav(a)st kent]de kaltı.* || Daha sonra (*Upasena* adlı) küçük kardeş evi barkı yönetip, (*Śrāvastī*)’de kaldı.

2.6. *él orunı* ‘hükümdarlar tahtı’

Murat Elmalı’nın neşrinde *él orunı* eşdizimine 12 örnekte rastlanmıştır. Bu eşdizimin sadece art yönelimli 1 eşdizimsel grubu mevcuttur. Eser içerisinde *él orunı* eşdizimi 2 örneğinde eksiltilidir ve eşdizimsel gruplara dâhil olmayan 7 yalın örneği tespit edilmiştir.

2.6.1. *él orunu* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Él orunu eşdiziminin *él orunuğa* → *olur-* olmak üzere art yönelimli 1 eşdizimsel grubu tespit edilmiştir.

<i>él orunu</i> →	<i>olur-</i> →	[---]
-------------------	----------------	-------

Tablo 8. *él orunu* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 8.'den de anlaşılacağı gibi *él orunu* eşdizimi, art yöneliminde sadece *olur-* kelimesiyle eşdizimsel grup oluşturmuştur.

2.6.1.1. *él orunuğa* → *olur-*

Bu eşdizimsel grup, *él orunu* “hükümdâlar tahtı” eşdizimiyle *olur-* “otur-” kelimesinin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 4 örnekte rastlanmıştır.

- (58) [DKP/E 217: 4525-4527] ...*bo tnl(i)glarnıy monı teg emgekleri turup meni y(i)me él orunıta olurmışım ne tusu ol...* || Bu canlıların bunun gibi sıkıntıları varken benim tahtımda oturup durmamın ne faydası var?
- (59) [DKP/E 108: 1394-1396] ...*ajunka barıp k(e)ntü özi él orunıta olurtu.* || ...varlığa ulaşip kendisi tahtına oturmuş.

2.6.2. Eşdizimsel Grup Oluşturmayan Eşdizimler

Tespit edilen *él orunu* eşdiziminin eksilteli ve yalın hâldeki yapılarına rastlanmıştır.

2.6.2.1. ... ← *él orunu*

Bu eksilteli yapıya 1 örnekte rastlanmıştır.

- (60) [DKP/E 138: 2192] ...*él han orunuğa ertingü...* || ...Hükümdarlık tahtına çok fazla...

2.6.2.2. [---] ← *él orunu* → [---]

Eşdizimsel grup oluşturmayan 7 örnek tespit edilmiştir.

- (61) [DKP/135: 2125-2128] ...*nizvanılarnıy askançulamakın serü umadın anı için él orunın titer m(e)n idalayur [m(e)n]...* || İhtirasların ikiyüzlülüğüne tahammül edemediğim için tahtımı terk ediyorum.

- (62) [DKP/E 134: 2106-2109] ...*muna m(e)n öz ev[imdin] ünüp el oruniğa tezip barıp a[rıgda] simekte ornag tutup kolup koltgulam[akın] etöz eltineyin...* || İşte ben kendi evimden çıkıp, tahtımdan kaçıp, gidip ormana yerleşerek, dilenerek yaşamımı sürdürüyüm.

2.7. nom erdini ‘öğreti cevheri’

Murat Elmalı'nın neşrinde *nom erdini* eşdizimine 7 örnekte rastlanmıştır. Tespit edilen 2 örnek eksiltili yapıdadır. Diğer 5 örnekte *nom erdini* eşdizim örneği yalın hâldedir.

2.7.1. Eşdizimsel Grup Oluşturmayan Eşdizimlilikler

Tespit edilen 2 örnek eksiltili yapıdadır. Diğer 5 örnekte *nom erdini* eşdizim örneği yalın hâldedir.

2.7.2. ... ← *nom erdini*

Bu eksiltili yapıya 2 örnekte rastlanmıştır.

- (63) [DKP/E 206: 4198] [...] *bilmiş kergek... nom erd(i)nig anın [...]* || ...bilmiş olmalı. Öğreti cevherini onunla...
- (64) [DKP/E 207: 4230-4232] *içdin sıñar[ça] k(i)rliğ örtin yalanın örtünü turup inçip burhanlarnañ bir [...]* **nomlug [erdi]nisin bilir erti...** || Gönlü kara (olup), ateşle kavrulup duruyordu. Fakat Budaların manzume (şeklinde) öğretiye ait bir cevherini biliyordu.

2.7.3. [---] ← *nom erdini* → [---]

Eşdizimsel grup oluşturmayan 5 örnek tespit edilmiştir.

- (65) [DKP/E 206: 4193-4195] ...*kop ödün nom [erdini] vajırl(ı)g yaragka meñizetgülik...* || Öğreti (cevheri) her zaman elmastan silaha benzeyecektir.
- (66) [DKP/E 209: 4276-4280] ...*burhanlarnıñ nomlug savların eşidgeli tıñlagalı [bul]mak ol burhanlarnıñ yeg nom erdini üçün isig özümün [t]itgeli oğsatu törtüçe ermiş...* || Budaların öğretiyle ilgili sözlerini dinlemek için bulmak, Budaların mükemmel öğreti cevheri için can feda etmeyi gerektiren töre gibiymiş.

2.8. isig öz korkınçı ‘can korkusu’

İsig öz korkınçı eşdizimine 6 örnekte rastlanmıştır. Bu eşdizimin 1 art yönelimli eşdizimsel grubu tespit edilmiştir. Eşdizimsel gruplara dâhil olmayan 2 eksilteli ve yalın örneğe de rastlanmıştır.

2.8.1. isig öz korkınçı Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Eserde *isig öz korkınçı* eşdiziminin *isig öz korkınçıya* → *ögsüz bol-* olmak üzere art yönelimli 1 eşdizimsel grubu tespit edilmiştir.

<i>isig öz korkınçı</i> →	ögsüz bol- →	[---]
---------------------------	--------------	-------

Tablo 9. *isig öz korkınçı* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 9.’dan da anlaşılacağı gibi *isig öz korkınçı* eşdizimi, art yöneliminde *ögsüz bol-* eşdizimiyle birlikte kullanılarak eşdizimsel grup oluşturmuştur.

2.8.1.1. isig öz korkınçıya → ögsüz bol-

Bu eşdizimsel grup, *isig öz korkınçı* “can korkusu” eşdizimiyle *ögsüz bol-* “şuursuz kal-, aklını yitir-” kelime grubunun yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 2 örnekte rastlanmıştır.

- (67) [DKP/E 68: 261-263] ...*ol beş yüz sığınlar isig öz korkınçıya ögsüz bolup yërke yapşını sığıntılar...* || O, beş yüz geyik can korkusuna (kapılıp) şaşkına dönerek yere yapışmışlar; yere sinip (korunmaya) çalışmışlar.
- (68) [DKP/E 172: 3159-3163] ...*ötrü hansasvaré tegin ol svayşagvé aşçıg isig öz korkınçıya ögsüz osuglug bolmışın körüp y(a)rlıkançuçı köyülinte ötgürü tolp etözni suvdaki kemi teg titredi...* || Bunun üzerine Prens *Hamsasvara*, aşçı *Svayasagava*’nın şuurunu can korkusuyla yitirmiş olduğunu görünce merhametinden dolayı bütün vücudu sudaki gemi gibi titredi.

2.8.2. Eşdizimsel Grup Oluşturmayanlar Eşdizimler

2.8.2.1. ... ← isig öz korkınçı

Bu eksilteli yapıya 2 örnekte rastlanmıştır.

- (69) [DKP/E 66: 205-206] ...*isig öz korkınçıya* ... || ...can korkusuyla...
- (70) [DKP/E 62: 92-93] ...*isig öz korkınçı ayıg y(a)vlak ol...* || ...Can korkusu çok kötüdür.

2.8.2.2. [---] ← *isig öz korkınçtı* → [---]

Eşdizimsel grup oluşturmayan 2 örnek tespit edilmiştir.

- (71) [DKP/E 109: 1420-1422] *öz isig özümke korkınçın muna m(e)n sên[i] ölüür m(e)n...* || Kendi canımın korkusuyla işte ben seni öldüme için buradayım.
- (72) [DKP/E 112: 1479] *...[êşi]dip m(a)lunkê aşçı isig öz kork[...]* || ...işidip *Malunke* aşçı can korkusu...

2.9. *teñri yèri* ‘Tanrı yeri, cennet’

Murat Elmalı’nın neşrinde *teñri yèri* eşdizimine 6 örnekte rastlanmıştır. Sadece 1 örnekte eksiltili yapı tespit edilmiştir. *Teñri yèri* eşdizimi diğer 4 örnekte yalın hâldedir.

2.9.1. Eşdizimsel Grup Oluşturmayan Eşdizimler

2.9.1.1. ... ← *teñri yèrinte*

Bu eksiltili yapıya 1 örnekte rastlanmıştır.

- (73) [DKP/E 66: 212-213] *...teñri yèrinte toggay s(e)n têsar alku tamuluglar barça turup katag ünin kık(ı)rısu inçe têp tøyürler...* || ‘Cennette (yeniden) doğacaksın’ denecek olsa, bütün cehennemlikler hep birden kalkıp yüksek sesle bağrışarak şöyle dense:

2.9.2. [---] ← *teñri yèri* → [---]

Eşdizimsel grup oluşturmayan 5 örnek tespit edilmiştir.

- (74) [DKP/E 118: 1659-1662] *...kayu ol akaniştap(a)ryan atl(ı)g t(e)ñri yèrinteki miñ kolti t(e)ñrilerniñ t(e)ñridem küçlerin birgerü yıgsar...* || *Akaniştaparyana* adlı cennetteki binlerce Tanrının ilahi güçlerinin tamamı bir araya getirilse...
- (75) [DKP/E 202: 4062-4065] *...ötrü ol bêçinler begi [t]akı nomlug öt erig sözleyü turur erken anıñ arasınta isig özi üzülüp üstün tujit t(e)ñri yèriñe bartı.* || O maymunlar beyi de öğretiyile ilgili öğüt verirken, bir anda can verip yukarıdaki *Tuşita* cennetine giti.

2.10. *tamu erkligleri* ‘cehennem zebanileri’

Murat Elmalı’nın neşrinde *tamu erkligleri* eşdizimine 6 örnekte rastlanmıştır.

2.10.1. Eşdizimsel Grup Oluşturmayan Eşdizimler

Örnekler incelendiğinde 2 yapının eksiltili olduğu tespit edilmiştir. Diğer 4 örneğin yalın hâlde olduğu tespit edilmiştir.

2.10.1.1. ... ← *tamu erkligleri*

Eserde tespit edilen ... ← *tamu erkligleri* yapısında *tamu erkligleri* eşdizimi eksiltili yapıdadır. Bu yapıya 1 örnekte rastlanmıştır.

- (76) [DKP/E 86: 800-802] ...**tamu erkligleri** *sansız üküş erinç tnl(i)glarıg ol isiçlerte kemişip kayıntururlar...* || ...Cehennem zebanileri, o zavallı canlıları o kazanların içine atıp sürekli haşlayıp dururlar.

2.10.1.2. [---] ← *tamu erkligleri* → [---]

Eşdizimsel grup oluşturmayan 5 örnek tespit edilmiştir.

- (77) [DKP/E 82: 670-675] ...*tag teg bedük etözlüg **tamu erkligleri** ol ér[in]ç tnl(i)glarıg tutup örtlüg yërke [bodurla]r yalınlayu turur kızart[mış te]mirlig uzun yip üze...* || Dağ gibi cüsseye sahip cehennem zebanileri, o zavallı canlıları tutup ateşler içindeki yere yapıştılar. Parlayıp duran kızarmış demirden (yapılmış) uzun (bir) ip ile...
- (78) [DKP/E 84: 732-735] ...*birök ölüçü tnl(i)g m(a)haraurap tamuda togsa[r anta] **tamu erkligleri** örtlüg kızartmış temirlig yër[te] tüpin yatgururlar.* || Eğer katil birisi *Mahāraurava* cehenneminde doğarsa, oradaki cehennem zebanileri korlaşmış demirden (oluşan) yerin dibine (onları) yatırırlar.

2.11. *nom bitig* ‘din kitabı’

Murat Elmalı’nın neşrinde *nom bitig* eşdizimine 5 örnekte rastlanmıştır.

2.11.1. *nom bitig* Eşdiziminin Ön Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Eserde *nom bitig* eşdiziminin *daşakarmap(a)tāvādānamāl* ← *nom bitig* olmak üzere ön yönelimli 1 eşdizimsel grubu bulunmaktadır. Eşdizimsel gruba dâhil olmayan 1 eksiltili yapı mevcuttur. Bunun dışında yalın hâlde bulunan 1 örnek de tespit edilmiştir.

[---]	← <i>daşakarmap(a)tāvādānamāl</i>	← <i>nom bitig</i>
-------	-----------------------------------	--------------------

Tablo 10. *nom bitig* Eşdiziminin ÖnYönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 10.'dan da anlaşılacağı gibi *nom bitig* eşdiziminin ön yöneliminde sadece *daşakarmap(a)tāvadānamāl* kelimesiyle eşdizimsel grup oluşturduğu görülmektedir.

2.11.1.1. *daşakarmap(a)tāvadānamāl* ← *nom bitig*

Bu eşdizimsel grup, *daşakarmap(a)tāvadānamāl* “on kötü davranış yollarının zincirleme hikâyesi” kelimesiyle *nom bitig* “din kitabı” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 3 örnekte rastlanmıştır.

- (79) [DKP/E 88: 859-867] ...[vaybajikê] şastratan[t]rê ...kavi [drrê] [sañadas] ugu küşen tilintin [tohrı] [t]ilince [evirmiş daş]akarmap(a)tāvadānamāl **nom [bitigde]** on k(a)rmap(a)tāvadānamāl nom [bitigde] on k(a)rmap(a)t ertmişniñ [kadagı]n... küzetmiş[niñ] asıgın [adınagu tavarın ogur]lamakıg bulu teginür erki... || (vaibhāşika ve) śāstratantra uzmanı Kāvyaadhara Saṃghadāsa'nın, Ugu Küşen (Toharca B) dilinden (Toharca A'ya) çevirdiği, Toharca A'dan da Śīlaséna Prāśnika'nın son olarak Türkçeye (çevirdiği) *Daşakarmapathāvadānamālā* isimli akaid (kitabında), on (kötü) davranış yollarını işlemenin günahı,(kendini bu günahlardan) korumanın faydaları, (başkasının malları) çalmayı...
- (80) [DKP/E 167: 2990-2994] ...*daşakarmap(a)tāvadānamāl nom [bitigde]* on k(a)rmaputlarıg ertmekniñ [münin küzet][mekniñ] asagın körkitmekde [irig sarsıg] [sav] sözlemekig yermek [at(ı)g] [ülüş] tükedi... || On (kötü) davranış yollarını işlemenin (günahını ve bu günahı gözetmenin) faydasını göstermekte (olan) *Daşakarmapathāvadānamālā* (adlı öğreti kitabındaki kaba söz) söylemeyi kötülemek (adlı) bölüm sona erdi.
- (81) [DKP/E 169: 3032-3037] [va]ybajikê şastantrê kavi drrê sañadas [u]gu küşen tilintin tohrı tilince [evir]miş tohrı tilintin şilazin praştinkê yanurtı türkçe evirmiş [da]şakarmaputāv(a)dānamāl **nom bitigde** on k(a)rmap(a)tlarıg ertmekniñ münin || vaibhāşika (ve) śāstratantra uzmanı Kāvyaadhara Saṃghadāsa'nın, Ugu Küşen (Toharca B) dilinden (Toharca A'ya) çevirdiği, Toharca A'dan da Śīlaséna Prāśnika'nın son olarak Türkçeye (çevirdiği) *Daşakarmapathāvadānamālā* (isimli) akaid kitabında, on (kötü) davranış yollarını işlemenin günahı...
- (82) [DKP/E 181: 3412-3420] [vaybaj]ikê şastratan[tr]ê k[a]vi [drrê] [saña]dasé ugu... küşen tilintin [to]hrı tilince evirmiş... t[o]hrı [tilin]tin şilazin pr(a)[şnikê] [y]aştırı türkçe [evirmiş] bo d(a)şak(a)rmapatā[vadānamāl...] ulug kavi **nom bitigde** [on] k(a)rmap(a)tlarıg e[rtmişniñ] münin [ka]dagın... küze[tmişniñ] [asıgın] tususın körk[itmekde] [irig] sarsıg sav sözle[mekig yermek]... || vaybajikê

(ve) *şastantra* uzmanı *Kāvya dhara Samghadāsa*'nın, Ugu Küşen (Toharca B) dilinden (Toharca A'ya) çevirdiği, Toharca A'dan da *Śīlaséna Prāśnika*'nın son olarak Türkçeye (çevirdiği) büyük bir edebi eser olan *Daśakarmapathāvadānamālā* (isimli) akaid (kitabında), on (kötü) davranış yollarını işlemenin günahları, (kendini bu günahlardan) korumanın faydaları gösterilmekte; kaba söz söylemeyi (yermek)...

2.11.2. Eşdizimsel Grup Oluşturmayan Eşdizimler

Eserde tespit edilen 1 örneğin eksiltili yapıda olduğu tespit edilmiştir.

2.11.2.1. ... ← *nom bitig*

Bu eksiltili yapıya 1 örnekte rastlanmıştır.

(83) [DKP/E 205: 4158] [...] **nom bitigü**... || ...öğreti kitabı...

2.12. **tün kün** ‘gece gündüz’

Murat Elmalı'nın neşrinde *tün kün* eşdizimine 5 örnekte rastlanmıştır.

2.12.1. Eşdizimsel Grup Oluşturmayan Eşdizimler

Eserde *tün kün* eşdiziminde eskiltili ve eşdizimsel gruplara dâhil olmayan yapılar tespit edilmiştir.

2.12.1.1. ... ← *tün kün*

Bu eksiltili yapıya 3 örnekte rastlanmıştır.

(84) [DKP/E 92: 961-963] ...**tün kün** *aruksuz köñülin tnl(ı)glarka edgü asıg tusu kılı y(a)rlıkayur erti*... || Gece gündüz yorulmak bilmeyen (bir) topluluğu bir gönülle iyilik yaparak (etrafına) şefkat dağıtıyordu.

(85) [DKP/E 95: 1031-1032] ...**tün kün** *seni umunıp şaşa amranmakin ölür m(e)n*... || Gece gündüz seni bekeleyip, sana (olan) aşkımdan (işte şimdi) ölüyorum.

(86) [DKP/E 206: 4180] ...**tünli künli** *kurug ertürser*... || ...gece gündüz boşa zaman geçirse...

2.12.1.2. [---] ← *tün kün* → [---]

Eşdizimsel grup oluşturmayan 2 örnek tespit edilmiştir.

(87) [DKP/E 62: 97-98] ...*alku tnl(ı)glar tün kün isig öz[leri]*... || ...Bütün canlıların gece gündüz canları...

- (88) [DKP/E 75: 494-496] ...*anta tegdükde tün kün katıgılanıp bursan kuvragka tapıngalı [u]gradı...* || Oraya ulaştıktan sonra gece gündüz gayret edip cemaate hizmet etmeye niyetlendi.

2.13. god keyik ‘büyük baş hayvan, yaban hayvanı’

God keyik eşdizimine 3 örnekte rastlanmıştır.

2.13.1. Eşdizimsel Grup Oluşturmayan Eşdizimler

Eserde tespit edilen *god keyik* eşdizimi eksiltili ve yalın olarak tespit edilmiştir.

2.13.1.1. ... ← *god keyik*

Eserde tespit edilen ... ← *god keyik* yapısı eksiltili bir yapıdadır. Bu yapıya 2 örnekte rastlanmıştır.

- (89) [DKP/E 224: 4715] ...*[go]d keyikniñ...* || ...yaban hayvanı...

- (90) [DKP/E 224: 4728] ...*god keyik k(e)ntü...* || ...yaban hayvanı kendi...

2.13.1.2. [---] ← *god keyik* → [---]

Eşdizimsel grup oluşturmayan 1 örnek tespit edilmiştir.

- (91) [DKP/E 225: 4732-4734] ...*kesilgüde ulatı sekiz tümen koñuz kurt yağlag et yıdın tuyup tört [sı]nart[ın] kelip ol god keyikniñ...* || kesilmekten başka seksen bin kurtçuk yağlı et kokusunu alıp dört taraftan gelip o yaban hayvanının...

2.14. ög kañ ‘anne baba’

Bu eşdizime 3 örnekte rastlanmıştır.

- (92) [DKP/E 161-162: 2847-2851] ...*neçede ölser anta ok ölüg etözintin yarsıguluk teg yavız yıd ünüp ötgürü ögi kañı barça yèrip yarsıp titip idalap irak tezerler...* || Ölür ölmez cesedinden iğrenç kötü kokular yayıldığından anası babası (hemen) herkes tiksiniş iğrenerek (onu) terk edip uzağa kaçarlar.

- (93) [DKP/E 161: 2831-2834] ...*ölüm matar kelip özde toğmış sever ogulug kızığ ulatı ögüg kañıg barça adırıp adın ajunka eltü barır...* || Ölüm canavarı *Mātār* gelince, kendisinden doğan sevgili oğlu (ve) kızını başka varlığa, anasını babasını (onlardan) ayırıp başka bir varlığa götürürerir.

- (94) [DKP/E 169: 3061-3064] ...*bo ajunta ög kañ bolsar kênki ajunlarta anıy boguzın bıçıp isig isig etin yêgeli tegimlig bolur...* || Bu varlığında ana baba olsa, sonraki varlıklarında onun boğazını kesip sıcak sıcak etini yemeye layık olur.

2.15. ogul erdini ‘oğul cevheri’

Murat Elmalı'nın neşrinde *ogul erdini* eşdizimine 3 örnekte rastlanmıştır. Eserde *ogul erdini* eşdizim örneği, metin bağlamında 1 ön yönelimli eşdizimsel grup, 1 art yönelimli eşdizimsel grup ve hiçbir eşdizimsel gruba dâhil olmayan 1 yalın örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.15.1. *ogul erdini* Eşdiziminin Ön Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Ogul erdini eşdiziminin *körgeli* ← *ogul erdini* olmak üzere ön yönelimli 1 eşdizimsel grubu tespit edilmiştir.

[---]	← körgeli	← <i>ogul erdini</i>
-------	-----------	----------------------

Tablo 11. *ogul erdini* Eşdiziminin ÖnYönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 11.'den de anlaşılacağı gibi *ogul erdini* eşdizimi ön yöneliminde sadece körgeli← sıfatıyla eşdizimsel grup oluşturmuştur.

2.15.1.1. körgeli ← *ogul erdini*

Bu eşdizimsel grup, *körgeli* “görölmeye değer” kelimesiyle *ogul erdini* “oğul cevheri” eşdiziminin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 2 örnekte rastlanmıştır.

- (95) [DKP/E 171: 3108-3110] ...*ol êlig begniñ bir körgeli körtle ogullug erdin(i)si togdı...* || O hükümdarın görölmeye değer, güzel, inci tanesi gibi bir oğlu oldu.
- (96) [DKP/E 223: 4700-4701] [...*êl]ig begniñ bir köрге[li ogul]lug erdinisi togdı...* || ...hükümdarın bir görmeye oğul cevheri doğdu.

2.15.2. *ogul erdini* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Grupları

Eserde *ogul erdini* eşdiziminin *ogul erdini* → *tog-* olmak üzere art yönelimli 1 eşdizimsel grubu tespit edilmiştir.

<i>ogul erdini</i> →	tog- →	[---]
----------------------	--------	-------

Tablo 12. *ogul erdini* Eşdiziminin Art Yönelimli Eşdizimsel Gruplarını Oluşturan Ögeler

Tablo 12.'den de anlaşılacağı gibi *ogul erdini* eşdizimi art yöneliminde sadece *tog-* fiiliyle birlikte kullanılmıştır.

2.15.2.1. *ogul erdini* → *tog-*

Bu eşdizimsel grup, *ogul erdini* “oğul cevheri” eşdizimiyle *tog-* “doğ-” kelimesinin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bu eşdizimsel gruba 2 örnekte rastlanmıştır.

- (97) [DKP/E 171: 3108-3110] ...*ol élig begniñ bir körgeli körtle ogullug erdin(i)si togdı...* || O hükümdarın görülmeye değer, güzel, inci tanesi gibi bir oğlu oldu.
- (98) [DKP/E 223: 4700-4701] [...*él]ig begniñ bir köрге[li ogul]lug erdinisi togdı...* || ...hükümdarın bir görmeye oğul cevheri doğdu.

2.15.2.2. [---] ← *ogul erdini* → [---]

Eşdizimsel grup oluşturmayan 1 örnek tespit edilmiştir.

- (99) [DKP/E 121: 4365-4368] ...*séni teg ogullu[g] erdini bulmak üze turkaru meniñ köñülüm ögrünçülüg sevinçlig erti...* || Senin gibi oğul cevheri bulduğum için gönlüm daima mesut ve bahtiyardı.

KISALTMALAR

DKP/E: Elmalı, Murat, *Daşakarmapathāvadānamālā*, Ankara: 2016

← : Eşdizimin ön yönelimini ifade eder.

→ : Eşdizimin art yönelimini ifade eder.

... : Eksilteli cümleleri ifade eder.

[---]: Tamamlanmış cümle ya da eşdizimsel grup oluşturmayan yapıları ifade eder.

Sonuç

Murat Elmalı'nın 2016 yılında yayımlamış olduğu Eski Uygurca *Daşakarmapathāvadānamālā* adlı çalışması, eşdizimliliğin ad + ad bağlamında tarandığında 163 eşdizim ve 25 eşdizimsel grup tespit edilmiştir. Eski Uygurca *Daşakarmapathāvadānamālā* metninde *teñri teñrisi*, *burhan kutı*, *ed tavar*, *tagun askançu*, *ev bark*, *ël orunı*, *nom erdini*, *isig öz korkınçı*, *teñri yeri*, *tamu erkligleri*, *nom bitig*, *tün kün*, *god keyik*, *ög kañ* ve *ogul erdini* olmak üzere on beş eşdizim örneği tespit edilmiştir. Tespit edilen eşdizimlerden *teñri teñrisi*, *burhan kutı*, *ël orunı*, *tamu erkligleri*, *teñri yeri*, *nom erdini*, *isig öz korkınçı* ve *ogul erdini* eşdizimleri belirtisiz isim tamlaması; *tagun askançu*, *nom bitig* ve *god keyik* eşdizimleri eksiz isim tamlaması ve *ed tavar*, *ev bark*, *tün kün* ve *ög kañ* eşdizimleri ikileme olarak karşımıza çıkmıştır.

Eserde tespit edilen eşdizimlerden 35 *teñri teñrisi*, 27 *burhan kutı*, 15 *tagun askançu*, 13 *ev bark*, 12 *ed tavar*, 12 *ël orunı*, 7 *nom erdini*, 6 *tamu erkligleri*, 6 *teñri yeri*, 6 *isig öz korkınçı*, 5 *nom bitig*, 5 *tün kün*, 3 *god keyik*, 3 *ög kañ* ve 3 *ogul erdini* eşdizimine rastlanmıştır.

1. *Teñri teñrisi* eşdizimi, hem en fazla eşdizim hem de en fazla eşdizimsel grup oluşturan eşdizim örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.
2. *Burhan kutı* eşdizimi ön yöneliminde *tözkerinçsiz* kelimesini, *ëlig beg* ve *ikinti ajunta* kelime gruplarını; art yöneliminde *bul-*, *küsüş* ve *tile-* kelimelerini alarak eşdizimsel gruplar oluşturmuştur.
3. *Ed tavar* eşdizimi ön yöneliminde *alku* kelimesini *aş içgü* ve *alku yıgılmış* kelime gruplarını alarak eşdizimsel gruplar oluşturmuştur. *Ed tavar* eşdizimin art yöneliminde eşdizimsel grup tespit edilmemiştir.
4. *Ev bark* eşdiziminin ön yöneliminde eşdizimsel grup tespit edilmemiştir. Art yöneliminde ise *ün-* kelimesiyle kurulmuş eşdizimsel grubu tespit edilmiştir.
5. *Tagun askançu* eşdiziminin ön yönelimli eşdizimsel grubu bulunmamaktadır. Art yöneliminde ise *sav*, *sözle-* kelimeleri ve *sav sözle-* kelime grubunu alarak eşdizimsel gruplar oluşturduğu tespit edilmiştir.
6. *Ël orunı* eşdiziminin ön yönelimli eşdizimsel grubu tespit edilmemiştir. Art yöneliminde *olur-* kelimesiyle eşdizimsel grup oluşturmuştur.

7. *Nom bitig* eşdizimi *dasakarmapathāvadānamāl* kelimesiyle ön yönelimli eşdizimsel grup oluşturmuştur.
8. *Tamu erkligleri*, *teñri yeri*, *nom erdini*, *tün kün*, *god keyik* ve *ög kañ* eşdizimlerinin ön ve art yönelimli eşdizimsel grupları tespit edilmemiştir. Eşdizimsel gruplar dışında kalan eksilteli ve yalın örnekleri mevcuttur.
9. *İsig öz korkınçı* eşdiziminin ön yönelimli eşdizimsel grubu tespit edilmemiştir. Art yöneliminde *ögsüz bol-* eşdizimiyle eşdizimsel grup oluşturmuştur.
10. *Ogul erdini* eşdizimi ön yöneliminde *körgeli*; art yöneliminde ise *tog-* kelimesiyle eşdizimsel grup oluşturmuştur.

Bütün bu verilerden hareketle Eski Uygurca bir eserde eşdizimin ve eşdizimsel grupların fazlalığı Türk dilinin çok daha eskiye dayandığını kanıtlar niteliktedir. Çünkü eşdizimler, önceden üretilmiş geleneksel birliktelik kullanımlarıdır.

Eşdizimlilik, Türkçenin hem tarihî hem de çağdaş kollarında çalışılması gereken önemli bir konudur. Eşdizimlilik çalışmaları metin okuma/anlamlandırmada ve değişik dönemleri kıyaslamada avantaj sağlayarak konuya geniş açıdan bakılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- AĞCA, M. (2020). *Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği*. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
- AYABAKAN İPEK, M. (2019). *Türkçe Sözlük'te Eşdizimli Ögelerin Sunumu ve Görünümleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CUCİ, H. (2020). *Maytrisimit Eşdizim Sözlüğü*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- DOĞAN, N. (2016a). *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimi*. Ankara: Yayın Evi Yayınları.
- DOĞAN, N. (2016b). Türkçe Öğrenci Sözlüklerinde Eşdizimlilik Bilgisi. *International Journal of Language Academy*, 4/1: 267-282.
- ELMALI, M. (2016). *Dasakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EMLİK, N. (2021). *Kutadgu Bilig'deki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

- KARAHASAN, Y. (2022). *Daşakarmapathāvadānamālā'da Eşdizimlilik*. Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- KUMOVA METİN, S.; Karaoğlan, B. (2016). *Türkiye Türkçesinde Eşdizimlerin İstatistiksel Yöntemlerle Belirlenmesi*. *Bilig Dergisi* 2016: 78
- ÖZKAN, B. (2007). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımı ve Eşdizimliliği*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
- SARI, İ. (2020). *Transkripsiyon Klavyesi* (Erişim Tarihi: 28.04.2022) *Transkripsiyon Klavyesi / İsa SARI (isa-sari.com)*
- SEL, P. (2020). *Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
- SHŌGAİTO, M.(vd.) (1998). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Japonya: Nakanishi Printin
- WİLKENS, J. (2016). *Buddhistiche Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daşakakarmapathāvadānamālā Teil 1*. Brepols, Berliner Turfantexte 37.
- WİLKENS, J. (2016). *Buddhistiche Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daşakakarmapathāvadānamālā Teil 2*. Brepols, Berliner Turfantexte 37.
- WİLKENS, J. (2016). *Buddhistiche Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daşakakarmapathāvadānamālā Teil 3*. Brepols, Berliner Turfantexte 37.
- WİLKENS, J. (2021). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Göttingen, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Çağdaş Azerbaycan Edebiyatının Kadın Yazarlarından Menzer Niyarlı'nın Hikâyelerinde "Kadın" Teması

The Theme of "Women" in the Stories of Menzer Niyarlı, one of the Women Writers of Contemporary Azerbaijani Literature

*Zeynep Yıldırım**

Öz: Menzer Niyarlı çağdaş Azerbaycan edebiyatının 1960 sonrası kadın yazarlarından. Azerbaycan edebiyatında, 1960'lı yıllarda zayıflamaya başlayan rejim ile birlikte 1960 Nesli denilen bir ekol ortaya çıkmıştır. Bu ekol, insanı birey olarak değerlendirmiş ve insanî değerleri ön plana çıkartmıştır. Menzer Niyarlı bu ekolün izinden gitmiştir. Yazın hayatına başladığı Sovyet döneminde 'yönelim edebiyatı' anlayışından uzak eserler kaleme almış, bağımsızlık döneminde ise insanı ön plana almakla birlikte, eserlerinde bireysel ve toplumsal sorunlara yer vermiştir. Hikâye, povest ve satirik hikâye türünde eserler kaleme alan Niyarlı, "kadın" temasına özel olarak değinmiştir. Kadınların hayatın her alanında yaşadığı sorunları iyi bilen yazar, eserlerinde şahit olduklarını dile getirmiştir. Yalnız kadın, eş, anne, nine, kız çocuk, komşu, akraba gibi farklı konumlardaki Azerbaycanlı kadınlar onun hikâyelerinde faal bir şekilde okurun karşısına çıkar. Bu bildiriye, Menzer Niyarlı'nın hikâyelerinde yer alan "kadın" teması üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Menzer Niyarlı, hikâye, kadın.

Abstract: Menzer Niyarlı is one of the women writers of contemporary Azerbaijani literature after 1960. In the Azerbaijani literature, a school called the 1960s Generation emerged with the weakening regime in the 1960s. This school evaluated human as an individual and brought human values to the fore. Menzer Niyarlı followed in the footsteps of this school. In the Soviet period, when she started her literary life, she wrote works that are far from the understanding of "orientation literature" and in the period of independence, she gave place to individual and social problems in her works, although she put people in the foreground. Niyarlı, who wrote short stories, povest and satirical stories, specifically mentioned the "woman" theme. The author, who knows well the problems that women experience in all areas of life, expressed what she witnessed in her works. Azerbaijani women in different positions such as lone women,

* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Doktora Öğrencisi., zeynepyildirimege2015@gmail.com

spouses, mothers, grandmothers, daughters, neighbors, relatives appear before the reader in her stories actively. In this study, the theme of "woman" in Menzer Niyarlı's stories will be emphasized.

Keywords: Azerbaijani Literature, Menzer Niyarlı, story, women.

0. Giriş

Hikâye türü, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Azerbaycan edebiyatında da çok eski zamanlardan beri var olan bir türdür. Modern anlamda hikâyenin ortaya çıkışı ise XIX. yüzyılda başlamaktadır. Bu yüzyıldan günümüze kadar olan zaman diliminde hikâye türünün gelişimi Azerbaycan edebiyatında çeşitli merhalelerden geçmiştir. Özellikle 1960 sonrası nesir türünde yaşanan gelişmeler ona çağ atlatmıştır. Sovyetler Birliğinin dayatması olan sosyalist realizmden sıyrılarak kendine yeni bir akarsu yatağı bulmuştur denilebilir. 1960 Nesli olarak adlandırılan ve bir ekol haline gelen bu dönem edebiyatında insan birey olarak değerlendirilmiş ve onun millî ve manevî yönleri ön plana çıkartılmıştır. Bu dönemde kadın konusu da ön plana çıkmıştır. Yazarlar insanın iç dünyasıyla birlikte kadın dünyasını da eserlerine almışlardır. Bu yazarlardan biri Menzer Niyarlı'dır. Çağdaş Azerbaycan edebiyatının kadın yazarlarından olan Menzer Niyarlı 1960 neslinin devamı niteliğinde eserler vermiştir. Niyarlı yazı hayatına 1969 yılında "Azerbaycan Gençleri" gazetesinde "Şüphe" adlı hikâyesiyle başlamıştır. 1986 yılında Azerbaycan Yazıcılar Birliğinin üyesi olan yazar, Azize Caferzade mükâfatına layık görülmüştür. Eserlerinde insanı merkeze alan Niyarlı, partinin dayatması olan ideal insanı değil, gerçek insanı olduğu gibi görmüş ve onu eserlerine aynı gerçeklikle yansıtmayı başarmıştır. Yazar ile tarafımızdan yapılan röportajda kendisinin de belirttiği üzere hayatında karşılaştığı insanlar onun kahramanlarıdır. Niyarlı tanıdığı, şahit olduğu kişi ve olayları başka adlar altında hikâyelerine yansıtır (Yıldırım 2021b: 35).

Niyarlı'nın hikâyelerinde "kadın" teması özel bir yer tutar. Onun görünüşünden ziyade içinde bulunduğu duruma ve psikolojisine önem verir. Bu bildiride Menzer Niyarlı'nın hikâyelerindeki kadınlar Sosyal Hayatta Kadın, Toplumsal Yozlaşmanın Etkisindeki Kadın, Savaş/Terör Kıskaçında Kadın başlıkları altında sınıflandırılarak incelenecektir.

Sosyal Hayatta Kadın

İslamiyet öncesi Türk topluluklarında kadın erkek eşit haklara sahipti. Kadın toplumda saygı görürdü. Fakat İslamiyet'in kabulünden sonra, Arap kültürünün etkisiyle kadının önemi azalmaya başlamıştır. Modern dönemlere gelindiğinde ise diğer toplumsal çarpıklıklarla birlikte kadın sorunu da ele alınmış ve kadının kaybettiği itibar ileri görüşlü aydın kişiler tarafından yeniden kazandırılmaya çalışılmıştır.

Tüm Türk topluluklarındaki kadınların olduğu gibi sosyal hayatta faal olarak yer alan Azerbaycan kadını anne, genç kız, eş, yaşlı kadın, yalnız kadın, komşu, akraba vb. birçok role sahiptir. Niyarlı'nın hikâyelerinde gerçekçi bir şekilde okurun karşısına çıkan bu kadınlar Evlilik Kurumunda Kadın ile Boşanma ve Yalnız Kadın olarak iki başlık altında incelenebilir.

a. Evlilik Kurumunda Kadın

Menzer Niyarlı evlilik kurumunu çeşitli hikâyelerinde arka planda kullanmıştır. Fakat doğrudan bu konuyu ön plana aldığı eseri Aynı Akşam hikâyesidir. Bu hikâye 1980 yılında Gençlik Neşriyat'ta yayınlanmıştır. Çehov tarzı kaleme alınan hikâye bir ailenin tek bir akşamını anlatmaktadır. Bu hikâye ikinci evliliğini yapan, üç çocuklu bir adamın evinde geçer ve yeniden aile olma çabasını anlatır. İkinci eş olan Rânâ eve çekidüzen vermeye çalışmakta, kayınvalidesi ise çocukları yeni geline alıştırmaya, anne olarak görmelerini sağlamaya uğraştırmaktadır. Kayınvalidenin bu hikâyede olumlu bir karakter olması da ayrıca dikkate değer:

" Emine kadının torununun bu kederli halinden, kara kaşı kara gözünün merhum gelinine benzemesinden içi parçalandı. Eğilip çocuğun yanaklarından öptü:

- Şimdi, yavrum, - şimdi mamaya. Git mamaya.

Mihri dönüp genç kadına doğru kaçtı. Rânâ'nın eteklerini tutup başını arasına yasladı. Rânâ da eğildi, Mihri'yi kollarının arasına alıp yüzüne gülümsedi, yanaklarını okşadı. O da heyecanlıydı, motorun sesini işitmişti. Birdenbire gelinin yüreği çarptı, vücudu ısındı, yüzü kızardı. Mihri'yi sandalyeye oturtup hızlıca odaya geçti. "Şimdi ben ne yapayım? Yemeği mi hazırlayayım?" (Yıldırım 2021a: 170)

Yeni evli bir kadının eve alışması, onu düzene oturtması, çocukları kendi çocuğu imiş gibi benimsemesi ile erkeğin yeni eşinin çocuklarına karşı olan tutumu konusunda ikilemde kalması hikâyenin merkezine oturtulmuştur:

"Çocuklarına baktıkça Samet'in yine de suratı asılıyordu. "Sizin işiniz Allah'a kalmış. Neyse ki annem sağ. Ya sonra? Kime emanet edeceğim sizi? Buna mı? Hâlâ genç. Hâlâ gücü görünmez. Garajın müdürü Eldar Nebiyev'in de ikinci karısı önceleri melek idi. Sonradan..." (Yıldırım 2021a: 174)

"Kadın yalnız karanlıktan ürpererek bakışlarını pencereden döndürüp küçüklere doğru çevirdi. Hanbaba tepinip üstünü açmıştı. Rânâ yavaşça ayağa kalktı. Samet karyolanın gıcirtısına gözlerini açtı. Yeni yeni yerini ısıtan kadının neden ayağa kalktığını anlayamadı. Genç kadın çocukların karyolasına yanaşıp, Hanı'nın üstünü örttü. Sonra eğilip ellerini yüzüne dayamış Mihri'nin saçını yüzünden çekti. Yeniden yatanları uyandırmasın diye ayağının ucuyla gelip yerine girdi. Rânâ gözlerini yumdu ki yatsın, uyuyamıyordu. Yatağına sanki kor dolmuştu.

Samet'in birdenbire düşüncesi altüst oldu. Rânâ'nın gece yarısı kalkıp kendi çocuğu gibi çocukların üstlerini örtmesi kalbini yeniden titretti. Gözlerini açıp Rânâ'nın yüzüne baktı. Rânâ'nın güçlkle sezilen yüzünün çizgileri adamın gözünde güzelleşti." (Yıldırım 2021a: 176)

Aynı Akşam hikâyesinde anne olmayan bir kadının annelik içgüdüleri iyi anlamda ele alınmıştır. Türk edebiyatındaki, genel olarak kötü bir yaradılışa sahip üvey anne tipinden farklı olarak eşinin çocuklarını kendi çocuğu gibi görüp onları sahiplenmesi ile Rânâ karakteri, erkeğin ikinci eşi de olsa kadının annelik içgüdülerinin kuvvetli olduğunu ve evi yuva yaptığını göstermektedir.

b. Boşanma ve Yalnız Kadın

Sanki Çay Bile Susmuştu hikâyesi yıllar önce ikiz çocuklarını ve karısını boşayarak onları köyde bir başına bırakıp giden bir adamın hafta sonu tatili için geldiği çay kenarında eski ailesine rastlamasını konu alır. Çay kenarında çamaşır yıkayan Nevreste eski kocasını görmesi ile içinden ona sitem eder:

"İkizlerin gözleri yolda, Muharrem. Beni rahat bırakmıyorlar. Gece gündüz usandırıyorlar. Diyorlar, herkesin babası yanında, bizimki niye yanımızda değil? Diyorum, okumaya gitti, büyük adam olup gelecek. Beni boşadığın zaman da sandım şaka yapıyorsun... Görecek günlerim varmış, Muharrem.

Bebeklere de ad koymadın, kaçtın köyden. Seni böyle bilmezdim. Dedin, gidiyorum okumaya. Dedim, ne diyorum ki..." (Yıldırım 2021a: 53)

Bu hikâyede çocuklarını tek başına, babalarının yokluğunu hissettirmemeye çalışarak, umutla büyüten bir kadın tasvir edilmiştir. Ayrıntılı olarak anlatılmamasına rağmen Nevreste karakterinin hayat karşısındaki dik duruşu, eski kocasını gördüğü zaman bile değişmemiştir. Bu duruşun eski kocası Muharrem üzerindeki etkisi ise oldukça sarsıcıdır. Sanki Çay Bile Susmuştu hikâyesi, kadınların yalnız kalmış/bırakılmış olsalar bile ayakta kalabileceğinin güzel bir örneğini göstermektedir.

Ölümlerle Yüz Yüze hikâyesi Niyarlı'nın kanser sonucu yaşamını yitiren arkadaşı, çağdaş Azerbaycan edebiyatının değerli isimlerinden Sara Oğuz'a ithaf edilmiştir. Hikâyede meme kanserine yakalanan Hamide isimli bir ressamın ömrünün son günlerindeki psikolojik buhran anlatılmaktadır. Hamide, hissettiği ölüm korkusu ile geçmiş günleri hatırlayarak muhakeme yapar. Okur ise bu geriye dönüşlerle onun neden ve nasıl yalnız kaldığını görür. Hamide hikâye boyunca içine girdiği psikolojik buhran sebebiyle ölüm sanki karşısındaymış gibi onunla konuşur. İç diyalog yöntemi kullanılarak verilen bu konuşmalarda ölüm, aslında kendisine itiraf edemediği gerçekleri onun yüzüne vurur: "Ölüm sanki mahkeme kürsüsünde, ona hükümden evvel nasihat veriyordu. - Hiç olmazsa, yalnızlıktan kurtulmak için evlenseydin. Ne de olsa sen yalnız yaşamaktan korktuğun kadar hiçbir şeyden korkmazsın." (Yıldırım 2021a: 91)

Bütün korkularına rağmen Hamide, ilk aşkı Ali Ekber'den aldığı darbe yüzünden kalbini herkese kapatmış ve kendisine yalnız bir hayat kurmuştur. Fakat son günlerini yaşarken aslında verdiği kararın yanlış olduğunu ve yalnızlığın zorluklarını idrak etmiştir. Hayat insanların sadece sağlıklı olduğu zamanları kapsamaz. Hastalıklar, kazalar ve trajedilerle de doludur. Ölümlerle Yüz Yüze hikâyesinde, yalnız bir kadının hastalığında çaresiz kalması ile bu gerçek daha açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Bir Demet Kamış hikâyesi, Niyarlı'nın Sovyet dönemi yazmış olduğu bir hikâyedir. Küçük bir çocuğun gözünden anlatılan hikâyedeki Peri isimli kadın, kocasını İkinci Dünya Savaşında kaybetmiş, iki çocuğunu namusuyla büyütmeyle çalışan bir annedir. Hikâyede Peri'ye köylüsü tarafından göz konulması ve bunu başaramayınca oğlunu kullanarak ulaşmaya çalışması

anlatılır. Bir kadının eşini kaybettikten sonra namusuyla yaşarken ona karşı uygunsuz davranılması ve köy halkının da bunun dedikodusunu yapması kadınların tek başına hayatta kalmasının nasıl da güç olduğunu, toplumun kadınları yaftalamak için nasıl da hazırda bulunduğunu gözler önüne sermektedir. Bu husus hikâyede şu şekilde yansıtılır:

"Dediler Kaçay Peri'yi alacak. Kaçay kurnazlık ediyor ki Peri'yle ilişki kurabilsin.

Peri bu haberi sonradan işitti. Önce hayretten dona kaldı. Sonra bu sözün dehşetini bütünüyle idrak etti. İdrak etti ve sanki bir kazan kaynar suyu tepesinden döktüler. Elinde gezdirdiği hamam çantasına benzeyen dörtgen çantasını evin köşesine attı. Çantanın demiri kaynanası Bike kadının çığırının iğini eğdi. Aynı gün Peri kendine yer bulamadı, sessiz sessiz ağladı, gizlice kocasını hatırladı, ağıt yakıp göz yaşı döktü, sesini işitmesinler diye elleriyle ağzını kapattı, dişleriyle parmaklarını ısırды ve sonra birdenbire ne düşündüyse sakinleşti, mülayimleşti, sanki güzelleşti de: "Cevabını veririm ben senin, it oğlu it. Diyorum bu benle niye tatlı dille konuşuyor. Bana imalı sözler söylüyor. Ben zavallıyım ne bileyim bunun maksadı ne düşüncesi ne? Ahmak diye bilirim. Ahmak olduğu için de aptal aptal konuşuyor. Allah vurmuş sana. Bir daha ben de senin kapını açarsam." (Yıldırım 2021a: 200)

"Dedikodu tez yayıldığı gibi, tez de köhneyip akıldan çıktı. Nihayet cemaat şu karara vardı ki Peri oynak kadınlardan değil. Fikri zikri evinde barkında, çocuklarında, ilk yavrusu Sefdar'da, son yavrusu Seris'tedir." (Yıldırım 2021a: 200)

Toplumun sürekli problemlerinden biri olan yalnız kadını elde etmeye çalışmak, onun hakkında dedikodu çıkarmak dün olduğu gibi bugün de varlığını sürdürmektedir. Zaten tek başına hayatta kalmak ve çocuk yetiştirmek zorken bir de toplum baskısına maruz kalan kadın her zaman mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. Yazar bu toplumsal sorunun değişmediğini gerçeğe bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Dar Gün hikâyesi ise evli ve çocuklu olmasına rağmen "dar günde kalma" korkusuyla cimri bir kişiliğe bürünen bir kadının aile fertlerini, arkadaşlarını kendisinden uzaklaştırması ve kendini yalnızlığa mahkum etmesi anlatılmaktadır. Elde ettiği paranın neredeyse tamamını "dar gün" için altın olarak biriktiren ama ne eşi ne çocukları ne de kendisi için harcamayan bir kadındır Kudret. Sonunda da çocukları bir yolunu bulup evden ayrılırlar. Eşi

ise geceleri eve hep geç gelir. Bütün bu cimriliğin neticesi ise yalnızlıktır. Kudret'in ağzından evinin ıssızlığı şu şekilde anlatılır:

"Bugünkü vaktini orada burada öldürmek istiyordu. Evde ne yapacaktı ki... Sessizlikten, insansızlıktan, evinin buz gibi soğuşundan kaçıyor. İyi ki etrafındaki komşuların sesi geliyordu. Yan komşusunun, Senuber'in mızızlanması, tencere takırtısı, bıçak sesi, suyun şırıltısı duyulmasaydı, adeta soğuk, sevimsiz evi, ev değil, terk edilmiş bir ahırdı. Evinin ahıra benzediğini de son zamanlarda kendisi keşfetmişti." (Özkaya 2021: 184)

Yazar, Dar Gün hikâyesinde diğer hikâyelerinden farklı bir yalnızlık örneği verir. Cimriliğinden yalnız kalan bir kadının gözünden onun yaşadığı pişmanlığı psikolojik çözümlemelerle okura sunar.

Toplumsal Yozlaşmanın Etkisindeki Kadın

Beyaz Tenli Nine ile Esmer Tenli Ninenin Başından Geçen Olay hikâyesinde iki ihtiyar kadının (Beyaz Tenli Nine/Güllü ve Esmer Tenli Nine/Hacer) daha yaz gelmeden çocukları tarafından yazlığa getirilip bırakılması, tek başına kalan ihtiyarların ise zor bir durumda çaresiz kalması anlatılır. Yeni neslin, büyüklerini bir nevi başından atmasının eleştirisi olan hikâyede nineler bu durumu birbirlerine itiraf etmek istemeseler de içten içe çok üzölmektedirler:

"Ninelerin muhabbetti çoğunlukla yemek üzerine olurdu. Önceden yedikleri etin, sütün, yoğurdun, kaymağın tadından, lezzetinden konuşurlardı. - Şimdi sütte sütlük kalmış mı ki? Suyun tadı var, sütün tadı yok. Sanki kireçli su içiyorsun. İnsanın midesini bulandırıyor.

- Uzun zamandır süt içmiyorum, a Güllü.

- Bencileyin de öyle. - Nedense nineler aniden sustular. Aradaki kısa beklenmedik gerginliği beyaz tenli nine bozdu. - Benim oğlanlar dedi ki, anne istersen sana süt alıp getirebiliriz. Rız olmadım.

- Benimkiler de dediler.

Öyle ki ikisi de kızardı." (Yıldırım 2021a: 121-122)

Hikâye, şehir yaşamının insanı değiştirdiği ve yozlaştırdığı temeline dayanır. Gençlerin büyüklerini koruyup kollaması gereken zamanlarında onları yazlığa bırak gitmeleri hikâyede zor durumda kalmalarına neden olsa da aslında

okura, kazanın ölümle de sonuçlanabileceğini düşündürmektedir. Bu da yazarın tıpkı bir toplum mühendisi gibi davranıp toplumdaki çarpıklıkları göze sokma ve onları değiştirmeye çalıştığını göstermektedir.

Düğün Gününün Sabahı hikâyesinde Aytike Püste isminde yaşlı bir kadının bakış açısından köyden kente göç sorunu ele alınmaktadır. Köyde kalan kadınların ve yaşlıların gençleri köye döndürmek için neler yapabilecekleri, geride kalanların üzüntüsü ve yaşadıkları maddi zorluklara karşılık çalışmak için büyük şehirlere göç eden gençlerin orada kendilerine yeni bir hayat kurarak geride bıraktıkları ailelerini yok sayması eleştirilmektedir. Köyden kente çalışmaya giden bir gencin yine köyden bir genç kızla evlenmesini merkeze alan hikâyede; aslında sadece annesinin gönlünü yapmak için bu evliliğe razı olan Ali Asker adlı genç Rus sevgilisiyle köye gelir. Annesinin çabasıyla Rus sevgili olan biteni anlamaz ve düğün sonunda da Ali Asker ile birlikte tekrar şehre geri dönerler. Bütün bu duruma şahit olan Aytike Püste ise hastalanır.

"- O sarışınları görmüyor musun? Rusya'dan gelmişler. Onlardan biri, o başı arkaya dönük olan var ya, baldırı kalın olanı diyorum hey, Ali Asker'in - Menekşe fısıldamaya başladı. - Aramızda kalsın, Allah aşkına, denilenlere göre aşnasıymış, yok ya oynaşımış... Ne bakıyorsun, az, aptal aptal yüzüme, bacı, düğünü olanı diyorum hey." (Yıldırım 2021a: 74)

"- Biliyorum hey, düğünü yapılan Ali Asker'dir. Ya bu matruşkalar burada ne yapıyor?

- O baldırı kalın Ali Asker'in peşinden gelmiş. Ali Asker gelirken demiş köye gidiyorum, kardeşimin düğününe. O da tembellik etmeyip kardeşini de koltuğunun altına alarak Ali Asker'in arkadaşlarına, ben de Ali Asker'le düğüne katılmaya gidiyorum demiş. Bakayım Müslümanların düğünü nasıl olur. - Menekşe kadın hafifçe gülümseyip fısıldamaya başladı. - Az, yokluğunu çekermiş Ali Asker'in. Dayanamayıp kaçıp gelmiş peşinden. Be ne sanmıştın?" (Yıldırım 2021a: 74)

"- Az, hele arkasını dinle sen. Rus'a yolda, düğünün Ali Asker'in olduğunu ağızlarından kaçırmışlar. Sabah sabah, Allah'a ant olsun, Aytike, bu bahçede bir şamata vardı ki görmen lazımdı. Kız arabadan indiği gibi bir bağırды ki... Elindeki valizi nereye attı bilemedik. Düğün yufkasını pişirmeye yeni başlamıştık, baldırı kalın "Ali Asker" deyip eve girmede. İstedim geçeyim karşısına, kızın kedi tüyü gibi saçlarını yolayım, diyeyim, ne istiyorsun, az,

memleketin oğlundan. Çocuk düğününü yapmayacak mı? Zeroş kesti önümü." (Yıldırım 2021a: 74-75)

"- Be Zeroş ne diyor bu işlere?

- Ne diyecek... Diyor sarışınlara bir söz dersiniz başınıza iş açarım. Diyor Rusya'da oğullarım malı bu sarışınlardan alıp satıyor. Diyor ekmeğimize mani olmayın, bırakın işimize bakalım. Geçimimiz, diyor, çok insanın gözüne batıyor. Gelin çocuk. Ağlayıp ağlayıp susacak. And olsun Allah'a, yanımızda o baldırı kalına bir yaltaklanır ki... Sana, diyor, yalan demişler, Ali Asker niyet¹ düğün. Toy büyük kardeş." (Yıldırım 2021a: 75)

Düğün Gününün Sabahı hikâyesinde yazar köy-kent çatışmasını işlemiştir. Kent hayatında kendi kültürüne ve kimliğine yabancılaşan gençleri gören, kendisi de oğulları tarafından köyde yalnız bırakılan Aytike Püste'nin hastalanması semboliktir. Kültürün taşıyıcısı olan kadın bu hikâyede de aynı işlevde bulunmaktadır. Yaşlı kadın tipi gelenek ve göreneği temsil eder ve yeni neslin geçirdiği değişime şahit olması onun ölümüne neden olur.

Telif hikâyesi yazar olma arzusu duyan bir kızın edebî muhitte yaşadığı zorlukları ve bu muhitin sorunlarını anlatmaktadır. Hikâyede ana karakterin adı verilmez ve ondan "yazar kız" olarak bahsedilir. Yazar kızın tanıdığı şair kızın edebî muhit hakkındaki tenkidi dikkate değer:

"Tanıdık şair kızlardan biri editörlere gidip gelmekten usanarak hazin hazin diyordu: - Bizim örümcek ağına düştüğümüz edebî muhite ben edebî muhit değil, erkeklerin muhiti derim. Nereye gidersen, hangi kapıyı çalarsan erkek cinsini görürsün. Bize, hele bizim eserlerimize ciddi yanaşmıyorlar. Mesela, o size anlattığım şair kızı ele alalım. "Kapıyı çalsam da" şiirinin yazarını diyorum. "Şiirler" kitabını yayınevine sunmuştu. Kitabı bu yıl basılacaktı. Plandan çıkarmışlar. Vallahi, ağlamayana meme veren yok. Haysiyetini, namusunu bir kenara koymak, kalemini de susturmak gerek. Kendini tebliğ etmeye başlamalısın. Orada da benliğin yitiyor, kadın olduğumuz için insanın suratına yüz türlü söz söylüyorlar. Ayıp değil, vakit gelir çalışma itibariyle biz onları geçeriz. Hem çalışma hem de nitelik olarak. Biz kadın yazarlar daha hisli, daha samimi oluruz." (Yıldırım 2021a: 217)

Ayrıca edebî muhitteki tek çarpıklığın kadın-erkek ayrımı olmadığı da hikâyenin bütününde görülür. Eleştirilen bir diğer yozlaşma örneği de dergide

¹ нет (Rus.): Hayır; yok; değil.

yazıların basılması karşılığında verilen telif ücretinin rüşvet olarak dergi editörü tarafından talep edilmesidir:

"- Biliyorsun, dergi bir iki güne satışa çıkar.

- Evet, biliyorum, Hoca.

Sorumlu sekreter sözü onun eserine getirdi:

- Yazın editörün de hoşuna gitmiş. Rüşvetçinin - aç gözlünün karakterini iyi bilmiyorsun. Der, bize böyle yazılar lazım. Şimdi mesele şöyle. Senin adına telif ücreti yazdık ve o telifi: - Sorumlu sekreterin sözlerinden şu anlaşılıyordu ki, yazar kız kazanıp aldığı parayı ona vermelidir. Ona değil ha, onun gözü tok, aza kanaat eder, zorluğun bütün şeklini gören insandır. Eh, derginin o kadar eksigi var. Gördüm ki sen başı aşağıda sır saklayan bir kızsın, onun için de senin adına telifi yüksek kategoride tuttuk ki o parayı derginin eksiklerine harcayalım. Alınmadın ya?

- Hayır, Hoca. - Yazar kız düşünceli düşünceli başını aşağı eğdi. Bu an o, para hakkında düşünmüyordu. Onu şaşırtan, hayrete düşüren derneklerde, edebî konferanslarda haktan, adaletten bahseden sorumlu sekreterin onun şahsına verilen paraya göz dikmesi idi." (Yıldırım 2021a: 219-110)

Bu hikâyedeki yozlaşma örnekleri kadın karakterler ön plana alınarak verilmiş ve kadınların maruz kaldığı çifte standart gösterilmiştir. Özellikle kadınların edebî muhitte ikinci plana atılması ile yazıların dergilerde yayınlanması için rüşvet talep edilmesi eleştirilerek toplumsal farkındalığı arttırmak amaçlandığı söylenebilir. Ayrıca Telif hikâyesi yazarın hayatından izler taşıması bakımından da otobiyografik özelliği olan bir eserdir.

Dua hikâyesinde çocukluğundan beri annelik yapmış olduğu politikacı köylüsünden yardım istemeye giden Peri Sevdimalı Kızı'nın yaşadıkları anlatılmaktadır. Peri Kadın Beybala'yı çocukluğundan beri sahiplenmiş ve ona türlü yardımlarda bulunmuş, yeri geldiğinde kendi oğlundan bile ayırmamıştır. Köyde ısınma sorunu yaşayan köylüler Beybala'dan yardım istemesi için Peri Kadın'ı şehre yollarlar. Peri Kadın şehre vardığında eski köylüsü-yeni politikacı Beybala Hoca'ya ulaşamaz ve onun güvenlik görevlisi tarafından sorgulanır. Beybala ile görüşemediği gibi bir de yabancı gibi oradan uzaklaştırılır. Hikâye politikacıların nasıl seçildiğini ve seçildikten sonraki yozlaşmayı yansıtır:

"- Evet şimdi, teyze, senle ne yapacağız? - Cevap beklemeden elindeki mobil telefonla şefinin numarasını çevirdi. Beybala'nın bir az sinirli, bir az katı sesi parça parça işitildi:

- Söyle! Yani... ne haber var?

- Yoldaş Beybala Hoca, bir kadın, köyden gelmiş. Sizi görmek istiyor. Diyor seçmenlerin ricasıyla gelmiş köyden.

- Ne ricası?

- Diyor gazları, elektriği kesmişler köyde.

- Ben gaz veren miyim, ya da elektrikçi?

- Ne bileyim. Diyor uzaktan geldim. Diyor, Beybala Hoca tanır beni. Akrabasıym. Yardım etsin, kışı soğuktan...

- De, başı kalabalık. Bir hafta sonra gelsin." (Yıldırım 2021a: 191)

Dua hikâyesi toplumsal yozlaşmanın örneklerinden biri olan siyasi bir figürün geçirmiş olduğu değişim karşısında bir kadının serzenişlerini anlatmaktadır. Kadın ön plana çıkartılarak bu yozlaşma örneği okura başarıyla yansıtılmıştır.

Savaş/Terör Kışkacında Kadın

O Acı Gün hikâyesi Karabağ'daki mezalimi konu almaktadır. Yaşadıkları köyün savunmasında kocasını kaybeden ve üç çocukla boşalmış köyde yalnız kalan Menekşe'nin dramı gözler önüne serilmektedir.

"Küçük yaşlardan beri korku nedir bilmeyen boylu poslu Menekşe'nin önünde kimse duramazdı. Bu kadını korkutan minik yavrularıydı. Onları vahşi Ermenilerden koruyabilecek miydi?" (Yıldırım 2021a: 239)

"Sırtındaki çocuğu alıp, yorgan döseğin arkasına saklamak istedi. Ama geç kalmıştı. Sakallılardan biri eve girdi. - Seni köpek! Nereye kaçıp gizleniyorsun? - Menekşe sırtında çocuk geri çekildi. Sakallı Menekşe'nin al yanaklarını, güzel yüzünü sanki şimdi gördü. Yaklaşıp elini kadının yakasına attı. Menekşe'nin yüzünde demin beliren korku artık kaybolmuş, yerini hiddetle karışık kin, nefret almıştı. Bu alçaklar düşman olmakla beraber hem de eşinin katilleriydi." (Yıldırım 2021a: 241)

Menekşe bir anne olarak, babasız kalmış çocuklarına kol kanat gerer ve hem onları hem de namusunu korumak için canını verir. Ama aynı zamanda, böyle

zor bir durumda bulunmasına rağmen büyük bir cesaretle düşmana karşı koymayı da bilmiştir.

Tereddüt hikâyesinde ise babasının zoruyla Karabağ Savaşına gitmediği için vicdan azabı yaşayan bir genç anlatılmaktadır. Seymur adlı bu genç, politikacı olan babasının baskısıyla savaştan uzak tutulmak için Türkiye'ye okumaya gönderilir. Fakat televizyonda izlediği Azerbaycan'daki savaş görüntüleri onun vicdan azabı yaşamasına neden olur. Ailesine haber vermeden okulu bırakır ve eve geri döner. Bakü'de dolaşırken Şehitler Hıyabanına gider ve orada kardeşi şehit düşmüş bir kız ile karşılaşır. Bu kız kendisinin, kardeşinin, Seymur'un şehit olan arkadaşı Azer'in, köylü kızların ve İlham adlı bir askerin hikâyesini Seymur'a anlatır. Bu kız ile Azerbaycan kadınının cesareti ve vatan sevgisi okura gösterilir:

"- Ermeniler yeni yeni baş kaldırıyorlardı. Kardeşime - bak bu rahmetli Rahman'a dedim ki beni evimize götür. O zaman şehirde öğretmen olarak çalışıyordum. Tamam, dedi. Yolumuz Mardakert'ten geçiyordu. Ermeniler bizden nasıl nefret ediyorlar, ne kadar hazırlık yapmışlar, orada gördüm. Onlar otobüsümüzü taşladılar. Taşın bir tanesi yüzüme, vücuduma çarptı. Kardeşim beni yaralı halde evimize götürdü. Aynı gün şehre dönmeyeceğime, elime silah alıp dövüleceğime, ant içtim. Köyümüz kuşatma altındaydı. Oğullarımız gönüllü birlikleri kurmuşlardı. Ben de köyün kızlarıyla birlikte onlara katıldım. Bir kez ağır çarpışmada, - kız göğüs geçirdi, - ayağımdan yaralandım.

Seymur'un gözleri kızın ayağına ilişti. Onun ayağının sakatlığını görüp dondu:

- Köyde mi yaralandınız? - diye sordu.

- Evet, Ermenilerin attığı şarapnel parçası ayağımı parçaladı, sakat kalsam da çabuk iyileştim. Eh, kardeş ne gecemiz vardı ne gündüzümüz. Silahı elimizden bırakmıyorduk." (Yıldırım 2021a: 231)

Azerbaycan kadını temsil eden kız ayrıca köylerini korumak için çabalayan ama köyde mahsur kalan kızların dramını da anlatır:

"Esir düşmemek için ceplerimizde zehir taşırdık. Düşman köyü ele geçirdiği zaman hepimiz kaçmıştık köyden. Deme, kızlarımızdan köyde kalanlar varmış. Kaçmaya yol arıyorlardı. - Kız sarsılmış halde söze başladı: - Bulamıyorlar, - dedi. - Kendilerini öldürme kararı veriyorlar. Namuslarını korumak için ölümü üstün tutarlar. Leyla idi, Seringül idi, Hanım idi, bir de benim dayımın kızı Gülsabah. Zehir içip birbirlerinin ellerinden tutuyorlar. Bunları bizim köyden

olan bir yaşlı anlatmış. Ermeniler onu esir götürmüşler. Nice yıl geçtikten sonra adamı bırakmışlardı. Diyordu, kızlar zehri içip birbirlerinin ellerinden tutuyorlar. Sonra da zavallılar kendilerini çaya atıyorlar ki namahrem onların bedenlerini görmesin.

Kızın gözleri kurumuştur. Ağlasaydı rahatlardı. Kendi kendine fısıldadı:

- Zavallıların kabirleri de yok ki, gidip ziyaret edesin." (Yıldırım 2021a: 231-232)

Hikâyede genç kızın adının verilmemesi ve ondan sadece "kız" olarak bahsedilmesi aslında bu kızın karakter değil, tip olduğunu göstermektedir. Onun nezdinde bütün Azerbaycan kadını tasvir edilmiştir. Savaş/Terör temalı eserlerde kadınların ön plana çıkartılması ise bütün toplumu cesaretlendirme amacı taşımaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak; çağdaş Azerbaycan edebiyatındaki kadın yazarlardan biri olan Menzer Niyarlı, şahit olduğu kişi ve olayları eserlerine başarılı bir şekilde yansıtıken "kadın" konusunu özel olarak işlemiştir. Azerbaycan kadınının yaşadığı problemleri gerçekçi bir şekilde dile getirmekten çekinmemiştir. Yazar "kadın" temasını işlerken aynı zamanda toplumsal sorunları da gözler önüne sermiştir. Bunlar; köyden kente göç, yozlaşma, savaş/terör olarak sayılabilir. Niyarlı, toplumsal sorunları açık seçik ortaya koyarken toplumsal farkındalık yaratmayı amaçlamıştır denilebilir. Ayrıca evlilik kurumu da "kadın yazar" olmanın avantajıyla kadın gözüyle anlatılmış ve kadının toplumda yalnız kalışı da hikâyelere yansıtılmıştır. Bu yalnızlık farklı açılardan ele alınmıştır: Boşanma sonucu yalnız bırakılma, eşinin şehit olmasından dolayı yalnız kalma, bireysel olarak yalnızlığı seçme, korkularının yarattığı kişilik bozukluğundan dolayı yalnızlığa mahkum olma. Terör ve savaşın yaratmış olduğu yıkımdan kadın da etkilenir. Ama Niyarlı'nın hikâyelerindeki kadın, yaşadığı bütün trajediye rağmen topluma cesaret verecek özelliklere sahiptir. Hikâyelerde de görüldüğü üzere yazar cesur, vatanını seven, kendi ayakları üzerinde duran güçlü bir kadın portresinin yanında ihtiyarlamış kadının yaşadığı zorlukları, toplumdaki sosyal ve bireysel yozlaşmayı da gözler önüne sermiştir.

Kaynakça

- AKPINAR, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BAĞIRLI, A. (2016). *Qadın Nəsrî yaxud Nəsrdə Qadın Obrazları*. <http://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/2016/aprel/486703.jpg>, (16.02.2021).
- ƏLİŞANOĞLU, T. (2020). *Mənzər Niyarlığının Yazıçı Dünyası*. <http://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/2020/mart/706398.htm> (08.02.2021).
- QARAGÖZOVA, E. (2016). *Menzer Niyarlığının Yaradıcılığında 'Ana' Obrazı*. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000499666> (16.02.2021).
- NƏCƏFOVA, M. (2018). *Mənzər Niyarlığının Əsərlərində Reallığın Təcəssümü*. <http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2018/noyabr/617153.htm> (16.02.2021).
- NİYARLI, M. (2014). *Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: MBM Neşriyyat.
- ÖZKAYA, Y. (2021). *Bir Durum Hikâyesi: Dar Gün. 60'lardan Günümüze Azərbaycan Hikâyesi (Edt. Lale Qasımlı)*. Ankara: Bengü Yayınları.
- YILDIRIM, Z. (2021a). *Menzer Niyarlığının Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- YILDIRIM, Z. (2021b). “Menzer Niyarlı ile Hikâye ve Hikâyeciliği Üzerine Mülakat”. *Kardeş Kalemler Dergisi*, 176: 33-3

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'ndeki ŞR_000074 Numaralı Şiir Mecmuası Üzerine Bir Değerlendirme

*An Evaluation on the Poetry Journal numbered ŞR_000074 in the Library of
Istanbul Research Institute*

*Şule Özbektaş**

Öz: Edebiyat tarihlerinin temel kaynaklarından biri olan mecmualar gerek yazıldıkları dönemin şiir zevkini yansıtmaları bakımından; gerek şairlerin divanlarında yer almayan şiirleri, hakkında bilgi bulunmayan yahut yok denecek kadar az olan şairlerin şiirlerini ihtiva etmeleri açısından oldukça önemlidir. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde yer alan ŞR_000074 Numaralı Şiir Mecmuası bu doğrultuda incelenmiş ve Prof. Dr. M. Fatih Köksal tarafından gündeme getirilen “Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)”ne uygun bir şekilde değerlendirilmiştir. Mahlası belli olan 116 şairin şiirleriyle birlikte kime ait olduğu bilinmeyen 186 şiiri barındıran mecmuada toplam 626 şiir yer almaktadır. 118 varaktan oluşan mecmuanın sırt numarası 73 olmasına rağmen İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde 74 numarasıyla kayıtlıdır.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, MESTAP, Klasik Türk Edebiyatı.

Abstract: Magazines, which are one of the main sources of literary history, both in terms of reflecting the poetic taste of the period in which they were written it is very important in terms of containing both the poems of the poets that are not included in their divans, the poems of the poets who have little or no information about them. The Poetry Magazine numbered ŞR_000074 in the Library of the Istanbul Research Institute was examined in this direction and it has been evaluated in accordance with the “Systematic Classification of Journals Project (MESTAP)” brought to the agenda by Prof. Dr. M. Fatih Köksal. There are 626 poems in total in the magazine, which contains 186 poems whose pseudonyms are not known, together with the poems of 116 poets whose pseudonyms are known. Although the back number of the magazine, which consists of 118 leaves, is 73, it is registered with the number 74 in the Istanbul Research Institute Library.

Keywords: Magazine, MESTAP, Classical Turkish Literature.

* Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, sulezbektas@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7621-867X.

0. Giriş

Toplanmış, birikmiş manalarına gelen mecmû' kelimesinin müennesi olan mecmua toplanılıp biriktirilmiş, tanzîm ve tertîb edilmiş şeyler manasına gelmektedir (Şemseddin Sami 2008 :1293). Aynı veya farklı türden seçilmiş çeşitli hacimlerdeki metinlerin ve risâlelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan eserlerin ortak adı şeklinde tanımlamak da mümkündür (Kırlı 2019: 12). Mecmualar gerek derleyicisi gerekse derlenen şairler ve şairleri, ayrıca dönem hususiyetleri hakkında bize bilgiler veren yazılı kaynaklardır.

Mecmuaların divanlardaki gibi belli bir düzeni yoktur ve muhvela açısından yalnızca edebiyat tarihini ilgilendiren malzemeleri barındırmaz. Bir mecmuada, kasideden rubâ'ıye farklı nazım türlerinden örnekler bulunabileceği gibi halk hekimliğinden falcılığa kadar birçok konuda malzemeye ulaşılabilir.

Mecmualarla ilgili 30.06.2012 tarihinde Ankara'da "Osmanlı Şiirinin Hazinesi: Mecmualar ve Cönkler" başlıklı bir çalışmada sistematik bir çalışmayla resmî ve özel kütüphanelerde bulunan bütün mecmuaların içeriğinin dökümü yapılarak elde edilen birikimin bir veri tabanı üzerinden araştırmacıların kullanımına sunulması konusu ele alınmıştır (Gürbüz 2013: 2947). Bugüne değin Agah Sırrı Levend, mecmuaları "öğretici eserler" başlığı altında ele alarak ilk tasnif çalışmasını yapmıştır (Kırlı 2019: 14). Günay Kut, Mehmet Gürbüz ve Atabey Kılıç gibi isimlerin de mecmualarla ilgili detaylı tasnif çalışmaları da mevcuttur.¹

Klasik Türk Edebiyatı geçmişte kalan ve aynı zamanda kaynaklarını tüketmekte olan bir dönem imajı çizmektedir. Daha önce yapılmış çalışmaların devamı ve tamamlayıcısı mahiyetinde olan bu çalışma suya atılan bir taşdır. Mecmuada yer alan şairlerin hepsinin metni bir makale hacmine sığmayacağı için bu çalışmada tanıtım esas alınmıştır. Eserin tamamına yönelik yüksek lisans çalışmamız devam etmektedir.

¹ bk.: Kılıç, A. (2012). "Mecmua Tasnifine Dair" Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı. İstanbul: Turkuaz Yayınları; Gürbüz, M. (2012). "Şiir Mecmuaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi". Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı. İstanbul: Turkuaz Yayınları.

1. ŞR_000074 Numaralı Şiir Mecmuası

Mecmuanın Nüsha Tavsifi

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'ndeki ŞR_000074 numaralı şiir mecmuasının sırt numarası 73'dür. 75 b ve 112 b numaralı varaklarda bulunan "li-muharririhî" ibarelerinden yola çıkarak mecmuanın müellifinin Râcî mahlaslı bir zât olduğunu söyleyebiliriz. 68 b numaralı varakta bulunan "Târih-i Feshâne-i Âmire" başlıklı şiir incelendiğinde Sultan II. Mahmud tarafından 1833 yılında kurulan Feshâne-i Âmire tarihini görmekteyiz. Ayrıca sayfa sonunda şu ibareler yer almaktadır: "*Târîh-i ğurre, Zilkâde Sene 1252 (m. 1836), İnşâd-ı Feshâne, Sene 1251 (m. 1835)*". Bu doğrultuda mecmuanın istinsah tarihinin 1836 yılından sonra olduğunu söyleyebiliriz. 1836 yılından sonra yaşamış Râcî mahlaslı tüm şahıslar mecmuanın müellifi olabileceği düşüncesiyle araştırılmıştır. Feshâne-i Âmire'nin kuruluşundan sonra hayatta olduğu bilgisine ulaştığımız zâtlar şunlardır:

Bafıralı Osman Râcî Efendi (d. 1812 / ö. -)

Râcî Türâbi Veliyyüddin Efenid (19. Yy.)

Kıbrıslı Mehmed Râcî Efendi (19. Yy.)

Karinâbâdlı Hüseyin Râcî Efendi (ö. 1901)

Toplam 118 varak olan mecmua sonradan kurşun kalemle 1, 2, 3... 118 şeklinde numaralandırılmıştır. 63 a numaralı sayfada bulunan müş'ire bakarak 63 a numaralı varaktan sonra bir sayfanın kopmuş olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şaire ait başka bir şiir verildiğinde başlıkta "velehû" yahut "lehû" ibareleri başlık olarak kullanılmıştır. Belli bir sayfa düzeni yoktur. Bir sayfada şiirler düz yazılırken başka bir sayfada yatay hatta ters yönden yazıldığını dahi görebiliriz. Çoğunlukla tâlik hattı kullanılmıştır fakat 78 b, 79 a, 79 b, 80 a, 91 b, 92 a, 92 b, 93 a numaralı varaklarda dîvânî hattı kullanılmıştır. Bahsi geçen sayfalardaki şiirler çalışmaya dahil edilmemiştir. Mecmuada birçok temellük mührü yer almaktadır. 110 a – 112 a arasındaki sayfalar karalama olarak kullanılmıştır. Mecmuada, 20'si Farsça olmak üzere toplam 626 şiir ihtiva etmektedir. Farsça şiirler olduğu gibi alınmıştır. Ayrıca mecmuada az da olsa Arapça ibareler de yer almaktadır. Bahsi geçen ibarelerin anlamları dipnotlarda verilmiştir. Bazı kelimeler vezin gereği yahut eksik olduğu

tespitiyle tamir edilip köşeli parantez “[]” içinde verilmiştir. Mürekkep dağıldığı için ya da kelime silik olduğu için okunamayan kelimeler üç nokta “...” kullanılıp dipnotta belirtilmiştir.

Mecmuada başlıkta verilen kavramlarla içeriğin uyuşmadığı şiirler bulunmaktadır. Örneğin 5 b numaralı varakta Muslihîn başlığı altında verilen şarkının Mahtûmî Divanı’nda yer aldığından müşarünileyhe ait olduğunu söylemekteyiz. Aynı karışıklık 22 b- 23 a numaralı varaklarda yer alan kaside de karşımıza çıkmaktadır. Başlıkta Bâkî yazmaktadır fakat kaside Hayâlî Divanı’nda yer almaktadır. Bu duruma son beyitlerde / bendlerde sözlük anlamlarının kullanıldığı halde mahlas olarak da kullanılabilir kelime yer alması neden olmuş olabilir. Örneğin “bâkî” sonsuzluk, ebediyet manalarına gelirken mahlas olarak da düşünülebilir. Başlık- içerik çelişkisi nazım türlerinde de tezahür etmektedir. Müfred başlığı altında 2 beyitten oluşan kıt‘alar bulunduğu gibi kıt‘a başlığı altında müfred ya da matla‘ bulunmaktadır.

Divanı tespit edilmiş şairlerin mecmuada olup divanda yer almayan şiirleri yahut divanda mevcut olup mecmuada eksik olan mısraları dipnotlarda verilmiştir. Başlık ya da makta beytinden yola çıkarak şairini tespit ettiğimiz fakat divanlarında yer almayan şiirler mevcuttur. Âhî’nin 1 gazeli; Muhyî’nin 1 gazel, 1 müseddesi; Necâtî’nin 2 müfredi; Bahâyî’nin 1 gazeli; Yahyâ’nın 1 gazeli; Hâletî’nin 1 müsebbâ, 3 gazeli, Kemâl Paşazâde’nin 1 kıt‘ası; Beyânî’nin 1 gazeli; Hayâlî’nin 1 gazeli; ‘Ulvî’nin 1 gazeli; Rûhî’nin 1 gazeli; Sabrî’nin 1 müfredi, Kâmî’nin 1 müfredi; Riyâzî’nin 1 müfredi; Zekî’nin 1 müfredi; Nâbî’nin 1 müfredi; Nâilî’nin 1 gazeli, Hatâyî’nin 1 mesnevisi divanlarda tespit edilememiştir.

Mecmuada Bulunan Şairler ve Şiir Sayıları

Şair kadrosu geniş olan mecmua 116 farklı şairin şiirlerini içermektedir. Genellikle 16. ve 17. yüzyıllar arasındaki şairlerin şiirlerini kapsamakla birlikte 15. yüzyıla ve az da olsa 18. yüzyıla ait şiirlere de rastlamaktayız. Müellifin 19. yüzyılda yaşamış olduğu göz önünde bulundurulursa mahlası belli olmayan şiirlerin bahsi geçen yüzyıla ait olabileceği düşüncesindeyiz. Aynı yüzyılda yaşamış, mahlası aynı olan şahısların yaşadıkları yüzyıllar

kesin bir bilgi olmadığı için soru işareti “?” ile gösterilmiştir. Mecmuada yer alan şairler şiir sayıları ve yaşadıkları yüzyıllarla birlikte aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Mecmuadaki Şairlerin Şiirlerinin Nazım Biçimleri ve Şairlerin Yaşadıkları Yüzyıllar

Sıra No	Mahlas	Nazım Şekli / Birimi	Yaşadığı Yüzyıl
	Âhî	3 Gazel	15. yy.
2.	Ahmed Paşa	1 Gazel	15. yy.
3.	Alî	1 Mektup	(ö. 661)
4.	Âlî	2 Gazel	16. yy.
5.	Arzî	1 Müfred	?
6.	Atâyî	1 Rubâî, 1 Matla	17. yy.
7.	Bahâyî	1 Gazel	?
8.	Bâkî	22 Gazel, 1 Kasîde, 1 Müfred, 1 Matla	16. yy.
9.	Behiştî	2 Gazel	16. yy.
10.	Beyânî	1 Bahr-ı Tavîl, 1 Gazel	16. yy.
11.	Celâl	1 Matla	?
12.	Cem'î	2 Müfred, 3 Matla	17. yy.
13.	Cevânî	1 Gazel	?
14.	Cihânî	2 Gazel	15. yy.
15.	Emrî	2 Gazel, 1 Müfred	16. yy.
16.	Enverî	1 Müfred	17. yy.
17.	Fâ'izî	1 Matla	17. yy.
18.	Ferâgî	1 Gazel	?
19.	Ferîdî	1 Gazel	?
20.	Fevrî	1 Gazel	?
21.	Feyzî	11 Gazel	16. yy.
22.	Fikrî	1 Gazel	?
23.	Firâkî	1 Müsemmen, 1 Gazel	16. yy.
24.	Firdevsî	1 Kahramannâme	15. yy.
25.	Gazâyî	1 Gazel	17. yy.
26.	Gazi Giray	1 Gazel	17. yy.
27.	Gevherî	1 Kıta	17. yy.

28.	Gubârî	1 Gazel	?
29.	Hâletî	4 Müfred, 3 Gazel, 2 Kıta, 1 Tahmis, 1 Rubâî, 1 Müsebba	17. yy.
30.	Halîlî	2 Gazel	?
31.	Hâmî	1 Rubâî	?
32.	Hatâyî	1 Mesnevî, 1 Kıta	16. yy.
33.	Hayâlî	1 Kasîde, 1 Tahmis, 1 Gazel	16. yy.
34.	Hayretî	1 Kasîde, 5 Gazel	16. yy.
35.	Hevâyî	20 Gazel	18. yy.
36.	Hicrî	1 Gazel	16. yy.
37.	Hüdâyî	1 Müfred	16. yy.
38.	‘Iyânî	2 Gazel	?
39.	Kadrî	1 Gazel	?
40.	Kâmî	7 Matla, 1 Rubâî, 5 Müfred	16. yy.
41.	Kemâl	2 Gazel, 3 Kıta	16. yy.
42.	Lâmi’î	1 Gazel, 85 Müfred	16. yy.
43.	Mahtûmî	1 Şarkı	18. yy.
44.	Makâlî	1 Tahmis	16. yy.
45.	Mantkî	1 Müfred	17. yy.
46.	Melîhî	1 Gazel	15. yy.
47.	Mevlânâ	4 Rubâî,	13. yy.
48.	Meylî	1 Gazel	?
49.	Misâlî	3 Gazel	16. yy.
50.	Molla Câmî	2 Kıta	15. yy.
51.	Monla Hünkâr	2 Müfred	?
52.	Monla Gencî	1 Kıta	?
53.	Muhibbî	2 Gazel	16. yy.
54.	Muhyî	1 Müseddes, 5 Gazel,	16. yy.
55.	Nâbî	2 Gazel, 1 Kıta, 3 Matla, 16 Müfred	17. yy.
56.	Nâdirî	2 Gazel	?
57.	Nahîfî	1 Gazel	18. yy.
58.	Nâ’ilî	4 Müfred, 1 Matla, 1 Gazel	17. yy.
59.	Nazîm	2 Gazel	18. yy.
60.	Nazmî	1 Gazel	16. yy.
61.	Necâtî	3 Gazel, 3 Matla, 4 Müfred	15. yy.

62.	Nedîm	1 Müfred	?
63.	Nesîmî	1 Gazel	17. yy.
64.	Nev'î	2 Gazel, 1 Müfred	16. yy.
65.	Neylî	1 Müfred, 1 Matla	18. yy.
66.	Ni'metî	1 Gazel	
67.	Nizârî	1 Gazel	?
68.	İsmetî	2 Matla	17. yy.
69.	Okçızâde	1 Müfred	?
70.	Semâî	1 Matla	16. yy.
71.	Ubeydî	1 Gazel	16. yy.
72.	Ulvî	4 Gazel	16. yy.
73.	Usrî	1 Kıta	?
74.	Râcî	1 Rubâî, 1 Müfred, 1 Gazel	
75.	Rahmî	1 Tahmis, 1 Gazel	?
76.	Râmî	1 Müfred	?
77.	Râşid	1 Matla	18. yy.
78.	Remzî	1 Gazel	16. yy.
79.	Revânî	2 Gazel, 2 Müfred	16. yy.
80.	Rezmî	1 Gazel	17. yy.
81.	Riyâzî	1 Müfred	?
82.	Rızâyî	3 Gazel	17. yy.
83.	Rûhî	1 Terkib-Bend, 1 Kıta, 4 Gazel	17. yy.
84.	Rüşdi	1 Müfred	17. yy.
85.	Sâbit	9 Müfred, 1 Matla	17. yy.
86.	Sabrî	3 Müfred, 1 Matla	17. yy.
87.	Semâî	1 Matla	16. yy.
88.	Sâib	3 Müfred	17. y..
89.	Sâkî	1 Gazel	15. yy.
90.	Şehrî	1 Rubâî	17. yy.
91.	Selîm	1 Gazel	?
92.	Şah Abbas	1 Şarkı	17. yy.
93.	Şevket	1 Müfred	?
94.	Şevkî	1 Gazel	?
95.	Şeyhülislâm Yahyâ	6 Gazel	17. yy.

96.	Sîne Çâk	1 Gazel	16. yy.
97.	Sipâhî	1 Kıta, 1 Gazel	?
98.	Sırrî	1 Müfred, 1 Gazel	?
99.	Siyâmî	1 Gazel	16. yy.
100.	Süleymân	2 Gazel	?
101.	Tâbî	1 Gazel	?
102.	Tâhirî	1 Kıta	?
103.	Tâlib	2 Müfred, 1 Gazel	18. yy.
104.	Tâlibî	1 Gazel	?
105.	Taşlıcalı Yahyâ	1 Terîb-Bend, 1 Kasîde, 1 Matla, 3 Gazel	16. yy.
106.	Tîgî	1 Tahmis	?
107.	Ümîdî	2 Gazel	16. yy.
108.	Usûlî	1 Gazel	16. yy.
109.	Vahdetî	1 Gazel	17. yy.
110.	Visâlî	1 Murabba	?
111.	Vusûlî	10 Gazel	16. yy.
112.	Za'fî	1 Gazel	16. yy.
113.	Zâtî	1 Gazel	16. yy.
114.	Zekî	1 Müfred	?
115.	Zihnî	1 Tahmis, 1 Gazel	?
116.	Zinetî	1 Gazel	?

Mecmuada Kullanılan Nazım Şekilleri

Mecmuada yer alan toplam 626 şiirin 186'sının mahlası belli değildir. Nazım biçimlerine bakıldığında en çok müfredin kullanıldığını görmekteyiz. 253 müfred yer alan mecmuada 189 gazel, 52 matla^c ve 48 kıta^c a yer almaktadır. En sık kullanılan nazım biçimleri bunlardır. Bunlarla birlikte kullanılan diğer nazım biçimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Mecmuada Yer Alan Nazım Biçimleri

Sıra	Nazım Biçimi	Adet
1.	Müfred	253
2.	Gazel	189
3.	Matla ^c	52

4.	Kıt' a	48
5.	Murabba'	15
6.	Rubâ' i	13
7.	Mesnevî	10
8.	Tahmis	8
9.	Kasîde	4
10.	Müseddes	2
11.	Terkîb-Bend	2
12.	Tercî-Bend	1
13.	Bahr-ı Tavîl	1
14.	Muhammes	1
15.	Müsebba'	1
16.	Müsemmen	1
17.	Şarkı	1
TOPLAM		602

Tablo 3. Mecmuada Mahlası Bulunmayan Şiirler

Mahlası Bulunmayan Şiirlerin Nazım Biçimlerine Göre Dağılımı		
Sıra	Nazım Biçimi	Adet
1.	Müfred	95
2.	Kıt' a	35
3.	Matla'	22
4.	Murabba'	12
5.	Mesnevî	9
6.	Gazel	7
7.	Rubâ' i	3
8.	Tercî-Bend	1
9.	Müseddes	1
10.	Tahmis	1
TOPLAM		186

Mecmuada Kullanılan Ölçüler

Mecmuada toplam 21 farklı aruz kalıbı 2 farklı hece ölçüsü kullanılmıştır. En çok kullanılan aruz kalıbı remel bahri olan fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün'dür. Kullanılan aruz kalıpları ve hece ölçüleri adetleriyle birlikte aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 4. Mecmuada Kullanılan Aruz Kalıpları

Sıra No	Aruz Kalıbı	Adet
1.	fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün	132
2.	fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün	94
3.	fe' ilâtün / fe' ilâtün / fe' ilâtün / fe' ilün	84
4.	mefâ' ilün / mefâ' ilün / mefâ' ilün / mefâ' ilün	75
5.	mef' ülü / mefâ' ilü / mefâ' ilü / fe' ülün	50
6.	mef' ülü / fâ' ilâtü / me' fâ'ilü / fâ' ilün	34
7.	mefâ' ilün / mefâ' ilün / fe' ülün	32
8.	fe' ilâtün / fe' ilâtün / fe' ilün	23
9.	mefâ' ilün / fe' ilâtün / mefâ' ilün / fe' ilün	19
10.	fe' ilâtün / mefâ' ilün / fe' ilün	18
11.	mefâ' ilün / mefâ' ilün / mefâ' ilün / fe' ülün	4
12.	mef' ülü / mefâ' ilün / mef' ülü / mefâ' ilün	3
13.	mef' ülü / fâ' ilâtü / fâ' ilâtü / fâ' ilün	2
14.	mef' ülü / fâ' ilâtün / mef' ülü / fâ' ilâtün	2
15.	mefâ' ilü / fe' ülün / mefâ' ilü / fe' ülün	1
16.	fâ' ilâtün / mefâ' ilün / mefâ' ilün / fâ' ilün	1
17.	fe' ülün / fe' ülün / fe' ülün / fe' ul	1
18.	mef' ülü / mefâ' ilün	1
19.	mefâ' ilün / mefâ' ilün	1
20.	mefâ' ilün / fe' ülün / mefâ' ilün / fe' ülün	1
21.	fe' ilâtün / fe' ilâtün / fe' ilâtün / fe' ilâtün	1
TOPLAM		579

Tablo 5. Mecmuada Hece Ölçüsünün Kullanıldığı Şiirler

Mecmuada Hece Ölçüsünün Kullanıldığı Şiirlerin Dağılımı		
Yp. Nu.	Ölçüsü	Nazım Şekli
1b	11'li Hece Ölçüsü	Kıta
43a	8'li Hece Ölçüsü	Koşma
44a	8'li Hece Ölçüsü	Türkü
44b	11'li Hece Ölçüsü	Koşma
45a	11'li Hece Ölçüsü	Koşma
45b	8'li Hece Ölçüsü	Koşma

Mecmuada Yer Alan Farsça Şiirler

Mecmuada mahlası belli olan ve olmayan toplam 20 Farsça şiir yer almaktadır. Metinler çalışmamızda olduğu gibi verilmiştir. Aşağıdaki tabloda bahsi geçen şiirler nazım biçimlerine göre verilmiştir.

Tablo 6. Mecmuada Yer Alan Farsça Şiirler

Mecmuada Yer Alan Farsça Şiirlerin Nazım Biçimlerine Göre Dağılımı		
Yp. Nu.	Nazım Biçimi	Şair
1a	Kıta	Molla Câmî
1a	Kıta	Molla Câmî
1a	Kıta	-
26a	Rubai	Mevlânâ
26a	Rubai	Mevlânâ
32b	Gazel	Muhyî
58a	Gazel	-
58a	Matla ^c	-
58b	Rubai	Mevlânâ
58b	Rubai	Mevlânâ
65a	Matla	-
75b	Rubai	Hâmî
77a	Müfred	Sâib
77a	Müfred	Sâib
77a	Müfred	Şevket
77a	Müfred	-
77a	Müfred	Sâib
84a	Müfred	-
88b	Rubai	-
101a	Müfred	-

Sonuç

Bu mecmuada 118 varak şekil ve muhteva açısından incelenmiş ve tanıtılmıştır. Mecmuada herhangi bir düzen bulunmamaktadır. Mürettib ve istinsah tarihi belirtilmemiştir fakat telif eden, yazarın anlamlarına gelen “Li-Muharririhî” başlığıyla yer alan şiirde geçen mahlastan müellifin Râcî mahlaslı biri olduğu görülmektedir. Feshâne-i Amire’den bahsedilen şiirin mevcudiyeti de istinsah tarihi ile ilgili bize bilgi vermektedir. Mecmua’nın 1833 yılından sonra yazılmış olduğu görülmektedir. Yani mecmua 19. yüzyıla aittir. Mecmuada yer alan 626 şiirin 186’sının kime ait olduğu bilinmemektedir.

Bu çalışmanın sonucunda divanları elimize ulaştırmış olan Âhî, Muhyî, Necâtî, Bahâyî, Yahyâ, Hâletî, Kemâl Paşazâde, Beyânî, Hayâlî, ^cUlvî, Rûhî, Sabrî,

Kâmî, Riyâzî, Zekî, Nâbî, Nâilî ve Hatâyî'nin divanlarında yer almayan şiirlere ulaşmış olduk. Tuhfe-i Nâilî olmak üzere incelediğimiz bütün tezkirelerde 68 a numaralı varakta yer alan Sâ'î mahlaslı bir şairin bulunmadığını gördük. Yani tezkirelerde yer almayan bir şaire ve şiirine ulaşmış olduk.

Kaynakça

- (1994). *Âhî Divanı*. Haz: Necati Sungur. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (2005). *Ahmed Paşa Divanı*. Haz.: Ali Nihat Tarlan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- AÇIKGÖZ, N. (1986). *Riyâzî Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği (Divân, Sâki-nâme ve Düstûrû'l-Öamel'in Tenkidli Metni)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.
- ADAK, A. (2006). *Za'îf-i Gülşenî Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Divânının İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- AK, C. (1987). *Muhibbî Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AKSOYAK, İ. H. (2018). Beyânî'nin Bahr-ı Tavi'l'i. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. C. 2. S. 3: 230- 242.
- ARSLAN, M. (2006). *Muhyî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- ARSLAN, Ö. (2013). *Ubeydî Divânı (Metin ve İnceleme)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Aşık Çelebi. (2010). *Meşâ'îrî'ş- Şu'arâ*. Haz.: Filiz Kılıç. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- AYDEMİR, Y. (2000). *Behiştî Divânı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- AYPAY, A: İ. (1992). *Nahîfî Süleyman Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. C: 1. Konya.
- BAŞPINAR, F. (2008). *17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî'nin Divan'ı İnceleme- Tenkitli Metin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- BAYAR, O. C. (2012). *Misâlî-i Hurûfî Divânı (İnceleme- Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bozok Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yozgat.
- BİLKAN, A. F. (1997). *Nâbî Divânı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. C: 2.
- BİLKAN, A. F. (1997). *Nâbî Divânı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. C: 1.
- BURMAOĞLU, H. B. (1983). *Lâmi'î Çelebi Divânı (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânı'nın Tenkidli Metni)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Erzurum.
- BÜYÜKKARCI YILMAZ, F. (2013). On Sekizinci Yüzyıldan Bir Kırkambar: Elifzâde Feyzî Mecmuası. Ankara: *Turkish Studies*. S. 8/9: 833- 877.

- CANLI, M. (2009). *Hâfız ÓUlvî Dîvânı [İnceleme- Metin- Dizin]*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- ÇAKIR, M. S. *Yahyâ Nazîm Divanı (İnceleme- Tenkitli Metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas.
- ÇAKIR, Z. V. (1998). *Hevâyî (Abdurrahman, Kubûrî-zâde) Dîvânı'nın Tenkidli Metni ve İncelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- ÇAVUŞOĞLU, M. (1977). *Yahyâ Bey Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, M.; Tanyeri M. A. (1981). *Hayretî Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, M; Tanyeri, M. A. (1987). *Zâtî Divanı (Edisyon, Kritik ve Transkripsiyon)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. C. 3.
- ÇETİN, İ. (1993). *Derzi-zâde Ulvî (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.
- ÇİPAN, M. (2002). *Dîvâne Mehmed Çelebi (Afyon Mevlevihânesi Şeyhi)*. Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2. Baskı.
- DEDE, M. (2001). *Dîvân-ı Gül Baba ve Transkripsiyonlu Metni* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

Deyimlerle Anadolu İrfanı : Sîretü'n-Nebî Örneği

Anatolian Lore with Idioms : The Example of Sîretü'n-Nebî

*Büşra Aydoğan**

Öz: Eski Anadolu Türkçesinin önemli temsilcileri arasında Sîretü'n-Nebî'nin ünlü yazarı Erzurumlu Kadı Darîr yer almaktadır. Darîr'in ünü, Memluk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasındaki rolünden ve üzerinde çalışacağımız Sîretü'n-Nebî'de de görüldüğü üzere Türkçeye hâkimiyetinden kaynaklanmaktadır. Sîretü'n-Nebî, manzum ve mensur karışık olarak kaleme alınan eser altı ciltten oluşmaktadır. Eserdeki Türkçe söz varlığı oldukça zengindir. "Phraseologie" olarak adlandırılan inceleme alanının çalışmaları, daha çok kalıp söz ve kalıplaşmış sözlere yöneliktir, "idiomatics" ise, doğrudan her dilin söz varlığı içindeki deyimlerin çeşitli açılardan incelendiği alanın adıdır. Biz de bu çalışmamızda deyim biliminin asıl malzemesi deyimlerden yararlanacağız. Sîretü'n-Nebî'deki 306b -318b varakları arasındaki atasözü ve deyimleri tespit ettik. Tespit ettiğimiz atasözü ve deyimleri anlambilim açısından taşıdığı özellikler temel alınarak günümüz Modern Türkiye Türkçesiyle karşılaştırdık. Bu karşılaştırmamız da İsmail Parlatır'ın çalışmasındaki ve Türk Dil Kurumu'nun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nden faydalandık. Deyimleri isim unsuru, filli unsuru, her iki unsuru değişen ve hiçbir unsuru değişmeyenler olmak üzere dört grupta değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Erzurumlu Kadı Darîr , Sîretü'n-Nebî , Deyim bilimi (Phraseology).

0. Giriş

0.1.Erzurumlu Kadı Darîr

Daha çok Sîretü'n-nebî adlı eseriyle tanınan 14. Yüzyılın ikinci yarısında eser veren Türk müellif ve şairidir. Hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Onun hakkındaki bilgilere kendi eserlerinin ön sözlerinde söyledikleriyle sınırlı kalmaktadır. Eserlerinin çeşitli

* Selçuk Üniversitesi SBE Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, aydoganb6597@gmail.com

nüşhalarında şairin adı *Mustafâ b. Yûsuf b. 'Ömerü'dDarîr el-Erzeni'r-Rûmî, Darîr-i hakîr Mustafâ b. Yûsuf b. 'Ömerü'l-Mevlevî el-Erzeni'r-Rûmî, Darîr-i hakîr Mustafâ b. Yûsuf el-Mevlevî, Şeyh Darîr ebî Muhammed Mustafâ b. Yûsuf el-Erzeni'r-Rûmî* şekillerinde geçmektedir (Karahan, 1994: 14). Asıl adı Mustafa olan şair, anadan doğma kör olduğu için şiirlerinde "Darîr" , bazan da onun yerine Türkçe karşılığı olan "Gözsüz" mahlasını kullanmıştır. Şair Erzurum'da doğmuş ve ilk tahsilini orada tamamlamıştır.

Anadolu'daki hayatıyla ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Darîr, ilmine ilim katmak için 1377'de Erzurum'dan Mısır'a gitmiştir. Kendisinin ifade ettiği üzere güçlü hafızası, geniş bilgisi, konuşmasının tatlılığı ve çekiciliğiyle Mısır melikinin takdirini kazanmıştır. Geceleri hükümdarın meclisinde sahâbîlerin, melik ve emîrlerin hayat ve gazâlarını, Şam, Mısır ve Irak'ın fethiyle birlikte çeşitli tarihî kıssaları anlatmıştır. Mısır meliki Darîr'in bu güzel anlatımlarını görünce ondan Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili bir eser yazmasını istemiştir. Sultan Berkuk'un huzurunda geceleri beş yıl boyunca sözlü olarak anlatıp âmâ olmasından dolayı katiplere yazdırdığı eserini 790'da (1388) tamamlamış ve ona sunmuştur.

Darîr'in eserleri arasında Sîretü'n-nebî ve Fütûhu'ş-Şâm Tercümesi'nin yanında Kıssa-i Yûsuf ve Yüz Hadîs Yüz Hikâye adıyla bilinen iki eseri daha vardır. Yazarın bu dört eseri içerisinde sadece Kıssa-i Yûsuf teliftir ve tamamıyla manzumdur. Sîretü'n-nebî ve Fütûhu'ş-Şâm Tercümesi eserleri ise genel olarak mensurdur, ancak aralara yer yer manzum parçalar serpiştirilmiştir. Yaptığı tercümelemler Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiğini göstermektedir. Özellikle Sîretü'n-Nebî adlı eseriyle meşhur olan Darîr, Mısır'da Memluk Kıpçakçasının Oğuzcalaşması üzerindeki etkisinden dolayı Türk dili tarihi içinde ayrı bir öneme sahiptir.

0.2. Sîretü'n-nebî

14.yüzyılda Darîr'in kaleme aldığı ilk Türkçe siyer kitabıdır. Güçlü hafızası, geniş bilgisi konuşmasının tatlılığı ve çekiciliğiyle çevresince takdir edilen Erzurumlu Kadı Darîr, Mısır'a gittiği dönemde atabeg olan Berkuk'un isteğiyle geceleri sultanların meclisinde Hz. Peygamber'in, sahâbelerin, melik ve emîrlerin hayatlarını, gazâlarını, Şam, Mısır, Irak fetihlerini ve çeşitli tarihî kıssaları anlatmakla görevlendirilmiştir. Darîr, eserini ortaya koyarken Ebû'l-Hasan-ı Bekrî, Abdu'l-melik bin Hişâm ve Muhammed ibn İshâk adlı

siyercilerin eserlerinden yararlanmıştı. Onun en fazla yararlandığı siyer kitabı Ebû'l-Hasan-ı Bekrî'nin, es-Sîretü'n-nebeviyye veya el-Envâr ve Miftâhü's-Sürûr ve'l-Efkâr fî Mevdi'l-Muhtâr adlı eseri olmuştur. Ancak bu eser, siyer araştırmacıları tarafından muteber bulunmayan, cahil halka hitap eden ve asılsız hikâyeler barındıran bir kitap olarak bilinir (Egüz, 2017: 72).

Arapça siyerini sultanların huzurunda okutuyor ve Türkçe'ye tercüme ederek anlatıyordu. Yaptığı tercüme Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiğini göstermektedir. Beş yıllık süre zarfında sultanların sohbetinde anlattığı ve hafızasına aldığı konuları mensur olarak anlatmış, anlatıma canlılık katmak için ve eserin edebi değerini arttırmak için aralara manzumeler eklemiştir. Âmâ olmasından dolayı onun anlattıkları katipler aracılığıyla yazıya geçirildiği düşünülmektedir. 790'da (1388) tamamlayıp Tercümetü'd-Darîr adını verdiği eserini Sultan Berkuk 'a takdim etmiştir.

Sîretü'n-Nebî altı ciltten oluşmaktadır . Ciltlerde işlenen konular genel olarak şu şekildedir :

I. cilt ; tevhid, na't, dört halife ve Hz. Hasan'la Hüseyin'in methiyle başlar. Ardından kitabın tercüme sebebi, Hz. Muhammed'in soyu, isimleri, nübüvvet nurunun intikali, Zenzem Kuyusu'nun açılması, Abdullah'ın doğumu, Hz. Âmine'nin nikâhı, Fil Vak'ası, Hz. Muhammed'in doğumu, çocukluğu, Meysere ile Şam'a ticarete gitmesi gibi hususlar işlenir (TDV).

II. ciltte Hz. Muhammed'in bazı mücizeleri, Hz. Hatice ile evlenmesi, Kâbe'nin yeniden imarı, Hz. Muhammed'e risâletin gelmesi, ilk vahiy, ilk müslüman olanlar, sahabeden bazılarının Habeş ülkesine sığınmaları, İslâm'ın açıklanması ve Resûl-i Ekrem'in akrabalarını dine davet etmesine yer verilir (TDV).

III. cilt ; Mi'rac hadisesi, Resûl-i Ekrem'in Tâif Seferi, Hz. Âişe ile nikâhlanması, bazı kabilelerin müslüman oluşu, Akabe biatları, Medine'ye hicret, Kubâ ve Medine mescidlerinin yapılması, muhacir ve ensarın kardeşliği, Medine rahiplerinden Ebû Âmir'le Hz. Muhammed'in hak din konusundaki tartışması anlatılır (TDV).

IV. ciltte Hz. Fâtıma'nın doğumu, Hz. Hatice'nin vefatı, Bedir Gazvesi, Benî Kaynukâ' Gazvesi, Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin evlenmesi, Uhud Gazvesi, Bi'rîmaüne olayı, Benî Nadîr Gazvesi gibi konulardan bahsedilir (TDV).

V. ciltte de Benî Mustalîk Gazvesi, Hendek Gazvesi, Benî Kurayza Gazvesi, Umre Seferi, Hudeybiye Antlaşması, Hz. Peygamber'in hükümdarlara İslâm'a davet mektupları göndermesi, Hayber'in fethi, Umretü'l-kazâ, Mûte Savaşı ve Mekke'nin fethi gibi hususlar işlenir (TDV).

VI. cilt ise Huneyn Gazvesi, Tâif Muhasarası, Tebük Gazvesi, haccın farz kılınması, Vedâ haccı, Resûlullah'ın hastalanması ve vefatı gibi konulara yer verir (TDV).

0.3. Deyim Bilimi (Phraseologie)

Her dilin sözvarlığı içinde atasözü (proverb), deyim (idiom), kalıp söz ve kalıplaşmış söz gibi birden çok göstergenin bir arada kullanıldığı yapılar bulunmaktadır. Dildeki bütün kalıplaşmış yapıların, dilbilimsel bir yaklaşımla oluşumları ve özellikleri açısından incelenmesi önceleri Fransızca "paremiologie", Almanca "parömiologie" olarak adlandırılan alanın çalışmaları içinde yer almıştır. Günümüzde ise bu terim, sadece atasözlerinin ele alınıp incelendiği alanın adıdır. Bugün, deyim olarak adlandırılan kalıplaşmış yapıların incelendiği dilbilim alanı için iki ayrı terimle karşılaşılmaktadır : İngilizce "idiomatics" ve Almanca "Phraseologie", Fransızca "phraseologie".

Yukarıda belirtilen bu iki terim, her ne kadar, çoğu kez aynı alanı adlandırmak üzere kullanılmakta ise de, gerçekte, farklı çalışma alanlarının varlığı söz konusudur. Her dilin söz varlığı içinde yer alan, atasözleri dışındaki kalıplaşmış yapılar, bazı nitelikleri açısından aynı kurum çerçevesinde ele alınıp incelenemeyecek ve ortak yargılara varılamayacak kadar farklılıklar gösterir. Bu nedenle, "Phraseologie" olarak adlandırılan araştırma alanının çalışmaları, daha çok, kalıp söz ve kalıplaşmış sözlere yöneliktir, "idiomatics" ise, doğrudan her dilin sözvarlığı içindeki deyimlerin çeşitli açılardan incelendiği alanın adıdır. Bir başka deyişle, burada deyimbilim terimini kullanacağımız alanın asıl malzemesi deyimlerdir (Subaşı,1991).

Türkiye Türkçesi'nde de yukarıda bahsi geçen iki ana başlık altında değerlendirilir. Biz de bu çalışmamızda deyim biliminin asıl malzemesi deyimlerden yararlanacağız.

Deyimler, bütün dillerde olduğu gibi Türk lehçelerinde de "az sözle çok anlam ifade etmenin" dil bilimsel birimidir. Deyimler, bütün dillerde olduğu

gibi Türk lehçelerinde de “az sözle çok anlam ifade etmenin” dil bilimsel birimidir. Türk dünyasında deyim bilimi dil biliminin ayrı bir dalı olarak 1940’lı yıllardan itibaren incelenmeye başlanmıştır. Türkoloji’ de deyimler üzerine yapılan ilk çalışmalar genel olarak deyimlerin tanımı, açıklaması, sınıflandırılması ile ilgili başlamıştır. Bu çalışma ise daha sonra deyimlerin iç gruplarını belirleme, sınıflandırma, anlam gruplarına göre çözümleme konularına odaklanmaktadır. Deyimler kuramı üzerine Türkoloji’ de yapılan ilk çalışmalar S. Amanjolov, İ. Kenesbayev, Ş. Rahmatullayev, A. Bayramov, A. Dolganov vd. bilim insanlarınca yürütülmüştür. Deyim ve deyim bilimi ile ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalar da incelememizde ele alınmıştır (Kenzhalin, 2017 :107).

Türkiye Türkçesi sahasında da deyimlerle ilgili çalışmalar, incelemeler yapılmıştır. En bilinen çalışmalar sözlük bilimi bakımından incelenmiştir.

"Bu konuda M. Aksakal, A. H. Par, Ö. A. Aksoy, E. K.Eyüboğlu, N. Yüzbaşıoğlu, M. Yüzbaşıoğlu, H. Ünlü-M. Ünlü’lerin çalışmalarından söz edebiliriz " (Kenzhalin, 2017 :115).

0.4. Sîretü’n-Nebî’ de Birleşik Fiiller

Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime gruplarıdır. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiilin sonra kullanıldığı yapılardır.

Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir. Birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde:

I.Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller,

II. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller, olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. Her grubun kendi içinde alt grupları da vardır demektedir (Korkmaz, 2019 :693).

Birleşik fiillerin fiil unsurunun aynı kaldığı isim unsurunun değiştiği örneklere rastlıyoruz:

Tablo 1: Anlamı Aynı Kalmakla Birlikte İsim Unsuru Değişenler

SN	TDK	DS
Bile koş-: yardımına erişmek.(315b/21)	Yardıma koş-: güç duruma düşene istekle yardım etmek.	Yardıma koş-: zor durumda olana yardım etmek.(900)
Yek –dil ol-: beraber olmak.(308a/10)	Gönül birliği et-: duygusal anlamda tam bir uyum içinde olmak	-----

İsim unsuru değişen birleşik fiiller de Farsça “ yek ve dil ” kelimelerinin yerine Türkçe “gönül ve birlik ” kelimeleri kullanılmaktadır.

Sîretü'n-Nebî'deki birleşik fiillerin TDK ve DS' de fiil unsurunun başka bir fiile yerini bırakıp isim unsurun aynen muhafaza edilerek kullanıldığı örneklere rastlıyoruz:

Tablo 2: Anlamı Aynı Kalmakla Birlikte Fiil Unsuru Değişenler

SN	TDK	DS
Ayağına düş-: huzuruna çıkmak.(318a/3)	Eline ayağına kapan-(sarılmak,düşmek): birine çok yalvarmak.	Ayağına kapan-(bk.) Ayaklarına kapan-: 1. Yalvar yakar olmak, yerlere kadar eğilerek özür dilemek. 2. af dilemek.(129)
Baş tart- : baş kaldırmak. (313b/12)	(bir yere) baş tut- : elebaşı olmak.	Baş tut- :1.asi olmak , elebaşı olmak. 2.önderlik etmek .(164)
Göz kulak dut-: haber almak. (307b/2)	Göz kulak ol-: 1.görme,işitme yoluyla bilgi edinmeye çalışmak. 2.mec. gözetmek , korumak ,bakmak.	Göz kulak ol- : kollamak , gözetmek , bakmak, korumak. (409)
Kulağına degür-: haberi duymak.(308b/10)	Kulağına gel-: 1.kulağına çalınmak.2.duymak.	Kulağına gel-: 1.kulağına çalınmak.2.biri tarafından duyulmak.(598)
Kulak dutma-: dinlememek , umursamamak.(318a/17)	(bir şeye) kulak ver- : değer vermek ,önemsemek.	Kulak ver-: dikkatlice dinlemek,işitmeye çalışmak. (601)

kulak dut-: dinlemek. (318b/1)	Kulak ver- : merak edip dinlemek, işitmeye çalışmak.	Kulak ver- : merak edip dinlemek, işitmeye çalışmak.(601)
Kulak ur- : dinlemek.(310a/8)	Kulak ver- : merak edip dinlemek, işitmeye çalışmak.	Kulak ver-: dikkatlice dinlemek , işitmeye çalışmak.(601)
Söz değme- : söz düşmemek. (310b/4)	(birine)söz düşme- : 1.başkalarının konuşmasından kendisine sıra gelmemek ; 2.başkaları dururken kendisinin söz söylemesine gereklik bulunmamak. 3.birinin söz hakkı olmamak.	Söz düşme- : 1.başkalarının konuşmasından kendisine söz sırası gelmemek. 2.başkaları dururken kendisinin söz söylemesine gereklik bulunmamak.(781)
Yoldan çıkar-: kötü yola döndürmek. Doğru yoldan ayırmak.(308a/5)	Yoldan çık- : 1.belli bir yol işleyen taşıtlar herhangi bir sebeple yolundan ayrılmak, gitmez olmak ; 2.mec.: doğru yoldan ayrılmak.	Yoldan çık- : 1.taşıtlar herhangi bir sebeple yolundan ayrılmak , yürüyemez olmak . 2.doğru yoldan ayrılmak , yolunu şaşırarak.(924)

Fiil unsuru değişen birleşik fiiller de genel olarak deyimleşmiş birleşik fiillerdir.

Birleşik fiillerin aynı anlamı ifade edecek şekilde isim ve fiil unsurlarının değişerek kullanıldığını görmekteyiz.

Tablo 3: Anlamı Aynı Kalmakla Birlikte Hem İsim Hem De Fiil Unsuru Değişenler

SN	TDK	DS
Revane ol-: yola çıkmak,yola düşmek (314b/19)	Revan ol- : yola çıkmak Yola revan olmak : esk. yola çıkmak	Yola düş-: bir yere gitmek üzere yola çıkmak.(923)
Sayesine gönder-: buyruğu altına girmek (311a/19)	Gölgesine sığın-: birinin emri altına girmek .	Gölgesine sığın-: birinin koruması altına girmek (396)
Yarag eyle- /yarak kıl- : hazırlık yapmak. (316a/16) / (309a/11)	Hazırlık gör-: (yapmak) hazır olmak için gereken şeyleri	Hazırlık gör-: yolculuk için gerekli olan eşyayı hazırlamak.(459)

	toplamak veya durumları sağlamak.	
--	-----------------------------------	--

SN’de bulunan birleşik fiillerden ilk ikisinin isim unsurunun Farsça olduğu fiil unsurunun Türkçe olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Hiçbir Değişiklik Geçirmeyenler

SN	TDK	DS
Kan dök-: öldürmek .(310b/18)	Kan dök-: ölüme yol açmak, cana kıymak .	Kan dök-: yaralamak veya öldürmek ya da yaralanmak veya öldürülmek. (536)
Kılıçtan geçir- : öldürmek.(309b/16)	Kılıçtan geçir- : çok sayıda insanı kılıçla topluca öldürmek.	Kılıçtan geçir- : çok sayıda insanı kılıç kullanarak topluca öldürmek .(572)
Korku düş- : endişelenmek. (313a/10)	Korku düş- : endişelenmek , korkmak.	Korku düş- : (bk.)korkuya kapılmak : endişelenmek, korkmak.(590)
Vatan dut- : yurt edinmek.(307a/17)	Vatan tut- : yurt edinmek.	Vatan tut- : kendine vatan edinmek , yurt tutmak , tavattun etmek .(878)
Yüz tut- : yönelmek.(310b/5)	Yüz tut- : yönelmek .	-----

Tablo 5: Atasözü

SN	TDK	DS
Ekdüğümüzi saçdugumuzu direlüm : ne yaparsan onun karşılığını aynı şekilde alırsın. (317b/6)	Ne ekersen onu biçersen: nasıl davranırsan öyle karşılık görürsün .	Ne ekersen onu biçersen: insan hayatta birisine iyilik yaparsa, yarın ondan iyilik bulur: kötülük yaparsa, kötülük bulur. (438)

Sonuç

Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserleri arasında yer alan Sîretü'n-Nebî, Darîr' in Memluk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasındaki önemli rolü, Türkçeye hâkimiyeti ve söz varlığı açısından içinde barındırdığı deyim ve atasözleri dikkatimizi çekmiştir. Tespit ettiğimiz atasözü ve deyimleri (20 deyim ve bir tane de atasözü) anlambilim açısından taşıdığı özellikler temel alınarak günümüz Modern Türkiye Türkçesiyle karşılaştırdığımızda deyimleri isim unsuru, fiil unsuru, her iki unsuru değişen ve hiçbir unsuru değişmeyenler olmak üzere dört grupta değerlendirdik. Tespit ettiğimiz üzere Sîretü'n-Nebî özelinde dilde değişmeler olmuştur.

“Bile” yerine “yardım”, “yek-dil” yerine günümüzde “gönül ve birlik” kelimeleri kullanıldığı görülmüştür.

Düş- yerine kapan- fiili, tart- yerine tut- fiili, dut- yerine ol- fiili, degür- yerine gel- fiili, dutma- yerine ver- fiili, dut- yerine ver- fiili, ur- yerine ver- fiili, degme- yerine düşme- fiili, çıkar- yerine çık- fiili, gör- yerine tut- fiili kullanıldığı görülmüştür.

Sîretü'n-Nebî 'de revane ol- deyimini TDK'de revan ol- ve yola revan olmak şeklinde iki deyimle karşılandığını DS'de ise yola düş- şeklinde, sayesinde gönder- yerine gölgesine sığın- şekli, yarag eyle- /yarak kıl- yerine hazırlık gör- deyimleri kullanıldığı görülmüştür.

Kan dök- /kan dök-, kılıçdan geçür- / kılıçtan geçir-, korku düş- / korku düş-, vatan dut- / vatan tut-, yüz tut- /yüz tut- şeklinde hiçbir değişiklik geçirmeden günümüze kadar şeklinin ve anlam açısından korunduğu görülmüştür.

Sîretü'n-Nebî 'de rastladığımız atasözünde ise “Ekdüğümüzi biçelüm saçdugumuzu direlüm” atasözü günümüzde ise “Ne ekersen onu biçersin” şeklinde anlam ve şekil açısından değişiklik geçirmeden kullanıldığı görülmüştür.

Deyimleşmiş birleşik fiiller dikkat edileceği üzere sadece birleşik fiil değil aynı zamanda bir deyimdir. Bu şekildeki çalışmalar, deyimlerin de nasıl bir değişim geçirdiğini göstermesi yönüyle hem Türkçenin söz varlığının dönem

dönem nasıl değiştiğini ve şekillendiğini hem de deyim bilimi (Phraseology) çalışmalarına örnek teşkil edecek türdedir.

Kısaltmalar

SN: Sîretü'n-Nebî
 TDK: Türk Dil Kurumu
 DS: Deyimler sözlüğü (İsmail PARLATIR)
 TDV: TDV İslâm Ansiklopedisi

Kaynakça

- AKTAŞ, T. (2015) . Deyimlerde Yalancı Eş Değerlik : Tatar Türkçesi–Türkiye Türkçesi Örneği. Turkish Studies. 1-16.
- EGÜZ, E. (2017). Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-nebî'sindeki Türkçe Manzumeler. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/>, Erzurumlu Mustafa Darîr'in Hayatı / Sîretü'n-nebî (17.03.2022).
<https://sozluk.gov.tr/> TDK , Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (17.03.2022).
- KARAHAN, L. (1994). Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ) İnceleme-Metin-Dizin. Ankara :Türk Dil Kurumu Yay. (17.03.2022)
- KENZHALİN, K. (2017), Türk Dünyasında Deyim Bilimi Çalışmaları, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi.107-124
- KORKMAZ, Z. (2019).Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara :TDK Yayınları.
- ÖLKER, G. (2015), “Tarihi Belli Olmayan Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinin Tarihlendirilmesinde Yeni Bir Kıstas: “et-/it-” ve “kıl-” Fiillerinin Kullanım Sıklığı”, TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı 4/2, s. 546-563.
- ÖLKER, Perihan (2018), Eski Oğuz Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine Birleşik Fiil Tercihi: Kabusname Çevirisi Örneği, SUTAD, 43: 47-64.
- PARLATIR, İ. (2007); Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Ankara: Yargı Yayınevi.
- SUBAŞI UZUN, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. Dilbilim Araştırmaları Dergisi , 2 , 29-3.
- YAVUZ O. ve, KÜÇÜKBALLI F. N. (2017). Erzurumlu Darîr ‘in Sîretü’n-Nebî Adlı Eserinden Eski Anadolu Türkçesinin Söz Varlığına Katkıları.

İç Oğuz'a Taş Oğuz'un Asi Olup Beyrek Öldüğü Boyda Model Şahıs Tasviri

Model Personality Depiction in the Boy where Stone Oghuz rebelled against Inner Oghuz and Beyrek died

*Aybüke Karabacak**

Öz: Bu çalışmada "İç Oğuz'a Taş Oğuz'un Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy" da yer alan model şahıslar incelenecektir. "İç Oğuz" ve "Taş Oğuz" kavramlarının ne anlama geldiği, Türk kültürü bağlamında ideal bir yöneticinin nasıl olması gerektiği, Türk töresinde potlaç geleneği ve töreye uyulmadığı takdirde kozmos ortamının nasıl kaosa dönüştüğü üzerinde durulacaktır. Kaos ve kozmos arasında belirleyici özelliklere sahip olan model şahıs kavramı ve bu kavrama bağlı olarak ortaya çıkan şahısların, boyda nasıl kurgulandığı çalışmanın araştırma konusudur. "İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy"un olay örgüsü verilmiştir. Kaos ortamları tespit edilmiştir. Şahısların davranışları içerisinde buldukları zaman ve toplumla ilişkilendirilerek incelenmiştir. Olayların neden ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Model şahıslar tespit edilmiş ve neden model şahıs oldukları açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Model şahıs, potlaç, kaos, kozmoz

In this study, the model persons in the "The Boy Inner Oghuz Taş Oğuz Becomes a Rebel and Beyrek Died" will be examined. It will be focused on what the concepts of "Inner Oghuz" and "Stone Oghuz" mean, how an ideal ruler should be in the context of Turkish culture, the potlaç tradition in Turkish tradition and how the cosmos environment turns into chaos if the tradition is not followed. The concept of the model person, which has the determining features between chaos and the cosmos, and how the people that emerge depending on this concept are constructed in height are the research subjects of the study. The plot of "The Boy Inner Oghuz Becomes Stone Oghuz Rebel and Beyrek Died" is given. Chaos environments have been detected. Behaviors of individuals have been examined in relation to the time and society in

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, aybuke_7512@hotmail.com

which they live. The causes and consequences of the events are emphasized. Model persons have been identified and it has been explained why they are model persons.

Keywords: Model person, potlaç, chaos, cosmos

“İç Oğuz’a Taş Oğuz’ın Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy”un anlamlandırılabilmesi için Türk kültüründe “potlaç” geleneği hakkında bilgi verilmesinde yarar görülmektedir. Yağmalama, yağmalatma geleneği, Türk kültüründe malların eşit dağılımını sağlamak ve yöneticinin meşruluğunu güçlendirmek, hediyeleşme ve kaynaşmayı sağlamak üzerine kurulmuş bir sistemdir. Ahmet Kerim Gültekin potlacı şöyle ifade etmektedir: “Potlaç, gösterişli ziyafetler değil, daha geniş bir coğrafya ve demografi bağlamında malların ve nesnelere eşitsiz dağılımını düzenleyen, farklılıkları asgariye indiren ve böylelikle topluluk içi çelişkileri törpüleyen önemli bir denetim mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, kıtlığa ve sınıfsal farklılaşmaya karşı bir tür sigorta işlevi görmektedir”(Gültekin:83). Potlaç geleneği Türk kültüründe, yönetici ile yönetilenlerin arasında farklılıkları azaltması, sosyal hiyerarşik düzenin devamı ve sosyal devlet anlayışının uygulaması olarak önemli bir konumdadır. “İç Oğuz’a Taş Oğuz’un Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy” da malların eşit dağıtılmamasına, Dış Oğuz beylerinin toplumdaki dışlanmasına bağlı olarak kargaşa ortamı meydana gelmiştir, kaos ortamı oluşmuştur, yorumu yapılabilir.

İç Oğuz’a Taş Oğuz’un Asi Olup Beyrek’in Öldüğü Boy’un anlamlandırılması için İç Oğuz ve Dış/ Taş Oğuz kavramlarının bilinmesi gerekmektedir. İç Oğuz ve Dış Oğuz kavramları da İslam Ansiklopedisi’nde şöyle geçmektedir: “Oğuz Kağan destanına göre Üçok ve diğer on iki Oğuz boyunun genel ismi olan Bozok, Oğuz Kağan’ın oğullarına dayanır. Destanda Oğuz Kağan’ın avlanmak için gönderdiği üç büyük oğlunun (Gün, Ay, Yıldız) bir altın yay bulup getirdiği, batıya giden diğer üç oğlunun ise (Gök, Dağ, Deniz) üç gümüş okla döndüğü, yapılan şölede sağ yanına Bozoklar’ın (üç büyük oğlu), sol yanına Üçoklar’ın (üç küçük oğlu) oturduğu ve ülkenin oğulları arasında paylaştırıldığı bildirilir. Oğuz Kağan destanının Câmî’u’t-Tevârîh’teki İslâmî rivayetinde de Üçok’un üç oktan geldiği belirtilir. Bu bilgilerden hareketle Oğuzlar’ın Bozok kolunun alâmetinin yay, Üçok kolunun üç ok olduğu, yayın hâkimiyeti ve okun tâbiyeti ifade ettiği anlaşılır.

1038'de Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in Nişâbur'a girerken kolunda gerilmiş bir yay, belinde de üç ok olduğu, böylece onun Bozok ve Üçok'un başı, yani bütün Oğuzeli'nin hükümdarı kabul edildiği düşünülür. Ayrıca Üçok İç Oğuz sayılır, Bozoklar ise Taş Oğuz / Dış Oğuz olarak bilinir.”

Dede Korkut hikâyeleri genellikle bir tablo sahnesi ile başlamaktadır. “İç Oğuz'a Taş Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy” ise Kazan Bey'in üç yılda bir evini yağmalattığı bilgisi verilerek ve yağmanın sınırları belirtilerek başlamaktadır. Bey helalini/eşini alıp çıktıktan sonra evini diğer beyler yağmalamaktadır. Bu yağmada hem İç Oğuz beyleri hem de Dış Oğuz beyleri bulunması gerekirken Dış Oğuz beyleri yağmada bulunmamışlardır. Dış Oğuz beylerinden Aruz ve Emen bu yağmada bulunmamalarından dolayı Kazan Bey'e kin tutmuşlardır. Kazan Dış Oğuz beylerinin kendisini selamlamaya gelmediğini fark etmiş ve yanında haberci görevini üstlenen Kılbaş'ı, neden selamlamaya gelmediklerini öğrenmesi için Dış Oğuz Beylerinin yanına göndermiştir. Kılbaş Aruz'un yanına gitmiş ve oğullarıyla otururken bulmuştur. Kazan Bey'in dar duruma düştüğünü ve yardıma ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Bir nevi durumu anlamak ve olayları tahlil etmek istemiştir. Bunun üzerine Aruz, Kazan Bey'e dargın olduğunu yardıma gitmeyeceğini, kendilerinin de Kazan'a düşman olduklarını belirtmiştir. Kılbaş Aruz'un yanından ayrılmıştır. Aruz, bir toy düzenleyip Dış Oğuz beylerini yanına çağırmıştır. Kılbaş'ın gelip Kazan Bey'in yardıma ihtiyacı olduğunu söylediğini, kendisinin de yağmaya çağırılmadıkları için Kazan Bey'e düşman olduklarını söylediğini, belirtmiştir. Dış Oğuz beyleri de Aruz'u desteklemişlerdir.

Aruz, Beyrek'i Kazan ile Dış Oğuz beylerini barıştırma bahanesi ile çağırmıştır. Beyrek, Kazan ile birlikte hareket etmektedir. Aruz, Dış Oğuz beylerine Beyrek sözlerini dinlemediği takdirde öldüreceklerini belirtmiştir. Beyrek'e kendilerini Kazan ile barıştırmasını istediklerini belirten bir kâğıt göndermişlerdir. Beyrek kâğıdı alınca Aruz'un yanına gitmiştir. Aruz Kazan'a asi olduklarını Beyrek'in de asi olmasını istemiştir. Beyrek Kazan'a asi olmayı kabul etmemiştir. Bunun üzerine Aruz ve Dış Oğuz beyleri Beyrek'i öldürmüşlerdir. Beyrek ölürken kanının yerde kalmamasını istemiştir. Kazan'a Beyrek'in öldüğü haberi gitmiştir. Kazan, Beyrek'in öldüğü haberini alınca ağlamaya başlamıştır. Karagüne ve Kılbaş ağlamanın bir faydası

olmadığını Beyrek'in  c n n alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Kazan savaş hazırlığına başlamıştır. Aruz ile savaşmış ve Aruz'u  ld rmuşt r. Dış Oğuz beyleri de Kazan'a tekrardan biat etmişlerdir. Kazan Bey, Aruz'un evini yağmalattırmıştır. Dede Korkut gelip dua ettikten sonra hik ye sona ermiştir.

Yukarıda olay örgüsü verilen "İ Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek  ld ğ  Boy" da Türk toplumunda ihtiyaç duyulan model şahıs ve yönetici tipi  rneği bulunmaktadır. Öncelikle model şahıs kavramı üzerinde durulmalıdır.

Her toplum içerisinde bulunduğu sosyal, ekonomik, siyasi ortamlarda sorunlarla karşılaşır ve bu sorunlarla mücadele edecek şahıslar meydana getirir. Kaos ortamını kosmos ortamına dönüştürecek olan bu şahıslar, edebi eserlerde de kendilerine yer bulmaktadırlar. Özellikle Dede Korkut gibi toplumun kültürel unsurlarını nesilden nesile taşıyan, geleneklerini, dünya görüşünü anlamlandırmaya kaynak niteliğinde olan edeb  eserlerde de dönemin ihtiyaç duyulan model şahıslarına yer verilmiştir. Model şahıs, toplumun ihtiyaç duyuduğu, içinde bulunduğu toplumdan soyutlandığında sergilemiş olduğu davranışlar ile evrensel düzeyde kendi değerleri ile varlığını devam ettirebilen şahıslardır. şengül model şahıs tanımını şöyle yapmaktadır: "Model şahıs, edeb  eserler vasıtasıyla oluşturulan, yaşayış, davranış, düşünüş, ideal ve uygulamalarıyla öncelikle kendi devrine ve daha sonraki dönemlere model teşkil edebilme özelliği gösteren insan unsurlarıdır." Model şahısın tip içerisinde aranması gerektiğini, her modelin aynı zamanda tip olduğunu, ama her tipin model olmadığını da il ve etmeliyiz"(20). Alıntidan yola çıkararak "İ Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek  ld ğ  Boy" da bulunan şahısların yaşayış, düşünüş, ideal ve uygulamalarıyla hem kendi devrine hem de daha sonraki dönemlere model teşkil edebilecek özellikleri bulunmaktadır. Özellikle Beyrek model şahıs olarak kurgulanmıştır, denilebilir. Beyrek ile ilgili bölümlere odaklanıldığında, hangi model şahıs özellikleri gösterdiği, alıntılardan da yola çıkararak şöyle sıralanabilir:

"Aruz:

—Hep şu oturan beyler Kazan'a asi olduk, and içtik, dedi. Mushaf getirdiler, sen de ant i, dediler.

Beyrek:

—Vallahi ben Kazan'a asi olmam, deye and içti. Soylamış, görelim hanım, ne soylamış?

Ben Kazan'm nimetini çok yimişim,

Bilmez isem gözüme dursun!

Karakoçta Kazılık atına çok binmişim,

Bilmez isem bana tabut olsun!

Yahşi kaftanlarını çok giymişim,

Bilmez isem kefenim olsun!

Ala, büyük otağına çok girmişim,

Bilmez isem, ilana zindan olsun!” dedi (Gökyay: 232-233).

Model şahıs olarak Beyrek sadakati ile ön plana çıkmaktadır. Aruz'un teklifini, Kazan'ın nimetini çok yemesi, atına binmesi, kıyafetlerini giymesi, evine girip çıkmasına bağlı olarak, ihanet edemeyeceğini belirtmiştir. Beyrek Aruz'un teklifini reddedip Kazan'a asi olmayarak iradesini kullanmıştır. Sonunda öleceğini bilmesine rağmen dik bir duruş sergilemiştir. Türk töresi bağlamında incelendiğinde önemli bir faktör olan sadakat, töreden soyutlandığında evrensel boyutta da incelendiğinde neredeyse her toplumun ihtiyaç duyduğu insan özelliğidir.

“Beyrek, Aruz'un kızdığını burada bildi, soylamış, görelim hanım, ne soylamış?

Aruz dayım Aruz!

Bana bu işi edeceğini bilseydim,

Karakoç'ta Kazılık atıma binerdim,

Sırtı pek, demir donum giyerdim,

Kara polat öz kılıcımı belime bağlardım,

Alın başa kunt tolgamı vururdum,

Kargı dalı altmış tutam süngümü elime alırdım,

Ala güzlü beyleri yanıma alırdım,

Kavat, Ben bu işi duysam sana böyle gelir miydim?

Aldatıp da er tutmak avrat işidir,

Avradından mı öğrendin sen bu işi?

Kavat! Dedi ” (Gökyay:233).

Beyrek, model Şahıs olarak düşünüldüğünde, bir diğer özelliği ise ortak koşullarda savaŐma, yiğit olma özelliğidir. Aruz hik yede Beyrek’i yüceltmek için oluşturulmuş bir öteki özelliği göstermektedir. Beyrek, Aruz tarafından çağırıldığında kendisine zarar gelmeyeceğini düşünerek, savunmasız bir Şekilde gitmiştir, kandırılmıŐtır. Beyrek’in sözleri incelendiğinde, bir beyin nasıl davranması gerektiği fark edilecektir. Beyrek, ata binerdim, kılıç kuŐanırdım, demir kıyafetlerimi giyerdim, tolgamı takardım, s ng m  alırdım, yiğitlerimi toplardım diyerek gafil avlandığını farklı, eşit koşullarda karŐılaŐsalardı yenilmeyecek kadar güçlü olduğunu ifade etmiştir. Beyrek farklı koşullarda karşılaşıldığında ekipmanlarını ve aklını kullanarak Aruz’u alt edebilecek özelliklere sahip olduğunu ifade etmiştir. Zek  ve gücü kullanma özelliği de Türk kültüründen soyutlanıp incelendiğinde evrensel niteliklere sahiptir. Her toplum hem beden hem de savaş stratejisi geliŐtirip, zek sını kullanabilen insanlara ihtiyaç duymaktadır

“Aruz:

—Bre, saçma sapan söyleme, kanına susama, gel ant i , dedi.

Beyrek:

—Vallahi ben Kazan'ın uğruna başımı koymuŐum, ben Han Kazan 'dan dönmem, istersen yüz parça et, dedi.

Aruz gene kızdı; Beyrek 'in sakalını sıkıca tuttu. Beylere baktı, gördü ki kimse gelmez. Aruz kara polat öz kılıcını çekip Beyrek 'in sağ uyluğunu çaldı, kara kana bulandı” (Gökyay:233).

Model Şahıs olarak Beyrek’in bir diğer özelliği ise sözünün arkasında durması, kararlı olmasıdır. Verdiği kararların peşinden koşan insana her toplumda ihtiyaç duyulmaktadır. Beyrek sonunda ölüm olduğunu bildiği halde sözünden vazgeçmemiŐtir.

Sonuç olarak Beyrek, hik yede kaos ortamının kozmos ortamına dönüŐmesinde kilit noktada bulunmaktadır. Hik yeyi farklı bir bakış açısı ile incelediğimizde, eğer Beyrek  lmeseydi, Aruz’un asi olma teklifini kabul etseydi, Kazan hik yenin ölen kahramanı olacaktı ve yönetim el değiştiren olacaktı. Beyrek  lerek Aruz’un güçlenmeden, yönetimi ele

geçiremeden yok olmasını sağlamış oldu. Hikâyenin kilit noktasında bulunan Beyrek kendi vermiş olduğu kararlar ile Kazan'ın yağmalamasına katılmayan/ katılmayan Dış Oğuz beylerinin kinini, yöneticinin Türk töresinden ayrı hareket etmesine bağlı olarak meydana gelen olayların sorumluluğunu, üstlenmiş oldu. Aruz toplumsal değerler çerçevesinde değerlendirildiğinde öteki konumunda bulunarak Beyrek'i yüceltmış ve model şahıs olmasını sağlamıştır. Hikâyede model şahıs kavramının oluşmasına katkı sağlayan karakterler ötekilerdir. Hikâyede dikkat çeken bir diğer nokta ise yağmalama geleneğidir. Göçer evli hayat tarzını benimsemiş topluluklarsa sözlü hukuk kuralları önemli bir yer tutmaktadır. Yönetici mallarını yağmalatarak bir nevi adaleti sağlamaktadır. Kazan yöneticiliğini meşrulaştırmak için beylere evini yağmalatmaktadır. Bu yağmanın da beyler arasında eşit şekilde yapılması beklenmektedir. Eşit dağılım olmadığı zaman, toplumda sorunlar çıkmaktadır ki bu durum hikâyede açık bir şekilde görülmektedir.

Kaynakça

- ŞENGÜL, A.(2003). Tahkiyeli Eserlerde“Model Şahıs” Meselesi ve Ömer Seyfettin’in Hikâyelerindeki Model Şahıslar Üzerine Bir İnceleme. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt5. Sayı.1 s.1-16.
- GÖKYAY, O. Şaik (1980)”. Dede Korkut Hikâyeleri, İstanbul: Kervan Yayınları.
- GÜLTEKİN, A. Kerim(2015). İnsanlar ve Olaylar: Antropolojik Bir Bakış Potlaç. Bilim ve Ütopya.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/Üçoklar>

XIX. Yüzyılda Türkçe Öğretimine Yönelik Hazırlanmış Gramer ve Ders Kitaplarında Sıfatların Yeri*

The Place of Adjectives in Grammar and Textbooks Prepared for Turkish Language Teaching in the XIXth Century

*Ayşe Afacan Süğümlü***

Öz: Türkiye Türkçesinde çok geniş yeri olan sıfatlar, ismin önüne gelerek onları çeşitli yönlerden niteleyen ve belirten sözcüklerdir. Bu çalışma ile, XIX. Yüzyıl Türkçe öğretimine yönelik hazırlanmış olan gramer ve ders kitapları incelenerek sıfatlar konusunun terminoloji ve tasnif açısından bu kitaplarda nasıl verildiği ve değerlendirildiği üzerinde durulacaktır. Sıfatlar ile ilgili kural ve kaidelerin döneme ve incelenen kitaplara göre nasıl verildiği tespit edilecektir. Arapça ve Farsça dillerinin dönemin dil yapısına etkisinin fazla olduğu düşünülürse incelenen kitaplardaki sıfatlar bölümlerinde Arapça ve Farsça dillerinin etkisi de değerlendirilecektir. Yine incelenen kitaplarda Arapça, Farsça ve Türkçe sıfatlarla ilgili örnek sayılarının daha çok olduğu tespit edilerek kitaplardaki örnek zenginliği üzerinde durulacaktır. Bu inceleme ile sarf bölümünün önemli konularından biri olan sıfatların tarihi seyir açısından durum değerlendirilmesi yapılmış olacak ve inceleme günümüz dil bilgisi çalışmalarına da katkı sağlamış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Türkçenin öğretimi, gramer kitapları, ders kitapları, sıfat.

Abstract: Adjectives, which have a wide place in Turkish, are words that come before the noun and describe and indicate them in various ways. With this study, XIX. By examining the grammar and textbooks prepared for the 21st century Turkish teaching, it will be emphasized how the subject of adjectives is given and evaluated in terms of terminology and classification. It will be determined how the rules and rules about adjectives are given according to the period and the books examined. Considering that the effects of Arabic and Persian languages on the language structure of the period are

* Bu çalışma Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ danışmanlığında Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında hazırlanmakta olan “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yabancı Dillerde Yazılmış Türkçe Dil Öğretimi Kitaplarının Karşılaştırmalı İncelemesi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Doktora Öğrencisi, Afacan__11@hotmail.com

high, the effects of Arabic and Persian languages will also be evaluated in the adjectives sections of the books examined. Again, it will be determined that the number of examples related to Arabic, Persian and Turkish adjectives is higher in the examined books and the richness of examples in the books will be emphasized. With this examination, the status of adjectives, which is one of the important subjects of the word, will be evaluated in terms of historical course, and the examination will also contribute to today's grammar studies.

Key Words: XIX. Century, teaching Turkish, grammar books, textbooks, adjectives.

0. Giriş

0.1. Literatür

Dil, milletlerin varlığını devam ettirebilmesinde en önemli araçlardan biridir. Bu nedenle toplumlar tarih boyunca dillerin araştırılması ve kurallarının öğretilmesi amacıyla birtakım çalışmalar yapmışlardır. Dille ilgili yapılan bu çalışmalara ad koyarken çeşitli terimler kullanılmıştır (Erenoğlu, 2006: 140). Bir dilin yazı ve kültür dili olarak iki önemli dayanağından biri o dilin bütün söz varlığını içinde toplayan sözlüğüdür. Öteki de grameridir. Gramer; geniş anlamıyla, dilin kullanımında yerleşmiş kurallara göre, dili meydana getiren sesleri, şekilleri, sözcükleri, yapı ve dizi işlem ve yollarını, yöntemlerini, sözcük sınıflarını, çekimlerini, cümledeki görev ve bağlantılarını düzenli olarak inceleyen bilimdir (Dilaçar, 83). Sözlük ve gramerler dili kuşaklar arasında unutulmaktan kurtaran onları birbirine bağlayan bağlardır. Gramer aynı zamanda bir dilin sağlıklı olarak gelişmesinin anahtarıdır. O dili konuşan toplumun kültür varlığının korunmasında ve sağlıklı bir biçimde yol alışında başlıca etkidir. (Korkmaz, 86)

Gramerin bütünüyle ele alınması açısından önemli olan ve Türk dili tarihinin bu alanıyla ilgili ilk eser, Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan ve kayıp kitaplar arasında bulunan *Kitabu Cevahiri'n- Nahv fi-Lügat'it-Türk* adlı eserdir. Bu eser dışında yazarın *Divan-ü Lügat-it-Türk* adlı eseri gramer tarihinin değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Türkiye Türkçesinin grameri açısından önemli ilk eser ise; 1530 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa'ya sunulmuş, Bergamalı Kadri'nin *Müeyyessiretü'l-Ulüm* adlı gramer kitabıdır. Bunların dışında Avrupalı bilginlerin Osmanlı Türkçesini

konu alan eserleri ile Tanzimat ve Cumhuriyet Dönemlerinde gramer sorununun çözümü için teşvik edici çalışmalar neticesinde ortaya konulan eserler de dil tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu eserlerin günümüzde değerlendirilmesi ve eserler üzerine çalışmalar yapılması da Türkiye Türkçesi gramerinin sağlam temellere dayandırılması ve dil bilgisi öğretiminin daha anlaşılır olması bakımından önemlidir.

Bu çalışma ile Türkiye Türkçesinin XVIII. Yüzyılda yazılmış olan gramer ve ders kitaplarında yer alan sıfat konusu incelenmiş olacaktır.

0.2. Terminoloji

Türkiye Türkçesinde çok geniş bir yeri olan sıfatlar adlardan önce gelerek onları niteleyen ve nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözlere sıfat denir (Korkmaz: 333). Ancak bazı araştırmacıların konuyla ilgili farklı tanımları bulunmaktadır. Ergin'e göre sıfatlar da birer ad veya "vasıf veya belirtme adı"dır (Ergin, Türk Dili, 1999: 244). Tahsin Banguoğlu "Bir varlığı vasıflayan, veya belirleyen kelime." (1995, 341), Tahir Nejat Gencan "Varlıkları niteleyen ya da belirten sözcükler." (2001, 197), Rasim Şimşek "Bir adın önüne gelerek onun karşıladığı varlığı niteleyen ya da belirten sözcük." (1987, 346) şeklinde tanımlar yapmaktadırlar.

0.3. Derlem / Korpus:

XIX. yüzyılda yazılan dil bilgisi kitapları, okuma kitapları ve sözlükler Türkçe öğretimine yöneliktir. Batıyla olan temaslar sonucu dil öğrenme ihtiyacı daha somut olarak ortaya çıkmış, bir yandan dilin ıslahı öte yandan dilin eğitim ve öğretimine dönük etkinlikler ülke gündemine girmiştir. Farsça ve Arapçanın etkisi bu yüzyılda da kendisini göstermektedir. İnceleme konumuzu oluşturan XIX. Yüzyılda yazılan gramer kitapları özellikle Tanzimat Dönemi'nden sonra ihtiyaç hissedilmiştir. Yüzyıl sonlarına doğru Arapça ve Farsçaya göre Türkçeye verilen değerin arttığını da görmekteyiz.

Çalışmamızın derlemi şu eserlerden oluşmaktadır:

ST	Sarf-ı Türkî (1847) → (Kaman 2021)
KO	Kavâ'id-i Osmâniyye (1851) → (Özkan 2020)
MK	Medhal-i Kavaid (1851) → (Özkan 2000)

ET	Emsile-i Türkî (1866) → (İdben 1999)
MK.S	Miyarül Kelam-Selim Sabit (1870) → (Gökçe 2006)
KT	Kavâ'id-i Türkiyye (1871) → (Özkan 2020)
İST	İlm-i Sarf-ı Türkî (1875) → (Toparlı, Yücel 2006)
BO	Belagât-ı Osmâniyye (1880) → (Kalyon 1998)
KLT	Kavaid-i Lisan-ı Türkî (1885) → (Gürsoy, Karahan 2004)
KKO	Külliyat-ı Kavaid-i Osmaniye (1885) → (Kaya 2019)
TCKO	Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmâniyye (1885) → (Karabacak 2007)
KLT.H	Kavaid-i Lisan-ı Türkî (1886) → (Türkay 2018)
ALO	Amelî ve Nazarî Ta'lîm-i Lisân-ı Osmânî (1890) → (Demirci 2017)
NUSF	Nev Usul Sarf-ı Osmanî (1892) → (Hamit, 2018)
MOS	Mükemmel Osmanlı Sarfı (1892) → (Tamkoç 2013)
LT	Lisân-ı Türkî (1893) → (Türkmen 2016)
HLO	Hace-i Lisan-ı Osmanî (1894) → (Kaya 2016)
MSNO	Mükemmel Sarf-ı Nahv-i Osmânî (1894) → (Ertürk - Karaoğlu)

adlı 18 kitap ile sınırlı tutulmuş olup kısaltmaları başta yer almaktadır. Çalışma, TDK ve farklı yayınevleri tarafından yeniden basılan kitaplar - incelenerek hazırlanmıştır.

1. Veriler: Sıfatların Yeri, Kullanımı Ve Analizi

1.1. Sarf-ı Türkî - Ahmet Nazif (1847?)

Eserin yazıldığı yıl tam bilinmese de 1847'de Sultan Abdülmecit Han'a sunulmuştur. Tanzimat Dönemi dil bilgisi kitaplarının ilkidir. Eser el yazması olması yönüyle diğer kitaplardan ayrılır. Eserin büyük bölümü fiillere ayrılmıştır. Sıfatlara özel bir bölüm yoktur.

1.2. Kavâid-i Osmaniyye- Ahmet Cevdet Paşa, Mehmet Fuat Paşa (1851)

Encümen-i Daniş'in açılışında Sultan Abdülaziz'e sunulan kitap, Türkçenin kurallarını bir ders kitabı hüviyetiyle öğreten ilk dilbilgisi kitabımızdır. Ahmet Cevdet Paşa'nın öteki dil bilgisi kitaplarına örnek teşkil etmiştir.

1.3. Medhal-i Kavâ'id-Ahmet Cevdet Paşa (1851)

Ortaokul öğrencileri için hazırlanmış kitabın dili açık ve anlaşılırdır. Nevzat Özkan'ın hazırladığı kitapta sıfat konusu bir sayfayı geçmeyecek şekilde düz anlatım yoluyla verilmiştir. Örnekler eğik yazılmıştır.

“Bâb-ı Sâni Sıfat Beyânındadır” başlığı ile verilen konu ile ilgili başka başlık yoktur. Arabî ve Farisî kaideler de kitapta yer alır. Kitapta tatbikat ya da ödevlendirme bölümleri bulunmamaktadır. Kitapta sıfatlar sınıflandırılmamıştır. Bölüm sonunda KO kitabı kaynak olarak gösterilmiştir. Tanımdan sonra Türkçe ve Farsçadaki sıfat tamlamaları karşılaştırılır. Arapça isimlerin cinsiyet bakımından türleri ve tamlama kuruluşundaki durumu anlatılır.

1.4. Emsile-i Türkiyye- Abdullah Ramiz Paşa (1866)

Emir İchem İdben’in hazırladığı kitabın dili incelenen diğer kitaplara göre daha ağırdır. Kitapta sıfatlar ile ilgili on sayfa detaylı bir anlatım vardır. Sıfat konusu bab-ı evvel’deki üç fasıldan ikincisi fasl-ı sani bölümünde “Sıfat ve İzâfet ve Esmâ-i A’dât ve Mukâyesât Beyânındadır” ve “Birincisi Sıfat Beyânındadır” başlıkları ile verilmiştir. “İkincisi İzâfet Beyânındadır”, “Üçüncüsü Esmâ-i A’dât Ya’nî Sayıların İsimleri Beyânındadır” ve “Dördüncüsü Mukâyesât Beyânındadır” diğer başlıklardır. Konu düz anlatım ile anlatılır. Türkçenin yanında Arapça ve Farsça kaideler de vardır. İki tenbih ve iki kaide başlıklı olarak bulunmaktadır.

1.5. Miyarül Kalam-Selim Sabit (1870)

Kitapta tav’tia (ön söz) bölümünden sonraki “fasl-ı evvel der beyan-ı te’lif-i kelim” bölümünde söz cümle-i fi’liye ve cümle-i ismiye olmak üzere ikiye ayrılır. Cümle-i ismiyedeki tenbih bölümünde bir sayfa kadar sıfat konusunun üzerinde durulmuştur. Kitapta sıfata özel bir bölüm ayrılmamıştır. Kitap düz anlatım yoluyla anlatılmıştır. Sıfatların sınıflandırılmasına değinilmemiştir. Örnekler misal yazıldıktan sonra verilir.

1.6. Kavâ'id-i Türkiyye-Ahmet Cevdet Paşa (1871)

Özkan’ın hazırladığı “Ahmet Cevdet Paşa’nın Dilbilgisi Kitapları” adlı eserde incelenen sıfat bölümü bir sayfadan az yer almaktadır. KO sıbyan mektepleri yani ilkokullar için hazırlanmıştır. Kitapta Türkçeye özel bir önem verilmekte lisanımızın aslı Türkçe olsa da dilin Arapça ve Farsça ile karıştığı sorunu üzerinde durulur. Sıfat bölümü “İkinci Bâb Sıfat Beyânındadır” başlığı ile verilmiştir. Sınıflandırma açısından niteleme, küçültme, pekiştirme sıfatlarına değinilse de sıfat çeşitleri üzerinde durulmaz.

1.7. İlm-i Sarf-ı Türkî-Süleyman Hüsnü Paşa (1875)

Toparlı ve Yücel'in hazırladığı kitapta ikinci bapta yer alan sıfat konusu, iki sayfa olarak ele alınmıştır. Dili sade ve anlaşılırdır ve anlatım düz anlatım ile. Bu bölümde Sayılar başlığı da yer alır. Örnekler eğik yazılmış, sıfat çeşitleri ve sayı başlıkları da koyu verilmiştir. Arabî ve Farisî ile ilgili kaide yoktur. Tanımdan sonra başlıklandırılmadan iki kural verilir. Kitapta tatbikat ya da ödevlendirme bölümleri bulunmamaktadır.

1.8. Belâgât-ı Osmâniye-Ahmet Cevdet Paşa (1880)

Kitapta belâgât konusunun üzerinde durulmuş ancak özellikle sıfat konusu işlenmemiştir. Örnek cümlelerde sıfatlara değinilmekle yetinilmiştir. Kitapta mensur ve manzum bölümler yer almaktadır.

1.9. Kavâid-i Lisân-ı Türkî-Tahir Kenan (1892)

Gürsoy ve Karahan'ın hazırladığı kitapta yirmi sayfadaki yetmiş sekiz kaide, sıfat konusuna ayrılmıştır. İsim bölümündeki 14 başlıktan biri de sıfat başlığıdır. 488. madde ile sıfat konusu başlatılmıştır. Sıfat bölümündeki diğer başlıklar İsm-i Fâil, A, F, İsm-i Mef'ûl, A, F, Sıfat-ı Müşebbehe, A, F, İsm-i Mensûb, A, F, İsm-i Âlet, İsm-i Zamân, İsm-i Mekân, A, F, Tasgîr, Tafdîl, Mübâlâğa, Te'kid, F, Terkîb-i Vasfî, Terkîb-i Vasfî-i Fârisî, Terkîb-i Mezcî olmak üzere 25 başlıktır. Konu aralarında A ve F harfi ile gösterilen Arabî ve Farisî dillerdeki kâide ve örnekler ayrı ayrı verilmiştir. Farisî bölümde yer alan bazı kâidelerde Arabî dili de yer alır. Örneklerden bir kısmı farklı kaynaklardan bölümler alınarak verilmiştir.

1.10. Külliyyât-ı Kavâid-i Osmâniye-Manastırlı Mehmet Rifat (1885)

Kaya'nın hazırladığı kitapta on sayfada ele alınan sıfat konusu 153. maddeden başlamaktadır. Kitap, Arapça ve Farsça kelimelerin çok kullanıldığı bir dil ile yazılmıştır. Terkîb-i Vasfî, Terkîb-i Vasfî-i Fârsî kitapta yer alan diğer ana başlıklardır. Beş kâ'ide, 11 fâ'ide yer alır. Türkçe kâ'idelerin yanında Arapça ve Farsça kâ'ideler de verilir. (Misal) başlıkları ile örnekler verilmiştir. (Misal) başlığıyla verilen örnekler çoğu eğik yazılarak verilmiştir

1.11. Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye-Ahmet Cevdet Paşa (1885)

KO'nun yeniden düzenlenmesidir. Karabacak'ın hazırladığı kitabın dili incelenen diğer kitaplara göre daha ağırdır. Bâb-ı Sâni başlığı ile sıfat konusu

verilmiştir. Konu on iki sayfa olarak ele alınmıştır. Fasl-ı Evvel, te'kit, mübalağa, tafdil, fasl-ı sâni, üç kaaide, faide, izafet, tembih, a'dâd-ı vasfıyye, tekmile, bâb-ı sâlis, fasl-ı evvel, kaaide, Farisice izafet, faide, kaide, zabıta, fasl-ı sâni, tembih, tetimme ve fasl-ı sâlis başlıkları ile sıfat konusu değerlendirilmiştir. Kitapta yer alan örnekler eğik yazılmış olup Arapça ve Farsça kaide ve örneklere de yer verilir.

1.12. Kavâid-i Lisân-ı Türkî-Halit Ziya Bey

Türkey tarafından hazırlanan kitapta altı sayfa ile sıfat konusu anlatılmıştır. Kitabın dili sade ve anlaşılırdır. İkinci babta yer alan sıfat konusunun diğer başlıkları “Keyfiyyet Beyân Eden Sıfatların Kıyasileri, Sıfat-ı İşâret, Sıfat-ı Temellük, Tatbikat, Sıfat-ı Adet, Sıfat-ı İbham ve Sıfat-ı Mübâlâğâ”dır. Kaide ya da madde şeklinde kurallar verilmeyip düz anlatım yoluna gidilmiştir. Bölümler arasında tatbikat adıyla yer alan ödevler vardır.

1.13. Amelî ve Nazarî Ta'lim-i Lisân-ı Osmânî-Ahmet Rasim (1890)

Kitaptaki üçüncü fasılda incelenen sıfat konusu 147. madde ile başlayıp 46 madde ve on sayfa şeklinde ele alınmıştır. Demirci'nin düzenlediği kitap genel olarak anlaşılırdır. Kitapta koyu şekilde verilen başlıklar “Sıfat, Sıfat-ı Semâiye, Sıfat-ı Kıyâsiye, Elfaz-ı Müştereke, Sıfat-ı Te'kîdiye, Terâkîb, Terkîb-i Tavsîfi, Birkaç Misal ve Vaf-ı Terk'îbi” başlıklarıdır. Arapça ve Farsça kaide ve örneklerin yer yer Türkçeden fazla bulunduğu söylenebilir. 14 kaide Türkçede sıfatların kullanımı ile ilgili, Farsça altı kaide ve üç Arabî kâide kitapta bulunmaktadır. Bir ihtar bulunur. Birkaç misal bölümünde bir Arapça ve Farsça ka'ide dört Arapça ka'ide vardır. İhtar Arapça ile ilgilidir. Vaf-ı Terkîbi bölümünde üç Farsça ka'ide yer alır.

1.14. Nev-Usûl Sarf-ı Türkî-Şemsettin Sami (1892)

Kitapta sıfat konusu dört sayfa olarak ele alınmıştır. Hamit'in çalışmasında yapılan incelemeye göre kitabın anlaşılması kolaydır. Birinci bâbta bulunan bâb-ı sâni başlığında dokuzuncu ders olarak sıfat konusu işlenmiştir. Ders 9 Sıfat, Ders 10 Derecat, Ders 11, Tavsîf-i Farisî, Ders 12 Esmâ-i a'dâd başlıkları vardır. Kitapta üç temrin yani ödev bölümü bulunmaktadır. İlk temrin bölümünde 16 ödev; ikincisinde sekiz cümle tamamlama ödevi, üçüncü temrin bölümünde ise iki örneğe uygun 20 kelimeyi sıfat yapma ödevi bulunmaktadır.

1.15. Mükemmel Osmanlı Sarfı-Manastırlı Mehmet Rifat

1892 yılında basılan kitapta “Sıfat” başlığı ile konu üç sayfa ve 11 madde olarak ele alınmıştır. Elfâz-ı vasfiye, Esmâ-i a’dâd, Sıfat-ı nisbiye, Sıfat-ı taklîliye, Sıfat-ı ifrâtiye, Sıfat-ı tafzîliye, A’dâd-ı vasfiye başlıkları bulunur. Son bölümde sayı sıfatları ile ilgili başlıklı bir kaide vardır.

1.16. Lisân-ı Türkî-Abdülkerim Hâdi

1893 yılında basılan kitapta sıfat konusu işlenmiştir. Vâsf-i Terkibi ile Terkib-i Vâsfi'nin Farkı, üç tenbih, üç ihtar başlıkları ile konu verilmiştir. Kitapta ekler ve örnekler Arapça harflerle de gösterilmiştir.

1.17. Hâce-i Lisân-ı Osmânî-Manastırlı Mehmet Rifat

Hâce-i Lisân-ı Osmânî adlı kitabın sarf-ı Türkî bölümü incelenmiştir. Kitapta 29. madde ile başlayan sıfat konusuna 13 madde ve beş sayfa ayrılmıştır. Bir kaide ve ihtar bölümü başlığı dışında başlıklı bir kaide yoktur. Dili anlaşılır bir kitaptır. 1893'te basılan kitapta konu üç fasıl şeklinde ele alınmıştır. Birinci fasılda sıfât-ı aslî, ikinci fasılda sıfat-ı kıyâsiyye, sıfat-ı nisbiyye, üçüncü fasılda ise sıfatların tasgir, taklîl, tefrît, tafdîl edilmeleri başlıkları yer almaktadır. Kitapta tatbikat ya da ödevlendirme bölümleri bulunmamaktadır.

1.18. Mükemmel Sarf ve Nahv-i Osmânî –Necip Âsım Yazıksız (1894)

Kitapta sıfat konusuna altı sayfa 14 madde ayrılmıştır. Sıfatlar sıfât-ı vasfiyye ve sıfât-ı muine olarak ikiye ayrılır. Sıfât-ı işâretiyye ve sıfât-ı gayr-ı mu'îne konularının işlenmesiyle diğer kitaplardan ayrılır. Farisî ve Arabî kurallar da kitapta yer alır.

2. Analiz Ve Karşılaştırma

Bu bölümde kitaplarda yer alan kelime türleri, terminoloji, sıfat tanımı, sınıflandırma ve örneklendirme tabloları yer almaktadır.

Tablo 1. İncelenen Kitaplardaki Kelime Türleri Tablosu

Eserin Adı	Yayın Yılı	Kitaptaki Kelime Türü Sayısı	Kitaptaki Kelime Türleri

ST	1847?	3	Fiil, isim, zarf.
KO	1851	5	İsim, sıfat, kinâyat, fiil, edevat.
MK	1851	8	İsim, sıfat, zamir, ism-i işâret, mübhemat, masdar fiil, fer'-i fiil ve edevat.
ET	1866	3	İsim, sıfat, zamir.
MK.S	1870	-	-
KT	1871	8	İsim, sıfat, zamir, ism-i işâret, mübhemât (bazı zamirler), mastar, fi'iller, edât.
İST	1875	9	İsim, sıfat, zamir, ism-i işâret, mübhemât, mastar, fiil, fer'-i fi'l ve edevât.
BO	1881	-	-
KLT	1892	3	Edat, isim ve fiil.
KKO	1885	3	İsim, fiil ve edat.
TCKO	1885	4	İsim, sıfat, zamir ve edevat.
KLT.H	1886	9	İsim, sıfat, zamir, fiil, fer'-i fiil, ta'dil-i fiil, edât-ı rabt, edât-ı sıla ve edât-ı nidâ.
ALO	1890	3	İsim, fiil ve edevât.
NUSF	1892	8	İsim, sıfat, kinaye, fiil, kayd, edat, rabıta, nida.
MOS	1892	3	İsim, fiil ve edat.
LT	1893	9	İsim, sıfat, zamir, ism-i işâret, mübhemât, masdar, fi'il, fer-i fi'il, edevat.
HLO	1893	3	İsim, fiil ve edat.
MSNO	1894	8	İsim, sıfat, zamir, fi'l, kayd, zarf, 'âtıfa, nidâ

Yukarıdaki tablo incelendiğinde İST, KLT.H ve LT adlı kitaplarda kelime, en fazla dokuz bölüme ayrılırken MK.S ve BO adlı kitaplarda ise sınıflandırma yapılmamıştır. 18 kitaptan 10'unda sıfatlar konusu ayrı başlıkla incelenmiştir.

Tablo 2. İncelenen Kitaplardaki Sıfat Tanımı Tablosu

Eser Adı	Sıfatın Tanımı
ST	-
KO	Bir ismin hâl ve keyfiyetini bildirmek için ol isme ilave olunan lafızdır.
MK	Bir ismin hâl ve keyfiyetini bildirmek için o ismin yanına getirilen kelimedir.
ET	Bir kelimenin ma'nâyı müstakiline delâlet edemeyip yalnız ol kelimenin bazı hal ve keyfiyatını işar ve beyan eden lâfza sıfat derler.
MK.S	Bir varlığı renk, şekil, hâl, sayı veya işaret yoluyla vasıflandıran, belirleyen kelime sıfattır.
KT	Sıfat bir ismin hâl ve keyfiyetini bildirmek için ol ismin yanına getirilen kelimedir.
İST	Sıfat bir ismin hâlini ve nasıl olduğunu bildirmek için o ismin yanına getirilen lafızdır.
BO	Hal, keyfiyet, şekil, varlık anlamlarına gelir.

KLT	Bir isme kurbiyetle müsemmasının hal ve keyfiyetine delalet eden kelimedir.
KKO	Bir ismin hâl ve şânını bildirmek üzere ol ismin yanına konup hâl ve şân beyan eden kelimeye (sıfat) denir.
TCKO	Zaman ile mukayyet olmaksızın bir vasıf ile muttasıf olan şey.
KLT.H	İnsan bir at gördüğü vakit, onun zahiri olan ahvâline bakarak der ki: Bu at kırdır yahut yağızdır yahut kuladır, semizdir, zayıftır ve hâkezâ; zâhiri ahvâline bâtinî ahvâline naklederek de deriz ki: Bu at serttir, ateşlidir, ürkektir ve hâkezâ. Göğe baktığımız vakit deriz ki: Gök mavidir, berraktır, bulutludur ve hakeza. Atın ahvalini beyan eden bu (kır), (yağız), (semiz), (zayıf), (sert), (ateşli), (ürkek) kelimeleri ve göğün ahvalini beyan eden (mavi, (berrak), (bulutlu) kelimeleri sıfattır.
ALO	Bir esmanın hâl ve keyfiyetini beyan etmek için o ismin yanına getirilen kelimedir.
NUSF	Bir ismin hâl ve keyfiyetini gösteren kelimeye denir.
MOS	Bir ism-i mutlaka renk, koku, güzellik, sayı, fazilet, fenalık gibi hal ve şânını bildiren diğer birtakım kelimeler vardır ki onlara (sıfat) denir.
LT	Sıfat isimlerin ahvâl ve evsâfını gösteren kelimelerdir.
HLO	Bir ismin hâl ve şânını bildiren kelimeye [sıfat] ve ol isme [mevsuf] denir.

En uzun sıfat tanımı KLT’de bulunmakta ve tanımda on tane sıfat örneği yer almaktadır. Tanımların çoğunluğunda (13) bir ismin hâl ve şân ya da hâl ve keyfiyetini gösteren kelime olarak sıfat tanımı bulunmaktadır. TCKO’da bulunan “Zaman ile mukayyet olmaksızın bir vasıf ile muttasıf olan şey.” tanımının ise en farklı tanım olduğu söylenebilir.

Sıfatların sınıflandırılması açısından bakılırsa ST, MK, MK.S, KT ve BO adlı kitaplarda sıfatların sınıflandırılmasına hiç değinilmezken KLT ise en fazla sınıflandırma yapılan kitaptır. Mana olarak ayırım yapılan kitaplar ET, KLT, KLT.H ve MSNO’dur. Sıfatların aded olarak sınıflandırıldığı kitaplar ise KO, ET, KKO, ALO, TCKO, NUSF, KLT, LT ve MSNO’dur.

Tanzimat dönemi gramer kitapları Türkçe sıfatları genel olarak ikiye ayırmaktadır. Bunlar semaî ve kıyasî sıfatlardır. Semai ve kıyasiyye şeklinde sınıflandırılan kitaplar KO, ALO, KLT ve LT’dir. Sıfat-ı kıyasiyye ve sıfat-ı asliyye şeklinde ayırım yapılan kitaplar İST, TCKO, KKO, MOS ve HLO adlı kitaplardır. Sıfatlarda tasgir konusu ET, TCKO, KLT, ALO, LT ve HLO verilir.

3. Sonuç

Bu çalışma ile XIX. yüzyılda hazırlanmış olan 18 kitaptaki sıfat konusu terminoloji, tasnif, örnekleme gibi yönlerden incelenmiştir. İncelenen kitaplarda kelime en fazla dokuz bölüme ayrılırken iki kitapta sınıflandırma yapılmamıştır. Kitapların 10’unda sıfatlar konusuna ayrı bir başlık ayrılmıştır. Terminolojik açıdan bakıldığında on örneğin de tanıma dahil olduğu KLT’de en uzun sıfat tanımı bulunmaktadır. Tanımların çoğunda sıfat bir ismin hâl, şân ya da hâl, keyfiyetini gösteren kelime olarak bulunmaktadır. TCKO’daki “Zaman ile mukayyet olmaksızın bir vasıf ile muttasıf olan şey.” tanımı ise dikkat çeker. Sınıflandırma açısından bakıldığında ise KLT’de hem mana hem lafız yönünden yapılan sınıflandırma diğer kitaplara göre daha ayrıntılıdır. Kitaplarda dikkat çeken noktalar ET’de adlaşmış sıfat konusu işlenirken isim tamlamaları konusu da sıfat bölümünde verilmiştir. 18 kitabın 10’unda sayı sıfatları, 11’inde mukâyesat, dördünde sıfat-fiil bölümleri yer alır. KLT.H’de sıfat-ı işâret, sıfat-ı temellük, ikileme konuları üzerinde durulur.

Tablo 3. İncelenen Kitaplardaki Sıfat Örnekleri Tablosu

	Sıfat	Cümle	Toplam
ST	-	-	-
MK	13	-	13
ET	312	34	347
MK.S	-	3	3
KT	23	-	23
İST	20	-	20
BO	-	-	-
KLT	552	3	555
KKO	198	-	198
TCKO	208	14	222
KLT.H	89	19	108
ALO	261	3	264
NUSF	84	2	86
MOS	61	-	61
LT	33	-	33
HLO	156	-	156
MSNO	172	9	181

İncelenen kitaplarda bulunan toplam örnek sayısı aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Tabloya göre 555 sıfat örneği ile en fazla örneğin bulunduğu kitap KLT’dir. Kitapların 11’inde örnek sayısı 60’ın üstündedir. Bu da incelenen kitapların büyük çoğunluğunun örnek konusunda zengin olduğunu gösterir. Buna karşılık ST ve BO’da sıfat örneği bulunmamaktadır. Arapça ve Farsça

kaide ve örnek kullanımı da yine KLT’de en fazladır. KLT’de genellikle A ve F ile ifade edilen 15 başlıklı Arapça ve Farsça kaide bölümü bulunurken 289 Arapça ve Farsça sıfat örneği vardır. Bununla birlikte Arapça ve Farsça kaideler 18 kitabın 10’unda (KO, MK, ET, KKO, TCKO, ALO, NUSF, KLT, LT, MSNO) yer alırken sekizinde (ST, MK.S, KT, İST, BO, KLT.H, MOS, HLO) yer almaz.

Kaynakça

- Abdullah Ramiz Paşa. (1999). *Emsile-i Türkiyye* (Haz. Emir İçem İdben). Ankara: TDK.
- Ahmet Cevdet Paşa. (2000). *Medhal-i Kavâ'id* (Haz. Nevzat Özkan). Ankara: TDK.
- Ahmet Cevdet Paşa. (2007). *Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmâniyye* (Haz. Esra Karabacak). Ankara: TDK.
- Ahmet Nazif. (2021). *Sarfi Türkî* (Haz. Sevda Kaman). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Ahmet R. (2017). *Amelî ve Nazarî Ta'lîm-i Lisân-ı Osmânî* (Haz. Metin Demirci). Adana: Karahan Kitabevi.
- BANGUOĞLU, T. (1995). Türkçenin Grameri. Ankara: TDK.
- DİLAÇAR, A. (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi, *TDAY Belleten*, 338: 83.
- ERENOĞLU, D. (2006). Gramer-Dil Bilgisi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20: 139-147.
- ERGİN, M. (2009). *Türk Dili*. İstanbul, Bayrak Yayınları.
- GENCAN, T. (2001). *Dilbilgisi*. İstanbul: Ayraç Yayınevi.
- GÖKÇE, H. (2006). Mi'yâru'l-Kelâm (Metin, İnceleme, Sözlük). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Halit Ziya Bey. (2018). *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* (haz. Kaya Türkay). Ankara: TDK.
- HAMİT, F. (2018). *Şemseddin Sami ve Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*. Ankara: TDK.
- KALYON, F. (1998). Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'si Transkripsiyonlu Metin-İndeks. Harran Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- KORKMAZ, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Manastırlı Mehmet Rifat. (2013). *Mükemmel Osmanlı Sarfı* (Haz. Ferhat Tamkoç). Ankara: TDK.
- Manastırlı Mehmet Rifat. (2016). *Hâce-i Lisân-ı Osmânî* (Haz. Fatih Kaya). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Manastırlı Mehmet Rifat. (2019). *Külliyat-ı Kavâid-i Osmaniye* (Haz. Fatih Kaya). İstanbul: Hiperyayın.
- Necip Asım Yazıksız. (2020). *Mükemmel Sarf ve Nahv-ı Osmânî* (Haz. Halil İbrahim Ertürk – Elif Gizem Karaoğlu). Ankara: Gece Kitaplığı.

- Özkan, N. (2020). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*. Ankara: TDK.
- Süleyman Hüsnü Paşa. (2018). *İlm-i Sarf-ı Türkî* (Haz. Recep Toparlı - Dilek Yücel). Ankara: TDK.
- ŞİMŞEK, R. (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*. Trabzon: Kuzey Matbaacılık.
- Tâhir Ken'ân. (2004). *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî* (Haz. Leyla Karahan - Ülkü Gürsoy). Ankara: TDK.
- TÜRKMEN, F. (2016). *Lisân-ı Türkî (İnceleme-Metin-Terimler Sözlüğü)*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

EKLER

Tablo 4. İncelenen Kitaplarda Konulara ve Eklere Göre Örnek Dağılımı

KONULAR		KİTAPLARDAKİ ÖRNEK SAYILARI
	Sıfat Tamlaması	MK (13), KO (111), ET (9), KT (4), İST (3), KLT (73), KKO (82), TCKO (102), KLT.H (9), ALO (66), NUSF (12), MOS (5), LT (6), HLO (3), MSNO (5)
	Sema'î Sıfat Örneği (Elfâz-ı Vasfiyye)	ET (47), KLT (16), KKO (11), TCKO (7), KLT.H (6), ALO (15), MOS (13), HLO (49)
	Arapça Farsça Örnekler	KO (7), KKO (5), KLT (289), TCKO (19), ALO (38), MSNO (6)
	İsm-i Zaman	KLT (8)
	Nâ'ibi'l-ism	ET (16), MSNO (2)
	Belirtili İsim Tamlaması	ET (14)
	Belirtisiz İsim Tamlaması	ET (14)
	Takısız İsim Tamlaması	ET (9), KLT.H (4)
	Zincirleme İsim Tamlaması	ET (5)
	Sıfat-fil Örneği	ET (4), KLT (24), KKO (5), LT (6)
	Sıfat Bulunan Cümle	KO (5), ET (23), MK.S (3), KLT (3), TCKO (11), KLT.H (19), ALO (3), NUSF (2), MSNO (9)
	Esmâ-i Asliyye	KO (83), ET (19), İST (5), KLT (8), KKO (34), KLT.H (4), NUSF (40), MOS (10), HLO (13), MSNO (61)

	A'dâd-ı Mürettebe, A'dâd-ı Vasfiyye	KO (10), ET (14, 6[+si ekli]), İST (2), KLT (8), KKO (3), TCKO (14), KLT.H (3), ALO (23), NUSF (9), MOS (4), HLO (5), MSNO (26)
	A'dâd-ı Kesriyye	KO (21), ET (6), İST (1), KLT (6), KKO (9T, 11 Ar.), NUSF (6), MOS (3), HLO (4), MSNO (15)
	A'dâd-ı Tevzi'yye	KO (3), ET (3C), İST (2), KLT (4), KKO (6), KLT.H (6), NUSF (7), MOS (7), HLO (10), MSNO (3)
	Mukâyesât, Mübalâğa, Tafdil	KO (29), ET (12, 9C), KT (3), KKO (10), TCKO (8, 3C), KLT.H (8), ALO (11), NUSF (4), MOS (9), HLO (6), MSNO (8)
	Te'kit	KT (11), KLT (4), TCKO (3), KLT.H (10), ALO (33), NUSF (6), HLO (25), MSNO (8)
	A'dâd-ı Vasfî (-ki)	KO (2), KKO (2), KLT.H (2)
	A'dâd-ı Mülkiyye	MSNO (5)
	Sıfat-ı İşâret	KLT.H (4), MSNO (18)
	Sıfat-ı Gayr-ı Mu'ine	MSNO (19)
	Sıfat-ı Temellük	KLT.H (23)
	İkileme	KO (2), KLT.H (2), MSNO (4)
	Birleşik Fiil	ALO (6),
EKLER	-lu / -li	KO (6), ET (44), KT (2), İST (2), KLT (25), KKO (6), TCKO (7), KLT.H (3), ALO (15), MOS (2), LT (1), HLO (7)
	-vî / -î	KO (6), ET (9), KLT (8), KKO (6), TCKO (8), ALO (8), LT (2)
	-çe	KO (3), ET (11), KT (2), İST (1), KLT (4), KKO (5), TCKO (9), KLT.H (3), ALO (13), MOS (5), LT (2), HLO (5), MSNO (3)
	-sı	KO (1), ET (7), İST (3), KLT (3), KKO (2), TCKO (7), KLT.H (1), ALO (7), MOS (2), LT (1), HLO (5), MSNO (4)
	-stan	ET (7)
	-cık / -cik	ET (7), TCKO (3), ALO (10), LT (2), HLO (6)
	-cak /-cek	TCKO (2)

	-cağız	ET (4), LT (2)
	-lık / -lik	ET (33), KLT (18), TCKO (10), LT (1), HLO (10)
	-deş / -daş	KLT (3), TCKO (4), ALO (4), HLO (4)
	-ci	KO (1), İST (1), KLT (18), KKO (1), TCKO (3), KLT.H (1), ALO (5), MOS (1), LT (2), HLO (4),
	-mtırak	TCKO (2), ALO (4), MSNO (2)
	-gan / -gin / -geç / -m / -k / -gı / -sız	KLT (33), ALO (3), LT (2), MSNO (3)

Tablo 5. İncelenen Kitaplardaki Sıfatların Sınıflandırılması

Eser Adı	Sıfat Türleri
ST	Sınıflandırma yoktur.
KO	Sıfat-1 Türkiyye semâî ve kıyâsî olarak ikiye ayrılır. Sıfat-1 asliyye, sıfat-1 ifrâtiyye, sıfat-1 taklîliyye, sıfat-1 tafidîliyye gibi türleri vardır. Esmâ-i A'dât ise asliyye, adâd-1 vasfiyye, adâd-1 kesriyye, adâd-1 tevzi'yye olmak üzere dörde ayrılır.
MK	Sınıflandırma yoktur.
ET	Fasl-1 Sâni bölümünde sıfat, izâfet, esmâ-i a'dât ve mukâyesât bölümleri vardır. Semâî sıfatlar ve edat-1 nisbiyyeden olan sıfatlar olmak üzere ikiye ayrılır. Anlamlarına göre nisbet, teşbih, yer, küçültme, satan ya da yapan sıfatlar bulunur. Esmâ-i A'dât; aded-i esmâ, a'dâd-1 mürettebe, a'dâd-1 kesriyye, a'dâd-1 tevzi'yye olmak üzere dörde ayrılır. Mukâyesât bölümünde terkîb-i kıyâsîler anlatılır.
MK.S	Sınıflandırma yoktur.
KT	Sınıflandırma açısından niteleme, küçültme, pekiştirme sıfatlarına değinilse de sıfat çeşitleri üzerinde durulmaz.
İST	Sınıflandırılırken sıfat-1 kıyâsiyye ve sıfat-1 asliyye olarak ikiye ayrılır.
BO	Sınıflandırma konusuna yer verilmemiştir.
KLT	Sıfatlar önce mana olarak vâsf-1 zâtî ve vâsf-1 sebebi olarak ikiye ayrılır. Sıfatlar lafız yönünden sıfat-1 semâiyye ve sıfat-1 kıyâsiyye olarak ikiye ayrılır. Sıfat-1 kıyâsiyye; ism-i aded, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-1 müşebbehe, ism-i mensûb, ism-i âlet, ism-i zamân, ism-i mekân başlıklarıyla incelenir. İsm-i aded; asliyye, vasfiyye, kesriyye, tevzi'yye olarak dörde ayrılır. Tasgîr, tafidîl, mübâlâğa ve te'kîde yer verilir. Terkîb-i Vâsfî Farîsî ve Terkîb-i Mezci Farîsîdeki kâidelere yer verilir.
KKO	Sıfatlar; sıfat-1 asliyye ve sıfat-1 kıyâsiyye olarak ikiye ayrılır. Sıfat-1 asliyye; elfâz-1 vasfiyye ve esmâ-i a'dâd olarak ikiye ayrılır. Sıfat-1 kıyâsiyye-i basite fiillere eklenerek yapılanlar ve sıfat-1 nisbiyye ile a'dâd-1 vasfiyye şeklinde oluşturulanlardır. Adedlerden oluşan a'dâd-1 vasfiyye ise a'dâd-1 tevzi'yyedir, Sıfat-1 kıyâsiyye-i mürekkebe ise sıfat-

	ı taklîliyye, sıfat-ı irfâtiyye, sıfat-ı tafdîliyye olarak üçe ayrılır. Terkib-i vasfî bölümü de kitapta yer alır.
TCKO	Sıfatlar semâî ve kıyâsiyye olarak ikiye ayrılır.
KLT.H	Keyfiyyet beyân eden sıfatlar ve mana tahsis eden sıfatlar olmak üzere iki çeşit sıfat vardır. Mana tahsis eden sıfatlar; sıfat-ı işâret, sıfat-ı temellük, sıfat-ı adet, sıfat-ı ibham olarak dörde ayrılır. Sıfat-ı âdet bölümünde hesap sayıları, mertbe sayıları, taksim sayıları olmak üzere üçe ayrılır. Adlaşmış sıfatlardan bahsedilmiştir. Keyfiyyet beyan eden sıfatların da asliyye, nisbiyye ve mübalağa şeklinde dereceleri vardır.
ALO	Sıfatlar, sıfat-ı semâ'îye, sıfat-ı kıyasiyye olarak ikiye ayrılır. Elfaz-ı Müştereke bölümü bulunur. Adâd-ı vasfiyye, sıfatların tasgiri, sıfat-ı te'kidîye, terâkib, terkîb-i tavsîfî bölümleri de vardır.
NUSF	Sıfatların; ad, mukayese, mübalağa olmak üzere üç derecesi vardır. Pekîştirme sıfatları ayrı bir madde ile verilmiştir. On birinci derste tavsif bölümünde Arapça veya Farsça sıfat tamlamalarına yer verilmiştir. Esmâ'-i adâd; adâd-ı asliyye, adad-ı rütbbiyye, Adâd-ı tevzi'yye ve adâd-ı cezriyye olmak üzere dörde ayrılır.
MOS	Sıfatlar, aslî ve kıyâsî olarak ikiye ayrılır. Sıfat-ı aslî; elfâz-ı vasfiyye ve esmâ-i a'dâd olarak ikiye ayrılır. Kıyasî sıfatlar da sıfat-ı nisbiyye, sıfat-ı taklîliyye, sıfat-ı ifrâtiyye, sıfat-ı tafziliyye ve a'dâd-ı vasfiyye, adâd-ı tevzi'yye ve a'dad-ı vasfiyye olarak ikiye ayrılır.) olmak üzere beşe ayrılır.
LT	Sınıflandırma açısından sıfatlar, semâî ve kıyâsî olmak üzere ikiye ayrılır. Sıfat-ı kıyâsiyye de ism-i fâil, ism-i meful, ism-i mensûb ve ism-i tasgir olarak dörde ayrılır. İsm-î aded bölümünde; Türkçede sayı sıfatları olarak adlandırılan sıfat çeşitlerine yer verilir.
HLO	Sınıflandırma açısından sıfatlar, aslî ve kıyasî olarak ikiye ayrılır. Aslî sıfatlar elfâz-ı vasfiyye ve esmâ-i a'dâd olarak ikiye ayrılır. Sıfat-ı kıyasiyye; sıfat-ı nisbiyye, adâd-ı vasfiyye ve adad-ı tevzi'yye olarak sınıflandırılır. "Sıfatların Tasgîr, Taklîl, Tefrît, Tafdîl Edilmeleri" adıyla bir fasıl da bulunur.
MSNO	Sıfatlar sıfât-ı vasfiyye ve sıfât-ı mu'îne olarak ikiye ayrılır. Sıfât-ı mu'îne ise sıfât-ı adediyye ve sıfât-ı işâretiyye olarak ikiye ayrılır. Sıfât-ı adediyye; adâd-ı asliyye, adâd-ı rütbiyye, adâd-ı tavzi'yye, adâd-ı kesriyye, adâd-ı mülkiyye olmak üzere beşe ayrılır. Sıfat-ı gayr-ı mu'îne diye bir bölüm de sona eklenmiştir

'Aşkımızın Adı Fındık Tadı' Oyunu'nda Ordu Kültürel Öğeleri

Cultural Elements of Ordu in the Theatre 'The Name of Our Love is Hazelnut Taste'

*Metehan Şentürk**

Öz: Kültür toplumun bütün parçalarının bir araya gelerek oluşturduğu en önemli unsurdur. Toplumların yörelerine göre değişiklik gösteren kültürel içerikleri bulunmaktadır. Modern toplumların en büyük sorunu olarak kentleşme gösterilse bile bunların başka bir açıdan bakıldığında kentlere taşınan kırsal kesimin kültürüdür. Asimile olsun ya da olmasın kırsal yaşamın bütün öğeleri köye gelir. Yaşamayı veya yaşamaması önemli değildir. Şehirlerin belirli bölgelerinde bu kültürel öğelerin yaşamayı daha kolaylaştırır.

Ordu ili Kuzey Anadolu Ulaşım ağının en önemli noktalarından birisinde bulunan, yüzyıllarca birçok geçiş noktası olmuş, aslında bir liman kasabasıdır. Günümüze birçok kültürel çeşitlilik unsurlarını harmanlayarak gelmiştir. Ordu yöresinde geçim kaynaklarının belirlediği bir hayat şekli bulunmaktadır. Hayat şekli insanların düşünce yapısını ortaya koyar. Bu nedenle bu yörenin insanları kendi kültür unsurlarından ve kendi minimal sanatsal faaliyetlerinden etkilenmiştir. Bu çalışma içerisinde Ordu ili ve yöresinde tiyatro sahnelerinde oynanmakta olan 'Aşkımızın Adı Fındık Tadı' isimli tek perdelik müzikli komedi oyunu incelenmiştir. Yörenin unsurlarını barındıran öğeler göz önüne alındığında, tiyatro oyunu hem metin merkezli hem görüntü merkezli şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Tiyatro, Fındık, Sepet.

0. Giriş

Toplumların yaşadıkları coğrafyalarda uzun yıllar gösterdikleri etkiler onların kültürlerinin de yoğrulmasına neden olur. Yaşam biçimleri yaşanan coğrafyanın şartlarına göre şekil alır. Toplumlar geçim kaynaklarını sağladıkları ve yaşamlarını güvenli bir şekilde geçirdikleri coğrafyalarda

* Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, senturkmetehann@gmail.com

siyasi bir baskı olmadan yaşamayı gaye edinirler. Bunun içinde bazen tarihi süreç içerisinde mücadeleler verirler.

1380’lerde Hacı Emir ve oğullarının idaresi altında, Çepni, Döğer, Eymür, Karkın, Alayundlu, Bayadı, Bayındır ve İğdir gibi oğuz boyları tarafından fetih ve iskân edilen Ordu yöresi, 1427’lerde Osmanlılar tarafından ilhak edilmiş ve bir kaza statüsüne kavuşturularak önceleri Canik, daha sonraları da Şebinkarahisar sancaklarına bağlanmıştır. Ordu, Klasik Osmanlı Döneminde Canik-i Bayram diye de adlandırılıyordu (Yediyıldız 1985:3). Ordu halkı kültüründe siyasi mücadelelerden ziyade coğrafi şartların oldukça etkili olduğunu görürüz. Ordu ili tarım ve hayvancılık gibi geçim kaynaklarının yanı sıra yarı göçer yaşam biçimini benimsemiştir. Yayla kültürünün yanı sıra köyde yaşayan topluluk sayısı bir hayli fazladır. Köy yaşamı toplum içerisinde geleneğe bağlılığı ve sözlü kültürün gelişmesini sağlar. Toplumun başından geçen sözlü anlatıların, gerçek hikâyelerin yaşadığını görürüz. Bu bildiri için seçtiğimiz tiyatro incelemesinin konusu da Ordu’da iki aile arasında gerçekleşmiş bir hikâyeden uyarlanmıştır. Öncelikle tiyatro kültürünün Ordu şehrinde geçirdiği bazı süreçlerden bahsedebiliriz.

Ordu’da sahnelenen ilk tiyatro oyununun zamanı konusunda bazı kesimler 1908 yılını işaret ederken bazı kesimler 1918 yılında karar kılmaktadır. Namık Kemal’in Vatan Yahut Silistre oyunu, Ulusal Uyanış ve Yavuz Sultan Selim isimli oyunların ilk oyunlardan birisi olduğu üzerine tartışmalarda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ilk temsillerin azınlıklar tarafından yapıldığı, sözü edilen tarih ve oyunların ise Türkler tarafından oynandığı düşünülmektedir (Üstüntaş 2005: 15-16).

Ordu’da yazılan ilk telif eser Çığ piyesi ise dönemin ileri gelenlerinden olan Ali Rıza Gürsoy tarafından 1930 yılında yazılmıştır. Halkevlerinin kurulmasıyla beraber Ordu Halkevi bünyesinde birçok oyun sahnelenmiştir. Ordu ilinde kurulan spor kulüplerinin de tiyatro faaliyetleri olmuştur. Ardından Ordu Belediyesi Karadeniz Tiyatrosu uzun yıllar bölgenin sanat faaliyetlerinde büyük bir rol üstlenmiştir. ¹

¹ Çalışmanın kapsamı gereği Ordu Tiyatro Tarihine geniş yer verilemeyeceğinden daha ayrıntılı bilgi için Aydın Üstüntaş’ın *Ordu’da Tiyatro 1908-2003* eseri incelenebilir.

İncelediğimiz oyun ile ilgili bilgi vermeden önce oyunun yazarı ve Ordu'nun uzun yıllar tiyatro faaliyetlerine önemli katkılar sağlamış Aydın Üstüntaş'tan bahsetmek gerekir. Aydın Üstüntaş Ordulu yazar, yönetmen, oyuncu, siyaset adamı kimlikleri ile tanınmış bir isimdir. Ordu ili özelinde tiyatroya oldukça fazla emek vermiştir. Ordu Belediyesi Karadeniz Tiyatrosunda 40 yıl oyunculuk ve genel sanat yönetmenliği yapmıştır. Yirmiden fazla oyun kaleme almıştır. “Ordu Tiyatro Tarihi” isimli eseri 1908 yılı ile 2003 yılı aralığını kapsamaktadır. Vefatının ardından “Aydın Üstüntaş Geleneksel Anadolu Tiyatrosu Oyun Yazma Yarışması” her yıl yapılmaya başlanmıştır. Bu yıl 16. kez düzenlenmektedir.

1. ‘Aşkımızın Adı Fındık Tadı’ Adlı Tiyatro Oyunu

Oksijen Tiyatro çatısı altında Nurgül Çoluk, Aşkımızın Adı Fındık Tadı oyununun düzenlemesini yaparak yönetmenliğini yapmıştır. Oyunun ilk gösterimi 27 Şubat 2019 yılında yapılmış içinde olduğumuz 2022 yılında ise ikinci sezonunu gerçekleştirmiştir. İncelediğimiz tiyatro oyunu “tek perdelik yöresel müzikal” olarak adlandırılmaktadır. Oyun ilk sezonunda iki perde halinde seyirciye sunulmuştur. Oyunumuz Sepetçioğlu ve Tarakçioğlu aileleri arasında yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek yazılmış bir dönem oyunudur. Hikâye, Ordu yöresinin geçim kaynağı olan fındığın, hasat zamanında geçmektedir. Sepetçioğullarından Sadık askerden yeni gelmiş, hayata atılmak ve Tarakçioğullarından olan sevgilisi Fındık ile evlenmek istemektedir. Ancak iki aile arasında husumet vardır. İki sevgili konuyu ailelerine açmayı düşünürler. Aileleri tepki verince, Sadık Fındıktan habersiz onu kaçırmak ister. Bir eşkiya ile anlaşarak Fındığı kaçıırır. Ardından bütün köy Fındığı aramaya dağlara çıkar. Sadık Fındığı kurtarmış gibi yaparak hem aileler arasındaki husumeti bitirir hem de sevgilisiyle evlenmeye hak kazanır. Oyun böylelikle son bulur. Oyun İbrahim (Hanzo-Deli) ve Muhtar karakterlerinin anlatımları ile hikâyeleştirilir. Köyde bulunan iki aile arasındaki husumetten bahsederler. Oyunda ilk sahneden son sahneye kadar müzik kullanılırken, seyirciyi heyecanlandırma ve oyuna dâhil ederek dikkatini çekmek amaçlanmıştır. Oyun müzikle beraber oyuncuların seyircileri selamlaması ile başlamaktadır. İncelenen oyunda en önemli unsurlar müzik ve dans olmuştur. Müzikler yörenin türküleri olup bunların da

isimleri şöyledir: Ordu'nun Dereleri, Hekimoğlu, Yine Yeşillendi Fındık Dalları, Gel Yanıma Güzelim. Oyun içerisinde türkülere oyuncularında katıldığı ve çoğunlukla yöresel halk oyunları görseli de sundukları görülmüştür.

2. 'Aşkımızın Adı Fındık Tadı' Adlı Tiyatro Oyununda Ordu Yöresine Ait Kültürel Öğeler

Bölgesel tiyatroların bölgenin çeşitli kültürel unsurlarıyla harmanlanmış tiyatro oyunu çalışmaları yaptığı bilinmektedir. Bunun içinde yine amatör oyuncuların kullanımı aynı zamanda bölge ağız özelliklerini belirgin bir biçimde oyunlarda kullanılmasını sağlar. İncelediğimiz oyun çerçevesinde de bölge ağızını yansıtan diyaloglara yer verilmiştir. Ordu yöresinin tarım ürünü ve sosyokültürel geçim kaynağı olan fındık bitkisi oyunun merkezinde yer almaktadır. Fındık hasadı zamanı geçen hikâyede yörenin geleneksel tarım içerikleri yansıtılmıştır. Aynı zamanda kan davalı olan Sepetçioğlu ve Tarakçioğlu ailelerinin geleneksel bir zanaat ile geçimlerini sağlamaları da yer almaktadır. Karadeniz yöresinde fındık dallarından hazırlanan sepetler bölgenin önde gelen zanaatları arasındadır. Ancak günümüzde usta çırak ilişkisinin azaldığı düşünülürse sepetçilik mesleğinin kaybolmaya yüz tuttuğu düşünülebilir. Oyunda bu sepetçilik ve tarakçılık mesleklerinin ön planda olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda incelenen oyun içerisinde halk arasında 'fındık veresiye' isimli kalıplaşmış bir ifadenin sahneye yansıdığını görebiliriz. Hatta bu söylem 2018 yılında yerel bir yapım olarak vizyona giren Fındık Veresiye isimli filme de adını vermiştir. Son olarak oyunda karakterlerden Sadık ve Fındığın konuşmaları sırasında Sadık, Fındığı büyük âşıklar gibi sevdiğini kanıtlamak için Mecnun Leyla, Ferhat Şirin örneklerini verir. Ordu'nun dereleri şarkısına bir telmih yaparak burada şarkının hikâyesinden kısaca bahsederek o türkünün yazarının sevdasından da bahsederek bu türküye dikkat çekmiş olur.

Sonuç

Görsel sanatlar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bulunduğu coğrafyayla harmanlanmıştır. Modern sanatlar olarak işlendiğini dahi görsek

geçmişin kültürel öğelerini barındırır. İncelediğimiz tiyatro oyunu da bunlardan birisidir. Müzikli oyun olarak görülse dahi yazımından oyun aşamasına gelene kadar değişim geçirmiştir. Bu yüzden de yukarıda da bahsedildiği gibi bölgenin müzikal öğelerini yoğun şekilde barındırmaktadır. *Aşkımızın Adı Fındık Tadı* tiyatro oyununda Karadeniz yöresinde özellikle Ordu geleneklerine bağlı bir yaşam süren köylü iki ailenin kan davalı olduğu gerçek hikâyesinin modern bir şekilde tiyatro salonuna intikal ettiği görülmektedir. Geleneğe bağlı kalan uyarlamacıların çeşitli kültürel unsurları oyunda kullandığı ve bunlara önem verdiği anlaşılır. Bölgenin yerel tiyatro salonlarında görülen bu oyun izleyicilerde kendi kültürlerine dışarıdan bir bakış sunmuştur. Bölgede sosyal hayatın vazgeçilmezi olarak görülen sepetlerin ustalarının önemli olduğunu ve sepetçilik mesleğinin de kaybolmaya yüz tutmuş bir meslek olduğunu biliyoruz. Oyun içerisinde sepet ustasının oğlu Sadık'ın dahi bu işi yapmak istemediğini görmekteyiz. Bölgesel tiyatroların kendi öz kültürlerini işledikleri oyunların daha doğru içerikler sunduklarını düşünüyoruz. İncelediğimiz oyunda her yönüyle bu tezi doğrulamaktadır.

Kaynakça

ÜSTÜNTAŞ, Aydın (2005). Ordu'da Tiyatro 1908-2003, Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları-2, Ordu, s.173.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2021). Hacıemiroğulları Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ordu Tarihinden İzler, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, s.361.

Özbek Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri Üzerine Bir İnceleme

Study on Sight Sense Verbs in Uzbek Turkish

*Kübra Yazıcıoğlu**

Öz: İnsanoğlu dış dünyanın uyarılarını algılama işlemini duyuları ile gerçekleştirir. Görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma insanın dünyayı algılama ve anlamlandırma sürecinin önemli parçalarıdır. Çalışmamızda Özbek Türkçesinde görme duyu fiillerini; temel görme duyu fiillerinin yanı sıra, uzun süreli ve dikkatli bakmayı ifade eden görme duyu fiilleri, takip ve gözetleme anlamı veren görme duyu fiilleri, şefkat, iyi niyet ve masumiyet bildiren görme duyu fiilleri, şiddet, korku, sinirlilik ve kötü niyet belirten görme duyu fiilleri ve şaşkınlık bildiren görme duyu fiilleri olarak altı grupta inceledik.

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, Görme Duyu Fiili, Özbek Türkçesi.

Abstract: Humanity perform the process of perceiving the stimuli of the outside world with their senses. Seeing, hearing, smelling, touching and tasting are important parts of human perception and making sense of the world. In our study, visual sense verbs in Uzbek Turkish; In addition to basic visual sensory verbs, visual sensory verbs expressing long-term and careful looking, visual sensory verbs expressing compassion, goodwill and innocence, visual sensory verbs expressing violence, fear, nervousness and bad intention, visual sensory verbs giving the meaning of pursuit and surveillance analyzed in six different groups.

Keywords: Semantics, Visual Sense Verb, Uzbek Turkish.

0. Giriş

Algı, Türkçe Sözlük'te "Bir şeye dikkati yöneltmek o şeyin bilincine varma, idrak" olarak açıklanmaktadır. (T.S: 72). Bir bakıma algılama, insanların görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma gibi duyularıyla birlikte çevrelerini anlamlandırma süreçleridir. Algılama, çevremizi anlamlandırmada

* Giresun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, kubrayazicioglu96@gmail.com

noktasında temel basamaklarından biridir. Dolayısıyla anlamlandırma sürecinde algılama işlemini gerçekleştiren duyularımızın sağlıklı bir şekilde çalışıyor olması gerekmektedir. Duyulardan biri veya birden fazlasının çalışmaması halinde çevredeki olayların algılanmasında zorluk yaşanır ve sağlıklı anlamlandırma gerçekleşemez.

İnsanlar çevreyi algıerken duyularına güvenirlir. Çünkü algılama sırasında doğrudan ya da dolaylı olarak algılama gerçekleşir. Bu yüzden güvenme duyu organlarına eşit şekilde dağılmaz. İnsanlar algılama sırasında duyularından gelen sonuçlara şu sırada güvenirlir: Görme, işitme, koklama, tat alma, dokunma (ya da deri duyular), vücut duyuları (Alogan 1999: 125).

1. Görme Duyusu

TDK'ya göre görmek "göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek" şeklinde tanımlanır.

Göz, çevreden diğer duyu organlarına nazaran daha çeşitli ve zengin uyaran alır. Çevreden aldığı bu çoğu uyaraları ise diğer duyuların incelemesine sunar. Gözün çevreden aldığı uyarılar yardımıyla algıladığı ve anlamlandırdığı eylemlerin oluşturduğu fiillere görme duyu fiilleri denir.

Türkçeye bakıldığında çeşitli görme duyu fiili örneklerine rastlanabilir. Türkçenin bir lehçesi konumundaki Özbek Türkçesinde de bu durum aynıdır. Özbek Türkçesi de duyu fiilleri açısından oldukça zengindir.

Bu çalışmada Özbek Türkçesinde görme duyu fiilleri; temel görme duyu fiillerinin yanı sıra, uzun süreli ve dikkatli bakmayı ifade eden görme duyu fiilleri, takip ve gözetleme anlamı veren görme duyu fiilleri, şefkat, iyi niyet ve de masumiyet bildiren görme duyu fiilleri, şiddet, korku, sinirlilik ve kötü niyet belirten görme duyu fiilleri ve şaşkınlık bildiren görme duyu fiilleri olarak sınıflandırdık.

1.1. Temel Görme Duyu Filleri

bâq- “Bakmak, gözden geçirmek; ilgilenmek”

Ozini onglâb âlib, yigitgâ yurâk-yurâgidân otâdigân qilib, qıyâ bâqdi-dâ, bir soz dedi: (Köklüdağ 2007: 38).

Kendine çeki düzen verip, gence yüreğinin derinliklerinden, delemek gibi nazikçe baktı ve dedi ki:

Uçâvining, âynıqsâ, ikkâlâ âyâlning yığıdân qızârgân közlâri otinçli sâvâl nâzâri bilân bâqardi. (Bayraktar 2019: 9)

Üçünün, özellikle de iki kadının ağlamaktan kızarmış gözleri soru dolu bakışlarla bakıyordu.

kör- “Görmek”

Begmât Dâdâmâtov mârcân şâdâsidek tıgız qışlâğımızdân uzilib ketgân birinçi dâna edi, şu bâismikân, köpçilikning nâzâridâ âllâneçük ğâlâti, cudâ âqpâdâr bolmâsâ hâmkî, hâr qalây, dârbâdâr bir kimsâ bolib körinârdi (Köklüdağ 2007: 16).

Begmet Dedemetov, mercan takısı gibi kalabalık köyümüzden kopup giden ilk taneydi, bu nedenle çoğunluğun gözünde şaşılacak bir şekilde, babasının reddettiği biri olmasa da niyeysel, derbeder bir kişi olarak görünürdü.

Bir küni Dâdâmâtov, qaysidir bâyrâmdâ, çâl-kâmpirni ziyârât qılğâni kelib, âtâsini osâl hâldâ kördi (Köklüdağ 2007: 17)

Bir gün Dedemetov, bir bayramda ihtiyar annesini ziyaret etmek için geldiğinde babasını felç halde gördü.

qarâ- “Bakmak, göz atmak, seyretmek”

Âtâmgâ oğrinçâ bir qarâb, âpâmning sâvğâsini âldim (Köklüdağ 2007: 45)

Babama gizlice bakarak, ablamın hediyesini aldım.

Âkâm qorqa-pısâ bâşini kötârib âtâmgâ bir qarâdi-dâ, song yânâ quyi eğdi (Köklüdağ 2007: 46)

Ağabeyim korka korka başını kaldırıp babama baktı, sonra yine eğdi...

nâzâr tâşlä- “Göz atmak”

Cüvân hädiksirägändäy bizgä sâvuq nâzâr tâşlädi - da, çädürgä kirib ketdi (ÖES2).

Genç kadın bize korkmuş gibi soğuk baktı ve çadıra girdi.

U oz xayâlläridän äcäblänib ânäsigä nâzâr tâşlädi (Bayraktar 2019: 17).

O hayallerine hayret edip annesine baktı.

nâzâr sal- “Bakış atmak”

Xayâlidän şundäy oy keçär ekän, u bir qur trolleybus içigä nâzâr sâlib çıqdi (Köklüdağ 2007: 24).

Aklından bunlar geçerken, o bir ara trolleybüsün içine baktı.

1.2. Uzun Süreli ve Dikkatli Bakmayı İfade Eden Görme Duyu Filleri

köz tik- “Gözlerini dikerek bakmak”

negädür qız gäpirälmäy közini yergä tikdi (Köklüdağ 2007: 274).

niçin kız konuşmadan gözünü yere dikti

U tähdid bilän közlärini yigitgä tikdi (Köklüdağ 2007: 24).

Tehdit edercesine gözlerini gence dikti.

sinçiklä- “Yakından incelemek”

Bâyä ağılxânädän çıqayâtgändä ätimizgä sinçikläb räzm sâldim (Köklüdağ 2007: 52).

Demin ağıldan çıkarken atımıza dikkatlice baktım.

Munkäyib qalgän bolışigä qârämäy, fikrân tetik, yüz beräyâtgän yängilikläрни muhâbbät bilän közätäyâtgändä vä yaşlärgä dünyâviy bilim örgätib, şaharning mutäässib ulämäläri hücumigä neçä bâr duç kelgän mä'rifätpärvär ustâz dâmlä Xalil, şägird Muhämmäd Äminxocäning ähvâli ruhiyasini häm sinçikläb küzätmäqdä edi. (Karakuyu 2016: 141)

İki büklüm olmasına aldırmış etmeden fikren uyanık, ortaya çıkan yenilikleri muhabbetle gözeten ve gençlere dünyevi ilimleri öğreterek şehrin mutaassıp ulemalarının saldırılarına birçok kez maruz kalan, marifetli Üstat Halil Hoca, öğrencisi Muhammed Eminhoca'nın ahval-i ruhiyesini de inceden inceye gözetmekte idi.

İn'âmxcöä ätrâfgä sinçikläb köz yürgizgäç, Qoqângä kelib qalış säbäblärini äytä başlädi: (Karakuyu 2016: 529)

İn'anhoca etrafa dikkatlice göz gezdirerek Hokand'a geliş sebeplerini anlatmaya başladı:

termil- “Gözünü dikmek, dik dik bakmak”

Sänäqul bâbâ, ikki bükçäygänçä, burçäkkä qisilib ungä xâkisâr termulib turärdi (Köklüdağ 2007: 21).

Senakul dede, iki büklüm köşeye sıkışmış, ona alçak gönüllülükle bakıyordu.

Gâh Berdiyevgä, gâh ungä moltiräb termildi (Akçair 2010: 40).

Kadın önce şaşırdı, gah Berdiyev'e gah Koryagin'e acı acı baktı.

Beixtiyâr yänä Qâqâş ketgän tupraq yolgä ilinc bilän termildi (Bayraktar 2019: 41).

Gayriihtiyari yine Kokoş'un gittiği toprak yola ümitle gözünü dikti.

tikil- “Dik dik bakmak, dikkatlice bakmak”

Hämmä Nâdirgä tikildi (Çelebi 2015: 40).

Herkes Nadir'e baktı.

Âzâdbek onğaysizlärib baş kiyimini qoligä âlib, ozi häm göyâ bu nârsäni birinçi bâr körâyâtgändäy häyrân-häyrân tikildi (Köklüdağ 2007: 35).

Azadbek sıkılarak başlığımı eline alıp, kendi de güya bu şeyi ilk defa görüyormuş gibi şaşkın şaşkın baktı.

Birdän uning köz ongidä pästäk deräzä âstidä şiftgä tikilib yâtgän ükäsî cänländi. (Gökçe 2014: 32)

Birden göziünün önüne alçak pencere altında, bakışlarını tavana dikerek yatan kardeşi geldi.

qadäl- 1. Takılmak; saplanmak. 2. gözlerini dikmek

Ulär birdän cänläniñ zor häyrät bilän äsmängä qadälişdi (Bayraktar 2019: 33).

Onlar birden hareketlenip hayretler içerisinde gökyüzüne baktılar.

Koryägin uning közigä tikändek qadäldi (Akçair 2010: 41).

Koryagin onun gözlerine dik dik baktı.

1.3. Takip ve Gözetleme Anlamı Veren Görme Duyu Filleri

älänglä- “Bakınmak, etrafını incelemek, gözlemlemek, sağına soluna bakınmak”

Dädämätov gängib toxtädi, gærçi ätrâfdä ozi vä ropärsidägi çaldän boläk kimsä bolmäsä-dä, yân-verigä älänglädi, song häyränlik bilän, muztär vä xâksâr qol qâvuştirib turgän qariyä tāmân yurdi, soräşgäni qol çozdi (Köklüdağ 2007: 18).

Dedemetov şaşırđı, gerçi etrafta kendi ve karşısındaki yaşlı adamdan başka kimse olmasa da, etrafına bakındı, sonra şaşkınlık ile, mahzun ve zavallı bir şekilde el kavuşturup duran ihtiyara doğru yürüdü, selamlaşmak için el uzattı.

Song bir nimä axtärgändek yân-verigä älänglädi (Bayraktar 2019: 43).

Sonra bir şey arıyormuş gibi etrafına bakındı.

U yâq-bu yâqqa älänglädim! Änäm körinmäydi. (Gökçe 2014: 43)

Oraya buraya bakındım. Annem görünmüyordu.

ergäş- “İzlemek, takip etmek, uymak.

Gâh äkämğä, gâh mengä ergäşib yurädigän päyt häm keldi (Köklüdağ 2007: 50).

Bazen ağabeyimi, bazen beni takip ederek yürüdüğü zamanlar da geldi.

Keksä Pisändiy uzun hässäsini qoltıǵıdän ötkäzib älib, köçä ortasidän dâim bir nimälarni ästâ xâniş qilib bärär, yolda yaş bälälär Pisändiygä ergäşib, “ustâ bâbâ, ertäk äytib bering”, deb uning hâl-cânigä qoyışmasdi. (Karakuyu 2016: 313)

İhtiyar Pisendiy, uzun bastonunu eline alarak sokak ortasında her daim bir şeyler mırıldanır, yolda küçük çocuklar Pisendiy'in peşine takılıp “usta baba, masal anlatın” diye onu canından bezdirirlerdi.

közlä- “Gözlemek, gözetlemek, gözetmek”

Kün keç boldi, Häsän közläb yolini,

Qâyil qilib Ärzirumning elini,

Kün keç boldi qiziq bilän bilmäyin,

Häsän mänzil qilgän tâğning belini. (Türkmenli 2006: 356)

Gün geç oldu Hasan gözleyip yolunu,

Hayrete düşürerek Erzurum'un elini,

Gün geç oldu yoğunluktan fark edilmedi,

Hasan menzil etmiş dağın belini.

Dinlenen bedavlar koşar zamanında,

Kuş gibi olup dağın başını gözler.

Ästidägi bedäv ât

Kiyikdäy bob xezläydi,

Sävib târtgän buyrini,

Tâğning başın közläydi. (Türkmenli 2006: 100)

Altındaki bedav at,

Geyik gibi gidiyor,

Dinlenince kendine gelip

Dağın başını gözliyordu.

küt- “Beklemek, gözlemek”

Hämân yänä bir ümiddä bolurğa vaqt vä xilvät köçäni kütmäkdä (Güney 2007: 155).

Yine yeni bir zaman ve kimsesiz sokağı umut etmektedir.

Şul künni hämişä kütärmän! deb edi (Güney 2007: 158).

O günü hep bekliyorum!” diyordu.

Ulär ânä qaldirgâçni intıq kütışmäqdä edi (Bayraktar 2019: 25).

Onlar anne kırlangıcı hasretle beklemekte idi.

küzät- “1. Eşlik etmek, beraberinde gitmek, refakat etmek, yoldaşlık etmek. 2. ardına düşmek, peşine düşmek, takip etmek, izlemek, kovalamak. 3. gözlemek”

U sây tāmān çâpqıllāb ketâyâtğān oğılçāsini küzätğānçä şulärni oylardı (Köklüdağ 2007: 10).

Dere tarafına koşup gitmekte olan küçük oğlunu seyrederken bunları düşünüyordu.

Ä`zām hām ornidān turib otirdi-dä, boyni, qārāmağız yuzini işqadı. Song İbrāhimni başdān-âyâq küzätib çıqdi (Bayraktar 2019: 36).

A`zam da yerinden kalkıp oturdu. Boynunu, esmer yüzünü ovaladı. Sonra İbrahim`i baştan ayağa süzdü.

morälä- “Dikizlemek, gizlice gözetlemek”

Xätin aşxānādān morälädi, suniyrâq ilcäyib cävâb qıldı (Akçair 2010: 37).

Kadın aşevinden başını uzattı, zorlama bir gülümseyişle cevap verdi.

Dällining köngligä bir gäp keçdi: “Men torämni süyüb otirib, ikki közim torämning betidä bolib, (düşmānlär torämni yärädär qilğān) ärqäsidadän üç-törttä äyyâr-tärrâr, epçilläri kelib, moräläb körüb ketsä, bärüb läşkärigä äytsä, Häsānxān pālvān ölibdi, tirik bolsä hām ölgändän bättär, xān Dälli süyüb, äğzini yäräning äğzigä qoyib, qānini sorib ālib otiri desä, qoşin

üstimdän bâstirib kelib, torämni öldirib, meni bändi qilib âlib ketsä, undä qändäy qilämän”, - deb qorqdi. (Türkmenli 2006: 394)

Dalli'nin gönlünden şöyle geçti: “Ben beyimi okşayıp oturuyorum, iki gözüm beyimin yüzünde (düşmanlar beyimi yaraladı) peşinden üç-dört kurnaz, beceriklileri gelip gizlenip baksalar gidip askerlere söylese; Hasanhan pehlivan öldü, diri olsa da ölüden beter, Han Dalli okşayıp ağzını yaranın ağzına koyup kanını sorup duruyor, dese ordu basıp beyimi öldürüp beni esir alıp gitse o zaman ne yapacağım” diye korktu.

pâylä- “1. Tetikte olmak, kulak kesilmek; pusuya yatmak, pusuda beklemek. 2. beklemek, gözlemek. 3. nöbet tutmak, gözlemek, korumak”

Äbrârdä yırâqdän pâyläb kelä, özin körsätmiy (Güney 2007: 155).

Ebrar'da uzaktan, kendisini göstermeden, onu takip ediyordu.

1.4. Şefkat, İyi Niyet ve Masumiyet Bildiren Görme Duyu Filleri

cävdirä- “Ümitle, beklentiyle bakmak”

U biräv ta'qıb qılâyâtgändek tählikä içidä ätrâfgä cävdiräb qar ädi-dä, yersupäning näriği tāmānigä uçib otib, xazân uyumi yänigä keldi (Bayraktar 2019: 18).

o birisi tarafından takip ediliyormuş ve tehlike içindeymiş gibi etrafı kolaçan ettikten sonra sofanın ilerisine doğru uçtu.

moltillä- “Acıklı şekilde bakmak, hüznü bakmak; dalgın dalgın bakmak”

Paroxodgä Odessa tāmān süzib bärär ekän, Rozimuhämmäd yıgläb qızärgän közlärini Levistkiydän üzmäy moltilläb bâqar edi (Karakuyu 2016: 224).

Vapur, Odesa tarafına doğru giderken Rozimuhammed ağlamaktan kızarmış olan gözlerini Levistkiy'den ayırmadan üzüntüyle bakıyordu.

1.5. Şiddet, Korku, Sinirlilik ve Kötü Niyet Belirten Görme Duyu Filleri

çaqçäy- “Gözünü dikmek, dik dik bakmak”

Pâşşä xälä ip qatimini şahd bilän tärtärkän, Xurşidägä çaqçäyib qarädi (Güler 2014: 25).

Paşa teyze elindeki ipi bütün gücüyle çekerken gözünü irice açıp Hurşide'ye baktı.

oqräy- “Gözünü dikmek; kaşlarını çatmak, somurtmak, surat asmak”

Qâqâş Cämilgä oqräyib qoydi, keyin İbrâhimgä: Ketdik, yur, dedi (Bayraktar 2019: 40).

Kokoş Camil'e sert sert baktı, sonra İbrahim'e: Gidelim, yürü, dedi.

1.6. Şaşkınlık Belirten Görme Duyu Fiilleri

âlây- “Ardına kadar açmak; gözleri fırlayacak gibi bakmak”

Kengäyğän burun kätägidän esä ıssıq buğ kötärilär, közläri esä tábärä âläyib bärär, nâzärimizdä bu közlär äbädiy yumılışdän âldin bizni körüb qâlışgä fürsät kütäyätgän edi (Köklüdağ 2007: 53).

Genişleyen burun deliğinden ise sıcak buğu kalkıyordu, gözleri ise yavaş yavaş büyüyordu, bizce bu gözler ebedi yumuluştan önce bizi görmeye fırsat beklemekteydi.

Uning közläri âläyib, bezräk tutgändek qaltırär, Nâzimning qolini qoyib yubärmäs edi (Bayraktar 2019: 45).

O endişeli gözlerle, bez tutmuş gibi titriyor, Nâzım'ın elini bırakıp gitmiyordu.

baqräy- “Dik dik bakmak, gözünü dikmek”

Kim nä iş bilädır qârşudän çıqub qâlgän bädbaxt Äbrâr bir xayâlgä bârgändır, özün sezdürmäy devâr ârqasinä âldi-dä, pâylab, baqrayub turdi (Güney 2007: 154).

Kim bilir, ne işledir, karşıdan birden çıkan Ebrar kesin bir şeyi düşünmüştür ki kendisini göstermemek için duvarın arkasına geçti ve Şirin'in yaklaşmasını bekler vaziyette ona pür dikkat baktı.

änçägäçä közini bir nuqtädän uzmäy baqräyib otirdi (Bayraktar 2019: 47).

bir süre gözlerini bir noktadan ayırmadan iri iri açarak oturdu.

cälänglä- “Şaşkın şaşkın bakmak, hayretle bakakalmak”

Ğäfirning kältäk ästidä ingrägän äväzi eşitilädi, birdän cälängläb. Vây, kim? Kim bu? Birâvni uräyâptilär? bir beçârägä äzâb berädilär, äzâb! (Güney 2007: 117)

Gafur'un dayaklar altında inleyen sesi duyulur, Cemile birden ayılıp Vay, kim? Kim bu? Birini dövüyorlar, bir zavallıya zülmediyorlar, zülm!

köz süz- “gözlerini süzerek bakmak”

bir-ikkitäng mäst bolgändäy bolib, közläringni süzib otiringlär, men bir boz bäläni ergäştirib kelämän (Türkmenli 2006: 168).

bir ikiniz de sarhoş olmuş gibi yapıp gözlerinizi süzüp oturun, ben bir delikanlıyı alıp geleceğim

Äyri dumini ästä kötärib, äldingä engäşdi, keyin mitti közläri suzilib, yänidägilärgä mämnun qaräb qoydi (Bayraktar 2019: 27).

Ayrık kıyruğunu yavaşça kaldırıp önüne eğildi, sonra küçük gözleri süzülerek yanındakilere memnun bir ifadeyle baktı.

väraqlä- “Sayfaları gözden geçirmek”

Koryägin deloni şaşilmäy väraqlädi (Akçair 2010: 45).

Koryagin acele etmeden dosyayı karıştırmaya başladı.

Sonuç

Görme duyusu en güvenilir duyu kaynağımızdır. Bu nedenle ki görme duyusu sonucu çıkan eylemelere birinci öncelik verilmektedir.

Bu çalışmayla birlikte, Özbek Türkçesinde 26 tane göre görme duyu fiili tespit ettik. Tespit edilen fiilleri örneklendirip ifade ettikleri anlamlar doğrultusunda altı başlıkta sınıflandırdık.

Kaynakça

- ALOGAN, Y. (1999) *Psikolojiye Giriş*, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- AKÇAİR, E. (2010). *ÖZBEK YAZAR ÖTKİR HÂŞİMOV'DAN SEÇME HİKAYELER "MEN, BUVÖM VÖ RÖNGLİ TELEVİZAR", "ÖZBEK İŞİ", "KİZİL KARGA" (İNCELEME, METİN, AKTARI, DİZİN)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- AYAN, E. ve Türkdil, Y. (2014). *ANLAM BİLİMİ AÇISINDAN KAZAK TÜRKÇESİNDE GÖRME DUYU FİLLERİ*, Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, 35: 26-41.
- BAYRAKTAR, Z. (2019). *ÖZBEK YAZAR OLİM OTEHONOV'UN "GÜLZOR ÇEKKESİDEĞİ KUYOŞ, KISMET, NUR, İBROHİM" ADLI HİKAYELERİ (ÇEVİRİ YAZI METİN, AKTARMA, DİZİNLİ SÖZLÜK)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- ÇELEBİ ÖZTÜRK, E. S. (2015). *SOVYET DÖNEMİ ÖZBEK YAZARLARINDAN ABDULLAH KADİRİ'NİN "CİNLER BEZMİ", ÇOLPAN'IN "KAR KOYNIDA LALE", ABDULLAH KAHHÂR'IN "EDEBİYAT MÜELLİMİ", ÂDİL YAKUBOV'UN "VEDA" ADLI HİKÂYESİ (İNCELEME, METİN, AKTARI, DİZİN)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- GÖKÇE, G. T. (2014). *ÖZBEK YAZAR OTKİR HÂŞİMOV'DAN SEÇME HİKÂYESİLER "URUŞNING SONGGI QURBÂNI, HÂTÂM-XASİSNİNG XAZİNÂSİ, QUYÂŞ TÂRÂZİSİ, MUŞTİPÂR, BEMÂR PİYÂZ" (İNCELEME, METİN, AKTARMA, DİZİN)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- GÜLER, G. (2014). *ÖZBEK YAZAR OTKİR HÂŞİMOV'DAN SEÇME HİKAYELER: "UMR SÂVDÂSİ, NEGÂ NEGÂ, ZİL-HÂZİL, ÂŞ" (İNCELEME, METİN, AKTARI, DİZİN)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- GÜNEY, A. F. (2007). *ÖZBEK YAZAR HAMZA HAKİMZADE NİYAZ'İNİN YANGI SAADET, TÖRT IŞK HİKAYESİ VE BAY İLA HİZMATÇI TİYATROSU (Metin - Transkripsiyonlu Metin – Dil İncelemesi- Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- KARAKUYU, M. (2016). *ÖZBEK EDİBİ SABİR ABDULLA'NIN "MEVLANA MUKİMİY" ADLI ESERİ: GRAMER (İKİLEMELER), TRANSKRİPSİYON, AKTARMA*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- KÖKLÜDAĞ, A. (2007). *YEDİ ÖZBEKÇE HİKÂYE (NURELİ KABUL, "KAYTIŞ"; HAYRİDDİN SULTANOV, "GULAMGERDİŞ"; MESUME EHMEDOVE, "KEÇMİŞ HİSABİ"; SABİR ONER, "BİR OLERMEN ÇEVENDAZ"; SELAMET MUHAMMED VEFA, "TUTİLGEN AY"; ŞADİKUL HEMRAYEV, "HAVLİDEĞİ DERAHT"; ULUGBEK MUSTAFAKULOV, "AK KAŞKA") (Metin, Çeviri, Dil İncelemesi, Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK

TÜRKMENLİ, Dilek (2006). ÖZBEK “DALLI” DESTANINDA DİL ve ÜSLÛP, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÜŞENMEZ, E. Boltabayev, S. Tuğlacı, G. (2016). Özbekçe Türkçe Sözlük, İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.

Trabzon İli Basın Yayınında Doğru Dil Kullanımı Üzerine

On the Use of Correct Language in Trabzon Province Press Publication

*Gaye Kurt**

Öz: Bir milleti oluşturan unsurların başında dil unsuru gelmektedir. Ortak duygu ve düşüncelerimizi dil sayesinde birbirimize aktarırız. Dil sayesinde anlaşır, dil sayesinde kültür değerlerimizi yansıtır ve o değerlerimizi geleceğe aktarırız. Hem günümüzde kullandığımız hem de geleceğe aktarmak istediğimiz dilimize, Türkçemize özen göstermemiz gerekir.

Günümüzde önemli bir noktaya sahip olan kitle iletişim araçları, geniş topluluklara hitap etmektedir. Ve bu amaçlarını “dil” aracılığıyla sağlamaktadır. Bu sebeple kitle iletişim araçlarında doğru ve güzel dil kullanımına dikkat etmemiz gerekir.

Bu çalışmada Trabzon ilinden, kitle iletişim araçlarından biri olan gazetelerdeki dil kullanımı incelenerek bazı yazım ve noktalama yanlışlarıyla birlikte anlatım bozuklukları gibi yanlışların, dil üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamızın amacı dil bilincinin artırılması, gelecek kuşaklara kendi değerlerini ve kültürlerini yansıtan güzel bir dil, Türkçe bırakmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Basın/Yayın, Dil Bilinci.

Abstract: Language comes first among the elements which make up a nation. We transfer our common feelings and thoughts to each other through language. Thanks to language, we get along well with each other, share our cultural values, reflect and transfer those values to the future. We need to pay attention to our language we are using today and want to transfer to the future.

Mass media, which has an important point today, adresses to large communities. And it achieves these purposes through “Language”. Fort his reason, we need to pay attention to the correct and favourable language use in mass communication.

In this study, by examining the language use in newspapers, one of the mass communication in Trabzon province, we will try to reveal effects of some spelling, punctuation and grammatical errors on language.

* Giresun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi, gayeekurt8@gmail.com

The aim of our study is to increase language awareness and to leave future generations a beautiful language, Turkish, reflecting their own values and cultures.

Keyword: Language, Media, Language- Consciousness.

0. Giriş

Dil Muharrem Ergin'in tanımıyla, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendi kanunları içerisinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık; milleti birleştiren, koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir müessese; bin yıllar boyunca gelişerek meydana gelmiş bir sosyal kurum; seslerden örülmüş bir ağ; temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemidir. Dilin tanımı gerek Türk gerek yabancı birçok araştırmacı tarafından yapılmıştır. Bu araştırmacılar bazı noktalarda birbirlerinden ayrılırsalar da ortak noktaları dilin bir iletişim aracı olmasıdır.

İnsanlar doğumdan ölüme kadar hayatları boyunca anlatmaya, paylaşmaya, iletişim kurmaya tabii bir şekilde ihtiyaç duyar. Ve bunu da dil aracılığıyla sağlar. Dil sayesinde insanlar ortak duygu ve düşüncelerini ifade ederek toplumları meydana getirir. Bu toplumlar ise milletleri oluşturarak kendilerine ait kimlikler kazanır. Bu sebeple dil; geçmişten gelen değerlerin, düşüncelerin ifadesidir. Hem geçmişimiz adına hem günümüz adına hem de geleceğimiz adına büyük bir önemi olan dilimizi ne kadar doğru kullanmaktayız? Maalesef ki günümüzde dilimize gereken önem verilmemektedir. Buna en güzel örnek ise basın-yayımda kullanılan dildir.

1. Basın Yayında Kullanılan Dil

Basın-yayın ya da başka bir deyişle kitle iletişim araçları toplumların değerlerini ortaya koyan önemli etki kaynaklarıdır. Bu etki bir bütün olarak bazen iyi bazen kötü durumlara yol açabilmektedir.

Kitle iletişim araçlarının amacı geniş kitlelere düşünce, fikir ve haberleri ulaştırmaktır. Toplumların sosyalleşmesinde, günlük bilgi ihtiyacını karşılama ve en önemlisi değerlerini ifade etmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Günümüzde hızlı değişim süreci yaşadığımız iletişim alanında basın-yayın ya da medya, kültürün yerel ve küresel anlamda kişilere ulaştırılmasında da önemli bir işleve sahiptir. Dolayısıyla basın-yayın kültürü besleyici bir işlev görür.

Bu değerler ve iletiler insanlara dil yoluyla aktarılır. Kitle iletişim araçlarının bireye ulaşma yolu dilsel anlatımdır. Ancak bugün, kitle iletişim araçlarında kullanılan Türkçe gün geçtikçe ölçünlü dil kurallarından ayrı nitelikler gösteren bir durum almıştır.

Standart dil kavramı, söyleyiş biçimleri ve dil yapılarıyla ilgilidir. Bir dili doğru ve güzel kullanmanın ilk şartı, standart dışında kalan söyleyiş biçimi ve dil yapılarından kaçınmaktır. Kelimeler doğru yerde ve doğru anlamlarıyla kullanılmalıdır. (Ercilasun, 31).

Bir ülkenin radyo ve televizyonları sadece mesleki yayın ilkelerine uymakla yükümlü değildirler; yayında oldukları ülkenin dilini kusursuz ve yanlışsız olarak kullanmakla da yükümlüdürler. Ana dilin öğrenilme yeri önce aile, sonra okullardır. Ancak son 10 yılda medyanın bu konudaki işlevi her kurumun önüne geçmiştir. Bu anlamda medya geniş halk kitlelerine seslendiği için dili açık ve anlaşılır bir şekilde kullanmak zorundadır. (Ercilasun, 1999: 31).

Bugün, basın-yayımda özellikle gazetecilik alanında dilimize gösterilen önem oldukça azalmıştır. Bunu hem ülkemizdeki okuma oranı hem de gazetecilik alanındaki çalışma şartları, editör çalıştırıp çalıştırmama gibi durumlar da etkilemiştir.

Bu anlamda kitle iletişim araçlarında kullanılan dilin kültürü ve kültürel değerleri nasıl ve ne ölçülerde etkilediği gazetelerden alınacak örneklerle açıklanacaktır.

2. İnceleme

Kitle iletişim araçlarından biri olan gazetelerde dilin kullanımı adına, Trabzon ili yerel gazetelerinin son 3 yılının sayıları üzerinden bir inceleme çalışması yapılmıştır. Bu incelemede, yerel gazetelerden elde ettiğimiz veriler ile yazım

yanlışları, anlatım bozuklukları ve noktalama yanlışları başlıkları altında sınıflandırma yapılarak örnek ifadelere yer verilmiştir. Bu örnekler Giresun Üniversitesi'nde şu anda üzerinde çalıştığım yüksek lisans tez bitirme çalışmamın ilgili kısımlarından alınarak ifade edilmiştir.

2.1. Yazım Yanlışları

Yazım bir dilin söz varlığını, o dönemde geçerli olan kurallara uygun olarak yazıya geçirme; dildeki sözcükleri ve ekleri kurallarına uygun olarak yazmadır. Başka bir tanımla bir dilin sözcüklerinin doğru olarak yazıya geçirilmesini sağlayan ortak yazma biçimidir.

Anlatımımızı doğru ve güzel yapan unsurların başında yazım kurallarına uyarak yazmak vardır. Aksi takdirde anlatımı etkili kılamayız.

Bu incelemede yazımla ilgili yapılan yanlışlıklar; bağlaç olan –de/-da'nın bitişik yazılması, bulunma hal eki olan –de/-da'nın ayrı yazılması, bağlaç olan –ki'nin bitişik yazılması, sıfat yapan –ki'nin ayrı yazılması, kelimelerin yanlış yazılması, büyük harflerle yazılması gereken özel isimlerin küçük harflerle yazılması ya da tam tersi özel olmayan isimlerin büyük harflerle yazılması, birleşik sözcüklerin ayrı yazılması ya da ayrı yazılması gereken sözcüklerin birleşik yazılması, soru eki-mi/-mı'nın bitişik yazılması ve düzeltme işaretinin kullanılmamasıdır:

*Başkan şimşek, **Pandemi** sürecinde esnafın sorunlarını dile getirdi.*

Yomra Son Haber 22.06.2020

*Evet, gelelim Laz. **Böreğine**. Herkesin dilinde... Bu lezzeti nasıl açıklarsınız?*

Yomra Son Haber 24.07.2020

*...düzenlenen resmi programda yıl içerisinde emekliye ayrılan **Müdür ve Öğretmenlere** plaket takdim edildi.*

Of Havadis 04.12.2018

*Her yıl **Mayıs** ayının ikinci **Pazar** günü kutlanan Anneler Günü nedeniyle, bazı bayan öğretmenlere sürpriz yapan öğrencileri günlerini iki gün önceden kutladılar.*

Akçaabat Yeni Haber 14.05.2019

*Festivalimizle birlikte Osmanlı salnamelerine konu olan, yurdumuzun dört bir tarafında üretilen **Ekmeğimizi** ve ilçemizin kültürünü tüm **Dünya'ya** tanıtmayı amaçlıyoruz.*

Büyükliman

10.08.2018

***Bizde** Yomra Sonhaber Gazetesi olarak genç çifte mutluluklar dileriz.*

Yomra Son Haber 05.10.2020

*“**Şimdide** üstyapı çalışmaları ile birlikte sağlam temeller üzerinde hizmetlerimizi gerçekleştiriyoruz.*

Büyükliman Gazetesi 19.10.2018

*Hasat yaparken daldan değil de yerden toplamak gelecek yıl **ki** verimi direk etkileyeceği için önemlidir.*

Akçaabat Yeni

Haber 17.08.2018

*10 yıllık belediyecilik dönemimizde **ki** gibi “Halka hizmet Hakka hizmet” ilkesi ile hareket edeceğimizden kimsenin şüphesi olmasın.*

Büyükliman

Gazetesi 07.12.2018

*Güneydoğu Anadolu'da görev yapan yerel ve ulusal basın mensuplarından oluşan bir **gurup** gazeteci Türkiye'nin birliği, beraberliği ve kardeşliği adına Doğu Karadeniz gezisi için Trabzon'a geldi.*

Akçaabat Yeni

Haber 13.02.2018

*Akçaabat Folklor Derneği'nde bir çalışma yapan grup Akçaabat Folklor Derneği **Foklor** ekibinin gösterisini ve ardından Ahmet Çilingir ile Cavit Şentürk tarafından oynanan bıçak oyununu izledi.*

Akçaabat Yeni
Haber 17.08.2018

*Kur'a sonucu C sınıfının **direk** finale çıktığı yarışmanın yarı finalini kazanan ekip ise F şubesi oldu.*

Akçaabat Yeni
Haber 21.05.2019

*“**Muhattabı** insan olan bizlerin yapacağı bir hatanın telafisi yoktur”*

Büyükliman
Gazetesi 29.11.2019

***İşadamları** 2018'den umutlu.*

Akçaabat Yeni Haber 06.02.2018

*MURGUL'DA SİYANÜR HAVUZU DİYE **BİRŞEY YOKTUR.***

Büyükliman
Gazetesi 20.11.2020

*Bazı çiftçi arkadaşlarımız bahçelerinde ısırgan otu ilacı kullanıyorlar bunun zararı **var mıdır?***

Yomra Son Haber 29.06.2020

*Tevfik Bulut'un “Logaritmik Konsept Yaklaşımı” konulu makalesi dünyanın seçkin farklı birçok teknoloji üniversitelerinden bilim insanının olduğu **Uluslar arası** Yapay Zekâ ve Uygulamaları Dergisi (IJALA)'nin 2018 yılındaki ilk sayısında yayımlandı.*

Akçaabat Yeni
Haber 06.02.2018

*Yeni durak yerlerinin çok uzak mesafede olması, Yağmur yağınca bekleme alanı olmaması, şoförlerin elverişli bekleme alanı olmaması, giriş-çıkış bölgesinin trafiği tehlikeye sokması ve bunun gibi birçok sıkıntısı bulunan durak bunlar yetmezmiş gibi önceki **akşam üzeri** bastıran yoğun yağış sorası göle döndü.*

*Vatandaşlar yüzerek dolmuşa ulaştıklarını, menfez vs **hiç bir** şeyin düzgün olmadığını ve yetkililerin bu soruna çare bulmalarını istediler.*

Akçaabat Yeni Haber 11.09.2018

*Müsabakalara katılan minik atletlerin **bir çoğu**, ulusal çapta bir yarışma deneyimini ilk kez yaşadı.*

Akçaabat Yeni Haber 17.08.2018

Fındık Kurdu İle Mücadele.

İskefiye Haber 31.05.2020

*Maça damga vuran olay ise maçın son bölümünde oyundan çıkan Yusuf Yazıcı ve Abdülkadir Parmak, İzmirli **spor severler** tarafından alkışlanmıyordu.*

Of Havadis 26.02.2019

Şehitlerimiz yad edildi.

Akçaabat Yeni Haber 28.05.2019

*Yomra Esnaf ve **Sanatkar** ortaklarımızın kullanılan kredilerinin 7. 8. 9. ayda ertelenen taksiti diğer taksitlere eşit şekilde paylaştırılmıştır.*

Yomra Son Haber 02.11.2020

*"Hastane kapasitemiz, yetişmiş doktorlarımız, **vefakar** hemşire ve sağlık çalışanlarımızla bunu tüm dünyaya gösterdik." dedi.*

Yomra Son Haber 13.07.2020

*Dr. Zafer Kamiloğlu; Sıcak yaz günleri yerini yavaş yavaş sonbaharın ılık ve hafif **rüzgarlı** ilk günlerine yerini bırakıyor...*

ÇOCUKLARIMIZA BIRAKACAĞIMIZ EN İYİ MİRAS; İYİ BİR EĞİTİM VE İYİ BİR AHLAKTIR”

Büyükliman
Gazetesi 01.11.2019

“45 YIL ÖNCE BAŞLAYAN HİKAYEMİZ DEVAM EDİYOR”

Büyükliman
Gazetesi 14.08.2020

İslam alevinin en büyük umut ışığı olmuştur!

Büyükliman
Gazetesi 19.06.2020

2.2. Noktalama İşaretleriyle İlgili Yanlışlıklar

Cümlede ifade edilmek istenen düşüncelerin doğru şekilde aktarılabilmesi için noktalama işaretlerine ihtiyaç duyulur. Noktalama işaretlerinin eksik ya da yanlış kullanılması cümlelerde belirsizliklere sebep olabilir. Bu sebeple ele aldığımız metinlerde, noktalama işaretlerinin kullanımına da özen göstermemiz gerekmektedir.

Yaptığımız incelemede, genellikle kesme işaretinin eksik kullanılması, noktalı virgülün kullanım amacı ve virgülün eksik kullanımı üzerine yanlışlar yoğunluk göstermektedir:

“Akçaabat **Belediyesinin** turizm vadisinin içinde olarak planladığı Yıldızlı sahili, Büyükşehir Belediyesi tarafından arıtma tesisıyla harcanmak isteniyor!”

Akçaabat Yeni Haber 04.12.2018

“Türkiyemizin ve Trabzonumuzun tanıtımında örnek olan Paris Trabzonlular Derneği bir etkinliğe daha imza attı.”

Akçaabat Yeni Haber 11.09.2018

“Müsabakalar festival alanında yapılacak *olup*, detaylı bilgi Akçaabat Belediyesi Gençlik *Merkezinden* öğrenilebilir.”

Akçaabat Yeni Haber 12.06.2018

Vakıfkebir Belediye Başkanı Muhammet Balta burada yaptığı açıklamada şunları *söyledi*;

Büyükliman Gazetesi 02.03.2018

BAŞKAN *SAĞLAM*; “2018 YILI İLE İLGİLİ BEKLENTİLERİNİ AÇIKLADI.”

Büyükliman Gazetesi 05.01.2018

İskefiye Hayvancılık yaklaşan Kurban *Bayramında* müşterilerine kusursuz hizmet vermeye hazırlanıyor.

İskefiye Haber Gazetesi 31.05.2020

Trabzon *Üniversitesine* devredilme talebine Milli Eğitim Bakanlığından red cevabı geldi.

İskefiye Haber Gazetesi 31.08.2020

...Ortahisar Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Anadolu İmam Hatip *Lisesinden* Ali Küçük birinci oldu.

Of Havadis 01.01.2019

Of Kapalı Spor *Salonunda* çalışmalar devam ediyor

İrfanlı Muhtar Adayı Orhan *Işık*; Mahallemize hizmet edeceğim.

Of Havadis 05.02.2019

Yomramızda siyaset ve siyasette nezaket...

Yomra Son
Haber 21.09.20

2.2. Anlatım Bozukluklarıyla İlgili Yanlışlar

Türkçemizin kullanımında anlatım bozukluklarıyla ilgili sıkça rastlanan yanlışlar, “ek fazlalığı, ek eksikliği, uyumsuzluklar (özne-yüklem, bağlaç yüklem vb.), öge eksikliklikleri...” gibi yanlışlardır:

Salih Cora, 40 dönümün alanın 20’şer dönüm olarak kullanılmasını önerdi.

“Salih Cora, 40 dönüm alanın 20’şer dönüm olarak kullanılmasını önerdi.”

“Süleyman Hocama ve ekibine bizleri gösterdikleri ilgi ve alakadan dolayı teşekkür ediyorum, Allah yar ve yardımcıları olsun.” dedi.

“Süleyman Hocama ve ekibine bizlere gösterdikleri ilgi ve alakadan dolayı teşekkür ediyorum, Allah yar ve yardımcıları olsun.” dedi.

02.11.2020 Yomra Son Haber

Esnaf çektiği kredinin taksit ödemelerinde geri dönüşler nasıl?

Esnafların çektiği kredinin taksit ödemelerinde geri dönüşler nasıl?

03.08.2020 Yomra Son Haber

Sokağa çıkma yasaklarında bazı esnaflarımız iş yerlerini açtı fakat sigortalarının bile karşılayamadılar.

Sokağa çıkma yasaklarında bazı esnaflarımız iş yerlerini açtı fakat sigortalarını bile karşılayamadılar.

22.06.2020 Yomra Son Haber

Yoğun bakım ve entübe hasta sayısında düşüyor.

Yoğun bakım ve entübe hasta sayısı düşüyor.

28.04.2020 Of Havadis

Sezon açılışıyla birlikte vatandaşların ilgisinin de arttığı gözlenen halk plajları ziyaret ederek incelemelerde bulundu.

Sezon açılışıyla birlikte vatandaşların ilgisinin de arttığı gözlenen halk plajlarını ziyaret ederek incelemelerde bulundu.

02.07.2019 Of Havadis

Çarşıbaşı İlçesi Burunbaşı Mahallesi'nde dün dedesinden kalma 100 yıllık evi tamir ettiren Muharrem Sevgi inşaat halindeki ev geldiğinde gördüğü manzara karşısında şaşırıldı.

Çarşıbaşı İlçesi Burunbaşı Mahallesi'nde dün dedesinden kalma 100 yıllık evi tamir ettiren Muharrem Sevgi inşaat halindeki eve geldiğinde gördüğü manzara karşısında şaşırıldı.

30.09.2020 İskefiye Haber

Akrabalarım bana "Plakayı geri ver, başını bir şey gelir." dediler.

Akrabalarım bana "Plakayı geri ver, başına bir şey gelir." dediler.

01.01.2019 Akçaabat Yeni Haber

Vakfikebir'de 24 Eylül 2019 Salı günü başlayan "Cami Dersleri" merkez üç camide program dâhilinde devam ediyor.

Vakfikebir'de 24 Eylül 2019 Salı günü başlayan "Cami Dersleri" merkezde üç camide program dâhilinde devam ediyor.

04.10.2019 Büyükliman Gazetesi

"İNSANLARIMIZ KAYBETTİK." / ***İNSANLARIMIZI KAYBETTİK.***

18.09.2019 Büyükliman Gazetesi

"SÜTLÜ VE MEYVE TATLILARINI TÜKETMELİYİZ."

"SÜTLÜ TATLILARI VE MEYVE TATLILARINI TÜKETMELİYİZ."

07.06.2019 Büyükliman Gazetesi

Sonuç

Yaptığımız incelemelerde maalesef ki dilimize, Türkçemize gereken önemin verilmediği görülmüştür. Geniş bir topluluğa hitap eden, bununla birlikte eğitici bir özellik taşıyan kitle iletişim araçları dilimizin güzel ve doğru

kullanılmasında büyük bir fırsat olabileceken dilimizi tehdit eden bir unsura dönüşmüştür.

Bu çalışmada Trabzon ili, yerel basınına dair toplam 5 adet gazetenin son 3 yılına dair sayıları, bölüm bölüm incelenmiştir. İnceleme sürecinde, malzeme toplama aşamasında ilgili gazetelere arşiv için gittiğimde editör/redaktör çalıştırılıp çalıştırılmadığını araştırdım. Ve ne yazık ki 5’te 1’i kadrosunda editör bulundurduğunu söyledi. Bu konuyla ilgili bu durumun da önemli olduğunu vurgulamak isterim. İlgili kişiler, bildiği kadarıyla gazetelerdeki yazıları yazarak düzenleme yapmaktadır. Ve bu durum dilimiz açısından yine bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, öncelikle toplumun en küçük parçası olan aile ortamından, eğitim/öğretim hayatına kadar uzanan süreçte ana dil eğitimine özen gösterilerek dil bilinci sağlanmalı, dil sevgisi oluşturulmalı. Geniş topluluklara hitap eden ve bir eğitim aracı görevini üstlenen kitle iletişim araçlarında bir diğer adıyla basın/yayımda öncelikle isimlendirmede Türkçeyi kullanmaya, dil bilgisi üzerine eğitimini almış kişilerle çalışmalar yürütmeye çalışılmalı, bir diğer deyişle kitle iletişim alanında görev üstlenmiş kişilerin topluma karşı olan sorumluluk bilinci arttırılmalı.

Mustafa Kemal Atatürk’ün de söylediği gibi, “Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca müessesedir. Türk dili dillerin en zenginlerindedir. Yeter ki bu dil; şuurla işlensin.”

Bizler de bu doğrultuda üzerimize düşen görevleri yerine getirerek Türkçemizi, milli kimliğimizi, benliğimizi koruyabilir ve doğru bir şekilde geleceğe aktarabiliriz.

Kaynakça

- AKSAN, D. (1990). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim I*. Ankara: TDK Basımevi.
- ERGİN, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayıml/Tanıtım.
- KOÇ, N. (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

AKSAN, D. (2006). *Dil şu Büyülu Düzen*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

AKSOY, Ö. (2008). *Dil Yanlışları (2000 Sözüün Eleştirisi)*. İnkılap Kitabevi, İstanbul. Yazım Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

İncelenen Yerel Gazeteler: Büyükliman, Akçaabat Yeni Haber, Yomra Sonhaber, Of Havadis, İskefiye Haber. (Toplam 5 gazetede, son 3 yıl üzerinden.)